H

Padova, el Vesuvio &c.

Lastra Stradom.

Mongrella

BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
8
25 A
9

Digitized by Google

F. HECTORIS PINTI LVSITANI

ORDINIS D. HIERONYMI

in Esaiam Prophetam

Commentaria.

Omnia iudicio & correctioni sanctæ Romanæ & vniuersalis Ecclesiæ subiecta sunto.

Bibliotheca S. Hieronymi

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE

ANTVERPIAE,

In ædibus Petri Belleri sub scuto Burgundiæ.

M. D. LXXXIIII.

Cum Gratia & Priuilegio.

8 25 A 9

Cæsarea Maiestas permisit Ioanni Stelsio, vt Commentaria in Esaiam Prophetam F. Hectoris Pinti impunè imprimat, perque omnes Regiones suas distrahat, veluti latius patet in literis eidem cõcessis & subsignatis

BAVF.

DOMINO HEN-
RICO PRINCIPI ILLV-
STRISSIMO, INVICTISSIMI

Regis Emanuelis filio, Cardinali & Archiepiscopo amplissimo, hæreticæ pravitatis supremo in Lusitania Inquisitori integerrimo, Frater Hector Pintus Lusitanus salutem & æternam fœlicitatem.

Cogitanti mihi sæpenumero clarissime Princeps, & varia hominū studia in memoria versanti, illi felices maximeq. laudabiles videtur, qui omnes suas actiones in Deū referunt, totosque sese in optimæ vitæ statu exquirendo & consequendo collocarunt. Intelligentes enim mundi gloriam, potentiā, & opes, ad quas plerique mortales auiditate inflammati aspirant, non esse in rebus expetendis & præclaris numerandas, quippe cū eas caducas & incertas aspiciant, virtutem amplectuntur, quæ altissimis defixa radicibus, neque potest incendio amitti, neque direptioni committi, neq. vlla temporū varietate labefactari. Inter omnes qui hunc felicē vitæ cursum cōficiunt, tu vnus eminens Princeps Christianissime, qui in insigni dignitate constitutus, rerumq. maximarum gloria præstantissimus virtutem mirabiliter sectaris. Omni enim humana superbia & arrogātia contempta, ad cœlestia aspiras, & non solū tuos Lusitanos, sed alias etiam nationes, ad quas fama tua, nominisq. celebritas & splendor euolauit, vsque adeo tua vita & exemplo instruis & deuincis, vt admirabilis illis quædā amoris in te & obseruantiæ exardescat magnitudo. Est enim virtutis propriū homines allicere ad diligendū, cū ob illius amplitudinē eos etiam, quos nunquam vidimus, diligamus, eorumq. memoriā cum beneuolentia & veneratione vsurpamus. Est igitur ea vita fœlix & expetenda, quæ non in falsa mundi gloria nititur, sed in virtute diuinique numinis imitatione consistit, ex qua verus honor minimè contemnēdus

dimanant. Quod tu intuens illustrissime Princeps eas opes ardenter quæris, quæ animum amplificent, ex quibus intelligis, posse veram gloriam redundare. Tu es rectæ iustitiæ dulcisque pacis conseruator. Ad te tanquam ad singulare præsidium confugiunt afflicti. Te omnes intuentur, & prudentiam atque virtutem tuam admirantur. Tu es vnus in quo nititur Lusitaniæ salus. Quid plura? Tu es verè princeps Christianus. Hæc est vera gloria, & illustris nominis claritas & amplitudo, quæ vigebit memoria omnium seculorū, quā posteritas alet, & ipsa perpetuitas semper intuebitur. Cui igitur nisi tibi debeo labores meos dedicare? Sed vt meipsum planè cognoscas, rationē vitæ meæ tibi paucis exponam. Ego cum fuissem ab ineunte ætate in literis Latinis versatus, & postea nonnullos annos & Salmanticæ & Conimbricæ iuri ciuili operam dedissem, cœpi mecū cogitare, esse illum vitæ statum, ad quem ego aspirabā, multis atque turbulentis negotiis oppressum, & infinitis animi periculis expositum. Versabatur mihi ante oculos illa Dei nostri sententia: Quærite primum regnū Dei, & iustitiā eius & hæc omnia adiicientur vobis. Et hæc in animo versans existimabam, id quod erat esse religionē rectam viā ad vitā immortalē cōsequendam. Eam ob causam ingressus sum ordinē D. Hieronymi, vbi viget solitaria quædā tranquillitas, & religionis obseruātia. Et interfluxis nonnullis annis missus à primate meo totius ordinis moderatore ad ordinis collegium, tanquam ad bonarū artium mercaturam, mea studia longo interuallo intermissa renouaui. Ibi octo continuos annos auidè & ardenter dedi operam literis, in quibus totū cursum & philosophiæ & theologiæ sub excellentibus præceptoribus virtute & sapientia præstantibus perfeci, & vtriusque linguæ Græcæ & Hebraicæ notitiam cōparaui. A collegio reuersus ad monasterium, vnde profectus fuerā, quantū potui me abduxi ab omni negotio humano, totūq. me dedidi studio diuinarum literarum. Et confideranti mihi, atque sæpenumero memoria repetenti prophetæ Esaiæ vtilitatem, magnificentiam & amplitudinem, esseque eius expositores paucissimos, eosque breuissimos, eumq. multis in locis indigere explanatione, oriebatur desiderium quoddam

dam eius explanandi. Sed cùm eius profunditatem, meique ingenij imbecillitatem perspicerem, cadebam animo equidē longéque ab scribendo abhorrebam. Est enim diuina scriptura liber ille inuolutus, quem vidit Ezechiel scriptum intus & foris: foris, propter sensum in primo & aperto orationis argumento apparentem: intus, propter spiritualem intelligentiam, & alta atque diuina mysteria. Eam ob causam ait Gregorius Nazianzenus fuisse legis tabulas ex vtraq. parte scriptas. Et cælestis ille magister Christus Deus noster, Scrutamini, inquit, scripturas, significans non sat esse eas legere, sed opus esse earum arcana & profunda mysteria altè perspicere, & diligenter inuestigare. Quam ob causam eas thesauro abscondito comparauit. Et quemadmodū Hebræis se in promissam terram conferentibus, & fœderis arcam secum asportantibus se obiiciebat Iordanis, impediens illis ingressum: sic mihi ante oculos ponebatur huius diuini vatis difficultas. Sed quod me terrebat, idipsum mihi animum excitabat. Intuebar enim Deum illis magnū illum fluuium aperuisse, & viam mirabiliter parasse: quo fretus sperabam fore, vt Deus sui prophetæ sensum mihi aperiret, quo valerem illum securè penetrare. Sciebam Dauidē dicere in Psalmo, esse legem Domini immaculatā animas q. conuertentem: & Apostolum Paulum in epist. ad Rom eā sanctam & spiritualem appellare. Cùm autem ego meipsū peccatorum maculis inquinatum cognoscerem, quī fieri posset, vt auderem ad diuinarum literarum interpretationem contaminatis manibus accedere? Si Oza fuit à Deo percussus quod arcam, in qua lex fuerat recondita, tetigisset, vt literæ diuinæ contestantur, quas pœnas essem ego meæ temeritatis daturus, si non arcam, sed ipsam sanctam scripturā attingerem, & explanare contenderem? At ex altera parte videbam ipsam scripturam ita in Ecclesiastico dicentem: Qui elucidant me, vitam æternā habebunt. Hæc erant quæ versabant in deliberando meum animū, illique afferebant ancipitem curam cogitandi. Sed illis circumspectis & explo ratis, facta summa omnium mearum cogitationum, decreui tandem diuino fauore implorato, hunc diuinum vatem aggredi, sperans Deum me in hoc opere pro eius honore su-

Exod. 32. Ioan. 5. Matt. 22. Iosue. 3. Psal. 18. Rom. 7. 2. Reg. 6. 1. Para. 13. Eccle. 24.

scepto adiuturum. Sequor communem verſionem ab eccleſia approbatam, & in fine vniuſcuiuſque capitis adiicio ex Hebræo nonnullas annotationes. Vaticinatus eſt Eſaias in Iudæa, non ſolum ante Babylonicam, ſed etiam ante decem tribuum captiuitatem. Eſt eius præcipuum inſtitutum prædicere noſtræ fidei myſteria, præſertim Chriſti Dei noſtri aduentum, & acerbiſſimam mortem, vocationem gẽtium, & veteris legis ſacrificiorum abrogationem. Vt enim qui vult aliquam conflare campanam, prius efficit formã quãdam luteam, eam ingeniosè vertendo & verſando: ſed conflato tintinnabulo, forma reiicitur & frangitur, & pedibus conculcatur, quippe quæ ſolum ad tintinabuli vſque completionem erat profutura & duratura. ſic effecturus Deus eccleſiam ſuam, quæ eſt admirabilis quædam campana, totum orbem terrarum ſonitu ſuo adimplens, inſtituit prius antiquæ legis ceremonias & ſacrificia, tanquã formam luteam, quæ non niſi ad eccleſiæ vſque formationẽ durarent. Eccleſia autem conſtituta, Euangelioque nuntiato, omnia illa vetera ſacrificia fuerunt reiecta & finita, & pedibus cõculcata. Habebat enim lex vmbram futurorum bonorũ, vt ait in epiſt. ad Hebræos D. Paulus, non ipſam imaginem rerum. Et ad Corinthios ſcribens illa omnia aſſerit Iudæis in figura contigiſſe. Fuit hic propheta nobilis, & (vt aiunt) frater regis Amaſiæ, tanta eloquentia præditus, tot ſapientiæ ornamentis excultus, vt omnes alios prophetas dicendi copia & amplitudine, mea ſententia, facile vincat. Flagrauit tanto ſtudio veritatis nuntiandæ, vt pro ea à rege Manaſſe, qui ſe ſcelerum miniſtrum præbuerat, & in republica violanda teterrimas fraudes conceperat, fuerit interfectus. Cui igitur eram dedicaturus prophetam, qui fuit princeps illuſtriſſimus, virtutumq; præſidio ſeptus, niſi alteri principi ſimiliter clariſſimo, virtutumque maximarum abundantia cumulato? Quare princeps Chriſtianiſſime hoc exiguum munus, quod tibi dicare conſtitui, vt meam erga te incredibilẽ pietatem oſtenderem, pro tua ſingulari humanitate velim benignè ſuſcipias. Vale.

Simile.

Hebr. 10.

Prophetia Esaiæ.

Argumentum primi capitis.

Explicat diuinus Vates genus operis, nomẽ authoris, materiam, & tempus. Inducit Deum loquentem, & Iudæorum scelera, eorumque sacrificia execrantem. Inuitat peccatores ad pœnitentiam. Aperit mysterium redemptionis humanæ per Christum seruatorem nostrum. Deplorat Hierosolymę flagitia & miserias. Inuehitur in eius Principes & magnates, qui cum tanquam parentes boni, & tutores fideles esse deberent, eam opibus spoliabant, eiusque dignitatis patrimonium diripiebant. Tandem prædicit Iudæos infideles suorum impiorum facinorum esse pœnas graues iustasque persoluturos.

CAPVT PRIMVM.

VISIO *Esaiæ filii Amos, quam vidit super Iudam & Ierusalem in diebus Oziæ, Ioatham, Achaz, & Ezechiæ regum Iuda. Audite cæli, & auribus percipe terra, quoniam Dominus locutus est. Filios enutriui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me. Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui, Israël autem me non cognouit, & populus meus non intellexit. Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam filiis sceleratis: dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israël, abalienati sunt retrorsum. Super quo percutiam vos vltra addentes præuaricationem? Omne caput languidum, & omne cor mœrens. A planta pedis vsque ad verticem non est in eo sanitas. Vulnus, & liuor, & plaga tumens, non est circumligata, nec curata medicamine, nec fota oleo.*

EXPLANATIO.

Visio Esaiæ.] Inter omnes sensus nullus est qui certiorem & euidentiorem cognitionem obtineat, quàm visus. Illud enim certum nobis & perspicuum esse absque dubio asserimus, quod oculis aspicimus. Eam ob caussam dicebat regina

Saba regi Salomoni, vt in libro tertio Regũ memoriæ proditum est: Non credebam narrãtibus mihi, donec ipsa veni, & vidi oculis meis. Et diuus Thomas apostolus apud diuũ
Ioan.20. Ioannem dicentibus aliis discipulis vidisse Dominum, dicebat non crediturum se esse, nisi eum videret. Vnde illud Saluatoris nostri: Quia vidisti me Thoma, credidisti. Eam ob causam Prophetæ appellabantur quondam videntes, vt in
1.Reg.9. libro primo Regum literæ diuinæ testantur. Et de Abrahamo nobili patriarcha, eximia fide & obedientia præstanti
Ioan.8. ait Christus Deus noster apud diuum Ioannem: Exultauit vt videret diem meum, vidit, & gauisus est. Quamobrem prophetia appellatur visio, quasi res certissima. Ita Nahum
Nahum.1. suam prophetiam appellat, dicens in eius principio & in-
Abd.1. scriptione: Onus Niniue: liber visionis Nahum. Et Abdias,
Ezech.1. Visio, inquit, Abdiæ. Ezechiel etiam, Cùm essem, inquit, in medio captiuorum iuxta fluuium Chobar, aperti sunt cæli, & vidi visiones Dei. Ezechieli viro sanctissimo aperiebantur cæli qui illis clausi erant, qui flagitiorum vinculis captiui detinebantur. Non enim decebat, vt cælestem illam claritatem & admirabilem visionem intueretur impiorum animus caligine turpium cupiditatum obcæcatus, scelerumque deprauatione irretitus. Et noster Esaias, Visio, inquit, Esaiæ, filij Amos, quam vidit super Iudam & Ierusalem. Quibus verbis ostendit vaticinium hoc summam habere certitudinem & firmitatem. Et vt visus lucem requirit, sine qua esse non potest, cùm omnes alij sensus etiam in tenebris suos effectus obtineant: sic diuini Vates absque diuino lumine vaticinari non possunt, nec Dei visiones mentis oculis aspicere. Qui enim fieri potest, vt in illum eximium splendorem diuinarum visionum mentis aciem intendat ille, qui sit diuino lumine destitutus?
Psal.118. Reuela, inquit diuinus ille Vates & clarissimus rex Dauid, oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Nam vt oculus solem sine solis luce intueri non valet, sic mens hominis rerum diuinarum cognitionem capere non potest nisi fuerit diuini auxilij radio illustrata. Et alio in Psalmo
Psal.44. volens ostendere Prophetiam suam esse diuinitus inspiratã, Lingua mea, inquit, calamus scribæ velociter scribentis. Quibus verbis quid aliud significat, quàm seipsum esse instrumentum, sanctum verò spiritum præcipuum effectorẽ? Ideo multis in Psalmis præfigitur hæc inscriptio mizmor le Dauid, psalmus Dauidi. Significat enim sanctus Vates psal-

morum

morum auctorem Deum esse, qui eos sibi inspirauit. Articulus enim, ל, hebraicus cum datiuo coniungitur: quanquam non desint, qui dicant, posse etiam genitiuo copulari. Sed septuaginta interpretes datiuum esse apertè significarunt vertentes ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. Et diuus Petrus apostolorum princeps in epistola sua 2. hæc verba scripta reliquit: Non voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. Apud Malachiam prophetam vbi communis versio, quam vulgatam editionem appellamus, habet: Onus verbi Domini ad Israël in manu Malachiæ, habet versio Septuaginta: Assumptio verbi Domini super Israëlem in manu angeli eius. Vbi vides vaticinationem appellari assumptionem, quòd eam Vates à Deo assumant, & visionem, quod sit certa & mentis oculis diuino lumine illustratis perspecta ac diuinitus inspirata. Visio aut est naturalis, aut per fidem, aut prophetica, aut beatifica: prophetica est inferior visione ea, quam appellant beatificam, sed superior naturali: & ea quę est per fidem eorum, qui Prophetæ non sunt.

2. Pet. 1.

Malach. 1.

Filii Amos.] Hic Amos non est Propheta ille tertius in ordine prophetarum. Ille namque ita scribitur Amois: hic verò hoc modo, Amoits. Præterea ille fuit humili loco natus, hic verò nobilis, & frater Amasiæ regis, vt viri docti memoriæ prodiderunt.

Super Iudam & Ierusalem.] Nomine Iudæ intelligitur etiam Beniamin. Separatis decem tribubus, quæ Israël & Ephraim appellantur, & in Samaria habitabant, semper Beniamin adhæsit tribui Iudæ, de quibus duabus Esaias præcipuè loquitur, quæ Hierosolymæ & in Iudæa habitabant. Est enim eius præcipuum institutum loqui de Messia, cuius mysteria Hierosolymæ & in Iudæa futura esse præuidebat. Ibi enim natus est, ibi mortem acerbissimam toleranter tulit, & suo purissimo sanguine pro nobis fuso, peccata nostra deleuit. Ibi fuit sepultus, & redditus ad vitam & ascendit in cælum. Ibi denique ea operatus est mysteria, quibus hominum genus à miserrima seruitute, qua oppressum tenebatur, eriperet, & ad cælestem æternamque patriam perduceret. Dicens autem Propheta: Super Iudam & Ierusalem, indicat vaticinari de rebus tam prosperis quàm aduersis, quæ præuidebat esse & Hierosolymæ & in Iudæa futuras.

In diebus Oziæ.] Hic appellatur etiam Azarias, vt libro quarto Regum licet videre. Est igitur sensus huius inscriptionis:

4. Reg. 15.

nisi Hoc libro continetur propheria Esaię filii Amos, quam Deo reuelante mentis oculis aspexit, qua de rebus super Iudā & Ierusalem venturis vaticinatur regnantibus successiue in Iudęa, Ozia Ioathamo, Achas & Ezechia. Vbi vides quatuor in hoc exordio à Propheta explicari: primum, genus operis, est enim visio siue prophetia; secundū nomē authoris, est enim Esaias filius Amos: tertiū, materia, agit enim de rebus Iudæorū prosperis & aduersis, & de mysteriis, quę in Iudęa futura intuebatur: quartū, tēpus quod fuit in diebus regū, qui hic cōmemorantur. Sed de inscriptione hactenus.

Audite cæli, & auribus percipite terra.] Intuere huius principij amplitudinem & maiestatem. Voluit sanctissimus vates & eloquentissimus orator cælū terramq; in exordia inuocare, vt rerum dicendarū magnitudinem ostenderet, & auditorū animos attentos redderet. Sed si totū Prophetam legas, videbis apertissime totā operis seriem principio respondere. Sublimi enim quadam & heroica dicendi magnificentia & amplitudine fertur, & in omni genere amplificationis inflammmatur. Est igitur horum verborū sensus: Audite angeli & reliqui cælites, vosque homines adestote animis, aures vestras erigite, & dicentem attendite, quoniā Dominus locutus est. Metonymicōs, vt per continens id, quod cōtinetur, intelligatur. Potest etiā ità explicari. Moyses post quàm populo Israēlitico legem Dei dedit, testatus est cælum & terrā, vt in Deuteronomio apparet. Nunc fracta & contempta diuina lege citat diuinus noster vates, & vocat eosdem testes, vt videāt omnes creaturę esse Deū meritò illis iratū, qui legem suam pro nihilo putarūt, & in republica vi-

Deut. 30. 31. & 32.

landa dolos pestilentes conceperunt. Poteris prætereà per cælos homines intelligere, sed eos quorum familiaritas in cælo est, qui in corporibus humanis vitam cælestem imitantur, qui, humanis rebus contemptis, ad quas homines cupiditate incensi rapiuntur, ad cælum semper aspirant. Per terram verò homines flagitiis astrictos, qui terram semper spectant, & in præmiis humanis spem rerum suarum ponentes humana diuinis anteponunt. Solent enim diuinę literæ vires animi celsitudine præditos iustitiam & pietatem colentes cælos appellare, eos verò, qui scelere & maleficio pascuntur terrā vocant. Ita enim viri docti explanant locū illū

Infrà 66. 2. Cor. 6. 1. Cor. 3. Psal. 18.

Esaiæ: Cælū sedes mea est iuxta id quod ait Paulus Apostolus: Vos estis templum Dei viui & alibi: Templū Dei sanctū est, quod estis vos. Et id, quod dicitur in Psalmo: Cæli enarrant

rant gloriam Dei, de Apostolis & viris sanctis intelligitur vt videtur ex diuo Paulo deduci, qui id, quod statim sequitur, Non sunt loquelæ nec sermones, quorum non audiantur voces eorum, de Apostolis in epistola ad Romanos interpretatur. Appellari autem peccatorem terram, aperte in dicat scriptura dicēs: Corrupta est terra coram Deo, & repleta est iniquitate. Et ità interpretatur Chrysostomus locum illum Genesis: Terram comedes cunctis diebus vitæ tuæ. Hæc enim verba dixit Deus serpenti, postquàm primus parens noster Euę deceptæ obediuit, quādo illa eum ad funestas epulas inuitauit. Est enim homo mortifero flagitio contaminatus cibus diaboli, iuxta illud Petri Apostoli: Aduersarius vester diabolus tanquàm leo rugiens circuit quærēs quem deuoret. Vbi vides hominem flagitiosum terram esse, & ab antiquo serpente deuorari. Ergo nomine cæli & terræ intelligit iustos & peccatores. Vel ità: Vos ò res insensibiles alloquor. Audite me orbes cælestes, præbe mihi aures tu terra infimum elementū. Vos Voco ò res inanimatæ, nam homines sunt multò vobis insensibiliores. Clauserunt aures suas diuinis monitis velut aspides surdæ, nolunt me audire, vos mihi aures date, & dicentem attendite. Hic videtur esse huius loci germanus sensus. Nō enim recedit à litera, & ostendit vehementem impetum à diuino amore productum, quo erat vir sanctissimus inflammatus. Eodem modo alius propheta videns regē Ieroboam idolū venerātem verumq; Deum contemnentem, diuino quodam amore incensus, non homines impios, sed ipsum altare insensibile in hunc modum alloquitur, Altare altare, hæc dicit dominus: Ecce filius nascetur domui Dauid Iosias nomine, & immolabit super te sacerdotes excelsorum, qui nunc in te thura succendunt Quid ais propheta, lapidem alloqueris? Lapidem, quoniam homines multò insensibiliores lapide facti sunt. Et statim altare mirabiliter scissum est verbis prophetæ optēperans, & cinis effusus est. Lapis audiuit, & fuit cōfestim fractus: homines autem non solū frangi, sed neq; audire voluerunt. habes hanc historiam 3. lib. Regum. Imperabat Christus vento, & mari fluctibus exagitato, & statim parebant, vt euāgelica cōtestatur historia, & fiebat tranquillitas magna: homines autē nec Christo imperante volunt quiescere, nec à turbulentis scelerū tempestatibus desistere, inconstantiores vento, fluctuosiores mari, duriores lapidibus, surdiores illis, qui ea loca accolunt, quæ Catadupa nominantur.

Rom.10. Gen.6. Gen.3. 1.Petr.5. 2.Reg.13. Matt.8. Luc.8.

minantur. Hoc intuens diuinus vates quasi ignorãs quò se verteret vbi quereretur, quos imploraret, vt eum audirent, non homines, sed res seniu audiendi carentes alloquitur.

Filios enutrui & exaltaui] Hebræos vocat Deus filios suos.

Exod.4. Et in Exodo, Filius, inquit, primogenitus meus Israël, Populus gentiũ filius etiam est, sed non primogenitus, sed secundo genitus. At si diuinas literas volueris attẽtius intueri, & veterũ historiarum memoriã replicare, inuenies multis in locis, non primogenitos accepisse hæreditatẽ, quin potius filios secundos deo fuisse charissimos. Primogenitus

Gen 4. fuit Cain, sed Abel iustitiam coluit & pietatẽ, & ad illum,

Gen.12. eiusq; munera, non autẽ ad Cain Deum respexisse diuinæ literæ contestantur. Primogenitus fuit Ismael, sed Isaac ac-

Gen.27. cepit hæreditatẽ. Primogenitus fuit Esau, sed Iacob præripuit benedictionẽ. Itaq; Hebræi filij vocantur. Sed quoniã Deum clementissimũ patrem spreuerunt, eiusq; filiũ Christum Iesum Deum verum crucifixerunt, & acerbissimis cruciatibus ad mortem vocarunt, fuerunt optimo iure hæredi tate expulsi, & reprobati. Eos autem, qui ex gentibus crediderunt adoptauit Deus & in cælestem hæreditatẽ vocauit,

Rom.8. & eos etiã qui ex Iudæis ipsum Christum receperunt. Accepistis inquit, Paulus Apostol⁹, spiritũ adoptionis filiorũ, in quo clamamus abba pater. Ipse enim spiritus testimoniũ reddit spiritui nostro, quòd sumus filij Dei: si autem filij,

Ioan.1. & hæredes. Et Ioannes Euãgelista, Quotquot autẽ, inquit, eum receperunt, dedit eis potestatẽ filios Dei fieri. Sed ani maduerte. Explicaturus Deus Iudæorum ingratitudinem, cæteraq; nefaria scelera, prius cõmemorat beneficia ab eo in illos collata, vt eorum culpa emineat, & tetrior atq; grauior appareat. Tria beneficia cõmemorat, generationis, dicens filios: nutritionis, dicens enutriui: dignitatis, dicens exaltaui. Genuit eos doctrina & gratia, enutriuit eos non solum terreno cibo, sed etiã cælesti, iuxta id quod dicitur

Psal.77. in Psalmo: Panẽ cœli dedit eis, panẽ angelorum mãducauit homo. Extulit eos victoriis & triũphis, atq; memorabilis trophęis & monumentis. Adduxit illos ad terrã vberrimã, quã illis promiserat, vt eã victis mirabiliter gentiliũ regibus posfideret. Superauerunt diuino præsidio muniti & domuerunt gẽtes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, omni copiarũ genere abũdantes. Sed totã hanc dignitatẽ deformauerũt, & penitus amiserunt, quoniã cœlestẽ illũ doctorẽ de cœlis ad terrã missum, qui eos è tenebris errorũ vin

dicatum

dicatum, & à peccatorum vinculis liberatum venerat, ad excidium crudelissimum falsis criminibus vocarunt.

Ipsi autē sprevērūt me.] Aduerte, Ipsi me. Vtraq; dictio suam habet emphasim ipsi ingrati filij, me pij patrem, nutritium, authorē suę dignitatis, & Deū. O cæcitatē deplorādā. O nefariam gratitudinē, & immanē hominū impietatē, qui post tot beneficia à Deo accepta ipsum Deū aspernati sunt. Quæ autē ea sint, in quib⁹ deus fuerit ad illis spretus, nō est opus cōmemorare, cum illis plena sit historia Euangelica. Nā etsi hæc verba Dei possint ad tēpus illud referri, quo Esaias ea litteris mādauit, proprius tamē ad Christi tēpus referuntur.

Cognouit bos possessorē suū.] Arguit Israēlis ingratitudinem & ignorantiam brutorum comparatione, quid stolidius boue? quid stupidius asino? Et nihilominus eos cognoscunt, qui eis tribuunt beneficia. At Israēl deum, à quo innumerabilia beneficia acceperat, non cognouit. Et populus meus non intellexit. Si esset populus extraneus, nō esset ita mirū. Sed est meus quod amplificabat criminis grauitatem. Non fuisse autē Christum notum à Iudæis, ipse apud Ioānem in hunc modum testatur: Hoc faciet vobis, quia nō nouerunt patrem nec me. Et iidē Iudæi dicebāt apud Ioānem: Hunc autē nescimus vnde sit. Et apud Lucam alloquens Christus Hierosolymam. Non relinquent inquit, super te lapidem super lapidem, eò quòd non cognoueris tempus visitationis tuæ. Egressis Iudæis ex Aegypto dedit illis deus in deserto panem de cælo, de quo ait diuinus vates: Pluit illis manna ad manducandum, & panem cæli dedit eis, panē angelorū māducauit homo. Viso autē cælesti pabulo dicebant filij Israelis: māhu? Quod significat? quid est hoc? Ignorantes & rei nouitate cōmoti quid illud esset, inuicē quærebant. Habes hanc historam Exodi capite 16. Et quoniam illa vt ait Apostolus, illis in figura contingebant, per panē illum cælestē Christus significabatur, qui de sese ipso. Ego sum, inquit, panis viuus, qui de cælo descendit. Quid igitur per illa Iudæorum verba significabatur, nisi venturū esse tempus, quando Iudæi de pane illo cęlesti Christo seruatore nostro dicerēt, Quid est hoc? tu quis es, hic nescimus vndē sit. Anima nostra nauseat super cibo illo leuissimo. Voluit Spiritus sanctus figura illa ostēdere, Iudęos non esse Christū cognituros, quod hic per Esaiā ipse testatur. Nō cognouerunt aūt eum, quia malitia obstinati eū cognoscere noluerunt. De illis enim est in libro Sapientiæ monimentis mandatū, Excæcauit

Ioan. 10.
Ioan. 9.
Luc. 19.
Psal. 77.
1. Cor. 10.
Ioan. 6.
Figura.
Num. 21.
Sap. 2.

cæcauit illos malitia eorũ, & sacramenta Dei ignorauerunt.

Væ genti peccatrici.] Deplorat Propheta Iudęorum miseriam & calamitatem, æternumq; eis minatur interitum. Nõ vnius tantùm aut duorũ, sed totius populi flagitia deplorat. Respice cõgeriem rhetoricam, qua significat esse Hebræos omni scelerum genere contaminatos. Gens peccatrix, populus grauis iniquitate, semen nequam, filij sceleratj, idem diuersis verbis significãt. Sed voluit hæc ad ampliorem exaggerationem coniungere. Tu verò considera quæ nomina Deus peccatoribus imponat. Multi sunt improbi, & impiorum facinorũ maculis notati, qui, vel quòd illustri loco nati sint, & maiorum opinione nitantur, vel quòd rempublicã administrent, vel quod aliqua alia de causa illustri aliquo honore in hominum cœtu celebrentur, magnificis nominibus appellantur. Sed talia nomina sunt inania & fallacia, quippe ab hominibus imposita, qui & alios fallũt, & ipsi lõgè opinione fallũtur. At vera & apta impiorũ nomina sunt ea, quæ hoc in loco verus ille iustissimus ac sapientissimus Deus illis imponit. Contra verò viros iustos, omnibus virtutum ornamentis decoratos, & ardenti charitate præstantes nominibus illustribus appellat. Vos, inquit ille, estis sal terræ. Vos estis lux mundi. Vos estis ciuitas super montem posita. Quibus amplissimis nominibus voluit Deus Apostolorum laudem ostendere, eosq; incitare ad omnes tẽpestates atque procellas forti & erecto animo subeundas. *Matt. 5.*

Populo graui iniquitate.] Homines sceleratos appellat graues iniquitate. Est enim peccatum onus & pondus vsq; eò graue, vt animas in inferos deprimat. Nam vt graue suapte natura tendit deorsum vsq; ad centrum, sic mortiferum peccatum animas ad ima, & profunda tartara secum ducit, multo grauius omni plumbo absq; vlla comparatione. Hoc peccati pondus voluit Zacharias propheta significare, ita capite quinto dicens: Ecce talentum plumbi portabatur & ecce mulier vna sedens in medio amphoræ: & dixit, Hæc est impietas. Et Dauid Quoniã, inquit, iniquitates meæ supergressæ sunt caput meũ & ficut onus graue grauatæ sunt super me. Quibus verbis apertè ostendit se peccati pondere adeò obrui, vt animi vires tam graui oneri ferẽdo pares nõ habeat. Et paulò pòst, miser inquit, factus sum, & curuatus sum vsque in finem. Et alio in loco exclamat idem propheta, Filij hominũ vsquequo graui corde? Vt enim nauigia nimis grauata & onusta pondere premuntur, & naufragium faciunt, *Zach. 5.* *Psal. 37.* *Psal. 4.* *Simile.*

faciunt, sic animi nostri peccatorum onere succumbãt, & in mediis fluctibus corruũt, priusquã in ipso cursu obruuntur, quàm portum conspicere potuerunt. Et vt charitas est ignis sursum tendens, sic peccatum est terra centrum petens. De eius pondere illud etiam intelligitur, quod in hunc modum Deus per Ieremiã ait, Ne portetis onus, & ne inferatis per portas Ierusalẽ in die sabbati. Hieroſolymæ portæ sensus nostri sunt, per quos in ciuitatem regiam, hoc est, in animam nostram ad imaginem Dei factã, sarcinas grauissimas ferimus, cùm deliberatè peccatis assentimur. *Ierem.17.*

Blasphemauerunt sanctum Israël.] Israël est genitiui casus. Sanctus Israelis est dei periphasis, qui ideò sic vocatur, quia Israeliticum populũ, quem sibi elegerat sanctificauit, & coram eo se sanctum ostendit. Eum Iudæi blasphemauerunt, quando eum Samaritanum, dæmoniumq; habentem vocauerunt, in eum odium vsq; ad sanguinem excitarunt. Lege euangelicam historiam, si impias Iudæorum in Christum Deum nostrum blasphemias videre volueris.

Abalienati sunt retrorsum.] Non solum non secuti sunt Deum, sed etiam ab eo fugerunt, & defecerunt: quam ob causſam in infernum præcipitati sunt. Ait enim scriptura, Qui elongant se domine à te peribunt. Defeciſſe Iudæos à domino, & tergo vertiſſe, multis in locis diuinæ literæ cõtestatur. Apud Ieremiam emittit Deus has voces, Elongauerunt à me, & ambulauerunt post vanitatem, & vani facti sunt. Et paulò pòst, Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ. Et Oſeas, Dereliquerunt, inquit, dominum non custodiendo. Et multis aliis in locis. Sed quid loquitur de Iudæis, cùm nos ipſi Deum cotidie derelinquamus, ab eoque animos nostros alienemus? Quid facis homo? quẽ relinquis? cur te in fugam turpiſsimam coniicis? Quò is? quẽ quæris? ad quem confugis? Quę potest esſe maior insania quàm ab eo fugere, qui est summè bonus, qui ad æternam gloriam vocat, & eum sequi, qui est peſsimus, qui cogitat de tua pernicie & vastitate, qui suis falſis illecebris te ad æternos cruciatus perducere conatur? *Psal.72. Ierem.2. Oſea.4.*

Super quo percutiam vos vltrà?] Quoniam poterat aliquis ita Deo obiicere: Si hic populus se tam impiis sceleribus cõtaminauit, quare eum nõ punis, vt flagellis ipſis ad te conuertatur? Huic tacitę obiectioni videtur respondere Deus, tam hoc remedium adhibitum esſe, sed nihil profuiſſe. Ait igitur: Sępe vos percuſsi, vt corrigeremini, vos autẽ ipſam medicinam

medicinã in venenum cõuertistis. Tãtum abest vt supplicijs vestros nefarios conatus coerceat, vt etiam scelera scelerib⁹ addatis. Vbi ergo vos feriã, cum nulla sit in vobis pars quę iam non sit percussa? Ostendit Deus ideo nos affligere, vt oculos aperiamus, & vitia relinquẽtes cælestia contemplemur, & ad Deũ conuertamur. Solẽt enim aliquãdo peccatores cõuerti, quãdo afflictionibus & calamitatib⁹ premũtur.

Psal.31. Hoc intelligẽs Dauid, Cõuersus, inquit, sum in ærũna mea, dũ cõfigitur spina. Ex quo perspicis magnã esse dei irã, quam

Ezech.16. do nobis nõ iracsitur, quẽadmodũ quãdo per Ezechielem dicebat: Zelus meus recedit à te, & nõ iracsar tibi amplius.

Oseæ.4. Et per Oseã: Nõ visitabo super filias vestras, cũ fuerint fornicatæ, & super spõsas vestras, cũ adulterauerint. Tũc vltio

Psal.80. dei est grauissima, cũ dimittit hominẽ in manu sui depraua ti appetitus. De qua vltione ipse in psalmo, Dimisi, inquit, eos secũdũ desideria cordis eorũ. Eã ob causam viri sapientes

Rom.5. virtute{que} præstãtes afflictionibus delectãtur D. Paulus, Gloriamur, inquit, in tribulationibus. Et alibi: Quod in præsen

2.Cor.4. ti est momẽtaneũ & leue tribulationis nostræ, supra modũ in sublimitate æternũ gloriæ põdus operatur in nobis. Nã vt in semine fructus est, sic in afflictione gloria. In Apoca-

Apoc.7. lypsi D. Ioãnis Apostoli de beatis, qui deo sempiterno {que} fruũtur, dictũ est: Isti sunt qui venerũt de tribulatione magna. Non sine causa veteres sapiẽtes fictis fabulis memorię prodiderunt, solem pasci aquis amaris, lunam verò dulcibus. Qua in re significare volebant, virum sapientia exultum, virtutum{que} ornamentis decoratum, qui per solem intelligitur, amara quærere, afflictionibus{que} delectari, fluitum vero & flagitiis coopertum, inconstantem luceque aliena resplendentem, qui per lunam significatur, mundi voluptates appetere, falsis illecebris pasci & deliniri. & ardenti inanis celebritatis cupiditate inflammari.

Omne caput languidum, & omne cor mœrens.] Alloquitur Deus Iudęorũ populum, ac si esset corpus vnum, cuius caput esset rex, cor antistes & Sacerdos, reliquũ corpus omnes alij tã nobiles quàm obscuri. Et volens ostẽdere esse eos incurabiles ait: Vulnus & liuor, & plaga tumẽs, nõ est circumligata, ne{que} curata medicamine, ne{que} fota oleo. Ac si diceret: Cùm tam grauibus animi morbis laboretis, nullam tamen

Ierem.5. vultis adhibere medicinã. Id iis verbis deplorabat Ieremias Percussisti eos, & nõ doluerunt: attriuisti eos, & renuerunt accipere disciplinã. Indurauerunt facies suas super petrã, & noluerunt

noluerunt reuerti. Hæc proprié de Iudæis illis possunt intelligi, qui percussi à Deo, traditi Romanis, vastata Hierosolyma, incenso templo, in sua infidelitate & perfidia perman̄erūt. Est igitur sensus: Nullas inuenio plagas, quib⁹ duritiē vestram confringā siquidē nullis vultis corrigi verberibus. Nā à planta pedis, hoc est ab infima plebe, vsq; ad verticē, hoc est vsq; ad regē, estis corrupti, flagitiisq; cōtaminati. Illud est aduertendū, regē vocari caput, & sacerdotē cor, quæ sunt in toto corpore præcipua mēbra. Volens ostendere, esse totū populum corruptum, satis esse duxit indicare, principes & præsules corruptos esse. Nā quales in republica principes sunt, tales solēt esse ciues, quod Plato eleganter scriptū reliquit. Sed grauius diuinæ literæ in Ecclesiastico iis verbis affirmāt. Secūdū iudicē populi, sic & ministri eius, & qualis rector est ciuitatis, tales & habitātes in ea. Nā vt columnæ vmbra ipsam columnam imitatur, vt si columna recta sit, vmbra in rectitudinem tendat: si verò curua & obliqua eodem modo vmbra se habeat, sic populus principem & præsulem imitatur. Ex quo efficitur, vt populi peccata sæpenumero principi & antistiti meritò tribuantur. Inueniens Moyses populum colentem vitulum, fratrem suum Aaronem ita obiurgauit: Quid tibi fecit populus hic, vt induceres super eum peccatum maximum? *Eccle.10.* *Simile.* *Exod.32.*

Adscribit sacerdoti & præsuli populi flagitium, quòd ei non omni conatu restiterit. Intellexit enim vir sapiēs & iustus, debere præsulem vi ac potestate cæcum impetum imperitæ multitudinis coercere. Ideò non ait: Quid feciſti? sed, quid tibi fecit populus hic? quasi maximum sit genus sui vlciscendi non coercere subiectorum deprauatum appetitum. Peccauerat populus, & sacerdos obiurgatur. Si horologium plenas habuerit rotas, pondera, & cætera ad suum artificiū necessaria, quibus orbes suos, circulosq; conficiat mirabili certitudine & constantia, vt possit horis certa temporis spatia & interualla distinguere, & nihilominus horæ intēperatè sonuerint nulla certitudine, nulla moderatione, talis error potius moderatori tribuēdus est, qui horologiū tēperandū susceperit, quàm ipsi horologio. Sic errante populo, & à tēperantia & à moderatione discedēte, illi qui eum gubernādum susceperit, est absq; dubio culpa tribuenda, est enim princeps veluti horologij moderator. Illud est præterea cōsiderandū, antistitē & sacerdotē appellari cor; quoniā quēadmodum cor est fons quidā omnium sensuum, in quo est perēnis *Simile.*

Similia. quædã motio, ex qua arteriarũ cursus proficiscitur, sic ex antistite exire debẽt crebræ precationes, solida atq; sancta doctrina, insignes virtutes, quibus populus adiuuetur, & ad virtutẽ moueatur. Et vt cor habet sedem in medio corporis, sic præsul debet esse in medio, omnibus communis & æqualis. Et vt cor est veluti medium inter animam & corpus, sic præsul debet esse mediator inter Deum & homines. Incolumi corde possunt membra sanitatẽ recuperare, at saucio & percusso corde nulla est spes salutis recuperandæ. Eodẽ modo si populus in vitiorũ ægritudinẽ inciderit, poterit sanitatem obtinere, sed corrupto præsule, & vitiis contaminato, quæ erit spes salutis recuperandæ? Si ceciderit lapis ex pariete, facilè restituetur, sed labefactato & euerso tẽpli fundamento, qui fieri potest, vt totum ædificium non corruat, & funditus euertatur? Si lucerna extinguitur, si lux obscuratur, si nauclerus mergitur, si dux amittitur, quid facient cæteri?

Matt. 5. Imò ipse præsul quid faciet? Si sal infatuatum fuerit, in quo salietur?

Vulnus, & liuor, & plaga tumens.] Poteris per vulnus apertum scelus intelligere, per liuorem occultum, per plagã tumentem, superbiam & elationem.

Infra 5. *Terra vestra deserta, ciuitates vestræ succensæ igni, regionem vestram coram vobis alieni deuorant: & desolabitur sicut in vastitatẽ hostili. Et derelinquetur filia Sion vt umbraculum in vinea,*

Rom. 9. *& sicut tugurium in cucumerario, & sicut ciuitas quæ vastatur.*

Gen 19. *Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma*

Ierem. 6. *fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus: Audite verbum*

Amos 3. *Domini principes Sodomorum, percipite auribus legem Dei vestri populus Gomorrhæ. Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? Plenus sum. Holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum nolui. Cùm veneritis ante conspectum meum, quis quæsiuit hæc de manibus vestris, vt ambuletis in atriis meis? Ne offeratis vltra sacrificium frustra. Incensum abominatio est mihi. Neomeniam, & sabbatum, & festiuitates alias non feram. Iniqui sunt cœtus vestri: Calendas vestras, & solennitates vestras odiit anima mea, facta sunt mihi molestia, laborani sustinens.*

Terra vestra deserta.] Hæc omnia referuntur ad tempus Titi Vespasiani, quando Iudæi fuerunt à Romanis capti, & occisi, & Hierosolyma fuit deleta, & templum incendio flagra-

flagrauit. Est igitur sensus: Quoniam vos ô Iudæi cælestē medicinam estis neglecturi, & in vestra malitia & contumacia permansuri, ideò terra vestra deseretur, & vrbes vestræ igne flagrabunt.

Filia Sion.] Hoc est, Hierosolyma: quæ ob eam caussam vocatur filia Sionis, quia in monte Sione sita erat, ex quo quasi nasci videbatur. vel quoniā phrasis est Hebræa, ciuitates sic filias appellare. Hebræis enim idem valet filia Sion ac ciuitas Sion, & filia Babylonis ac ciuitas Babylonis. Fuit igitur Hierosolyma derelicta, quemadmodum ità dixerat Deus per Ieremiam: Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius. Facta est mihi hæreditas mea quasi leo in sylua, dedit contra me vocem, ideò odiui eam. Et Christus Deus noster apud Matthæum, Ecce, inquit, dere linquetur vobis domus vestra deserta. Et apud Ioānem, Eamus hinc. Ac si diceret: Relinquamus Iudæos infideles, ciuitatem integram, templum materiale, & ab hoc loco discedamus. *Ierem.12.* *Matt.23.* *Ioan.14.*

Et sicut ciuitas quæ vastatur.] Vt finita vindemia, & collectis cucumeribꝰ, vineę atq; cucumerū custodes derelinquūt humiles ac rusticas casulas, quas ad vitandos æstus atq; imbres construxerāt: sic Hierosolyma instar abiecti tugurioli erit euersa & derelicta. Neq; solū vt vilis habitatiuncula deseretur, sed etiam ab acerrimis hostibus vastabitur. Hęc & si de Hierosolymā in aperto orationis argumento dicuntur, possunt tamen in ea intelligendi ratione, quam moralem vocant, ad animam nostrā aptissimè referri. Quando enim anima vulnere flagitiorum saucia cælestem medicinā aspernatur, Deumq; relinquit, deseritur ab ipso Deo, & ab hostibus immanissimis hoc est, à dæmone, mundo & carne, crudeliter vastatur.

Nisi dominus exercituum.] Sensus est: Tantum erit exciuium, tātis calamitatū angustiis prememur, vt nisi Deꝰ nobis opē ferat, omnes pereamus. At clementissimus pater relinquet superstiteꝰ quasdā reliquias, ne sicut Sodoma & Gomorrha cōsumamur. Ostendit propheta prius Dei iustitiā, deinde misericordiam. D. Paulus in epistola ad Romanos *Rom.9.* aperte ostendit, hunc locū esse ad tēpus gratiæ referendum: Ex quo apparet eos in errorē grauē incidere, qui totum hoc de tempore illo solū interpretātur, quando post Babylonitam captiuitatē pauci ex Hebreis sub Zorobabele duce, &

Iesu filio Ioſedec, ſacerdote, ad patriã, ex qua erant magna iactati tempeſtate expulſi redierũt. Volens Apoſtolus oſtendere, non omnes Iudæos repulſos eſſe, hunc citat locũ, intelligens per hoc ſemen Chriſti Apoſtolos, & cæteros, quũ
Infra 10. ex Hebræis in Chriſtũ crediderũt. Hos appellat alio in loco Eſaias reliquias, ita dicens: Si fuerit populus tuus Iſraël quaſi arena maris, reliquiæ conuertentur ex eo. De quibus
Rom. 11. reliquiis loquitur in hunc modũ Apoſtolus: nunquid Deus repulit populum ſuum? Abſit. Nam ego Iſraëlita ſum ex ſemine Abrahę de tribu Beniamin. Non repulit Deus plebem ſuam, quã præſciuit: Et paulò poſt, Sic in hoc tempore, inquit, reliquiæ ſecundũ electionẽ gratiæ ſaluæ factæ ſunt. Illos igitur paucos, qui ex tam innumerabili Iudæorum multitudine Chriſtum receperunt, ſemẽ vocat, ſumpta metaphora à re ruſtica. Quando enim coloni paruam & exiguam meſſem cõqueruntur, ſolent dicere, vix ſemen ſuper fuiſſe. Per hoc ſemẽ Chriſtus etiam intelligitur. Ait enim
Galat. 3. Apoſtolus in epiſtola ad Galatas: Abrahæ dictæ ſunt promiſsiones, & ſemini eius. Non dicit & ſeminibus, quaſi in multis, ſed quaſi in vno, & ſemini tuo, qui eſt Chriſtus. Vide ſitne prima expoſitio literæ conuenientior, & ſenſui Apoſtoli in Epiſtola ad Romanos accommodatior.

Audite verbũ domini principes Sodomorũ.] Et ſi hoc prophęta ad homines ſuæ memoriæ referebat, mentis tamẽ oculis intuebatur Scribas & Phariſęos, ad quos hoc dirigebat. Cũ prædixiſſet ſeruandos eſſe Apoſtolos, & reliquos, quos ſemẽ & reliquias vocat, cõuertit ſermonẽ ad Scribas & Phariſęos homines effrænatos, ſibiq; præfidentes, qui cũ nulla ratione & virtute, ſed cæca atq; turbulẽta cupidine ſuorum animorũ dominatrice mouerẽtur, Chriſti ſeruatoris noſtri ſanctiſsimi infinitã bonitatẽ maculare voluerũt. Hos vocat principes Sodomorum, reliquos verò infideles & cõtumaces populum Gomorrhæ: quòd eſſent ſceleribus obſtricti,
Infra 1. & omni flagitiorũ genere cõtaminati. Et alio in loco eodẽ nomine eos appellat, Peccatum ſuum, inquiẽs, quaſi Sodoma prædicauerunt, nec abſconderunt. Nec eſt mirum tam acriter Eſaiã fuiſſe Iudęos allocutum, nam dolor animi, innata libertas, ardẽtiſſima charitas, prompta excellensq; virtus, magnanimum virum, ſanctiſsimumq; vatem cohortabãtur, vt tam vehementi impetu in eos inueheretur.

Quo mihi multitudinẽ victimarum veſtrarũ.] Sacrificia veteris legis erãt figuræ & vmbrę earũ rerũ, quæ poſtea in le-

ge

gè gratię futurę erãt. Hęc autem omnia, inquit Apostolus, in figura contingebãt illis. Loquẽs Moses cum domino de ijs, quæ ad tabernaculũ pertinebãt, audiuit hęc verba: Inspice, & fac secundũ exemplar, quod tibi in mõte ostensum est. Exẽplar illud erat Dei Ecclesia, quam Moyses mentis oculis aspexit in monte, priusquã enim legis veteris tabernaculum fieret, iam Christi Ecclesia erat in mẽte diuina cõstructa: & per tabernaculũ illud, ea quę erãt postea in Ecclesia futura, significabantur. Sed cũ Moyses alloqueretur populũ, faciem velo operiebat, quia nõ poterãt filij Israelis claritatẽ vultus eius respicere. Quod significabat eos non intelligere ea, quæ ipse tradebat, cum mentes non puræ tantum sapientiæ splendorem capere non valerent. Et eodem velo est nunc Iudæis cooperta lex antiqua, quæ per Moysen significabatur. Sed cũ conuersi fuerint ad dominũ, vt ait Apostolus, auferetur velamẽ. Ex quo colligitur, res illas veteres figuras fuisse & vmbras quasdam verarum rerum. Ob eam causam appellat D. Paulus in epist. ad Hebræos vetus tabernaculũ vmbram cælestiũ, & alio in loco in eade epistola, Vmbrã, inquit, habens lex futurorũ bonorum, nõ ipsam imaginem rerum. Ac si dicat: Lex vmbrã veri sacrificij tantùm habet, non ipsum verum sacrificiũ, quod est Christus verus Deus & verus homo, qui nos patri reconciliauit, se ipsum in cruce immolans, vt cunctas nostras iniquitates suo purissimo ac pretiosissimo sanguine deleret. Cùm autem veteris legis sacrificia Christum & Ecclesiam adumbrarent, permittebantur à Deo, illique placebant, si bono animo atque spiritu fiebant: sed non qua ratione carnalia erant. Ait enim Dauid, Si voluisses sacrificium dedissem, vtique holocaustis nõ delectaberis. Et Michęas, Nunquid placare potest dominus in millibus arietũ, aut in multis millibus hircorũ pinguiũ? Quasi dicat nequaquam. Et Ieremias, Holocausta vestra non sunt accepta, & victimæ vestræ non placuerunt mihi. Ideó loquens Christus cum patre has voces emittit, Holocaustomata pro peccato non tibi placuerunt: tunc dixit, Ecce venio. Ita D. Paulus hũc locum in epistola ad Hebræos interpretatur. Non ergo veteres hostiæ Deo placebant qua tenus carnales erant, sed quatenus Christi eiusq; Ecclesiæ mysteria figurabant, & idololatriã excludebãt, & quatenus significabant debitum ordinem mẽtis humanæ in Deum, & candido animo fiebant. Sed cum tẽpore Esaiæ populus Israeliticus esset sceleribus irretitus, & flagitiis deprauatus,

Figura.

1. Cor. 10. Exod. 25.

2. Cor. 3.

Hebr. 8.

Hebr. 10.

Psal. 50.

Mich. 6.

Ierem. 6.

Psal. 39. Hebr. 10.

BIBLIOTECA ROMA

nolebat Deus eorũ sacrificia, quoniam ea absque fide, & pĩetate, & animi candore offerebant. Sed quoniam præcedentia de Pharisæis intelligebantur existimo etiam hæc esse ad eos referẽda. Est igitur sensus, Vos Scribas & Pharisæos alloquar, cæteros q; Hebræos, qui Christũ recipere negligitis: Nolo sacrificia vestra, quoniam iam verũ sacrificium, cuius illa erant vmbra, in ara crucis immolatũ est. Ne amplius immoletis paschalem agnum: nam verus agnus qui tollit peccata mundi, cuius ille alter imaginem gerebat, humana crimina suo sanguine luit. Respuo sacrificia, quæ morientẽ Christo cessarunt, & volo Euangelicam puritatẽ: Nec mirum est Deũ vetera sacrificia respuere, quoniã post Euangelicam prędicationem & diuulgationem sunt mortifera, & æternam damnationem secum afferentia. Est enim lex vetus cum suis ceremoniis & sacrificiis antiquata, & sepultas nec erat nisi vsque ad Christũ & ecclesiam. Ad construendũ tectum lapideum alicuius templi, ad faciendã eius testudinem, fit prius quoddã artificium ex lignis, tabulis, & funibus, quod simplex testudinis nuncupatur. At perfecta testudine & fornice, constructo & consummato templo, euertitur simplex testudinis, & totum illud tabulatũ & artificiũ decidit, & omnia ambulatoria pẽsilia cum trabibus & funibus deiiciuntur: quippe quę solum ad templi vsque constructionẽ & perfectionem seruiebant. Ecclesia catholica est templum quoddã pulcherrimum & excellentissimũ, quod verus ille Salomon, verus rex pacis Christus Deus noster construxit & perfecit, & suo sanguine decorauit: Lex vetus cũ suis iudiciis, sacrificiis & ceremoniis, fuit simplex testudinis & fornicis huius amplissimi templi. Sed ædificata ecclesia, constructo templo, cùm Christus in cruce pendens dixit: consummatum est, cecidit lex antiqua, cessarunt eius victimæ & ceremoniæ, deiecta sunt in terram illa ambulatoria lignea, quæ non erant duratura nisi ad Christi mortẽ, donec ædificaretur ecclesia, templum hoc celeberrimum & magnificentissimum, cuius illud Salomonis templum imaginem gerebat. Et ideo cessauit, quia adueniente substantia non opus est imagine: & adueniente figurato non est opus figura, quemadmodum nõ est necessaria vmbra adueniente veritate. Est enim lex vetus vmbra, vt ex diuino Paulo ostẽdimus, Euangelium autem veritas, quemadmodum ait diuus Ioannes: Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est.

Simile.

Ioan. 19.

Ioan. 1.

Plenus

Plenus sum.] Hoc est diues sum, vestris sacrificiis non egeo. Vel sic: Satur sum, pariunt mihi nauseam sacrificia vestra. Non me placabitis, nisi Euangelicam puritatem amplectamini.

Holocausta arietum.] Holocausta tota in altari cremabantur, victimæ non item. Sacrificium comprehendit holocaustum & victimam siue hostiam.

Sanguinem vitulorum.] Non omnem sanguinem repudiat, sed eum qui ex brutis fundebatur animalibus: Christi autem sanguine placatur.

Sacrificium frustra.] Ideo Iudæorum sacrificium cassum siue mendax appellat, quia cùm esset figura, & vsque ad Christi mortem duraret, iam nunc mendax est, quoniam eum innuit venturum, qui iam venit.

Incensum abominatio est mihi.] Capitur incensum pro holocausto, erat enim holocaustum totum incensum. Vel pro thure, quod in templo propter eius odorem cremabatur. Est sensus: Fœtet mihi odor vester. Loquitur Deus more humano. Tu verò vide quanta sit peccati deformitas & fœditas, cùm efficiat vt odoriferum thus in fœtorem conuertatur. Contrà verò virtus odorem mittit suauissimum, & ipse vir pius, virtutum ornamentis munitus odor appellatur, quemadmodum dicebat D. Paulus: Christi bonus odor sumus Deo. 2. Cor. 2.

Neomenias.] Festum erat quod Iudæi celebrabant in principio mensis, vel in nouilunio, quod apud Iudæos idem erat: vtebantur enim lunis pro mensibus.

Odinit anima mea.] Loquitur Deus more humano, vt eum intelligamus, quemadmodum paulò post: Laborauit sustinens. & alio in loco: Præbuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis. Infra 43.

Et cum extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis. Et cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam. Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. Lauamini, mundi estote, auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis. Quiescite agere peruersè: discite benè facere: Quærite iudicium, subuenite oppresso: iudicate pupillo: defendite viduam. Et venite, & arguite me, dicit Dominus. Si fuerint peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabuntur: & si fuerint rubra quasi vermiculus, velut lana alba erũo. Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis. Quod si nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos, quia os Domini locutum est. Quomodo facta est meretrix ci- Infra 59. 1. Petr. 3.

nitas fidelis, plena iudicii: iustitia habitauit in ea, nunc autem homicidæ. Argentum tuum versum est in scoriam, vinum tuum mistum est aqua.

Et cùm extenderitis.] Mos fuit apud antiquos, quemadmodum nunc apud nos, in precationibus fundedis manus leuare. Ita Dauid, Expandi, inquit, ad te manus meas. *Psal. 42.* Et alio in psalmo: Eleuatio manuum mearum sacrificiū vespertinum. *Psal. 40.* Sic pugnantibus Iudæis Moses manus ad cælum tollebat. Significamus hac corporis actione misericordiam diuinam implorare, & ad sanctissimū numen tāquam ad arcem tutissimam confugere. Et ideo ad Deum manus leuamus, vt ipse eas suis manibus accipiat, nosq; diuino præsidio muniat & sustentet. Sed si manus nostræ sint coinquinatæ, si opera nostra sint impia, quomodo Deus suis purissimis atq; sanctissimis manibus suscipiet nostras immūdas & contaminatas? Est igitur horum verborū sensus: Cùm ad me confugeritis pressi afflictionibus & calamitatibus, meum præsidium implorantes, nec vos videbo, nec exaudiam. Id sentiebat ille, qui apud Ioannem dicebat: Scimus quia peccatores Deus non exaudit. *Ioan. 9.* Est tamen hoc de illis peccatoribus intelligendū, qui nolūt se à sceleribus abducere, nec de sua cōuersione cogitare. Hos non exaudit Deus, quia non animo eum quærunt, sed solum lingua. Eos verò exaudit, qui ad eum animo attrito confugiunt. Talis fuit publicanus ille, quē Christus apud Lucā asseruit egressum fuisse è templo iustificatum. *Luc. 18.* Ad cuius pleniorem intellectum ea poteris videre, quę sequuntur.

Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.] Reddit, causam cur auertat oculos à peccatoribus, cùm ad ipsum manus extendant, nimirum quia eorum manus sanguine, hoc est cæde prophetarum, aliorumq; hominum sint pollutæ, ideo eas non vult suis manibus attingere: quin potius oculos auertit, eorumq; preces non exaudit. In Prouerbiis ita ait scriptura: *Prou. 28.* Qui declinat aurem suā, ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis. *Infrà 59.* Et Esaias, Non est, inquit, abbreuiata manus Domini, vt saluare nequeat: nec aggrauata est auris eius, vt non exaudiat, sed iniquitates vestræ diuiserūt inter vos & deum vestrum, & peccata vestra absconderūt faciem eius à vobis, ne exaudiret. Quibus verbis ostendit diuinus vates, esse peccatum nostrum murum quendam nos à Deo diuidentem & separantem. Et Ieremias dominū alloquēs, *Thren. 3.* Posuisti, inquit, nubem, ne trāseat oratio: vbi vides esse peccatum

catum nostrum cum nube comparatū. Nam vt nubes fumus est eleuatus, à terra egressus, sic peccatum fumus est à nobis, qui terra sumus, consurgens. Et vt nubes radiorum solis splendorem impedit, sic peccatum ob suam caliginem & densitatem est nobis impedimento, ne diuinæ gratiæ splendida luce collustremur. Ex quo efficitur vt anima peccatoris flagitio mortifero cooperti iaceat in obscuro, diuino hoc lumine priuata, & à Deo non exaudita. Considera peccati pondus. Contra verò vir iustus & pius in afflictionibus suis exauditur à Deo, ad quem tanquam ad certissimum defensorem confugit. Clamauit ad me, ait Deus per regium vatem, & exaudiam eum, cum ipso sum in tribulatione: eripiam eum, & glorificabo eum. Et alio in psalmo scriptum est: Clamauerunt iusti, & dominus exaudiuit eos, & de omnibus tribulationibus eorum liberauit eos. Et apud Esaiam ait dominus: Antequam clament ego exaudiam, adhuc illis loquentibus ego audiam. Et quāuis Deum offenderis, ne peccatis tuis desperationem adhibeas, sed animo pœnitenti, & contrito clama. Deum ardenter obsecra, & ipse te exaudiet. Contemplare Ionam, qui cùm Deum offendisset, & proiectus esset in mare, & à pisce magno deuoratus, tamē animum erexit, & ad deum leuauit, precationes fudit, & liberatus est. Intuere viri huius admirabilem in Deum fiduciam. Tumebat mare, fluctus ab imis sedibus ad cælum rapiebantur, sæuientibus ventis procella terribilis interitum miserabilem, ac triste naufragium minabatur. Proiicitur Ionas in mare, ruit præceps in pelagi profunditatem, deglutitur à pisce, descendit ad ima maris, nulla spes salutis apparebat. Et tamen ipse, vbi omnia desperata videbantur, sperauit, deum vehementer obsecrauit, eumq; toto animo quæsiuit, & fuit à periculo ingenti mirabiliter ereptus. Imò id quod eius necis causa videbatur, eum eripuit: piscis qui eum deglutiuit, eum seruauit. Talis est enim afflictio humana, quæ cùm videatur tranquilitatem eripere, est ipsius animi tranquillitatis & quietis conseruatrix. Calamitas qua flagitiosi homines viro iusto perniciem moliuntur, eum mirabiliter à vera pernicie custodit. Nunc considera quid peccatum secum afferat ponderis & detrimenti. Nec mare immensum, nec piscis ingens, nec profundissimę abyssi cauernæ impediuerunt Ionæ precationes, & peccatum eas impedit. Propter peccatum repudiat Deus sacrificia, quibus antea placaba-

Simile.

Psal. 90.

Psal. 33.

Infra 65.

Ionæ 2.

tur, non exaudit preces, non vult videre manus ad eum leuatas, quin potius oculos auertit. Ita enim ait: Cùm extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis. Si tu domine nos non videris, si nos oculorum tuorum fauore non fueris prosecutus, quid faciemus? Peribimus absq; dubio. Id intelligens clarissimus ille Vates Dauid, canebat: Auertisti faciem tuam à me, & factus sum cõturbatus. Et alio in psalmo: Ne auertas faciẽ tuam à me. Et in alio: Respice in me, & miserere mei. Et Iob inquit, faciem tuam abscondis, & arbitraris me inimicum tuum? Et Ieremias, Intuere, inquit, domine, & respice opprobriũ nostrum. Medicinam suarum calamitatũ in Dei visu collocabat. Vidit Deus Petrum, qui eum negauerat, & in se reuersus exiuit foras, & vim lachrymarum profudit. Visus à domino Matthęus reliquit telonium, & caducas opes, eum'q; secutus est. Quid opus est plura? Vt magnes ad se ferrum trahit admirabili vi, sic Dei visus, eos, quos vult, ad se mirabiliter rapit. Relinquamus igitur peccata nostra, vt Deus nostra sacrificia acceptet, preces audiat, & oculos illos suos misericordes ad nos conuertat. Illud est prętera aduertendum, cur tantum hoc in loco Deus obiiciat Iudæis sanguinem manum suarum. Mirum enim videtur nõ obiecisse ille superbiam, auaritiã, ambitionẽ, idolorum cultum, multaq; alia scẽlera, quibus ipsi erant irretiti & coinquinati, sed tantùm sanguinem, quo manus suas maculauerant. Ad quod scio posse respondere multos, per sanguinem intelligi peccatũ in communi, quemadmodum dicitur in psalmo: Libera me de sanguinibus deus deus salutis meæ. Ego verò etsi hanc explanationem non reiicio, aliam tamẽ libentius amplector. Existimo enim deum hoc in loco ad Scribas & Pharisæos sermonem dirigere, & ad cæteros Iudęos infideles, qui in Iesum Christum irruerunt, eius sanctissimum sanguinem postulãtes & dicentes: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Effuderunt sanguinem iusti, & vineę hæredem verum Dei filium, seruatorem nostrum pessimi coloni occiderunt. Ideo hoc peccatum tantummodo hoc in loco illis obiicit, quo nullum aliud potest maius & sceleſtius excogitari.

Psal. 29. Psal. 26. Psal. 85. Iob. 13. Thren. 3. Luc. 22. Matt. 9. Luc. 5. Simile. Psal. 50. Matt. 27. Matt. 21.

Lauamini mundi estote.] Lauate manus vestras sanguinolentas & pollutas, si vultis vt ego ad eas oculos conuertam. Lauate animas vestras lachrymis & pœnitentia, & mundi estote: hoc est, in puritate persęuerate. Date operam vt

vt vos iterum non contaminetis. Multis se abluunt, sed mundi non sunt, quia statim eadem peccata admittunt, & post lachrymas, quibus sordium maculas deleuerant, ea, quæ deplorauerãt, iterum repetunt. Hos appellat D. Petrus apostolus in Epistola sua secunda canes ad vomitum reuertentes. Id quod Salomon in prouerbiis scriptum reliquerat. Abluamus igitur nos ipsos & in puritate manere studeamus, iuxta id quod ait Ieremias: Laua à malitia cor tuum Ieruſalem, vt salua fias. Sed vide obsecro, & attento animo considera pœnitentiæ vim & excellentiam. Inuocauit propheta cælum & terram cõtemplans memoriaq; repetens populi flagitia. Plorauit, ingemuit, & interitum æternum minatus est. Ostendit Deus iram suam dicens, non susceperturum esse sceleratorum sacrificia, quin potius thus esse illi abominationem, & eorum solennitates odisse, & se non esse eos exauditurum, nec visurum, quamuis manus ad cælum extulissent, & preces multiplicassent. Nónne vides peccatorum vlcera propè insanabilia? Nonne vides ægritudinem iucurabilem? Vide quid nunc dicat: Lauamini, mundi estote, & cætera quæ sequuntur. Quid hoc est? Nónne dixerat Deus se eos non esse exauditurum? Dixerat: Sed tanta pœnitentiæ amplitudo, vis, & excellentia, vt per eam peccatores teterrimi ad animi candorem & puritatem perueniant, & ab omnium scelerum maculis expurgentur. Per Ezechielem ita ait Deus: Si impius egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis suis, quæ operatus est, & custodierit omnia præcepta mea, & fecerit iudicium & iustitiam, vitâ viuet, & non morietur. Omnium iniquitatum eius, quas operatus est, non recordabor. Et per Zachariam: Conuertimini ad me, & conuertar ad vos.

2. Petr. 2. Prou. 26. Ierem. 4. Ezec. 18. Zach. 1

Potest etiam hoc ita explanari. Postquam Deus ostendit se respuere veteris legis sacrificia, nunc pro eis dicit se velle Ecclesiæ sacramenta, quorum primum Baptismus est. Ac si diceret: Baptizamini, & permanete in gratia, quam cõfert baptismi sacramentum. Vt enim fieri non potest, consequi aliquem honores & dignitates, priusquam nascatur, sic nec spiritualium donorum esse participem, nisi fuerit per baptismum renatus. Filij Israëlis ex Aegypto discedentes, prius mare rubrum transierunt, deinde panem angelorum manducauerunt, demum Iordanem transeuntes terrã promissam fuerunt mirabiliter consecuti. Sic tendentibus ad cælestem patriam primò occurrit Baptisimus, cuius figura

fuit

fuit mare rubrum, quemadmodum Apostolus in prima ad
1. Cor. 10. Corinthios asseueranter affirmat. Ibi obruuntur peccata,
Psal. 73. iuxta id quod dicitur in Psalmo: Contriuisti capita draconum in aquis. Post baptismum sequitur manna, hoc est, dulcis animi oblectatio. Tandem transacto Iordane, finito itinere, sequitur vt animæ pœnitentiæ sacramento ablutæ, aliisq; sacramentis roboratæ, ex hac vita migrantes, æternã illã beatitudinẽ, veram promissionis patriam consequãtur.

Auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis.] Docet hic locus cogitationes nostras à Deo videri, nosque non solum omne maleficium vitare debere, sed etiam operam dare, vt omnem animi cogitationem puram integramque
Simile. seruemus. Aquila, vt ferunt, pullos suos quos habet in nido, aduersus solem ponit, vt illum veluti auctorem vitæ cognoscant. Sol enim & animal, vt aiunt Physici, animal gignunt: & eos, qui solis radios non ferunt, nec valent ipsum solem intueri, è nido tanquam spurios aut alienos eiiciunt. Sic nos paruas adhuc cogitationes versus iustitiæ solem dirigamus, vt ad Deum oculos leuantes, eum auctorẽ atque Dominum cognoscant. Eas verò, quæ Deum intueri nolue rint, nec in eum oculorum aciem dirigere, tanquam extraneas & illegitimas ab animi nido eiiciamus, easq; dũ paruæ
Psal. 136. sunt, ad petrã, hoc est, ad Christũ allidamus, iuxta id, quod dicitur in Psalmo: Beatus qui allidit paruulos ad petram. Hoc enim est auferre malum cogitationum nostrarum.

Quiescite agere peruersè.] Id est, cessate à maleficiis, nolite amplius iniquè agere. Sed quoniam non sat est desistere à malo, sed necesse est in virtutis actiones incumbere, addidit: Discite benefacere. Et animaduerte, Nõ dicit: Discite benedicere, sed benefacere. Plus Deus exaudiuit grauiorem atque submissiorem tonum nostrorum factorũ, quàm acutos atque magnos clamores vocum nostrarum. Qui dicit,
Similitudo. nec id efficit, quod docet, cotis vsurpat officium, quæ ferrũ reddit acutum, cùm ipsa inutilis sit ad secandum. Et vt pi-
Similitudo. ctor pulchram atq; elegantem pingit imaginem, cũ ipse sit turpi quadam fœditate insignitus, sic est qui virtutem verborum coloribus exornat, cùm ipse nullo virtutis colore, nullis veris honestatis ornamentis sit decoratus. Quid tibi prodest alios in portum dirigere, eiusq; viam demonstrare, cùm tu nolis é mediis fluctibus discedere? Ex hoc loco colliges virtutem non esse nobiscum natam, sed necesse esse vt eam discamus, & comparemus. Nihil enim quod natura in-

situm

situm & innatum est, aliter atque est assuescit, vt Aristoteles in libro secundo de moribus asseruit. Ex quo perspicuum est, nullã omnino moralium virtutum, vt ibidẽ Aristoteles contestatur, nos ingenerari natura, sed consuetudine comparari. Sunt tamen in nobis semina quædam innata virtutum, vt igniculi quidã, quos nos celeriter malis moribus ita ferè restinguimus, vt virtutis lumen nusquam appareat, nisi accedat regina ratio, cui obtemperantes virtutem consuetudine comparamus. Non loquor de virtutibus infusis, sed de moralibus, quas acquisitas vocant.

Quærite iudicium.] Petite à Domino scientiam, qua muniti iustè ac sapienter iudicetis. Id quod fecit Salomon: de quo dicitur in Psalmo: Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Vel sic, Facite omnia cũ iudicio, date operam vt omnia maturè atque ordine geratis, non repentino quodam quasi vento impetu animi incitati. *Psal.71.*

Subuenite oppresso.] Ferte opem indigentibus, iniuriamq; ab iis, quibus infertur, propulsate. Ita dicitur in Prouerbiis. Erue eos, qui ducuntur ad mortem, & qui trahuntur ad interitum, liberare ne cesses: Et Iob. Oculus, inquit, fui cæco, & pes claudo, pater eram pauperum, &c. Et in eodem capite. Liberaui pauperem vociferantem, & pupillum cui non erat adiutor. Iuxta sententiam diui Ambrosii libro primo officiorum, qui non repellit à socio iniuriam, si potest, tam est in vitio, quàm ille qui facit. Colliges hinc in quam deprauata opinione versentur illi, qui alios non curant, qui de fratrum salute nunquam cogitãt, qui dicunt cum Cain: Nunquid custos fratris mei ego sum? *Prou.24. Iob.29.*

Et venite, & arguite me.] Facite quæ modo numerauí, inquit Deus, incumbite in virtutes, opera charitatis exercete, & si vos non fuero remuneratus, intendite mihi litem, & me quasi ingratum arguite. Adestote & disceptemus in iudicio. Ita apud Michæam: Iudicium Domini cũ populo suo, & cum Israël diiudicabitur. O summam clementiam, & infinitam Dei nostri bonitatẽ, qui cùm nos propter scelera nostra possit optimo iure euertere, vult tamen nobiscum in iudicio contendere. Vbi vides nõ esse vi atq; oppugnatione conficiendum id, quod prius potest rationibus effici & concludi. Est autem magnopere aduertendum quantam fiduciam præstet Deus bonis operibus nostris, ad cuius rei maiorem euidentiam, vide ea quæ sequuntur. *Mich.6.*

Si fuerint peccata vestra vt coccinum.] Sensus est: Si feceritis

ceritis quæ dixi ego vobis, peccata vestra etiam gratuissima condonabo. Loquitur Deus cum peccatoribus, quibus dicit se illis peccata dimissurum, si bona opera exercuerint. Aspicis hic apertissimum locum contra eos qui omnia tribuunt fidei, operibus autem nihil: qui cum nihil minus sint quam fideles, semper fidem habent in ore. Hoc tamen dicimus; nulla opera nostra ex condigno mereri gratiam, qua iustificamur, cum ex impiis iusti efficimur. Si enim
Rom. 11. gratia est, iam non ex operibus, alioquin, vt ait Apostolus, gratia iã non est gratia. Est tamen necesse vt in huiusmodi iustificatione cõcurrat motus liberi arbitrij, quod quidẽ fatemur. At post iustificationẽ cum gratia gratum faciente de condigno meremur, in diuina tamẽ pollicitatione statumẽ & firmamentũ nostrorũ operum collocante. Cæterum opera primam iustificationẽ præcedentia, etsi iustificationẽ ipsam nõ mereantur, prouocant tamen Dei misericordiam ad illã hominꝭ dandam, ipsumque hominẽ disponũt ad ipsam recipiendã. Et ante iustificationẽ, & si quis habeat fidem, tamen talis fides mortua est. Et post iustificationẽ si se mortiferis sceleribus inquinauerit, amittit gratiam manẽte fide,
Iacob. 2. quæ, vt ait diuus Iacobus apostolus, sine operibus mortua est. Qui enim fieri potest, vt viua dicatur, quæ vita, hoc est,
Galat. 5. charitate caret? Illa fides viua est, quæ, vt ait diuus Paulus, per charitatem operatur. Illam verò, quæ sine charitate
1. Cor. 13. est, non prodesse per se solam ad æternam vitam consequendam indicat, apertissimè idem Apostolus ita ad Corinthios scribens. Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. Quid ad hæc respondebunt Lutherani, qui sola fide gloriantur, opera autem charitatis reiiciunt, non esse necessaria affirmantes? Qui fieri potest, vt non sint necessaria opera, si nos Deus est secundum ea iudicaturus? Vide quid dicat
Rom. 2. diuus Paulus in epistola ad Romanos: Deus reddet vnicuique secundum opera sua. Vbi vides nullam hic de fide fieri mentionem, sed de operibus. Sed quid cito Paulum? Ipsa veritas, ipse Christus Deus noster in hunc modum a-
Matt. 16. pud Matthæum loquitur: Filius enim hominis venturus est in gloria patris sui cum angelis suis, & tunc reddet vnicuique secundum opera eius. Hæc apud Matthæum capit. sextodecimo. Nihil muto, ipsa verba formalia scribo. Quid
Matt. 7. potest esse clarius contra Lutherum? Si sola fides satis est, cur ait Christus apud Matthæum: Multi dicent mihi in

illa

illa die: Domine domine, nónne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia nunquam noui vos. Discedite à me omnes, qui operamini iniquitatē. Et paulo pòst: Omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificauit domū suam super arenam. Vbi Christus apertissimè docet, neminē esse vitam æternā consecuturū, nisi sit charitate præditus, etiā si tantam fidē habeat, vt in nomine Christi vaticinetur, & dæmonia eiiciat. Id intelligens D. Ioannes Qui, inquit, non diligit, manet in morte. Et D. Iacobus, Estote, inquit, factores verbi, & nō auditores tantū, fallentes vosmetipsos: quia si quis auditor est verbi, & non factor, hic cōparabitur viro cōsideranti vultū natiuitatis suæ in speculo, &c. Vbi vides nō auditores verbi tantū, sed factores esse iustos. Sed dicis Luthere hāc epistolā nō esse D. Iacobi. Ego certè potius credo ecclesiæ illā esse diui Iacobi asserenti, quām tibi. Sed quid respondebis ad epistolā ad Romanos, quā esse D. Pauli tu ipse fateris? Ita enim illic ait Apostolus: Nō enim auditores legis iusti sunt apud Deū, sed factores legis iustificabūtur. Lege scripturam, vbique inuenies opera commendari. Apud Matthæum Christus nos ad operandum in vineam mittit. Et alibi, Sic luceat, inquit, lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cælis est. Et alibi reddens rationem quare perducturus est iustos ad regnum sempiternum, opera charitatis commemorat, nulla facta mentione de fide: sine qua tamen, vt ait Diuus Paulus, impossibile est Deo placere. Diuus Petrus princeps Apostolorum in epistola sua secūda ita ait. Satagite vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis. Et diuus Paulus in secunda ad Corinthios testatur, ituros nos esse ante tribunal Christi, & ibi manifestandos, vt referat vnusquisque propria corporis, prout gessit siue bonum siue malū. Et hoc in loco asserit Deus per Esaiam daturum se esse gratiam impiis, eisque peccata remissurum, si in virtutum opera incubuerint, nam seipsum præparanti, & quōd in se est facienti Deus non denegat gratiam. Et tamen asserit Lutherus opera non esse necessaria, sed solum fidem: cùm opera non solum valeant ad gratiam consequendam, sed etiam ad eam conseruandam, & cùm fides sine operibus sit mortua, & Deus nos secundum opera nostra sit iudicaturus. Si ego hæc ex meo

1. Ioan. 3.
Iac. 1.
Rom. 4.
Matt. 20.
Matt. 5.
Matt. 24.
Hebr. 11.
2. Petr. 1.
2. Cor. 5.

sensu

sensu depromerem, non mirarer non adhiberi mihi fidem: Sed cùm hæc sint ex diuinis literis apertissima, est admirandum esse homines tam stupidos, qui tanta nubi testium non moueantur. O impientes Lutherani cur Luthero creditis homini perditissimo, potius quàm D. Paulo doctori gentium? potius quàm D. Petro Apostolorũ principi? potius quàm Christo cælesti atq; summo doctori? qui ideo humanam naturã inexplicabili ratione sibi copulauit, vt hominũ gen⁹ doceret & à tenebris vindicaret, & viã veræ salutis cõsequẽdę aperiret. Sed iã ad literam explanandam accedam⁹, eius sic est sensus: Si peccata vestra sanguinea & rubra veluti coccinũ & vermiculus fuerint, tamẽ velut nix & alba lana dealbabũtur. Videtur alludere ad id quod dixerat: Manus vestræ sanguine plenę sunt, ac si dicat: Et si anima vestra contaminata fuerit, ego tamẽ eam lauabo, si vos opera bona exercueritis, eiq; candorẽ tribuam. Coccinum color est splendorem ruboris ostendens, dicitur Lusitanè grama. Vermiculus est minium: appellatur à Lusitanis Vermelham. Capitur etiam pro colore purpureo, quam ob causam potest verti: Si fuerint instar purpuræ.

Si volueritis & audieritis.] Non dicit: Comedetis necessariò bona terræ. Sed si volueritis & audieritis me, bona terræ commedetis. Quod nolueritis, &c. Vides hic apertissimè liberum nobis arbitrium relinqui. Præter hoc testimonium sunt multa alia in diuinis literis liberum arbitrium planè constantia, quorum duo tantùm commemorabo. Alterum est ecclesiastici, cuius ad literam hæc sunt verba:

Eccles. 15. Deus ab initio constituit hominem, & reliquit illum in manu consilij sui: adiecit mandata & præcepta, si volueris mandata seruare, conseruabunt te, & in perpetuum fidem placitam seruare. Appositi tibi aquam & ignem, ad quam volueris porrige manum tuam. Ante hominem vita & mors, bonum & malum, quod placuerit ei, dabitur illi. Alterum testimonium simile huic est in Deuteronomio,

Deut. 30. vbi ita scriptum est: Considera quòd hodie proposuerim in conspectu tuo vitam & bonum, & econtrario mortem & malum, vt diligas Dominum Deum tuum, & ambules in viis eius, & custodias mandata illius, ac cerimonias, atque iudicia, & viuas ac multiplicet te, benedicatq; tibi in terra, ad quam ingredieris possidendam.

Si autem auersum fuerit cor tuum, & audire nolueris, atq; errore deceptus adoraueris Deos alienos, & seruieris eis,

prædico

prædico tibi hodie quòd pereas, & paruo tempore moreris in terra ad quam Iordane transmisso ingredieris possidendam. Testes inuoco hodie cælum & terram, quod proposuerim vobis vitam & bonum, benedictionem & maledictionem. Elige ergò vitam, vt & tu viuas, & semẽ tuum. Aspicis hæc loca apertissimè indicare arbitrij libertatem. Essent enim penitus superuacanea & ridicula, nisi liberum esset arbitrium. His adde præcepta & consilia, quibus plenum est vetus ac nouum testamentum, quæ essent omnino inutilia, & prorsus exibilanda & ridenda, si nihil esset in nostra potestate, sed omnia fataliter, vt aiunt, & necessariò euenissent. Ex quo sequeretur, nullam esse omnino religionẽ. Quis enim locus precationibus? Quis votis? Quis sacrificiis relinqueretur, si cuncta ineuitabili necessitate futura esse crederemus? Aristoteles in libro de interpretatione apertè ostendit non omnia necessariò euenire, sed esse liberum hominum arbitriũ: quod à Socrate & Platone, aliisq; excellentibus Philosophis iam antea fuerat assertum. Fuerunt tamẽ hæretici nonnulli, qui aduersus sacrarum literarũ euidentissima testimonia liberum arbitriũ negarũt: quorum sectam ab Ecclesia damnatam & sepultam renouauit modò Martinus Lutherus hæreticus detestabilis, errorum ac vitiorum ingens ac propè infinita vorago, qui articulo trigesimo sexto suarum hæresum liberum arbitrium ait esse rem de solo titulo, sed re vera nihil prorsus esse.

Bona terræ comedetis.] Hoc est, eritis in hac vita fœlices, opibus affluentes. Potest etiam hoc de illa terra intelligi, de qua dicebat diuinus Psaltes: Credo videre bona Domini in terra viuentium. Hæc est æterna beatitudo, de qua Christus seruator noster, Beati inquit mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Hæc est vera illa terra promissionis, quam Deus Aegyptum relinquentibus, & mundi tenebras atque vanitates aspernantibus promittit. *Psal.26.* *Matth.5.*

Gladius deuorabit vos; Id est, gladio hostium vestrorum interficiemini. Poteris per gladium quamcunque calamitatem intelligere. Sed si per bona terræ gloria cælestis intelligatur, consequens erit, vt nomine gladij æternum supplicium significetur.

Quia os Domini locutum est.] Ac si diceret. Hoc est certissimum, quoniam Deus, qui nec fallit, nec fallitur, illud dicit. In libro Numerorum ita scriptum est. Non est Deus vt homo, vt mentiatur: nec vt filius hominis, vt mutetur. Pote- *Num.23.*

ris per os Domini Prophetam intelligere, iuxta id, quod
Ierem.23. ait Deus per Ieremiã: Si separaueris preciosum à vili, quasi os meũ eris. Ac si hic diceret Esaię: hæc dico non quatenus homo, sed quatenus Propheta. ideo certissima absque dubio sunt.

Quomodo facta est meretrix] Miratur Propheta & deplorat Hierosolymæ calamitatẽ, quæ cùm olim fuisset fidelis, imò fideliũ domicilium & receptaculum, facta esset meretrix, hoc est infidelis. Sciebat Propheta fuisse ciuitatẽ illã quondam florentissimã, virtutum præsidio munitã, religione & iustitia veluti mœnibus septam. Ideo non poterat continere lachrymas, videns eius casum & ærumnas: cùm pro religione idolorum cultus, pro iustitia iniquitas, pro charitate homicidia, pro aliis denique virtutibus nefaria scelera successissent. Et si hic locus posit de corporis fornicatione intelligi, existimo tamẽ esse eum de animi fornicatione, hoc
Ierem. 2. est de idololatria intelligendum, Illa ciuitas & illa anima
Ezech. 16. est mererrix, quę sponsum suũ Deum derelinquit, seq; cum
Matt. 12. & 16. idolis coniungit. Ita intelligitur locus ille Ieremię: In omni colle sublimi, & sub omni ligno frondoso tu prosternebaris meretrix. Et illud Ezechielis: Aedificasti tibi lupanar, & fecisti tibi prostibulum in cunctis plateis. Hinc est illud, quod dominus Iesus apud Matthæum obiiciebat Iudæis: Generatio mala & adultera signũ quærit. Generationẽ adulteram illos vocat, quia ipso contempto mundũ, dæmonem, & carnem sequebantur. Et quanquam hic locus Esaiæ de Hebræis suæ ætatis intelligitur: ego tamen existimo esse præcipuè ad Scribas & Pharisæos, cæterosque Iudæos infideles tempore Christi referendum.

Plena iudicii.] Hoc est, in qua olim æquissimi iudices extierunt.

Argentum tuum versum est in scoriam.] In literis diuinis nomine argenti sacra doctrina intelligitur, iuxta illud,
Psal.11. quod dicitur in psalmo: Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum. Ideo sensus est. Heu ciuitatem infœlicem, vbi pro vera doctrina regnat mendacium, & pro diuinis præceptis Pharisæorum traditiones.

Vinum tuum mistum est aqua.] Hoc est, nulla est mera atq; germana virtus, iustitia mista est crudelitate, vltione, & malitiosa quadam iuris interpretatione. Fortitudo mista est temeritate & animi eleuatione: tẽperantia coniuncta est cum negligentia & ignauia: prudentia malitiam sibi & calliditatem

liditatem copulauit. Nullã denique virtutem tenes puram ac solidam, vmbra tantùm virtutũ, atq. imaginibus veteris. Qui vitam monasticam profitetur, tunc dicitur aquã miscere vino, quando mundi oblectationibus delinitur, quando rebus sanctis & feruentibus inserit res viles & frigidas, quando denique propriam retinet voluntatem. Qui populo concionantur, aquam vino miscent, si reprehensionibus adulationes adiungunt, & puram atque veilem veritatem silentio transeant.

Principes tui infideles, socii furum: omnes diligunt munera, sequuntur retributiones. Pupillo non iudicant, & causa viduæ non ingreditur ad illos. Propter hoc ait Dominus Deus exercituum fortis Israël: Heu ego consolabor super hostibus meis, vindicabor de inimicis meis. Et convertam manum meam ad te, & excoquam ad purum scorium tuum: & auferam omne stannum tuum. Et restituam iudices tuos, vt fuerunt prius, & consiliarios tuos sicut antiquitus. Post hæc vocaberis ciuitas iusti, vrbs fidelis. Sion in iudicio redimetur, & reducent eam in iustitia, & conteret sceleslos & peccatores simul: & qui dereliquerunt Dominum, consumentur. Confundentur enim ab idolis, quibus sacrificauerunt. Et erubescetis super hortis, quos elegeratis, cùm fueritis velut quercus defluentibus foliis, & velut hortus absque aqua. Et erit fortitudo vestra vt fauilla stupæ, & opus vestrum quasi scintillã, & succendetur vtrumque simul, & non erit qui extinguat. Isaiæ 1.

Principes tui infideles.] Potest referri ad fidem theologalẽ, vel ad eam quæ est dictorum conuentorumque substantia, quæ est fundamentum iustitiæ Hi principes Pharisæi erant, qui omnia iura diuina & humana peruertebant, propter eũ quem ipsi concupiebant, principatum. Socij erant furum, quoniam fures defendebant, & ipsi rapinis vsurisque pascebantur. Vnde ipsa veritas Christus Deus noster intrans in templum, eiiciens vendentes & ementes dicebat: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam spelunçam latronum. Matt. xi.

Omnes diligunt munera.] Retulit Prophera in tabulas viriorum, & numerauit in catalogo scelerum munera diligere. Et alio in loco ait: Væ qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. In Exodo scriptum legimus: Non accipies munera, quæ excæcant etiam prudentes, & subuertunt verba iustorum. Quæ sententia est etiam scripta in Deuteronomio cap. sextodecimo, & multis aliis in locis. Principes ac Iudices qui omnia suis cõmo- Infrà 5. Exod. 23.

dis metiuntur, nõ reipublicæ vtilitate, ipsam rempublicam euertunt, nisi ipsi prius euertantur. Id quod sequitur: Pupillo non iudicant, & causa viduæ non ingreditur ad eos, in promptu est: Nam cùm omnia pro muneribus agant, facilè pauperes pupillos & viduas contemnunt. Idipsum ob
Ierem. 5. iicit illis Ieremias in hunc modum: Causam viduæ non iudicauerunt, causam pupilli non direxerunt.

Fortis Israël.] Id est, qui olim Israelẽ fortissimè liberauit.

Heu consolabor.] Prædicit Deus se Iudæos puniturũ: & loquês humano more dicit se consolatione afficiendũ esse. Solent enim homines iniuria lacessiti vltione inimicorũ suorũ delectari. Tu verò contẽplare Dei nostri summã pietatẽ. Volẽs pœnas sumere, prius ingemit & plorat. Est enim parricu-
Luc. 19. la Heu interiectio dolẽtis & plorãtis. Plãgit clemẽtissim⁹ pater Iudæos infideles & sceleratos. Eodẽ modo appropinquans Hierosolymę, vidẽs eã vim lachrymarũ profudit, quo niam erat eam per Romanos euersurus. Hanc Dei miseri-
Infra 28. cordiam significauit alio in loco iis verbis Esaias: Vt faciat opus, suum alienum opus eius, vt operetur opus suum, peregrinum opus eius ab eo. Opus alienum ab eo & peregrinũ vocat vltionẽ, quã erat de reprobis sumptur⁹: Opus autẽ suũ appellat misereri, parcere, quemadmodum canit Ecclesia dicẽs: Deus cui propriũ est misereri semper & parcere: Nõ punit Deus ex animo, sed quia ita exigũt peccata nostra: Vult enim, vt ait Apostolus, omnes homines
1. Tim. 2. saluos fieri. Hoc intelligẽs Ieremias ita de deo loquẽs ait:
Thren. 3. Nõ enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominũ.
Habac 3. Et Habacuc: cũ iratus fueris, misericodię recordaberis. Et
Psal. 10. Dauid: Ira in indignatione eius & vita in voluntate ei⁹. Quę loca ostendunt Deum misereri nostri, non solum quando in nos confert beneficia, sed etiam quando nos punit. Et hoc modo in omnibus suis operibus vtitur misericordia.
Psal. 44. Quod sentiens Dauid, miserationes, inquit, eius super omnia opera eius. Quem locum diuus Hieronymus ita vertit. Misericordiæ eius in omnia opera eius. Ac si diceret: Nullum est opus Dei, in quo ille non vtatur misericordia. Me-
2. Cor. 1. ritò ergo diuus Paulus Deum patrem misericordiarum appellat, & Deum totius consolationis.

Et conuertam manum meam ad te.] Hoc est te percutiam.
Psal. 20. Ponere in aliquo manũ, est eum punire. Hũc sensum habet id, quod dicitur in psalmo: Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis, dextera tua inueniat eos, qui te oderunt.

In

In libro Geneſis vbi editio vulgata habet: Manus{que} veſtras ſeruate innoxias, poteſt verti de Hebræo: Manus ne mittas in eum: Ita dicitur primo libro Regum: Non ſit manus mea in eo. Hoc eſt, non eum percutiam. Eundem ſenſum habet id, quod capite nono ait Eſaias: Sed adhuc manus mea extenta: Hoc eſt, non ceſſat eos percutere & punire. Conuertere manum, extendere manum, mouere manum, ponere manũ, ſignificant punire, phraſi hebraica. *Gen. 37.* *1. Reg. 24.* *Infra 9.*

Et excoquam ad purũ ſcoriã tuam.] Hoc eſt, te affligam & percutiam, idẽ ſenſus cum ſuperiore. Promittit Deus ſe flagellaturũ Hieroſolymã, vt quę beneficia non cognoſcebat, ſupplicio corrigeretur. Et quoniam ſupra dixerat: Argentũ tuum verſum eſt in ſcoriam, permanet in eadẽ tranſlatione, dicens ſe illi purgaturũ ſcelerum ſordes, vt ſeparato ſtanno, ablata ſcoria, purum remaneat argentum. Fornax in qua erant igni examinandi, afflictio eſt. Hęc eſt fornax illa puerorum Babylonis, in qua aurum remanet purius & ſplendidius, paleæ verò fumãt, & cõſumuntur, in qua iuſti illuſtriores reddũtur, impij autẽ incẽdio flagrant. Nã eadẽ afflictione iuſtus Deũ precatur & laudat, impius autẽ in blaſphemias prorumpit: quẽadmodum in eadẽ area ſub eadẽ tritura ſtipulæ cõminuuntur, frumenta purgãtur. Et ex eadem olea ſub eodem prelo oleum & amurca egrediuntur: & pari atq; eodem vento ſaluia & millitena exagitatæ fragrant, & odorem ſuauem emittunt, cicuta verò & ruta fœtorem exhalant. Euenit tamen aliquando, vt improbi afflictione corrigantur, quemadmodum argentum ſordibus contaminatum igne perpolitur. Cur autem dicat Deus ſe ablaturum eſſe ſtannum, ratio eſt, quia ſtannum ſpeciem habet argenti, cum ſit vilis quædam materia: cuius nomine hypocriſis ſignificatur: quemadmodum ſcoriæ nomine alia peccata. Hanc dicendi exornationem & metaphoram ab aurificibus ſumptam inuenies apud Malachiam capite tertio, & apud Ezechielem vigeſimo ſecundo. Sed quoniã argenti nomine diximus veram doctrinam ſignificari, poteris hic per ſcoriam & ſtannum falſas hominum doctrinas intelligere. *Similia.*

Et reſtituam iudices tuos, vt fuerunt prius.] Hoc referunt nonnulli ad tempus poſt captiuitatem Babylonicã. Ego verò eorum ſententiam libentius amplector, qui dicunt eſſe hoc ad tempus gratiæ præcipuè referendum: Quando Deus pro Patriarchis, & Prophetis, & ſanctis Iudicibus, dedit

Apostolos, aliosque viros in diuinarum literarum sapientia excellentes, virtute & charitate præstantes. Hos intuës alius Propheta dicebat in psalmo: Pro patribus tuis nati sunt tibi filij, constitues eos principes super omnem terram. Hoc dicit Christus apud Matthæum, sessuros esse, & duodecim tribus Israëlis iudicaturos.

Psal. 44.
Matt. 19.

Et consiliarios tuos.] Colliges hinc Dei esse beneficiũ, esse principum consiliarios sapientia præstantes, & ad rectã rationem consilia sua referentes. Vt grauius puniendus est, qui venenum in communẽ fontem coïcit, quam qui in particulare poculum: sic grauiori supplicio afficiendi sunt, qui suis deprauatis consilijs principem corrumpũt, quam qui hominẽ priuatum. est enim princeps veluti quidã publicus fons, quo infecto & veneno contaminato corrũpuntur omnes, qui ex eo perniciem exhauriunt. Oportet principẽ vti consiliarijs iustis & prudentibus. Nã sine consilio repnubl. facilè labefactabit effrænata temeritate concitatus. Poteris per consiliarios omnes intelligere, qui non solum principes, sed quoscunque alios consilijs instruunt.

Post hæc vocaberis ciuitas iusti.] Hoc est Christi. Iusti enim nomine in diuinis literis Christus significatur, vt in libro Sapientię: Circumuentamus ergo iustum. Et in Actis Apostolorũ: Occidebant eos, qui prænunciabant de aduentu iusti. Hæc ciuitas, quæ pro Synagoga constituitur, ecclesia est catholica, ex Gentibus & Iudæis congregata, quæ ob Christi fidem fidelis appellatur. Quã iis verbis præcinit eloquẽtissimus atque clarissimus vates: Fundamẽta eius in montibus sanctis, diligit dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Potest verti ex Hebræo: ciuitas iustitiæ: & ita vertit Pagninus: Quæ versio nostræ fauet explanationi. Est enim Iesus Christus iustitia nostra, vt ait in epist. ad Corinth. D. Paulus.

Sap. 2.
Act. 7.
Psal. 86.
1. Cor. 1.

Sion in iudicio redimetur.] Hoc est ecclesia catholica crit sanguine Christi redẽpta in iudicio, quia pro ea ipse patietur: Non dicit, oës redimentur, sed Sionẽ, hoc est Dei ecclesiam, redimendam prædixit. Quia etsi Iesus Christus deus noster vult omnes homines saluos fieri, vt ait Apostolus, & ad agnitionem veritatis venire, (vnus enim Deus vnus & mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus) tamen multi non sunt huius gratiæ participes ob suam ipsorum culpam. Nullus enim extra ecclesiam salutem consequitur. Ecclesia est

1. Tim. 2.

arca

arca illa, quæ sola ex diluuio euasit. Et vt omnes, qui erant extra arcam submersi sunt: sic omnes, qui extra ecclesiam moriuntur, in pœnas æternas, quæ eorum scelera sequuntur, incurrent. Dicit autem Sionem redimendam in iudicio, quoniã opus redemptionis factum fuit per iudicium & iustitiam. Sunt qui hoc referant ad tempus post captiuitatẽ Babyloniçam, quando reseruata fuit Hierosolyma. Sed in diuinarum literarum studium incumbentibus illud est satis perspectum & exploratum, hæc in primis dicta esse à diuino vate de ecclesiæ ædificatione & Christi regno, quarũ rerũ erant vmbræ & imagines vetera illa de tẽpli & Hierosolymę instauratione. Quid enim significare volebat illustrissimus ille ac sapientissimus rex Dauid, nisi ecclesiæ sanctæ & Christianę religionis constitutionẽ, quando hæc verba præcinebat: Quia ędificabit dominus Sion, & videbitur in gloria sua? Tunc enim visus est Deus in gloria sua, cum eius sanctissimum nomen fuit in omni terrarum orbe celebratũ, & homines à vera religione abhorrentes, relicta superstitione, contempto idolorum cultu, Christum verum Deum coluerunt, eiusq; sanctissimo numini se toties dedicauerunt. *Gen. 7.* *Figura.* *Psal. 101.*

Confundentur autem ab idolis.] Hoc est à peccatis, quæ idola appellantur. Melius tamẽ existimo ea de sculptilibus & falsis diis intelligere: quemadmodum dictum est in psalmo: Confundantur omnes qui adorant sculptilia. *Psal. 96.*

Super hortis.] Lucos intelligit locaq; amœna, vbi idolis immolabant, & actus turpes exercebant.

Cum fueritis velut quercus.] Id est, Cũ fueritis omni gloria spoliati. Comparat Iudæos infideles cum quercu arida neq; fructus habente nec folia. Refert diuus Matthęus malè dixisse Christũ ficui perpetua ariditate, cũ in ea quęsisset fructũ, & solũ folia inuenisset. Ficus illa populus erat Iudaicus, qui tunc foliis, hoc est, cæremoniis vtebatur & ornabatur, licet fructum charitatis non referret. Sed modò aridus est omnino & non solum charitate, sed etiã ceremoniis destitutus. Ideo quercus sine foliis à propheta appellatur, & hortus absq; aqua. Contrà verò de viro iusto alibi ita ait vates noster: Et eris quasi hortus irriguus, & sicut fons aquarum, cuius non deficient aquæ. Et ab alio propheta vir iustus cum arbore fœcunda comparatur semper virente, & florente, vberrimorumque fructuum abundantia exornata: quæ cum perennium fontium, & amœnorum fluuiorum aquis irrigetur, nullo vnquã æstu arescit, nulla siccitate labefacta- *Matt. 21.* *Infra 34.*

Psal.1. tur. Et erit, inquit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet, & omnia quæcunque faciet semper prosperabuntur. Hæc arbor semper virens Psal.91. videtur esse palma, quemadmodũ dicitur in psalmo: Iustus vt palma florebit. Est igitur iustus non quercus sine foliis, sed palma semper foliorum pulchritudine cooperta, & fructibus pulcherrimis suo tempore ornata.

Et erit fortitudo vestra.] Idola, quibus fiebant, fortitudinem eorum appellat: Ac si diceret, Idola vestra, in quibus omne vestrum præsidium collocatis, tanquam stupa comburentur. Et omne opus vestrum, domus, mœnia, & reliqua alia igne consumentur, Et succendetur vtrumque, nempe fortitudo vestra, & opus vestrum. Hæc omnia scimus fuisse completa, quando in euersione Hierosolymæ per Titum Vrbs fuit funditus deleta, & mœnia cum idolis incendia flagrarunt.

Annotationes ex Hebræo in aliquot loca primi capitis.

Super Iudam & Ierusalem.] Pro, super, est in Hebraico Aal. Quæ dictio significat super, vt 4. Reg. 9. Lenticulã olei fundens super caput eius. Significat etiã aduersus, vt in psalmo 2. Aduersus dominum, & aduersus Christũ eius. Qua ratione adducti Septuaginta interpretes verterũt hoc in loco: Contra Iudã & Ierusalẽ. Sed quoniam non omnia quę sunt hic literis mandata, sunt cõtra Iudam & Hierosolymã, imò multa de illis prospera ad voluntatem fluentia prædicuntur, videtur melior esse hoc in loco editio vulgata.

Væ genti peccatrici.] In Hebraico pro væ est Hoi, quæ particula significat ve, heu, & ô aduerbium vocandi. In hoc eodẽ cap. paulò post vertit interpres nostер per heu interiectionẽ dolentis & plorãtis, hic verò per interiectionẽ cõminãtis, quanquã hæc cõminatio sit mista cũ gemitu & luctu.

Blasphemauerunt sanctũ Israël.] Pro blasphemauerũt est in Hebraico vocabulũ à verbo naats, quod significat blasphema-
Infra 3. re, vt capite quinto in hoc eodem propheta: Et eloquium sancti Israël blasphemauerunt. Sed quoniã in coniugatione Piel quemadmodum est hoc in loco, verba aliquando alteram insuper actionẽ significant, potest verti, fecerunt indigna sanctum Israëlis, vel multò melius, Irritauerunt, & ad iram prouocauerunt sanctum Israëlis. Nam Septuaginta

verterunt.

verterunt. Prouocastis, seu iratum fecistis sanctum Israël. Et Pagninus: irasci fecerunt. Vult propheta significare Iudæos suis sceleribus Deum ad iram prouocasse.

Non sunt circumligata.] In Hebraico est zoru, à verbo Zior quod significat circũligare & cõstringere, quam ob causam vertit Pagninus: Non sunt constricta. Significat etiam frangere, ideò poterat Latinè reddi: Non sunt fracta, hoc est aperta & compressa, vt educeretur sanies.

Neomenian.] In Hebraico est Chodes, à verbo Chodus quod significat renouare, vt in psalmo: Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. Et quoniam in vnoquoq; mense renouatur luna, accipitur hoc nomen pro mense, & pro principio mensis, siue pro nouilunio. Nam apud Hebræos mẽses numerabãtur per lunas, & in nouilunio incipiebatur mẽsis, qui quidẽ dies erat celebris apud eos, & solennis. Hoc nomine vtitur etiam propheta paulò pòst in numero purali, pro quo interpres Latinus vertit: calendas vestras. Vbi aduerte nõ dixisse, calendas & solennitates odiuit anima mea: sed calendas vestras & solennitates vestras, quasi dicat Deus: Non sunt meæ hæ solennitates & festa, quoniã in illis vos nefariis sceleribus coinquinatis. Id statim ostendit dicens, Iniqui sunt cœtus vestri. Vbi significat eos iniquitatẽ cũ festorũ celebritate solitos esse cõiungere. Hoc nomẽ neomenia Græcũ est ἀ νέον nouum, μὴν luna, quasi noua luna. *Psal. 102.*

Principes tui infideles.] Pro infidelibus est in Hebraico soterim: à verbo Sore, quod significat declinare, recedere, & peruertere. Vnde Aquila vertit, recedentes. Pagninus verò declinantes, quod idem est, hoc est à recta via discedẽtes. Potest verti, principes tui peruersi. Et quoniã verbũ hoc significat etiã rebellare & non obedire, ideo Septuaginta verterunt: non obedientes, siue non obediunt: quibus assentitur D. Hieronymus, qui in versione sua cui adiecit cõmentaria, habet, inobedientes. Et ita habent nonnulli codices editionis vulgatæ ad marginẽ. Sed mirum videtur tribuere inobedientiam principibus iniquis, iustis autem obedientiam, cùm obedientia subiectis, non autem principibus cõuenire videatur. At altè spectare si voles, & ad veritatem reuocare rationem, videbis absq; dubio propriũ esse boni principis obedire. Vt enim populus paret principi, sic ille Dei legibus parere debet. Populo præest princeps, principi autẽ lex. In libro Deuteronomij præcipit Deus, vt qui rex constitueretur, haberet secum lẽgem scriptam, quam legeret cũ *Deut. 17.*

ctis

4. Reg. 11. ctis diebus vitæ suæ. In libro 4. Regũ sunt hęc verba monimentis mandata: Produxitq; filium regis, nimirũ sacerdos, & posuit super eũ diadema & testimonium, fecerunt q; eum regẽ. Per testimonium lex intelligitur, quæ designato principi simul cum regia corona dabatur. Vides igitur apertissimè oportere regem legi obedire, eamq; semper memoria tenere. Quo enim die rex fuerit constitutus, debet legẽ sumere, & iuxta eam gubernare. Nec solum literæ diuinæ hoc dicunt, sed etiam gentium philosophi contestantur. Interrogatus Bias quisnã esset verè princeps, eũ respõdit, qui primus se legi subiiceret. Et rectè quidem, nam, vt ait Pindarus: lex est omnium mortalium regina; quem locum refert Plato in eo dialogo qui Gorgias inscribitur. Et hac de re multa in primo dialogo de legibus, & aliis in locis differit scitu dignissima. Nam cum iustitia sit finis legis, contẽpta lege fieri non potest quin princeps iustitiam contemnat: cõtempta autem iustitia, necessariò sequetur seditiosus ac turbulentus reipubl. status: ex quo conflabitur regni pernicies, & certissimus interitus. Ex quo colligitur obedientiam bono principi propriam & summè necessariã: Sed quoniã verbum hoc Sore significat fœtere & putrescere, potest verti ex Hebræo: Principes tui putridi seu fœtidi. Et id quod est apud Oseam 4. Separatum est conuiuium eorum, potest verti. Putidum seu fœtidum factum est conuiuium eorum.

Simile. Nam vt in pisce, corrupto ac putrido capite totum corpus corrumpitur, sic in republica deprauato principe alij in prauitate versantur. Qui videre vult sit ne piscis corruptus aut contaminatus, aspicit caput, hoc enim est quod prius labefactatur & corrumpitur. Vis cognoscere reipublicę statum, intuere principem, contẽplare caput. Si princeps iustitiam coluerit & pietatem, omniaq; ad rationis normam direxerit, videbis subditos legibus obedientes, animorumq; motus rectæ rationis imperio sedãtes. Contrà verò. deprauato principe, turpi voluptate & effrenata dominandi cupiditate corrupto, videbis populum ab omnibus virtutum ornamẽtis destitutum, & indomitis appetitibus atque vitiis inflãmatum. Aduentu magorum ait D. Matthæus turbatum fu-

Matt. 2. isse regem Herodem, & omnem Hierosolymam cum illo. Turbato rege statim fuit tota ciuitas cum illo turbata. Cõparat igitur diuinus vates rempublicã cum pisce, cuius caput princeps est, corpus autem populus. Et significare volens Hierosolymæ corruptelam, ait eius principes esse corruptos

rupros & contaminatos.

Auferte malum cogitationum vestrarum.] In Hebraico est: Auferte malum maalalichem quod potest etiam verti: Operum vestrorum: & ita vertit Pagninus. Vel studiorum vestrorum: Omnia enim hæc dictio hebraica significat.

Argumentum Capitis Secundi.

Prædicit Christi Dei nostri aduentum è cælis in terram missi, vt hominũ genus infinitis erroribus implicatũ, & sceleribus astrictum doceret, & liberaret, eiq; viam veritatis ostenderet. Describit gentium vocationem, & Euangelicam pacem, & Iudæorum nefaria delicta, ob quæ eos in luctuosissimas miserias, & acerbissimas calamitates esse incursuros, & Hierosolymam funditus euertendam prænuntiat. Tandem Iudæos hortatur vt ab impietate & contumacia desistant, nolintq; Christum verum Deum & verum hominem falsis criminibus in interitum vocare.

CAPVT SECVNDVM.

VERBVM quod vidit Esaias filius Amos super Iudam & Ierusalem. Et erit in nouissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur super colles: & fluent ad eum omnes gẽtes. Et ibunt populi multi, & dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius: quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Et iudicabit gentes, & arguet populos multos: Et conflabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces. Non leuabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur vltra ad prælium. Domus Iacob venite, & ambulemus in lumine Dei nostri. Proiecisti enim populum tuum domum Iacob, quia repleti sunt vt olim, & augures habuerunt vt Philistiim & pueris alienis adhæserunt. Repleta est terra auro & argento, & non est finis thesaurorum eius: & repleta est terra eius equis, & innumerabiles quadrigæ eius. Et repleta est terra eius idolis: opus manuum suarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum. Et incurauit se homo, & humiliatus est vir: Ne ergo dimittas eis. Mich. 4.

EXPLANATIO.

Quoniam prædixerat Propheta capite superiore impiorum

rum Iudæorum venturum excidium, ac piorum hominum salutem & redemptionem: nunc explicat id futurum esse Christi tempore, quando euangelium prædicaretur, & multi ex Iudæis, pluresq; ex Gentibus in ecclesiam conuenirẽt. Et vt fidem sibi consiliet, idq; certum & infallibile esse affirmet, ait: Verbum quod vidit Esaias. Ac si diceret: Sequitur prophetia Esaiæ vera & certissima, nam ipse id, quod dictu rus est, mentis oculis aspexit.

Et erit in nouissimis diebus.] Solet vetus testamentum tempus Messiæ dies nouissimos appellare. Cum Iacob eximius patriarcha & propheta ad exitum vitæ vocaretur, filios suos in hunc modum allocutus est: Congregamini vt annuniciem, quæ ventura sunt in nouissimis diebus. Et conuersus ad Iudam, Non auferetur, inquit, sceptrum de Iuda, & dux de fœmore eius, donec veniat qui mittendus est, & ipse erit expectatio gentium. Quæ verba intelliguntur de Christo, quem hic vult propheta nomine montis significare. Hi nouissimi dies sunt fines illi seculorum, de quibus ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios: Hęc autem omnia in figura contingebant illis, scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines seculorum deuenerunt. Hos seculorum fines & vltimam ætatem appellat idem Apostolus in epistola ad Galatas temporis plenitudinem dicens: Vbi venit plenitudo tẽporis, misit Deus filium suum, &c. Et diuus Ioannes in prima epistola sua horam nouissimam dicens: Filioli nouissima hora est.

Gen. 49.

1. Cor. 10.

Gal. 4.

1. Ioan. 2.

Præparatus mons] Hic mons Christus est, qui vt est apud Danielẽ, lapis est qui abscissus est de mõte sine manib⁹, hoc est de virgine Maria sine humano opere, sed virtute Spũs sancti creuit in montẽ magnum, & repleuit terram. Hic est mons ille super quem edificata est ciuitas Dei, i. ecclesia, de qua ait Christus apud Matth. Non potest ciuitas abscondi supra montem posita. Hæc ciuitas appellatur hic ab Esaia domus domini, & Christus mons huius domus, in quo sita est Ecclesia. Est enim Christus ecclesiæ fundamentum, vt in epistola prima ad Corinth. Apostolus asserit. Idem etiã ecclesiam in epistola prima ad Thimotheum domũ Dei appellat. Aspicis Esaiam statim in principio tractare de Messia, quod est eius præcipuum institutum.

Dan. 2.

Matt. 5.

2. Cor. 3.

1. Tim. 3.

In vertice montium.] Per hos montes & colles intelligit prophetas & patriarchas, cæterosq; sanctos, qui ob animi altitudinem & celsitatẽ montes appellantur, quia contemptis mundi

mundi illecebris & voluptatibus ferebantur in ſublime, & charitate, ſapientia, & contemplatione rapti in corporibus humanis vitam cæleſtem imitabantur. Sed filius Dei vnigenitus Ieſus Chriſtus Deus noſter montes omnes tranſcēdit & ſuperauit, quod Propheta volens oſtendere, dicit eſſe hunc montē, nimirum Chriſtū, in vertice montiū & colliū: vt eius ſublimitatē & excellentiā ſuper omnes ſanctos ſignificaret. Poteris per mōtes eos ſanctos intelligere, qui fuerūt excellentiori virtute & ſapientia prēditi: per colles verō eos qui ad tantā ſanctitatis altitudinem non peruenerunt.

Et fluent ad eum omnes gētes.] Tanta erit huius montis ſublimitas & altitudo, vt ſit vniuerſo orbi conſpicuus, & ad illum veniant omnes gentes, eius amplitudine, charitate, & excellentia excitatæ. Prædicit diuinus vates congregandā eſſe eccleſiam catholicam ex gentibus in magnā multitudinem, & coagmentandum eſſe corpus vnum pulcherrimū, cuius caput & magiſter eſt Ieſus Chriſtus, qui nomine mōtis ſignificatur, eiuſq; finem eſſe per vniuerſas terrarum regiones longe lateque propagandam. Plenum eſt vetus teſtamētum huiuſmodi vaticiniis. Vnum tantùm aut duo loca citabo. In pſalmo ſcriptum eſt. Omnes gentes ſeruient ei. Et alio in loco: Omnes gentes quaſcunq; feciſti, venient, & adorabunt coram te domine, & glorificabunt nomen tuū. Vbi diuinus vates gentium vocationem præcinit, & de Chriſti regno vaticinatur, ſub quo omnes gentes erāt ad veritatem venturæ. Eſt tamen aduertendum non dicere, Omnes homines veniēt. Multi enim ad Chriſtum nō venerūt: ſed omnes gentes. Nulla enim fuit gens, quæ non veniret ex omnibus quatuor mundi partibus, tam ex Oriente quàm ex Occidente, tam ex Meridie, quàm ex Septentrione: Non tamē omnes illarum gentium homines venerunt. *Pſal. 71.* *Pſal. 58.*

Venite aſcēdamus.] Sedentes in peccatis ad Chriſtum non veniunt. Oportet ſurgere, ire, & aſcendere. Qui eūt ad Chriſtum, aſcendere dicuntur. Conſidera piorum hominū volūtatē, qui non ſolum propriam ſalutē deſiderant, ſed alios ad eandem cohortantur. Theſauri terræ cōmunicati exhauriūtur: at ſpirituales theſauri, quò magis communicantur, eò magis augentur. Ideo in Apocal. Ioannis hæc verba ſcripta ſunt: Spiritus & ſponſa dicunt, veni: & qui audit dicat, veni: & qui ſitit, veniat. Nos igitur aſcendamus, quæ ſurſum ſunt quærentes, non quæ ſuper terrā, & alios ad altiſsimarū rerū contemplationem & feruentem charitatem inuitemus.

Et docebit nos vias suas.] Vt nos doceat vias suas, oportet ascendere ad eum tanquam ad cælestem doctorẽ. Prius vias Dei discedere debemus & postea in illis ambulare. Et obserua has vias Christi non docere nisi in domo Dei Iacob, quæ est ecclesia catholica columna veritatis: nam extra eã nec est fides nec salus. In ecclesia magister est Christus, qui nobiscũ est vsq; ad consummationẽ seculi. Væ illis qui talẽ respuũt magistrum. Extra ecclesiam magistri sunt homines impij & seductores, à diabolo edocti & decepti quẽadmodum fuit nostris tẽporibus Martinus Lutherus infamia nostri seculi, homo impius & pestilens, natus ad seditionem, natura factiosus, & pernicioſarum nouitatum amãtissimus. Ad huius amicitiã conuolauit Philippus Melanthon detestabilis hæreticus, cæteriq; homines flagitiosi, vt suis vitiis & voluptatibus seruirent. Et quod sine lachrymis dici non debet, in apertas Lutheri fraudes, & pestiferas atq; diaboli cas hæreses libentissimè iurarunt: vias autem Dei, quibus ad cælestem patriam peruenitur, dereliquerunt.

Quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.] Repetitio est: Lex enim & verbũ domini idem est ac euãgeliũ, quod hic apertè prædicitur. Nam lex vetus data fuit in mõte Sinai, non autẽ in monte Sion. Euangelium verò exiuit de Sion & Ierusalem. Hæc est noua illa lex, quã dominus apud Ieremiam in cordibus nostris scripturũ se esse pollicebatur. Dabo, inquit ille, legem meam in visceribus eorũ, & in corde eorum scribã eam. Quã locum D. Paulus in epistola ad Hebræos de euangelio interpretatur. Hierosolymę prædicauit Christus, & docuit euãgeliũ suũ, & inde egressũ est. Ideo non ait: In Sione & Hierosolymæ manebit verbũ domini: sed exibit: vt de illo fonte omnes gentes significet esse rigandas, & non concludendũ esse euangelium intra septa Hierosolymæ, sed lõgius esse progrediendũ & propagãdũ: Non enim solùm pertinet ad populũ Iudaicũ, sed etiam ad oẽs gẽtes. Ideo eas propheta facit mutuò se hortãtes, vt ad Christum ascendãt, qui erat legem omnibus daturus.

Ieremi. 31. Hebr. 8. & 10.

Et iudicabit gentes.] Hoc est, dabit ius euangelicum gentibus. Vel iudicabit in iudicio discretionis, discernẽs qui sint boni, qui verò mali: & nõ omnes infideles pari pœnã damnandos, sed pro scelerũ diuersitate diuersis tormẽtis cruciãdos esse. Vel, iudicabit gẽtes, hoc est progẽtibus ad fidẽ cõuersis sententiã feret contra calumniatorem dæmonẽ, easq; in sua iustitia absoluet. Non enim semper iudicare aliquem

est

est contra eum sententiã ferre, sed aliquando pro eo. Quod aperte indicat locus ille Dauidis in psalmo, Iudica me Deus & discerne causam meã. Vel vt potest etiam verti ex Hebraico: & defende causam meã. Vbi Dauid vir iustus pietate & sapiẽtia præditus Deum orat, vt causam suã defendat, tumq; ab hostibus se liberet, à quibus se videbat falsis criminibus in inuidiã, & capitis periculum vocantẽ. Nec solũ hoc in loco, sed in aliis, inquit Esaias, Christum gẽtes iudicaturum. Ita enim ait cap. 9. Super solium Dauid, & super regnũ eius sedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio & iustitia. Qui locus aperte de Christo intelligitur. Et capite trigesimo tertio: Implebit Sion iudicio & iustitia. Et cap. 40. Iudicium gentibus profert. Et Ieremias in hunc modum inducit Deum patrẽ loquentem: In tempore illo germinare faciã Dauid germen iustitiæ, & faciet iudicium & iustitiã in terra. Cũ his locis pugnare prima specie videtur id, quod ait Christus apud Ioannẽ: Non misit Deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. Quæ verba falsam Iudæorum opinionẽ redarguunt existimantium Messiam suam fore iudicem, regemq; terræ, quemadmodum fuit Dauid & Salomon. Ipse Christus verus Dei filius cuidã de quodam mundi negocio eũ interroganti respondit: Quis me constituit iudicem & diuisorem inter vos? vt est apud Lucam capite 10. Et Ioannes refert eum aufugisse, cùm eum regẽ vellent constituere. Et Pilato respondit, Regnum meum non est de hoc mũdo. Præterea Esaias cap. 16. nõ in iudicio, sed in misericordia præparãdum esse Christi solium prædixit, Præparabitur, inquit in misericordia solium eius. Et in Psalmo scriptum legimus: Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas. Quanuis hæ authoritates cum superioribus pugnare videãtur, tamen attentius cõsiderare si voles videbis apertissimè nullã esse inter eas repugnantiã. Nam quotiens in diuinis literis hæ quę voces copulantur, iudicium & iustitia significare solent non rigorẽ iuris, nec iustitiam, quam vindicatiuam appellãt, sed excellentem quandam administrandi viam & rationẽ cum omnia ordine gubernantur, & ad rectam normam dirigũtur. quod maximè conuenit excellentissimo illi rerum omnium moderatori & conseruatori Deo, nostro, cuius consilio & sapientia mundi pulchritudo regitur & conseruatur. & quoniam hęc optima administrandi via in regno Christi conspicitur, ideo prædictũ fuerat à sanctis vatibus eum impleturum

Psal. 42.

Infra 49.

Infra 53.

Infra 41.

Ierem. 33.

Ioan. 3.

Luce 12.

Ioan. 6.

Ioan. 18.

Infra 20.

Psal. 42.

pleturũ esse Sionem iudicio & iustitia, hoc est ecclesiã suam præclarè gubernaturum. Quæ gubernandi ratio non repugnat, nec aduersatur misericordiæ. Præterea iustitia accipitur in scriptura sæpè pro iustificatione, quando gratia Dei iustificamur, de qua iustitia possunt explanari authoritates prædictæ, quæ de iustitia loquebantur. In hanc significationem eam accipit Apostolus, cùm ait in Epistola ad Romanos.

Rom.1. Iustitia Dei reuelatur in eo ex fide in fidẽ. Et in alio capite.

Rom.1. Nunc autẽ sine lege iustitia Dei manifestata est: iustitia autẽ

Galat.2. Dei per fidẽ in Iesum Christum. Et ad Galatas: Si per legẽ est iustitia, Christus igitur gratis mortuus est: Et iustitia in hac significatione nequaquã misericordiæ aduersatur. Imò fieri non potest, vt sine Dei misericordia quis à peccatis resurgat & iustificetur. Iudiciũ etiam sæpenumero significat actionẽ, qua quis seipsum iudicat: quemadmodũ ait Apo-

Rom.3. stolus: Si nos ipsi iudicaremus, non vtique Domino diiudi-

1.Cor.11. caremur. Significat etiã ipsorũ scelerũ damnationẽ: cùm e-

Rom.8. nim peccator eripitur, dãnatur peccatũ. Deus, inquit Apostolus mittens filiũ suũ, de peccato damnauit peccatũ. Hoc autẽ iudiciũ, quo damnantur peccata, non est absq; Christi gratia & misericordia. Colliges ex his Christi aduentũ non fuisse in hominũ iudiciũ & dãnationẽ, sed scelerũ, de quo ea loca intelligũtur, quæ de primo Christi aduẽtu loquebãtur. Ita poteris intelligere id, quod ait Christus apud Ioannem:

Ioan.9. Ego in iudiciũ veni in mũdũ. Et in alio capite: Nunc iudiciũ

Ioan.12. est mundi. Igitur hic locus Esaiæ: Et iudicabit gẽtes, & ille: Iudiciũ gẽtibus proferet, & similes, hũc possunt habere sensum: Christus in ecclesia gentes ad fidẽ conuersas rectè ac pulchrè gubernabit. Vel ita. Christus gentes iustificabit. Vel gentium peccata damnabit. Aspicis igitur etiam in his locis quæ pugnare videbantur, maximam cohærentiam & concordantiam inueniri.

Et arguet populos multos.] Arguisse Christum Iudæorum scelera planè indicat euangelica historia. Nec per se solùm, sed etiam per discipulos suos, quibus spiritum sanctum pro-

Ioan.16. mittens dixit: Cùm venerit ille, arguet mundum de peccato, &c. Hoc est, vos discipuli mei Spiritu sancto inflammati mundi scelera arguetis. Aspicis hic scelera reprehendere esse munus Dei eiusque concionatorum. At multi sunt, qui improborum scelera tegentes, & dissimulantes, & quod peius est, laudantes, in hominum piorum vitam inuehuntur.

Et conflabunt gladios suos in vomeres.] Descriptio est futuræ

turæ pacis. Ac si diceret: Tempore Messiæ magna pax spiritualis vigebit. Id prædictum fuerat in psalmo, Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis. Nam viri iusti & pij in mediis afflictionibus & calamitatibus spiritualibus & euangelica pace gaudent, quam impij nullo modo assequuntur. Vbi est gratia ibi pax est. Eam ob causam diuinus Paulus in exordio suarum epistolarum gratiam & pacem precatur: pax enim sine gratia esse non potest. De hac Christi pace intelligitur id quod dicitur in psalmo, Audiã quid loquatur in me dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam, & super sanctos suos, & in eos qui conuertuntur ad cor. Viderat vates non omnes hanc euangelicam pacem esse habituros, ideò ait, Super sanctos suos, & super eos qui conuertuntur ad cor. Hanc pacem cælites annunciárunt, quando nascente Christo cecinerunt, Gloria in altissimis, Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Hæc est pax illa, quam Christus moriturus in testamento suo discipulis suis reliquit dicens, Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Sed considerandum est cur describens hoc in loco Esaias hanc euangelicam pacem, dicat conflandos esse gladios in vomeres, & hastas in falces conuertendas. Diuus Palus in epistola ad Romanos, Non exhibeatis, inquit, membra vestra arma iniquitatis peccato, sed exhibete vos Deo tanquã ex mortuis viuentes, & membra vestra arma iustitiæ Dei. Ex quibus verbis Apostoli apparet membra hominis flagitiosi esse gladios & hastas, quibus animã suam sauciat & vulnerat, cùm deberẽt esse arma iustitiæ, quibus aduersus vitia pugnaret, & in quibus Deũ portaret, iuxta id quod ait idem Apostolus, Glorificate & portate Deum in corpore vestro. Nihil igitur aliud est, gladios in vomeres cõuerti, & hastas in falces, quàm sensus omnes, omniaque nostra membra, quæ sine Christi gratia in homine flagitioso arma sunt diaboli, mundi & carnis, quibus anima nostra transfigitur, effici vomeres, agrum domini operibus charitatis scindentes & arantes, vertíq; in falces, fructus pietatis Deo gratissimos metientes. Et hoc modo spirituali atque euangelica pace gaudebimus. Coercebit ratio appetitum, & omnium nefariarum cupiditatum ardorem sedabit. Sunt qui hoc referant ad pacem, quæ fuit tempore Augusti, quandò Christus natus est: Tunc enim Iani fores Romæ clausi sunt, quod nisi in summa pace fieri non solebat.

Psal. 71.

Psal. 85.

Luc. 2.

Ioan. 14.

Rom. 6.

1. Cor. 6.

Domus Iacob venite.] Prædixit propheta montem illum altissimum Christum Deum nostrum, qui venturus erat, vt nobis viam veritatis ostenderet, & in ea gressus nostros dirigeret. Prædixit gentium vocationem, euangelicam pacem, ac spiritus tranquillitatem: nunc se ad populum suum conuertit, quem domum Iacob in præsenti vocat. Inuitas igitur Iudæos, & hortatur vt accedant ad Christum, recipiant euangelium, & ambulent in eius lumine, doctrina & veritate. Nos verò omissis Hebræis ad nos ipsos sermonem conuertamus. Nos qui hactenus Deum offendimus, qui indomitis cupiditatibus incensi, fuimus in magna prauitate versati, qui in tenebris iacuimus peccatorum, accedamus ad veram lucem, eamus, ambulemus in lumine Dei nostri. Ac-
Psal. 33. cedite ad eum, inquit diuinus Psaltes, & illuminamini. Non enim patietur Deus nos lumen sapientiæ requirentes oberrare, quin potius oculos nostros aperiet, & errantibus viam consequendæ immortalitatis ostendet.

Proiecisti enim.] Sensus est. Eã ob causam Hebræos hortor domine Deus, vt mecũ tui luminis fiant participes, quia eos video in tenebris versari, tu enim propter eorum scelera eos proiecisti. Quæ autem ea sunt scelera explicat cùm ait. Quia repleti sunt, nempè peccatis, vt olim quandò vitulum coluerunt, sceq; nefariis vitiis cõtaminauerunt, & auguriis, magicisq; artibus more Palæstinorũ coinquinãrunt.
Deut. 18. Præceperat enim Deus illis, nè talibus artibus vterentur.

Pueris alienis adhæserũt.] Quidã hoc de turpissimo cõtra naturam crimine explanant. Quidam verò de idololatria. Ac si diceret: Iunxerunt se ludæi gentibus idolorum cultricibus, vt simul cum illis idola colerent. Qui enim idola colunt, alieni à Deo in scriptura sancta dicuntur. Poterit ità explanari, Communicauerunt cum alienigenis infidelibus, eorumq; familiaritate & consuetudine vsi fuerunt, quod erat illis prohibitum.

Repleta est terra argento & auro.] Damnat auaritiam.
Matt. 6. Nemo enim, vt ait Christus, potest seruire Deo & mammonæ. Et quoniã auarus nunquã satiatur, inquit, thesaurorum non esse finem, hoc est, nunquã expleri sitim cupiditatis. Quò enim magis auari diuitiis abundant, eò ardentius
Eccles. 5. eas appetunt. Auarus, vt ait Salomon, non impletur pecunia. Animaduerte, non dicit repletum est cor auro & argẽto, sed repleta est terra. Fieri enim potest, vt terra impleatur diuitiis, & hominis auari animus nunquam implebitur?

Non

Non fine cauſa Plato & Architas Tarentinus animũ homi nis cupidi perforato vaſi ſimilẽ eſſe dixerunt, ob inſatiabilẽ atq; infinitam voraginẽ appetendi. Totus mundus cor hominis non implet, quoniam mundus figurã habet rotundã, cor verò pyramidalem. Eſt enim perſpicuum figurã ſphæricam pyramidali non quadrare. Tunc ſatiabimur, cũ Deo fruemur in gloria. Satiabor, inquit vates ſanctus, cum apparuerit gloria tua. Cùm igitur caducæ diuitiæ non ſolùm animũ non expleãt, ſed indies accendant, cur eas tantopere concupiſcis? cur Deo neglecto ad eas aſpiras & raperis incredibili cupiditate inflãmatus? Cur quæris theſauros in terra, cùm patrem habeas in cælo? Pereunt Chriſti pauperes fame & nuditate, premuntur inopia, & ærumnarum anguſtiis, & tu pecuniam, qua illi poterant viuere, in arcula recondis. Nónne intelligis te habere incluſam vitã pauperum? Quid dico? ſepultam. Quid eſt arcula auari niſi ſepulchrum, vbi ſepelitur vita pauperum? Cur ſepelis vitam? Sed quid loquor? imò cur ſpelis teipſum? Gazophylacium tuum tumulus eſt tuiipſius. Vbi eſt theſaurus tuus, ibi & cor tuum. Non ego hoc dico. Ille hoc aſſerit, qui fallere nõ poteſt, qui eſt ipſa veritas. Cùm autem theſaurus tuus ſepeliatur, apertiſsimè colligitur te ipſum eſſe cum eo ſepultum. Aſpice quid hoc loco dicat Eſaias, aſſerit eam ob cauſam eſſe populum à Deo proiectum, quia repleta erat terra auro & argento, nec erat theſaurorum finis: eſt enim auaritia, vt ait diuus Paulus, idolorum ſeruitus. Et in alio loco aſſerit cupiditatem eſſe omnium malorum radicem. Vt terra quæ auri & argenti venas habet, aliis in rebus ſterilis eſt & inculta, ſi auari diuitiis affluentes metallaq; in animo portantes nullum bonum fructum producere conſueuerunt. Fit enim plerunque vt magnas diuitias inſolentia & impietas conſequantur.

Simile.

Pſal. 16.

Simile.

Matt. 6.

Coloſ. 3. 1. Tim. 6.

Simile.

Equis.] Reſpuit Deus & redarguit faſtum, & ſuperuacaneam equorum multitudinem. Idem ſcriptum legimus Deuteronomij capite 17. Vult Deus vt in ipſo, non autẽ in equis & quadrigis, & apparatu militari, omnem noſtram fiduciam collocemus.

Incurauit ſe homo, & humiliatus eſt vir.] Per hominẽ intelligit eum, qui eſt obſcurus, & humili loco natus, per virum verò, nobilẽ & illuſtri laude celebratum. Ait igitur tã plebeios quàm magnates idola coluiſſe, & ad ſculptilia, quæ ipſi fixerant, ſupplices acceſsiſſe, verumq; deũ repudiaſſe.

Ne ergo dimittas eis.] Non est imprecatio, sed vaticinium. Non petit à Deo ne parcat Iudæis, sed vaticinatur non esse Deum peccata illis condonaturum, quoniã ipsi in sua prauitate & pertinacia erant permansuri. Eodẽ modo id quod dixerat regius vates: Fiant eius dies pauci, & episcopatum eius accipiat alter, non fuit imprecatio, qua obiecraret Deũ vir sanctus, vt aliquem tali pœna mulctaret, sed fuit vaticinatio prædicens excidium Iudæ & Matthię electionem. Ita enim locum illum interpretatur in Actis Apostolorum, eorum princeps & ecclesiæ pastor. Sunt præterea multa alia eiusmodi in diuinis literis, quæ nõ ita accipienda sunt, quasi mala imprecentur, sed ea prædicunt vates, quæ mentis oculis ventura esse intuebantur. Huic expositioni fauet versio Pagnini, habens, Et non parces eis. Non dicit: ne parcas, sed non parces.

Psal. 108.

Actor. 1.

Ingredere in petram, & abscondere in fossa humo à facie timoris domini, & à gloria maiestatis eius. Oculi sublimis hominis humiliati sunt, & incuruabitur altitudo virorum: exaltabitur autem dominus solus in illa die. Quia dies Domini exercituum super omnem superbum & excelsum, & super omnem arrogantem, & humiliabitur. Et super omnes cedros Libani sublimes & erectas, & super omnes quercus Basan, & super omnes montes excelsos, & super omnes colles eleuatos, & super omnem turrim excelsam, & super omnem murum munitum, & super omnes naues Tharsis, & super omne quod visu pulchrum est. Et incuruabitur omnis sublimitas hominum, & humiliabitur altitudo virorum.

Ingredere in petram.] Hortatus est Propheta Iudæos, vt in Christum crederent, sed quoniam præuidit eos in sua infidelitate & perfidia permansuros, innuit eorum peccatum nulla venia dignum esse, & eam ob causam esse Hierosolymam à Romanis euertendam. Hoc intelligens Esaias hortatur eos, vt ingrediantur rupes, seq; ab exercitu Romanorum in speluncis & cauernis subterraneis abscondant. Huius timoris & vastitatis meminit diuus Lucas, apud quem ita Christus ait, Tunc incipient dicere montibus, cadite super nos, & collibus operite nos. Quidam hoc intelligunt de euersione Hierosolymæ per Chaldæos. Nos in nostris ærumnis ingrediamur petram: petra autem Christus est. Ad eum confugiamus, ingrediamur in eius vulnera, vbi refugium inueniemus, & portum tutissimum cõtra omnes huius mundi procellas & tempestates.

Luc. 23.

1. Cor. 1.

A facie timoris Domini.] Vastitatem Hierosolymæ domini timo-

ni timorem appellat, quoniam ibi se ostendit Deus iratum & valdè timendum. Appellat etiam gloriam maiestatis eius, quoniam ipse per Romanos Iudæis infidelibus, omnique scelerum genere astrictis interitū & perniciem inferebat. Tunc enim Deus suam potentiam & gloriam ostendit quandò impios opprimit & euertit. Id indicat paulò pòst verbis aliis.

Oculi sublimis hominis humiliati sunt.] Describit Hierosolymæ luctuosum excidium. Ibi, inquit, non solum homines obscuri & abiecti in gemitu & lachrymis versabuntur, sed etiam nobiles & potentes in ærumnas incident acerbissimas. Supplicio & interitu pœnas suæ impietatis luent, & tota ciuitas ferro & flamma vastabitur, & funditus delebitur. Vtitur præteritis pro futuris, & multis aliis in locis, & vt prophetiæ certitudinem ostendat, quemadmodum mos est prophetarum.

Exaltabitur autem.] Iudæi abiicientur & prosternentur: solus autem Deus magnus & sublimis apparebit, cùm ab eius ira nullus Iudæorum possit fugere nec liberari. Idem ait capite quinto iis verbis, Exaltabitur dominus excercituum in iudicio, & deus sanctus sanctificabitur in iustitia. Non differt ab hoc testimonio id, quod iis verbis canit clarissimus vates, Cognoscetur dominꝰ iudicia faciēs, in operibus manuum suarum comprehensus est peccator. Quidam hoc referunt ad extremum iudicium, quorum sententiā etsi non reiicio, nō tamen ita amplector, vt eam priori anteponam. *Infra 5. Psalm. 9.*

Dies Domini exercituum.] Sensus est: In excidio Hierosolymæ omnes elati, diuitiis affluentes, & potētia præstantes, in quos oculi omnium erant coniecti, ferro, aut flammæ, aut captiuitati subiiciētur. Eos comparat propheta cedris, quercubus, montibus, collibus, turribus, muris, nauibus Tharsis, & rebus aliis pulchritudine sua oculos videntium oblectantibus. Diem domini exercituum super omnem superbū appellat Iudæorum vastitatem, quos cedrorum nomine vocat. Nec est nouum homines improbos & elatos cedris Libani cōparari. Vidi inquit Dauid, impium superexaltatū, & eleuatum sicut cedros Libani. Et Zacharias, Vlula, inquit, abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt. Significari autem nomine quercuum Basan homines diuites, ostendit eodem loco Zacharias dicēs: Vlulate quercus Basan, quoniam succisus est saltus munitus. Quasi diceret: Plorate vos qui diuitiarum copia abundatis, quoniam *Psal. 44. Zach. 11.*

Hierosolyma delebitur bello luctuosissimo vestris sceleribus conflato. Illud est sciendum, Libanum, vt ait D. Hieronymus, montem esse altissimum Phœnices: Basan verò regionem esse Arabiæ, cui imperauit Og, qui appellatus est rex Basan.

Et super omnes montes.] Nomine montium significari homines improbos ostendit locus Ezechielis ita habens: Hæc dicit dominus Deus montibus & collibus: Ecce ego inducam super vos gladium, & disperdent excelsa vestra. Intelligi etiam eosdē per turres significat locus apud Esaiam cap. 30. inquiens: Et erunt super omnem montē excelsum, & super omnem collem elęuatum riui currentium aquarum, in die interfectionis multorum, cùm ceciderint turres. Hoc est, Dabit tibi Deus bonorum abundantiam, cùm adeptus fueris victoriam, & hostes tui fortissimi corruerint. Fortitudine quoq; & potentia pollentes murus appellantur. Ita apud Ieremiam: Ego dedi te murum æreum super omnem terram. Appellantur prętera naues, vt est apud Esaiam. Vlulate naues maris: quod alij verterunt, naues Tharsis, Non naues vlulant, sed homines nauibus comparati. Vides igitur locos è media scriptura depromptos & repetitos, ostendentes homines potentes & diuites cedris Libani, quercubus Basan, montibus, collibus, turribus, muris, & nauibus Tharsis esse comparatos.

Ezech. 6.

Infra 30.

Ierem. 1.

Infra 23.

Et incuruabitur omnis sublimitas hominum.] His verbis ostendit præcedentia ab hominibus dicta esse.

Et elevabitur Dominus solus in die illa. Et idola penitus conterentur. Et introibunt in spelunças petrarum, & in voragines terræ à facie formidinis Domini, & à gloria maiestatis eius, cum surrexerit percutere terram. In die illa proiicit homo idola argenti sui, & simulachra auri sui, quæ fecerat sibi vt adoraret talpas & vespertiliones. Et ingredietur scissuras petrarum, & in cauernis saxorum à facie formidinis Domini, & à gloria maiestatis eius, cū surrexerit percutere terram. Quiescite ergo ab homine, cuius spiritus in naribus eius, quia excelsus reputatus est ipse.

Luc. 23. Osee 10. Apoc. 9. Infra 21. Luc. 23.

Idola penitus conterentur.] Fuisse sæpe Iudæos idolorum cultores, & vitiis teterrimis contaminatos, & eā ob causam fuisse à Chaldęis captos & afflictos, est omnibus vetus testamentum legentibus planum & perspicuū. Prædicit ergo Esaias in illa Hierosolymæ vastitate per Chaldęos esse idola in quibus Iudęi spem suā collocauerant, cōterenda. Potest etiā hoc de quęstione per Romanos explanari, & per idola posi-

la possunt intelligi diuitiæ. Id enim in quo quis beatitudinẽ constituit, & quod colit, relicto Deo, potest idolũ appellari. Et D. Paulus auaritiam, idolorũ seruitutem appellat. *Ephes. 5. Colos. 3.*

Cum surrexerit percutere terram.] Id est, cùm Deus euerterit Hierosolymam. Potest etiam de extremo iudicio intelligi. Existimo tamen aptiorẽ esse primam interpretationẽ, quoniam in principio capitis nõ ait se super vniuersum orbem, sed super Iudam & Hierosolymam vaticinari.

In die illa proiiciet homo idola] Tantus erit metus, vt homines diuitiarũ suarũ, & idolorũ auri & argenti obliuiscãtur, dummodo vitæ consulãt. Hæc idola appellat talpas & vespertiliones. Ad id amentię & cecitatis perducti sunt Iudęi, vt imagines colerent serpẽtium, & aliorũ brutorum animaliũ. Vide quid adorabant, talpas & vespertiliones, animalia cæca, abiecta, & inutilia. Cùm ipsi in tenebris iacerent ea colebant animalia, quæ solem videre nequaquã possunt, eisq; preces & cultus sanctissimo numini debitos adhibebant.

Et ingredietur scissurat petrarum.] Repetit id quod dixerat, vt firmiter in memoria auditorũ inhęreret. Opus enim erat vt tantæ calamitatis memoriã nulla vnquã deleret obliuio.

Quiescite ergo ab homine.] Epiphonema est totius huius capitis. Ac si diceret. Quoniam in nouissimis diebus ostendetur mons ille altissimus ecclesiæ fundamentum, omnes alios montes facilè superans, ad quẽ cõcursuræ sunt omnes gẽtes eius celsitate & amplitudine excitatæ, quoniam laturus est nouam legem, quoniã vos ô Iudæi, si eum nõ receperitis, estis in luctuosissimũ excidium incursuri, & in perpetuas tenebras relegandi: quoniã venient dies in quibus Hierosolyma ob vestra impia facinora est penitus euertenda: vos magnopere hortor ne Messiam vestrum ad interitum vocetis. Quiescite ergo offendere hominem, cuius spiritus in naribus est, id est, qui irã suã vobis ostendet: quia excelsus reputatus est ipse, hoc est quia magnus & potens est qui vos poterit facilè vastare. Habere spiritum in naribus est iratum esse. Dicens: Quiescite ab homine, ostendit Christi humanitatem. dicens autẽ, Quia excelsus reputatus est ipse, ostendit eius sanctissimũ nomen. Ac si diceret: Videte ne Christũ contemnatis verũ deum & verũ hominem, qui iratus poterit vos facilè perdere, & ómnẽ vestram rempub. labefactare & penitus extinguere. Potest hoc etiam ita explanari: Quiescite à Christi blasphemiis, qui etsi in naribus habet spiritum, hoc est, etsi homo est & spirat, & halitum naribus tra-

hit, vt ceteri homines: tamen secundum diuinā maiestatem excelsus est & altissimus. Prouidebat diuinus vates esse Hierosolymā ciuitatē florentissimam euertendam ob Iudæorū in Christum odium & impietatē. Vt enim in seminibus causa est plantarū, sic luctuosissimi excidij Hierosolymę causa fuit scelus illud teterrimum & impiissimum, quod in Christi nece admiserunt. Et eam ob causam eos hortatur Propheta, vt saltem cùm se viderint afflictos, contemptos, omni ignominia & dedecore notatos, suumq; statū labefactatū & radicitus euulsum, oculos aperiant, & aspiciant aliquādo se ob suam impietatem in tā acerbis ærumnis versari, & desistant à sua contumacia non à magnitudine animi orta, sed à malitia, perfidia & superbia inducta. At obstinati homines nolunt moneri, nec se hoc saluberrimo prophetæ cōsilio instruere: imò in suis synagogis Christum blasphemāt, & in suis animis iterum atq; iterum occidunt.

Simile.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT II.

Repleti sunt olim.] In Hebraico est maleu mikkedem. Nomē significat anterius, initium, antiquum, vt in psalmo: Cogitaui dies antiquos. Vndè accipitur aliquando aduerbialiter, & significat olim, in quam significationem accipitur ab interprete nostro. Sed quoniam mundi pars orientalis appellatur anterior & mundi principium, quemadmodum occidentalis appellatur posterior, & mundi finis, ideò hoc nomē pro oriente siue orientali plaga accipitur, vt Numerorum 23. De montibus Orientis. Et illud Exodi, flante vento vehementi, poterat verti, flante vento orientali: est enim ibi hoc nomen. Hac ratione ductus conuertit in hunc modū Pagninus, Superstitione repleti sunt præ Aramæis, qui sunt ad orientem Israēli. Multa verba addidit quæ nō sunt in hebraico, vt sensum, quem hebraico contextu inclusum putauit, exprimeret. Nō enim verbū ex verbo transtulit, vt nonnulli existimant, sed sæpè potius ad sensum, quàm ad verba respicit. Poteris vertere. Repleti sunt præ Chaldæis, subaudi superstitione, vel magica, vel peccatis in communi. Vel ita, Abundant magica plusquam orientales.

Psal. 76.

Num. 23.

Exod. 14.

Et pueris alienis adhæserunt.] In hebraico est: Vueialde nochrim iaspiku. Tota huius loci difficultas est in nomine hoc leled, ob eius æquiuocationem. Significat enim puerum, vt 4. Reg. 4. Cernit autem puer. Quam significationē secutus

secutus est noster interpres: significat etiam filium, vt 1. Regum 1. Hannæ autem non erant liberi. Deriuatur enim à laled, quod significat gignere & parere, Et quoniam cor generat cogitationes, consilia, inuentiones, scientias, ideò omnia hæc ieladim appellantur. Vndè potest verti, Et cogitationibus, aut consiliis, aut inuētionibus, aut scientiis alienorum adhæserunt. vel se totos dediderunt. Reprehendit Iudæos, quia omissis diuinis monitis, contempta Dei lege, magicis artibus, & gentium superstitionibus operā dabant: eorumq; consilia & inuentiones sequebantur, quę eos à vera virtutis via, ab honesta viuendi ratione, & à religione ac pietate abducebāt, Hoc deplorabat alius propheta dicens, Et cōmisti sunt inter gentes, & didicerunt opera eorū, & seruierunt sculptilibus eorū, & factū est illis in scandalū. Pagninus vertit, in sciētiis alienis fuerūt sufficiētes Sed quoniam nomen laled significat etiā imaginē, potest rectissimè verti. Et imaginibus alienorū applauserunt, seu operā dederunt. Cotidie enim nouas imagines, noua idola & simulachra conficiebāt, nulla erant gērium sculptilia, nulla idola, quæ Iudæi non colerēt. Est enim impiū scelus imagines latria adoratione, quæ soli Deo debetur, adorare. Quanquā est piū & debitū sanctorum imagines venerari & suscipere, non tanquā idola, sed tanquam eorum representatrices, qui in hac vita Deo seruierunt, eoq; in altera fruuntur. Psal. 105.

Quia excelsus reputatus est ipse.] Pro quia excelsus, est in hebraico Ci vammeh. Hæc dictio Bamah, significat excelsum, in quam significationem accipitur 1. Reg. 9. Antequam ascendat excelsum: & in psalmo, Et super excelsa stabuens me: & aliis in locis. Quam significationem in præsenti secutus est, & rectè quidem, diuus Hieronymus, qui ita transtulit, vt est in vulgata editione. Sed quoniam dictio Mah, significat quid, & Ba, significat in, existimauit Aquila hoc in loco esse duas dictiones, qua ratione adductus transtulit, in quo dicens. Quia in quo reputatus est ipse? Pagninus vertit, Quid enim reputationis est ipse? Ego credo multò rectiorem esse nostram versionem communē, & quia nomen hebraicū excelsum significat, vt ostendimus, & quia literæ textus magis congruit, & Christi celsitudinē & excellētiam ostendit. Miror Pagninū virum doctissimū hoc in loco & à vero sensu, & à veritate hebraica recessisse. Tolerabilior est Aquilæ versio hoc in loco. Sed primæ sunt cōmuni versioni, meo quidē iudicio, hoc in loco tribuendę. Psal. 17

Argumentum capitis Tertij.

Prædicit diuinus vates Iudæorum excidium, eorumque reipub. turbulentũ ac seditiosum statum, ob nefariam in Iesum Christum Deum nostrum ingratitudinem, & effræna tam immanitatem. Præcinit Dei iustitiam & misericordiã, ostendens esse impios suorum scelerum pœnas daturos, iustos verò præmiis afficiendos. Inuehitur in adulatores. Minatur diem extremi iudicij. Tandem Hierosolymæ luctuosissimam euersionem & vastitatem prænunciat.

CAPVT III.

Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet à Ierusalem & à Iuda validũ & fortem, omne robur panis, & omne robur aquæ, & fortem, & virum bellatorem, iudicem, & prophetã, & ariolum, & senẽ, principẽ super quinquaginta, & honorabilẽ vultu, & consiliariũ, & sapiẽtem de architectis, & prudentẽ eloquii mystici. Et dabo pueros principes eorũ, & effœminati dominabuntur eis. Et corruet populus, vir ad virum, & vnusquisque ad proximũ suũ. Tumultuabitur vir contra senẽ, & ignobilis contra nobilẽ. Apprehẽdet enim vir fratrem suum domesticum patris sui, & dicet: Vestimentũ tibi est, princeps esto noster, ruina autem hæc sub manu tua. Respondebit q. in die illa dicens: Non sum medicus, & in domo non est panis, neque vestimentum, nolite constituere me principem populi.

EXPLANATIO.

Ecce enim.] Hortatus fuerat Iudæos propheta Esaias in fine superioris capitis ne Christum offenderẽt. Nã etsi verus homo esset, excelsus tamen est: verus enim est Deus, splẽdor gloriæ, vt inquit D. Paulus, & figura substantiæ eius. Ipse est infinitæ sapientiæ pelagus, & illa dei sapientia, de qua idem Paulus, Loquimur, inquit, Dei sapientiã in mysterio, quę abscondita est, quã prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram. Et quoniam Esaias diuini luminis radio illustratus sciebat Iudæos non esse Christum recepturos, prædicit hoc capite excidium, quod illis eam ob causam venturũ prænuntiabat. Et est sensus. Quoniã vos ô Hebræi contempturi estis Messiã vestrũ, ideo in luctuosissimam calamitatẽ incidetis. Auferet à vobis dominus viros fortes, prophetas, nobiles, prudẽ-

Hebr. 1.

1. *Cor.* 2.

prudentes, cõsiliarios,& eloquentes,& regnabunt pueri,& labefactabitur Reipublicæ status,& tota deniq; ciuitas corruet,& funditus delebitur. Quæ quidem ego non existimo Esaiam sine lachrymis scripsisse. Nam cum ille Hebræorum populus in maxima celebritate, & in oculis cæterarum nationum quondam vixisset, neque esset natio vlla tã ampla & illustris, quæ deos præsentes haberet quemadmodũ Hebræi deum suum præsentem, & in votis ac precibus occurrentem habuerunt,& vidisset eos religionem impiè violaturos, & in summã calamitatem incursuros, non possum credere, eum cùm hæc literis mandaret,potuisse lachrymas cõtinere. Videbat enim forę vt funditus deleretur respublica illa Hebræorũ quondã florentissima, quia nulla alia fuerat vnquam & prudentiæ opinione grauior, & sapiẽtia illustrior, & rerũ gestarũ gloria præstantior. Sed fuit æquũ,vt Iudæi,qui veram lucẽ neglexerunt, qui lumen illud de lumine Christũ deũ nostrũ repudiarunt, lumine cælesti priuati in tenebris versarentur & hostiles insidias, luctuosissimũ excidium,infamiã, &dedecus, malorumq; omnium tempestatem declinare nequaquam possent. Sedfuerunt à Romanis victi & oppressi, atq; amplissimis dei beneficiis orbati. Quod certẽs propheta has voces emittit. Ecce enim dominator,&c. Particula enim,indicat hoc caput à superiore pendere.

Validum & fortem.] Abstuliſſe Deũ à Iudæa omnes viros bellicosos, & corporis fortitudine præstantes asserunt apertè historiæ & antiquorum monumenta. Poteris etiã per validos & fortes eas intelligere, qui animi fortitudine valent, qui res arduas non corporis, sed animi viribus pulchrè aggrediũtur appetitũ vincẽtes,& aduersus vitia pugnãtes,qui nec aduersis franguntur, nec prosperis eleuantur. Nec mirũ est hos ablatos fuisse è Iudæa: vbi nanque Christus non est, ibi deest vera fortitudo. Solùm ille, qui verè fortis est,potest dicere cũ Paulo:Omnia possum in eo qui me confortat, *Philip.4.* hoc est,qui me fortẽ atq; potentẽ efficit.In te,inquit regius vates, eripiar è tẽtatione,& in deo meo transgrediar murũ. *Psal.17.*

Omne robur panis.] Hoc est, spoliaturus est Deus Iudæos cibo & potu,quibus rebus corpus reficitur & sustẽtatur.Fuit enim in obsidione per Titũ & Vespasianum,vt refert Iosephus, incredibilis fames. Per panem & aquã intelligi omne alimentũ indicat locus libri quarti Regum cap.6.ita habẽs, Pone panem & aquã coram eis, vt comedant & bibant, & vadant ad domũ suam, appositaq; est ciborum magna prę-

paratio,

1. Reg. 14. paratio, & comederunt & biberunt. Et lib. 1. Reg. narrat di-
uina hiſtoria, Ionathã comedentẽ fauũ mellis prꝛceptum pa
tris fregiſſe dicentis, Maledictus qui comedit panem vſque
ad veſperã: vbi vides nomine panis intelligi etiam fauũ mel
lis & omnẽ cibum. In hanc ſignificationem accipitur è D.
Luc. 14. Luca dicente. Cùm introiiſſet Ieſus in domũ cuiuſdã princi
pis ſabbato manducare panem. Nam apud Hebræos panis
appellatur lechem è verbo lachã, quod ſignificat comedere.
Vnde quicquid comeditur, panis appellatur. Poteris etiam
Ioan. 6. per hũc panem Chriſtum intelligere de ſeipſo dicentẽ. Ego
ſum panis viuus qui de cælo deſcendit. Hic eſt panis ille de
Prou. 13. quo Salomon in Prouerb. Iuſtus, inquit, comedit & replet
animã ſuam, venter autem impiorum inſaturabilis eſt. Quẽ
locum D. Cyrillus de Chriſto interpretatur. Poterit præ-
terea nomine panis verbũ Dei intelligi, vt hæc fames ea ſit,
Amos 8. de qua ait per alium Prophetam Deus, Ecce dies veniẽt, di-
cit dominus, & emittam famem in terram, non famẽ panis,
neque ſitim aquæ, ſed audiendi verbum Dei. Qui tali fame
laborant carentes epulis cæleſtibus peregrinantur, & in Ae-
gyptum deſcendunt, vbi Pharaoni deſeruiunt. Refert diui-
Gen. 12. na ſcriptura deſcendiſſe Abrahamum in Aegyptum, ibique
fuiſſe peregrinatum: cumque Aegyptij Saram eius vxorem
viderent, eiuſque excellentem pulchritudinem contempla-
rentur, eam Pharaoni tradiderunt. Qui, vt Abrahami mœ-
rorem leniret, cum muneribus oblectauit. Fames hæc cau-
Figura. ſa fuit, vt Abrahamus patriam relinqueret, & ingrederetur
Aegyptum, vbi vxore rapta traditaque Pharaoni peregrina
retur. Etſi Abrahamus in deſcenſu illo non peccauit, eorum
tamen imaginem retulit, qui ad mundi vitia deſcendũt. Ae-
gyptus mũdus eſt, Pharao diabolus, Sara anima noſtra, ſer-
ui Pharaonis illi animam noſtram tradentes noſtri effrenati
appetitus ſunt. Nos illi ſumus, qui fame verbi Dei oppreſi,
amiſſa diuina lege in Aegyptum, hoc eſt, in mundi ſcelera
deſcendimus vt ibi peregrinemur à vera patria & capta ani-
ma noſtra ab indomitis appetitibus, & effrenatis cupidita-
tibus, diabolo ſeruimus nos falſis voluptatibus mulcenti,
vt eius illecebris deliniti raptum animæ noſtræ aut non ſen-
tiamus, aut ſaltem diſſimulemus. In quibus verbis eſt ma-
Gen. 26. gnoperè aduertendum, nõ dixiſſe ſcripturam Abrahamum
in Aegyptũ iuiſſe, ſed deſcendiſſe. Peccare enim deſcendere
eſt, & in prꝛceps ruere, Id exiſtimo ſignificare ſcripturã cũ re
ſert dixiſſe Deũ Iſaac, ne in Aegyptũ deſcenderet. Eſt etiã at-
tendendum,

tendendū, & menti ac memoriæ mandandū, nō dixisse scripturā, vt ibi habitaret; sed vt ibi peregrinaretur. Cùm mortifero peccato astringimur, à cælesti patria exulamus. At viri iusti et si corpore in terra viuunt, animo tamē in cælo cōmorātur. Id sentiebat diuinus ille Paulus dicens. Nostra conuersatio in cælis est. Et regius ac sanctus vates: Stātes erāt pedes nostri in atriis tuis Ierusalē. Vt enim Sol, licet terrā radiis contingat, in cælo tamen est. sic vir optimus, animi magnitudine & celsitate præditus etsi terram hanc pedibus terat, mente tamen ea, quæ cælestia sunt contemplatur, & ad eas æternas mansiones aspirat, ibique iam tanquam in patria quodammodo habitat, vbi illi in perpetuū viuunt, qui ē corporum vinculis tanquam ex carcere ad oras illas beatas & immortales euolauerunt. Est igitur verbum Dei & sacra scriptura panis. Sed aduerte. Non dicit propheta: Auferet à vobis Deus ō Iudęi panem & aquam sed omne robur panis & omne robur aquæ. Habent enim Iudæi panem & aquam, sed absque robore & fortitudine. Habent veteris testamenti scripturam, sed absque intellectu: quoniam Christum Iesum saluatorem nostrum in scriptura significatum amiserunt. Quare est eorum miseria & insania deploranda, qui in tanta panis abundantia siliquis porcorum vescantur, quæ nec famem illis expellunt, nec vires animi tribuunt. *Philip. 3.* *Psal. 121.* *Simile.*

Et iudicem.] Nam cum Romani imperium terrarum obtinerent, imponebant Iudæis reges & gubernatores, qui eorum causas iudicarent. Et hoc modo fuerunt Iudæi suis iudicibus priuati.

Prophetam.] Propter cædes prophetarum, aliaque scelera grauissima, in quæ Iudæi inciderant, fuerunt capti, & septuaginta annos in Babylonica captiuitate detenti: quo temporis non illis defuerunt prophetæ qui futura prædicerent, eoque consolarentur. At post Christi mortem nullū penitus prophetam habuerunt, Ex quo colligitur quanto grauius & tetrius fuit detestandum scelus, quod in Christi cæde admiserunt, siquidem propter illud fuerunt, prophetis priuati, & à Romanis capti & afflicti, & per totum orbem terrarum dispersi & vagi, plusquam mille & quingentos annos, viuentes sine propheta, sine rege, sine templo sine diuina oblectatione.

Ariolum.] Id est præscium, & coniectorem futurorum, qui coniectura, signis, & prouidentia, futura tanquam ex aliqua specula præuidet. Accipitur hoc in loco in bonam partem,

partem, Septuaginta verterunt coniectorem.

Senem.] Eum, qui longo rerum experimento sapientiam fuit assecutus. Eam ob causam Thales Milesius, vt refert Laertius, tempus sapientissimum esse dicebat. Prædicit propheta spoliandam esse Hierosolymam omnibus ornamentis ad pulchrum & magnificum reipubl. statum pertinentibus. Vt enim aqua vino admista illud reddit moderatius, sic in republica senes adolescentibus admisti eos grauitate sua moderantur, eorum temeritatē & impetum coercentes. Poteris etiam hanc senectutē non ad annos & ætatem, sed ad virtutē & consiliū referre. In diuinis enim literis id sæpe significat senectus. Apud Iudæos multi senes reperiuntur ætate, nullus tamē virtute & sapientia. Apud Danielē duos senes inuenies, si caniciem respicias: iuuenes vero, si eorum effrenatā libidinem intueris. Mosi præcepit Deus vt eligeret senes, quos sciret esse senes. Nō igitur canos, sed prudentes & virtute præditos intelligebat. Non enim ait: quos populus videt esse senes & canos, sed quos tu nosti senes populi esse ac magistros. Canicies enim hominis est prudentia & virtus, & vt in libro Sapientię scriptum est, Cani sunt sensus hominis.

Similе.

Dan. 13.

Num. 11.

Sap. 4.

Principem super quinquaginta.] Ita vocabatur qui in bello quinquaginta militibus præerat, quemadmodum centurio qui centum. Est igitur sensus: Auferet à vobis Deus omnem virum qui bellum ducere & instituere possit.

Honorabilem vultu.] Hoc est grauem, quem populus vereatur, & cuius autoritatem suspiciat.

Consiliarium.] Id est non erit Hierosolymę qui alios instruat consilio. In catalogum calamitatum, in quas Iudæi erant incursuri, retulit propheta inopiam consiliū. Nisi enim habeas, qui tibi cōsiliū copiā faciat, teq; monitis iuuet & instruat, facilè rues, & in errores varios incides. Si rempub. gubernes, eā facilè labefactabis & scindes. Nam vt gubernator nauis optimos quęrit nautas, & architect⁹ peritissimos inquirit ministros, sic princeps & rector eos viros quærere debet, quorū consilio vtatur, qui opibus sapientię floreant, & in excellentissimarū virtutum studia incūbant. Salomon ille, qui nō solùm homines suæ ætatis, sed posteros etiā, & antiquitatis memoriā sapientia superauit, ita in Prouerbiis scriptū reliquit: Qui agunt omnia cum cōsilio regūtur sapiētia. Et paulò pōst: Astutus omnia agit cū cōsilio. Et alio in loco: Dissipantur cogitationes, vbi non est consiliū: vbi verò

Similis.

Prou. 13.

Prou. 15.

verò sunt plures consiliarij, confirmantur. Homo absq; cō- *Simile.*
silio, est nauis gubernacula destituta, omnibus ventorum
agitationibus exposita. Sed in electione consiliariorum est
magna cura adhibenda. Non minor prudētia requiritur ad
consiliū petendum, quàm ad dandum. Tales cosiliarios po
teris eligere, qui tibi perniciem moliantur. Eam ab causam
dicit scriptura in lib. Ecclesiast. Multi pacifici sint tibi, & *Eccles.6.*
consiliarius sit tibi vnus de mille. Vt enim Zeuxis pictor in *Simile.*
signis imaginē Iunonis picturus, inspectis puellis omnibus
Agrigentinis quinq; solum elegit, quarum pulchritudinem
imitaretur, vt viri docti approbatis historiis memorię prodi
derunt: sic à pluribus pauci nobis eligēdi sunt quorū consi
lio & sapientia instruamur, & quorū vitā imitemur. Et quē- *Simile.*
admodum preciosus adamas nihil amittit nec ex virtute,
neq; ex precio, si puro auro inseratur & copuletur, imò æsti-
mationē auget: sic viri prudentia non vilescit, si alieno cō-
silio nitatur: quin potius quò magis sapientiū adhæret sen-
tentię, eò redditur illustrior & præstantior. Sed vt nō decet
excellentē gemmā cum sordido ferro coniungi, sic non de-
cet ab hominibus impuris & insanis consiliū suscipere. Eam
ob causam referunt diuinæ literæ regē Roboam decem tri- *3. Reg.12.*
bus amisisse, quia repudiatis senibus iuuenes in consiliū ad-
hibuit, quibus libenter acquieuit Socrates apud Platonē in
dial. qui inscribitur Theages, consilium rē sacram vocat.

Sapientem de architectis.] Quamquam hoc intelligitur de
artificibus mechanicis, potest tamē ad spirituales magistros
referri, qui ecclesiastici ædificij structuris præsunt. Talis e- *2. Cor.3.*
rat Apostolus Paulus, qui de seipso, Vt sapiens, inquit, ar
chitectus, fundamentum posui. Amissis Iudæorū architec-
tis omnis ædificandi gratia ad ecclesiam translata fuit.

Prudentem eloquii mystici.] Hoc est, oratorem eloquentē.
Est enim perspicuum multum prodesse eloquentiam cum
virtute coniunctam. Nam si præterita tempora respiciamus,
& annalium memoriā replicemus, inueniemus fuisse multa
bella eloquentia & dicendi facultate restincta, & firmissi-
mas societates atq; excellentes amicitias comparatas.

Et dabo pueros principes eorum.] A principio capitis vsq; ad
hunc locum loquebatur propheta: nunc autem repēte deus
introducitur loquēs more prophetarum. Non solùm, inquit
Deus auferā vobis viros fortes, prophetas senes, cōsiliarios
sapientes, & eloquentes: sed etiam, quod est vestræ vanita
tis apertissimum signū, dabo vobis pro eis pueros & effœ-
minatos,

Eccle.10. minatòs, qui dominẽtur. Væ tibi terra, inquit Salomon, cuius rex puer est, & cuius principes manè comedunt. Beata terra cuius rex nobilis est, & cuius principes vescũtur in tẽpore suo ad reficiendũ, & non ad luxuriã. Et quemadmodũ paulò ante senem non ætate, sed prudentia & virtute iudicandũ esse dicebamus, sic hoc in loco de puero dicendum.

1. Tim. 4. Timotheus adolescens erat. ait enim illi Apost. Nemo adolescentiã tuã cõtemnat: nihilominus tamẽ ab ipso Apostolo. Episcopus constitutus est potius quàm multi alii, qui cũ annis & canicie anteibant, quoniam erat sapiẽtia & virtute canus. Quid opus est multis? Idem Apost. in epist. 1. ad eundẽ

1. Tim. 3. Timoth. describens Episcopi qualitates nullã omnino facit ætatis mentionẽ. Nam si episcopus est iustus, & pius, & prudens, senex est. Oportet tamen habere eam ætatẽ, quæ est à pontificio iure constituta. Lege primum Ieremiæ caput & videbis: Deũ prophetæ dicẽti se esse puerũ ita respondentẽ: Noli dicere, quia puer ego sum, quoniam ad omnia ad quæ mittam te, ibis. Illud est præterea aduertendum, vt ex hoc loco colligitur Deũ permittere, vt iniqui homines imperẽt,

Iob. 34. propter populi scelera. In libro Iob ita de Deo scriptum est: Qui regnare facit hypocritam propter peccata populi.

Et corruet populus, vir ad virum.] Hoc est vir contra virum. Regnantibus pueris, ablatis è medio senibus & sapientibus necesse est labefactari reipublicæ statum, & rerum sequi confusionem. Vbi non est gubernator, corruet populus, ait Sa-

Prou 11. lomon in Prouerbiis. Et alio in loco in iisdem Prouerbiis:

Prou. 28. Regnantibus impiis ruinæ hominum. Describit hic Esaias seditiosum ac turbulentum reipublicæ statum. Nullus, inquit, erit ordo, Tumultuabitur puer contra senem, & ignobilis contra nobilẽ: nulla erit ratio nec ætatis, neq. dignitatis, nec sapientiæ. Pueri insolentes furore cæco cõmoti, magistratus potestatem sibi vindicabunt, & in senes, quos suscipere deberent, impetum facient: Hæc omnia acciderunt in obsidione Hierosolymæ per Romanos: cùm populus, vt refert Iosephus, fuit in tres partes distractus & diuisus, & ad intestinas seditiones conuersus.

Apprehendet enim vir fratrem suum.] Fratres in diuinis literis dicuntur non solùm ex iisdẽ parentibus orti, sed etiam

Gen. 13. ex eadem familia. Abraham & Lot cùm non essent ex iisdẽ parentibus geniti, sed ex eadem familia, fratres appellãtur. Non est ergo necesse intelligere hunc locum de germano fratre, sed de cognato aut propinquo. Est igitur sensus:

Vnusquisq;

Vnusquisq; volet regem constituere sibi propinquū & familiarē. Et dicent singuli singulis, quos viderint ditiores: Quoniam vestes habes, hoc est, quoniam opes tibi sunt, esto rex noster. Tuere nos ab hac miseria & ruina. Nō quærebāt publicā vtilitatē, sed omnia ad sua propria cōmoda referebāt. Vnusquisque eligere cupiebat nō eum, qui esset rebus gestis illustrior, aut virtute sublimior, aut sapientia præstantior, sed eum, qui cum esset familiaritate aut cognatione cōiunctior, vt suis propriis rebus consuleret: cùm Deus in libro Deuteronomij ita dicat: Eum regem constitues, quem Dominus Deus tuus elegerit. Animaduerte. Non dicit: quem tu appetitu ductus elegeris: sed quem Deus elegerit. Non enim Deus omnes elegit: ipse enim per Oseam inquit: Ipsi tegnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & ego ignorani. Tunc ruent congregationes, si in præsulibus eligendis vnusquisq; non Dei honorem, & communem vtilitatem, sed proprium commodū respexerit, Iudæi cū gubernarentur à iudicibus, hęc verba fecerunt Samueli, vt in lib. 1. Regū est literis mandatum: constitue nobis regē, vt iudicet nos, sicut & vniuersæ habent nationes. Qua petitione, vt ibi narrāt literę diuinæ, Deum grauiter offenderunt. Non quòd regē habere vellent, vt nonnulli dicunt, hoc enim aiunt esse illis permissum: sed quia non Dei honorem, & iustitiæ conseruationem, sed propria commoda quærebant. Non dicunt: Cōstitue nobis regem, vt possimus Dei religionem melius conseruare: sed sicut vniuersę habent nationes. Ideo regē volebant, vt viuerent sicut gentes à vero Deo alienatæ. Videte quem regem constituere volebāt, qui eos suis voluptatibus & prophanis ritibus seruire permiteret. Et in libro Numerorum dicebant: Cōstituamus nobis ducem, & reuertamur in Aegyptum. Attende quem ducem volebant, qui eos sineret in Aegyptum reuerti: cum Deus Deut. 17. præciperet ne rex populum in Aegyptum reduceret. Væ illis qui tales eligunt præsules, qui illis permittant in Aegyptum, hoc est, ad tenebras, & mundi vanitates & voluptates reuerti: qui in electionibus non animarum salutem, sed corporis vtilitatem ab honestate seiunctam quærunt.

Deut. 17.

Osee 8.

Num. 14.

Respondebitque in die illa.] Qui principem constituere desiderabant, eum locupletiorem esse comparatione sui videbant: electus verò intuens sui inopiam & imbecillitatē, indignum se esse asseuerat, dicens se nec esse medicum, nec opibus abundantem. Tu verò qui præsul cōstitueris, aspice ni

seriam tuam,& si neq; medicus es,vt possis animorum languoribus mederi,quin potius ægritudinibus laboras,nec dilues es virtute & sapientia,vt possis esurientibus alimentum spirituale tribuere,cur præfecturam concupiscis? cur nō cessas magistratus ambire? cur dignitates perquiris? cur fragilitatem tuā non intueris? Quot hodie sunt, qui falsæ gloriæ dignitatis stimulis agitati,se diuites & medicos iactant,amplissimis honoribus dignissimos se esse gloriantur: cum inopia & omni ægritudine laborent,sintq; omni dignitate penitus indigni. Fit enim,vt dū ambitiosi homines principatū ardenter appetunt & inquirūt, omnia ornamēta verę dignitatis amittant. Dicant id, quod dicebat Moyses ille virtute & sapientia præstanti: Quis sum ego vt vadam ad Pharaonem,& educam filios Israēl de Aegypto? Et paulò pōst: Obsecro Domine mitte quem missurus es. Dicant id quod hic habetur: Non sum medicus,& in domo mea non est panis, nec vestimentum. Hæc domus anima est,hic panis est saluta ris doctrina, hæc vestis charitas est, de qua Christus apud Matthæum,Quomodo,inquit,huc intrasti non habens vestem nuptialem? Et Petrus Apostolus. Charitas operit multitudinem peccatorum.

Exod.3. Exod.3. Matt.22. 1.Petr.4.

Ruit enim Ierusalem,& Iudas concidit: quia lingua eorum,& adinuentiones eorum contra dominum, vt promouerent oculos maiestatis eius. Agnitio vultus eorum respondebit eis: & peccatum suum quasi Sodoma prædicauerunt,nec abscōderunt. Væ anima eorum quoniam reddita sunt eis mala. Dicite iusto quoniam bene,quoniam fructum adinuentionum suarum comedet. Væ impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei. Populum meum exactores sui spoliauerunt, & mulieres dominatæ sunt eis. Populus meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipant. Stat ad iudicandum Dominus,& stat ad iudicandos populos. Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi sui, & principibus eius. Vos enim depasti estis vineam meā, & rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populum meū, & facies pauperum commolitis, dicit Dominus Deus exercituum.

Apoc.1. Luc.21.

Ruit enim Ierusalem.] Verba sunt Prophetæ causam reddentis cur homines oblatum imperium recusarent,quoniā tanta erat calamitas vt nullū propè remediū appareret. Dicit ergo tam calamitosi & crudelis excidij causam fuisse Iudæorum impietatem & contumaciā,qui Deum linguis suis grauiter offenderāt. Vocauerunt eū Samaritanum,dæmonē habentem,seductorem & alia multa,quibus eius nomē gloriam

riamq; extinguere conabãtur. Docet hic locus peccata esse causam cur Deus tot ciuitates deleuerit, quæ olim floretissimæ extiterunt. Propter Græcorum scelera permisit Deus totam Græciam & sapientiæ & rerum gestarũ gloria quondam celeberrimã, vbi vixerũt viri sancti, in omni virtutum genere excellentes, & sapientia præstantes, in manu impiorum Turcarum venisse. Deflexerant enim Græci ab insignibus antiquorum virtutibus ad vitia detestanda. Ideò tuerũt victi & capti à Turcis nominis Christiani hostibus acerrimis, magis nostris sceleribus, quã suis viribus pugnãtib⁹. Ioan. 8. Matt. 17.

Agnitio vultus eorum respondebit eis.] Hoc est, ex eorum vultu licebit coniicere quales sunt. In tantam impudẽtiam incident, vt nihil dissimulent. Erunt non solũ ab honestate, sed etiam ab honestatis simulatione relicti. Ac si dicat: Vultus eorũ statim eorum scelera prodet. Tacita corporis figura afferet cõiecturam esse nos sceleribus implicatos. Vel sic Agnitio vultus eorum, hoc est dolor, qui agnoscetur & apparebit in vultu eorum, respondebit suis sceleribus. Quasi dicat: Quanta fuerit scelerum multitudo, tanta erit afflictio & calamitas, iuxta id quod est in libro Deuteronimij scriptum: Pro mensura peccati erit & plagarum modus: Simili hebraismo & verborum exornatione vtitur Oseas dicens: Vitis frondosa Israël, fructus adæquatus est ei. Deut. 25. Oseæ 10.

Væ animæ eorum.] O homines infœlices & ærumnosos, qui sibi ipsis erunt autores suarum miseriarum. Ob sua scelera in acerbissimas pœnas, & tenebras æternas relegabũtur.

Dicite iusto quoniam bene.] Sensus est: ne existimetis idẽ esse iudicium omnibus: nam pereuntibus impiis bene erit iusto, fructumque suarum inuentionum comedet. Sequitur: Væ impio in malum, retributio enim manuum eius fiet ei, Hoc est, æternum supplicium recipient omnes impij, quemadmodum eorum scelera merentur. Vide quanta sit inter pium & impium differentia. Pius pabulo diuinæ consolationis in hac vita recreatur, & postea æternam beatitudinem consequitur: impius verò in hac vita, aut potius morte: sceleratorum enim quæ dicitur vita, mors est, tranquilla securitate caret, & postea seclusus à cœtu & consilio cœlitũ iustis pœnis æternisque cruciatur. Quæ seminauerit homo inquit Apostolus, hæc & metet. Et alibi: Vnusquisque propriam mercedem accipiet secũdum suum laborem. Et David, Quoniam tu, inquit, reddes vnicuique iuxta opera sua. Bonis enim Deus amplissima bona constituit, iniquis verò Gal. 6. 1. Cor. 3. Psal. 61.

debita supplicia: Quorum alterum spectat ad iustitiam, alterum ad misericordiam.

Populum meum exactores sui spoliauerunt.] Exactores sunt, qui pecuniã & redditus exigũt. Prædicit propheta auaritiam & tyrãnidem phariſeorum, qui populum spoliabãt, & eis, quorum tutores esse deberent, opes rapiebant, Lege caput Matthæi quintumdecimum, vbi eis Christus obiicit suas traditiones & auaritiam. *Esai. 9.*

Mulieres dominatæ sunt eis.] Cõtra id quod dicitur in libro Ecclesiastici: Ne des mulieri potestatẽ animæ tuę. Est igitur sensus: O infœlicem rempublicã vbi mulieres obtinent principatum? Aspicis hic extremã esse pernicie, quando mulieres dominantur, & rempublicã gubernant. Sunt tamẽ nonnullæ excellentes, & in republica regenda mirabiles, sed de iis nõ loquitur Esaias. Possumus per mulieres ipsos Phariſæos intelligere effœminatos, lasciuos, & deliciis affluentes. Moraliter exactores dæmones sunt, qui nos virtutibus spoliãt, mulieres verò voluptates, quę tanquã blandissimæ dominæ animũ à virtute detorquent, & omnes constantię neruos elidunt. Nam dominante voluptate tẽperantiæ nullus est locus, nec in regno voluptatis virtus potest consistere. Eleganter quidem & grauiter appellatur voluptas à Platone malorum esca, quòd ea homines capiantur veluti hamo pisces, sibi ipsis interitum molientes, vbi pabulum inuenire existimabant. Antistheres Socraticus voluptatem esse malorum omnium causam in hunc modum ostendebat: Omnia mala proueniunt ex corruptione iudicij, cum autem voluptas sit huius corruptionis causa, apertè colligitur eam esse omnium malorum fontem & causam præcipuam. Contemnamus igitur pestiferas voluptates, & delicias lutum putemus, si volumus æternam voluptatem adipisci. Delicatus es frater, inquit diuus Hieronymus in quadã epistola, si & hic vis gaudere cũ seculo, & postea regnare cum Christo. Pro mulieribus vertunt Septuaginta, exactores. Vtrumq; significat verbum Hebraicum. Potest etiam verti: fœneratores.

Populę meus.] Reprehendit scribas & Phariſæos populum laudantes ob munera, quæ in templo offerebat: quam re eum decipiebant, & viam gressuum eius, hoc est rationẽ vitę dissipabant. In communi arguit omnes adulatores, qui homines impios etiam errantes laudibus efferunt. Hoc deplorabat Dauid, Laudatur, inquiens, peccator in desideriis animę suæ, iniquus benedicitur. Et alio in loco: Corripiet *Psal. 9.* *Psal. 140.*

me

me iustus in misericordia, & increpabit me, oleum autē peccatoris non impinguet caput meum. Vbi per oleum peccatoris intelligitur adulatio. Ideo alio in psalmo, Molliti, inquit, sunt sermones eius super oleum, ipsi autem sunt iacula. *Psal. 54.* Filij, inquit Salomon, cùm te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis Et alio in loco: Meliora sunt vulnera diligētis: quàm fraudulenta oscula odientis. Plus nocet lingua adulatoris, quàm gladius acerrimi inimici. Plato ille, quem Panætius sapientissimum, quem Homerum philosophorum vocat, in Phædro adulatorem appelat bestiam humano generi pestilentem: & in Menexeno eum præstigiatori simulem esse significat, quippè qui quocunq; latrone deterior à nobis rationem & iudicium abripiat & abstrahat: imò ipsa Circe ficta à viris sapiētibus crudelior & pernicioſior. Ea enim exteriora hominū in bruta transformabat, at adulator suis fallaciis & blandis lenociniis interiora transmutat. Cōtemnamus igitur adulationes, nec illis vnquam acquiescamus. Nam vt vmbra quicquid facis imitatur, si stas stat, si curris, curit, sic adulator quocunque te vertas sequitur. Si taces laudat tuum silentium, si loqueris celebrat & admiratur tuā orationem, si gaudes fingit se voluptate perfundi, si premeris dolore mœstū se esse ostendit. In omnibus denique tibi respondet, teque comitatur, veluti linea mathematica, quæ cum per se non detur nec recta nec curua, inflectitur tamen & producitur, & migrat pariter cum ipso corpore. Ex quo sequitur, vt qui laudibus efferūtur, longè opinione fallātur, & in erroribus incredibilibus versentur. Nullum enim decoris spendorem, nullam veram celebritatē adulationibus consequuntur. Nam à crescente vmbra aut decrescente corpus ipsum nec augetur nec diminuitur, sic nec laudibus meliores sumus nec detractione amittimus splendorē veræ dignitatis. Quin potius cùm sępè videamus homines impios, omnique scelerum genere profligatos ab adulatoribus extolli, & à cæca atque temeraria multitudine celebrari, contrà verò viros excellenti ingenio præditos, virtute & sapientia præstantes in silentio iacere, illustrius esse existimandū est ab impuris hominibus nullis laudibus efferri. Hac ratione adductus Antisthenes, vt est apud Laertium, cuidam dicenti: multi te laudant: respondit: Quid malè feci? Existimabat insignis Philosophus turpe esse à turpibus laudari: esseque præstantius in obscuritate latere, quàm esse à talibus hominibus aliqua laude celebratū. Magnifica verò vox, &

Similitudo.

Similitudo altera.

Tertia similitudo.

Quarta similitudo.

tali philosopho digna. Intuens igitur Esaias quæ mala ex adulatione nascantur, in hæc verba prorupit: Populе meus qui te beatum dicunt ipsi te seducũt, & viam gressuum tuorum dissipant. Tu qui Christianus es, & euangelicus concionator, ne populũ laudibus decipias, sed iuxta Dei verbũ annuntia populo eius scelera, vt suam miseriam cognoscẽs à peccatis abducatur, & ad virtutum reuocetur.

Stat ad iudicandum Dominus.] Qui stat videtur esse promptus atq; paratus ad aliquid agendum. Significat propheta iudiciũ Dei, vt vnusquisque meminerit, se esse in die illo terribili rationem redditurum. Non enim solùm cum populo disceptabit, sed etiã cum senibus & principibus, nemo existimet se esse iudicium Dei euasurum. Particula, cũ, accipitur, hic pro contra. Vel sic: Deus cum senibus, hoc est cum patriarchis & prophetis, & cũ principibus, hoc est, cum Apo-
Matt. 19. stolis veniet ad iudicandum populos. Hi enim sedebunt super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israël, vt illis Christus promisit.

Vos enim depasti estis vineam meam.] Verba sunt Dei ad iudiciũ venientis, & cum Scribis & Principibus disceptantis, quòd eius vineam depopulati sunt. Quid nomine vineæ
Infra 5. intelligatur, aperit capite quinto dicẽs: Vinea Domini exercituum domus Israël est. Et quoniã Pharisæi auaritiæ stimulis concitati studebant plebi pecunias & opes eripere, & hanc nefariam cupiditatem religionis simulatione operire: appellat eos propheta fures dicens: Rapina pauperum in domo vestra.

Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis.] Hoc est. Quare populum meum paulatim consumitis,
Amos 4. & pauperes fame & macie attenuatis? Ita Amos. Calumniam, inquit, facitis egenis, & constringitis pauperes. Deplorat diuinus vates casum & orbitatem plebis, quę à primatibus, & qui eã protegere deberent, tanquã ab impijs prædonibus deriperetur. Et quamuis multi sint principes Christiani iustitiam & pietatẽ colentes, vitamque ad certam rationis normam præparentes: sunt tamen alij, qui populũ grauibus oneribus opprimunt, eiusque diuitias vsurpant, vt eas in profundissimam libidinum suarum gurgitem profundãt; ad quos sunt hæc verba Esaiæ referenda.

Et dicit Dominus Deus: Pro eo quod elevatæ sunt filiæ Sion, & ambulauerint extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudebant, & ambulabant & pedibus suis compositè gradiebantur:

decaluauit

decalvauit Dominus vertices filiarum Sion & Dominus crinem earum nudabit, In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques & monilia, & armillas, & mitras, & discriminalia, & periscelidas, & murenulas & olfactoriola & inaures, & annulos, & gemmas in fronte pendentes, & mutatoria & palliola, & linteamina, & acus, & speculs, & sindones, & vittas, & theristra. Et erit pro suaui odore fœtor, & pro zona funiculus, & pro crispanti crine caluitium, & pro fascia pectorali cilicium. Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent, & Fortes tui in prælio. Et mœrebūt atque lugebūt portæ eius, & desolata in terra sedebit.

Pro eo quod elatæ sunt.] Dixerat superius mulieres esse principatum sumpturas, & hominibus imperaturas. Nunc describens earum vanitatem, libidinem, & amatorias leuitates, prædicit supplicium, quo ob sua scelera erant afficendæ. Non soldin enim ipsæ libidine ardebant, sed etiam oculis, deliciis, & impudicis motibus homines in sui amorem inuitabant. Quare auferet, inquit, ab eis Dominus omnia corporis ornamenta, & in squalore & lachrymis versabuntur. Quod impletum est cum à Romanis caperentur, & ciuitas euerteretur. In ea intelligendi ratione, quam moralem appellant, nomine filiarum Sionis animas intelligimus, quæ ob admissa flagitia amittunt veram pulchritudinem, & omnia virtutum ornamenta, quæ per lunulas & torques, & cætera quæ hic continentur, intelliguntur. Possent singula hæc ornamenta spiritualiter explanari, sed ego ea solū, quæ ad literæ expositionem pertinēt, interpretabor. Lunulæ erant ornamenta mulierum habētia figuram lunæ, quibus partes vestium inter se connectebantur. Torques vel torquis colli ornamentum circulus est aureus. Monile ornamentum gutturis est, quod solet de collo puellarū pēdere: sic dictum quod virtutis admoneat. nam olim ob aliquam egregiam virtutem dabatur. Armillæ sunt brachiorum ornamenta instar circulorum, quæ à Prisciano appellantur brachialia. Mitra est pielus incuruus, & corona muliebris, ad capitis ornamentum confecta. Discriminalia sunt instrumena, quibus virgines segregabant crines in fronte pēdentes. Periscelides ornamenta sunt circa crura, quibus mulieres gressus suos cōponere solebant: ἀ περὶ, quod est circum, & σκέλος, crus seu tibia. Murænulæ sunt ornamenta colli flexuosa instar murænarum, & catenæ ex auro, quibus mulieres ornabantur. Olfactoriola sunt fasciculi florum vel odorum. Inaures sunt circuli ex auribus perforatis pēdentes. Mutatoria

toria sunt vestiũ genera, quibus humeri & pectora opperiuntur. Linteamina sunt vestes tenuissimæ ex lino. Acus in strumẽta sunt quibus ornatorum crinium compago retinetur, ne capilli ad diuersas partes moueantur. Theristrum vestis est æstati conueniens ex lino delicatissimo confecta. Hoc est aduertendum, Deum hic rephendere ornatum nimium, lasciuum, & immoderatum. Nam si mulieres ornentur moderatè, & ad bonum finem, non peccant etiam si indè eueniat, vt aliqui cæca & indomita libidine capiantur, & equarum effrænato desiderio inflãmentur, quod est etiam de ludis chorearum dicendum.

Pulcherrimi quoque viri tui.] Conuertit sermonem ad Hierosolymam, prædicens eius excidium & Iudæorum cladẽ: & aufert his verbis ab illis spem vlciscendi iniurias, quibus à Romanis erant afficiendi. Cùm enim pulcherrimi atque fortissimi viri occidendi essent, quis remaneret, qui posset tam immanes & atroces iniurias vindicare?

Et mœrebunt atque lugebunt portæ eius. Solebant Iudæi in portis vrbis iudicia exercere, erant enim ibi loca celebria, ad quæ omnes conueniebant. Possunt per portas ciues intelligi metonymicos, vt per locum eos, qui in loco sunt, intelligamus. Vel quẽadmodum metaphoricos dicimus prata ridere, quòd cernẽtes lætita afficiãt, sic lugere portas, quòd aspicientibus luctum & mœrorem afferrent, eosq; ad lachrymas excitarent, Tantus erat mœror, vt etiam portæ mœrere viderentur. Possumus totũ hoc in sensu morali ita explanare, vt per hanc ciuitatem animam inteligamus de qua dicitur in libro psalmorum, Vidi iniquitatem & contradictionem in ciuitate, Die ac nocte circundabit eã super muros eius iniquitas, & in medio eius labor & iniustitia. Cùm anima à dæmone vincitur, & vitijs implicatur, cadunt virtutes in prælio, & absente sponso lugent portæ, quibus ingreditur mors, & vrbs vastata iacet in pulure & mœrore: Nõ enim hic sedere debemus sed currere, donec cœleste præmium consequamur. Sic currite, inquit Apostolus, vt comprehendatis. Et alio in loco, Bonum certamen certaui cursum consummaui. Et Dauid, viam, inquit, mandatorũ tuorum cucurri. Et quoniã in hac vita filij Zebedæi sedere volebant, vnus ad dextrã alter ad sinistrã, audierunt à Christo. Nescitis quid petatis. Non enim vita nostra debet esse sessio, sed festinatio. Quam ob causam dicebat D. Paulus, Festinemus ingredi in illam requiem. Cùm enim hic nõ habeamus

Psal. 14.

2. Cor. 9.
2. Tim. 4.

beamus manentem ciuitatem, vt inquit idem Apostolus, sed futuram inquiramus, stultum est sedere hic, sed currere & festinare ad beatam illam requiem, & æternam securitatem. At anima quæ fuerit sceleribus contaminata, nõ curret, sed, vt hic ait Esaias, desolata in terra sedebit. *Psal.118.* *Matt.10.* *Hebr.4o.* *Hebr.13.*

Annotationes ex Hebraico in CAPVT III.

Prudentem eloquii mystici.] Pro eloquio mystico est in Hebraico Lachax, à verbo Lachax, quod significat submissa voce loqui susurrare, vt in psalmo, Aduersum me susurrabant omnes inimici mei. Et quoniam incantationes fiunt verbis submissis significat etiam incantare. Vt malachaxim significat incantatores, vt in psalmo, Quæ nõ audit vocem incantantium. Eam ob causam conuertit hic Pagninus ex hebræo, intelligentem incantationis. Theodotion prudentem incantatorem. Et quoniam incantationes cõficiũtur verbis occultis & arcanis, vertit noster interpres, & rectè, pro incantatione eloquium mysticum, poteris pro prudente eloquij mystici vertere oratorem, neque ineptè quidem. Nam eloquentes oratores graues, copiosi, vehementes, & ad dicendum instructi ac parati, possunt quodammodo incantatores appeliari. Alliciunt enim homines, voluntates impellunt quò volunt, vndè autem volunt deducunt. Quod maius potest esse incantamẽtum quàm non solum populi morum, sed etiã Senatus grauitatem cõuertere? Potest præterea capi, & rectius, meo quidem iudicio, pro theologo concionatore in vtroque testamento perito, qui salutari doctrina homines à vitiis ad virtutum, & à turbulentis perturbationibus, ad statum animi tranquillum diuino fauore reducit. Inquire Iudæorum synagogas, nullum talẽ inuenies concionatorem. Quis debet cohortari ad virtutẽ ardentius? Quis à vitijs reuocare acrius? Quis impietatẽ vituperare asperius? Quis religionem laudare ornatius Quis mœstos consolari dulcius, quàm euangelicus concionator, qui oratione & eloquij mystici prudentia, hoc est diuinarum literarum, non solùm literali, sed etiam spirituali intelligentia debet auditores ad rerum humanarum tolerantiã & despicientiam mouere, & ad rerum cælestium contemplationem & desiderium excitare? At multi ex auditoribus sunt animo tam obstinato, & tot sceleribus astricto, vt hos incantatores nolint penitus audire. Tales peccatores com- *Psal.40.* *Psal.57.*

parat diuinus ille vates & illustris rex Dauid aspidi, veneno so serpenti aures obturanti, quoniam nolunt audire con-
Psal. 57. silia salutaria. Alienati sunt, inquit, peccatores à vulua, errauerunt ab vtero loquentes falsa, venenum illis secundum similitudinem serpentis, sicut aspidis surdę obturantis aures suas, quæ non exaudit vocem incantantium.

Non sum medicus.] Pro medico est in hebraico chouex, à verbo chauax quod significat ligare, & imperare siue dominari, quòd qui imperat, suis præceptis liget & coerceat. Hic capitur pro mederi, & procurari vulnera, quòd soleant
Infra 30. Chirurgi vulnera ligare. Vt Esaiæ 30. In die qua alligauerit dominus vulnus populi sui. Ex quo efficitur, vt hoc nomen chouex capiatur pro chirurgo siue medico, quod nomen propriè significat alligantem & dominantẽ. Et hac significationũ varietate fluxit verfionum varietas. Interpres noster transtulit, Non sum medicus. Septuaginta, Non ero princeps. Pagninus, Nõ ero dominus. Quidã, Nõ ero curator. Potest verti, Non ero ligans. sumpta translatione à chirurgis. Paraphrastes chaldaicus, Nõ sum dignus vt sim caput aut princeps. Colliges ex iis principẽ siue præsulem esse caput, & medicum, & chirurgũ, & debere non solùm subditos iustis præceptis ligare, sed etiam eorum vulneribus & animi languoribus mederi. Ob eã causam lex & gubernator ab antiquis anax appellabatur, ab acos, quod nomẽ significat medelã pharmacũ, & sanitatẽ, quòd regis & præsulis sit subditis mederi. Auctores sunt Plutarch. & Eustathius.

Quoniam lingua eorum, & adinuentiones eorum.] Potest verti ex hebraico. Quoniam ligua eorum & studia eorum. Idem enim vocabulum hebraicum adinuentionẽ significat, & studium & opus. Ideò Pagninus vertit, Quia lingua eorum & opera eorum: Hæc autem studia & opera sceleratorum hominum adinuentiones eorum meritò appellantur.
Psal. 27. Ita in psamo, Da illis secundum opera eorum, & secũdum
Psal. 30. nequitiam adinuentionum ipsorum. Et in alio, Ibũt in adinuentionibus suis.

Agnitio vultus eorum respondebit eis.] Pro respondebit eis est in hebraico anethabbam, à verbo anah quod significat respondere, in quam significationẽm accipitur ab interprete nostro. Significat etiam testificari, & affligere. Vnde Pagninus vertit, Agnitio vultus eorũ testificabitur cõtra eos. Ac si diceret, Tãta erit impudentia affecti, vt etiã eorum vultus apertè indicent eos esse vitiorũ conscientia profligatos.

Potest

Potest verti: Agnitio vultus eorum affliget eos, Ac si dicat, Vnusquisque affligetur videns alios vultu tristissimo. Tãta erit eorũ calamitas, vt animi dolorem facie ostendentes singuli singulos mœrore afficiãt. Significat autẽ hoc verbum affligere & humiliare, indicat locus Zachariæ dicens, Affligentur, quia non est eis pastor: & Psal. 34. Humiliabã in ieiunio animã meã. Ideo id, quod dicitur in psalmo, Quoniã non spreuit nec despexit deprecationem pauperis, potest reẽ verti, Quoniã nõ spreuit nec despexit afflictionẽ humilis. Est enim dictio Ghoni, à verbo nostro anah. Zach. 12. Psal. 21.

Væ animæ eorum, quoniam reddita sunt eis mala.] Septuaginta habent, Væ animæ eorum, quia inierunt consiliũ malum contra se dicentes. Alligemus iustum, quoniã inutilis est nobis. Aspicis hic contra Iudæos testimoniũ apertissimũ. Ipsi enim alligãrunt iustũ Christum Deum nostrũ, & cruci affixerunt, vt eius nomen extinguerẽt. Sed multò aliter euenit nam ipse tertia die resurrexit, & fuit eius nomen in omni orbe terrarũ celebratum laudibus amplissimis, illi verò fuerunt interfecti, & æternas pœnas præcipitati. Qui autem ex bello euaserunt, fuerunt à Romanis capti, & afflicti, & vsq. hodie degunt vitam infamẽ, abiectam, & calamitosam, omni dedecore & ignominia notati. Ideo ait scriptura iuxta Septuaginta versionẽ. Væ animæ eorũ, qui inierunt consilium malum contra se dicentes: Alligemus iustum. Non dicit contra dominum, sed contra se, quoniam pernicies, de qua contra Christum cogitauerunt, in eorum caput redundauit. Est absque dubio admirabilis hæc Septuaginta interpretum versio.

Et desolata in terra sedebit.] Pagninus vertit, Et munda in terra sedebit. Nam verbum Nakah, significat desolare, & mundare, siue mundum esse. Latinus interpres secutus est significationem primam, Pagninus secundã, sed in idem recidentem cum prima. Idem enim est esse vrbem desolatam, & esse mundam ab hominibus, hoc est, inhabitatã. Et quoniam verbum hoc significat euacuare, potest verti. Et vacua in terra sedebit, nimirum ab habitatoribus, quod idem est.

Argumentum capitis Quarti.

Descripta Iudæorum paucitate in euersione Hierosolymæ ob Christi mortem, vaticinatur de vberrimo euangelicæ prædicationis fructu, & fidelium gaudio. Quamuis enim à tyrannis, cæterisque infidelibus, qui maleficio & imma-

immanitate pascebantur, Christiani variis cruciatibus torquerentur, vitaq; priuarentur, incredibili tamen oblectatione perfundebantur, quoniam morte sua immortalitatē comparabant, & honestissimum ac pulcherrimum Christi Dei nostri testimonium præbebant.

CAPVT IIII.

Ierem. 3. Matt. 21.

T apprehendent septem mulieres virū vnū in die illa dicentes: Panem nostrū comedemus, & vestimentis nostris operiemur: tū tummodo inuocetur nomen tuū super nos, aufer opprobrium nostrum. In die illa erit germen Domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ sublimis, & exaltatio his qui saluati fuerint de Israēl. Et erit omnis qui relictus fuerit in Sion, & residuus in Ierusalem sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita in Ierusalem. Si abluerit Dominus sordem filiarum Sion, & sanguinem Ierusalem lauerit de medio eius in spiritu iudicii, & spiritu ardoris. Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est, nubem per diem, & fumum & splendorē ignis flāmantis in nocte: super omnem gloriā enim protectio Et tabernaculum erit in vmbraculum diei ab æstu, & in securitatem & absconsionem à turbine & à pluuia.

EXPLANATIO.

Et apprehendent.] Hæc verba pendent à superioribus. Vaticinatus fuerat propheta præcedenti capite futuram esse tam acerbam Iudæorum cladem, vt viri fortes & pulchri in prælio corruerent, & respub. illa, quæ quondam fuerat clarissimè constituta, dilaberetur. Nunc verò asserit tā mirā fore hominū paucitatē, vt multæ mulieres apprehendant vnū virū, quē vix possint inuenire. Interfectis enim viris necesse erat manere viduarum multitudinē. Id quod ait: septem mulieres, existimo poni indefinitè, vt capiatur numerus certus pro incerto. Ac si diceret: Multæ mulieres quærent virū vnū, dicētes se habere panē & vestes: quoniā vir hæc tenetur quærere, si possit, vt valeat familię suę consulere. Ponit autē particulam septem pro numero incerto, explicat locus primi libri Regum cap. 2. vbi cū in Hebraico sit, Sterilis peperit septem, vertit interpres noster: Sterilis peperit multos. Ita existimo posse intelligi illud Prouerbiorum: Septies in die cadit iustus, hoc est, multoties. Et illud psalmi, Septies in die laudem

Zach. 3. Psal. 118. Prou. 24.

laudem dixi tibi. Et apud Zachariam per septem oculos super lapidem vnũ, possumus multas custodias intelligere.

Panem nostrum.] Nomine panis, vt superiore capite demonstrauimus, omnis cibus significatur.

Tantummodo inuocetur nomen tuũ super nos.] Id est hoc solũ volumus vt sis vir noster, nosq; vxores tuę vocemur. Nolumus vt nos sustẽtes, nos ipsæ nos alemus & vesticmus. Auser opprobriũ nostrũ. Dabatur tunc opprobrio non habere filios, iuxta id quod scriptum est Exodi 23. & Deuter. 7.

In die illa erit germẽ Domini in magnificentia.] Quando Hierosolyma ob Iudæorũ peccata euersa fuerit, extolletur nomen Christi, & in vniuersa terra celebrabitur. Prædicabitur euangeliũ, fient euidentissima miracula, & erit germẽ domini in magnificẽtia & gloria, hoc est, fructus euangelicę prædicationis erit magnificus & gloriosus, & fructus terræ sublimis, hoc est fructus hominum, qui nomine terræ significãtur, erit pulcherrimus & excellẽtissimus: florebunt enim virtutũ abũdãtia, & charitatis fructus huberrimos ferẽt. Qua propter erit exultatio iis qui saluati fuerint de Israël, hoc est Apostolis, cæteris; q; qui relicta synagoga ad euãgelicam perueniẽt veritatẽ. Lętabanturenim, & incredibili gaudio afficiebantur videntes ingentẽ hominũ multitudinẽ contẽpto idolorũ cultu repudiata gẽtium superstitione, ad Christi fidẽ & veram religionẽ conuersam. De hac Apostolorum lætitia alio in loco Esaias: Lætabuntur corã te, ficut qui lætantur in messe, sicut exultãt victores capta præda. Quãuis enim viri illi sanctissimi affligerentur à tyrannis, nõ tamen ærumnosos se esse putabãt, quin potius incredibili voluptate in mediis cruciatibus afficiebantur. Est enim Christianæ veritatis proprium, nihil extimescere, omnia humana despicere, nihil quod homini accidere possit, intolerãdũ putare. Eam ob causam eligebant potius se hostium telis obiicere, quam Christiani nominis dignitatẽ & amplitudinẽ maculare. Et vt refert in Actis D. Lucas, cæsi Apostoli à Iudæis ibant gaudentes à cõspectu consilij, quoniã digni habiti erãt pro nomine Iesu contumeliã pati. Possumus etiam per hoc germẽ domini Christũ intelligere, quẽ statim Propheta appellat fructum terræ sublimem. Apud Zachariam capite 3. vbi in editione vulgata Christus appellatur oriens, potest verti germen, id enim significat etiam nomen Hebraicum. Appellatur germen Domini, quia est filius Dei vnigenitus, verus Deus & fructus terræ, quia est filius virginis Mariæ sanctissimę,

Infra 9.

Actor. 5.

sanctissimæ, verus homo. Idē Christus est germen dominī, & fructus terræ, Dei filius, & virginis filius: idē Deus, & flos de virga radicis Iesse. O admirabilē vnionem, & ineffabile sacramentum. Est igitur sensus: in die illa transacta nocte infidelitatis apparebit in mundo Christus filius Dei & filius hominis, verus Deus & verus homo, & erit magnus, gloriosus, & sublimis. Quid enim gloriosius, quid sublimius, quàm cæcis visum restituere, leprosos verbo mundare, mortuos ad vitam reuocare, & alia euidentissima miracula suo nomine & virtute efficere, quibus Christus numē suū ostendebat? Quid maius quàm genus humanum à diaboli potestate eripere, & ad æternā beatitudinem vocare & perducere? Quid præstātius, quid commodatius hominum memoriæ sempiternæ? Quę omnia Iesum Christum fecisse, & nos firmiter credimus, & ipsa euangeliorum historia apertè contestatur, quod iā sanctissimorum vatum diuina oracula futurum esse prædixerant. Appellari autem Christum fructū terræ indicat locus alter huius prophetæ ita dicens: Aperiatur terra, & germinet saluatorem. Et quod dicitur in psalmo. Et terra nostra dabit fructum suum. *Infra 45. Psal. 66. Supr. 1.*

Et erit omnis qui relictus fuerit in Sion.] Capite primo dixerat hæc verba Esaias: Nisi dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus. Vbi per semen relictū ex Israēle Apostolos intelligit, & eos qui ex populo Israēlitico in Christū crediderunt, vt ibi expositimus. Hoc semen appellat cap. 10. reliquias, quem imitatur D. Paulus in epistola ad Romanos: Hæ sunt reliquiæ, de quibus hic loquitur dicens: Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion, & residuus in Ierusalem, sanctus vocabitur. Animaduerte. Nō ait omnem Israēlem esse salutem consecuturum, sed eos qui relicti fuerint, hoc est qui Iudæorum infidelium pertinaciam non fuerint secuti, sed in fide Christi permanserint. Hos vocat sanctos, hoc est, fideles Christianos. Hoc enim nomen sanctū, in diuinis literis sępe pro vero Christiano accipitur, licet habeat peccata. In hanc significationem capitur à D. Paulo in prima ad Corinthios dicente: Sicut in omnibus ecclesiis sanctorum doceo: & aliis in locis. *Infra 10. Rom. 9. & 11. 1. Cor. 14.*

Omnis qui scriptus est in vita in Ierusalē.] Id est, omnis qui prædestinatus est, & ad gloriā præordinatus. Liber vitę est Dei pręscięntia & prędestinatio, qua electos ad salutē ab ęterno venturos cognouit, ac vt peruenirent prędestinauit. His quos propheta dicebat scriptos esse in vita in Ierusalē, dixit Christus: *Luc. 10.*

Christus: Gaudete quòd nomina vestra scripta sunt in cęlis. Vbi aspicis. Hierusalē accipi hic pro cælis & eccle. triūphāte. Not⁹ est hic liber ex diuinis literis, vbi sunt scripta nomina sanctorū. Hic est liber ille, de quo dicebat Moyses: Si nō dimittis populo noxā hanc, dele me de libro quē scripsisti. De eo dicitur in psal. Deleātur de libro viuentiū, & cū iustis nō scribātur. Et apud Danie. Saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit scriptus in libro. Et in Apocal. Nō intrabunt in eā, nisi qui scripti fuerint in libro vitæ agni. Et for tasse ex hoc libro intelligitur id, quod Christus inducrus à propheta dicit in psalmo: In capite libri scriptū est de me. Reproborum verò nomina in terra scripta sunt, quemadmodum ait Ieremias: Recedentes à te in terra scribentur. Id fortasse voluit significare Christus, quando Scribis & Phariſęis mulierem in adulterio deprehensam adducentibus, vt ipsum tentarent, in terra scribebat, significans eos non esse in cælis scriptos cū iustis, sed in terra cum impiis.

Exod. 32. *Psal. 68.* *Dan. 12.* *Apoc. 21.* *Psal. 39.* *Ierem. 17.* *Ioan. 8.*

Si abluerit Dominus sordes filiarū Siō.] Sēsus est: Tūc salutē cōsequentur reliquię Israēlis, si crediderint, & baptizatę fuerint. In baptismo. n. Deus illis sordes maculasq; peccatorū abluet. Per sordes & sanguinē omnia peccata intelliguntur.

In spiritu iudicii, & spiritu ardoris.] Id est in spiritu iudicāte iudicio discretionis & separationis bonorū ab iniquis. Et in spiritu ardoris, hoc est charitatis animos inflammantis. Vel in spiritu iudicii, hoc est in iudicio & iustitia: Nā morte sua abluit Christus nostrorum scelerum maculas, soluens pro nobis. & vt verbis Pauli vrar, delens quod aduersus nos erat chirographū decreti. Et ad Rom. Proposuit, inquit, Deus Christū propitiationē per fidē in sanguine ipsius ad ostēsionē iustitiæ suæ, propter remissionē præcedentiū delictorum.

Coloss. 2. *Rom. 3.*

Et creabit dominus.] Videtur alludere ad prosperitatem filiorum Israēlis, quando eos exeuntes ex Aegypto Deus protegebat per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis, vt habes Exodi decimotertio. Ac si dicat: Dabit Deus ecclesiæ suæ pristinam fœlicitatem, sed multò maiorem & illustriorem. Quod enim tunc Israelitico populo fecit, Ecclesiæ suæ spiritualiter faciet. Creabit dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est, hoc est, super ecclesiam, & super fideles, nubem gratiæ ab æstu effrenatæ cupiditatis protegētis, & ignem atq; splendorem vitæ fidei ab infidelitatis nocte eripientis, & animum amore diuino inflammantis. Est tamen aduertendum nomine

dixi

diei intelligi posse prosperitatem, nomine verò noctis aduersitatem: quemadmodum intelligunt nonnulli id, quod
Psal.120. dicitur in psalmo: Per diem sol non vret te, nec luna per noctem. Ac si diceret: Ita te tuebitur Deus, vt in rebus prosperis & ad voluntatem tuam fluentibus, quando omnia, vt in die clara esse apparent & tranquilla, tibi non noceat hominum laus, & gloria, & diuitiarum abundantia. Fit enim sæpenumero vt homines opibus & honoribus extollantur, & omnia iura diuina & humana peruertant. Neque tempore aduersitatis, quando vt in nocte omnia sunt tristia & obscura, & in luctu & caligine iacere videntur, paupertas afflictio, & cæteræ calamitates te opprimant, & de gradu constantiæ deiiciant. Eodem modo per columnam ignis, qua Deus Hebræos in nocte illuminabat, & quâ hic suis fidelibus promittit, possumus intelligere diuinam consolationem, qua Christus piis viris tenebras & calamitates mitigat & leuit. Contrà verò nubes hæc qua Deus suos protegit in die, afflictio est, qua Christus iustorum virorum prosperitatem, & mundi gloriam temperat & moderatur, ne efferantur, & opinione ac potentia inflati in eum errorem incidant, vt eos iustitiæ, cæterarumq; virtutum capiat obliuio. Itaq; Deus in die prosperitatis protegit suos nube afflictionis, visitat eos igne diuinæ oblectationis & lætitiæ. Tam enim nocet nimia prosperitas quàm aduersitas. Hoc intelligens quidam vir doctus edidit librum de remediis contra prosperâ & aduersam fortunam. Natura nostra, dum vinculis corporis ligamur, & in hoc miserabili exilio detinemur, nec magnum dolorem ferre poterit, nec magnâ lætitiam. Nam magno dolore exterremur, & in desperationem incidimus: magna verò lætitia insolescimus, nostræq; fragilitatis obliuiscimur. Quare oportet vt mœror oblectatione aliqua spiritualis temperetur, & oblectatio mœrore. Non ergo semper lætitiam quæramus, nec dolorem detestemur. Vnde vtraq;, & lætitia in afflictione, & afflictio in lætitia columna dicitur, sine qua ruet ædificium nostrum.

Et fumum, & splendorem ignis.] Fumus hoc in loco in bonam partem accipitur, nempè pro gloria, quemadmodum
Ioel.2. cap. 2: Et domus repleta est fumo. Et apud Ioelem de gratia, quâ Deus apostolis impertiuit, ita scriptum est: Effundâ de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabũt, & dabo prodigia in cælo sursum, & signa in terra deorsum: & sanguinem, & ignem & vaporem fumi. Est igitur hoc in loco fumus

fumus vapor lucidus è terra eleuatus: vel flamma ignis, quę est fumus accensus. Vel reuera capitur pro fumo: Nam iustis & piis dat Deus in hac vita lumen in nocte, hoc est, æternam consolationem in afflictione, sed mistã cum fumo lachrymas mouente, id est, cum cõpunctione. At in cælesti patria gaudium erit purum, & lumen absq; fumo, & requies absq; labore. Possumus præterea per fumum intelligere particulare Dei præsidium, quo protegit suos aduersus hostiũ impetum & malitiam, ne accedentes possint viros pios lædere & conculcare. Et hic videtur huius loci germanus sensus præsertim si locum Exodi respiciamus, ad quem, vt dixi- *Exod.13.*
mus, hoc in loco propheta videtur alludere.

Super omnem enim gloriam protectio.] Accipit gloriam pro viris gloria dignis, iustitiam & pietatem colentibus. Sensus est: In omni loco, vbi fuerint fideles virtute præditi, erit diuina protectio: Deus tuebitur viros iustos, vbicunq; extiterint. Aspicis hic apertissimè Deum nostrum misericordiarum patrẽ piorũ salutem tutissima custodia regere atq; munire. Sed hoc protectionis genus tam remotum est ab eorũ hominũ intellectu, qui humana tantùm spectant, & cælestia minimè intuentur, vt iudicẽt viros pios, & virtutũ præsidio septos à Deo contẽni ac derelinqui: cùm eos Deus maximè muniat & tueatur. Non potest homo voluptatibus deditus & cupiditatum seruus intelligere quàm suauis, secura, & trãquilla sit eorum vita, qui veram pietatem colunt. Hos abscondit Deus ab hostium immanitate, ne in animo lædantur. Quod prospiciẽs animo diuinus vates Deũ alloquens canebat: Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à conturbatio- *Psal.30.*
ne hominũ. Vbi vtitur quadam verborum exornatione sumpta à similitudine principis, qui eum, quẽ tutissimũ esse vult, in suum cubiculum recipit, ne ab impetu & insidiis inimicorum lædatur. Hanc domũ refugiũ cupiebat ardenter idem propheta, Esto mihi inquiens, in Deũ protectorẽ, & in do- *Psal.30.*
mũ refugiũ, vt saluum me facias. Et alibi dicebat: Quoniam *Psal.26.*
abscondit me in tabernaculo suo in die malorum, protexit me in abscondito tabernaculi sui. Et in alio psalmo, vbi editio vulgata habet: Cogitauerunt aduersus sanctos tuos, potest verti ex Hebraico: Cogitauerunt aduersus absconditos tuos. Ex quo colliges idẽ esse, sanctum esse, & à Deo absconditum & protectum. In alio psalmo, vbi editio vulgata habet: Qui habitat in adiutorio altissimi in protectione Dei cæli commorabitur, habet versio D. Hieronymi ex Hebra- *Psal.90.*

Psal.90. ico: Cogitauerunt aduersus absconditos tuos. Ex quo colligis idem esse, sanctum esse, & à Deo absconditum & protectũ. In alio psalmo, vbi editio vulgata habet: Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectiõe Dei cæli cõmorabitur, habet versio D. Hieronymi ex Hebraico: Qui habitat in abscondito excelsi, in vmbraculo domini commorabitur. Aspicis ergo piorum vitam absc̃ditam esse in Deo & tutissimã. Et hoc existimo esse id, quod ait diuus Paulus in epistola ad

Colloss.3. Colossenses: Vita vestra absc̃dita est cum Christo in Deo. Hoc volẽs Esaias significare in hunc modum concludit: Et tabernaculũ erit in vmbraculũ diei ab æstu, & in securitatẽ & absconsionẽ à turbine & à pluuia. Ac si dicat: Deus tuebitur iustos ab omni tẽtatione & afflictione sq̃iẽte, & ecclesia nullo subuerteretur turbine, nullis vnquam procellis & tẽpestatibus obruetur. Docet planè locus hic virum piũ & iustũ à nemine lædi: quin potiùs, quò magis ab impiis impugna-

Similitudo tur, eò altius tendere. Vt enim arbor quo magis à nouellis virgultis exciditur, eò sublimius eleuatur, sic vir iustus quo immanius ab impiis affligitur, eò amplius crescit, & clarior

Simile. efficitur. Nã vt arca Noe, quo copiosius aquæ diluuij abũdabant, eò altius ferebatur, & ad cælum tẽdebat: sic vir iustus

Gen.7. quãtò plures sunt afflictiones per aquas significatę, tãto reditur illustrior, & excelsior, & cęlo propinquior. Et ita om-

Rom.8. nia illi vertũtur in bonũ, vt asserit in epist. ad Rom. D. Paulus, Magnum profectò & pulchrum pietatis præmium vt etiam ex iis rebus, quæ aliis perniciem conflare solent: fructũ capiant viri iusti. Verùm, quod hic habetur, Super omnẽ enim gloriam protectio, potest hũc habere sensum: Hęc diuina protectio, qua dominus iustos tuetur, excedit omnẽ huius mundi gloriã. Et rectissimè quidem, Nã nihil est opere aut manu factum, quod aliquando non labefactet & consumat ipsa vetustas, & omnis huius mũdi glorię splẽdor exsiguis regionibus coercetur, nec vnquã de vllo perennis fuit, Obruitur enim hominũ interitu & obliuione posteritatis

Eccle.34. extinguitur. Nihil est fugacius, nihil incõstãtius. Hanc inanẽ gloriam appellat Ecclesiasticus vmbram, & ventum, & aperta mendacia. Quod mente percipiens diuinus ille vates

Psal.36. & clarissimus rex has voces emisit: Vidi impiũ superexaltatum & eleuatum sicut cedros Libani, & transiui, & ecce non erat: & quęsiui eũ, & nõ est inuentus locus eius. Et illustrissi-

Infrà 40. mus noster Esaias, Omnis inquit, caro fœnũ, & omnis gloria eius quasi flos agri. Huius glõriæ inconstantiam cecinit

Græcis

Græcis carminibus Euripedes, vt est apud Plutarchum, qui bus ostendit eam solum diem vnum durare, & statim extin gui. Quo in loco à Demetrio Phalereo fuit obiurgatus, quod non diem vnum deberet dicere, sed temporis quoddã punctum. Non est igitur talis gloria quærenda. Præsertim cum illi homines eam sepenumero consequantur, & in populi luce & celebritate versentur, qui nulla sunt præditi virtute, quin potius scelerum furiis exagitentur, & nefariis criminibus constringãtur. At qui proteguntur à Deo, pabulo diuinæ oblectationis, quasi quidam ambrosia alluuntur. Et hęc diuina protectio nullum iustum ac pium derelinquit, nulla tempestate, & temporum mutatione labefactatur. Quare est omni humanæ gloriæ anteponenda. Quod intuens Esaias ait: Super omnem enim gloriam protectio.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT IIII.

Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est nubem.] Septuaginta interpretes habent in hũc modum: Et veniet: & erit omnis locus montis Sion, & omnia, quę in circuitu eius sunt, proteget nubes per diẽ. Hæc interpretatio est absq; dubio mirabilis: & hunc locũ Esaiæ diuinitus explicat. nam tunc dixit fore in ecclesia pristinã populi Israelitici fœlicitatẽ, cũm Christus in mundum venturus esset. Inquit enim: Veniet, nimirũ ille de quo prædixerat patriarcha Iacob: Nõ auferetur sceptrũ de Iuda, & dux de fęmore eius, donec veniat qui mittẽdus est: hoc est Christus: *Gene. 49.*
De eo ait Esaias alio in loco: Cũm venerit quasi fluuius vi *Infra 30.*
olẽtus, quẽ spiritus domini cogit, & venerit Sion redẽptor.
& Aggæus, Veniet, inquit, desideratus cunctis gentibus. *Agg. 2.*

In spiritu ardoris.] In hebraico est pro ardore baer, à verbo Baar, quod significat ardere, vt Exo. 3. Et videbat quod rubus arderet. In quam significationẽ accipitur in præsenti ab interprete nostro. Et quoniam verbũ hoc significat etiã intendere, vt in psalmo. Et carbones succensi sunt ab eo, po- *Psal. 17.*
test verti: In spiritu incendij. In piel significat excideret. Vnde Pagninus vertit: In spiritu excisionis. Significat enim remouere & eiicere. Vnde potest verti: In spiritu remotionis siue eictiõis. Et ita interpretatur R. Abrahã vir clarus inter Hebręos. Significat quoq; pascere. Ideò potest verti in spũ pascendi, siue pascuæ. Et quamuis hęc videantur inter se diuersa, nec vllo modo cohærentia, altè tamen spectare si vo-

les, omnia videbis Christo concorditer & aptè cõuenire. Ipse enim homines abluit in spiritu ardoris & incendij, tribuens eis ignem charitatis, qui eos incenderet, & studio æternæ beatitudinis inflãmaret. Hic est ignis ille, de quo ipse ait apud Lucam: Ignem veni mittere in terram. Et quoniã tribuens nobis vitam, ipsam mortem excidit, iuxta illud Oseę prophetæ: Ero mors tua ô mors: præclarè interpretatur. Paginus fuisse redemptionem nostram in spiritu excisionis. Fuit etiam spiritu eiectionis, quoniam diabolum eiecit, iuxta id quod ipse apud Ioannem ait: Et nũc princeps huius mundi eiicietur foras. Fuit quoq; in spiritu pascuæ, quoniã ipse est pastor noster de se inquiens: Ego sum pastor bonus. De quo dicitur in psalmo: Dominus regit me, vel vt potest verti ex Hebraico, Dominus pascit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocauit. Christus Deus noster est pastor hic, qui vltrò pro nobis sanguinẽ fudit, vt nos ab incursu & impetu luporum tueretur. Sed quoniã Esaias prædixit redemptionem nostram fore in spiritu iudicij, & per hoc iudicium discretionẽ & separationem intelligimus, qua Deus voluit fideles ab infidelibus separare, fortasse volens Propheta hoc explicare, adiecit: in spiritu baer, hoc est separationis & discretionis, ita vt fit explicatio eius quod dixerat: in spiritu iudicij. Nam verbum baer separare significat, vt Deuteronomij vigesimo sexto. Nec separaui ea in quali bet immunditia.

Luc. 12.
Osee. 13.

Ioan. 12.
Ioan. 10.
Psal. 23.

Argumentum capitis Quinti.

Solebant veteres res magnas & memorabiles complecti carminibus, & mandare monimentis, vt vigerent memoria posteritatis, nullaque hominum obliuione delerentur. Eam ob causam canit Esaias hoc lugubri & flebili carmine admirabilem Dei erga Iudæos benignitatem & magnificentiam & eorum erga Deum nefariam ingratitudinem, & incredibilem impietatem. Comparat diuinus vates Hebræorum populum vineæ electæ, & à Domino mirabiliter cultæ, quã ob eorum malitiam vaticinatur esse delendam, & penitus vastandam. Reprehendit eorum iniustitiam, auaritiam, delicias, voluptates, & alia scelera, ob quæ prædicit esse Iudęos ab exercitu Romanorum capiendos, & in luctuosissimam vastitatem vocandos.

Cantabo dilecto meo canticum patruelis mei vineæ suæ. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Et sepivit eam, & lapides elegit ex illa, & plantavit vineã electã & ædificavit turrim in medio eius, & torcular extruxit in ea. Et expectavit vt faceret vuas, & fecit labruscas. Nunc ergo habitatores Ierusalẽ & viri Iuda iudicate inter me & vineam meam. Quid est quod debui vltra facere vineæ meæ, & non feci ei? An quod expectavi vt faceret vuas & fecit labruscas? Et nunc ostendam quid ego faciam vineæ. Auferã sepẽ eius & erit in direptionem: diruam maceriam eius, & erit in conculcationem. Et ponam eam desertam: non putabitur, & non fodietur: & ascendent super eam vepres & spinæ, & nubibus mandabo ne pluãt super eam imbrem. Vinea autem Domini exercituum domus Israël est, & vir Iuda germen eius delectabile: Et expectavi vt faceret iudicium, & ecce iniquitas: & iustitiam & ecce clamor.

EXPLANATIO.

Cantabo dilecto meo.] Pergit Prophera Hebræorum scelera redarguere, quod superioribus capitibus fecerat, vt eos ad sui cognitionem excitaret: Et statim in principio aperit licet arcanis verbis, mysterium aduentus Christi, quem & dilectum appellat, & patruelem: dilectum, quia cum singulari amore prosequebatur: patruelem, quia futurus erat ex semine Abrahami, & ex eadem familia & tribu cum ipso Esaia. Aiunt enim fuisse Esaiam fratrem regis Amasię, ex tribu Iuda, ex qua tribu perspicuum est fuisse Christum seruatorem nostrum, vt asserit in epistola ad Hebræos D. Paulus, *Hebr. 7.* & ex euangelica historia apertissimè constat. Est igitur sensus: Cantabo ego Esaias dilecto meo Christo, quem vnicè diligo, in eiusque honorem proferam mœstum canticum *Matt. 2.* quod ipse Christus patruelis meus ex mea gente & progenie oriundus posset dicere, imo dicturus est vineæ suæ, hoc est Hebræorum populo. Canticum appellat parabolam hanc, qua populum Israëliticum cum vinea comparat, & Christum cum eius cultore. Et quemadmodum Ezechieli *Exec. 32.* prophetæ præcipit Deus: vt super Aegyptum lugubre carmen concineret, vt licet videre apud eundem capite. 37. Sic Esaias aduersus Israëliticum populum hoc canticum cecinit. Idem fecit Christus, quando lugubres illas & lamentabiles voces emisit, videns Hierosolymã, vt refert D. Lucas, *Luc. 19.* & flens ac plorans super ipsam. Totam hanc parabolam re-

tulit Christus vineæ suæ, vt narrat. D. Matthæus cap. 21. dicens: Homo erat paterfamiliâs qui plantauit vineam, & sepē circundedit ei, & fodit in ea torcular, & cætera, quæ ibi Euangelista commemorat. Narrant etiā hoc Marcus & Lucas. Quidā per hunc dilectum intelligunt populū Israëliticum. Rectius tamē esse existimo Christū intelligere, & quoniā magis literæ videtur conuenire: & quoniam Christus in sacra scriptura solet dilectus appellari, vt videre licet apud Matth. 3. & apud Paulum ad Ephes. 1. & aliis in locis.

Matt. 12. Luc. 20.

Vinea facta est dilecto meo] Incipit canticū. Nomine dilecti diximus significari Christum, qui plantauit vineā in cornu filio olei, hoc est in loco alto, in regione montosa & frugifera. Per cornu intelligit locum editum & eminētem, quòd cornua in animalibus altiorem partem obtineant: vnde Pagninus pro cornu vertit, in collo. Per filium olei terrā intelligit opulentā, pinguem, & feracē. His verbis & hoc Hebraismo describit terram Israëlis, quæ magna ex parte montosa est, & vberrima fluens lacte & melle, vbi fuit populus Israëliticus colloc atus. Vel per cornu robur & fortitudo intelligitur, in quā significationē capitur sæpenumerò in sacra scriptura veluti in 2. Reg. 22. Dominus cornu salutis meæ. Et in psalmo: In te inimicos nostros vētilabimus cornu. Et apud Habacuc prophetā: Et cornua in manibus eius. Quamuis enim Christus in cruce vulneratus existimaretur fragilis & imbecillus, ibi enim, vt ait idem propheta, absc ōdita est fortitudo eius, in manibus tamē suis vulneribus confossis cornua habebat, hoc est, fortitudinē & potentiam. Ibi enim diabolum principē huius mundi vicit, nosq; ab eius immanissima tyrānide liberauit. In hanc significationem capitur cornu à D. Luca in cantico Zachariæ: Et erexit cornu salutis nobis, Et quemadmodum apud Latinos robur arborem quandam significat validam, & fortem. & ob eā causam pro fortitudine & firmitate ponitur: sic cornu arma animalium significat quibus se muniunt, & fortiter pugnant, & eam ob causam in diuinis literis pro ipsa fortitudine accipitur. Est igitur sensus: Populus Israeliticus positus fuit à Deo in loco forti & munito, & in terra fertili & frugifera. fortasse ideò terra illa appellatur filius olei, quia quemadmodum oleum in lampade est materia ignis & splendoris: sic Hebræi multis gentibus clarum Dei notitiæ lumen præbuerunt. Et capitur filius olei pro, oleo, quemadmodum filia Babylonis pro Babylone, & filius perditionis pro perdito.

Psal. 43. Habac. 3.

Et

Et sepiuit eam.] His verbis & sequentibus significatur diligentia, qua Deus vineam suã excoluit. Considera igitur diligentiã qua Deus nos vult liberare: & diligentiam qua nos eum volumus peccatis nostris offendere. Intuere eius ad nostram salutem curã, & nostram desidiam. Ille vult nosipsos eripere, nos volumus nosipsos perdere. Ille nos ad eum statum vocat, qui in cælestiũ atq; diuinarum rerũ contemplatione consistit, vt diuinis bonis affluẽtibus, ipsius Dei amore ardentissimo inflammemur, & tãdem veram beatitudinem consequamur, nos verò terram solùm intuentes, turbulẽtis negociis implicati, nobis ipsis molimur perniciem & vastitatẽ. Sed ad literæ explanationem veniamus. Per sepem intelligitur diuina lex & angelorũ custodia. per lapides, quos abstulit ex vinea, intelliguntur idola, superstitiones, & cætera virtutis & diuini cultus impedimenta, per turrim in medio eius templum celeberrimũ, per torcular altare, propter sanguinis effusionẽ. Et vt vuæ afferuntur ad torcular, vt ibi conculcentur: sic fructus & animalia ad altare, vt ibi sacrificentur. Vel ita: Sepes est diuina protectio: lapides quos abstulit, sunt homines infideles ipsis lapidibus ob animi duritiem cõparati, nulla memoria beneficiorũ Dei seipsos emollientes. Fuisse autẽ homines impios electos ab illo loco indicat psalmus ita dicens: Eiecisti gẽtes & plantasti eã. Ex quo colliges, magnũ Dei beneficium esse, magnam erga pios hominis benignitatẽ, auferre impios de medio eorũ. Turris est regia dignitas, torcular legitimus Dei cultus. Existimo tamen turrim esse sacram scripturã, ad quam, velut ad arcem munitissimã in nostris tẽtationibus & periculis confugere debemus. Et vt ex altissima turre ea, quę longinqua sunt, apparent: sic ex lege & prophetarum oraculis Christũ longè venturum vaticinantibus, idẽ Christus quasi ex longinquo conspiciebatur. Omnia quę in hac parabola continentur, indicant fuisse à Deo exhibita populo Israelitico omnia, quæ ad eius salutem & conseruationem pertinebant. *Psal. 79.*

Et plantauit vineam electam.] Electam appellat Hebræorum nationẽ, quoniam eam elegit Deus, vt ab ea coleretur, & ex ea carnem sumeret, & propter electos viros Abraham Isaac & Iacob, cæterosq; patriarchas & prophetas, sapientia excultos, & charitate atque nobilitate præstantes.

Expectauit vt faceret vuas, & fecit labruscas.] Labruscæ sunt vuæ agrestes, acerbæ & erraticæ. Nam pro diuino cultu idola sæpe coluerũt Iudæi, pro virtutibus in crimina nefaria in-

Ierem. 2. ciderunt. Apud Ieremiã has queribundas voces emittit Deus: Ego plantaui te vineam electã, omne semẽ verum, quomodo ergo conuersa es in prauum vinea aliena? Elegit Deus vineã hãc ex patribus antiquis optimis & sanctissimis, fecit eam in populum sibi peculiarẽ, constituit eã in loco firmo & munito, & in terra frugifera, abstulit ab ea impedimẽta, custodiuit eã, fouit & defendit, & omnibus ornamentis ad pulcherrimũ & excellentissimũ statum pertinentibus decorauit: ipsa verò eum contempsit, setq; sceleribus astrinxit, & quod detestabilius est, & omnẽ impietatem superat, in ipsum Deum verum Messiam fuit interitum machinata. Tu verò considera Dei nostri immensam pietatem & patientiã. Peccauerat populus Israeliticus, Deus verò, nõ statim eum deleuit, sed expectauit. Quid ait propheta? expectauit vt faceret vuas. Nõne vides? non eos statim euertit. Sed quid fecit? expectauit vt bonum fructum ferrẽt. Monemur hic nõ statim desperandum esse de peccatorum salute, nec subitò esse interficiendos, qui crimen aliquod admiserunt, sed expectandos vt pœnitentiam agant, & suo tẽpore debitè atq; iustè puniendos. Cum hæc vinea etiam expectata noluisset vuas producere sed labrusca, fuit à Deo relicta, & tandem à Romanis euersa, & penitus vastata, & Iudæi qui ex ea euaserunt fuerunt cæsi, & in abiectissimam & acerbissimam seruitutem adducti. Quid autem sit facere labrusca explicuit Christus, qui, vt refert euãgelica historia, ob eã causam dixit vineã suam esse aliis locandam, & Iudæos perdendos, quia filium Dei occiderunt, Hic fuit vineæ fructus, hæ fuerunt, labruscæ amarissimæ quidem & acerbissimæ. Locauit autem Deus eã aliis agricolis, hoc est, Christianis pastoribꝰ. Et aduerte, nõ dixisse Christum fuisse hanc vineam traditã dominis, sed locatam agricolis, vt referunt tres euangelistę. Ex quo colliges pastores ecclesiasticos non debere dominari, sed seruire: non vineam conculcare, sed colere, vt fructus vberrimos ferat. Christus enim summus ille rerum omniũ Dominus & moderator, vt ipse apud Matthæum de seipso

Matt. 20. ait, non veni ministrari, sed ministare.

Nunc ergo habitatores Ierusalem & viri Iuda iudicate inter me, &c.] Mirum videtur cur Deus intendat litem vineę coram ipsa vinea. Si hæc vinea domus est Israẽlis, & habitatores Iudæ & Ierusalẽ, qui fieri potest, vt hi ferant sententiã contra vineam, si ipsi sunt ipsa vinea? sed vult Deus vt nos à nobis ipsis iudicemur, & aduersus nos ipsos sententiã feramus;

mus, vt nostro gladio iugulemur, & testimonio nostro con uincamur. Fecisse hoc Nathan prophetā indicat lib. 2 Reg. Missus enim à Deo vt Dauidem argueret ob adulterium & homicidium, proposita prius parabola de ouicula, coegit re gem, vt nesciens seipsum sua sententia damnaret. Eodē mo do Christus in euangelio propositā parabola de vinea ad hoc Iudæos adduxit, vt contra se sententiā ferrent dicentes: Malos malè perdet, & vineam suam locabit aliis. Ideò subiunxit Deus: Auferetur à vobis regnū Dei, & dabitur gē ti facienti fructus eius. Si Deus de Iudæis tam grauiter que ritur, quanto grauius de nobis queri potest? Expectat à nobis vt virtutē colamus, & eū ipsum ardenter amemus: Nos verò sceleribus implicamur, & eum ipsum negligimus. Nos sumus vinea sua, quā ipse coluit, pro qua acerbissimo cruci atus tulit. pro qua se hostiū iniuriis obiecit, pro qua summa charitate inflāmatus vitā profudit, quam precioso sanguine suo rigauit. Quid igitur debuit amplius facere vineæ suæ, & non fecit? Nemo potest ardentius amare eo qui pro ami cis sanguinē fudit: At tu domine mi Deus multò ardētius amasti, quoniā etiam pro inimicis te cruci obtulisti, vt mor tem acerbissimā vltrò toleraſti. Quid debuisti facere vineæ tuę, quod nō feceris? At nos qui pro te mori deberemus, qui bus nihil magis deberet esse in optatis quàm te sequi, ad te semper aspirare, te relinquimus, & in imis volutamur. O cę cum nostrū iudicium, O ingratitudinē incredibilem, & effre natam nostram cupiditatē: qui Deum optimum maximum contemnimus, & in rebus fluxis atq; caducis beatitudinem collocamus? Nos nos sumus ad quos hæc possunt referri, nos sumus illi, de quibus conqueritur Deus apud Michęam prophe. dicens: Populo meus quid feci tibi? respōde mihi.

2. Reg. 12.

Mich. 6.

Auferam sep m eius.] Priusquam sepē auferret, minatur se esse eam ablaturum, vt conuersi ad pœnitentiā ab imminentibus periculis liberarentur. Solet enim Deus priusquā puniat cōminari. Id fecit Niniuitis Iona præcone, & Iudęis præcone Ieremia aliisq; prophetis. Et volens Deus Iudæos occidere propter eorum idololatriam, & nefariam impietatē, dixit Moysi pro populo supplicanti: Dimitte me vt irascatur furor meus cōtra eos, & deleam eos. Ita hoc in loco, Auferam, inquit, sepem eius, hoc est, non eos protegam. Et maceriam eius diruā hoc est, viros sanctos, qui populo pro muro sunt, quibus ablatis conculcatur populus, hostiumq; direptioni cōmittitur, & manet vinea bestiis, hoc est vitiis

Ieremi. 12.

Psal. 67. Eccle. 30. expoſita & aperta. Deſtruxiſti ſepẽ. ait propheta, & exterminauit eã aper de ſylua. Et Eccleſiaſtic. Vbi nõ eſt, inquit, ſepes ibi diripitur poſſeſsio. Pro magna pœna minatur Deus ablaturũ eſſe à Iudæis non ſolũ diuinam protectionẽ, ſed virorum piorũ cuſtodiã & familiaritatẽ. Tunc enim impij in pernicieẽ ruũt, cũ ab iis viri iuſti ſeparãtur & auferuntur.

Geneſ. 18. Exod. 14. Remoto Lot à Sodomitis fuerũt illę ciuitates terribili ſupplicio mirabiliter euerſæ: & diſcedentibus Hebræis ab Aegypto, fuerunt Aegyptij in mari rubro obruti, vbi æternam memoriam ſuæ ignominiæ & pietatis reliquerunt.

Non amputabitur.] Omnibus iis rebus oſtendit Deus voluntatẽ vineę deſtruendę. Quemadmodũ vinea niſi amputetur, ipſa ſua fœcũditate ſylueſcit & perit, omnino ſic homines niſi curas ſuperuacaneas reſecẽt, & indomitas cupiditates recidãt, iiſdẽ rebus, quibus opes & gloriã cõparare exiſtimabant interitũ ſibi & periculũ moliuntur. Tunc Deus ciuitatem ſiue animam noſtram amputat, cum ab ea remouet & reſecat virtutum impedimenta. Nam vt quicquid ob amputationẽ adimitur ex vite, fructibus additur: ſic quò quis caducarũ inutiliumq; rerum ſtudia diligentius reciderit, eò amplius illuſtrabitur, & vberiores virtutũ fructus feret, quibus animum ad æternitatem alet & reficiet.

Simile. Simile. Pſal. 91.

Aſcendent ſuper eam vepres & ſpinæ.] Hoc eſt, vitiis & fallacitiis opprimetur. Vt enim in agris dẽſi vepres frequẽteſq; ſyluæ terram ita occupant, vt ſalutares ac vtiles herbas creſcere non ſinant, ſic in animis vitia nos opprimunt, vt omnẽ rationem, omnem temperantiã, omnem denique animi cultũ obumbrent & impediant. Subeunt hanc vitiorum ſyluã variæ beluæ indomitæ & moleſtæ, hoc eſt, appetitiones noſtræ effrenatę, quæ ita omnia depopulantur, vt nullo modo ſinant in lucem prodire rationem.

Similitudo.

Nubibus mandabo ne pluant ſuper eam imbrem.] Nubes ſunt Prophetę & Apoſtoli. Vt. n. nubes ex terra eleuãtur, ſic viri iuſti diuinarũ rerũ amore & contemplatione veluti diuinis epulis recreati à terra, & humanis negociis ſe abducunt & abſtrahũt, & ad cæleſtia efferũtur. Et vt nubes rore & pluuia aridã terrã fecundant, & fructuoſam reddunt, ſic viri ſancti eos, qui virtutũ ariditate laborant, doctrina & exemplo humectant. & irrigant, vt fructus vberrimos ferant. His rationibus adductus Eſaias nõ ſolũ hoc in loco, ſed etiã cap. 60. Apoſtolos ita nubes vocat, Qui ſunt iſti, qui vt nubes volant? Et Dauid, Tenebroſa, inquit, aqua in nubibus aëris,

Similitudo. Pſal. 17.

hoc

hoc est, vaticinationes & oracula prophetarũ sunt explanatu dificillima. Nomine aquæ doctrina significatur. Ita Moses veluti quædã nubes dicebat, Crescat vt pluuia doctrina mea, fluat vt ros eloquiũ meũ. Est igitur horũ verborũ Esaiæ sensus: Prophetis & Apostolis præcipiã ego dominus ne Iudęorũ populum irrigẽt doctrina sua. Quod post Christi mortẽ impletũ fuisse perspicuũ est, Nullũ enim Iudæi habent nec prophetã, nec apostolũ, imò nulla gens hodiè viuit abiectior, indoctior, durior, calamitosior, & detestabilior. Et ita videmus apertè id, quod Deus in Leuitico Iudæos alloquẽs dicebat, Dabo vobis cęlũ desuper sicut ferrũ, & terrã æneã: Et in Deuter. Sit cęlum super caput tuũ æneũ, & terra sub te ferrea. Det dominus pro imbre terræ tuæ puluerẽ, & de cælo descendat super te cinis, donec conteraris. Cùm aũt constet in Babylonica captiuitate Iudæos non ca ruisse prophetis, sed fuisse doctrina irrigatos, apertè conclu ditur esse hanc Esaię vaticinationẽ de captiuitate per Roma nos intelligendam. Est præterea obseruandum auferri bene ficiũ & præsidium ab indignis, vt per supplicia illi Deum cognoscant, qui eũ beneficiis cognoscere noluerunt, Tu verò quẽ Deus muneribus ornauit, cui ingenium, opes & dignitates tribuit, noli eis intemperanter abuti, noli pro vuis ferre labruscas, ne tibi omnia auferantur, & alteri dentur.

Deut. 32.

Leuit. 26.

Deut. 28.

Vinea autem domini exercituum domus Israël est.] Verba sunt Prophetæ parabolam explicantis. Per domus Israël intelliguntur decem tribus, per viros autem Iuda duæ aliæ, quas germen domini delectabile appellat, quia præuidebat Christũ Dei filium ex tribu Iuda humanã carnẽ esse sumpturũ.

Et expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas, & iustitiam & ecce clamor.] Explicat id quod dixerat, Expectaui vt faceret vuas, & fecit labruscas. Per iudiciũ & iustitiam vuas intelligit, per iniquitatẽ & clamorẽ labruscas. Fuit aũt hæc iniustitia & hic clamor quando à Pilato petierunt, vt Christum crucifigeret. Cùm Pilatus proponeret Iudęis, quẽ vellent è duobus dimitti, Christum an Barabbã, erat autẽ Barabbas latro quidam qui ob seditionẽ & homicidiũ erat in carcerem coniectus, elegerunt Barabbã, clamoribus autem magnis Christũ crucifigi postulabant. O electionẽ satanicã. O cæcum furorẽ, ò impietatẽ incredibilẽ, & impudentiã prædicandã. Iustitia exigebat vt dimitteretur Iesus, Barrabbas autem damnaretur, sed pro iustitia clamor. Circunsonabant Iudęorum voces, omnia clamoribus implebant petentes

Matt. 27. Mar. 15. Luc. 23. Ioan. 18.

tentes vt Christus occideretur. Tribuerũt vitã homini, qui homines vita priuabat, illum autem qui mortuos ad vitam reducebat, morti destinârunt. Absoluerunt impium & dânârunt innocentem. Eum seruauerũt, qui viuos occidebat, eum occiderunt qui mortuos suscitabat. Petierunt viuere ipsam mortẽ, ipsam autẽ vitã ad mortẽ vocauerunt. Quod intuens prophera ait, Et expectauit vt faceret iudiciũ, & ecce iniquitas, iustitiam, & ecce clamor. Poterit hoc intelligi de iniustitia Iudæorum in cõmuni. Et aduerte per clamorẽ iniustitiam significari, opponitur enim hoc in loco clamor iustitiæ, quẽadmodum iniquitas iudicio: nam pauperes oppressi & iniustè afflicti clamabãt, & omnia querimoniis im-
Psal.9. plebant, & nõ erat iudex, qui eos liberaret. Tu qui iudex es constitutus, ne pauperes opprimas, nõ est enim Deus, vt ait propheta, oblitus clamorem pauperũ. Non solùm dùm viuunt clamant, sed etiam post mortem clamat innocentium
Genes.4. sanguis. Id significauit Deus Caino dicens, Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Fortassè ideò clamorem imposuit iustitiæ quoniã in loco vbi causæ discernebantur, qui deberet esse pacis & modestiæ plenissimus, ibi nulla erat moderatio, nulla securitas, sed omnia clamoribus, altercationibus, conuitiis, & turbulẽtissimis concitationibus redundabant, quæ iustitiam peruertebant.

Væ qui coniungitis domũ ad domum, & agrũ argo copulatis vsque ad terminũ loci. Nunquid habitabitis vos soli in medio terræ? In auribus meis sunt hæc, dicit Dominus exercituũ. Nisi domus multæ desertæ fuerint grãdes & pulchræ, & absque habitatore. Decem enim iugera vinearum facient lagunculam vnam, & triginta modii fementis facient modios tres. Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandã, & potandũ vsque ad vesperã, vt vino æstuetis, Cithara, & lyra, & tympanũ, & tibia, & vinũ in conuiuiis vestris & opus domini non respicitis, nec opera manuum eius consideratis. Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam, & multitudo eius interierũt fame, & multitudo eius siti exaruit. Propterea dilatauit infernus animam suam, & aperuit os suum absque vllo termino, & descendent fortes eius, & populus eius, & sublimes gloriosique eius ad eum. Et incuruabitur homo, & humiliabitur vir & oculi sublimium deprimentur. Exaltabitur Dominus exercituum in iudicio, & deus sanctus sanctificabitur in iustitia.

Væ qui coniungitis.] Vituperat auaritiam, quoniam hęc est,
1.Tim.6. quæ peruertit fundamenta iustitiæ. Radix omnium malo-

rum

rum inquit Apostolus, est cupiditas. Et cum talis sit, videmus tamen plerosque mortalium pecuniæ seruos incredibili auaritia flagrare. Ait enim Ieremias, A minore vsque ad maiorem omnes auaritiæ student. Est namque auaritia altera linea æquinoctialis cingēs totum vniuersum. Et vt qui sub linea degunt atri sunt, qui verò ab ea distant, albedine afficiuntur, & quantò longius distant, tantò sunt candidiores, sic qui auaritiæ subiiciuntur, improbi sunt, qui verò ab ea longè distant, animi candore sunt præditi & quantò longius absunt, tātò puriores sunt. Ait ergo Propheta, Væ vobis: æternam enim damnationem incurretis, qui studio auaritiæ incitati vi & fraude, quò ad fieri potest, possessiones vestras augetis vsque ad terminum loci, hoc est donec non sit amplius locus vllus. Quid facies ô infelix auare? nónne tres cubiti terræ solum te expectant? nónne paruus lapis ad tuum miserum corpus tegendum satis est? Cur igitur tot opes & possessiones tam ardenter quæris, & impedimēta æternæ beatitudinis cōcupiscis? Filij Ruben & Gad ob diuitias, & multa pecora quæ possidebant, petierūt à Moyse, vt daret illis terrā pecoribus aptā ante Iordanem, nō enim volebant terrā promissionis intrare. Qui diuitiis affluunt & oblectantur, & iumentis abundant, nolunt trāsire Iordanē, nec in terra veræ promissionis hæreditatē habere, eligunt cāpestria, pascuntur terra, cælestē autem habitationē nequaquam requirunt. Ob bruta animalia quæ nutriunt, hoc est, ob indomitos auaritiæ motus, ob insatiabilem diuitiarum cupiditatem ad altissimam promissionis patriam ascendere non curant. Quod cernens Esaias, inuehitur in auaros. Et quanquam hæc ad Iudæos præcipuè referebat, sunt tamen ad omnes auaros in communi referenda. *Ierem. 6.* *Simile.* *Figura.* *Deut. 3.*

In auribus meis sunt hæc, dicit Dominus exercituum.] Id est, hæc omnia quæ facitis, ait Deus, ego audio. Omnia vestra scelera sonant ante me. Vel ita: Ego Esaias audio hæc, quæ sequuntur, quæ dicit Dominus exercituum.

Nisi domus multæ.] Apostopesis est. Debet subaudiri aliquid. Ac si dicat: Si ego non fecero vt domus multæ & ornatæ deserantur, nolite amplius mihi credere.

Decem enim iugera.] Sensus est: Capta Hierosolyma à Romanis tanta erit agrorum sterilitas, vt decem iugera vineārum reddant batum vnum siue lagunculam vnam vini, & ex multis modiis sementis non colligetur nisi parum quippiam. Iugerum est spatium terræ, quod vno die par bonum arare

arare poteſt. Lagunculam ſiue batum dicunt eſſe menſuram tres amphoras, continentem.

Ve qui conſurgitis mane ad ebrietatẽ ſectandam.] Inuehitur in eos qui dediti ventri & deliciis, ſe vitiis contaminant: ex quo efficitur, vt Deum obliti eius opera nequaquã contemplentur. Nam ventris ſaturitas eſt veluti ſeminariũ quoddã nefariæ voluptatis, & animũ quaſi quibuſdã vinculis tenet aſtrictum. Quamdiu Adam ieiunauit, priuſquam pabulũ illud mortiferum comederet, ad quod eum Eua inuitauit, in paradiſo fœliciter vixit: poſtquã verò comedit, fuit eiectus, & vxorem cognouit: & qui ieiunus in paradiſo virgo fuerat, ſatur extra eũ vxori copulatur. Aſpicis hic paradiſi fœlicitatem abſq; cibi abſtinentia non fuiſſe. D. Hieronymus ad Iouinianum ob ieiunij conſortium inquit apparuiſſe Moyſen & Eliam in monte cum Chriſto transfigurato. Et ob ieiunium nõ fuiſſe conſumptos tres illos pueros in babylonis fornacẽ coniectos: & fuiſſe myſteria Danieli reſerata, eumq; in lacu leonum reſeruatum. Cõſidera ieiunij magnitudinem & excellentiã. Mitigat & terret leones immaniſsimos, efficitque vt flammæ ignis ardentis non comburant. Quid maius? Quid præſtantius? Sed quid opus eſt multa? Lege ſacram ſcripturam, inuenies viros illuſtres vtriuſq; teſtamenti fuiſſe ieiunio & abſtinẽtia res maximas & pulcherrimas cõſecutos. Cõtrà verò ob crapulam & gulam multos in ſcelerũ gurgitẽ incidiſſe, & in æternas miſerias fuiſſe præcipitatos. Diuus Paulus in epiſtola ad Galathas inter opera carnis ebrietates & commeſſationes cõnumerat, ſubiungens ſtatim, eos, qui talia agunt, regnum Dei nequaquam eſſe conſecuturos. Et in epiſtola ad Romanos: Si ſecundũ carnẽ vixeritis, inquit, moriemini: ſi autẽ ſpiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. Oportet igitur ieiunio & ciborum abſtinentia & temperãtia carnem domare, ſi volumus eſſe verè Chriſtiani. Nam, vt ait Apoſtolus, qui ſunt Chriſti, carnẽ ſuam crucifixerunt cũ vitiis & concupiſcentiis: Nec ſunt audiendi hæretici noſtri temporis, qui negãt pœnitentiam, & aiunt non eſſe ieiuniũ nec carnis afflictionẽ neceſſariam, quoniã crux Chriſti nos ab eo labore eripuit. Quid reſpondebunt ad citatas authoritates Apoſtoli? Si ſola crux Chriſti ita eſſet ſufficiens & efficax, vt noſtra non eſſet neceſſaria, non diceret Chriſtus apud Matthæum: Si quis vult poſt me venire, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam & ſequatur me. Et D. Lucas ait, Et tollat crucem ſuam cotidie

Geneſ. 2.
Geneſ. 3.
Geneſ. 4.
Matt. 17.
Dan. 3.
Dan. 2.
Dan. 6. & 14.
Galat. 5.
Rom. 8.
Galat. 6.
Matt. 16. Luc. 8.

tidie & sequatur me. Vbi apertissimè Deus ostendit esse nobis nostram crucem necessariam. Non dicit: Tollat crucem meam, sed crucem suam, & sequatur me.

Cithara, & lyra, & tympanum.] Eos vituperat, qui vario organorum cãtu, & vocum lasciuarum inflexionibus se delíniunt & effœminant. Nõ instrumẽta musica dãnat, sed eorũ intẽperatos abusus, & delicias atq; voluptates per ea intellectas. Hæc musica instrumenta habebat rex Babylonis, quibus consonantibus vniuersarũ gentium populi prosternebantur, & statuã auream adorabãt. Efficiunt enim vanæ voluptates, vt idolis, hoc est mundo, dæmoni, & carni seruiamus & obtẽperemus. Sed quę est hæc dementia, vt sirenarũ cãtibus delectemur? In salicibus in medio Babylonis suspendamus organa nostra. Et quoniã iuxta flumina Babylonis sedemus, oculos ad cælestem Hierosolymã leuemus, eamq; contẽplãtes vim lachrymarũ profundamus: Quomodo cãtabimus in terra aliena exules à cælesti patria? Præsertim cum omnes mundi opes & voluptates sint flumina & mare mortis perenni fluxu tendentia, & illud solùm remaneat, quod simus rectè factis & virtute consecuti. *Dan.3.* *Psal.136.*

Et opus Dei non respiciunt.] Hoc est dediti crapulis & mundi voluptatibus opera Dei nõ animaduertitis. Opera Dei sunt creaturæ. Ex quo colliges rerũ creatarum considerationem vtilem esse & salutarem, cùm non ducat ad ipsius creatoris contemplationem. Nam vt riuuli nos ducunt ad fontem, sic creaturæ ad creatorem. Et quamuis riuuli sint impuri, nos tamen ad purum fontem inueniendum dirigunt. Est enim Deus fons ille sempiternus, de quo ait Propheta, Apud te est fons vitę: hoc est, tu es fons ex quo omnis vita effluit & dimanat. Quicquid est creatũ explicat suo modo gloriam Dei. Cæli, vt ait Dauid, enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annũciat firmamentum. Quid dico cę lum? imo etiam aues, lilia, fœnum. Ad omnium enim harũ rerũ considerationem nos inuitat Christus apud Matthæum. Et D. Paulus in epist. ad Rom. Inuisibilia enim Dei, inquit, à creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta cõspiciuntur. Eam ob causam appellarunt nonnulli seculum speculum rerum inuisibilium. Et ita intelligitur id, quod est in libro Sapientiæ: Et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis, hoc est, mundus omnia continens te Domine scit prædicare, & laudibus efferre. Ideo dicunt nonnulli dixisse Anaxagoram natum se esse vt videret solem, quia pulcherrimum *Simile.* *Psal.51.* *Matt.6.* *Rom.1.* *Simile.* *Sap.1.*

cherrimum illius astri, eiusq. admirabilis luminis & immutabilis constantiæ contemplatio, eum ad contemplandum summum illum rerum omnium opificem & moderatorem Deum optimum Maximum vehebat. Vel per opera Dei, non solùm creationis, sed etiam redemptionis opera intelliguntur. Poteris per opus Dei legem diuinam intelligere digito Dei scriptam. Et sic erit sensus: Studetis auaritiæ, traditis vos ipsos voluptatibus & deliciis, legem autem Dei hæc omnia prohibentem nequaquam consideratis. Et quãuis omnes hæ explanationes huic loco conueniant, existimo tamen hoc proprius intelligi de illis Dei operibus, quæ quotidie geruntur à diuina prouidentia in administratione rerum humanarum, vt sit sensus: Vos infelices appello ô impij peccatores, qui sceleribus vestris intenti non intuemini quemadmodum Deus improbos puniat, iustos autem præmiis afficiat. Etsi enim aliquando impij opibus floreant, rebus secundis vtantur, & hominum sermone celebrentur: tamen in hac prosperitate premuntur dolore, agitantur scelerum furiis, & sæpe in medio cursu ruunt, & antè fluctibus obruuntur, quàm portum conspiciant. Et quod est calamitosius, in æternos cruciatus præcipitantur. Contra verò viri iusti, pietate atq; charitate excellentes, quamuis aliquãdo in calamitatibus versentur: omnia tamen vertunt in bonum, & per varios casus tendunt in patriam cælestem, quam tandẽ itinere finito consequuntur. Horum diuinæ prouidentiq operum cõsideratione alitur piorũ animus: impij autẽ hæc non curãt nec contẽplantur. Id intelligebat regius vates ita
Psal. 91. canens: Delectasti me domine in factura tua, & in operibus manuum tuarum exultabo, quàm magnifica sunt opera tua Domine: nimis profundæ factæ sunt cogitationes tuæ. Vir
Psal. 27. insipiens non cognoscet, & stultus non intelliget hæc. Et alio in psalmo, Reddit, inquit, retributionẽ eorum ipsis, quoniam non intellexerunt opera Dei.

Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam.] Hæc Iudæis sub Tito Vespasiano acciderunt. Nõ habuerunt scientiam legis, ideo Christum non receperunt: vnde factum fuit vt captiui ducerentur. Ad scientiam legis
Ioan. 5. eos inuitat Christus dicens apud Ioannem: Scrutamini scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere, & illæ sunt quæ testimonium perhibent de me. At illi nõ intel
Sap. 2. lexerunt nam vt ait scriptura in libro Sapientiæ. Obcæcauit
Ioan. 8. illos malitia eorum, & nescierunt sacramenta Dei. Ideo dicebat

cebat illis Dominus apud Ioannem: Nec me scitis, nec qui me misit. Et id fatebantur ipsi ita apud eundem euangelistam dicentes: Hunc autem nescimus vnde sit. Potest hoc ita explanari: Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non considerauit opera creationis, nec redemptionis, nec diuinæ prouidentiæ, vt pendeant hæc verba à præcedentibus. Et est magnopere aduertendum, non dicere fuisse Iudæos captiuos propter homicidia, nec propter adulteria, sed propter inscientiam, ob quam etiam hodie captiui detinentur. Ignorantes enim iustitiam Dei, vt ait Apostolus, & suam quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti. Nec solum Iudæi, sed omnes etiam qui Christum dereliquerunt, & vitiis contaminantur, ignorantes sunt, & captiui vinculis scelerum ligati. De omnibus flagitiosis potest dici: Propterea ductos esse captiuos, quia non habent scientiã. Esse omnes impios ignorantes indicat Salomõ in Prouerbiis ita dicens: Impius ignorat scientiam. Et in libro Sapientiæ scriptum est: Pugnabit cum illo omnis orbis terrarum contra insensatos: hoc est, contra peccatores. Vbi vides eos insensatos appellari. D. Paulus in epistola ad Romanos. Obscuratũ est, inquit, insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et in prima epistola ad Corinthios, Sapientia inquit, huius mundi stultitia est apud Deũ. Et ad Ephesios: Non ambuletis sicut gentes ambulant in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectũ, alienati à vita Dei, per ignorantiam quæ est in illis. Esse verò omnes impios captiuos aperte asserit Salomon in Prouerb. dicens: Iniquitates suæ capiunt impiũ, & funibus peccatorum suorum constringitur. Et alio in loco in iisdem Prouerb. Ignorãs, & nescit quòd ad vincula stultus trahatur: Vndè dicitur in psalmo: Qui educit vinctos in fortitudine. Vbi peccatores vincti appellantur, quos Deus sua fortitudine ex vinculis educit. Et alibi: Et vinctos suos non despexit. Peccata nõ stra funes sunt, quibus ligamur. Eam ob causam fortasse fecit Deus flagellum ex funibus ad flagellandum peccatores. Refert enim D. Ioannes fecisse dominum quasi flagellũ de funibus, & omnes vendentes eiecisse de templo. Nostris enim peccatis flagellamur. Colligimus ex iis verbis Esaiæ, impro bos esse, & insanos & captiuos. Id quod in historia Samsonis significauit scriptura. Cùm enim ille se Dalilæ tradidisset, & arcanũ reseraſſet, fuit cæcus & captiuus. Venerunt Philistiim hostes ipsius, & eruerunt eius oculos, eumq; adduxerunt

Ioan. 8.

Rom. 10.

Pron. 10.
Sapien. 5.
Rom. 1.

1. Cor. 3.
Ephe. 4.

Pron. 5.
Pron. 5.

Psal. 67.
Psal. 18.

Ioan. 2.

Iudit. 16.

duxerunt vinctum catenis, & in carcerē coniecerunt. Quid nomine Dalilę nisi turpis voluptas intelligitur? Quid nomine Philistiim nisi animæ impetus significatur? Cum se quisquis det homo falsæ voluptati tradit, & sceleribus coinquinat, statim diabolus, mūdus, & caro animi eius oculos auferūt, & peccatorū vinculis astringūt. Si peccator ab his vinculis voluerit absolui, confiteatur debitē de peccatis suis, & audiēt sacerdotem dicētem: Authoritate, qua fungor, ego absoluo te ab omnibus peccatis tuis. Confugiāt ergo peccatores ad sacramentū pœnitentiæ à Christo institutum, vt ibi à peccatis absoluantur. Ipse enim apud Ioan ca. 20. sacerdotes alloquen, s Quorum, inquit, remiseritis peccata remittūtur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt.

Ioan. 20.

Et nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius siti exaruit.] Hoc in obsidione & euersione Hierosolymę per Romanos impletum est. Obserua. Dixerat paulò antè Iudæos deditos esse ventri, nunc prædicit eos fame & siti puniēdos esse. Et meritò quidē, quoniam per gulā & ebrietatē peccauerant. Aegyptij pueros Hebræorū in fluuium suffocabant, & ipsi postea in mari rubro interierunt suffocati, iustas atq; debitas pœnas suæ immanitatis persoluentes. Sunt qui hanc famem & sitim spiritualiter intelligant. Qua de re poteris ea videre, quæ suprà annotauimus cap. 3.

Exod. 1.
Exod. 14.

Propterea dilatauit infernus animam suam.] Infernus nec animam habet nec os: sed loquitur hoc modo propheta vt hęc tenacius inhæreant in memoria auditorum: & vt sic exprimat esse infernum capacissimum, & magnam esse damnatorum multitudinem.

Et incurvabitur homo, & humiliabitur vir.] Id est, omnes impij tam plebeij quàm nobiles, in infernum præcipitabuntur.

Et exaltabitur dominus exercituum.] Cum Iudæi suæ infidelitatis & pertinacię pœnas luerint, laudabitur Deus, quod iuste iudicauerit, & impios perdiderit. Tunc vulgus ad pietatem & religionem excitatur, Deumque laudibus effert, cū ipse aliqua insigni pœna improbos vlciscitur, Eā ob causam dicebat Dauid: Exurge domine deus meus in præcepto, quod mandasti, & synagoga populorum circundabit te. Acsi diceret: Tu domine præcepisti rempublicā gubernantibus vt homines nefarios punirent: tu ergo fac, quod aliis faciendum præcepisti. Castiga & vlciscere impios & congregatio populorum ad te conuertetur, te hominum cœtus intuebitur,

Psal. 7.

bitur, & iustũ prædicabit. Ex quo efficitur, vt vir iustus improborum vltione lętetur, vt peccator reddatur curiosior, & Dei iustitia appareat illustrior, hoc est quod dicitur in Psalmo: Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris. Exaltati dominum impiorũ vltione dictum est capite secundo. *Psal. 57.*

Et pascentur agni iuxta ordinẽ, & deserta in vbertatem versa ad uenæ comedent. Væ, qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, & quasi vinculum plaustri peccatum. Qui dicitis: Festinet, & cito veniat opus eius, vt videamus: & appropiet, & veniat cõsilium sancti Israẽl: & sciemus illud. Væ, qui dicitis, malum bonum & bonum malum, ponentes tenebras lucem & lucem tenebras: ponentes amaras in dulce, & dulce in amarum. Væ, qui sapientes estis in oculis vestris, & coram ipsis prudentes. Væ, qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem. Qui iustificatis impium muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. Prou. 3. Rom. 12. Pro. 17.

Et pascentur agni.] Captis & punitis infidelibus Iudæis Christiani pascentur in pratis ecclesię. Christiani appellãtur agni, quẽadmodum. cap. 40. Et Christus Deus noster apud Ioan. Pasce agnos meos. Et apud Lucã Ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos. Quibus autem pabulis agni pascantur, indicat psalmus. 22. Idem aperit hoc in loco propheta dicens: Et deserta in vbertatem versa aduenæ comedent. Hoc est, gentes ad fidem conuersæ illorum bonorum potientur, à quibus Iudæi exciderint. Sunt autem hæc quæ Iudæi deseruerunt, diuina eloquia, quæ ab illis deserta & versa in vbertatem veræ intelligentiæ à Christianis in ecclesia possidentur. Ioan. 21. Luc. 10.

Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis.] Hoc est, Væ vobis, qui extenditis & dilatatis iniquitatem, querẽtes varios & illicitos peccandi modos. Per funiculos vanitatis intelligit vias, modos & occasiones delinquendi, quibus iniquitas augetur & dilatatur. Eos improbat & infœlices vocat, qui in peccatis perseuerant, & nouas indies inuentiones admittẽdi flagitia inquirunt. Ideò vias peccandi funibus cõparat, quia vt funes nectuntur ex filis, & ita producuntur & dilatantur, sic peccatores peccatis peccata addentes iniquitatem propagant, & lõgissimam efficiunt. *Similes* La pis in gurgitem proiectus multos facit vndarũ circulos, qui quò plures sunt, eò maiores efficiuntur, & latius dilatãtur. nam vnus exortus alterum maiorẽ excitat, post quem alius oritur multo maior, & ita propè in infinitum, donec fluctus

ctus terram, vel aliquid attingant, quod eorum multiplicationi obsistat. Eodem modo se habent peccata, nam ex vno alterũ grauius oritur, ex quo aliud multò grauius producitur. Et ita crescerẽt in immẽsum peccata, nisi diuina misericordia impedirentur. Et vt funes facile ex filis nectuntur & texuntur, sed fortiter astringunt, sic peccata facilè admittuntur, sed fortiter ligant. Ideò quãdo scelera perpetramus funes teximus, quibus astringimur. Quod aliis verbis sed in idem recidentibus dicit propheta statim subiungẽs: Et quasi vinculum plaustri peccatum. Comparat peccatum vinculo validissimo, quo currus ligatur & trahitur. Indicãt hæc verba peccatum ligare & astringere, quod paulò ante dicebamus verba illa interpretãtes, Propterea ductus est captiuus populus meus, &c.

Festinet, & cito veniat opus eius.] Verba sunt Iudæorum infidelium prophetas irridentium. Præuidebat Esaias esse ab eis sanctorũ vatum oracula contemnenda, & hæc refert, quæ eos ducturos esse sciebat. Quousque ô prophetæ minamini iram Dei? Dicitis esse nos captiuandos, & Hierosolymam euertendam: videamus hoc: veniat iam hæc vltio: appropinquet hic effectus consilij Dei, qui est significator Israëlis. Hæc dicebant ironicè & irrisorie.

Væ, qui dicitis malum bonum, & bonum malum.] Hæc, & quæ sequuntur, in idem recidunt. Aduerte. Non solum eos arguit, qui bonum vituperant, sed eos etiam qui malum laudant. Inuehitur propheta in eos, qui nihil iudicant recta ratione, sed omnia corrupti iudicii opinione metiuntur. Ex quo efficitur, vt mentis cæcitate impediti nomina rerũ mutent, virtuti vitij nomẽ imponentes, vitium verò virtutem appellantes. Rationi parere imbecilli animi esse dicũt, tetrũ facinus admittere gloriosum. Potest per bonum non virtus sed vir bonus intelligi: per malum verò non vitium sed vir improbus & sceleratus. Huic expositioni fauet versio Aquilæ ita habens: Væ, qui dicunt malo bonus es: & bono, malus es. Vnde Salomon in Prouerbiis. Qui iustificat, inquit, impium, & qui condemnat iustum, abominabilis est vterque apud Deum. Signum est viri iusti viros optimos laudibus extollere, & beneuolentia prosequi: homines verò impios non solum non laudare, sed etiã odio habere, non quatenus homines sunt, sed quatenus iniqui: vt nõ Dei opus detestetur, sed hominis malitiã. Et hoc odium nõ contrariatur amori proximi, imo cũ charitate maximè cohæret. Rex Da-

Prou. 7.

uid

uid in eò psalmo, in quo pollicetur se esse officio boni principis functurũ, ita inquit. Facientes præuaricationes odiui. Et in alio psalmo, Nónne, inquit, qui oderũt te domine oderã, & super inimicos tuos tabescebã? Perfecto odio oderã illos, & inimici facti sunt mihi. Et in alio, vbi viri iusti qualitates describit ita ait: Ad nihilũ deductus est in cõspectu eius malignus, timẽtes autẽ Dominũ glorificat. At deprauati homines corrupto iudicio, & cęco impetu agitati omnia peruertũt: viros doctrina excultos, & virtute prędditos vituperant, & maledictis lacerant: amentes autẽ & scelerũ maculis notatissimos laudibus exornant. Et quãuis Esaias hæc dicat in cõmuni, inuehitur tamen præcipuè in pharisæos, qui Barabbam seditiosum homicidam & latronem elegerunt, Christum verò sanctissimum ad mortem vocarunt.

Psal 100. *Psal.138.* *Psal.14.*

Ponentes tenebras lucem.] Nomine tenebrarum peccata intelliguntur. vnde Christus apud Ioan. Qui, inquit, sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Et dicitus Pau. in epistola ad Roma. Abiiciamus ergo opera tenebrarũ. Nec mirũ est, peccata tenebras appellari, cum cõtrarientur verbo Dei: quod, vt dicitur in psalmo lucerna est pedib. nostris, & quia ita animũ obscurãt, vt vix agnosci possit impius, sit ne homo an brutũ, & quia in tenebras externas adducũt. Vel per tenebras peccatores significãtur. Vndè Apostolus, Eratis, inquit, aliquandò tenebræ, nunc aũt lux in Domino. Et D. Ioãnes, Et lux, inquit, in tenebris lucet, hoc est Christus inter peccatores. De iustis ait Christus, Vos estis lux mundi. Nã quẽadmodũ præsente sole lux est, eo verò absente sequũtur tenebræ, sic verè pr̃ sole iustitiæ illuminari appellantur lux: cõtrà verò impij diuinę gratię claritate destituti vocantur tenebræ. Est igitur vir pius & iustus lux. Sed qualis ea sit indicat Christus de Ioan. Bapt. dicens, Ille erat lucerna ardẽs & lucẽs. Ardebat charitate, & lucebat vita & exemplo. Prius est ardere quàm lucere. Luna lucet, sed nõ ardet, quia luce aliena rutilat, ideò mutabilis & instabilis est. Vndè in Ecclesiast. ità scriptũ inuenies, Stultus vt luna mutatur. De sapiẽte verò dicitur in eodẽ cap. Homo sensatus in sapiẽtia manet ficut sol. Est enim sol princeps & moderator reliquorũ astrorũ, tanta magnitudine vt omnia suo splendore lustret & cõpleat, cuius luci ob eam causam vir iustus comparatur, quia ardet & lucet.

Ephes.4. *Ioan.3.* *Matt.5.* *Simile.* *Ioan.5.* *Eccle.27.*

Ponentes amarũ in dulce, & dulce in amarũ.] Ea est humani iudicij corruptela, ea cæcitas & ignorãtia, vt mala pro bo-

nis,obscura pro illustribus,amara pro dulcibus sępenumero
Simile. amplectamur. Prouenit hæc gustus deprauatio ex esu illius pomi funesti primis parentibus prohibiti. Et vt multi morbo aliquo & sensus stupore suauitatẽ cibi nõ sentiãt,sic improbi homines veræ virtutis gustũ nõ habent:quin potius mortiferas voluptates cõcupiscunt. Peccatũ dulcissimũ esse existimant,virtutẽ verò amarissimã. Illi qui vocati sunt ad magnã cœnã à Deo paratã, quã D.Lucas scribit cap.14 epulas illas diuinas ac suauissimas ob eã causam contẽpserũt, quia deprauatũ gustũ habentes pro dulcibus amara desiderarũt. Nónnè ex illis vnus dicebat, Emi quinq; iuga boũ,ideo nõ possum ire? Vide cæcitatẽ & gustus depraua tionẽ. Durissima mundi iuga epulis Christi suauissimis anteponebat. In Psalmo 18. vbi editio vulgata habet, Bonitatẽ & disciplinã, & scientiam doce me: vertit quidam, Bonum gustũ & scientiam doce me. Ita enim potest verti ex Hebræo. Vbi vides sanctissimũ vatem à Domino bonum gustum postulare, ac si diceret, ita domine mẽtem meam illumina,vt perspiciam quid appetendum sit,quid vitandum,talem mihi animi gustum præbe, vt verorum bonorum suauitatem sentiam,mala verò amara esse & acerba esse iudicem.

Rom.12. *Væ qui sapientes estis in oculis vestris.*] Sic D.Paulus in epistola ad Rom, Nolite, inquit prudentes esse apud vosmetipsos. Eis damnationem æternam annũciat & minatur prophetа, qui prudentiam & sapientiam sibi arrogant,& mundi sapientia instructos se esse existimantes,sunt vera sapientia priuati. De his ait Apostolus, Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Hi scientiam diuinam contemnentes humana gloriantur,cum scriptum sit, Beatus homo quem tu eruPsal. 93. dieris domine, & de lege tua docueris eum.

Qui iustificatis impium pro muneribus.] De iis locutus est capite.1. Eos appellat D. Iacobus apostolus iudices cogitaIsa. 1. tionum iniquarum. Iob ita inquit, Ignis deuorabit tabernaIob.15. cula eorum,qui munera libenter accipiunt. Et inter qualitates iusti hæc Dauid in psal.9.literis mãdauit, Munera supet Psal.44. innocentem non accepit,de vero autem iudice ait, Virga directionis virga regni tui. Debet igitur iudex iustus esse,& omnia æquitatis norma mensurare. Ob eã causam,& sapiẽter quidem,veteres philosophi iustitiã Ioui assidentem esse dixerunt,significantes sine iustitia nec ipsum Iouẽ posse imperare. Ea verò iuxta Hesiodum est virgo quædam incorrupta, castitatis, vtilitatis,& pudoris amantissima. Iniquus

iudex

iudex est arundo piscatoris, quæ capto piscículo manet recta, si aût trahitur piscis magnus, flectitur & contorquetur. *Simile.*

Propter hoc sicut deuorat stipulam lingua ignis, & ualor flammæ exurit, sic radix eorum quasi fauilla erit, & germen eorum vt puluis ascendet. Abiecerunt enim legem Domini exercituum, & eloquium sancti Israël blasphemauerunt. Ideo iratus est furor Domini in populum suum, & extendit manum suam super eum, & percussit eum. Et conturbati sunt montes, & facta sunt mortitia eorum quasi fœnus in medio platearum. In his omnibus non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Et eleuauit signum in nationibus procul, & sibilabit ad eum de finibus terræ, & ecce festinus uelociter ueniet. Non est deficiens nec laborans in eo. Non dormitabit neque dormiet, nec soluetur cingulum renum eius, nec rumpetur corrigia calciamenti eius. Sagittæ eius acutæ, & omnes arcus eius extenti. Vngulæ equorum eius vt silex, & rotæ eius quasi impetus tempestatis. Rugitus eius vt leonis rugiet, vt catuli leonum. Et frendet, & tenebit prædam, & amplexabitur, & non erit qui eruat. Et fremet super eum in die illa sicut fremitus maris. Aspiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata est in caligine eius. Infra 9. & 10. ca.

Propter hoc sicut deuorat.] Significat Iudæorum abiectionem & excidiũ. Stipula est calamus frumẽti, qui veluti stupa facilè exuritur. Flammã ignis linguæ cõparat, quia instar linguæ rubet, & in acutiẽ tendit. Et quoniam propheta populum Israëliticum vineæ comparauerat, videtur modò ad eandẽ alludere in verbis, radix & germen. Ideò per radicem parentes, per germen verò filios intelligimus. Est igitur sensus: Ob scelera modò numerata vt ignis stipulã facilè cõburit & deuorat, sic Iudæi tam patres quàm filij funditus euertẽtur. Vel cõparat cum radice, qua nihil est in arbore firmius, viros robustòs: cum flore verò, quo nihil est in arbore pulchrius & oculis gratius, viros illustri laude celebratos. Vel per radicẽ eos intelligit, qui maiorũ opinione nituntur, per germẽ verò siue florẽ eos, qui per se nulla cõmendatione maiorũ ad honoris gradus ascẽdunt: qui sunt posteritati suæ nobilitatis initiũ, & virtutis exemplũ. Obserua. Radicẽ dicit vt stipulam comburendam esse, & florẽ instar puluerisdissipandũ. Id quod solidius esse videtur comparat, cum stipula, qua nihil est vanius, nihil facilius consumitur: & id quod pulchrius apparet, cũ puluere, quo nihil est sordidius, nihil facilius euanescit, & à vento dissipatur. Aspice & attẽto animo intuere humaniiudicij deprauationẽ, & rerum humanarum

manarum imbecillitatē. Huius mundi fortitudo & potētia, quā nos firmissimā putamus, stipula est vana, leuis, vacua, & breui consumpta, & in fauillā conuersa: & eius flos & pulchritudo puluis est ater, sordidus, molestus, à vēto dispersus
Mala. 4. & exagitatus. Vnde Malachias ita ait: Erūt omnes superbi, & omnes facientes impietatē stipula, & inflammabit eos dies veniens. Et Iob: Erunt, inquit, sicut paleę ante faciē venti,
Iob. 21. Psal. 1. & sicut fauilla, quā turbo dispergit. Et psal. Non sic impij non sic, sed tanquā puluis, quē proiicit ventus à facie terrę. Poteris etiā in hoc Esaiæ loco per radicem intelligere malam cogitationem, per germen verò malum opus.

Abiecerunt enim legem Domini exercituum, & sermonem sancti, &c.] Rationem reddit quare Deus sit iratus Iudæis. Non enim solum auaritiam, ebrietatē, iniustitiā, cęteraq; flagitia sectati sunt, sed etiam in tantum furorē sunt prolapsi, vt Christi euangelium abiicerent & blasphemarent. Lex Domini & sermo sancti Israēlis, hoc est Christi Israelē sanctificantis, idem est ac euangelium, de quo dixit capi. 2. De
Ierem. 31. Hebr. 8. & 10. Sion exibit lex, & verbum domini de Ierusalē. Hæc est lex quā dominus per Ieremiā se daturum pollicebatur, & in cordibus fidelium scripturum, quā Apostolus Paulus in epist. ad Hebræos euangelium esse testatur

Extendit manum suam super eum.] Hoc est, eum flagellauit. Hebraismus est. Sic Iob, Manus, inquit, Domini tetigit me.
Iob. 19. Psal. 31. Soph. 2. Et Dauid, Grauata est, inquit, super me manus tua. Et Sopho. Extendet manū suam super aquilonē, & perdet Assur. Ergo nomine manus potestas punitoria significatur, Quā de re cap. 1. nonnulla diximus, quæ ibi videre poteris.

Et conturbati sunt montes.] Tantum erit supplicium, vt etiam viri potentes, qui mōtes appellantur, tremant. Id more prophetico narrat tanquam impletum, quod sub Tito Vespasiano futurum esse præuidebat: quando tanta fuit Iudæorum clades, vt eorum corpora in medio platearum instar stercoris iacerēt prostrata, plagis & vulneribus cōfecta. Poteris etiam montes simpliciter intelligere. Et est, ea orationis exornatio quam Rhetores Græci ὑπερβολὴν Latini
Psal. 17. superlationem vocant. Ea vtitur Dauid ad vim iræ diuinæ exprimēdam dicens in psalmo: Commota est & cōtremuit terra, fundamenta montium conturbata sunt & commota
Infra 13. sunt, quoniam iratus est eis. Eodem modo apud Esaiam capite 13. ait Deus: Cælum turbabo, & mouebitur terra de loco suo propter indignationem Domini exercituum. Hac

superla-

superlatione voluit diuinus vates iram Dei exaggerare.

In omnibus his non est auersus furor eius.] Sensus est: Quoniã Iudæi nolunt conuerti: non placabitur illis Deus. Et quoniã peccata peccatis accumulant, adiunget Deus illis pœnas, & adhuc manus eius extenta est ad puniendos eos. Et iuxta Danielis sententiam vsque in finem perseuerabit desolatio. *Dan.9.* Et dominus per Oseam, Nõ addam inquit vt diligam eos. *Osee.1.* Et apostolus in prima ad Thessalonicenses, peruenit, inquit, ira dei in illis vsque in finem. *1.Thes.2.*

Et eleuabit signum in nationibus.] Describit exercitum Romanorũ, quem prædicit aduersus Iudæos venturũ esse. Est igitur sensus: Erecto vexillo vocabit Deus Romanos, vt populo Iudaico bellum inferant: qui velociter venient, & Iudæã deuastabunt, Iudæi hunc locũ referunt ad exercitũ Babylonicũ. Sed quoniam propheta inquit, leuandum esse signum in nationibus procul, & vocãdas esse gẽtes ad bellũ de finibus terræ, nõ existimo intelligi de Babyloniis, quoniã parũ distabant à Iudæa, sed de gentibus longius remotis, & in finibus terræ habitantibus, quales sunt Itali, Hispani, Galli, & alii populi, ex quibus cõflatus fuit exercitus Romanorũ, aquo euersa fuit Hierosolyma. Nam hi eo tẽpore erant imperio Romano subiecti. Sibilare hoc in loco vox est ad bellum prouocantis.

Non est deficiens nec laborans in eo.] Id est, Nemo in exercitu Romanorum erit lassus, Nemo deficiet, sed omnes læti & alacres venient instructi & expediti.

Neque soluetur cingulum.] Hoc est, omnes erunt accincti, & tam diligentes, vt ne vnus quidem balteum soluat.

Neque rumpetur corrigia calceamenti.] Hoc est, non exuent calceos. Vtitur hac dicendi exornatione, quod sæpe calceos rumpamus, cum eos exuimus. Significat summam exercitus diligentiam & expeditionem.

Rota eius quasi impetus tempestatis] vtebantur antiqui curribus ad prœliãdũ. Ideo ait fore eorũ rotas fortissimas, & cõcitatissimo cursu, magnũ horribilemq; sonũ esse effecturas.

Rugitus eius vt leonis.] Vt leo solet rugire visa præda, sic Romanus exercitus visis Iudæis. Significat Romanorũ sæuitiam, eorumque prœliandi cupiditatem.

Aspiciemus in terram.] Sensus est: cũ venerit Romanus exercitus, & nulla humanitate impulsus, sed immanissimo furore exagitatus vrbẽ deleuerit, prædã tenuerit & non fuerit qui eripiat, tunc aspiciemus in terram, vt videamus sitne aliquis,

quis, ad quē possimus confugere, & nemo erit. Quin potius videbimus patriam nostram incredibili crudelitate lacerari, multisque supplicis impositis tandē extingui. Omnia nobis obscura, tenebricq; circumfusa ob incredibiles ærūnarū angustias videbuntur. Omnis lux nobis obtenebrabitur, & in caliginē vertetur: gaudiū nostrum mutabitur in luctū, & in lachrymis & gemitibus versabimur. Ostendit propheta suū erga nationē suā affectū, seque cū illis coniungit, ac si ille in eandem incideret calamitatem. vel ita. Aspicimus in terrā velut homines stupidi summaq; mœstitia correpti. Habētes oculos fixos terræ, cælum intueri non audebimus, cuius habitatorem offendimus. Ideo nullam lucem nec consolationē sentiemus, sed in afflictionum caligine versabimur. Aduerte. Qui terram aspiciunt, nulla luce illustrantur, sed in afflixionum tenebris iacent. Nos verò cælum intueamur, à longe illud aspicientes & salutātes, & cōfitentes esse nos hospites & peregrinos super terram: Id quod non solū viri sancti post Christi mortem, sed etiā antiqui patres veteris testamenti fecerūt, vt diuus Paulus in epistola ad Hebræos testatur. Heb. xi.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT V.

Canticum patruelis mei.] Pro patruele meo est in hebraico dodhi. Dictio Dod quæ significat patruum: &, vt diuus Hieronymus ait, significat etiā patruelem: quā significationem sequitur nostra commuis versio, quā editionem vulgata appellat: Et Aquila etiam, qui vertit πατρόαδελφον quod nomē propriè significat patruū, & iuxta D. Hieronymi sententiā, patruelem. Significat Dod etiam dilectū, vt Canticorū 2. Dilectus meus mihi, & ego illi, in quā significationē capitur hic a Septuaginta ita conuertentibus: Cantabo dilecto canticū dilecti mei. Iuxta hanc significationē transtulit Pagninus: Cātabo nūc propter dilectū meum canticum dilecti mei. Significat quoq; amatorem: quā significationē sequēs poteris ita verba hebræa latinè reddere: Cantabo dilecto meo canticum, amatori inquam meo. Significat præterea amorem & charitatem. Vnde id quod est Cāticorū. 1. Quia meliora sunt vbera tua vino, potest verti ex hebraico: quia meliores sunt amatores tui quàm vinū. Quamuis enim hoc nomen vbera significet, tamen potest illic charitatem significare. Colligitur ex his, Christū esse dilectum à viris iustis, & ipsorum amatorem, & ipsum amorē & charitatem, iuxta id quod

id quod ait diuus Ioannes: Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo. 1. Ioan. 4.

In cornu filio olei.] Pro oleo est in hebraico xamen: quod nomen significat oleū, vt Exodi 27. Oleū de arboribus oliuarum. Et pinguedinem, vt Ge. 27. Et de pinguedine terræ. Septuaginta verterunt: In loco pingui. Thargum: In mōte excelso, & in tera pingui. Pagninus: In colle, in loco pingui. Nonnulli existimant appellari Iudæam filium olei ob oliuarum, quibus abundat, multitudinem. R. Ioseph scriptor apud hebræos magni nominis Hierosolyma inquit ita appellari ob regem & sacerdotem, qui erant in ea, qui oleo vngebantur. Huic expositioni fauere videtur id, q̄ est apud Zach c. 4. Isti sunt duo filij olei, qui assistūt dominatori vniuersæ terræ. Vbi per filios olei intelliguntur rex & sacerdos: Hoc est Zorobabel & Iesus filius Iosedec. Ego existimo ob eā causam præcipuè Hierosolymā appellari montē pinguē, quia ibi Christus docuit, & inde exiuit euangeliū, quo impinguatus est mundus, qui antea aridus & macilētus erat.

Plantauit vineā electam.] Pro vinea electa est in Hebraico sorek, quæ vox significat vitē optimam, cuius vuę nō habēt acinos. Thargum vertit, Plantā vitis electę, Septuaginta habent vineā sorek. Pagninus: Plantauit eam plantis vitis optimæ. Quæ omnia eandem habent intelligentiam.

Fecit labruscas.] Pro labruscas vertit Aquilia fructus pessimos. Septuaginta spinas. Quibus Iudæi Dominum coronauerunt. O fructū acerbissimū. Ad hoc spectaculū confidera-dū inuitātur in Canticis piorū animæ, vbi scriptū est. Egredimini filię Sion, & videte regē Salomonē in diademate, quo coronauit eū mater sua in die desponsationis suæ. O regē, ô diadema, ô matrē synagogā, imò hac in re immanissimā nouercā, quæ regē nostrū tā dura & aspera corona coronasti. Quid ego in tā impio facinore deplorē? aut quibus verbis cōquerar tā nefariū scelus? Verum et si Iudęi Christū spinis coronarunt, illius tamē coronæ mysteriū non cognouerūt. Significabat enim corona illa fore, vt Christus ecclesiam de gētibus antea impijs cōgregaret. Populus enim in orbe circunstans corona appellatur: Nos autē qui ante cognitionē Christi eramus spinę, collecti ex sentibus & dumis circūdamus Christi preciosissimum caput, regemq; illum altissimū summa cæli tēpla diuina maiestate complentē coronamus. Cant. 3.

Pascentur agni iuxta ordinem suum.] Chaldęus paraphrastes pro agnis interpretatur sanctos pauperes. Quę interpretatio nostrā versionē mirabiliter explicat. Veri.n. Christiani,

ani, quos propheta agnos appellauit, sancti pauperes sunt,
Matt. 5. de quibus apud Matth. Christus ait: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorũ. Septuaginta habent: Pascentur direpti quasi tauri. Hoc est, hi quos Christus eripuit à dæmonis potestate, pascentur vt tauri. Ex quibus colliges veros Christianos esse agnos, & sanctos pauperes, & tauros. Hi qui sunt innocentia agni, sunt animi fortitudine tauri. Fortasse ideo sancti martyres tauri vocantur, quoniã in mundo, tanquam in ludorum atrio & circo, ab immanissimis tyrannis exagitabantur, donec inauditis suppliciis & acerbissimis vulneribus cõfossi sanguinem pro Christo fũderent: cuius sanctissimi numinis sua morte clarissimum testimonium tribuebant. Nos verò excellentes illos viros, qui in fide, spe, & charitate conseruanda varios cruciatus corporis, mortem, & exilium æquo & alacri animõ tulerunt, nobis semper proponamus, vt eos contemplantes mentes nostras ipsa cogitatione conformemus.

Aduena tomedent.] In Hebraico est garim iochelu. Deriuatur hoc nomen garim à verbo gur, quod significat aduenam esse & peregrinari. Ideo Pagninus vertit: Qui peregrinantur. Et rectè quidem. Sunt enim iusti in hoc mundo peregrini, nullam hic habentes permanentẽ ciuitatem, sed futuram inquirentes. Id intelligentes sancti patres Abraham, Isaac, & Iacob cõfitebantur, vt diuinæ literæ asserunt, se esse peregrinos & hospites super terrã. Ad eos alludebat regius vates dicens: Aduena ego sum apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei. Qui verò sunt habitatores terræ, & hoc mundo tanquã ciuitate, nõ tanquã hospitio vtuntur, euertentur, & in æternas tenebras relegabũtur. Id minatur illis D. Ioan. Apost. ita in Apocal. dicens: Væ væ væ habitantibus in terra Improbus Cain, qui cæco inuidię impetu innocentem fratrẽ occidit, condidit vrbẽ in terra vt in ea habitaret, quemadmodũ diuinæ literæ testantur, At iustus Abel tanquã peregrinus nullã cõdidit ciuitatẽ. Superna est enim Sanctorũ ciuitas, ad quam viri iusti aspirant, & tendunt, vbi Deo in æternum transacto itinere fruuntur. Peregrinandi enim Deus in hac vita nobis diuersorium dedit, non habitandi. Et quoniam hoc verbum gur significat etiam timere & congregare, seu colligere. poterat verti ex Hebræo: Timẽtes seu congregantes. Iusti enim Deum venerantur, & filiali amore timent, & seipsos congregant & colligunt, nõ terrã sed cælũ quærẽtes. Et vt vniones etsi in mari oriantur, plus tamen

Hebr. 13. Psal. 38.

Apoc. 8. Gen. 4.

Simile.

tamen cognationis habent cum cælo, cuius colorem & pulchritudinem suo modo repræsentant: sic viri, qui excelsis animis in terra diuina colunt studia, magis è cælo pendent, quàm à terra, in qua peregrinantur. At homines improbi, turbulentis cogitationibus exagitati & impediti, tantũ abest, vt seipsos colligant & congregent, vt etiam se dispergãt, & in varia ac turbulenta negocia distrahant. Sunt, vt ait Seneca, veluti lacus quidam nunquam quiescens, ad quem multi concurrunt, eum exhaurientes & conturbantes. *Simile.*

Argumentum capitis sexti.

Scribit Esaias se vidisse Deum in solio excelso & sublimi sedentem, quo viso seipsum abiecit & extenuauit. Nulla con scientię morrifera vulnera in animo habebat diuinus vates, nullas funestas labes, quin potius vir erat sanctitate eximia & omni sapientia & nobilitate præstanti. Verùm cùm cogitasset non esse se omnino extra culpam, suum peccatum deplorauit, à quo fuit statim purgatus. Mittitur à Deo annunciatum Iudæorum cæcitatem & contumaciam. Quam ob causam prædicit eos esse perdendos, & Hierosolymam euertendam, eorum autem reliquias recepturas esse Christi fidẽ, & salutem consecuturas. Voluit propheta hanc admirabilem visionem mandare monimẽtis, vt auctoritatem se mittentis ostenderet, & suam concionem, & vaticinationem confirmaret.

CAPVT VI.

IN anno quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedẽtem super solium excelsum & elevatum, & plena erat domus à maiestate eius, & ea quæ sub ipso erant replebant templum. Seraphim stabant super illud, sex alæ vni, & sex alæ alteri. Duabus velabant faciem eius, & duabus velabant pedes eius, & duabus volabant. Et clamabãt alter ad alterum, & dicebant, Sanctus, sanctus, sanctus dominus Deus exercituum: plena est omnis terra gloria eius. Et commota sunt superliminaria cardinum à voce clamantis, & domus repleta est fumo. Et dixi, Va mihi quia tacui, quia vir pollutus labiis ego sum, & in medio populi polluta labia habentis ego habito, & regem dominum exercituum vidi oculis meis. 1. Reg. 22. 2. Par. 18. Apoc. 4.

EXPLA-

EXPLANATIO.

In anno quo mortuus est rex Ozias.] Sublimis est hæc visio, & admirabile spectaculum. Sed priusquã ad eius explanationẽ accedamus, conducere arbitror narrare quis fuerit Ozias, & quot annos regnauerit. Hic rex Ozias, qui, vt capite 1. monuimus, appellatur etiam Azarias, fuit aliquando iu-
4. Reg. 15. stus, & hostes suos superauit, quemadmodum 4. Reg. &. 2.
2. Par. 26. Paralipomenõ sacra asserit historia. Sed posteà extulit inaniter seipsum, Deumq; quẽ summa obseruantia & religione colere deberet, contempsit, & sacerdotalem ordinem non tã piè quàm audacter vsurpauit. Et cum non paruisset sacerdotibus ne sacerdotale munus sumeret reclamãtibus, fuit percussus lepra in fronte, vbi sacerdotes auri laminã portabãt. Regnauit annos duos & quinquaginta, & fuit quãdiu vixit lepra contaminatus. Eo mortuo obtinuit regnũ Ioathan, quo rege vidit Esaias ea quæ hic narrantur.

Ioan. 12. *Vidi Dominum.*] Hic, quem Esaias vidit, Christus est, vt ex diui Ioannis testimonio cognoscimus. Cùm enim dixisset Euãgelista, Propterea nõ potuerũt credere Iudæi, quia iterũ dixit Esaias, Obcæcauit oculos eorũ, & indurauit cor eorum (quæ verba sunt ex hoc capite deprompta) statim subiunxit. Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriam eius, nempè Christi, de quo ibi loquebatur.

Sedentem super solium] Significat latã esse & definitã cõtra Iudæos sententiã, solent enim Iudices, quando sententiam ferunt, in excelso throno sedere. Dicit autẽ soliũ Dei nõ solùm esse excelsum sed eleuatum, vt illud incõprehensibile nobis esse ostendat. Neque enim possumus diuinam maiestatem verbis consequi, nec cogitatione ipsa cõprehendere. Hanc visionem dicunt nõnulli fuisse imaginariã, alij intellectualem, alij aliter. Vtcunq; sit, ipse Deũ vidit, quo modo Deus se illi voluit ostẽdere. Et quãuis cum hoc loco videa-
Ioan. 1. tur pugnare id, quod ait D. Ioãnes, Deũ nemo vidit vnquã:
1. Tim. 6. & id quod ait D. Paulus in 1. ad Timoth. Lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest, nulla tamen est repugnantia. Nam hæ duæ authoritates asserunt diuinã essentiam à nemine in hac vita videri, oculis enim carnis diuinitatẽ videre non potest, non autem negant Deum viris sanctis in hac vita aliquo modo se ostẽdere in qua specie ille vult apparere, quemadmodũ Abrahæ, Isaac, Moysi, Esaiæ, aliisq; multis apparuit, vt diuinæ literæ multis in locis testantur.

Et ea quæ sub ipso erant replebant templum.] Hoc est, fimbriæ vestiũ, quibus Deus indutus cernebatur. Significat minimã diuinæ maiestatis maius esse tota hominum gloria.

Seraphim stabant.] Seraphim sonant incendia seu incensos. Spiritus sunt charitate inflammati, qui stabãt super solium, qui & propter velocitatem, & propter sublimẽ & excellentem contemplationẽ alas habere dicuntur. Loquitur more humano: nã perspicuũ est angelos esse spiritus, nec alas nec corpora habentes. Sed voluit Deus vt in hac specie appareret, ad mysteria, de quibus statim dicemus, significãda. Illud est aduertendũ, Deũ visum fuisse sedentẽ, angelos verò stantes, non sedentes: imò quia vnus sedere voluit, quia dixit, Ascendam super altitudinem nubium, sedebo in monte testamẽti in latribus aquilonis, ruit præceps in æternum supplicium. Stemus coram Deo illi seruientes, ne superbia eleti in profundum præcipitemur. *infra 14.*

Duabus velabant.] Significabant tam admirabilẽ esse Dei splendorem, vt ab oculis carnis cerni non posset.

Et duabus volabant.] Ostendebant se esse promptos, & ad parendum diuinæ voluntati paratos. Animaduerte. Non vna ala volabant, sed duabus. Ruit cito auis, quæ sola vna ala volare contendit, Anima quæ volare cõcupierit, duabus indiget alis, cognitione & charitate, Cognoscere pertinet ad intellectum, amare verò ad voluntatem.

Et clamabant alter ad alterum.] Se inuicem ad Dei laudes inuitabant. Ita nos non solum Deũ laudibus efferamus, sed alios etiam ad easdem laudes inuitemus.

Sanctus.] Deum ter sanctum appellantes, & vnum dominum exercituum, significant Deũ esse in personis trinũ, in essentia vnũ. Per hæc duo seraphim duo testamẽta possumus intelligere. Vbi enim est salutare incendium nisi in sacra scriptura? Fieri non potest, cùm tota mens nostra in diuinis litteris versatur, quin aliquẽ diuinũ ignem sentiamus, qui nos incendat, & studio immortalitatis inflãmet. Duo testamenta ideò Dei caput & pedes velare dicuntur, quia nec quid ante mundi constitutionẽ fuerit, nec quid post finem eius futurũ sit, explicant. Per caput, principium, per pedes finis intelligitur. Duabus alis volabant, & media tantùm ostendebant, quoniam inter media solùm nobis scriptura referat, creationẽ mundi, diluuiũ, legem datam, filium Dei pro nobis carnẽ sumpsisse, eius mortem acerbissimam, reditũ ad vitam, ascẽsum ad cælum, & multa alia: quamquam non omnia. nam

duabus

duabus alis quibus volabant, aliquid referebant, aliquid ve
ro tegebant. Sunt enim multa mysteria, quæ plenius silētio,
quàm loquendo laudamus. Ideo seraphim caput & pedes
tegebant, significantes sublimia esse diuina mysteria, no-
strumq; intellectum transcendentia. In psalmo 64 vbi com-
munis versio habet: Te decet hymnus Deus in Sion, habet
versio D. Hieronymi ex Hebræo: Tibi silentiū laus Deus in
Sion. Quasi dicat: Tā excelsa & trāscendentia sunt mysteria
tua summe Deus, vt melius silētio quā pleno ore laudētur.
Hac ratione ductus dicebat Esaias: Generationem eius quis
enarrabit? Cū aliquid laudibus efferimus, significamus nos
illud mente comprehendere. At cùm diuina mysteria excē-
dant nostrū intellectū, plus ea aliquando silentio quàm ver-
bis extollimus, ostēdentes nos ea nequaquā posse verbis ex-
2. Cor. 12. plicare; Eam ob causam Apost. in 2. ad Corinth. cùm dixis-
set se audisse arcana verba, subiunxit nō licere ea homini lo
1. Cor. 2. qui. Et in 1. ad eosdem, Quod oculus, inquit, non vidit, neq;
auris audiuit, neq; in cor hominis ascenderunt, quæ præpa-
Rom. 11. rauit Deus diligentibus se. Et ad Romanos scribens ait: O
altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm incom-
Exod. 40. prehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Et
hoc existimo significatum fuisse velo illo, quo arca testamē-
ti tegebatur. Timantes egregius pictor, nisi nos fallunt vete
res historiæ, cùm luctuosissimam cædem Iphigeniæ pinge-
ret, lachrymas & mœrorē cæterorum expressit, vultū autē
Agamemnonis patris eius velo cooperuit. Intellexit infig-
nis artifex nulla re posse melius summum patris dolorē &
luctum exprimere, quàm illum nō exprimendo. Hinc pos-
sumus intelligere quare nobis euangelium non explicuerit
beatæ Dei genitricis natiuitatem nec assumptionem: quo-
niā hæc & similia mysteria plus euangelistæ laudāt silentes
& admirantes, quàm loquentes. Ideo in eius assumptione
euangelium Marthæ ac Magdalenæ canitur, in quo de san-
Luc. 10. ctissima Dei genetrice nullam omnino inuenies mentionē.
Sunt igitur duo seraphim duo testamenta, quę ideo clamāt
alterum ad alterum, quia quicquid in veteri legimus testa-
mento, hoc idem in euangelio reperimus: & quicquid in Eu
angelio legimus, fuit in veteri testamento prędictū aut ad
umbratum. Nihil est in eis dissonū, nihil contrariū, sed om-
nia consona & cohærentia. Potest etiam dici ob eam caus-
sam Deū tectū esse, cùm sit summè bonus, & omnium bono
rum largitor, vt nos doceat, vt benè faciamus, sed ne videri
velimus.

velimus. Eam ob causam cherubim de quibus agitur Exo. 25. alas suas extẽdebant propitiatorium tegentes. Quamuis enim exigat aliquando tẽpus vt nostra benefacta in lucem prodãmus, est tamen interdũ tempus ea tegendi. Nullũ theatrũ conscientia maius est. Terra cooperit venas auri, & matre vniones, & arbores in hyeme virtutem suam intus tegũt, quam tamẽ tẽpore oportuno ostendunt. Oportet tempora spectare. Omnia enim, vt ait Ecclesiastes, tempus habent. *Similia.* *Eccle. 3.*

Plena est omnis terra.] Tanta erat eius gloria, vt totum orbem terrarum impleret. Vel ita: Cunctæ creaturæ terram implentes suppeditabant materiam amplissimam laudandi diuinam potentiam & pietatem.

Et commota sunt superliminaria à tardimum à voce clamantis] Hoc est à voce clamante Hebraismus est. Et est sensus: Tanta erat clamoris vis & magnitudo, vt moueret postes cũ superliminaribus. Si superliminaria voce angelorum mouentur, quãtò magis debent homines moueri voce ipsius Dei, nos ad pœnitentiam cotidie vocantis? Fortasse hac motione portarum templi significata fuit eius euersio & cæremonialium, quæ in eo fiebant, cessatio.

Et domus repleta est fumo.] Accipitur hic fumus in bonam partẽ, pro flamma ignis, quę est fumus accẽsus: & significat splendorẽ, vt in fine quarti capitis annotauimus: Potest etiã accipi pro odore suaui ab aromatibus in igne positis producto: quemadmodum in canticis, vbi ait sponsus: Quæ est ista quæ ascendit per desertum, ficut virgula fumi ex aromatibus myrrhæ, & thuris, & vniuersi pulueris pigmentarij? Ego existimo fumum re vera hoc in loco capi ab Esaia pro vero fumo oculos lædente & obcæcante, quo cæcitas tetrum; Iudæorum scelus significatur. Quasi dicat: Omnes gẽtes, quæ terræ nomine intelliguntur, erunt splẽdore fidei & gratię illuminatæ, & sublatis errorũ tenebris, in quibus versabantur, ad agnitionem veritatis peruenient. At domus Dei, hoc est synagoga, manebit repleta fumo & caligine, quoniã Iudęi non solum non recipient Messiam, sed etiã cę co furore, & incredibili peruersitate exagitati tam tetrũ & inauditum facinus admittẽt, vt Christum seruatorẽ, & verũ Messiam falsis criminibus ad capitis periculũ vocent. Quã do Deus dedit legẽ Moysi, audiebantur tonitrua, fumabat mons Sinai, & erat nube dẽsissima coopertus. Quę omnia significabant legẽ illam esse timoris, & fore vt Iudæi fumo & nube obcęcentur. At Christi euangelium ortum habuit *Cant. 3.* *Exod. 19.* *Luc. 2.*

à suaui angelorum cantu,& diuino atq; cæleſti luminis ſplẽ dore. Illud eſt hoc loco aduertendũ, non vidiſſe prophetã viſionẽ hanc viuente rege leproſo. Sed eo mortuo leuauit oculos ad cælum, & mentis acie purgata vidit dominũ exercituum Chriſtum Deum noſtrum in ſolio ſublimi ſedentẽ: & diuina myſteria ſole ipſo ſplendidiora fuit mirabiliter contemplatus, quibus animum ſuum veluti diuino nectare recreabat, & ad æternitatem alebat. Nam viuente in nobis rege leproſo,regnante in nobis peccato, Deũ videre, eiuſq; diuina myſteria, vt par eſt,contemplari nequaquam poſſumus. Non regnet,inquit Apoſt Peccatum in corpore veſtro mortali,vt obediatis cõcupiſcentiis eius Huic teſtimonio ſi mile eſt id, quod in Exodo eſt literis mandatũ Viuẽte Pharaone impio rege, pop. Iſraeliticus lateris & palearũ operẽ preſſus, & vehementer affictus,nõ dicitur ad dominũ aſpiraſſe. Cùm verò deceſsit è vita in infernum præcipitatus, ſuſpirauerãt filij Iſraëlis, vt ait ſcriptura, & aſcendit clamor eorũ ad dominum. Cùm videatur eos tunc magis lætari debere, & antea ſuſpirare cùm viueret tyrannus, qui eos acerbiſsimis cruciatibus vexabat. Regnante peccato dæmoni pa remus,& mũdi ædificia cõdentes pro frumẽto quærimus paleas, & in operibus terræ vitã conſumimus, ad cælorũ autẽ altiſsima ædificia nequaquã aſpiramus. Veniamus ad euãgeliũ. Obtinente regnũ immaniſsimo Herode tota ciuitas turbatur. Ait.n.Euangeliſta: Turbatus eſt rex Herodes,& tota Hieroſolyma cũ illo. Fugit ſanctiſsima Dei genitrix virgo cũ pueto Ieſu & iuſto Ioſeph,& innocentes infantes immaniſsimè trucidãtur. Nec mirum eſt: Nã vbi regnat Herodes, ibi Chriſtus nõ eſt: Vbi aũt non eſt Chriſtus,ibi nocẽtes impunitatẽ conſequuntur,innocẽtes verò dãnantur. Defuncto autem Herode, ecce angelus domini apparet in ſomnis Ioſeph in Aegypto dicens: Surge accipe puerũ, & matrẽ eius, & vade in terrã Iſraël. Anima noſtra ciuitas eſt, in qua regnante Herode,hoc eſt peccato, nulla eſt ſecuritas,nulla quies,ſed turbatio & confuſio. Si in ea naſcitur aliqua innocẽs cogitatio, ſtatim interficitur. At defuncto Herode,mortuo peccato, apparet oblectatio diuina, reuertimur Hieroſolymã, ad viſionẽ pacis,vbi in tranquilitate vitam degimus.

Rom.6.

Exod.2.

Matt.2.

Matt.2.

Et dixi, Væ mihi quia tacui.] Videns propheta duos illos angelos canẽtes, deũq; mutuò laudantes,cõferens ſermones ſuos cũ laudibus ſeraphicis doluit quidem,& grauiter tulit: quoniã Seraphim nihil aliud quàm Dei laudes loquebãtur,

ipſe

ipse verò aliquando de rebus humanis cũ hominibus sermones cõferebat. Eam ob causam inquit: Væ mihi quia tacui à diuinis laudibus, quia Deum nõ laudaui, quia angelos non imitatus sum. Fortasse voluit propheta se cum angelis coniungere, Deũq; laudare, sed non audẽs ob conscientiã dixit: Væ mihi, quia tacui. Ego existimo ideo Esaiam dixisse hoc, quia meminit se aliquando tacuisse cùm loqui oporteret Et quoniã aliquando locutus fuerat cum tacere oporteret, subiungit: quia vir pollutus labiis ego sum. Vtrumque enim peccatum est loqui & tacere extra tempus. Nam vt ait Salomon, tempus loquendi, & tempus est tacendi. Vel ideo dixit se tacuisse & esse pollutum labiis, quia intellexit ex ea visione se ad cõcionandum inuitari, & volebat se ob linguæ impedimentum excusare: quod & Moysi accidisse scriptum legimus. Aequum enim est vt qui se peccatorem cognoscit, tantam dignitatem refugiat ne audiat id, quod dicitur in psalmo: Quare tu enarras iusticias meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Et id quod dicitur in ecclesiastico: Non est speciosa laus in ore peccatoris: Et in psalmo: Rectos decet collaudatio. Ideo in canticis: Benedicite omnia opera domini domino, & laudate dominum de cælis, non dicitur Benedicite vel laudate peccatores dominum, Inuitantur ad diuinas laudes concinendas bestiæ & vniuersa pecora, serpentes & volucres pennatę, dracones & omnes abyssi, & multa alia. At peccatores sub nomine pen natorum non inuitantur, quod sint multo peiores serpentibus, & ea scelera & maleficia concipiant, vt belluas immanes etiam immanitate superent. Et quamuis aliquando clament, dominumque laudent, animo tamen silent, iuxta id quod dictum est in psalmo: Quoniam tacui, inueterauerũt ossa mea, dũ clamarem tota die. Clamabat tota die, & clamans tacebat, quia non ex intimo cordis clamabat. Qui flagitiis pascuntur, & de sua conuersione nequaquã curant, loquentes silent, & clamantes nõ exaudiuntur. Ideo debent munus concionandi refugere. Et aduerte. Vidit Esaias dominum, & statim seipsum exinaniuit & abiecit. Visus Dei homines reddit humiliores, visus verò principum terræ superbiores. Conspecto Deo illico Abrahamus se terram & cinerem esse dixit: & Rebecca viso Isaac descendit de camelo, seque operuit pallio: Hoc est viso domino, descendit anima de camelo superbiæ, seque tegit pallio pœnitentiæ.

Ecclc. 36

Exod. 4

Psal. 49
Eccle. 5.
Psal. 32.
Dan. 3.
Psal. 103

Psal. 31

Gen. 18.
Gen. 24

In medio populi.] Hinc colligitur culpam esse habitare

inter impios si possis commodè inter pios habitare. Nam,
1. Cor. 15. vt ait diuus Paulus, Corrumpunt bonos mores colloquia
Eccle. 13. praua. Et Ecclesiasticus: Qui tangit picem, inquinabitur ab
Simile. ea. Vt enim subducta materia extinguitur ignis, sic abiata occasione peccatum. Auferes autem occasionem, si impiorum consortium & consuetudinem fugias. Vt nummum
Simile. aureum explorare solemus, sit nec ne adulterinus, priusquã eum accipiamus: sic probare homines debemus, sint ne pij an impij, priusquã earum familiaritate vtamur. Et vt in mẽsa principũ est vnus, qui dapes pręgustat, ne princeps lethali veneno ruat in interitũ, sic prægustãdi sunt ij, cũ quibus est cõiunctissimè viuendũ, si autem postea se erasse quis intellexerit in eligendis amicis, faciẽda est vitæ mutatio. Abrahamũ seperauit deus ab impiis Chaldæis eiq; separato læpenus mero apparuit. Quãdiu D. Petrus cũ discipulis fuit, paratus erat ad obiiciẽdũ se hostiũ telis potius quã Christũ negare: sedcõiũctus iniquis sacerdotũ ministris in atrio principis ad vocẽ puellæ Christũ negauit. Vide quid secũ afferat detrimẽti impiorum cõsuetudo. Ideo dicebat Moyses filiis Israëlis: Recedite à tabernaculis hominum impiorũ. & nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne inuoluamini in peccatis eorum.

Et volauit ad me vnus de seraphim, & in manu eius calculus, quem forcipe tulerat de altari. Et tetigit os meũ, & dixit. Ecce tetigit hoc labia tua: & auferetur iniquitas tua: & peccatum tuum mundabitur. Et audiui vocem domini dicentis: Quem mittam? & quis ibit nobis? Et dixi: Ecce ego: mitte me. Et dixit: Vade, & dices populo huic: Audite audientes, & nolite intelligere, & videte visionẽ, & nolite cognoscere, Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude: ne forte videat oculis suis, & auribus suis audiat, & corde suo intelligat, & conuertatur, & sanem eum. Et dixi: Vsquequo Domine? Et dixit: Donec desolentur ciuitates absq. habitatore: & domus sine homine. Et terra relinquetur deserta, & longe faciet Dominus homines, & multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ. Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur & erit in ostensionem sicut terebinthus, & sicut quercus, quæ expandit ramos suos. Semen sanctum erit id quod fleterit in ea.

Et volauit ad me.] Cum Esaias suam calamitatem & imbecillitatem deplorauit, & confessus est, statim fuit diuina consolatione delectatus. Missus est ad eum vnus de seraphim, qui ei impedimẽta auferret, eumque consolaretur, & à sorde labiorum expiaret. Eodem modo cum diuus Palus exclamaret;

exclamaret: infœlix homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? illico subiunxit? Gratia Dei per Iesum Christum. Plora, & confitere de peccatis tuis, & eris diuino præsidio adiutus & recreatus. Est præterea aduertendum hunc seraph esse nouum testamentum, quod calculum ignitum comprehendit: hoc est, sermonem Dei, quo tacta labia immunda purificantur. Ideò ait Dauid, Ignitum eloquium tuũ vehementer. Et Christus apud Ioannem. Iam vos mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis. Hic calculus ignitus, hic sermo Dei debet sumi ex altari quod est in tẽplo: hoc est, ex sacra scriptura, quę est in ecclesia catholica ab ipsa ecclesia intellecta et explicata. Lutherani citãt scripturę authoritates, sed cùm sint extra tẽplũ ab ecclesia separati, nõ sumunt calculũ ab altari, quod est in tẽplo. Ex quo efficitur vt ipsam scripturam deprauent, quæ ab illis depraua ta & perperã intellecta nihil potest cõtra nos efficere. Nõ sat est citare calculũ, hoc est sacrę scripturę locũ, sed necesse est vt talis locus sit in altari tẽpli in sacra scriptura ab ecclesia explanata, nõ ab hæreticis expositа. Quo'q; diabolus locũ ex media scriptura deprõptum citauit & exposuit tentãs Christũ, illi'q; ex eo loco scripturę suadẽs vt se ex tẽpli pinnaculo præcipitaret. Sed nihil illi profuit. Eodẽ modo hæretici volẽtes homines ex fidei pinnaculo præcipitare, locos ex scriptura ab illis iniquè & falso expositos allegãt, diabo lũq; imitari gloriãtur. Sed nihil illis proderit, fiabit. n. semper ecclesia catholica erecta: nec; poterũt aduersus eã portæ inferi, hoc est, hæreticorum dogmata pręualere. Hanc enim veritatem ipsa incarnata veritas affirmauit. Hoc non considerantes cæci Lutherani existimant sat esse scripturam citare, qui eã non intelligentes, sed peruertentes falsa & impia dogmata, & incredibilia mõstra excogitarunt & pepererũt. Vndè effectum est vt ipsi inter se pugnent, & nullus sit qui cũ alio penitus cõcordet, nisi in eo quod est, se ab ecclesia & vera fide separare. Vnusquisq; habet suas particulares & proprias hæreses, pater non conuenit cũ filiis, nec filij cũ patre, & quemadmodũ Deus eos, qui turrẽ Babylonis aduersus ipsum Deũ construere volebant, in diuisione linguarum castiguauit, & tãta fuit inter eos confusio, vt seipsos nõ intelligẽtes turrẽ relinquerẽt, sic Lutheranos impiã sectam aduersus Christũ ædificare conantes puniuit Deus in linguarũ & opinionũ varietate & confusione, ita vt possit Lutheranismus rectè appellari Babel, ob incredibilem confusionẽ. Sed

permitet Deus, vt suam confusionem videntes, relinquant inceptam turrē lateritiā, & ad ecclesiam, lapideū ac firmissimum Dei templum aliquando confugiant. Ex hoc loco Esaiæ colligunt nōnulli Luherani, nihil à Christianis allegari debere nisi sacram scripturam, quoniam angelus labia Esaię ignito calculo, hoc est, verbo Dei perpurgauit. Sed vnde sequitur hoc? Est quidem hic calculus ignitus verbū Dei: sed quæ conclusio est hæc? Angelus expurgauit Esaiā verbo Dei, ergo nihil aliud debet citari? Imo sequitur sensus quos Lutherani citant ad sua impia dogmata fulcienda ex sacra scriptura frigidos esse, nō ignitos calculos, imò falsos & impios, quoniā cū ipsi sint extra ecclesiā, nō eos sumunt ex altari. quod in templo, hoc est in ecclesia ab eos explanatos sed à pestilentibus hominibus perperam expositos. Vides igitur quā frigidè, ineptè, & falsò velint ex hoc loco colligere, nihil debere alligare præter sacram scripturā Confirmat etiā hoc Lutherus, & probat hoc, quia Christus eiusq; Apostoli sacrā scripturam allegarunt. Videte consequentiā. Christus & Apostoli diuinas literas citarūt, ergo nos nihil aliud citare debemus. Quæ est hęc ratiocinatio? quę conclusio? O ridiculum dialecticū. O hominē insipientē, Nonne vides tuā confusionem? Imò D. Paulus illa tuba euangelica, illud vas electionis, illud sapientiæ pelagus, gentil. ū poētarum testimonia, Menādri, Arati, Epimenides, in mediū attulit. Si sanctissimus Apostolus citabat gentiles, quare nos non citabimus sanctos patres fide & charitate, cęteriscq; virtutibus prę stātes, qui excellentibus ingenij, & eximia sanctimonia diuinarū literarū studia coluerunt, & sacrā scripturā diuinitus explanarunt? Quare non citabimus consilia? Quare nō citabimus ipsam ecclesiam, quam Apostolus appellat columnā & firmamētum veritatis? Imò ipsa veritas, ipse Christus Deus noster multa attulit moralia, multa exēpla, multas parabolas, quæ non erant in veteri testamento: Quod & eius Apostoli fecerunt Vndè hęc est validissima cōsequentia. Multa in medium prodidit Christus eiusq; Apostoli, quæ nō erant literis diuinis mandata, ergo nobis idem facere licebit. Sed de his hactenus. Possumus per calculum ignitum Spiritus sancti gratiam intelligere. Ego existimo altarę illud figuram fuisse altaris nostri, & calculū illum ignitū peccata purgantem Christum adumbrare in sancto sacramento eucharistię, qui peccata nostra dimittit. Ioannes enim Damascenus in libro 4. orthodoxæ fidei capite 14. hæc verba scripta

1. Tim. 3.

reliquit

reliquit: Apponentes oculos, & labia, & frontē, diuinū carbonem concipiamus. Vt ignis in nobis desiderii assumēs ex eo carbone ignitionem, comburat peccata nostra, & illumīnet corda nostra, & participatione diuini ignis igniamur & deificemur. Carbonē vidit Esaias, Carbo autē simplex non est, sed vnitus ignifico panis cōmunionis non panis simplex est, sed vnitus diuinitati. Et corpus vnitū diuinitati nō vna atq; eadē illi natura est, sed vna corporis, & vnitæ diuinitatis. Hęc Damascenus. Vbi pro calculo legit, carbonē vel pruna, quemadmodum etiam nonnulli vertunt, vt posthea videbimus. Cum igitur per calculum ignitum siue prunam viuā Christus intelligatur, per seraph existimo intelligēdum esse sacerdotem sacramentum sanctum fidelibus ministrantem. Tu nunc considera altaris amplitudinem & maiestatem, siquidem ipse seraph cum sit spiritus charitate incensus, non illud ausus est manu attingere, sed calculū forcipe accepit, vt magnam altari reuerentiā exhibere. Hinc colliges quam impia sit eorum temeritas, qui cum sint mortiferis sceleribus coinquinati, ad altare accedunt, & verum Christi corpus & sanguinem accipiunt, non obseruantes id quod ait Apostolus: Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat, qui enim manducat & bibit indignē, iudicium sibi manducat & bibit, non diiudicans corpus domini. D. Dionysius Areopagita cap. 15. cælestis Hierarchiæ hunc spiritum, qui labia tetigit Esaiæ, inquit non esse ex illis altissimis primisq; spiritibus, quos proprio nomine vocamus seraphim: sed aliquem ex iis angelis, qui nobis prę secti sunt, qui ob incendendi ministerium seraphim quoque appellantur: vel quia iussu seraphim hoc munus suscepit. Ideò vnus ex seraphim nuncupatur. Ibi multa de hac visione dicit scitu dignissima, quę hic nō subscribo, satis esse existimans locum indicasse. 1. Cor. 11.

Auferetur iniquitas tua.] Purgatur Esaias ad munus concionandi subeundum. Ex quo colliges oportere concionatorem esse ab omni peccato purgatum.

Quem mittam.] Proponit hoc Deus, vt voluntas præmissa consequatur. Illud est aduertendum, Dixisse Deum: quē mittā? in singulari: & statim plurali numero dixisset: Quis ibi nobis? Vbi significatur Trinitatis mysterium, Est enim Dei trinus & vnus. Numerus singularis ostendit vnitatē substantiæ, pluralis verò trinitatem personarum.

Et dixi: ecce ego, mitte me.] Nō temeritate & arrogantia se

vltrò obtulit, sed quia purgatus fuerat ab angelo. Nõ enim se obtulit, priusquam eum angelus tetigisset. Vide igitur ne munus concionandi pollutus accipias Esaias nõ se obtulit, nisi quia eũ angelus purgauerat, & quia legationis necessitatẽ videbat. Et ita charitate inflammatus non timuit futura prædicere, & veritatẽ proferre. Quibus rebus deuenit in rerũ omnium certamen & discrimen, & vitã propter Deũ periculis obtulit. Eodẽ modo concionatores pro Christi gloria cùm opus fuerit, ne veritatem tegant, quanquam videãt, magnas sibi inde procellas esse subeundas.

Vade] Conciliat Esaias authoritatem suæ legationis, asserens se esse à Deo missum.

Audite audientes & nolite intelligere .] Videtur hæc verba aspera prima specie. Sed Hebraismus hanc habet asperitatẽ, cum tamen sensus sit lenior. D. Palus Acto. vlt. huius loci mentionẽ faciens eius asperitatẽ tollit ita dicens: Benè Spiritus sanctus locutus est per Esaiam prophetam ad patres nostros dicens Vade ad populum istum, & dic: Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & no perspicietis. Incrassatum est enim cor populi huius: & auribus grauiter audierũt, oculos suos compresserunt. Hæc in Actis. Vbi vides imperatiua per futura indicatiui à D. Paulo exponi. Sẽsus est: Dic populo huic duro seipsos non esse Messiam recepturos. Audient enim eius doctrinã, eiusq; opera videbũt, & non intelligent ob eorum malitiam & cæcitatẽ. Igitur tu ô Esaia excæca, hoc est, denuncia esse cor populi huius ob impia scelera obcæcandum. Hic locus citatur ab Euangelistis ad ostendendam Iudæorum cæcitatem. Non tamen intelligas Deum obcæcauisse Iudæos, auferendo ab eis oculos autrationem, sed non dando gratiam. Et Ideo nõ dedit, quia ipsi eam noluerunt. Proptera dicebat Christus: Quoties volui congregare filios tuos, & noluisti. Et vt nemo potest medico litem intendere, qui ægrotum curari nolentem deserit, sic nemo potest Deo culpam tribuere, qui Iudæos obstinatos & peruersos obcæcari permiserit. Ex hoc loco colliges duo, primam est hanc Esaiæ vaticinationẽ ad Christi tempus referri, quoniã pro eo tempore eam citant Apostoli, secundum est, malitiam esse causam obcęcationis: nam Deus non immittit cæcitatem aut duritiem, sed propter hominũ iniquitates & obicem non suppeditat gratiã, qua destitutus homo in grauissima incidit peccata: & suo vitio obcæcatur & induratur. Vt enim sol dicitur nobis cæcitatẽ inferre,

Matt. 23. *Luc. 13.* *Simile.* *Simile.*

ferre, quando ab eo oculos claudimus, eumq; videre nolumus: sic Deus dicitur cor hominis obcæcare, quando ab eo gratiam subtrahit, quia homo eam acceptare renuit.

Et dixi: vsque quo domine?] Solicitus propheta de populo suo quærit à Deo, quousque hęc sententia permansura sit.

Et terra relinquetur deserta.] His verbis prædicta fuit euersio Hierosolymæ duce Tito.

Et longè faciet dominus homines.] Hoc est, disperget Deus Iudæos à patria sua, eosque longè adducet & separabit.

Et multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ.] Id est, gens Iudæorum, quæ fuerit relicta, quæ in obsidione & prælio non occubuerit, dispergetur, & multiplicabitur, non in Iudæa, vt antea, sed in medio terræ, id est, per vniuersum orbem terrarũ. Quod impletum esse apertissimè videmus.

Et adhuc in ea decimatio & conuertetur.] Sensus est: Ex Iudæis decimæ ad Christum conuertentur, Significat ex Iudæorum multitudine paucos esse salutem consecuturos. Hic aliis verbis appellantur semen & reliquiæ, vt fuit primo capite satis explicatum.

Et erit in ostensionem sicut terebinthus.] Sensus est: ea pars quæ fuerit ad fidem Christi conuersa, extendetur & propagabitur instar terebinthi & quercus, quæ sunt arbores ramos suos admodum extendentes. Et semen sanctum erit id quod steterit in ea. Id est, illi qui in fide permanserint, etsi in principio sint pauci, erunt tamen velut semen sanctum ex quo multi fructus generabũtur. Quasi dicat: De apostolorũ germine plurimi fideles pullulabunt. Comparat propheta apostolos, & eos qui ex Iudæis in principio crediderunt, arboribus ramos suos paulatim extendentibus. Nã vt arbores tẽpore hyemali, nec sunt fructibus nec frõdibus ornatæ, sed intus habẽt quendã vigorẽ, qui tẽpore veris eas florẽtes reddit, & auget, sic fideles in principio etsi nullum vigorem habere videntur, postea tamen ramos suos per totum orbem terrarum dilatarũt, & pulcherrimos flores, vberrimosque fructus tulerunt. Comparat etiam eos semini, quoniam ex illis fuit fidelium multitudo per euangelium generata. Hæc est spiritualis illa generatio, de qua dicebat in prima ad Corinthios Diuus Paulus: Per euangelium ego vos genui. 1. Cor. 4.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT VI.

Et plena erat domus à maiestate eius. Hæc verba non sunt

in textu hebraico: nec in eo Latino cui diuus Hieronymus adiecit commentaria. Existimo ea fortasse sumpta fuisse ex versione Septuaginta, & hic inserta.

Et ea quæ sub ipso erant.] Pro toto hoc est in hebraico, Vexulau: Dictio Schul significat fimbriam, partem inferiorem vestis, Ideo potest verti: Et fimbriæ eius replebant templum, Et ita vertit Pagninus. Voluit propheta iis verbis Dei gloriam significare. Hoc intelligens Thargum transtulit: Et splendore gloriæ eius repletum est templum.

Duabus velabant faciem eius.] In hebraico pro facie eius est: panau. hoc est faciem suam. Et ita manet ambiguum referaturne ad faciem Dei, an ad faciem ipsorum seraphim. Noster interpres reddidit ex hebræo faciē eius, nempè Dei. Quod quid significet explanauimus. Simili modo vertit Origenes dicēs in homilia in hoc caput: Duabus alis velabāt faciem non propriā, sed Dei. Chrysostomus tamen in homiliis in hāc Esaiæ visionē legit, seraphim facies suas velare. Et ita hūc locū intelligit Pagninus ita vertens: Duabus velabat vnusquisque faciem suam. Et ita est sensus: Tanta reuerentia Deo seruiebant, vt facies suas tegerent, ne ipsum Deum aspicerēt. Non enim se dignos esse existimabāt, qui altissimā illam Dei maiestatē intuerentur. Ideo excludebant splendidissimum radiū è throno prodeuntē, quod summū splēdorē & immensam gloriam aspicere non auderent, & suam erga Deum reuerentiam & religionem demonstrarent. Ita ferè Chrysostomus hūc locū interpretatur. Hinc discamus nos, qua obseruantia, veneratione, & reuerentia ad Deum eiusque laudes concinendas accedere debeamus.

In manu eius calculus.] Pro calculo est in hebraico ritspah quæ dictio significat cālculum: & ita vertit Aquila & Theodotion. quos secutus est noster interpres. significat etiam prunam viuam, seu carbonem incensum, Pagninus vertit carbonem: Poteris clarius vertere, carbonem incensum. Fortasse alludit propheta ad altare holocausti, vbi erat perpetuus ignis: vt Leuitici sexto literæ diuinæ testantur. Septuaginta verterunt ἄνθρακα nomen æquiuocū. Significat enim ἄνθραξ prunā, & carbunculū gemmā prętiosam, quæ & nomine & colore carbonē incēsum imitatur Non erat hic calculus quicūq. lapillus, sed splēdidissima gēma ab altaris igne ablata & in medio igne costituta. Esaias ad munus cōcionādi subeūdū purificatus est igne charitatis ā seraph, hoc est ab incēdio seu incēso, vt esset diuino amore inflāmatus Moyses

priusquam

priusquam ad Pharaonē mitteretur, ad flammam ignis rubi ardentis accedere iubetur. Apostoli inflāmati linguis igneis cœperunt ardenter concionari. Vndè colliges esse sum mè necessarium concionatoribus diuinum ignem animos il luminantem, purificantē, & accendentem. Id intelligēs Da uid, priusquam diceret in psalmo. Docebo iniquos vias tu as, petit spiritum rectum, spritum sanctum, Spiritum princi palem, vt in eodem psalmo licet videre. Non tibi cito homi nem quēcunq; diuinum vatem, sapientia, sanctitate, & a nimi amplitudine excellentē, nobilitate q; præstantem. Exod. 3. Act. 2. Psal. 50.

Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in ostensionem sicut terebinthus, & sicut quercus, quæ extēdit ramos suos.] Textus cui D. Hieronymus adiecit cōmentaria, ita habet: Et adhuc in ea erit decimatio, & rursus erit in deprædatio nem sicut terebinthus & sicut quercus, quę proiecit fructus suos. Quæ verba D. Hieronymus in hunc modum interpretatur: Vix decima pars Iudæorum relinquetur à Tito & Vespasiano. Sed postea Iudæi qui euaserint ex bello, multiplicabuntur. At veniet Adrianus imperator, & tunc ipsæ reliquiæ Iudæorum iam multiplicatæ erunt rursum in direptio nē. Capientur enim ab Adriano & afligentur: & erunt velu ti terebinthus & quercus, quę glandes amiserunt. Quod ac cidit anno quinquagesimo à captiuitate sub Tito & Vespasiano. Hæc D. Hieronymus. Vbi communis versio habet: ad ostentionem, est in Hebræo leuaer, à verbo Baar quod significat præter alia comburere, ardere, & excidere. Vnde Pagninus vertit: in excisionem. Potest verti: ad excidendū, vel ad comburendum, vel ad ardendum, sicut quercus sterilis & inutilis. Vbi vides Iudæos comparari quercui sine fructu, quæ nihil valet nisi ad ardendum, & comburendum, & secandum.

Argumentum capitis Septimi.

Narrat diuinus vates immanem duorum regum Syriæ & Samariæ contra Hierosolymam coniurationem. Ostendit Dei misericordiam & potentiam, qui Iudęorum statum occidentem afflictum q; erexit, eorumque ciuitatem obsessam ab hostibus seruauit. Et inde sumpta occasione à Iudęorum liberatione vaticinatur de diuino virginis Mariæ partu, & Christi saluatoris nostri admirabili aduentu. Qui diuina pietate motus humanam naturam inexplicabili ratione sibi deo copulauit, vt in humana forma delitescens, nos à dæmonis

dæmonis crudelissimi tyranni captiuitate liberaret, ad æternamque beatitudinem tandem perduceret.

CAPVT VII.

Et factum est in diebus Achaz filii Ioathã, filii Ozíæ regis Iuda, ascendit Rasin rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ rex Israël in Ierusalem ad præliandũ contra eam: & nõ potuerunt debellare eam. 4. Reg. 16. *Et nunciauerunt domui Dauid dicentes: Requieuit Syria super Ephraim, & commotũ est cor eius, & cor populi eius, sicut mouẽtur ligna siluarũ a facie uẽti. Et dixit Dominus ad Esaiã: Egredere in occursũ Achaz tu, & qui derelictus est Iasub filius tuus ad extremum aquæductus piscinæ superioris in via agri fullonis. Et dices ad eũ: Vide ut sileas: Noli timere, & cor tuum non formidet à duabus caudis titionũ fumigantium istorũ in ira furoris Rasin regis Syriæ, & filii Romeliæ eo quòd consilium inierit cõtra te Syria in malũ, Ephraim, & filius Romeliæ dicentes: Ascendamus ad Iudam, & suscitemus eũ & euellamus eum ad nos: & ponamus regem in medio eius filium Tabeel.*

EXPLANATIO.

Et factum est.] Rege Ozia vidit Esaias ea, quæ primis quinq; capitibus scripta reliquit: quo mortuo regnauit Ioathan filius eius, sub quo vidit propheta ea quæ sexto capiti mandauit. Cùm verò Ioathan migrasset ex vita, obtinuit regnũ filius eius Achan homo impius & flagitiosus, qui relicto vero Deo, contempto diuino cultu, ad prophanos gẽtiũ ritus animum transtulit, fictos cõmentitiosque deos turpiter coluit, & in religione violanda impias fraudes concepit. 2. Par. 28. Ideò cũ Deus meritò oppressit, & afflixit. Nã, vt diuina asserit historia, fuit à regibus Syriæ & Samariæ, & à Palæstinis victus & immaniter vexatus. Hostes eius nõ tam suis viribus, quã eius sceleribus pugnantes eũ vicerunt, eiusq; gentibus magnam cladẽ intulerũt, de quibus magnas victorias reportarunt. Æquum enim fuit, vt qui deũ dereliquerãt, suæ impietatis pœnas luerẽt. Sed omnia hæc bella voluit prophetæ silentio tranfire. Illud tantũmodo refert in quo Rasin rex Syriæ & Phacee rex Samariæ memores superioris victoriæ prædæq; magnitudine excitati de euertẽda Hierosolyma cõspirarunt. At liberauit tunc Deus regem Achaz cum populo Iuda, quoniam sæpè vbi deest præsidium humanum, ostẽditur diuinum. Habes hanc historiam 4. lib. Reg. capite 16.

Illud

Illud est animaduertendū, Rasin sonare voluntatē: Phasce ve
tō aperientē. Qui voluntatē aperit, eiq; finē proponit, intel
lectus est: nā voluntas ex se cæca est. Hę igitur duę potētiæ,
deprauatæ voluntas & intellectus vrbē Hierosolymam, hoc
est, pacis visionem, animiq; trāquillitatem conturbare & ex
pugnare contendunt: sed diuino præsidio vicuntur.

Et nuntiauerunt domui Dauid.] Hoc est, duabus tribubus Iu
dę & Beniamin sequentibus domum Dauidis. Rex Iuda est
rex duarum tribuum. Rex Israēl, rex Ephraim, rex Sama-
riæ, rex decem tribuum, idem est.

Requieuit Syria supra Ephraim.] Id est, exercitus Syriæ con-
iunctus est cum exercitu decem tribuum. Similis Hebrais-
mus est lib. 1. Regum cap. 7. Requieuit omnis domus Isra-
ēl post dominum. Id est, adhæsit illi.

Et commotum est cor eius.] Timuerunt tam rex Iuda quàm
populus, & veluti arborum folia ventorum flatibus agitata
contremuerunt.

Egredere in occursum Achaz.] Imminebant hostes, & in il-
lud discrimen ventum erat, vt ex eorū manibus euadere ne-
mo crederet. Debilitatis ergo Iudæis & animo cadentibus
voluit Deus suā ostendere potentiam. Hinc colligimus nun
quam esse de diuino præsidio desperandum, Quin potius
cum fuerimus in afflictionibus ærumnisq; versati, & in peri *Gen. 11.*
culis constituti, debemus animum erigere, in Deoq; spē om *Gen. 19.*
nem & fiduciam collocare. Ipse enim qui eripuit Abraham *Gen. 37.*
mum à Chaldęis, Lot à Sodomitis, Ioseph ab inuidis fratri *Dan. 13.*
bus, Susannā à falso testimonio, Danielē à lacu leonum, tres *Dan. 14.*
pueros à camino ignis ardentis, Beatum Petrum à careere, *Dan. 3.*
beatum Paulum à naufragio, qui deniq; eum firmo atq; ere *Act. 12.*
cto animo inuocantibus opem tulit, quomodo nos in peri- *Act. 27.*
culis & calamitatibus derelinquet, si eius præsidio cōfiden *2. Cor. 11.*
tes, ad ipsum tanquā ad arcem munitissimā confugerimus? *Psal. 54.*
Ait enim diuinus ille vates & clarissimus rex Dauid: Iacta
super Dominum curam tuam, & ipse te enutriet: & non da-
bit in æternum fluctuationem iusto. Vbi pro cura tua est in
hebraico iehauecha: quę dictio præter alia onus siue pōdus
significat. Omnes qui tali pondere premuntur vocat Chri-
stus apud Matthæum inquiens: venite ad me omnes qui la *Matt. 11.*
boratis & onerati estis, & ego reficiā vos. Ne igitur ob affli
ctionum pondera desperemus, cùm subleuatorem Deū ha-
beamus, qui nos clamātes ærumnarū aquis agitatos, earūq;
pondere submersos absq; dubio eripiet. Hoc sentiebat Da-

uid

Psal.15. uid cū ita canebāt: assumsit me de aquis multis: eripuit me de inimicis meis fortissimis, & ab his qui oderūt me, quoniā cōfortati sunt super me. Prœuenit me in die afflictionis meę, & factus est dominus protector meus. Et alio in loco, inducit Deum in hunc modum dicentē: Cum ipso sum in tribu-
Psal.90. latione, eripiam eum, & glorificabo eum.

Iasub filius tuus.] Hinc colligunt nonnulli alium filium habuisse Esaiam, qui se ad hostes contulerat, quē dicunt esse Rabsacem, de quo postea agetur capite 36.

Ad extermum aquæductus piscina superioris.] Duæ erant piscinæ siue cisternę Hierosolymę propter fontū inopiam. Ex vna quę erat in parte superiore extra ciuitatē, quæ ob eam causam superior appellabatur, veniebat per aquę ductum aqua ad alterā, quæ erat in ciuitate, & appellabatur inferior. in extremo huius piscinę superioris erat Achaz, fortasse pro uidēs ne eā hostes euerterent, cùm Esaias ad eum accesit.

Vide vt sileas.] Id est, noli timorem tuum verbis ostendere. Vel noli Deum tuum blasphemiis lasscssere.

Cor tuum ne formidet à duabus caudis titionum fumigantium.] Id est, ne timeas legem Syriæ & Samarię, qui propter iram, superbiā, & fuorem titionibus incensis atq; fumigātibus cō parātur. Caudas apellat propheta extremitates, vbi ignis est in torribus. Et fortasse hos reges caudis comparauit, quia in illis finitum fuit regnum Syriæ & Samariæ. Tu verò confidera, eos qui rempublicam gubernant, si sint sceleribus cōtaminati & obstricti, titiones esse nō lucentes, sed cō burentes & fumigantes. Contrà verò principes illi atque præsules, qui vitam ad certam rationis normam dirigunt, iustitiamq; humanis opibus antepoūt, virtute, vita & exēplo mundū illuminant: & eam ob causam lux mundi rectè
Matt.5. appellantur. Ita Christus Deus noster Apostolis dicebat: Vos estis lux mūdi. Aspicis igitur & animo percipis, quę sit inter bonum & malum principem & præsulem differentia. Bonus lux est splendens, ardens illuminās: iniquus verò toris est siue titio, vt hic à Deo appellatur, nullū splēdorē emittens, sed comburens, exulcerans, fumigans, oculos aggrauans, & ad lachrymas prouocans, & totam denicq; domum, hoc est, totam congregatiōnē cōtaminans & nigredine afficiens. Et aduerte. Non comparatur iniquus gubernator titioni ex vna tantùm cauda fumigāti, sed ex vtraq; quoniam nulla parte eum poteris accipere quin cōburaris. Si eū mones exulcerat te, vehemēterq; opprimit. Si eū laudas adulationibusq;

tionibus q; fallis, tu teipsum perdis, & animo tuo perniciem moliris. Sed melius est vt in afflictione incidas, & corpore crucieris, dūmodo nō discedas à virtute, neq. deliciaris a gradu constantiæ, quàm vt per flagitia perpetuū principis fauorem consequaris. Est enim talis fauor veluti hedera arborē amplectens caducā, corruptis defixam radicibus, ruinā quotidie minantem. Nam etsi princeps dum vixerit, te amore & fauore prosequatur, tamē fluxus est, infinitis periculis expositus: & velis nolis est è vita excessurus, & tu corrues fauore destitutus, ex illius gloriæ, quam perpetuam putabas, gradu præcipitatus. Tu verò qui subditus es, mundi fauorē non curans, ne timeas iniquos principes & præsules, si ad Deum aspiraueris, in eoque spem tuam posueris. Nō formidet cor tuum à duabus caudis titionū fumigantium. Nā si Deus pro nobis, vt ait Apostolus, quis contra nos? Sed dicum Dauide: Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? & alio in psal. Quoniā in te eripiar à tentatione. Et quāuis te hostiū furor inuadet, tranquilla tamē mente consiste. Nam si iustitiā colueris & pietatē, quis te poterit veri honoris ornamentis spoliare? Iustus, vt ait diuinus Psaltes, vt palma florebit, sicut cedrus Libani multiplicabitur. Habes pro te Deū de quo canit idē vates: Liberabit pauperē à potēte & pauperē cui nō erat adiutor. Non est in mūdo qui valeat virum iustum virtutūque mœnibus munitū lædere & à gloriæ altissimo gradu præcipitare. vide quid Deus dicat Ieremiæ: ego quippe dedi te hodie in ciuitatem munitam, & in columnam ferream, & in murum æreum super omnē terrā. Vbi vides virū sanctū cum ciuitate munita, columna ferrea & muro æreo cōparari. Amos prophera capite septimo ait se vidisse dominum super murum litum: vbi diuus Hieronymus per hunc murum Apostolos intelligit, cæteros q; viros sapientia at q; virtute præstantes. Ibi enim septuaginta interpretes pro muro lito murum adamantinum ob sanctorum firmitudinem & constantiam interpretantur.

Similitudo.

Rom. 8.
Psal. 26.
Psal. 14.
Psal. 91.
Psal. 71.
Ierem. 1.

Hæc dicit Dominus Deus: non stabit, & non erit istud. Sed caput Syriæ Damascus, & caput Damasci Rasim. Et adhuc sexaginta & quinque anni, & desinet Ephraim esse populus: & caput Ephraim Samaria: & caput Samariæ filius Romelie. Si non credideritis non permanebitis, & adiecit Dominus loqui ad Achaz dicens? Pete tibi signum à Domino Deo in profundum inferni, siue in excelsum supra. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo Dominum. Et dixit: Audite ergo domus Dauid. Nunquid parum vobis est molestos

Matt. 5.

molestos esse hominibus, quia molesti estis & Deo meo? Propter hoc
Luc. 1. *dabit Dominus ipse vobis signū: Ecce virgo cōcipiet, & pariet filiū, & vocabitur nomē eius Emanuel. Butyrum & mel comedet, vt sciat reprobare malum, & eligere bonum.*

Non stabit.] id est eorum consilium non habebit effectum. Sed vterque horū regnum in suis terminis cōtinebitur, neq; lōgius propagabitur. Nā Damascus erit metropolis Syriæ, & Rasin erit princeps Damasci. Et Ita Hierosolyma non capietur, neque possidebitur à rege Rasin.

Et adhuc sexaginta quinque anni] Id est regnum Israēlis finietur post sexaginta quinq; annos. Sed interim Samaria ciuitas erit metropolis totius regni Samariæ, non autē Hyerosolyma. Hi verò sexaginta quinque anni sunt cōputādi à prophetia Amos: qui vaticinatus fuerat delendum esse regnum Samariæ. Nam à vaticinio hoc Esaiæ vsque ad decem tribuum euersionem & captiuitatem solum viginti tres aut viginti quatuor anni interfluxerunt. Sin autē ab Amos vaticinio numeraueris, hos sexaginta quinque annos, quorum hic meminit Esaias, inuenies. Id autem, quod Esaias hoc in loco ait, est repetitio & confirmatio eius, quod ab alio propheta fuerat prædictum. Et vide quemadmodum Deus voluerit consolari Iudam interitu suorum inimicorum.

Si non credideritis non permanebitis.] Hortatur eos Deus vt credant, si volunt in suo regno consistere & permanere. Quasi dicat: Nisi fidē habuertis asportabimini captiui, eorum calamitates pœnasque ferentes, quorum imitati fueritis infidelitatē. At illi nō crediderūt Deo, ideo non permanserūt, sed fuerūt à Babyloniis capti & in Chaldeā asportati.

Adiecit dominus ad Achaz dicens: Pete tibi signum.] Cum Achaz rex impius verbis Esaiæ non crederet, dixit ei Dominus per eūdem prophetam, vt peteret signū, nō ab idolis quæ colebat, sed à Domino Deo suo. Nā ipse Deus faceret miraculū, quo Achaz intelligeret esse se à duobus regibus liberandū, ipsorū vero regna euertenda: siue illud miraculū vellet rex de inferno, siue de cælo. Poterat enim Deus terrā scindere, vt ob magnū hiatum inferi paterent, & poterat in
Iosue 10. cælo solem sistere, vt tēpore Iosue, aut ipsum cælū aperire.

Et dixit Achaz, Non petam, & non tentabo dominum.] In
Deut. 6. Deuteronomio scriptum legimus: Non tentabis dominum deū tuū. Quo testimonio Christus vsus est aduersus diabolū, vt est apud Matt. ca. 4. Non igitur licet petere à Deo miraculum

raculũ absq; necessitate. Oportebat tamẽ regẽ Achaz signũ petere, quoniã Deus illud præcipiebat. Est enim necessaria Deo parere. Sed impius rex nõ hoc ex humilitate & religione faciebat sed ex impietate & pertinacia. Existimabat enim Deum miraculũ facturum, & cùm ipse esset idolorum cultor, nolebat vt Dei potẽtia appareret, ob eamq; causam Deus laudibus efferretur. Aspice Dei clementiã erga homines hominũq; malitiam erga Deũ. Volebat Deus miraculũ facere, & homo volebat Dei gloriã celare. Et quod peius erat hanc impietatẽ operiebat flagitiosus rex virtutis tegumento. Vide impiã hominis hypocrisim, Aliud erat in facie, aliud in pectore: Aliud in verbis, aliud in factis. Vt argentũ cùm sit candidum, nigras tamen ducit lineas, sic rex impius, cùm religionis candorem foris ostenderet, intus tamen ater erat, sordidasq; factorum suorũ lineas ducebat: Tales sunt omnes, qui foris speciem virtutis ostendunt, cùm animũ, in quo est nobilitatis virtutisq; domicilium: illis flagitiis deformẽt, vt in perpetuo scelere & ignominia volutentur. *Simile. Iud. 3.*

Et dixit. Audite ergo domus Dauid.] Verba sunt prophetæ dicentis: Non satis vobis est ô Iudæi prophetas contemnere, sed Deum ipsum aspernamini: Cur diuinæ voluntati resistitis? Obserua eos esse Deo molestos, qui in afflictionibus ad Deum non confugiunt, sed in præsidio humano spem ponunt rerum suarum.

Dabit dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, &c.] Iubebat Deus regi Achaz vt signum peteret, siue ex cælo, siue ex inferno, quò certò sciret esse Hierosolymã ab hostibus liberandã. Sed eo tale signũ petere nolẽte, promittit Deus signũ humanæ redemptionis, quæ per illã Hierosolymæ liberationem significabatur. Ac si dicat propheta. Propter hoc, quia tu rex credere nõ vis, non tibi, sed vobis ô Iudæi venturi dabit Deus signum magnũ & admirabile, non liberationis solius Hierosolymæ, sed totius mundi. Nam ecce virgo Maria concipiet de spiritu sancto, parietq; filium, cuius nomen erit Emanuel, quod sonat, nobiscum Deus. Hic vos liberabit. Mittet vobis Deus pater Saluatorẽ, nõ aliquẽ Aioth, aut Gedeonem, aut Samsonem, quemadmodũ quõdam, quando iudicibus gubernabimini: sed Emanuelem verum Deum & verum hominem, qui vos à dæmonis potestate proteget, & etiam modò priusquàm nascatur, vos à duobus regibus eripiet. Qui fuerit in electione sanctorũ prophetarum versatus, non mirabitur Esaiã in media mẽtione liberationis *Iud. 3. Iud. 6. Iud. 13.*

rationis Hierosolymæ, totius generis humani liberat iõis, meminisse. Erat enim mos prophetarum sumpta rerum materialium occasione ad diuina Christi arcana, & altissima mysteria transire, inuolucrisq; tegere, ne sancta darentur canibus, & ab indignis contemnerentur. Intelligi autem hanc Esaiæ vaticinationẽ de admirabili sacratissimæ virginis Mariæ partu apertissimè testatur D. Matthæus primo cap. sui euangelij, vbi ad literam hæc sunt verba Pariet autem filiũ, & vocabis nomen eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Hoc autem totum factum est, vt adimpleretur quod dictum est à Domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in vtero habebit, & pariet filiũ & vocabis nomẽ eius Emanuel, quod est interpretatum nobiscũ Deus. Hæc D. Matthæus. Et aduerte nullã hic patris fieri mentionẽ, quoniã Christus conceptus est de spiritu sancto. Est enim Christus lapis ille, qui vt apud Danielẽ, abscissus est de mõte sine manibus. Hoc est, qui conceptus est & natus de virgine sanctissima virtutũ mõte, absq; virili semine. Aduerte etiã nomen pueri esse Emanuel, hoc est, nobiscũ Deus. Quæ omnia ostendũt hãc vaticinationẽ intelligi de Christo Deo nostro, qui in terra patrem non habuit, & qui nobiscum corporaliter habitauit: & de eius sanctissima matre, quæ virgo de spiritu sancto concepit. Idem, licet aliis verbis ait propheta Ezechiel quadragesimo quarto capite suarũ visionum. Postquam dixit conuersum fuisse ad viam portæ sanctuarij, quæ respiciebat ad Orientẽ, & clausa erat, subiunxit: Porta hæc clausa erit, non aperietur, & vir non intrabit per eam, quoniã dominus Deus Israël ingressus est per eã, eritq; clausa principi. Vel, vt alij interpretantur, clausa in æternum. Hæc porta in æternum clausa, per quam solus Deus introiuit, & egressus est, quæ alia est, nisi sanctissima Dei genitrix Maria semper virgo. Ita illum locũ D. Hieronymus, diuusq; Augustinus interpretantur. Ea est hæc virgo, quam prædixit Esaias concepturam, Christumq; parituram. O virgo sanctissima templum Domini, sacrariũ spiritus sancti, parentum reparatrix, posterorum seruatrix, tu generi hominũ sine lumine errantium veram lucẽ attulisti, ex te enim ortus est sol iustitiæ Christus Deus noster. Erãt homines omni virtutum pulchritudine nudati in omni dedecore ignominiaq; constituti: obtemperauerat voluntas appetitui, corruerat constantia, fuerat vera dignitas ablata, splendorq; extinctus, & omnia denicq; virtutis ornamenta

Deu. 8.

cecidérant.

cecidérant. At tu Christum concipiendo, eumq; mundo indicando, nos ex tenebris ad lucem, ex morte ad vitã, ex vera turpiq; ignominia ad veram illustremq; dignitatẽ reuocasti. Ex te pendet nostra salus, nostra victoria, & innocẽtiæ restitutio. Quid sine te esset vita mortaliũ, nisi nox, nisi caligo, nisi tenebræ & vmbra mortis? Tu es virgo & mater: cuius mater? eius cuius Deus est pater. Quid aliud significabat rubus ille, quẽ viderat Moyses, flãmas emittẽs, sed seipsum non comburens, nisi teipsam concipiẽtem sine viro, & parientem sine dolore? Tu es hæc absq; dubio, quæ nobis Emanuelem mirabiliter peperisti. Iudæi nihilominus cæci & obstinati dicunt hanc Esaiæ vaticinationem non esse de virgine, sed de Esaiæ vxore intelligendã. Quam ob causam fingunt, vt solẽt, meras nugas intolerabilesq; ineptias, & vanitates: Nónne Deus promisit signũ? Perspicuum est. Quod igitur signum & miraculum esset concipere Esaię vxorem, quæ nulla sterilitate laborabat? O Iudæorum cæcitatem deplorandam. Alij Iudæi hoc intelligi asserunt de vxore regis Achaz, quoniã vidẽt nullũ filium Esaię salutẽ Hierosolymę attulisse: & hunc filiũ, quẽ propheta prædixit fore Iudęorũ liberatorem, aiunt esse regẽ Ezechiã, quẽ cõstat fuisse filium Achaz, admirabilesq; victorias de Iudæorũ hostibus reportasse. Videte cæcorum hominum insaniam. Qui fieri poterat vt vxor regis Achaz in signũ liberationis Hierosolymæ conciperet & pareret Ezechiam, qui iam natus erat? Lege lib 4. Regum, & videbis ex annorum computatione nouẽ annos natũ fuisse Ezechiã, quãdo pater eius Achaz regnare cœpit, & hoc vaticinũ fuit eo regnante. Quis nõ videt esse has Iudæorũ interpretationes in officina Saranæ conflata? *Exod. 3.*

4. Reg. 16. & 18.

Vocabitur nomen eius Emanuel.] Iesus & Emanuel idem sunt, licet diuersa nomina videantur. Iesus sonat saluatorẽ: Emanuel nobiscum Deus. Ad hoc fuit nobiscum Deus, vt nos saluos faceret, Quid aliud est, Deus est nobiscum, quàm Deus est saluator noster? Emanuel appellatur propter diuinam humanamq. naturam in vna hypostasi vnitam. Idem aliis verbis dixit in hunc modum D. Ioannes, Et verbũ caro factum est. Quid est, verbum caro factum est, quàm nobiscum Deus? Idem est Emanuel ac deus factus homo, cum hominibus cõuersans. Id prædixerat Baruch propheta cap. 3. vbi loquens de Messia ait, Hic est Deus noster, & non æstimabitur alius aduersus eum. Et paulò pòst, Post hæc in terra visus est, & cum hominibus conuersatus est. Idẽ prædixit *Ioan. 1.*

Psal.64. dixit iis verbis alius vates, veritas de terra orta est. Hoc est, Deus, qui est, ipsa veritas, terrenum corpus accepit, vt terram colentibus viam æternæ salutis aperiret, eosque saluos faceret, atque ad veram cœlestemque promissionis patriam perduceret. Bonũ, ait D. ille Dionysius Apostoli Pauli discipulus, est sui ipsius diffusiuum & communicatiuum: vndè summũ bonum erit summè cõmunicatiuum. Cùm autẽ deus sit summè bonus summè se nobiscũ cõmunicauit. Qua in re poterat magis cõmunicare quàm humanitatem nostram assumendo & nobiscum habitando? Hæc fuit summa communicatio, & admirabilis erga nos amoris abundãtia. Hoc intuens animo Esaias dixit esse Messiam Emanuelem vocandum, vt eius diuinitatem & humanitatem ostenderet. Obserua. Venit deus vt salui essemus, ergo perditi eramus. Venit vt consequeremur salutem, ergo laborabamus ægritudine, Venit vt esset nobiscũ, ergo eramus sine eo. Cùm Christus sit Emanuel, cùm nobiscum sit Deus, quid timemus? Quid amplius cõcupiscimus? Cur mundi opes & voluptates tam ardenter quærimus, nisi quia quamuis ipse venerit, vt sit nobiscum, nos tamen sine eo esse volumus? Ipse est nobiscum, nos verò cum eo non sumus. Ipse nos quærit nos eum fugimus. Ipse vult vt quæramus vitã, nos autem currimus ad mortem, ruimusque ad interitum voluntarium. Aduerte: Non dicit, Vocabitur nomen eius, nos cum eo, sed ipse nobiscum. O immensum Dei erga nos pietatem, & incredibilem nostram erga Deum ingratitudinem.

Butyrum & mel comedet, vt sciat reprobare malum, & eligere bonum.] Hoc est, erit verus Deus & verus homo. Ac si dicat, Ne mireris ô domus Dauid virginem parientem, & talem filium qui priusquam nascatur, te liberet inuocatus. Nam ipse est Deus, qui assumpta humanitate nobiscum erit factus homo. Ne existimes eum assumpturum esse corpus aërum aut phantasticũ, nam reuera erit verus homo, cibisq; vtetur infantium: comedet enim butyrum & mel. Sed hoc eius sapientiam non impediet: nam pannis inuolutus, & infantili pabulo nutritus sciet reprobare malum & eligere bonum. Particula vt non hic finalẽ causam designat, sed euentum & consecutionem: non enim comedet eo fine, vt sciat reprobare malũ & eligere bonũ, sed ita butyrum & mel comedet, vt etiam sciet reprobare malum & eligere bonum.

Infra 9. Voluit his verbis propheta vtramque Christi naturã diuinã humanamque

humanamque significare. Id quod multis aliis in locis fecit, veluti cap. 9. vbi prædixit Christum fore puerum, & vocandum esse Deum. Sed ita hoc attemperauit Etaias, aliique diuini vates, vt quamuis suo tempore à Iudæis alta mysteria minimè cõtemplantibus non intelligeretur, ne sanctum daretur canibus, posset tamen posteà suo tempore intelligi à Christianis. Oportebat enim tam admirabiles res, tanti mysterij maiestatisque repletas, esse his tegumentis coopertas & inuolutas. Erat enim testamentum vetus veluti quædam cortina, in qua diuina mysteria tegebantur, quæ fuerunt in nouo testamento reserata. *Simile.*

Quia antequam sciat puer reprobare malum, & eligere bonũ, derelinquetur terra, quam tu detestaris, à facie duorum regũ suorum. Adducet Dominus super te, & super populum tuum, & super domũ patris tui, dies, qui non venerũt à diebus separationis Ephraim à Iuda, cum rege Assyriorum. Et erit in die illa: Sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Aegypti, & Api, quæ est in terra Assur, & venient, & requiescent omnes in torrentibus vallium, & in cauernis petrarum, & in omnibus frutetis, & in vniuersis foraminibus. In die illa radet Dominus in nouacula conducta, in his qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, caput, & pilos pedum, & barbã vniuersam Et erit in die illa: nutriet homo vaccam bouem, & duas oues, & præ vbertate lactis comedet butyrum. 4. Reg. 19. 2. Par. 32. *Butyrum enim & mel manducabit omnis homo, qui relictus fuerit in medio terræ. Et erit in die illa: omnis locus, vbi fuerint mille vites, mille argenteis, in spinas & vepres erunt. Cum sagittis & arcu ingredietur illuc. Vepres enim vt spinæ erunt in vniuersa terra Et omnes montes, qui in sarculo sarrientur, nõ venies illuc terror spinarũ & veprium, & erit in pascua bonis, & in cõculcationem pecoris.*

Quia antequam.] Redit propheta ad particularem liberationem, & est sensus: Priusquam Emanuel nascatur, priusquam ad eam ætatem veniat in qua sciunt homines reprobare malum & eligere bonum, ipse liberabit terram hanc, quã tu ô Achaz ob idolatriã tuam detestaris, quia in ea verus Deus colitur. Et relinquetur terra à duobus regibus qui eã oppugnatum venerant. Id quod dicit, quam tu detestaris, potest verti. pro qua tu solicitus es. Potest hic locus ita explanari, melius meo quidem iudicio: priusquam Christus nascatur, terra Syriæ & Samariæ, quam tu destaris, & odio prosequeris derelinquetur à suis regibus, quoniã eos capiet & vastabit Assyriorũ rex. Pernicies enim, quã hi duo reges Hierosolymæ moliebantur, in eorũ caput redundabit.

Adducet dominus super te.] Sensus est: Tu eripieris modo à regibus Syriæ & Samariæ, sed postea ob impietatem tuam grauiret affligeris. Adducet Dominus super te multo maiora mala quam ea, in quæ inciderunt decem tribus, postquam seà Iuda separauerũt. Suadet propheta populũ suũ iis minis & terroribus à vitiis reuocare, ad Deumq; reducere.

Cum rege Assyriorum.] Id est, in has calamitates incurretis, cùm venerit rex Assyriorum. Rex Babylonis appellatur hic rex Assyriorum, quoniã Babyloniũ subiecti fuerũt Assyriis. Lege quartum librum Regum, & secundum Paralipomenon, & videbis regem Babylonis cum magnis copiis Hierosolymam venisse, eamque cepisse, & templum incendisse atque Iudæos captiuos secum in Chaldæam asportasse.

4. Reg. vl.
2. Par. vl.

Et erit in die illa: Sibilabit dominus muscæ.] Aegyptios vocat muscas propter idolatriæ sordes, & propter eorũ imbecilitatem. vel fortasse quia ibi erat magna muscarum multitudo. Assyrios apes vocat, quia, vt apes stimulum emittũt sic Assyriũ vsu sagittarum erant instructissimi, & velut apes volantes & solicitæ, ad prælium velociter & solicitè veniebant. Sensus est: Vocabit Deus ad prælium non solum Aegyptios imbecillos, sed etiam fortes acresque Assyrios, ad pugnandum instructos atque paratos,

Requiescant omnes in torrentibus vallium. Permanet in eadem translatione. Significat Egyptios & Assyrios venturos esse cum magna militum multitudine: terramque Iuda occupaturos & euersuros.

In die illa radet dominus in nouacula conducta. Per nouacula m conductam, per regem Assyriorum, & per eos qui trans flumen sunt, idem significatur. Prædicit Iudæorum excidiũ per Babylonios, quos Asyrios vocat, qui respectu Hierosolymæ sunt trans flumen Euphratem. Ideo exercitus Assyriorum appellatur nouacula, quia omnia abrasurus & deleturus erat: & ideò appellatur conducta, quia eo populo tanquam conducto vsus est Deus, ad Iudæorum euersionem & vastitatem. Per caput intelligitur rex Iuda, per barbã principes & nobiles, quibus rex ornatur, per pedes verò hi qui sunt obscuris orti parentibus. Est igitur sensus: Regnum Iuda delebitur ab exercitu Assyriorum, qui veluti acutissima nouacula omnia radent, regem, nobiles, & infimo loco natos, vt nihil in Iudæa relinquant forte, nihil pulchrum, nihil firmum & stabile,

Et erit in die illa nutriet homo vaccam vnam.] Sensus est: Victis

Victis Iudæis in Chaldeamque translatis tanta erit in Iudæa solitudo, tantâ vastitas, tanta paupertas, vt pauciſsimi ibi habitent. Et ex illis nullus armenta boum, neque greges ouium habebit: Sed raras habitator vix vaccam vnam, paucasque oues habere poterit: & ob frumenti inopiam comedent homines butyrum & mel. Nam terra ob habitantium raritatem erit feracior, & agri abundabunt herbis, & pecora pascentur liberè quapropter affluent lacte. Describit vates Iudææ solitudinem & inopiam, post Babylonicam captiuitatem.

Vbi fuerint mille vites mille argenteis.] Hoc est tanta erit solitudo, vt locus, vbi fuerant mille vites mille argenteis æstimatæ, in spinetum & vepretum conuertatur. Nam vites ob hostium metum nequaquam amputabuntur.

In sagittis & arcu ingredientur illuc.] Sæuientibus vbique armis nemo agrum suum audebit inuisere absque arcu & sagittis propter metum & hostium & ferrarum. Et relictis locis campestribus fugient homines ad montes, vt eorum difficultate muniantur. In montibus illis neque crescent vepres neque spinæ: quoniam sarrientur & fodientur sarculo & ligone à paucis illis colonis, qui ibi miserabiliter habitauerint. Cætera omnia patebunt pascuis, libereque à pecoribus conculcabuntur. Diuus Gregorius in moralibus libro decimonono cap. vigesimooctauo per spinetum intelligit gentilitatem, ad quam Apostoli cum arcu & sagittis ingressi sunt, quia ad feriendam gentium duritiem cum districtis verborum spiculis, introierunt. Appellat verba sanctorum concionatorum sagittas, de quibus dicitur in psalmo: Sagittæ paruulorum factæ sunt plagæ eorum. *Psal. 63.* Hoc est, Ardentissima Apostolorum verba corda hominum feriebant. Appellantur autem Apostoli paruuli propter eorum sanctam humilitatem & simplicitatem. Qui *Matt. 18.* bus aiebat Christus, vt est apud Matthæum, Nisi conuersi fueritis & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum. Hæc est causa cur dicat scriptura primo libro Regum filius vnius anni erat Saul cùm regnare cæ *1. Reg. 13.* pisset: volens enim significare eum, cùm regnum obtinuit fuisse simplicem & probũ, ait esse paruulum, ac si vnum annum natus esset. Qui si in illa simplicitate & humilitate permaneret, esset absque dubio egregia quadam gloria cumulatus. Huiusmodi paruulis aperit Deus sua mysteria, diuinamque sacrarũ scripturarum intelligentiam ostendit. Id

Psal. 118. sentiebat diuinus ille Psaltes, cum ita canebat. Declaratio, seu vt potest verti ex hebræo, ostium sermonum tuorum illuminat, & intellectum dat paruulis. Id ostendit Christus Matt. 11. apud Matthæum ita inquiens: Confiteor tibi pater, Domine cæli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ex quo poteris facilè colligere non superbos hæreticos, sed humiles catholicos esse diuinarum literarum verum sensum consecutos.

Annotationes ex hebræo in CAPVT VII.

Et qui derelictus est Iasub filius tuus] Pro Iasub in hebraico est iaschub, à verbo schub, quod significat conuertere. So Iaxub. nat igitur Iaxub conuertetur. Voluit hoc nomine significare reliquias Iudæorum esse ad Christum cõuertendas. Præcepit Deus Esaiæ, vt filium suum Iaxub assumeret, vt nominis significatione rei euentum significaret.

Et non tentabo Dominum.] Pro tentabo est in hebraico anasseh, à verbo nasah, quod significat tentare, quam significationem secutus est noster interpres. Potest esse à verbo nasas, q̃ significat extollere & exaltare. Ideò poterat verti: Et non exaltabo Dominum.

Ecce virgo concipiet.] Pro virgine est in hebraico almah, quod nomen significat virginem. Et nõ solum hoc in loco sed etiã in cap. vigesimoquarto Geneseos, vbi in hebraico est hæc dictio almah vertit interpres Latinus virginẽ inquiẽs: Virgo quæ egredietur ad hauriendam aquam. Et lingua Punica, quæ vt ait diuus Hieronymus de Hebræorum fonti bº manare dicitur, almah virginẽ significat. Et Septuaginta interpretes nationẽ Hæbræi, & apud Hebræos clari in primis linguaq̃ Græca peritissimi verterũt hoc in loco παρθένος, quod nomẽ proprie virginẽ absque dubio significat. Nihilo minus tamen audent nunc Iudæi asserere hoc nõ intelligi de virgine, sed de vxore Esaiæ, quanquam ex illis non nulli dicant esse de vxore regis Achaz intelligendũ, quarũ vtraque virum cognouerat: neque volunt fateri hoc nomen virginem significare: Imo omnes Septuaginta fuisse hoc in loco deceptos asseuerãter affirmant, suorumque Rabbinorum antiquorum commentarios, in quibus almoth bethuoloth interpretantur, omnino reiiciunt: Dictio enim bethuloth sine vlo dubio virgines significat vt ipsi facilè cõfitẽtur quã falsa & ineptæ sint horũ Iudæorũ interpretationes,

nes, in explanatione oſtēdimus, periuatur hęc dictio almah à verbo alā quod ſignificat latere & abſcōdere: vnde ſignificat nō quācunque virgine, ſed eā, quę eſt abſcōdita, de cuius integritate dubitare nemo poſsit: & quæ eſt non vetula, ſed adoleſcentula. Ideo Latinus interpres in primo Canticorū capite vertit: Adoleſcentulę dilexerūt te. Vbi in hebraico eſt alamoth, & in cōmentario hebraico exponitur bethuloth. Et in prouerbiis capite trigeſimo vbi ſcriptū eſt: Tria ſunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: viam aquilæ in cælo, viam colubri ſuper terram, viam nauis in medio mari, & viam viri in adoleſcentia, pro adoleſcentia debet eſſe in adoleſcentula, ſiue in virgine: eſt enim in hebraico idem vocabulum almah, & ita habent nonnulli codices Latini. Sed vitio Typographorum effectum eſſe exiſtimo, vt pro adoleſcentula deprauatę ſcriberetur adoleſcentia. Hoc myſterium ait Salomon ſibi fuiſſe occultum & arcanum. Quis eſt hic homo cuius viam in virgine adoleſcētula & abſcondita ignorabat Salomon, niſi Chriſtus de Spiritu ſancto cōceptus, & de virgine ſanctiſsima Maria admirabiliter natus? Hanc vnicā inexplicabilemq. generationem non poterat humano intellectu percipere Salomon. Quamuis enim intelligeret concepturam eſſe virginem Emanuelemque parituram, viam tamē & inenarabilem modum comprehendere nequaquam poterat. De qua dicebat Eſaias capitequinquageſimo tertio: generationem eius quis enarrabit?

Si non credideritis, non permanebitis.] Nempe in regno. Pro credere & permanere in hebraico eſt vnū atque idem verbum, nimirum aman. Sed priori loco eſt tertię coniugationis vocis actiuæ, quæ appellatur hiphil, & ſignificat credere: Secundò verò loco eſt primæ coniugationis paſsiuæ, quam appellant niphal, & ſignificat eſſe firmum, certum, ſtabilem, & permanētem. Ideò rectè vertit interpres noſter: Si non crediderit is, non permanebitis. Et quoniam qui firmi certique ſunt in re aliqua, eam intelligere cenſentur, ideo adducti hac ratione verterunt Septuaginta interpretes. Si non crediderit is, nō intelligetis. Quaſi illis dicat propheta: Niſi Dei verbis fidem adhibueritis vera intelligētia carebitis. Vbi aſpicis infideles omnes eſſe vera intelligenia ſapientiaque deſtitutos. De illis enim ait in hunc modum Diuus Paulus in epiſtola ad Romanos. Euanuerunt in cogitationibus ſuis & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum. Dicentes *Rom. 1.*

enim se esse sapientes stulti facti sunt. Diuus Augustinus inquit intellectum esse præmium fidei. Et rectè quidem. Est enim perspicuum, fidem illuminare, admirabilemq; intelligentiam tribuere. Pagninus vertit: Si non creditis, quia nō estis stabiles. Hoc est. Ideo mihi non creditis est, quia non estis in solido fidei fundamento constituti. Potest verti: Si non credideritis, non eritis stabiles, vel fideles, vel fortes, vel perseuerantes.

Argumentum capitis Octaui.

Describit diuinus vates admirabilem sanctę virginis Mariæ partum. Id quod fecerat capite superiore. Celebrat victoriam, quam Christus erat de dæmone reportaturus. Vaticinatur venturas esse Assyriorum copias in Iudæam, totamque regionem, excepta Hierosolyma, vastaturas. Prædicit Syriæ & Samarię excidium & vastitatem. Hortatur populum suum ad Dei timorem, veramq; religionē amplexandam. Præcinit Christum fore eum timētibus & colentibus in sanctificationem, in petram autem offensionis impiis Iudæis, ipsius Christi Dei nostri diuina opera damnantibus, eiusque gloriam deformare atque extinguere cupientibus. Piorum enim animos erigit Deus, & ad altissimam dignitatem extollit, & ad vitam tandem æternam perducit. Illi autem qui se vitiis dediderunt, eorumque se quasi ministros præbuerunt, Christi sanctissimis operibus offenduntur. Quò fit, vt ad æternas miserias præcipites ruant. Tandem docet vanos esse ariolos, tollendamq; esse omnem superstitionem, & ad sacram Dei legem confugiendum.

CAPVT VIII.

ET dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stylo hominis. Velociter spolia detrahe, citò prædare. Et adhibui mihi testes fideles: Vriam sacerdotē, & Zachariam filium Barachiæ: & accessi ad prophetissam, & concepit, & peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomē eius, Accelera spolia detrahere, Festina prædari. Quia antequam sciat puer vocare patrem suum & matrē suā, auferetur fortitudo Damasci: & spolia Samariæ coram rege Assyriorum. Et adiecit Dominus loqui ad me adhuc, dicens: Pro eo quod

quod abiecit populus iste aquas Silo, quæ vadunt cum silentio, & assumpsit magis Rasin, & filium Romeliæ, propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas, regem Assyriorum, & omnem gloriam eius. Et ascendet super omnes riuos eius, & fluet super vniuersas ripas eius, & ibit per Iudam inundans, & transiens vsque ad collum veniet. Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emanuel.

EXPLANATIO.

Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem.] Vult Propheta iis verbis ostendere, rem hanc quam vult consignare literis, & mādare monumentis, magnam esse dignamque absque dubio quam nulla vnquam deleat obliuio. Cur enim ad tam pauca verba scribenda erat librum magnum sumpturus, nisi veller mysterij magnitudinē significare? Nā quod maius illustriusque mysterium esse potest, quàm virginem concipere, eumq; parere, qui est verus Deus & verus homo, hominum generis restaurator, ipsius matris, quæ eū genuit, creator totiusque mundi redemptor? Est etiam altera causa ob quam iussit Deus esse librum magnum, nempè vt posset ab omnibus videri, nec ob eius paruitatē se aliquis excusaret. Et eam ob causam præcepit Esaiæ, vt scriberet stylo hominis hoc est manifesto, & verbis humanis, literisq; notis, vt omnes possent id, quod erat scribendū, intelligere. Et hanc rationem affert Ioatham in Targum. Voluit Deus etiam hac in re suam erga homines clementiam significare. Idem præcepit prophetæ Habacuc hunc modū: *Habac.2.* Scribe visum: & explana eum super tabulas, vt percurrat qui legerit. Acsi diceret: Scribe vaticinationē, eamq; planè explica, vt qui legerit, possit eam facile intelligere.

Velociter spolia detrahe, cito prædare.] Hæc est prophetia, quam Esaias in libro magno scribere iubebatur. vide quàm pauca verba, sed considera quàm sublimia mysteria in illis includantur. Capite superiore prædixit sanctus vates nomē & admirabilem Emanuelis natiuitatem: nūc alia eius nomina, verbis quidem differentia, sed re idem significantia, scribit: quibus nostram à dæmone liberationem significat. Est igitur sensus Hactenus diabolus homines oppressit, huiusque mundi principatum obtinens exercuit tyrannidem immanissimam. Sed ipse eiicietur foras. Ideo tu puer ô Emanuel detrahe velociter eius spolia auser homines ab eius potestate & miserrima seruitute, ipsi enim sūt spolia, quę es ab illo ablaturus: ea cito eripe, ipsumque dæmonem prædare:

dare: non vltra eum regnare patiaris. Id fuisse à Christo saluatore nostro factum, & hanc vaticinationem impletam ipsa euangelia asserunt, & nos planè cognoscimus. Non existimes hāc Christi victoriam fuisse tunc primo ab Esaia prænuntiata: Nam in mundi principio fuit à Deo prędicta, & postea à Moyse literis contestata. Cùm primum nostri primi parentes ob diuini pręcepti trāsgressionem in grauissimum crimen incidissent, ita Deus serpenti, quæ Euam seduxit, & in posteritate fuerat crudelissimum excidium machinatus, allocutus est: Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semen tuum & semen illius, & ipsa conteret caput tuum, Vel, vt est in hebraico, & ipsum conteret caput tuum. Quæ est hæc mulier, nisi virgo sanctissima Dei genetrix Maria? Quid per eius semen, nisi Christus Deus noster intelligitur? Hunc dicit esse dæmonis caput contriturum. Cui existimas reseruatum fuisse hanc victoriam, nisi Christo Deo nostro quæ spolia detraxit ab hoste antiquo, eiusque caput contriuit hominumque genus ad veram dignitatem & amplitudinē reuocauit? Communis verfio attribuit virgini Mariæ hanc victoriam, dicens: Et ipsa conteret caput tuum. Quoniā ipsa Christum genuit, qui eam victoriam de dæmone reportauit, vt nos ad vitam perduceret beatam & immortalem. At litera hebraica ad virginis fructum hanc victoriam refert. Non enim dicit: Et ipsa, sed, Et ipse, nimirum virginis fructus. Et ita transtulit Pagninus, & nonnulli alij.

Gene. 3.

Adhibui mihi testes fideles.] Scripsi ea, quæ mihi præcepit Deus, & assumpsit testes magnæ fidei & integritatis, nempe Vriā sacerdotē & Zachariā filiū Barachiæ, viros claros, qui magnā celebritatē sermonis hominū fuerant consecuti. Hi certò sciūt me sumpsisse librū magnū, cui ea, quæ mihi deus preceperat, mandaui. Vrias sonat illustrationē siue illuminationē Dei. Zacharias verò Dei memorē siue memoriā. Hi enim sunt fideles testes, quia à Deo illuminātur, eumq; memoria tenēt. Ex quo colliges nō esse eos integros testes, qui in ignorantiæ peccatorumq; tenebris versantur, Deumque obliuiscuntur, neq; veritatē neque iustitiam colentes. Christus apud Ioannem in sermone illo amoris plenissimo, quē habuit inter Discipulos suos imminente tempore, quo erat acceptis grauissimis contumeliis ex hoc mundo ad patrem transiturus, hæc verba fecit: Cū venerit paracletus, quē ego mittam vobis à patre, spiritū veritatis, qui à patre procedit

Iosu. 23.

ille

ille testimonium perhibebit de me. Et vos testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis. Ac si diceret: Testimonium, quod de me tribuetis ô Discipuli mei, fidele erit & incorruptum, quoniam eritis Spiritu sancto incensi, & ea testificabimini, quę vidistis, quoniam ab initio mearũ cõcionum meorumque miraculorũ mecum estis, Vbi vides idoneos & approbatos testes eos esse, qui & iusti sunt, & ea, quæ testantur, certo sciunt. Debet iudex considerare sintne testes integri an deprauati, nimiaque affectione corrupti. Vt enim solis radius per vitrum variis depictum coloribus ingrediens, vitri colores non autem suum representat, vt cùm sol sit vnus atque idem diuersus tamen pro colorum varietate appareat: sic homo affectu corruptus, non veros atque natiuos colores rebus tribuit, sed qualis est eius affectio, tali colore rem ipsam depingit, vt cùm vnum atque idem sit factũ, in hoc illud laudet, in alio verò vituperet, ingrediens enim iudicium per affectum, ipsius affectus colorem ostendit, ex quo consequitur vt eius testimonium aliorum facta sæpenumero deprauatè representet. Prudenter equidem Agesilaus, vt est apud Plutarchum quoties audiebat aliquos de aliorum aut laude aut vituperio testimonium dicere existimabat nõ minus esse inquirendos & discendos eorũ mores, qui loquebantur, quã eorũ, de quibus verba faciebant. *Similitudo.*

Accessi ad prophetissam.] Postquam ex Dei præcepto, inquit, scripsi in libro magno mysterium redemptionis humanæ per Christum, & adhibui mihi testes fideles, accessi mente ad prophetissam illam virginem Mariam sacratissimam, & diuino lumine illustratus vidi fore, vt ipsa conciperet, & pareret: integra & violata virginitate permanente Et dixit mihi deus Filius huius virginis est puer ille, qui vocabitur Emanuel. Tu etiã voca nomen eius, accelera spolia detrahe, festina prædari. Accelera spolia detrahe, siue spolia detrahere est vnum nomen. Festina prædari alterum, sed in idem recidens Voluit Deus his nominibus ostendere esse Christũ magna cũ festinatione à dęmone mundũ erepturũ.

Antequam sciat puer vocare patrem suum & matrem suam] Confirmatio est eius, quod dixerat, esse Christum cum magna festinatione mundum à demonis fauce erepturum. Quasi dicat: Priusquam Emanuel humanitate assumpta ad id perueniat ætati, in qua pueri sciunt vocare patrem & matrem, auferet atque destruet mundi fortitudinem & sapientiam. Nam quid aliud fuit Christi natiuitas eiusque in mũ-

dum

dum aduentus siue humanis armis, siue copiis & hominum exercitibus, sine bellico apparatu, quàm inanis mundi fortitudinis euersio? voluit statim in infantia Christus iudicare nulla arma, nullam mundi fortitudinem, nullas hominum munitiones, tantã habere firmitudinẽ, vt in illis fiduciã collocaremus: sed in Christi fide charitate formata, in vera religione, in mũdi cõceptu, in perpetua virtutis cõstantia esse veram fortitudinem constitutam. Quid aliud fuit
Luc.2. nasci Christum inter paleas & fænum, & reclinari à virgine sanctissima in humili præsepio, quia non erat ei locus in diuersorio, vt ait euangelista quàm humani fastu, inanis gloriæ, hominum pompæ, & huius mundi sapientiæ, apertissima dãnatio? Quid aliud fuit nasci in itinere & in diuersorio nisi docere viram hanc viam esse & diuersorium, non permanens domicilium? Quid aliud fuit illa profunda humilitas quàm mundi superbię & iactantię clarissima improbatio? Quid aliud fuit illa summa paupertas, quã humanæ prosperitatis, fluxarumque opum inconstantium in casuque sitarum contemptio? In illa inopia voluit delitescere summus ille omnium rerũ opifex, amplissimusque cæli moderator & rector, qui naturã vniuersam immẽsa virtute coercet & continet, totius vniuersi inuictissimus imperator, vt doceret fundamentũ Christianæ philosophiæ verçq; religionis initium in rerum humanarũ contemptione ac despicientia consistere: nosque ad cælestis patriæ desiderium firmissimamq; æternitatis spẽ & fiduciam excitaret. Cùm igi tur Christus natus est, statim inçpit auferre fortitudinem
2.Cor.1. Damasci. Stultam enim fecit Deus huius mũdi sapientiam. Et vt verbis vtar Apostoli, quæ stulta sunt mundi elegit Deus, vt confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi & contemptibilia elegit, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret. Vocat hoc in loco diuus Paulus ea, quæ nõ sunt, res illas, quæ nullius esse momenti videntur, & pro nihilo putantur. Si attentius velimus intueri, videbimus apertissimè summam fuisse Christi saluatoris nostri in mundi restauratione
Luc.2. Matt.2. celeritatem. Cùm primùm natus est in mundo, cœpit saluum facere mundum. Statim adduxit ad se pastores, qui angelis concinẽtibus Christumq; nunciantibus ad præsepium peruenerunt: & Magos orientales ex distantibus prouinciis ad se velociter perduxit: vt significaret non solum Iudæorũ reliquias, quæ per pastores Iudæos significabantur, sed etiam gen-

tes,

tes, quarum primitiæ erant Magi illi Orientis, esse salutem cõsecuturas. Cùm rex aliquis vult principem filium sui designare regem, conuocat vrbium legatos, qui iurent se esse principi obtemperaturos. Fiunt conuentus, & designatur rex. Cõstitutus est Christus rex à Deo patre, iuxta id quod ipse de se ait in psalmo: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montẽ sanctum eius. Quod intelligitur quatenus ille homo est: Nam natura diuina Christus æqualis est patri, semperq; regnum obtinuit. Venerunt totius orbis legati, pastores ex Iudæis, Magi ex gentibus, vt hunc regẽ recognoscerent & adorarent. Ô felix Bethleem, ô amplissimum atq; excellentissimum diuersoriũ, ô domus panis, id enim significas, vbi natus est panis ille viuus, qui de cælo descendit, vbi facti sunt cõuentus cæli & terræ & verus totius vniuersi princeps & rex à Iudæis & gentibus, & angelis, reliquisq; cælitibus recognoscitur & adoratur? In te natus in tẽpore ille, qui est sempiternus, cœpit velocissimè mundum restituere. At sentienda quidem est, omniq; lachrymarũ abundantia sæpenumero deploranda obliuio nostra, qui Deo acceleràti & festinanti, vt nos liberet & seruet, non occurrimus sed in nostra ignauia & pernicie torpemus. Consideremus Dei celeritatẽ & nostrã desidiã, Dei solicitudinem, nostrã inertiã. Cur nõ festinamus, si deus festinat? Quid respõdebit nostra socordia Christi velocitati? Venit Deus in mũdũ & dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt nos eriperet à præsenti seculo nequã, vt verbis Paulinis vtar in epist. ad Galatas, & nos iterũ atq; iterũ vinculis nosipsos astringimus, & in desidia nostra permanemus. Acceleremus igitur, & accinctis renibus nostris, baculos manu tenẽtes, vt Deus in Exodo præcipiebat, comedamus festinãtes. Et, vt ait D. Paulus in epist. ad Hebræos, festinemus ingredi in illam requiem, vbi Dei visione in æternum fruamur.

P*sal.*2.

*Ioan.*4.

*Gal.*5.

*Exod.*12.

*Hebr.*4.

Et spolia Samariæ coram rege Assyriorum.] Auferet Emanuel spolia Samariæ, hoc est, homines mundi à diaboli potestate coram ipso diabolo. Idem dicit alio in loco prophetа iis verbis: Ideò dispertiam ei plurimos, & fortiũ diuidet spolia. Idem etiã Christus apud Lucã significauit ita dicẽs. Cùm fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet. Si autem fortior illo superueniens vicerit eũ, vniuersa arma eius auferet in quibus confidebat, & spolia eius distribuet. Hæc spolia sunt homines, quos Christus à dæmonis potestate ereptos distribuit. Nam ipse, vt ait D. Paulus

Infra 53.

*Luc.*11.

Ephes.4. Ius in epist. ad Ephesios, dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem prophetas, alios verò Euangelistas, alios autem pastores & doctores. Vicit igitur Christus dæmonẽ, eiusq; captiuitatem, sibi captiuauit, & in cælum adduxit. Id quidẽ est quod ait Apostolus in eadẽ epist. Ascendens in al-
Ephes.4. tum captiuam duxit captiuitatem Hoc est homine, qui ari tea erant spolia Samariæ, ab exilio, ad cælestẽ patriam ad-
Psal.67. duxit. Quod Dauid multò antea cecinerat. Et quãuis hoc ita sit, existimo tamen hoc etiam de materiali Samaria & Damasco ciuitate Syriæ dictũ esse. Prædicit enim his verbis propheta victoriam, quã Assyriorum rex de Syria & Samaria reportauit, quod fuit prius, quàm puer sciret vocare patrẽ & matrẽ, hoc est, priusquã Christus nasceretur. Sed hęc victoria significabat Christi victoriam, qui erat de diabolo, mundo, & morte triumphaturus. Quod factum fuit, quando multi ex Iudęis, pluresq; ex gentibus in Christũ crediderunt, & repudiata superstitione, ad verã pietatem & religionẽ animum applicuerunt, seq; Christo libenter dedicarũt. Iudęi per hanc prophetissam intelligunt, vt dixi, vxorẽ Esaiæ: Ad quã dicũt eum corã fidelibus testibus Vria & Zacharia accessisse, ex eoq; congressu filium genuisse, qui vocatus fuit, Accelera spolia detrahere, festina prædari Sed quis nõ videt Iudæorum imprudentiã, qui Esaiæ prophetæ sanctissimo eam turpitudinẽ tribuũt, quam ne leones quidem admitterẽt. Qui enim fieri posset vt modestissimus sanctissimusque vates coram hominibus veneriũ actum exercuisset cùm non dicam homines, sed etiam quædã bruta animalia nolint cum fœminis cõgressum habere nisi in locis abstrusis ab hominumque conspectu remotissimus? Id enim de elephantis & camelis Aristoteles libro 5. de nat. animalium capite. 2. scribit. Præterea: puer natus ex tali congressu natus fuisset decem & nouem annos cũ Samaria euerteretur. Illa enim, vt cõstat ex quarto Regum, & 2. Paralipomenõ, euer-
4 Reg. 17. & 18. sa fuit anno sexto regis Ezechiæ, puer autem, si verum est, quod dicunt Iudæi, conceptus fuit secundo anno Achaz
2. Par. 32. regis Iuda. Inter annum autem secũdum Achaz & sextum Ezechiæ si rectè cõputes, inuenies viginti annos interfluxisse. Quomodo igitur fieri posset vt puer nesciret vocare patrem & matrem iam natus annos saltem decem & nouem? Ex quo apertissimè colliges falsam commentitiamque esse hanc Iudæorum opinionem, neque posse cum ratione, neq; cum scriptuarum veritate cohærere. Est igitur hęc prophe-

tissa

tissa virgo illa sanctissima Dei genitrix Maria, de qua dixerat superiore capite: Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emanuel. Ad hanc accessit mente diuinus noster vates, eam fuit animo contemplatus Christū parientem, & in virginitate perseuerantem.

Pro eo quod abiecit populus iste aquas Siloe.] Prædicit euersionem Iudææ per Assyrios: Quasi dicat quoniam populus Iudæ, cuius regnū est veluti fons Siloe leniter fluens, suum negligit statum, & spem non in diuino præsidio, sed in regibus Syriæ & Samariæ ponit, eisque vult se subiicere, qui sunt velut fluuij magnj suo impetu omnia secum rapientes, ego adducam super eum aquas fluminis rapidissimi, qui totam terram se fundant, hoc est, potentem immanemq; Assyriorum regem, qui totam terrā vastet & populetur. Hoc ideō dicit, quia multi ex regno Iuda fauebant regibus Syrię & Samariæ, quos videbant potētes, eosque sibi reges constituere volebāt, Siloe est fons lenis & innoxius ad radices mōtis Sion, cui regnum Iuda, quod fuerat à Deo constitutum, cōparatur. Animaduerte. Iudæi volebant eligere reges Syrię & Samariæ, illisque subiici. At Deus eos nō illis sed regi Assyriæ seruire fecit. Colliges hinc eos, qui illis nolunt subiici, quibus Deus vult, sed diuinæ volūtati nequaquā obtemperantes alios eligunt, quibus se subiciant, postea aliis seruire, qui eos opprimāt & affligant. Aequum enim est, vt quoniā illi non vis subiici, cui Deus vult vt subiiciaris, ei sis subiectus, cui subiici nequaquā velles. Quomodo vis vt tibi Deus pareat, si tu illi nō vis parere? Fac quod vult, & faciet quod vis. Illud est præterea obseruandum Siloe sonare missum: missus autem Christus fuit, ita enim ait D. Paulus in Epist. ad Galatas: Vbi venit plenitudo temporis misit Deus filium suum, factum ex muliere, factū sub lege, vt eos, qui sub lege erant, redimeret. *Galat. 4.* Est igitur huius loci sensus: Quoniam Iudæorum populus contempsit & abiecit Messiam à patre missum, & voluit potius Scribis & Pharisęis adhærere, ideō eum Deus tradet Romanis, qui eum summis calamitatibus premant. Hic est fons ille cuius aqua cæci oculos aperuit, vt est apud Ioan. cap. 9. Volens enim euāgelista significare, per fontem illum Christum intelligi, adiecit nominis interpretationem, dicens: Siloe missum sonare. *Ioan. 2.* Est namque Christus fons ille, de quo aiebat regius vates cū patre loquens: Apud te est fons vitæ. *Psal. 35.* Et Zacharias propheta: In die, inquit, illa erit fons patens domui Dauid & habitantibus Ierusalem in *Zach. 13.*

ablutionē peccatorum. Fons vitæ, qui tollit peccata mundi, missus à patre fuit, vt cæcorum oculis mederetur. Quis est ille qui mentis oculorū tenebras aufert, nisi Christus saluator noster: Si hunc fontem contēpseris, cæcus permanebis, nullo diuinæ gratiæ splendore illustratus, & regi Assyrio, hoc est, diabolo huius mundi principi subiicieris, à quo immaniter vexaberis. Si vis lumen oculorum recipere, cōfuge ad hunc fontem & detersa cæcitate clarum lumen recipies. Fuit eius aqua leniter absq; strepitu & clamore, quod Christo conuenire indicat locus Esaiæ cap. 42. ita habens. Non cōtendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem eius. Quem locum. D. Matthæus 12. cap. sui euangelij de Christo interpretatur, Illud est hoc loco aduertendum, eos reprehendi, qui clamoribus & contentionibus vtuntur, aquasque Siloe quiete & in silentio fluentes contemnunt.

3. Reg. 6. *Simile.* Vt enim in templi Salomonis structura, neque audiebatur malleus, neque securis, vt in primo Regum libro literæ diuinę testantur, sic in ecclesia Christi templo celeberrimo & amplissimo nullæ debent esse iniquæ lites, altercationes, & tempestates, sed modestia, tranquillitas, & charitas.

Vsque ad collum veniet.] Id est vsque ad Hierosolymam, vsque ad quā venit rex Assyrius, sed eam non euertit, quoniam voluit eam Deus tunc seruare. Appellatur autem Hierosolyma collum Iudææ, quod sit in loco alto sita. Et voluit diuinus vates in assumpta translatione permanere. Cōparauit immanem Assyriorum regem aquis inundantibus, omnia secum rapientibus: nūc autem volens earum altitudinem significare, ait totum corpus Iudææ præter caput esse aquis cooperiendum, easque vsque ad collum accessuras, pro caput cum collo Hierosolyma intelligitur.

Et erit extensio alarum eius] Copia & castra regis Assyriorum alas extensas vocat, eiusque potentiam, innumerabilemque militum multitudinem prædicit. Apostrophe est ad puerum Iesum, quem indicat in terra Iudææ nasciturum esse, cum Iudæam eius terram appellet.

Congregamini populi, & vincimini, & audite vniuersæ procul terræ: confortamini, & vincimini: accingite vos & vincimini, inite consilium & dissipabitur. Loquimini verbum, & non fiet, quia nobiscum Deus. Hæc enim ait Dominus ad me: sicut in manu forti erudiuit me, ne irem in via populi huius, dicens: Non dicatis: coniuratio. Omnia enim quæ loquitur populus iste, coniuratio est. Et timorem eius ne timueritis, neque paueatis, Dominum exercituum

exercituum ipsum sanctificate ipse pauor vester, & ipse terror vester Et erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis & in petram scandali duabus domibus Israel, in laqueum & in ruinam habitantibus Ierusalem. Et offendent ex eis plurimi & cadent, conterentur, & irretientur, & capientur. Liga testimonium, signa legem in discipulis meis. Et expectabo dominum, qui abscondit faciem suam à domo Iacob, & præstolabor eum. Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum, & in portentum Israël à Domino exercituum, qui habitat in monte Sion. Et cum dixerint ad vos: quærite à pythonibus, & à diuinis, qui stridunt in incantationibus suis. Nunquid non populus à Deo suo requirit visionem pro viuis à mortuis? Ad legem magis & ad testimonium. Quod si non dixerint iuxta verbum hoc, non erit matutina lux. Et transibit per eam, & corruet & esuriet, & cum esurierit, irascetur, & maledicet regi suo, & Deo suo, & suspiciet sursum. Et ad terram intuebitur. Et ecce tribulatio & tenebræ, & dissolutio, & angustia, & caligo persequens, & non poterit euolare de angustia sua.

Luc.2. Rom.9. 1.Petr.2. Hebr.2.

Congregamini populi, & vincimini.] Alloquitur populos Syriæ & Samarię prędicens non esse eos Hierosolymam expugnaturos. Est sarcasmus, quę figura à Rhethoribus appellatur virulenta irrisio. Iubet eos congregari ad pugnandum negans eos esse victoriam adepturos. Imò eorum irridet conatus. Acsi dicat: Congregate vosipsos, & conspirate de euertenda Hierosolyma. Sed multò aliter eueniet quam putaris. Nam Deus ciuitatē suam seruabit, vos autē vincemini ab Assyriis, & quamuis magnas copias congregetis, superabimini tamen, vestrumq; consiliū dissipabitur: quia nobiscū Deus est. Docet hic locus nihil cōtra nos efficere posse sceleratorū cōsilia, si Deū propitiū habeamus. Nihil nocuit Dauidi consilium Achitophelis, neque Iosepho consilium suorum fratrum, neque Christo saluatori nostro consilium Scribarum & Pharisęorum. Vnde eni m existimabant eius splendorem maculare, nomenque extinguere, inde venit, vt eius gloria clarius innotesceret, & in omni orbe terrarum illustrissima laude celebraretur. Et ipsi Iudęi ceciderunt in miserias acerbissimas, & abiectissimi ab omnibus irridentur omni gloria & decore spoliati. Et quamuis te homines nefarij oppugnent, nequaquam tamen vincent si fueris virtutibus veluti muro septus, diuinoque præsidio munitus. Ita enim ait Deus apud Ieremiam: Bellabunt aduersum te, & non prævalebunt quia ego tecum sum, vt liberem te. Deus

2.Reg.17. Gen.38. Ioan.11. Ierem.1. Iob.3.

vt ait Iob, comprehendit Sapientes in astutia eorum, &
Prou.21. consilia prauorum dissipat. in Prouerbiis ait Salomon. Non
est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra
Psal.32. Dominum. Et pater eius Dauid, Dominus, inquit, dissipat
consilia gentium. Etsi viri iusti videantur aliquando ab ini-
quis superari, ipsi tamen de iniquis triumphant. Cùm pa-
1.Reg.5. læstini Hæbreos propter eorum scelera superarent, Deique
arcam secum asportarent, in templumque idoli sui Dagonis
inferrent, euenit, sacra referente historia, vt surgẽtes diluculo altero die Azotij inuenirent Deum suum Dagonem in terra ante arcam iacentem, & alio die scissum & confractũ. Quando existimabant esse arcam Dei abiectam & victam, suoque idolo subiectam, ipsam inuenerunt superantem, idolumque ante se fractum & prostratum habentem, de quo mirabiliter triumphabat. Aspicis hic apertissimè gloriã Dei iminere, etiam cùm abiecta esse creditur, virtutemque victoriam obtinere, etiam cũ victa esse existimatur. voluit Syria cum Samaria Hierosolymã euertere, at Hierosolyma euasit superior, & ipsæ fuerunt euersæ & in summis calamitatibus
Similitudo. constitutæ. Vt enim fluctus in maris fortem ingentemque rupem ferientes, ibi illiduntur, nihil aliud efficientes quam seipsos frangere & in spumas inanes conuertere, manente rupe immobili & stabili, sic qui iustum atque pium virum volunt impugnare, spumas suæ iracundiæ & inuidiæ ostendunt, sed nihil aliud efficiunt, quàm se ipsos frangere & atterere, perseuerante viro iusto in virtute & constantia nullam gloriam, virtutis atq; constantiæ premium amittente. Quid enim amittere potest, qui in perpetua honestatis firmitudine etiam percussus & afflictus perseuerat? Et ob eam causam palmæ perpetua viriditate florenti, secq; aduersus pondus mirabiliter eleuanti, à diuino vate comparatur. Iustus
Psal.91. Simile. inquit ille, vt palma florebit. Et diuus Chrysostomus omni sapientia & eloquentia præstanti eum indomito & inuicto adamanti merito comparauit. Etsi enim corpore vulneretur, non tamen animi magnitudo vulneratur: non cruciatur grauitas, non fides, non virtus, non denique animus ipse charitatis præsidio munitus expugnatur.

Hæc enim ait Dominus ad me sicut in manu forti erudiuit me.] Manus fortis capitur hoc in loco quemadmodum in multis aliis, pro auxilio diuino. Satis perspectũ est & cognitũ in sacra scriptura accipi manũ pro præsidio. Est igitur sensus: Vt Dominus suo peculiari auxilio me docuit, ne populi hu

ius

ius sequererer depravatos mores, ne cum eo in eodem erro re & iniustitia versaret, sic me gratia sua allocutus est, vt vobis dicerem, ne aduersus regem vestrum verba cõiurationis loqueremini. Hoc ideo ait, quia erant multi in Iudæa, qui de rege suo relinquendo cõiurauerant. Volebant se regibus Syriæ & Samariæ subiicere, existimantes non posse ab horũ regum impetu euadere. Suadet igitur illis propheta ne hoc faciant neque nominent coniurationẽ. Nam illi regum potentiam timentes se inuicẽ ad coniurationẽ cohortabantur.

Timorẽ eius ne timeatis.] Vos qui nobiliores estis, nolite ea timere, quæ populus timet desperatione debilitatus. Ideo cõiurat cõtra regẽ suũ, quia se vult regibus Syriæ & Samarię subiicere. Hoc est horũ hominũ propositum, eò tendũt omnes suæ cogitationes & verba. Sed timete Dominum ipsumque sanctificate. Sanctificabitur autem, si eius pietatem & potentiam confessi fueritis, vestramque ostenderitis virtutem & cõstantiã. Ita aiebat Christus apud Matthæum Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animã autem non possunt occidere: sed potius timete eum, qui potest animam & corpus in gehennam perdere. Petrus Apostolus in prima epistola sua, Timorem autem, inquit, eorum ne timueritis, & non conturbemini. Dominum Christum sanctificate in cordibus vestris. Pro eo, quod Esaias inquit, Dominum exercituum ipsum sanctificate, ait Apostolus, Dominum Christum sanctificate, hunc Esaiæ locum interpretans: Vbi vides Christum esse Dominum illum exercituum, qui toties in diuinis literis nominatur. *Matt. 5.* *1. Petr. 3.*

Erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis.] Sensus est, Timete Deum, colite, & inuocate illum, & ipse, priusquam nascatur ex virgine, vos eripiet: ipse veniet in mundum, & inter homines versabitur, quorũ multos saluos faciet. Illi verò qui in eum credere noluerint damnabuntur. Vobis illi adhęrentibus erit in sanctificationem, hoc est, vos saluos faciet, omnibus autem eum contemnentibus erit in lapidem offensionis, & in petram, in quam impingent. Vt enim id quod apes sumit ex flore, conuertitur in mel: id autẽ quod araneus carpit ex eodem flore, cõuertitur in venenum cum flos sit vnus & idem: sic Christus flos campi excellentissimus aliis fuit in sanctificationem, aliis in ruinam. Hoc est, quod dixit Simeon senex ille iustus & timoratus apud Lucam puerum Iesum brachiis tenens: Ecce hic positus est in ruinam & resurrectionem multorum. Illi in lapidem im- *Similitudo.* *Luc. 2.*

pingunt, qui velut cæci & amentes non attendunt qua vadunt, neque lapidem vident. Ideò Iudæi pedes in hoc lapide, hoc est, in Christo læserunt, qua cæci & insani nesciebant, qua ibant, neque lapidem considerabant, quia ob sua ipsorum scelera Christum intelligere nolebant. Vocatur hoc in loco Christus lapis & petra, propter soliditatẽ & firmitudinem, quemadmodum multis aliis in locis diuinarũ literarũ. Hic est lapis ille, de quo ait idem propheta capite 28. imò Deus pater per prophetam: Ecce ego mittam in fundamentis Siõ lapidẽ, lapidẽ probatũ angularẽ, &c. Vbi versio Chaldaica pro lapide probato habet regem Messiam. Sed vide Iudęorũ prauitatẽ. Illum, quem Deus à se approbatum ait, Ipsi reprobauerunt. Id quod fuerat à regio vate in hunc modũ prædictũ. Lapidẽ quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Quem locũ Christus apud Matth. cap. 21. de se ipso interpretatur. Et Dicille Petrus Apostolorũ princeps in prima epistola sua cap. 2. de Christo Deo nostro loquẽs, hæc verba scripta reliquit: Ad quẽ accedentes lapidẽ viuum ab hominibus quidẽ reprobatũ, à Deo autẽ electum & honorificatũ. Quapropter idẽ Apostolus, vt est apud Lucam in Actis capite 4. Phariſæos sacerdotumq; principes allocutus dixit: Hic est lapis qui reprobatus est, à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli, & non est in aliquo alio salus. Vbi de Christo citatũ à nobis psalmum apertè interpretatur. Hic est lapis ille à quo virga percusso exiuit aqua, vt Moses in libro Exodi literis cõsignauit, ex qua biberunt filij Israëlis. Tanta fuit aquæ copia & abũdantia vt caneret in hũc modũ diuinus Psaltes: Qui cõuertit petram in stagna aquarũ & rupem in fontes aquarum. Esse hanc petram Christi figuram apertè indicat Diuus Paulus ita in epistola prima ad Corinthios dicens: Bibebãt autem de spirituali consequente eos petra, petra autem erat Christus: hic est lapis ille, in quo eximius patriarcha Iacob reclinauit caput, quando in somnis vidit gloriosam illam scalam sublimem & stantem, cuius altera pars erat super terram, altera cœlos tangebat. His, qui in Christo requiescunt illi adhærentes, suamque mentem & cogitationẽ in eo collocantes, ostenduntur arcana cæleſtia sole ipso splendidiora. Vbi vides quanti Deus faciat virum iustum & piũ cum illi etiam dormienti sublimia mysteria reuelet. Ex quo colliges plus valere somnium viri iusti, quàm vigiliam impij sacerdotis. Sed oportet super hunc lapidem caput statuere

Psal.117. *Exod.17.* *Psal.113.* *1.Cor.10.* *Gen.28.*

tuere. Hic est lapis ille, quem ait Daniel excissum esse de mõte absque manibus, vniuersumque orbẽ impleuisse, hoc est de virgine sanctissima natũ absque viri opera sed spiritu sancto operãte. Huius lapidis meminit Zacharias dicẽs. Ecce lapis quẽ dedi vobis, & super eũ septem oculi sunt: hoc est, septem illa dona Spiritus sancti quæ Esaias explicat cap. 11. Hunc lapidem cõtemplabatur propheta ita canens: Protexit in me abscondito tabernaculi sui, in petra exaltauit me. Et alio in psalmo: Statuit super petram pedes meos. Hinc processit illa Apostoli Pauli doctrina in epistola ad Ephesios. Superædificati estis supra fundamentum Apostolorum & Prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Iesu. Vide quomodo Apostoli sententia cum Esaiæ & Dauidis vaticinio cohæreat. Dauid vocat Christum, vt ostendimus, lapidem factum in caput anguli: Esaias lapidem probatum angularem: Paulus verò summum lapidem angularem, quod vtrumque populum & Iudæorum & gentium in ecclesia sua contineat. Quid pluraꝰ Ipse Christus Deus noster, Ipse cælestis doctor, ipsa patris Sapientia in sermone illo de monte quem D. Matthæus literis mandauit, se ipsum petræ comparauit. Ita enim inquit: Qui audit verba mea, & facit ea similis est viro ædificanti domum suam supra petram. Est igitur Christus petra. Sed quia in eo impij Iudæi pedes offendetũt appellatur hic petra scandali, quoniam in eo scandalizati sunt. Appellatur hoc scãdalum à doctoribus pasiuũ siue pharisaicũ, quoniã ipsi propter suam eorũ peruersitatẽ scandalizabantur & Christi opera sanctissima & admiranda reprobant, volentes eius nomini illustrissimo tetram maculam inurere omnisque memoriæ clarissimũ lumẽ extinguere. Ob eã causam aiebat Christus apud Matthæum: Beatus qui non fuerit scandalizatus in me. Aspicis hic nullam esse tam insignem virtutem, tam illustrem, tot tantisque laudibus decorandam, quàm impij vitio non tribuant. Vt enim lignum arenæ fixum in medio fluminis altera parte in aqua existente, altera in aëre extra aquam videtur obliquum & fractum, cum sit rectum & integrũ non ob ligni defectũ, sed quia illud oculi per aquam respiciunt; quo fit vt videntes longè opinione fallantur: sic virtutis actio recta omnibusque numeris absoluta censetur ab improbis obliqua & nefaria, non ipsius actionis, sed iudicij deprauati corruptela: fallit enim iudicium eos, qui per aquã inuidię & malitię res gestas inimicorũ cer

Dan. 2. *Zacha. 9.* *Isa. 11.* *Psal. 26.* *Psal. 39.* *Ephe. 2.* *Matt. 7.* *Matt 11.* *Luc. 7.* *Apta simili.*

nunt cupientes eam gloriã labefactare & infringere, quam magni viri fuerunt rectè factis & virtute cõsecuti. Vt enim febri atque phrenesi laborantes per exigua quadã linearũ rectarum similitudine in pariete descriptarũ decepti, animalia quędã deformia videre existimãt, & testãtur, vt asserit Aristoteles, sic improbi homines animi ægritudine depraua-ti lineas rectas, hoc est, aliorum facta illustria, digna quæ publicis munimentis mandentur ad memorã posteritatis sempiternã non solũ spoliant ornamentis sed etiã vitio vertunt & ad calumniã rapiũt. Ex hoc loco Esaiæ sumit. D. Paulus ad Corinthios scribens fuisse Christũ factũ Iudæis scandalũ gentibus autẽ stultitiã. Et in epistola ad Rom. scripta sic ait. Offenderũt in lapidẽ offensionis sicut scriptũ est. Ecce pono in Sion lapidem offensionis & petram scandali: & omnis qui crediderit in eum non confundetur. Vbi aspicis diuum Paulum ea, quæ Esaias ait de Deo, de Christo interpretari: & hunc Deum esse verum Emanuelem natum ex Maria virgine, de quo hoc caput Esaiæ intelligitur.

Secunda similitudo.

1. Cor. 1. Rom. 9.

Duabus domibus Israël.] Hoc est domui Iuda & domui Ephraim. per domum Iuda intellige duas tribus Iudam & Beniamin. per domum Ephraim alias decem tribus, quæ erant in Samaria. Sed hoc nõ est de omnibus dicendum, sed de improbis & contumacibus, qui in Christum credere noluerunt. Intuens animo Moyses fore, vt Iudæi Christum non reciperent, gentes vero ad eum conuerterentur, composuit quoddam canticum sublime & gloriosum, cùm iam ad exitum vitę vocaretur, quod est in Deuteronomio scriptum: in quo cœlum & terram testes inuocauit: quoniã homines, qui tunc aderant, post paucos dies erant excessuri ex vita, hæc autem vsque ad Messiæ tempus duratura. In hoc cantico inducit Deũ ita loquentem: Generatio peruersa est & infideles filij. Ipsi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus suis: & ego prouocabo eos in eo, qui non est populus, & in gente stulta irritabo illos. Vbi vides apertè prædictum Iudæos esse Christum contempturos, gentes verò eum recepturas. Sed quoniam hoc futurum erat tẽpore Messiæ, subdidit in eodem cantico Moyses, imo per Moysen Dominus ipse: Nonne hæc cõdita sunt apud me, & signata in thesauris meis? Mea est vltio, & ego retribuam eis in tempore? vt labatur pes eorum. Aspice quàm planè dicat hic Deus se sumpturum esse de Iudæis infidelibus vltionem, quod hoc in loco Esaias contestatur.

Deut. 32.

Et irre-

Et irretientur & capientur.] Nempè vinculis peccatorum de quibus nonnulla 5. capiti mandauimus. Poteſt etiam de Iudæorũ captiuitate explanari, quando poſt Chriſti mortem fuerunt à Romanis capti ſummiſque doloribus affecti.

Liga teſtimonium, ſigna legem in diſcipulis meis.] Verba ſunt Chriſti prophetam alloquentis. Acſi diceret: Liga tu propheta teſtimoniũ hoc, tege inuolucris vaticinium tuũ, claude hanc legem vſque ad diſcipulos meos, quouſque Apoſtoli eam aperiant: ipſi enim eam ſunt interpretaturi: ſit clauſa donec veniat ſuum tempus, quando eã Chriſtiani intelligẽt & explanabunt. Ita apud Danielem: Claude ſermones, & ſigna librum vſque ad tempus ſtatutum. Aſpicis hic prædictã fuiſſe interpretationem & explanationem ſcripturę per Apoſtolos, & Chriſti diſcipulos. Id quod impletum aſpicimus. Ipſi arcana, quæ clauſa & obſignata erant, reſerarunt, & Chriſti diuina myſteria & ſacramenta in lege Prophetiſque adumbrata & prædicta diuinitus expoſuerunt. Neque eſt mirandum Iudæos tam turpiter & inepte vetus teſtamentum explanare, cùm careãt lumine fidei, & tenebris veri ſati veram Apoſtolorum expoſitionem à Prophetis prædictam reiiciant. Fuiſſe autem vetus teſtamentum clauſum & ſignatũ vſque ad Chriſti aduentum, explicat Eſaias capite 29. iis verbis: Erit vobis viſio omnium ſicut verba libri ſignati, quem cùm dederint ſcienti literas, dicent: Lege iſtum: & reſpondebit: Non poſſum ſignatus eſt enim. Hic eſt liber ille de quo ait Ezechiel. Et vidi: & ecce manus miſſa ad me, in qua erat inuolutus liber & expandit illum coram me, & erat ſcriptus intus & foris. Hæc verba explanans Diuus Hieronymus hunc librum ait eſſe ſacram ſcripturam, ſcriptam foris in hiſtoria literæ, intus verò in ſpirituali intelligẽtia. Quam explanationem ſecutus eſt poſtea ſummus ille pontifex ſanctus Gregorius in homiliis in Ezechielem. Hunc eundem librum ait Diuus Ioannes Apoſtolus in Apocalypſi ſe vidiſſe ſcriptum intus & foris, quem ait vidiſſe ſeptem ſigillis ſignatum, & à nemine poſſe aperiri, niſi ab agno, qui occiſus fuerat, noſque ſuo ſãguine redemerat, qui eum aperuit. Vbi etiam Apoſtolus vult duas intelligentias literalem & ſpiritualem ſignificare, quæ vt ait Nazianzenus ille, ob ingenij acumen ſcientiæque præſtãtiam theologus aũ antiquis appellatus in legis tabulis ex vtraque parte conſcriptis ſignificabantur. Sed ille hos ſenſus aperuit & reſerauit, qui vt eſt apud Diuum Ioannem in Apocalypſi clauẽ habet

Dan. 12.

Ezec. 2.

Apoc. 5.

Apoc.5. Dauid : quī aperit & nemo claudit : claudit, & nemo aperit. Hic est liber ille quem vt refert in actis Diuus Lucas, eunu-
Act.8. chus legens minimè intelligebat Interrogatus autem à Philippo Apostolo : Putasne intelligis quæ legis? respondit: Et quomodo possim, si non aliquis ostenderit mihi? Tunc ei Philippus scripturam referauit, Christum autem in litera clausum ostendit. O admirabilē magistri sapientiam? Eadē hora credit eunuchus, baptismo abluitur & doctus efficitur. Plus sapiētię & virtutis in ecclesię deserto, quā in celebri sy-
nagogæ tēplo fuit cōsecutus. Christus aperuit scripturā Phi lippo qui eam aliis retulit. Hoc senserūt duo illi discipuli, qui in castellum Emaus proficiscebantur, qui vt refert Diuus
Luc.vlt. Lucas, postquam Christum cognouerunt, ipseque ex oculis eorum euanuit, dicebant ad inuicem : Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret no-
Rom.7. bis scripturas? Lex vt ait D. Paulus in epistola ad Romanos scripta, spiritualis est, ideo indiget reuelatione. Eā Christus discipulis reuelauit, ipsi autem à Deo docti eā mundo reue-
larunt Christumq; in ipsa latentē & absconditū aperuerūt. Et quoniam Christus erat in lege absconditus, ideo eū apostolus Paulus sapientiam in mysterio absconditam in epistō
1.Cor.2. la prima ad Corinthios appellat. De iis rebus Christi absco-
ditis intelligitur ille noni psalmi titul9 & in scriptio: Pro occultis filij. Erant enim filij Dei sublimia mysteria in veteri testamento occulta, quæ modo per ipsum, cuiusque discipulos sanctosque doctores Hieronymū, Augustinum, Chrysostomum, ceterosque alios catholicos sapientia & sanctitate præstantes sunt nobis aperta & relata. Possunt hæc Esaiæ verba: Liga testimonium, & signa legem in discipulis meis: habere hunc sensum : Liga hoc vaticinium tuum in memoria meorum discipulorum. Quasi dicat: Etsi Iudæi infideles contemnant tuam prophetiam, discipuli tamen mei eam adeó obseruabunt, vt eam ex eorum memoria nulla vnquā deleat obliuio. Hęc tua vaticinatio erit in mente meorum discipulorum ligata, confignata & firmiter fixa: In hunc sen-
Deut.6. sum accipitur id, quod in Deuteronomio præcepit Deus quādo Israēlitico populo sua verba commendabat. Ligabis ea quasi signum in manu tua, eruntque, & mouebuntur inter oculos tuos Quibus verbis præcipiebat Deus Iudæis vt legem suam ante oculos semper haberent, vt nunquam ex eorū animo illius exciderent memoria. Et in Prouerbiis, Li-
Prou. 6. ga, inquit, legem meā in corde tuo iugiter, & circunda gut-

turi

tutri tuo. Quanquã hæc explanatio videtur huic loco satis cõuenire, priorẽ tamen existimo esse potius amplexandam, quoniã ostendit Christianorũ lucẽ, Iudæorũ verò cæcitatẽ & ruinam, quod est diuini vatis proposito conuenientius, literæ accommodatius, & ad multos diuinarum literarum locos explicandos præstantius.

Expectabo Dominum.] Verba sunt Esaiæ, quorum sensus est, Præcipitur mihi vt ligem testimonium, claudam vaticinationem & legem vsque ad Christi discipulos. Id quod ego faciam. Nam quamuis Christus statim non veniat, ego tamen expectabo eum, qui abscondet faciam suam à domo Iacob, quoniam cùm venerit, à maxima Hæreticorũ parte non cognoscetur.

Ecce ego & pueri mei.] Christus qui modò dicebat Liga testimonium, & signa legem discipulis meis: nunc eos quos discipulos vocauerat, pueros suos appellat. Intelligi autem hunc locum de Christo indicat Apostolus in epistola ad Hebræos capite 2. volens probare Christum secundum humanitatem & nos vnius esse naturæ. Hoc indicat pronomen, mei. Suos enim vocat eiusdem cum ipso naturæ. Sensus est: Ego sum nasciturus ex virgine & verus homo habebo discipulos veros homines, quos mihi pater dabit, qui inter Israelitas magna efficent signa & miracula. Ipse Christus apud D. Ioannem cum patre de discipulis suis loquẽs, Tui, inquit, erant & mihi eos dedisti. *Ioan. 17.*

Qui habitat in Sion.] Quis mons sit hic Sion indicat Apostolus Paulus ad Hebræos ita scribens: Accessistis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viuentis Ierusalem cœlestem. Intelligitur ergo per Sion ecclesia militans & etiam triumphans. Viri namque iusti veri catholicæ ecclesiæ ciues iam quodammodo habitãt in ciuitate illa cœlesti & triumphãte. Quorũ quidã dicebat: Nostra autẽ conseruatio in cœlis est. *Hebr. 12.* *Philip. 3.*

Quærite à pythonibus, qui stridentibus incantationibus.] Hoc est, qui submissa voce proferunt verba ad incantationes suas pertinentia.

Nunquid non populus à Deo suo requirit visionem pro viuis à mortuis.] Cum populus quærat visionem ab idolis, ariolosque perquirat, qui inuocent mortuos, vt eos pro viuis interrogent, quare vos non idem facitis? Cum igitur ô discipuli mei hæc vobis locuti fuerint, respondebitis, non esse falsos commentitiosque Deos interrogandos, neque mortuos pro viuis, sed esse diuinam legem inquirendam & quicquid

ipsa

ipsa docuerit faciendum. Lex & testimonium pro eodem accipiuntur. Eam ob causam, lex appellatur testimonium quia in ea testatur Deus quid vult, In Deuteronomio sunt hæc verba literis mandata. Non sit in te qui ariolos scisciteturr, & obseruet somnia atque auguria, neque sit maleficus, neque incantator, neque qui pythones consulat, neque diuinos, & quærat à mortuis veritatem.

Quod si non dixerint iuxta verbum hoc.] Sensus est, Si nõ dixerint confugiendũ esse ad legem, sed ad ariolos & mortuos, in caligine versabuntur. Habebunt in profundo veritatẽ demersam. Transibit lux per eam gentem diuinæ legis contemtricem, eamque deseret lumine destitutam, quæ ob sua flagitia corruet esuriet, irascetur, & Deo atque regi suo malum imprecabitur. Aspiciens sursum & deorsum expectabit auxilium, sed nullum videbit, neque à Deo neque ab hominibus, immò omnia illi tristia atque infœlicia apparebunt. Erit illi ob magnum metum membrorũ dissolutio, caligo. A quibus afflictionibus eripi nõ poterit. Nihil denique erit tam miserum quod in eius calamitatem cadere non videatur. Aspicis hic in afflictionibus & calamitatibus recurrendum nobis esse ad sacram scripturã: quam si contemserimus, in varias atque miseras incidemus calamitates. Confugiamus igitur ad verbũ Dei, ad scripturã sanctã, vbi inueniemus doctrinã salutarem, virtutis indagatricẽ, vitiorum expultricem, animis medentem, eosq; in suam dignitatem reuocantem. Hæc est fons vberrimus & pleniss imus, cuius hausto atque potu conceptam visceribus sitim
Exod. 3. sedamus, ardoremq; restinguimus. Hæc est flamma illa, quã vidit Moyses ardentem rubumque non comburentem, vbi Deus est animos nostros incendens æternæque beatitudinis
Gen. 28. desiderio inflammans. Hæc est scala illa quam vidit Iacob,
Gen. 41. quæ summitate cælos tangebat, per quam à terra ad cælũ
Exod. 16. patet accensus. Hæc est cellarium Ioseph in Aegypto huius mundi constitutum, ad quod vndiq; recurrere debemus, vt famem expellamus. Hæc est manna illud cæleste, minutũ, sed candidum & dulce, omnes ad verã promissionis patriam euntes reficiens. Hæc est turris Dauidis munutissima, quæ
Cant. 4. est, vt est Canticorũ libro mãdatum, ædificata est cũ propugnaculis, ex qua pendent mille clypei omnisque fortium armatura. Hæc est mentis speculum. Hæc est thesaurus sapiẽ-
Psal. 118. tiæ. Hæc est quæ vitæ tranquillitatem largitur, quæ est lucerna pedibus nostris. Hæc est deniq; qua aduersus dæmo-

pem,

nem mundum, & carnem contendimus. Est enim verbū Dei gladius spiritus, vt ait Apostolus, quo inimicos percutimus & prosternimus, & de quibus quotidie victoriā reportamus. *Ephe.6.*

Hæc est probatica illa piscina, de qua loquitur D. Ioannes, quæ à Dei angelo mota cuicunque ægritudini medebatur. *Ioan.5.*

Hæretici ad sacram scripturam descendunt tanquam ad piscinam sanitatis recuperatricem. At sanitatē non consequūtur, quia illis Dei angelus non reuoluit scripturam, sed ipsi eam aduersus Deum mouere & reuoluere conantur. Et cùm eam non explanent, sed deprauent, voluit vt non catholicus, sed illis duntaxat in eius interpretatione authoritatem tribuamus, Gloriantur se solos verum scripturæ sensum inuenisse, esseque hanc vnā iudicem ad eamq; solam tanquā ad normam rectissimam esse omnem ecclesiasticā causam exigendam. At vbi scriptura ob eius obscuritatē est explicatu difficillima quemadmodū multis in locis, & de Paulinis epistolis Apostolorū princeps vltimo suæ posterioris epistolæ capite affirmat, quē in eiusdē scripturæ explanatione sequemur: Nam non solum catholici ab hæreticis differunt, sed etiā ipsi hæretici multis in locis tantùm à se distant quantū à nobis. Aliter Lutherus, aliter Oecolāpadius & Bucerus verba illa Christi. (Hoc est, corpus meū) interpretantur. In locis igitur quæ in varias trahuntur interpretationes, quem sequemur? cuius iudiciū imitabimur. Nónne vident necessariū esse iudicē, qui scipturas interpretetur? Quis igitur erit hic iudex nisi ecclesia catholica, quā Paulus Apostolus, tuba illa euangelica, appellat columnā & firmamentū veritatis? Cui Christus eius sponsus ab ea corporaliter discessurus promisit se Spiritum sanctū missurū, qui eam doceret omnem veritatem? Capite quartodecimo apud Ioannē in hunc modū loquitur Christus: Ego rogabo patrē, & aliū paracletū dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternū, spiritum veritatis. Et paulò post. Paracletus autē Spiritus sanctus, quē mittit pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia, quæcunque dixero vobis. Et cap.16. Cùm venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatē. Hæc Christus ecclesiæ suæ. Vnū è duobus fateri coguntur hæretici, aut Christū ecclesiam suā fefelliſse, illiq; fidem non seruauisse, aut veram esse scripturę interpretationē ab ecclesia per mille & quingentos annos doctā approbatam & confirmatam. Hic hærent hęretici nec habent quid respondeāt. Si dicant ecclesiam mille & tercentis ab hinc annis fuisse esseq; deceptam *1.Tim.3.* *Ioan.16.*

deceptã, falso scripturas explanasse, neq; veram fidẽ, neque verum cultum habuisse, fuisse in erroribus versatam, Christi lumine doctrinaq; destitutã, ipsum Christũ mendacẽ & deceptorẽ efficiunt. Nã vbi est eius promissio? Quorsum igitur illa verba Christi ad ecclesiam: Sponsa mea, columba mea, d lecta mea, pulchra amica mea, vna est colũba mea, & alia huiusmodi, quę in Cãticis scriptura cõmemorat? Vbi in diuidua illa familiaritas & cõiunctio: Vbi spõnsi erga spõsã pro qua sanguinem fudit, admirabilis amor? Vbi fides harũ promissionum? Non vos relinquam orphanos, veniam ad vos. Mittam vobis spiritum veritatis. Portæ inferi non prę: ualebunt aduersus ecclesiam meam. Ego Petre rogaui pro te, vt non deficiat fides tua. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi? Quæ omnia Christum ecclesiæ promisisse euangelistæ cõtestantur. Quomodo est credibile amantissimum illum sponsum sponsam suam dilectissimam tanto tempore reliquisse, eamque in adulterij amplexibus mille & tercentos annos perseueraſſe, & tot patres, tam humiles, tam pios, tam iustos, tanta sanctitate & miraculis coruscantes fuisse à Deo, pro quo multi sanguinem fuderunt penitus destitutos, & immenso propè tẽporis spatio in tenebris & erroribus versatos? Sin autẽ hæretici fateantur Christum fidem suã seruasse, necessariò debent fateri ecclesiam semper veritatem tenuisse & docuisse. Cum autem constet verum esse promissorem, aperte concluditur veram esse, piam, & salutarem ecclesiæ doctrinã. Cum verò Lutheri eiusque sequacium doctrina ex diametro ecclesiæ repugnet, & contradicat, quis non videt esse falsam, impiam, & pestilentem? Perspicuũ est enim ex philosophorum doctrina, nullum esse medium inter aientia & negantia. Colligitur ex his eam solam diuinæ scripturæ explanationẽ esse amplectendam, quam tenet ecclesia, semperq; docuit & confirmauit, quam summus pontifex successor D. Petri, ecclesiæ pastor & magister, aut consiliũ rectè congregatũ approbat, & eam, quam viri catholici & docti, ecclesiæ membra pacis, vnitatisq; amantes, verborum Dei trementes, ad ipsius ecclesiæ fideique regulam & doctrinã ex scripturis diuinis depromunt. Hos omnes contemnit Lutherus, atque, se nulli hominum sententiæ submitti quamuis docto & sancto, sed vult vt omnes suę ipsius sententiæ subiiciantur. Sunt homines, inquit ille & errarũt. Et tu quis es Luthere? Nónne es homo? Esne Deus? Nónne perspecta sunt tua flagi-

Cant. 2. *Cant. 1.* *Cant. 4.*

Ioan. 14. *Ioan. 15.* *Matt. 16.* *Luc 22.* *Matt. 28.*

tia?

tia? Si neminem recipis, quomodo vis vt te solum recipiamus? Contemnis Cyprianum, Hieronymum, Augustinum, Basilium, Bernardum, cæteroisque catholicos scriptores, & vis vt te vnum suscipiamus & admiremur. Quomodo audes teipsum tot patribus, tot religionis luminibus, tot viris, ingenio claris, pietate insignibus, sanctitate illustribus, sapientia excellentibus, charitate præstantibus, anteponere? O arrogantiam intolerabilem, ô superbiam inauditam, ô cæcitatem lugendam omnique lachrymarum abundantia deplorandam. Si omnia catholicorū scripta sunt reiicienda, si nihil credere debemus, vt ait, nisi id solum, quod est literis diuinis mandatum, quare mūdum scriptis tuis repleuisti? Vbi quæso inuenisti non esse credendum, nisi id, quod est in sacra scriptura? Lege totam eam à principio Geneseos vsque ad finem Apocalypsis, nusquam talem inuenies propositionem, Non est igitur credēda hæc tua præpositio, si verum est quod dicis, id solum credendum quod est in sacris Bibliis scriptū diuinisque literis consignatum. Tu tibi ipsi repugnas. Sed velis nolis multa credere debemus, quæ nō sunt in sacra scriptura. Ita enim ait Diuus Ioannes in vltimo capite sui euangelij: Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus, quæ si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos, qui scribendi sunt, libros. Ergo multa alia credere debemus, non tua dogmata & portenta, non tuas impietates & hæreses, sed ea, quæ Apostoli docuerūt & prædicarunt, quæ ab illis ad nos manarunt, quæ ecclesia semper tenuit & approbauit, quæ est vera sacræ scripturę explanatrix, vt ex ipsa ostendimus. Ad hanc igitur scripturam ita expositam non ad te, sed ad legem potius & testimoniū, vt hic ait Esaias, est nobis confugiendum. *Ioan. 21.*

Et non poterit auolare de angustia sua.] Translatio est sumpta à passeribus. Contrà verò de iustis dicitur: Laqueus cōtritus est, & nos liberati sumus. Et alibi: Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo. *Psal. 123. Prou. 11.*

Annotationes ex hebræo in CAPVT VIII.

Accessi ad prophetissam.] Pro prophetissa est in hebraico hanneuiah, cum articulo. Quapropter poteris vertere: Accessi ad insignem illam prophetissam.

In manus

In manu forti.] In hebraico est cechez kath haiadh. Quod significat, in fortitudine prophetiæ, vel in forti prophetia. Appellatur autem prohetia fortis, quòd sit infallibilis. Ita hūc locum vertit Pagninus, Dictio, iadh, quę est in hebraico vaticinium significat. Eam ob causam id quod habet editio vulgata cap. 1. Ezechielis, Et facta est super eū ibi manus Domini, poterat verti, Et facta est super eum ibi Domini prophetia. Significat etiam consilium. Ideò poterat verti: In forti consilio. Vnde in libro 2. Regum vbi editio vulgata habet: Nunquid manus Ioab tecum est? poterat verti: Nunquid consilium Ioab tecum est? Actsi diceret: Nunquid dedit tibi Ioab hoc consilium? Si attentè legeris caput illud, non reiicies hanc interpretationem. Significat præterea virtutem, potentiam, præceptum, quę omnia possunt huic loco accommodari. Sed quoniam præcipua significatio huius nominis est, manus, vertit interpres noster: In manu forti, & rectè quidē, vt per manum intelligeremus auxilium Dei, aut eius potentiam, aut consilium, aut præceptū, aut virtutem, aut prophetiam.

2. Reg. 14.

Erit vobis in sanctificationem.] In Hebraico est: Erit vobis le mikdax, à verbo cadhax quod significat sanctificare: in quā significationē accipitur, & rectè, ab interprete nostro: ac si dicat: Si Deum timueritis, & colueritis, ipse vos sanctos efficiet: Significat etiam hoc nomen domum sanctitatis. Vnde potest verti: Erit vobis in sanctuarium, hoc est, in domū tutam & munitam, in asylum, & locum refugij. Pagninus trāstulit: Erit vobis in palatium, quod ferè in idem recidit. Et ita R. Abraham vir doctus inter Hebræos hunc locum interpretatur. Eadem ratione in septimo capite Amos prophetiæ vbi scriptum est: In Bethel non adicies vltra vt Prophetes, quia sanctificatio regis est, & domus regni est: potest verti: quia aula regis est, & domus regni. Est igitur huius loci Esaiæ sensus. Si Deum timueritis, & in eo spem vestram & fiduciam posueritis, ne hostes timeatis, ipse enim vos recipiet, & abscōdet, eritq; vobis turris inexpugnabilis, atq; domus refugij tutissima. Quibus verbis vult propheta significare, quanta cura Deus protegat & tueatur piorum hominum salutem, qui se diuinæ misericordiæ commiserūt. Nihil enim diuina tutela & defēsione firmius excogitari potest, nihil securius, & præstantius. Quibus mœnibus, quibus arcibus, tutius munimur & protegimur, quàm diuina pietate, si in ea spem nostrā collocamus? Hanc tutam aulam petebat ve-

bat vehementer, ad eamque ardenter aspirabat Diuinus ille vates in acerbissimis calamitatibus & periculis constitutus, cùm dicebat in Psalmo: Esto mihi in Deum protectorem, & in domum refugij, vt saluum me facias. Et paulò post, de iustis loquens: Abscondes, inquit eos in abscõdito faciei tuæ à conturbatione hominum. Psal. 30.

Auferetur fortitudo Damasci.] Potest verti: Auferet fortitudinem Damasci, nimirum puer Emanuel. Id intelligentes Septuaginta verterunt: Accipiet fortitudinem siue virtutẽ Damasci in conspectu regis Assyriorum. Et ita legit Chrysostomus in homilia secunda in Matthæũ in opere imperfecto, aut quisquis ille est, qui opus illud composuit. Vbi per virtutẽ siue fortitudinẽ Damasci intelligit Magos, sapientes illos Orientales, quos Deus à manu dæmonis eripuit, & accepit. Qui, vt idem author ait, ideò à propheta appellantur fortitudo siue virtus hoc in loco, quia absq; dubio fortitudo siue virtus vnicuiusque prouinciæ sapientes sunt. Per regem autem Assyriorum diabolum intelligit principẽ dæmoniorum. Quidam vertit: Tollet copias Damasci. Pagninus: Tollet opes Damasci: quod ferè in idem recidit. Quod de nullo puro homine dici potest. Quis enim priusquã sciat vocare patrem aut matrem, imò priusquam nascatur, posset Damascum euertere, eiusque fortitudinem, copias, & diuitias auferre? Est igitur perspicuum non posse hanc vaticinationem nisi de Christo explanari.

Argumentum Capitis Noni.

Dixerat Propheta in fine superioris capitis fore, vt ij qui diuinã legem contemnerent, & Christum in ea promissum abiicerent, inciderent in grumnas grauissimas, à quibus se eripere nequaquã possent. Quibus verbis significauit acerbissimas calamitates & miserias, in quibus erant Iudæi propter eorũ in Christum impietatẽ versaturi, cũ obsiderentur à Romanorum exercitu, à quibus ad extremum fuerũt capti, cæsi, & in miserrimam seruitutẽ adducti. Sed quoniam multi ex Iudæis fuerunt mentis oculis illuminati, & à dæmonis vinculis erepti, nonnulli ob Christi doctrinã, plures verò ob Apostolorum conciones, præcinit modo victoriã hãc sub nomine duarum victoriarũ, quarũ alterã Theglath-Phalasar rex Assyriorum de Samaria reportauit, quando regnante in ea Phasee cepit duas tribus, Zabulon & Nepthalim, vt est in li.

4. Reg. 15. 4. Regum memoriæ proditū. Alteram obtinuit Salmanasar
4. Reg. 17. quando nono anno Oseæ, vt in eodem libro narratur, popu
latus est Samariam, & Israëlitas transtulit in Assyrios. Fuit
quidem illud imago rerum futurarum. Nam vt rex Assyrius
primo paucos ex Galilæa secum asportauit, sed postea infi-
nita Israëlitarum multitudo fuit in Assyriā adducta, sic Chri
stus velox spoliator primum prædicans in Galilæa, Caphar-
naum, Bethsaida, cepit nonnullos paucos, nimirum discipu-
los suos, qui fuerunt seminarium quoddam nascētis ecclesiæ:
deinde per ipsos nomen suum sanctissimum per vniuersas
regiones fama celebrauit, & immanissimam dæmonis tyran
nidem deleuit, & ingentem hominum multitudinem ad se
traxit, vt eos non ad Assyriam adduceret, sed ad beatissimas
illas & splendidissimas oras, vbi placida quiete, summo gau-
dio perfusi Deo ipso in æternam fruerentur. Prædicit diui-
nus vates Christi regnum euāgelicam pacem, & ipsius Chri-
sti admirabilia nomina. Reprehendit Iudæorum superbiā,
hypocrisim, cæteraque vitia, ob quæ vaticinatur esse eorum
gloriam obscurandam & penitus extinguendam.

CAPVT IX.

Matt. 4. *Primo tempore alleuiata est terra Zabulon, & ter-
ra Neptalim, & nouissimo aggrauata est via ma-
ris trans Iordanem Galilææ gētium. Populus qui
ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habi-
tantibus in regione vmbræ mortis, lux orta est eis.
Multiplicasti gentem, non magnificasti lætitiam.
Lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe, sicut exultant vi-
ctores capta præda, quando diuidunt spolia. Iugum enim oneris eius,
& virgam humeri eius, & sceptrum exactoris eius superasti, sicut
in Madian. Quia omnis violenta prædatio cum tumultu, & vesti-
mentum mistum sanguine, erit in combustionem, & cibus ignis. Par-
Iud. 7. vulus enim natus est nobis, & filius datus est nobis, & factus est
principatus super humerum eius: & vocabitur nomen eius admirabi-
lis, consiliarius Deus, fortis, pater futuri seculi, princeps pacis.*

EXPLANATIO.

Primo tempore alleuiata est.] Illud tempus appellat primū
cum Theglath Phalasar cepit duas tribus, Zabulon & Neph
talim, tunc enim terra alleuiata fuit, iniquis habitatoribus,
quibus

quibus abundabat, euacuata. Sed nouissimo, hoc est, tempore, secundæ captiuitatis aggrauata est terra, quando à Salmanaïar fuit capta Samaria & euersa, & populus Israelis in Assyrios translatus. Sed quoniam hæc Assyriorum victoriæ Christi victoriam adumbrabant, adiecit propheta: Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, hoc est, homines qui in peccatorũ caligine versabantur, & mentis oculorum cæcitate laborabant, viderunt Christum saluatorem nostrum, qui est lux vera, omnes homines illuminans. Appellatur autem lux magna, non parua, qualis fuerat Prophetarum Christi comparatione. Verba quæ sequũtur habẽt eandem sententiam: idẽ enim est: Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, ac, Habitantibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis. Verùm per lucem quæ orta est eis, poteris Christi doctrinam intelligere, lucem admirabilem, quæ ideo illis orta est, vt possent ab errorum tenebris liberari, & virtutis ac veritatis splendorem intueri. Vtitur propheta præteritis pro futuris, vt multis aliis in locis, vt vaticinij certitudinem significet more prophetarum. Sensus igitur horum verborum, quem propheta in primis intendebat hic est: Primo tempore quando Christus cœperit prædicare, terra Zabulõ & terra Nephtalim alleuiabitur, hoc est, illuminabitur, quia ibi crederẽt multi, quos Christus ad se trahet, & nouissimo aggrauabitur terra & expugnabitur, quando etiam per Apostolos victus fuerit diabolus, qui ei dominatus fuerat, & multo plures crediderint. Est autem hæc dictio, aggrauata, sumpta à re bellica, qua significatur magnus Apostolorum triumphus & illustris victoria, quam de dæmone reportarunt, & hominum multitudinem Christi imperio subiecerunt, vt eos ad cœlestem Hierosolymam adducerent, vbi summa securitate & oblectatione incredibili quiescentes, Deum viderent, eiusque numinis, aliarumque rerum pulcherrimam & excellentissimam scientiam consequerentur. In quam ciuitatem sempiternam & splendidissimam nõ ingrediuntur illi, qui Christi fidẽ non receperũt, sed secluſi à cõcilio cælestiũ, separati à gaudio illo inexplicabili mẽtium beatarũ in cœcas inferorum latebras adibunt, vbi in æternis cruciatibus & miseriis versabũtur. Explicans autẽ propheta situ terræ Zabulõ & Nephtalim, ait: Via maris trans Iordanem Galilææ gentium. ac si diceret: Quæ terra Zabulon & Nephtalim adiacet mari secus stagnum Genezareth, vbi sunt vrbes sitæ vltra Iordanem, quæ sunt in Galilæa

gentium, hoc est, in illa parte Galilææ, quam olim Salomon dedit Hiram regi Tyri. Quam ob causam plaga illa Galilęa gentium vocatur, cùm sit altera Galilæa circa Tiberiadem. In hac igitur terra Zabulõ & Nephtalim cœpit Christus euangeliũ prædicare, & ibi populus, qui ambulabat in tenebris, vidit Christũ lucem magnam, & habitans in regione mortis fuit diuino splendore illustratus. Ibi erant viculi, à quibus
Psal. 67. erant Apostoli, de quibus dicitur in psalmo: Principes Zabulon, principes Nepthalim duces eorum, esse autem hoc vaticinium intelligendum de Christo Deo nostro apertissimè indicat Diuus Matthæus, cuius hæc sunt verba: Cùm audis-
Matt. 4. set Iesus, quod Ioannes traditus esset, secessit in Galilęam, & relicta ciuitate Nazareth venit, & habitauit in ciuitate Capharnaũ maritima, in finibus Zabulon & Nepthalim, vt adimpleretur quod dictum est per Esaiã prophetam: terra Zabulon & terra Nepthalim, via maris trans Iordanem Galilææ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam, & sedentibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis. Vbi aspicis peccatum esse vmbram mortis, de qua
Luc. 1. apud Lucã Zacharias ait: Visitauit nos oriens ex alto illuminare iis qui in tenebris & in vmbra mortis sedẽt. Tenebras vocat nõ has sensibiles, sed errores & impietates. Cùm autẽ lucẽ non quęrerent, ipsa eos quęsiuit, ipsa illis orta est. Qua in re infinita Dei nostri erga homines pietas ostenditur: nõ enim passus est Deus eos in caligine diutius sedere, & in tenebris inextricabilibus versari, aperuit eorum oculos aliquandò, vt ipsam lucem Christum Deum nostrum & mentis, & corporis oculis aspicerent. Et quoniam hæ duæ tribus Zabulon & Nepthalim prius fuerant captæ, & asportatæ in Assyriam, & earum terra deuastata & oppressa, ideò in illis Christus prius Euangelium prædicauit, vt qui prius ducti fuerant in captiuitatem corporis, ipsi prius de mentis captiuitate essent reducti, & de regione vmbræ mortis ad regionem vmbræ vitæ, hoc est, à peccatis ad gratiam essent reuocati. Duæ enim sunt in hac vita regiones altera est vmbræ vitæ, quæ est spiritualis Ierusalem à Dei amore condita, altera vmbræ mortis, quæ est spiritualis Babylon ab amore sui constituta. Quamuis enim viri iusti charitate muniti, Hierosolymam colentes vitam animæ habeant, dicuntur tamen esse in regione vmbræ vitæ, quia adhuc nõ fruuntur diuina visione in vita sempiterna, sed per fidem ambulant, non per speciem, per speculum, vt

ait

ait Apostolus, videntes in enigmate, non facie ad faciem. Quamdiu enim animi nostri in corporum carcere detinentur, à perfecta cognitione diuini numinis, & aliarum etiam rerum longissimè absunt. Qui verò vitiis contaminati, mortiferisque criminibus astricti Deum contemnunt, in regione vmbrę mortis esse dicũtur, quia etiam si peccatum sit mors, quamdiu tamen in hoc seculo sunt Babylonis cultores, nondum in illa vera ac sempiterna morte, cuius peccatum vmbra est, cruciantur. 1. Cor. 13.

Multiplicasti gentem.] Alloquitur Propheta lucem illam magnam Christũ Deũ nostrum, qui etiam si hominum multitudinem congregauit, quos sui nominis notitia, fide, spe, & charitate illustrauit, non tamen magnificauit lætitiam: fideles enim licet lætarentur, cùm se tenebris liberatos agnoscerent; dolebant tamen, & grauiter angebantur, videntes manere multos in cæcitate & contumacia, euangelium improbantes. Hoc sentiens Diuus Paulus in epistola ad Romanos. Veritatem dico in Christo Iesu, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto, quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo. Optabam enim ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem. Vel sic: Multiplicasti gentem, quoniam multi in principio audierunt euangelium: sed non multiplicasti lætitiam, quia multi ex credentibus à fide defecerunt. Vel non multiplicasti lætitiam huius mundi, sed fideles tuos, hic voluisti in afflictionibus versari, vt rebus aduersis, capite, & opibus vndique oppugnati ad te solum aspirarent, omnesque suas voluptates & oblectationes in te vno constituerent. Rom. 9.

Lætabuntur coram te.) Cùm fideles fuerint de vniuerso orbe congregati, exultabant Apostoli sicut messores congregata messe, de qua ait Dominus: Messis quidem multa operarij autem pauci. Sed animaduerte. Non dicit: lætabuntur coram mundo, sed coram te, nam hic afflictionibus opprimuntur iusti, & coram mundo abiecti & calami tosi, at coram Domino incredibili voluptate affecti ipsis etiam calamitatibus gloriantur. Matt. 9.

Sicut exultant victores capta præda] Prædam appellat homines, quos Apostoli à dæmonis potestate eripuerant: prædicit vates Apostolorum gloriam & gaudium ob admirabilem victoriam de dæmone reportatam.

Iugum enim oneris eius.] Sensus est: Tu domine Iesu eri-

puisti homines à graui iugo, quo diabolus hominum colla deprimebat, & à virga qua percutiebat, & à sceptro quo imperabat: Et fuit hæc victoria fine humanis armis, sed tua potenti manu diuinitus adepta, quemadmodum illa, quam Gedeon de Madianitis mirabiliter reportauit: vbi pauci nullis armis muniti superarunt copias armis instructas, multitudine propè infinitas, omnique munitionum bellicarum genere abundantes: Habes hanc historiã libro Iudicum septimo. *Iud. 7.*

Docet hic locus homines impios comprimi diaboli grauissimo iugo, à quo eos eripit Deus, cum illos ad seipsum conuertit. Habet Christus iugum, habet & diabolus iugum, sed iugum Christi est suauitate delinitum: ipse enim ait: Iugum meum suaue est: iugum verò diaboli onerosum & durum est. Quod volẽs hic propheta significare dixit: Iugum enim oneris eius. Iugum Diaboli est iugum oneris: Iugum verò Christi, leniratis & dulcedinis. Christus nos ad suum suaue iugum inuitat, illudque gratis offert: nos verò illud contemnimus, & ad diaboli iugum grauissimum & asperrimum accurrimus, quod multo labore emimus. O cæcitatem deplorandam. Emimus graue iugum diaboli, cùm Deus ad suum suauitate plenissimum, gratis oblatum nos vocet. *Matth. 11.*

Inuitatus quidam ad magnam cænam, ad epulas diuinas, ad Christi suaue iugum, ob eam causam se excusauit, quia emerat quinque iuga boum, & ibat probatum illa. Lege euangelium Lucæ capite quartodecimo, & inuenies hoc. Quid fecisti homo insane? Cur emisti iuga asperrima, si ad Christi suauissimum iugum gratis inuitabaris? *Luc. 14.*

O amentiam inauditam. Emunt homines iuga diaboli, emunt labores mundi, emunt magistratus, & honores quos vocant, emunt calamitates, & peccandi occasiones, imò ipsa peccata, & ipsam vanitatem, cùm Christus clamet: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris: iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. Adestote obsecro animis filij hominum, & attendite. Christi iugum offertur nobis gratis, & cum eo admirabilis & æterna remuneratio: iugũ verò diaboli multo labore emptum affert secum æternam damnationem. Cur igitur volumus incidere in miserias horribiles, & perpetuos cruciatus, iugum dæmonis amentes, si iugo Christi subiecti possumus adipisci vitã beatã & immortalem? In hac vita fine iugo esse nõ possumus. Homo enim, vt in libro Iob *Matth. 11.*

scriptum

ſcriptũ legimus, naſcitur ad laborem. Nónne igitur præſtantius eſt iugo Dei quã diaboli ſubmitti? Quis non videt hoc? Iob. 5.
Præterea nónne melius eſt vnũ eligere quàm quinq; ? Quis poterit quinque tyrannis ſeruire? Iugum Chriſti vnũ eſt, diaboli verò quinque ſunt iuga. Nullus eſt ſenſus, quem ſibi diabolus ſubiicere non defideret. Quid dicebat ille, qui ad cœnã inuitatus noluit venire? Emi quinque iuga boũ, & eo probare ea. Quo te confers homo deplorande? Quid vis probare? ea volo probare. Nónne ſcis iuga diaboli eſſe intolerabilia, mortifera, aſperrima? Quorſum ea probare deſideras? Deſine iuga boum, & accede ad cœnam magnam, ad quam es à Domino inuitatus. Non eſt cœna parua, magna eſt. Ea enim quę Deus tribuit, & ad quæ vos inuitat magna ſunt. Contrà verò ea ad quæ mundus nos vocat ſunt exigua, & irania, falſa, incerta, caduca, quæ nullis defixa radicibus quacũq; varietate labefactantur, & penitus euelluntur.

Et *virgam humeri illius.*] Aſpicis hic diabolum virgam habere, qua ſuos percutit. Nemo enim eſt qui maiores labores & calamitates ſuſtineat, quã qui dęmoni ſubiicit. Quod volens ſignificare ſacra ſcriptura in libro Sapientię facit dam- Sapien. 5.
natos hoc modo loquentes: Ambulauimus vias difficiles, laſſari ſumus in via iniquitatis. Quamuis Chriſtus iugum, & virgam, & ſceptrum dæmonis ſuperauit, multos ab eius poteſtate eripiens: tamen dominatur ad huc dæmon omnibus impiis, quoniam ipſi eius poteſtati ſe volunt ſubiicere.

Et *ſceptrum exactoris eius.*] Exactor eſt qui pecunias, & tributa exigit. Vocatur autem diabolus exactor, quia ab hominibus peccata veluti tributa exigit. Appellatur etiam tyrannus, & princeps huius mundi, qui enim ſceptrum tenet, princeps eſt. Oſtendit hic locus eſſe diabolum principem impiorum. Nunc ait Chriſtus apud Ioannem, princeps Ioan. 12.
huius mundi eiicietur fõras: & alio in loco apud eundem: Venit enim princeps huius mundi, & in me non habet quic- Ioan. 14.
quam: Conſidera quale ſit regnum mundi cùm talem principem habeat. Tres ob cauſas ait Plato debere homines ciuitatem quam incolunt, relinquere, vel quia plura ſunt detrimẽta quàm incommoda, vel quia plures ſunt mali quàm boni, vel quia princeps aut gubernator eſt iniuſtus & impius. Cùm autem hæc omnia in mundo videamus, quid facis in mundo, qui maior es mundo? Fuge diaboli ſceptrum, à quo te liberauit Chriſtus, ad quem confuge, vt vitam æternam conſequaris. Diuus Gregorius tractans hunc locum libro

trigesimo moralium, capite trigesimo primo ita ait: Superauit Dominus gentium iugũ cùm illas à dæmoniacæ tyrannidis seruitute liberauit. Virgam humeri, cùm percussionem pro opere malo perpessam compescuit, sceptrum autem exactoris, cùm regnum diaboli peccatorum tributa exigentis à fidelium corde destruxit.

Quia omnis violenta prædatio.] Omnis humana victoria & prædatio solet fieri cùm magno tumultu, & sanguine vestes ac arma occisorum contaminante. At hoc prælium quo tu Christe sancte homines à dæmonis potestate eripuisti, est sine tumultu, sine humanis armis: sed in combustionem & cibum ignis, hoc est, spiritu tuo, & igne charitatis mentes fidelium purgante, & omne vitium comburente. Poterit clarius ita verti: Omnis violenta prædatio cum tumultu est, & vestimentum est mistum sanguine: at hæc victoria erit in combustionem & cibum ignis.

Paruulus enim natus est nobis.] Reddit rationem, cur iugum diaboli sit à nostris ceruicibus ablatum, & diabolus victus, & hæc victoria sine tumultu, quippè quia paruulus natus est nobis, & filius datus est nobis, hoc est, ad nostram redemptionem, quia natus est nobis de sanctissima virgine Maria puer, Iesus filius Dei. Paruulus natus est, quia verus est homo filius datus est, quia est verus Dei filius. Natus est paruulus, ne timore terreremur, & quia puer statim cõmissa cõdonat, & facilè placatur: & datus est filius, vt nos
Luc. 2. posset a dæmone liberare. Quid nobis pater negabit, quibus filiũ suum dedit? Nobis & natus & datus est. Audi Angelum pastoribus dicentem: Nolite timere, ecce enim euangelizo vobis gaudiũ magnũ, quod erit omni populo, quia natus est vobis hodie saluator, qui est Christus Dominus in ciuitate Dauid. Nomine pueri significatur humanitas: nomine verò filij diuinitas.

Et factus est principatus super humerũ eius.] Principatus Christi nos sumus, quos super humeros suos posuit, vt nos ad gloriã asportaret. Genus hominũ hic per principatũ intellectũ alio in loco ouis quæ perierat apellatur, quam Christus in-
Luc. 15. uenit, & super humeros adduxit. Eramus perditi, in vitiorũ erroribus & saltibus errantes, nõ poteramus viribus nostris à tantis malis liberari, venit pastor ille clementissimus Deus noster, posuit nos super humeros suos, vt è valle miserię ad montem visionis diuinę perduceret, vbi ipso in placidissima trãquillitate frueremur. At nos ab eius humeris discedimus,

cum

cũ fugimus, & iterũ ſcelerũ ſyluas peragrantes terrena quæri mus, mũdi voluptates cõcupiſcimus, & ea quę cœleſtia ſunt & immortalia, non curamus. Vel per principatũ, ſceptrũ regale intelligitur, quod ſuper humeros ſuos Chriſtus tulit: Quod ſceptrũ fuit crux illa ſacratiſsima quam ad Caluariæ montem baiulauit. Eã ſecum ducens, manibus ac brachiis ãplectebatur, vt oſtenderet quãto eam amore proſequeretur. Intuere obſecro, & attenta atq; alta mẽte cõſidera, natum fuiſſe Chriſtum ad ferendum ſuis humeris ſuum principatum, hoc eſt crucem, in qua acerbiſsimos cruciatus tulit, ex qua tranſit de hoc mundo ad patrem, quam poſt mortem ſuam erectam in monte Caluariæ reliquit, tanquam trophæum, excellentiſsimique triumphi celeberrimum monumentum, & vt nos eam tanquam clariſsimum ſignum noſtrarũ victoriarum ſupplices coleremus. At nos obliti noſtri exiſtimamus natos hic fuiſſe ad delicias, ad opes, & voluptates, cùm potius editi ſimus in lucem ad crucem amplectendam, vt nec laborem, neque dolorem, neque denique quicquã aliud quod moleſtum nobis poſsit accidere, intolerandum putemus: Fortaſſe crucem ob eam cauſam principatum appellat, quia in ea eleuatus Chriſtus omnia ad ſe traxit, iuxta id quod ipſe apud D. Ioannem dicebat: Si exaltatus fuero à terra omnia traham ad me ipſum. Hæc crux quę hic nomine principatus ſignificatur, appellatur alio in loco ab hoc eodem propheta clauis Dauid: dabo, inquit, clauem domus Dauid ſuper humerum eius, Quæ propterea clauis appellatur, quia ea cœli ianuę, quę antea clauſæ erant. fuerunt apertæ & ſeratę. Poterit præterea hoc ſic explanari: factus eſt principatus ſuper humerũ eius. Hoc eſt, poſuit in ſuis humeris omne pondus eorum, quibus dominatur. Eſt autem hoc pondus peccatũ generis humani, quod ſuper ſe Chriſtus poſuit, vt pro eo innocentiſsimus agnus pœnas lueret. Id quod Eſaias ait alio in loco: Poſuit dominus in eo iniquitatẽ omnium noſtrum. De quo dicitur in pſalmo: Supra dorſum meũ fabricauerunt peccatores. Voluit enim illẽ luere noſtra crimina, vt excidiũ à noſtris capitibus auerteret. Conſiderent reges, ac principes terrę hũc diuinum regem Chriſtũ Deũ noſtrũ, qui in ſuis humeris poſuit pondus ſui regni. Nec exiſtimẽt ſe principatum ad voluptates, ſed ad labores obtinuiſſe. Eam ob cauſam voluit Chriſtus titulũ ſuæ dignitatis regiæ variis literis ſcriptum fuiſſe affixum cruci, vt intelligerent omnes principes Chriſti regiam dignitatem eſſe cum cruce

Ioan. 12.

Infra 22.

Infra. 53.

Pſal 128.

coniunctam, & cum laboribus & afflictionibus copulatam.

Et vocabitur nomen eius, admirabilis.] Qui vocatur Emanuel, & accelera spolia detrahere, festina prædari, idē vocatur admirabilis, cōsiliarius, Deus. &c. Quid admirabilius quàm Deum nasci ex virgine, & duas esse naturas in vna persona?

Consiliarius.] Vide dei inauditam clementiam. Misit filium suum, vt nos consiliis instrueret, & viam veritatis ostenderet.

Deus.] Hic puer Deus est. Aspice quàm apertè dicat Christum esse Deū. Id quod apud Ieremiā cap. 33. & aliis in locis poteris videre. De quo ait Diuus Paulus in epistola ad Romanos cap 9. Ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula. Quidam ludæus ante aduentum Christi, ita hunc locum interpretatus est. Quia Messias Deus & homo futurus est, vocatum est nomen eius Emanuel, hoc est, nobiscum Deus: nempè in corpore, & carne nostra, quemadmodum testatur Iob cap 19. Ex carne mea videbo Deum. Item quia Deus est, mirabilis consiliarius dicitur: excogitauit enim mirabile consilium animas à dæmone eripiendi, quæ propter Adæ peccatum damnatæ erant. Nec possunt vllo modo esse saluæ, nisi rex Messias mortem acerbissimam, multáque subeat tormenta. Ob eam causam dictus est vir. Et quia ipsius est omnis fortitudo, Deus, fortis vocatur. Et quia est æternus, pater sempiternus dicitur. Item quia in diebus eius pax multiplicabitur, princeps pacis appellatur. Et quia ipse festinabit vt auferat animarum spolia, vocatur expeditus spoliator, festinus prædator. Quia autem eos saluos faciet, & ad paradisum adducet, vocatur Iesus, hoc est saluator. Hęc ille. Ego nō possum credere quin animus, ex quo hęc prodierunt, esset diuinitus illustratus, est enim admirabilis hæc expositio.

Princeps pacis.] Non dicit. Princeps militum, princeps belli, sed princeps pacis. Christianus princeps pacis studiosus Christum imitatur. Septuaginta interpretes exterriti hac nominum maiestate non ausi sunt ea scribere, ne gentibus incredibilia viderentur.

Multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis: Super solium Dauid, & super regnum eius sedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio & iustitia, à modo & vsque in sempiternum. zelus Domini exercituum faciet hoc. Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israël. Et sciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam, in superbia & magnitudine cordis dicentes: Lateres

teres ceciderunt, *sed quadris lapidibus ædificabimus: Sycomoros succiderunt, cedros immutabimus. Et eleuabit Dominus hostes Rasin super eum, & inimicos eius in tumultum vertet: Syriam ab Oriente, Philistiim ab occidente: & deuorabunt Israël toto ore. In omnibus iis non est auersus furor eius, ad huc manus eius extenta: & populus non est reuersus ad percutientem se, & dominum exercituum non inquisierunt. Et disperdet Dominus ab Israël caput & caudam, incuruantem & deprauantem die vna. Longæuus & honorabilis ipse est caput: & propheta docens mendacium ipse est cauda. Et erunt qui beatificant populum istum seducentes, & qui beatificantur, præcipitati.*

Multiplicabitur eius imperium] Non poterit de multiplicato Christo imperio dubitare qui legerit in psalmo: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion mõtem sanctũ eius prædicans præceptum eius: Dominus dixit ad me: filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Qui locus in Actis Apostolorum, & in epistola ad Hebræos de Christo explanatur. Et de eius pace dicitur in psalmo: Orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis donec auferatur luna. Id est, in æternum. Quod vaticinium ad regnum Salomonis accommodari nullo modo potest, sed ad regnum Christi, cuius iustitia & pax sunt semper duraturæ, & ob eam causam ipsum diuinæ literæ iustitiam & pacem appellare solent. Animaduerte. Tunc imperium multiplicatur cùm in eo pax viget. Hoc considerare debetent, qui volunt bellis regnum multiplicare, cùm nihil sit, quòd regna & imperia potius labefactet, & penitus euertat quàm bellum. Contrà verò vigente pace crescit regnum & propagatur. Verùm id quod hic dicitur, est præcipuè de spirituali pace intelligendum. Chrysostomus tractans hunc locum in primo tomo explicans illud Esaiæ: Potestatis & pacis non erit finis, inquit hoc intelligi de pace inter Deum & hominem, inter corpus & spiritum, ac inter Iudæos & Gentiles. *Psal. 2.* *Act. 13.* *Hebr. 1. & 5.* *Psal. 71.*

Super solium Dauid] Sensus est: Hic puer Emanuel qui est Deus, consiliarius, admirabilis, &c. regnabit iustissimè super sedem Dauid in æternum. Id est, quod dixit Angelus Mariæ virgini sacratissimæ: Et dabit illi, Nempè Christo, Dominus Deus sedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius, non erit finis. Et de eo Daniel propheta scriptum reliquit: Potestas eius potestas *Luc. 1.* *Dan. 7.*

æterna,

æterna, quæ non auferetur, & regnum eius quod non cor-
Psal.144. rumpetur. Et in psalmo scriptum legimus: Regnum tuum regnum omnium seculorum, & dominatio tua in omni generatione & generationem. Sed hæc occurrit dubitatio: Qui fieri potest vt hæc de Christo intelligantur, qui super solium Dauid non videtur sedisse, non enim regnauit in Iudæa. Quin potius cùm eum turbæ regem constituere voluissent, vt est apud Ioannem cap. 6. & coram Pilato confessus est regnum suum non esse de hoc mundo. Præterea quæ gloria esset sedere super solium Dauid eum, quem Esaias vidit sedentem super solium excelsum & eleuatum? Sed cùm sit altera Hierosolyma multò melior & præstantior quàm ea, in qua regnauit Dauid, quæ est ecclesia catholica, eam existimo hic esse significatam, De qua dicitur in psal-
Psal.2. mo: Constitutus sum ab eo rex super Sion in montem san-
Psal.86. ctum eius, & in alio psalmo. Fundamenta eius in montibus sanctis, diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Non existimo hoc dictum fuisse de portis illius terrenæ Hierosolymæ, quas scimus esse consumptas, & in puluerem redactas: sed de portis ecclesiæ, quam illa Hierosolyma adumbrabat. Regnat igitur Christus in ecclesia, quæ est Hierosolyma, non vmbratica, sed vera, cuius illa terrena gerebat imaginem: & regnabit in æternum, quoniam ecclesia nunquam peribit: nam etsi in mundi consummatione desinat esse militans, ecclesia tamen triumphans sine fine in æternũ permanebit? & sic semper futura est ecclesia, in qua Christus in æternũ regnabit, facta enim separatione in littore maris, congregatisque in vase bonis piscibus, malis autem foris abiectis, accipiet Christus ecclesiam gloriosam, non habentem maculam aut rugam sed sanctã & immaculatam. Et volens significare scriptura hanc spiritualem Hierosolymam esse multò sublimiorem & illustriorem terrestri illa, in qua
Psal.2. regnauit Dauid, *dicit: Constitutus sum rex ab eo super
Psal.131. Sion. Non dicit: In Sion, sed super Sion. Et in alio psalmo: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Non dixit. In sede, sed, super sedem. Et in hoc loco Esaiæ: super solium Dauid, & super regnum eius sedebit. Poteris etiam per solium Dauid eius labores & dolores intelligere: fuit enim vir ille sanctus, vt sacræ literæ memoriæ prodiderunt, vehemẽter afflictus, & in acerbissimis periculis & laboribus cõstitutus, atq; capite & opibus vndiq; oppugnatus. Sedit

igitur

igitur Christus super soliũ Dauid, super eius dolores, labores, & angustias, in multo pluribus & acerbioribus cruciatibus versatus. Et ob eã causam dixit: Super solium, & non in solio, vt superlationem & abundantiam dolorũ significaret.

In iudicio & iustitia.] Per hęc duo nomina intelligitur pulcherrima gubernandi forma & ratio, vt alio in loco annotauimus: sic apud Ieremiam: Regnabit rex, & sapiens erit, & faciet iudicium & iustitiam in terra. *Ierem.23.*

Zelus domini exercituum.] Hoc est, amor Dei erga homines efficiet, vt filius Dei nascatur, ex virgine, hominumque genus à dęmonis potestate eripiat, & sedeat super regnum Dauid, illudq; iustitia & iudicio confirmet. Sic Deus dilexit mundum, ait D. Ioannes, vt filium suum vnigenitum daret. *Ioan.3.* Vbi vides, non ex hominum meritis, sed ex Dei amore & charitate processisse generis humani salutem. Charitas Deũ traxit è cœlo, nos autem è terra ad cœlum vehit. Hæc vulnerauit impassibilem, alligauit insuperabilem, traxit incommutabilem, fecit mortalem ęternum.

Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israël.] Prædixerat propheta cladem & euersionem Syriæ & Samariæ: & capta inde occasione multa Christi mysteria interposuit. Nunc verò ad id vnde egressa fuerat oratio, reuertitur, & vastitatem vaticinatur Samariæ dicens: Verbum misit Deus in Iacob, & cecidit in Israël. Id est. Misit Deus sæpè prophetas suos ad Iacob, hoc est, ad decem tribus, qui illis veritatem nuntiarent, viamque salutis aperirent. At Israëlitæ verbum Dei contempserunt, & pro nihilo putarunt. Per Iacob & Israël intellige decem tribus, & quoniam verbum Dei fuit ab illis neglectũ, dicit propheta illud cecidisse, tũc enim verbum Dei cadere dicitur, quando ab auditoribus contẽnitur.

Et *sciet omnis populus Ephraim.*] Sensus est: Quamuis Deus locutus fuerit per prophetas suos populo Israëlitico, ipse tamen sciet superbè, existimabit se altè sapere, & deridebit Dei verba, & comminationes dicẽs: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ędificabimus, hoc est quãuis incidimus in nõnullas calamitates, sequentur tamen postea temporafœlicia: & pro domibus lateritiis quę ceciderũt ędificabimus lapidibus quadratis magnifica ædificia: & pro sycomoris arboribus abiectis habebimus nobiles & preciosas cedros. Potest esse sensus: Hucusq; perierũt in bello nõnulli ex nostris, erant veluti lateres fragiles & imbecilli: at nos ædificabimus rem publicam nostram ex lapidibus quadratis, hoc est, ex viris

viris fortitudine & constantia munitis. Lapides quadrati sunt ad ædificandum apti, rotundi verò & globosi nequaquã, quoniã non nisi in puncto se tangunt, homines quadrati facilè conueniunt inter sese, at rotundi nullam inter se habent concordiam: sunt autem quadrati illi, qui ex quacumque parte ceciderint, firmi manẽt & stabiles: rotundi autem sunt mobiles & inconstantes: Aristoteles libro primo moralium Nicomachiorum hominem sapientem quadratum vocat, quia in quamcunque partem voluatur, sui simpilis est, & firmus perseuerat, & acerbissima calamitatum procella oppressus, placida tamen & tranquilla mente consistit. Vt enim bonus fictor & artifex simulachrum fingit ex auro, si autem aurum deest, ex argento: eo verò non existente, ex plumbo, aut denique ex quauis alia materia, sic vir sapientia excultus & virtute præditus, in omni statu, virtutis & constantiæ imaginem & simulachrum efficiet. Si in honoribus & magistratibus fuerit constitutus, in media prosperitate, rebusque ad voluntatem fluentibus virtutem exercebit, si in ærumnis & laboribus fuerit versatus, in media aduersitate, in infimo illo statu ostendet animi sui magnitudinem & celsitatem. Aspicis hic impiorum ædificia esse ex lateribus constructa: Qui etsi promittant se esse quadratis lapidibus mœnia condituros, ad id tamen nunquam peruenient: Iudæi in Aegypto sub Pharaone commorantes, vrbes lateritias condebant. Talia sunt eorum opera qui in mundo diabolo seruiunt, lutea, & terra. Huiusmodi erat turris Babylonis, quam illi aduersus Deum condiderunt, qui nomen suum immortalitati commendare volebant. At cecidit turris, & ipsi confusi sunt, & in tartara præcipites ruerunt. Potest hæc litera sic ordinari: Omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam dicentes in superbia & magnitudine cordis: lateres ceciderunt, & ea quæ sequuntur, scient Dominum eleuaturum esse hostes Rasin. &c.

Simile.

Simile.

Exod. 1.

Gene. 11.

Et eleuabit Dominus hostes Rasin super eum, & inimicos in tumultum vertet.] Hoc est, Excitabit dominus contra Rasin regem Syriæ Assyrios eius hostes, qui contra ipsum concitabuntur. Prædicit Propheta prælium illud, in quo rex Assyrius occidit Rasin regem Syriæ, quam historiam habes libro quarto Regum capite sextodecimo.

Syriam ab Oriente.] Hoc est, excitabit Dominus contra Samariam Syros & Palæstinos. Acsi dicat. Et Syria quæ pepigerat fœdus cum Samaria, ipsam Samariam oppugnabit,

habit, ita vt contra Israelem Syri ab Oriente & Palæstini ab Occidente moueantur, & simul toto ore, hoc est auidissimè, deuorent Israelem. Et adhuc extenta est manus Domini super Israelitas, eosque ferire non cessat: At illi nec sic cæsi volunt se ad Dominum conuertere. Quid sit extendere manum, diximus alio in loco.

Et disperdet Dominus ab Israele caput & caudam, incuruantem & deprauantem die vna.] Quid significetur per caput & caudam, explicat statim Prophera. Per incuruantem & deprauantem eum intelligit, qui recta peruertit.

Et erunt qui beatum dicunt populum istum seducentes.] Iuxta id quod dixit capite tertio: Populo meus qui te beatum dicunt ipsi te decipiunt. Et qui beatificantur, præcipitati, hoc est, in extremam perniciem adducuntur.

Propter hoc super adolescentulis eius non letabitur Dominus: & pupillorum eius & viduarum non miserebitur: quia omnis hypocrita est, & nequam, & vniuersum os loquitur stultitiam. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Succensa est enim quasi ignis impietas: veprem & spinam vorabit, & succendetur in densitate saltus, & conuoluetur in superbia fumi. In ira Domini exercituum conturbata est terra, & erit populus quasi esca ignis. Vir fratri suo non parcet, & declinabit ad dexteram & esuriet: & comedet ad sinistram, & non saturabitur: vnusquisque carnem brachii sui vorabit, Manasses Ephraim, & Ephraim Manassem: & simul ipsi contra Iudam. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta.

Quia omnis hypocrita est, & nequam, &c.] Tres causas assignat, ob quas Deus populi Israelitici non misereatur: prima est hypocrisis, secunda nequitia, tertia amentia. Non solùm erant vitiis contaminati, sed volebant fallaci virtutis imagine nefaria scelera cooperire: & quod deterius est, volebant hæc verbis confirmare, & alios pestilentibus institutionibus corrumpere. Hypocrisis est capitalior & perniciosior aperta iniquitate, quoniam in virtutis imagine delitescit. Nam vt in magno mari perniciosiores sunt scopuli, qui breui operti aqua tristem & cæcum & miserabilem non obseruantibus inferunt interitũ, quàm rupes eminentes, quas nautæ facilè vitare possunt, sic hypocritę qui in animi recessibus & latebris malitiã retinentes speciẽ pietatis foris ostendũt, terriores sunt, & capitaliores improbis illis, qui sunt ab omni virtutis simulatione alieni, quoniã horum pestẽ poteris facilè fugere, illos autẽ virtutis personã inducentes, nec citò cognosces, neq;

eorum

victoria, quæ erit Christi doctrina adepta, alleuiabitur terra, quoniam nonnulli reprobato idolorum cultu in Christum credent, & veram religionem amplexabuntur. At ob secundam victoriam, quam Apostoli de dæmone consequentur, erit tota terra gloriosa, quando Christi discipuli omnes mundi regiones peragrantes, Christumque prædicantes, trophæa vbique constituerint. Quid enim gloriosius, quid illustrius quàm relictis vitiis, contempta ac repudiata superstitione, mundum ad Christum conuerti, totoque animo aspirare? Poteris vertere pro aggrauata, illustratam, & rectè quidem meo iudicio, nam verbum hoc significat esse magnum, illustre, honoratum, & gloriosum.

Multiplicabitur eius imperium.] Quemadmodum hoc de ecclesia intelligatur explicauimus suo loco. Sed est magnopere aduertendum in hebraico ita scriptum esse: lemarbeh hammisrah. Hebræi habent duplex, m, alterum scribitur in principio dictionis, & in medio, & est apertum, quod ita scribitur, ם alterum nunquam ponitur nisi in fine dictionis, & ob eam causam terminale siue finale vocatur: & scribitur hoc modo, ם, & est vbique clausum nullum habens exitum. Hoc est perpetuò verum, neque inuenies in tota sacra scriptura literam ם nisi in fine dictionis, excepto hoc versiculo Esaiæ, vbi litera ם est in principio dictionis: nam illud le est præpositio, ad, quod certè non caret mysterio. Vir erat Esaias doctissimus, satisque habebat perspectum & exploratũ, hanc literam non posse collocari nisi in fine dictionis: sed cùm hoc in loco eã in principio collocarit, non est dubiũ, quin hic lateat mysterium. Ex hebræo potest verti: Ad multiplicationem imperij, vel ad multiplicandum imperium. Sed quia Esaias diuino lumine illustratus præuidebat, hoc Christi imperium in ecclesia non esse à Iudæis intelligendum, voluit hoc scribere litera clausa, vt significaret fore hoc mysterium Iudæis clausum & absconditum, quod vsque hodie Iudæi ipsi non intelligunt. Et quoniam hoc Christi imperium nunquam esse desinet, voluit propheta illud scribere litera clausa, nullum exitum habente, vt ostenderet fore Christi regnum perpetuum, nullumque finem esse habiturum. Et hæc imperi multiplicatio ideo facta est, quia Deus factus est homo, nam antea notus erat Deus in Iudæa: vt dicitur in psalmo, & in solo Israële nomen eius celebrabatur, sed postquam filius Dei à cœlis *Psal. 75.*

in terras missus humanam naturam admirabili modo sibi copulauit, vt à nobis inferorum pœnas, graues illas quidem, sed iustas & debitas auerteret, hominumque genus à faucibus ipsius mortis, sua morte liberaret, cognitio ipsius nominis, sic omnes gentium regiones peragrauit, vt vana superstitione repudiata homines etiam immanitate barbari & inculti ipsum Christum intelligerent verum esse totius mundi machinæ effectorem, & moderatorem: cuius numine & imperio omnia supera, media, ac infera continerentur. Eam ob causam in hoc admirabili versiculo, vbi Diuinus vates imperij Christi multiplicationē prædicit, litera finali ad principiū reuersa annotauit. Reuersa est igitur hæc litera retrorsum, vt etiam hac in re innuere Propheta filium Dei æqualem patri, sumpturum esse humanam naturam, secundum quam esset minor patre. Exinaniuit enim semetipsum, vt ait Apostolus, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Huius figuram & imaginem gessit sol, quem reuersum fuisse retrorsum in horologio Achaz, ad signum & confirmationem salutis regis Ezechiæ literæ diuinæ contestantur.

Phil. 2.
4. Reg. 20.
2. Par. 32.

Incuruantem & depranantem.] In hebraico est, cippah veagmon. Primum nomen à verbo caphat, quod significat incuruare: in quam significationem sumitur à nostro interprete. Significat etiam ramum, sic à curuitate appellatum. agmon, significat paludem & stagnum, & iuncum, quoniam iuncus iuxta paludes nascitur. Apud hunc eundem prophetam capit. 35. capitur pro iunco. Sic enim vertit interpres noster: Viror calami & iunci. Fortasse quia loca palustria insalubria sunt, & valetudinem depravant, & accipitur hoc in loco pro deprauante, quod quid significet suo loco explanauimus Codices correcti habent ad marginē pro deprauante refragantem. Diuus tamen Hieronymus in commentariis legit deprauantem, & interpretatur recta peruertentem, quam ego interpretationem sum secutus. Potest hic locus recte verti ex hebraico: Ramum & iuncum, hoc est fortem & debilem, & ita vertit Pagninus. Septuaginta interpretes habent Magnum & paruum, magis sensum quam verba transferentes.

Argumentum Capitis Decimi.

Cùm lex sit ratio prudentis iubens ea quæ facienda sunt, prohi-

prohibensque contraria, iuris ac iniuriæ regula, ab illis solum debet ferri, & stabiliri, qui fuerint iustitia præditi, quique floruerint opibus sapientiæ, & in maximarum virtutum studia incubuerint. Videns autem propheta leges condi ab hominibus indoctis, & nefariis, viduas & pupillos spoliantibus, & omnia ad sua propria commoda referentibus, inuehitur in legumlatores, minans illis miserias sempiternas. Vaticinatur luctuosissimas strages Israëli ab Assyriis inferendas, earumque Assyriorum admirabilem cladē. Et capta occasione præcinit mysterium humanæ redemptionis, & ex innumerabili Iudæorum multitudine reliquias solum esse salutem consecuturas. Tandem facit Deum loquentem, & Iudæos, quos erat de manu Sennacheribi erepturus, consolantem.

CAPVT X.

Væ qui condunt leges iniquas: & scribentes, iustitiam scripserunt: vi opprimerent in iudicio pauperes, & vim facerent causæ humilium populi mei, vt essent viduæ præda eorum, & pupillos diriperent. Quid facietis in die visitationis, & calamitatis de longè venientis? Ad cuius confugietis auxilium? Et vbi derelinquetis gloriam vestram, ne incuruemini sub vinculo, & cum interfectis cadatis? Super omnibus his nō est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Væ Assur virga furoris mei, & baculus ipse est, in manu eius indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei mandabo illi, vt auferat spolia, & diripiat prædam, & ponam illum in conculcationem, quasi lutum platearum. Ipse autem non sic arbitrabitur, & cor eius non ita existimabit, sed ad conterendum erit cor eius, & ad internecionem gentium non paucarum. Dicet enim: Nunquid non principes mei simul reges sunt? Nunquid non vt Charcamis, sic Calano: & vt Arphad, sic Emath? Nunquid non vt Damascus, sic Samaria? Quomodo inuenit manus mea regna idoli, sic & simulachra eorum de Ierusalem, & de Samaria. Nunquid non sicut feci Samariæ, & idolis eius, sic faciam Ierusalem, & simulachris eius? Et erit: cùm impleuerit Dominus cuncta opera sua in monte Sion, & in Ierusalem, visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur, & super gloriam altitudinis oculorum eius. 4. Reg. 19.

EXPLANATIO.

Væ qui condunt leges iniquas.] Non appellat leges simpliciter,

ter, ſed cum addito leges iniquas. Vt enim medicorum præcepta dici verè non poſſunt, ſi quæ impij, aut amentes pro ſalutaribus mortifera conſcribant, ſic nec leges appellari debent eæ, quæ populo inferant perniciem, aut detrimentum. At nullæ res capitalius inferunt exitium reipublicæ, quàm leges iniquæ & iniuſtæ. Cùm enim illæ ſint ciuitatis fundamenta, neceſſe erit, nullam ibi conſiſtere iuſtitiam, nullam pietatem, ſed omnem populi impetum ad interitum ſpectare, & totam vrbem tandem euerti. Eſſe autem leges ciuitatum fundamenta indicat ſapientiſsimus, ac illuſtriſsimus ille rex Dauid. Nam in eo pſalmo, vbi noſtra verſio habet: Quoniam quem perfeciſti deſtruxerunt, poteſt verti ex litera hebraica. Quoniã fundamenta diſsipata ſunt. Vbi per fundamenta leges ſignificauit. Ita enim illum locum vertit Symmachus: Quia leges diſsipatæ ſunt: Et eodẽ modo transtulit diuus Hieronymus ex hebræo, quem poſtea multi ſecuti ſunt. Sunt enim leges baſes, in quibus nititur ciuitatis ſalus. Quod intelligens elegans quidam poëta cecinit: Agnoſco crines, incanaque mẽta Regis Romani, primus qui legibus vrbem Fundauit. Et apud Platonem dialogo 4. de legibus ait. Socrates, difficilẽ eſſe ciuitatem bonis legibus fundari, indicans leges eſſe ciuitatis fundamenta. Alloquitur Eſaias omnes iniquos legũlatores, præſertim Scribas & Phariſæos, quorum impias traditiones Chriſtus illis obiiciebat, vt eſt apud Matthæum capite quintodecimo, & apud Marcum cap. 7.

Pſal. 10.

Quid facietis in die viſitationis, & calamitatis de longinquo venientis.] Hoc eſt, in die iudicij, quem propheta Sophonias appellat diem iræ, tribulationis, & anguſtiæ, calamitatis & miſeriæ. Vel per diem viſitationis, & calamitatis de longinquo venientis, intelligit captiuitatem per Aſſyrios, vel per Romanos. Viſitat nos Deus aliquando proſperatribuendo, vt nos ad ſui amorem alliciat: aliquando inferendo aduerſa, vt in ærumnis ad eum conuertamur, iuxta id quod dicitur in pſalmo: Conuerſus ſum in ærumna mea, dum configitur ſpina. Eodem modo Ieremias cap. 6. tempus afflictionis, tempus viſitationis iis verbis appellat: In tẽpore viſitationis ſuæ corruent, dicit Dominus. Et cap. 23. Afferam ſuper eos mala, annum viſitationis eorum. Obſerua, calamitatem magnam vocat Eſaias eam, quæ venit de longinquo.

Sopho. 1.

Pſal. 31.

Simile.

Vt enim fluuius magnus ortum habet in locis remotis, longeque diſtantibus, & paulatim vires auget, & longius latiuſque

que propagatur, donec impetu & rapidissima inundatione omnia secum rapiat, & in immensum mare trudat, sic acerba & luctuosa calamitas veniens de longinquo, paulatim crescit, donec omnes oblectationes absorbeat, & in vastum ærumnarum gurgitem profundat.

Vbi relinquetis gloriam vestram.] Eorum vanitatem redarguit, qui celebritatem sermonis hominum vitiorum plerũque laudatricem, humanamq; gloriam fragilem, & inanem ardenter appetunt. Quasi dicat: Cum gloria vestra non descensura sit vobiscum, vbi manebit? vbi eã relinquetis? Quid vobis proderit in illa die? Sic propheta in eo psalmo vbi eius miseriam ostendit, qui humanæ laudis, rerumq; caducarum cupiditati seruit, hæc verba scripta reliquit: Cùm interierit non sumet omnia, neque descendet cũ eo gloria eius. In lib. Sapientiæ ita inducuntur damnati loquentes: Quid nobis profuit superbia? & diuitiarũ iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquam vmbra, & tanquam nũtius præcurrens. Non est igitur ea mundi gloria quærenda, quæ est incerta, & populi amentis opinione sita, quæ exiguis regionibus continetur, & tempore breuissimo obscuratur, quæ nos deserit, & obruitur interitu hominum, posteritatisque obliuione tandem extinguitur. Illud remanet, quod simus rectè factis, & virtute consecuti. Quid fingi potest leuius, & commutabilius quàm mundi gloria? cùm mundus ipse eos qui antea laudibus amplissimis extulerat, sæpenumero deprimat, eorumq; nomini anteà celebrato perpetuæ infamiæ & dedecoris notam inurat, eos autem qui antea in obscuritate latebant, nulla laude celebrati, in oculis omnium cõstituat, & ad cœlũ extollat, vt inde eos præcipitet, in eosq; maiorẽ pernicię machinetur. Vt enim arenæ horologiũ singulis horis reuoluitur, sic mundus singulis horis mutatur: & vt superior pars horologij, quæ plena erat, euacuatur, eiusq; arena impletur ea pars, quæ inferius vacua iacebat, & statim inferior fit superior, & ea quæ altiorem locum occupabat, descendit deorsum, nec potest vna impleri, quin euacuetur altera, sic ij qui antea in honore & gloria erant constituti, opibus abundantes, atque oblectationibus affluentes, omnia amittunt, & in labem ignominiæ vsque adeò incurrũt, vt nullum vestigium pristinę dignitatis aliquando appareat: eorum autem opes & gloriam illi consequuntur, qui antea in imo vacui iacebant.

Psal. 48.

Sapien. 5.

Similitudo.

Ad cuius fugietis auxilium?] Deo derelicto, & vobis iratis, quis

to, quis vobis opem feret? Ostendit omnia humana præsidia & adiumenta sine Deo inania esse, & pro nihilo ducenda. Iam dixit hæc referri ad tempus captiuitatis, aut ad diem extremi iudicij.

Væ Assur virga furoris mei.] Volens Deus Israeliticum populum punire, vsus est ministerio Sennacheribi Assyriorũ regis, qui Israelem deleuit, & grauiter afflixit. Sed postea ipsum Sennacheribum percussit Deus, sumens de illo iustas pœnas. Nam cùm ipse post cladem illatam Samariæ voluisset occupare Hierosolymam, & suo exercitu viam ad tyrãnidem munire, fuit iuxta Hierosolymam duriter afflictus. Cùm ei angelus Domini nocte vna interfecisset centũ octoginta quinque millia hominum, ipse turpiter fugit in regnũ suum vbi fuit à propriis filiis interfectus. Est igitur sensus: Væ tibi ô Sennacheribe Assyriorum rex, qui futurus es virga furoris mei, tuo enim ministerio sum Israeli stragem illaturus, sed postea dabis pœnas tuæ tyrannidis, & superbiæ. Particula hoi, quæ est in hebræo, potest esse aduerbium vocandi, & tũc erit sensus: Heus tu Sennacheribe, eris virga furoris mei, &c. Discimus ex hoc loco, & aliis huiusmodi, debere nos æquo animo ferre tyrannorum iniurias, & afflictiones, existimareque nos in eas propter scelera nostra meritissimè incidisse: esseq; tyrannos flagellum, quo nos Deus punit, & castigat. At ipsi tyranni ne glorientur, non enim iustitia, neque ratione, nec viribus, sed nostris sceleribus vincunt: nos enim illis arma porrigimus, quibus nobis inferunt immanem vastitatem. Sed vt pater filium flagellat virga, quam finitis flagellis proiicit in ignem, sic Deus punit multos medio hominum impiorum, quibus vtitur tanquam virga, at postea eos igne & temporalium, & æternarum afflictionum comburit. Voluit hoc in loco propheta significare id quod est apud Ezechielem. Mucro euagina te ad occidendum. Lima te, vt interficias, & fulgeas. Et statim paulò post: Reuertere ad vaginam tuam, in loco in quo creatus es, in terra natiuitatis tuæ: iudicabo te, & effundam super te indignationẽ meam: in igne furoris mei sufflabo in te.

Similitudo.

Ezech. 21.

Adgentem fallacem mittam eum.] Id est ad Israelitas. Dicebant enim, vt in capite decimonono Exodi scriptum legimus, Cuncta quæ locutus est Dominus faciemus. Sed fidem fregerunt, & relicto Deo inanes ac falsos deos turpiter adorarunt.

Contra populum furoris mei] Id est, Cui sum iratus.

Quas

Quasi lutum platearum.] Sic dicitur in Psalmo: Commi- Psal. 17.
nuã eos vt puluerem ante faciem venti, vt lutum platearum delebo eos. Iniquos comparat cum luto, qui omnium pedibus conculcatur.

Et cor eius non ita existimabit.] Sensus est: Ego ait Deus, præcipiam ei, vt populum direptioni committat, sed nõ interficiat: vulneret, sed non vitam auferat: ipse autem mandatum non considerabit, nec ita perpendet, sed excedet: existimabit enim se interfecturum esse gentes multas, attribuens suis viribus victoriam: & dicet: Nónne quemadmodum expugnaui Charcamas, Calanõ, Arphad, Hemath, Damascũ, & Samariam, sic expugnabo Hierosolymam? Quemadmodum cepi multas regiones, sic capiam cæteras alias. Vide hominis arrogantiam & insolentiam. Vide quam sibi felicitatem pollicebatur impius homo. At multò aliter illi accidit, nam eius exercitum cædes tetetrimas spirantem, & Iudæos ad immanem vastitatem & luctuosum excidium vocantem, occidit vna nocte diuinus quidam angelus. Non enim passus est Deus ciuitatem suam sanctam diutius in tot calamitatibus iacere, & immanissimum tyrannum imperare. Aspice quàm fallax sit hominum spes, quæ non in Deo, sed in mundo est constituta. Duabus in rebus errabat rex Assur, crudelitate, & arrogantia: nam potentia ad perniciem miserorum abutebatur, seque insolenter efferebat. Sed fefellit eum spes eius, iuxta id quod dicitur in libro Iob: Ecce spes eius fruftra bitur eum, & videntibus cunctis præcipitabitur Iob. 40.

Cum compleuerit Dominus cuncta opera sua in monte Sion.] Hoc est, post euersionem Samariæ, & obsidionem atque afflictionem Hierosolymę perdet Dominus Sennacheribum Assyriorum regẽ, propter eius superbiam, & immanitatem.

Dixit enim: In fortitudine manus meæ feci, & in sapientia mea intellexi: & abstuli terminos populorum, & principes eorum deprædatus sum, & detraxi quasi potens in sublimi residentes. Et inuenit quasi nidum manus mea, fortitudinem populorum. Et sicut colliguntur oua, quæ derelicta sunt, sic vniuersam terram ego congregaui: & non fuit, qui moueret pennam, & aperiret os, & ganniret. Nunquid gloriabitur securis contra eum, qui secat in ea? aut exaltabitur serra, contra eum à quo trahitur? Quomodo si eleuetur virga contra eleuantem se, & exaltetur baculus, qui vtique lignum est. Propter hoc mittet dominator dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatem: & subtus gloria eius succensa ardebit quasi combustio ignis. Et erit lumen Israël in igne, & san-

ctus eius in flamma, & succendetur, & deuorabitur spina eius, & vepres in die vna. Et gloria saltus eius, & Carmeli eius ab anima vsque ad carnem consumetur, & erit terrore profugus. Et reliquiæ ligni saltus eius præ paucitate numerabuntur, & puer scribet eos.

Et inuenit quasi nidum. Verba sunt Sennacheribi Assyriorum regis. Quasi dicat: Ego manu mea apprehendi totum orbem quasi nidum passerculi, & omnes homines cepi, ac si essent oua relicta in nido à matre. Et quia translationē sumpsit ab auibus, eam seruat dicens: Et non fuit qui moueret pennam: Acsi diceret: Tantus fuit timor ac terror meæ fortitudinis & potentiæ, vt nemo auderet mihi resistere, ne fletum quidem prodere.

Propter hoc mittet dominator dominus.] Quoniam tam insolenter se extulit Sennacheribus, vt superbas minitationes arroganter iactaret, mittet Deus angelum suum, qui eius exercitui mirabiles inferat strages. Mittet in pinguibus eius tenuitatem, hoc est fortissimos eius vita priuabit: vt in illud exitium incurrant, quod aliis intentabant.

Et subtus gloria eius succensa ardebit quasi combustio ignis.] Magnum Sennacheribi exercitum appellat gloriam eius qui nocte vna, ac si igne flagraret, fuit in fauillam redactus. Ferunt Hebræi fuisse Assyriorū corpora intus occulto ardore cōbusta remanētibus vestibus illęsis. Ideò dicitur, Et subtus, id est, sub vestibus, gloria eius, id est, exercitus eius, ardebit.

Et erit lumen Israël in igne, & sanctus eius in flamma.] Hoc est, Deus qui est lumen Israelis, & sanctificator eius, qui Israelem illuminat, & sanctificat, erit tāquam ignis & flamma ad spinas & vepres, hoc est, ad Assyrios cōburēdū. Sunt qui per lumen Israelis, angelū qui Assyrios interfecit, intelligant. Comparat Propheta milites Assyrios spinis & vepribus quòd soleant milites esse molestissimi. Vel sic & Hierosolyma, quę est lumē Israelis illustrabitur, & viri iusti laude celebrabuntur.

In die vna.] Intellige diem naturalem, qui noctem etiam complectitur. Fuit enim hæc Assyriorum clades nocte quadam illata. Habes hanc historiam lib. 4. Regum cap. 19.

4. Reg. 19.

Et gloria saltus eius.] Hoc est, Duces & nobiles exercitus Assyriorum peribunt. Vel per saltum & Carmelum variis arboribus consitum intelligitur totus exercitus, quod esset ex omni hominum varietate congregatus.

Ab anima vsque ad carnem.] Hoc ideò dicit, quia non solum eorum corpora occisa sunt, sed etiam eorum animæ ad cæ-

ad cęcas inferorũ latebras & ęternas miserias detruſę fuerunt.

Et erit in terrore profugus.] Hoc eſt, Sennacheribus perdito exercitu ſuo dabit ſe fugæ timore perterritus : & de tam innumerabili multitudine, quæ ſaltui & Carmelo comparatur, tam pauci euadent, & cum rege fugient, vt puer paruulus eos poſsit numerare. Tradunt Hebræi decem tantum remanſiſſe, qui cum Sennacheribo ſe in fugam coniecerunt.

Et erit in die illa : Non adiiciet reſiduum Iſraël, & hi qui fugerint de domo Iacob, inniti ſuper eo, qui percutit eos ſed innitetur ſuper dominum ſanctum Iſraël, in veritate. Reliquiæ conuertentur, reliquiæ, inquam, Iacob ad Deum fortem. Si enim fuerit populus tuus Iſraël quaſi arena maris, reliquiæ conuertentur ex eo: conſummatio abbreuiata inundabit iuſtitiam. Conſummationem enim & abbreuiationem Dominus Deus exercituũ faciet in medio omnis terræ. Propter hoc hæc dicit Dominus Deus exercituum : Noli timere populus meus habitator Sion ab Aſſur : in virga enim percutiet te, & baculum ſuum leuabit ſuper te in via Aegypti. Adhuc enim paululum modicumque & conſummabitur indignatio mea, & furor meus ſuper ſcelus eorum. Et ſuſcitabit ſuper eum Dominus exercituum flagellum, iuxta plagam Madian in petra Oreb, & virgam ſuam ſuper mare, & leuauit eam in via Aegypti. Et erit in die illa: Auferetur onus eius de humero tuo, & iugum eius de collo tuo, & computreſcet iugũ à facie olei. Veniet in Aiath, tranſibit in Magrõ, apud Machmas cõmendabit vaſa ſua. Tranſierũt curſim Gaba ſedes noſtra. Obſtupuit Rama, Gabaath Saulis fugit. Hinni voce tua filia Gallim, attende Laiſa, paupercula Anathoth. Migrauit Medemena: habitatores Gabim cõfortamini. Adhuc dies eſt, vt in Nobe ſtetur : agitabit manũ ſuã ſuper montẽ filiæ Sion, & collem Ieruſalẽ. Ecce dominator Dominus exercituum confringet lagunculam in terrore, & excelſi ſtatura ſuccidentur, & ſublimes humiliabuntur. Et ſuburentur condenſa ſaltus eius ferro : & Libanus cum excelſis cadet. Rom. 9. Infra 28. Iudit. 2.

Non adiiciet reſiduum Iſrael.] Senſus eſt, Euerſis Aſſyriis, qui Hieroſolymæ cum rege Ezechia habitauerint, non fidẽt hominibus, à quibus percutientur. Sed omnem ſuam ſpem in Deo collocabunt. Hoc ideo vates ſanctus dicit, quia tunc regnante Achaz multi ex Iudæis fidebant Aſſyriis, ab eiſq; præſidium ſpectabant. Lege quartum librum Regum : ibi hoc inuenies. Id autem quod hic dicitur: Et hi qui fugerint de domo Iacob, intelligitur de nonnullis Iſraelitis, qui vaſtata Samaria, ductiſq; ab Aſſyriis decẽ tribubus, dederunt ſe 4. Reg. 16.

fugæ,

fugæ, & non audentes ad Samariam reuerti, ad Ezechiã regem Iudę confugerũt. Et omnes tã ex duabus, quàm ex decem tribubus, quos Deus seruauit, relictis: dolis, repudiata q vana superstitione. Deum verè coluerunt, qui impiorũ vires opeque confregerat in eoq; spem omnẽ suam collocarunt.

Reliquiæ conuertentur.] Reliquias appellat Hebræos illos qui ex infinita multitudine euaserunt. Sed mente intuebatur Propheta fore, vt pauci ex Iudæis in Christum crederẽt. Erat enim illud vmbra quædam, & imago earum rerum quæ erant venturæ. Has reliquias appellauit semen. capite 1. D. Paulus in epistola ad Romanos volens ostendere non esse mirũ tam paucos Iudęos in Christũ credere, citat hũc locum. Et quemadmodum solùm illi qui Hierosolymæ habitabant, & ad eam confugerunt, consecuti sunt salutem & honorem, sic illi tantùm qui in ecclesia sunt, diuinas laudes in celeberrimo conuentu prædicantes, veram salutem & honorem adipiscuntur. Omnibus autem aliis secluſum est iter à concilio cælitum, & in æternos cruciatus relegantur.

Rom. 9.

Consummatio abbreuiata inundabit iustitiam.] Hoc est, Ex compendiosa fidei prædicatione magna iustitiæ copia, quæ nomine inundationis intelligitur, proficiscetur. Compendia tum est enim nouum testamentum, & à legis laciniosis oneribus expeditum. Ita hunc locum explanat Tertullianus aduersus Marcionem. Pro cunctis legis ceremoniis puritas euãgelica successit. Vide quàm abbreuiatus sit sermo euangelicus, Apud Matt. ait Christus: Diliges Dominum Deũ tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mẽte tua. Hoc est maximum & primum mandatum. Secundum autẽ simile est huic: diliges proximum tuum sicut teipsum. In his duobus mandatis vniuersa lex pendet, & prophetæ. Sunt qui ita hunc locum interpretentur. Consummatio abbreuiata, hoc est illorum paucitas, qui ex Iudæis salutem consequentur inundabit iustitiam, hoc est, erit iustitia prædita. Quasi dicat: Solùm in Christianis inuenietur vera Iustitia. Potest sic explanari, & rectè meo iudicio, vt sit sensus: Ideo pauci salui erunt quoniam consumptio Iudæorũ erit decisa & abbreuiata in iustificatione: hoc est, quoniam consumet Deus, & perdet maiorem partem Israelis, & pauci iustificabuntur & hoc iusto iudicio. Ideó ne mireris esse tam paucos salutem consecuturos, nam consummationem & abbreuiationem Dominus Deus exercituũ faciet in medio terræ, hoc est, Nam statuit Dominus decurtare & breuẽ facere populum

Matt. 22.

populum Iudæorum illorum, qui salui futuri sunt, & omnes infideles perdere & hanc decurtationem faciet in medio terræ, hoc est in Iudæa, quæ est in medio terræ sita ibi enim conuertentur nonnulli, & euangelium recipient: ceteri verò qui in infidelitate, & contumacia permanserint à Romanis partim occidentur, partim capientur, & misera seruitute oppressi in varias mundi plagas relegabuntur.

Noli timere.] Sensus est: Quanquam tibi videtur difficilè ô populе Iudæ esse te ab Assyrijs liberandum, cùm ipsi superauerint gentes innumerabiles, diuitiarum abundantia affluentes, nec sit vlla tanta vis, tanta copia, quæ illis resistere posse videatur, tu tamen noli timere, nam de manibus eorũ sine dubio eripieris: neque te gladio, sed virga percutiet. Pergens rex Assyrius contra Taracham regem Aethiopiæ, & Aegyptios versus mare Rubrum per viã Ægypti, baculum suum leuabit contra te, sed ferire non poterit. Et paulò pòst reuersus ab Aegypto cum innumerabili exercitu, atque expugnare te cupiens, statim mea indignatione punietur, & in eam perniciem incurret, quam tibi fuerat machinatus: feriam enim illum eo flagello, quod quondam aduersus Madianitas sub Gedeone susciteui, quando Oreb & Zeb principes Madianitarũ occisi sunt super petram. Leuabit igitur virgã suam super mare Rubrũ, pergens aduersus Aethiopes, & reuertens ad te per viam Aegypti. Sed cũ primũ venerit ab Aegypto, luet suorum scelerũ pœnas: auferetur onus ab humeris tuis, & iugum imperij eius à facie olei, hoc est, diuina misericordia computrescet. Habes hanc historiam Madianitarum libro Iudicum capite septimo. Id verò quod dicitur, Virgam suam super mare, & leuabit eam in via Aegypti: potest habere hunc sensum: Quemadmodum Deus olim aquis maris Rubri Aegyptios subuertit, & obruit eleuatione virgæ per Moysen, sic modò exercitum Sennacheribi vnà nocte percutiet eleuata virga, hoc est, acriter & duriter, solèt enim qui asperè cçdere & percutere volũt, virgã eleuare.

Veniet in Aiath.] Describit iter & pompam exercitus Sẽnacheribi. Veniens ex Aegypto, inquit, Hierosolymam petens primò conferet se in Aiath, inde in Magron. Et ob fiduciam eã expugnandi reponet apud Machmas sarcinas suas, quasi statim euersa vrbe reuersurus. Transibit cursim nullo obstaculo impeditus.

Gaba sedes nostra.] Verba sunt exercitus requiescẽtis in Gaba.

Obstupuit Rama.] Hoc est, Rama vrbs vicina terrebitur, & ciues

ciues Gabaath, quæ fuit Saulis quondam ciuitas, fugient. Tunc tu filia Gallim clama veluti equus hinniens, vt te audientes fugiant.

Agitabit manum suam.] Hoc est, ostendet Sennacheribus agitatione brachq suam fortitudinem, & audaciam, contenens Hierosolymam, & admirans ciuitatem illam sibi ausam fuisse repugnare, eamq; concussu manu sua minabitur.

Confringet lagunculam.] Describit sanctus vates Sennacheribi, eiusque exercitus admirabile exitium. Et appellat ipsum Sennacheribū lagunculā siue hydriam fictilem. vide cui cōparatur rex ille potentia ac fortitudine insignis, arrogantia ac incredibili superbia elatus, qui existimabat nullam esse tantam vim ac potentiam, quæ eum de florenti rerum suarum statu posset vnquam deiicere. Quid fragilius hydria fictili? Et tamen cum ea comparatur rex ille, qui sibi perperam felicitatem pollicebatur. Salomon ille sapientia præstanti duodecimo capite eius libri qui inscribitur Ecclesiastes, hominum vitam cum hydria conferebat.

Excelsi statura occidentur] Hoc est, duces & magnates exercitus Assyriorum peribunt. Non enim permisit summus ille omnium rerum moderator & Dominus, impios ac arrogantes homines diutius viuere. Extulit aliquando vltricē manum suam, vt eos sublimi gladio mirabiliter occideret.

Subuertentur condensa saltus eius ferro] Hoc est totus exercitus interficietur. Ideo exercitum cum saltu & sylua cōparat, quia vt in sylua sunt varia arborum genera, quędam humiles & abiectæ, quędā verò proceritate præstantes, sic exercitus est ex omni hominū varietate collectus. Cōparat preterea duces & viros nobiles cum excelsis arboribus Libani facilè cadentibus.

Annotationes ex hebręo in CAPVT X.

Vbi derelinquetis gloriam vestram ne incuruemini sub vinculo & cum interfectis cadatis?] Pagninus vertit, Vbi derelinquetis gloriam vestram? Non euadet quispiam, nisi qui incuruauerit se inter vinctos, & interfectos se prostrauerit. Ita hunc locum interpretati sunt nonnulli, vt refert in commentariis R. Dauid. Poteris vertere. Vbi derelinquetis gloriam vestrā? Quia non estis mei, corruetis inter vinctos, & cum interfectis cadetis. Huic versioni fauet interpretatio R. Abraham.

Ita

Ita enim hunc locum enarrat: Quia populus hic absque me non est populus meus, nec̃ mihi obtemperat, propterea incuruabit se sub victo. Vbi vides eos gloria priuari, & in dedecus & ignominiam incurrere, qui ad id furoris & amentiæ perducuntur, vt Deo contempto, impetu insatiabilium cupiditatum ad omne flagitiorum genus incitentur. Vera gloria est in maximarum virtutum laude constituta, & hęc nec naufragio amittitur, neque direptioni committitur, neque vlla temporum varietate mutatur. Illa verò quæ non oritur à virtute inanis est & fallax, dignitatis cupida, sed omni dignitate priuata: quæ quoniam non est gloria, sed gloriæ ficta imitatrix, facilè ruit, & penitus euanescit.

Et Principes eorum deprædatus sum.] In hebraico est vaath idhothehem, verbum est athadh, quod significat parare, & prępparare. Vnde potest verti ex hebraico: Et parata siue præparata ipsorum deprædatus sum. Et quoniam thesauri parantur, vertit Pagninus: Et thesauros eorũ deprædatus sum. Hinc hirci maiores qui præcedunt capras, & viã præparant attudhim appellantur: Et per translationem principes & magnates qui populum præcedunt: quam significationem secutus est noster interpres. Vnde apud Zachariam capite decimo, vbi editio vulgata habet, super hircos visitabo, poterat Latinè reddi ex Hebrẽo: super principes visitabo. Aspicis igitur principes ac præsules ob eã causã hircos appellari, quia prędcedere debent, & viã subiectis aperire, effec̃q; in principio, tanquã clypeos totũ exercitũ protegẽtes. Eã ob causam clypei vocantur. Et in psalmo quadragesimo sexto vbi editio vulgata habet: Quoniam dij fortes terræ vehementer eleuati sunt, potest rectissimè verti ex hebræo: Quoniam Deo adhæserunt clypei terræ, vehementer eleuatus est. Quos in principio carminis principes populorũ vocat, eos nunc clypeos terræ appellat, propterea quòd eorum virtute ac tutela populi muniantur. Et apud Oseam cap. 4. vbi communis versio habet: Dilexerunt afferre ignominiam protectores eius, potest verti: clypei eius, pro quo Pagninus vertit: principes eius: est enim in hebraico maginnihа: quod propriè significat scuta eius siue clypeos eius.

Baculum tuum leuabit super te in via Aegypti.] Pro in via in hebraico est bedhęræc. Nomen, dæræc, significat viã, morem, consuetudinẽ, & modum. Vnde poterat verti more Aegypti. Et in primo psalmo vbi in editione vulgata est: Et in via peccatorum non stetit; poterat verti: Et in consuetudine peccato-

peccatorum non fietit: Ac si diceret: Et turpem ac vitiosam viuendi rationem, improborumq; consuetudinē, & mores, non est consectatus Et Prouerbiorū cap. 28. vbi nostra versio habet: Melior est pauper ambulans in simplicitate sua, quàm diues in prauis itineribus, poterat verti: quàm diues prauus in viis suis, vel in moribus suis. Est igitur horū verborum Esaiæ sensus: Assyrius te percutiet more Aegypti, quemadmodū te percussit Aegyptus. At Dominus eum percutiet, quemadmodū percussit Aegyptios, qui te percusserāt.

Computrescet iugum à facie olei.] In hebræo est: computrescet iugum mippene xamen. quod potest verti: Propter pinguedinem: Vt sit sensus: Propter pinguedinem Ezechiæ corrumpetur iugū Sennacheribi, vt capiatur pinguedo pro fortitudine, quemadmodū pinguis pro forti & robusto, vt hoc eodem capite: Mittet dominator dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatē. Sed hoc est sine dubio de Christo intelligendū: quod & Thargum apertè ostendit: ita enim habet: Et conterentur populi à facie Christi. Poterat igitur verti: Cōputrescet iugū à facie vncti, hoc est, Christi. Quod non solùm de iugo quo Sennacheribus Iudæos oppresserat, intelligitur, sed etiam de iugo illo asperrimo, quo diabolus mundū subiugauerat. Et hunc qui mortifera labe fuerit contaminatus, & diaboli iugo oppressus, à facie Christi liberatur. Si enim Christus ad peccatorem faciem suam conuertat, eumq; oculis diuinæ pietatis aspiciat, statim iugū dæmonis confringitur, & penitus computrescit. Transiens Iesus, videnſque hominem sedentem in telonio nomine Matthæum, ait illi: Sequere me, qui surgens eum secutus est. *Matt. 9.* Vide quid fecerit Christi visus, statim solutum est iugum diaboli, & Matthęus ab asperrima seruitute liberatus. Christū secutus est. *Simile.* Vt enim si in cera dura sint sigillo aliquo impressa alta mænia, vrbes, montes, terræ & maria, omnia hæc soluuntur, & pereunt, si sol ceram aspiciat, & radiorū suorū feruore eam feriat, & liquefaciat: sic si animum illū, in quo velut in dura cera sint impressæ & sculptæ omnes mundi vanitates, opes, imperia, magistratus, sol ille iustitiæ summus & æternus Christus Deus noster oculis suæ misericordiæ respiciat, statim omnia illa delentur, & animus radiis ac calore diuini amoris saucius fluit, & rerum fastus ac vanitates illæ euanescunt. Id considerās & intelligens illustratissimus *Psal. 105.* vates dicebat in psalmo: Respice in me Domine, & miserere mei. Vnde dicitur Deus videre id quod diligit, quemadmodum

modum in Leuitico. Respiciam vos, inquit, & crescere fa- *Leuit.26.*
ciam. Et in psalmo: Aequitatem vidit vultus eius, quod po- *Psal.10.*
test verti: Aequum siue rectum aspicit vultus eius, hoc est iustitiæ colentem Deus placidis oculis intuetur. Contrà ab iis quos odit dicitur oculos auertere. Quod sentiens Dauid, *Psal.16.*
Ne auertas, inquit faciem tuam à me. Hoc voluit significa- *Gene.4.*
re scriptura in libro Geneseos ita dicens: Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera illius non respexit.

Confringet laguncalam in terrore.] Pro laguncula in hebraico est plurali, quæ dictio significat lagunculam, hydriam, ollam, gloriam, pulchritudinem, ramum, quòd ramus sit arboris pulchritudo Hac ratione ductus Pagninus vertit pro laguncula ramum.

Libanus cum excelsis cadet.] Potest verti: Libanus per fortem cadet: vt per fortem intelligat Dei angelum, qui exercituum Assyriorum Libano comparatum mirabiliter occidit.

Argumentum Capitis XI.

Dixerat superiore capite diuinus vates reliquias Israelis cõuertendas esse ad Christum, nunc vaticinatur fore, vt ipse Christus nasceretur ex beatissima virgine, qua esset ex familia Iesse, qui fuit pater Dauidis regis illustrissimi. Describit regnum Messiæ, & spiritualem Israelis liberationem. Prædicit glorioſum seruatoris nostri sepulchrum, esseque longè lateque propagandam eius fidem atque gentes vocandas ad pietatem, & puram religionem sanctitatis plenissimam amplectendam, quæ veritatis obliræ falsisque opinionibus deprauatæ, vanam superstitionem pro vera religione, & res creatas pro mundi creatore colebant. Intelligi totum hoc caput de Messia regni Israelis reparatore, etiam Iudæi ipsi testantur. Sed illi hanc reparationem terrenam fore existimant, nos vero spiritualem fuisse verè ac constanter asserimus. Illi Messiam sperant venturum, nos venisse, hominibusque aditum ad cœlestia regna aperuisse non dubitamus.

CAPVT

CAPVT XI.

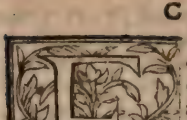

Et egredietur virga de radice Iesse, & flos
Isa.13. de radice eius ascendet. Et requiescet super
eum Spiritus Domini. Spiritus sapientiæ &
intellectus, spiritus consilii & fortitudinis,
Spiritus scientiæ & pietatis. Et replebit eum
Spiritus timoris Domini Non secundum vi-
sionem oculorum iudicabit, neque secundum
auditum aurium arguet. Sed iudicabit in iu-
Thr.2. stitia pauperes, & arguet in æquitate pro mansuetis terræ, & percu-
tiet terram virga oris sui, & Spiritu labiorum suorum interficiet im-
pium. Et erit iustitia cingulum lumborum eius, & fides cinctorium
Infra 65. renum eius. Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hædo accuba-
bit: vitulus & leo & ouis simul morabuntur, & puer paruulus mi-
nabit eos.

EXPLANATIO.

Supra 7. *Virga de radice Iesse.*] Hæc virga est illa clarissima virgo Maria, de qua suprà dixerat: Ecce virgo concipiet, & pariet
Num.27. filium. Huius gerebat imaginẽ admiranda illa Aaronis virga, quæ mirabiliter frondiit, floruit, & fructũ tulit. Sed mirãdum videtur cùm hæc sanctissima virgo genus duxerit ab amplissimo rege Dauide, cur eã ortã esse dicat à Iesse, homine suo tempore non admodum celebrato. Ego existimo ob eã causam potius factã esse mentionem Iesse, quàm Dauidis vt intelligeremus nõ esse contemnenda ea, quæ mundus despicit, & pro nihilo putat, cùm fieri possit, vt ex illis egregiũ quippiam, & excellens oriatur, ex Iesse homine non admodũ illustri ortus est Dauid, qui suis maioribus excellenti sua sapientia & sanctitate præluxit, fuitque posteris suis quasi quoddam nobilitatis initium, & virtutis exẽplum. Ex pastore ouium, ex illo humili officio & abiecto in regiam dignitatem euectus, fuit summa ac illustrissima laude celebratus. Sed temporis progressu ex eius ampla & celebri familia natus est Ioseph sponsus virginis Mariæ, vir pauper, faber, & humilis, sine vlla pompa & apparatu. Considera obsecro, & animaduerte huius mundi vicissitudines & varietates.

Et flos de radice eius ascendet.] Hic flos, qui de radice Iesse per virgam illam omnibus virtutis ac sapientiæ opibus florentissimam ascẽdit. Christus est filius Dei vnigenitus verus
Cantic.2. Mariæ virginis filius: qui flos est, vt ipse in Canticis testatur his verbis: Ego flos campi, & lilium conuallium. Diuus Ambro-

Ambrosius in libro 2. de Spiritu sancto hunc locũ enarrans, Radix inquit Iesse patriarchæ, familia est Iudęorum. Virga Maria: ô flos Marię Christus, qui bonum odorem fidei toto spariturus orbe virginali ex vtero germinauit? Hactenus ille. Sed non vacat mysterio, appellari Christum florem campi, non horti. Nam flos horti arte humana excolitur, campus verò ex semetipso, absque hominum industria producit flores. Campus hic nec sulcatus vomere, neque defossus sarculo, nec manu hominis seminatus, virgo est gloriosa Maria, quæ diuina operante virtute Christum florem campi protulit mundo. Vocatur etiam flos campi non horti, quia vt in horto flos clauditur, nec omnibus exponitur, flos autem campi omnibus patet: sic Christus natus est, non vt vni homini tantùm prodesset, sed vt omnibus ostenderet veram & constantem virtutis rationem, doceretque quibus ornamentis deberent homines decorare animũ, quibusque gradibus possent ad beatitudinem ascendere, & tandem vt omnes ad sedes illas sempiternas, summi gaudĩ plenissimas vocaret. Vult enim Deus, vt ait Apostolus in epistola 1. ad Timotheũ 1. Tim. 2. omnes homines saluos fieri, & ad agnitionẽ veritatis accedere. Potest alia ratio assignari, quare flos campi & non horti appelletur, quia vt flos in campo pedibus brutorum conculcatur & teritur: sic ipse à Iudæis bruta ipsa immanitate superantibus despectus est, & conculcatus, crucique grauissimis cruciatibus affixus. Qui hic appellatur flos, appellatur suprà germen, capite quarto, & Ieremiæ capite trigesimo tertio.

Et requieſcet ſuper eum ſpiritus Domini.] Super Christum inquit, qui de trunco Iesse per Mariam virginem consurget, requiescet Spiritus Domini. In ipso enim, vt ait Apostolus in epistola ad Colossenses, complacuit omnem plenitudinem Coloſ. 1. diuinitatis inhabitare. Requieuit igitur in filio Spiritus Domini, hoc est æterna habitatione permansit: non vt auolaret, & rursum ad eũ descenderet, sed iuxta Ioannis Baptistæ testimonium iugiter permaneret, qui ait: Vidi Spiritum descedẽtem quasi columbam de cœlo, & mansit super eum, vt refert D. Ioannes cap. 1. Tu verò cõsidera ea, quæ Dei sunt, permanẽtia esse & stabilia, ea verò, quę mũdi sunt, fluxa & incerta.

Spiritus Sapientiæ & intellectus.] Vnus est Spiritus sanctus, sed virtutũ omnium fons atq; principium. Vnde absque eo nec sapiens quis esse potest, neq; intelligens, neq; consiliatius, neq; fortis, neq; eruditus, neq; pius, neq; plenus timoris

Dei. Hic numerus septenarius in illo lapide significatur, de
Zach.3. quo ait Zacharias: Super lapidē vnum septē oculi sunt. Hic lapis Christus est, super quem sunt septem charismata Spiritus sancti, quibus cœlestibus ac diuinis muneribus ille fuit cumulatus secundū excellentissimos vsus ipsorū, secundum quos habentur in patria. Quod autē dicitur de Spiritu timoris, intelligitur hic de timore casto, qui est reuerentiæ,
Hebr.4. de quo ait Apostolus in epistola ad Hebræos: Exauditus est pro sua reuerentia.

Non secundum visionem oculorum iudicabit.] Hoc est, non iudicabit iuxta id, quod prima specie apparet, sed rem intra penetrabit, & mentis oculis intuebitur. In Psalmo octogesimo primo vbi propheta inducit Deum acriter reprehendentem iniquos populi sui iudices, sic eum loquentem facit: Vsque quò iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum sumitis? Quasi dicat: Cui ô iniqui iudices primam faciem solùm scelerum respicitis, ipsam autem scelerum substantiam non consideratis? Quanquam potest esse sensus illius psalmi: Cur improborum gratiā & fauorem aucupamini? Sed quoniam hæc verba Esaiæ intelliguntur absq; dubio de Christo, possunt habere hunc sensum: Non illi opus erit rem oculis corporis aspicere quoniam Deus est, omnia intelligens, cui omnia sunt nuda & aperta.

Neque secundum auditum aurium arguet.] Aspicis hic non debere iudices statim vnius relatione aduersus alterum sententiā ferre, sed rē prius accuratè perpendere, & examinare.

Sed iudicabit in iustitia pauperes, & arguet in æquitate pro mansuetis terræ.] Hoc est, fauebit afflictis, inopibus, & calamitosis, propter quos iniquos homines obiurgabit. Non enim patietur pios viros impiorum hominum calumniis vexari, & torqueri. Simile est huic testimonio id, quod de Christo
Psal.71. dicitur in psalmo: Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem. Intelligi autem locum illum de Christo, indicat id, quod sequitur: Et permanebit cum sole & ante lunam in generatione & generationem. Ac si diceret: Hic rex, de quo loquor, æternus est, & quandiu sol & luna luce sua mundum lustrauerint, permanebit. Et paulò pòst. Liberabit pauperem à potente, & pauperem cui non erat adiutor. Per potentem quem calumniatorem vocat, non solùm impius homo, sed etiam diabolus intelligitur, à quo nos Christus vindex nostræ libertatis eripuit. Hæc considerent principes & iudices, qui Christum

stum imitari cupiunt. Qui calumniatoribus fauent, Christū non imitātur. Qui amore aut odio, aut quauis animi passione iudicant, veri iudicis secratores non sunt.

Percutiet terram virga oris sui.] Hoc est, iniquos reprehendet & puniet. Per terram homines terræ dedicos intelligit, qui cœlestia non intuentur, sed ea, quæ sunt terræ, opes, honores & voluptates, ardenter appetunt, & quærunt. Vide peccati miseriam & infœlicitatem. Efficit vt homo cœlum, ad quod fuit creatus, non aspiciat: sed solùm terram à brutis etiam possessam intueatur. Nam cùm omnia alia animantia natura prona ad pastum finxisset, solum hominem erexit, & ad cœli quasi suæ patriæ & domicilij conspectum excitauit. Ad peccatum hominem deprimit: quo fit vt non homo, sed terra infimum elementum appelletur.

Et spiritu labiorum suorum interficiet impium.] Faciet suo verbo Dominus, vt impius non iam impius nominetur & sit. Hoc est Christus conuertet ad se impios. In psalmo nono scriptum legimus: Increpasti gentes, & periit impius, nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi. Quasi dicat: Tu Domine tuorum Apostolorum concionibus obiurgabis gentes, earumque intemperantiā & in omni vitiorum genere insatiabilem cupiditatem increpabis: & impius quo ad impietatem peribit: non enim patieris homines in tot tenebris diutius versari: & nomen idololatrarum delebis, vt non iam infideles, sed fideles nominentur. Considera periphrasim verbi Dei, spiritus labiorum suorum dicitur: Verbum Dei est validus ille & acutus gladius, quo superbi Goliath caput amputatur, hoc est, quo diabolus vincitur, quo impietas interficitur, & peccator ad Christum conuertitur. Diuo Petro, vt est apud Diuum Lucam in Actis Apostolorum, ostensum fuit vas quoddam velut linteum magnū quatuor initiis subnixum, de cœlo in terram demissum, in quo erant omnia quadrupedia, & serpentia terræ, & volatilia cœli. Et facta est vox ad eum: Surge Petre, occide, & manduca. Quid per hanc serpentium, & animalium varietatem, nisi hominum diuersitas significatur? In vno enim linteo, in vna ecclesia, quatuor initiis, hoc est, quatuor euangeliis subnixa, nobiles & obscuri, diuites & pauperes continentur. Dixit igitur Dominus Petro, Occide, & manduca, hoc est, interfice eorū peccata, aufer eorū sanguinem, vt iam desinant se esse impiū, eosque manduca, hoc est, tibi iunge, eos tibi incorporando. Vbi vides interfici impiū verbo Dei, *Act. 10.*

relinquere impietatem suam, & ad Dominum conuerti.

Habitabit lupus cum agno.] Gentium vocatio per Christũ ex Iesse ortum facta insinuatur, qui variis moribus homines fecit in vna eadẽq; ecclesia habitare. His propè verbis enarrat D. Gregorius hũc locum in homilia sextadecima in Ezechielem, & rectè quidem. Nam Christi doctrina, & Apostolorum prædicatione, reges & priuati, diuites & pauperes, Iudæi & gentiles, in vno ouili ecclesiæ congregati sunt. Et qui anteà tyrãni erãt infideles, superbi, & elati, recepto euangelio in ecclesia cũ humilibus & pauperibus cõmorantur. Et hoc est, lupos cum agnis, & leones cum ouibus habitare. Id fuit figuratum in illa animalium varietate, quę fuit D. Petro in linteo ostensa, de qua paulò antè tractabam. quod multo antè fuerat adumbratum in animalium multitudine, quæ fuerunt in Noe arca congregata, fuit enim arca illa ecclesiæ imago, & figura apertissima. Non igitur loquitur propheta de lupis & agnis, sed de his, qui per lupos & agnos intelliguntur. Mitto vos, inquit Christus, sicut agnos inter lupos.

Et puer paruulus minabit eos] Sensus est, Mutabunt homines feritatem, & immanitatem in temperantiam, & mansuetudinem: & pueris, hoc est, Apostolis, præsulibus, cæterisq; viris Apostolicis propter Deum obtemperabunt. Hæc sunt opera & fructus euangelij. Quid mirabilius excogitari potest, quàm totum mundum hominibus rudibus parere, eosque simplices, puerisque similes Christi nomen per omnes mundi regiones celebrare, & diaboli tyrannidem euertere?

Vitulus & vrsus pascentur, simul requiescent catuli eorum: & leo quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab hubere super foramina aspidis, & in cauerna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo: quia repleta est terra scientia Domini, sicut aqua maris operientis. In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur: & erit sepulchrum eius gloriosum. Et erit in die illa: Adiiciet Dominus secundo manum suam ad possidendum residuum populi sui quod relinquetur ab Assyriis, & ab Aegypto, & a Phetros, & ab Aethiopia, & ab Aelam, & a Sennaar, & ab Emath, & ab insulis maris. Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israël, & dispersos Iuda colliget a quatuor plagis terræ.

Rom. 15.

Leo quasi bos comedet paleas.] Prosequitur opera euangelij, vaticinans fore. vt tyranni immanitate seuientes mores mansuetorum boum induerent. Potest hoc de cibis intelligi: Ac

gi : Ac si diceret : Tam principes & nobiles, quàm obscuri & plebeii cibos viles manducabunt. Quod hodie in religionibus approbatis impletum videmus.

Delectabitur infans ab hubere super foramina aspidis.] Hoc est, homines simplices similes infantibus familiariter viuēt cum iis, qui anteà cum aspidibus & regulis venenatis animalibus comparabantur: nec ab illis lęduntur. Satis perspectum est homines in diuinis literis animalibus rationis expertibus comparari.

Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo.] Hoc est, Qui ante pestiferis animalibus similes erant, recepta fide non nocebunt habitantibus in monte sancto, hoc est, in ecclesia catholica: quia plena erit scientia Domini, perinde vt aquę maris omnia regunt. Per extensam maris superficiem voluit propheta significare magnam euangelij propagationem, & Christi doctrinam, eiusq; nominis cognitionem, quæ omnes gentium oras peragrauit.

Ecce erit in die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum, &c. Sensus est. Eueniet in tempore illo, vt gentes quærant Messiam, qui egredietur de radice Iesse. Qui stabit vt vexillum, ad quod populi congregabūtur, & sub quo Christiani pugnabūt, vt de dæmone mundo & carne, victoriam reportent. Ad hunc Messiam conuolabūt gentes, ad eū preces fundent, & vota facient, vana idolorum superstitione repudiata. Aspicis quàm aperte prædicta fuerit gentiū ad fidē Christi, veramque religionem veritatis ac pietatis plenissimam vocatio. Intelligi ita hunc locum asserit D. Paulus in epistola ad Romanos. Et animaduerte. Non dicit: videbitur aut apparebit: sed Erit: vt ostendat Christum non phantastica imaginatione apparuisse, sed veram carnē realiter assumpsisse à Iesse vero homine propagatam. Est enim Christus verus Deus & verus homo. *Rom. 15.*

Erit sepulchrum eius gloriosum.] Vaticinatus est Propheta de Christi admirabili natiuitate, & multis in medium interiectis mysteriis, nunc de eius sepulchro vaticinatur Lege ca. 19. Euangelii Diui Ioannis, & inuenies sepultum fuisse Christum à viris illustribus Ioseph ab Arimathæa, & Nicodemo afferente mixturam myrrhę & aloes quasi libras centum. Qui acceperūt corpus Iesu, & ligatum linteis cum aromatibus in nouo monumento honorificè sepelierunt. Voluit Christus gloriosam habere sepulturam, vt intelligeremus à morte incipere iustorum gloriam, vbi superborum & potentium

tium gloria finitur. In sepulchro extinguitur & euanescit potentia, in qua vani homines studio inanis laudis concitati gloriam constituunt, qui hominũ cæcam, & falsam opinionem splendori virtutis anteponunt: & in sepulchro incipit piorum gloria, qui iustitiam & pietatem colentes ab hominibus improbis pro nihilo putabantur. Est enim legitimè certantibus repositа in cœlo corona victoriæ & præmium illud amplissimum, quod nulla potest explicari oratione: de
2. Tim. 4. quo dicebat Diuus Paulus in epistola 2. ad Timotheum: Bonum certamen certaui, cursum cõsummaui, fidem seruaui. In reliquo repositа est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex. Potest hic locus Esaiæ sic explanari. Omnes sepulchrum Christi venerabũtur. Quod etiam nunc impletum cognoscimus. Cùm enim sepulchrum Christi sit in medio hostium sui nominis sitũ, ab ipsis Turcis excolitur: & gentes illę immanitate barbaræ, superbæ, & truculentæ ad illud supplices ac venerantes accedunt: ibique cænobium Christianorum esse permittunt, vbi viri religiosi diuina officia celebrantes, debitasq; laudes Deo die ac nocte persoluentes, inter Christi hostes gloriam nominis Christiani amplificant. Potest præterea sumi sepulchrum pro ipsa morte Christi quę fuit absq; dubio gloriola. De qua dicebat
Ioan. 17. idem Christus apud Ioannem. Pater venit hora, clarifica filium tuũ: Et paulò post: Opus consummaui, quod dedisti mihi vt factã: & nunc clarifica me tu pater apud temetipsum claritate quam habui, priusquam mundus fieret apud te.

Adiiciet Dominus secundo manum suam.] Sensus est, Primò conuertet Christus ad se nonnullos sua doctrina: secundò per Apostolos suos adiiciet manum suam, vtetur potentia sua ad conuertendas eas reliquias Iudęorum, quæ à dæmonis potestate ereptæ salutem consequentur. Non inquit omnes Iudæos esse seruandos, sed eorum reliquias. Qui enim ex illis crediderunt, comparatione infidelium meritò reliquiæ appellantur: qua de re alibi locuti sumus. Locutus est propheta paulò antè degentium vocatione, nunc vaticinatur vocandas esse Iudæorum reliquias, quæ captiuæ detinebantur ab Assyriis, Aegyptiis, cæterisque nationibus. Et quãuis hoc ad literam possit intelligi de Hebræis, quos Deus post captiuitatem Babylonicam reduxit à Iudæã, per eos tamen intuebatur propheta eos qui diuino præsidio adiuti, erãt de captiuitate peccati ad cœlestẽ libertatem reducendi.

Phetros,] Sonat petram, per quam Arabia Petræa intelligitur.

ligitur. Alij dicunt esse, Parthiã. Per Aelã Serribaar, Hemath, intelligunt Medos, Sogdianos, Bactrianos, Babylonios, Chaldæos, Antiochiam, Ciliciam, Tauros, Armeniam. Per insulas maris intelligunt Græciam & occidentalem mundi plagam. Fortasse ex omnibus his regionibus venerũt nõnulli cum Nabuchodonosor ad Hierosolymam euertendã & in omnes has oras ducti fuerunt nõnulli Iudæi captiui: quanquã maxima eorũ pars fuerit in Chaldæã adducta. Postea verò iussu Cyri fuerunt Iudæi ex omnibus iis regionibus liberi demissi, & Hierosolymã reducti. Ideò sequitur: Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israel & dispersos Iudæ colliget à quatuor plagis terræ. Ac si diceret: per Cyrum eriget Deus vexillum, constituet edictum, vt dimittãtur Iudæi: quo audito congregabũtur, & Hierosolymam reducentur. Sed hoc vexillum est crux Christi, cui adhærentes qui dispersi erant, in vna fide & ecclesia congregantur. Aspicis hic officium Dei ecce congregare, quemadmodum dæmonis officium est dispergere & diuidere. Vnde regius vates canebat: Dicant qui redempti sunt à domino, quos redemit de manu inimici & de regionibus congregauit eos. Et in alio psalmo. Dispersiones Israelis congregabit. Et Esaias: Et in brachio suo, inquit congregabit eos. Et in alio psalmo, Congrega nos de nationibus, vt confiteamur nomini tuo. Et apud Ezechielem Deus, Tollam, inquit, vos de gentibus. Et apud Matthæum: Quoties volui congregare vos, quẽadmodum gallina congregat pullos suos subalis & noluistis. Et D. Ioannes: Vt congregaret, inquit, in vnũ filios Dei: qui erant dispersi. Congregat autem Christus in vna ecclesia in vno corpore spirituali, in vna fide eos, qui & variis regionibus, & variis ritibus, & cultibus, dispersi erãt. Ita enim ait Paulus: Vnum corpus, vnus spiritus, vna fides. Vnde iusti viri quãuis inter se longissimo locorũ interuallo distent, semper tamen sunt in Domino congregati. Cùm Hebræi essent quondam in Aegypto Pharaoni seruientes voluit Deus eos cõgregare, & ad terrã promissionis adducere. Quod audiens Pharao exarsit, & grauiter tulit, præcepitque præfectis operum, ne darent paleas Hebræis vt antea ad cõficiendos latercs. Volebat vt Hebræi dispergerentur ad colligendas paleas, & tamẽ eandem facerẽt laterum mensurã, quã faciebant quo tempore illis paleæ dabantur. Et dispersus est populus, vt ait scriptura, in omnẽ terram Aegypti ad paleas colligendas. Quo tempore Deus eos volebat cõgregarẽ, eos tunc Pharao

Psal.10. *Psal.146.* *Psal.105.* *Ezec.36.* *Matt.23.* *Ioan.11.* *Ephe.4.* *Exod.5.* *Figura.*

dispergere faciebat. Quando nos Deus vult vnire, tũc diabolus nos diuidere conatur. Et vide quorsum nos diuidat, nimirũ ad colligendas paleas. Quid sunt res mundi, opes, & dignitates, nisi paleæ? Dat diabolus operam vt dispergamur ad paleas quærendas, ad opera lutea & lateritia conficienda. Talia sunt peccatorũ ędificia, ex paleis, terra, & lateribus constituta. Cùm autem officiũ Dei sit cõgregare, diaboli verò dispergere, illi Deũ hac in re imitantur, qui inimicos inter se odio dissidentes reconciliant, & congregant, cõtra verò, illi diabolum sequuntur, qui inter fratres discordiã seminant. Non est enim ne exiguum quidẽ dissidiũ excitandũ. Vt enim ex parua nubecula magna aliquando oritur procella, sic ex minima discordia grauissimæ aliquãdo rerum perturbationes, & turbulẽtissimę tẽpestates concitantur: quemadmodũ ex parua scintilla oritur aliquando ingens incendium quo ampla ædificia flagrant, & penitus consumuntur.

Simile.

Simile.

Et auferetur zelus Ephraim, & hostes Iuda peribunt. Ephraim non æmulabitur Iudam, & Iudas non pugnabit contra Ephraim. Et volabunt in humeros Philistiim per mare, simul prædabuntur filios Orientis: Idumæa & Moab præceptum manus eorum, & filii Ammõ obedientes erunt. Et desolabit Dominus linguam maris Ægypti, & leuabit manum suam super flumen in fortitudine spiritus sui. & percutiet eum in septem riuis, ita vt transeant per eum calceati. Et erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Assyriis: sicut fuit Israeli in die illa qua ascendit de terra Ægypti.

Exod 14.

Auferetur, &c.] Quo tempore Esaias hæc mandauit literis, hostili odio inter se Iudas & Ephraim dissidebant. Sed sensus est: Tempore euangelicæ & spiritualis pacis illi, qui antea erant diuisi, & odio ac inuidia separati, in vna ecclesia congregabuntur: quemadmodum Hebræi congregati sunt Hierosolymæ tempore Cyri, vbi nulla erat altercatio inter Iudam & Israelem.

Volabunt in humeros Philistiim per mare.] Qui congregati fuerint ex Iuda & Ephraim, hoc est Apostoli, & viri apostolici in Christum credentes, in vna ecclesia congregati, volabunt in humeros Palęstinorum præ desiderio prædicandi euangeliũ. Primũ annuntiabũt Christũ Palęstinis maritimis, deinde veloci cursu pergent ad reliquas nationes ad Syriam, Idumæã, Moabitidem, & Amonitidem, ad prędicandã Christi fidem eiusque nomen celebrandum. Et doctrina sua prædabũtur filios Orientis, hoc est, homines orientales à dæmonis potestate eripient. Quidam per orientem intelligunt Syriam,

riam. Tu verò aduerte. Non dicit, ibunt, sed volabunt, sic infra ait noster propheta capite 60. Qui sunt isti, qui vt nubes volant? Debent enim concibnatores esse à terra eleuati, & ab amore humanarum rerum adstracti, & suspensi.

Idumæa & Moab præceptum manus eorum.] Hoc est, in Idumæam & Moab extendent manus suas. Vel sic: Idumæa & Moab eorum præcepta recipient. Vel ideò dicit, Præceptum manus eorum, quia Apostoli & voce & manibus præcepta dabant, hoc est, ore & opere, verbo & exemplo: per manus intelliguntur opera. verba enim sine operibus, vt ait Nazianzenus, somnia quidem sunt.

Desolabit Dominus linguam maris Ægypti.] Sensus est: Veniet tempus, quo Dominus euertet Aegyptum, vt Iudæi, qui ibi detẽti fuerint, possint liberè redire Hierosolymã Per linguam maris Aegypti intelligit Nilum, quẽ ita Deus diuidit, vt possent Iudæi transire. Ita nonnulli cortici literæ adhærentes hunc locum interpretantur. Existimo per linguam maris Aegypti intelligi scientiam doctrinæ secularis, quæ ob peccatorum tenebras in variis ac intolerabilibus erroribus versabatur. Ita hunc locum explanat D. Gregorius lib. 33. moralium. Est igitur sensus. Cum Idumæa, & Moab & Ammon tradiderint manus suas Apostolis, atque euangelicæ prædicationi obedierint, euertetur inanis illa ac falsa philosophia, quæ deorum multitudinem colebat, & summum bonum in rebus creatis cõtempto creatore collocabat Euertetur impiorum lingua, qui similes mari Aegypti incerta, amarulenta, instabilia, superstitiosa, & sacrilega verba loquebantur. Potest hic locus habere hunc sensum. Quemadmodum in exitu Hebræorum de Aegypto ad terram promissionis diuisum fuit mare, vt Hebræi possent liberè transire, sic Deus in exitu eorum qui mundum relinquunt, & ab spirituali Pharaone, hoc est à dæmonis potestate eripiuntur, vt ad veram illam ac sempiternam Terram promissionis per desertum, hoc est per varios casus, rerumque pericula, & afflictionum hac laborum genera tendunt, diuidet spiritualiter huius mundi mare, hoc est ea auferet impedimenta quæ eos possunt à beatitudinis ingressu remouere, & abstrahere. Aperiet illis viam, ducet eos ad cœlestem patriam, ita vt nihil sit, quod possit eis viam impedire, si ipsi Deum sequentes ea ambulare voluerint. Potest ita etiam explanari: Christi Apostoli prædicabant euangelium in toto terrarum orbe, & ne ipsum quidem mare poterit euangelicam prædicationem impedire,

pedire,nec Apostolis obsistere,quin penetrent vniuersas mũ-
Psal.18. di regiones,iuxta id quod dicitur in psalmo: In omnem terram exiuit sonus eorum,& in fines orbis terræ verba eorum. Quæ verba diuus Paulus ad Romanos scribens,ad Apostolorum prædicationem refert.
Rom.20.

Et *leuabit manum suam super flumen*.] Eadem est sententia cum præcedenti. Quasi dicat. Discurret euangelicus sermo & ad populos vltimos perueniet:neque erit vllus fluuius qui hoc possit impedire. Id fuerat figuratum in Iordane,vbi ad transitum arcæ testamenti diuisus est mirabiliter fluuius, vt in libro Iosue est memoriæ proditum. Significauit illud,nul
Iosue.3. las mundi afflictiones posse euangelij prædicationi obsistere, neque transitum electorum ad cœlestem patriam impedire. Imò ipsæ aquæ, hoc est ipsæ calamitates præbent iter ad veram promissionis beatitudinem. Quamuis enim videamus viros omnibus sapientiæ opibus abundantes, & in omni virtutum genere præcellentes,expulsos patria vitam inopem & abiectam degere, & in maximis calamitatum angustiis & periculis versari:non tamen existimare debemus, esse illis seclusum iter ad concilium cœlitum:imò ipsa calamitas est apertissima via ad cœlestem gloriam. Id volens diuus Ioannes in
Apoc.7. Apocalypsi significare,mãdauit monimentis voces illas semper cogitandas, & memoria repetendas. Isti sunt, qui venerunt de tribulatione magna. Quibus vnus ex senioribus significauit,afflictionem magnã,viam esse ad splendidissimas illas & æternas sedes mentium beatarum. Per hunc fluuium existimo intelligi Iordanem,vt alludat ad pristina maris Rubri & Iordanis miracula. Scio tamen esse nonnullos, qui per hunc fluuium intelligunt Euphratem, alios autem Nilum,

Annotationes ex hebræo in CAPVT XI.

Egredietur virga de radice Iesse.] Pro radice est in hebraico,gezaa, quæ dictio significat radicem, truncum, & semen. Ideo vertit Pagninus. De semine Isai. Thargum habet. Egredietur rex de filiis Isai,& Christus de filiis filiorum eius crescet. Tam per virgam quàm per florem Christum intelligit. Huic interpretationi fauet Ieremias primo capite,vbi Deum virgam vigilantem appellat. Huius imaginem gerebat virga
Num.12. illa Moysi in serpentem versa. Hic est serpens ille in deserto
Ioan.12. suspensus, ad quem Hebræi saucij respiciebant, vt sanitatem recuperæ

recuperarent. Aegyptij volentes Deum significare, pingebāt virgam rectam, siue sceptrum cum oculo in summitate, innuentes Deum esse iustum & rectum atque omnia videntem. Ergo hic per virgam Christus intelligitur. *Psal.118.*

Non secundum visionem oculorum iudicabit] Septuaginta habent: Non secundum gloriam iudicabit. Hoc est, non arroganter & superbè, sed mansuetè & humiliter.

Erit sepulchrum eius gloriosum.] In hebraico est: Erit menuchatho gloriosum. Significat hoc nomen requiem: & deriuatur à verbo nuuha, quod significat quiescere, vt in eodem capite: Et requiescet super eum spiritus domini. Hac ratione ductus vertit Pagninus: Erit requies eius in gloria. Septuaginta transferunt: Erit requies eius honor. Et quoniam in morte incipit requies iustorum, sumitur pro morte & pro sepulchro: quam significationem secutus est noster interpres. Potest hic locus ita explanari. Requies Christi, hoc est regnum eius quietum & tranquillum erit gloriosum.

Idumæa & Moab præceptum manus eorum] Pagninus conuertit: Edon & Moab missio manus eorum. Pro præcepto vertit missionem. Nomē hebraicum est mischeloch à verbo xalach, quod significat mittere, dimittere, extendere, præcipere. Est igitur sensus: Apostoli mittent vel extēdent manus suas ad Moabitas & Idumæos, illis verbum Dei annuntiantes: Potest verti: Edom & Moab manus suas illis submittent. Quasi dicat: Idumæi & Moabitæ Apostolis parebunt.

Desolabit Dominus linguam maris Aegypti.] Pro lingua in hebraico est lexon: quod nomē significat linguam, vt in psalmo. Libera me Domine à labiis iniquis, & à lingua dolosa: significat etiam petram, aut saxum instar linguæ. Significat præterea limitatem lapidem, quem appellant, terminū agros diuidentem. Vnde c. 15. Iosue, vbi nostra versio habet, Initium eius à summitate maris salsissimi, & à lingua eius, quæ respicit meridiem: capitur ibi lingua pro termino, siue petra limitari, siue pro rupe, aut promontorio. Chaldæus Paraphrastes vertit promontorium. Et quoniam rupem & scopulum significat, vertit hic Pagninus: Excidit Dominus scopulum maris Aegypti. Ac si diceret: Abstulit omne impedimentum, vt possint mare transire. Significat etiam virgam siue laminā. Vnde cap. 7. Iosue, vbi editio vulgata habet, Achan vsurpasse de anathemate Iericho regulam auream, poterat verti, laminam auream, vel virgam auream. Quidam vertunt linguam auream: & ita legit Origenes. Iericho significat lunam,

nam, per quam mundus intelligitur, qui instabilis est, & mutabilis vt luna, modò plena, modò vacua. Ille capit linguam Iericho, qui adhæret fallæ doctrinæ, quæ quamuis sit aurea, quamuis sit omnibus oratoriis ornamentis munita, tamen si falsa est, relinquenda est. Ita illum locum explanat Origines homilia 7. Quæ alia est lingua aurea Iericho, nisi Lutheri doctrina? quam si acceperis, & in tabernaculo tuo hoc est in animo tuo posueris, peribis in æternum, nec poteris veram terram promissionis vnquam ingredi. Iubet enim Iosue verus ille scrutator noster, anathema esse omne aurum, quod in Iericho fuerit inuentum. Et quemadmodum apud Iosue significatur hæreticorum dogma per linguam Iericho, ita hoc in loco Esaiæ per linguam maris Aegypti. Prædixit ergo Esaias fore, vt omnes hæreses ruerent, & tandem delerentur, veritas autem staret, & fixa ac stabilis in ecclesia catholica permaneret, quæ est, Apostolo teste, columna & firmamentum veritatis. Multos annos durauit Arrij hæresis, Manichæi, Pelagij, cæterorumque hæreticorum: at euanuerunt eorum dogmata, fueruntque ab ecclesia damnata & penitus extincta: quemadmodum erunt ea quæ Lutherus, Bucerus, Caluinus, cæterique nostri temporis hæretici impiè conflauerint & excitarunt.

1. *Tim.* 3.

Argumentum Capitis XII.

Solebant Hebræi cum insigne aliquod bonum essent consecuti, erumpere in canticum laudis & gratulationis, illudque mandare monimentis, quemadmodum eos fecisse in exitu de Aegypto, quando mare Rubrum mirabiliter tranfierunt diuinæ literæ in libro Exodi testantur. Et quoniam diuinus vates superiore capite prædixerat liberationem Iudæorum à captiuitate Babylonica, quæ erat imago quædam & vmbra liberationis à peccato per Christum, qui voluit suo sanguine luere nostra crimina, inducit hoc capite ciuitatem Dei gaudio exultantem, Deoque gratias agentem. Sed quæ hic continentur, non tam Hierosolymæ, quàm ecclesiæ catholicæ, cuius Hierosolyma imaginem gerebat, conueniunt.

Exod. 15.

CAPVT

CAPVT XII.

T dices in die illa: Confitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi: conuersus est furor tuus, & cõsolatus es me. Ecce Deus saluator meus, fiducialiter agam, & non timebo, quia fortitudo mea, & laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem. Hauietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Et dicetis in die illa: Confitemini domino, & inuocate nomen eius, notas facite in populis adinuentiones eius. Mementote quoniam excelsum nomen eius. Cantate Domino, quoniam magnificè fecit, annuntiate hoc in vniuersa terra. Exulta & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus Israël. Exod 15. Psal. 117. & 101.

EXPLANATIO.

Et dicet in die illa] Nimirum tempore gratiæ: Verba sunt prophetæ. Ea autem quæ sequuntur, sunt ecclesiæ, quam ipse ita facit loquentem. Gratias tibi ago Domine, quoniam cùm meritò me affligeres, mutato vultu me consolatus es. Misisti enim filium tuum, vt suo sanguine pro me fuso, mea peccata deleret. Merebar iram, sed iam misericordiam consecuta. Et quoniam Deus seruator meus est, in eo, non autem in idolis, spem meam collocabo. Aduerte. Non solùm gratias agit pro liberatione, sed etiam pro calamitate. Vnde ait Iob. Beatus homo qui corripitur à Domino. Et Apostolus: Libẽter gloriabor in infirmitatibus meis. Et in psalmo dicitur: Lætati sumus pro diebus quibus nos humiliasti: annis quibus vidimus mala. Et meritò quidem, nam nihil est ad veram laudem illustrius, quàm calamitas ipsa. Iob. 5. 2. Cor. 12. Psal 89.

Hauietis aquas in gaudio de fontibus aquarum.] Verba sunt ecclesiæ suos alloquentis. Possunt tamen esse ipsius prophetæ omnes exhortantis, vt tempore Messiæ haurirent gratiam de fontibus ipsius. Hæc est aqua illa de qua ipse dicebat Samaritanæ, vt est apud diuum Ioannem: Qui biberit ex aqua, quã ego dabo ei, non sitiet in æternũ. Sed aqua quã ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Et eodem capite eã aquam viuam appellat. Appellatur gratia aqua, primo quia abluit & purificat, iuxta id quod est apud Ezechielẽ. Effundam super vos aquam mundam, & mundabimini. Secundò quia germinare facit. Vnde, vir iustus ligno iuxta aquas plantato tempestiuorum fructuum copia exornato, à propheta regio comparatur. Tertiò quia sitim falsarum Ezech. 36. Psal. 1.

Ioan.4. rum voluptatum extinguet, iuxta illud: Qui biberit ex hac aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Quartò quia
Eccle.9. ignem concupiscentiæ restinguit, quæ, vt est apud Ecclesiasticum, quasi ignis exardescit. Dicitur autem aqua viua, quia hominem viuificat. Hæc est aqua quam Christus dat. Hic est fons ille paradisi in quatuor capita diuisus, ex eo enim habemus aquam puritatis, aquam sapientiæ, aquam gratiæ,
Psal.45. aquam gloriæ. Hæ sunt aquæ, de quibus dicitur in psalmo: Fluminus impetus lætificat ciuitatem Dei. Impetus huius fluminis est influxus donorum cœlestium. Hæ sunt aquæ,
Cant.4. quæ, vt dicitur in Canticis, impetu currunt de Libano. Ex illis hauserunt Apostoli veram erga Deum & homines dilectionem, martyres constantiam, virgines castitatem, & omnes denique viri sancti admirabilem mundi cõtemptionem. Qui biberit ex hac aqua, non ardenter cupiet huius mundi potentiam, non gloriam, non honores, non principatus, sed
Galat.6. dicet cum Paulo: Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo Et licet modò sitiat ad patriam aspirando, non tamen si-
Psal.16. tiet in æternum: satiabitur enim, vt dicitur in psalmo, cùm apparuerit gloria Dei. Cùm enim è vinculis corporis liberatus in splendidissimam illam ac sempiternam patriã euolauerit, incredibili gaudio cumulatus erit. Hanc aquam no-
Ioan.7. bis apud diuum Ioannem promittit iis verbis Deus noster: Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Vnde colliges dari gratiã venientibus ad Christum, & seipsos disponentibus: faciẽti enim quod in se est, Deus non denegat gratiam. Et Esaias,
Infra.55. Omnes inquit, sitientes venite ad aquas, & qui non habetis
Apoc.2. argentum, properate, emite, & comedite. Et D. Ioannes in Apocalypsi: Qui sitit, inquit, veniat, & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis. Vbi aspicis gratiam gratis ac liberaliter dari. At nos hanc salutarẽ aquam, qua nobis Christus inuitat, & quam nobis gratis daturũ se esse promittit, contemnimus, & omni studio ac labore ad mũdi cisternas recurrimus. Aquam pestiferam lerasemque labore emptam quærimus, ad eamq; inflammati auiditate traducimur: fontem autẽ illum gratiæ & vitæ, summũ & æternum, gratis oblatum, derelinquimus & contemnimus. De mundi aqua scriptum legimus
Thren.5. in Ieremiæ Lamentis: Aquam nostram pecunia bibimus, hoc est, labore eminus. Aquam turbidam & pestilentem, pecunia empram concupiscimus, fontem verò vitæ pro nihilo putamus. Hanc nostram calamitatem & amentiam sentiebat prius ille ac sanctus vates Ieremias secundo capite

suarum

suarum visionum ita dicens: Quid vis in via Aegypti, vt bibas aquam turbidam? Et quid tibi cum via Assyriorum, vt bibas aquam fluminis? Vide quia malum & amarum est, dereliquisse te dominum Deum tuum. Et in eodem capite conqueritur Deus nostram amentiam & ingratitudinem his verbis: Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ, & foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quæ aquas continere non valent. Properemus ergo ad fontem viuum, hauriamus aquas de fontibus saluatoris, vt ardore cupiditatum restincto in animi tranquillitate viuamus, & ad immortalitatem, & gloriam sempiternam aspiremus: inueniemus in hoc fonte aquam salutarem, quæ vulneratis animis medeatur, ab erroribus abducat, & illud cum labore ad veram gloriam directum iter ostendet. Animaduerte. Non dixit prophera: Hauritis aquam de fonte saluatoris, sed aquas de fontibus, vt significaret magnitudinem gratiæ & donorum multitudinem, vt nos ad admirabilem Dei magnificentiam, & incredibilem munerum largitatem excitaret. Nec dicit, Hauritis aquas de fluminibus Babylonis, aut Aegypti, sed de fontibus saluatoris. Neque est silentio prætereundum verbum hoc cum gaudio, nam de mundi cisternis sunt qui aquam hauriant, sed cum labore & afflictione. Rota enim haustrorum siue modiolorum quibus ex cisterna siue puteo exhauritur aqua, cum labore mouetur, & cùm illa in orbem moueatur, fieri non potest, vt modioli rotæ semper pleni sint: cùm enim quidam implentur, alij euacuantur: nec possunt hi impleri nisi euacuatis illis, & qui modò pleni erant, circumuoluta rota euacuantur: qui nunc sursum ascendebant, nunc deorsum descendunt. Talis est huius seculi vita. Id significabat sapientissimus ille Salomon, quando duodecimo capite ecclesiastes hominum vitam cum rota super cisternam comparabat. Nam qui heri opibus circumfluebant, hodie omnium suarum diuitiarum naufragium faciunt. Et qui nuper in hominum cœtu celebrabantur, in quos oculi omnium coniiciebantur, qui erant in honoris culmine collocati, versa rota vnius diei calamitate omnia illa ex lętitia & voluptate in luctum atque lachrymas recidęrunt. Et ea quæ hi amiserant, alij adepti sunt: nam sine damno vnius diues alter effici non potest: quemadmodum nec in rota hi modioli impleri possunt, nisi alij euacuentur. Et ob eam causam qui in hac rota sunt constituti nec quiescere, nec lætari vnquam possunt. Nam qui in misero statu versantur, dolore conficiũ

Simile.

tur.

tur, qui verò opibus & honoribus abundant, ea maximè desiderant, quibus circumfluunt, & non solùm augendi cupiditate, sed etiam amittendi metu cruciantur. Confiat igitur eos qui de mundi cisterna aquas exhauriunt, vehementer esse solicitos, summisque laboribus & doloribus angi & premi, tam inopia laborantes, quàm diuitiis affluentes At viri pij & iusti ex perennibus, inexhaustis, iugiterque manantibus Iesu fontibus aquas libenter lætique exhauriunt. Nam non solùm rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus exultant, sed etiam in medio ærumnarum versantes, rerum humanarum tolerantiæ, cæterarumque virtutum præsidio muniti, oblectatione perfunduntur. Hoc intuens animo Esaias aiebat: Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.

Et dicetis in die illa, confitemini Domino.] In tempore illo omnes te inuicem incitabunt, vt repudiata idolorum superstitione, Deum laudent, & inuocent, ad eumq; vota faciant. Aspicis hic Christianorum esse alios ad virtutem cohortari: capitur hic confiteri pro laudare.

Notas facite in populis adinuentiones eius.] Hoc est Annuntiate & prædicate in vniuerso orbe terrarum Christi opera & consilia, & quemadmodum hominum genus ab hoste defenderit, & viam aperuerit ad vitam beatam & immortalem. Ideò subiungit: Cantate Domino, quoniam magnificè fecit, Annuntiate hoc in vniuersa terra.

Exulta & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus Israel.] Verba sunt prophetæ ecclesia alloquentis. Exurge in vocem plenam laudis, & lætare ecclesia catholica, quæ Sion, hoc est, specula in sublimi constituta nuncuparis. Quoniam in medio tui est, te ipsam regit, & gubernat magnus ille Christus, qui est sanctificator Israelis. Illud est aduertendum non dixisse vatem: Quoniam magnus in te sanctus Israël, sed quoniam magnus in medio tui. Ac si diceret: Ille qui paruulus nascetur, in obscura patria nutrietur obscuris ad multitudinis imperitæ opinionem ortus natalibus, qui repudiato humano fastu formam serui accipiet, vitamq; inopem ab omni seculi apparatu remotissimã sectabitur, magnus est, verus cœlorum terrarumque effector & moderator, Sed versabitur in medio tui factus homo, vt omnem errorem depellat, & cœlesti doctrina, virtutis & sanctitatis exemplo, omnem caliginem hominum animis obfusam discutiat, & ad beatissimas ac sempiternas sedes viam ostendat. Aspicis igitur

igitur Christū in medio inueniri. Nam quemadmodum sol *Simile.*
eſt in medio planetarum conſtitutus, mediamque regionem
obtinet tanquam dux, & princeps, & moderator luminum
reliquorum, tam admirabili & magnitudine & ſplendore,
vt cuncta luce ſua luſtret & cōpleat: ſic ſol ille iuſtitiæ Chri-
ſtus Deus noſter voluit in medio hominum apparere, vt ho
minum mentes erroribus implicatas tenebriſque circunfu-
ſas illuſtraret. Et vt eſſet, quemadmodum in libro Eccleſia- *Eccle.50.*
ſtici ſcriptum legimus, quaſi ſtella matutina in medio nebu
læ. Secundò ſtetit in medio quaſi mediator ad reconciliandum. Et ob eam cauſam eum diuus Paulus reconciliatorem *2. Cor. 5.*
Dei & hominum appellat. Quod, volens ſignificare diuus *Ioan. 20.*
Ioannes, Venit, inquit, Ieſus, & ſtetit in medio, & dicit diſci
pulis ſuis: Pax vobis. Tertiò ſtetit in medio, vt omnes eū vi-
derent, & vt oſtenderet ſe omnibus æquè adeſſe, non minus
pauperibus quàm diuitibus, gentibus quàm Iudęis, nō enim
exceptor eſt perſonarum Deus, vt in decimo capite Actorū,
& multis aliis in locis diuinæ literæ cōmemorant. Tu verò
ſi Chriſtum imitari voles, extrema fuge, media ſectare, quo-
niā in medio conſiſtit virtus. Et quamuis hoc omnibus con-
ueniat, ad eos tamen maximè pertinere exiſtimo, quibus eſt *Similitudo.*
demādata cura regēdi. Vnicū in vrbe horologium debet eſſe
in medio collocatum, vt poſsit ab omnibus audiri. Nam ſi
in extremo ſit vrbis, illis ſolum proderit, quos iuxta ſe ha-
buerit. Cùm autem princeps ſit horologium, quo populus
gubernatur, debet eſſe in medio poſitus, vt ab omnibus cō-
municetur? Vt enim fons ille eſt magnopere laudabilis, qui *Altera ſi-*
non in angulo, ſed in medio plateæ collocatus ab omnibus *militudo.*
circumquaq; participatur, ſic princeps ille, qui in medio ſte-
terit, qui æquitatem, iuſtitiæ fundamentum, pacisque con-
ſeruatricem coluerit, celebritatem ſermonis hominum me-
ritò conſequetur, nomen ſuum ęternitati commendabit, &
quod præſtantius eſt, ad cœleſtem æternamque beatitudi-
nem tandem perueniet. Centrum niſi in medio ſpheræ eſſe *Tertia ſimi-*
non poteſt: ab eo enim ad circunferentiam omnes lineæ du- *litudo.*
ctæ ſunt æquales. Quid eſt reſpublica niſi ſphæra? Quid eſt
populus niſi circunferentia? Quid eſt princeps niſi centrum
in ſphæræ medio conſtitutum, à quo omnes iuſtitiæ actio-
nes debent erga populi circunferentiam in mediocritate &
æquabilitate conſiſtere? Nihil eſt quod magis violet ius hu-
manæ ſocietatis, regnumq; labefactet & ſcindat, quàm prin-
cipis aut præſulis inæqualitas, & nimius affectus. Hinc ori-

untur discordiæ, seditiones, & tempestates. Quare oportet attendere principem, ne dum suis affectibus obtemperat, pernicieꝫ reipublicæ moliatur. Socrates, vt refert Xenophõ in libro de eius dictis & factis, ait debere principem magnopere vitare reipublicæ dissensionem. Non enim, vt ipse ibi ait, eligitur vt sibi ipsi morem gerat, suisque pareat affectibus, sed vt per ipsum, qui eum elegerũt, in fœlicitate degãt. Viuent autem fœliciter, si princeps æquabilitatem seruauerit, fueritque instar centri in medio constitutus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XII.

Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris. ¶ Pro Saluatore est in hebraico hatexuah. Particula, ha, est articulus habens hoc in loco suam emphasim: Dictio iexuah significat saluatorem & salutem. Et ob eam causam Pagninus vertit: De fontibus salutis Et cap. 49. huius prophetæ, vbi est in hebraico idem vocabulum, vertit interpres noster: In die salutis. Vocat enim Esaias tẽpus Christi diẽ salutis. Quanquam poterat locus ille ita rectè verti: In tempore Saluatoris. Christus enim in litteris diuinis appellatur Saluator, salus & salutare. Appellari Saluatorem indicat, eius nomen Iexua. Dixit enim angelus Ioseph viro Mariæ sanctissimæ, vt est apud Matthæum capite 1. Vocabis nomen eius Iexua, pro quo interpres Græcus posuit hoc nomen ἰησοῦς: Latinus verò, Iesus, Asserunt enim graues authores Iudæum Matthæum literis hebraicis euangelium suum scripsisse: & Diuus Hieronymus se illud ab euangelista hebraice scriptũ oculis suis aspexisse testatur, & hoc idem nomen Iexua est in titulo crucis scriptũ, qui Hierosolyma Romam adductus, fuit positus in templo sanctæ crucis in Ierusalẽ, vbi hodie custoditur, & ostenditur, & ibi ego eũ vidi, & manibus tenui Quanquã ob temporis vetustatem eum nõ integre legere potuerim Volens autẽ angelus ostẽdere hoc nomẽ significare Saluatorẽ, subdit statim: Ipse enim saluũ faciet populum suũ à peccatis eorũ. Dauid alloquens Christum dicebat in psalmo: Dirige me in veritate tua, & doce me, quia tu es Deus saluator meus. Et in alio vocat eum salutem ita dicens: Dominus illuminatio mea, & salus mea, quẽ timebo? Et Esaias in hoc nostro capite eũ saluatorẽ & salutem vocat. Ecce Deus saluator meus, fiducialiter agam. Et paulò pòst: Et fa-

Psal. 24.

Psal. 26.

Et factus est mihi in salutem. Appellari autem salutare indicat propheta dicens: Quis dabit ex Syon salutare Israël? Hinc illa ardentis desidern precatio: Ostende nobis Domine misericordiã tuã, & salutare tuum da nobis. Hoc est salutare illud de quo dicebat alio in loco noster Esaias: Et videbit omnis caro salutare Dei. Ita enim iuxta Septuaginta interpretum sententiã locum illum citat D. Lucas, pro quo cõmunis versio habet: Et videbit omnis caro pariter quod os Domini locutũ est: Hoc intelligens iustus Simeon pias illas charitatisque plenas voces emisit: Nunc dimittis seruũ tuũ Domine secundũ verbũ tuũ in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuũ, quòd parasti ante faciẽ omnium populorum. Est quidem Christus saluator, qui nos saluos fecit: est salutare, quia sese obtulit pro nobis seipsum in cruce immolans, vt facinora impia nostra suo purissimo sanguine deleret. Est igitur medicus & medicina & ipsa salus nostra animarũ nostrarũ fœlicitas, & summũ atque sempiternũ bonũ. Hoc fuerat in Ioseph quondã adumbratũ, qui cùm terrã ab immanitate famis excidio liberaret, fuit saluator mũdi appellatus, vt ca. 41. Genesis scriptura cõmemorat. Etsi enim dicũt nõnulli verba hęc, quę ibi scripta sunt, tsaphnath paaneha, arcanorũ repertorẽ significare, tamen nõ rectè meo-qu dẽ iudicio iudicãt. Nam hęc verba nõ sunt hebraica, sed Aegyptia, & vt author est D. Hieronymus in quęstionibus hebraicis, mũdi saluatorẽ significant. Cùm Ioseph fratres suos quęreret, fuit ab eis venditus, & posteà mundi saluator vocatus Quæ potest esse apertior Christi figũra? Quis est hic, qui nos querẽs fuit venditus, & crudelissimis cõtumeliis affectus, nosq; suo sanguine redemit, nisi Christus, noster verus saluator & redẽptor qui nos à morsu antiqui serpẽtis, eripuit? Hũc post Adami peccatũ promisit Deus esse dęmonis caput contriturũ, vt in 3. cap. Geneseos litterę diuinę significant. Nec audiendi sunt Iudæi, qui verba illa ad Christũ referri impudenter negant. Nã Hierosolymitana paraphrasis, quã ipsi magnoperè venerantur, hunc locũ de Christo interpretatur. Vbi enim nostra versio habet: Et Ipsa conteret caput tuũ. & tu insidiaberis calcaneo eius; habet illa in hunc modũ. Et erit, quando filij mulieris operã dabunt legi & fecerint præcepta, tunc studebũt conterere tibi caput & occidẽt te. Cùm verò pręcepta legis derelinquerint, nec præcepta seruauerint, tu operã dabis, vt mordeas eos in calcaneis eorũ, & ita noceas eis. At filij mulieris habebunt remediũ, tibi verò serpenti nullũ remedium

Psal. 52. *Psal. 84.* *Infra 40.* *Luc. 3.* *Luc. 2.* *Gen. 37.*

erit: futurum enim est, vt amoueant morsum, qui factus est in calcaneo, in fine dierũ, in dieb⁹ regis Mesię. Hęc in Thargo Hierosolymitano. Vbi vides salutem & redemptionem fuisse ad Christi tempus expectandã, qui est salutare, & saluator noster. Hunc desiderabat egregius ille patriarcha Iacob, quando ad exitiũ vitæ vocatus dicebat. Salutare tuum expectabo Domine. Vbi Thargum Hierosolymitanũ ita habet: Dixit pater noster Iacob: Nõ expecto redemptionẽ Gedeonis filij Ioas, quæ est salus tẽporalis, neq; redẽptionẽ Sãsonis quę est salus trãsitoria. Sed expecto redẽptionẽ Christi siue Mesiæ filij Dauid. Hactenus Thargũ. Hic saluator quẽ Deus statim post primorum parẽtum nostrorum peccatum promisit, cuius Ioseph imaginem gessit, quem patriarcha Iacob vẽturum in nouissimis diebus expectabat, est Christus deus noster, quem Habacuc propheta cap. 3. Iesum hoc est, Saluatorem Dominum atque Deum appellat dicens: Ego autem in Domino gaudebo, & exultabo in Deo Iesu meo. De eo ait in hunc modum Zacharias: Exulta satis filia Siõ, iubila filia Ierusalem. Ecce rex tuus veniet tibi iustus & saluator ipse pauper. Quem locum Matthæus & Ioannes de Christo interpretantur. Eodẽ modo Esaias, Rorate, inquit, cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet Saluatorem. Lege diuinam scripturam, reuolue sanctorum vatum oracula & vaticinia, & inuenies Mesiã Saluatorem appellatum. D. Augustinus lib. 18. ciuitatis Dei cap. 31. asserit se vidisse librum Græcè conscriptum antiquæ cuiusdam Sibyllæ tali ordine & artificio, vt literæ, quæ erant in carminum capitibus, hæc verba continerent: Iesus Christus Dei filius Saluator. Colliges ex his omnibus, Christum esse salutare, salutem, & saluatorẽ, de quo hic ait Esaias: Hauritis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Poteris per has aquas baptismum intelligere, iuxta quas famulus Abrahami inuenit Rebeccam sponsam Isaac ecclesiæ imaginem gerentem: quæ, vt verbis vtar Augustini, nisi ad aquam baptismatis venisset, Christo sociata non esset.

Gen. 49.
Zacha. 9.
Matt. 12.
Ioan. 12.
Infra 45.
Gene. 24.

Argumentum Capitis XIII.

Vaticinatus fuerat Propheta multis in locis esse luctuosissimas atque acerbissimas strages Iudæorum populo à Chaldæis inferendas. Nunc prædicit calamitatem & euersionem Babylonis imminentem, quos Cyrus Persarum rex bello superа-

superauit, & in seruitutem miserrimã adduxit. Voluit Deus vt non solum Esaias, sed alij etiam vates Babyloniorum excidium, eorumque imperij florentissimi vastitatem prædicerent, vt viri iusti lætarentur. Afficiuntur enim gaudio viri virtute præditi, videntes homines flagitiosos pœnas suorũ facinorum persoluere: non quod insultent eorum ærumnis, sed quod aspiciant gloriam Dei laudibus celebrari, impiosq; homines à sceleribus deterreri. Et vt ostenderet rerum humanarum varietatem, imbecillitatem, & inconstantiam, ne illis vnquam fidamus, sed animum virtutum ornamẽtis excolentes, diuinisque opibus locupletantes, omnem nostram fiduciam in diuino præsidio collocemus.

CAPVT XIII.

ONus Babylonis, quod vidit Esaias filius Amos. Super montem caliginosum leuate signum, exaltate vocem, leuate manum, & ingrediantur portas duces. Ego mandaui sanctificatis meis, & vocaui fortes meos in ira mea, exultantes in gloria mea. Vox multitudinis in montibus, quasi populorum frequentium. Vox sonitus regum, gentium congregatarum. Dominus exercituum præcepit militiæ belli venientibus de terra procul, à summitate cæli dominus, & vasa furoris eius, vt disperdat omnem terram. Vlulate, quia prope est dies domini, quia vastitas à domino veniet. Propter hoc. Omnes manus dissoluentur, & omne cor hominis contabescet, & conteretur. Torsiones & dolores tenebunt, quasi parturiens dolebunt, vnusquisque ad proximum suum stupebit: facies combustæ vultus eorum. Ecce dies domini veniet crudelis, & indignationis plenus, & iræ, furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, & peccatores eius conterendos de ea: quoniam stellæ cæli, & splendor earum non expandent lumen suum. Obtenebratus est sol in ortu suo, & luna non splendebit in lumine suo. Et visitabo super orbis mala, & contra impios iniquitatem eorum, & quiescere faciam superbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo. Pretiosior erit vir auro: & homo mundo obrizo.

Nahum. 2.
Ezech. 32.
Ioel. 2.
Matt. 24.
Mar. 13.
Luc. 21.

EXPLANATIO.

Onus Babylonis quod vidit Esaias filius Amos.] Hoc est, sequitur vaticinium Esaiæ annuncians calamitatẽ Babylonis.

Prophetia quæ afflictionem prædicit, onus appellatur: hîc autẽ prædicitur imperij Babyloniorũ excidiũ. Babylon fuit principium regni Nemrod, vt in libro Geneſis ſcriptũ legimus. Cùm enim Babylon ſit idem quod confuſio, non poterat non eſſe primi regni caput & principiũ: regnãdi nanq; appetitus omnia cõfundit. Satis eſt enim perſpectum & exploratum, eò adduci pleroſque, vt eos ordinis atque iuſtitiæ capiat obliuio, cùm in regnorũ, honorum, atq; potentiæ cupiditatem inciderint. Appellata eſt hęc vrbs primò Babel ob linguarum confuſionẽ. Sermo nanque eorũ, qui turrim ędificabant, confuſus eſt, & in varia linguarũ genera diſtractus. Poſtea fuit ciuitas illa celeberrima, caput totius Chaldææ, & opibus, rerum q; geſtarum gloria florentiſsima. Huius rex Nabuchodonoſor obſedit Hieroſolymã, & tãdẽ vicit. Cùm autẽ Sedechias iniquus Iudęorũ rex ſe in fugam coniiceret, cõprehenſus eſt ab exercitu Chaldæorũ, & adductus ad Babylonis regẽ, qui ei oculos abſtulit, eum q; catenis aſtrictum adduxit Babylonẽ: vbi habitabat, ſed eã nõ videbat: Omnes enim qui ſcelere & maleficio paſcuntur, à diabolo obcęcantur, & peccatorum catenis vincti relicta Hieroſolyma Babylonem transferuntur, à viſione pacis ad mundi confuſionem traducti. Cùm autem ſint in medio mundi, ipſum mũdum nequaquã vidẽt. Si enim homines flagitioſi, ſcelerum q; maculis cõtaminati mundi vanitates, dolos, labores, & ærũnas aſpicerent, fieri non poſſet, quin ab eo diſcederẽt, & in pacis ac tranquillitatis viſionẽ ſe conferrẽt, vt illuſtrẽ nominis claritatem, gloriam q; ſempiternã cõſequerentur. Euertit ergo Babylon Hieroſolymam. Sed poſtea ipſa Babylon fuit à Perſis & Medis euerſa, eiuſq; imperiũ labefactatum, & penitus conuulſum. Hanc Babyloniorũ afflictionem ait Eſaias ſe oculis aſpexiſſe. Sed intelligamus hoc. Nónne tu ſancte vates eras Hieroſolymæ, cùm hæc intueri aſſerebas, literiſque conſignata mandabas monimentis? Qui igitur fieri poterat, vt videres pondus Babylonis, tã ingenti ſpatio à Hieroſolyma diſtantis? Si diceres Babylonios ſuæ ciuitatis pondus aſpicere, nulla videretur eſſe dubitatio. Sed tu aſſeuerãter affirmas tę, qui Hieroſolymæ habitabas, onus Babylonis aſpexiſſe. Sed ſi velimus alta mente perpendere, & ad veritatẽ reuocare rationem, videbimus apertiſsimè non ſolũ Eſaiã, ſed omnes Hieroſolymã colentes pondus Babylonis intueri. Quid admiramur? Imò Babylonij ipſius Babylonis põdus nequaquã vident, ſed ſolum illi qui Hieroſolymę morantur. Quid

Gen. 10.

per

Per Babylonem nisi mundus, quid per Hierosolymã nisi animi securitas & quies significatur? Solùm illi qui mentis tranquillitate gaudent, qui sunt in visione pacis, hoc enim sonat Ierusalẽ, qui in Sione, hoc est, in sublimi contẽplationis specula sunt constituti, qui humana contemnunt, & ad cœlestia ardenter aspirant, vidẽt mundi põdus, laborẽ, & calamitatẽ. Vt enim oculus corporis videre non potest, nisi sit interiecta aliqua distantia inter ipsum & obiectũ, ita illi qui in mundo sunt ipsum mundum non vidẽt, quoniã nullũ est inter eos & mundũ interuallũ. At qui extra mundũ sunt, ipsum ipsiusq; labores, & calamitates facilè contemplantur. Qui aquam ex alto quodam puteo haurit, eius pondus non sentit, quandiu hydria siue lebes ex imo putei per aquã eleuatur, cũ autem est extra aquã, eius onus sentit, qui plenũ lebetẽ vsq; ad summitatem perrahit. Itaque nõ sentietur pondus aquæ, dum est intra aquam. Sic non perspicitur pondus mundi intra mundũ. Exi à mundo, & eius graues & intolerabiles labores perspicies. Qui Hierosolymæ habitabant, Babylonis miserias intuebãtur: ipsi verò Babylonij nõ miserias, sed mundi gloriã respiciebãt. Nabuchodonosor vidit in somniis statuã sublimen, quæ mũdi gloriã significabat, vt est apud Danielẽ prophetã. Perpẽde obsecro. Qui Babylonẽ colũt, nõ eius laborẽ, sed eius gloriã considerant. Sed ea gloria inanis est, & fallax, neq; gloriæ quidquã habet, præter nomẽ, & imaginẽ. Et ob eam causam non dicitur rex Babylonis gloriam, sed gloriæ statuam, aut simulachrum, siue figuram vidisse. Id significare volens Diuus Paulus: Præterit, inquit, figura huius mundi. Non dicit: Præterit substantia huius mundi. Sed figura. Mundi enim opes, gloria, potentia, & cętera alia huiusmodi res, sed rerum figuræ appellanda sunt. Illud est præterea considerandum, regem Babylonis, dum vigilaret, eam statuam non vidisse, sed somniantem. At Esaias somno solutus & acriter vigilans, onus Babylonis aspexit. Ex quo colliges eos qui mundi gloriam vident, & appetunt, esse arctissimo somno sepultos: debereq; talem visionem somnũ potius appellari, quàm visionẽ, eos verò qui mundi vanitates, dolos, miserias, labores, & ærumnas contemplantur, promptè vigilare, & claris atque apertis oculis intueri.

Simile.

Simile.

Dan. 2.

1. Cor. 7.

Super montem caliginosum leuate signum] Per montem caliginosum intelligit Babylonem. Ieremias ait: Leuate signũ super muros Babylonis. Vbi hanc eius euersionem vaticinatur. Appellatur Babylon mons, non quòd in monte sita sit,

Ierem. 51.

sed ob eius superbiam & elationem. Erat enim hæc vrbs in ingenti planitie sita, vt ait Strabo libro 16. & Herodotus libro primo, forma quadrata, magnitudine incredibili muro rum crassitudine & celsitudine admirabili, vsque adeò celebris, vt sit appellata miraculum mundi, vt multi referūt authores, & inter ea, quæ veteres scriptores mundi mirabilia appellauerunt, primum locum obtinuerit. Fuisse autem conditam à Semiramide asserit Strabo, & Diodorus Siculus, & Solinus, cuius ad literā hęc sunt verba: Chaldęæ gētis caput Babylon est, à Semiramide condita, tam nobilis, vt propter eam & Assyrij & Mesopotamij in Babyloniç nomen transierint. Esaias appellat eam hoc in loco montem caliginosum & tenebris circumfusum, propter eius nefaria facinora. Vel ob eam causam caliginosa dicitur, quia cum esset in loco campestri sita, & Euphratis magni fluuij aquis rigata & circundata, nebulis plerumque, & nubibus obscurabatur. Vel fortasse alludit ad summum incendij quo aliquibus in partibus flagrauit. Est ergo sensus. Leuate vexillum vos ô Persæ & Medi. Congregate exercitum contra Babylonem. Extollite vocem ad milites congregandos. Leuate manum, eos hoc signo vocantes. Fieri enim solet militum vocatio vexillo, & voce & eleuatione manuum. Vel leuate signum, hoc est, figite vexillum vestrum in pinnis murorū Babylonis, quemadmodum solent facere victores expugnatis vrbibus. Potest hoc spiritualiter ita explanari: vos ô apostoli mei & viri apostolici, conspirate contra Babylonem, pugnate contra mundū, eum vincite, & expugnate: est enim mundus mōs caliginosus, vbi nulla est humilitas, nulla lux, sed omnia superbia, & tenebris cooperta. Extollite signum, hoc est, erigite vexillum crucis, extollite vocem, prædicate euangelium, leuate manum, hoc est opus, non solum verbis, sed etiam operibus docentes. Hoc signum crucis dixerat propheta cap. 11. leuandum esse in nationes à Christo ad Israelis profugos congregandos. *Sup. 11.*

Et *ingrediantur portas duces.*] Hoc est principes & optimates Medorū intrent Babylonis portas. De iis dicitur paulò pòst: Ecce ego suscitabo super eos Medos. Vocat eos Dominus sanctificatos, qui à illis tanquā suæ iustitię ministris Babylonios euertebat, Chaldęus Paraphrastes pro sanctificatis habet præparatos, Ita per Ieremiā ipsum Nabuchodonosorem appellat Deus seruum suum, quia eo tanquā seruo præuaricatricem Hierosolymam delebat. Dicens autem, Fortes *Ierem. 25.*

meos,

meos, & exultantes in gloria mea, ostendit eos non suis viribus, sed Dei potentia tã munitum regnum deleuisse. Spiritualiter per duces intelligit Apostolos, per euersionẽ Babylonis euersionẽ peccati. Fuit enim mũdus Apostolorũ prædicatiõne labefactatus & victus, hoc est infidelitas deleta & cõuulsa. Id fuerat anteà in Iericho adumbratum, cuius muri ad sonitum tubarum corruerunt. Iericho, quæ sonat lunam, mundus est, modò crescens, modò decrescens, modò plenus, modò vacuus, vbi nulla est firmitas, nulla securitas, nulla constantia: sed qui modo eclipsim patiebatur, statim fulget splẽdore: & qui nunc splendebat, radiisq; micabat subitò obscuratur, & in caligine prosternitur. Quid est ad tubarum sonum euerti ciuitatem Iericho, & ruere eius muros, & altissima mœnia, nisi apostolorum prædicatione huius mundi elationem, & superbiam labefactari, & funditus euelli? *Iosue 6.*

Vox multitudinis in montibus.] Verba sunt Prophetæ quasi dicentis: Videor mihi audire strepitum, & clamorẽ exercitus in montibus. Venient Persæ & Medi magnas copias ferentes ad excidium Babyloniis inferendum. Et quia Deus propter Babyloniorum scelera sic volebat, vt ait Propheta, præcepisse dominum exercituum militiæ belli, hoc est, militibus vt euerterent Babylonem, militibus, inquit, venientibus de terra procul, à summitate cœli, hoc est, à regionibus vsque adeò remotis, vt videantur cœlum attingere. Vel per summitatem cœli polos intelligit, arcticum & antarcticum. Ac si dicat, venient gentes à finibus mundi, ab illis vltimis terrarum oris, quæ sub cœli verticibus vitam degunt.

Dominus & vasa furoris eius.] Hoc est, veniet ad vastandam Chaldæam dominus efferens milites, qui sunt instrumenta indignationis eius, quibus ipse impios punit. Aspicis hic iniquos homines esse aliquãdo diuinę iustitię ministros.

Vt disperdat omnem terram.] Subaudi Babylonis. Quidsi hoc existimant posse ad diem iudicij referri.

Vlulate quia prope est dies Domini.] Alloquitur Chaldæos, vt clament, & vim fundant lachrymarum suam calamitatẽ deplorantes, neq; de ea dubitent, cum Deus eos vastaturus aduenerit. Potest etiam hoc ad vltimum iudicium referri.

Propter hoc omnes manus dissoluentur.] Tantus erit Babyloniorum metus, & pauor, vt eorum manus reddantur flaccidæ & trementes, & animus langueſcat, & debilitetur, & penitus frangatur. Prementur dolore instar parturientium, tenebitque eos pauor stupidos & trepidantes.

Facies

Facies combustæ vultus eorum.] Hoc est præ pudore erunt vsque adeò rubentes, vt comburi videantur. Vel fortasse tali morte sunt interfecti. Potest verti. Facies rubentes vt flamma vultus eorum. Quod priori fauet expositioni.

Ecce dies Domini crudelis.] Crudele vocatur tempus excidij Babyloniorum, quia eo voluit Deus iram suam in Chaldæos significare.

Quoniam stellæ cæli, & splendor earum non expandent lumen suum.] Id est. Erit tempus illud tristissimum. Nam tanta erit Babyloniorum clades, & calamitas, vt præ doloris & timoris magnitudine omnia illis obscura, vsque adeo videantur, vt sol sensatur occultare suum fulgorem, & luna suam negare claritatem. Solet sacra scriptura tempus magnæ afflictionis tenebrosum appellare, vt apud Ioëlem videre licet cap 3 & apud Matthæum 24. & aliis in locis per stellas principes & magnates Babylonis intelligit, & per solē obtenebratū ortu suo regē Babylonis significat, qui in ortu suo, hoc est, dū celebraret diē natalē suū, præ nimio dolore obstupuit, videns manū in pariete scribētē, vt est apud Danielē cap 5.

Preciosior erit vir auro, & homo mundo obrizo.] Sensus est: In prælio illo & euersione Babylonis, nulli Chaldæo parcent milites Medorum & Persarum, quanquam pro eius redemptione aurum & multum & preciosum offeratur. Vel sic: In illa Chaldæorum vastitate tanta erit occisorum multitudo, vt qui remanserint rari videantur. Preciosum enim dicitur quod rarum est, sic in libro primo Regum capite tertio scriptum legimus: Sermo Domini erat preciosus in diebus illis: hoc est, rarus. Obrizon est aurum purgatum & optimum.

Super hoc cælum turbabo, & mouebitur terra de loco suo propter indignationem Domini exercituum, & propter diem iræ furoris eius. Et erit quasi damula fugiens, & quasi ouis, & non erit qui congreget. Vnusquisque ad populum suum conuertetur, & singuli ad terram suam fugient. Omnis qui inuentus fuerit occidetur: & omnis qui superuenerit cadet in gladio. Infantes eorū allidentur in oculis eorū: diripientur domus eorū, & uxores eorū violabuntur. Ecce, ego suscitabo super eos Medos, qui argentū non quærant, neque aurū velint, sed sagittis paruulos interficient, & lactantibus uteris nō miserentur, & super filios non parcet oculus illorum Et erit Babylon illa ciuitas gloriosa in regnis: inclyta in superbia Chaldæorū: sicut subuertit Dominus Sodomam, & Gomorrham. Non habitabitur vsque in finem, & non fundabitur vsque ad generationem & generationem:

Psal 13.

Gen. 19. Ierem. 50.

tem: nec ponet tibi tentoria Arabs nec pastores requiescent ibi. Sed requiescent ibi bestiæ: & replebuntur domus eorum draconibus. Et habitabunt ibi struthiones, & pilosi saltabunt ibi: & respondebunt ibi ululæ in ædibus eius, & sirenes in delubris voluptatis. Prope est vt veniat tempus eius, & dies non elongabuntur. Ezec.16. Oseæ.11. Amos.4.

Super hoc cælum turbabo, & mouebitur terra de loco suo.] Tantus erit Babyloniorum terror, & dolor, vt cœlum illis turbari videatur, terraq; è suo loco dimoueri. Vtitur vates hac verborum exornatione ad vim ac impetum iræ diuinæ amplificandum, quemadmodum capite quinto dixerat fuisse montes conturbatos. Hac superlatione significauit Dauid psalmo 17 furorem vehementem, quo Deus impios vlciscitur, bonos verò tuetur. Commota est, inquiens, & contremuit terra, fundamenta montium conturbata sunt, & cõmota sunt, quoniam iratus est eis. Vel intellige reuera hæc ita euenisse in Babylonis euersione. Fieri enim potuit, vt cœlum tonitruis & fulminibus moueretur, & imbribus dẽsissimis, procellis, & fulguribus omnia concuterentur, & terrarum sola essent horribili terræmotu vehementer conquassata: vt qui creatorem suum offenderat, res creatas aduersus seipsos sentirent. Aequum enim est, vt creaturæ iram sui creatoris suo modo cognoscere testentur, in eiusque contemptores irruant, & impetum faciant. Insanus est & insipiens, qui offendens creatorem fidit creaturis. Armat enim eas Deus ad vltionem inimicorum, vt in libro Sapientiæ diuinæ literæ testantur. Et pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. Id significare voluit Moyses, dicens: In principio creauit Deus cœlum & terram. Ibi enim hoc nomen Elohim apposuit, quod significat Deum vt iudicem & vltorem, ac si diceret: Ipse qui res creatas produxit, iudex est & vindex, qui si illis fueritis intemperanter abusi, ipsis creaturis vos puniet & vlciscetur. Quod erit sine dubio in tempore extremi iudicij, quando elementa, quæ vt homini seruirent, creata fuerunt, vidientia hominum scelera & facinora, eorumque aduersus Deum nefarias iniurias inferẽt ipsis hominibus terribilissimum ac crudelissimum bellum: insurgent aduersus eos, iniurias, quibus suum creatorem lacessierant, vindicantes. Hoc declarauit apertissimè Christus apud Lucam dicẽs: Erunt signa in sole, & luna, & stellis, & in terris pressura gentium. Quod etiam Matthæus & Marcus literis mandarunt. *Supra 4.* Luc.12. Matt. 24. Mar.13.

Et erit quasi damula fugiens.] Milites externi, quos Babylonij

lonij congregauerant & conduxerant, & negotiatores & peregrini qui tempore euersionis fuerint apud Babylonios inuenti. fugient à conspectu Medorum & Persarum, veluti fugere solet damula aut caprea agitata à venatoribus & tanquam ouis à facie lupi. Non habebunt ducem, quem sequantur, qui eos colligat, & instruat, sed vnusquisque mandabit se fugæ, & ad patriam suam tendere conabitur Qui non fugerit, occidetur: & qui voluerit reuerti ex fuga, aut resistere, telis se hostium obiciet, & vita priuabitur. Psal 136.

Infantes eorum allidentur.] Id fuerat iam Dauid vaticinatus dicēs in psalmo: Filia Babylonis misera, Beatus qui retribuet tibi retributionē tuā, quā retribuisti nobis. Beatus qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petrā. Prædicit enim in eo psalmo diuinus vates hanc Babylonis euersionē per Cyrū.

Ecce ego suscitabo super eos Medos.] Hi sunt de quibus dixerat in principio capitis: Ingrediantur portas duces: qui tanta fuerunt sęuitia incensi, vt aurum ac argentum contēnere viderentur, dummodò se sanguine hostium satiarent.

Et non fundabitur vsque ad generationem & generationem] Babylon fuit euersa: & nunquam reædificabitur. nam ea ciuitas quæ postea ædificata est, non in eodem solo, neque iisdem limitibus sita est. Et pro Babylone conditæ sunt insignes ciuitates Ctesiphon & Seleucia, vt refert Strabo libro 15. geographiæ. Loquimur hic de ea Babylone, quæ est in Chaldæa, non de ea quæ est in Aegypto sita, cuius meminit Strabo, & Ptolemæus. Quamuis Strabo eam magis Arabię contribuit. Vnde Arabum lingua vocatur Chairus, quo nomine eam nostri homines hodie appellant.

Nec ponet tibi tentoria Arabs.] Tanta erit Babylonis euersæ solitudo, vt ne Arabes qui in desertis locis habitare solēt ibi domicilių constituant. Arabia deserta est Chaldęę vicina. Et sunt Arabes homines agrestes, & pastores, qui causa pecorum non habent munitas aliquas ciuitates, sed in solitudinibus habitant, sua tentoria secum ferentes, & deserta peragrātes. At neq; illi neq; vlli alij pastores in loco vbi fuit Babylon requiescent præ horrore ruinarū, & metu horrendorum animaliū ibi habitantiū. Erunt enim omnia plena draconibus. & feris. Iuxta tropologiā possumus hoc sic explanare. Nullus bonus pastor habitabit Babyloniæ, hoc est, in mundi cōfusione. Qui enim ibi morātur & quiescunt, qui mundo delectantur, eiusq; cōfusionem sequuntur, non pastores, sed beluæ dicēdi sunt. Hæ sunt bestię illæ, quas Deus ad mon

tem

tē Sina occidere prohibebat, vt Moyses in Exodo memoriæ prodidit. Est enim sacra scriptura altissimus mōs, quò si quis accedat in hominis figura vitā beluinā degens, lapidibus interficitur. & pro vita quā ibi poterat inuenire, perniciem sibi machinatur. De iis dicitur in psal. Ne tradas bestiis animas confitentes tibi. Bonus pastor habitat Hierosolymæ, in visione pacis, & in Sione, hoc est, in sublimi diuinæ contemplationis specula. Domus verò Babylonis bestiis & draconibus replebuntur. Septuaginta interpretes pro draconibus verterunt sonum, siue clamorem, & meritò quidem: nam mundus plenus est clamoribus. Nulla ibi est quies, nulla tranquillitas, sed qui locus securitatis plenissimus esse deberet, ibi turbulentissimæ tempestates existunt. *Exod.19.* *Psal.71.*

Habitabunt ibi struthiones.] Struthio est auis corpore magno & graui voracissima, admirabilisq; naturæ. nam omnia quæcunque deuorat, sine delectu concoquit, vt refert Plinius libro 10. cap. 1. Appellatur à Lusitanis Ema. Per struthiones intelligūtur homines ventri dediti & crapulæ, quorum, vt ait Apostolus, Deus venter est. *Philip.3.*

Et pilosi saltabunt ibi.] Id est, animalia pilosa, vt lupi, & vulpes, & cætera huiusmodi animantia.

Et Sirenes in delubris voluptatis.] id est, in locis, vbi fuerant aulæ voluptuosæ, habitabunt sirenes.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XIII.

Super montem caliginosum.] In hebraico est: Super montem nixpæh. Pro quo Pagninus vertit: Super montem eleuatum. Huius varietatis causa est, quia hæc dictio nixpæh, potest deriuari à verbo xaphah, quod significat eleuare, quā rationem secutus est Pagninus & nonnulli alij. Et potest esse à verbo naxaph, quod significat impellere. Vnde næxæph, significat noctis initium, quod tunc tenebræ impellant diē. Ex quo efficitur, vt hæc dictio nostra nixpæh rem obscurā, tenebrisque coopertam significet. Quam significationem secutus est noster interpres. Paraphrasis caldaica, quæ Ionathæ tribuitur, habet: Super munitionem, quæ habitat pacificē. Hoc est, Super Babylonem ciuitatem munitam, suæque fortitudinis fidentem.

Et pilosi saltabunt ibi.] In hebræo est vscirim saltabunt ibi. Septuaginta habent; & dęmonia saltabunt ibi. Eodem modo

modo vertit Pagninus. Et rectè quidem. Nam dictio hęchabetur capite decimoseptimo Leuitici, vbi Latinus interpres vertit: Nequaquam vltrà immolabunt hostias suas dęmonibus. Quidam existimant esse Satyros. R. Dauid existimat esse genus quoddam animalis in deserto commorantis. D. Hieronymus putat esse dęmonia, quę mihi sententia magis placet. Existimo tamen eos dęmones significare, qui cultoribus suis pilosi & hirsuti instar hircorũ apparẽt. Nam sear pilum significat, sair verò hircum, vt Leuitici quarto: Hircũ de capris immaculatum.

Et respondebunt ibi vlulæ.] Pro vlulis est in hebraico iim, quam dictionem aiunt nonnulli catum sylvestrum significare, quamuis etiam vlulam significet. Est autem vlula auis à fletu denominata, quod semper vlulet & fleat, quæ noctu tantum videt. Et cum semper vluler, non vult tamen ab vlulatus causa discedere. Hę sunt aues Babylonis cultrices. Tales sunt mundi habitatores & amatores, qui cùm eius labores conquerantur, ab illis tamen seiungi nequaquam volũt. Hi non solum lucem non vident, sed eam detestantur, in rebusque spiritus, atque in ipso virtutis splendore tenebris circunfunduntur. At nocte, in media caligine, in negotiis labyrintho inextricabilioribus ipsisque tenebris obscurioribus lynceos oculos habentes perspicuè videns, & minutissima quæque intuentur, imò ipsis tenebris oblectantur. Hæ aues
Deut. 14. vlulæ & struthiones à Domino in Deuteronomio prohibẽtur propter ea, vt ait contra Iulianũ D. Cyrillus, quæ significant. Spiritualis enim lex non solum in aperto verborum sensu, sed in mystico etiam consistit.

Et Sirenes.] In hebraico est, vethanim. Sunt qui interpretentur dracones. Doctiores tamen sirenes siue sirenas interpretantur, quæ sunt monstra quædam marina imaginem quandam mulierum, vt aiunt, gerentia. Hę sirenę, vt Homerus fictis fabulis memoriæ prodidit, cantus dulcedine naui gantes sopiebant, donec in mediis fluctibus obruti perirẽt. At Vlysses aures suorum sociorum clausit, ne earum cantum audirent, seque ad nauis malum alligari fecit, & ita omnes euaserunt. Sirenæ illæ sunt voluptates blandissimæ dominæ, quæ animum à virtute detorquent, homines sua falsa dulcedine decipientes, illisque miserabilem interitum machinantes. Nos verò, ne earum fallaci suauitate deliniti naufragium faciamus, claudamus aures, nauisque arborem, hoc est, Christi crucem amplectentes, demus vela, donec ad

æternæ

æternæ summeque beatitudinis portum accedamus. Has sirenas ait diuinus noster vates in delubris voluptatis, hoc est in aulis principum habitare. Poteris harum pestilentium sirenarum nomine blandas lasciuasq; poëtarum voces intelligere. Sed omnium pestilentissimæ sirenæ sunt hæreticorum dogmata carnis libertatem asserentia. Pro sirenis verterunt Septuaginta hericios. Est autem hericius animal setis horridum, cutem habens foris asperam, intus verò lenem. Tales sunt nonnulli principes & præsules, in alios austeri & truculenti, in seipsos verò lenes & mites. At præsul verè Christianus ait cum Paulo Apostolo. Castigo corpus meũ, & in seruitutem redigo, ne fortè cum aliis prædicauerim, ipse reprobus efficiar. *Similitudo. 1. Cor. 9.*

Argumentum Capitis XIIII.

Consolatur diuinus vates gentem Hebræam, quam præuidebat apud Babylonios exultantem. Vaticinatur reditum suum ab exilio & miseram captiuitatem. Prædicit Babylonis afflictionem, eiusque superbissimi regis interitum, atque pœnas sempiternas, & Palestinorum excidium, luctuosamque calamitatem.

CAPVT XIIII.

MIserebitur enim Dominus Iacob, & eliget adhuc de Israel, & requiescere eos faciet super humum suã: adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob. Et tenebunt eos populi, & adducent eos in locum suum: & possidebit eos domus Israel super terram Domini in seruos & ancillas: & erunt capientes eos, qui se ceperant, & subiicient exactores suos. Et erit in die illa cum requiẽ dederit tibi Dominus à labore tuo, & à concussione tua, & à seruitute dura, qua ante seruisti, sumes parabolam istam contra regem Babylonis, & dices: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? Contriuit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium, cædentem populos in indignatione plaga insanabili, subiicientem in furore gentes, & persequentem crudeliter. Conquieuit & siluit omnis terra, gauisa est & exultauit. Abietes quoque lætatæ sunt super te, & cedri Libani ex quo dormisti non ascendit qui succidat nos. Infernus super te conturbatus est in occur-

sum

sum aduentus tui, suscitauit gigantes: Omnes principes terræ surrexerunt de solijs suis, omnes principes nationũ. Vniuersi respõdebunt, & dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut & nos, nostri similis effectus es.

EXPLANATIO.

Miserebitur enim.] Cyrus rex Persarum capta Babylone Iudæos ad patriam suam liberos emittet. Sed hæc liberatio est attribuenda Deo, qui pro sua misericordia populum suũ magnis iactatum tempestatibus ad Iudæam reuocabit. Lege Esdræ librum, & videbis historiam hanc. Lege etiam Aggæum, & Zachariam prophetas, vt radicitus totam intelligas historiam. Quod autem Esaias dicit, Miserebitur dominus Iacob. Intelligitur de Iuda & Beniamin, quarum tribuum Deus misertus est, eas ad Iudæam reducens. Per Israelem autem cuius reliquias inquit esse à Deo eligendas, intelligit eos, qui ex decem tribubus euaserunt, secq; ad Ezechiã contulerunt, qui postea cum duabus tribubus fuerunt simul Babylonem translati. De hac Hebræorum reductione dicebat Deus apud Ezechielem: Ecce ego assumam filios Israël de medio nationum, ad quas abierunt, & congregabo eos vndique, & adducam eos ad humum suam, & faciam eos in gentem vnam in terra, in montibus Israel.

Agg.1. *Zach.1.* *Ezec.37.*

Adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob.] Venient cum Iudæis Hierosolymam multi ex diuersis gentibus, qui eorum religionem amplectentur, & relicta idolorum superstitione vero Deo adhærebunt.

Et tenebunt eos populi.] Varij populi honoris gratiã reducent Iudæos in patriam suam. Lege sacram scripturam: & inuenies fuisse Hebræos à Cyro honorificè tractatos, & muneribus pro reparando templo & vrbe adiutos. Considera rerum vicissitudines & varietates, Deiq; immensam pietatẽ.

Et possidebit eos domus Israël.] Hebræi qui à Babyloniis captiui detinebantur, postea nonnullos ex illis secũ captiuos asportabunt: iisque dominabũtur, qui antea ab illis tributa exigebant, eosque grauiter vexabant. Hoc fieri potuit, quia euersa Babylone fuerunt Babylonij, qui euaserunt captiui, quorum nõnullos Hebræi à Persis emerunt, & secũ Hierosolymam asportarunt. Sed quamuis hæc omnia ita in aperto orationis argumẽro intelligãtur, possunt tamen sic spiritualiter explanari. Euersa Babylone Apostolorum prædicatione, mundi confusione & idololatria vastata, miserebitur

Deus

Deus Iacob, & eliget Israël, hoc est saluas faciet reliquias Hebræorum in Christum credentium. Adiungentur aduenæ ad Iudæos, introibit gentiũ multitudo & veram fidem recipient, & cum Iudæis habitabunt Hierosolymæ, hoc est in ecclesia à Iudæis & gentibus congregata, quæ eos possidebit. Et viri Apostolici capient eos, à quibus ante vexabantur, eos tyrannos ad fidem conuertentes, sibique subiectos efficientes, qui prius ipsos Christianos grauissimis suppliciis afficiebant. Et vt nullo alio in loco nisi Hierosolymæ licebat templum ædificare, aut facere sacrificium, sic solùm in Ecclesia catholica Deus verè colitur, extra quam nullum est nec votum, neque sacrificiũ Deo gratum, & acceptum. Nos verò qui in ecclesia sumus, ad Deum ardenter precationes ac lachrymas fundamus pro iis, vota facientes, qui impias ac Lutheranas fraudes, & pestilẽtes hæreses amplexantes in Babylonica captiuitate detinentur, vt Deus illis oculos aperiat, & ad veram Hierosolymam, ad visionem pacis, ad fidem, ad religionem pietatis plenissimam reducat, vbi notus est Deus & sanctum nomen eius, ad eosque, pro quibus etiam sanguinem suum fudit, oculos suæ immensæ pietatis aliquando conuertat.

Et erit in die illa.] Alloquitur propheta populũ Hebræorum ita dicens: Cum reuersus fueris in patriam tuam à iugo Babylonicæ seruitutis ereptus, & tibi Dominus pristinam tranquillitatem restituerit, recordaberis potentiæ quondam Nabuchodonosoris, & posteà eius miseriæ, & in quas ærũnas tandem inciderit. Cogitabis tecum, & memoria repetes magnitudinem ac superbiam Babylonis & quemadmodum omnis illa gloria & potentia transierit, & veluti fumus euanuerit. Et cantabis parabolam hanc in regem Babylonis. Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? hoc est, Quî fieri potuit vt Babylon ciuitas auara & inexplicabilis desierit extorquere tributum ab Israelitis, aliisque nationibus? Periit tyrannus, & ciuitas euersa est. Possumus nihilominus per regem Babylonis diabolum intelligere, quem Christus mundi principem appellat, qui Christi morte manſit victus, & foris eiectus, & mundi confusio euersa & idolorum cultus deletus, & vastatus. Hic rex Babylonis erat ille, cui omnes erant tributarij. At eo deuicto cecinerunt Christiani: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? exactor est qui tributum exigit. *Ioan.* 14. & 16. 14.

Contriuit Dominus baculum impiorum.] Hoc est, perdidit

Deus Nabuchodonosorem, qui erat baculus & virga, quo cædebantur impij. De quo suprà dictum fuit: Virga furoris mei Assur.

Cædentem populos in indignatione.] Describit tyrannidem Nabuchodonosoris, eiusque superbiam & immanitatem. *Supra.10.*

Abietes quoque.] Per abietes intelligit plebem, per cedros Libani duces & principes, quibus ipse Nabuchodonosor dominabitur. Qui eo mortuo elati gaudio dicebant: Ex quo dormisti, non est qui succidat nos: hoc est, Postquam vtraque morte & temporali & æterna mortuus es, nemo est qui nos opprimat, quemadmodum tu immanissime tyranne facere solebas.

Infernus subter te conturbatus est.] Non solùm terra, sed etiam infernus, qui sub terra est, insultauit, tuoque interitu lætatus est. Delectati sunt tua pernicie tam viui quàm mortui. Locus ille subterraneus cæcarum tenebrarum, & cruciatuũ æternorum suscitauit gigantes, hoc est, eos qui quondam opibus & potentia viam ad tyrannidem munierant, vt tibi occurrerent, & insultarent, teipsum irridentes, tuamque potentiam in æternam miseriam conuersam subsannantes.

Et operimentum tuum erunt vermes.] Poterat verti Plenus es vermibus Quasi dicat: Tam terra es tu ô tyranne, tam fluxus & caducus quàm alius quicunq;. Tã terra est ea, quæ in serico ac precioso cernicali includitur, quàm ea quæ in vili ac rudi sacco continetur. Tam vermibus obnoxius est rex quàm agricola, diues quàm pauper, claro quàm obscuro genere ortus. Omnes plorantes ingrediuntur vitam, & omnes gementes obeunt mortem. Communis est omnium eadem miseria, & imbecillitas. Id intueri deberent & secum sæpenumero cogitare principes & potentes, qui sui obliti alios contemnunt, suaque potentia & opum affluentia elati non existimant se esse aliquando morituros. Et ij celeriter his falsis potentiæ & opum imaginibus spoliãtur, & nudi ac egeni in æternos cruciatus detruduntur. *Simile.* Viperam ferunt exustam in cineremque conuersam mederi eiusdem bestiæ morsui. Mordet vipera, fit tumor, & plaga mortifera & pestilens, adhibe cinerem, & id in quod ipsum animal conuertitur, & sanitatem consequeris. Vulneratus es à superbia, mũdi gloria, & potẽtia vipera venenosa, habes animam tumidam, ac pestifero morsu sauciam, considera cinerem, idq; in quod dilabitur & conuertitur vana mũdi potentia, & ipse puluis erit promptum & salutare remedium, quo possis ad vitam

vitam reuocari. Et quemadmodum Naaman Syrus petebat ab Elisæo onus terræ quam volebat secum asportare, vt in quarto libro Regum diuinæ litteræ testantur, ne postea falsa gentium idola coleret, sed repudiata superstitione ad Deum confugeret, & supplex accederet: sic nos ne in rebus fluxis & inanibus collocemus beatitudinem, & à Deo discedamus, terra sarcinam in memoria collectam & conseruatam ferre debemus, considerantes, & animo sæpenumero repetentes, esse nos terram, & omnium elementorum infimum & abiectissimum, imo ipsam elementorum fæcem. Cum autem homo sit formatus ex terra, terra autem ex nihilo, apertè concluditur, inter hominem & nihil solam terram esse interiectam. Præterea cùm nos simus ex terra formati, terra autem ex nihil, quis non videt, esse nos filios terræ, nepotes autem ipsius nihil? Hæc est nostra progenies: Hæc est nostræ nobilitatis origo & claritas. Hæc sunt nostra stemmata, & antiquæ familiæ monumenta. Hoc perpendens Ecclesiasticus his verbis exclamat: Quid superbit terra & cinis? Ad hanc salutarem & excellentem contemplationem nos tanquam oblitos nostri inuitat ecclesia, dicens: Memento homo quia cinis es & in cinerem reuerteris. Ac si diceret: Accipe hanc considerationem, quam tibi tribuo, veluti clauem admirabilem, qua poteris ostium tui ipsius aperire, teque ipsum intueri, & penetrare. Resera ianuam, ingredere teipsum qui à te longe abes, & aspicies totam domum cinere ac puluere repletã. Nec te decipiat corporis pulchritudo, & insignis ornatus, nam omnia hæc interibunt, & in puluerem tandem conuertentur. Intellige teipsum, quoniam hæc est prauitatis causa, ignoratio sui. Et hæc verba æqualiter dicuntur illustrissimis regibus, & abiectissimis sutoribus, magnatibus, & è media plebe, ac obscura progenie sumptis. Quoniam nulla est hac in re inter magnos & paruos differentia. Imo principes, diuitiarumque copia affluentes in acerbiores miserias sæpenumero incidunt, quod non solum veterum annales, & antiquitatis monumenta loquũtur, sed etiam nostra hæc tempora apertissimè testantur: Et hoc est, quod illi, qui torquebantur in inferno, dicebãt insigni illi tyranno, & Babylonis quondam potentissimo regi: Vulneratus es, sicut & nos, nostri similis effectus es, & cętera quæ sequuntur. Quę omnia diuinus vates tragice scripsit, nõ quod sic facta fuerint, sed vt poetica hac & pulcherrima orationis exornatione, miserias in quas inciderit insolẽtissimus tyrannus

4. Reg. 5.

Eccle. 10.

rannus, describeret, & amplificaret, qui ex amplissimo dignitatis gradu præcipitatus fuit ad regionē illam terribilis horroris & cruciatus, æternarumque tenebrarum detrusus.

Quomodo cecidisti de cælo Lucifer, qui mane oriebaris, corruisti in terram, qui vulnerabas gentes? Qui dicebas in corde tuo: In cælum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, & sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis. Ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. Verumtamen ad infernum detraheris in profundum laci. Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient: Nunquid iste est vir qui conturbauit terram, qui concussit regna: qui posuit orbem desertum, & vrbes eius destruxit, vinctis eius non aperuit carcerem? Omnes reges gentium vniuersi dormierunt in gloria, vir in domo sua. Tu autem proiectus es de sepulchro tuo, quasi stirps inutilis pollutus, & obnolutus cum his qui interfecti sunt gladio, & descenderunt ad fundamenta laci, quasi cadauer putridum. Non habebis consortium, neque cum eis in sepultura: Tu enim terram tuam disperdidisti, tu populum tuum occidisti, non vocabitur in æternum semen pessimorum.

Quomodo cecidisti de cælo.] Verba sunt eorum, qui in inferno positi regem Babylonis alloquebantur. Tu ô Nabuchodonosor, qui in mundo viuens vsque adeò potens & gloriosus fuisti, vt esses fulgori Luciferi comparatus, quoniam modò in terram corruisti, qui tantum tibi sumebas & arrogabas, vt auderes dicere, tantam gloriam & potentiam te esse consecutum, vt in cœlum ascenderes, & ipsa Dei sydera tuis pedibus subiceres. Lucifer est stella quædam appellata Venus, quæ discutit tenebras, & ardens ac micans radiis mundum illustrat. Astra Dei appellat magna sydera. Solet enim scriptura ea, quæ magna sunt Dei appellare, vt montes Dei, cedros Dei, Niniuen ciuitatem Dei, hoc est magnam Et ita interpretantur nonnulli id quod dicitur Genesis primo capite: Spiritus Dei ferebatur super aquas, hoc est ventus magnus: & capite vigesimo tertio Princeps Dei es apud nos, id est magnus. Sed perpēde regis superbiā, Non dicit: Inter astra Dei, sed super astra Dei exaltabo solium meum. Hanc prophetiam scribit Daniel aliis verbis, quæ fuit illi in statua, quam vidit in somniis Nabuchodonosor, ostensa, cuius caput aureum erat ipse Nabuchodonosor. Cùm autem statua pedes fictiles haberet, fuit comminuta, & quasi in fauillam redacta, & ipse rex in infernum præcipitatus. Nec illi profuit mundi celebritas, & gloria, & fal-

Psal. 67. *Psal. 70.* *Dan. 2.*

& falsa nominis claritas & amplitudo. Est enim omnibus, qui ingenio & ratione ducuntur, satis perspectum & cognitum, veram mundi gloriam, & nominis splendorem & celebritatem, non in diuitiis, nec in potentia, sed in diuini numinis imitatione consistere. Et quemadmodum non est laudabilis aleator, vt Plato grauiter ac sapienter dicebat, cui optimus accidit iactus, sed ille qui quocumque iactu commodissimè vtatur, nam fœliciter accidere non est in lusoris manu, at aptissimè & sapienter ludere est in eius industria constitutum, sic non est vlla laude dignus, qui rerum humanarum affluentia, & prosperitate abundat, sed ille qui in quocumque vitæ statu eam viuendi rationem sequitur, vt actiones suas ad certam rationis normam dirigat, & diligenter momenta officiorum omnium perpendat. Hæc sunt ampla, hæc immortalia, & digna quæ publicis monimentis mandentur ad memoriam posteri temporis sempiternam. Quemadmodum enim aleator, cui fœlix contigit iactus, ob ignauiam, & inscientiam suam ludum aliquando amisit: qui autem sinistram sortem accepit, ob eximiam solertiam, & prudentiam ludum obtinuit, & fuit victoriam consecutus, sic qui opum & potentiæ abundantiam sortiuntur, aliquando præcipites ruunt, in dedecus & infamiam & æternas miserias incurrentes, qui verò rebus vtuntur aduersis, & ad voluntatem minimè fluentibus, animi tranquillitatem in hoc exilio sæpenumero obtinent, & posteaquam ex vinculis corporum, tanquam ex carcere euolant æternam beatitudinem in patria consequuntur. Cæterùm illud est aduertendum, Esaiam hoc in loco alludere ad casum diaboli, qui cùm esset angelus splendidissimus, se superbè extulit, & eam ob causam fuit de cœlo præcipitatus. Comparat igitur superbiam & arrogantiam Nabuchodonosoris cum superbia Luciferi, qui de dignitate cecidit in tenebras sempiternas, de quo ait Christus apud Lucam: Videbam Satanam sicut fulgur de cœlo cadentem. Acsi diceret: Non nouum est subiici dæmonia in nomine meo, nam olim me spectante decidit eorum princeps. Nec vos ô discipuli mei debetis gloriari vestra hac potentia, quod vobis dæmonia subiiciantur, sed quia nomina vestra scripta sunt in cœlo, vt vnde ille cecidit per superbiã, vos ascendatis per humilitatem. Sed cùm angelus ceciderit, priusquam Adam & Eua formarentur, quærendum videtur, cur Moyses mandauerit literis hominis casum, angeli autem ruinã tacuerit. Ra-

Simile.

Luc. 10.

tio esse videtur, quia cùm hominis peccatum esset delendũ, hominumque genus Christi morte restaurandum, peccatũ autem angelorum non esset dimittẽdum: voluit vir sanctus illud solum vulnus recensere, quod erat curandum, vt nobis ostenderet non esse necesse ex professo ea scelera narrare, quæ incurabilia & inexpiabilia videntur.

Sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis.] Per montem testamenti intelligit templum Hierosolymæ, vbi testamentum, hoc est, diuina lex erat, & docebatur, & quo populus orationis & sacrificij gratia conueniebat. Per latera Aquilonis intelligit Hierosolymam, de qua dicitur in
Psal. 47. psalmo: Mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Non enim solum cœlum desiderabat, sed templum sanctum, vbi vt Deus coleretur. Vide diaboli superbiam incredibilem, & arrogantiam intolerabilem, cogitabat vsurpare diuinum locum, & diuinum cultum. Sed quid feceras ô dæmon impudens? vbi erant tui labores, vt iam sederes? adhuc non laboraueras, & iam sedere volebas. Se-
Heb. 1. raphim stant coram Deo volantes, & seruientes, & non sedent, & tu sedebis? Nónne, vt verbis Paulinis vtar, omnes sunt administratorij spiritus? Cur igitur in tantam superbiam deueniisti, vt velles non solùm sedere, sed etiam ascendere in altitudinem nubium, & similitudinẽ altissimi vsurpare? Ero, inquit similis Altissimo. O superbiam inaudi-
Gen. 3. tam. Ex eodem veneno propinauit diabolus primæ mulieri, quãdo suadẽs ei vt comederet fructum prohibitum, dicebat: Eritis sicut dij scientes bonum & malum.

Ad infernum detraheris ad profundum lacũ.] Perpende Dei iudicium. Qui altitudinem & potentiam appetit, ad eamque vult sine meritis ascendere, ad infernum detrahitur, in imam ac cæcam abysi profunditatem proiicitur. Consideret homo elatus, quid mereatur in terra, cùm angelus in cœlo constitutus profternatur. Vera est & infallibilis illa
Luc. 14. Christi Dei nostri sentẽtia: Omnis qui se exaltat humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur. Vnde sanctissima illa Dei
Luc. 1. genitrix virgo canebat: Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.

Qui te viderint, ad te inclinabuntur.] Nempe vt te attentius intueantur. Non dicit, Ad te accedent, sed inclinabuntur. Acsi dicat: Tantum infra alios eris, vt ad te inclinentur qui te aspicere voluerint. Considera regis Babylonis miseriam. Sic in libro Sapientiæ scriptum legimus: Iudicium du-
Sapien. 6. rissimum

rissimi in his qui præsunt, fiet: Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur.

Vinctis eius non aperuit carcerem] Tanta erat Nabuchodonosor immanitate insignis, & inquinatus, vt eos quos captiuos detinebat, crudeliter vexaret, & in obscuras latebras ita obtruderet, vt nec cœlum nec lucē quidem aspicere possent.

Omnes reges gentium vniuersi dormierunt in gloria.] Sensus est: Omnes alij reges sepulti sunt cum honore in magnificis sepulchris, ex quibus non fuerūt extracti, tu autem ablatus es de sepulchro tuo, & auibus expositus. Et sepultis aliis, quos tu occideras, tu solus insepultus iaceas. Ferunt Hebræi successisse Nabuchodonosori filium eius Enimerodach. Et quoniam nonnulli existimabant non esse Nabuchodonosorem mortuum, & eam ob causam eius filium nolebant regē constituere, ipse filius extraxit de sepulchro patris cadauer, vt viderent omnes eum re vera ex vita migrasse: & ne posset ad vitam redire, eius cadauer in ducentas partes diuisit, quas totidem auibus ex diuersis terris congregatis alligauit.

Descenderunt ad fundamenta lacus.] Id est, ad inferni profunditatem.

Tu enim terram tuam disperdidisti] Hoc est, Regnum Babyloniorum fuit ob tuā superbiam euersum, & ciuitas funditus deleta. Attribuitur regi excidium regni. Ait enim Salomon in Prouerbiis: Rex iustus erigit terram, vir auarus destruet eam. Nam non solùm principes & præsules obsunt quòd corrumpuntur, sed quòd alios corrumpunt: plusque exemplo aliquando quàm peccato nocent. Qua de re alibi latius disserui. Prou. 29.

Non vocabitur in æternum semen pessimorum.] Hoc est, Memoria sceleratorū delebitur, & penitus obscurabitur. Euersa Babylone nullus de genere Nabuchodonosoris imperium obtinebit: sed eius porētia irreuocabiliter extinguetur. Ideó subdit: Præparate filios eius occisioni. Quibus verbis prædicit esse filios cum patribus occidendos, quoniam eorum patrum vitia fuerant imitati. Vt enim viri infimis orti natalibus si rerum gestarum gloria floruerint, vt virtutum opibus abundauerint, familiam suam abiectam & obscuram è tenebris in lucem vocant, sic qui in clarissima familia orti fuerint, si se vitiis contaminauerint, & in republica violanda fraudes impias conceperint, suorum maiorum splendorem, antiquæ familiæ clarissimum lumen extinguunt.

Præparate filios eius occisioni in iniquitate patrum suorum:

non consurgent, neque hæreditabunt terram, neque implebunt faciem orbis ciuitatum. Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum: Et perdam Babylonis nomen, & reliquias, & germen, & progeniem, dicit Dominus. Et ponam eam in possessionem hericii, & in paludes aquarum, & scopabo eam in scopa terens, dicit Dominus exercituum. Iurauit Dominus exercituum dicens: Si non vt putaui, ita erit: & quomodo mente tractaui, sic eueniet, vt conteram Assyriam in terra mea, & in montibus meis conculcem eum, & auferetur ab eis iugum eius, & onus illius ab humero eorum tolletur. Hoc consilium quod cogitaui super omnem terram, & hæc est manus extensa super vniuersas gentes. Dominus exercituum decreuit, & quis poterit infirmare? Et manus eius extenta: & quis auertet eam? In anno quo mortuus est rex Achaz factum est onus istud. Ne læteris Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui. de radice enim colubri egredietur regulus, & semen eius absorbens volucrem. Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent. Et interire faciam in fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam. Vlula porta, clama ciuitas: Prostrata est Philisthæa omnis. Ab Aquilone enim fumus veniet, & non est qui effugiat agmen eius. Et quid respondebitur nuntiis gentis? Quia Dominus fundauit Sion, & in ipso sperabunt pauperes populi eius.

Præparate filios eius occisioni.] Id est, parate vos ô Persæ & Medi, vt nepotes Nabuchodonosoris interficiatis. Hoc ita accidit in euersione Babylonis.

Et consurgam super eos.] Minatur Deus Babylonis vastitatem.

Reliquiæ & germen & progeniem.] Id est, Perdam eas reliquias quæ ex prælio superstites euaserint, & filios & nepotes & omnem denique Nabuchodonosoris posteritatem extinguam.

Et ponam eam in possessionem hericii.] Tanta erit Babylonis vastitas & solitudo, vt eam hericij & bestiæ aliæ colant. Act.10. In Actis Apostolorum scriptum à Diuo Luca legimus, in vase illo linteo quatuor initiis subnixo, de cœlo in terram descendente, omnia quadrupedia, & serpentia terræ, & cœli volatilia contineri. Explicans autem paulò post D. Petrus visionem hanc, Mihi, inquit, ostendit Deus, neminem immundum dicere hominem. Cùm autem per illa animalia homines significarentur, constat in diuersis animalibus diuersos hominum mores demonstrari. Pharisæi & Sadducæi ob Luc.3. Luc.13. virulentam malitiam genimina viperarum appellantur. He-

rodes

rodes ob impias fraudes & dolos vulpes vocatur. Alij equi, alij lupi, alij aliter. Contra verò pij & innocētes viri oues & columbæ vocantur. Cùm autem Dominus diuitias huiusq; sæculi curas comparat cum spinis, sit autem hericius animal spinis plenum, apertè colligitur, per hericium diuites significari, qui iuxta Diui Pauli sententiam inseruerunt se doloribus multis. Qui enim vt in eadem epistola ad Timotheum dicitur, volūt diues fieri, incidūt in tentationē, & laqueū diaboli. Hi non muniuntur armatura Dei, sed spinis, ac mundi solicitudinibus & peccatis. Tales habitatores habet Babylō, hoc est, mundi confusio. Tales cultores cōtinet mundus vir tutibus desertus & orbatus. Ibi non est ager irriguus, afferēs diuersorum seminum fructus, sed limosæ & infertiles paludes, luto & veneno plenissimæ, immunda animalia producē tes. Est ergo diues auarus hericius, diserta Babylonis habitator. Superiore capite in fine hebraicarum annotationum per hericium dixi significari iniquos præsules, quorum curis intus est blanda & suauis, foris autem hirsuta, & setis horrida, qui cùm sint delitiis & voluptatibus dediti, in alios horrent setis, & tyrannicam austeritatem exercent. *Matt.* 10. *Matt* 13. 1. *Tim.* 6.

Iurauit Dominus exercituum.] Reuertitur propheta ad id, quod præsens erat, & vaticinatur excidium Sennacheribi, qui tunc victa Samaria, & tota ferè Iudæa, obsidebat Hierosolymam. Sed eius exercitus fuit ab angelo occisus, vt alibi narrauimus.

Si non vt putaui ita erit, &c.] Hic est horum verborum sensus Ego sine dubio perdam & euertam Sennacheribum regem Assyriæ: & ita eueniet, vt putaui & constitui. Et ita particula, si, est affirmantis aut iurantis. Vel sic. *Si* non euenerit, vt ego putaui, si Sennacheribum non perdidero, nolite amplius mihi credere.

In terra mea.] Hoc est, in Iudæa, quæ ob eam causam terra Dei appellatur, quia colebatur in ea, & quia ibi sumpturus erat humanam carnē ex sacratissima virgine Maria, & quia ibi futurus erat suę natiuitatis locus, & quia ibi erat moriturus, & ad vitam reuocandus. Montes autem sanctos appellat terram illam Hierosolymæ, quę montosa est: Ideo dicitur in psalmo: Qui confidit in domino sicut mons Sīō, non commouebitur in æternum qui habitat in Ierusalem. Montes in circuitu eius. *Psal.* 124.

Auferetur ab eis iugum eius.] Euersis Assyriis liberabuntur Iudæi à iugo, & graui Sennacheribi imperio.

Super

Super omnem terram.] Intelligit Assyriam, & per omnes gentes ipsos Assyrios significat. Videtur alludere ad mundi consummationem.

Factum est onus istud] Id est, Reuelata est mihi hæc vaticinatio aduersus Babylonem & Assyriam, anno quo Achaz excesit è vita. Mortuo Achaz obtinuit regnum Ezechias, sub quo totus vsque ad finem texitur liber.

Ne lætetur Philistæa.] Mortuo Achaz rege Iudæorum lætabantur Palæstini, eius inimici: quoniam dum rex viueret illis resistebat, existimantes se posse securius in Iudæos perniciem machinari, quoniã rex qui in Iudæa succedebat, nempè Ezechias erat iuuenis, quem existimabant posse facilè superari. At multo aliter euenit, fuerunt enim ab eo grauiter afflicti. Hoc intuens Propheta ait Palæstinis, ne gaudio afferantur morte percussoris sui, hoc est, regis Achaz, quia de radice colubri erat regulus egressurus, hoc est à rege Achaz genitus erat Echezias, qui eos erat vastaturus. Appellat propheta regem Achaz colubrũ, & Ezechiam regulum, siue Basiliscũ, qui grauius nocet quàm coluber: & quoniam in aëre necat ipso afflatu volantes aues, subdit, & semen eius absorbens volucrem. de Basilisco ita scribit. Solinus cap. quadragesimo: Basiliscus serpens est penè ad semipedem lõgitudinis, alba mitrula lineatus caput: nec hominis tantum, vel aliorum animantium exitiis datus, sed terræ quoque ipsius, quam polluit & exurit, vbicumque ferale sortitur receptaculum. Denique extinguit herbas, necat arbores, ipsas etiam corrumpit auras, ita vt in aërem nulla alitum impunè trãsuolet, infectum spiritu pestilenti. Hęc Solinus. Eadem ferè scribit Plinius libro octauo capite vigesimoprimo. Quidam per colubrum intelligũt Oziam qui afflixerat Palæstinos, vt habetur 2. libro Paralipomenon capite 26. per regulum verò Ezechiam eius proauum, qui grauiter Palæstinos vexauit, vt libro quarto Regum cap. 18. licet videre.

Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent.] Cùm tu Philistęa fueris ab Ezechia rege Iudæorum vastata, lætabitur populus meus, pascentur & quiescent primogeniti pauperum, hoc est, homines admodum inopes successore pauperũ, & egeni securè accubabunt. Fortasse per primogenitos pauperum & pauperes, homines intelligit suæ fragilitatis conscios, nullaque superbia elatos. Sunt qui per primogenitos pauperum Iudęos intelligant, quòd olim fuerint à Deo dilecti.

Etiam

Et interire faciam in fame radicem tuam.] Radicem Philisthęę appellat ipsos Palęstinos, hostes populi Dei, quos dicit euertendos esse: Poteris per radicem, qua nihil est in arbore fortius & firmius magnates & potentes intelligere.

Vlula porta] Solebant Hebræi in portis ciuitatis iudicia exercere, quapropter erant ibi multi congregati, quos prophęta nomine portæ, quo ipsi conueniebant, alloquitur, vt Philisthęę vastitatem deplorent.

Ab Aquilone enim fumus veniet] Hoc est, à Ierusalē, quę est ex parte Aquilonaris Palæstinæ. Ac si diceret: A ciuitate Hierosolymę veniet exercitus Ezechiæ, qui tibi ô Philisthęa tam molestus erit, quàm fumus oculis.

Non est qui effugiat agmen eius.] Id est: Nullus se domi continebit, omnes venient cum Ezechia ad pręliū, nemo se excusabit. Vel sic: Nullus Palęstinus poterit euadere ab exercitu Ezechiæ, eiusque furore declinare. Prior tamē interpretatio melior est, cui fauet versio Pagnini sic habens: Et non erit solitarius in temporibus suis. Hoc est, omnes ad Ezechiæ exercitum conuenient, vt cum eo bellum inferant Palestinis.

Quid respondebitur nuntiis gentis.] Euersa Palęstina quid respondebunt eius habitatores legatis exterarum gentium? Cùm Palęstina maritima sit, mittebantur ad eā legati ex diuersis regionibus, quibus percontantibus de insigni illa clade, quæ fuerat illata ab Ezechia, respondebant Palæstini, se ob eam causam fuisse victos, & Hierosolymam seruatā, quoniam illa fuerat fundata à Deo, in quo eius habitatores spem suam collocauerant.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XIIII.

Quieuit tributum.] In Hebraico est, Quieuit madheuah. Id est auro plena, vel auri exactrix. Id enim hoc nomen, vt ait quidam Hebræus significat. Estq; epitheton Babylonis, quę auro affluebat, quòd à multis regionibus acciperet tributa. Et ita vertit Pagninus. Reuchlinus tamē ait significare hoc nomen aurum tributarium, pro quo non malè vertit noster interpres tributum.

Sedebo in monte testamenti] In Hebraico est: Sedebo in mōte modhe, quod nomē significat testamētū, concilium, ecclesiā, congregationem, tempus statutum, sepulchrum, & solennitatem;

tatem, ad quam multi conueniunt. Deriuatur à verbo iaad, quod significat congregare, conuenire, constituere, polliceri, despondere, & etiã testificari, vt ait Reuchlinus. Vnde nomen testamentum significat: quam significationem secutus est Latinus interpres. Per montẽ testamenti intelligi templũ Salomonis, in quo erat & docebatur testamentum Dei, hoc est, diuina lex, in explanatione ostẽdimus. Poterat nihilominus verti: In monte congregationis, vel consilij. Ac si diceret: Sedebo in monte Sion, in quem conueniunt omnes Iudæi ter singulis annis, vbi congregati offerant sacrificia. Pagninus vertit. Sedebo in monte ecclesiæ, quod in idem recidit ἐκκλησία enim Latinè cœtus, seu concilium, seu congregatio appellatur. Poterat etiam verti: Sedebo in monte temporis constituti. Quoniam certo ac statuto tempore illic congregabantur. Poterat præterea verti: In monte solennitatis. In quam significationem sumitur hoc nomen à Latino interprete in prima Ieremiæ lamentatione. Et quod non sint, qui veniant ad solennitatem. Et quoniam in sepulchris omnes congregantur, significat hoc nomen moedh sepulchrum. Vnde in libro Iob capite 20. vbi editio vulgata habet: Scio quia morti trades me, vbi cõstituta est domus omni viuenti: poterat rectè verti. Scio quia morti trades me, & domui congregationis omnis viuentis, quemadmodum vertit Pagninus. vel, Et domui sepulchri omnis viuentis. Est enim sepulchrum domus congregationis omnium mortalium. Quanuis enim in vita dispares videantur, in morte tamen omnes conueniunt.

Treu. 1.

Et descenderunt ad fundamenta laci.] Septuaginta interprẽtes habent: Ad fundamenta terrę, hoc est, ad centrum, ac terrę profunditatem. Vbi aspicis infernum esse in medio terræ constitutum.

Argumentum Capitis XV.

Vaticinatur de euersione Moabitarum. Est quidem Moab ab Arabum prouincia, in qua regnauit Balac filius Sephor: qui, vt in Numeris scriptum legimus, conduxit Baalam ariolum, vt malediceret Israeli. Fuisse Moab prouinciam inclytam & potentem asserit Ieremias capite quadragesimo octauo Et quoniam Moabitę euersione & clade filiorũ Israẽlis illata ab Assyriis & Babyloniis fuerunt magnopere delectati. Ideò meritò fuerunt euersi ab iisdem, & eo tempore

Num. 22.

qua

quo Sennacheribus captiuas duxit decem tribus, & quando Nabuchodonosor Hierosolymam deleuit. Prædicit autem Diuinus vates eorum excidium ad bonorum consolationẽ, iuxta id quod dicitur in psalmo: Lętabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris. *Psal.57.*

CAPVT XV.

Nus Moab: Quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit: quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit. Ascendit domus & Dibon ad excelsa in planctum super Nabo & super Medaba: Moab vlulabat. In cunctis capitibus eius caluitiũ, & omnis barba radetur. In triuiis eius accincti sunt sacco, super tecta eius, & in plateis eius omnis vlulatus, descendet in fletum. Clamabit Hesebon & Eleale, vsque Iasa audita est vox eorum. Super hoc expediti Moab vlulabunt, anima eius vlulabit sibi. *Ierem.48. Ezec.7.*

EXPLANATIO.

Onus Moab.] Hoc est, vaticinium de Moabitarum calamitate.

Quia nocte vastata est Ar.] Ar fuit ciuitas magna, Moabitarum metropolis, quæ nocte euersa est, cùm nemo fortasse esset de tã repentina oppugnatione solicitus. Moab fuit filius Loth, quẽ ipse nesciens genuit ex filia sua maiore, vt in libro Geneſi narrat scriptura. Et eam ob causam appellatur ita: significat enim Moab à patre, non enim erubuit eius mater nomine filij incestum significare. Et hic fuit pater Moabitarum. Possumus hunc locũ sic interpretari, vt per Moab, qui noctu in spelunca de incestu genitus est, eos intelligamus, qui à patre diabolo sunt, quibus Christus apud diuum Ioannem, Vos, inquit, ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere. Quod non est de natura intelligẽdum, quasi dæmon impios creauerit, vnus est enim solùm creator visibilium omnium & inuisibilium, nimirum Deus noster summus, & æternus. Sed quemadmodum pij ac iusti viri filij Dei appellantur, quos ipse genuit suo sanguine, quibus, vt ait diuus Ioannes, dedit potestatem filios Dei fieri: ficimpij, ac mortiferis scelcribus contaminati filij dæmonis *Gen.19.* *Ioan.8.*

dicuntur,

Ioan.1. dicuntur, quoniam opera ipsius imitantur. Solet enim scriptura ex imitatione filios appellare, quemadmodum apud
Exec.16. Ezechielem dictum fuit Iudæis: Mater vestra Cethæa, & pater vester Amorrhæus. Vocantur etiam dæmonis filii, quia illi obediunt, & cum eo æternis cruciatibus torquentur. Hi sunt, quos Esaias ait perire nocte: quoniam non solùm nocte æterna cæcarum tenebrarum cruciantur, sed etiã iam in hoc mundo in tenebris ac morte iacent, mentis lumine, spirituali vita priuati. De illis ait Apostolus in epistola 2. ad Corinthios scripta: Deus huius seculi excæcauit mẽ
2.Cor.4. tes eorum. Vbi D. Paulus diabolum appellat huius seculi Deum. Ita D. Cyrillus illum locum explanat, & cum eo D. Ambrosius. Nec est mirandũ, cùm Christus diabolũ, huius
Ioan.14. mundi principem vocet, vt est apud diuum Ioannem multis in locis. Eam igitur ob causam dictum est, Moabitas nocte periisse, quod etiam de Sodomitis scriptum legimus. Illis
Gen.19. enim pereuntibus venit Loth in ciuitatem Segor, & sol illi ortus est. His enim qui se à peccatis seiungunt, & scelerato-rũ familiaritatẽ relinquunt, moritur sol ille iustitiæ Christus Deus noster. Egredienti Iacob de terra sancta occidit ei sol, vt diuina scriptura non sine mysterio memoriæ prodidit.
Gen.32. At cùm posteà reuerteretur, terramque promissionis introiret, ortus solis describitur. Illis oritur sol, eos illuminat Christus Deus noster, qui terram sanctam ingrediuntur, qui nouam vitam incipiunt, qui in corporibus humanis contemnũt cœlestem viuendi rationem imitari: illis verò occidit, ab illis recedit, qui virtutem & honestatem relinquunt, fœdis tetris vitiis contaminant. Nos verò armati fide, spe & charitate acriter vigilemus, ne in peccatorum nocte cum Moabitis pereamus. Hæc ciuitas Ar appellatur ab aliquibus Ariopolis. Et volẽs propheta eius calamitatẽ exaggerare ait esse nocte vastandã: quoniã ea, quę nocte fiunt, terribiliora sunt.

Nocte vastatus est murus Moab.] Describit excidiũ Moab, cuius murus nocte fuit euersus. In sacris litteris murus sumitur pro tutela & defensione, vt in libro primo Regum cap. 15. vbi de Dauide & sociis eius dicit Abigail: Pro muro erãt nobis tam in nocte quàm in die, & aliis in locis. Ideò possumus in morali sensu hoc in loco impiorum defensionem intelligere. Dormiẽtibus enim ipsis in errorum, & prauitatũ nocte, perit eorum tutela, euanescit eorum potentia, præterit eorum lætitia, & diuitiarum abundantia. Virtus est vna, quæ altissimis defixa radicibus nulla procellarum vi labefactatur

datur,& murus firmissimus,qui loco dimoueri nequaquam potest.

Ascendit domus, & Dibon ad excelsa in planctum.] Hoc est, Domus regia & tota vrbs Dibon ascenderunt ad idola,quæ erant in excelsis locis constituta, vt ibi sacrificarent, & pro liberatione precationes ac lachrymas funderent. Idolũ Moabitarum appellabatur Chamos,vt in 2. libro Regum diuina historia commemorat, & erat in arce Dibon collocatum. 1.Reg.11.

Super Nabo, & super Medaba.] Ciuitates erant nobiles Moabitarum.

In cunctis capitibus eius caluitium.] Apud antiquos erat magnum doloris ac luctus signum barbam radere, & capillos capitis euellere,aut saltem tondere caput.

In triuiis eius.] Triuium est locus trium viarum. Sed ponitur pro loco frequenti & publico, quò homines conuenire solent. Ostendit Propheta luctum non esse priuatum,sed omnibus communem. Super tecta eius dicit,quia habebant eorum domus in tectis solaria, & loca plana, quibus ipsi sedebant & deambulabant

Clamabit Hesebon.] Hesebon & Eleale sunt Moabitarum vrbes insignes, quarum clamores & fletus dicit vsque adeò magnos esse,vt vsq; ad Iasa peruenirent,quę est ciuitas immẽs mari mortuo, vbi finitur terminus Moabiticę regionis. Ostendit propheta summa & acerbissima esse Moabitarum lamenta.

Super hoc expediti Moab vlulabunt.] Non solùm homines fragiles & imbecilli,sed etiam bellicosi,& armis accincti dediti,tũc mulieribus lamẽtis ęrũnas suas acriter deplorabunt.

Cor meum ad Moab clamabit, vestes eius vsque ad Segor vitulam conflernantem: per ascensum enim Luith flens ascendet, & in via Oroniam clamorem contritionis leuabunt. Aquæ enim Nemrim desertæ erunt,quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interiit. Secundum magnitudinem operis & visitatio eorum:ad torrentem salicum ducent eos. Quoniam circuibit clamor terminum Moab: vsque ad Gallim vlulatus eius, & vsque ad puteum Elim clamor eius. Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine, ponam enim super Dibon additamenta. His qui fugerint de Moab leonem & reliquiis terræ.

Cor meum ad Moab clamabit.] Id est, Tanta erit Moabitarum clades,tam acerba calamitas, vt etiam ego, qui illorum pœnas iustas ac debitas esse intueor,eorũ excidiũ deplorem.

Vestes eius vsque ad Segor.] Hoc est, Termini Moab extendun-

tenduntur vsque ad Segor, quæ est ciuitas in finibus Moabitarum, quæ præcationibus Loth seruata est: vt in libro
Gen.19. Geneſis refert diuina ſcriptura. Appellatur autem hic à Propheta vitula conſternans, hoc eſt, trima propter luxuriam, & rerum abundãtiam. Codices correcti habent ad margine pro conſternanti cõternantem, hoc eſt, trium annorum, quæ
Ierem.46. eſt florens ætas in vitulis: Sic Ieremias Aegyptum vitulę cõparat ita dicens: Vitula elegans ac formoſa Aegyptus. Vel ſumit vates vectes pro fortitudine: & poteſt litera ſic ordinari: Euerſa eſt vſque ad Segor fortitudo, & potentia Moab, quæ regio eſt ob eius fertilitatem, rerumque affluentiam vitulæ trium annorum comparata.

Aquæ enim Nemrim deſertæ erunt.] Senſus eſt: Sic erit terra
Pſal.118. Moab ſterilis, quemadmodum locus iuxta oppidum Nemrim, cuius aquæ ſunt amaræ & ſteriles, & adiacet mari mortuo. Nemrim ſonat præuaricatores, de quibus dicitur in pſalmo. Præuaricantes reputaui omnes peccatores terræ: Horũ enim aqua, horum doctrina, qui alios incitant ad vitia, impia eſt, & ſterilis, nihil habens viriditatis, nihil virtutis.

Secundum magnitudinem operis & viſitatio eorum.] Hoc eſt Moabitarum pœna reſpondebit magnitudini peccatorum eorum, iuxta id quod habetur capit. 25. Deuteronomĩ: Pro menſura peccati erit & plagarum modus. Sumitur hic viſi
Pſal.88. tatio pro afflictione, quemadmodum in pſalmo. Viſitabo in
Sup.10. virga peccata eorum. Et capite 10. dixit vates noſter. Quid
Ierem.48. facietis in die viſitationis? Et Ieremias: Adducam, inquit, ſuper Moab annum viſitationis eorum.

Ad torrentem ſalicum ducent eos] Hoc eſt, ad Euphratem
Pſal.193. flumen Babylonis, iuxta illud: In ſalicibus in medio eius ſuſpendimus organa noſtra; qui enim à dæmone captiui tenentur, ad flumen Babylonis ducuntur, vbi omnia fluunt, cùm in Sione omnia firmiter permaneant. Nullas arbores flumen Babylonis irrigat, præter ſalices ſteriles & amaras. Quære in mundi confuſione ſalutarem fructum, nullum vnquam inuenies.

Quia aquæ Dibon repletæ ſunt ſanguine.] Præ occiſorum multitudine.

Ponam enim ſuper Dibon additamenta.] Quæ ſint hæc additamenta, ſequenti verſiculo explicat dicens, ſe immiſſurum leonem, qui deuoret eos Moabitas, qui effugerint. & reliquias quæ euaſerint. Poteris per leonem tyrannum intelligere. De hac viſione vide Ieremiam capite 48.

Annota-

Annotationes ex hebræo in CAPVT XV.

Ascendit domus.] Potest verti: Ascendit domum. Ac si dicat: Ascenderunt Moabitæ ad templum idolo suo dedicatū. Pagninus vertit: Baith, quemadmodum est in Hebraico.

Vectes eius vsque ad Segor.] Pro vectibus eius est in Hebraico ita, bericheha: verbum barah significat fugere, vt 2. Regum decimotertio: Porrò Absaloni fugiens abiit. Vnde nomen toarberiach significat fugitiuum & profugum. Ideo potest verti: Fugitiui eius vsque ad Segor. Quasi dicat: Qui euaserint ex euersione Moab, fugient in Segor. Sed quoniā ciriach significat vectem, vt Iob 38. Et posui vectem, transtulit noster interpres, vectes eius, & rectè quidem. Ac si dicat: Non solum liberi, sed etiam illi, qui vectibus ferreis fuerint ligati, metu perterriti, fractis vinculis fugient ad Segor. Vel per vectes intelligit principes & potentes, propter eorum longum & durum dominium & principatum, vt capite 21. explanauimus.

Argumentum Capitis XVI.

Orat diuinus vates cœlestem patrem, vt mittat è cœlis filium suum, quem præuidebat sumpturum esse carnem ex genere Ruth Moabitidis. Et ipsorum Moabitarum vaticinatur excidium ob earum immanitatem & superbiam.

CAPVT XVI.

Mitte agnum Domine dominatorem terræ de petra deserti ad montem filiæ Sion. Et erit: Sicut auis fugiens, & pulli de nido auolantes, sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnon. Ini cōsilium, coge concilium, pone quasi noctem vmbram tuam in meridie. Abscondе fugientes, & vagos ne prodas: Habitabunt apud te profugi mei. Moab esto latibulum eorum à facie vastatoris: finitus est enim puluis. consummatus est miser. defecit qui conculcabat terram. Et præparabitur in misericordia solium, & sedebit super eum in veritate in tabernaculo Dauid iudicans, & quærens iudicium, & velociter reddens quod iustū est. Audiuimus superbiam Moab, superbus est valde. Superbia eius,

& arrogantia eius, & indignatio eius plusquam fortitudo eius. Idcirco vlulabit Moab ad Moab, vniuersus vlulabit. His, qui lætantur super muros cocti lateris, loquimini plagas suas.

EXPLANATIO.

Emitte agnum.] Iudæi interpretantur hoc de agnis, quos Moabitæ regi Israelis tribuere solebant. Sed longè falluntur opinione. Intelligitur enim locus hic de Christo Deo nostro, cuius aduentum Esaias ardenter desiderabat. Ita asserit D. Hieronymus, quem multi posteà sunt secuti. Prædixerat vates sanctus capite præcedenti Moabitarum vastitatẽ: nunc Deum obsecrat, ne omnes illos deleat, quoniam sciebat filiũ Dei fore ex genere Dauidis, qui ex Ruth Moabitide genus ducebat. Nam Ruth nupsit Booz, de quo genuit Obed, quĩ genuit Iesse patrem Dauidis, ex cuius semine Christus natus est. Petra deserti erat ciuitas Moabitarũ, vbi dicunt natã fuisse Ruth. Per montem filię Sion significatur Hierosolyma, & per eam ecclesia, quæ est visio pacis in Sione, hoc est in
Psal. 50. specula sublimi constituta: de qua dictum est in Psalmo: Benignè fac domine in bona voluntate tua Sion, vt ædificentur muri Ierusalem. Non enim existimo excellentem vatem de mœnibus terrenæ vrbis locutum fuisse, sed de ecclesiæ catholicæ ædificatione per agnum illum immaculatum, cuius aduentus desiderio tenebatur Esaias, vt hominum genus à miserrima captiuitate liberaret, ita dicens: Emitte agnum Domine dominatorem terræ. de Petra deserti ad montem filiæ Sion Ac si diceret: ne perdas Domine omnes Moabitas ex quorum progenie nasciturus est Christus. Emitte iam eũ qui innocentissimus agnus pro nobis immolatus hominum facinora suo preciosissimo sanguine deleat, qui est dominator terræ. Ipsius enim est quicquid omnibus terrarum finibus continetur. Emitte inquam, eum de petra deserti, de ciuitate Moabitarum, vbi nata est Ruth Moabitidis ad montẽ filiiæ Sion, hoc est, ad ecclesiam catholicam constituendam
Ioan. 1. & gubernandam, per terrenam Hierosolymam significatam. Appellari Christum agnum asserit D. Ioannes baptista,
Exod. 12. qui eum ostendens dicebat: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Ac si diceret: Agnus ille immaculatus, quem iuxta id quod in Exodo Moyses scriptum reliquit, immolaris, cuius sanguis positus super postem, & in superliminaribus domorum vestrarũ, vos in exitu ab Aegypto eripuit

ab in-

ab interitu, erat eius agni imago quædam & figura : ille erat vmbra, hic est verus Dei agnus innocētissimus, qui pro mundo immolatus, suo purissimo sanguine hominum genus ab æterna damnatione potenter eripiet. Hic est agnus ille absque macula, de quo dixit Esaias: Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suū: sicut ouis ad occisionē ducetur, & quasi agnus corā tondente se obmutescet. Hic est agnus quem Esaias in hoc capite mitti petebat, cuius videndi desiderio flagrabat. Ostendit hic locus filiū mitti à patre, quod Apostolus testatur, dicens: Misit deus filium suum factum ex muliere. Verum ex Hebrēo potest verti: Mittite, in plurali, & ita reddidit Latinē verbum Hebraicum Pagninus & non nulli alij, iuxta quorum versionem filius mittitur à patre, & spiritu sancto, id quod sine dubio verum est. Nam ipse Christus dicit per hunc eundem Prophetam cap. 48. Nunc misit me Dominus, & spiritus eius. Quem locum D. Ambrosius in lib. 3. de Spiritu sancto ita interpretatur: Quis est qui dicit, me misit Dominus, & spiritus eius, nisi qui venit à patre vt saluos faceret peccatores, Id est Christus? Ergo & pater filiū misit, & spiritus sanctus. Hęc Ambrosius. Eam ob causam Esaias ait, emittite. Particula, Domine, nō est in Hebraico, nec in versione Septuaginta interpretū, nec in textu D. Hieronymi. Petram deserti, per quam exposuimus ciuitatem regionis Moab, dicunt nonnulli esse periphrasim totius regionis Moab, quæ est in Arabia Petræa. Diuus Hieronymus existimat esse periphrasim ipsius Ruth, quæ erat petra quædam gentilitatis, quæ à vero Dei cultu erat deserta.

Infra 28.

Galat. 4.

Alij per petram deserti intelligunt petram illam refugij, ad quam omnis peccator desertus, ac virtute destitutus debet confugere, quæ est sanctissima illa Dei genetrix Maria peccatorum omnium asylum, & turris munitissima. Mons filię Sion periphrasis est Hierosolymę, quæ ex monte Sione nasci videtur, in quo ad latera Aquilonis sita est, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Mons Sion latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Et aduerte. Non dicit: Emitte leonem crudelem, sed eum, qui cùm si totius terræ dominator, agnus mitissimus sit. Aspicis hoc de Christo intelligi, qui est totius terræ dominator. Ita cum etiam Malachias appellat, dicens: Statim veniet ad templum suum dominator, quem vos quæritis. Et hoc dominium non fuit coactum, sed voluntarium. Ideo de illo aiebat Iacob: Et ipse erit expectatio gentium: vel, vt potest verti ex Hebraico. Et ipsi gentes adhærebunt.

Psal. 47.

Mala. 3.

Gen. 49.

Et erit sicut auis fugiens.] Sensus est, Deprecor te summè Deus, ne perdas omnes Moabitas, video enim tam ingentẽ fore eorum cladem & vastitatem, vt nemo se audeat defendere. Fugient nonnulli, & præ metu incredibili tanta velocitate current, vt cum auibus comparentur, cum magis volare quàm currere videantur. Moabitas appellat filias Moab, nõ filios, vt eorum metum & imbecillitatem significaret. Sunt qui per filias Moab intelligãt oppidula & vicos. Alij mulieres Moabitidis regionis habitatrices quæ se in fugã cõiicientes fluuium Arnõ vadabãt. est enim Arnon fluuius in finibus prouincię Moabitidis, vltra quẽ se Moabitę conferebãt.

Inj consilium.] Capta Samaria nonnulli ex decẽ tribubus fugientes acerbam captiuitatem & tyrannidem Assyriorũ, confugiebant ad Moabitas, qui non solùm eos nõ receperũt benignè, sed eorum calamitatem irridentes Assyriis tradiderunt. Et eam ob causam permisit Deus, vt essent postea Moabitidę ab iisdem Assyriis occisi, & in captiuitatem asperrimã abducti. Iubet igitur Deus ne faciãt Iudæis, quod Israelitis fecerãt. Sensus est: Suscipite post hac consiliũ vos Moabitę: facite cõuentum, congregate prudentes, facite quod suadeo, si vultis salutem adipisci. In meridie, hoc est, in clara & aperta fuga Iudæorum, qui vastata Iudæa, & obsessa Hierosolyma ad vos confugient, estote illis veluti vmbra & nox, vt abscõdatis eos, qui se ad vos cõtulerint: suscipite profugos patriaque pulsos, ne eos prodatis: referte gratiam posteris Abrahami, qui patri vestro Loth opem sæpe tulit: miseremini eorum, & ego miserebor vestri. Id autem quod dicitur, Pone quasi noctem vmbram tuam in meridie, potest etiam hunc habere sensum: Pone tu ô Moab vmbram tui refugij super afflictos Iudęos, esto illis vmbra refrigerij & subleuationis, & nox hospitalitatis in ęstu feruentissimo suarum calamitatum. Comparat itaque afflictionem æstui meridiano, & præsidium vmbræ æstuantibus dulcissimæ. In eo fortasse quod dicit ponendam esse vmbram vt noctem, significat magnam debere esse vmbram defensionis & tutelę.

Finitus est enim pulus.] Poterant dicere Moabitæ, se non audere Iudæos ad se confugientes recipere, quoniam timebant Sennacheribum. Huic tacitæ obiectioni occurrit propheta dicens: Ne vos terreat vastator, quia cito veluti pulvis peribit, eiusq; potentia euanescet, consumetur miser, & miserabiliter interibit, qui modò terram populatur. Quibus verbis interitũ Sennacheribi eiusq; exercitus admirabilem cladẽ

prędicit.

prædicit. Tu verò alta mente perpende, quàm vili rei compa retur rex ille illustrissimus qui orbẽ terrebat: puluis appellatur ille, qui superbia elatus regibus imperabat. Poteris per puluerẽ exercitũ Sennacheribi intelligere, solet enim diuina scriptura ingentem multitudinẽ puluerì cõparare, quemadmodũ cap. 13. Geneſis, vbi Deus in hunc modum alloquitur Abrahamũ. Faciam ſemen tuũ ſicut puluerẽ terræ: ſi quis poteſt hominum numerare puluerem terræ, ſemen quoque tuũ numerare poterit.

Et præparabitur in miſericordia ſolium.] Confracto Sennacheribo permanebit in regno Iudææ Ezechias, cui Deus ob ſuam miſericordiam thronum præparabit, & ſedebit ſuper eum in veritate, hoc eſt ſine acceptione perſonarũ, in tabernaculo Dauidis. Quæret iudicium, ipſe per ſe inquiret veritatem, etiam à nemine requiſitus, & reddet velociter vnicuique quod ſuum eſt. Tres qualitates tribuit iuſto regi: prima eſt, iudicare ſine acceptione perſonarum, ſecunda etiam non rogatum inquirere iudicium, tertia eſt non eſſe negligentẽ & tardum, ſed velocem & diligentem in exercenda iuſtitia. Conuenire autem bono regi aut iudici primam harum qualitatum, nemo eſt qui dubitet. Cùm enim rex debeat in iudicando Deum imitari, apud Deum autem non ſit perſonarum diſcrimẽ, vt ait D. Paulus in epiſt. ad Romã & diuina ſcriptura multis in locis teſtatur, apertè concluditur, non debere eſſe apud iudicem perſonarum diſcrimen. Eſſe verò ſecundã qualitatẽ iudici neceſſariã, oſtendit ſapiẽtiſsimus ille ac illuſtriſsimus rex Dauid, qui cum vocaretur ad exitum vitæ filiũ ſuũ Salomonem ita allocutus eſt. Noſti quæ fecerit mihi Ioab filio Saruiæ, occidit duos principes exercitus Iſraelis. Quibus verbis oſtendebat rex iuſtus, prius ſeipſum eſſe offenſum cẽde duorũ virorum, quàm ipſos viros defunctos. Nõ enim dicit: ſcis quid Ioab fecerit duobus viris, quos immaniter occidit, ſed noſti quę fecerit mihi. Cũ enim regis ſit rempublicã cuſtodire, & iuſtitiã ſeruare, plus ipſe a b homicida lædatur quàm ipſe interfectus, & eam ob cauſam debet iuſtus rex aut iudex etiam non rogatus neque requiſitus, veritatem inquirere, & iuſtitiã exercere. Iam tertiam qualitatẽ quis non videt eſſe regi & iudici ſummè neceſſariam? Quis eſt qui neſciat inter laudes iuſti regis & iudicis eſſe diligẽtiã in exequenda iuſtitia connumeratam? Perpende quàm citò Chriſtus Deus noſter filios Zebedæi, eorumq; matrẽ fuerit allocutus, quam ſine mora ſententiã tulerit: Neſcitis inquiẽs quid

Rom. 2.

3. Reg. 2.

Matt. 20.

quid petatis. Non eos ad alios remisit, nō dilatauit tēpus, nō eos passus est in postulatione vitā cōsumere. Et in cruce pendens grauiter cruciatus, & acerbissimis contumeliis affectus, etiam morti propinquus supplicārem audiuit, eiq; statim respondit, Hodie, inquiens mecum eris in paradiso, Quæ maior poterat esse in absoluenda petitione diligentia? Omnes has qualitates attigit Iosaphat Iudæorū rex in ea oratione, quam habuit ad eos, quos iudices constituerat, vt in libro 2. Paralipomenon literæ diuinæ testantur. Videte, inquit quid faciatis, non enim hominis exercetis iudiciū, sed Domini, & quodcumq; iudicaueritis, in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscum, & cum diligentia cuncta facite, nō est enim apud Dominum Deum nostrum iniquitas, nec personarum aceptio, nec cupido munerum. Hæc Iosaphat. Cæterum omnes hæ qualitates potius Christo, quàm Ezechiæ conueniunt. Et ob eam causam sensus horum verborum Esaiæ talis est. Non te pœnitebit ô Moab sucipere Iudæos ad te confugientes: nam ex eorum genere nasciturus est Christus in temporis plenitudine, qui regnabit in æternum, sedebit super solium Dauid, verè atque iuste iudicans, quærens iudicium, & vnicuique quod suum est diligenter reddens.

Luc. 23.

2. Par. 19.

Audiuimus superbiam Moab.] Hæc fuit vna ex præcipuis causis vastitatis Moabitarum. Erant enim insolentes & superbi. Talibus enim resistit Deus, iuxta id quod cecinit beatissima Dei genetrix: deposuit potētes de sede, & exaltauit humiles.

Luc. 1.

Vlulate Moab ad Moab.] Hoc est, Moabitæ ad inuicem vlulabunt, seque alternis lachrymis respicient. Nullus erit extraneus, ad quem possint confugere, sed inter se ipsos suas ærumnas deplorabūt. Vel sic: Moabitæ viui mortuos Moabitas lugebunt.

His qui lætantur super muros cocti lateris.] Hoc est, explicate ô Moabitæ, excidium ciuitatum iis, qui earum mœnibus gloriabantur. Dicit illis, quàm parum eis prosint fortissimi muri cocti lateris, in quibus spem suam constituerant. Significat tantam fore hostium fortitudinem, vt nulla illis mœnia possint resistere.

Quoniam suburbana Hesebon deserta sunt, & vineam Sabama Domini gentium exciderunt. Flagella eius vsque ad Iaser pertenerunt, errauerūt in deserto, propagines eius relictæ sunt, transierūt mare. Super hoc plorabo in fletu Iaser vineam Sabama: inebriabo te lachryma mea Hesebon & Eleale: quoniam super vindemiam Ierem. 48. *tuam, & super messem tuam vox calcantium irruit. Et auferetur*

lætitia

latitia & exultatio de Carmelo, & in vineis non exultabit nec iubilabit: vinũ in torculari non calcabit, qui calcare cõsueuerat: vocem calcantium abstuli. Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit, & viscera mea ad murum cofti lateris. Et erit: cum apparuerit quod laborauit Moab super excelsis, ingredietur ad sancta sua, vt obsecret, & non valebit. Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc. Et nunc locutus est dicens: in tribus annis, quasi anni mercenarii auferetur gloria Moab super omni populo multo, & relinquetur in eo sicut racemus paruus & modicus nequaquam multus.

Quoniam suburbana Hesebon.] inter Hesebon & Sabama, vt ait D. Hieronym. vix sunt quinquaginta passus: Per vineę translationẽ totius regionis vastitatem significat. Dominos gentiũ appellat Assyrios, qui Moabitas euerterunt. Fortasse eã ob causam Moabitas cõparat cũ vinea, quoniam filij erant ebrietatis. Inebriatus enim Loth genuit ex filia Moab, qui, vt Moyses in Genesi scriptũ reliquit, fuit Moabitarũ pater. Gen. 19.

Flagella eius vsque ad Iaser peruenerunt.] Flagella sunt vites, & capita sarmentorũ, vbi nascũtur vuæ, per quę ciues & optimates significãtur, per propagines verò quæ sunt vites vetulæ & suppressæ, ex quibus alię vites producũtur, homines obscuri intelliguntur: per vineã verò, totã regionem. Vel per propagines patres, per flagella verò filios intelligit. Est ergo sensus. Excisa & deuastata vinea, hoc est, euersa ab Assyrijs regione Moab, quidã ex Moabitis, nimirum ciues & nobiles adolescẽtes fugerunt vsq; ad Iazer, quæ est ciuitas sita in finibus Moab, qui vt mortẽ euaderẽt, se in desertum cõtulerunt: alij verò, nimirũ plebei & senes qui non potuerũt fugere, fuerũt capti & in Assyriã adducti, mare transeuntes, hoc est, Euphratẽ, quem in Assyriã migrãtes traiecerũt. Alij sic explanãt & fortasse melius: Domini gentium exciderunt vineã, & flagella eius, hoc est totã terram cum ciuibus euerterũt. Et hic finitur periodus, tunc sequitur. Vsque ad Iazer peruenerũt, nõ Moabitę, sed Assyrij, vt eam popularentur, & vastauerunt Moab vsq; ad desertũ inhabitabilem: & propagines relictæ, hoc est, Moabitæ, qui superstites euaserunt, fuerunt per Euphratem in Assyriam translati.

Super hoc plorabo in fletu Iazer.] Verba sunt Prophetæ plorantis calamitates Iazer, Sabama, Hesebon, & Eleale, quæ fuerunt vrbes quondam florentissimæ.

Quoniam super vindemiam tuam.] Ideò super te vim lachrymarũ profundã, quia in eo tẽpore tuæ lætitię audies clamo-

rem exercitus hostilis in te irruentis. Lege quadragesimõoctauũ caput Ieremię, & inuenies totã hãc historiã explicatã.

Et auferetur lætitia, & exultatio de Carmelo.] Carmelus est mons feracissimus, vbi Elias flexis genibus pluuiã à Do-
3.Reg.18. mino impetrauit. Comparat igitur vates fertilitatẽ Moab, monti Carmelo, quam prædicit esse auferendam.

In vineis non exultabit.] Subauditur Moabita, nec vinum in torculari calcabit, quoniã hostilis exercitus equorũ pedibus vuas cõprimet. Vocem calcantium abstuli, hoc est, ego, ait Deus, abstuli à Moabitis omnem lætitiam, & vocem calcantiũ, hoc est, cantiones & verba, quibus illi qui vuas pedibus conculcabant, sed opus cohortabantur. Hoc expressit
Ierem. 48. Ieremias his verbis: Super messem tuã & vindẽmiam tuam prædo irruit: ablata est lætitia & exultatio de Carmelo, & de terra Moab, & vinum de torcularibus fustuli. Nequaquam calcator vuæ solitum celeuma cantabit.

Super hoc venter meus.] Id est, ob hanc calamitatẽ cor meũ & viscera mea lugebũt, & quasi cithara sonabunt. Videtur al ludere ad antiquorũ consuetudinem, qui in luctis pulsabant citharas, & lamentis dediti lugubria carmina canebant.

Et erit cum apparuerit.] Sensus est: Cùm se Moabitæ viderint frustra orando laborare in excelsis, vbi eorum idola sunt constituta, ingredientur templum sui præcipui idoli, vt ibi fundant precationes: sed præ fatigatione non poterũt ingredi, nec salutem obtinere. Significat magnam Moabitarum calamitatem. Solent enim homines cùm in acerbis ęrumnis versantur, precationes fundere, & templa venerari. At Moabitæ nullum in diis suis inuenerunt præsidium imò eadem calamitas erat illis cum idolis communis.

Hoc verbum.] Sensus est. Hoc quod dico eueniet sine dubio, nam sermo hic de Moabitarum euersione, quem Deus olim prædixit, modò iterum dicit. Particula ex tunc, capitur
Psal.92. aliquando pro æternitate, vt in Psalmo, Parata sedes tua ex
Infra.44. tunc. Aliquando pro certo tempore præterito, vt hoc in loco, & infra capite quadragesimo quarto: Et tunc audire te feci, & annuntiaui: & aliis in locis.

In tribus annis, quasi anni mercenarii.] Prædixerat Deus longè antè hanc Moabitarum euersionem, nũc dicit venturam esse intra triennium: Ac si diceret: tribus annis durabit prælium in quibus tota terra Moab vastabitur. Vel prędicit esse terram illã vastãdam tribus annis post euersionẽ Hierosolymæ. Ideo ait: quasi anni mercenarii, quia mercenariis est

certum

certũ tẽpus prẽscriptũ & constitutũ. Simili phrasi vtitur noster vates c.21. dicens. Adhuc in vno anno quasi anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar. Et Iob cap.4. Recede paululum ab eo vt quiescat, & sicut mercenarij dies eius. *Infra.21.*

Sicut racemus.] Quemadmodum parui atque pauci racemi manent in vinea post vindemiam, ita pauci Moabitę manebunt superstites in terra Moab.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XVI.

Emitte agnum Domine dominatorem terræ.] In Hebraico ita est scriptum: xilchu char moxel æraets. R. Ioseph per dominatorem terræ intelligit Ezechiam regem Iudæ: & existimat vertendum esse hunc locum hoc modo: Emitte agnum dominatoris terræ, hoc est, Emittite vos Moabitę agnos regis Ezechiæ, qui est dominator terræ, soluite illi debitum tributum. Nomẽ enim moxel, quod significat dominatorem, nõ solũm potest verti per accusatiuum, sed etiam per genitiuũ, & per omnes ferè casus. In hanc opinionem adductus est Rabbinus ille motus, vt ipse ait, historia illa quæ est in lib. 4. Regũ memorię prodita, capit. 3. vbi narrat scriptura fuisse regẽ Moabitarũ tributariũ regi Israëlis, cui solitus erat mittere singulis annis centum millia agnorũ, & centũ millia arietum. Hunc secuti sunt multi alij Iudæi: & quod admirabilius est, nonnulli Christiani, quorum vnus est Pagninus, qui vertit: Mittite agnum dominatoris terræ. Brixianus vertit: Emittite agnũ dominatori terræ: & in scholiis sequitur eandem Iosephi expositionem. Sed qui fieri poterat, vt diuinus vates dominatorem terræ appellaret Ezechiam, qui in duas tribus solum dominabatur, in angulo quodam terræ promissionis? prętereà quomodo agnos illos dicit esse regis Ezechiæ, cui nusquam diuinæ literæ commemorant eos fuisse debitos, nec tributos? Neque possunt per dominatorem terræ intelligere Oseam regem Israëlis, qui quando hæc Esaias mandauit literis, aut iam regnum amiserat, & tota Samaria erat vastata, & funditus euersa, aut saltem in misero & infœlici statu iacebat. Quãdo enim Esaias hanc vaticinationẽ cõsignauit monimẽtis, obtinebat regnum Iudę Ezechias, quo tempore decem tribus fuerũt captæ & afflictę & in Assyriam translatæ. Non igitur possunt hoc regi Israëlis tribuere, quia in reprehensionem debitam incurrant, Nam aut iam Samaria *4. Reg. 3.*

ria erat vastata, & regnũ deletũ, aut non: si iam euersa erat, ridiculum est dicere, appellari dominatorem terræ, eum qui captiuus erat, & nullius dominabatur. Si verò adhuc Oseas regnabat, non est credibile impio regi & idolorum cultori, postulari tributum à vate sanctissimo, eumq; terræ dominatorem appellari, qui in sola Samaria regnum gerebat, & erat regis Assyriorum seruus & tributarius, nam eo regnante incidit regnum Israëlitarum propter eorum incredibilia scelera, & impia facinora in ærumnas acerbissimas, & ita iacuit in illo calamitoso ac abiectissimo statu, donec eũ Deus euertit, & ad luctuosum excidium & vastitatem vocauit. Legamus igitur: Emitte agnum domine dominatorem terræ, quẽ admodum habet versio antiqua ab ecclesia approbata, & per agnum dominatorẽ terræ, cum D. Hieronymo. D. Thoma, aliisq; viris doctissimis Christũ Deũ nostrum intelligamus, quemadmodum etiã in officio aduentus hic versus de Christo explanatur. Cùm autem ex Hebræo posit verti per accusatiuum, & per accusatiũ verterũt Septuaginta interpretes, & hæc nostra versio contineat admirabile redemptionis humanæ mysterium, sitq; ab ecclesia approbata, & de Christo exposita, & ita à sanctis ac sapientibus viris explicata, nescio cur Christiani recusarint in huius interpretationis societatẽ tanquã in equum Troianum cum principibus includi, & voluerint potius sequi hoc in loco Iudæorum opinionem, cùm etiam multi ex Iudæis hunc locum de Messia intellexerint, quorũ vnus est Ionathas, Chaldaicè inter eos magni quidẽ nominis & celebritatis: alter est Rabbi Dauid Kimhi, qui nõ solùm Iudæos suæ ætatis, sed etiam multorum antiquorum memoriam ingenij præstantia superauit. Per montem filiæ Sionis in explanatione interpretari sumus ecclesiã. possumꝰ tamẽ intelligere simpliciter eundem montẽ, ad quem agnus ille innocentissimus missus fuit, vt ibi spinis coronatus immolaretur: cuius imaginem gessit agnus ille, quẽ vidit Abrahamus habẽtem caput vepribus circundatum, qui pro Isaac immolatus est. Vt enim non Isaac occisus fuit, sed aries, ita Iesus Christus non quatenus Deus, sed quatenus homo fuit mortuus, & grauissimis contumelis, acerbissimisque flagris cæsus & vulneratus. Nam quemadmodũ si quis ignito ferro aquã superinfundat, extinguitur ignis, qui natus est pati ab aqua, ferrum autem manet incolume. Sic, vt Damascen similitudine vtar, humanitas passa fuit, quæ pati poterat, sola autem impassibilis diuinitas non admisit passionem. Mons

Simile.

ille

ille in quo Abrahamus arietē obtulit in holocaustū, est mōs hic Sion, de quo hoc in loco loquitur diuus vates. ait enim scriptura cap. 22. Gen. fuisse arietē illum immolatum in monte visionis, vbi posteā in libro 2. capite 3. Paralipomenon scriptum legimus, fuit templum Salomonis ædificatum: & quamuis in eodem monte nō tamen in eodem montis loco, sed credibile est fuisse agnum illum occisum in summitate montis, in loco Caluariæ. Et hæc est Iudæorum sententia, vt refert D. Hieronymus in cōmentariis in Marcum, capite 15. Est igitur Caluariæ locus mons ille visionis, vbi Christus fuit visus, nō solùm ab his qui tunc adderant, sed etiam à vatibus antiquis. Ibi eum vidit Esaias, quando dixit: Non est *Infra 53.* species ei, neque decor: vidimus eum, & nō erat aspectus. Et in libro Geneseos cap. 22. vbi editio vulgata habet. In monte Dominus videbit, potest verti ex hebræo: In monte Dominus videbitur, quod intelligētes 70. interpretes transtulerūt: In monte Dominus visus est. His rationibus concluſum esse arbitror, montē Sionē quo mittendus erat agnus, cuius desiderio Esa. tenebatur, esse montē Caluarię situ in vertice Sionis, vbi cœlestis agnus Christus Deus noster seipsum in cruce immolatus, suis vulneribus sanauit nostra vulnera, & sua morte nobis vitam tribuit immortalem.

Defecit qui conculcabat terram.] In hebraico est gammu romes min ha arets. verbum rames significat conculcare, vt psal. 91. Conculcabis leonē & draconem, quā significationem secutus est noster interpres, significat etiā repere, vnde remes reptile. vt Gen. 1. c. omne reptile terrę. Hac ratione adductus Pagninus vertit: Consumpta sunt reptilia de terra. Cōparat regem Sennacheribū eiusq; exercitū reptilibus. Si verba Hebręa reddam* Latina vt iacēt, vertēda sunt hoc modo, Defecerūt conculcantes è terra vnde R. Abrahā exponit: Cōsumpta sunt nēpe castra regis Assyriorum, qui terrā cōculcabat.

Vox calcantium irruit.] In hebraico est hedhadh naphal. Vox hęc hedhad significat vocem seu clamorem multitudinis cum vno aliquid iubēte omnes vniformiter respōdēt: appellatur celeusma: & capitur hic pro barbarico hostium clamore irruente in Moabitas. Sed quoniam verbum naphal significat etiam cadere & perire, vertit Pagninus: Celeusma cecidit, hoc est, vox Moabitarū, eorumq; cantus periit & cessauit, vt vox calcantiū nō referatur ad Assyrios, sed ad Moabitas. Potest verti vox gratulationis periit. pro eo quod hoc in loco ait Esaias, Super vindemiam tuam & super messem

tuam

tuam vox calcantium irruit: dixit Ieremias capite 58. Super messem tuam, & vindemiam tuam, prædo irruit. Pro voce calcantiũ posuit prędonẽ. vnde videtur vox calcantiũ ad hostes potius Moabitarũ, quã ad ipsos Moabitas esse referẽda.

His qui lætantur super muros cocti lateris loquimini plagas suas.] Totum hoc potest in hũc modum verti ex hebręo: Propter fundamenta ciuitatis fictilis cogitabitis vos claudi, qui solũ euasistis. Vel sit sensus: Vos inermes obscuriq; homines, qui tantùm ex prędio remansistis, eritis vehementer soliciti, & in communibus miseriis prę interitu principum vestrorum incredibili dolore affecti, meditabimini quemadmodum magnates, qui populi fundamenta dicuntur, interierint, ad eorũque luctuosum occasum animum & cogitationem conuertetis. Vbi vides principes & reges populi fundamenta appellari. Hoc intelligentes Græci regem populi basim appellarũt: βασιλευς enim, quo nomine rex appellatur, dicitur ἀ βάσι, quod est basis, ἀ λαὸι populꝰ, quòd sit populi fundamẽtũ, cuius pondus tanquam firma basis sustineat, qui vt Pseusippus philosophus definit, est homo imperans iuxta leges, illis subiectus, iustus, publicique ordinis institutor.

Argumentum Capitis XVII.

Minatur Damasco excidium & vastitatem, & etiam decẽ tribubus cum Damasco fœderatis, ob earum obliuionem, & in Deum incredibilem impietatem. Postremo Assyriorum interitum imminere vaticinatur. Omnes hi Dei populum affligere conabantur, sed in acerbissimas afflictiones inciderunt, æqualemque ærumnarum sortem experti sunt.

CAPVT XVII.

Onus Damasci, Ecce Damascus, desinet esse ciuitas, & erit sicut aceruum lapidum in ruina. Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt, & requiescent ibi, & non erit qui exterreat. Et cessabit adiutorium ab Ephraim, & regnum à Damasco: & reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorum Israël erunt, dicit Dominus exercituum.

EXPLANATIO.

Onus Damasci. Ecce Damascus desinet esse ciuitas.] Damascus ciuitas

ciuitas est Syriæ, & , vt ex capite 7. huius propheæ constat, caput & metropolis totius regni. Hæc solebat decem tribubus contra Iudam auxilium ferre, vt diuinæ literæ in libris Regum & Paralipomenon conteſtantur. Fuit hæc vrbs ab Assyriis capta & euersa, sed sub Ptolemęo rege rursus ædificata. Prædicit igitur sanctus vates euertendam esse hanc vrbem, & fore cumulum lapidum, quemadmodũ in ruina ędificiorum esse solet, vt pristinæ dignitatis ciuitatis illius, quæ vna inter omnes eminebat, eratq; opibus & potentia florentissima, solũ vestigia in ruinarũ magnitudine demõstrarẽtur 4. Reg. 10. 2. Par. 18.

Derelictæ ciuitatis Aroer gregibus erunt.] Tanta erit vastitas, vt vbi nunc ciuitates sunt sitæ, nulli futuri sint habitatores. Sed requiescẽt ibi pecora, & nemo erit qui ea exterreat. Tãta erit solitudo, vt ne insidiator quidem timeatur. Aroer, vt inquit D. Hieronymus in libro de locis hebraicis est oppidũ Moabitarum, quod situm est super ripam torrentis Arnon. Est etiam quędã regio Syriæ, pro qua hoc in loco accipitur.

Et cessabit adiutorium ab Ephraim.] Euersis Damascenis cessabit præsidiũ, quod ab ipsis decem tribubus implorare solebant. Appellantur decem tribus Ephraim, quoniam Ieroboam & plerique Israëlis fuerunt de tribu Ephraim.

Et regnũ à Damasco.] Subaudi cessabit. Quasi dicat, Amittetur regnum Syriæ, cuius Damascus est caput.

Et reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorum Israël erunt.] Sensus est: Quemadmodum decem tribus fuerunt in miseram captiuitatem adductæ, & omnis earum gloria versa est in ignominiam, sic Syri illi qui superstites euaserint nulla erunt gloria celebrati, sed in tenebris & caligine iacebunt. Fortasse ipsas decem tribus appellat gloriam ironicè, quoniam in omnem ignominiam & dedecus incurrerant. Cùm enim in Deum non respexissent, nullaque præsidia in ope cœlesti diuinæque virtutis imitatione, sed in humanis rebus collocassent, amiserunt regnum, & pulsæ patria in perpetuum exilium fuerũt turpiter & ignominiosè religatę. His cõparat Damascenos, quibus prædicit omnes suas diuitias esse amittẽdas omnemq; suam gloriam obscurandam. Nos verò eam gloriam, easque opes comparare studeamus, quas nec casus possit eripere, neque inuidia labefactare, neque vetustas vlla consumere. Est hoc loco aduertendum, fuisse Damascum euersam nõ solùm propter eius superbiam, sed etiã quia decem tribus idolorum cultricibus contra Iudam veri Dei cultorẽ auxilium tulerat. Eos euertit Deus qui impiorum contra pios causam

causam suscipiunt, qui iniustis hominibus fauent aduersus iustos, & peccantibus tribuunt amplius peccandi occasionē.

Et erit in die illa: Attenuabitur gloria Iacob, & pingues carnes eius emarcescent. Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, & brachium eius spicas leget, & erit sicut quæreus spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, & sicut excussio oleæ duarum vel trium olivarum in summitate rami, siue quatuor aut quinque. In cacuminibus eius fructus eius, dicit dominus deus Israēl. In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, & oculi eius ad sanctū Israēl respicient, & nō inclinabitur ad altaria quæ fecerūt manus eius: & quæ operati sunt digiti eius non respicient lucos & delubra.

Et erit in die illa.] Sensus est: Capta Damasco & funditus euersa erit Samaria omni auxilio nudata. Solebant enim decem tribus cum erant in discrimē adductæ, & in periculis & calamitatibus versatę, ad Damascenos confugere, ab eisque auxilium implorare, sed illis euersis obscurabitur gloria decem tribuum, quæ hic per Iacob significantur, earumque fortitudo debilitabitur & languescet. Capi pinguedinē pro fortitudine diximus in annotationibus ex Hebrēo in ca. 10. Vel in die illa, hoc est, in euersione & vastitate Samarię. Prędixerat euersionē Damasci, nūc Samariæ vastitatē prædicit.

Et erit sicut congregans in messe.] Id est. Tam pauci remanebunt in Samaria post eius euersionem, vt comparentur paucis spicis remanentibus post segetem messam, & racemis peracta vindemia, & oleis, quę diligentiam excutientium & colligentium in paucis arboribus euaserint. In prima parte dicunt Hebræi capi oleam pro arbore, postea verò oliuam pro fructu. Latinis vtraque dictio vtrumque significat fructum & arborem. Hebræi hoc distinguunt. Messores sunt Assyrij, qui spicas, hoc est, Israēlitas ad Assyriam adduxerūt. Spicæ remanentes sunt Hebræi illi, qui euaserunt: ille, qui has paucas spicas collegit, est rex Ezechias, vt in lib. 2. Paralipomenon capite 30 & 31 literæ diuinæ testantur.

In die illa inclinabitur homo ad factorem suum.] Hoc est, vastitatis decem tribubus, & in Assyriam adductis nonnulli Israēlitæ, eorum qui euaserint, ad Deum conuertentur, & repudiata superstitione venient ad templum Hierosolymę, verumque Dei cultum amplectentur. Lege lib. 2. Paralipomenon vbi hanc inuenies historiā. Aspicis hic calamitatis & afflictionis cōmodū, Israelitę, cum rebus prosperis & ad voluntatē fluctibus vterentur, erāt à Deo auersi: cū verò in acerbas ærumnas inciderent, ad Deum conuersi sunt. 2. Par. 30.

Oculi

Oculi eius ad sanctum Israël respicient.] Sanctus Israelis est Dei periphrasis, vt aliis in locis annotauimus: quoniam Israelem sanctificauit, & suam erga Israëlem sanctitatē ostendit. Est igitur sensus: Oculi peccatorū humi defixi ad Deum eleuabuntur. Vnde colliges peccatorum oculos terram solū intueri, & tunc duntaxat Deū respicere, quando peccata relinquunt, quod fieri non potest, nisi Deus eos oculis suæ misericordiæ intueatur. Vt enim in speculo imago, quæ oculos habet deflexos in terram, non potest eos à terra sursum erigere, vt in eam faciē, cuius est imago, intendat, nisi facies quę est illius exemplar, oculos suos prius in illā iniecerit, sic peccatoris spiritus, qui iuxta vocem psalmisticam oculos suos statuit declinare in terram, non potest oculos suos, nempè intellectum & voluntatem, in illam Dei faciem, cuius imago ipse est, intendere, nisi Deus oculis suæ misericordiæ illum prius respiciat, illuminans eius intellectum, vt peccatū suum agnoscat, & affectum inflammans, vt scelera detestetur: Ex quo colligitur neminem posse ad Christum conuerti, nisi eum cœlestis pater respiciat. Vnde Christus apud Ioannem, Nemo, inquit, venit ad me, nisi pater meus traxerit eum, & alibi. Sine me nihil potestis facere. Hoc intelligēs sponsa dicebat in Cāticis: Trahe me post te: & Dauid: Deduc me Domine in via tua. Et Ezechiel. Ingressus est in me spiritꝰ, postquam locutus est mihi, & statuit me supra pedes meos. Et Ieremias. Conuerte nos Domine, & conuertemur. Et Oseas: Perditio tua Israel, tantummodo in me auxilium tuū. Vnde Apostolus. Gratia Dei, inquit, sum id quod sum. Qui enim fieri potest, vt aliquis possit esse sapiens sine sapientia, iustus sine iustitia, sanctus sine sanctificatione, redemptus sine redemptione? Christus enim, vt verbis vtar Apostolis, factus est pro nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio. Respexit igitur Deus Israëlitas illos, qui euersa Samaria euaserunt, & statim conuersi sunt, & sanctum Israëlis respexerunt, & in montes illos oculos leuarunt, de quibus dicitur in psalmo: Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi, quorum montiū nomine significantur cœli, de quibus dicitur in alio psalmo: Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis. Nos verò ad Deum mentis oculos leuemus, vt eum postea in æterna beatitudine facie ad faciem videamus.

Simile. *Psal. 61.* *Ioan. 6.* *Ioan. 15.* *Cant. 1.* *Psal. 83.* *Ezech. 1.* *Thren. 5.* *Osee 12.* *2. Cor. 15.* *2. Cor. 1.* *Psal. 120.* *Psal. 124.*

In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ, sicut aratra & segetes, quæ derelictæ sunt à facie filiorum Israel, & eris desertu-

deserta. Quia oblita es Dei saluatoris tui, & fortis adiutoris tui non es recordata. Propterea plantabis plantationem infidelem, & germen alienum seminabis. In die plantationis tuæ labrusca, & mane semen tuum florebit, ablata est messis in die hæreditatis, & dolebit grauiter Væ multitudo populorum multorum, vt multitudo maris sonantis, & tumultus turbarum sicut sonitus aquarum multarum. Sonabunt populi sicut sonitus aquarum inundantium, & increpabit eum & fugiet procul: & rapietur sicut puluis montium à facie venti, & sicut turbo coram tempestate. In tempore vespere & ecce turbatio: in matutino & non subsistet. Hæc est pars eorum qui vastauerunt nos, & sors diripientium nos.

In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ sicut aratra, & cæt.] Quando filij Israëlis venientis ex Aegyto ingressi sunt terram promissionis, gentes quæ eam colebant, metu & admiratione perculsæ aratra & aceruos frugum in agris dimittebant, salutem pedibus quærentes. Habes hanc historiam Iosue cap. sexto & septimo. Ait ergo Propheta: Quo tempore capta fuerit Samaria ab Assyriis, ita derelinquentur ciuitates fortitudinis eius, hoc est, fortes & munitæ, quemadmodum derelinquebantur aratra & segetes in ingressu filiorum Israëlis. Quod intelligentes Septuaginta verterunt: Erunt ciuitates tuæ derelictæ, sicut dereliquerunt Amorrhæi & Aeuæi à facie filiorum Israël.

Quia oblita es Dei saluatoris tui.] Aspice ingratitudinis fructum. Aufert Deus ab ingratis gloriam & dignitatem, ad quam eos extulerat.

Propterea plantabis plantationem infidelem] Tu ô Samaria, ô populе Israëlitice plantabis vires, quæ etiam si bonæ videantur, bonum tamen fructum nequaquam ferent, & germen alienum seminabis, hoc est, ea seminabis quæ non colliges: tu seminabis, & Assyrij colligent segetem tuam. In die qua plantaueris, erit labrusca, hoc est, plantabis vites, quarum fructus erit tibi acerbus. Manè semen tuum florebit, videbis manè segetes florentes, sed non colliges, nec metes illas, auferentur enim & diripientur ab hostibus tuis in die hæreditatis: Id est, eo tempore quo fructus erant in horreo recondendi, & pro fructu colliges dolorem, hoc est, quod inquit. & dolebit grauiter, nimirum qui seminauerit. Nonnulli codices habent: Propterea plantabis plantationē fidelem, & germen alienum seminabis. Quæ verba hunc habent sensum. Plantabis vites optimas & germen alienū, hoc est, vites exquisitas allatas ex regionibus alienis longe-

que

que distantibus, sed earum fructus tibi in dolorem conuertetur. Potest sensus esse: Tu ô Synagoga in principio obtinebis fœliciſsimum statum, sed postea tamen miserè finieris, licet manè videaris florere, licet in principio rebus vtaris ad voluntatem tibi succedentibus, tamen auferetur à te messis in die hæreditatis, dabis pœnas tuorum flagitiorum, amittes gloriam tuam, & in ſummam calamitatē tādem versaberis. Poteris hæc ita intelligere. Quasi Deus dicat: Tu ô Synagoga fuisti à Domino pulcherrimè plantata, sed tu plantasti planationem infidelem, & filios sceleratos, qui cùm germen meum, filiique mei esse deberent, me dereliquerunt, & facti sunt germen alienum, & filij inobedientes & flagitioſi. Hoc est, semen illud, hi sunt illi filij, quorum ingratitudinem & scelera nefaria diuinus vates iis verbis primo capite deplorauit: Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis, dereliquerunt Dominum, blaſphemauerunt sanctum Iſraelis, abalienati sunt retrorsum. Eos nunc appellat germen alienum, & vites infideles, hoc est, filios alienos, & in Christum non credentes, de quibus dicitur in psalmo: Filij alieni mentiti sunt mihi: filij alieni inueterati sunt & claudicauerunt, à semitis suis. Filij appellantur Hebræi, sed mendaces, alieni, inueterati, & claudi. Mentiti enim sunt Christo, quoniam quem venturum spectabant, & summo studio ac ardentiſsimo desiderio se illum amplexuros ostendebant, eum ipsum postea quam venit acerbiſsimis ac incredibilibus contumeliis affecerunt, vulneribusque grauiſsimis circunfossum vita priuarunt. Iure igitur optimo Christus eos vocat filios alienos, quoniam non iam filij sui, sed potius diaboli appellandi sunt. Ideo apud Ioannem eos alloquens. Vos, inquit, ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere. Hoc idem querebatur Christus. Hæc verba apud Esaiam emittens. Filios enutriui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me? Hi filij se animi præstantia & amplitudine nudauerunt, suamque dignitatem turpi dedecore maculauerunt, atque nefariis flagitiis se vndique implicarunt. Ex eo effectum est, vt captiui ducerentur, & in ærumnas luctuoſiſsimas incidetent, in quibus adhuc versantur: quoniā nulla est in mundo natio ludęis abiectior & calamitoſior. Illud est hoc in loco aduertendum, Hæbræos ideò pro fructu collegisse dolorem, quoniam in mundi voluptate seminauerūt. Qui enim seruiunt mundo, diabolo, & carni, quamuis in gaudio seminent,

Psal. 17.

Ioan. 8.

Suprà.

metunt tamen in dolore: at qui seruiunt Christo, etsi semi-
nēt in dolore, metūt tamen in gaudio. Qui pro Christi fide
pro vera religione & charitate, miseram hanc, fluxamque
vitam in summum discrimen adducunt, eam, quæ est beata,
& immortalis, fine dubio consequuntur, vbi summis atque
sempiternis gaudiis oblectātur, iuxta id quod dicitur in psal-
Psal.125. mo: Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent.

Væ multitudo populorum multorum.] Calamitatem Assy-
riorum prædicit. Prædixerat hoc capite Damascenos &
Israelitas esse ab Assyriis euertendos, nunc de ipsorum Assy-
riorum euersione vaticinatur. Aspice mūdi varietatem & in-
constantiam. Sensus est: Væ vniuersis gentibus, quæ venturę
sunt cū Sennacheribo Assyriorū rege ad oppugnandā Hie-
rosolymam, quæ præ multitudine, strepitu, & clamore pos-
sunt magno ac sonanti mari comparari.

Increpabit eum, & fugiet procul, & rapietur sicut pulvis
montium &c.] Sensus est: Deus coērcebit Sennacheribum
regem Assyriç, qui se in fugam coniiciet occiso exercitu suo,
& veluti pulvis flante atque raptante vento dispergetur, &
erit veluti turbo coram tempestate, vel sicut stipula flante
turbine. vel à vento vehementi exagitata. Increpare hoc in
loco significat coērcere & compescere, quemadmodum psal-
mo centesimoquinto: Increpuit mare Rubrum, & exciccatū
est. & apud Lucam capite octauo: Increpauit ventum, & tē-
pestatem aquæ, & cessauit, & facta est tranquillitas. Vt autē
apertè videas quid sit esse Sennacheribum à Domino increpatum, lege, caput 19. libri quarti Regum, vbi Deus expli-
cans quid sit increpare Sennacheribum, ita inquit: Ponam
circulum in naribus tuis, & camum in labiis tuis, & reducā
te in viam per quā veniſti. Quæ verba inuenies etiam apud
Esaiam cap. 37. Illud est hoc in loco considerandum, com-
parari superbissimū regem pulueri à vento agitato, id quod
etiam superiore capite videre poteris. Tales enim sunt pecca-
Psal.1. tores, quemadmodum dicitur in psalmo: Non sic impij non
sic, sed tanquam pulvis, quem proiicit ventus à facie terræ.
Simile. Pulvis ascendit sursum, sed fauore venti, sic impius ad digni-
tates aliquando euehitur, sed per medium vanitatis. Pulvis
est terra in aere, sic peccator terra est elata in vano aēre cōsti-
tuta. Pulvis ascendens obcæcat oculos, sic impius lædit iu-
stos. Pulvis coinquinat, sic nefarius homo sermonibus suis
impuris, moribusque deprauatis alios contaminat, illisque
terream maculam atque labem inurit.

Intem-

In tempore vespere, & ecce turbatio, in matituno, & non subsistit.] Sensus est. Vesperi erit Hierosolymæ turbatio, & timor propter obsidionem & oppugnationem ciuitatis ab Assyriis: manè verò sequentis diei non subsistit, nempe exercitus Sennacheribi. Sed apparebit consumptus, ab angelo Dei occisus. Habes hanc historiam lib. 4. Reg. cap. 19.

Hæc est pars eorum, qui vastauerunt nos.] Hoc quidem est quod veluti pro sorte & hereditaris portione euenict Assyriis nos ad vastitatem vocare conantibus. Dabunt operam vt nos euertant, at Deus nos liberabit, eos autem euertet. Pulchro epiphonemate voluit diuinus vates hoc caput concludere, ac si diceret: ita percutiuntur qui bellum inferũt quiescentibus, qui in populum dei perniciem machinantur.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XVII.

In die illa inclinabitur homo ad factorem suum.] In Hebræo pro inclinabitur est iixeh à verbo xaah, quod significat inclinare, aspicere, sperare, fidere, timere, inniti, delectari, narrare, quiescere. Vnde potest verti: In tempore illo aspiciet homo ad creatorẽ suũ, vel sperabit in creatore suo, vel fidet creatori suo, vel timebit creatorẽ suum, vel innitetur in creatore suo, vel requiescet, vel delectabitur, vel meditabitur, & mente tractabit creatorem suum. Rex Abraham exponit sperabit aut fidet. Rex Selomoh, respiciet: Thargum, innitetur. Alij aliter explanant. Quarto capite Genesis accipitur pro respicere: Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius, nõ respexit. Vbi poterat verit: Delectatus est Deus Abel & muneribus eius: Cain autem eiusque muneribus non fuit delectatus In psal. 118. vbi versio nostra habet. Nam & testimonia tua meditatio mea est, potest verti: Nam & testimonia tua deliciæ meæ sunt. vel vt habet versio D. Hieronymi, sed & testimonia tua voluntas mea. Et in eodem psalmo, Nisi quòd lex tua meditatio mea est, pro meditatione vertit D. Hieronymus delectationem, & pro in iustificationibus tuis meditabor, vertit, iustitiis tuis delectabor. Et hanc interpretationem sequitur R. Abraham, quamuis dicit posse etiam verti, Præcepta tua narrabo. Verbum enim xaah omnia hæc significat. Pagninꝰ vertit: In die illa aspiciet homo ad factorem suum: Nonnulli ex Iudæorum Rabbinis exponunt verbum hoc iixch pro

il phiteh, quod significat cõuertere: quòd calamitas in causa sit, vt homo se ad Deum conuertat.

Plantabis plantationem infidelem.] Pro infideli est in Hebraico naamanim. Quidam putant esse nomen substantiuũ in plurali, & vertunt hoc modo: Plantabis plantationem pulchritudinum. Quidam verò existimant adiectiuum esse, & vertunt: Plantabis plantationem pulchrarum, nempè plãtarum. Est enim nomen hoc tóar à verbo naam, quod significat pulchrum fieri, pulchrum esse, placere, esse dulce, suaue, & amœnum. Secundo libro Regum, vbi editio vulgata habet: Frater mi Ionatha decore nimis, poterat verti: Dulcis fuisti nimis. vel, Placuisti mihi nimis. Et c. 1. Ruth, vbi nos habemus: Ne vocetis me Noëmi, id est pulchrã, potest verti: Ne vocetis me dulcẽ. Quia sequitur: Sed vocate me mara, id est, amaram. In hoc autẽ nostro loco pro naamanim vertit diuus Hieronymus, fidelem. Vnde nonnulli correcti codices habent ad marginem, fidelem, quanuis in textu habeãt, Infidelem. Exiſtimo hoc fuisse à Septuaginta interpretibus desumptum: ita enim habẽt: Plantabis plantationem infidelem, magis sensum, quàm nominis significationem sequentes. Quod quẽ habeat sensum, in explanatione exposuimus. Aquila & Theodotio pro fideli verterunt pulchram, Symmachus bonã, Pagninus pulchras. Ego vt meam etiam sententiam in apertum proferam, eam semper doctioribus subiiciens, exiſtimo posse rectè verti: Plantabis plantas dulces, quia sequitur: In die plantationis tuæ labrusca. Vt sit sensus: Tu in principio plantabis vites dulces, at metes ex illis vuas amaras: Labruscæ sunt vineæ amarę erraticæ, & agrestes in labris, hoc est, sepibus marginibusque nascentes. Perpende hanc meam interpretationem, & fortasse eam non omnino contemnendam esse iudicabis.

2. Reg. 1.

Rapietur sicut pulvis montiũ à facie venti.] Pro sicut puluis, est in hebręo cemots. Nomen hoc non solùm puluerẽ, sed glumam etiam & quisquilias significat. Ideò poterat verti Rapietur sicut gluma, & ita transtulit Pagninus. Est autem gluma folliculus grani frumentarij, habens aristam quandã. Hæ autem aristæ sunt tela & aculei spicæ. Nam fruges structa ordine spicæ, contra auium minorum morsus, vt Cice. in Senectute vtar verbis, munitur vallo aristarũ. Hoc nomen motus, quod hic ponitur, inuenies apud Oseam c. 13. vbi nostra versio puluerem habet, dicẽs: Sicut puluis turbine raptus ex area. Et in 1. Psalmo. Non sic impij, non sic, sed tanquam pul

uis

uis quem proiicit ventus. In quibus locis poterit pro pulue- *Psal.13.*
re gluma verti: quemadmodum in alio psalmo: Fiãt tanquã
puluis ante faciem venti. Aspicis igitur maleuolos impiosq;
homines aristis minuti simisq; paleis comparari. Vnde san-
ctificatus ille Baptista aiebat apud Matthæum cap. 3. de Deo
verba faciens: Permundabit aream suam, & congregabit tri
ticum in horreum suum, paleas autem comburet igni inex-
tinguibili. Per triticũ iusti significantur, per paleas verò glu-
mas & quisquilias iniqui & flagitiosi. Et quemadmodũ aris-
tę, triticiq; tegumenta granum opprimunt, & vndique con-
stringunt, sic impius virum iustum & pium vexat, & vndiq;
affligit. Sed vt quò arctius aristæ granũ cingunt & compri-
munt, eò maiori custodia illud ab auium morsu tuentur, sic *Similitudo.*
quanto acerbiores calamitates infert viris virtute insignib⁹,
sapientiaq; præstantibus, tantò eos clariores reddit, & ad im
portunas aues, hoc est, ad malas cogitationes arcendas mu-
nitiores. Vbi vides iniquos homines esse iustis adiumento.
Non enim Deus homines crearet, quos impios futuros esse
præsciisset, nisi pariter nosset, eos viros optimos affligẽdo, es-
se in eos vtilitatẽ collaturos. Nihil est enim ad laudẽ illustri⁹
quàm calamitas ipsa: hæc namq; solet virorum iustorum no
men ad immortalem memoriam propagare, atque ita vt D.
ait Augustinus lib. 11. de ciuitate Dei, mundi ordinem Deus
tanquam pulcherrimum carmen ex quibusdam antithetis
honestauit. Est autem antitheton contra positum. Ita ap-
pellatur figura ea, quæ contraria contrariis opponuntur, vt
apud Ouidium: Frigida pugnabant calidis humentia siccis.
Xenophon ille, cuius voce quasi musas locutas ferunt, qui
teste Volaterrano dictus est musa Attica ob eloquentiæ dul-
cedinem & suauitatem in suo Oeconomico inter opes & di-
uitias cõnumerat inimicos homines sceleratos, & ait eos es-
se nobis adiumẽto, si illis vti sciuerimus. Et Plutarchus librũ
edidit de vtilitate, quam quis potest ex inimicis comparare.

Argumentum Capitis XVIII.

Præcedenti capite minatus fuerat diuinus noster vates
exitium Damasco, quod decem tribus relicto vero Deo, spre
to cœlesti præsidio, in illa omnem suam spem & fiduciã col-
locauerint. Nunc minatur Ægyptiis eorum vastitatẽ, quod
duæ tribus illis iiderent, ad eosque summo eo contempto cõ
fugerent, diuinumque auxilium non implorauerunt Quẽ-

admodum enim Damasceni iniquo & deprauato animo auxilium ferebant Israëlitis, ita Ægyptij Iudæis. Quam ob causam fuerunt euersi, & Hebræi in eorum præsidio ipsem omnē figentes grauissimè vexati. Vult enim Deus vt omnes in periculis constituti ad eum confugiamus, & hac in re, quemadmodum etiam in aliis naturali rationi optemperemus. Vt enim est cœli proprium moueri in orbem, & terræ in imaque sede veluti mundi centro conglobari, ita est in hominis natura insitum, cùm se viderit in discrimen adductum, & periculorum procella iactatum, ad Deum confugere, & vota facere, eiusq; præsidium vehementer implorare. Prædicta igitur in hoc capite Ægyptiorum euersione, vaticinatur de illorū Iudæorum conuersione, qui relicta synagoga ad ecclesiam conuenerunt.

CAPVT XVIII.

Væ terræ cymbalo alarum, quæ est trans flumen Æthiopiæ, quæ mittit in mare legatos, & in vasis papyri super aquas. Ite angeli veloces ad gentem conuulsam & dilaceratam: ad populum terribilem, post quem non est alius: ad gentem spectantem & conculcātem, cuius diripuerunt flumina terram eius: ad montem nominis domini exercituū, montem Sion. Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cum eleuatum fuerit signum in montibus, videbitis, & clangorem tubæ audietis: quia hæc dicit dominus ad me: Ego quiescam & considerabo in loco meo, sicut meridiana lux clara est, & sicut nubes roris in die messis.

EXPLANATIO.

Væ terræ cymbalo alarum.] Hoc est, væ Ægypto habenti alas, hoc est, exercitus, instar cymbali sonantes. Est igitur terra cymbalum alarum periphrasis Ægypti, quæ magnis ac potentibus exercitibus abundabat. Ala enim præter alias significationes significat equitum turmam, quòd pedites tegant vice alarum, nam in equitum ordinibus circum legiones dextra sinistraque tanquam alæ in auium corporibus locantur. Possumus per alas vela nauium intelligere, quæ alæ appellantur, iuxta illud poëtæ. Velorum pandimus alas: & tunc erit sensus. Vestram perniciem annuntio ô Ægyptij, qui

qui abundatis nauibus, quorum vela plena vento veluti cymbalum sonant. Quidam per cymbalum alarum intelligunt sonitum Nili, qui fluuius ad illa quæ Catadupa nominantur præcipitat ex altissimis montibus, tãto impetu, vt ea gens quæ illum locum accolit, vt Cicero in 6. libro de republica scriptum reliquit, propter magnitudinẽ sonitus sensu audiendi careat. Et Herodotus libro. 2. ait, Aegyptum à Catadupis & Elephantina vrbe incipere. Verũ hæc videtur longè petita periphrasis. Prima videtur melior, nam etiam capite 8. hic idem propheta aras posuit pro copiis & exercitibus Assyriorum, vt ibi annotauimus locũ illum explanantes. Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emanuel.

Quæ est trans flumina Aethiopiæ.] Id est, trans riuos Nili. fluuius enim Nilus de Aethiopia in Aegyptum fluit, vt asserit Solinus capite 45. & Plinius capite 9. Diodorus verò Siculus libro 1. de ortu Nili sic ait: Nilus à Meridie ad Septentrionem fertur, ortus ex fõtibus in extremis Aethiopię finibus. Et paulò pòst. Eius decursus ab Aethiopiæ montibus. Hoc videmus in orbis descriptione quæ mappa mundi appellatur. Et nostri Lusitani, qui totum ferè orbem peragrarunt, narrant se in Aethiopia Nili ortum inuenisse.

Quæ mittit in mare legatos.] Quæ nempe terra Aegypti: vel qui, vt nonnulli codices habent, nempe populus Aegypti, mittit per mare nuntios duabus tribubus in vasis papyri, hoc est in cimbis quæ ex papyro fiebant. Scribit Plin. libro 13. capite 11. nauigia construi ex papyro. Est papyrus arbor quædam in Aegypti palustribus locis nascens, decem cubitorum longitudine, in gracilitatem fastigiata, ex qua arbore fiebant chartæ quędam, in quibus veteres scribere solebant. Vnde id, in quo modò scribimus, papyrus appellatur. Et ob eã causam fortasse per vasa papyri intelligit epistolas, quas populus Aegypti mittebat ad Iudæos, quibus illis suum pollicebatur auxilium, quem sensum reddiderunt. lxx. quorum versio sic habet: Qui mittit in mari obsides, & epistolas biblinas, super aquam. Nomine maris possumus Nilum intelligere, more diuinarum literarum, quæ omnem aquarũ congregationem mare appellant. Priori expositioni, vt per vasa papyri naues intelligantur, fauet versio Pagnini sic habens: Et in naui iuncea super faciem aquarum.

Ite angeli veloces.] Aegypti verba sunt ad nuntios, quos ad Iudæos mittebat. Nuntij angeli vocantur. Est igitur sen-

sus: Ite velociter vos nuntij ad Iudęorum gentem afflictam & Assyriorum impugnatione laceratam, ad populum quondam terribilem, qui Dei vtebatur imperio, qui cùm nullus alius fuit vnquam comparandus, ad gentem quę solebat Dei spectare præsidium, quæ nunc affligitur & conculcatur, cuius terram flumina, hoc est, Assyrij vastauerunt. Capite etiã 8. regem Assyrię eiusque exercitum aquis fluminis comparauit: ita enim ait: Ecce dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas: regem Assyriorum & omnem gloriã eius. Vbi nostra editio habet. Ad gentem spectantem, & cõculcatam, habent nonnulli codices ad marginem, spectantẽ, vt legatur. Ad gentem spectantem & conculcatam. Quę verba possunt hunc habere sensum: Ite ad gentem quę nostrum auxilium auidè spectat, quoniam ab Assyriis oppugnatur.

Ad montem nominis Domini exercituum montẽ Sion.] Totum hoc non est in hebraicis exemplaribus, neque in Græcis nec in versione D. Hiero. Et in bibliis correctis est notatũ obelo.

Omnes habitatores orbis] Per orbem eam mundi plagam intelligit, de qua loquebatur, nimirũ Aegyptum. Signũ appellat vexillum, quo in exercitu duces vtuntur. Sẽsus est: Cùm Assyrij vexillum erexerint, & Aegypto bellum intulerint, & bellica tuba sonuerit, & milites ad præliũ incitauerint, tunc videbitis & audietis, & aperte cognoscetis, quid Dominus aduersus Aegyptum cogitauerit.

Ego quiescam.] Irruentibus Assyriis in Aegyptios, ego, ait Dominus, quiescam, nullum auxilium feram Ægyptiis, sed in loco meo, hoc est in cœlo prælium considerabo, & ero veluti lux meridiana, nubes q; rorida in die messis. Hoc est, ero placidus & quietus, nullam opem Aegyptiis ferens.

Ante messem enim totus effloruit, & immatura perfectio germinabit, & præcidẽtur ramusculi eius falcibus: & quæ derelicta fuerint, abscindentur & excutientur. Et relinquentur simul auibus montium & bestiis terræ: & æstate perpetua erunt super eã volucres, & omnes bestiæ terræ super illũ hyemabunt. In tempore illo deferetur munus Domino exercituũ à populo diuulso & dilacerato: à populo terribili, post quẽ non fuit alius, à gente expectante & conculcata, cuius diripuerunt flumina terram eius, ad locum nominis domini exercituum montem Sion.

Ante messem.] Sensus est: Quemadmodum segetes erumpentes ante maturitatem cito pereunt, & germinantes ante temporis perfectionem inutiles redduntur, sic Ægyptij populi euertentur. & quasi rami inutiles resecabuntur. Et Ægyptij qui

tiũ qui post Aegypti vastitatẽ remãserint, etiã occidẽtur. Ideò cõparat Aegyptios, segetibus ante tẽpus erũpentibus, sed postea præcisis, vt ostẽdat eos in medio rerum successu, in statu fœlici constitutos, esse gladiis Assyriorum occidendos, & finem non esse fausto principio respondurum.

Et relinquentur auibus montium, & bestiis terræ.] Per ramos excisos intelligit Aegyptios interfectos, quos dicit esse in cãpo relinquendos, vt essent auium & bestiarum cibus.

Et æstate perpetua erunt super eum volucres.] Significat tam ingentem interfectorum multitudinem, vt nemo ex Aegyptiis euaderet, qui cadauera sepeliret. Aut per auium & bestiarum multitudinem intelligit gentes, quæ Aegyptiis bellum, & exitiũ intulerunt, quas ob velocitatem & immanitatem auibus & beluis comparauit. Lege cap. 29. Ezechielis, vbi hanc eandem vaticinationem literis mandauit.

In tempore illo deferetur munus Domino exercituum.] Euersa Aegypto reuertentur ad se Iudæi, & nequaquam hominibus fident, sed omnem suam spem in Deo vero collocabũt, eum inuocabũt, cuius solum auxilium firmissimum credẽt, & ad montem Sionem, ad Dei templum adibunt, munera Deo & sacrificia offerentes. Videntes Iudæi esse humano refugio destitutos, & calamitatibus oppressos, ad verum Dei presidium confugerunt. Vide quid vtilitatis in hominẽ conferat calamitas ipsa. Conducit quidem ad Deum quærendũ, & ad eximiæ virtutis gloriam magnificentius illustrandam. Sed hoc intelligitur, si Deus afflictum animum incẽdat igne cœlestis cuiusdam desiderij. Vt enim ex duro informique ferro nullum elegans opus efficitur, in quo artifex suum exprimat artificium, quanquam illud malleo percutiat, nisi ferrũ ipsum ignitum sit: nam secus erit id quod dicitur in prouerbio, ferrum frigidum contundere, & operam perdere, sic frigidus & induratus animus nequaquam poterit perpoliri & excoli, licet sit afflictionibus percussus, nisi igne diuini auxilij fuerit incensus. *Simile.*

Quidam dicunt hac Iudæorum ad Deũ conuersionem fuisse sub Ezechia, Alij sub Zorobabele, & Esdra, & Nehemia. Quod etsi veritatem contineat, ego tamen existimo, diuinum vatem ad tempus Messiæ hæc retulisse, quod cùm hoc vaticinium mandaret monimentis animo intuebatur. Est igitur meo iudicio huius loci sensus. Victo per Christum mundo, qui nomine Aegypti intelligitur, euersa idolatria vanaque superstitione, multi ex Iudæis instructi & Christi & Apostolorum doctrina, veram fidem recipient

recipient, in Christum credẽt, eíq; in loco nominis Domini exercituum, in monte Sione, hoc est, in ecclesia catholica munera offerent, vbi diuinum præsidiũ implorabunt. Hæc
Psal. 50. sunt munera & sacrificia illa iustitiæ, de quibus regius vates dicebat in psalmo: Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ, oblationes & holocausta. Sacrificia iustitiæ appellat ea, quæ fiunt animo scelere expiato, & iustitia prędito, quę sunt Deo acceptissima, quæ ipse pręuiderat esse à Christianis facienda. Iudæos appellat hic Esaias populũ diuulsum, dilaceratum, sperantem humanum auxilium & direptum, quoniam erãt à fide separati. Tales enim sunt omnes infideles, & ĩ etiam
Iacob. 2. qui quamuis habeant fidem, sunt tamen omnibus flagitiis contaminati, & sceleribus imbuti, quorum fides mortua est,
Simile. vt ait D. Iacobus in epistola sua, quoniam est sine operibus, nec est charitate formata. Vt enim qui loca deserta, sed à latronibus habitata, noctu penetrant, non valent hostiles insidias effugere, sic qui per huius mundi deserta nocte suorum scelerum fine lumine diuinæ gratię iter faciunt, non possunt quãdiu à Deo sunt seuocati, bonorum direptionẽ, malorũq; omnium impetum declinare. Talis fuit ille qui, vt est apud Lucam cap. 10. descendens à Hierosolyma in Iericho incidit in latrones, qui cum spoliarunt, & plagis vulneratum semiuiuum reliquerunt. Sed fuit à cœlesti medico curatus, & in diuersoriũ, hoc est, in ecclesiam catholicam adductus. Qui est Hierosolymæ colonus, qui requiescit in visione spiritualis pacis, non existimet se esse omnino securum, potest enim descendere in Iericho, & qui descendit, & iacet mortiferis vulneribus traiectus, non, adhibeat suis sceleribus despe
Gen. 21. rationem, potest enim Hierosolymam ascendere. Id fuit nobis in illa scala demõstratũ, quã vidit in somniis Iacob stantẽ super terram, & cacumen illius tangebat cœlum, per quam ascendebant angeli & descendebant. Qui in imo iacent, possunt ascendere: Qui verò summitatem tenent, possunt præcipitari. Fuit tempus illud, quo Iudæi erãt virtutum opibus locupletes, iustitiam & pietatẽ colentes: at irruentes in eos, diabolus, mundus, & caro, hominum hostes, eos omnibus virtutum ornamẽtis spoliauerunt, atque pestilentibus vlceribus saucios deformarũt. Sed aduenięte Christo Deo nostro multi receperunt fidẽ, & fuerunt æternã beatitudinem consecuti. Hos igitur intuebatur diuinus vates, dicens, esse illos in monte Sione Deo munera oblaturos, qui anteà fuerant dilacerati, conculcati, & direptioni commissi.

Anno-

Annotationes ex hebræo in CAPVT XVIII.

Væ terræ cymbalo alarum.] Pro cymbalo alarum est in Hebraico tsiltsal cenaphaim . Prima dictio est á verbo tsalal, quod præter alia significat tinnire, vt in lib. 4. Regum cap. 21. vt quicumque audierit, tinniant ambæ aures eius , vnde tsiltsalim cymbala significat, vt in psalmo 150. Laudate eum in cymbalis bene sonãtibus. Et hanc significationem secutus est noster interpres . Sed quoniam verbum hoc tsalal significat etiam adumbrare, vertit Pagninus: Vę terrę vmbrę alarũ. Potest verti: Væ terræ alis vmbranti. Quidam Hebræus ita exponit : Væ terræ vmbram vniuerso orbi ob alarum suarũ magnitudinẽ multitudinemq; facienti . Quibus verbis vult trãslatitiè significare variarum rerum genera, quæ ex Aegypto ad alias terræ regiones egrediebantur , eiusque negotiationum infinitatem. Sed hic idem alio in loco nomine vmbrę alarũ vela nauiũ intelligit: quam opinionẽ nos in explanatione attigimus. Huic expositioni fauet Thargum Ionathæ ita habens: Væ terræ, ad quam veniunt cum nauibus è terra longinqua , & vela sua extendunt , vt aquila volans alis suis. Hanc interpretationẽ secuti Septuaginta ita transtulerunt: Væ terræ nauiũ alarum . Quã etiam Aquila fortasse secutus pro cymbalo vmbrã posuit. Et quamuis hęc interpretatio sit satis conueniens , magnisque authoribus confirmata : ego tamen existimo per vmbram alarum intelligi præsidium, vt sit sensus: Vę tibi Aegypte, qui aliis auxilium promittis, atq; in vmbra alarum tuarum præsidium polliceris . Hic sensus conuenit argumento capitis , multisque scripturæ locis fulcitur, in quibus vmbra alarum pro præsidio accipitur. In Psal. 16. Sub vmbra alarum tuarum protege me , quis non videt alarũ vmbra pro præsidio poni. Eodẽ modo accipitur Psal. 56. cuius hęc sunt verba: In vmbra alarũ tuarũ protege me, donec transeat iniquitas. Hoc est, Præbe mihi Domine auxilium tuum, fer opem mihi vndique afflicto, donec Saulis inuidia & scelus finiantur . Vel capitur iniquitas pro tempore afflictionis. Et apud hunc nostrũ Prophetam cap. 16. aliisque in locis vmbram pro auxilio & defensione inuenies. In Psal. 90 vbi cõmunis editio habet : Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur, habet versio D. Hieronymi ex Hebræo: In vmbra omnipotentis cõmorabitur. Et non solum vmbra , sed etiam ala pro auxilio ponitur,

nitur, vt capite 2. Ruth, & sępè in diuinis literis. Cùm igitur dictio hæc tsiltsal vmbrā significet, & vmbra alarum hebraismus sit, & auxiliū protectionēq; significet, apertè existimo esse cōculum, verā rectamq; esse hāc nostrā interpretationē, minimēq; cōtēnendā, quanquā alias etiā libenter amplector.

Ad gentem expectantem.] In hebraico est: Ad gentem kaukau, id est expectantem expectantē. Pro quo poteris vertere, auidè expectantem. Sed quoniā hæc dictio kau significat etiam lineam, vertit Pagninus, ad gentē lineatim. Et in suo thesauro exponit gentem lineatim operantem, sumpta translatione à cœmentariis. Vt enim illi extensa linea efficiunt ordinem vnum parietis, & super illum iterum extendunt, vt faciant ordinem alterum, & postea alium, donec parietem perficiant, ita qui paulatim aliquid efficit, illud linea & linea siue lineatim dicitur efficere. Et quoniam in textu est: Ad gētem expectantem & cōculcatam, potest verti: Ad gentē paulatim cōculcatā. Et quia nomen hoc kau, quod hic ponitur, significat etiā regulā, normā, directorium, & perpendiculū, potest verti: Ad gentē rectè siue iustè siuè meritò conculcatā. In psal. 18. vbi nos habemus, In omnem terram exiuit sonus eorum: pro sonu est in Hebraico hoc nostrum nomen kau. Quapropter potest rectè conuerti ex Hebræo. In omnē terram exiuit regula eorum, vel norma, vel directoriū, vel perpendiculum, vel ędificatio, vel architectonia eorum. Omnia enim hæc, quæ hoc nomen significat, Apostolorum prædicationi rectè accommodantur. Et ex Paulo Apostolo in epistola ad Romanos constat esse locum illum Dauidis de Apostolorum prædicatione intelligendum. Nitatur Christianus concionator, qui Christi apostolos imitari desiderat, vt sit eius concio regula, vitæq; Christianę perpendiculum, atque ędificandi ars & structura. Tunc enim concionator ædificabit, cùm eius vita verbis respondebit. Et vt regula, vt rem dirigat, recta esse debet, sic concionator, qui alios ad virtutem hortatur, summa ope niti debet, vt sit virtutis rectitudine conspicuus.

Rom. 10.

Similitudo.

Argumentum Capitis XIX.

Solent diuini vates, cum mandant literis aliqua obscura, & explicatu difficilia, subnectere verba apertiora, quibus seipsos interpretentur. Et quoniam Esaias prædixerat capite præcedente Ægypti euersionem verbis inusitatis, obscuris, propeque

propeque inexplicabilibus, nunc se latius atque fusius explicat, prænuntians esse Ægyptios ab Assyriis ad ferrum & flãmam vocandos, penitusque euertendos Sed eos postea vaticinatur esse ad veram religionem & Christi fidem venturos. Voluit Deus decem plagas Ægypti hac vna medicina sanare afflictis, & ægrotis mederi, eosque ad veritatem adducere, vt iam non irent ad mare rubrũ obruendi, sed ad aquas baptismatis viuificandi.

CAPVT XIX.

Nus Ægypti. Ecce Dominus ascendet super nubem leuẽ, & ingredietur Ægyptiũ. Et commouebuntur simulachra Ægypti à facie eius, & cor Ægypti tabescet in medio eius. Et concurrere faciam Ægyptios aduersus Ægyptios, & pugnabit vir contra fratrem suũ, & vir contra amicũ suũ, ciuitas aduersus ciuitatem, regnum aduersus regnũ. Et dirũpetur spiritus Ægypti in visceribus eius, & consilium eius præcipitabo. Et interrogabunt simulachra sua, & diuinos suos, & pythones & ariolos. Et tradam Ægyptum in manu Dominorum crudelium, & rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus exercituum. Et arescet aqua de mari, & fluuius desolabitur atque siccabitur. Et deficient flumina: & attenuabuntur, & siccabuntur riui aggerum.

EXPLANATIO.

Onus Ægypti.] Hoc est, Sequitur vaticinium venturæ calamitatis Ægyptiorum. Est explanatio eius quod dixerat in principio capitis præcedentis: Vę tertę cymbalo alarum, quę est trans flumẽ Æthiopiæ. Hanc Ægyptiorum cladem & afflictionem scribit Ieremias capite 40. & Ezechiel capite 30.

Ecce Dominus ascendet super nubem leuem, & ingredietur Aegyptum] Euersa & vastata Samaria, & decem tribubus in miseram captiuitatem adductis, conspirauerunt Aegyptij & Aethiopes contra Assyrios. Sed pernicies quam aliis moliebantur, in suum caput reuoluit. Nam Assyrij mouerũt exercitum aduersus hostes, eisque bellum crudelissimum intulerunt, & Aegyptum penitus vastarunt. Hunc Assyriorum exercitum appellat Prophera nubem leuem. Nubem appellat, vt ostẽdat horribilem tempestatem, & vastationẽ, quam impendentem videbat Ægyptiis. Quemadmodum enim ex *Simile.*

nube

nube oritur aliquando turbulenta ac repentina procella, sic ex Assyriorum exercitu prouentura erat subita & luctuosa pernicies. Et hoc fortasse voluit significare Ezechiel cap. 30. vbi tēpus huius excidij Aegyptiorū diē nubis appellat. Leuē vocat, vt significet Assyriorum velocitatē & expeditionem, qui tam prompto & alacri animo, tamque vehementi & cōcitato impetu ad bellū mouebantur, vt potius volare quàm ambulare viderentur. Est igitur sensus: Ecce Dominus inspirabit Assyriis, vt Aegyptiis bellum inferāt, & ascendens ipse super exercitum Assyriorum, ingreditur Aegyptum, vt eum vastet, & repētino prælio euertat. Erunt Assyrij instrumentū, quo Deus ad exitium Aegyptiorum, ob eorum flagitia vtetur. Chrysostomus in Matthæum cap. 2. explanans hæc verba: Ecce angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens: Surge, & accipe puerum, & matrem eius, & fuge in Aegyptum: de illo secessu & ingressu Christi in Aegyptum hanc Esaiæ vaticinationem intelligit. Et per nubem leuē Christi corpus sacratissimum sine vllo peccatorū pondere interpretatur. Eleganter ille quidem & piè. Sed existimo germanum huius loci sensum esse eum, quem modò de Assyriorum exercitu explanaui.

Et mouebuntur simulachra Aegypti.] Id est, Deiicient Assyrij idola Aegyptiorū de locis & altaribus suis, & ea conculcabunt. Ac si dicat Non solū idola nō eripient cultores suos, nec seipsa poterunt seruare. Vide quibus in rebus stulti spem suam figebant: Ezechiel capite 30. hoc iis verbis scribit. Hęc dicit Dominus Deus: Disperdam simulachra, & cessare facia idola de Memphis. Est autē Memphis ciuitas magna Aegypti. Possumus hoc in spirituali sensu ita intelligere: Ingresso filio Dei in Aegyptum, hoc est, in mūdum, in nube leui, hoc est, in vtero sacratissimo purissimę virginis, nullo virili semine grauato, ceciderunt idola, cōtremuerūt dæmones, Christi præsentiā ferre non valentes. Commoti sunt à facie eius, hoc est, corā eo. Phrasis est in diuinis literis frequēs. Fuit Aegyptus victa: hoc est, mundi idolatria & impietas ablata.

Cor Aegypti tabescet in medio eius.] Subaudi metu Assyriorū. Per cor intellige regem, qui cor populi debet esse, in medio omnium, à quo omnes veluti membra à corde vitā quodāmodo accipiant. Vel per cor intellige præsulem aut sacerdotem. Nam vt cor primo recipit vitam ab anima, & transfundit in corpus, quasi mediū inter animam & corpus, ita sacerdos debet esse medium inter Deum & populum. Qua de re

Simile.

poteris

poteris videre ea, quæ capite primo annotauimus. Fortasse huius loci sensus hic est: Metu Assyriorum frangêtur Aegyptiorum corda languescent & deficient. Sic capite 7. Ioiue scriptum est, perttmuisse cor populi, hoc est, totum Israelem animo cecidisse, & apud nostrum Prophetam capite 6. Excæca cor populi huius, id est, totum populum.

Et corruere faciam Aegyptios aduersus Aegyptios.] Permittã vt Aegyptij in Aegyptios irruant, & nulla inter se cõcordia cõiungantur. Quasi dicat Deus: Ego euertam Aegyptios, & signum euersionis erit discordia inter eos. Diuidentur, & nullo amicitiæ & beneuolentiæ vinculo continebuntur, & ita delebitur eorum regnũ. Vbi vides nullam esse regnis aut populis pestilentiorẽ perniciẽ, quàm discordiam. Fieri enim nõ potest, cum populi nauis in alto fluitat, odij atque seditionum tẽpestatibus agitata: quin in mediis fluctibus miserè obruatur. Id est, quod dicebat Christus Deus noster: Omne regnum in se diuisum desolabitur. Cõcordia res paruę crescunt, discordia verò maximæ dilabuntur. Concordia, vt dicitur in Prouerbio, fulciuntur opes, etiam exiguæ. Et lingua rum diuisio in turre Babylonis ædificium labefactauit, quãto magis voluntatũ diuisio & discordia? Diuide fluuiũ, amittet vim, diuide ignem, extinguetur. Ad generationem rerum naturalium necesse est elementa inter se discrepantia & contraria cõuenire, & sedata discordia inter se amicitia quadam vniri & copulari, & ex tali cõcordia nascitur lapis preciosus, cęteręque res naturales, quarum pulchritudinem & excellentiam admiramur. Quid docet medicina nisi amorem & concordiã quatuor humorũ in corporibus humanis. Ex humorum temperata concordia redundat pulchra atq; recta valetudo, & ex eorũ intẽperata discrepantia & cõcitatione nascũtur variæ ægritudines. Quid aliud docet musica p vocũ inter se dissidentiũ amicitiam & concordiã, ex qua suauis harmonia, admirabilisque contentus oriatur? Hoc considerans Orpheus dicebat amatorẽ habere claues omniũ rerũ, quibus earum aperit conceptum, & in lucem prodit. Vnde Empedocles Pithagoreus mundum dicebat constare concordia, discordia autem dissipari. Hoc voluit nobis natura in lapide Tirrheo ostẽdere, qui in aquã coniectus, si est integer, quãuis magnus innatat, diuisus verò & comminutus mergitur: sic nos integri & concordes sustinemur, diuisi verò & discordes pessum imus. Eam ob causam comparat Gregorius Nazianzenus homines cõcordes cum arca Noẽ in diluuio seruata, quæ

Matth. 12. *Luc. 11.* *Gen 11.* *Similia.* *Similia.*

quia ibi omnes cõcordia quadam connectebantur. Da mihi concordiam, dabo tibi reipublicam permanẽtẽ, & in omni diluuio, & afflictionum procellis conseruatã. Cum in mundi principio Deus crearet multa animantia, noluit multos homines simul creare, creauit vnum de quo multitudo propagaretur, vt hac admonitione, huius rei memoria, etiam in multis concordem vnitatẽ seruaremus, vt intelligeremus esse nos omnes vnius hominis filios, & videremus, quã esset Deus vnitate delectatus. Hæc est causa, vt ait D. Augustinus quare Deus voluerit vt omnes ab vno ab ipso creato originẽ duceremus. Et eã ob causam cùm Deus daret arma brutis animalibus, alia dentibus muniendo, alia vnguibus, alia cornibus, solum hominẽ armis destituit, nudũ atque inermẽ formauit, tanquã ad amorẽ pacẽque conseruandam creatũ, vt ipsa corporis compositio eũ doceret, ad quid esset editus in lucẽ, & in mundo constitutus. Vnusquisq; exercitus habet vexillum & signũ militare, quo cognoscatur: & vnaquæq; nobilis familia habet stẽmata, arma & insignia. quibus omnes ex illo genere ab aliis discernuntur. Signũ Christianorũ est amor & cõcordia. Hęc sunt eorũ stemmata & insignia, his armis cognoscũtur & ab aliis seperãtur. Hoc est quod Christus suis discipulis dicebat, vt est apud Ioan. ca. 13. In hoc cognoscũt omnes quia discipuli mei estis, si dilectionẽ habueritis ad inuicẽ. Sed heu quãm pauci hoc signo muniuntur. Nam pro amore & charitate insurrexerũt dissẽsiones, seditiones, odia, inuidię, insidię, fraudes, & bella, & cęterę pestes, quę ex iis dimanarũt, Quę quidẽ opera sũt dęmonis, cuius officiũ est dispergere, & discordiã inducere, cũ Dei officiũ sit colligere, & cõgregare. Vnde apud Matth. dicebat Christus: Quotiẽs volui cõgregare vos, quẽadmodũ gallina cõgregat pullos suos subalis, & noluistis. Triplex est vnitas & congregatio, 1, qua homo secum debet esse vnitus, de qua dicitur in Psal. Dominus autem assumpsit me, pro quo versio. D. Hiero. ex Hebraico habet: Dominus autem collegit me, hoc est, congregauit & vniuit. Et in psal. 85. vbi nostra versio habet, Lætetur cor meum, vt timeat nomen tuũ, potest verti ex Hæbraico, vni vel vnitũ fac cor meũ. pro quo D. Hieron. vertit: vni vel vnitũ fac cor meũ, Altera vnitas est, qua omnes inter nos debemꝰ esse cõcordes, quã docet Paul. ad Ephe. scribẽs, vt simus solliciti seruare: de qua dicitur in Actis Apost. Multitudinis autẽ credẽtiũ erat cor vnum & anima vna. Hanc præcipit Christus, inquiens: Hoc est præceptum meũ, vt diligatis

inuicem

inuicem, sicut dilexi vos. Tertia vnitas est, qua viri iusti & pij sunt Deo coniuncti, de qua ait Apostolus: Qui adhæret Deo, vnus spiritus est. Hæc est vnitas quam Maria Magdalena amplectebatur. Hoc est illud vnum, de quo Christus dicebat, Porrò vnum est necessarium. Maria optimam partem elegit. Erat enim Deo vnita, & vnus spiritus cum eo. Hanc vnionem & concordiam nobis tribuit Christus, quapropter eum Apostolus ad Ephesios pacem nostram appellat. Et in epistola ad Romanos, Iustificati, inquit, ex fide pacem habemus ad Deum per Dominum nostrũ Iesum Christum. Huius triplicis vnitatis concordiæ author est Deus. Sed nos de ea nunc potissimum loquimur, quam secundam diximus, quę est hominum inter homines, quorum vnitus animus inter se eos conseruat, disiunctus verò corrumpit & euertit. vnde dicebat Oseas, Diuisum est cor eorum nunc interibunt. Ex quo colligitur excidij caput esse discordiam. Quod etiam gentiles lumine gratiæ priuati, sola naturali luce illustrati intellexerunt, & literis mandarunt. Marcus Tullius in lib. 5 de Finibus hæc verba scribit: Neque ciuitas in seditione beata esse potest, neque discordia dominorum domus, multò minus animus à seipso dissidens, secumq; discordans, gustare partem vllam liquidæ voluptatis & liberæ potest. Et Plato quinto dialogo de Republica nihil inquit perniciosius esse ciuitati quàm discordiam, nihil vtilius quã vnionem & amicitiam. Amplectamur igitur concordiã, eã colamus, & veneremur, & omnem memoriam discordiarũ obliuione sempiterna deleamus. Qua de re poteris videre ea, quæ cap. 11. annotauimus, vbi probauimus Dei officium esse congregare, diaboli verò seiungere, & diuidere. *Ioan.13.* *Luc.10.* *Ephe.2.* *Rom.5.* *Ose.10.*

Et *dirumpetur spiritus Aegypti in visceribus eius.*] Sæuiente seditione in Aegypto, aliis volẽtibus se tradere Assyrio, aliis nolentibus, scindetur Aegyptiorum voluntas inter se discrepabunt, & in varias sententias distrahentur. Vel capitur spiritus pro intelligentia: vt sit sensus, Vsque eò erunt perturbati, vt parum absint ab insania. Euacuabitur Aegyptiorũ sapientia ex animis eorum. Vel sic: Tam acerbo dolore prementur, vt eorum animus in medio viscerum rumpi videatur.

Et consilium eius præcipitabo.] Id est, Ad nihilum redigam, Non sortietur effectũ. Vel sic: Præcipitabo eorũ consilium, hoc est, efficiam vt sit repentinum, acceleratũ, temerarium, sine maturitate & iudicio. Vbi vides celerẽ ac festinã consilij temeritatem esse Dei vltionem. Punit Deus impios, eorum

consilium præcipitando. Debet enim consiliũ esse perfectum & deliberatũ, præsertim in rebus difficilibus, in quibus solet animus distrahi, & afferre ancipitem curã cogitandi. Oportet enim tunc rem alta mente considerare, ne repentino impetu, quasi vento animus concitatus perniciem sibi ipsi machinetur. Bias ille Prienẽsis, vt est apud Laertiũ, dicebat duo maximè esse contraria consilio, irã & festinationẽ. Sic velim tamen existimes non me tarditatem & moram laudare, sed maturitatem. Oportet enim festinare, sed cum prudentia & limato iudicio. Id quidem est, quod dicitur in veteri prouerbio, Festina lentè. Hanc sententiã continent antiqua Tit. Vespasiani nomismata, præferẽtia ex vna parte ancoram, cuius medium seu temonẽ delphin obuolutus complectitur. Per ancorã tarditas ostenditur, per delphinũ verò omniũ piscium, vt ait Plinius, velocissimũ, festinatio significatur. Aspicis igitur hoc simbolum nihil aliud sibi velle, quàm id quod est in veteri prouerbio, festina lẽte. vnde quidã sapiẽs dicebat: Deliberare vtilia, mora tutissima est. Sed hæc est mora cũ festinatione coniungenda, vt alterum altero temperetur. Voluit Deus Aegyptios euertere, ideo eorum cõsilium permisit esse præceps & temerarium.

Et tradam Aegyptum in manu dominorum crudelium.] Hoc est, Assyriorum, qui immanitate multis in locis etiam ipsas feras superarunt.

Et arescet aqua de mari.] Sensus est: Tã immanis erit Assyriorũ rex in Aegyptios, vt omnia diripiat & populetur. Incident Aegyptij in tam miseras & acerbas calamitates, ac si Nilus esset exsiccatus, à quo omnem suã habẽt vtilitatẽ. Non poterat Propheta maiores ærumnas illis minari, quã eas quę Nili ariditati comparentur. Quoniam tota Aegyptus rigatur Nilo & eius inundatione fœcũdatur, & nutritur, ob pluuię perpetuũ defectũ. Nunquam enim ibi pluit. Et pro miraculo narrat Herodotus semel in Thebis pluisse quasdã guttas. Et sub allegoria siccitatis Nili inducit Propheta piscatores, textores retiũ, lacunas, & vinaria. Elegãs ab absq; dubio in hoc vate dicendi exornatio, & mirũ quasi poeticũ artificiũ. Nomine maris, vt iam diximus, Nilus intelligitur more scripturæ, quæ aquarũ congregationem solet mare apellare. Sunt qui per aquã maris hoc in loco intelligãt partẽ illã maris mediterranei, in quã septẽ ostiis ingreditur Nilus. Hãc siccandã prędicit, & aquis destituendã, vt per mare Aegyptiacũ annona apportari non possit: & per fluuiũ, Nilũ intelligunt.

Alij

Alij per mare intelligendũ putãt lacum Mareotidẽ, qui erat Aegyptijs vtilissimus, nõ solũ propter piscium multitudinẽ, sed etiã propter gẽmas & margaritas quę ibi producebãtur. Nec mirũ est, si Aegyptiis defit aqua maris, fluminũ, & fontium, & arescãt plãtę, & fugiant seu moriãtur pisces, & rerũ abundantiæ succedat admirabilis inopia, & tandẽ omnibus bonis spoliati relinquantur, quoniã ipsi Deum dereliquerunt.

Calamus & iuncus marcescet, nudabitur alueus riui à fonte suo: & omnis sementis irrigua siccabitur, arescet, & non erit. Et mœrebunt piscatores & lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, & expandentes rete super faciem aquarum emarcescent. Confundantur qui operabãtur linum, flectentes & texentes subtilia. Et erunt irrigua eius flectentia: omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces. Stulti principes Taneos sapientes consiliarij Pharaonis dederunt consilium insipiens. Quomodo dicetis Pharaoni: Filius sapientium ego, filius regum antiquorum? Vbi nunc sapientes tuiẽ Annuncient tibi, & indicent quid cogitauerit Dominus exercituum super Aegyptum. Stulti facti sunt principes Taneos, emarcuerũt principes Mempheos: deceperunt Aegyptum angulum populorum eius. Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis, & errare fecerunt Aegyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius & vomens. Et non erit Aegypto opus, quod faciat caput & caudam, incuruantem & refrenantem.

Calamus & iuncus marcescet.] Arefactis fluuiis cæterisque aquis arescent omnia quę aquis nutriuntur. Quidã per mare intelligunt regnum, per fluuiũ regem, per riuos nobiles & magnates, per calamũ & iuncum vilẽ plebem. Poteris per Aegypri fluuios huiusmodi opes, vitam, gloriam potẽtiam & cæteras huius mundi res intelligere, quæ instar fluminum fluentes modò inundantes, modo decrescentes, nullã habentes constantiam & firmitudinem, in mari mortis tandem finiũtur. Nascũtur iuxta hęc flumina, iuncus fragilis nullũ fructũ proferẽs, & calamus foris viridis intus vacuus Spes mũdi iuncus est viro re pulcher, sed fragilis & inutilis, nulli vsui nisi vt pedibus conteratur. Contere igitur fallacem mundi spem, cõculca pedibus iuncũ Aegypti. Ne respicias eius florentẽ viriditatẽ, sed animaduerte nullum ferre fructum. Ne te decipiat mũdi spes, suisque illecebris trahat ad interitum, sed cõsidera nullam te inde esse veram vtilitatem perceptum. Nam altè perpendere si voles, videbis apertissimè eos omnes qui spei mundi crediderunt, fuisse deceptos, & in summas grumnas incidisse. Id voluit diuinus vates significare, di-

cens, iuncum fluuiorum Aegypti marcescere. Quanquam enim spes mũdi magna promittat, marcescit tamen: & illi, qui erant in sublimi dignitatis gradu constituti, præcipitantur, miseram illam & in breui tam celerem & tam variam commutationem deplorantes. Nec solùm iunco, sed etiam calamo, hoc est, arundini virenti Esaias spem mũdi comparauit. Quemadmodum enim arũdo vento mouetur & rapitur, sic mundi spes est vento expositã, nullam habens certitudinem: & quemadmodum arundo pulchritudinem præ se fert, & excellentem in foliis viriditatem, qua oculos spectantium fallit, sed intus vacua est, nihil habẽs soliditatis, sic huius mundi spes humanarum rerum speciem repræsentat, qua homines seducit, & ad se illecebris delinitos adducit, cum sit fallax & inanis, nullamque contineat eminentem effigiem veritatis, sed adumbratam quandam imaginem humanæ gloriæ. Et eam ob causam mundus hic cum arundineto comparatur. Ait enim Scriptura in libro Sapientiæ: Fulgebunt iusti, & tanquam scintillæ in arundineto discurrent. Scintillis splendidis & rutilantibus comparat viros iustos, igne charitatis incensos, vita ac exemplo tanquam lucidissimis radiis micantes: mundum verò cum arundineto viridi & inani, & vento agitato. Omnis enim mundi gloria, quæ deceptis hominibus pulchra & expetenda videtur, inanis est, par leuibus ventis, nihil expressi repræsentans, sed fallacem quandam pulchritudinem infipientium oculis obuersantem. Hæc temporis puncto euanescit & extinguitur. præclarè igitur illustrissimus ille ac regius vates canebat, Vidi impium super exaltatum, & eleuatum super cedros Libani: Transiui & ecce non erat, quæsiui & non est inuentus locus eius. Et in alio Psalmo eum beatum appellat qui non in mundo, sed in Deo ponit spem rerum suarum, Beatus, in quiens, vir, cuius est nomen Domini spes eius, & non respexit in vanitates & insanias falsas. Vide quid mũdi gloriã & opes appellet vanitates & insanias falsas. Et in alio psal. Tu es, inquit Domine spes mea: Hæc est spes illa, de qua in libro Sapientiæ scriptũ legimus Spes illorum immortalitate plena est. At sceleratorũ spes marcescit & tandẽ extinguitur, de qua ait Salomon in Prouerbiis: Spes impiorum peribit: quam hoc in loco Esaias calamo & iunco comparatam marcescere confirmauit. Nos verò, vt verbis vtar diuini Pauli in epistola ad Hebræos scripta, aspersi corda à conscientia mala & abluti corpus aqua munda, teneamus spei

Sap. 5.

Psal. 39.

Psal. 36.

Psal. 39.

Sapien. 3.

Prou. 10.

Heb. 10.

nostræ

nostræ confessionem indeclinabilem.

Nudabitur alueus.] Nempe ab herbis virentibus, & riui nudabũtur à fonte suo, hoc est, arescẽt omnino. Arefacto enim fonte necesse est riuum arescere, vel alueus riui, hoc est littus fluminis Nili arescet omnino, fonte suo arefacto.

Et omnis sementis irrigua siccabitur.] Sementis significat seminationem, & aliquando segetem, pro qua hic accipitur.

Et mœrebunt piscatores.] Subaudi, propter fluminum siccitatem. Mysticè verò, Omnes illi, qui in mundi mare retia mittunt, mundi opes & potentiam piscantes, dolore cruciantur, cum eis desunt ea, quæ quærunt. At Diuini piscatores animas quærunt, nõ diuitias. Hi sunt, quibus Christus dixit: *Matt. 4.* Faciam vos fieri piscatores hominum. Non dicit piscatores diuitiarum, non dignitatum, non nominis, non opũ, sed hominum. Debent cõcionatores animas quærere, non autem ad humanas inanesque opes aspirare.

Qui operabantur linum.] Hoc est, qui faciebãt retia ex lino.

Et erunt irrigua eius] Hoc est, fontes terram irrigantes. Quamuis enim irriguum sumitur pro re quæ irrigatur vel irrigari potest, hoc tamen loco accipitur in actiua significatione: quemadmodum apud Vergilium libro Georgicorum quarto: Irriguumque bibant violaria fontem.

Stulti principes Taneos.] Tanis ciuitas est Aegypti, vbi Moyses multa signa fecit, ait enim Psalmus: Posuit in Aegypto *Psal. 77.* signa sua, & Prodigia sua in campo Taneos. Memphis quoque ciuitas esse Aegypti, magicis artibus dedita, vbi vigebat humana sapientia. At in Aegypti euersione nihil profuerũt sapientium consilia, quin potius illi, qui alios anteire sapientia existimabantur, in errores incredibiles inciderunt, & ignorantiæ caligine inuoluti, suam stultitiã indicarũt. Apprehendit, inquit Iob, sapientes in astutia eorum, & consilium prauorum dissipat. Et Salomon in Prouerbiis: Non est, inquit sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum. Et Ieremias ait: Stultus factus est omnis homo à scientia. Cæterùm de antiquitate huius ciuitatis Tanis vide caput 13. Numerorum, vbi Septuaginta pro Tani Titanim *Num. 13.* verterunt.

Iob. 5. Prou. 21. Ierem. 10.

Quomodo dicetis Pharaoni.] Verba sunt Prophetæ sapientes Aegyptios alloquentis, & subsannantis, Vos Aegyptij consiliarij, qui vobis sapientiam sumitis & arrogatis, quomodo dicetis regi Pharaoni, pollere vos consilio, sapientia, & authoritate, esseque ex sapientum ac priscorum regum

stirpe genitos, cum sit perspicuum esse vos insipientes, nullumque illi salutare consilium tribuisse? Et statim dirigit sermonem ad Pharaonem regem dicens: Vbi sunt sapientes tui ô Rex Aegypti? Vbi sunt tui vates, qui sapientū & antiquorum regū familia gloriantur. Indicent tibi, quid Deus contra Aegyptum cogitauerit. Irridet regis fiduciam, quam in suis sapientibus habebat.

Angulum populorum.] Hoc est, Memphim ciuitatem munitissimam, & fortissimam. Robur enim & decus angulus appellatur, quemadmodum in Psalmo: Lapidē quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, hoc est, in caput & firmamentum roboris & pulchritudinis totius ædificij, vtrumque parietem cōtinens & coniungens. Vel per angulum ipsum regnum significatur, in quo multi velut parietes in angulo copulantur: Fuit autem Memphis condita à Mineo multo ante Abrahamum. Author est Iosephus cap. sexto libri octaui de Antiquitatibus.

Psal. 117.

Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis.] Hoc est, inconstantiæ & varietatis. Nulla res est quæ capitaliorem perniciem afferat hominibus, quā inconstantia, quę eos perturbat, vt in nulla sententia sint permanentes, sed instabiles & vacillantes. Ideo à Deo petebat diuinus psaltes, vt hostes suos homines impios in nullo proposito firmos esse permitteret. Deus meus inquiēs, pone illos vt rotā, hoc est, fac eos instar rotæ in orbem volutari, fac eos nullam in suis consiliis & cogitationibus habere constantiam, nullam perpetuitatem. Stultus, ait scriptura, sicut luna mutatur, & de sapiente ait: Homo sensatus in sapiētia manet sicut sol. Est quidem homo insipiens similis lacui illi qui est apud Troglodytas, quē referunt sexies in die naturali mutari, & modo esse dulcē, modò amarū, sic nonnulli nunc sunt leues, nūc truculēti, nunc diligunt, mox odio prosequuntur, modò aiunt, modò negant, nunquam denique in eodem proposito perseuerant. Poteris per spiritum vertiginis ventū turbinis intelligere, vt sit sensus: Dominus euertit Ægyptum, quemadmodū stipula abripitur flatu venti & turbinis. Pagninus vertit: Spiritum peruersitatum. Fortasse per spiritum vertiginis intelligit errorem. Nam qui mouentur in orbem veluti vertigine agitati, non sunt apud se, & tanquam insani cadūt in terram. ideò Aegyptios errore deceptos ebrio vomenti comparat, qui vino correptus, iacēt sine iudicio prostratus. Vertigo est turbo, quem Sallustius turbinum motum appellat. Quanquam dicant

Psal. 82.

Eccl 27.
Ibidem.
Simile.

dicant nonnulli vertiginem solum capitis dolorem & ægretudinem significare. Diuus Hieronymus spiritū vertiginis spiritum erroris siue errorum interpretatur.

Et non erit in Aegypto.] Hoc est, Quid facient Aegyptij, cum omnes in errore versentur? cum sapientes errare fecerint, caput & caudam, incuruantem & refrenantem, hoc est, nobiles & obscuros, senes & pueros. Nomine capitis intelligit viros illustri laude celebratos, nomine caudæ plebeios & infimo loco natos, nomine incuruantis semē, nomine refrenātis adolescentem, qui seipsum refrenare debet. D. Hieronymus in commentariis dicit pro refrenante posse esse lasciuientē, & ita erit apertior interpretatio, vt per lasciuientem adolescentem intelligamus. De iis nominibus locuti sumus cap. 9. in hebraicis annotationibus. Poterit hic esse sensus: Nec magnates, nec plebeij, nec fortes, nec fragiles, poterunt aliquid efficere, quod possit occidenti reipublicæ prodesse.

In die illa erit Aegyptus quasi mulieres, & stupebunt & timebunt à facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipse mouebit super eam. Et erit terra Iuda Aegypto in festiuitatem, omnis qui illius fuerit recordatus, pauebit à facie consilii Domini exercituum quod ipse cogitauit super eam. In die illa erunt quinque ciuitates in terra Aegypti loquentes lingua Chanaan, & iurantes per Dominum exercituum: Ciuitas Solis vocabitur vna. In die illa erit altare Domini in medio terræ Aegypti, & titulus Domini iuxta terminum eius: & in testimonium Domino exercituum in terra Aegypti. Clamabunt enim ad Dominum à facie tribulantis & mittet eis saluatorem & propugnatorem, qui liberet eos. Et cognoscetur Dominus ab Aegypto, & cognoscent Aegyptij Dominum in illa die, & colent eum in hostiis & in muneribus: & vota vouebunt Domino, & soluent. Et percutiet Dominus Aegyptum plaga, & sanabit eam & reuertentur ad Dominum & placabitur eis, & sanabit eos. In die illa erit via de Aegypto in Assyrios, & intrabit Assyrius in Aegyptū, & Aegyptius in Assyrios: & seruient Aegyptii Assur. In die illa erit Israel tertius Aegyptio & Assyrio: Benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum dicēs: Benedictus populus meus Aegypti, & opus manuum mearum Assyrio, hæreditas autem mea Israēl.

In die illa erit Aegyptus quasi mulieres.] Qui quondam fortitudine pollebant, erunt imbecilli, & veluti mulieres animo cadent. Quando Deus vult, nemo habet nec corporis neque animi fortitudinem, Ieremias ait cap. 51. Cessauerunt *Exodi.*

fortes

fortes Babylonis à prælio, habitauerunt à præfidiis, deuoratum est robur eorum, & facti sunt quasi mulieres. Aequum fuit vt Ægyptij, qui pueros Hebræorum suffocabant, & fœminas relinquebant, essent veluti mulieres effœminati & imbecilli.

A facie commotionis manus Domini exercituum.] Hoc est, A supplicio vltionis commotæ à Deo per Assyrios. Mouere manum, extendere manum, ponere manum, significat punire. De iis Hebraismis locuti sumus capite 1. & capite quinto.

Et erit terra Iuda Aegypto in festiuitatem.] Hoc est, calamitas Iudæorum consolabitur Aegyptios. solet enim aliorum miseria afferre aliquod gaudium ærumnosis, eosq; dolore aliquo modo leuare. Pro festiuitate habent nonnulli codices ad marginem pauorem, & etiam nonnulli in proprio textu. Pagninus ex Hebræo etiam vertit pauorem. Vox Hebraica vtrumque significat, festiuitatem & pauorē, est enim in Hebraico lecchagga à verbo hageg, quod significat diē festum agere, celebrare, & festiuare. Leuitici. 22. Celebrabitis ferias Domini septem diebus. Vnde nomē chagga significat festiuitatem: & quoniā in festis diebus tenemur Deū maiori religione & filiali amore venerari, capitur pro timore. Et D. Hieronymus in primis commētariis ait debere potius hic verti in timorem, quàm in festiuitatem. Et Thargum pauorem interpretatur: quem etiam sequutus Aquila vertit. gyrosin, cùm aliquis pauidus & tremēs circunfert oculos, & aduenientē formidat inimicū. Et ita erit sensus: Tam fragiles erunt Aegyptij, vt etiam vocabulū Iudæ eis ingerat pauorē, quoniam ob auxilium quod ei præbuerunt animo iniquo, in tantam calamitatem inciderunt. Vel sic: veniet tempus, ait Propheta, quando Aegyptij non possint sine timore audire nomen Iuda, in qua ego hæc vaticinatus sum, Vel, Ideo Aegyptij timebunt Iudæos, quoniam audient cladem Assyriorum apud Hierosolymam, vbi exercitus Sennacheribi fuit funditus extinctus.

Leuit. 23.

In die illa erunt quinque ciuitates.] Diuus Hieronymus asserit sua etiam ætate fuisse aliquas ciuitates in Aegypto lingua Chananitide loquentes. Putant nonnulli fuisse Syros à Nabuchodonosore rege Babyloniorum in Aegyptum trāslatos, qui Syri etiā Chananitica lingua loquebātur. Diuersa erat lingua Syriaca à Iudaica, vt constat ex ca. 20. huius Prophetæ, sed vtraque Chananitica appellabatur. Alij tradunt regem Sennacheribum habuisse in exercitu suo multos Aegyptios,

gyptios, quos vicerat, & secum duxerat ad oppugnandam Hierosolymam, sed percusso exercitu Assyriorum euaserunt Aegyptij, quos Ezechias dimisit superstites, vt Dei gloriam, & admirabilem Assyriorum cladē in Aegypto prædicarent: & erectis aris verum Deum colerent, & sacrificiis venerarentur. Et hos aiunt esse quinque ciuitatum quarum Esaias hoc in loco meminit, cultores, quos lingua, quam Hierosolymæ didicerant, propheta prædicit esse locuturos, & per Deum verū, nō per idola iuraturos. Alij dicunt hæc verba Esaiæ nihil aliud significare quàm futuram magnam inter Iudæos & Aegyptios coniunctionem & familiaritatem. Alij narrant multos ex Iudæis se in Aegyptum contulisse post Babylonicam captiuitatem, & has quinque ciuitates coluisse. Fortasse cum diuinus vates hæc literis mandaret, tempus gratiæ respexit. Tunc enim fideles ex gentibus & Iudæis fuerunt cōmunicatione coniuncti. Aegyptus mundus est, quem Deus vicit vt homines saluos faceret. Quid aliud nobis vult significare propheta per eos, qui ad Deum fuerunt cōuersi, quàm conuertendas esse gentes ad fidem Christi, & lingua sancta locuturas? Lingua mūdi lingua est Aegyptiaca, lingua verò verorum Christianorum sancta est. Pij homines lingua Hierosolymæ, impij verò lingua Aegypti loquuntur. Vis hominē cognoscere cuius sit nationis, audi eum loquētem: sermo enim eum manifestū facit. Ex abundātia cordis, vt Christus ait, os loquitur. Omnis homo aut habitator est Hierosolymę aut Aegypti, aut tenebrarum & perturbationum, aut visionis pacis colonus, cognoscitur autem in verbis. Nam vt dicebat Themistocles, sermo est similis stragulis picturatis: vt enim illæ, dum extenduntur, imagines ostendunt, at dū contrahuntur, celant easdem: sic oratio prolata animum demonstrat, & aperit, quæ abscondita eum absconditum tenebat, & occulta, occultabat. Vnde quidam sapiēs dicebat. Qualis est homo, talis est eius sermo. *Matt. 12.* *Simile.*

Ciuitas Solis.] Hæc erat pulcherrima quædam & florentissima ciuitas, cuius propheta meminit ob eius præstātiam & excellentiam.

In illa die erit altare Domini in medio terræ Aegypti.] Hæc non solùm nostri, sed etiam Iudæi de Christi aduentu intelligunt. Et est sensus: Cùm Christus venerit, & homines docuerit, atq; sua morte ipsam mortem occiderit, erit in medio Aegypti, hoc est in medio mundi altare vnum, in quo Deus offeretur, erit vna ecclesia, vnum baptisma, vna fides.

Et

Et titulus Domini iuxta terminum eius.] Sensus est: In terminis Aegypti erit titulus in signum & memoriam Dominicæ passionis, hoc est in vniuerso mundo coletur memoria redemptionis humanę. Capitur titulus pro monumento, & perpetua rerum gestarum memoria, quemadmodum capite vigesimooctauo Genesis, vbi memoriæ proditum est, erexisse Iacob lapidem in titulum, in memoriam mirabilis illius scalę, quam ibi viderat: & promissionis, quàm à Domino acceperat. Vel sic: In altari erit titulus, hoc est, statua, aut figura: in quam significationem accipitur sextodecimo capite Leuitici, vbi dicitur: Non facietis vobis idolum, & sculptile, nec titulos erigetis. In lib. 2. Regum cap. 18. ita scriptũ est: Porrò Absalon erexerat sibi cùm adhuc viueret, titulum, hoc est, statuam. Quamuis nonnulli per titulum pyramidem, alij arcum triumphalem interpretentur. Ego existimo per altare Aegypti ecclesiam intelligi, & per titulum honorem Christo exhibendum, aut memoriam nostrę redemptionis in altari celebrandam. Iudęi nonnulli asserunt hanc Esaiæ vaticinationem fuisse tempore Machabæorum completam, quando Onias in Aegypto altare Deo ædificauit. Sed longè falluntur opinione. Quin potius Onias peccauit, quia præceptum Domini confregit, quo est in lege prohibitum, ne durante lege altare Domino in Aegypto ædificaretur. Præterea si hoc Iudæi interpretantur de tempore Messiæ, qui fieri potest, vt tempore Machabæorum impleretur? Sed cùm in lege sit prohibitum fieri altare extra Hierosolymam, & Esaias prædixerit in Aegypto rectè faciendũ, indicat legem abrogandam & antiquandam esse. Translato enim sacerdotio, vt verbis Paulinis vtar, necesse est, vt & legis translatio fiat.

Clamabunt enim ad Dominum.] Versantes Aegypti in ærumnis clamabunt ad Dominum, & ipse eos exaudiet, mittetq; eis saluatorem, hoc est Christum, qui appellatur Iesus, hoc est saluator, qui eos ab animorũ hostibus eripiat. Et cognoscetur Christus ab omnibus fidelibus. Hoc vaticinatus fuit iis verbis Ieremias: Omnes cognoscent me, ait Dominus, à minimo eorum vsque ad maximum. *Ierem. 31.*

Et percutiet Dominus Aegyptum.] Post magnam cladem conuertentur Aegyptij, & Deus illis medebitur. Dominus percutit, & simul medetur. Dũ aliud agere videtur, agnitionem sui affert hominibus. Punit vt misereatur: quem enim diligit Dominus corripit, vt ait Apostolus ad Hebræos scribens,

bens, & castigat omnem filium, quē recipit: & Iob, Ipse, inquit, vulnerat, & medetur: percutit, & manus eius sanabunt. *Heb. 4. & 7.*

In die illa erit via de Aegypto in Assyrios.] Significat concordiam & commercium, & spiritualem ac euangelicam pacem inter gentes, quę erant in Christum creditur ę, de qua pace vide ea quæ supra annotauimus cap 2.

In die illa erit Israël tertius Aegyptio & Assyrio.] Hoc est, Erunt Israëlitæ sicut Aegyptij & Assyrij. Omnes credentes erunt in vna Ecclesia, fier enim vnum ouile, & vnus pastor. Et erit benedictio in medio terræ. non solùm benedicentur Israëlitæ, sed etiam gentes per Christum. Prædicit fore vt gentes essent æquales Iudæis. *Ioan. 10.*

Benedictus populus.] Populus Aegyptiacus anteà maledictus, erit benedictione cumulatus, & Assyrius erit opus manuum mearum: nam ego eum conuertam, in eiusq; conuersione clementiam meam magnopere demonstrabo. Et Israël erit hæreditas mea, qūia in Iudæa nascar & patiar. Fortasse ideò hæ tres regiones singulariter nominantur, & benedicendæ prædicuntur, quia in his creuit magnopere Christi religio, & fuit admirabilis quædam sanctorum monachorum abundantia.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XIX.

Deceperunt Aegyptum angulum populorum.] Pro angulo est in Hebræo pennath in singulari. Pagninus tamen posuit in plurali, ita vertēns: Errare fecerunt Aegyptum anguli tribuum eius. Et tunc est sensus: Sapientes, qui sunt anguli, quorum consilio populi coniunguntur & copulantur Aegyptum fefellerunt. Vbi aspicis officium esse sapientum & consiliariorū ciues coniungere, eosque inter sese amicitia beneuolentiaque conseruare. Potest verti: Deceperunt angulum populorum Aegypti. Vt sit sensus: Aegyptij sapientes deceperint regem, qui erat veluti angulus populorum Aegypti: Volens diuinus vates ostendere Aegypti miseriam & excidium, satis esse duxit indicare, esse regem à suis consiliariis seductum atque deceptum.

Ciuitas Solis vocabitur vna.] Hic variant Hebræa exemplaria. Nam in nonnullis pro Sole est ha cheres, in aliis verò haheres. Prior dictio significat Solem, vt Iob capite nono. Qui præcepit soli, & non oritur. Posterior verò contritionem,

nem, euersionem, & vastationem. Diuus Hieronymus legit cheres, Pagninus heres. Cum igitur in Hebraicis codicibus sit varietas, quid mirum est in latinis interpretibus inueniri varietatem? Chaldæus paraphrastes habet: ciuitas Solis: quemadmodum est in editione vulgata cum diuo Hieronymo. Et hæc videtur recta interpretatio: Nam in Aegypto fuit erat quædam ciuitas appellata Heliopolis, vt author est Herodotus libro secundo, quam Diodorus Siculus Thebas esse ait. Et Iosephus capite septimo libri secundi Antiquitatum, & capite quarto libri tertiidecimi eam in Aegypto sitam esse asserit. Quod à diuinis literis non discrepat. Est autem perspicuum ἡλιόπολιν Latinè sonare Solis ciuitatem. Inuenies hoc nomen Geneseos capite quadragesimoprimo, vbi scriptum est Putipharem Aegypti fuisse Sacerdotem Heliopoleos. Cum versione communi, & Chaldæa paraphrasi, & diuo Hieronymo, concordat Symmachi versio. Quare ea est meo iudicio tenenda. Non enim solum magnorum scriptorum authoritate fulcitur, sed etiam admirabilem in spirituali intelligentia habet doctrinam. Ait propheta in hac Aegypti ciuitate tantam fore conuersionem, vt relictis idolis, & Aegyptio sermone, vnum Deum colerent, linguaque Chananitica loquerentur. Fieri non potest, vt ciuitas Aegypti, hoc est anima tenebris circunfusa, atque errorum scelerumque caligine cooperta, ad Deum conuertatur, nisi fuerit diuini Solis radio illustrata. Solisque ciuitas appellatur. Sed si hoc nomen scribatur litera siue potius aspiratione hac ה, deriuatur à verbo haras, quod significat destruere & conterere, vt apud nostrum Prophetam capite quartodecimo: Vrbes eius destruxit: Et in Psalmo quinquagesimooctauo. Deus conteret dentes eorum. Ideo potest verti: Ciuitas contritionis siue euersionis, nequesine mysterio. Vt enim oportet corrumpi veterem phœnicem, vt aiunt, incendio & flagrare, vt noua oriatur, sic oportet hominem veterem conteri & corrumpi, vt nouus renouetur. Ait enim Apostolus in epistola sua secunda ad Corinthios: Licet is qui foris est, noster homo corrumpatur, tamen is, qui intus est renouatur de die in diem. Et ad Romanos scribens ait: Nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri. Et ad Colossenses. Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram: & paulò post: Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induites nouum eum, qui renouatur in agnitione Dei, secundū imaginem

Similitudo.

2. Cor. 4.

Rom. 12.

Col. 3.

ginem eius, qui creauit eum. Et in prima ad Corinthios: Ex purgate vetus fermentum, vt sitis noua consperſio. Et ad Epheſios: Deponite vos ſecundum priſtinam conuerſationem veterem hominem, qui corrumpitur ſecundum deſideria erroris, renouamini autem Spiritu mentis veſtræ, & induite nouum hominem, qui ſecundum Deum creatus eſt, in iuſtitia & ſanctitate veritatis. Quemadmodum igitur illa Aegypti ciuitas erat conterenda, vt Deum piè coleret, ſic homo, vt Deo obtemperet, ſanctaque religione veneretur, debet ipſum conterere, dareque operam, vt ratio conculcet & retineat appetitus, ne modum tranſeuntes, & obedictiam abiicientes, animum perturbent, eiuſque conſtantiam à ſua ſede & ſtatu deiiciant. 1. Cor. 5. Epheſ. 4.

Argumentum Capitis XX.

Prædicitur Aegyptiorum & Aethiopum captiuitas. Idē eſt argumentum huius capitis & duorum præcedentium: eſt enim hoc caput quaſi auctarium illorum.

CAPVT XX.

IN anno quo ingreſſus eſt Thartan in Azotum, cum miſiſſet eum Sargon rex Aſſyriorum. & pugnaſſet contra Azotum, & cepiſſet eam: in tempore illo locutus eſt Dominus in manu Eſaiæ filii Amos: dicens: Vade, & ſolue ſaccum de lumbis tuis, & calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et fecit ſic vadens nudus, & diſcalceatus. Et dixit Dominus: Sicut ambulauit ſeruus meus Eſaias nudus & diſcalceatus, triam annorum ſignum & portentum erit ſuper Aegyptum, & ſuper Aethiopiam: ſic minābit rex Aſſyriorum captiuitatem Aegypti, & tranſmigrationem Aethiopiæ, iuuenem & ſenem, nudam & diſcalceatam, diſcoopertis natibus ad ignominiam Aegypti. Et timebunt & confundentur ab Aethiopia ſpe ſua, & ab Aegypto gloria ſua. Et dicet habitatio inſulæ huius in die illa: Haccine erat ſpes noſtra, ad quos confugimus in auxilium, vt liberaret nos à facie regis Aſſyriorum? & quomodo effugere poterimus nos?

EXPLANATIO.

In anno quo ingreſſus eſt Thartan in Azotum.] Azotus, vt refert Ioſephus Hebræus, vrbs fuit Paleſtinæ, quam expugnauit

gnauit Thartan dux Sennacheribi Assyriorũ regis, qui hic Sargon appellatur: habebat enim Sennacheribus, vt annotauit D Hieronymus, multa nomina. Huius Thartanis meminit scriptura libro quarto Regum, capite 18. Anno igitur quo Azotus fuit capta, præcepit Deus Esaiæ, vt deponeret tunicam sacceam, qua induebatur, & calceamenta tolleret de pedibus suis, quod Esaias fecit in signum nuditatis futuræ Aegypti & Aethiopiæ, quæ regiones fuerunt tribus annis ab Assyriis euersæ. Et Aegyptij ac Aethiopes, qui ex prælio euaserunt, fuerunt capti, & ab Assyriis in Assyriã abducti, vbi nudi, vestibus & calceamentis spoliati, in suminia ignominia versabantur. Hoc vaticinatus fuit Esaias: vt viderent Iudæi vastandos esse Ægyptios, in quibus spem suam collocauerant, & ad quos contempto & derelicto Deo confugere decreuerant.

Solue saccum de lumbis tuis.] Hic erat habitus prophetarum populi delicta plangentium, & propria corpora cilicio dominantium.

Et fecit sic, vadens nudus & discalceatus.] Aspice prophetæ obedientiam. Erat Esaias illustri loco natus, vir nobilitate & authoritate præstanti, & non erubuit nudus incedere: nihil enim honestius & illustrius iudicauit, quàm Dei præceptis obedire. Sunt qui existiment hæc in visione imaginaria gesta fuisse. D. tamen Hieronymus realiter inquit contigisse, quẽadmodum litera sonare videtur. Existimo tamen eum ita fuisse nudum, vt verendas partes rectas habuerit.

Trium annorum signum.] Hoc est, Hæc nuditas prophetæ erit signum euersionis Aegyptiorum & Aethiopum, ipsis Aegyptiis opem ferentibus, quæ durabit tribus annis, quibus Aegyptus & Aethiopia vastabuntur. Vel indicat illam euersionem venturam esse translactis tribus annis. Fortasse ter nudus incessit vates.

Nudam & discalceatam.] In ipsa transmigratione ibunt Ægyptij & Aethiopes vestibus & calceamentis nudati, tam iuuenes quàm senes. Perpende Aegyptij, hoc est, tenebris circunfusi, Pharaoni, hoc est, dæmoni seruientes, captiui ducũtur ab Assyriis, hoc est, à peccatis. Est enim peccatũ vilis quędam & infamis captiuitas, in qua omnes detenti nudi sunt, veræ dignitatis vestibus & ornamentis priuati. At qui charitate sunt prædíti, soli sunt veste nobilissima induti. Hæc est
Matt. 22. vestis illa de qua Christus apud Matthæum. Amice, inquit, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem? Et A-

postolus

postolus Petrus, Charitas, inquit, operit multitudinem pec- 1. Petr. 4.
catorum. Et Dauid in Psalmo: Beati, inquit, quorum remis- Psal. 21.
sæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Charitas enim operit & tegit: vnde qui sine ea sunt, meritò nudi dicuntur, quod significans diuus Ioannes dicebat cuidam in Apocalypsi: Nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pau- Apoc. 3.
per, & cæcus, & nudus. Ideo ait scriptura primos nostros Gen. 3.
parentes, cùm in peccatum inciderunt, cognouisse se esse nudos. Quamuis enim ante peccatum nudi essent, habebāt tamen pro vestimento diuinam quādam dignitatem, quam, si in illo fœlici statu permansissent, non amisissent, quin potius fuissent semper admirabili quadam gloria cumulati. At cùm Dei præceptum transgressi sunt, erubuerunt, & fuerunt hac veste nudati, & senserunt anxios timores, inanes solicitudines, aliasque perturbationes, qua in eos tanquam procellæ & tempestates irruerunt. Est igitur charitas diuina quædam vestis. Hæc est vestis illa qua Elias operuit Eli- 3. Reg. 19.
sæum, quem inuenit arantem. Hac enim indutus Elisæus combussit aratra, in quorū igne coxit duos boues, quos occidit, & statim secutus est Eliam, qui super eum pallū proiecerat. Quid per Elisæum terram colentem intelligitur, nisi peccator terrenis operibus implicatus? Quid per Eliam Figura.
igneo curru cœlum ascendentem, nisi Christus charitate inflammatus, in cœlum assumptus? Cùm Christus peccatorem cooperit pallio diuinæ gratiæ, statim homo terrena ac turbulenta negotia, & impia commercia reliquit: & iuga boum, hoc est, mundi vincula, & nefarios labores contēnit. comburit aratra, hoc est, instrumēta peccandi: & boues, qui iuga mundi portabant, occidit, & coquit aratrorū igne, hoc est, appetitus interficit, & seipsum occidit igne cōtritionis peccatorum, ita vt iam ipse qui antea erat non viuat, sed sit Deo immolatus. Nō viuat homo carnalis, sed spiritualis, non homo terrenus, sed cœlestis, quemadmodū de seipso D. Paulus dicebat: Viuo autem iam non ego, viuit in me Christus. Galat. 2.
Ille Paulus qui antea viuebat, erat in cruce immolatus, iuxta id quod ipse dicebat: Mihi absit gloriari nisi in cruce Galat. 6.
Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Aspicis itaque quid profuerit Elisæo pallium illud, quo fuit ab Elia indutus, per quod charitas significatur, sine qua Ægyptij nudi & discalciati dicuntur. Hiqui Pascha Domini celebrabant, calceati erant, vt in libro Exodi referunt diuinarum literarum monimēta: at Æ- Exod. 18.

gyptij

gyptij scelerum vinculis astricti, erant pedibus nudi, quoniã verum pascha dignè nõ comedebant. Pasca enim nostrum,
1.Cor.5. vt ait Apostolus, immolatus est Christus, quem ipsi non sequebãtur, per quos nefarij omnes mortiferis sceleribus vulnerati intelliguntur. Cæterùm litera poterit ita ordinari. Sic minabit rex Assyriorum captiuitatem, & transmigrationem nudam & discalceatam, hoc est, Aegyptios & Aethiopes nudos & discalciatos.

Et timebunt, & confundentur.] Sensus est: Cadent Iudæi animo, & pudore afficientur, videntes captiuos afflictos, & ærumnosos Aegyptios, quibus ipsi fidebant, & quorum auxilio gloriabantur.

Habitator insulæ huius.] Insulam appellat Hierosolymam, qui erat fluctibus Assyriorum concussa, & bellis ac periculis circumagitata. Alij per insulam totam Iudææ terram intelligunt, quòd mari alluatur: nam ab occasu cingitur mari mediterraneo, à meridie verò mari Galilææ. Forrasse insula appellatur Hierosolyma, respectu Babylonis, quã in sequenti capite propheta appellat mare, ob eius incredibilem magnitudinem.

Hæc erat spes nostra.] Verba sunt Iudæorum Aegyptios vastatos ignominiaq; affectos videntium. Videte vbi ipẽ nostrã ponebamus, in hominibus qui seipsos liberare nõ potuerunt. Damascus in qua Israël spẽ posuerat fuit euersa. Iudæa fidit Aegypto, fuit Aegyptus vastata. Aegyptij cõfugiebant ad Aethiopes, at Aethiopes fuerũt ab Assyrijs superati. Assyrij victoriis ac triũphis elati, viribus suis gloriã suã tribuẽtes, victi fuerunt à Babyloniis. Babylonij impietate & insolẽtia gloriantes, & Iudæos in misera & acerba captiuitate retinentes, fuerunt à Medis & Persis grauiter oppressi, & ampliſsimis opibus spoliati, & ita miseri ex alto apparentis, sed falsæ dignitatis gradu præcipites ruerunt. Persæ & Medi fuerunt ab Alexandro contriti & deleti. Alexander verò superbia elatus periit veneno, eiusque regnum fuit diuisum &
Similia. seiunctum. Vide Dei iudicia, humanarumque rerum mutationes. Quod fretum tot habet vicissitudines? Qui menſis Martius tot habet florum ac colorum varietates? Quæ rota facilius mouetur quàm mundus? Vt enim sæpenumerò
Simile. contingit, in magna aëris tranquillitate oriri repentè æquam & horribilem tempestatem, sic in statu fœlici rerumq; gestarum gloria florenti, successibus prospero flatu & ad voluntatem fluentibus, incidunt sæpissimè acerbissimæ rerum

pertur-

perturbationes, luctuosissimæ calamitates, incredibiles malorum omnium procellæ. Quare non debemus mundo fidere, nec eius prosperitatem firmam & stabilem putare.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XX.

Locutus est Dominus in manu Esaiæ.] Pro in manu est in Hebraico beiad: quod significat in manu, quemadmodū vertit interpres noster. Potest etiam verti. Per manum Esaiæ, quēadmodum habet versio Pagnini. Et quoniā dictio iad, quæ hoc in loco est, significat prophetiam, vt in annotationibus in caput octauum explicui, poterat verti. Locutus est dominus per prophetiam Esaiæ, hoc est, per Esaiam prophetam. Eodem modo illud Malachiæ cap. 1. vbi editio vulgata habet: Onus verbi Domini ad Israël in manu Malachię: poterat etiam verti, per prophetiam Malachię. Quasi diceret: Sequitur grauis & criminatoria oratio ad Ismaelē, quam Deus loquutus est per prophetam Malachiam.

Confundentur ab Aethiopia spe sua.] Hoc est, in qua spem suam posuerant. Pagninus vertit: Pudore afficientur ab Aethiopia aspectu suo. Id est, in quam oculos coniiciebant, ab ea pendentes, & auxilium expectantes. Potest verti: Suffundentur ab Aethiopibus, in quos respiciunt. Quæ omnia in idem recidunt. Solemus enim in eos oculos coniicere, à quibus opem expectamus: vnde aspectus pro spe & cōfidentia ponitur.

Argumentum Capitis XXI.

Prædicit diuinus vates euertendam esse Babylonem à Persis & Medis, Idumæam autem & Arabiam ab Assyriis & Chaldæis. Pertinet autem huius capitis prima pars ad caput tertium decimum & quartumdecimum, in quibus etiam fuit Babylonis vastatio prænuntiata. Vaticinatur toties Esaias de Babyloniorum excidio, quoniā ab iis erant Iudæi vastandi & in acerbam captiuitatem adducendi.

CAPVT XXI.

ONus deserti maris. Sicut turbines ab Africo veniunt, de deserto venit, de terra horribili. Visio dura nuntiata est mihi, qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat. Ascende Aelam, obside Mede, omnem gemitum eius cessare feci. Propterea repleti sunt lumbi mei dolore, angustia possedit me, sicut angustia parturientis: corrui cum audirem: conturbatus sum, cū viderem. Emarcuit cor meum, tenebræ stupefecerunt me: Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum. Pone mēsam, contemplare in specula: comedentes & bibentes, surgite principes, arripite clypeum. Hæc enim dixit mihi dominus: Vade & pone speculatorem: & quodcunque viderit annunciet. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, & ascensorem cameli: & contemplatus est diligenter multo intuitu. Et clamauit vt leo: super speculā domini ego sum, stans iugiter per diem: & super custodiam meam ego sum, stans totis noctibus. Ecce, iste venit ascensor vir bigæ equitum, & respondit & dixit: Cecidit cecidit Babylon, & omnia sculptilia deorum eius contrita sunt in terram. Tritura mea, & filia areæ meæ quæ audiui à Domino exercituum Deo Israël, annunciaui vobis.

Abac. 3. Ioan. 2.

Abac. 2.

Ierem. 51. Apoc. 16.

EXPLANATIO.

Onus deserti maris.] Solent prophetæ ea quæ verbis obscuris, & explicatu difficilibus scripserunt, postea apertius explanare. Id quod hoc in loco fecit Esaias. Esset enim non parua difficultas in expositione principij huius capitis, nisi ipse vates postea explicaret, hoc mare desertum, cuius onus viderat, esse Babylonem, cum ait: Cecidit cecidit Babylon. Ex quo perspicuum est per mare desertum Babylonem sine dubio significari. Et cùm onus significet prophetiā, in qua prædicitur dolor & afflictio, sensus horum verborum hic est: Sequitur vaticinium, in quo Babylonis calamitas prænuntiatur. D. Hieronymus existimabat appellari Babylon mare, ob eius magnitudinem, & multitudinem habitātium. Fortasse ideo scriptura hoc tropo vtitur, quia quemadmodum mare multa in se flumina recipit, sic Babylon multa regna. Desertum appellatur ab officio, quod alia regna deserta faceret. Vel quia erat in solitudinem redigenda. Sic apud Ierem. c. 51. vbi hęc Babylonis euersio prænuntiatur, ait Deus,

Deus. Desertum faciam mare eius, & siccabo venam eius, & erit Babylon in tumulos, habitatio draconũ, vt stupor & sibilus, eò quòd nõ sit habitator. Potest fortasse appellari mare, quod mare sit inquietum, sæuum, & tempestuosum, perspicuũ est enim fuisse Babylonios superbos, immanes, & procellas ac tempestates in alias nationes mouentes, & excitantes. Ita dictum est in psalmo: Sonuerunt & turbatæ sunt aquæ eorum. Vbi immanitas & concitata vis impiorum aduersus fideles mari procelloso, & vndarum impetu montes concutienti comparatur. Psal. 65.

Sicut turbines ab Aphrico veniunt.] Verba sunt Babylonis, quã Esaias facit loquentem, & calamitatem quam explicantem, acsi diceret: Venit mihi hæc calamitas & vastitas de deserto, & terra horribili, hoc est, de Persia & Media, quemadmodũ veniunt turbines & procellę flante vẽto Aphrico. Significat propheta esse Babylonem vastãdam subitò & vehementi cũ tumultu à Cyro & Dario. Possunt esse verba ipsius prophetę. Est autem Aphricus ventus flans à parte meridionali inter Austrum & Zephyrum, cuius meminit iis verbis Horatius in Odis. Luctantem Icariis fluctibus Aphricum. Cæterùm poterit hoc in loco verti pro ab Aphrico à meridie, hoc enim nomen nægæu, quod hic ponitur, meridiem etiam significat, vt Genesis cap. 28. Dilataberis ad orientem, & occidentem, & septentrionem, & meridiem, & quoniam ventus Auster flat à meridie: ponitur etiam pro austro, vt Iosue cap. 17. Ephraim sit ab austro. & Esaiæ cap. 30. Onus iumentorum austri. Sed quoniam ventus Aphricus parum dĩ flat ab Austro, & vt diximus, inflat à meridie, vertit noster interpres: Sicut turbines ab Aphrico. Pro quo Pagninus transtulit Austrum.

Visio dura nuntiata est mihi.] Id est, prophetia de Babylonis euersione, quam egò mentis oculis aspexi.

Qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est vastat.] Medos & Persas appellat incredulos, & depopulatores, quos dicit infideliter, hoc est, immaniter & impiè Babylonem vastaturos. Fortasse ideò dicit, Infideliter agit, quia cùm Cyrus amicus esset regis Babylonis, fidem fregit, eique bellum crudelissimum intulit. Sunt qui dicant Cyrum pacem finxisse cum rege Babylonis, & sic eum dolo & fraude interfecisse, quum esset ab eo ad cõuiuium inuitatus. Capite 5. Danielis scriptum est, Balthasarem regem Babylonis fecisse magnum conuiuium, & eadem nocte fuisse interfectum, succesisseque

ceſsiſſeque in regnum Darium Medum. Vbi nulla fit mentio Cyri, quod iunior eſſet auunculo ſuo Dario Medo, Artaxerxes filio. Sed in eodem capite ſcriptum eſt, vaticinatum fuiſſe Danielem regnum Babylonicum dandum eſſe Medis & Perſis: nam Darius fuit Medus, Cyrus autem Perſa, qui poſtea imperauit.

Aſcende Aelam, obſide Mede.] Verba ſunt, quæ vates audiuit, quibus Deus Aelamitas & Medos inſpirauit, vt Babylonem oppugnarent, & euerterent: Senſus eſt: Parate bellum, & Babylonem obſidite vos ô Aelamitę & Medi. Ne timeatis eius fortitudinem & munitionem, nã omnem gemitum & dolorem, quem aliis nationibus inferebat, ceſſare facia: iam amplius neminem affliget, quoniã à vobis funditus euertetur. Aelam ciuitas eſt Perſidis, ſed pro tota Perſide accipitur. Appellãtur etiam Perſarum principes Aelamitæ, ab Aelam filio Sem, vt ait Ioſephus. Id quod dicit: Omnem gemitum eius ceſſare feci: poteſt etiã habere hunc ſenſum: Tantus erit Babylonis timor, vt ne gemitũ quidẽ audeat liberè proferre.

Propterea repleti ſunt lumbi mei dolore.] Verba ſunt prophetę, qui pietate motus perniciem Babyloniorũ dolebat. Sunt qui dicãt verba eſſe Balſaſaris, vel vt in aliis codicibus inuenitur, Balſaſaris regis Babylonis. Cæterum lumbos impleri dolore, ſignificat imbecillitatem & fragilitatem, ſicut contra lumbos ſuccingere ſtrenuitatem & fortitudinem ſignificat.

Babylon dilecta mea poſita eſt mihi in miraculum.] Hoc eſt, in admirationem. Si verba ſunt Balthaſaris, apertus eſt ſenſus: ſi autem ſunt Prophetæ, dicendum eſt, Babylonios eſſe ab eo dilectos quatenus proximi erant, & à Deo creati, non autem quatenus improbi & infideles. Eos enim, quatenus tales erant, deteſtabatur ſanctus vates, non eorum naturam oderat, ſed malitiam. Rex Dauid omnes homines diligebat, & tamen dicebat: Iniquos odio habui, & legem tuam dilexi, & alio in loco: Odiui Eccleſiam malignantium, & cum impiis non ſedebo. & alibi, Nónne qui oderunt te Domine oderam: & ſuper inimicos tuos tabeſcebã perfecto odio oderã illos, & inimici facti ſunt mihi. Aſpicis igitur ſanctum regem, qui omnes homines amore proſequebatur, qua ratione tales erant, odio habuiſſe, eorumque ſcelera fuiſſe deteſtatum.

Pſal.118.

Pſal.25.
Pſal.138.

Pone menſam.] Alludit ad conuiuium, quod Rex Babylonis fecit eo die, quo interfectus eſt.

Contemplare in ſpecula.] Cùm paratum eſſet conuiuium, miſſus

missus est speculator, qui videret ex specula num inimici vrbem inuaderent, qui videns eos adoriri ciuitatem, alloquitur Babylonios comedentes, exclamans, vt surgerent, & arma arriperent. Potest hoc ita explanari: Instrue mensam tu ô Babylon, & contemplare in specula, hoc est, in scriptura manus scribētis, quæ miserabiliter in pariete apparuit, vt est apud Danielem 5. cap. Et vos ô Medi & Persæ, qui cum rege Babylonis accumbitis, surgite ad occidendum regem.

Vade & pone speculatorem.] Verba sunt Dei Prophetam alloquentis, vade tu ô Esaiæ, & pone te speculatorem. Et quæcunque hic speculator viderit, annunciet. Et vidit currum. Nunc loquitur Esaias. Et hic speculator, hoc est, ego ipse, vidi currum duorum equitum, & trahebant currum asinus & camelus. Hi duo equites erant Cyrus rex Persarum, & Darius rex Medorum duo animalia, quę currum trahebant, erant duo exercitus, nempè Medorum & Persarum. Per asinum intelliguntur Persæ, qui ante Cyrum neglecti, in obscuritate iacebant per camelum Medi, qui semper fuerunt in omnium gentium luce & celebritate constituti. Et speculator ille, qui mentis oculis hæc aspexerat, clamauit vt leo. Quis autē esset hic speculator, explicat, esse seipsum dicens: Super speculam Domini ego sum stans iugiter per diem, & super custodiam meam ego sum stans totis noctibus. Quibus verbis indicat Propheta, se positum esse veluti in specula, ex qua videret spiritu prophetali ea, quæ erāt vēturа. Denique imperio diebus ac noctibus obediret, vt ea, quæ Deus præciperet, loqueretur, & literis mandaret. Indicat præterea, diuinos vates esse speculatores, iuxta id quod apud Ezechielem ait Deus: Fili hominis speculatorē dedi te. Id autem quod dicitur. Exclamauit vt leo, potest habere hūc sēsum. Exclamauit speculator dicēs: venit Cyrus vt leo. *Ezec. 3.*

Ecce iste venit ascensor.] Hæc sunt quæ clamabat speculator, nimirum ipse propheta Esaias: Ecce venit Cyrus contra Babylonem, quę est vastanda, & omnia eius idola conterenda. Meminit idolorū, vt perpenderent Iudæi quàm fragilia adiumenta quæsiuissent, nempè idola, quæ erant confringenda, & pedibus conculcanda.

Tritura mea & filia areæ meæ, quæ audiui à Domino exercituum Deo Israël annūtiaui vobis. Onus Dumah. Ad me clamat ex Seir, Custos quid de nocte? custos quid de nocte? Dixit custos: Venit manè & nox. Si quæritis quærite: conuertimini & venite. Onus in Arabia. In saltu ad vesperam dormietis in semitis Dodanim.

nim. Occurrentes sitienti ferte aquam: qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrite fugienti. A facie enim gladiorum fugerunt, à facie gladii imminentis, à facie arcus extenti, à facie grauis prælii: quoniam hæc dixit Dominus ad me: Adhuc in vno anno quasi in anno mercenarii, & auferetur omnis gloria Cedar. Et reliquiæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur: Dominus enim Deus Israël locutus est.

Tritura mea & filia areæ meæ.] Apostrophe est ad Hierosolymam, quam appellat triturā, quòd esset multis afflictionibus triturata & oppressa, qua ratione eam etiam appellat filiam areæ, est enim area, vbi frumēta arescunt & teruntur, de quâ ait Virg. 1. Georg. lib. Area tum primùm ingenti est æquanda cylindro. Vel quia templum Salomonis 2.Par.3. ædificatum est in area Ornæ, vt est in lib 2. Paralip. mandatum memoriæ, vt lib. 1. cap. 21. & 2. Regum cap. vltimo, ideò voluit Hierosolymam filiam areæ appellare. Est igitur sensus: Credo ô Hierosolyma iis, quæ de euersione Babylonis vaticinatus sum, nam Deus est qui loquitur, qui nunquam fallit. Vel sunt verba Dei dicentis, Babylonem futuram esse triturā & areā, hoc est, conquassandā & conculcandam esse ab hostibus, sicut frumētum in area conteritur & trituratur. Prima interpretatio est D. Hieronymi: Tu verò perpende Hierosolymā ciuitatem sanctam, homines in visione pacis, in Sione, hoc est, in alta contemplationis specula collocatos *Simile.* trituram appellari, & filios areæ Dei. Nam quemadmodum triticum, quod est in horreum recondendum, prius à bobus trituratur, vt ab eo excutiantur paleæ, & ipsum purum remaneat, sic viri iusti in hoc mundo variis afflictionibus teruntur, multisque inuidiæ telis expositi, atque infinitis calamitatibus oppressi à bobus, hoc est, à sceleratis, veraque sapientia carentibus conculcantur, vt sic mundi & purificati, nudi à paleis & terrenis affectibus in horrea Christi, hoc est, in cœlestes mansiones reconditi, diuina visione in æternum fruantur. Aspicis igitur esse hunc mundum afflictionum aream, cœlum autem iustorum cellarium.

Onus Duma] Duma regio est Idumææ, iuxta quam sunt montes Seir, hoc est, pilosi & hispidi hominis, qui fuit Esau. Seir enim pilosum significat. Pro Duma vertunt lxx. Idumæam. Perspicuum est enim, Idumæam esse regionem Esau. quæ quod ille Edom vocabatur, tale nomen accepit. D. Hieronymus existimat hanc Idumææ captiuitatem, factā fuisse ab Assyriis, aut Nabuchodonosor. Quæ autem fuerit

huius

huius vastationis causa, aperit Amos propheta cap. 1. ita dicens: Super tribus sceleribus Edom, & super quatuor non conuertam eum, eò quòd persecutus sit in gladio fratrem suum, & violauerit misericordiam eius, & tenuerit vltra furorem suum, & indignationem suam seruauerit vsq; in finem: Vbi vides ideò Idumæos fuisse afflictos & vastatos, quia cùm Iudæos amore prosequi deberent, hostili odio persecuti sunt. Eam ob causam dicebat diuinus psaltes: Memor esto Domine filiorũ Edom in die Ierusalẽ. Qui dicũt exinanite, exinanite, vsq; ad fundamẽtũ in ea. Quibus verbis Propheta precatur mala Idumæis, Babyloniosq; aduersus Hierosolymã excitantibus, vt eam funditus euerterent. Lege Ieremiam cap. 49. Ezechielem cap. 25. & Abdiam cap. 1. vt hanc vaticinationem plenius intelligas. *Psal. 136.*

Ad me clamat rex Seir.] Quoniam qui clamat patitur, significat iis verbis Diuinus vates Idumæorum afflictionem. Figura est metalepsis satis in diuinis literis frequens, quando vnum ex alio significatur. Hæc verba sunt Dei quasi dicentis: Habitatores montium Seir calamitatibus oppressi ad me clamant dicentes: Custos quid de nocte? Custos quid de nocte? Hoc est. Tu ô Deus qui eos qui ad te confugiunt custodis, & tueris, quare nos non prõtegis ab hac calamitatum nocte.

Dixit custos: Venit mane & nox.] Clamantibus Idumæis respondet Deus: Aliquando vobis luxit manè prosperitatis, nunc verò accedit & incubat atra nox afflictionis. Vos autem manè dum res vobis ad voluntatem fluunt, estis mei immemores, nocte autem caliginis & doloris me ore inuocatis. Igitur si quæritis quærite. Si meum auxilium implo ratis in ærumnis, implorate etiam in gaudiis. Si vultis vt vobis opem feram, conuertemini ad me toto vestro animo, & ad me properate. Nõ ore sed animo etiam meipsum quærite, & ego vos ab ærumnis, in quibus versamini, liberabo. Vbi aspicis ideò nos nõ esse aliquando à domino exauditos, & à calamitatibus ereptos, quia Deum toto animo non inuocamus. Ait enim scriptura Deuteronomij ca. 4. Cùm quæsieris Dominum Deum tuum, inuenies eum, si tamen toto corde quæsieris, & tota tribulatione animæ tuæ. Intuere quàm vtilis sit afflictio. Vt enim in machina, quam nostri Bõbardam vocant, ignis proiicit longissimè pilam vehementi impetu concitatam, sic afflictio eleuat feruentem orationem vsq; ad interiora cœli. Ideo dicit: Venit mane & nox. Quasi *Simile.*

dicat: Quæritis me in afflictione, non autem in lætitia. Narrat Pomponius Mela esse in Cyrenaica prouincia fontem admirabilem, media nocte feruentem, meridie verò frigidissimum, qui Solis fons appellatur. Tales nos absque dubio sumus: nam meridie prosperitatis tepescimus, nocte autem afflictionis igne diuini amoris inflammamur. *Simile.*

Onus in Arabia.] Arabia est regio Asiæ maioris inter Iudæam & Aegyptum, & est in tres partes distributa, in Arabiam felicem, Petræam, & Desertam. Et quamuis Arabia complectatur Ammonitas, Moabitas, Idumæos, Ismaëlitas, hoc in loco solùm agitur de ea, in qua habitant Ismaelitæ, qui sunt Cedareni progeniem ab Ismaële ducentes, qui falso nomine dicuntur Sarraceni, cùm potius Agareni dici debeant. Hi ob eam causam victi & vastati fuerunt, quia nullam benignitatem Iudæis ad eos confugientibus ostenderunt.

In saltu ad vesperam dormietis in semitis Dodanim.] Verba sunt quibus vates Iudæos profugos, & Hierosolymam ob Babyloniorum obsidionem relinquentes, alloquitur. Vos ô Iudæi fugietis in Arabiã, vbi in saltu & solitudine requiescetis ad vesperam, in itineribus ducentibus ad Dodanim locum in Arabia. Et statim conuertit sermonem ad Ismaelitas dicens: Occurrentes sitienti ferte aquam, &c. Quasi dicat: Ne sitis feri & immanes aduersus Iudæorum gentem, vestrum quærentem præsidium. Ferte aquam populo præ nimio solis feruore sitienti, porrigite illi panem ne fame deficiat.

Adhuc in vno anno quasi in anno mercenarii.] Annus mercenarii appellatur annus certus, & definitus, qui nec minuitur, nec vltra terminum extenditur, qua de re locuti sumus capite 16. Est igitur sensus: In vno anno certo & constituo euertetur regio Cedarenorum, & omnis eorum gloria obscurabitur.

Et reliquiæ numeri sagittariorum.] Alludit ad Ismaelem, qui fuit sagittarius, vt diuinæ literæ Geneseos cap. 21 testantur. Fortasse Ismaelitæ artem patris sequebantur. Hanc Agarenorũ vastitatem & cladem ferunt fuisse ab Assyriis illatam. Sunt qui dicant fuisse à Babyloniis. Fortasse fuerunt Ismaelitæ euersi prius ab Assyriis, & postea à Babyloniis: & ita illa verba. Adhuc in anno vno, &c. intelliguntur de prima euersione: illa autem verba, Et reliquiæ numeri, de secunda.

Anno-

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXI.

Qui incredulus est, infideliter agit, & qui depopulator est, vastat.] In Hebraico est in hunc modum: haboghed boghed ve haxodhedh. Duo tantũ sunt verba bis posita: vnum est baghad, quod significat infideliter agere, siue præuaricari vt Ieremiæ cap. 12. Bene est omnibus qui præuaricantur, & iniquè agunt: alterũ est xadhad, quod significat vastare, vt Ezechielis 32. Et vastabunt superbiam Aegypti. Ideo potest verti: Qui infideliter agit, infideliter agit, & qui vastat, vastat: vt sit sensus: Cyrus, qui in alios infidelis est, etiã Babyloniis fidẽ violabit, & qui alias regiones vastat, etiã Babylonẽ vastabit. Cyrum fidifragũ & immanem appellat, quia inuitatus à rege Babylonis cum paratis insidiis interfecit. Deberet certè regi, qui eum in ædem recipiebat, fidem etiam seruare. Septuaginta verterũt: Præuaricator præuaricatur, & iniquus iniquè agit. Potest ita verti: Irruit sceleratus in sceleratum, vastatorque in vastatorem, hoc est, Cyrus in Balthasarem Babyloniorum regem.

Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum.] Pro Babylone est in Hebræo næxæph, quę dictio significat caliginem rem caligine circunfusam, noctis initium, & ipsam noctem. Et quoniam Babylon appellatur caligo, monsque obscurus & caliginosus, vt cap 13. ostendimus, vbi pro caliginoso est in Hebręo nixpæh, ideò D. Hieronymus rectè pro caligine in loco vertit Babylonem. Potest verti: Nox à me desiderata versa est mihi in horrorem. Vel ita: Caligo desiderij mei facta est mihi in pauorem. Idem enim nomen miraculum, pauorem, & horrorem significat. Solet Hebraismus rẽ dilectã appellare rem dilectam rem desiderij. Pagninus vertit: Noctem amabilem mihi posuit in pauorem. Et ita sunt verba Balsasaris, seu vt in nonnullis codicibus inuenitur, Balthasaris regis Babylonis. In ea enim nocte, qua magnum iucundumq; conuiuium fecerat, vidit digitos scribentes in pariete verba suam pernicię significãtia, vt est apud Danielem 5. cap. Ait igitur: Nox illa, qua statueram animum remittere deliciisque affluere, versa est mihi in mœrorem & calamitatem. Tales sunt mundi voluptates & oblectationes. Quo tempore rex ille Babylonis lætitia gestiebat, neque erat illi quicquam magis in optatis, quàm vt omnes secum gaudio perfunderentur, fuit regno spoliatus, immaniterq; occisus.

O sal-

O falsam spem, ô volucrem variamq; vicissitudinem, ô cæcam cupiditatem, ô præposteram gratulationem, quàm subito ea, in quibus solent mortales spem suã vanè locare, ex lætitia & voluptate in luctũ atq; lachrymas conuertentur.

Onus Duma.] Pro Duma est in Hebraico Dumah à verbo Dum, quod significat tacere. Vnde dumah significat internum, vt in psalmo 93. Paulominus habitasset in inferno anima mea. Forsasse ita appellatur, quia ibi iacent damnatorũ animę nullos inter se lętos sermones conferentes. Quod significãs poëta Latinus ait lib 6. Dij quibus imperium est animarum, vmbręque silentes: Et chaos & phlegethon, loca nocte silentia latę. Poterat vertí Psalmus ille: Paulominis habitasset in silentio anima mea, vt per silentiũ infernus intelligeretur. Nomen enim hoc, quod significat infernum, silentium etiam significat, vt ait. D. Hieronymus. Quam ob causam in hoc Esaiæ loco Aquila pro dumah silentium posuit: ac si diceret Propheta: Video graue pondus super eos, qui silent, quando ea occurrunt, quæ non oportet silentio prętерire: graue enim crimen est aliquando tacere & veritatem abscondere. Prætерea omnes impij silent, quoniam ad Deum nequaquam clamant: clamantes enim tacent, quoniam animo non clamant. Quoniam tacui, ait Dauid inueterauerunt ossa mea, dum clamarem tota die. Vbi vides eum silere dum clamabat. Contrà verò iusti etiã silentes clamant. Vnde Dominus dicebat Moysi: Quid clamas ad me? Cùm tamen ipse taceret: Quoniam quamuis tacebat ore, animo tamen loquebatur, atque penetrabiles voces, ardentiaque suspiria cœlum transcendentia effundebat. Qui igitur Deũ ore tantùm inuocat, ab eo animum habent seuocatum, ne loquitur quidẽ. Hoc intelligens diuinus vates canebat: Clamaui in toto corde, exaudi me Domine, iustificationes tuas requiram. Et alibi: Tibi dixit cor meum, exquisiuit te facies mea, faciem tuam Domine requiram. Ergo super tacentes, super eos, qui ad Deum toto animo non confugiunt, neque clamant, sed mortiferis labibus inquinati maleficio & scelere pascũtur, videbat diuinus vates onus grauissimum immittere. Quid enim onerosius & grauius quàm iniquitatum multitudo? Hoc est, pondus, de quo aiebat vates: Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me. Poteris etiam per silentium hoc in loco inutile otium intelligere, iuxta id quod ait Sallustius insignis historiographus: Omnes homines qui sese studeat

Psal. 31.

Exod. 14.

Psal. 118.

Psal. 26.

Psal. 37.

studeant præstare cæteris animantibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant. Hi vitam silentio transire dicuntur, qui nihil agunt, quod post eorum mortem eos vixisse testetur. Hoc intelligēs Hesiodus asserebat otium opprobrium esse, negotium verò minimè. Quam sententiam Socrates approbat apud Xenophontem in libro de eius dictis & factis, ita eam interpretans, vt per otium & silentium vitium intelligat, per negotium verò virtutem. Nam eos tantùm aliquid efficere existimat, qui in honestatis studia incumbunt, eos verò otio silentióque ætatem transigere, qui cæcam cupiditatem, temerariam, bonarúmque cogitationum expultricem sequuntur. Omnis enim eorum memoria aut statim extinguitur, aut sensim obscuratur & euanescit. At illi in silentio non sunt, qui quamuis sileant, tamen de eorum vita haud quaquam siletur: cùm ea efficiant, quæ non solùm statim non obruuntur, sed potius perpetuis monumentis mandantur. Cæterùm pro dumah Septuaginta interpretes Idumæā transtulerunt.

In saltu ad vesperam dormietis.] Pro ad vesperam est in Hebraico baarau, quæ dictio significat vesperam & Arabiam. Ex quo effectum est, vt alij hoc in loco vesperam, Alij Arabiam transtulerint.

Argumentum Capitis XXII.

Describit diuinus vates luctuosum excidiū Hierosolymæ à Babyloniis inferendum, eiusque crudelem vastationem acerbámque captiuitatem scelere eius & impietate conflatā deplorat. Prædicit Sobnam hominem impium daturum esse, pœnas suarum fraudum, qui contra Dominum suum Ezechiam cum Sennacheribo coniurauit, essēque in eius locum iustum Eliachimū substituendū: Inde sumpta occasione aperit mysterium redemptionis humanæ per crucem, quā Christus glorioſam reddidit. Ea enim, quæ erat anteà infame extremúmque supplicium, fuit corpore Christi sacrata & illustris: atque post eius mortem mānsit in mōte Caluarię erecta, tanquam illustre trophæū, atque diuinæ victoriæ clarissimū monumētū. Ea gloriamur & munimur intelligentes esse illā excellentissimum nostræ dignitatis ornamentum & decus, nostræque salutis certissimum præsidium.

CAPVT

CAPVT XXII.

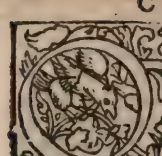

Onus vallis visionis. Quidnam quoque tibi est, quia ascendisti, & tu omnis in tecta? clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exultans, interfecti tui non interfecti gladio: nec mortui tui mortui in bello. Cuncti principes tui fugerũt simul, darecq. ligati sunt: omnes qui inuẽti sunt, vincti sunt pariter, procul fugerunt: Propterea dixi, recedite à me, amarè flebo: nolite incumbere vt consolemmi me super vastitate filiæ populi mei. Dies enim interfectionis & conculcationis, & fletuum domino Deo exercituum in valle visionis, scrutans murum, & magnificus super montem. Et Ælem sumpsit pharetram, currum hominum equitis, & parietem nudauit clypeus. Et erunt electæ valles tuæ plenæ quadrigarum, & equites ponent sedes suas in porta. Et reuelabitur operimentum Iudæ, & videbitis in die illa armamentarium domus saltus, & scissuras ciuitatis Dauid videbitis, quia multiplicatæ sunt.

EXPLANATIO.

Onus vallis visionis.] Vaticinium annuntians afflictionem, onus vt est à nobis aliis in locis explicatum, appellatur. Vallem visionis appellat Diuus vates Hierosolymã, quòd esset Prophetarum domicilium: prophetia enim, vt primo capite fusè ostendimus, vocatur visio, quasi res certissima, & mentis oculis perspecta. Est igitur horum verborum sensus: Sequitur vaticinium prænuntians calamitatẽ Hierosolymę, quã coluerunt diuini vates futura vidẽtes. Sed cùm hęc vrbs sita sit in mõte Sione ad aquilonarẽ partẽ, iuxta id quod scriptũ est in psal. Mons Sion latera Aquilonis, ciuitas regis magni: non parua occurrit dubitatio, cur vallis, & non potius mons appelletur. Ad quod respondẽdum existimo, ideò vallem appellari, quia adeò erat conculcanda & delenda, vt non mons sublimis, sed vallis abiecta dici mereretur: fuit enim ab hostibus ferro flammæq; expolita, funditusque deuastata, vel quia sancti illi quibus Deus visiones ostendit, & splendore diuinorum mysteriorum illustrat, non sunt in monte superbiæ locati, sed in humilitatis valle constituti. *Psal. 47.*

Quidnam quoque tibi est, quia ascendisti, & tu omnis in tecta.] Solebant Palæstini habere super domos plana tecta, vbi deambulare poterant: quod etiam de Moabitis cap. 15. dixim⁹. Ad hæc tecta, ingredientibus hostibus vrbem, confugiebãt Iudæi, vt in illis locis sublimibus se defenderent, & inde lapides,

pides tela, aliaque arma missilia in inimicos proiicerent.

Plena clamoris] Hoc est, Tu quæ olim, reportatis de gentibus victoriis triumphare solebas, nunc tuam calamitatem deploras, & lamentis tuum indicas dolorem: Fortasse ideò Hierosolymam plenam clamoris appellat, quia cùm esset populosa, non poterat esse absque magno hominum strepitu & clamore.

Interfecti tui non interfecti gladio.] Hoc ideò ait, quia obsidionis tempore amisit Hierosolyma magnam hominũ multitudinem non gladio sed fame pereuntium. Et qui se in fugam coniecerunt, direpta ciuitate fuerunt à sagittariis comprehensi, vinculisque ligati. Habes hanc historiam capite vltimo 4 libri Regum. Et Ieremias in Threnis cap. 4. Melius, inquit, fuit occisis gladio, quàm interfectis fame.

Procul fugerunt] Principes Hierosolymæ videntes Babyloniorum obsidionem, existimantesque se non posse eorum impetum sustinere, quadam nocte perforato muro se fugæ mandarunt: at capti à Babyloniis in cãpis Ierichontinis traditi fuerunt Nabuchodonosori. Lege Ieremiam cap. 39. & 4. librum Regum cap. vlt.

Recedite à me, amarè flebo.] Vide quo dolore Propheta vastitatẽ Hierosolymæ deplorabat. Tanto gemitu, tantisq; lamentis plangebat, vt ne consolationem quidem admittere vellet. Videbat vastandam esse patriam suam, & funditus delendam, antiquas possessiones hostium direptioni committendas, templum diuino cultui dedicatum flammis comburendum, idéó acerbissimè angebatur, neque poterat lachrymas continere. Quis esset tam incultus & immanis, qui non funderet fluuios lachrymarum vidẽs funditus euerti ab infidelibus vrbem illam præclaram, sanctorum vatum receptaculum, vbi quondam fides viguerat, ciuitatẽ insignem, diuitiarum copia affluentem, rerum gestarum gloria florentem, omnique nobilitate & sapientia præstantem. Et volens propheta reddere rationẽ suarum lachrymarũ, hanc vastationẽ, inquit, quã mẽtis oculis intuebatur, esse in valle visionis: acsi diceret: Si ciuitas aliqua infidelis vastaretur, esset quidẽ tolerabile: sed qui fieri potest vt non doleã, summisque cruciatibus premar, cùm videam incendio flagrare montem illum Sionem, vbi fides requiescere solebat, vbi Deus viris iustis & pietate præstantibus loquebatur, & diuinas visiones ostendebat, montem illum celebrem ab hostibus adeó conculcatum, vt non mons, sed vallis possit meritissimò appellari?

Hinc

Hinc orta etiam sunt lamenta illa mœstissima intimis gemitibus sociata, & cũ amarissimis suspiriis coniuncta, quę Deo dicata, pius ille atq; sanctus Ieremias flebiliter canebat. Sed ego existimo hos diuinos vates, cùm hæc deplorabant, etiã animo intueri miserabilem illam euersionem & cladem à Romanis inferendam, de qua ait Iosephus oculatus testis: Captiuorum quidem omnium, qui toto bello comprehensi sunt, nonaginta & septem millium comprehensus est numerus. Mortuorum verò per omne tẽpus obsidionis vndecies centum millia. Hæc ille cap. 17. lib. 7. de bello Iudaico. Sed sancti vates non tam Iudæorum cladem, quàm scelera & impietates, ob quas illi in luctuosissimas illas ærumnas inciderunt, deplorabant. Ita quãdo Christus saluator noster vidẽs
Luc. 19. ciuitatem, fleuit super illam, vt Lucas ait, potius ob Iudæorum ingratitudinem & nefaria facinora, quàm ob murorũ ruinam & vastitatem lachrymas fundebat.

Scrutans murum.] Adesse video diem, in quo hostis murum scrutabitur & rumpet, qui quidem dies erit magnificus & iucundus hostibus nostris super montem Sionem ascendentibus. Quidã ita interpretantur: Clamor vsque ad montem eleuabitur. Vel sic: Hostis irruens in murum hortabitur milites, vt ascendant ad Sionem.

Aelam sumpsit pharetram.] Aelamitæ coniuncti sunt cum Babyloniis ad euertendam Hierosolymam, & sumptis pharetris, quoniam erant sagittarij, instruxerunt equitatum, & currus bellicos.

Parietem nudauit clypeus.] Afferent Aelamitæ clypeos, qui in parietibus ædium suarum pendebant, & ita manebit paries nudatus. Vel sic: Clypei hostium parietes Hierosolymæ nudabunt, hoc est, hostes clypeati non solum muros vrbis, sed etiam domesticos parietes euertent.

Et equites ponent sedes suas in porta.] Describit expugnationem Hierosolymæ, quæ facta est anno Sedechiæ vndecimo,
Ierem. 39. de qua Ieremias sic ait: Vndecimo anno Sedechiæ mense quarto, quinta mẽsis aperta est ciuitas, & ingressi sunt omnes principes regis Babylonis, & sederũt in porta media, &c. Sedebant autẽ in porta ne Iudæi fugientes euadere possent.

Operimentum Iudæ.] Dicunt nonnulli esse templum, vbi Iudæi existimabant se esse operiendos, & ab omni hostium oppugnatione liberandos. Et eam ob causam Ieremiæ, aliisque vatibus diem necis destinauerũt, quia sunt ruinam tẽpli vaticinati. Vel loquitur de operimẽto & velamine, quo san-

ta operta erant. Septuaginta habent. Reuelabunt portas Iudæ. Vbi vides eos per operimentum portas intelligere.

Armamentarium domus saltus.] Domus erat à Salomone condita instrumentis bellicis, plena & instructa, quæ quoniam erat arboribus circundata, domus saltus siue nemoris appellabatur: vel quia erat ex lignis Libani ædificata. Est igitur sensus: In die illa tota vestra fiducia erit in rebus humanis fixa, & obliti Dei vestri ad domum armorum respicietis ad eam oculos leuabitis, in ea erit spes omnis vestra collocata. At nihil vobis proderit tam inanis fiducia. De hac domo vide tertium librum Regum cap. 7.

Et congregastis aquas piscinæ inferioris, & domos Ierusalem numerastis, & destruxisti domos ad muniendum murum. Et lacum fecistis inter duos muros, & aquam piscinæ veteris, & non suspexistis ad eum, qui fecerat eam, & operatorem eius de longè non vidistis. Et vocauit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum & ad planctum, ad calui tium & ad cingulum sacci. Et ecce gaudium & lætitia, cædere vitulos, & iugulare arietes, comedere carnes & bibere vinum. Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Et reuelata est in auribus meis vox Domini exercituum. Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini: dicit Dominus Deus exercituum. Sap. 2. 1. Cor. 15. Infra. 22.

Congregastis aquas.] Obiicit Iudæis dedisse operam ad parandam ciuitatem obsidioni nulla posita in Deo spe nec fiducia: Congregarunt aquas piscinæ seu cisternæ inferioris ad bibendum, & ad diluendam terram ad muros reparandos. Et numerauerunt domos, vt ex illis eas euerterent quæ in obsidione non possent sustentari, & ex eorum lapidibus publica mœnia reficerent: & nonnulla alia fecerunt vt se ab hostibus protegerent: Dominum autem non inuocarunt, nec eius auxilium implorarunt. Vtitur propheta præteritis pro futuris, vt aliis in locis annotauimus.

Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum & ad planctum.] Priusquam caperetur Hierosolyma, hortabatur diuinus vates ille Ieremias Iudæos, imò Deus per Ieremiam, vt agerent pœnitentiam, & gemitu ac planctu, indutis cilicio ad Deũ clamarent, & preces ex animo funderent. At illi Deum cõtemnentes se veluti pecora ventri & epulis tradebant, & lætitia elati occidebãt vitulos, comedebant carnes, ingurgitabãtur vino, dicẽtes: Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Ac si dicerent: Quoniã vita breuis est, quæramus voluptates in hoc mundo, totosq; nos deliciis tradamus. Vide impiorum pestilentia verba. Fortasse verba illa

Cras

Cras enim moriemur, dicebant ironicè & irrisoriè. Cùm enim propheta Iudæorum excidium imminere prædiceret, illi verba eius deridebant, dicentes in eius contemptũ. Comedamus & bibamus, nã, vt delirus ille ait, cras moriemur. Aspicis hoc in loco apertissimè pœnitentiam complecti fletum, planctum, saccos, & id genus alia, quibus Deus placatur: eos autem qui hæc contemnunt, esse ipsius dei vocantis peccatores ad ea contemptores. Quid respondebit ad hunc locum Philippus Melanchthon hæreticus nostri temporis, cum cæteris hæreticis detestabilibus, qui hæc irridẽt, asserentes solum terrores, quos incutit conscientia peccati, & fiduciam in Deum absoluere pœnitentiam. Vbi inuenerunt in sacris literis talem pœnitentiam? Quis vnquam ex catholicis doctoribus talia scripsit? Irrident insani homines fletum, & planctum, & cilicium, cum hic habeamus apertissimum locum, vbi nos Deus ad hęc inuitat & vocat, & apud Ioël. 2. Ioëlem, Conuertimini, inquit, ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & in fletu, & in planctu: & scindite corda vestra, & non vestimenta vestra. Hoc intelligens Dauid dicebat in Psal. 6. psalmo: Laboraui in gemitu meo, lauabo per singulas noctes lectum meum, & lachrymis meis stratum meum rigabo. Vide quo dolore angebatur, quos cruciatus sustinebat, quos gemitus, quas lachrymas fundebat, ob scelus admissum, & diuinam legem violatam. Et alio in Psalmo ostendens corpus suum esse assiduis lachrymis & mœroribus consumptũ Psal. 101. dicebat: Percussus sum vt fœnum, & aruit cor meum, quia oblitus sum comedere panem meum. Et paulò pòst: Quia cinerem tanquam panem manducabam, & poculum meum cum fletu miscebam. Plus est hoc, quàm terrores cõscientiæ, quos dicunt hæretici. Sed quid cito duo, aut tria loca? lege totam scripturam, inuenies passim requiri ad pœnitẽtiam fletum, ieiunium, cilicium, & cæteras huiusmodi, quæ hæretici detestantur. Lege veteres illos patres sanctissimos, Ambrosium, Hieronymum, Cyprianum, Augustinum & reliquos, quorum salutarem & excellentem doctrinam ecclesia catholica amplectitur, & videbis apertissimè omnes eos in hac sententia concorditer permanere. Beatus Ambrosius in epist. ad corruptam quandam, vbi eam ad veram pœnitentiã hortatur, inter cætera inquit: Tu ipsa proprij facti iudex esto crudelior. In primis omnis cura vitæ huius interimenda tibi est, &c. Deinde lugubris tibi accipienda est vestis, & mens & membra singula digna castigatione punienda. Amputentur

putentur crines, qui per vanam gloriam occasionem luxuriæ præstiterunt. Defluant oculi lachrymas, qui masculum non simpliciter aspexerũt. Palleſcat facies, quę quondã viruit impudicè. Denique totũ corpus incuria macerctur cinere aspersum, & opertum cilicio perhorreſcat, quia malè sibi de pulchritudine placuit. Cor verò sit liqueſcens sicut cera ieiuniis inquietans seipsum, & cogitationibus ventilans, quare sit ab inimico subuersum. Sensus etiam crucietur, &c. Hæc Diuus Ambrosius, & multa alia huiusmodi, quæ ibi poteris videre. Diuus Hieronymus in Malachiam habet hæc verba: Qui peccator est, & quem propria conscientia mordet, cilicio pœnitentiæ accingatur, & plangat tam sua delicta, quàm populi: atq; iterum ingrediatur eccleſiam, de qua egressus fuerat: & cubet in sacco, vt præteritas delicias, per quas Deum offenderat, vitæ austeritate compenſet. Hæc Diuus ille Hieronymus. Sed ne longius dilatem orationem, quàm fortasse par est, vide sanctum Cyprianũ sermone quinto de lapsis, & glorioſum Augustinum de vera pœnitentia, alioſque catholicos Doctores, vbi de pœnitentia disserunt, & intelliges quàm falsa impia, & deteſtabilis sit hæreticorum de pœnitentia doctrina, quàm contraria scripturæ diuinæ, & omnibus viris catholicis, quàm repugnans ipſi veritati. Est præterea hoc in loco animaduertenda Dei misericordia, qui eos vocabat ad penitentiã, quos eum non audituros esse sciebat. Vt enim fons perennis aquas fundit etſi nemo bibat ex illo, *Simile.* sic Deus eos vocabat, quanquam ipſi ad fontem diuinæ pietatis accedere nequaquam vellent. Emittebant diuini vates pias & queribundas voces, hortabantur Iudæos ad pœnitentiam, pietatem, & religionem: sed quemadmodum non dul- *Simile.* ceſcit mare dulcibus fluminibus in illud quotidie introeũtibus, sic Iudęorum populus nolebat dulceſcere vocibus Prophetarum, qui eum ab errorum atque ſcelerum amaritudine reuocare volebant, & ad veræ religionis pietatis pleniſsimæ suauitatem adducere. At Iudæi illi inſipientes ab omni non modo honeſtate, ſed etiam simulatione honeſtatis relicti, suæ duritiæ & impietatis pœnas meritiſsimas dederunt, quemadmodum omnibus euenit, qui diuinas voces contemnũt. Sic enim ait Deus in Prouerbiis Salomonis: Vocaui, & *Prou. 1.* renuiſtis: extẽdi manum meam, & nõ fuit qui aspiceret: Deſpexiſtis omne consilium meum, & increpationes meas neglexiſtis. Ego quoq; in interitu vestro ridebo, & subsannabo, cum vobis id, quod timebatis, aduenerit: cùm irruerit repen-

tina calamitas, & interitus quasi tempestas ingruerit, quãdo venerit super vos tribulatio & angustia. Hęc ibi, Tu verò nolim existimes solos Iudęos verba Dei cõtempsisse: nos enim Christiani, nos sumus illi, quos Deus quotidie vocat, quique eorũ voces & clamores despicimus, & pro nihilo putamus,
Psal.68. Clamat adeò Christus non cessans clamare, vt dicat in psal. Raucæ factę sunt fauces meę. Et apud Matthęum: Venite ad
Matt.11. me omnes qui laboratis, & onerati estis. Vocat nos per Prophetas, per Apostolos, per Euangelium suum, per cõcionatores, per aspirationes, per afflictiones, per prosperitates: at nos veluti aspides surdæ aures obturamus. Id plorabat Dauid
Psal.57. dicens in psalmo: Alienati sunt peccatores à vulua, errauerũt ab vtero, locuti sunt falsa: furor illis secundum similitudinẽ serpentis, sicut aspidis surdæ obturantis aures suas, quæ non exaudiuit vocẽ incãtãtiũ, & venefici incãtantis sapiẽter. Vo-
1.Reg.3. cabat Deus Samuelẽ, & ille, vt in libro Regũ scriptura testatur, respondebat Eli, qui eũ hortabatur, vt dormiret. Vocat nos Deus, & respõdemus mũdo, nobis suadẽti, vt in peccatis dormiamus, nec vnquam mentis oculos aperiamus, & ad Deum leuemus. Nos autem mundo potius quàm Deo obtẽperantes, in somno obliuionis permanemus. O desidiam nostram, & intolerabilem amentiam. Respondeamus Christo nos ad pœnitentiam vocanti: surgamus, ne falsa mundi suasione decepti in perpetua ignominia & scelere volutemur. Si volumus euadere, si concupiscimus Babylonis miseram captiuitatẽ fugere, si appetimus in æterna Hierosolyma in beatissimis illis sedibus in æternum permanere, pœnitentiam hic agamus, Deique vocibus obtemperemus. Deus vocat nos ad lachrymas, mundus verò ad voluptates. At hę la-
Psal.125. chrymę semina sunt gloriæ, iuxta illud Dauidis in psal. Qui
Matt.5. seminãt in lachrymis, in exultatione metẽt: & iuxta id quod ipsa veritas ait: Beati qui lugẽt, quoniam ipsi consolabũtur. Voluptates verò pœnas æternas pariũt, iuxta illud: Væ vobis diuitibus, qui habetis hic consolationem vestram. Particula
Luc.6. enim, væ, æternam damnationem minatur, & paulò pòst: Vę vobis, qui ridetis nunc, quia lugebitis & flebitis.

Et reuelata est in auribus meis.] Sensus est: Dominus exercituum mihi dixit hæc verba. *Si dimittetur iniquitas hęc vobis donec moriamini.* Id est, Non vobis, hæc iniquitas dimittetur. Potest esse aposiopesis, quam Marcus Tullius appellat reticentiam, figura est iratis non infrequẽs. Est igitur sensus: Si hæc iniquitas vobis dimissa fuerit, ne mihi amplius creda

tis,

tis, aut quid simile, intelligitur enim id quod non dicitur, ve est apud Vergilium: Quos ego, subaudi puniam, vel aliquid tale. Quidam vertit. Nō expietur vobis hęc iniquitas donec moriamini, hoc est, nunquam.

Hæc dixit dominus Deus exercituum: Vade, ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositū templi, & dices ad eū. Quid tu hic? aut quasi quis hic, quia excidisti tibi hic sepulchrum, excidisti in excelso memoriale diligenter, in petra tabernaculum tibi: Ecce dominus asportari te faciet, sicut asportatur gallus gallinaceus, & quasi amictum sic subleuauit te. Coronans coronabit te tribulatione, quasi pilam mittet te in terram latam & spatiosam: ibi morieris, & tibi erit currus gloriæ tuæ, ignominia domus Domini tui. Expellam te de statione tua, & de ministerio tuo deponam te. Et erit in die illa: vocabo seruum meum Eliacim filium Helciæ, & induā illum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum, & potestatem tuam dabo in manu eius: & erit quasi pater habitantibus Ierusalem, & domui Iuda. Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius: & aperiet, & non erit qui claudat: & claudet, & non erit qui aperiat. Et figam illum paxillum in loco fideli, & erit in solium gloriæ domui patris sui, & suspendēt super eum omnem gloriam domus patris sui, vasorum diuersa genera, omne vas paruulum à vasis craterarum vsque ad omne vas musicorum. In die illa dicit Dominus exercituum, Auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli frangetur, & cadet, & peribit, quod pependerat in eo, quia Dominus locutus est. Iob. 12. Apoc. 3.

Vade, ingredere ad eum.] Quæ à principio capitis vsque ad hunc locum dicta sunt, referuntur ad euersionem Hierosolymæ per Nabuchodonosorem. Ea verò, quæ sequuntur vsque à finem capitis, pertinent ad obsidionem per Sennacheribum, in qua affuit Esaias.

Ad Sobnam præpositum templi.] Hic Sobna fuit sacerdos & pontifex, homo superbus & elatus. Tradunt nonnulli fuisse eum alienigenam, & persuasisse Iudæis ne crederent Prophetis, & cum Sennacheribo aduersum Ezechiam cōiurasse. Contra hunc iubetur Prophera vaticinari, eiq; dicere: Quid tu agis hic in templo Dei, cum sis sceleribus addictus? Quid tibi rei est cum tēplo nostro, cùm sis extraneus? Quis es tu, vt excideris hic magnificum sepulchrū more principum, & clarorum virorum? Tu existimas esse hic perpetuo māsurū, at longè falleris opinione. Deus enim te hinc proiiciet, & demigrare faciet, & tam facilè in miseram captiuitatem adducet, quàm facile asportatur gallus gallinaceus ligatus & si-

ne labore, & ita te adducet, quemadmodum viator in humero suo pallium suum asportat. Sceleratus & impius erat hic Sobna, & tamen volebat sui memoriam longam efficere, & immortalitati commendare. Mortem suam ornandam monimento, & magnifico sepulchro putabat, cuius vitam spoliatam virtutum omnium ornamentis aspiciebat. Herostratus homo abiectus & improbus, vt memoriæ proditum est, templum illud Dianæ celeberrimum vna nocte cremauit, vt hoc celebri facinore, & nefario scelere, nomen suum ita propagaret, vt vigeret memoria omnium seculorum. Tam latè enim patet immortalis famæ desiderium, vt etiam homines obscuros & impios nulla sapientia exultos, nullo virtutum præsidio munitos incendat, & incredibili gloriæ cupiditate inflammet. Heu quod Herostratos habet seculum nostrum: qui cum non possint virtute celebritatem consequi, hoc intentant aliorum famam extinguendo.

Coronans coronabit te tribulatione.] Habebis coronã non laminarũ aurearum, sed doloris & calamitatis. Pro dignitate, quam indignè quæsisti, incides in miseriam & afflictionem.

Quasi pilam mittet te in terram latam & spatiosam.] Quemadmodum rota siue globus currit per locum decliuem, ita tu ad terram latissimam, hoc est ad Babylonis campos, asportaberis, vbi miserè morieris. Cõparat Diuinus vates hominem improbum & inconstantem pilæ siue rotæ, quæ facilè mutatur & circumuoluitur. Cùm enim omnis eius spes & cogitatio pendeat ex mundo, fit autem mundus inconstantissimus, necesse est, eum nullã habere constantiã. At vir verè sapiens & pius, fixus manet, & fortitudine ac tolerantia rerum humanarum septus, nec frangitur neque expugnatur. Quando Deus vult impiorũ scelera vlcisci, permittit sæpe,
Psal. 22. vt nullam habeant constantiã. Id intelligens Dauid dicebat in Psal. Deus meus pone illos vt rotam. Id est, instabiles &
Eccl. 33. agitatos instar rotę. Et in Ecclesiastico scriptũ legimus: Præcordia fatui rota carri. Ex peccatis prouenit instabilitas. Vn-
Thren. 1. de Ieremias in Threnis, peccauit, inquit, Ierusalẽ propterea instabilis facta est. In cap. 5. Geneseos vbi nostra versio habet: Egressus Cain à facie Domini, habitauit profugus in terra, &c. pro profugo, in Hebraico est, Nod, quod propriè significat instabilẽ & incõstantẽ. Tales enim sunt, qui se à Domino separant & seiungũt. Illud est præterea aduertendũ, eũ mori qui in terra lata & in via spatiosa versatur, dicit enim: Quasi pilam mittet te in terram latã & spatiosam, ibi morieris. Ait enim

enim Christus apud Matthæum: Lata porta & spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem. *Matt.7.*

Ibi erunt currus gloriæ tuæ ignominia domus Domini tui.] Hoc est, Currus quibus vtebaris ad gloriã ac pompam, cùm eras Hierosolymæ, tibi in infamiam vertentur. Qui in luce hominum ac celebritate versabaris, in tenebris atque obscuritate iacebis, quia domũ Domini tui perdere voluisti. Dum falsam dignitatem quæreres, verę dignitatis ornamẽta amisisti. Solet enim Deus impiorum gloriam in dedecus cõuertere, iuxta id quod ipse ait per Oseam prophetam: Gloriam eorũ in ignominiã commutabo. Poteris hoc ita intelligere: Ibi, nimirum in Babylonica captiuitate, gloria quã fueras Hierosolymæ consecutus, erit ignominia templi Salomonis, cùm videant Babylonij te hominem sceleratissimum fuisse in eo sacerdotem. Aspicis hoc loco improbos sacerdotes esse de decori ecclesiæ. Est quidem illa sancta & pulchra, sed ipsi quantum in se est, eam maculant & deformant. *Ose.4.*

Expellam te de statione tua.] Verba Dei sunt aduersus Sobnam: Ego, inquit Deus, te de statu tuo deiiciam.

Seruum meum Eliacim.] Hic functus est officio Sobnę, vt habetur quarto Regum capite decimoseptimo, & decimooctauo, & Esaiæ cap. 36. & 37.

Et induam illum tunica tua.] Id est, omnia ornamenta tua tradam illi, teũue de pontificatu proiiciam. Induere aliquem nobili tunica, est efficere, vt de illo honorificè sentiant, eumque illustri laude celebrent. Similis phrasis est in Ecclesiastico, Stola glorię vestiet illum. Volũt nonnulli per Sobnę põtificatum Iudæorum sacerdotiũ significari, per Eliacim verò successionem cultus Euãgelici. Eliacim significat Deum surgentem. Translato enim sacerdotio vt ait Apostolus ad Hebræos, necesse est, vt legis translatio fiat, & Euangelium succedat. Sobna autem, vt ait D. Hieronymus, interpretatur cõuertere nunc. Hæc est synagoga, cui dicitur, vt conuertatur. *Eccle.15.* *Hebr.7.*

Et erit quasi pater habitantibus Ierusalem. Qui præest, pater subditorum debet esse. Hinc præsul dicitur Abbas, ab abba quod est pater. Reges Palæstinæ omnes appellabantur Abimelech: quod interpretatur pater mi rex, vel pater rex. Quando enim scriptura cap. 26. Geneseos ait: Abiit Isaac ad Abimelech regem palæstinorum, non personæ nomen significat, sed regiæ dignitatis nomenclaturã. Quod D. Augustinus annotauit. Omnis enim rex siue pręsul debet esse Abimelech, hoc est, pater & rex. Qui verè rex est, pater est. Vnde

omnis lex à rege aut præsule lata & constituta, debet amore paterno & igni charitatis cõflari. Alioquin nec subditi eam quo animo seruabunt, nec ipsa diutius permanebit. In Deu teronomio ita scriptũ legimus: Apparuit Dominus de mon
Deut.33. te Pharam, & cum eo sanctorũ millia: In dextera eius ignea lex. Dilexit populos, &c. Quis erat ignis ille, quo lex illa ignita erat & inflammata, nisi amor? Hic est ignis ille quem Deus in terram misit, quo hominum animos incẽdit, vt æternitatis desiderio flagrarẽt, de quo ipse apud Lucam, Ignem,
Luc.12. inquit, veni mittere in terram, & quid volo nisi vt accendatur? Aspicis igitur debere præsulem esse patrem, & amore paterno gubernare. Dabo vobis pastores, ait Deus per Ie-
Ierem.3. remiam, iuxta cor meum, & pascent vos scientia & doctrina. Non dicit: Dominabuntur vestri, sed pascent vos, non odio, inuidia, iracundia, elatione, sed scientia & doctrina. Vbi per scientiam intelligitur scripturarum cognitio, & secundum eas exhortatio, per doctrinam verò operum exhibitio, ex quo colliges oportere præsulem esse & sapientia & virtute præditum, & pietate ac charitate ornatum. Ea enim differentia, quæ est inter aurum & reliqua metalla, debet esse inter præsulem & subditos. Vnde Socrates ille philosophorum gentium sapientissimus, ciuitatem illam eximiam, omnibus bonis affluentem omnibusque numeris absolutam, quam finxit apud Platonem, in tres ordines distribuit, nempè aureum, argenteum, & ferreũ. Per aurum intelligit principem & præsulem, per argentũ nobiles, per ferrum verò infimo loco natos. vult itaque vt princeps præstet cæteris sapiẽtia, virtute, charitate, æstimatione, quæ omnia per aurum significantur. Et ita interpretatur ætates illas auream, argẽteam, & ferream, quas antiqui sapiẽtes fictis fabulis memoriæ prodiderunt. Sed sic velim existimes me ita amorem & pietatem præsulum laudare, vt eorũ iustitiam & in flagitiosos & improbos punitionem non adimã. Oportet enim præsulem bonis fauere, & præmia cõstituere, nefarios verò coẽrcere, & pœnis afficere. Id significant diui-
Exod.29. næ literæ asserentes in Exodo præcepisse Deum, vt summus sacerdos vngeretur oleo & sanguine. Quid per oleum nisi benignitas: quid per sanguinẽ nisi austeritas significatur? Eze-
Ezec.41. chiel ait vidisse in templo sibi à Domino demonstrato cherubim & palmas: Erat, inquit, palma inter cherub & cherub: duæque faces habebat cherub faciem hominis iuxta palmam ex hac parte, & faciem leonis iuxta palmã ex alia parte.

te. Cherubim præsules sunt. Sonat enim cherub quasi magistrum. præsules autem magistri esse debent, iuxta id quod ait Paulus in epistola ad Ephesios: Ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios verò euangelistas, alios autem pastores & doctores. Vbi vides eos qui pastores sunt magistros esse & doctores. Quid per faciem hominis plenem & placatam, nisi humanitas & pietas intelligitur? Quid verò per faciem leonis nisi iustitię seueritas significatur? Sed siue præsul meritis præmiis bonos afficiat, siue iustis pœnis impios opprimat, semper oculos ad palmã debet erigere, non iuxta corruptam affectionem iudicare, non odium, nec particularem amorem intueri, sed ad cœlum respicere, palmámque illam, quam Deus in æterna patria bonis largitur contemplari, omniáque sua opera ad Deum dirigere, eiúsque amore gubernare. Hoc est, patris officium, quod optimo præsuli conuenit, iuxta id quod Deus hoc in loco ait per Esaiam: Et erit quasi pater habitantibus Ierusalem. *Ephe. 4.*

Dabo clauem domus Dauid super humerum eius.] Dabo, ait pater cælestis, super humerum Eliacim serui mei clauem domus Dauid. Hic Eliacim gerebat imaginem Christi veri sacerdotis, de quo dicitur in psalmo: Tu es sacerdos in æternũ secundum ordinem Melchisedec. Super eius humerũ posuit pater clauem domus Dauid, hoc est, crucem illam sacratissimam, quę Dei templum, & æternam domum aperuit, & aditum ad cælestem illam ac beatissimam gloriam reserauit. Hãc baiulauit Christus Deus noster super humerum suum, brachiis eam amplectens, vt ostenderet quanto eam amore prosequeretur. In ea erecta in Caluarię loco pependit Deus noster, vt mortem nostram moriendo occideret, & indignis calamitatibus acceptis genus hominum ab inferorum faucibus eriperet, & verę dignitatis ornamentis decoraret, atque ad immortalitatẽ ęternamq; vitam tandẽ adduceret. Et quoniam in cruce nostra scelera expiauit, & antiquam maculam sanguine suo deleuit, & ostium paradisi aperuit, vocat eam clauem domus Dauid. Erat enim antea paradisus clausus, & nemo illud introierat: at mortuo Christo in cruce, apertum est cælum, & illo die fuit latro cũ Christo in paradiso. Hæc clauis quam Christus super humerum baiulauit, appellatur ab hoc propheta cap. 9. principatus, vbi dicitur: Et factus est principatus eius super humerum eius. Cęterùm si sensum illum respiciamus, quem litera ex se præbet, possumus hunc locum ita explanare, vt per clauem domus Dauid, potesta- *Psal. 109.*

tem aperiendi & claudendi templum intelligamus. Est igitur sensus: Ego, inquit Deus, dabo seruo meo Eliacim sacerdotium, & templi præfecturam. Clauem domus Dauid appellat prælationem & curam pastoralem, quæ claui meritò comparatur, quoniam suo modo aperit subditis ostium cœli, quando præsul vita, doctrina, & exemplo instruit suos, claudit autem cum eis sua ignorantia, ignauia, morum corruptela, præbet interitus occasionem. Claudit præterea & aperit, quia illi subditi obediunt: & quod ille iubet, hoc fit: quod prohibet, vitatur. Sed mirandum quidem videtur, cur Deus dicat daturum seruo suo clauem hanc super humerum, cùm clauis non in humero, sed in manu, aut in corrigia ex cingulo pendente soleat portari. Quæ est hæc clauis tam grauis? Quod est hoc tantum pondus, vt non in manu, sed in humeris baiuletur? At si volueris animo celeriter circum spicere, videbis planè non solùm hanc clauem humeris quibuscunque indigere, sed validissimis & integerrimis. Quid est enim grauius, quàm animarum gubernatio? Ideo enim hæc clauis non in manu prælatorum ferendà dicitur, sed in humeris, vt animaduertas, summaque consideratione perpendas, quanti ponderis & laboris sit animarum prælatio & cura. Præsul ille, quem Deus constituit & eligit, clauem in humero baiulat: ille autem qui ab hominibus eligitur non vocatus à Deo tanquam Aaron, non in humeris sed in manu, & ad collum velut ornamentum & monile eam portat, non pondus magistratus & præfecturæ curans, nec laborem, sed solùm dominationem, honorem, & dignitatem. De talibus pastoribus ait Deus per Oseam: Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui. Nihilominus tamen oportet illis obedire, dummodo mala non præcipiãt, non solùm bonis & modestis, sed iuxtà beati Petri sententiam, etiam dyscolis.

Osee 8.

1. Petr. 1.

Et figam illum paxillum in loco fideli.] Hæc figurata locutio hunc habet sensum: Eliacim possidebit solidum dignitatis gradum, quo omnes posteri sui gloriabũtur. Erit enim veluti clauus siue lignũ affixũ parieti, in loco firmissimo, in quo omnia vasa suspenduntur, tam parua quã magna. Omnes enim tam nobiles, quos per vasa magna significat, quàm obscuri, quos per vasa parua intelligit, ex eo pendebunt. In eo nitetur ciuitatis salus, illique eius posteritas acceptum referet suum splendorem, & nominis claritatem.

Et erit in solium gloriæ domui patris sui.] Hoc est, genus suum

suum & familiam illustrabit.

Auferetur paxillus.] Hoc referunt nonnulli ad Sobnam: Alij verò ad Eliacim, cuius dignitatem & amplitudinem Babylonica captiuitas subuertit. Et qui ex eo pendebant corruerunt. Docet nos hic locus nõ esse fidendum hominibus, relicto Deo, sed fiduciam nostram esse in Deo locandam, in quo solùm niti debemus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXII.

Onus vallis visionis.] Septuaginta habent, Verbum vallis Sion. Quibus verbis ostendunt vallem visionis Hierosolymam appellari, quæ est sita in monte Sionis. Præter rationẽ, quam in explanatione attulimus, cur Hierosolyma vallis visionis appelletur: potest etiam dici, eam ita vocari, quia ibi Dominus visus est, iuxtà id quod ait Baruch Propheta: In terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Hic est mons ille de quo dixit Dominus Abrahamo, vt in libro Geneseos literæ diuinæ testantur: Tolle filium tuum, quem diligis Isaac, & vade in terram visionis, atque ibi offeres eum super vnum montium quem monstrauero tibi. De quo monte poteris videre ea, quæ supra annotauimus cap. 16. in annotationibus ex hebræo. *Baruc.3.* *Gen.22.*

Et parietem nudauit clypeus.] Pro nudare in hebraico est verbum arad, quod significat nudare & adhærere: vnde potest verti: Et parieti adhæsit clypeus, nempè ad euertendum murum. Thargum enim habet: Et muro adhæserunt clypei.

Donec moriamini.] Thargũ habet: Donec moriamini morte secunda. Ac si diceret: Non dimittetur vobis, nec hic, nec in inferno, per mortem enim secundam intelligit æternam damnationem.

Argumentum Capitis XXIII.

Minatur Deus per diuinum vatem cladem Tyro à Nabuchodonosore inferendam, luctuosamque vastitatem & euersionem. At post septuaginta annos promittit eam esse reparandam, atque repudiato idolorum cultu ad veram Christi fidem venturam.

CAPVT

CAPVT XXIII.

Onus Tyri, Vlulate naues maris, quia vastata est domus vnde venire consueuerant de terra Cethim reuelatum est eis. Tacete qui habitatis in insula, negotiatio Sidonis transfretantes mare repleuerunt te. In aquis multis semen Nili, messis fluminis fruges eius: & facta est negotiatio gentium. Erubesce Sidon, ait enim mare, fortitudo maris, dicens, non parturiui, & non peperi, & non enutriui iuuenes, nec ad incrementū perduxi virgines. Cum auditum fuerit in Ægypto dolebunt cum audierint de Tyro. Transite maria, vlulate qui habitatis in insula. Numquid non vestra hæc est, quæ gloriabatur à diebus pristinis in antiquitate sua? Ducent eam pedes sui longè ad peregrinandum.

EXPLANATIO.

Onus Tyri.] Tyrus ciuitas est Phœniciæ, vt ait Põponius Mela. Phœnicia autẽ est in Syria cõtermina Iudææ. Fuit Tyrus ciuitas florẽtissima, & regia dignitate ornata: Fuit Sidoniorũ colonia, negotiatio maris, emporium totius vniuersi. Et cùm esset insula, vt ait idem Pomponius, tamen ab Alexandro magno propter expugnationem, multis in breui aggeribus in fretum iactis, terra continens facta est, quod iam anteà facere conatus fuerat Nabuchodonosor. Et quoniam apud hanc vrbem inueniuntur conchylia, quorum sanguine tinguntur vestes purpureæ, ideò eædem vestes Tyriæ dicuntur. Berosus ait vrbem hanc à quodam, qui Tyrus vocabatur, fuisse conditam anno post diluuium 189. Iosephus anno 240. ante templũ Salomonis. Iustinus lib. 18. à Sidoniis conditã refert. Fuit hæc ciuitas à Mauris exusta, à Dominico Veneto capta: sed à Soldano anno Domini 1290. tandem incensa. Huius ciuitatis meminit scriptura lib. 2. Regum cap. 5. & cap. 26. Ezechielis, qui hanc euersionẽ prædicit, eiusque causam ait fuisse Tyriorum immanitatem, qui captis Iudæis insultarunt, eorumq; miseria & captiuitate fuerunt delectati. Aequum enim est, vt qui aliorum iactura gaudent, in eandem incurrant.

Vlulate naues maris.] Per naues maris intelligit ipsos nauigantes. Est igitur sensus: Vos negotiatores, qui per mare mediterraneum importatis merces plorate Tyrum, quoniã euersa est. Hæc enim erat domus vnde venire solebatis.

De terra Cethim reuelatum est eis.] Non vos estis, quibus primo

primo reuelatum est esse Tyrum deletam: iam enim hi qui habitant in terra Cethim, hoc sciunt. Vtitur propheta præteritis pro futuris. Per Cethim intelligit Cyprum Est enim Cyprus insula quædã in Carpathio mari, inter Ciliciam & Syriam. Fuit in hac insula vrbs quædã nomine Citiũ patria Zenonis philosophi, vt ait Laërtius in vita Zenonis, quæ vrbs etiam tempore D. Hieronymi extabat, & idem nomen retinebat, vt idem Hieronymus asserit, à qua vrbe totam insulã cõiectant nonnulli appellatã esse Cethim. Sunt qui per Cethim intelligant Romanos, qui Babylonios contra Tyrũ incitarunt. Et tunc erit sensus: De terra Cethim reuelatum est eis, hoc est, Romani reuelauerunt Babyloniis hanc Tyri euersionẽ. Alĩ per Cethim intelligunt insulas Italię & Græciæ, quibus reuelatum fuit fuisse Tyrum deletam, & vastatã, ne illuc merces suas conferrent.

Tacete qui habitatis in insula.] Tyrum insulã vocat. Sensus est: Silete præ nimio dolore vos Tyri habitatores. Appellat etiam Tyrum negotiationẽ Sidonis, quia Sidoniĩ negotiatores eam suis mercibus implebant.

In aquis multis semen Nili.] Periphrasis est frumenti Aegypti. Nilus enim inundatione & irrigatione sua campos Aegypti frugiferos reddit. Aegyptus verò erat velut horreum Tyriorum, quoniam inde deferebatur frumẽtum ad Tyrios & legumina Aegypti erant fruges Tyriorum.

Erubesce Sidon, ait enim mare, fortitudo maris, &c.] Tyrus erat, vt diximus, colonia Sidoniorũ, quapropter ad eos pertinebat eam defendere. Cõuertit igitur propheta sermonẽ ad Sidonẽ, quę coloniã suam dereliquerit. Erubesce Sidon, quę cũ Tyrum genueris, nullũ ei auxiliũ præbuisti, non enim spe rare deberes nauigãtes ei opẽ laturos. Ait enim mare & fortitudo maris, hoc est, negotiatores & nauigantes. Sidoniorũ intererat Tyrios defendere: nã nos nõ eos genuimus, nec nutriuimus, vt teneremur pro illis hostibus suis bellũ inferre. Vel sic: Erubesce Sidon, ait enim mare & fortitudo maris, id est, ait enim Tyrus, quæ mare & maris fortitudo appellabatur: Ego nõ parturiui, nec peperi, facta sum quasi mulier sine filiis, quoniã nemo mihi auxiliũ tulit. Idẽ est nõ habere filios, ac eos tales habere qui te in periculis relinquant. Hoc ideò dicit, quia cùm Tyrus multas colonias dedisset: nulla tamen fuit quæ illi auxiliũ ferret. Nã Carthago, Leptis, Vtica, Gades, coloniæ fuerunt Tyri. Lege Plin. lib. 5. cap. 10.

Cum auditum fuerit.] Aegyptĩ cùm audierint vrbem vicinam

cinam & florentissimam obsidione deletam, dolore afficientur, existimantes idem sibi esse euenturum.

Transite maria.] Alloquitur ipsos Tyrios in obsidione positos. Vos ô Tyri transite maria, discedite ab vrbe vestra, fugite inimicos, quoniam nulla alia spes est euadendi. Ideò plorate habitatores insulæ, hoc est, Tyri.

Nunquid non hæc vestra est.] Irridet Tyriorũ iactationẽ, qui Deo contẽpto maiorũ antiquitate & nobilitate gloriabãtur.

Ducent eam pedes sui longè ad peregrinandũ.] Hoc dicit propter eos qui in vrbe manserunt, & capti à Nabuchodonosore ducti fuerunt in Chaldæam.

Quis cogitauit hoc super Tyrum quondam coronatam, cuius negotiatores principes instituores eius inclyti terræ? Dominus exercituũ cogitauit hoc, vt detraheret superbiam omnis gloriæ, & ad ignominiam deduceret vniuersos inclytos terræ. Transi terram tuam quasi flumen filia maris, non est cingulum vltra tibi. Manum suam extendit super mare, conturbauit regna. Dominus mandauit aduersus Chanaam, vt contereret fortes eius, & dixit: non adiicies vltrà vt glorieris, calumniam sustinens virgo filia Sidonis: in Cethim consurgẽs transfreta, ibi quoque non erit requies tibi. Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit, Assur fundauit eam: in captiuitatem traduxerunt robustos eius: suffoderunt domos eius, posuerũt eam in ruinam. Vlulate naues maris, quia deuastata est fortitudo vestra.

Quis cogitauit hoc super Tyrum quondam coronatam.] Coronatam eam vocat, quia insignis erat, & regia florebat dignitate. Est igitur sensus: Quis vnquam cogitauit amplissimã illam ciuitatem opibus abundantem, aliarum ciuitatum dominantem, auro & gemmis fulgentem, sic esse deiiciendam, vt suis pedibus ire in captiuitatem cogeretur?

Cuius negotiatores principes.] Tanta erat Tyri diuitiarum abundantia, vt eius mercatores possent esse aliarum ciuitatum principes, eiusque institores essent celebres & illustres. Institores sunt negotiatores eò dicti, vt ait Vlpianus, quòd insient negotiis gerendis.

Dominus exercituum cogitauit hoc.] Dixerat paulò antè: Quis cogitauit hoc, &c. Nunc respondet: Deus est qui hoc cogitauit, qui superborum statum euertit, eorumque cogitationibus resistit. Docet hic locus neminem debere existimare se esse tutum, licet sit potens, & diuitiis affluat. Veniet enim tempus, quãdo in ærumnis suis Dei potentiam discat, cuius clementiam in prosperitate noluit cognoscere. Detrahit enim Deus gloriam superborum, & permittit vt eorum

honor

honor & amplitudo in dedecus, & ignominiã conuertãtur. Tu verò considera quàm fluxa sit & incerta mundi gloria.

Transi terram tuam quasi flumen.] Hortatur Tyrum ad fugam, ac si diceret: Tu ô Tyre transi terram tuam ita facilè, vt riuulum transires. Vel, Transi quasi flumen, celeriter imitare fluminis impetũ & velocitatem, ne te occupet inimicus, non illi poteris resistere, quia non est cingulum vltra tibi. Id est, non habes fortitudinem, vt possis te ab hostibus defendere. Lumbos cingulo cingere, est fortitudine pollere: carere verò cingulo, est imbecillitate laborare.

Manum suam extendit super mare.] Hoc est, super Tyrum, vt ait D. Hieron. Ac si dicat: Percussit Deus Tyrum ciuitatum maritimarum nobilissimã, qua percussione perterruit multa regna: Non enim cogitauerant talem euersionem fieri vnquam posse. Et timuerunt ne quid tale sibi eueniret. Intelligi autem Tyrum nomine maris explicat id quod sequitur: Dominus mãdauit aduersus Chanaan. Nam Tyrus est in terra Chanaan, vt constat ex euangelij Matthæi cap. 15. vbi Chananæa scribitur egressa de finibus Tyri & Sidonis. Quid autem sit manum extendere, est à nobis explanatum cap. 1. illud explicantibus. Et conuertã manum meã ad te. Et cap. 5. vbi illud exposuimus. Extendit manũ suam super eũ.

Et dixit: non audietis vltra, vt glorieris.] Hoc dixit Deus, Nequaquam vltrà tua potentia & nobilitate gloriaberis filia Sidonis, hoc est, tu ô Tyre Sidoniorũ colonia, nã euerteris omnino. Ideo assumptis nauibus fuge in Cyprũ. Sed nec ibi poteris requiescere. Vel sic: Tu quoque Sidon quæ adhuc virgo es, à nullis victa nationibus, simili calamitati obnoxia es. Idem est Sidon, & filia Sidonis, quemadmodum Babylõ, & filia Babylonis: quod al o in loco annotauimus.

Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit] Tyri habitatores fracti obsidione, fuerunt in duas partes distracti, alij se in fugã cõiecerunt, quibus propheta dixerat: in Cethim consurgens transfreta. Alij verò manserũt in vrbe, qui capti ducti fuerunt in Chaldeam, cuius metropolis erat Babylon ciuitas florentissima. His loquitur modo vates ita dicens: Ecce terra Chaldeorum, ad quam ducemini, populus est insignis, ab Assyrio fundatus. Eo ducent Chaldei non solùm Tyrios imbecillos, sed eos, qui fortitudine pollebant, & muros ciuitatis funditus euertent, atque domos radicitus delebunt.

Vlulate naues maris quia deuastata est fortitudo vestra.] Per naues maris intelligit nauigantes & negotiatores, per fortitudinem

tudinem verò Tyrum, vbi opes comparabant, quæ sunt & belli & rei domesticæ robur & fortitudo.

Et erit in die illa: In obliuione eris ô Tyre septuaginta annis sicut dies regis vnius: post septuaginta autem annos erit Tyro quasi canticum meretricis. Sume tibi citharam, & circui ciuitatem meretrix obliuioni tradita: bene cane, frequenta canticum, vt memoria tui sit. Et erit post septuaginta annos visitabit Dominus Tyrum, & reducet eam ad merces suas, & rursus fornicabitur cum vniuersis regnis terræ super faciem terræ. Et erunt negotiationes eius & merces sanctificatæ Domino. non condentur, neque reponentur: quia his qui habitauerint coram Domino erit negotiatio eius, vt manducent in saturitatem, & vestiantur vsque ad vetustatem.

Septuaginta annis, &c.] Septuaginta annis fuit Tyrus oppressa, nam tot fuit templum Dei vastatum. Aequum enim erat vt Tyrij tempus captiuitatis Iudæorum imitarentur, quorum ærumnis lætabantur. Appellat propheta hos septuaginta annos dies vnius regis, quia communiter qui longum tempus habet regnandi septuaginta annos nõ transeat. Quidam dicunt per hunc regem intelligi Dauidem, qui tot annis vixit, vt in libro 2. Regum capite 5. scriptum legimus. Alij Nabuchodonosorem eiusque filios vnum regem intelligunt. Prima harum interpretationum melior videtur.

Post septuaginta autem annos.] Ab hoc loco vsque ad finem capitis prospera Tyro annũtiantur. Sensus est: Quemadmodum meretrix neglecta à primis amatoribus, quia cum aliis se miscet, desiderat ad se trahere eos, à quibus fuerat prius dilecta: sic tu ô Tyre quia Caldæis adhæsisti, qui te captiuam duxerunt, fuisti à negotiatoribus qui te prius amore prosequebantur, contempta. Nunc verò libera à Chaldæis, canticis & illecebris pristinos tuos amatores reconcilia. Cane & pulsa tu quæ eras obliuione tradita. Da operam veluti meretrix cantationibus amatores allicias, vt illis in memoriam redigatis. Hoc ideo dicit, quia solent meretrices cantibus vt nos adolescentes ad se trahere.

Et erit post septuaginta annos visitabit Dominus Tyrum.] Hęc ad literam impleta fuisse historiæ Græcorum & Phœnicum memoriæ produnt, vt etiam D. Hieronymus testatur. Fuit enim Tyrus post annos septuaginta ad pristinum statum restituta, & exercuit commercium cum omnibus gentibus, fuit enim postea celebre emporium, vbi ex omnibus nationibus congregabantur multi ad exercendas negotiationes, quas hic propheta fornicationes vocat. Versio Septuaginta habet

habet in hunc modum: Post septuaginta annos visitationē faciet Dominus Tyri, & iterum restituetur in antiquum, eritque negotiatio eius omnibus regnis orbis terrarum super faciem terræ. Quæ verba satis indicant quid per fornicationes hoc loco intelligatur.

Et erunt negotiationes eius, & merces ejus sanctificatæ domino] Vaticinatur de euersione Tyri ad Christū, quæ post multos annos futura erat. Multi enim ex Tyriis receperunt fidē, vt videre licet apud Lucam Actorum 21. Est igitur sensus: Tyrij negotiationes terrenas in spirituales commutabunt, erunt enim eorum merces Domino dicatę & sanctificatę. Nō condentur neque reponentur, hoc est, non facient thesauros in terris, sed diuitias inter pauperes distribuent, & iuxta Christi sententiam in cœlo thesaurizabunt. *Matt. 6.*

Quia his qui habitauerit coram Domino.] Sensus est: Qui Deo seruierint, hoc solùm vellent ex tēporali negotiatione, nempe habere victum, quo saturentur: & honestum indumētum, quo vestiantur. Capitur autem hic saturitas non pro redundantia & superfluitate, sed pro decenti & honesta refectione, quam solam desiderare debemus, iuxta id quod ait Paulus ad Timotheū: Est autem quæstus magnus pietas cū sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, haud dubium, quia nec auferre quid possumus. Habentes autē alimenta & quibus tegamur, his contenti sumus. Docet hic locus Esaiæ fideles ac pios homines negotiatores esse non humanis ac turbulentis negotiis implicatos, sed eos, qui quærentes bonas margaritas, inuenta vna pretiosa, vendunt omnia sua, & emunt eam, quæ quidem Christus est. Hi sunt negotiatores illi, quibus homo nobilis datis talentis, dixit: Negotiamini dum venio, vt est apud Lucam cap. 19. qui operantes, fuerunt talia talenta lucrati, quorum meminit etiam Matthæus cap. 25. Hi sunt, qui fletu emunt gaudium, terra cœlum, re finita infinitum, & temporali æternam, & auro terreno aurum cœleste: de quo dicebat Christus in Apocalypsi Diui Ioannis Apostoli: Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum, vt locuples fias. O fœlices nundinas, ô admirabiles commutationes. Eamus omnes ad tale emporium, vbi paruo pretio æternam gloriam cōparemus. Sed quoniam diabolus est etiam mercator, qui breues ac pestilentes voluptates, aliasque mortiferas merces precio animarum vendit, aut saltem promittit, vt nos ad æterna supplicia deducat: est summa diligentia & consideratione aduertendum, *1. Tim. 6.* *Matt. 13.* *Apoc. 3.*

tẽdum, ne cũ tali negotiatore commercia exerceamus. Often dit dapes in superficie suaues & appetendas, sed intus funestas, & latenti veneno contaminatas. Non esse aurum id, quod apparet, sed icoria: nõ mel, sed fel: non vita, sed mors: non fama, sed ignominia: non bonum, sed malum: Vt enim stultus censetur, qui equum empturus non ipsum inspicit, & fastidiose perpendit, sed solùm eius frænum, stratum, & exteriora ornamenta intuetur, sic insanus iudicandus est, qui mercium diaboli speciem solùm aspicit, interiora minimè contẽplatur. Non est crystallus omne id quod crystallus apparet, vitrũ enim crystallum imitatur, res fragilis & vilis rem solidam & preciosam. Imò venenum habet aliquando speciẽ medicamenti. Tres mercatores sunt pestilẽtes & pernicioſi, qui pernicie nobis voluptatis specie & simulatione regẽtes vendunt, & ad suas officinas allicitũt, & vocãt, diabolus, mundus, & caro, qui nobis interitũ & exitiũ machinãtur. Eos fugiamus, eorũ voluptates cõtẽnamus, & pestiferas merces detestemur. Quid nobis cum mundo, quem antiqui malorum congeriem appellarunt? cuius vitam & naturam Plotinus Platonicus quasi magicam esse affirmauit, imagines boni veri ac pulchri vbique fingentis, falsumque pro vero simulantis. Cæterùm respice & considera Esaiæ artificium, quemad modum ex historia se contulit ad Spiritum, & ad tempus Messiæ, de quo est suum præcipuum propositum tractare.

Simile.

Simile.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXIII.

Transite maria.] In Hebræo est iuru tarxixah. Sed quoniam Tharsis significat mare, & est etiam nomen gentis, & loci, vertit interpres noster. Transite maria. Pagninus verò vertit. Transite in Tharsis. pro quo Septuaginta habent, Ite Carthaginem. Fuit enim Carthago colonia Tyriorum, vt ait Plin. lib. 5 & Poëta, Vrbs antiqua fuit, Tyrij tenuere coloni, Carthago, &c. Ideò credibile est Tyrios ad Carthaginenses confugisse. Et in principio huius capitis, vbi nostra editio habet: Vlulate naues maris, habent Septuaginta, Vlulate naues Carthaginis. Et ita etiam habet paraphrastes Chaldæus.

Non est cingulum vltra tibi.] Pro cingulo in Hebraico est mezach, quod nomen significat fortitudinem & cingulum, quòd cingat lumbos, vbi robur est, & fortitudo, à verbo mazach,

zach, quod significat roborare. Thargũ habet tekoph, quod nomen propriè fortitudinem significat. Ideò Pagninus vertit: Non est fortitudo vltrà. Septuaginta habent: manus tua nequaquam prævalet. Symmachus: Non poteris vltrà resistere, interpretans sensum potius quàm verba.

In Cethim consurgens transfreta.] Pro Cethim est in Hebraico Cittim, & bis est in hoc capite ita scriptum hoc nomen. Est etiam eodem modo scriptum Numerorum cap. 24. vbi pro Cittim editio vulgata habet Italiam, ita dicens: Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, vastabuntq; Hebræos. quibus verbis Balaam vaticinatus est Romanos tempore Messiæ esse Iudæam vastaturos. Id quod perspicuũ est sub Tito Vespasiano euenisse. Et quoniam tunc Hierosolyma & tota Iudæa fuit ob Iudæorũ infidelitatem, impietatem & ingratitudinem euersa, perspicuum est, tempus Messiæ aduenisse. intelligi autem vaticinationem illam de tempore Messię indicant verba Baalam ita in eodem capite literis mãdata: Dabo tibi consiliũ, quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore. Planum est enim tempus extremũ siue nouissimum in diuinis literis tempus Messię appellari, vt in explanatione 2. cap. Esaiæ explicuimus. Et volẽs Balaam indicare id, quod dicebat, fore tempore Messiæ, qui erat vt lux magna venturus, ait: Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israël. Pro quo Thargum Onkeli, hoc est paraphrasis Chaldæa Onkeli ita habet: Cùm surrexerit rex ex Iacob, natusque fuerit Messias ex Israël. Vbi vides per stellam & virgam Christũ significari. Hęc est virga illa, de qua dixit cap 11. Esaias: Egredietur virga de radice Iesse. Et paulò pòst ait Balaam: Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, vastabúntque Hebræos. Neque possunt Iudęi negare dictionem hanc Cittim illic politam Italiã significare, nam Chaldæus Paraphrastes, quem modò citaui, qui est apud eos summæ authoritatis, ita illum locum transtulit: Et naues venięt à Romanis. Septuagintà etiam interpretes pro Cittim Italiã vertunt. In qua sententia est Thargum Hierosolymitanũ, cuius ad literam hęc sunt verba: egredientur copiæ multæ ex prouincia Italiæ, vnà cum multis legionibus Romanorum. Sed quoniam postquam hic ait scriptura: Orietur stella ex Iacob, & cõsurget virga de Israël, sequitur statim: Et percutiet duces Moab, vastabítque omnes filios Seth: negant Iudęi vaticinium hoc Christo nostro conuenire, quoniam aiunt eum nunquam Moabitas percussisse,

fisse, nec filios Seth vastasse, seu, vt habet Thargum Onkelí, omnibus filiis hominum fuisse dominatum. At non intelligunt cæci & stulti homines, hæc non carnaliter sed spirituaPhilip. 5. liter esse intelligenda. Duces Moab sunt dæmones, quod D. Paulus in epistola ad Philippenses appellat principes & potestates, harumq; tenebrarũ rectores. Hos percussit Christus saluator noster, & de illis diuinam victoriam reportauit. Per filios Seth intelligũtur impij peccatores, quos Christus euertit, non quo ad personas, sed quo ad impietates, non auferendo ab illis viram, sed idolatriam: non salutem, sed impietatem. Perierũt igitur quatenus peccatores, hoc est, periit eorũ impietas & deprauata cęcitas. Id prædixerat diuinus Psal. ita Psal. 9. Messiam alloquens: Increpasti gẽtes, & periit impius, nomẽ eorum delesti in æternum, & in seculum seculi. Et quoniam hi à iugo dæmonis liberati se Christo subiecerunt, ideò vbi communis editio habet: Vastabit omnes filios Seth, vertit Chaldæus paraphrastes: Dominabitur omnibus filiis hominum. Intelligit per filios Seth omnes homines, quoniam à Noë omnes originem ducim⁹, Noë autem à Seth, qui in locũ Abelis occisi succesit, cùm Cainini proles fuerit diluuio extincta. Hic Messias, quem hic omnium hominũ dominatorem scriptura iuxta Onkelum appellat, est ille, de quo aiebat Supra 16. Esaias: Emitte agnum Domine dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filiæ Sion. Cùm autem in illo Numerorum loco Cittim Italiam significet, credibile est hoc in loco Esaiæ eandem etiam significare. Inuenies hanc dictionem apud Ieremiam cap. 2. & apud Ezechielẽ cap. 27. vbi noster interpres Italiã vertit, & meritò quidem. Nam Cittim regnum Italiæ, obtinuit, qui à Ianiginis fuit et iam Italus vocatus. Author est Berosus Chaldæus lib. 5. Antiquitatum, qui floruit ante Alexandrini monarchiam. A Cittim autẽ Italo fuit regio illa Cittim & Italia nominata. Vnde deberet hæc dictio peri, non autem per e scribi, quemadmodum bis in hoc capite, & semel in cap. 10. Geneseos eam scriptam inuenies. Cetim autem quæ scribitur per e, est ciuitas quædam Macedoniæ, de qua in 1. cap. lib. 1. Machabæorũ ita scriptũ legimus: Postquã percussit Alexãder Philippi rex Macedo, qui primus regnauit in Græcia, egressus de terra Cethim, Darium regem Persarum & Medorum, &c.

Assur fundauit eam.] Pro Assur est in Hebraico Axxur, quemadmodũ Geneseos cap. 10. vbi scriptũ legimus egressũ esse Assur de terra Senaar, ædificasséque Niniuem ciuitatẽ magnam,

magnam, in terra autem Senaar regnasse Nemrod. Vnde inferunt nonnulli populum Chaldęorum non fuisse ab Assur, sed à Nemrod fundatum: & ob eam causam hic existimant, per eam intelligi Tyrũ, non autem Chaldæam, cùm tamen prophanę historię dicant Tyrum coloniam fuisse Sidonis, conditam ab Agenore tempore Troianæ euersionis. Ideò mihi prior opinio magis placet, quoniã etsi Assur non fuerit Babylonis constructor, condidit tamen Niniuem in Chaldæa, eiúsque populum fundauit. Si fusè scire volueris, quis fuerit hic Assur siue Assyrius, à quo Assyria nomen accepit, lege Xenophontem de ęquiuocis cap. 1. vbi asserit hunc appellatũ esse Ninum, Herculem, & Iouem, à quo, quia Ninus vocabatur, fuit ciuitas Niniue denominata.

Argumentum Capitis XXIIII.

Superioribus capitibus vaticinatus fuerat Esaias de euersione Hierosolymæ, Babylonis, & nonnullarum aliarum nationum in particulari, nunc autem generalem totius terræ interitum & vastitatem, eiúsque habitatorũ in extremo iudicio confusionem prædicit.

CAPVT XXIIII.

Ecce Dominus dissipabit terram, & nudabit eam, & afflget faciẽ eius, & disperget habitatores eius. Et erit sicut populus sic sacerdos, et sicut seruus sic dominus eius, & sicut ancilla sic domina eius, sicut emẽs sic ille qui vẽdit, sicut fœnerator sic is qui mutuum accipit, sicut qui repetit sic qui debet. Dissipatione dissipabitur terra, & direptione prædabitur. Dominus enim locutus est verbum hoc. Luxit & defluxit terra, & infirmata est: defluxit orbis & infirmata est altitudo populi terræ. Et terra infecta est ab habitatoribus suis: quia transgressi sunt leges, mutauerunt ius, dissipauerũt fœdus sempiternum. Propter hoc maledictio vorabit terram, & peccabunt habitatores eius, ideoque insanient cultores eius, & relinquẽtur homines pauci. Luxit vinea, infirmata est vitis. Ingemuerunt omnes qui lætabãtur corde.

EXPLANATIO.

Ecce Dominus dissipabit terram.] Hoc est Deus in fine mundi vniuersam terrã vastabit. Esse terram in fine mundi transitoriam, asserit Christus apud Matthæum iis verbis: Non *Matt. 24.*

præteribit generatio hæc, donec hæc omnia fiant. Cœlum
Eccle.1. & terra transibũt, &c. Quamuis enim dicat Ecclesiastes, Terra autẽ in æternũ stat, hoc intelligitur per essentiam, sed præteribit & mutabitur ab eo statu, in quo nunc est, & figuram suam amittet. Id dicunt nonnulli voluisse significare Diuum
1.Cor.7. Paulum cùm dixit in epistola prima ad Corinthios: Pręterit
Heb.1. figura huius mundi. Non dixit: Præterit mundi substantia,
Psal.101. sed figura. Et ad Hebræos hæc verba Psalmistæ citat: Et tu in principio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt, tu autẽ permanebis, & omnes vt vestimentum veterascẽt. Et velut amictũ mutabis eos, & mutabũtur. Potest etiã locus ille Salomonis ita explanari: Terra immobilis manet ad lõgũ tẽpus permãsura. In ęternũ enim capitur aliquando pro lõgi temporis spatio, vt Exodi cap. 21. Et seruient in ęternum. Id est ad iubilæũ Anno enim iubilæi omnes liberi manebant, vt habes cap. 25. Leuitici. Illud certum est terram transituram esse, & terram nouam futuram, ait enim Angelus Ioanni euangelistæ in Apocalypsi:
Apoc.21. Vidi cœlum nouum & terram nouam. Primũ enim cœlum & prima terra abiit. Non quod alia terra & aliud cœlum cõdendum sit, sed ait renouanda esse ea ipsa, quæ nunc sunt. Ita graues authores locum illum interpretantur. Qua de re vide ea, quæ copiosè tractat D. Petrus ca. 3. epistolæ iuę secundæ.

Et nudabit eam.] Subaudi ab habitatoribus, ita vt maneat deserta. Et affliget faciem eius, hoc est, dabit ei aliam faciem & figuram. Et disperget habitatores eius, hoc est, iustos ad gaudia æterna perducet, impios verò ad inferorũ supplicia.

Et erit sicut populus.] In illa die nulla erit in hac re differentia inter nobiles & obscuros, sacerdotes & laicos, sed omnes apparebũt ante Christi tribunal reddituri de vita sua rationem. Nõ respiciet Deus ibi generis nobilitatem, aut obscuritatem, sed virtutes & vitia, vt vnusquisque iuxta opera sua aut prẽmio afficiatur, aut supplicio. Non enim est acceptio personarum apud Deum.

Luxit & defluxit terra.] Vtitur Propheta præteritis pro futuris more prophetico. Sensus est: Cùm terra defluxerit, lugebunt & plangẽt in die iudicij homines, qui, vt alio in loco etiam annotauimus, nomine terrę significãtur. Ait enim
Matt.24. Christus apud Matthæum: Sol obscurabitur, & Luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum mouebuntur: & tunc parebit signum filij hominis in cœlo, & tunc plangent omnes tribus terræ.

Et iu-

Et infirmata est altitudo populi terræ.] Id est, Diuites & potentes confringētur. Nihil illis valebunt diuitiæ, imperia, & magistratus. Nam vt ait Salomon in Prouerbiis, Non prodesunt diuitiæ in die vltionis, iustitia autem liberabit à morte. *Prou.11.*

Dicent enim impij in inferno, vt in libro Sapientię scriptum legimus. Quid nobis profuit superbia? & diuitiarū iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa sicut vmbra, & tanquam nuntius præcurrēs. Primi aduersus quos Prophetā hoc in loco vaticinatur, sunt diuites & potentes. *Sapien.5.*

Terra infecta est ab habitatoribus suis.] Imminente iudicio terra reddetur sterilis propter iniquos habitatores. Vbi videsideo terrā nō ferre vberes fructus, quia ab improbis colitur.

Quia transgressi sunt leges.] Loquitur de legibus ciuilibus. Potest etiā hic locus intelligi de omnibus legibus naturali, & scripta data per Moysem, & de euangelio Christi. Primam tamen expositionē magis amplector, propter ea quæ sequūtur. Sed quæ sit mea propria huius loci expositio & sententia, videbis in annotationibus ex Hebræo.

Mutauerunt ius.] Id est, Pro libito suo sententias tulerunt, non considerata iustitia nec ratione. Peruertunt iudices fundamenta naturæ, cùm à sententiis iustitiam seiungunt.

Dissipauerunt fœdus sempiternum.] Violauerunt amicitiam, quam deberent cum amicis perpetuò conseruare. Vide quanti æstimanda est amicitia. Vel loquitur aduersus Iudæos, qui fœdus sempiternum, & pactum quod de seruanda diuina lege fecerant, fregerunt. Capitur igitur fœdus pro pace, & fide ac pacto. Sed quoniam fœdus accipitur etiam pro lege, vt apud Vergilium. Regémque dedit, qui fœdere certo, Et premere, & laxas sciret dare iussus habenas. existimo hoc in loco posse ipsam diuinam legē significari. Sic Deus apud Oseā: *Ose.8.* Transgressi sunt, inquit, fœdus meum. Et explicās quid esset transgredi fœdus, subiungit: Et legē meam præuaricati sunt. Sed tunc quædam insurgit dubitatio, qui fieri potest vt lex appelletur sempiterna, cùm cessauerit. Sed huic quæstioni facilè respondetur, si legem ipsam loquentem audierimus, quæ æternum & sempiternum appellat id, quod vsque ad tempus Messiæ, & ad promulgationem euangelij erat duraturum. Et ita Deus promisit semini Abrahæ terram Chanaan in possessionem æternam, quam Iudæi post Christi mortem, & sufficientem euangelij promulgationem amiserunt. Possunt etiam omnia legalia dici sempiterna ratione sui significati, erant enim figuræ earum rerum, quæ semper durabunt sunt. *Gen.17.*

Paulò antè dixerat: Transgressi sunt leges. Et statim: Mutauerunt ius: Et cõfestim subiungit: Dissipauerunt fœdus sempiternum. Et quoniam solet Esaias sæpenumero multa vnũ atq; idem diuersis verbis significantia, cõgerere, forsasse hoc in loco per leges ius & fœdus idem voluit intelligere, vt fit congeries rhetorica.

Propter hoc maledictio vorabit terram.] In principio benedixit Deus creaturis, quas fecerat: sed quoniam homines impij & scelerati suum dereliquerunt creatorem, seque vitiis dediderunt, maledicentur in fine mundi. eruntq; à Deo maledicti. Vel sic: hominũ maledictio & flagitium terram consumet & velut bestia, deuorabit.

Peccabunt habitatores terra.] Illi se flagitiis implicant, qui sunt terræ ciues, quibus in Apocalypsi Ioannis dicitur: Væ habitantibus in terra. Viri enim iusti & pij non in terra habitant, sed in cœlo, de quibus ait Paulus Apostolus: Nostra enim cõuersatio in cœlis est. Vnde Cain terrenã ciuitaẽ condidit, Abel autẽ non itẽ, vt, & nõ sine mysterio, literę diuinæ testantur. Vtuntur viri iusti terra hac tanquam peregrini, nõ habentes hic ciuitatem manentem, sed futuram inquirentes. Ideo mundi voluptates & opes contemnunt, temerarias cupiditates coërcent, timores & inanes solicitudines pellunt, & neque rerum aduersarum ictibus frangũtur, neque vlla temporum varietate labefactantur. Si autem ruunt, & in crimen aliquod incidunt, erigũtur diuino auxilio, & ad cœlestia aspirantes diuini numinis amore rapiuntur.

Apoc. 2. *Philip. 3.* *Gen. 4.*

Insanient cultores eius.] Aspicis hic apertissimè homines humanis vitiis implicatos, qui non cœli sed terræ cultores appellantur, insanos esse, eorumq; insaniam ex peccatis prouenire. Ait enim Propheta: Peccabunt habitatores terræ, ideoque insanient cultores eius. Omnes qui se vitiis contaminant, & in illis perseuerant, iudicio absque dubio carent. Vnde ait Salomon in Prouerbiis, impius ignorat scientiam. In Psalmo, vbi nostra editio habet: Dixi iniquis, nolite iniquè agere, habet versio Fœlicis: Dixi insipientibus, nolite insanire. Idem enim vocabulum & iniquum & insipientem significat, Omnis enim iniquus est insipiens. Id quod etiam gentium philosophi asseruerunt. Aristoteles enim planè inquit omnem hominem flagitiosum ignorãtem esse. Qua de re poteris ea videre, quæ fusius scripsimus capite 5. illa verba explanantes: Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam.

Prou. 19. *Psal. 74.*

Et re-

Et relinquentur homines pauci.] In fine mundi priusquam iudicij tempus adueniat, pauci homines reperientur. Præcedēt enim bella & pestilētiæ. Et erit, vt est apud Lucā, in terris præssura gentium præ cōfusione sonitus maris & fluctuum, arescentibus hominibus, præ timore & expectatione, quæ superueniēt vniuerso orbi. Vel homines eos tātum appellat, qui eo munere funguntur, cuius colendi efficiēdique causa, Deus eos creauit, eisque naturam rationis participem dedit. Formauit enim Deus hominem, & sui sanctissimi numinis similem fecit, vt pestiferas voluptates contemneret, ipsum Deum summè coleret, eiusq; amore ardentissimè flagraret, & in beatissimis sedibus ac cœlestibus mansionibus cum sempiterno fruetur. Ex quo efficitur, vt illi, qui vitiis imbuuntur, & in errorib⁹ & vanitatibus versantur, immemores æternitatis, summam fœlicitatem in mundi opibus & voluptatibus collocantes, indigni sint, qui homines appellētur. Græci appellant hominem ἄνθρωπον, quasi sursum vergentē, & contemplantem. Nam reliqua animantia terræ prona sunt, ventrique obtemperantia, solus homo est erectus, & ad cœlum eiusque considerationem & contemplationem quasi ad propriam patriam eleuatus. Vnde apertè cōcluditur eos hominum priuari, qui non in sublime feruntur, sed terrena tātum intuentur. Socrates apud Platonē in Cratylo, existimat dici ἄνθρωπον, quasi ea, quæ aspicit, contemplantem: cùm cętera animalia altitudine & excellentia contemplationis careant: quę etiam ratio conuenit huic nostræ interpretationi, Prior tamen nominis deriuatio est Lactantij Firmiani capite 1. lib. 2. diuinarum institutionum.

Luxit vindemia, infirmata est vitis.] Hoc est, deficiet vinū nullam habebunt iniqui cōsolationem, & omnis impiorum lætitia in luctum conuerteretur

Cessauit gaudium tympanorum, quieuit sonus lætantium, conticuit dulcedo citharæ. Cum cantico non bibent vinum: amara erit potio bibentium illam. Attrita est ciuitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte. Clamor erit super vino in plateis: deserta est omnis lætitia, translatum est gaudium terræ. Relicta est in vrbe solitudo, & calamitas opprimet portas. Quia hæc erūt in medio terræ, in medio populorum, quomodo si paucæ oliuæ quæ remanserunt, excutiantur ex olea, & racemi cum fuerit finita vindemia. Hi leuabunt vocem suam, atque laudabunt: cum glorificatus fuerit. Dominus, hinnient de mari. Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israēl. A finibus terræ

laudes audiuimus, gloriam iusti. Et dixi: secretum meum mihi, secretum meũ mihi. Væ mihi; prænaricantes prænaricati sunt, & prænaricationes transgressorum prænaricati sunt. Formido, & fouea, & laqueus super te, qui habitator es terræ.

Cessauit gaudium tympanorum.] Describit mœrorem, quo afficientur iniqui.

Attrita est ciuitas vanitatis] Totum orbem appellat ciuitatem vanitatis. Elegans quidem & pulchra periphrasis. Quasi dicat: Nemo existimet esse hunc terrarum orbem perpetuò duraturã. Est enim vana quædã ostẽtatio, quę citò peribit: fortasse per ciuitatẽ vanitatis eas vrbes intelligit, quę idolatriæ, superstitionibus, cęterisq; vanitatibus deditę sunt.

Clamor erit super vino.] Plorabunt se fuisse vino deditos, vel lugebunt vini defectum.

Quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum.] Explicat fore hunc interitum in toto orbe terrarum.

Quomodo si paucæ oliuæ.] Comparat hoc in loco Prophetа viros iustos, qui appropinquãte seculi cõsummatione fuerint relicti in terra, raris baccis oliuarum, quæ post excussionem remanserunt in ramorum cacumine & paucis racemis, qui post vindemiam fuerunt in vitibus relicti. Quanquam enim multi sunt vocati, pauci tamen sunt electi.

Matt. 20.

Hi leuabunt vocem suam, atque laudabunt.] Iusti, qui manserint in terra, vocibus suis in sublime leuatis, Dominum laudabũt. Et veniente Christo in maiestate regnante, hinnient præ lætitia, equorum more, & in mari huius seculi lętabuntur. Quidam vertit: Exultabunt ab occidente, vt sit sensus: Illi, qui in finibus terræ in occidentali plaga fuerint, afficiẽtur gaudio, Christi gloriam aspicientes. Prima tamen expositio est communior & melior: Orbẽ terræ vocat mare, quẽadmodum cap. 21. Babylonem ipsam mare etiam appellauit.

Supra 21.

Onus, inquiens, deserti maris. Tu verò considera Dei nostri clementiam, eamq; altamente perpende, qui cùm in hoc cap. minetur peccatoribus horribiles timores extremi iudicij, iustos tamen consolatur. Christe sancte quàm immensa est tuę pietatis magnitudo, quæ inter præconia tua iustitiæ, non es oblitus tuæ misericordiæ. Eodem modo apud Lucam post minas & terrores subiungit: His autem fieri incipientibus, suspicite & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. Non est redemptio, nisi vbi præcessit captiuitas: cùm verò in fine mundi appropinquet iustorum redemptio, apertè concluditur hunc mundum esse eorum carcerem

Luc. 21.

terem & captiuitatem. Id intelligens Dauid dicebat in psal. Conuerte Domine captiuitatem nostram sicut torrens in austro. Igitur in fine mundi leuabunt capita, erigent seipsos illi, qui hic abiecti ab iniquis premebantur, & gaudio afficientur. Quando igitur appropinquauerit tẽpus illud formidolosum, quo omnes vocabimur in iudiciũ, omniũ nostrarũ actionum rationem reddituri, improbi & flagitiosi prementur, eorumque dominabuntur iusti & pij, qui nunc ab illis acerbissimè vexantur. *Psal.125.*

Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum.] Vos qui in doctrinis, hoc est, qui beneficio scripturarum cognoscitis tanta vobis gaudia reseruari, laudate Dominũ Et non solùm vos viri iusti, qui in terra stabili estis, hoc est, qui in animi tranquillitate & securitate viuitis, qui vos ab hominũ frequentia in solitariã quietẽ recepistis: sed vos qui in insulis habitatis, hoc est, qui tentationum fluctibus cõcutimini, qui negotiis implicati impetum maris mundi huius sentitis, laudate & glorificate nomen Domini Dei Israelis. Docet nos hic locus vitam contemplatiuã terræ firmæ & stabili comparari, actiuam verò insulę maris fluctibus concussæ similem esse. Vtrũque tamen, & eum qui contemplationi, & qui actioni deditus est, Deum laudare debere. Possumus hunc locum ita explanare. Laudate Dominum, non solùm vos qui habitatis in medio terrę, sed vos etiam qui in insulis, & locis remotissimis vitam degitis.

A finibus terræ laudes audiuimus, gloriam iusti.] Dixerat versu superiore habitantibus in insulis, vt Dominum laudarent: nunc prædicit hoc ita futurum esse. Sensus est. Nos qui spiritu prophetico inspirati sumus, audiuimꝰ à Domino dãdam esse gloriam iusto, hoc est, Christo: à finibus terræ, hoc est, ab illis etiam, qui colunt insulas remotissimas. Et cùm Propheta hæc dixisset, vidit mentis oculis multa, quæ non licet homini loqui. Dicerem ego vidisse spiritu gloriã iustorum, & impiorum supplicia eo modo quo Deus illi hæc voluit ostendere, & audiuisse arcana, quæ, vt ait D. Paulus, nõ licet hominem loqui. Ideò inquit: Secretum meũ mihi. Ac si diceret: Non possum ea, quæ vidi explicare. Bis posuit secretum, quoniam & præmium viderat bonorum, & flagitiorũ supplicium. Thargum ita hunc locum interpretatur: Dixit propheta: Secretum mercedis iustis conspectum est mihi, secretum vltionum impiorum reuelatum est mihi. Quę verba huic nostræ explanationi apertissimè fauent. *2. Cor.12.*

Væ mihi

Væ mihi prænaricantes prænaricati sunt.] Cùm vidisset Prophetaimpiorum & sceleratorum multitudinem in hæc verba prorupit: Ac si diceret: Non possum non plorare tot hominum interitum & supplicium.

Formido & fouea, & laqueus super te qui habitatores terræ.] Appropinquante tempore iudicij in timore & dolore, & periculis versabuntur homines iniqui, quos non cœli sed terræ habitatores appellat: de quibus dixerat paulò antè. Peccabunt habitatores terræ.

Et erit, qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam: & qui se explicauerit de fouea, tenebitur laqueo: quia cataractæ de excelsis apertæ sunt, concutientur fundamenta terræ. Confractione confringetur terra, contritione conteretur terra: commotione commouebitur terra, sicut ebrius: & auferetur quasi tabernaculum vnius noctis: & grauabit eum iniquitas sua, & corruet: & non adiciet, vt resurgat. Et erit: In die illa visitabit Dominus super militiam cœli in excelso: & super reges terræ, qui sunt super terram. Et congregabuntur in congregatione vnius fascis in lacum, & claudentur ibi in carcere: & post multos dies visitabuntur. Et erubescet luna, & confundetur sol, cum regnauerit Dominus exercituum in mõte Sion, & in Ierusalem, & in conspectu seniũ suorum gloriosus.

Et erit, qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam.] Describit calamitates improborũ aduentante extremo iudicio, qui volentes declinare vnum periculum, incident in aliud.

Quia cataractæ.] Dixerat nullum peccatorem esse à formidine, fouea, & laqueis euasurum: nunc reddens huius rei causam, inquit hoc ita fore, quia tunc in extremo tempore aperientur fenestræ cœli, & videbit Dominus vniuersa hominũ peccata, quæ anteà, quia ea nõ puniebat, videbatur nõ videre. Quibus visis concutientur præ timore fundamenta terræ. Ita dicitur in psal. Qui respicit terrã, & facit eam tremere. Describit Propheta admirabilem Dei potentiã, qui facit totã terrã vel solo aspectu concuti, tremoreq; labefactari. Fortasse in cataractis in cœlo apertis alludit ad id, quod est scriptum in Psalmo. Pluet super peccatores laqueos. Hoc est, improbos acerrimè puniet, eis laqueos instar pluuiæ emittens, quibus eos capiat & perdat. Sepruaginta hũc Esaiæ locum ita verterunt: Fenestræ cœli apertæ sunt.

Psal. 105.

Confractione confringetur terra.] Quasi volens absorbere peccatores.

Quasi tabernaculum vnius noctis.] Id est, quasi tentorium, siue

sue tuguriolum, quod pastor singulis noctibus de loco ad locum transmutat.

Visitabit Dominus super militiam cœli.] Id est, super sidera. Vbi nostra editio cap. 4. Deuteron. habet: Ne forte eleuatis oculis ad cœlum videas Solem & Lunam, & omnia astra cœli, & errore cœli deceptus, adores ea, habet versio Pagnini pro astris cœli, militiam cœli. Nec est infrequens in literis diuinis astra, militiã, & exercitus, & virtutes cœli appellari. Hunc sensum habent verba illa lib. 4. Regum ca. 21. Et adorauit omnem militiam cœli. Ac si diceret: Non erat in cœlo stella, quam impius Manasses superstitioni idololatriæque deditus non coleret. Est igitur huius loci Esaiæ sensus. In tempore extremi iudicij cõturbabit Dominus omnia sidera. Nã sol obscurabitur, vt ait Christus apud Matthæũ, & luna non dabit lumen suũ, & stellę cadent de cœlo. Sunt qui per cœlũ hoc in loco aërem intelligant, & per cœli militiam dæmones, quos D. Paulus tenebrarum harum rectores appellat. Prior tamen expositio mihi magis placet, quoniam non solet scriptura dæmones cœli militiam vocare. *Matt. 24.* *Philip. 5.*

Et congregabuntur.] Sensus est: Reges terræ cum primùm excesserint è vita in inferno cõgregabũtur. Sed post multos dies, nempè in die iudicij visitabuntur, quãdo ab illis exigetur suę vitę ratio. Sed audita sententia iterum in inferno in æternum relegabuntur. Est enim ignis ille æternus, vt apud Matthæum ait Christus cap. 25. & D. Ioannes in Apocalypsi cap. 14. Neque est dubitandum, sit necne liber Apocalypsis à D. Ioanne Euangelista conscriptus, cùm id teneat ecclesia, sitque ab antiquissimis scriptoribus assertum & comprobatum Eusebius in historia ecclesiastica lib. 4. c. 18. ait Iustinum martyrem illud affirmasse, & lib. 6. c. 19. ait hanc esse firmam Originis sententiam. Cæterùm id, quod hic dicit Esaias aduersus reges, non est de omnibus intelligendum, cùm multi sint sapientia conspicui, iustitiaq; præcellentes, sed de impiis & flagitiosis.

Et erubescet luna.] Explicat id quod dixerat: Visitabit Dominus super militiam cœli. Vel per solem intelligit principes ecclesiasticos, per lunam verò seculares, qui se in vita vitiis implicarunt, & in violanda iustitia impia scelera admiserũt. Tunc enim in illo terribili iudicio, visa Christi maiestate, quem illi contempserant, turbabuntur, & confundentur. Quoniã cùm deberent, dũ viuebant, alios illuminare, nõ solùm non illuminarunt, sed etiã obscurauerũt. Qui enim fieri

potest,

poterat, vt alios suorum radiorũ splendore illustrarent, cùm ipsi eclypsim paterentur, essentq; tenebris & caligine circũfusi? *Simile.* Vt enim eclypsis lunæ est interpositio terræ inter solẽ & lunã, sic quando terra, hoc est, mundi opes & voluptates interponuntur inter mũdi principes, qui lunæ nomine significantur, & solem illum iustitiæ Christum Deum nostrum efficitur vt lumine careant principes, defectumq; patiantur in vmbra terræ existentes. Tunc enim fit eclypsis, cùm luna in terræ vmbra cõsistit. Quid aliud sunt mundi magistratus, potentiæ, diuitiæ, & voluptates, quàm vmbra terræ? Illos, qui in inferni detrusi æternis cruciatibus torquentur, in hûc *Sapien. 5.* modũ scriptura in lib. Sapientiæ facit loquẽtes: Quid nobis profuit superbia? & diuitiarũ iactantia quid contulit nobis? *Eccl. 34.* Transierũt omnia illa sicut vmbra. Et in Ecclesiastico hi, qui has mundi res inanes, fallaces, & fluxas quærunt & appetũt, illis cõparantur, qui sequuntur ventos, & apprehendunt vmbras. Hoc pertinet ad Lunæ eclipsim. Sol verò tunc obscuratur, cùm interponitur luna inter ipsum & homines. Quis est hic sol nisi præsul, qui cum debeat omnes illuminare, ob eã causam deficit, nullisque micat radiis, quia interponitur & obiicitur illi luna, hoc est, humana potẽtia? Eam ob causam antistites, ecclesiæq; pastores tenebris offunduntur, quia non Dei obsequium & honorem, sed humanas dignitates & voluptates intuentur. Non loquor de illis qui rectè gubernant. Sunt enim multi, qui oues suas saluberrimè pascũt, qui illas tantùm opes quærũt, quę animũ amplificãt, diuitemque faciũt, ex quib⁹ vera dignitas redũdat & effloresçit. Sed de illis loquor, qui curæ pastoralis obliti, virtutisq; ornamentis nudati, in summa ignominia versantur. Totũ hoc caput exposuimus de mũdi interitu, vltimiq; iudicij tempore. Et hæc est D. Hieron. sententia, quem postea secuti sunt multi, quorum explanationẽ amplectimur. Sunt tamen nonnulli quia omnia hæc ad captiuitatem decem tribuum referant, quæ omnes dispergendæ prędicuntur in varias regiones absque vlla personarum differentia, quod fuerint diuinam legem pręuaricatæ. Cùm enim euerterent fundamenta iustitiæ, impijsq; sceleribus pascerentur, veroque Deo relicto falsa idola colerent, æquum fuit vt omnes pariter punirentur. Sed tunc nescio quemadmodum possit cum hac sententia conuenire id, quod hic dicitur: Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam cœli. Nõ enim legimus talia in illa captiuitate euenisse: nisi per militiam cœli intelligant exercitũ Israëlis. Prę-

terea

trea sunt nonnulla alia in hoc capite, quę non videtur huic interpretationi congruere. Ideo alĩ de euersione duarum tribuum ob Christum non receptũ, quando Hierosolyma fuit à Tito funditus euersa, illud interpretantur: quę opinio non videtur tot habere impedimenta. Nam Iosephus Hebræus, insignis historiographus cap. 12 libri 7. de bello Iudaico, inter prodigia & præsagia excidium Hierosolymæ præcedentia narrat, sidus simile gladio supra ciuitatem stetisse, tantũque circa templum lumen noctu effulsisse, vt clarissimus dies putaretur. Sed quoniam Esaias præcedẽti capite locutus fuerat de Tyri euersione, nõ deest qui totum hoc caput existimet esse non ad Hebræorum, sed ad Tyriorum euersionem calamitatemque referendum, quoniam solet Esaias ea, quæ in vno capite breuiter attingit, in sequenti latius dilatare. Nos verò ex his quatuor explanationibus eam exponendã sumpsimus, quæ nobis visa fuit communior, literæq; accommodatior, liberum vnicuique iudicium suum relinquentes.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXIIII.

Ecce Dominus dissipabit terram.] In Hebræo pro dissipare est bokek, quod significat dissipare, euacuare, populari. Nahum cap. 2. Quia vastatores dissipauerunt. Quod etiam poterat verti: Euacuatores euacuerunt. Vel populatores populati sunt. Vnde illud Oseę cap. 10. Vitis frondosa Israẽl, poterat etiam verti: Vitis vacua est Israel. Vertit tamẽ interpres noster frondosa, quoniam eę vite quæ syluescunt, & frondibus crescunt, nec amputantur, inutiles sunt & vacuæ: quod Symmachus intelligens vertit: Vitis materialis, hoc est, non amputata, sed frondibus atque palmitibus abundans. Eam ob causam vertit Pagninus hoc in loco: Ecce Dominus euacuat terram, hoc est, in solitudinẽ redigit. Quod nõ multum distat à communi versione. Quod autẽ sequitur: Et nudabit eam, ita conuertit Pagninus: Et desolare facit eam. In Hebræo est vuolekah à verbo balak, quod significat nudare, desolare, & aperire. est igitur terram nudare, eam desertam facere absque vllo habitatore. Sed quoniam verbum hoc significat aperire, potest rectissimè locus hic ita ex Hebræo reddi in latinum sermonem: Ecce Dominus dissipabit terram, eamque aperiet: Vt significet in die iudicij aperiendam esse terram vt mortui egrediantur & resurgant. Qui dicũt intelligi

ligi totum hoc caput de euersione Hierosolymæ per Titum dicent Prophetam hic vaticinari aperiendam esse vrbem exercitui Romano.

Luxit & defluxit terra] Pro luxit vertit Pagninus, destructa est. Verbū Hebraicum est aual, quod significat lugere, vt patet mille in locis diuinarum literarum. Exodi 33. Audiens populus sermonem hunc pessimū luxit. Threnorum 1. Viæ Sion lugent Oseę 10. Quia luxit super eum populus eius. Et multis aliis in locis, quæ breuitati studens, omitto. Ideo existimo editionem vulgatam hoc in loco, quemadmodum in nonnullis aliis, magis esse secundum veritatem Hebraicam quàm Pagnini versionem. Septuaginta etiam verterunt luxit terra.

Terra infecta est.] In multis codicibus Latinis, Terra interfecta est, sed legendum est infecta est, vt nonnulli codices correcti habent. Est enim in Hebraico: Et terra chanephaph à verbo chanet, quod significat polluere, & inficere. Ita apud Ieremiā 23. Propheta namque & sacerdos polluti sunt. Vbi translatio Chaldaica Ionathæ habet: Fecerunt furtum legis eorum. Hoc est, mente legis abusi sunt. Tunc enim homines se inficiunt & polluūt, cùm Dei legem transgrediūtur, eamque ad suam voluntatem detorquent. Est igitur huius locī sensus: Habitatores terræ eam suis sceleribus ita polluerunt, & sterilem reddiderunt, vt nullos lætos fructus produceret. Pagninus hūc locum ita latinum reddidit: Terra impiè egit propter habitatores suos. verbū enim chanet, quod est in Hebraico, significat etiam iniquè agere, & personam acceptare. Vnde locus hic Ieremiæ, quem modò citauimus, potest ita verti: Propheta namq; & sacerdos impiè egerunt. vel, acceptatores personarum fuerunt. Potest igitur hic locus sic explanari: Terra impiè egit, hoc est, pœnas luit, acsi impietatem & scelus admisisset. Tunc enim terra dicitur pœnas dare, quando vastatur, & in sterilē solitudinem redigitur. Ita R. Dauid doctus inter Iudæos hunc locū interpretatur. Thargū vertit peccauit. pro eo quod nostra versio habet, infecta est, quam interpretationem secutus est Pagninus, cui fauet versio Septuaginta, quæ ita habet: Terra autem egit impiè propter habitatores suos.

Dißipauerunt fœdus sempiternum.] Septuaginta pro fœdere sempiterno, verterunt testamentum æternum, quod ego absque dubio existimo esse euangeliū, quod etiam D. Paulus apostolus in epistola ad Hebræos eodem modo appellat: Heb. 13.

ita

in dicens: Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine testamẽti ęterni, Dominũ nostrum Iesum Christum. Quemadmodum enim Moyses legem firmaturus, manu poculum tenebat, in quo erat sanguis pecudum, vt in Exodo scriptum legimus: sic Christus nouam legem confirmaturus, calicẽ ostendit, in quo fuit prius eius sanguis, pro salute hominũ fundendus. Ideo Apostolus ait: In sanguine testamenti æterni. Et in consecratione vini vtitur ecclesia hac forma: Hic est calix sanguinis mei noui & æterni testamenti, &c. Hoc est, testamentum illud quod Deus per Ieremiam promisit dicens: Ecce dies venient, dicit Dominus, & consummabo super domum Israel, & super domum Iuda testamentum nouum, non secundum testamentum, quod feci patribus eorum. Quem locum Dinus Paulus in epistola ad Hebræos cap. 8. de Christi euangelio interpretatur. Et quoniã vetus lex fuit abrogata, noua autẽ semper est duratura: appellatur hic ab Esaia fœdus sempiternum, aut vt volunt Septuaginta, testamentum æternum. Dixerat modò: Transgressi sunt leges, mutauerũt ius, & õfestim subdit, Dissipauerũt fœdus sempiternum. Quæ verba Septuaginta ita verterunt: Præuaricati sunt legem, mutauerunt prȩcepta, testamentum ęternum. Tria sunt, ob quorũm præuaricationem Deus mundi ruinam & vastitatem minatur, lex, præcepta, & æternum testamentum. Ego existimo per legem intelligi legem naturalem, per præcepta, legẽ scriptam, per testamentum æternum, legem gratiæ & Christi euangelium. *Exod.* 24. *Ierem.* 31.

Insanient cultores eius.] Septuaginta habent: Pauperes erunt habitatores terræ. Omnes iniqui sunt insani, omnes autem insani pauperes, quia spirituales diuitias perdiderunt. In Hebraico est charu, à verbo charar, quod significat insanire, æstuare, ardere, deficere. Ideò Pagninus vertit: Combusti sunt habitatores eius. Æstuant, insaniunt, deficiunt, & comburuntur, qui non cœlũ, sed terram colunt, & intuentur, qui negotiis humanis implicati, tanquam mundi ciues ad cœlestia nequaquam aspirant.

Visitabit Dominus super militiam cæli.] In aliquibus codicibus est malitia pro militia. In Hebraico est tseua, quod significat exercitum, militiam, virtutem, & tempus statutum. Vnde id quod dicitur capite septimo Iob, Militia est vita hominis super terram, potest verti: Tempus determinatum est vita hominis super terram: scit enim Deus quanto

tempore

tempore vnuſquiſque victurus eſt.

Argumentum Capitis XXV.

Agit Propheta gratias Deo pro vaſtatione ſynagogæ, & inſigni victoria de morte, ac dæmone reportata. Aſſerit ſeruandos eſſe fideles per Chriſtum, qui nobis lucem attulit, labes omnes abſterſit, gratiam tribuit, vt gloriam illam cœleſtem, nullis vnquam ſeculis interiturã conſequeremur. Sunt qui aſſerant intelligi hoc caput de ſupplicio damnatorum, & de præmio iuſtorum poſt mundi cõſummationem, quas ob cauſas Propheta in gratiarum actionem prorumpit.

CAPVT XXV.

Domine Deus meus es tu, & exaltabo te, & confitebor nomini tuo: quoniam feciſti mirabilia, cogitationes antiquas fideles, amẽ. Quia poſuiſti ciuitatem in tumultum, vrbẽ fortẽ in ruinam, domum alienorum: vt non ſit ciuitas, & in ſempiternum non ædificetur. Super hoc laudabit te populus fortis: ciuitas gẽtium robuſtarum timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione ſua, ſpes à turbine, vmbraculum ab æſtu. Spiritus enim robuſtorum quaſi turbo impellens parietem. Sicut æſtus in ſiti, tumultum alienorum humiliabis, & quaſi calore ſub nube torrente propaginem fortium marceſcere facies. Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium, conuiuium vindemiæ, conuiuium pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ.

EXPLANATIO.

Domine Deus meus es tu, & exaltabo te & confitebor nomini tuo.] Laudibus te efferam Domine Deus meus, & nomen tuum celebrabo ob admirabilia opera tua, & quia antiquas cogitationes tuas completurus es, omnia enim tua conſilia ore Prophetarum prædicta firmabuntur, & ſuos effectus obtinebunt. Es enim Hieroſolymam ciuitatem ingratã & infidelem euerſurus, quia non ſolùm te verum Meſsiam non recepit, ſed iactis in te acerbiſsimis contumeliis, te ad mortem crudeliſsimam adduxit, & aduerſus diſcipulos tuos odium vſque ad ſanguinẽ excitauit. Ago igitur tibi gratias, quia po-

ſuiſti

fuisti ciuitatem in tumulum, hoc est, quia funditus delebis per Titum Vespasianum Hierosolymam. Pro tumulo habēt nonnulli codices tumultum, sed verso, cui D. Hieronymus adiecit commentaria, habet tumulum, & ita habent Septuaginta, & dictio hebræa idem significat Quare legendum est in tumulum, non autē in tumultū. Tu verò aduerte mortem Prophetarum. Superiore capitè plorauerat Esaias peccatorū flagitium, interitū, & excidium, nunc in eodem iudicio laudat Deum, eíque debitum honorem reseruat. Aequum est vt dolore afficiamur ob hominum scelera, propter quæ æterna supplicia merentur. laudaturi sumus Deum, cui iustitiam suam ostendit, in sceleratorum punitione, & misericordiam suam in præmio iustorum.

Domum alienorum.] Efficies vt Hierosolyma sit domus Romanorum, quos alienos vocat, quia non erant de populo Dei, sed alieni à fide, solet enim scriptura diuina gentiles alienos appellare, vt apud hunc eundem prophetam: Regionē vestram coram vobis alieni deuorant. Ita Paulus in epistola ad Ephesios eos alienatos appellat à vita Dei. Qui enim impius est, non suus, sed alienus est existimandus: tot enim dominis seruit, quod vitiis traditus est. Cùm autem ad se redit, & spiritui optemperat, suis efficitur, qui anteà alienatus erat iuxta illud: Alienati sunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero. Ac si diceret, non esse mirandum homines sceleratos tot fraudes & facinora admittere, cùm ab ipsis incunabilis se à Deo alienauerint, & à seipsis atque à recta viuendi ratione aberrauerint. Cæterùm quoniam etiam ipsi Iudæi in litteris diuinis alieni appellantur, vt in psalmo: Quoniam alieni insurrexerunt aduersum me, hoc est, Hebræi nefarij, qui virtutem & religionem contempserunt, & alio in psalmo: Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt. Ideò potest hic locus ita explanari. Posuisti ciuitatem in tumulum, quæ quidem est domus alienorum, hoc est, Iudæorum, qui se à reseiunxerunt, habitatio. Septuaginta pro alienis verterunt impios.

Supra 1. Ephe. 4. *Psal. 57.* *Psal. 53.* *Psal. 17.*

Et in sempiternum non ædificetur.] Post euersionem Hierosolymæ per Titum nunquā fuit reædificata, nec in æternum reædificabitur. Nam ea quæ modò extat, non est vbi anteà fuit, sed fuerunt fundamenta mœniorū iacta per alia loca. Qui hoc caput exponunt de mūdi consummatione, nō de Hierosolyma duntaxat hoc intelligunt, sed de omnibus ciuitatibus, quę post diē iudicij nō reędificabūtur in æternū.

Super hoc laudabit te populus fortis.] Hoc est, populus Christianorum videns ingratam Hierosolymam euersam, & synagogam vastatam, & Iudæos captos à Romanis, & per totum orbem dispersos, te Domine laudibus efferet, studiisque prosequetur. Et ciuitas gentium robustarum timebit te, hoc est, ecclesia ex gẽtibus congregata, te pio & filiali timore, & religione obseruabit. Christianos vocat fortes & robustos, quoniam debent aduersus diabolum, mundum, & carnem acerrimè pugnare, & animo excelso & inuicto in fide, & virtutis cõstãtia permanere. Vt enim dura & robusta quercus ventorum ac procellarũ ictibus resistit, & quamuis frondes amittat, iptus tamen virtus inclusa perseuerat, sic verus Christianus vi tentationum & calamitatum exagitatus immobilis consistit, & quamuis mundi opes, authoritatem, & æstimationem perdiderit, animi tamẽ virtus & charitas intus vigent, quas nec casus eripit, nec tempus labefactat, nec vetustas vlla cõsumit. Potest quidẽ vir iustus & pius à mundi opibus & dignitatibus seiungi: at à charitate Christi quis eum vnquã poterit separare? Id intelligens D. Paulus, Quis nos, inquit separabit à charitate christi? Tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio, an gladius? Et subiungit, nihil esse, quod eum posset à tali charitate diuidere. Hæc est vera fortitudo, inuicta, & gloriosa, & amplissimis laudibus decoranda. Hic habes locum contra hæreticos, qui nec viris iustis tribuunt fortitudinem. Appellat enim eos Deus fortes & robustos.

Simile.

Rom. 8.

Quia fallus es fortitudo pauperi.] Hoc est, illi qui suam agnoscent miseriam, diuinum implorãb auxilium. Tales eripit Deus à procella, & ab æstu calamitatum & tentationum.

Spiritus enim robustorum.] Sensus est: Vehemens tentatio siue à dæmone, siue à mundo, siue à carne, similis est turbini parietem impellenti. Vt enim vehemens turbo corpora exagitat, secumque rapit, nisi sint solidissima, & fortitudine quadam roborata, sic tẽtatio animum percutit, & vincit, nisi sit fortis, & constantia quadam confirmatus.

Sicut æstus in siti] Non aliter infringes & conteres impetum alienorum, hoc est impiorum, quo in viros iustos irruunt, quàm ardentissimus æstus superueniens debilitat, & attonitos facit homines in arida ac vastata solitudine deprehensos, vbi nullum est omnino refrigerium.

Et quasi calore sub nube torrente.] Quemadmodum propago vitis vrẽte æstu flaccescit, sic tuo fauore & potentia lãgueſcet

gueſcet & debilitabitur impiorum tyrānis aduerſus pios & humiles. Vel ſic: Tu Domine labefactabis & euertes potentium tyrannidem, qua iuſtos affligebant, quos tu in hac vita velut propaginem ab æſtu affligi permittebas, ſed ita vt illis eſſet æſtus cum vmbra nubis. Ita enim tentatio & calamitas iuſtos percutiunt, vt interna conſolatione interim recreentur & reficiantur, præbes enim illis vires, quibus afflictiones toleranter ferant, ipſique delectentur: imo pro te ſanguinē fundere ardenter appetant: quoniam intelligunt loco huius miſeræ fluxæq; vitæ pro te in diſcrimen adductæ, eam quæ eſt beata, & immortalis ſe eſſe conſecuturos.

Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium.] Per hunc montem intellige Sionem, & per conuiuiū euangelium, quod cœpit Hierololymæ prædicari. Vel per Sionē intellige eccleſiam, quemadmodū multis aliis in locis diuinarum literarum, vbi Chriſti euangelio animæ reficiuntur. Eſt enim verbum Dei animi alimentum omnibus dapibus dulcius & præſtantius. Non enim immeritò ait prophera: Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua ſuper mel ori meo. Et volens Eſaias ſignificare huius conuiuij excellentiam illud appellat vindemię, & pinguium medullatorum, & vindemiæ defæcatæ, hoc eſt, pulchrum & excellens, in quo ſint fercula pinguia, opima, & iucunda, & vina defæcata & optima. Ne intelligas has exquiſitiſſimas & delicatiſſimas dapes corporeas eſſe, ſed ſpirituales. Voluit enim prophera hac trāſlatione ſignificare, eſſe Chriſti euangeliū animarum cibum, cum quo nullæ aliæ epulæ debeant comparari. Sed heu quot ſunt, qui nolint ad hoc diuinum conuiuium accedere, & hoc ſuauiſſimo pabulo tanquam nectare & ambroſia animum alere & reficere? Vt enim illum rectè valere dicimus, qui corporis cibum ſuo tempore appetit, eū verò langueſcere & ægritudine laborare, qui faſtidit epulas, ſenſuſque ſtupore earum ſuauitatem non ſentit, ita eum animū rectè valere dicimus, qui verbum Dei auidè audit & arripit, eū verò debilitari & præ ægritudine deficere, qui verbo Dei non delectatur, qui euangelicas conciones ſpernit, qui harum diuinarum epularum ſuauitatem non ſentit, ex quibus effloreſcit pietas, & charitas, cæteræque virtutes, quibus hominum mentes ſuſtentantur, & amore æternitatis rapiuntur. Hoc conuiuium de quo hic agit Eſaias eſt prādium illud, de quo ait Chriſtus apud Matthęum: Iterū miſit alios ſeruos dicēs: Dicite inuitatis: Ecce prandiū meū paraui, tauri

Pſal. 119.

Simile.

Matt. 22.

mei & altilia occisa sunt, & omnia parata, venite ad nuptias. Est enim prandium hoc, vt ibi ait Chrysostomus, doctrina iustitiæ, & verba cœlestium mysteriorum, quibus se homo reficiens vitam immortalem, vereque beatam consequetur. Hæc est cœna illa magna, quam fecit Deus, de qua
Luc.18. loquitur Christus apud Lucam, ad quam inuitati, accedere noluerunt. Nos vero accedamus ad hãc cœnam, has diuinas epulas auidè sumamus, & in mentis stomacho conseruemus.
Simile. Vt enim non prodest cibus, si eum statim euomimus, & foras reiicimus, sic paruam nobis vtilitatem afferet verbum au-
Simile. ditum, sic statim illius obliuiscimur, eiusque memoriam obliuione delemus. Et quemadmodum cibus absque naturali calore non digeritur, indigestus verò, onus est non cibus, & non solùm non nutrit, sed corrumpit, quam ob causam videmus redundare varias ægrotationes, sic verbum Dei auditum, in frigidum animum receptũ, non digeritur, sine igne diuini amoris, crudus verò & mentis stomacho innatans, põdere premit: & non solùm non alit animum ad ęternitatem, sed eo ipso animus inflatur, & in pestilentiorem superbiam incidit, vitio non cibi, sed animi frigidi & contaminati, qui
1.Cor.8. ob malitiam suam diuinum pabulum in venenum cõuertit. Ait enim D. Paulus in epistola prima ad Corinthios: Sciẽtia inflat, charitas verò ædificat. Cęterum qui totum hoc caput volũt de mũdi cõsummatione intelligi, poterũt cõuiuiũ hoc interpretari de cœlesti gloria, & de visione diuina, qua beati in Sione, hoc est, in cœlesti patria, in illa æterna Hierusalem,
Psal.16. sempiterno æuo fruuntur. Ibi enim sancti diuinis epulis satiantur. Hoc intelligens diuinus quidem vates dicebat: Satiabor cùm apparuerit gloria tua. Ac si diceret, Cùm animus meus è corporis vinculis tanquam ex carcere ad sedes tuas beatissimas euolauerit, tunc æternis dapibus satiabor, omnibusque gaudiis & voluptatibus cumulatus, te Deum meum summum & imminensum intuebor. Ad hoc cœleste cõ-
Apoc.19. uinium nos inuitat Angelus in Apocalypsi Ioannis dicens:
Luc.22. Venite & congregamini ad cœnam magnam Dei. Et apud Lucam Christus, Ego, inquit, dispono vobis, sicut disposuit mihi pater meus regnum, vt edatis & bibatis super mensam meam, in regno meo. Hoc est, conuiuium ad quod ipse Deus nos inuitat, ad quod omnes viri iusti & pietate præ-
Psal.35. stantes accedunt, de quibus dicitur in psalmo: Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos. Hæ dapes, hoc nectar, hæc ambrosia, hæc pabula mẽtis

sunt,

sunt, non corporis alimenta. Et hoc est conuiuium de quo hîc loquitur Esaias in cœlesti Sione parato, vbi sancti in æternum satiantur. O gloriosum conuiuium: O sedes illas cœlestes, æternaque domicilia, in quibus beatorum mentes diuinis oblectationibus cumulatæ, æternisque ornamentis & cœlestium bonorum copia redundantes, æternis dapibus abũdant, & immortali pulchritudine decorantur? Salue ciuitas florentissima cœlestis Hierosolyma, sanctorũ patria, vbi ipsi gloriosi immarcessibilibus gaudiis triũphãt. Ad te sũspiro, te ardẽter appeto, te laudibus efferre cupio: sed nõ possum rẽ tã eximiã ob ingenij mei tenuitatẽ pro dignitate explicare.

Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, & telam quam orditus est super omnes nationes. Præcipitabit mortem in sempiternũ. Et auferet Dominus Deus lachrymã ab omni facie, & opprobriũ populi sui auferet de vniuersa terra: quia Dominus locutus est: Et dicet in die illa: Ecce Deus noster iste, expectauimus eũ, & saluabit nos iste Dominus, & sustinuimus eũ, & exultabimus, & lætabimur in salutari eius. Quia requiescet manus Domini in mõte isto: & triturabitur Moab sub eo, sicuti teruntur paleæ in plaustro. Et extendet manus suas sub eo, sicut extẽdit natans ad natandum, & humiliabit gloriam eius cum allisione manuum eius. Et munimenta sublimium murorũ tuorum concident, & humiliabuntur, & detrahentur in terram vsque ad puluerem. Apoc. 7. & 21.

Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati.] Hoc est, delebit peccatum, quod per vinculum colligatum intelligitur. Christus in monte Sione sua morte acerbissima nostra scelera deleuit, quando se pro nobis salutarem hostiam deuouit, atq; constituit. Et vt ostenderet Propheta Christum suo purissimo sanguine, quantum in se est, nos ab omnibus animorum maculis abluisse, non dicit eum præcipitaturum vinculum colligatum, sed faciem vinculi colligati, vt ostenderet ita euertendum esse peccatum, vt ne facies eius appareat. Appellatur autem peccatum vinculum colligatum, quod faciat homines esse alligatos, & in dæmonis carcere deuinctos. Qua de re poteris ea videre, de quibus fusè disseruim⁹ ca 5. verba illa explanãtes. Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam. Poterimus etiam per faciẽ vinculi colligati intelligere obligationem, qua Iudæi tenebãtur legi Moysi, quam obligationem Christus abstulit suo euangelio & deleuit eam suo sanguine, & sua morte præcipitauit. Hæc obligatio est chirographum illud, de quo ait Diuus Paulus: Delens quod aduersus nos erat chirographũ Col. 2.

decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio affigens illud cruci. Quamuis enim chirographum illud decreti sit ipsum, quo se per esum ligni vetiti, omnesq; posteros Adamos æternæ morti reddiderat obnoxios, iuxta Dei
Gen.2. decretū dicētis: Quacumq; hora comederitis, moriemini, vt multi interpretantur. Chrysostomus tamen illud de obligatione Iudæorum lege Moysi etiam exponit. Dixerunt enim,
Exod.24. vt in Exodo literæ diuinę testantur: Quæcūque dixit Deus faciemus, & audiemus. Et hæc est etiam D. Hieronymi interpretatio illum locum Apostoli explanantis, quamuis hîc in cōmentariis in Esaiam huius expositionis nō meminerit.

Et *telam quam orditus est super omnes nationes.*] Delebit, inquit, Christus suo euangelio & morte operimentum erroꝝ, quo opertus est mundus, vt repudiatis superstitionibus & vanitatibus, cæterisque erroribus sublatis, lucem & veritatem intueremur. Venit enim in mundum filius Dei, vt hominum genus è cæcis tenebris in clarum splendorē vindicaret, à scelerum maculis expiaret, & ad verum decus multis ornamentis illustratum restitueret. Erat mundus quadam tela coopertus, quæ illi lucem auferebat, quam diabolus voluit ordiri, ne homines æterni solis claritatem intuentes, ad cœlestia aspirarent. Hanc telam, hanc errorum nubem, hoc mundi operimentum, scidit Christus, & sua doctrina caliginem omnem dispulit, hominumque mentes sol ille iustitiæ suis radiis illustrauit.

Præcipitabit mortem in sempiternum.] Hoc est, Christus morte sua mortem euertet, & vitam resurrectione reparabit. Hanc vaticinationem impletam esse & nos credimus, & diuinæ literæ cōtestātur. Surrexit Christus caput nostrum, ergo & nos resurgemus. Quid est autem mortuorū resurrectio, nisi mortis destructio? Cùm autem mortale hoc induerit immortalitatē, vt verbis Diui Pauli vtar, tunc fiet sermo
2.Cor.5. Oseæ 13. qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. vbi est mors victoria tua? Vbi est mors stimulus tuus? Hic locus est Oseæ prophetæ, quem Apostolus aliis verbis sed in idem incidētibus citat. Verba enim prophetę hæc sunt: De manu mortis libera eos: de morte redimam eos. Ero mors tua ô mors, morsus tuus ô inferne. Hanc de morte victoriam reportauit Christus sua morte, & reditu ad vitam, sed in mūdi consummatione cùm corpora resurrexerint, videbimus apertissimè
1.Cor.16. mortem ipsius mortis: de qua ait Apostolus: Nouissima è autem inimica destruetur mors, quam tamen iam Christus sua

morte

morte & resurrectione occiderat. Positus fuit Christus mortuus in sepulchro, & exiit viuus. Si in clausum sepulchrum homo viuus includatur, tertia die inuenietur mortuus: at Christus mortuus in clauso sepulchro, conditus, tertia die viuus apparuit, & pulcherrimus surrexit. O miram Dei potentiam? Hic mutatus est mundi ordo, & fuit cursus naturalis in admirabilem modum conuersus. In mortuorum sepulchro fuit sepulta ipsa vita, ipse enim de se ait: ego sum via veritas, & vita. Domus mortis fuit tunc domus vitæ. Sed domus illa mortis non corrupit mortuum. Id quod Diuinus ille vates & illustrissimus rex Dauid multò antea iis verbis in persona Christi præcinerat. Quoniam nō derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. In Epiro inquit Solinus fontem esse admirabilem, in quem immersæ faces ardentes extinguuntur, extinctæ verò inflammantur: vbi si facem mortuam proicias, exit viua: si autem viua immergatur, mortua exit. Est quidem fons hic stupendus, & in admirationem homines traduxit, si ita est, vt Solinus commemorat. Sed in sepulchro idem factum fuisse firmiter credimus, & asseueranter affirmamus. Ex eo nanq; ex quo viuus exibit mortuus, mortuus surrexit viuus. Ita enim dixit angelus mulieribus, vt est apud Marcū: Iesum quæritis Nazarenū crucifixum, surrexit, non est hic. Ecce locus vbi posuerunt eum. Mortuus igitur rediit ad vitam, mors autem mansit mortua & sepulta. Quod intuens propheta dixit: Præcipitabit mortem in æternum.

Ioan 14. *Psal. 15.* *Can. 13.* *Simile.* *Mar. 16.*

Et *auferet Dominus Deus lachrymam ab omni facie.*] Significat his verbis, eos qui se Christo dedicant, eumque ardentissimè amant, incredibili gaudio, & maximis beneficiis ab illo affici: neque id solùm in altera illa vita, quæ beata est & immortalis, sed etiam in hac misera & fugaci. Quanquam enim calamitatibus aliquando præmuntur, tamen voluptate perfunduntur, quia propter Christum cruciantur. Et amore diuino inflammati, vitámque cælestem in corporibus humanis imitantes, tantam sentiunt dulcedinem, totque oblectationibus Deus eos afficit, vt iam in cœlo quodammodo habitare existimentur. Ex quibus quidam dicebat: Nostra enim cōuersatio in cœlis est. Qui totum hoc caput intelligunt de mundi consummatione, hoc gaudium intelligunt de voluptate diuinæ visionis, qua sancti in patria fruentur. Id quod D. Ioannes iis verbis in Apocalypsi testatur: Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum

Philip. 3. *Apoc. 21.*

& mors vltra non erit, neq; luctus neque clamor, nec dolor erit vltra, quę prima abierũt Et dixit qui sedebat in throno: Ecce noua facio omnia. Qui locus de mũdi cõsummatione intelligitur. Cùm autem eadem hic dicat Esaias, videtur hoc caput de die iudicij, & mundi fine intelligi, & quia est veluti explanatio capitis præcedentis, quod multi de mundi consummatione interpretãtur. His rationibus ego adductus hãc expositionem etiã amplector, quamuis existimo posse totũ hoc caput de primo Christi aduentu, de eius euangelio, de Iudæorum euersione, & de fidelium lætitia & salute, explicari, quod & nos facimus. Et etiã locum hunc Apocalypsis, quem modò citaui, existimo posse etiam referri ad spiritualem voluptatẽ, qua viri iusti & pñ etiã in hac vita afficiũtur.

Ecce Deus noster iste. Verba sunt populi Christiani, qui recepto euangelio, illuminatus fide, Christum cõfitebatur verum esse Deum, ac seruatorem nostrum.

Quia requiescet manus Domini in monte isto] Hoc est, quia in Sione, in ecclesia Christi cessabit manus Dei, non puniet æterno supplicio fideles, qui in gratia excesserint ex vita. Quẽ admodum extendere manum super aliquem, est eum punire vt in capite 5. exposuimus, ita cessare manum aut quiescere, est non punire. Hæc possunt aptissimè referri ad cœlestem patriã post extremũ iudiciũ. In illa enim ciuitate nullus punitur, sed inexplicabili gaudio lętãtur, qui hac in vita afflicti fuerũt. In tẽplo illo Salomonis, quod gerebat ecclesiæ triumphantis imaginem, nec malleus, nec securis, nec vllum ferramentum audiebatur, vt in libro 3. Regum diuinæ literę commemorant Ædificabatur templum illud magnificentissimũ & celeberrimum, & nullus ictus in eo sonabat. Dolabantur lapides & ligna extra templũ, & in lapidicinis, & fabrorum officinis audiebantur ferramentorum percussiones. Mũdus hic lapidicina est, in qua malleis tunditur, & officina in qua afflictionibus percutimur, & premimur, at in templo illo superno, in illa beata & immortali vita, nulla est afflictio, sed requies admirabilis & gaudiũ sempiternũ. Hic angimur aduersitatibus, variisque calamitatibus exercemur, vt illic locis congruis disponamur, & malleis afflictionum cessantibus, amoris glutino copulemur. Pro eo quod nostra versio habet requiescet manus Domini, habet Pagninus: Requiescet percussio Domini. Quæ verba nostrã explicãt interpretationẽ.

3. Reg. 6. Figura.

Et triturabitur Moab.] Gaudentibus iustis, impij, qui per Moab significantur, in inferno æterno supplicio cruciabuntur,

tur. Figura est synecdoche frequēs in literis diuinis, cùm à parte totum intelligitur. Ponitur Moab prō mundo, & Moabitæ pro impiis accipiuntur. Et quemadmodum paleæ conterente ferrato carpento cōteruntur, sic impij tundentur. Id autem quod dicitur, sub eo, intelligitur sub Dei potentia. Vel sic. Triturabitur Moab sub eo, hoc est, in semetipso conteretur, ita vt nihil in eo integrum remaneat: Ac si diceret: acerbissimè torquebitur & cruciabitur.

Et extendit manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum.] Sensus est: Christus cædet Moab, hoc est impios: & ita porriget vtranque manum ad eos puniendos, quemadmodū qui peritus est natandi, vtranque manum secundum aquam extēdit. Et humiliabit gloriam eius cum allisione manuum eius. Quasi dicat: Expādet Christus brachia sua vt natator. & cum allisione manuū suarum, hoc est, cubitis suis, quibus maximè natatores aquā allidunt & secant, eos tanget & puniet, eorumq; gloriam cōfringet ātque pehitus obscurabit.

Et munimenta sublimium murorum tuorum concident & humiliabuntur.] Verba sunt ipsius prophetæ ad Moab, hoc est ad impios directa, quasi dicat: Tunc alta mœnia tua ô Moab ô Christi aduersarie ruent, nullum erit præsidium murorum tuorum, sed omnia quibus fidebas, in terram deiicientur, vt in puluerem redigantur. Aspicis hic omnes mundi opes, imperia, & magistratus, in quibus homines impij collocant fiduciam suam, consumi tempore, esseque res fluxas, infirmas, & fugaces, virtutem verò esse immortalem, quæ viget memoria omnium seculorum: quam posteritas alit, quam ipsa æternitas semper intuebitur.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXV.

Super hoc laudabit te populus fortis, ciuitas gentium robustarum laudabit te.] Septuaginta habent: Propterea benedicet tibi populus pauperum, & ciuitates hominum iniquitatem sustinentium benedicent tibi. Christianos, qui iuxta communē versionem fortes dicuntur, Septuaginta pauperes appellant. De quibus ait Christus: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Cùm autem regnum cœlorum vim patiatur, vt ipse Christus asserit, illudque non nisi à viris fortibus capiatur, loquor de adultis, sit autē regnum cœlorum ipsorum pauperum, apertè concluditur, ipsos pau- *Matt. 5. Mat. 11.*

peres

peres fortes esse, qui regnum cœlorum consequuntur. Præterea eos, quos communis versio appellat robustos, appellat Septuaginta sustinētes iniquitatem. Illi sunt verè robusti & fortitudine præstantes, qui propter Christum calamitates & afflictiones toleranter ferunt. Vnde ait Salomon in Prouerbiis: Melior est patiens viro forti: & qui dominatur animo suo, oppugnatore vrbium. Et quidam poëta canit: Fortior est qui se, quàm qui fortissima vincit Oppida, &c. Gloriosior fuit victoria quam obtinuit Dauid parcens Sauli hosti suo immanissimo, cùm eum posset occidere, quàm cùm Goliam fortissimum gigātem interfecit. Cùm enim Dauid esset ipso gigante fortitudine animi, amplitudine & magnitudine præstantior, quoniam ipsum gigantem iugulauit, il lustrior fuit illa victoria in qua seipsum vicit, & potuit appetitum coërcere, atque rationi submittere, quàm ea in qua in oblato ac constituto certamine superbum gigantem truci vultu barbaram immanitatem præ se ferentem superauit. Hic vicit gigantem, illic verò seipsum, qui gigantem vicerat. Hic gigantis caput amputauit, illic verò diaboli caput interfecit. est enim caput diaboli cogitatio ad scelus perpetrandum, quàm Dauid amputauit, Hęc fuit illustrissima victoria. Hic fuit clarissimus triumphus amplissimis laudibus decorandus. Ergo veri Christiani, viri iusti & pij sunt fortes, & robusti, & pauperes Spiritu, & aduersitates, atque acerbos variosque casus æquo animo tolerantes.

Prov. 16.

1. Reg. 14. & 26.

1. Reg. 17.

Quasi calore sub nube torrente propaginem fortium marcescere facies.] Pro propagine est in Hebræo zemir, à verbo zamar, quod significat canere, & vitem putare, vnde zamir significat cantum & putationē. Ideo id quod est in Canticis:

Cant. 2.

Tempus putationis aduenit, potest verti: tempus cātus siue cantionis aduenit. Hoc autem nomen zemir significat etiam cantum & fremitum, & furculum, & propaginem, & amputationem seu excisionē; quæ omnia huic loco rectissimè conueniunt. Potest igitur esse huius loci sensus: In tempore illo conteretur & deficiet cantus & lętitia tyrannorum, & hominum potentium, sicut auertur æstus torrens aduenientę frigida & densa nube. Vel deficiet eorum fremitus & ferocia, vel eorum posteritas & propago, vel eorum excisio, hoc est, iam vltrà alios non occident. Hæc omnia auferentur instar vehementis caloris, qui ob aduentum magnæ atque placidę nubis aufertur. Quidē vir doctus ita hūc locum interpretatur: Quemadmodū vmbra nubis grauidę & densę dispellit æstum

æstum feruentẽ, ita excisio, quæ veniet à Deo euertet fortes & tyrannos, Ita Deus occidet eos, vt vmbra nubis refrigerãtis, solis calorem repellit. Huic interpretationi fauet versio Pagnini, quæ ita habet: Sicut æstus in vmbra nubis, excisio fortium humiliabit eos Nonnulli codices habent excisionẽ fortium, sed existimo legendũ esse, excisio fortiũ. Potest huius loci hic esse sensus: Vt feruentissimus æstus tollit vmbrã nubis, nubem ipsam consumendo & siccãdo, sic afflictio vehementissima auferet & consumet impiorum refrigeriũ. Id enim quo impij protegũtur & delectantur, vmbra est nõ rei solidæ, sed nubis, quæ in aëre versans citò labefactatur, dispergitur & consumitur: & mors eos cõteret & absorbebit.

Præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos.] Pro vinculo colligato est in Hebræo hallot hallot, à verbo lut, quod significat inuoluere, operire, occultare, prius est nomen, alterũ verò participium passiuum. Pagninus vertit: Perdet in monte hoc faciem operimẽti operti super omnes populos. Quæ possunt de peccato & errore ac superstitione intelligi, quibus mundus ante Christi aduentum coopertus erat. Ideò noster interpres vertit faciem vinculi colligati, & rectè quidem: est enim peccatum vinculum colligatum, vt in explanatione diximus. Symmachus vertit: facie dominatoris, qui dominatur super omnes populos. Quod de diabolo intelligitur, quem Christus apud Ioãnem huius mundi principẽ appellauit. Potest intelligi de morte, de qua ait Apostolus: Regnauit mors ab Adam vsque ad Moysem, &c. Potest etiam de peccato & errore intelligi, quod Aquila planius explanauit vertens: Faciem tenebrarum super omnes populos. Perspicuum est enim, peccata & errores tenebras appellari. Paraphrastes Caldæus videtur hoc de diabolo intelligere, habet enim: Præcipitabit faciem principis, cuius principatus est super omnes populos. Pro præcipitare, in Hebraico est verbum bala, quod significat absorbere, deglutire, deuorare, vt Exodi septimo, Deuorauit virga Aaron virgas eorum. Et Esaiæ quadragesimo nono: Longè fugabuntur, qui absorbebant te. Vnde D. Paulus, Absorpta est, inquit, mors in victoria. Ideò verti poterat: Absorbebit in mõte hoc faciem, &c. Significat etiam præcipitare: vt 2. Regum 20. Quare præcipitas hæreditatem Domini? Respondẽsque Ioab ait: Absit absit hoc à me, nõ præcipito, Vbi poterat verti: Quare absorbes, &c. Et in psal. 51. Dilexisti omnia verba præcipitationis lingua dolosa, habet

Ioan. 11. *Rom. 5.* *1. Cor. 15.*

habet versio D. Hieronymi iuxta veritatem Hebraicam: Dilexisti omnia verba ad deuorandum linguam dolosam. Verba sunt, quibus Dauid inuehitur in Doegum hominem sceleratum & impiũ, ac si diceret: Amas ea verba, quæ possunt bonorum vitam & famam absorbere, eiusq; perniciem moliri. Amas itaque linguam dolosam, & sermones quibus hominum gloria infringitur, eorumque nominis splendore maculatur.

Argumentum Capitis XXVI.

Solebant veteres patres pro rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus hymnos Deo canere, & literis mandare ad memoriam perpetuam posteritatis. Et quoniam diuinus vates prædixit victoriam, quam Christus erat de peccato, dæmone & morte reportaturus, vt præcedenti capite explanauimus, præcinit nunc, & scribit canticum, quo fideles tempore gratiæ erant Deo pro interitu synagogæ & ecclesiæ cõstitutionem gratias acturi. Describitur in hoc cantico ipsa ecclesia, & iustorum splendor, ac impiorum cæcitas & infœlicitas, reditus mortuorum ad vitam, & exhortatio ad afflictiones æquo animo tolerandas. Etsi enim fideles hymnos laudis & gratiarum hic canant, tamen vera lætitiæ cantica sunt in cœlesti patria, quæ hic cantare non possumus. Quomodo enim cantica cœlestis Hierosolymæ, iuxta flumina Babylonis cantabimus? Hic suspendimus organa lætitiæ in salicibus amaris, vbi sedentes & desiderio æternæ patriæ flagrantes vim lachrymarum profundimus, ibi autem dulcia voluptatis cantica in æternum cantabimus.

CAPVT XXVI.

IN die illa cantabitur canticum istud in terra Iuda, Vrbs fortitudinis nostræ Sion, saluator ponetur in ea murus & antemurale. Aperite portas, & egrediatur gens iusta, custodiens veritatem. Vetus error abiit: seruabis pacem, pacem, quia in te sperauimus. Sperastis in Domino in seculis æternis, in Domino Deo forti in perpetuum. Quia incuruabit habitantes in excelso, ciuitatem sublimem humiliabis, humiliabit eam vsque ad terram detrahet eam vsque ad puluerem. Conculcabit

calcabit eam pes, pes pauperis, gressus egenorum. Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum. Et in semita iudiciorum tuorū Domine sustinuimus te: nomen tuum & memoriale tuum in desiderio animæ. Anima mea desiderauit te in nocte, sed & spiritu meo in præcordiis meis, de manè vigilabo ad te: cum feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis. Miseriamur impio, & non discet iustitiam facere: in terra sanctorum iniqua gessit, & non videbit gloriam Domini. Domine exaltetur manus tua, vt non videant: videant & confundantur zelantes populi, & ignis hostes tuos deuoret.

EXPLANATIO.

In die illa cantabitur.] Sensus est: In tempore gratiæ mortua synagoga, & Christi ecclesia plantata & constituta, veráque religione toto orbe terrarum propagata, gratias agent fideles Deo, cuius misericordia repudiauerint superstitionē, & sanctissimæ religioni veritatis ac pietatis plenissimæ adhæserint. Canēt Deo hoc canticum laudis in terra Iuda, hoc est, in terra confessionis. Iuda enim confessionem significat. Hæc est ecclesia, vbi est veræ fidei confessio, & vbi peccata nostra sacramentaliter confitemur, ex quo mirificum fructū percipimus. Id quod Micheas propheta dixit: Et tu Bethlehem Ephrata, vertit D. Matthæus. Et tu Bethlehē terra Iuda. *Matt. 5.* Ephrata significat terram frugiferam. Volens autem Euangelista docere in quo esset hic fructus, pro Ephrata posuit Iudam, quod vocabulum significat confessionem. Mirabilē enim fructum ex confessione percipimus. Capitur enim cō fessio pro laudatione, quemadmodum passim in diuinis literis confiteri pro laudare.

Vrbs fortitudinis nostræ Sion.] Hoc est, canticum, quod durat ad finem vsque capitis. Vrbs hæc est Christi ecclesia, quā diuinus vates appellat Sionem, hoc est, speculam, ex qua cœlestia contemplamur. Huius meminit Propheta ita inquiēs: Psallite Domino qui habitat in Sione. Et alibi, Mons Sion *Psal. 9.* in quo habitas in finem. Quæ non tam de Sione, & Hierosolyma illa terrena, quàm de ecclesia militanti intelligūtur, *Psal. 71.* in qua prædixit hoc in loco Esaias ponēdum esse Christum tanquam murum & antemurale, vt eam muniet, & ab hostium impetu protegeret. Christum appellat saluatorem. Iesus enim idem est quod salūator: Ita enim dixit angelus Ioseph: Pariet autem filium, & vocabis nomē eius Iesum: Ipse *Matth. 1.* enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Hunc prædixit Esaias fore murum ecclesiæ, quod ipse Christus

iis ver-

Zacha.2. iis verbis dixerat per Zachariam: Ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu, & in gloria ero in medio eius. Vbi vides Christum esse nostrum murum, & antemurale, & nostram gloriam. O ecclesia sancta, ciuitas magnificentissima, vrbs fortitudinis nostræ, extra quam nulla est in mundo vera fortitudo, vrbs florentissima, quæ Deo muniris & decoraris. Quàm gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Tu es illa contra quam, vt ait apud Matthæum ipsa veritas, portæ inferi non prævalebunt. Sunt autem portæ inferi persecutiones, quibus ecclesia oppugnatur, sed non vincitur, sunt hæreticorum doctrinæ, ipsam ecclesiam vastare conantium, sed suum effectum non consequentium. Est namque ecclesia inexpugnabilis, quæ Deum habet pro muro & protectione. Cæterùm hęc dictio Sion non est in textu Diui Hieronymi, nec in codicibus Hebraicis. Nihilominus tamen hæc vrbs ecclesia catholica est.

Psal 68. Matt.16.

Aperite portas & ingrediatur gens iusta, custodiens veritatem.] Verba sunt Dei angelos alloquentis, vel ipsos Apostolos, vt portas ecclesiæ militantis aperiant, quo gens sancta ecclesiam ipsam introeat, quę custodiat veritatem: Vbi aspicis non satis esse veritatẽ colere & custodire; sed oportet Christianos iustos esse: non satis esse fidem habere, sed necesse esse secundum eam operari. Ea namque fides apud Deum

Galat.5. valet, quæ vt ait Apostolus, per charitatem operatur. Fides namque sine operibus, vt inquit Iacobus Apostolus, mortua

Iacob.2. est. Et ex operibus iustificatur homo, & nõ ex fide tantùm, vt ipse Apostolus refutatur. Præterea veritas iuxta morem diuinarum literarum ad mores, & ad ipsa rectè facta etiam per

4. Reg.20. tinet. Scriptum est enim 4. libro Regum: Memento quomodo ambulauerim coram te in veritate. Ambulare in veritate iuxta idioma Hebrææ linguæ, est rationẽ vitæ ad veritatem doctrinę sanctæ dirigere. Vnde verba illa, quę erant in ratio-

Exod.28. nali sacerdotis, doctrina & veritas significabant, in præsule debere esse doctrinam, & ad eam, vitam, & mores dirigere.

Vetus error abiit, seruabis pacem, pacem.] Verba sunt fidelium, qui relictis idolis, & recepto euangelio, has voces emittunt. Vetera enim transierũt, vt ait D. Paulus in secunda epistola ad Corint. ecce facta sunt omnia noua. Et tu Domine

2. Cor.5. Ioan.14. seruabis nobis pacem, de qua dixisti Pacem relinquo vobis, quia in te speramus. Aduerte bis nominatam esse hoc in loco à propheta pacem, & bis simili modo à Christo apud Ioannem dicente: Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis,

vobis, vt intelligas esse pacem gratiæ in hac vita, & pacem gloriæ in altera. vel vtraque refertur ad pacem gratiæ, quę in hac vita possidetur, quæ ideò dicitur pax pax, quia hæc euãgelica pax, est vera pax. Pax enim, quæ datur à mundo, quæ in bonis externis consistit, non est vera nec solida. Fieri enim potest, vt sceleratus & impius pace externa huius mũdi gaudeat. At hæc non est vera pax. Ait enim Esaias alio in loco: *Infra 48.* Non est pax impiis. Cõtrà verò pius ac iustus homo in medio externarũ persecutionum in pace cõsistit, iuxta id quod ait apud Ioannem ipsa veritas: Hæc locutus sum vobis, vt *Ioan. 16.* in me pacem habeatis. In mundo pressuram habebitis, &c. Vbi vides iustos & pios inter labores & calamitates in pace quiescere, animique tranquillitatem non amittere. Poteris hac de re ea videre, quæ secundo capite annotauimus.

Sperastis in Domino.] Verba sunt prophetę sermonẽ cum sanctis conferentis, qui in Deo spem semper collocarũt. Appellat autem Dominum fortẽ, quod superbos & elatos opprimat, & ita abiiciat vt pedibus pauperum conculcentur. Solet enim Deus aliquando superbos & potentes ex alto dignitatis gradu ita deiicere, vt nullum penitus maneat pristini honoris vestigiũ. Et quamuis superbus magnas opes, potentiam & honorem in vita possideat, in morte tamen omnia amittit, & ipse in terra sepultus pedibus conculcatur. Vt *Simile.* enim nubes magna exhalationibus intus plena totum cœlũ cooperit, & mundum horrore, tonitribus & fulminibus perterret, quæ statim in aqua resoluta cadit in tetram, ex qua lutum efficitur, quod pedibus teritur: ita magnates & potentes nubes sunt plenæ fumis terræ in aëre versantes, & superbia, opibus, & potentia totum orbem terrentes, sed cadentes in terram, ipsa sepulchra attingentes, conuertuntur in terrã, & lutum, & pedibus eorum, quorum antea dominabantur, conteruntur. Quid igitur superbiunt vani homines, suę fragilitatis obliti? Ait enim Ecclesiasticus: Subsistantiæ impiorũ *Eccl. 40.* sicut fluuius siccabũtur, & sicut tonitruum magnum in pluuia personabunt.

Ciuitatem sublimem humiliabit.] Hoc est, Hierosolymam, quam propter Christi cædẽ, & Iudæorum impietatem Deus per Titum euertit & vastauit. Potest etiam hoc intelligi de quacunque alia ciuitate superba, & opum ac mundi potentiæ gloria florenti. Quod autem dicit: Cõculcabit eam pes, pes pauperis, gressus egenorum, significat elatos & potentes homines esse ab Apostolis, hominibus pauperibus & egentibus

pribilibus superatos. Id quidē est, quod ait D. Paulus in epi.
1. Cor. 1. 1. ad Corint. Infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia, & ignobilia mundi, & contemptibilia elegit Deus, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret.

Semita iusti recta est.] Dixerat suprà superbos & elatos esse deiiciendos, & incuruandos ambulant. n. in via perditionis, nunc verò iustorum viam rectam esse asserit, æquabilē & plā.
Psal. 118. Quasi dicat: Iustus inuenit viā facilem, & erroribus non implicatur. Ita Dauid in Psalmo: Pax multa diligentibus legem tuam, & non est illis scandalū. Quod D. Paulus iis verbis affirmat:
Rom. 8. Sap 10. Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Ideò scandala omnia deuitat, quoniam iustum, vt in libro Sapientiæ scriptum legimus, deduxit Dominus per vias rectas, & ostendit illi regnum Dei.

Et in semita iudiciorum tuorum Domine sustinuimus te.] Verba sunt fidelium iustorum, quorum est sensus: Quando super nos Domine tuo iuste iudicio calamitates & afflictiones venire permittis, tantū abest vt à te recedamus, vt potius in te speremus, tēque sustineamus, & memoria tenentes delectemur.

Anima mea desiderauit te in nocte.] In afflictione mea te desidero, ad te vehementer aspirat anima mea. Cùm acerbioribus calamitatibus premor, tunc ardentius te appeto. Aspice afflictionis vtilitatē. Potest etiam accipi nox nō pro afflictione, sed pro ipsa nocte, vt sit sensus: Finitis & transactis curis ac laboribus diei, veniente nocte meis cogitationibus grata, me ad solitudinem recipio, & in illa tranquillitate teipsum contemplor, animique desiderio ardenter appeto. Hoc desiderio tenebatur regius vates, cùm in Psalmo has
Psal. 41. voces amore flagrantes emittebat: Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: Quando veniam, & apparebo ante faciem Dei?

Sed & spiritu meo in præcordiis meis de manè vigilo ad te.] Sensus est: Quandiu spiritus meus rexerit præcordia mea, hoc est, quandiu vixero, semper de mane ad te vigilabo. Vel sic: Nō solùm nocte te desiderat anima mea, sed etiā spiritus meus ad te de summo manè vigilat. Cùm primū luxerit, te ipsum contemplor, hoc est, quod primo ago. Describit Esaias virum pium & iustum, & declarat iis verbis, quo desiderio teneatur adhærendi Deo, & quantam oblectationem ex diuina contemplatione percipiat. Id de seipso dicebat iis verbis

bis Dauid: Deus Deus meus ad te de luce vigilio. Sed quoniam per noctem in verbis præcedentibus intelligi posse dicebamus aduersitatem, possumus per manè prosperitatem intelligere. Psal. 62.

Cum feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis.] Sensus est: Non solùm iusti te in afflictionibus quærunt & desiderant, sed etiam improbi, quos terræ habitatores appello, tua vidētes iudicia emendantur, iustitiæ & pœnitentiæ studentes.

Misereamur impio, & non discet iustitiam facere.] Sensus est: Si beneficiis affecerimus impium, nō corrigetur. Verba sunt Dei. Vbi aspicis impios beneficiis fieri deteriores.

In terra sanctorum iniquè gessit.] Exaggerat scelus impij dicens esse inter viros sanctos admissum. Vbi hac ratione videsdetestabilius esse delictum religiosi in monasterio, quod laici in mundo. Poteris per terram sanctorum, eorū corpora intelligere, vt sit sensus: Impius viros pios & sanctos in corpore affligit & vulnerat. Nam in anima nemo lædituri nisi à se ipso. Primam tamen expositionem potius amplector, cui fauet id quod ait Deus per Ieremiā: Quid est quod dilectus meus in domo mea fecit scelera multa? Pro In terra sanctorū iniquè gesit, vertit Pagninus: In terra, vbi debet recta facere, iniquè aget. Ierem. 11.

Domine exaltetur manus tua, & non videant.] Sensus est: Domine percute grauiter impios, & non videant gloriam tuam, videāt infœlicitatem suam, & cōfundatur eorū zelus. Extendere manum super aliquem, vt cap. 5. diximus, est eū punire. Exaltare manum est grauiter percutere. Solent enim irati manus leuare, vt grauius cædāt. Vel capitur manus pro effectu, vt sit sensus: Domine effice opera magnifica, & illustria, sed ea Iudæi non videbunt mentis oculis, nec te recipient, quin potius teipsum videntes zelo suarum cerimoniarum à malitia & contumacia orto, te in summum capitis discrimen vocabunt. Sed confundentur, quoniam fides tua per totum orbem terrarum dilatabitur, & illi in ignominia versabuntur. Vbi aspicis zelum non satis esse nec excusare, cùm proficiscitur à malitia, & verbo Dei cōtrariatur. Iudæi enim zeli stimulis incitati Christi Apostolos affligebant, & de eorum interitu cogitabant, iuxta id quod Christus illis prædixerat: Venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare Deo, at talis zelus erat impius & pestilens. Habent Iudæi, vt inquit Diuus Paulus, æmulationem, Ioan. 16. Rom. 10.

tionem, sed non secundum scientiam.

Domine dabis pacem nobis, omnia enim opera nostra operatus es nobis. Domine Deus noster possederunt nos domini absque te, tantum in te recordemur nominis tui. Morientes non viuant, gigantes non resurgant: propterea visitasti, & contrimisti eos, & perdidisti omnē memoriam eorum, & indulsisti genti Domine, indulsisti genti: nunquid glorificatus es? elongasti omnes terminos terræ. Domine in angustia requisierunt te: in tribulatione murmuris doctrina tua eis. Sicut quæ concepit cum appropinquauerit ad partum, dolens clamat in doloribus suis: sic facti sumus à facie tua Domine. Concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum salutis: iustitiam non fecimus in terra, ideo non ceciderunt habitatores terræ. Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent: expergiscimini, & laudate qui habitatis in puluere, quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam. Vade populus meus, intra in cubicula tua; claude ostia tua super te, abscondere modicū ad momentum, donec pertranseat indignatio. Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, vt visitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum: & reuelabit terra sanguinē suum, & non operiet vltrà interfectos suos.

Mich.1.

Domine dabis pacem nobis.] Sensus est: Tu domine operatus es in nobis tormenta & afflictiones, quibus non exercuisti, nūc post tot bella & victorias dabis nobis pacē ęternam, omnem sensum exuberārē. Vel sic: Tu Domine dabis nobis pacem euangelicam, quam nisi tu eam dederis, habere non possumus. Tu enim nobis das quicquid boni agimus, omnia enim bona, quę nos operamur, à te procedunt, & tu ea operaris, sine te enim nos ea operari nō valemus. Docet hic locus Deū operari bona opera in nobis. Deus enim est, vt ait Apostolus Paulus in epistola ad Philippenses. qui operatur in nobis velle & perficere. Tamen liberum arbitrium cooperatur gratię. Vnde Apostolus ad Corinthios, Non ego, inquit, sed gratia Dei mecum. Sic Deus operatur opera bona in nobis, vt nos etiam ea operemur. Vt cùm nauis expanso velo prospero vento agitatur, parum videtur agere nauclerus, licet aliquid agat, quoniam ipsum velum flatibus expansum tenet, quòd si contraxerit, non agitur nauis, sic homo qui agitur spiritu & gratia Dei, quamuis parum agere existimetur, agit tamen, quoniam pandit diuinæ gratiæ arbitrij libertatem & Spiritus sancti flatui velum bonæ voluntatis extendit, & ita arbitrium cooperatur gratiæ. Dicere Deum ita bona nostra operari, vt nos nihil operemur, est velle totam sacram scripturam euertere & conculca-

Philip.2.

1.Cor.15.

Simile.

re. Non-

re. Nónne Deus est pater ille familias, qui conduxit operarios in vineam suam, vt est apud Matthæum cap. 20. Ille est qui quibusdam dixit: Quid hîc statis tota die otiosi? Ite vos in vineam meam. Et apud Ioannem. Operamini, inquit non cibum, qui perit, &c. D. Paulus in epistola 1. ad Corinthios: Opus enim, inquit, operatur. Et paulò pòst: Vt subditi sitis omni cooperanti & laboranti. Sumus igitur Dei cooperatores. Ideò ait D. Ioannes in vltima epistola sua: Cooperatores sumus veritatis. Ioan. 6. 1. Cor. 16.

Domine Deus noster possiderunt nos domini absque te.] Inducit Propheta fideles loquentes, qui imperio tyrannorũ premebãtur. Te Domine Deus noster desideramus diuino cultu celebrare, & magnis ac publicis laudibus efferre. At tyranni infideles non nobis hoc finunt. Et quoniã tu Domine hoc permittis, hoc saltem nobis concede, vt nunquam ex animo nostro discedat memoria tui. Poteris per hos dominos & tyrannos intelligere affectus carnales, vel animæ inimicos, diabolum, mundũ, & carnẽ. Hi enim sunt immanissimi tyranni.

Morientes non viuant, gigantes non resurgant.] Omnes quidem mortales tam iusti quàm iniusti resurrecturi sunt, cùm Christus venerit è cœlo ad iudicium vniuersale exercẽdum. At scelerati & impij non dicuntur resurgere, quia eorum resurrectio non erit ad vitam æternam, sed ad iustam suã damnationem audiendam. Id vult Esaias hoc loco significare. Morientes, inquit, qui ad inferos descenderunt non viuãt cũ iustis, nec ad veram ac beatam vitam resurgant: sed damnat secluſiq; à cœtu & concilio beatorũ in perpetuas pœnas relegentur. Ita dicitur in Psal. Ideo non resurgunt impij in iudicio, nec peccãtores in consilio iustorum. Potest tamen pro verbo resurgẽdi verti verbũ stãdi aut consistẽdi. Quasi dicat: Non poterũt improbi & flagitiosi homines in iudicio illo extremo cõsistere. Nõ stabũt, sed casu cadent, cùm Christus verus iudex ab eis vitæ rationẽ exquisierit. Per gigãtes intellige principes elatos omnes potentia præstantes, & tyrannidẽ exercentes. Poterunt hæc verba ita explanari. A te Domine postulamus ne iterum viuant tyranni, qui è vita excesserunt. Non quòd Propheta existimaret esse impios ad vitam hanc reuocandos, vt hîc iterum viuerent, & pios homines vexarent, sed voluit significare tot calamitatibus esse pios ab impiis agitatos & affectos, vt quasi exterriti eos adhuc metuere viderentur. Psal. 1.

Indulsisti genti Domine, indulsisti genti: nunquid glorificatus

es.] Sensus est: Tu Domine huic gẽti, nempe tyrannis, cęteris q; hominibus impiis ac potentibus, sępe in hac vita indulsisti, multa eis bona terrę tribuisti, eorumque terminos terrę elongasti. Dedisti eis possessiones & imperia. At illi tantorũ beneficiorum obliti nequaquam te colere voluerunt. Nam nunquid glorificatus es ab illis? Non quidem. Imò à te lõge recesserunt, securitas enim contemptum peperit. Videtur hic Propheta reddere rationem, quare Deus debeat sceleratos ac tyrannos homines coẽrcere, & punire, quoniam indulgẽtia fiunt deteriores. Sic ait Ecclesiasticus: Equus indomitus euadet durus, & filius remissus euadet præceps. Et in Proverbiis dicitur: Prosperitas stultorum perdet eos. Qui vult equũ domare, vtitur freno: & qui vult fructus vberes ex vinea colligere, amputat eam, sic Deus nos freno moderatur, & à nobis superuacanea resecat, ne effrenati & indomiti reddamur, & sylvescentes fructum virtutis amittamus, sed in gyrum rationis & doctrinæ ducti à rebus q; superfluis expediti & amputati, ad Deum ipsum toto animo aspiremus.

Domine in angustia requisierunt te.] Vide afflictionis vtilitatem, quæ homines ad Deum quærẽdum inducit. Sic Deus per Oseam prophetã: In tribulatione inquit, sua manè consurgent ad me. & Ieremiæ capite 2. In tempore afflictionis dicent: Surge & libera nos. Et in psalmo scriptum est: Imple facies eorum ignominia, & quærent nomen tuum Domine. Et in alio Psalmo: Conuersus sum in ærumna mea, dum cõfigitur spina. Et in alio: Ad Dominum cùm tribularer clamaui, & exaudiuit me. Vnde Diuus Paulus, Tribulamur, inquit, sed non angustiamur, persecutionem patimur, sed derelinquimur.

In tribulatione murmuris doctrina tua eis.] In afflictione, in qua ne clamare quidem audebant, sed mussitare, & submissa voce preces fundere, tuam doctrinam amplectebantur. Vide quemadmodum exaggerat afflictionis vtilitatem: & meritò quidem: Nam ex ea admirabilis quædam exardescit in Deũ amoris magnitudo. Vsque adeò est salutaris afflictio, vt caro quæ suapte natura repugnat spiritui, & homines à virtute deterret, afflictione debilitata cum spiritu se cõiungat, simulque cum eo Deum exquirat. Id expertus regius vates dicebat in Psal Deus Deus meus ad te de luce vigilo: Sitiuit in te anima mea, quã multipliciter tibi caro mea. Agebat enim tunc temporis Dauid vitã in vasta ac deserta solitudine pulsus patria, & à rege Saule vehementer afflictus.

Sicut

Sicut quæ concepit.] Vt mulier partui proxima dolore concussa exclamat, sic nos in calamitatibus & ærumnis versati, ad te vocem tollimus, teque ipsum requirimus. Probat à simili commodum afflictionis.

A facie tua.] Id est. Coram te: Vel à facie indignationis tuæ cùm nobis iraſceris.

Concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum salutis] Concipimus quando teipsum timemus, parturimus cùm afflicti dolore ad te ipsum clamamus & tandē parimus cùm fructum afflictionis & patientiæ nostræ percipimus. Hunc fructum vocat Propheta spiritum salutis, fructum salutarem, quo spirituales efficimur, & animæ salutem consequimur. Vel spiritum salutis hoc est, Christi, qui est salus nostra. Sic dicitur in Psalm. Dominus illuminatio mea, & salus mea, quē timebo? & in alio: Dic animæ meæ: Salus tua ego sum. Id apud Lucam ait Zacharias: Et errexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui. Cornu salutis est spirituale regnum Iesu Christi, qui est salus nostra, ortus ex semine Dauid. Et rursus in eodem cantico: Et tu puer Propheta Altissimi vocaberis, præibis enim ante faciē domini parare vias eius, ad dandam scientiam salutis plebi eius. Id est ad dandā Christi scientiam, qui est plebis suæ diuina salus. Cæterum in textu D. Hieronymi nō est hæc vox salutis nec in codicibus Hebraicis, Fortasse fuit sumpta ex versione Septuaginta. D. Hieron legit in hūc modū. Et peperimus spiritū. Salutes nō fecimus in terra. Sed idem est sensus per spiritū enim fructū patientiæ intelligimus, quem Christus suis largitur. *Psal. 26. Psal. 34. Luc. 1.*

Iustitiam non fecimus in terra, ideo non ceciderunt habitatores terræ.] Verba sunt fidelium. Ideo tyranni terræ habitatores qui nos afflictionibus, premunt, nō decedunt è vita, quia non tanta iustitia, quanta æquum est præditi sumus, & oportet vt veluti lapides tunsionibus aquarum poliamur, & dolemur, & à flagitiosis hominibus exerceamur. Hæc videtur esse causa, cur Deus non omnino sustulerit Iebusæos, barbaros & immanes à terra promissionis, vt haberent Iudæi cum quibus se exercerent, & pugnarent. Et hanc ob causam Diuo Paulo stimulum carnis suæ non auferebat, vt ipse in epistola 2. ad Corinthios asserit, cùm tamē Apostolus illle esset sanctissimus, sed sufficiebat illi gratia. Nam virtus in infirmitate perficitur. Vult itaque Deus, vt sui dilecti affligātur, & in calamitatibus versentur. Quemadmodum enim, vt verbis vtar D. Bernardi, asperior carduus pannum efficit leniorem, *2. Cor. 12. Simile.*

leniorem, sic durior conuersatio conscientiam meliorem & tranquilliorem. Id sentiebat, licet alia ratione Scipio Nasica, vt viri docti memoriæ prodiderunt, cùm diceret, nolle fuisse Carthaginem penitus euertam, quod non haberēt Romani quos metuerent, & à quibus exercerētur. Nos vero nos ipsi possumus hoc dicere. Quia iustitiā nō fecimus in terra, ideò scelerati & flagitiosi infideles viuunt, ideò tā multi hæretici nos turbant. Ideò detestabilis ille Lutherus, procella patriæ, turbo ac tēpestas pacis, tot errores seminauit. Ideò Turcarum gentes feræ & immanes totam Græciam expugnarunt, & ea bella Christianis inferunt, quæ deflagrationem totius Europæ minantur. Magis enim nostris sceleribus, quàm suis armis pugnant & vincunt.

Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent.] Alloquitur ecclesia Deū, asserens mortuorū resurrectionem, de qua Christus disseruit apud Ioannem cap. 5. & aliis in locis. Septuaginta habent: Resurgent mortui & resurgent de sepulchris.

Expergiscimini, & laudate qui habitatis in puluere.] Apostrophe est ad defunctos.

Quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam.] Sensus est: Tu Domine mortuos suscitabis, Et quemadmodum herbæ languescentes rore matutino pullulant, & excitantur, sic virtute tua mortui redibunt ad vitā in mundi consummatione, quando tu Domine gigantes, hoc est, fortes & potentes, ac superbos homines perdes, & eorum corpora simul cum anima in æterna supplicia relegabis. Vides hic apertum locum de resurrectione corporum. Per terram gigantium corpora sceleratorum præsertim potentum intelliguntur.

Vade populus meus, intra in cubicula tua.] Loquitur Deus martyribus, & omnibus iis qui pro Christi nomine in afflictionibus & calamitatibus versabantur, quasi dicens: Toleranter & æquo animo sustinete mundi afflictiones fideles mei. Video equidem Imperatores gentiles aliósque tyrannos vobis quiescentibus bellum nepharium inferre, in vobis sæuitiam & immanitatem exercere. Sed non durabit hæc crudelitas. Ideò populo mi claude ostia tua super te, abscondere paruo hoc tempore, donec pertranseat tyrannorum indignatio. Alludit Deus ad eos, qui vigente procella domi se continent, donec aduenias trāquillitas. Vult Deus hac translatione suos consolari, & exhortari ad patientiam, ne cadant animo, sed afflictiones toleranter ferant, séque muniant tole-

rantia

fantia rerum humanarum. Illud est aduertendum, tempus illud afflictionis & martyrii Christianorum vocari hoc in loco modicum ad momentum. Nam cõparatione æternitatis horum hoc quod viuimus, modicum est momentum. Sic Christus Deus noster apud Ioannem discipulis suis ait: Venit hora vt omnis qui interficiat vos, arbitretur se obsequium præstare Deo. Totam Apostolorum vitam horam vocat. Paruum durat bonorum afflictio, & succedit æterna voluptas. Id quod Apostolus Paulus in epistola ad Corinthios his verbis affirmat: Id quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. Et apud Esaiam ait Deus. In momento indignationis abscondi faciẽ meam parumper à te, & in misericordia sempiterna misertus sum tui. Volens Dauid vitæ breuitatem significare. Substantia, inquit, mea tanquam nihilum ante te. Quasi dicat: Vita qua subsisto, est ante te, & comparatione tui momentum quoddam, & tanquam nihil. Vnde Seneca in epistola 49. ad Lucilium, punctum, inquit, est quod viuimus. Si Mathematici aiunt vniuersam terrã punctum esse respectu cœli, cum vtrũque sit finitum, quanto magis vita hæc, quæ finita est, respectu æternitatis, quæ est infinita? Potest hæc consolatio referri non solum ad martyres, qui sequente tyrannorum rabie pro Christo vitam fuderunt, sed etiam ad omnes fideles pro Christo quocunque modo afflictos & vexatos. Ioan. 16. 2. Cor. 4. Infra 54. Psal. 38.

Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, vt visitet iniquitatem &c.] Sensus est: Munimini tolerantia, vos qui pro Christo tormenta patimini, Nam Dominus punier habitatores terræ, hoc est, improbos & potentes, qui vos affligunt & premũt. Iniquos appellari terræ habitatores, diximus aliis in locis. Potest hoc referri ad vniuersale iudicium. Tunc enim veniet Christus iudicatum viuos & mortuos, & terra sanguinem martyrum ostendet, omnesque mortui resurgent.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXVI.

Vetus error abiit, seruabis pacem, pacem, quia in te sperauimus.] In Hebraico est: Ietsér samue titsor xalom xalom ci vech batuach. Quę verba, si ea in Latinum sermonem conuertas, ita reddes: Desiderium coniunctũ custodies in pace, in pace, quia tibi fidit, vel in te sperauit. Dictio ietsér deriuatur à ver-

bo iatsar, quod significat formare, creare, fingere. Gen. 2. In quo posuit hominē, quē formauerat, & capitur pro cogitare & desiderare, quòd humana cogitatio multa formet & fingat, quę animus concupiscit. Vnde dictio ietser significat cogitationem & desiderium, vt Genesis 6. Et cuncta cogitatio cordis intenta est ad malum. Et in Psalmo 103. vbi versio nostra habet: Ipse cognouit figmentum nostrū, poteris vertere: Ipse cognouit cogitationē nostrā, vel desideriū nostrū. Verbū Samag significat coniungere, inniti, imponere. Ideò hæc duo vocabula significant cogitationem coniunctam, vel desiderium coniunctum. Talem enim cogitationem, & tale desiderium Deus custodit in pace. Nam si cogitatio diuidatur & distrahatur, facilè euertitur & amittitur: coniuncta verò & vnita in pace conseruatur, coniungitur autem & vnitur, cùm tota in Deo collocatur, & tunc fit id, quod ait
1. Cor. 6. Apostolus: Qui adhęret Deo, vnus spiritus est. Quēadmodum enim homo per carnis opera fit caro, sic per opera spiritus, spiritus efficitur. Est autem opus Dei vnire & congregare. Fit igitur homo vnus spiritus cum Deo. Nam, vt inquit beatus Ambrosius, hunc Pauli locum enarrans: In bene agentibus spiritus Dei est communis cū Deo & hominibus. Et D. Bernardus interpretans in Canticis locum hunc hæc verba scribit: Homo & Deus quia vnius non sunt substantiæ vel naturæ, vnum quidem dici non possunt, vnus tamen spiritus certa & absoluta veritate dicuntur, si sibi glutino amoris inhæreant. Hæc D. Bernardus. Hanc vnitatem appe-
Psal. 38. tebat vehementer Dauid, quādo dicebat in Psalmo: Vni, vel vnitum fac cor meum Domine, vt timeat nomen tuum: vel vt habet versio D. Hieronymi ex Hebræo, vnicum fac cor meum. Sic enim potest conuerti ex Hebræo, id quod nostra versio habet: Lætetur cor meum. Nam hæc vnitas est vera
Psal. 72. cordis lætitia. De hac vnitate dicebat Dauid: Mihi adhærere Deo bonum est. Hoc est, vnum illud, quòd Christus dicebat Marthæ esse necessarium, quod Maria elegerat. Cui vnioni repugnat turbatio erga plurima, quę Martha solicitabat. Est enim cor vniendum, iuxta id quod dicit Eccle-
Eccl. 30. siasticus: Contine & congrega cor tuum in sanctitate eius. Hæc
Ephes. 4. vnio animum ligat cum Deo. Ideò Paulus dicebat: Ego vinctus in Domino. Erat enim amoris vinculo alligatus. Hoc vinculo est vnita pij ac iusti viri cogitatio, de qua hoc loco dicit Esaias, Cogitationem coniunctam custodies in pace. Sed quia, vt dixi, verbum samach, significat niti, poterit hęc

oratio-

oratio ita verti. Cogitationē in te nixam seruabis, pax pax, quia in te sperauit. Illam enim cogitationem, illúdque desiderium Deus conseruet, quod in ipso Deo nititur & firmatur. Et quoniam verbum samach, significat etiam stabilire & firmare, potest sic verti: Cogitatio nostra stabilita & firmata est. Et quoniam stabili, fixa, & firmata cogitatione, in Deóque posita, elucescit veritas, & vetus error discedit: ideò Latinus interpres vertit: vetus error abiit. Nam quo tempore cogitatio fluctuabat, nec mens in Deum firmiter credebat, in errore versabatur. Pulso autem vetere errore, iam ad te Domine conuertimur, ideo seruabis nobis pacem, quia spem nostram in te ipso collocauimus. Symmachus ita vertit, τὸ πλάσμα ἡμῶν ἐπηρεισμένον. Hoc est, Error noster ablatus est, plasma enim significat errorem, figmentum, & mendacium. Quod coincidit cum vulgata versione. Pagninus autem vertit: Eum, cuius desiderium est coniunctum tibi, custodies in pace.

Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum.] Potest etiam verti ex Hebræo: Semita est iusto recta, ô recte Deus callem iusti ponderabis. Et ita transtulit Pagninus, Deus enim iustus viam iusto parat, & ad libellam æquat, ne corruat, aut pedes lædat. Est autem libella, id quod Lusitani appellant oliuel.

In tribulatione murmuris doctrina tua eis.] Potest verti ex Hebræo: Effuderunt secretam orationē, cùm correctio tua fuit eis. Aspicis igitur homines afflictionibus oppressos cōuerti ad orationem. Ex quo ipsius afflictionis vtilitatem colliges.

Argumentum Capitis XXVII.

Consolatur Deus fideles suos, promittens euertendos esse impios homines, qui in hac vita diuitiis circunfluentes, inflati, imperio & principatu in magnis erroribus versabātur, & omnia iura diuina ac humana peruertebant. Nam cùm se deberent virtutum præsidio munire, vt alios in gyrum rationis ducerent, recteq; gubernarent, ipsi tamen elati sibíque præsidentes, scelere & maleficio pascebantur, non veram gloriam, sed inanem ac falsam nominis amplitudinem & celebritatem quærentes, & Dei hominumque leges violantes. Prædicitur Christi aduentus, eiusque sancti Euangelij per totum orbem prædicatio, gentiúmque fides & conuersio.

CAPVT

CAPVT XXVII.

IN die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti super Leuiathan serpentem vectem, & super Leuiathan serpentem tortuosum, & occidet cetum qui in mari est. In die illa vineæ meri cantabis ei: Ego Dominus qui seruo eam repentè propinabo ei: ne forte visitetur contra eã, nocte & die seruo eam. Indignatio nõ est mihi. Quis dabit me spinam & veprem in prælio: gradiar super eam, succendam eam pariter? An potius tenebo fortitudinem meam, faciet pacem mihi, pacẽ faciet mihi? Qui ingrediuntur impetu ad Iacob, florebit & germinabit Israel, & implebunt faciem orbis semine. Numquid iuxta plagam percutientis se percussit eum? aut sicut occidit interfectos eius, sic occisus est in mensura contra mensuram, cum abiecta fuerit, iudicabis eam: meditatus est in spiritu suo duro per diem æstus.

EXPLANATIO.

In die illa visitabit Dominus.] In extremo iudicio puniet Deus sua potentia, quæ summa est, & cum gladio duro magno & forti comparatur Leuiathan serpentem vectem, hoc est, tyrannos impios & potentes. Leuiathan significat draconem & cetum maris, vt colligitur ex lib. Iob cap. 40. vbi hæc sunt verba: An extrahere poteris leuiathã hamo, & fune ligabis linguam eius? Per Leuiathan igitur cetum & draconem maris, intelliguntur hoc loco reges ac potẽtes homines tyrannidem exercentes. Appellantur serpentes ob venenum & calliditatẽ, & vectes ob regnorũ ac terrarũ possessiones, quoniam instar vectis in terrarum dominio extenduntur & propagantur. Vel appellantur vectes siue claudentes, quia multos claudant, suæque potestati subiiciant. Vel appellantur vectes ob duritiẽ & inflexibilem tyrannidem. Appellantur etiam serpentes tortuosi, quia non rectè incedunt, sed omnia iura torquent & corrumpunt, & modò se extendunt, modò se contrahunt, non æquale iudicium exercentes. Sed delinquentibus multis & in eodem crimine pariter deprehẽ sis, his fauent & condonant, à quibus aliquid accipiunt, aut sperant, aut quorum fortasse industria & suffragio dignitates & magistratus obtinuerunt: illos autem, à quibus nihil tale receperunt, nec recepturos se esse existimant, dãnant, & cruciant: &, quod peius est, viros pios & innocentes, atque nobilita-

nobilitate præstantes maledictis vulnerant, cruciatibus torquent, & ad excidium & vastitatem vocant. Id quod iis verbis iam suo tempore Salomon deplorabat. Vidi calumnias quæ sub sole geruntur, & lachrymas innocentium, & neminem consolatorem. Contrà verò nefarios ac flagitiosos homines ex omnium scelerum colluuione natos laudant, ad dignitates extollunt, amoréque incredibili prosequuntur. Hi sunt principes illi, in quos Deus in die iudicij grauiter animaduertet. Nõ enim debet esse princeps piscatoris arundo, quæ magnis piscibus torquetur, paruis autem recta cõsistit: de vero autem principe & iudice dicitur in Psalmo: Virga directionis virga regni tui: vel, vt vertit D. Hieronymus, Virga æquitatis. Talis debet esse principum virga. Hęc nanque est, quæ floret & germinat, vbcréque virtutum fructus producit: quod de Aaronis virga scriptura commemorat. Et ille cuius talis virga fuerit, erit dignus sacerdotio & magistratu. Olim qui inter gentiles sapientes habebantur, pingebant iustitiam iuxta Iouẽ, significantes necessariã esse omnino principibus, sine qua nec ipse Iupiter imperare rectè posset. Non est tamen misericordia à iustitia separãda. Id voluerũt diuinę literæ in Exodo explicare. Aiũt enim præcepisse Deũ, vt sacerdos oleo vngeretur: & paulò pòst sanguine vngendũ esse significarũt. Quid per sanguinẽ nisi iustitia, quid per oleũ nisi misericordia intelligitur. Oportet.n. principes & præsules sanguinis rigorẽ cum olei lenitate temperare. Sed nec tanta debet esse misericordia, vt iustitia relinquatur. Cũ quondam Israëlitæ in terra promissionis essent Dei sui obliti, & in magnis erroribus versati, in manus iniquorũ principum Dei iudicio tradebantur. At misertus eorũ Deus suscitauit illis saluatorẽ vocabulo Aioth, qui, vt verbis vtar scripturę, vtraque manu pro dextra vtebatur. Ex quibus colliges principem illum siue præsulem rectè munere suo fungi, essèque à Deo suscitatũ & constituti, qui vtraque manu vtitur pro dextra, qui vtranque partẽ rectè iudicat. Nã qui sola vna manu dexter est, qui in quibusdã iustitiam exercet, in quibusdam verò minimè, qui nullam æqualitatem seruat, ille potestate intemperanter abutitur. De huiusmodi principibus ait Deus per Oseam prophetam: Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt & non cognoui. Eos dicitur Deus non cognoscere, quorum actiones non approbat, qui iura pro libito violant & corrumpunt. Hos appellat hoc in loco Esaias serpentes tortuosos, & nefarios & iniustos: qui etsi habeant

Eccle. 4.

Dissimile.

Psal. 44.

Num. 24.

Exod. 29.

Iudic. 3.

Osee. 8.

prudẽ-

prudentiam serpentis, carent tamen columbæ simplicitate: etsi prædicti sint iudicio, ad intelligendum, carent tamen virtute ad iustitiam seruandam. Princeps verò non solùm iudicio indiget, sed iustitia. Ideo dicitur in psalmo: Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis: rex & filius regis pro eodem accipiuntur. In qua petitione est aduertendum, iudicium & iustitiam esse à Deo petendam, nõ enim petitur iudicium mundi, sed Dei: non iustitia vltionis & immanitatis Deo inimica, sed cum misericordia & lenitate coniuncta, quæ sit Deo grata & accepta. Iudicium, quod non est à Deo, vertitur in malitiam, & iustitia in tyrannidem. Ex quo efficitur, vt iniqui reges peruertant fundamenta naturæ, qui nec iudicium neque iustitiam volunt à domino postulare, qui cùm seipsos non gubernent, qui fieri potest, vt alios valeant gubernare? Laërtius tradit dixisse Solonem Salaminium: Tunc rege, cùm primùm didiceris regi. Et Socrates, Stultũ est, inquit, vt imperare quis velit, cùm sibi ipsi imperare non possit. Ille autem sibi non imperat, qui appetitum non coërcet, qui indomitis cupiditatibus habenas laxat, qui iniustus est, quem Propheta serpentem vectem & tortuosum vocat. Perpende diuini vatis elegantem similitudinem. Hominem cum serpente comparat, cui est maxima astutia, & dolus nocendi. Serpit, & pedes non habet, ne audiatur in eius itinere: lenis est tractus, sed non rectus, repit, ad nocendum: habet occultum venenum sub leni contactu. Sed mirandum videtur, cur iniquum principem & iudicem appellet serpentem lenem, tortuosum & flexibilem, cùm eũ anteà serpentẽ vectem, durũ, & inexorabilem appellauerit. Sed voluit iis verbis Esaias ostendere iniqui regis inæqualitatem, qui aduersus nonnullos impiam & inflexibilẽ tyrannidem exercet, erga verò alios mitis est, in quos deberet durius animaduertere. Illud est præterea aduertendũ, depraua-

Psal. 71.

tum & iniustum principem & præsulem vocari leuiathan, hoc est, cetum & piscem magnum. Vt enim in mari magni pisces paruos interficiunt & deuorant, sic tyranni & potentes homines in humiles atque quiescẽtes viros irruunt, eosq; spoliant, & ad interitum ducunt, vt eorum diuitias in profundissimum lacum libidinum suarum profundant. Tales ergo principes hic à Propheta, in extremo iudicio grauiter puniendi prædicuntur. Sunt tamen qui per leuiathan serpẽtem vectem & tortuosum intelligant diabolum, qui à D. Ioanne in Apocalypsi draco magnus appellatur: draco ob impetum

Simile.

Apoc. 12.

impetum & ferociam, magnus ob superbiam & potestatem. Ipse quidem est rex omnium superborum, &, vt ait Iob, Nō est super terram potestas, quę comparetur ei. Huius potestatem euertet Deus omnino in fine mundi. Ait enim Apostolus ad Corinthios: Deinde finis: cùm tradiderit regnū Deo & patri, cùm euacuauerit omnem principatum & potestatē & virtutem: oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius. Nouissimè autem inimica destruetur mors. Hæc D. Paulus. Quę verba indicant Christum traditurum esse Deo patri ecclesiā suo sanguine redemptam, & ab insultibus ac insidiis dęmonum liberam & tutā. Nam in fine mundi cùm fuerit vniuersalis resurrectio, rapietur ecclesia in Deū, & nullos insultus dęmonum sentiet. Sic tamen eam tradet vt non sibi adimat, sed ipse, vnus Deus cū Patre & Spiritu sancto regnabit. Tunc autem euacuabit Christus & penitus eneruabit omnem dæmonis potestatem & tyrannidem, & sic nouissimè destruetur mors, hoc est, diabolus, qui à D. Ioanne in Apocalypsi mors appellatur, quòd mortis sit author. Et hoc est quod hic dicit Propheta: In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti super leuiathan serpentem vectem, & super leuiathan serpentem tortuosum. Potest etiam hoc de primo Christi aduentu intelligi, quando multi fuerunt à dæmone liberati. Est enim nobis satis perspectum & cognitum, fuisse varias errorum sectas euangelij prædicatione dissipatas, diabolum fugatum & victum, eiusque potentiam labefactatam. Appellari diabolum draconem non est infrequens in literis diuinis. Appellatur hoc in loco ab Esaia vectis, quod sit oblōgus, magnamq; mundi partem occupet. Vel ideò appellatur vectis, qui ponit se pessulum inter Deum & homines volens eos claudere, & à cœlo secludere. Sunt qui per hūc leuiathan serpentē vectē & tortuosum intelligāt Nabuchodonosorē regē Babylonis, & per eum omnes alios tyrannos, quos Propheta serpentes appellat, quemadmodū si quis appellet Lutherū, cæterósque hæreticos nostri temporis pestem ac perniciem Germaniæ. Fortasse appellatur vectis ob fortitudinē, ac si diceret vates Fortissimus quisq; tyrannus euertetur. Nam c. 15. vectem posuit pro fortitudine, vt ibi explanauimus. Hac ratione adductus Theodotion pro serpēte vecte, posuit serpentē robustū.

Iob. 41.

1. Cor. 15.

Apoc. 9.

In die illa vinea meri cantabit ei.] Vinea hæc ecclesia est, quæ appellatur meri, quod vinum bonum proferat: nā synagoga, vt cap. 5. dixit Propheta, fecit labrusc as, & pro dulcibus

bus vuis protulit insuaues racemos. At vinea hæc rigata Christi sanguine cantabit in primo Christi aduẽtu, ait Propheta, videns se esse propagatam, & in secũdo cùm infideles & impij plorauerint. Pro vinea meri vertit Pagninus: Vinea vinum faciens rubeũ, pro quo in Hebræo est: vinea ruboris: quod vinum rubeum sit laudabile & optimum.

Repentè propinabo ei.] Verba sunt Christi quasi dicentis: Ego vineam meã, hoc est, ecclesiã sanguine meo repẽte rigabo. Nam vno die mortis meæ pro ea sanguinẽ meũ fundã.

Ne forte visitetur contra eam.] Subaudi ab hostibus. Ideò eam seruo die ac nocte, hoc est, omni tempore, vel tam in prosperitate, quàm in aduersitate.

Quis dabit me spinam & veprem in prælio.] Quasi dicat, nemo. Sensus est. Ego nullam aduersus ecclesiam meam habeo indignationem. Non est aliquis qui me possit contra electos meos exasperare, vt eos perdam. Nemo poterit efficere, vt sim similis spinis & vepribus aculeos habentibus, vt ecclesiã euertam, & gradiar super eam, illãmque igne succendam.

An potius tenebo fortitudinem meam.] Nónne ero adeò fortis, vt nemo me compellat ad vineam meam comburẽdam: Quasi dicat: Ero quidem fortis in custodienda ecclesia, & nemo efficiet, vt eam non custodiam, & ipsa faciet mihi pacem, euangelium meum seruabit, mihi parebit, eritque subiecta & pacifica. Poteris etiã hæc verba, faciet pacẽ mihi, ita intelligere, vt sint Dei patris dicẽtis: Christus mihi homines reconciliabit. Et ita D. Hieronymus ea interpretatur.

Qui ingrediuntur impetu ad Iacob.] Qui euangelium recepturi sunt, & ingressuri vehementi desiderio in ecclesiam, implebunt totum orbem fructu fidei & charitatis, Tempore gratiæ sparsi fideles per vniuersas mũdi regiones fructus mirificos ferent. Nã Israẽl, hoc est, vnusquisque fidelis & iustus florebit & germinabit. Nõnulli codices habent ad marginẽ: Qui ingrediũtur impetu à Iacob: Hi sunt Apostoli, qui à patriarcha Iacob originẽ ducũt. Et ita habet versio D. Hieron.

Nunquid iuxta plagam percutientis se percussit eum?] Verba sunt Prophetæ dicentis, Deum non percussurum esse ecclesiam suam, quemadmodũ percutiet eos, qui eam percutient: nam eos delebit, eam autem seruabit. Vel sic: non ita, inquit Prophera, Deus percutiet populum Iudaicum, quemadmodum ab ipso percussus est.

Aut sicuti occidit interfectos eius, sic occisus est.] Hoc est, Non ita occidetur populus iniquus, quemadmodũ ipse populus occidit

occidit fideles Christi. Nam sancti mortui sunt solum in corpore, impij verò corpore & anima.

In mensura contra mensuram cum abiecta fuerit iudicabis eam.] Hoc est, punies quidem vineam tuam, & electos tuos in quadam mensura. Sed non iuxta eam mensuram, qua punies eos, qui ipsos electos tuos afflixerunt, sed multo molliori brachio.

Meditatus est in spiritu suo duro per diem æstus.] Sensus est: Deus in die æstus, in tempore afflictionis, meditabitur quomodo puniat electos suos: Mittet spiritum suũ durũ, hoc est, ventum vehementẽ, qui fructibus noceat. Punjet eos in fructibus terræ, nõ in anima, auferet ab eis opes, non autẽ fidem & gratiam. Est enim aliquãdo vtile opes amittere, ne homines nimia vbertate reddantur insolentes & elati. Vt enim auibus pennas alarum resecamus, ne longius auolent, quàm par est, sic Deus quibusdã diuitias aliquando excidit, ne superbia extollantur. Hoc intelligẽs Salomon dicebat in Proverbiis: Mendicitatẽ & diuitias ne dederis mihi, tribue tantũ victui meo necessaria, ne fortè satiatus illiciar ad negãdum. Vnde D. Paulus dicebat: Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti sumus. Cæterum pro meditatus est, potest verti ex Hebræo. Abstulit nempe fructus vento aspero. Verbũ enim hagah auferre etiam significat: vt Prouer. 25. Aufer rubiginem de argento. *Simile.* *Prou. 30.* *1. Tim. 6.*

Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domui Iacob, & iste omnis fructus, vt auferatur peccatum eius, cum posuerit omnes lapides altaris, sicut lapides cineris allisos, non stabunt luci & delubra. Ciuitas enim munita desolata erit, speciosa relinquetur, & dimittetur quasi desertum: ibi pascetur vitulus, & ibi accubabit, & consumet summitates eius: In siccitate messis illius conteretur: mulieres venientes & docentes eam: non est enim populus sapiens: propterea non miserebitur eius, qui fecit eum: & qui formauit eum, non parcet ei. Et erit in die illa, percutiet Dominus ab alueo fluminis vsque ad torrentem Ægypti, et vos congregabimini vnus, & vnus filii Israël. Et erit in die illa, clangetur in tuba magna, & venient qui perditi fuerant de terra Assyriorum, & qui eiecti erant de terra Ægypti, & adorabunt Dominum in monte sancto in Ierusalem.

Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domũ Iacob.] Quia Deus puniet electos suos in fructibus terræ, eos affligens, ideò eis peccata dimittet. Fructus calamitatis erit peccati ablatio. Conuersi ad Dominum diuinum sentiẽt auxilium.

Cum posuerit omnes lapides altaris,] Tunc dimittet Deus peccata

peccata hominibus, cùm fregerint altaria idolorũ, & eorum lapides cõtriuerint, & instar cineris cõminuerint. Et tũc non erit lucus, in quo sacrificetur diis, & euertentur templa illis dedicata, & eorum loco templa vero Deo ædificabuntur. Prædicit gentium conuersionem à fidem, idolorúmque repudiationem.

Ciuitas enim munita desolata erit.] Cùm se gentes ad ecclesiam conuerterint, tunc Hierosolyma mœnibus munita desolabitur, & à Romano exercitu ob Iudæorum perfidiam & impietatem euertetur. Et ea, quæ modò pulchra est & amœna, ita relinquetur, vt videatur esse desertum quoddam. Ibi pascentur pecora, quæ summitates eius consument ad loca altiora ascendentia. Pro summitatibus vertunt nonnulli ex Hebræo psalmites. Describit Propheta futuram Hierosolymæ solitudinem.

In siccitate messis illius conteretur.] Describit agrorum sterilitatem, ob pluuiæ defectum.

Mulieres venientes & docentes eam.] Tanta erit Iudæorum ignorantia & cæcitas, vt mulieres eos doceant. Pro ignominia ponit homines à mulieribus doceri & gubernari. Velim tamen existimes hoc non esse de omnibus mulieribus intelligendum. Sunt enim multæ non solùm domi claræ, sed fortis etiam admirandæ.

Non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius qui fecit eum.] Aduerte Deum non misertum fuisse Iudæorum, quia fuerunt insipientes. De ea loquitur insipientia, quę oritur ex malitia, qua Iudæi corrupti & deprauati Christũ verum Deum occiderunt. Talis ignorãtia non excusat. Imò ignorans, vt ait Apostolus ignorabitur. Et in Prouerbiis ait Salomon: Impius morietur, quia nõ habuit disciplinam, & in multitudine stultitiæ suæ decipietur. 1. Cor. 14. Prou. 5.

In die illa percutiet Dominus.] Tempore grãtiæ, quando Hierosolyma fuerit à Romanis euersa, & populus Iudæorũ non habuerit intellectum, percutiet Dominus terrã ab alueo Euphratis vsq; ad torrentem Ægypti, hoc est, vsque ad Nilum. Sunt qui per torrentem Ægypti intelligant Rinocorulam fluuium paruũ diuidentem terram Ægypti à terra promissionis. Ac si diceret: Euerte Deus totam regionem Iudęę ab vno termino vsque ad alterum. Terminatur enim Iudæa ab Aquilone ad Euphratẽ, & à parte Austri ad Rinocorulã. Aspicis hoc in loco fuisse totam Iudęam desolatam, quia nõ habuit scientiam. Apud Iudęos enim non est vera doctrina, nec

nec solida scripturarum interpretatio. Et eam ob causam ait Apostolus in Epistola 1. scripta ad Timotheum, eos conuersos esse in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, nec de quibus affirmant. Et ad Titum, Sunt, inquit, multi inobedientes, vaniloqui, & seductores, maxime qui de circuncisione sunt. 1. Tim. 1. Tit. 1.

Et vós congregabimini vnus & vnus filii Israël.] Manentibus infidelibus Iudęis in sua pertinacia dispersis & segregatis vos ô filij Israëlis secũdum Spiritum, qui ex Iudęis Christi fidē receperitis, in vnam ecclesiā congregabimini. Dicens: vnus & vnus. Ostendit paucos ex circuncisione esse ad Christum cõuertendos. Hos appellauit prophera capite 1. semen, & capite 10. reliquias.

Et erit in die illa, clangetur in tuba magna.] Prędicit euangelij prędicationem, & gentiũ conuersionem ad fidem. Est igitur sensus: In tempore gratiæ sonabit tuba magna, hoc est, euangelica, prædicabitur euangelium per totum orbē terrarum, & Christi fides annuntiabitur. Hęc est tuba illa, de qua ait Esaias: Super montem excelsum ascende qui euangelizas Sion. Exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem. Et alibi: Quasi tuba exalta vocem tuã. Et hic est sonus de quo dicitur in psalmo, In omnē terrā exiuit sonus eorum. Hac tuba excitati homines qui perditi fuerant de terra Assyriorum, & qui electi erant de terra Aegypti, venient, & Christum in ecclesia adorabunt. Per Assyriam & Aegyptū intellige per synecdochen totum orbem terrarum. Dicit igitur de omnibus nationibus cõuertēdas esse gentes ad Christum, quas Diuus Ioannes vocat filios Dei, qui erāt dispersi. Nam etsi dispersi erant infideles, & idolorum cultores, propter prędestinationem tamen filij Dei appellātur. Quoniam Christus pro eis moriendo, eisque gratiam largiendo, ex filiis iræ fecit eos filios Dei, & ex lupis agnos. Erant quidem dispersi non solùm per diuersas regiones, sed per diuersas sectas & voluntates, & varios cultus & errores. Hos congregauit Christus, non in vnum locum corporeum, sed in vnam ecclesiam, de qua ait Apostolus: Vnum corpus, vnus spiritus, vna fides. De hac congregatione dicitur in Psalm. Cõgrega nos de nationibus, vt confiteamur nomini tuo. Et in alio: Dispersiones Israël congregabit: Et Esaias: Profugos Israël congregabit. Et per Ieremiam Dominus Ego, inquit, congregabo reliquias gregis mei de omnibus terris. De hac cõgregatione lege totum caput 37. Ezechielis, vbi infideles vocat

Infra 40. *Infra 58.* *Psal. 18.* *Ioan. 11.* *Ephe 4.* *Psal. 105.* *Psal. 146.* *Supra 11.* *Ierem. 23.*

ossa aridain campo, hoc est, in mundo iacentia. Quid enim aliud sunt peccatores, quã ossa mortuorũ in terra prostrata? Hæc ossa Deus congregauit, reuocauit ad vitam, & Hierosolymam adduxit, eisque vnum regem & pastorẽ constituit. Hæc Hierosolyma est sancta mater ecclesia, hic pastor & rex Christus est, qui nos gubernat & pascit, qui eos, qui dispersi
Ioan.10. erant congregauit, de quibus ipse apud Ioannem dicit: Alias oues habeo, illas oportet me adducere. Possunt etiam hæc intelligi de vltima tuba, cuius sono omnes mortui ad vniuersale iudicium vocabuntur, de qua ait Apostolus in epistola
1.Cor.15. 1. ad Corinth. In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba & mortui resurgent incorrupti. Et in prima ad Thessalonicẽses, etiam huius tubę meminit cap. 4. Et Diuus Matthæus capite 24.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXVII.

In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro &c.] Septuaginta habent: In die illa inducet Deus gladium sanctum, &c. In explanatione per gladium hũc durum diuinam & potentiam & vltionem exposuimus. Sed quoniam hic gladius sanctus à Septuaginta appellatur, existimo posse hoc de euangelica prædicatione intelligi, qua Deus dæmonem antiquum serpentem oppressit, & gentes ad fidem vocauit. Est enim verbum Dei gladius, iuxta id quod ait D. Paulus in epistola
Ephes.6. ad Ephesios: Assumite gladium spiritus, quod est verbũ dei.
Hebr.4. Et ad Hebræos. Viuus est sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti. Hic est gladius vtraque parte
Apoc.1. acutus, quẽ ait Ioannes in Apocalypsi de Christi ore exire. Hunc gladium appellant Septuaginta sanctum, & communis versio durum, magnum, & fortem, quoniam homines ad sanctitatem duxit, idolorum cultum occidit, diabolum fugauit & vicit, & mundum impleuit & ad veritatem vocauit, eique viam ostendit ad gloriã immortalem consequendam.

Super leniathan serpentem vectem.] In hebraico pro vecte est bariach à verbo barach quod significat claudere, contignare, instar vectis penetrare, & pertrãsire, & fugere. Hinc effluxit tanta interpretum varietas. Nam Symmachus vertit serpentem claudentem siue concludentem: quòd multos suo claudat imperio. Septuaginta fugientem, ostendentes Christi aduersus diabolum victoriam, aufugit enim diabolus, & eiectus

eiectus est foras, iuxta id quod ait Christus apud Ioannem. Princeps huius mundi eiicietur foras. Pagninus vertit: Serpentem transeuntem mare instar vectis ab extremo ad extremum. Quibus verbis ostendit dæmonis principatum ante aduentũ Christi, qui totũ mare, hoc est, totum mundũ occupabat, qui in mari dicitur habitasse, quia in illis habet domiciliũ, qui animos habent inquietos, instabiles, & instar maris fluctuãtes. Fortasse respexit Pagninus ad vectem, de quo ait scriptura Exodi cap. 36. Fecit aliũ vectem, qui per medias tabulas ab angulo vsque ad angulũ perueniret. Poteris vertere ex hebræo serpentem penetratorem & trãseuntem, & serpentem vectem, vt transtulit hoc in loco noster interpres, quemadmodum apud Iobum. 38. Et posui vectem. Ioan. 12.

Repentè propinabo ei.] In hebraico est lirgaim axkennah. Quæ verba possunt ita Latinè verti: Per momenta irrigabo eam. Verbum xakan, quod hic ponitur, irrigare significat, vt Ioëlis capite tertio: Et irrigabit torrentem spinarum. Loquitur Deus de ecclesia, quam vineam appellat, quam promittit se cotidie, singulisq; momentis rigaturũ, ne vnquã arescat, & sterilis fiat. Solet enim ecclesia in diuinis litteris appellari vinea domini, sponsa, amica, columba, Sion, Ierusalem, mons, templum, domus Iacob, regnum Dei, ciuitas Dei, firmamentum & columna veritatis. Vtitur scriptura synonymis, quemadmodum in hoc capite vides appellari diabolum leuiathan, serpentem vectem, tortuosum, cetum maris, quia aliàs appellatur dæmon, leo, draco, tentator, homicida, & aliis huiusmodi nominibus.

Et qui electi erant de terra Aegypti.] Pro de terra est in hebræo be æræts, quod potest verti, in terram, vt sit sensus: Tempore Messiæ venient ad ecclesiam, qui in terrã Aegypti, hoc est, in mundi tenebras erant electi. Huic interpretationi fauet Pagninus ita vertens: Qui expulsi erant in terrã Aegypti. Verũm Septuaginta vertẽrũt: Et qui perierant in Aegypto. Hi quidem significantur per ouem illam errantẽ, quæ perierat, quam Christus quæsiuit, & suis humeris reportauit, vt est apud Lucam cap. 15. Hi perierant in Aegypto, hoc est, in errorum ac vitiorum tenebris. Aegyptus enim caliginem significat, qua peccatores circũfunduntur. Nam vt corpus occidente sole tenebricosum manet, sic animus gratiæ splendore destitutus in medio cæcarum tenebrarum versatur. *Simile.*

Argumentum Capitis XXVIII.

Minatur diuinus vates decem tribubus Iudæorum vltionem debitam suis sceleribus, quod essent superbi, diditi deliciis & voluptatibus, & sanctorum vatum cõtemptores. Prædicit euangelij prædicationem, foréque Christum credẽtibus salutem.

CAPVT XXVIII.

AE coronæ superbiæ, ebriis Ephraim, & flori decidenti gloriæ exultationis eius, qui erant in vertice vallis pinguissimæ, errantes à vino. Ecce validus & fortis Dominus: sicut impetus grandinis turbo consurgens, sicut impetus aquarum multarum inundantium, & emissarum super terram spatiosam. Pedibus cõculcabitur corona superbiæ ebriorũ Ephraim. Et erit flos decidens gloriæ exultationis eius, qui est super verticem vallis pinguium, quasi temporaneum ante maturitatẽ autũni. Quod cum aspexerit videns, statim vt manu tenuerit, deuorabit illud. In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, & sertum exultationis residuo populi sui: & spiritus iudicii sedẽti super iudiciũ, & fortitudo reuertentibus de bello ad portam. Verum hi quoque præ vino nescierunt, & præ ebrietate errauerunt: absorpti sunt à vino, errauerunt in ebrietate, nescierunt videntem, ignorauerunt iudicium. Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu sordiumque, ita vt non esset locus vltrà. Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum? Ablactatos à lacte, auulsos ab vberibus, quia manda remanda, mãda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicũ ibi modicũ ibi. In loquela enim labii & lingua altera loquebantur ad populum istũ, cui dixit: Hæc est requies mea reficite
2. Cor. 14. lassum: & hoc est refrigerium meum: & noluerunt audire. Et erit eis verbum Domini, manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicum ibi, modicum ibi, vt vadant & cadant retrorsum, & conterantur, & illaqueantur & capiantur.

EXPLANATIO.

Væ coronæ superbiæ, ebriis Ephraim.] Decem tribus regnabant in Samaria, quæ propter Hieroboam, qui fuit de tribu Ephraim, Ephraim appellabantur. Hæ in tantam amentiã inciderũt, vt Dei vates contemnerent, & verum Deum deseru-

relinquerent, ac pro eo vitulos aureos, quos fecerat Hieroboam in Dan & Bethel, adorarent. Quapropter captæ fuerunt, patriam suam penitus enerterũt, fueruntque in æternas tenebras relegatæ. Harum decem tribuum amentiam & scelera deplorat hoc loco Esaias, minitans illis perniciem & interitum. Erãt hi homines superbi & elati, & ob eam causam eos vocat propheta coronam superbiæ, hoc est regnum superbũ, quoniam se à Iuda separarunt, & iniquè per se regnũ constituerunt, ad quod scelus fuerunt superbia incitati. Et postea cùm se sublimiores duabus tribubus, quę Iuda appellabantur, & numero & robore conspicerent, se magis extulerunt, & ad id amentiæ & sceleris adducti sunt, vt nullum esset facinus immane, quod non admitterent, nullum sanctũ ius quod non violarent. Nec solùm eos vocat propheta superbos, sed etiam ebrios, hoc est, alienos à iudicio. Ex superbia enim nascitur amentia, quæ animum inebriat, & perturbat, & à sua sede ac statu deiicit. Vel certè eos ebrios vocat, quòd essent vino ac crapulæ dediti, & deliciis affluerent. Quasi dicat: Væ regno Israëlitico inflato superbia & tradito voluptatibus.

Et flori decidenti gloriæ exultationis eius.] Sensus est: Væ flori qui decidit à gloria exultationis Israëlitarum habitantiũ Samariæ, quæ ciuitas est in vertice vallis fertilissimę. Est enim Samaria quædam ciuitas, à qua tota illa regio Samaria appellatur, & erat in monte fita, ad cuius pedẽ erat vallis quædam feracissima. Vel per verticem vallis pinguissimę intelligit propheta locum, vbi Israëlitæ idola colebant. Appellat Israëlem florem, sed decidentem, quoniam gloriam suam Israëlitę obscurauerant, & à dignitate in qua tempore Dauidis & Salomonis, quando in templo Deum colebant, erant constituti, deciderant. Pro eo quod nos habemus, quę erãt in vertice vallis pinguissimę interpretari possis In quorum vertice erat vallis pinguissima, significãs eorum capita esse vnguẽtorum copia madida: intelligẽs per verticẽ caput, per vallem verò pinguissimam vnguentorũ abundantiã. Ita quidam Iudæorum Rabbinus hunc locum exponit.

Ecce validus & fortis Dominus, sicut impetus grandinis, &c.] Quoniam decem tribus Deum dereliquerũt, sęque ventri & vino dediderunt, pœnas suorum scelerum dabunt. Nã Deus validus & fortis eos euertet, vt turbo grandinis omnia solet confringere, & impetus aquarũ inundantium omnia quę inuenit, secum rapere. Textus D. Hieronymi habet: Ecce

validus & fortis Domini: Per quem intelligitur rex Assyriorum, quo Deus tanquam ministro vtebatur ad Israëlē euertendum. Pro quo Septuaginta dixerunt: Ecce fortis & durus furor Domini.

Pedibus conculcabitur corona superbiæ ebriorum Ephraim.] Hoc est, decem tribus erunt ab Assyriis captę, euersæ, & conculcatæ. Vide Dei iudicium. Qui se superbia efferunt in sublime, pedibus inimicorum conculcantur. Corona solet fieri super caput, at hic pedibus hostium conculcanda prędicitur. Non poterat diuinus vates apertius & elegantius perniciem superborū explicare. Tu qui regnas caue ne superbia inflecteris, solet enim Deus deponere potentes de sede, & humiles efferre, ad veramque amplitudinem perducere.

Quasi temporaneum ante maturitatem.] Comparat gloriam decem tribuum fructui præcoci, qui parum durat, & colligitur antequam matureſcat. Ac si diceret: Vt illi qui auidi sunt fructuū præcociū, eos colligunt, & sub ipsa arbore statim comedūt, sic Assyriū cum magno desiderio decem tribus deglutient & deuorabunt. Id quod hoc in loco interpres vertit temporaneū, vertit apud Ieremiam cap. 24. ficus primi temporis, & Michææ capite 7. præcoquas ficus, & Oleæ. 9. prima poma. Septuaginta habent hic præmatura ficus.

In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, &c.] Euersa Samaria conculcata Assyriorum pedibus corona superbiæ decem tribuū, erit Deus gloria decoris reliquiis populi sui, hoc est, tribū Iuda & Beniamin proteget, gloria decorabit, tribuens eis admirabilem de Sennacheribo victoriam.

Sedenti super iudicium.] Periphrasis est regis, qui super iudicium dicitur sedere, quia eius est omnia regere & iudicare. Est igitur sensus: Dabit Deus regi Ezechię gratiam, vt æquissimē iudicet, & fortitudinem iis, qui hostes suos ad fugam compulerint, eósque vsque ad portas vrbium suarum fuerint persecuti. Aspicis hic æquum & iustum iudicem spiritu Dei ad iudicandum duci & gubernari. Ex quo poteris aduertere quanta cæcitate laborent, in quibus erroribus versentur, quot scelera admittant illi, qui non spiritu Dei, sed spiritu vindictæ, furoris, odii, inuidię, iudicauerint. Aspicis præterea Deum esse illum, qui fidelibus suis aduersus hostes robur ac fortitudinem præstat, ex quo colligitur necessarium esse iudici, vt petat à Deo spiritum iudicii: & militi, vt ab ipso Deo fortitudinē postulet. Id quod hic dicitur: Et fortitudo repellentibus de bello ad portam, potest ita explanari: Dabit

bit Deus fortitudinem iis qui reuertere facient inimicos de bello ad portas vrbium ipsorum hostiũ. Vel qui vastatis hostibus de prælio reuersi fuerint ad ciuitatem, vbi se clauserint. Vel sic: Erit Deus fortitudo his, qui auerterint bellum à porta suæ ciuitatis, cã ab hostibus defendendo. Tres partes habet ciuitas, regẽ, milites, & plebẽ, quas omnes propheta cõplectitur: regi prædicit dandũ à Deo spiritũ iudicij, militibus dandam fortitudinem & victoriã, plebi pacẽ & securitatem.

Verum hi quoque præ vino nescierunt.] Duę etiam tribus Iuda & Beniamin fuerũt deditæ vino, & iudicium amiserunt, quemadmodum aliæ decem.

Nescierunt videntem.] Hoc est, Deũ, qui omnia videt, non intellexerunt, qui habeant iudiciũ corruptum ob impia scelera. Poteris per videntem prophetam intelligere, cui dicit Iudæos non credidisse. Appellari autem prophetam videntẽ diximus capite primo. Erant in Iudæa Diuini vates viri sancti, omnibus virtutum ornamentis exculti, qui à Iudæorum sceleribus abhorrebant, & veluti Sol & Luna contrarium mundo iter intendebant, nefariosque homines ad virtutem cohortabantur. Sed vt gemma, quã appellant chalaziã, quãuis iniiciatur in ignem, natiuum tamen frigus retinet, sic Iudæi nullis prophetarum monitis & exemplis accendebantur, sed frigidi ad virtutem, in suis flagitiis perseuerabant, nõ credentes prophetis, nec eos intelligentes, nec eorum doctrinam approbantes. *Simile.* *Simile.*

Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu.] Notat Iudęorum nimiam ebrietatem. Vel significat eorũ idololatriam, qui in locis nemorosis, & in montium verticibus idolis sacrificabant, ibique splendidè comedebant.

Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum.] Cùm Iudæi in erroribus versentur, & verum Deũ deseruerint, quis erit, quem propheta doceat scientiã Dei & prophetiam? Appellat prophetiam auditum, quia eam prophetæ suggerente spiritu à Deo audiunt, quam alio in loco visionẽ appellat, quoniã Diuini vates ventura spiritu intuentur. Vult hoc in loco propheta significare paucos esse qui legem Dei vellẽt audire & intelligere, id quod alibi iis verbis significabit: Quis credidit auditui nostro? &cæt. *Infra 53.*

Ablactatos à lacte, auulsos ab vberibus.] Eos propheta & verus doctor instruet in lege Dei & prophetia, qui sunt ablactati à lacte, & auulsi ab vberibus, hoc est, qui sunt pueri, adhuc nõ assueti vitiis, quos oportebat paulatim & rudi modo

docere. Poteris per ablactatos à lacte, & auulsos ab vberibus eos intelligere, qui iã non indigent lacte, sed solido cibo.

1. Cor. 3. Ait enim D. Paulus in Epist. 1. ad Corinthios: Lac vobis potum dedi, non escam. Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis, adhuc enim carnales estis. Hoc est, simplicẽ & facilem doctrinam vobis tribui, non altam & arcanam.

Heb. 5. Et in epist. ad Hebræos ita ait: Facti estis quibus lacte opus sit, nõ solido cibo. Et paulò pòst: Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali. Ex quibus locis apertè colligitur, nõ esse quoslibet passim ad arcana mysteria sacrarum literarum admittendos. Vnde facilè cõuincuntur ij, qui temere asserunt omnes diuinę scripturæ libros debere in vulgarem linguam transferri, vt ab omnibus legantur. Meritò igitur decreuit amplissimus senatus Theologiæ Parisiensis ne sacra scriptura in vernaculã linguã verteretur. Quod etiam in nostra Lusitania seruatur.

Quia manda remanda] Dixit Iudæos in erroribus versari & diuinos vates dereliquisse: modò describit, quemadmodum Iudæi prophetas sanctos irridebant. Cùm propheta aliquis eos ad virtutem hortabatur, illíque diuinam vltionem annunciabat, respondebant ipsi: Manda remãda, expecta reexpecta. Hæc verba dicebant Iudæi imitantes verba prophetarum, sed cum subsannatione & cõtemptu. Solebant enim Prophetæ dicere: Deus præcipit hoc: & quamuis hoc quod dico, non statim veniat, expecta tamen, quia veniet, & non tardabit. Et statim infert Esaias: In loquela enim labij, & lingua altera loquetur ad populũ istum, &c. ac si diceret: Hactenus locutus est Deus per prophetas suos ad populum Iudæorum verba dulcia, quemadmodũ illa quę dixit per quendam vatem. Hæc est requies mea: reficite lassum, & hoc est refrigerium meum. Quibus verbis Deus non increpabat Iudæos, sed dicebat illis, vt opera misericordiæ exercerent, quoniam in hoc illi placerent. At modò quoniam Iudæi hęc verba noluerunt audire, loquetur Deus illis in lingua altera, hoc est, verba dura & comminatoria. Et hęc verba, quæ Iudæi irridentes propheras proferebãt, nempè manda remãda, expecta reexpecta, &c. ducent ipsos Iudæos in pernicię. Erit eis hęc subsannatio occasio cadendi retrorsum. Cõterentur enim & capiẽtur ab exercitu Babylonio, & postea à Romano, & semper à diabolo. Est hoc loco aduertendum. Infideles Iudæos cecidisse retrorsum. Non enim dicit: Vt vadãt, & cadant

cadant in faciem: sed dicit, vt vadant, & cadant retrorsum. Qui cadit in faciem, videt locum in quem cadit, & potest se facile erigere, & manibus adiuuare, sed qui cadit retrorsum, nec videt locum ruinæ, nec potest se ita facile subleuare. In Actis Apostolorum scribit D. Lucas Saulum cecidisse, sed non dicit retrorsum. Et Ezechiel inquit. Vidi, & cecidi in faciem meam. At de Christi persecutoribus inquit D. Ioannes: Abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram. Vides igitur, electos in faciem cadere, reprobos autem retrorsum. Cæterum hęc verba quæ hic habentur, nempè. In loquela enim labij, & in lingua altera loquetur ad populum istum, citat Paulus apostolus in epistola 1. ad Corinthios sic dicens: In lege enim scriptum est: Quoniam in aliis linguis, & in labiis aliis loquar populo huic, & nec sic exaudiet me, dicit Dominus. Et statim infert: Itaque linguę in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus, prophetiæ autem non infidelibus, sed fidelibus. Hæc D. Paulus. Lege totum illud caput. & videbis hũc locum Esaiæ explanari ab Apostolo de diuersis linguis quibus Apostoli loquebantur. Vult enim ostẽdere prophetiam esse præstantiorem dono linguarum. Et ideò hunc locum citat, ostendens linguas esse signum datum infidelibus, prophetiam verò fidelibus, & infideles noluisse credere Apostolis, qui variis linguis loquebantur. Et si attentius aspexeris, videbis Septuaginta interpretes hunc Esaiæ locum de Apostolis interpretari. Illud est etiam aduertendum dixisse D. Paulum: Et nec sic exaudient me, pro eo quod Esaias ait, & noluerũt audire. Vbi aspicis id quod in prophetis dicitur de præterito, esse aliquando de futuro explanandum, quod aliis in locis annotauimus. Est igitur huius loci sensus, ac si dicat Deus: Hactenus ô Iudæi dedi vobis doctores, prophetas, & sapientes, qui vestra lingua vos erudirent, & ad veritatem reuocarent, quos vos audire noluistis. Veniet tempus quando vobis dabo magistros, nimirum Apostolos meos, qui variis linguis loquantur, sed nec eos exaudietis. Locutos fuisse Apostolos variis linguis asserit D. Lucas Act. 2.

Act. 9. Ezech. 2. Ioan. 18. 1. Cor. 14.

Propter hoc audite verbum Domini viri illusores, qui dominamini super populum meum, qui est in Ierusalem. Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum. Flagellũ inundans cum transierit non veniet super nos, quia posuimus mendacium spem nostram, & mendacio protecti sumus. Idcirco hoc dicit dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum angularem, preciosum in fundamento fundatum. Qui crediderit

Psal. 117. Matt. 21. Act. 4. 1. Petr. 1. Rom. 10

diderit non festinet. Et ponam in pondere iudicium & iustitiam in mensura. Et subuertet grando spem mendacii, & protectionem aquæ inundabunt, & delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit. Flagellum inundans cum transierit eritis ei in conculcationem. Quandocunque pertransierit, tollet vos, quoniam manè diluculo pertransibit in die & in nocte, & tantummodo sola vexatio intellectum dabit auditui.

Propter hoc audite verbum Domini viri illusores.] Ostendit hic locus Iudæos irrisorie proferre verba prophetarũ, quod paulò antè dicebamus.

Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum.] Hæc dicebant Iudæi Prophetis: Non timemus mortem nec infernũ, quoniã fecimus cũ illis pactum, ne nos vnquã absorberent. Victuri sumus acsi non esset mors, nec infernus, ideò minis vestris non terremur. Vide sceleratorum hominũ stultitiam, rerumque nouissimarum incredibilem obliuionem.

Posuimus mendacium spem nostram.] Vide qua in re iniqui homines spem suam collocent, in mendacio, quod quidam vir doctus araneæ telam vocauit. Fortasse per mendacium intelligitur idolum. Vt sit sensus: Non timemus mortẽ, neq; infernum, quoniam idolum nostrum, quod vos prophetæ mendacium vocatis, nos liberabit.

Idcirco hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, &c.] O admirabilem Dei nostri misericordiam & immensam pietatem. Ostendebat modò Iudæorum terra scelera, & incredibilem amentiam & obliuionẽ, & concludit dicens: Idcirco ego mittam filium meum, qui hominibus viam veritatis ostẽdebat, & ad veram dignitatis amplitudinẽ adducat, & sit ecclesię probatum, & preciosum fundamentum. Videbatur debere ita concludere: Quoniam ô Iudæi vos scelerum ministros præbuistis, & Dei hominúmque iura violastis, quoniam ita viuitis, ac si nec esset mors, nec locus æternorum cruciatuum, ego vos funditus euertam. Et mittã lupos qui vos dilanient & absumãt. Et vide quid dicat: Quoniam mei estis immemores, & scelere ac flagitio pasciminini, ego mittam mundi saluatorem, vestrum Messiam, vnicum filium meum, non quid peccata vestra mereantur considerans, sed quid mea exigat misericordia. Vide conclusionẽ pietatis plenissimã. Habes multa loca in diuinis literis huic similia, vt Oseæ 2. Ibat post amatores suos, & mei obliuiscebatur, dicit Dominus: Propter hoc ecce ego lactabo eam, & ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor

coreius. Animaduerte quemadmodum Deus Hierosolymæ sceleribus iratus, non iuxta scelerũ mensuram, sed secũdum multitudinẽ suæ misericordiæ loquatur. Sic hoc in loco. Vocatur hic Christus fundamẽtum Sionis, hoc est, ecclesiæ, de quo ait D. Paulus: Fundamentum aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Si lapis hic esset terrenus, & mõs hic Sionis etiã terrenus, qui fieri poterat, vt in eius fundamento lapis poneretur? & quorsum hoc tam sine vlla vtilitate? Significat igitur Sion ecclesiam catholicã, cuius caput & fundamentũ Christus est, & lapis angularis, probatus & preciosus, de quo dixerat alius Propheta: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Et volens ostendere esse hanc vaticinationem de Christo intelligendam, subdit: O Domine saluum me fac: O Domine bene prosperare, benedictus qui venit in nomine Domini. Et Christus de seipso eam apud Matthæum interpretatur. Sed aduerte: Esaias dicit hunc lapidẽ esse à Deo probatũ. Dauid autem ait esse reprobatum ab ædificantibus. Ad id amentiæ & prauitatis venerunt homines, vt reprobent id quod Deus approbat. Esse autem Iesum Christum lapidem ostendimus fusè capite 8. Solent qui magnificum aliquod ædificium construunt, in lapide quodã angulari arma sua & stemmata pingere, aut quocunque alio modo collocare. Fecit Deus templum quoddam vsque adeò magnificũ & excellens, vt ne noster quidem intellectus possit eius dignitatem & amplitudinem complecti. Est autem hoc templum ecclesia catholica, ædificium nobilissimũ, ad quod cœlestis pater misit lapidem admirabilem, hoc est filium suum, qui non solùm esset huius ædificij fundamentũ, sed etiam lapis angularis, in pulcherrimo loco constitutus, & est hic lapis scutũ quoddam, de quo dicitur in lib. 2. Regum: Deus dominus fortis meus, sperabo in eum scutũ meum, & cornu salutis meæ. Arma & stemmata huius lapidis, huius cœlestis scuti, sunt quinque stellæ aureæ in campo sanguineo, hoc est, quinque illa sacratissima Christi vulnera, arma gloriosa & diuina, trophæa & insignia nostrarum victoriarum. Tu verò considera verborum prophetæ amplitudinem, poterat dicere: Mittam vobis Messiam, sed voluit tam insigne beneficium verbis insignibus & metaphoricis explicare. Est autem translatio sumpta ab ædificantibus, quæ verborum amplitudine inruit rei magnificẽriam & maiestatẽ. Appellatur Christus lapis angularis, quia vtrunque popu-

1. Cor. 3.

Psal. 117.

Matt. 21.

Simile.

2. Reg. 22.

lum

lum & Iudęorum & Gentiũ in vna ecclesia copulauit, & in fundamento fundatus, hoc est, solidissimum fundamẽtum.

Qui crediderit non festinet.] Hoc est, qui crediderit, inquit Esaias, non existimet Christũ non esse venturum, si statim non venerit. Non festinet. Christus enim veniet. Naim iuxta Habacuc, nemo deperet, quia veniens veniet, & promissa sua complebit. Nondum enim venit temporis plenitudo, quod pater cœlestis filij sui incarnationi præfinuit. Hoc ideo dicit Esaias, quia videbat difficile esse fragiles homines de promissionibus Dei aliquãdo nõ dubitare. Cùm sæpenumero videamus eũ permittere, priusquã promissa persoluat, res multò aliter euenire, quàm existimauimus. Id quod ex locis è media scriptura depromptis perspicuum faciam. Danidem in adolescentia regem designauit Deus, eumque à Samuele voluit vngi. Sed postea tot tantisque calamitatibus eum opprimi permisit, tam variis casibus & acerbis æruminis eum exercuit, priusquam ad altum dignitatis gradum adduceret, eique regni possessionem traderet, vt vix credibilia viderentur ea, quæ Dauidi facturum se esse prædixerat. Ioseph dixit Hebræis in Ægypto: Post mortem meam Deus visitabit vos, & ascendere vos faciet de terra ista, ad terram, quam iurauit Abraham, Isaac, & Iacob. At postquam ille è vita migrauit, vexari sunt Hebræi multis annis, donec Deus eos liberaret, & in promissam terram perduceret. Ex quo fit, vt imbecilli homines cadant animo, & Dei promissionibus interdum diffidant. Quare debet hoc salutare præceptum in animo inhærere. Qui enim nequit tolerare moram, is nec fortitudinem habet, neque constantiã. Quocirca non solùm id quod vult non consequitur, sed etiam grauissimas diffidentiæ pœnas luit. At qui toleranter ac patienter fert moram, & ab incœpta spe non desistit, is obtinet promissa, & adipiscitur æternam beatitudinem, quod Deo adhæserit, & animo fidente, firmo, & erecto perseuerarit. Hanc sententiam inuenies apud D. Paulum in epistola, quã ad Hebræos scripsit vbi ita ait: Nolite itaque amittere confidentiã vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, vt voluntatem Dei facientes reportetis promissionem. Adhuc enim modicum aliquantulum, & qui venturus est veniet, & non tardabit, iustus autem meus ex fide viuit. Quod si subtraxerit se, non placebit animæ meæ.

Habac. 2.

1. Reg. 16.

Gen. vlt.

Hebr. 10.

Et ponam in pondere iudicium & iustitiam in mensura.] Verba sunt patris cœlestis hunc sensum habentia: Tempore gra-

tiæ

tiæ quando Christus venerit in mundum, ego docebo rectissimam iustitiam, & æquissimum iudicium. Aduerte iudicium debere esse æquo pondere, & iustitiã æqua mensura: Debet enim iudex æquo pondere, & mensura omnes iudicare, magnos & paruos, diuites & pauperes, amicos & inimicos. Non dicit: ponã iudicium in ponderibus, sed in pondere, nempe vno, & in mensura vna. Nam, vt ait Salomon in Prouerbijs: Pondus & pondus, mensura & mensura, vtrumque abominabile est apud Deum. Hoc est diuersis ponderibus & mensuris ponderare & metiri, quod est iniquè & inæquabiliter iustitiã exercere, aliis vno pondere, aliis verò altero. Vt enim mercator, qui duas habet mensuras falsas, alteram excedentem debitam quantitatem, alteram verò ad eam non attingentem, alteram, qua vendit, alteram autem, qua emit, nunquam rectè metitur: sic iniquus & corruptus iudex duas virgas habet, alteram qua amicos & potentes iudicat, alteram qua inimicos & pauperes. Quo fit, vt rempublicam euertat. *Prou. 20.* *Simile.*

Et *subuertet grando spem mendacii, & protectionem aquæ inundabunt*] Hoc est, impetus exercitus Romani repentè venientis vt grando spem fallacem Iudæorum infringet, & veluti aqua inundans omnem protectionem rapiet. Per mendacium potest intelligi idolum. Vel appellat spem mendacii, hoc est, spem mendacem. Talis est enim mundi spes, mẽdax & fallax. Promittit, sed decipit. Vt enim vrtica viridis colore delectat, sed tactu vlcerat, sic mundus mulcet spe, sed vulnerat operibus. *Simile.*

Sola vexatio intellectum dabit auditui.] Id est, cùm fueritis afflicti, intelligetis prophetas meos vera prædixisse. Vel sic: Afflictio vestra dabit intellectum eis, qui eã audierint. Quasi dicat: fama vestrarum calamitatum aliis metum incutiet. Aspicis afflictionis vtilitatem. Non enim solùm prodest afflictis, sed etiam aliis, qui aliorũ afflictione perterriti, se à vitiis abstrahunt. Vt enim ignis radius confectus ex terræ ex halationibus in aëre inter vapores eleuatis in vnam partem cadit, & ibi solum ferit & vrit, sed omnes illius regionis incolas perterret, sic vnius hominis calamitas eũ solum affligit, sed multis aliis terrorem incutit, eósque exuscitat, vt à vitiis auocarentur. *Simile.*

Coangustatum est enim stratum ita vt alter decidat, & pallium breue vtrunque operire non potest. Sicut enim in monte diuisionum stabit Dominus, sic in valle, quæ est in Gabaon irascetur. Vt faciat opus suum, alienum opus eius, vt operetur opus suum, peregrinum 1. Reg. 5. est

1. Par. 4. Iosue. 10. est opus eius ab eo. Et nunc nolite illudere, ne forte constringantur vincula vestra. Consummationem enim & abbreuiationem audiui à Domino Deo exercituum super vniuersam terram. Auribus percipite, & audite vocem meam, attendite, & audite eloquium meum. Nunquid tota die arabit arans vt serat, proscindet & sarriet humum suam? Nonne cum adæquauerit faciem eius, seret gith, & cyminum sparget, & ponet triticum per ordinem, & hordeum & milium & viciam in finibus suis? Et erudiet illum in iudicio, Deus suus docebit illum. Non enim in serris triturabitur gith, neque rota plaustri super cyminum circumibit, sed in virga excutietur gith, & cyminum in baculo, panis autem comminuetur. Verũ non in perpetuum triturans triturabit illum neque vexabit eum rota plaustri, neque vngulis suis comminuet eum. Et hoc à Domino Deo exercituum exiit, vt mirabile faceret consilium & magnificaret iustitiam.

Coangustatum est enim stratum.] Ad tantam inopiam & afflictionem venietis, vt nullus sit, qui in suo lecto alterum possit recipere. Tam breuis erit locus, vt duo se in eo voluere non valeant: tamq; angustum erit pallium, vt non possit duos cooperire. Fortasse vtitur propheta metaphora viri pudici, qui vxori adulteræ ait: Vnus lectus me & adulterum tecum capere non potest, & breue pallium virum & adulterum tegere non valet. Vir est Deus, adulter diabolus, vxor impudica Hierosolyma, quæ apud Ezechielem fornicans & meretrix appellatur: & apud alios etiam prophetas. Quasi dicat Deus: Tu ô Hierosolyma si vis mihi adhærere, contemne diabolum. Si idola colueris, me habere non poteris. Id quidem est quod dicebat Christus apud Matthæum: Nemo potest duobus dominis seruire. Et paulò pòst: Non potestis seruire Deo & mammonæ. Arca fœderis in templo Dagonis esse non potuit, quin idolũ caderet & confringeretur: Aut colenda erat arca, aut idoli imago. Aut colẽdus est Deus in anima nostra, aut diabolus. Cùm Moyses peteret à Pharaone, vt Hebræorum populũ dimitteret, vt Deo in deserto sacrificaret: respondit Pharao, vt Deo in Aegypto immolarẽt: cui respondit Moyses, Non posse ita fieri: nõ enim Deus erat simul cum diabolo colendus. Id est quod D. Paulus ad Corinthios scribit: Non potestis calicem domini bibere & calicem dæmoniorum: non potestis mensæ domini esse particeps & mensæ dæmoniorum. Et alibi: Quæ participatio iustitiæ cum iniquitate? Quæ societas luci ad tenebras? Quæ conuentio Christi ad Belial? Quæ pars fideli cum infideli? Qui consensus templo Dei cum idolis?

Ezech. 16.

Matth. 16.

3. Reg. 5. Exod. 8.

1. Cor. 10. 2. Cor. 6.

Sicut

Sicut enim in monte diuisionum.] Sensus est, stabit Dominus contra Iudæos, quemadmodum stetit in monte diuisionum aduersus Allophylos regnante Dauide. Et quemadmodum in valle Gabaon sub principe Iosue multi ex hostibus perierũt, sic aduersus Iudæos infideles Christum lapidẽ probatum reprobantes irascetur Deus. Habes hîstoriã hanc de monte diuisionum libro 2. Regum capite 5. & de monte Gabaon, Iosue decimo.

Vt faciat opus suum, alienum opus eius, &c.] Puniet Deus homines sceleratos, non vt eos ex animo velit perdere, sed vt conuertantur, aut alij Deum timeant. Punit igitur vt saluos faciat. Punire nõ est proprium Dei opus, sed misereri & parcere, quemadmodum canit ecclesia: Deus cui proprium est misereri semper & parcere. Ideo Deꝰ nõ punit ex animo, sed quia ita exigunt scelera nostra. Ait enim Ieremias in Lamẽtis loquens de Deo: Quia si abiecit, & miserebitur secũdum multitudinem misericordiarum suarum. Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum. Appellat hoc in loco Esaias opus Dei misereri, opus autem alienum ab eo irasci & punire. Ex quo colliges eos Deũ imitari, qui sunt ad misericordiam propẽsi. Ideo dicebat Christus Deus noster: Estote misericordes sicut & pater vester misericors est: Venit filius Dei ad restituendum in nobis imaginem & similitudinem Dei, quam ob nostra impia facinora habebamus deformatam, ideò ad eius misericordiã imitandã nos excitat. Acsi diceret eũ respicite, eius misericordiam imitamini, qui vester pater est, ad cuius imaginẽ creati estis. De misericordia Dei poteris ea videre, quę fusè suprà annotauimus cap. 1. illa verba explanantes: Heu consolabor, &c. *Luc. 6.*

Et nunc nolite illudere.] Ne vates meos irrideatis, si vultis, ne vos seuerius puniam. Quantò vincula magis constringũtur, tanto arctius premunt. Potest hoc intelligi de vinculis peccati, de quibus disseruimus cap. 5.

Consummationem enim & abbreuiationem.] Ego Prophetæ prædico vobis ea, quæ à Deo audiui, vt imminentem iram pœnitẽtia pręueniatis. Hucusque distulit Deus supplicia, sed ille consummabit & explebit ea, quæ vobis per Prophetas suos minitatur, & abbreuiabit tempus vltionis suę. Per vniuersam terram intellige Iudæam, de qua loquebatur.

Nunquid tota die arabit arator?] Hoc simili ostenditur admirabilis Dei operatio, qui excoluit populum Hebræorũ tanquam agrum, ad suscipiẽdum diuinũ semen. Aspice Dei pie-

tatem

tatẽ, nunc aratoris vice fungitur, nũc frangentis glebas, & faciem terræ adæquantis, modò satoris, modò verò triturantis. Atque hæc omnia vt fideles fructum ferant. Arauit Israëlitas miraculis per Moysem, seminauit præceptis, triturauit afflictionibus. Sed nõ semper arandum est. Est enim tempus fructus colligendi.

Non enim in serris triturabitur gith.] Sensus est: Non omnes æqualiter affliguntur, sed alij durius, alij mitius. Non eodem modo trituratur triticum & gith. Nam gith trituratur virga & pertica, hoc est lenius: triticum verò rotis, & sic durius. Hoc dicit, quia solebant Iudæi triticum in area triturare bobus rotisque plaustrorum. Igitur semen fortius & excellentius durius triturat. Sic Deus agricola ille cœlestis nonnullos affligit durius, quos fortiores & firmiores videt, nonnullos verò lenius, quos fragiliores esse conspicit. Sed quemadmodum non semper triticũ triturat, sic nec semper iustus affligitur. Gith est seminis genus, appellaturque nigella Romana. Pagninus vertit nigellam. Plinius appellat melanthium, quod plagis serpẽtium mederi ait. at largius epotum enecare aiunt, vt Dioscorides inquit. Vicia genus est leguminis à vinciendo dictum, vt Varroni placet, quod habeat capreolos instar vitis, quibus ea, quibus adhæret, vincit.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXVIII.

Væ coronæ superbiæ.] Septuaginta habent: Væ coronæ iniuriæ. Sunt enim superbi propensi ad iniuriam faciendam. Quos litera Hebraica superbos vocat. Septuaginta in alios iniurioſos appellant.

Errantes à vino.] Septuaginta verterunt: Qui ebrij estis absque vino, vbi vides omnes qui Deum derelinquunt, amẽtes esse. Vt enim vinum iudicium corrumpit, sic malitia intellectum deprauat, & animi præstantiam turpi dedecore maculat & deformat.

Quia manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta.] In Hebraico est in hunc modum ci tsiar, latsiar tsar latsar, kar lakar kar lakar, primum verbum est tsirrah, quod significat præcipere, mãdare, imperare, vt Deuteronomij capite 33. Legem præcepit nobis Moyses & aliis in locis. Alterũ verbũ est karah, quod significat expectare, vt in Psal. Psal. 39. Expectans expectaui Dominum. Et Esaiæ cap. 5. Expectauit vt face-

vt faceret vuas. Vnde constat nostrum interpretem rectè hęc verba interpretatum fuisse, cuius interpretationem in explanatione explicuimus. Pagninus verò ita hũc locum transtulit ex Hebræo: Nam vt mos est pueris, datur eis præceptum, post præceptum, præceptum post præceptum, linea post lineam, linea post lineã. Huius interpretationis hic est sensus: Iudæi sunt instruẽdi more puerorũ, quibus nõ statim omnia dicuntur, sed datur illis vnum præceptum, & postea alterũ, nunc vna regula, deinde altera, & ita paulatim instruuntur, quoniã sunt iudicio imbecillo & imperfecto. Hũc se ipsum secutus quidam ita transtulit: Quia præceptũ post præceptum, mandatum post mandatum, regula post regulam, instructio post instructionem. dictio Kar pro qua Pagninus interpretatus est lineam, & alius regulam, & instructionem, significat etiam directorium, amusim, & perpendiculum, & ædificiũ, & id quod Lusitani appellant oliuel. Vnde quando Hebræi volunt significare aliquid paulatim fieri, vtuntur hoc vocabulo, vt enim cæmentarius qui parietem construit, extensa linea vna facit vnum ordinem, & super illum eam extendit, & facit ordinem alterũ, donec paulatim perficiat parietem, sic qui sensim rem aliquam efficit, illam dicitur linea & linea efficere, sumpta metaphora ab ædificantibus. Hęc dictio est in psalmo 18. pro qua nos habemus sonum. In omnem terram exiuit sonus eorum. Quod D. Paulus de Apostolorum prędicatione interpretatur. Pro quo potest ex Hebræo verti: In omnem terram exiuit norma eorũ, vel amusis, vel perpendiculũ, vel directoriũ, vel linea, vel ædificium eorum. Omnia enim hæc veræ concioni conueniunt. Ea enim debet esse norma & regula vitę nostrę, & secundum eam debemus actiones nostras dirigere. Debet ędificare, & ædificiũ animæ nostræ ad rectam amusim rationis construere. Fuit etiam Apostolorum prędicatio linea illa æquinoctialis cingens totũm vniuersum.

Simile.

Rom. 10.

Ecce ego mittam in fundamentum Sion lapidem, lapidem probatum, &c.] Pro probato est in Hebraico bochan. Hebraismus proprie habet, lapidem probationis. Esse hũc lapidem Messiam indicat paraphrastes Chaldaicus ita hunc locum vertens: Ego pono pro fundamẽto in Sion regem Messiam regem potentem & angularem.

Qui crediderit non festinet.] Pro non festinet est in Hebrœo, lo iachix, pro quo Septuaginta interpretes verterunt, Non confundetur. Hunc locum citat Apostolus in epistola ad Ro-

Rom.10. manos iuxta Septuaginta translationem, volens ostendere veros Christianos non esse confundendos.

Argumentum Capitis XXIX.

Deplorat Propheta Iudęorum euersionē per Babylonios, & postea per Romanos, eorúmque animorum cæcitatem & perfidiam. At de eorum gentiúmque euersione vaticinatur.

CAPVT XXIX.

VAE Ariel, Arlel ciuitas quam expugnauit Dauid. Additus est annus ad annum, solennitates euolutæ sunt. Et circūuallabo Ariel, & erit tristis & mœrēs, & erit mihi quasi Ariel. Et circūdabo quasi sphæram in circuitu tuo, & iaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obsidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquiū tuum. Et erit quasi Phytonis de terra vox tua, & de humo eloquiū tuū mussitabit. Et erit sicut pulvis tenuis multitudo vē tilantium te, & sicut faucilla pertransiens multitudo eorum, qui contra te prævaluerūt. Eritque repētè confestim à dcmino exercituū, visitabitur in tonitruo & cōmotione terræ, & voce magna turbinis & tēpestatis, & flamma ignis deuorantis. Et erit sicut somniū visionis nocturnæ multitudo omniū gentiū, quæ dimicauerunt contra Ariel, & omnes qui militauerūt, & obsederunt, & prævaluerūt aduersus eam. Et sicut somniat esuriens & comedit, cum autem fuerit expergefactus, vacua est anima eius. Et sicut somniat sitiens & bibit & postquam fuerit expergefactus, lassus adhuc sitit, & anima eius vacua est, sic erit multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra montem Sion.

EXPLANATIO.

Væ Ariel.] Ariel idem est quod leo Dei, per quem intelligitur Hierosolyma, ciuitas quondam florentissima & fortissima, quæ ob fortitudinē & veri Dei religionem leo Dei appellabatur. Expugnauit eam Dauid, quando cepit arcē Sionis, quæ postea fuit vocata ciuitas Dauidis, vt diuinæ literæ docent lib. 1. Paralipomenon c. 11. Hæc ciuitas tempore Dauidis neminem timebat, ideó appellabatur leo, de quo dicitur in Prouerbiis: Leo fortissimus bestiarum ad nullius pauebit

Prov.30.

uebit occursum. Vel appellabatur ita, quia inter omnes ciuitates principatū obtinebat, & regia fulgebat dignitate, quēadmodum leo inter animalia: & de ea dicitur in Lamentis Ieremiæ: Facta est quasi vidua domina gentium, princeps prouinciarum facta est sub tributo. Vel appellabatur leo, quia manè & vespere in templo animalia occidebantur: solent enim leones & manè & sero animalia trucidare & gluti re. Et ita melius capitur pro tēplo quàm pro ciuitate. Sūt qui per Ariel intelligant altare templi, quibus fauet versio Chaldaica, ita enim habet Thargum: Væ altari altari, quod ædificatum est in ciuitate, in qua habitauit Dauid. Et apud Ezechielem cap 43. apertè Ariel capitur pro altari. Fit autē hic mentio Dauidis, quia illi fuerat ostēsus locus, in quo templū erat ædificandum. Fortasse dicitur Leo Dei ob magnitudinem, ea enim quæ magna sunt, Dei appellantur, vt est illud Genesis. Spiritus Dei ferebatur super aquas, hoc est, ventus magnus. Sic dicimus Montes Dei, cedros Dei, ea enim quæ Dei sunt, magna sunt. Et quāuis Ariel capitur pro altari, hic verò capitur pro ciuitate, quemadmodum in diuinis litteris pars pro toto passim reperitur. Dicit enim litera, Væ Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid. *Ieremiæ 3.* *Genes. 1.*

Additus est annus ad annum, solennitates euolutæ sunt.] Hoc est, post aliquos annos euoluentur & peribunt solennitates. Nam euerso templo & capta ciuitate omnis Iudæorum festiuitas periit, & sacrificia cessarunt. Vbi nos habemus: Solēnitates euolutæ sunt, vertunt quidam ex Hebraico: Dies festi euertuntur, quod nostræ fauet expositioni.

Circumuallabo Ariel.] Verba sunt Dei dicentis se per Babylonios & postea per Romanos esse Hierosolymam oppugnaturum.

Et erit mihi quasi Ariel.] Hoc est: Vt cùm victimę offerūtur, plurima animalium corpora iacent circum altare, sic in obsidione & expugnatione Hierosolymæ prostrata erūt innumerabilia Iudæorū cadauera. Quasi dicat: Erit vrbs veluti altare victimarū, plenū sanguine & animalibus interfectis.

Et circundabo quasi sphæram in circuitu tuo.] Hoc est, figam contra te castra vndequaque, hoc impletum est tempore Titi & Vespasiani, Quemadmodum Christus Iesus apud Lucam alloquens Hierosolymam iis verbis prędixit: Veniēt dies super te, & circundabunt te inimici tui vallo, &c.

De terra loqueris.] Iacens in terra demissa & abiecta emittes vocem tuam submissam instar Phythonis. Quasi dicat:

Eris grauiter afflicta & abiecta.

Et erit sicut pulvis tenuis multitudo ventilantium te.] Id est, Erunt hostes tui ô Hierosolyma innumerabiles. Sed non multum durabunt, Ipsi enim quoque peribunt: eruntque similes fauillis pertranseuntibus, paleis & quisquileis. Vide quàm fragilibus rebus comparet Diuinus vates tyrannos & potentes mundi, pulueri & fauillæ.

Et itaque repentè confestim.] Significat fore hoc celeriter: Nam verborum geminatio velocitatem significat.

Et erit sicut somnium.] Potentia mũdi cum somnio cõparatur, quod fallit, & statim transit. Innuit iis verbis Romanorum potentiam parum duraturam. Aspice aptas & elegantes similitudines. Et statim comparat victorum gloriam voluptati esurientium & sitientium, quãdo somniant se comedere & bibere. Quæ voluptas fallax est & inanis: excitantur enim & inueniunt se fame ac siti laborare. Huiusmodi sunt mundi deliciæ, opes, voluptates, & honores, quæ omnia hic
Eccl. 34. somnia appellantur. De his ait Ecclesiasticus in hunc modũ: Somnia extollunt imprudentes. Quasi qui apprehendit vmbram, & persequitur ventum, sic qui attẽdit ad visa mẽdacia. Hoc secundum hoc visio somniorum. Aduerte obsecro & alta mente considera: res mundi appellat vmbram, ventum, mendacia visa ac manifesta, & somnia. Id autem quod ait: Hoc secundum hoc visio somniorum, hunc habet sensum: Mundi potentia & gloria, quæ est visio somniorum: non est res solida & vera, sed est hoc secundum hoc. Id est, spectrum ad imaginem alterius rei non est substantia, sed imago & figura. Id voluit scriptura significare in visione Nabuchodo-
Dan. 2. nosoris, qui mundi gloriam vidit, sed in somniis. Quapropter dicitur in Psalmo 72. Velut somnium surgentium Domine in ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges. Acsi diceret Psalmista: Tu Domine in gloria tua euertes imaginem rerũ, quas mortales opinione decepti res solidas esse existimant. Ostendes mundi potentiam & opes nihil esse, præter somnium surgentium, & imaginem inanem. Et Esaias ca. 56. mundi amatores appellat dormientes, & somnia amãtes. Nos igitur relinquamus somnia, & veritatem diligamus.

Obstupescite & admiramini, fluctuate & vacillitate, inebriamini & non à vino mouemini & non ab ebrietate, quoniam misceuit vobis dominus spiritum soporis. Claudet oculos vestros, prophetas & principes vestros, qui vident visiones operiet. Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum dederit sciẽti literas,

litera, dicet: lege istũ, & respondebit: Non possũ, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti literas, dicenturque ei lege, & respondebit: Nescio literas. Et dixit Dominus: Eo quod appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autem eius longe est à me: Et timuerunt me mãdato hominum & doctrinis: Ideo ecce ego addã, vt admirationem faciam populo huic miraculo grandi & stupendo. Peribit enim sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium eius abscondetur. Væ qui profundi estis corde, vt à Domino abscondatis consilium, quorum sunt in tenebris opera, & dicunt: Quis videt nos? & quis nouit nos? Peruersa est hæc vestra cogitatio. Quasi lutũ contra figulum cogitet, & dicat opus factori suo, non fecisti me. Et figmentum dicat fictori suo: Non intelligis. Abd.1. Eccl.33.

Obstupescite & admiramini.] Alloquitur Propheta Iudæos, vt secum cum magna admiratione cogitent quæ sit causa acerbæ afflictionis, quam illis cõminatur, & intelligant esse suam ignorantiam & prauitatem. Prædicit Iudæorum obcæcationem. Possunt omnia hęc verba per futurum verti, vt sit sensus: Obstupescetis & admirabimini præ magnitudine & acerbitate vestrarum calamitatum: fluctuabitis & vacillabitis, & eritis veluti ebrij & amentes.

Quoniam misit vobis Dominus spiritum soporis.] Hoc est, intellectus alienationem. Non quòd Deus auferat intellectum, sed propter hominum impia scelera non dat illis gratiam, nec spirituale lumen, vt videant veritatem. Ex quo fit vt incidant in grauiora peccata, & abyssus abyssum inuocet. Et ita nullo virtutum splendore mouentur. Vt enim qui visu omnino carent, nec auri colore, nec vllius fulgentissimi lapidis splendore, nec ipsa solis splendidissima luce mouentur, sic illi, qui animi cæcitate laborant, nec virtutis ornamentum excellentęque pulchritudinem intuẽtur, nec ipsius solis iustitiæ, & diuinæ lucis pulcherrimos & micantissimos radios contẽplantur. Imò obcæcati, fiunt indies deteriores. Dicitur igitur Deus mittere in aliquem spiritum soporis, eiusque oculos claudere, quia ei gratiam non tribuit, cuius luce priuatus peccator tetriora scelera concipit & admittit. Non intelligas Deũ esse causam peccati. Sed dimittit peccatores, iuxta id quod ipse Deus ait in psalmo. Dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus suis. Vbi vides peccata esse hominum inuentiones. Ita intelligitur id quod dicit scriptura. Indurauit Deus cor Pharaonis, & quod ait Apostolus in epist. ad Roman. qui postquam numerauit peccatorum flagitia, intulit: Propter quod tradi- *Simile.* *Psal.80.* *Exod.10.* *Rom.1.*

dit illos Deus in desideria cordis eorum in immunditiam, & cætera. Et paulò pòst. Tradidit illos Deus in reprobum sensum, vt faciant ea, quæ non conueniunt. Vbi aspicis vnum peccatum esse pœnam alterius, & peccatorem ex vno scelere in alia tetriora incidere. Vt enim fluuius licet ex paruo fonte nascatur, recipit tamen crementa aliorum fluuiorum, & quo longius procedit, eò plures fluuios in se recipit, & maior fit, donec magno impetu & violenta inundatione quidquid obiicitur, secum rapiat & trahat, sic vni iniquitati additur altera, & postea alia, & quò longius dilatatur, maior recipit scelerum incrementa, donec peccator ad imminentissima flagitia & teterrima facinora progrediatur. Id euenit nostris temporibus Luthero, qui ex quibusdam vitiis deuenit ad alia, donec in tantam incidit impietatem & cæcitatem, tam tetras fraudes concepit, tam nefariis sceleribus se contaminauit, vt fidem relinqueret, ecclesiam catholicam & Apostolicam contemneret, & secum infinitam hominum multitudinem suis dolis deceptam ad æterna supplicia asportaret. Illud etiam est aduertendũ, Deum ideò non dare gratiam aliquibus, quia ipsi nec eam volunt, nec se ad eam disponere studeant.

Simile.

Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati.] Hoc est, non intelligetis Prophetias: Erit vobis sacra scriptura clausa & signata. Aduerte: Non dixit visionem omnium Prophetarũm signatam & occultam fore omnibus legentibus & audientibus: sed quid ait? Erit vobis, &c. vt Iudæorum infidelium cæcitatem significaret, qui cotidie sacram scripturam legũt, eam nunquam intelligentes, de quibus ita ait Apostolus ad Corinthios scribens: Vsque in hodiernum diem id ipsum velamen in lectione veteris testamenti manet nõ reuelatum, quod in Christo euacuatur. Sed vsque in hodiernum diem cùm legitur Moyses, velamen positũ est super cor eorum. Cùm autem conuersus fuerit ad Deum auferetur velamen. Hæc D. Paulus de hoc libro, per quem sacra intelligitur scriptura, sic ait D. Ioannes in Apocalypsi: Quis est dignus aperire librũ, & soluere signacula eius? Et nemo poterat nec in cœlo, nec in terra, nec subtus terrã aperire librũ, neq; videre eũ. Et vnus de senioribus dixit mihi: Ne fleueris, Ecce vicit leo de tribu Iuda radix Daudis, aperire lib. & soluere septem signacula eius. Et Paulò pòst inquit, Ieonẽ illum librum aperuisse. Leo de tribu Iuda est Iesus Christus Deus noster, qui vt ait D. Lucas, aperuit discipulis suis

1. Cor. 3.

Apoc. 5.

Luc. 24.

sensum

sensum vt intelligerēt scripturas, & ipse eas aperuit earum q̄ sensum doctoribus catholicis, & sanctis reseruit. Hic est liber de quo filius Dei dicit in Psalmo. In capite libri scriptum est de me, hoc est, in summa totius sacræ scripturæ. Psal. 39.
Hunc librum dicit Ezechiel scriptum esse intus & foris, propter duos sensus literalem & spiritualem, quod etiam vt inquit Naziānzenus, fuit significatum in tabulis legis ex vtraque parte conscriptis. Ezec. 2.

Et dabitur liber nescienti literas.] Quasi dicat, si Iudæi, qui literas didicerunt, non intelligent scripturas, quid facient rudes & indocti.

Eo quod appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me.] Hoc testimonium obicit Iesus Scribis & Pharisæis apud Matthęum, ita dicens: Hypocritæ bene Propheta uit de vobis Esaias dicens: populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me. Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas & mandata hominū. Vnde colliges hoc caput contra Iudæos esse, & euersionem, quæ hic prædicitur, intelligi de ea, quę facta fuit à Romano exercitu, & testamentum vetus esse imaginem noui, nouum autem esse interpretationem veteris. Eos autem, qui Deum labiis tantū honorant, ab eo animum separantes, cōparat Christus apud Matthęū sepulchris dealbatis, quæ foris apparent hominibus speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum, & omni spurcitia. Sunt qui nō habeant virtutem nisi in labiis, benedicentes, sed ita animū à virtute reuocantes, vt cū eorū vita mirabiliter pugnet oratio. Tribuunt Deo linguam, quę parum valet, cor autem, quo nihil habent præstantius, tribuunt mundo. Vide ineptam partitionem. Sed quid faciet appetitus, si ille partitur, si illi tribuunt æditatem? Præbeamus Deo cor nostrum, qui ait in Prouerbiis: Præbe fili mi cor tuum mihi. Dedit Deus vnicuique nostrum clauem vnam, qua cor nostrum possemus claudere & aperire, & alteram sibi reseruauit præcipit nobis, vt cor nostrum illi præberemus, & illi soli illud aperiremus, dicens in Prouerbiis: Omni custodia serua cor tuum. At nos cor nostrum à Deo ipso abstrahimus & mundo præbemus. Tradimus eius clauem mundo, dæmonis & carni illud turpibus cogitationibus implentes, nullaq; custodia obseruantes. Immo cùm illud deberet esse mundissimū domicilium, in quo Deus habitaret, facimus illud diuersoriū rerū peregrinarū, & stabulum iumentorū. Honoramus Deū solū lingua, corde autem fugi- Matth. 15. Mar. 23. Prou. 23. Prou. 4.

mus ab eo. Accedamus ad Deũ cũ corde vero in plenitudine
Heb.10. fidei, vt ait D. Paulus. Nam si fuerimus à Deo auersi, peribi-
Prou.1. mus. Quemadmodum ait Salomon in Prouerbiis: Auersio
Psal.72. paruulorum interficiet eos. Et pater eius Dauid: Qui elon-
gant se Domine à te, peribunt. Quid nobis proderit Deum
labiis honorare, si eum fugimus, similes existentes Hebræis,
qui pedibus ibant in terram promissionis, animo autem in
Ægyptum reuertebantur? Potius Deus vult animum quàm
os, & magis interiora quàm exteriora requirit. Gloria enim
filiæ regis, hoc est animæ, debet esse ab intus, vt dicitur in
Psal.44. Psalmo, & foris etiam in fimbreis aureis. Sed qui solũ foris
Simile. virtute fulget, intus verò est vitiis maculatus, similis est falsæ
& adulterinę monetæ, quæ præ se fert veri nummi insignia,
& auri colorem, & cum eius materia sit vile orichalcũ. Lib.
3. Regum cap. 6. vbi nostra versio habet: Fecitque in templo
fenestras obliquas: interpretantur nonnulli fenestras illas
tẽpli fuisse foris latas, intus angustas, vt ostenderetur templũ
illud magis diuino & interiori splendore illustratum esse,
Figura. quàm corporeo lumine, extrinsecus veniente. Nam nos, qui
sumus templum Dei, magis fulgere debemus interiore vir-
tute, quàm exteriore apparentia, magis corde quàm labiis:
ne similes simus Pharisæis, de quibus hoc in cap. Esaias va-
ticinatur.

Peribit enim sapientia à sapientibus eius.] Hoc est, Iudæi nul-
lam habebunt veram scientiam, nec verum scripturarum in-
tellectum. Hunc locum citat Apostolus in epist. 1. ad Corin-
1. Cor.1. thios dicens: Scriptum est, Perdam sapientiam sapientium
& prudentiã prudentium reprobabo. Non dicit: Peribit sa-
pientia à sapientibus, sed à sapiẽtibus eius, vt significet populi
Iudaici sciẽtiam perdendam esse. Id nostris oculis expletum
videmus, omnes enim Iudæi infideles in erroribus apertissi-
mis versantur, & mala pro bonis amplectuntur.

Væ qui profundi estis corde] Eos plangit, qui se sapientes
esse existimant, qui putant latere Deum suas cogitationes.
Non solùm fideles, sed etiam infideles crediderunt Deum
omnia videre. Vnde Aegyptij quando volebant Deum signi
ficare, pingebant oculum super sceptrum, significantes Deũ
esse rectum regem omnia intuentem.

Quasi si lutum contra figulum cogites.] Comparat hominem
cum luto. Ac si dicat: Vt figulus habens lutum in manu fin-
git vt vult, & potest fictile vas perdere, & ex eodem luto al-
terum conficere: sic Deus, in cuius manu estis, vos poterit
facilè

facile perdere & mutare.

Nónne adhuc in modico & in breui conuertetur libanus in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur? Et audient in die illa surdi verba libri, & de tenebris & caligine oculi cæcorum videbunt. Et addent mites in Domino lætitiam, & pauperes homines in sancto Israël exultabunt, quoniam defecit qui prævalebat, consummatus est illusor, & succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem, qui peccare faciebant homines in verbo, & arguentem in porta supplantabant: & declinauerunt frustra à iusto. Propter hoc hæc dicit Dominus ad domum Iacob, qui redemit Abraham. Non modo confundetur Iacob, nec modo vultus eius erubescet, sed cū viderit filios suos opera manuum mearum in medio sui sanctificantes nomen meum, & sanctificabunt sanctum Iacob, & Deum Israël prædicabunt, & scīēt errantes spiritu intellectum, & murmuratores discent legem.

Nonne adhuc in modico & in breui.] Prædicit cognitionem Dei, veramque religionem conuertendam esse à Iudæis ad Gentes. Libanus sonat dealbationem, per quam populus Gentium intelligitur, qui fuit aquis baptismi ablutus. Hic cōuersus est in Charmel, hoc est, in populū Dei, sonat enim Charmel cognitionem circumcisionis, per quam populus, qui antea Deum colebat, significatur, hoc est Iudaicus, qui conuersus est non in pomarium, sed in saltum, in arbores sterile, quæ non laudāt cum lignis fructiferis Deum nostrum.

Et audient in die illa.] Hoc est, tempore gratiæ surdi, id est gentes, quæ antea verbum Dei non audiebant, illud audiēt. Et qui antea animi cæcitate laborabant, oculos aperient, & veritatem aspicient. Tunc lætabuntur mites, audientes: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terrā: & exultabunt pauperes audientes illud: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. *Matt. 5.*

Quoniam defecit qui prævalebat.] Hoc est, diabolus, de quo Christus, qui eum vicit, sic ait apud Lucam: Cùm fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet. Si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet. Christus est qui arma diaboli abstulit, eiúsque spolia distribuit. Hunc diabolum appellat hoc in loco Esaias illusorem, quoniam dolis suis homines illudit, & fallit. *Luc. 11.*

Et succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem.] Hoc est, dæmones. Potest intelligi de hominibus nefariis, qui moribus pestilentibus alios incitant ad vitia sectanda.

Et arguentem in porta supplantabant.] Hoc est, iudicem decipiebant.

piebant. Solebant enim quondam iudices in portis ciuitatis derelinquentes arguere, & iudicia exercere. Et declinauerunt frustra à iusto, hoc est, & iudicem fecerunt sine causa à iustitia declinare. Vel sic, & melius meo quidem iudicio: Peribunt & in æternas tenebras relegabuntur, qui moliuntur perniciem eis, qui scelera publicè reprehendunt. Supplãtare arguentum in porta, est cõcionatores verbi Dei affligere, ne veritatem dicãt. Sunt enim multi homines vitiis dediti, qui veros Dei concionatores facerant & vexant, edíque volunt à iustitia & veritate separare. De iis ait ita Amos: Odio habuerunt corripientem in porta, & loquentem perfectè abominati sunt. Corripere in porta est publicè reprehendere. Amos. 5.

Qui redemit Abraham] Qui nempè Dominus Abrahamũ eripuit à Chaldæis, & à cæteris hominibus flagitiosis.

Non modo confundetur Iacob] Tempore, ait Deus, quo Esaias hanc prophetiam scribit, non confundetur Iudæorum populus, sed confundetur postea, cùm filium meum mundi seruatorem non receperit, cùm sanctos Apostolos, qui erunt opera manuum mearum, viderit oculis suis nomen meum sanctificantes, & euidentia miracula facientes. Tunc enim gentes, quæ antea errabant spiritu, intelligent veritatem, & mussitatores & susurrones discent euangelium, & vitia ac falsos deos repudiabunt.

Sanctificabunt sanctum Iacob.] Iacob est genitiui casus. Hoc est, eum qui dedit sanctitatem domui Iacob, qui populum Hebræorum docuit religionem, verumque Dei cultum, sanctum esse ostendent, & laudibus efferent.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXIX.

Fluctuate & vacillitate.] In Hebræo est in hunc modum hixtaaxu vaxoau à verbo xua. Vnde potest verti: Excæcabuntur, & alios excæcabunt. Verbum enim hoc præter alias significationes obcæcare significat. Quod Iudæorũ infidelibus magistris dicitur, quos in præsenti Esaias alloquitur. Nõ enim solùm ipsi in erroribus versantur, sed alios etiã decipiunt, & ad eosdem errores adducunt.

Lassus adhuc sitit & anima eius vacua est.] Pro vacua est in Hebraico xoscekah, à verbo xokek ף præter alia significat cõcupiscere & feruere. Vnde Pag. vertit. Et anima eiꝰ appetit. Pro quo poteris transferre: Et desiderium eius adhuc feruet.

uet. Ex quibus colliges animam res mundi concupiscentem earumque desiderio æstuantem, vacuam esse & inanem. Et sic quanto anima est concupiscentiis plenior, tanto est inanior. Solus Deus animam nostram implet, qui eam satiare potest.

Argumentum Capitis XXX.

Minatur diuinus vates interitum æternum Iudæis, qui euersa Hierosolyma ad Aegyptum confugerunt, cæteris que hominibus, qui contempto Deo, & diuinis monitis pro nihilo habitis, humana solùm quærunt præsidia, qui fallacis spei specie decepti in perpetua ignominia & scelere volutantur. Hortatur mortales ad illas opes comparandas, quæ animum amplificant, & diuitem faciunt, ex quibus intellexerint posse veram dignitatem efflorescere & redundare. Prædicit vltimum iudicium, & describit infernum.

CAPVT XXX.

VÆ filii desertores, dicit Dominus, vt faceretis consilium, & non ex me: & ordiremini telam, & non per spiritum meum, vt adderetis peccatum super peccatum, qui ambulatis vt descendatis in Ægyptum, & os meum nō interrogastis, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Ægypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, & fiducia vmbræ Aegypti ignominiam. Ierant enim in Taphnis principes tui, & nuntii tui vsque ad Hanes peruenerunt. Omnes confusi sunt super populo, qui eis prodesse non potuit. Non fuerunt in auxilium & in aliquam vtilitatem, sed in confusionem & in opprobrium. Onus iumentorum austri. In terra tribulationis & angustiæ leæna & leo, ex eis viper & regulus volans, portantes super humeros iumentorum diuitias suas, & super gibbū camelorum thesauros suos, ad populum qui eis prodesse non poterit. Aegyptus enim frustra & vanè auxiliabitur. Ideo clamaui super hoc: superbia tantum est, quiescite. Nunc ingressus scribe ei super buxum, & in libro diligenter exara illud, & erit in die nouissimo in testimonium vsque in æternum. Populus enim ad iracundiam prouocans est, & filii mendaces, filii nolentes audire legem Dei. Qui dicunt videntibus, nolite videre: & aspicientibus, nolite aspicere nobis ea

bis ea, quæ recta sunt. Loquimini nobis placentia, videte nobis errores, auferte à me viam, declinate à me semitam, cesset à facie nostra sanctus Israël. Propterea hæc dicit sanctus Israël. Pro eo quòd reprobastis verbum hoc, & speraslis in calumnia & in tumultu, & innixi estis super eo, propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens, & requisita in muro excelso.

EXPLANATIO.

Væ filii desertores.] Filios desertores appellat Deus eos, qui eo contempto ad humana remedia confugiunt: Aspicis hic quàm grauiter delinquant ij, qui in periculis, in ærumnis & necessitatibus Deum non cõsulunt, nec ad ipsum confugiũt, sed in hominibus totam spem suam ac fiduciam reponunt. Vult Deus vt in ipso spei nostræ ancorã constanter figamus.

Ordiremini telam & non per spiritum meum.] Humanum consilium Dei voluntati repugnatos appellat Deus telã, quã homines ordiuntur, quæ quoniam solum humano ingenio nititur, quamuis multo tempore cõficiatur, vna tamen hora facilè rumpitur & scinditur. Orditis quandam etiam telam, vnum filum figis in India, alterum in Lusitania, aliud in Italia, alia in aliis locis. Cùm autem existimas rem magnã confecisse, venit mors, & scindit omnia tuæ spei fila, & totam telam breui temporis spatio rumpit & perdit. Et priusquam mors veniat, mũdus ipse omnia euertit & labefactat. Vt qui falsorum honorum humanarũque diuitiarum telam orsus fueras, in perpetua ignominia verseris, nec desinas miseram illam commutationem tuam celerem & tã variam deplorare. Eam ob causam sapientissimus ille Propheta & illustrissimus rex hominum vitam cum araneæ tela comparat, quæ in aëre pendet, & facile scinditur, & in terrã proiicitur, & pedibus conculcatur. Ita enim ait: Anni nostri sicut aranea meditabuntur. Ac si diceret: Nos in annis nostris meditamur & exercemur veluti araneus telã suã conficiẽs. Quibus verbis significat, pleróque mortales incredibili labore & solicitudine vitam transigere, qui vt opus suum perficiãt, se enisceranr & cruciant, cùm opus sit fragilissimum. Comparat itaque hoc in loco Esaias spẽ & consiliũ iniqui hominis cũ tela, quemadmodũ ait cap. 59. Telas araneæ texuerũt. Et Iob de iniquo homine ait: aranearum tela fiducia eius.

Psal. 82.

Iob. 8.

Qui ambulatis vt descendatis in Aegyptum.] Pisces & aues produxit Deus ex aquis, vt literę diuinę testantur. At in hostibus suis fugiẽdis pisces descendũt ad imas profundidates, aues

Gen. 2.

aues verò ascendunt ad aëris altitudinem. Vide diuersitatem rerum ab vno ac eodem elemento productarum. Quædam descendunt, quędam verò in altum feruntur, sic homines ex eadē terra formati, alij ad afflictiones declinādas confugiūt ad mundi prędium, humana conquirentes, alij alta petunt, mundique auxilium non curantes, in Deo vero spem omnē suam constituunt. Quorum quidam dicebat: Quoniam tu es Domine spes mea, altissimum posuisti refugium tuum. Itaque quidam descendunt vt pisces piscatorem fugientes, quidam verò altiori animo prædi ti ascendunt vt aues, aucupis insidias declinantes. Mundi cultores quærunt mundi prędium, & in amaris ac turbulentis aquis tanquam pisces vitiorum voragines appetūt, vnde ad imas & profundissimas inferorum tenebras descendunt, pij autem viri auibus comparati se à terra eleuant, ne capiantur visco, & aliorum animalium fiant præda, & in sublime volant, vnde ad superas ac sempiternas oras feruntur. Hos, qui in afflictionibus & calamitatibus terram solùm intuentur, & in hominū adiumentis solùm spem omnem ponunt rerum suarum, alloquitur in præsenti noster vates dicens: Qui ambulatis vt descendatis in Ægyptum. Cæterùm hoc in loco prædicit Esaias historiam quam posteà Ieremias literis mandauit, inter quem & Esaiam multi anni interfluxerunt. Est igitur historia hæc. Euersa Hierosolyma à Babyloniis præpositus est iis, qui in Iudæa remanserant, Godolias. Quo dolosè interfecto timuerunt Iudæi regem Babylonis, & interrogauerunt Ieremiam quid facerent: Quibus Ieremias respondit, vt quiescerent, & in terra manerent: Nam si in Aegyptum descenderēt, scirent se esse interficiendos. At Iudęi timentes ne Chaldæi venirent, eosq; occiderent, aut in Chaldęā transferrent, noluerunt credere vaticinio Ieremiæ, imò verbis Deī, qui per Ieremiam loquebatur, & ingressi sunt Aegyptum, vbi perierunt. Habes hanc historiam capite quadragesimo primo Ieremiæ. & 42. & 43. Eam ob causam hic ab Esaia appellantur filij desertores, & prævaricatores, qui derelicto diuino consilio, quod acceperant à Ieremia, suum appetitum sicuti sunt & orsi sunt telam, non per Spiritum Dei, qui eis in ore diuini vatis sonabat, sed suis antiquis sceleribus hanc inobedientiā & contemptionē addiderunt, vt qui in Ægyptum descenderet. Sunt qui hanc vaticinationē contra decem tribus in Samaria scriptā esse existiment, quæ ab Aegyptiis auxilia postulantes captæ sunt ab Assyriis. Cæterum

Simile.

Psal. 90.

rùm illud est hoc in loco aduertendum, non dixisse Esaiam: Vt eatis in Ægyptum, sed vt descendatis. Ægyptus enim mũdus est, ad quem ire descendere, & à quo fugere est in sublime efferri. Ideo commemorant diuinæ literæ prohibuisse
Gen.26. Deum Isaac ne descenderet in Aegyptum.

Et os meum non interrogastis.] Hoc est, me non consuluistis. Septuaginta habent: Et me non interrogastis. Eam ob causam Iudæi grauiter errauerunt, quia non postularunt à Domino, vt eos doceret quid facere deberent, sed proprio iudicio innixi in Ægyptum descenderẽt. In libro Iosue cap. 9. refert scriptura Hebræos fuisse deceptos à Gabaonitis, & os Domini non interrogasse. Ideò in errorem inciderunt, quia à Domino Deo consilium non postularunt. Qui præsulem electuri sunt interrogent os domini, eúmque constituãt
Deut.17. quem Deus eos docuerit: iuxta id quod dicitur in Deuteron. Eum cõstitues quẽ Dominus Deus tuus elegerit. Vnde Apostoli sancti volentes eligere vnum loco Iudę Deũ orauerunt, & orantes dixerunt: Tu Domine qui corda nosti omnium, ostende quem elegeris ex his duobus vnum: vt narrat in
Act.1. Actis diuus Lucas: Vel sic: Os meum, hoc est prophetam, nõ interrogastis. Propheta enim os domini appellatur, iuxta id
Psal.44. quod prophera dicit in Psalmo: Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis, hoc est, Dei qui loquitur per os meum. Et noster Esaias cap. 34. Quod ex ore meo procedit, inquit, ille mandauit, nimirum Deus. Si hoc quod in præsenti propheta ait de decem tribubus in Samaria habitantibus intelligitur, facilis est interpretatio. Sed si de duabus tribubus Hierosolymæ commorantibus intelligi dicamus, tunc occurrit quæstio non facilis. Quomodo enim cohærebunt vaticinia Esaiæ & Ieremiæ, cũ Esaias dicat Hebræos non quæsiuisse à Deo consilium, nec os eius interrogasse: Ieremias autem asserat, eos ab ipso Ieremia consilium postulasse. Denique, qui in Ieremia loquebatur, consuluisse? Huic dubitationi possumus respondere, idem esse non petere consiliũ, ac datum contemnere. Nolant Iudęi instrui Ieremiæ consilio, nec illud ab eo ex animo petierunt: decreuerant enim se in Aegyptum conferre, sed eum interrogarunt, vt possent, quid ipse sentiret, explorare.

Sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Aegypti.] Aspicis quantum noceat confidere in fortitudine & auxilio principum terrę, & fauore in humano contempto diuino. Aduerte hominum fauores, opes & potentiam,

tentiam, vmbram Aegypti appellari. Vt enim nihil fugacius vmbra, nihil inconstantius, sic res humanæ nihil habent soli ditatis, nihil perpetuitatis, nihil firmitudinis. Cur igitur quæris, & ardenter concupiscis res mobilissimas, meras vmbras, quæ tibi pariant confusionem & ignominiam? Si quidã homo ardenti siti æstuaret, & relicto pulchro fonte emittentẽ fistulis aureis abundantiam gelidarum & excellentiũ aquarum, ad fontis & aquarum vmbram se conuerteret, eãq; amplecteretur, vt ex ea biberet, & sitim sedaret, nónne amẽs & stolidus censeretur? Quis dubitat? Quemadmodũ si fame laborans, pulchra poma in arbore pendentia contemneret, ad eorumque fallacem vmbram confugeret. Quanto igitur ãmentior & insanior iudicandus est ille, qui relicto vero Deo, qui est summa illa ac sempiterna substantia, quæ sola satiare potest, inquirit mũdi potentiam, fauorem, & diuitias, fugaces vmbras, nullam animi famem nec sitim extinguentes, in illisq; totã mentẽ, curã & cogitationẽ figit, & collocat? Quæramus igitur Deum toto animo, humanóque auxilio nequaquam fidamus. Maledictus enim vir, vt ait Ieremias, qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum. Id intelligens Dauid dicebat in psalmo: Nolite confidere in principibus, in filiis hominum, in quibus non est salus. Id experti sunt Iudæi, qui Deo contempto Pharaonis auxilio nitebantur. Venit enim Nabuchodonosor in Iudæam, cùm audiuit mortuum esse Godoliam, descenditq; in Aegyptum, quam expugnauit, & Iudæos qui ibi erãt, interfecit, & ita eos fefellit spes sua. Nã vbi vitam & securitatem inuenire putabant, ibi acerbissimam mortem, & turbulentissimam tempestatẽ inuenerunt. Tales sunt omnes qui relicta terra promissionis relicta religione, ad Aegyptum & Pharaonem, hoc est, ad mundum & diabolum confugiunt, & neglecto spiritu carni obtemperant.

Similes.

Ierem. 17.

Psal. 145.

In Taphnis.] Taphnis & Hanis sunt duæ ciuitates celebres in Aegypto. Sunt tamen qui dicant Hanem esse vltra Ægyptum.

Onus iumentorum austri.] Id est, dura prophetia aduersus Iudæos, qui in australi parte siti erant eremo confines, qui Ieremiæ non credentes in Aegyptum descenderunt. Hos vocat iumenta, iuxta id quod dicitur in psalmo: Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis. Potest hoc sic explanari: Sequitur prophetia, quæ loquitur de bestiis, quæ vagantur in australi

Psal. 48.

australi parte, hoc est in eremo, & itinere quo ex Iudæa itur ad Aegyptum, in quas incident Iudæi ad Aegyptum descendentes.

In terra tribulationis & angustiæ leæna & leo, ex eis vipera & regulus volans.] In vasta illa solitudine qua Iudæi ibant ad Aegyptũ, erant immanes beluæ, leones & leænę, & ex illis locis egrediebatur vipera & regulus volans, hoc est, serpens ignitus, qui saltu & volatu irruebat in Iudæos ferentes diuitias suas super humeros iumentorum, quando se in Aegyptum conferebant. Hæ sunt bestiæ de quibus dixerat: Onus iumentorũ austri. Sunt qui per leonem & leænam intelligãt ipsos Iudæos, quos appellauerat Propheta paulò antè iumẽta austri. Est igitur sensus: In eremo illius regionis australis erunt Iudæi euntes in Aegyptum, ex quibus Iudæis generati sunt illi, quibus posteà Ioannes Baptista dicebat: Progenies viperarum, quis demonstrauit vobis fugere à ventura ira: Nec est nouum populum Iudæorum leænam appellari, cùm in libro Numerorum ita dicat Balaam: Ecce populus vt leęna consurget, & quasi leo erigetur. Qua de re poteris videre Ezechielem capite 19. & Sophon. tertio.

Matth. 3.

Num. 23.

Ideo clamaui super hoc, superbia tantum est, quiesce.] Cùm ego mente aspiciam Aegyptum non posse populo Iudaico opem ferre, clamo illi, vt quiescat, ne ad Aegyptum descendat. Nam Aegyptus superbia mera est, inflatur enim non habens vires.

Nunc ingressus scribe eis super buxum.] Verba sunt Dei. Tu ô Esaia ingredere ad Iudæos, & scribe illis in tabulis buxi, ligni solidi & durabilis sui excidĩ vaticinationem, vt fit in perpetuum testimonium. Est autem buxus arbor perpetua coma virens, habens folia instar myrti, & lignum firmum, longóque tempore permanens.

Qui dicunt videntibus, nolite videre.] Per videntes intelliguntur Prophetæ, vt poteris videre primo Regum capite 9. & 2. Paralipomenon. 16. Qua de re alibi disseruimus. Dicebant Iudæi prophetis, ne illis recta, sed iocunda vaticinarentur. ideò subdit ea quæ sequuntur.

Loquimini nobis placentia.] Loquimini ea quæ nobis placere senseritis, & vaticinamini nobis falsa. Aspice perditissimorum hominũ corruptelam & cęcitatẽ. Talis erat Achab, qui interroganti Iosaphat vtrũ esset aliquis Propheta Domini, qui veritatem prædiceret hæc verba respondit: Remãsit vir vnus per quem possumus interrogare Dominum, sed

sedego odi eum, quia non prophetat mihi bonum, sed malum. Et paulò pòst refert scriptura eundem regem iratum vaticinio prophetæ eum in carcerem coniecisse, vbi pane afflictionis, & aqua angustiæ sustentaretur. Et Asa alium prophetam illi veritatem dicentem in carcerem relegauit. Vtinam hodie nemo esset qui veritatem audire refugeret. At videtur hoc esse tempus illud, de quo dicebat Diuus Paulus in epistola ad Timotheum: Erit enim tempus, cùm sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros prurientes auribus, & à veritate quidē auditū auertent, ad fabulas autem conuertentur. 2. Par. 16. 2. Tim. 4. Simile. Vti concionatores sunt similes vexillo in summitate mali nauis cōstituto, quod cum vento mouetur & mutatur. Sic illi auditorum voluntatem sequūtur, præsertim principum, & eo tendunt, quo principes propensi sunt. Vt enim heliotropium herba circumagitur cum sole, sic illi cum principum voluntate. Simile.

Auferte à me viam.] Relinquite hanc viam vaticinandi, declinate à semita, qua ambulatis. Ne nominetis nobis sanctum Israēlis.

Propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens.] Id est, vt pars muri minans ruinam, repentè cadit, & secum magnā muri partē trahit, sic iniquitas vestra & fiducia quam in hominibus ponitis, erit in causa, vt vos breui ruatis.

Quoniam subito dum non sperabitur veniet contritio eius, & comminuetur, sicut conteritur lagena figuli contritione perualida, & inuenietur de fragmentis eius testa, in qua portetur igniculus de incendio, aut hauriatur parum aquæ de fouea, quia hæc dicit Dominus Deus Israël. Si reuertamini & quieſcatis, salui eritis. In silentio & spe erit fortitudo vestra. Et noluistis, & dixistis: Nequaquam, sed ad equos fugiemus. Ideo fugietis. Et super veloces ascendemus. Ideo velociores erunt, qui persequuntur vos. Mille homines à facie terroris vnius, & à facie terroris quinque, fugietis, donec relinquamini quasi malus nauis in vertice montis, quasi signum super collem: Propterea expectat Dominus, vt misereatur vestri, & ideo exaltabitur parcens vobis, quia Deus iudicii Dominus. Beati omnes qui expectant eum. Populus enim Sion habitabit in Ierusalem. Plorans nequaquam plorabis, miserans miserebitur tui. Ad vocem clamoris tui statim vt audierit, respondebit tibi. Et dabit tibi Dominus panem arctum, & aquam breuem, & non faciet auolare à te vltra doctorem tuum, & erunt oculi tui videntes præceptorem tuum, & aures tuæ audient verbum post tergum monentis. Hæc est via, ambulate in ea, & non declinetis nec ad dexteram neque ad sinistram. Et contaminabis

laminas sculptilium argenti tui & vestimentum conflatilis auri tui, & disperges ea, sicut immunditiam menstruatæ. Egredere dices ei. Et dabitur pluuia semini tuo, vbicunque seminaueris in terra, & panis frugum terræ erit vberrimus & pinguis. Pascetur in possessione tua in die illo agnus spatiosè, & tauri tui, & pulli asinorum qui operantur terram commixtum migma comedent, sicut in area ventilatum est.

Quoniam subito dum non speratur.] Describit pœnam contemnentium verbum Dei, & sperãtium in humano auxilio. Sensus est: Ita conteremini, sicut hydria figuli, quando in minuta frusta comminuitur.

Si reuertamini.] Nempè à voluntate vestra, & quiescatis in terra promissionis, non peribitis

In silentio & spe erit fortitudo vestra.] Vide in quo sit iustorum fortitudo, in tranquillitate & fiducia in Deo ex animi puritate & charitate perfecta. In Psal 36. vbi cõmunis versio habet: Subditus esto Domino, & cura eum, habent alij: Sile Domino & expecta eum. Ita enim potest verti ex Hebraico: Ac si diceret: Esto animo tranquillo, Deóq; obedienti, & pone totam tuam spem in domino, & saluus eris.

Et super veloces ascendemus.] Nos, dicebant Iudæi, ascendemus super equos celeres, vt possimus in Aegyptũ fugere. Quibus Deus ait hoc illis non esse profuturum: Imò eam ob causam fore Babylonios velociores.

Donec relinquamini quasi malus nauis in vertice montis.] Quãdo nauis aliqua frangitur in mari, & ad rupem in alto absc̃ditam alliditur, tunc eleuatur malus nauis ab illis nautis, qui euaserunt, ibi in terra in aliquo monte, vt eum videntes ij, qui postea ea parte nauigauerint, intelligant esse illic rupem in mari absconditam, aut periculum aliud, & caueant. Sic vos ô Iudæi peribitis in Aegypto, & à Babyloniis interficiemini. Seruabuntur tamen nonnulli pauci, qui erunt velut *signum* nauis fractæ, hoc est populi euersi, vt deinceps cæteri homines tale signum aspicientes, declinẽt vestram superbiam & inobedientiam, in Deóque fidant, nec velint in solo humano præsidio spem suam collocare.

Propterea expectat Dominus vt misereatur vestri.] Fuerunt Iudæi captiui: sed non statim perdidit eos Deus, sed expectauit, vt eorum misereretur. Nam postea tempore Cyri reuersi sunt à Babylone in terram suam.

Populus enim Sion habitabit in Ierusalem.] Iudæi post Babylonis captiuitatem reuertentur Hierosolymam, vbi habitabunt.

tabunt. Et tu populе Iudaice qui in captiuitate lachrymas fundes, recipe animum, quia veniet tempus quando non plorabis.

Et dabit tibi panem arctum & aquam breuem.] Dabit tibi Deus id quod tu petieris. Non petes autem rerum superabũ dantiam & vanitates, sed necessarium & honestum alimẽtũ.

Et contaminabis laminas sculptilium, &c.] Comminues idola tua argentea & aurea, & vsque adeò ea immunda iudicabis, vt cum menstruo mulieris immundæ ea compares, Et dices idolo tuo. Egredere de templo. Et tunc dabit tibi Deus magnam bonorum copiam & abundantiam.

Et commistum migma comedent, sicut in area ventilatum est.] Tanta erit frugum copia, vt iumenta comedant migma sine paleis, repurgatum, & purum, sicut in area mundatum est, quod migma antea solebant mistum cum palea comedere. Migma est pabulum iumentorum, quod nonnulli auenam vocant, alij farraginem. Cæterùm, totum hoc ab illo loco: Populus Sion habitabit in Ierusalem, vsque ad finem capitis, potest referri ad Christi aduentum. Tunc enim liberatus est populus, qui per peccatum fuerat captiuus, & habitauit Hierosolymæ, hoc est in ecclesia, quæ est visio pacis, quam Christus suis reliquit. Et id quod dicitur, plorans nequaquã plorabis, hũc habet sẽsum: Quamuis affligaris ô Christiane & pro Christo crucieris, piásque lachrymas fundas, intus tamen in Spiritu senties diuinam quandã consolationẽ, & pro lachrymis vitam æternã consequeris, iuxta illã Christi sentẽtiam: Beati qui lugent, quoniã ipsi consolabuntur. Et ita plorans foris, intus nõ plorabis. Et plorans in hac vita, in altera gaudebis. Vbi vides nõ promittere Deum daturũ suis dilectis mundi voluptates, sed lachrymas & afflictiones: Ideò sequitur. Et dabit Dominus panẽ arctũ, & aquam breuẽ, quia suis dilectis tribuit Deus paupertatem, qua cœlestes diuitias consequantur. Beati enim sunt pauperes spiritui, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Et id quod Christus promittit daturum se in aduentu suo frugum abundantiam, intelligitur de spirituali alimento, quod Christus suis tribuit abundanter. Cætera quæ in hoc cap continentur, spiritualem habent intellectum. *Matt.5.* *Matt.5.*

Et erunt super omnem montem excelsum, & super omnem collem eleuatum riui currentium aquarum in die interfectionis multorum, cum ceciderint turres. Et erit lux lunæ sicut lux solis, &

lux solis erit septempliciter sicut lux septem dierum, in die qua alligauerit dominus vulnus populi sui, & percussuram plagæ eius sanauerit. Ecce nomen domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum. Labia eius repleta sunt indignatione, & lingua eius quasi ignis deuorans. Spiritus eius velut torrens inundans vsque ad medium colli, ad perdendas gentes in nihilum, & frenum erroris, quod erat in maxillis populorum. Canticum erit vobis, sicut vox sanctificatæ solemnitatis, & lætitia cordis sicut qui pergit cum tibia, vt intret in montem Domini ad fortem Israël. Et auditam faciet Dominus gloriam vocis suæ, & terrorem brachii sui ostendet in comminatione furoris, & flamma ignis deuorantis. Allidet in turbine & in lapide grandinis. A voce enim Domini pauebit Assur virga percussus, & erit transitus virgæ fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum, & tympanis & citharis in bellis præcipuis expugnabit eos. Præparata est enim ab heri Tophet à rege præparata, profunda & dilatata. Nutrimenta eius ignis, & ligna multa, flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.

Et erunt super omnem montem excelsum.] Hoc referunt nonnulli ad tempus post captiuitatem Babylonicam, quando Iudæi fuerũt in Iudeã reuersi. Et per diẽ interfectionis cũ ceciderint turres, intelligunt euersionem Babylonis per Cyrum. Alij existimãt hoc referendum esse ad victoriam, quam Iudæi de Sennacheribo reportarunt, & ad cladem illam admirabilem, quæ fuit in exercitu Assyriorum. Per turres fortes intelligunt Sennacheribum, cæteróſque principes & magnates. Et tunc erit sensus: Cùm tibi Deus victoriam tribuerit, dabit tibi omnium frugum tam vberem copiam, vt montium vertices, qui solent esse aridi & infrugiferi, sint præ copia pluuiæ feraces. Potest totum hoc vt dixi, ad Christi aduentũ referri: & tũc per aquas intelligitur gratia & dona Spiritus sancti, quorum vt abundãtiam significaret, dixit non solùm aquam esse in vallibus, sed etiam in montibus & collibus. Per diem interfectionis multorum, cùm ceciderint turres, intelligitur euersio Hierosolymæ per Titum, quo tempore feruor charitatis Christianorum vigebat.

Et erit lux lunæ sicut lux solis.] Hoc est magna erit illo tẽpore lætitia. Tũc enim Israëlitis lux splẽdidissima fulgebit. Vsque adeò erit admirabile gaudium, vt cælestia corpora gaudere & gratulari videantur.

In die qua alligauerit Dominus vulnus populi sui.] Cùm Christus hominum vulnera curauerit. Ille enim est Samaritanus

ille,

ille, qui hominem saucium, qui à Ierusalem descēderat in Ie Luc. 10.
richo, & in manus latronum inciderat, curauit. Sunt qui hoc referunt ad cœlestem Hierosolymam, vbi nullus erit do lor, & illud de claritate solis & lunæ, dicunt futurum esse post finem mundi. Iudæi hoc referunt ad corpoream liberationem à Chaldæis, aut à Sennacheribo.

Ecce nomen Domini venit de longinquo.] Hoc est, de Persia & Media. Inde enim venerunt Darius & Syrus, qui Babylonem euerterunt, & Iudæos in libertatem pristinam reuocarunt. Vel sic: Ecce Dominus veniet de cœlo, vt occidat exercitum Sennacheribi: Id est, mittet angelum suum, qui exercitum euertat. Potest hoc ita explanari: Ecce dominus Deus veniet post multum temporis: Assumet humanam carnem, & euertet sceleratos. Eius aduentu peribunt peccatores, hoc est, desinent esse peccatores, & iustificabuntur. Peribunt non quatenus homines, sed quatenus peccatores. Ita intelligitur. Id quod dicitur in psalmo: Increpasti gentes, & periit impius, Ac si dicat: Tu Domine per te, & per apostolos tuos increpasti peccatores idola colentes, & perierunt eorum peccata, ita vt iam non appellētur idololatræ, sed Christiani. Quod volens propheta explicare, subiungit: Et nomē eorum delesti in æternum, & in sęculum sęculi. Potest hic Esaiæ locus exponi de aduentu Christi ad iudicium. Psal. 9.

Et spiritus eius velut torrens inundans vsque ad medium colli.] Comparat iram Dei torrenti inundanti magno impetu, & iam ad guttur accedenti. Poteris per spiritum Dei intelligere angelum, quem Deus misit, vt Assyrios perderet.

Et frenum erroris quod erat in maxillis populorum.] Perdet Deus dominium & principatum tyrannorum, non quo ipsi regunt, sed quo subiectos attrahunt ad perniciem. Huiusmodi sunt principes & præsules, qui blanditiis aut minis contendunt, vt sibi in rebus iniustis diuinæque legi repugnantibus obediant subditi. Talis principatus appellatur hic frenū erroris. Non enim debet subditus in iis rebus obedire, quæ diuinæ voluntati contradicunt. Oportet enim obedire Deo magis quàm hominibus, vt dicebant Apostoli Actorū quinto. Vel sic: Princeps frenum habet, quo subditos regere & moderari debet, & habenas in manu, quas aliquādo laxare cōuenit, aliquando restringere & contrahere. Eos qui sese vitiis dedunt, cohibere debet, & in gyrum rationis ducere, ne appetitum sequentes, viam excidā & vastitatis percurrāt: illis verò qui recta faciunt, & rationē ducē sequūtur, ha-

benas laxare debet, illis fauere, ne à virtutũ cursu desistãt. At quãdo princeps siue præsul improbis fauet, eisq; laxat habenas, iustos verò opprimit & affligit, eiusq; virtutis actiones prohibet grauiter errat, & tale regimen frenũ erroris nũcupatur. Cõparatur præsul equiti, qui habenis equũ moderatur & domat, equus est populus siue ipsa dignitas: Et ita interpretatur D. Gregorius psalmũ illũ: Dormitauerũt qui ascenderũt equos. Et id quod ait Salomõ in Ecclesiaste: Vidi seruos in equis, & principes ambulãtes quasi seruos super terrã. Deplorat iis verbis Salomõ mũdi iniustitiã & cæcitatẽ, qui sceleratos homines ad dignitates euehit, iustos verò deprimit & affligit. Vbi per equos populũ, aut dignitatem & principatũ intelligit, per principes, iustos, qui seipsos regunt, & super appetitum suum principatum tenent, per seruos verò, peccatores, iuxta illud: Qui facit peccatum, seruus est peccati.

Ioan. 8.

Canticum erit vobis.] Efferemini gaudio, canetis præ lætitia, quemadmodum in festis & solennitatibus.

Sicut vox sanctificatæ solennitatis.] Fortasse scribendum est sicut nox, & ita habent nonnulli codices. Ex Hebræo sic posunt hæc verba transferri: Canticum erit vobis noctis præparandi escam. Quæ verba hunc habent sensum: Cantabitis tunc, quemadmodum solent cantare ea nocte, qua præparatur hostia, quæ est orta luce immolanda. solebant enim Hebræi immolare hostiam mane, & eam noctem præcedentem cantionibus transigere. Hebræi dicunt exercitum Sennacheribi fuisse nocte Paschæ occisum. Id quod fauet eorũ interpretationi, qui hoc de Sennacheribo exponunt. Pagninus vertit: Sicut in nocte, &c.

Vt intret in montem Domini.] Id est, in templum, quod situm est in monte Sione.

Et auditam faciet Dominus gloriam visionis suæ.] Per hãc vocem intelligunt nonnulli tonitruum, quod præcesserit cladem exercitus Sennacheribi. Et per flammam ignis deuorantis, ignem, quo combustus est exercitus. Et dicunt fuisse nocte illa nimbum & grandinem, quibus rebus voluit Deus irã suam ostẽdere, & Sennacheribũ terrere. Ideo sequitur: A voce enim Domini pauebit Assur percussus virga, hoc est, diuina iustitia punitus.

Et erit transitus virgæ fundatus.] Percutietur Sẽnacheribus grauiter, nõ leui ictu & flagello, sed duro & fundato vapulabit. Et hãc virgã requiescere faciet Dominus super Sẽnacheribũ, hoc est, nõ statim eũ desinet, sed in percussione permanebit.

bit. Et erit hęc clades Assyriorũ in tympanis & citharis, hoc est, in die Paschę, quando iis instrumentis vti solent. Vel per hæc musica instrumẽta intelligitur lætitia, qua omnes afficiẽtur interitu Assyrioũ, ob eorũ superbiam & immanitatẽ.

In bellis præcipuis expugnauit eos. Quanuis Assyrĩ in bellis paruis vicerunt, tamen in bellis magnis expugnati sunt. Vel præcipua bella ea appellat, quæ Dei virtute geruntur.

Præparata est enim ab heri Tophet à rege præparata.] Describit propheta infernũ damnatorum, & dicit illuc deiiciendos esse Assyrios. Vbi aspicis impios esse æternis cruciatibus puniendos, Tophet erat locus prope Hierosolymã in valle filiorum Hennon, quo cadauera & alia immunda proiiciebantur. Sed hic nõ de eo loco agit Esaias, quoniã non in eo sepultus est Sẽnacheribus, vt literæ diuinæ apertè indicãt, & nos alibi ostẽdimus. Præterea hæc quæ hic de Tophet dicũtur, loco illi qui est propè Hierosolymã, conuenire nõ possunt, sed inferno pro quo hic accipitur, & de quo Esaias in præsenti loquitur. Ait igitur propheta hunc locũ esse prępparatũ à rege, hoc est, à Deo, ab heri, hoc est, initio mundi, & esse profundũ, & capacissimũ, iuxta id qꝑ suprà dixerat: Dilatauit infernꝰ animã suã. Præterea dicit esse igneũ, significãs dãnatorum cruciatus, & æternũ, quia Deus accendit flatu suo pyrã, quemadmodũ ignis sulphure iniecto ardet & alitur. Cæterùm totũ hoc potest referri ad diẽ vltimi iudicij, quando Christus venturus est iudicatũ viuos & mortuos. Et finito iudicio pij ac iusti cantabunt, & æterna voluptate perfundentur, improbi verò in cæcas & æternas tenebras, & in ignem inextinguibilem relegabuntur. Expende literam huius capitis: & fortasse approbabis maximè hanc scientiam. Id quod hic dicitur: Ardens furor eius, &c. fuerat iã à Dauide prædictum in psalmo: Deus manifestè veniet, Deus noster, & non silebit, ignis in conspectũ eius ardebit, & in circuitu eius tẽpestas valida. Quæ quidẽ de secundo Christi aduentu dicuntur, quanquã possint ad primũ etiam referri. Per Assur intelligitur diabolus, & cæteri impij, qui sunt in æternum cruciandi.

Supra 8.

Psal. 49.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXX.

Et ordiremini telam.] In hebræo est, ve linsoc massecaĥ. Prima dictio est verbum nasac, quod præter alia significat abscondere, ideò potest hic locus ita verti: Et abscõderent se

abscondere, ideò potest hic locus ita verti: Et absconderēt secretum, vel vt se absconderent sub alio præsidio, vt sit sensus: Vę illis qui volunt sub Ægypti tutela abscondi, potius quàm ad meipsum confugere. Sed quoniam verbum hoc natae, significat constituere, potest hic ad principis electionē referri, vt in 2. psal. Ego autem constitutus sum rex. Hinc quidā Hebræus sic hunc locum interpretatur. Væ filij defertores, dicit Dominus, vt ponerent super se principes non secundum voluntatem meam. Vbi vides regem & præsulem eligere iniustum & ineptum, esse ordiri telam aduersus Deū. Huiusmodi præsulis principatum appellat posteà Esaias frænum erroris.

Ecce nomen Domini venit de longinquo.] Septuaginta habent: Ecce nomen Domini venit post tempus multū. Quod de Christo intelligitur: Thargum habet ita: Ecce nomen Domini reuelatum, quemadmodum vaticinati sunt Prophetæ, qui fuerunt ab initio. Ac si Esaias ostenderet Christum, & diceret, Ecce Christum: Hic est ille, quem diuini vates multò antè venturum esse prædixerant. Pro de longinquo in hebraico est mimmerchac, quod ad verbū potest verti, de longinquitate.

Tophet à rege præparata.] Pagninus habet, Tophet etiam ipsi regi præparata est. Quidam per hunc regem, cui Deus infernum parauit, intelligūt Sennacherib um. Ego existimo esse diabolum, de quo ait Christus apud Matthęum: Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & angelis eius. Per regem igitur mundi intelligitur diabolus, quem Christus apud Ioannem principem huius mundi vocat, cui Deus infernum parauit.

Matt. 25.

Ioan. 12.

Argumentum Capitis XXXI.

Deplorat Esaias eorum Iudæorum calamitatem, qui relicto vero Deo ad Aegypti præsidium confugiebant. Describit Sennacheribi interitum, & ad fiduciam in Deo collocandum exhortatur. Est idem ferè argumentum cum superiore.

CAPVT XXXI.

Væ qui

AE qui descendunt in Aegyptum ad auxilium, in equis sperantes, & habentes fiduciam super quadrigis, quia multæ sunt, & super equitibus, quia præualidi nimis, & nō iunt confusi super sanctum Israël, & Dominum non requisierunt. Ipse autem sapiēs adduxit malum, & verba sua nō abstulit. Et consurget contra domum pessimorum, & contra auxilium operantiū iniquitatē. Aegyptus homo & non Deus & equi eorum caro & non spiritus. Et Dominus inclinabit manum suam, & corruet auxiliator, & cadet, cui præstatur auxilium, simulque omnes consumentur, quia hæc dicit Dominus ad me: Quomodo si rugeat leo, & catulus leonis super prædam suā cum corruerit ei multitudo pastorum à voce eorum non formidabit, & à multitudine eorum non pauebit, sic descendet Dominus exercituum, vt prælietur super montem Sion, & super collem eius. Sicut aues volantes, sic protezet Dominus exercituum Israel, protegens & liberans, trāsiens & saluans. Conuertimini sicut in profundum recesseratis filii Israel. In die enim illa abiicies vir idola argenti sui, & idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestræ in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum & fugiet non à facie gladii, & iuuenes eius vectigales erunt, & fortitudo eius à terrore transibit, & pauebunt fugientes principes eius. Dixit Dominus, cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalem.

EXPLANATIO.

Væ qui descendunt in Aegyptum.] Capite præcedenti hortatus fuit prophera Iudæos, ne descenderent in Aegyptum. Et quoniam præuiderat, eos descensuros esse, plangit eorum excidium & vastitatem. *Exod.14.*

Habentes fiduciam super quadrigis.] Deberent Iudæi ad memoriā reuocare, quām parum hęc omnia Aegyptiis profuissent, quando ipsos Iudęos persequentes, fuerunt in mari Rubro mirabiliter submersi. Deberentq; dicere cum Dauide: Hi in curribus & hi in equis, nos autem in nomine Domini sperabimus. *Psal.19.*

Et Dominum non requisierunt.] Animo, nam verbis ostendebant se velle diuinum consilium sectari.

Et verba sua non abstulit.] Id est, Deus qui omnia scit, Iudæos afflixit, sed id quod dixerat esse illis facturum, non reuocauit, sed compleuit ea, quæ per prophetas fuerat comminatus.

Quomodo

Quomodo si rugiat leo.] Sensus est: Vt leo esuriens & prædam lacerans non terretur à pastoribus, sic Deus intrepidè præliabitur super montem Sion pro populo suo. Et vt aues vt pullos suos protegant, volitant super nidos suos, & rostro ac vnguibus contra alias aues fortiter pugnant, sic Deus defendet Hierosolymam aduersus inimicos suos. Alludit ad cladem Assyriorum propè Hierosolymam, quando Deus Iudæos eripuit, & Sennacheribi exercitum vna nocte per angelum suum interfecit. Comparat propheta Deum leoni, propter fortitudinem, & regium principatum super alia animalia. Ita Deum D. Ioannes appellat in Apocalypsi dicens: *Apoc.5.* Vicit leo de tribu Iuda. Comparat eum quoque aui propter velocitatem. Et ipse Christus apud Matthæum ait: *Matt.23.* Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti. Et in Deut. dicitur de Deo. Expandit alas suas, & assumpsit eum atq; portauit in humeris suis. *Deut.32.* Apud hunc eundem prophetam cap. 10. minatus fuerat Rex Assyriorum perditurum se esse nidum cum pullis. At Dominus modò promittit defensurum se esse eundem nidum, ipsum autem regem perditurum. *Supr.10.*

Conuertimini filii Israël.] Hortatur Iudæos, vt ab infidelitate & profunda voragine vitiorū exeant, & ad Deū cōuertātur.

In die enim illa abiicient vir idola argenti sui.] Euerso Sennacheribo post admirabilē illam victoriam, quam deo Iudæi nō humano sed diuino præsidio adepti sunt, repudiarūt idola, seq; ad veram Dei religionē reuocarunt. Nonnulli referunt hoc ad tempus post reditum à Babylonica captiuitate.

Et fugiet non à facie gladii.] Nimirum humani, sed à facie angeli exercitum suum, occidentis. Ausugit Sennacheribus cum paucis, seque contulit in terram suam, vbi fuit à filiis suis interfectus.

Et iuuenes eius vectigales erunt.] Famuli Sennacheribi erunt subditi Persis & Medis, illisque vectigal & tributum soluēt.

Et fortitudo eius à terrore transibit.] Sennacheribi fortitudo deficiet ob terrorem angeli stragem inferētis. Et magnates cum eo fugientes etiam terrebuntur. Tradunt Hebræi de cē solū cū rege se in fugā conieciſſe omnib⁹ aliis interfectis.

Cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalē.] Per ignem hunc intellige eum qui erat Hierosolymæ in altari, in quo victimæ cremabantur, quem Dominus in Leuitico præcipiebat, vt semper in altari suo arderet. Poterit hoc sic explanari: Hæc dicit Deus, qui habet ignem ad inimicos suos confu-

mendos.

mendos. Vel per ignē Sionis & Hierosolymæ intellige amorem & charitatem in ecclesia, quæ, vt alibi ostēdimus, & Siō & Hierosolyma nuncupatur. Hic est ignis ille, de quo Deus dicebat in Leitico: Si obtuleris munus primitiarum frugū tuarum Domino de spicis adhuc virentibus, torrebis igne. Spicæ sunt actiones, paleæ autem solum verba: Non loquitur hic Deus de oblatione palearum, sed spicarum, non enim solū verba quærit à nobis Deus, sed opera: ea autem debent esse igne charitatis incensa. Non vult hic spicas virentes, sed torridas, absq; mundi quisquiliis. Actiones enim absq; amore & charitate ad vitam æternam nō prosunt, iuxta id quod ait D. Paulus: Si linguis hominū loquar & angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalū tinniens. Et statim subiungit multa, ostendens nulla opera ab eo qui est sine charitate, confecta, ad cœlestē beatitudinem prodesse. Vt enim cymbalum tinniens omnes ad templum & ecclesiam vocat, ipsum autem illuc non ingreditur, sic ille, qui de virtute disserit, ea autem caret, qui præclarè loquitur, sed malè agit, alios ad excellentes virtutis actiones hortatur, vbi est verę laudis domicilium, illuc autem ipse non vult introire, sed omnibus verę dignitatis ornamētis nudatus, in summa ignominia versatur. Vt igitur actiones sint meritoriæ, oportet eas esse cum amore coniunctas, & igne charitatis inflammatas. Hic est ignis ille, quem Dominus in altari suo, hoc est, in anima nostra semper ardere præcipiebat: de quo ipse ait apud Lucam: Ignem veni mittere in terrā, & quid volo, nisi accendatur? Si Deum interroges, quid attulit in mundum, respondebit tibi, amorem. Hoc enim est quod ait: Ignem veni mittere in terrā. Si ab eo quæras, quæres eum attulit in mundum, respondebit, fuisse amorem. Ait enim D. Ioannes: Sic Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret. Si ab eo petas quid prædicauit, respondebit amorem. Ait enim: Diliges dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, &c. & proximū tuum sicut teipsum. Si ab eo scire velis quid in suo testamento commendauit, respondebit amorem, ita enim dicit. Hæc mando vobis vt diligatis inuicē. Quid multa? si eū interroges quid est, respondebit esse amorem: Ita enim ait eius Apostolus: Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo. sine igne charitatis, ei qui est ipsa charitas, nemo gratus est. Cur Lutherani cæteríque hæretici sacrā scripturam tam falsō, tam impiè & deprauatè interpretātur, nisi

Figura. *Leuit.2.* *1.Cor.13.* *Similitudo.* *Luc.12.* *Ioan.3.* *Luc.13.* *Ioan.15.* *Ioan.14.*

quia

quia carent hoc igne, in quo deberent purissimum aurum diuinarum literarum fundere & conflare: Ingredere aurificum officinas, videbis eos ex eodem auro pulchra ac diuersa mo-
Simile. nilia efficere, quoniam ita vult dominus auri Sancti ac catholici doctores sunt aurifices, diuina scriptura est aurū, imò ipso auro multò preciosior. Lex oris tui, inquit Dauid, loquens cum Deo, super millia auri & argēti. Et filius eius Salomon in Prouerbiis: Posside sapientiam, quia auro melior
Psal. 118. *Prou. 16.* est. Ingredere doctorum officinas, inuenies eos admirabilia & elegantia monilia ex eodem auro sanctæ scripturæ miro artificio polire. Hieronymus efficit diuina sacraria, & reliquiaria. Augustinus cōnectit catenā auream subtilissimam. Chrysostomus conflat aureos illos & preciosos canales, quibus eius incredibilis verborum elegantia, & sententiarū copia & amplitudo copiosissimè fluunt. Et eodē modo de cæteris doctoribus. Hinc fluit catholicarum interpretationum varietas. Quanquam enim vna atq; eadem est sacra scriptura, quanquam locus vnus à multis expositus sit idem, vult tamen Deus, vult dominus scripturę, vt varii doctores diuersi artifices, ex eodem auro diuersa aliquādo, sed pia & vera, & catholica monilia conflent & perpoliant. Sed vt in nullā aurificis officinam introibis, in qua nō inuenias ignis fornacē, vbi aurum fundatur & confletur, nam aliter erit, frigidū ferrum contundere, vt dicitur in Prouerbio, sic in animis sanctorum doctorum est quędam ignis fornax, quoddam amoris incendium, vbi conflant & seipsos, & suam doctrinā, sententias, & interpretationes. Vtinam diuinus spiritus animū meum afflet, in eóque hanc charitatis flammam incendat, in qua meas cogitationes, verba, & opera, & denique totum
Exod. 3. meipsum conflet & fundat. Hic est ignis ille admirabili rubi, ad quem Deus accedere iussit Moysen, qui erat sacram ac diuinam legem scripturus, & quem modo Deus per Esaiam ait esse Hierosolymæ, & in Sione, hoc est, in sancta sua catholica & apostolica ecclesia, cuius vniuersalis pastor est summus Pontifex Romanus episcopus Christi vicarius, & successor D. Petri apostolorum principis, super quem Christus ecclesiam suam ædificauit.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXI.

Væ qui descendunt in Aegyptum.] Pro væ, est in Hebraico Ioi: quæ dictio potest verti Væ, vt sit interiectio comminantis:

tis? quam rationem secutus est noster interpres: vel heu, vt sit interiectio dolentis & plorantis. Id quod à nobis fuit alio in loco explanatum.

Et iuuenes eius vectigales erunt.] In Hebraico est: Et iuuenes eius Lamas erunt. Pagninus vertit: Tributarij erunt. Quod cum versione nostra in idem coincidit. Potest verti: In liquefactionem erunt. Ac si diceret: Cadent animis & terrore deficient. Huic interpretationi fauet Thargũ ita habẽs: Fortes eius in confractione erunt. Septuaginta transtulerũt: Superabuntur. Illi enim qui in bello animo destituuntur & euanescunt, facilè superantur. Verbum est masas, quod significat euanescere, dissolutum esse, fugere, & interire: quã significationem sequuntur Septuaginta, & qui eos imitantur. Iosue 7. vbi nostra versio habet: Pertimuitq; cor populi, poterat verti: dissolutũ est cor populi, aut liquefactũ est, idẽ enim verbũ est in hoc & in illo loco. Potest etiã esse à dictiõe Mas quæ significat tributum, angariã, & censum, vt Threnor. 1. Princeps prouinciarum facta est sub tributo. Ad hanc significationem attẽdit noster interpres, quẽ secutus est Pagninus cum aliis. Ab hac dictione venit per addictionẽ aspirationis Hebraicæ in fine Missah, quæ dictio significat sacrificium, & oblationem factam Domino superiori propter debitum munus personale, vt in Deuteron cap. 16. Oblationem spõtaneã manus tuę, quam offeres iuxta benedictionem Dei tui. Hoc nomẽ nostro sacrificio impostũ retinemus nos Christiani, & ita appellatur à nobis Missa, quod nomen nec Latinum est, neque Græcum, sed Hebraicum. Vnde colliges Lutheranorum errorem, asserentium Missam nõ esse sacrificium, nec ita debere appellari, cùm etiam hoc nomen Missa ab ecclesia receptum & retentum, & ita à principio semper vsque adhuc appellatum, sacrificium & oblationem significet. Sed post Lutherũ alij multò eo tetriores existunt, qui nõ solùm aiũt Missam non esse sacrificium, sed, quod detestabilius est, ipsam Missam, quæ est in ecclesia ab Apostolorum tempore, quam sancti & antiqui patres celebrarunt, quæ semper fuit apud Christianos in summa veneratione, penitus negant & irridẽt, idololatriamq; vocant. O impietatem nefariam! ô cæcitatem intolerabilem! ô obstinationem dignam gemitu, omnique lachrymarum abundantia.

Argumentum Capitis XXXII.

Describit Esaias regnum Ezechiæ iusti ac pij regis, & ex conse-

consequenti qualitates regni bene instituti. Sed cùm hæc literis mandaret, intuebatur mente, Christi regnum, de quo præcipuè loquebatur: Prædicit infidelium Iudæorum excidium & calamitatem ob eorũ in Christum nefariam impietatem & incredibilẽ ingratitudinem, ipsiusq; Christi regni euangelicam pacem & quietem.

CAPVT XXXII.

Ecce in iustitia regnabit rex, & principes in iustitia præerunt. Et erit vir sicut qui abscõdit aurã à vento, & celat se à tempestate, sicut riui aquarũ in siti & vmbra petræ prominentis in terra deserta. Non caligabunt oculi videntium, & aures audientium diligenter auscultabunt, & cor stultorũ intelliget scientiam, & lingua balborum velociter loquetur & plane. Non vocabitur vltra iis qui insipiẽs est princeps, neque fraudulentus appellabitur maior. Stultus enim fatua loquetur, et cor eius faciet iniquitatem, vt perficiat simulationẽ, loquatur ad Dominum fraudulenter, & vacuam faciat animam esurientis, & potum sitienti auferat, frandulenti vasa pessima sunt. Ipse enim cogitationes concinnabit ad perdẽdos mites in sermone mendacii cum loqueretur pauper iudicium. Princeps vero ea quæ digna sunt principe cogitabit, & ipse super duces stabit. Mulieres opulentæ surgite, & audite vocem meam, filiæ confidentes percipite auribus eloquium meum. Post dies & annos & vos conturbabimini confidentes. Consummata est enim vindemia, collectio vltrà non veniet.

EXPLANATIO.

Ecce in iustitia regnabit rex.] Consolatur Propheta Iudæos, qui existimabant Ezechiam amissurum esse regnum, essèque à Sennacheribo superandũ. Non ita erit, inquit, sed regnabit exercẽs iustitiam, eiusq; regnum erit præclarè gubernatum. Sed hic rex, quem diuinus vates animo contẽplabatur Christus est, eiusque regno, potius quam Ezechiæ ea conueniũt, quæ hic dicit Esaias. Est autem Christus rex ille, qui in summa ac diuina iustitia regnat. Non enim est acceptor personarum, vt dicitur in lib 2. Paralipomenõ, & D. Paulus in epist. ad Romanos scripra testatur. Hic est rex ille, quẽ diuini vates prædixerunt Hierosolymę & in Sione, hoc est, in ecclesia catholica esse regnaturum. Hũc diuino Spiritu afflatus Dauid inducit hoc pacto loquentẽ. Ego autem constitutus sum rex

Rom. 2.

ab eo

Ab eo super Sion in monte sancto eius, prædicans præceptū eius. Quæ verba Dauidi congruere nequaquam possunt, sed sequitur enim statim: Dominus dixit ad me, filius meus es tu ego hodie genui te. Postula à me & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Quę verba fieri non potest vt conueniant Dauidi, sed Christo, de quo Paulus in actis Apostolorum, & in epistola ad Hebræos ea interpretatur. Hic est rex ille de quo dicitur in Psal. Rex noster ante secula operatus est salutem in medio terræ. Et Esaias: Domine iudex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster ipse saluabit nos. Et Sophonias: Lętare & exulta in omni corde filia Ierusalem, abstulit Dominus iudicium tuum, auertit inimicos tuos, rex Israël in medio tui. Hunc regem quærebant Magi dicentes, Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Hic est ille, qui super crucē hunc titulū scriptum literis Latinis, Græcis, & Hebraicis habuit: Iesus Nazarenus rex Iudęorum. Hanc inscriptionem Pilatus nō sine mysterio iussit cruci affigere, & in ea reclamantibus Iudæis manere. Disposuit enim Deus, vt Pilatus, qui Iudęis in morte Christi assensus est, eisdem in delendo titulo nequaquam assentiretur, vt esset vniuerso orbi cognitum & perspectum, esse Iesum Christum Iudæorum regem, illis per sanctos vates sæpenumero promissum. Ideo tribus linguis fuit titulus inscriptus, vt posset ab omnibus legi & intelligi. Hæ enim linguæ erant cæteris aliis communiores in mundo. Et quoniam Christus rex est, non Iudęorum secundum carnem tātùm, sed verè Iudæorum, hoc est, confitentiū & credentium, qui secundum spiritum Iudæi sunt, siue sint Iudęi secundum carnem, siue Gręci, siue Latini, ideò non vna tantum lingua, sed tribus fuit titulus inscriptus. De regno verò Christi ea poteris videre, quæ supra annotauimus in cap. 9.

Psal. 2. Act. 13. Hebr. 1. Psal. 71. Infra 33. Soph. 3. Matt. 2. Ioan. 19.

Et principes præerunt in iudicio] In regno bene constituto principes præsunt ad iudicium faciendum. Non enim decet, vt causas quibusuis cōmittant, ipsi autem solùm deliciis & voluptatibus se dedant. Debent enim nō solùm residere, sed præsidere. Docet locus hic, apertè ostēdit, in quo errore versentur ij, qui reges & præsules posse à suis ouibus perpetuò abesse temerè affirmant: cùm hic dicat Propheta, in regno fœlici & recto principes non solùm populo adesse, sed præesse. Luna etsi sit minor stellis, plus tamē mouet hęc inferiora, quā quæuis illarum, non quod ex se efficaciorem habeat virtutem & influentiam, sed quia ad nos propius accedit: est enim

enim in infimo orbe, vbi citima radiis solis accensa conuertitur. Vbi vides quantum habeat momẽti ad mouendũ propinquitas. Eodem modo præsul debet præsentia sua ouesus as regere, & rex à suo regno non discedere, vt possint subditos suos ad virtutem mouere, & rectè gubernare. *Simile.*

Et erit vir sicut qui abscondítur à vento.] Sensus est: Quicunq; sub vmbraculo huius regis iusti fuerit, sic erit tutus in afflictionibus huiusce mundi procellis, quemadmodum qui ventum & tempestatem fugiens, se in loco tutissimo abscondit. Et erit veluti ille qui laborans siti, purissimos fontes viuarum aquarũ inuenit ricte defluentes, & qui in vehementi æstu ardore cuncta torrente, in placidissima vmbra ingentis rupis requieuerit. Aspicis hic multò potius & melius hæc de Christo intelligi, quàm de Ezechia. Docet igitur hic locus Dei erga pios viros clementiam & benignitatem, qui eos ad seipsum confugientes protegit, & reficit, & in suis periculis & calamitatibus tuetur & consolatur. Atqui in ærumnis suis ad mundum confugiunt, decipiuntur. Nam vbi præsidiũ & remedium inuenire existimant, ibi reperiunt maiora pericula, & subeunt vehemẽtiores tempestates. Potest hic locus ita verti: Et erit vir ille vice latibuli à vento, & absconsio à nimbo. Vt sit sensus: Rex hic iustus erit omnium afflictorũ refugium. Quod eandem habet sententiam cum priori expositione. Sed nunc vir accipitur pro rege, & in priori explanatione pro eo, qui confugit ad regem.

Non caligabunt oculi videntium.] Regnante Christo oculi eorum, qui antea cæci fuerant, iam videbunt, & qui surdi fuerant, diligenter audient. Hæc omnia fuerunt in aduentu Christi & corporaliter impleta, & spiritualiter.

Non vocabitur vltra iis qui insipiens est princeps, neque fraudulentus appellatur magnus.] Nullus insipiens constituetur princeps, & nullus homo fallax & dolosus efferetur ad dignitatem. Aspicis hic in regno benè constituto nec ignorantẽ nec fallacem ad honorem & principatum promoueri. In lib. Leuitici præcepit Deus, ne animal sibi oblatum esset cæcũ. Qua in re significauit debere præsulem esse sapientẽ. Animal sine oculis est. Præsul sine scientia. In templo Salomonis erant bases, in quibus erãt sculpti leones & boues & cherubin. Dauid sanguinarius templum illud, quod ecclesiæ catholicæ gerebat imaginem, ædificare non potuit, sed Salomon rex pacificus. Quoniã venturus erat rex pacis Christus Deus noster, qui non alieno sanguine fuso, sed suo proprio ædificaret

Leuit. 2.

3. Reg. 7.
1. Par. 22.

eccle

ecclesiã, omnia vt ait Apost. ad Col. suo sanguine pacificans siue quæ in terris siue quę in cœlis sunt. Quam ob causam cũ Esaias principem pacis appellauit. Quid igitur sunt bases in templo, nisi Præsules in ecclesia. Quid per leones in basibus sculptos, nisi præsulum fortitudo significatur? Quid per boues nisi labores? Quid per cherubim, nisi scientię plenitudo? Significat enim cherubim scientiam multiplicatam vel scientiæ plenitudinem. Quemadmodum ergo bases illæ non erãt sine cherubim, sic non debent esse præsules sine scientia. Hoc intelligens D. Paulus ita ait in Epistola ad Ephesios: Ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem propheras, alios verò euangelistas, alios autẽ pastores & doctores. Vbi vides eum, qui pastor est doctorem esse debere. Non enim dicit: Alios pastores alios verò magistros sed alios autem pastores & magistros. Et in epistola ad Timotheum ita ait: Oportet episcopũ esse sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, & doctorem. Inter qualitates pastoris numerat scientiam & doctrinam. Cęterùm hæc verba Esaiæ poterunt habere hunc sensum: Tunc non erit locus adulationi & mendacio, sed veritati: non enim laudabitur insipiens nec fraudulentus.

Coloss. 2.

Supra 9.

Ephe. 4.

1. Tim. 3.

Stultus enim fatua loquetur.] Explicat quis sit stultus. Lege qualitates stulti, quas hic numerat Esaias, & videbis scelera tum omnem stultum esse.

Et loquatur ad Dominum fraudulenter.] Particula ad, ponitur pro contra. Vel loqui ad Dominũ fraudulenter est, Deo vota facere animo fallaci & iniquo, quæ non proponat implere.

Fraudulenti vasa pessima sunt.] Appellat Propheta cogitationes hominis fallacis & flagitiosi vasa siue arma, quibus simplices decipit & occidit. Vel per vasa intelligit mensuras falsas. Vel homines sperare à familiaritate & consuetudine hominum fallacium. Quasi dicat: Ne velis vti familiariter homine iniquo & fradulento, ne comedas cum eo, nam etiã vasa eius pessima sunt.

Mulieres opulentæ surgite.] Hactenus locutus est de regni Christi fęlicitate. Nunc prædicit calamitatem eorum, qui nõ erãt Christum recepturi. Eos vocat mulieres, & filias, ob eorum fragilitatem: excitatque vt surgant, & audiant suarum calamitatum vaticinium. Possunt per mulieres intelligi ciuitates, per filias oppidula, villæ, & castella.

Post dies & annos.] Sensus est: Post Christi aduentum vos qui Christum contempseritis, post multum ab hinc tempus

conturbamini, & euertemini. Consummabit ut vindemia & relinquemini, vt vmbraculũ in vinea, & nullũ posteà fructũ feretis. Prædicit euersionem Hierosolymę per Titum, aliarũque ciuitatum, quæ Christum recipere noluerunt.

Obstupescite opulentæ, conturbamini confidentes, exuite vos & confundemini, accingite lumbos vestros. Super vbera plangite, super regione desiderabili, super vinea fertili. Super humum populi mei spinæ & vepres ascendent, quanto magis super omnes domos gaudii ciuitatis exultantis. Domus enim dimissa est, multitudo vrbis relicta est, tenebræ & palpatio factæ sunt super speluncas vsque in æternum. Gaudium onagrorum pascua gregum, donec effundatur super nos spiritus de excelso. Et erit desertum in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur, & habitabit in solitudine iudicium, & iustitia in Charmel sedebit. Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentium, securitas vsque in sempiternum. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ & in requie opulenta. Grando autem in descensione saltus, & humilitate humiliabitur ciuitas. Beati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bouis & asini. Supra 32.

Obstupescite opulentæ.] O ciuitates Iudęę nobiles diuitiisque affluentes admiratione terremini: nam post vindemiam, post vestram euersionẽ & captiuitatem per Titum non remanebunt botri, qui deinceps colligãtur. Conturbabimini, quæ in humano præsidio fiduciam collocatis. Plorate & exuite vos, vestras pretiosas vestes deponẽtes. Induite vos saccis super renes. Plangite super vbera: hoc est, pectora vestra lachrymis implete. Deplorate regionẽ desiderabilẽ, & vineã feracem & amœnam, quæ propter infidelitatẽ conuerteretur in amaritudinem, & à Romanis euerteretur. Sunt qui dicant intelligi hoc de captiuitate Babylonica. Sed verba hæc: Consummata est enim vindemia, collectio vltrà non erit: ostendunt hoc non de Babylonica, sed de Romana captiuitate intelligi. Est enim perspicuum post Babylonicam captiuitatem fuisse Iudæos in Iudęa collectos, & fructum religionis & pietatis attulisse.

Super humum populi mei.] Si spinæ & vepres repleturæ sunt Hierosolymam, quantò magis alia oppida Iudææ dedita mundi voluptatibus, vbi non est templũ, nec tanta erga Deum religio? Vel sic: Si templum Hierosolymę est comburendum, quantò magis domus ciuitatis: Si domus orationis est euertenda, quantò magis domus voluptatum?

Domus enim dimissa est.] Id etiam Iudęis prędixit Christus.

Ecce,

Ecce, inquens relinquetur vobis domus vestra deserta. *Luc.13.*

Tenebræ & palpatio factæ sunt super spelunças.] In ruinis & speluncis vbi fuerunt domus, erunt obscuritates, & tam dēsę tenebræ, vt possint palpari, & vsque adeò erunt loca illa deserta, vt habitent ibi onagri & greges. Vbi modò sunt ciuitates, erunt postea cauernæ & latibula ferarum.

Donec effundatur super nos spiritus de excelso.] Versabuntur Iudęi in iis ęrumnis & miseriis donec in Christum credant. Multi enim ex Iudæis receperunt euangelium, super quos effusus est spiritus ex alto, & verā fœlicitatē consecuti sunt.

Et erit desertum in Charmel.] Id est, Solitudo gentium vertetur in diuitias Israēlis, & Israēl reputabitur inter gentes. Prędicit conuersionem gentium, & excitatam Iudæorum.

Et habitabit in solitudine iudicium] In ecclesia ex gentibus congregata, quæ anteà erat sterile desertum sine virtutum fructibus, erit iudicium, & iustitia erit recta, & præclara gubernandi ratio.

Et erit opus iustitiæ pax.] Ex iustitia sequetur pax. Sic dicitur in Psalmo: Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis. *Psal.71.* Vbi vides iustitiam esse radicem, & velut fundamentum pacis, nec posse esse pacem absque iustitia. Ideò dicitur in Psalmo: Iustitia & Pax osculatę sunt. Quibus verbis *Psal.48.* voluit Diuinus vates iustitiæ & pacis coniunctionem explicare. Princeps aut Præsul, qui voluerit subditos in pace gubernare, sit iustus, & æqualis, & in medio constitutus. Nam Christus Deus noster dicens discipulis suis: Pax vobis, stetit in medio, vt D. Ioānes testatur. Si Præsul steterit in medio, si *Ioan. 20.* seruauerit æqualitatē, in qua iustitia cōsistit, si nō odium, aut amorē cęterosq; affectus iudiciū corrūpentes, sed rectam rationē fuerit secutꝰ, præclarè administrabit, & florebit in diebus eius abundātia pacis. Ex quo colliges ridiculū esse pręsulē, qui cū ipse nō sit in medio, cū affectus sequatur, cū deniq; sit iniustus, ad pacē subditos hortatur. Est enim hoc id quod ait Ieremias, dicens: pax pax, & non erat pax. Sit præsul in *Ierem.6.* medio, tribuat vnicuiq; quod suum est, & tunc dicat. pax vobis. Si enim in medio fuerit, nec erit motus, nec à constantia deiectus. Cur terra sola immobilis est ex omnibus elemētis, nisi quia est in medio mundi veluti centrū constituta? Ima sedet semper hæret, cōplexa medium mundi locum, & in eā fertuntur omnia suo motu pondera, Ideò quieta manet, cùm *Simile.* omnia alia elementa moueantur. Si præsul quietem voluerit obtinere, si veluti terra producens fructus, humilis nō superbus,

perbus, omnes recipiat, sitq; in medio collocatus, & tunc dicat: Pax vobis, & imitetur Christum, quem Esaias alio loco principem pacis appellat. Sunt multi prælules, qui in fine suę gubernationis gloriantur se suis relinquere pecunias & possessiones, cùm potius deberent gloriari se pacem reliquisse. Non enim Christus summus ille & excellentissimus pastor inquit, Diuitias & possessiones relinquo vobis. Sed quid ait? Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis. Vide quid relinquat suis subditis, pacem, non mundi copias, non aurum, non argentum, non dissensiones, non discordias, sed pacem, quæ sine iustitia esse non potest. Aspicis hic effectum ac fructum iustitiæ esse pacem. Vnde argumento à contrario sensu effectus ac fructus iniustitiæ est bellum & discordia. Iustitia parit pacem, iniustitia dissētionem. Potest enim hic locus Esaię intelligi de iustitia, qua homines iustificantur, quasi dicat: Iustitia quæ est per fidem formatam, pariet animi pacem & tranquillitatem. Etsi enim vir iustus in bellis & periculis versetur, etsi tormentis opprimatur, animi tamen pacem non admittit. Imò appetit pro Christo vitam cum morte commutare, vt tali morte immortalitatem consequatur: Et de hac iustitia potest intelligi id, quod dicitur in psalmo. Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis. Quia vbi est gratia, ibi est pax. Et ob eam causam diuus Paulus in exordio suarum epistolarum imprecatur gratiam & pacem. Sine gratia enim vera pax esse non potest. Ex quo colliges impio non esse pacem, quemadmodum ait Esaias capite 48. & quinquagesimo septimo.

Supra 9.

Psal. 71.

Et cultus iustitiæ silentium.] Exercebitur iustitia in silentio, sine iudicum tumultu & clamore. Non insultabunt iudices eis, quos damnauerint, sed compatientur, & eorum miserebuntur. Vel sic: Nullus erit clamor oppressorum, quia nemo opprimetur.

In pulchritudine pacis.] Pacem appellat pulchram. Si beluicosi homines faciem pacis oculis suis aspicerent, non possent eam non ardenter diligere. Quid enim pulchrius pace? Si eius pulchritudo humanis oculis cerneretur, mirabiles sui ipsius amores excitaret. Contrà verò quid fœdius & turpius bello? quid truculentius? quid immanius? Et tamē cæci homines bello potius quàm pace delectantur. Non sunt hi hæredes Christi, quoniam pacem, quam ipse in testamento suo reliquit, nolunt accipere.

Grando autem in descensione saltus.] Sensus est, In syluam infruc-

infrugiferam irruet grando, quæ eam vastet & perdat: hoc est, in homines infideles veniet afflictio, nec tamen propter hoc Ecclesia fidelium efferetur superbia & elatione.

Beati qui seminatis super omnes aquas immittentes pedem bouis & asini.] Fœlices vos qui seminatis in locis feracibus, & aquis affluentibus, vbi tanta erit segetum abundantia, vt necessarium sit mittere iumenta, vt illis pascantur, ne syluescant, & pereant ob nimiam vbertatem. Promittuntur viris iustis bona, per quæ spiritualem donorum copia significatur. Ager fertilis est in Ecclesia aquarum fontibus abundans, fontes autem sunt scripturaria præcepta, & diuina consilia, & canales illi pulcherrimi Christi doctrinarum, quæ quidem aquæ hodie permanent, & semper in Ecclesia inexhaustæ permanebunt. Sed in hoc est magna differentia. Nam etsi aqua sit eadem, etsi doctrina sit vna: tamen in Ecclesiæ principio fluebat per canales illos aureos & excellentissimos Christi, eiusque discipulorum: nunc verò plerunque manat per canales terreos & luteos: sunt enim multi concionatores peccatorum spurcitia contaminati. Quanquam me non fugiat esse in Ecclesia multos concionatores doctos, omnibusque virtutum ornamentis excultos, quorum multos ego cognosco, quos idcirco non nomino hoc loco, ne mea oratio, si aliquem omisero, ingrata, si de omnibus verba fecero, infinita esse videatur. Sed ego de his non conqueror, quorum sapientiam & charitatem veneror & suspicio, sed de me meique similibus solum tracto.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXII.

Ecce in iustitia regnabit rex.] In Hebraico est, hen letsedh hæc iimloc mælac. Quæ verba possunt ita verti, si verbum verbo reddere volueris. Ecce ad iustificandum regnabit rex: verbum enim hoc tsarak significat iustificare, vt Prouerbior. 17. Et qui iustificat impium. Et in Psal. 50. Vt iustificeris in sermonibus tuis. Est igitur horum verborum Esaiæ sensus. Ecce attende & confidera admirabilem vaticinationem. In temporis plenitudine veniet in mundum Messias, qui regnabit ad iustificandum peccatores. Aduerte. Non dicit: Veniet rex ad iudicandum mundum in primo aduentu, sed ad iustificandum. Idipsum ait Christus apud Ioannem. Non misit Deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. Et apud Lucam Filius, in *Ioan. 3.* *Luc. 9.*

quit, hominis non venit animas perdere, sed saluare. Venit
Gal. 2. Christus iustificatum, quoniam, vt ait Diuus Paulus, Non
iustificabitur homo ex operibus legis, nisi per fidē Iesu Chri
Gal. 5. sti. Sed fides nostra debet esse charitate formata, quæ, vt ait
Simile. diuus Paulus, per charitatem operetur. Nam quemadmo-
dum gladius debet esse in manu, & non in arca, vt valeas de
inimicis consequi victoriam, sic vides non sat est, vt sit in ani
ma, sed debet esse in manu, vt eius operibus in charitate fun
datis, vincas inimicos animæ, & de illis mirabiliter trium-
Iac. 2. phes. Fides enim sine operibus, vt ait diuus Iacobus apostо
lus, mortua est. Postrema etiam hæc verba Esaiæ sic transferri
Ecce ad iustitiam faciendam regnabit rex. Et ita ea in Lati-
num reddidit Pagninus. Et tunc possunt de quolibet iusto
rege explanari, vt sit Esaiæ sensus: Rex iustus non regnabit
ad superbiam & fastum, non vt se volutaptibus dedat, & vera
tri atque somno obtemperet, non ad exercendam tyranni-
dem, sed ad faciendam iustitiam. Est autem iustitia habi-
tus animi constans & perpetuus tribuendi vnicuique quod
suum est. Vnde debet rex & quicunque præsul flagitiosos
Simile. punire, bonis autem fauere. Si vides præclaram citharam in
manu rudis & inepti pulsatoris malè sonantem, non ci-
tharæ sonoræ, sed inerti citharœdo culpam tribuis. Christi-
ana religio est quædam excellentissima cithara, suauissimè
& præclarissimè sonans. Hæc est citharailla, quæ manu
1. Reg. 17. Dauidis pulsata spiritum malum fugabat à Saul: citharœ-
dus est præsul, qui eam manibus tenens temperat, & sua-
uem concētum efficit. Sed vt malus sonus nō bonæ citharæ,
sed malo citharœdo, tribuitur, sic vocum discordia, morum-
que corruptio, & dissona vitæ deprauatio, non religioni,
quæ est, sed religionis gubernatori non immeritò aliquan-
do tribuitur. Pythagoras harmoniam quandam vocat
Simile. virtutem, & rectè quidem. Vt enim suauis lyræ sonus inter-
uallis coniunctus inparibus, sed secundum rectam portionē
distinctis, ex impulsu & motu ipsarum chordarum produci-
tur, qui acuta cum grauibus moderans, admirabilem æqua-
biliter harmoniam efficit, sic ex multis ac variis virtutibus
inæqualiter coniunctis, sed pro rata parte diuisis, efficitur
quidam concentus, qui temperans in se virtutes, efficit quan-
dam dulcissimam harmoniam, quæ absoluta virtus appel-
latur. Sunt enim omnes virtutes vna virtus absoluta iuxta
Platonē. Et quemadmodum ille, qui temperare lyram nescit,
non debet eam pulsare, sic qui rempub. gubernare nescit, nō
debet

debet eius administrationē susc̄ipere. Et vt bonus citharœd⁹ fides nimis acutas laxat, nimis autē laxas & graues eleuat, vt omnia temperet, sic sapiens princeps & prælul elatos, qui se vltra modum eleuant, debet comprimere, humiles verò eleuare, vt omnia moderetur sapienter, nō tantùm laxans hūc, vt sonum non edat, nec tantum eleuans illum, vt eum frangat, sed vt omnia temperata admirabilem quandam harmoniam efficiant. Et hæc est iustitia, tribuere vnicuique quod suum est, ad quam exercendam, vt hic ait Esaias, debet regnare Christianus princeps & præsul.

Et erit vir sicut qui abscondatur a vento.] In Hebraico est. Et erit vir ce machaue ruach. Id est, sicut absconsio venti. Ac si dicat: Erit rex locus tutus, vbi se quis abscondit à vento. Vbi vides officium regis esse afflictos ac pios homines tueri, & custodire. Non solùm enim Dominus est, sed etiam pater.

Cum loqueretur pauper iudicium.] Potest verti: Cùm loqueretur contra pauperem in iudicio.

Argumentum Capitis XXXIII.

Prædicit Diuinus vates Sennacheribi Iudæorum hostis perniciem, qui cùm nullis lacessitus iniuriis Hierosolymam euertere conaretur, fuit victus, & eius exercitus ab angelo Dei mirabiliter interfectus. Prædicat Dei potentiam. Vaticinatur de Christi regno, quem Iudæi non cognouerunt. Quam ob causam suam pristinam dignitatem & præstantiā turpi dedecore macularunt. Non cognouerunt autem Christum, quia malitia obcæcati eum cognoscere noluerunt.

CAPVT XXXIII.

Æ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? Et qui spernis, nonne et ipse sperneris? Cum consummaueris deprædationē deprædaberis, cum fatigatus defieris contemnere, contēneris. Domine miserere nostri, te enim expectamus, esto brachium nostrū in mane & salus nostra in tēpore tribulationis. A voce angeli fugerunt populi, & ab exaltatione tua dispersæ sunt gentes. Et cōgregabuntur spolia vestra, sicut colligitur bruchus, velut cum fossæ plene fuerint de eo. Magnificus est Dominus quoniam habitauit in excelso, impleuit Sion iudicio & iustitia, & eris fides in tēporibus suis. Diuitiæ salutis sapientia & scientia

tia timor Domini, ipse est thesaurus eius. Ecce videntes clamabunt foris, angeli pacis amarè flebunt. Dissipatæ sunt viæ, cessauit transiens per semitam, irritum factum est pactum, proiecit ciuitates, non reputauit homines. Luxit & elanguit terra, confusus est Libanus, & obsurduit. Et factus est Saron sicut desertum, & concussa est Basan & Carmelus. Nunc consurgam dicit Dominus, nunc exaltabor, & nunc sublimabor. Concipietis ardorem, & parietis stipulam, spiritus vester vt ignis vorabit vos, & erunt populi, quasi de incendio ignis, spinæ congregatæ igne comburentur.

EXPLANATIO.

Væ qui prædaris.] Sēnacheribū intelligit, cui interitū minatur.

Domine miserere nostri, te enim expectamus.] Verba sunt Iudæorum Hierosolymæ habitantium, qui obsessi à Sennacheribo petebāt à Deo auxilium, ad portum eius misericordiæ confugientes, eiusque præsidium expectantes.

Esto brachium nostrum in mane.] Id est, Esto fortitudo nostra mane. Quasi dicat: Statim cùm te inuocauerimus, nos adiuua. Vel per mane intellige tempus prosperitatis, nam sequitur statim: Et salus nostra in tempore tribulationis. Quasi dicat: Protege nos & in tēpore prosperitatis, & in tempore afflictionis.

A voce angeli, fugerunt populi] Describit cladem exercitus Assyriorum, qui perterriti tumultu, quem Dei angelus excitabat eos interficiens, volebant se in fugam conuertere, & dispergebantur. Sed nihil illis profuit: fuerunt enim omnes interfecti, præter paucos, qui cum rege fugerunt.

Et congregabuntur spolia vestra sicut colligitur bruchus.] Cùm vos ô Assyrij fueritis excisi, & in fugam coniecti, tunc cōgregabunt Iudæi spolia vestra, quemadmodum solent congregari locustæ in fossis. Brucus est species quædam volucris, à locusta non dissimilis.

Magnificus est Dominus] Tunc laudabitur Deus, & prædicabitur eius potentia & amplitudo. Et Hierosolyma erit plena iudicio & iustitia. Erit florens & exculta, & vigebit in ea rectè gubernandi ratio. Et nō recedet ab ea fides in diebus illis: Et abundabit diuitiis salutis, & bonorum successum, cum sapientia & scientia & timore Domini, qui est eius thesaurus. Vocat sapientiam & scientiam diuitias salutares, timorem autem Domini castum & filialem appellat thesaurum, quia in eo tanquā in arcula diuitiæ virtutis seruantur. Quanquā hæc omnia à principio capitis vsque ad hunc locum intelli-

guntur

guntur de vastatione Assyriorum, & de victoria & prosperitate Hierosolymę, tamẽ in ea ratione interpretãdi, quã mystice appellãt, intelligitur de ea victoria, quã ecclesia de dæmonibus per Christũ reportauit. Hęc est enim Hierosolyma illa, vbi est vera fides, iustitia, & iudicium, & timor Domini.

Ecce videntes clamabunt foris, angeli pacis amarè flebunt.] Sensus est: Iudæi cùm fuerint obsessi à Sennacheribo, mittẽt ad eum legatos causa pacis componendæ. At videntes hi legati se nihil profeciſſe, re infecta ad ciuitatem redeuntes clamabunt & lugebunt in ipso itinere oriusquam ciuitatem ingrediantur. Hos Iudęorum legatos appellat Propheta angelos pacis, hoc est, nuntios missos ad fœdus faciendum cum Assyriis. Angelus enim nuntiũ significat. Et statim subiungit Propheta verba, quæ legati plorãtes dicebant venientes ab exercitu Assyriorum desperatione debilitati. Dissipatæ sunt viæ, neq; est aliquis ex nostris, qui audeat transire semitã ob hostium timorem, irritum factum est pactũ, quod Deus nobiscum inierat de protectione nostra, iam nos deserit, contemnit nostras ciuitates, nõ nos reputat homines, & tota Iudęa luget ob nostram calamitatem & imminentem euersionem.

Confusus est Libanus.] Prosequitur Propheta verba legatorum. Erubescit Libanus, quoniam scinditur ab hostibus nostris, suisq; cedris spoliatur. Saron ferax agri planities est veluti desertũ, cõcutitur, ac fructibus nudatur Basan & Carmelus. Libanus est ad Septentrionẽ Iudęę, Carmelus ad Meridiẽ. Basan ad Orientẽ, Sarõ ad Occidentẽ. Voluit Propheta ostendere totius Iudææ vastitatem, quæ ob eius infidelitatẽ & teterrima scelera erat tempore Titi & Vespasiani futura.

Nunc cõsurgam dicit Dominus.] Scripsit Propheta obsidionẽ Hierosolymæ, fletum ac calamitatem Iudæorum, & superbiam ac potentiam Sennacheribi. Nunc prædicit victoriam quam Iudæi de hostibus suis obtinuerunt. Ait ergo Deus: Ego exurgam contra vos ô Assyrii, & gloriam ac potentiam meam, eruens à manu vestra Iudęos afflictos, declarabo. Ita dicitur in Psalmo: Propter miseriam inopum, & gemitum pauperum, ego exurgam, dicit Dominus. *Psal. 11.*

Concipietis ardorem, & parietis stipulam.] Consilium & deliberationem Assyriorum de capienda & comburenda Hierosolyma appellat Deus conceptum ardoris. Cogitabant enim de eius vastitate & flagratione. Tunc quis concipere dicitur, cùm deliberat quid facturus est: tunc verò parit, cùm opus exequitur. Ideò dicit: Vos existimabitis euersuros vos esse

Hieroso-

Hierosolymam, at cogitationes vestrę vertentur in stipulam & quisquilias, quoniam nihil efficietis. Erit spes vestra vana & conatus vestri frustra susceptι. Et spiritus vester vt ignis deuorabit vos, hoc est: Eadem vestra cogitatio vos interficiet, vestrum consiliũ erit causa vestrę calamitatis & excidij. Nam interitus, quem Iudęis moliebamini, in vestrum caput redũdabit. Et ita fuit, Euenit Assyriorum exercitui id, quod dicitur in psalmo. Lacum aperuit, & effodit eum, & incidit in foueam quam fecit. Ita apud Matthæũ dicebat Christus Deus noster: In qua mẽsura mensi fueritis remetietur vobis.

Psal.7. Matt.7.

Et erunt populi quasi de incendio eius. Hoc est, Vertentur Assyrij in cinerem alicuius magni incendij, & sic flagrabunt vel luti spinæ in ignem coniectæ. Verti potest: Et erunt populi quasi de incendio calcis. Hoc est, similes lapidibus, qui excoquuntur, vt fiat calx. Vel sic: Erunt Iudæi erepti quasi de incendio cineris. Quasi dicat Deus: Ego eripiam populũ meũ de manu hostium suorum, ipsos autem hostes interficiam.

Audite qui longè estis, quæ fecerim, & cognoscite vicini fortitudinem meam. Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit timor hypocritas. Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante? Quis habitauit ex vobis cum ardoribus sempiternis? Qui ambulat in iustitiis, & loquitur veritatem: qui proiicit auaritiam ex calumnia, & excutit manus suas ab omni munere. Qui obturat aures suas, ne audiat sanguinem, & claudit oculos suos, ne videant malum. Iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas eius. Panis eius datus est, aquæ eius fideles sunt. Regem in decore videbunt, oculi eius cernent terram de longè, cor tuum meditabitur timorem. Vbi est literatus? vbi legis verba ponderans? vbi est doctor parvulorum? Populum imprudentem non videbis, populum alti sermonis, ita vt non possis intelligere disertitudinem linguæ eius, in quo nulla est sapientia. Respice Sion ciuitatem solennitatis nostræ. Oculi tui videbunt Ierusalem habitationem opulentam, tabernaculum quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur claui eius in sempiternum, & omnes funiculi eius non rumpentur, quia solummodo ibi magnificus est Dominus noster. Locus fluuiorum riui altissimi & patentes, non transibit super eum nauis remigum, neque trieris magna transgredietur eum. Dominus enim iudex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster, ipse saluabit nos. Laxati sunt funiculi tui, sed non prævalebunt. Sic erit malus tuus, vt dilatare signũ non queas. Tunc diuidentur spolia prædarum multarum. Claudi diripiẽt rapinam, nec dicet vicinus, Elangui, Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.

Psal.14.

1.Cor.1.

Audite

Audite qui longè estis quæ fecerim.] Verba sunt Dei, quibus ostendit se velle, vt omnes suam omnipotentiam perspiciant & cognoscant. Vos inquit, ô Assyrij qui longè estis à me, qui nec fidem habetis, nec meipsum cognoscitis: & vos vicini, vos Israëlitæ qui ad me accedi tis per fidem formatã, audite & agnoscite, quid hac in re facturus sum. Intelligant omnes quomodo potentes & superbos Assyrios sum euersurus, & afflictos Iudæos de eorum manu erepturus. Inuitat Deus omnes ad tanti facti considerationem. Nos igitur consideremus opera Dei, eáque memoria sæpenumero repetamus. Aspicis hic homines iniustos & impios longe esse à Deo, pios autem & iustos propè. Nam quemadmodum scelera alienãt à Deo, sic charitas coniungit. Vnde ait D. Paulus ad Ephesios scribens: Vos qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi. *Ephe.2.*

Conterriti sunt in Sion peccatores.] Narrat propheta Iudæorum in obsidione pauorem & calamitatem.

Possedit timor hypocritas.] Nam qui erant verè fideles, in Domino Deo spem suam collocauerant, ideo non timebãt. Si Deus enim pro nobis, vt ait Apostolus, quis contra nos? *Rom.8.* Id intelligens Dauid dicebat in Psalmo: Dominus protector *Psal.26.* vitæ meæ, à quo trepidabo?

Quis poterit habitare de vobis igne deuorante.] Verba sunt quibus potentes ac superbi Assyrij suis viribus fidentes, Iudæos obsessos alloquebantur. Ac si dicerẽt: Quis ex vobis euadet impetum Assyriorum? nemo est qui possit à manu nostra liberari. Ignem deuorantem, & ardores sempiternos vocabant Assyrij exercitum suũ, qui Hierosolymæ deflagrationem minabatur: quoniam multa oppida combusserãt, & in fauillas redegerant. Cæterùm hæc verba possunt esse ipsius prophetæ Assyrios alloquẽtis, eísque Dei iram & vltionem minantis. Est enim Deus ignis comburens impios, iuxta id quod in Deuteronomio scriptum legimus: Dominus Deus *Deut.4.* tuus ignis consumens est, Et in epistola ad Hebræos: Etenim *Hebr.12.* Deus noster ignis consumens est. Deus est ignis, vt hic aspicis, homo autem fœnum, iuxta id quod ait alio in loco Esaias: Omnis caro fœnum. Si igitur peccatores fœnũ, Deus autem ignis deuorans & consumens, cur cum Deo contendis? Nónne fœnum comburetur igne? Nónne incendio flagrabe ris? Quomodo audes aridum fœnum cum igne deuorante pugnare? O audaciam incredibilem, & insipientiã intolerabilem. Vis more gigantũ, quorum impium facinus antiquis fictis

fictis fabulis memoriæ prodiderunt, Deo ipsi bellum inferre, dæmoni autem te coniungere & sociare. Reuertere ad te ipsum, & considera tuam miseriam & fragilitatem, Dei autem omnipotentiam, & immensam magnitudinem.

Qui proiicit auaritiam ex calumnia.] Hoc est, Qui non vult opes calumnia exquisitas.

Qui excutit manus suas ab omni munere.] Id est, qui à nemine vult munus accipere, vt veritatem abscondat. Sunt enim nõnulli, qui veritatem loquuntur, sed accepto munere statim silent. Hi sunt similes cani Cerbero, quem finxerunt poetæ, qui accepta offa tacebat. Nihil magis iudicium corrumpit q̃ munus. Ideò dicebat Deus, vt in Exodo scriptura cõmemorat: Nec etiam accipies munera, quæ etiam excæcant prudẽtes, & subuertunt verba iustorum. Potest hoc referri ad iudices, qui ob munus acceptum fauent nocentibus, & amittũt libertatem rectè iudicandi, & sententiam ferendi. Hos redarguit etiã Esaias cap. 1. & cap. 5 vt ibi annotauimus.

Simile.

Exod. 23.

Qui obturat aures suas ne audiat sanguinem.] Id est, ne audiat peccatum. Sanguis enim pro peccato accipitur, vt in psalmo: Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ. Et in alio: Ne perdas cum impiis Deus animam meam, & cum viris sanguinum vitam meam. Et explicans Esaias quid sit hoc in loco sanguis, ait: & claudit oculos suos, ne videat malum. Id quod sanguinem appellauerat, modò malum appellat. Fœlix conscientia, quæ malum nec audire, nec videre vult. Auerte, ait propheta oculos meos, ne videant vaniratem. Nam Ieremias ait: Oculus meus depredatus est animam meam. Potest hoc in loco sanguis accipi pro consilio eorũ, qui innocentibus interitum & perniciem moliuntur.

Psal. 50.

Psal. 118.

Trem. 3.

Iste in excelsis habitat, munimenta saxorum sublimitas eius.] Habitat in locis altis & munitis, & in asylo, & petrarũ propugnaculis. Sensus est, Qui iustus est, sic erit tutus, ac si esset in arce fortissima, in sublimi rupe sita penitus inexpugnabili. Descripsit D. vates virum sapientem & virtutibus septũ, nunc ostendit quomodo eum Deus custodiat & seruet.

Aquæ eius fideles sunt.] Id est, perennes, nunquam illi deficientes. Ac si dicat, semper Deus virũ iustũ nutriet & sustẽtabit. Poteris per has aquas virtutes intelligere, quæ sunt animi pabulum & nutrimentũ, quę viris iustis nunq̃ desunt, ideo aquæ fideles & perennes appellantur. At sunt nonnulli, qui vt se iustos ostendant, virtutis actiones exercent, quæ cùm sint ficta, parum durant: nihil enim fictum potest esse diutur-

diutumum. Vt torrentes ex pluuia, & aliqua parua terræ humiditate producti ſolũ hyemali tempore fluunt, veniente autem feruore ſolis ſiccantur, ſic hypocritarũ & fragiliũ hominum virtutes tempore molli, & ad voluntatem fluenti apparent, venienti autem afflictionis æſtu penitus arefcunt. *Simile.*

Regem in decore videbunt.] Eſaias in hoc capite deſcribit obſidionem Iudæorum, & victoriã, quam per Dei angelum de Aſſyriis mirabiliter reportarunt. Et occaſione ſumpta deſcribit viros iuſtos & pios, ad eos alludẽs, qui tempore obſidionis ſpẽ ſuã in Deo collocauerãt, & ab vrbe ſancta non receſſerant. Hos dicit modo euaſuros eſſe ab obſidione, & regẽ Ezechiam, quem antea ſacco indutũ viderant, in decore ſuo & maieſtate viſuros eſſe. Et qui in obſidione poſiti terrã extra muros nõ videbant, eã de longè eſſe aſpecturos, & longinquas regiones intrepidè peragraturos. Poteſt per hunc regem intelligi Chriſtus, quẽ. qui in hac vita iuſtitiã coluerint & pietatẽ, in æterna beatitudine pulcherrimum videbunt. Qui modò à longè terrã noſtram, veram illa promiſsionis patriã, cœleſtemq; beatitudidem aſpiciunt. Id quod teſte Apoſtolo faciebãt illuſtres illi ac ſanctí patriarchæ, de quibus dicitur in epiſt. ad Hebræ. Iuxta fidem defuncti ſunt omnes iſti nõ acceptis repromiſsionibus, ſed à lõgè eas aſpiciẽtes & ſalutãtes, & confitẽtes, quia peregrini ſunt & hoſpites ſuper terrã. Vbi vides viros illos fideles, omni ſapiẽtia & charitate præſtantes, terram hanc illis promiſſam tanquam alienã coluiſſe: veram autem terrã promiſsionis de longè intuitos eſſe, ad eamq; incredibili deſiderio aſpiraſſe. Illi quibus Deus terrã promiſerat, cœlum aſpiciebant, nos verò, quibus cœlũ promittit, terram ſolum intuemur. O amentiam noſtram. *Hebr. 11.*

Cor tuum meditabitur timorem.] Poſtquam ereptus fueris ab obſidione, cogitabis & memoria repetes timorem, quo terrebatur ciuitas, quando erat ab hoſtibus oppugnata, vt contemplans à quo periculo te Deus eripuerit, illi gratias agas. Vt enim qui ex alto in portum adducti vim tempeſtatis, ac magnam iactationem euaſerunt, ex terra mare intuentes gratias Deo agunt, pictiſque tabulis in templis ad honorem diuorum ſuſpenſis, ſeſe tanti beneficij memores, in Deumque gratos oſtendunt, ſic facere debentiũ, qui fuerint ab hoſtibus & animi & corporis erepti, & è fluctibus atque procellis tentationum liberati, vt aliquo pio monimento ſe diuino numini gratiam habere teſtificentur. *Simile.*

Vbi eſt literatus? vbi legis verba ponderans?] Dixerat ſuprà, nume-

nuntios pacis componendæ fleuisse, quoniam in Deo spem suam non habebāt collocatam postea descripsit iustos: Deoque fidentes. Et quoniam qui missi fuerant ad fœdus faciendum cum Assyriis, erant legis doctores, qui Hierosolymæ euersionem plorabant, ait Propheta: Vbi sunt doctores illi qui Deo nō fidentes, sed de eius potentia & misericordia desperati, asserebant delendā esse à Sennacheribo ciuitatē sanctam? D. Paulus in epistola 1. ad Corinthios ita ait? Vbi sapiens? vbi scriba? vbi inquisitor huius seculi? Nónne stultam fecit Deus sapiētiam huius mundi? Quæ verba hunc habēt sensum: Non literati homines, non mundi sapientes, mūdo euangelium annūtiarunt, sed simplices & humiles, & rudes piscatores. Fortasse ad hunc Esaiæ locum alludit, vbi non literati & docti, sed iusti & pij Deo fidebant, eiusque misericordiam & potentiam prædicabant. Quidam sic hūc locum interpretatur. Cū fueris in obsidione, cor tuum semper meditabitur timorē existimabis semper adesse publicanum, & exactorem, qui à te tributa exigat. Semper habebis in ore: Vbi est scriba, &c At Deus te eripiet, & hostes tuos mirabiliter occidet. Hoc dicit propheta, quia Iudæi tyrannidem Sennacheribi magnopere timebant. Literatum vocat eum, qui scribebat nomina eorum, qui tributa soluebant, similiter & scribam. Per legis verbi ponderatorem eū intelligit, qui ponderabat pecuniam, eamq; ad pondus numerare solebat. Per doctorem paruulorum eum existimat intelligēdum, qui numerabat ciuitatis domos ad exigenda tributa. Ego tamē priorem expositionē amplector, quia est planior, & literæ conuenientior, & non recedit à versione communi, & est ea, ad quam Apostolus alludere videtur.

1. Cor. 1.

Populum imprudentem non videbis, populum alti sermonis.] Non videbis regnare in ciuitate sancta Assyrios populū barbarum, & sermonis obscuri & abstrusi, quem tu intelligis. Consolatur viros iustos & pios.

Respice Sion ciuitatem solennitatis nostræ.] Postquam fueris è periculo ereptus vir iuste & pie, contemplare ciuitatem sanctam, quam Assyrius non potuit expugnare. Hæc enim non mutabitur, non enim est velut tabernaculū Moysi, quòd posset alio trāsferri. Sed est permanens & firmū tabernaculū, cuius paxilli, claui, & funes non rumpentur, neque laxabuntur. Nam Deus est circa hanc ciuitatem loco fluuij altissimi, quem ipso protegēte nulla nauis neque parua neque magna potest traiicere, quæ possit ciuitatem expugnare. Quis non vide-

videt Esaiam diuino spiritu afflatum hæc non de Hierosoly mitana terrena dixisse, sed de ecclesia, cuius illa imaginẽ gerebat: quæ ab hostibus oppugnata vinci nequaquam potest, quia Deus eam protegit & seruat.

Laxati sunt funiculi tui.] Locutus fuerat cum Iudæis, modò dirigit sermonem ad Assyriorum populum, quem cõparat naui destitutæ malo, rudentibus & velis, quę arbitrio ventorum in mari iactatur, & tãdem procellis obruitur. Est igitur sensus: Funiculi tui, hoc est, rudentes nauis laxati sunt, & à nautis relicti quemadmodum fit quando iam nulla est spes vitæ: Sic erit malus tuus, vt ne velum quidem possit expãdi, ita vt naufragium vitare nõ valeas. Malus est lignum in medio nauis eleuatum.

Tunc dividentur spolia.] Excisis Assyriis & ab angelo interfectis, diuidentur eorum spolia. Nullus erit in ciuitate nõ solùm agilis & velox, sed etiam claudus & fragilis, qui non diripiat, & ad prædam celeriter currat.

Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.] Hoc est, ad ecclesiam referendum, vbi sunt sacramenta, quibus peccata remittuntur.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXIII.

Væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis?] In hebraico est in hũc modum. Hoi xodhedh ve atah lo xadhudh. Verbum xadhadh significat vastare. Ezechiæ 32. Et vastabunt superbiam Ægyptiorum. Pro quo noster interpres in præsenti vertit prædari, & rectè quidem. Intelligi autem hęc de Assyriis diximus in explanatione. Verùm si volueris hæc verba reddere Latinè, & verbum è verbo vertere, ita dices: Væ deuastanti, & tu non deuastatus, & contemnenti, & tu nõ contemptus. Ac si diceret: Væ tibi qui alium lædis, nam ille à te non læditur: & qui alium contemnis, nam ille non est contemptus. Vult Propheta ostẽdere neminem lędi nisi à seipso. Vis lædere aliquem, lædis teipsum: illum autem lædere non poteris, quem lædere contendis. Hoc intelligentes Septuaginta interpretes, hunc versum in hũc modum transtulerũt: Væ qui vos miseros faciunt. Vos enim nemo facit miseros, & qui reprobant vos, vos non reprobant. Est hæc interpretatio Septuaginta mirabilis quidem. Qui te in corpore immeritò affligat, non tibi, sed sibipsi nocet: floret enim animus

mus calamitate, & illustratur viri iusti dignitas & amplitudo iniuria & iniquitate hominis scelerati, ipse verò sceleratus in animo vulneratur, & grauiter offenditur. Et quamuis te occidat, teipsum non lædit, imò seipsum occidit, quia animã suã occidit, tuam autem occidere nõ potest. Ideo dicebat Christus apud Matthæum: Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Diogenes Laërtius refert dixisse Anaxarchum, cùm occideretur à quodã tyranno: Tunde tunde Anaxarchi vasculum, nã Anaxarchũ nihil teris. Et Socrates dicebat, vt refert Plato, Anitus & Melitus occidere me possunt, lædere autem non possunt. Epictetus Socraticus, Nemo, inquit, lædit nisi volentem, tunc læsus eris, cùm te lædi opinaberis. Hæc ille. At vir virtute ac sapientia excultus nõ existimabat se calamitate & iniuria lædi, sed eius calamitatem deplorabat, qui existimabat eum lædere, cùm ipse à seipso lædatur. Vt qui manu accipit prunas, vt alium comburat, prius ipse crematur: sic non poteris alium igne afflictionis incendere, quin prius tuipse incendio flagres. Accenditur candela, vt rẽ aliquã cõcremet prius ipsa candela exuritur & consumitur, quã res alia incẽdatur. Imò flamma candelæ alios illuminat, & seipsam consumit, sic iniuria prius eum, à quo est iacta & immissa lacerat & occidit, & postea ad innocentem non peruenit, imò, eum reddit illustriorem. Ex quo colliges veram esse illam præclaram sentẽtiam, quã Chrysostomus in homilia quadam multis comparabat rationibus: Nemo lęditur, nisi à seipso, quam hoc in loco Septuaginta amplectuntur.

Angeli pacis amarè flebunt.] In hebraico est malachei, pro quo noster interpres dixit: Angeli. Potest verti, Nuntii pacis amarè flebũt, & ita vertit Pagninus. Legati pacis, &c. Quod in idem recidit. Nõ igitur intelligas angelos Dei fleuisse, sed Iudæorum legatos, qui ad fœdus faciendum cum Assyriis missi fuerant.

Vt dilatare signum non queas.] Pro signo est in hebræo nes, quæ dictio significat signum & vexillum, & quicquid eleuatur, à verbo nasas, quod significat extollere, efferre, & eleuare. Ideò potest verti: Vt dilatare velũ non possis: fracto enim malo nauis velum erigi & extendi non potest.

Argumentum Capitis XXXIIII.

Superiore capite prædixit Propheta Assyriorum excidium,

dicium, nunc omnium impiorum calamitatem in communi annuntiat, Iudæorum præsertim, qui scelere & maleficio pa: scebantur. Vaticinatur de euersione Hierosolymæ per Titũ, & de infidelium Idumæorum pernicie & vastitate.

CAPVT XXXIIII.

Accedite gentes & audite, et populi attendite, audiat terra & plenitudo eius, orbis & omne germen eius, quia indignatio Domini super omnes gentes, & furor super omnem militiam eorum. Interficiet eos, & dedit eos in occisionem. Interfecti eorum proicientur, & de cadaueribus eorum ascendet fætor. Tabescent montes à sanguine eorum, & tabescet omnis militia cælorum, & complicabuntur sicut liber cæli, & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea, & de ficu, quoniam inebriatus est in cælo gladius meus. Et super Idumæam descendet, & super populum interfectionis meæ ad iudicium. Gladius Domini repletus est sanguine, incrassatus est adipe de sanguine agnorum & hircorum, & de sanguine medullatorum arietum. Victima enim domini in Bosra, & interfectio magna in terra Edom. Et descendent vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus. Inebriabitur terra eorum sanguine, & humus eorum adipe pinguium, quia dies vltionis Domini annus retributionis iudicii Sion. Et conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in sulphur.

EXPLANATIO.

Accedite gentes & audite.] Non vnam gentem & vnum populum, sed omnes gentes, & populos, & vniuersam denique terram vocat Diuinus vates, imo per eum Deus ipse, vt accedant & audiant, & vltionem quam peccatoribus minatur, diligenter attendant. Nõ enim vnum tantum populum, sed omnium gentium & nationũ peccatores ait esse suorum scelerum pœnas daturos. Sed aduerte, non dicit audite gentes, sed accedite gentes & audite. Vocat nos Deus vt ad eum accedamus, quo verba eius audire & perpendere possimus. Si propè essemus, non nos vocaret vt accederemus ad eum, vocat vt accedamus, quoniã procul ab eo sumus. Peccata enim nostra nos à Deo separãt, & vt alio in loco ait Esaias, diuisetunt inter nos & Deum nostrum. Et cùm nos simus procul ab eo, ipse etiam procul est à nobis. Longè enim vt ait Da-

uid, à peccatoribus salus, hoc est, Christus, quem etiam Esaias sub persona cœlestis patris salutem vocat, ita dicens: Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Est igitur Christus ea salus, quæ longè est à peccatoribus, ad quam oportet nos accedere, quoniam ea ipsa nos vocat, & ad accedendum hortatur: ad quam nisi accesserimus peribimus. Ait enim Diuinus vates: Qui elongant se Domine à te peribunt. Et in alio psalmo scriptum legimus: Accedite ad eum, & illuminamini. Et Diuus Paulus. Accedamus, inquit, cum vero corde in plenitudine fidei: Accedamus igitur ad Deum, & audiamus eum clamantem: Accedite gẽtes & audite, & populi attendite. Audiat terra. Nos terra & puluis, audiamus quibus etiã per Ieremiã ait. Terra terra audi verbũ Dei. Sed audire nõ possumus nisi prius accedamus. Sed dices: Qui fieri potest vt ego longè existens à Deo sceleribus cõtaminatus possim accedere ad sanctissimũ numẽ, ad tam admirabilem maiestatẽ, & infinitã potentiam. Respõdebo. Christus Deus noster, qui te vocat, ipse te quærit & adiuuat, ac manum tribuit. Et si volueris adhærere, & vniri, te secũ ad æternam patriam, & glorioſum salutis portum perducet: Scapha remis & velo destituta vagans in medio mari, concutitur ventis & fluctibus, donec naufragium facit, & funditus obruitur, & ita ad portum peruenire non valet. Sed si ligatur ad nauem firmam, validam, & excellentẽ tendit secure cum naue, & ad optatum portum tandem accedit. Sic peccator nudatus gratia & virtute, ductus appetitibus longius euagantibus, nec rationi parentibus, vi tempestatum, ac tentationum concutitur, donec omnes nefariæ cogitationes eum iam non resistentem impellunt, & obruunt, atque ad ima & cæca tartara præcipitant. At si peccator in mediis tentationum fluctibus Christum ardenter inuocauerit, ad eum accesserit, & cum ipsius fauore se ad eum alligauerit & vinxerit, sic vinctus, & cũ Christo cõiunctus trãsibit tut⁹ omnia mũdi pericula, donec ad splẽdidissimas illas oras beatissimúmque cœlestis patriæ portum tandem perducatur.

Psal. 118. *Infra 49.* *Psal. 51.* *Simile.*

Et omne germen eius.] Thargum Ionathæ habet: Et omnes qui habitant in eo.

Quia indignatio domini super omnes gentes.] Quando iudex vult nocentem aliquem comprehendere, & in carcerem concludere, nõ illum terret minis, sed occultè quærit. Quando autẽ illi publicè carcerem minatur, non vult eũ punire, imo tacitè eum minis illis iustitiæ hortatur vt caueat & à maleficio desistat.

sistat. Sic Deus minatur impiis supplicium & interitum, nō vt eos perdat, sed vt ad pœnitentiam vocet. Non enim vult mortem peccatoris, vt est apud Ezechielem, sed vt viuat & conuertatur. Considera Dei nostri pietatem. Minatus est hic suam indignationem gentibus, vt eas saluas faceret.

Interfecit eos.] Præteritum pro futuro, vt mos est prophetarum, vt alibi ostendimus.

Et tabescet omnis militia cælorum.] Tanta erit afflictio, tam intolerabilis dolorum angustia, in tantas ærumnas incident peccatores, vt etiam stellæ videantur illis præ mœrore deficere, & lumen suum abscondere. Per militiam cœlorum intelligit siderum multitudinem: Vult propheta significare acerbissimas ac luctuosissimas sceleratorum hominū futuras calamitates. Homini enim afflicto & ærumnoso omnia tristitia vidētur, etiam ipsum splendidum cœlum obscurū apparet. Ideò subiūgit: Et complicabūtur sicut liber cœli. Ac si diceret: Cœli, qui aperti & expansi sunt, & splendidi, videbūtur illis esse complicati veluti liber obsignatus, nullam charitatem ostendentes. *Ezec.18.*

Et omnis militia cælorum deridet.] Id est, omnes stellæ cadent de cœlo. Dicuntur autem cadere, quando nullum habent splendorem. Nōnulli hoc intelligunt de cometis. Moraliter per stellas intelliguntur religiosi, quia à terra separati cœlo adhærent, qui debent dicere cū Paulo: Nostra enim conuersatio in cœlis est. Hi seuocantes animum ab omni turbulento negotio, à terra se longissimè efferunt & ad cœlestiū contemplationem rapiuntur. Ideò stellis in cœlo fulgentibus meritò comparantur. At nunc stellæ dicuntur cadere de cælo, quando nonnulli relinquunt religionem & ad seculum reuertuntur. Et quando in ipsa religione manentes orationem, contemplationem, & tranquillam animi ac solitariam quietem contemnunt, & se distrahunt, humanisque negotiis implicāt per ciuitates inquietè vagantes, suisque deprauatis moribus sanctæ religioni tetram maculam inurentes. Hi dicuntur cadere in terram, & hi sunt stellæ illæ, quas hic Esaias ait, vt folia decidere, de quibus Christus ait apud Matthæum & stellæ cadent de cælo. Perpende obsecro, & alta mente considera, ex quam alto loco cadit religiosus, qui se sceleribus contaminat, ex cælo in terram. Magna ruina, & valde metuenda. Fœlices illi, qui permanēt in religione & obseruantia, qui quieti, erecti & eleuati in cœlo versantur. Deū laudantes & negotia humana contemnentes, qui & doctrina & vita *Philip. 3.* *Matt. 24.*

alios erudiant, & ad virtutẽ cohortãtur. De his ait Propheta
Dan.12. Daniel: Qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. Horum cognosco ego infinitam multitudinem, qui veram pietatem colunt, animi candore conspicui, sapientia præcellentes, cœlestiisque immortalitatis amore flagrantes.

Inebriatus est in cœlo gladius meus.] Id est constitui in cœlo me interfecturum esse impios, præsertim Idumæos. Hic gladius, quem hic dicit esse sanguine inebriatum, apud Ezechielem contra impios acuitur. Hunc dicit Deus descensurum
Ezec.11. esse super Idumæam. Ait enim: Ecce super Idumæam descendet, & super populum interfectionis meę ad iudicium. Id est super populum, quem sum interfecturus ad iudicium faciendum, & iustitiam exercendam. Sed quoniam Idumæa sonat terrenam, existimo velle prophetã significare venturã esse hanc perniciem omnibus solam terram colentibus, cœlum autem non contemplantibus, de quibus ait Diuus Ioannes in Apocalypsi: Vę vę væ habitantibus in terra.
Apoc.8.

Agnorum & hircorum & de sanguine medullatorum arietum.] Per hæc animalia intelligit interpres Chaldaicus reges, potentes & dominos terræ.

Victima enim magna in Bosra.] Id est, magna erit interfectio in ea ciuitate Idumææ, quæ dicitur Bosra. Victima & sacrificium pro cæde ponuntur.

Et *descendent vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus.*] Subaudi ad sepulchrũ. Quasi dicat: Etiam vnicornes & tauri occidentur. Ionathas sic vertit: Et interficientur fortissimi cum eis, & potentes cum satrapis.

Annus retributionis iudicii Sion.] Non solùm euertet Deus gentium ciuitates, sed etiam Hierosolymam per Titum fũditus delebit. Veniet enim tempus, quando Deus Sioni, hoc est Hierosolymæ, retribuet id quod ea iuxta rectum iudicii meretur. Et tunc cõuertẽtur torrẽtes eius in picẽ. Hoc est: Tẽpore Romanæ obsidionis omnia erunt in ciuitate plena pice, sulphure & flammis ardentibus. Succendetur Hierosolyma, & incendio flagrabit. Non extinguetur, veluti si fluui non essent aquæ, sed picis. Vbique erit dolor, & incredibilis afflictio & calamitas.

Et *erit terra eius in picem ardentem nocte & die, non extinguetur in sempiternum. Ascendet fumus eius à generatione in generationem, desolabitur in secula seculorum. Non erit transiens per eam, & possidebunt eam onocrotalus & herodius, & ibis & co-*

ius habitabunt in ea. Et extendetur super eam mensura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in desolationem. Nobiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum. Et orientur in domibus eius spinæ, & vrtice, & paliurus in munitionibus eius, & erit cubile draconũ, & pascua struthionum, & occurrent dæmonia onocentauris, & pilosus clamabit alter ad alterum. Ibi cubauit lamia & inuenit sibi requiem. Ibi habuit foueam hericius, & enutriuit catulos, & circumfodit & fouit in vmbra eius. Illic cõgregati sũt milui, alter ad alterũ. Requirite diligenter in libro Domini, & legite. vnũ ex eis nõ defuit, alter alterum non quæsiuit, quia quod ex ore meo procedit, ille mandauit, & spiritus eius ipse congregauit ea, & ipse misit eis sortem, & manus eius diuisit eam illis in mensuram. Vsque in æternum possidebunt eam, in generatione & generationem habitabunt in ea.

Et erit terra eius in picem ardentem nocte & die.] Describit euersionem & vastitatem Hierosolymæ. Et quoniam pix est magnũ ignis nutrimentũ, dixit terrã vertendã esse in picem inextinguibilem, vt significaret Hierosolymam euertendam esse in æternum: vt nunquam ibi posteà esset sacrificiorum templum, nec Iudæorum synagoga. Quod hodie impletum videmus. Postquam enim ciuitas illa fuit per Titum funditus euersa propter Iudæorum infidelitatẽ & Christi cædem, nunquam postea fuit eodem loco & situ reædificata: neque ibi Iudæi templum habent nec sacrificia. Ex quo perspicuũ est legem veterem cum suis ceremoniis & sacrificijs cessauisse, & antiquatam esse.

Possidebunt eam onocrotalus & hericius, & ibis, & coruus habitabunt in ea] Describit solitudinem Hierosolymę post eius euersionem. Solent enim hęc animalia in locis desertis habitare. Onocrotalus auis est, quę cum collum mergat in aquã raditum asini edit: onos græcè significat asinum, & crotalos eum, qui habet vocem tinnulam & sonoram. Hericius est animal seris horrens, de quo alibi diximus. Ibis est auis Ægypti, quę duplex est, altera tota nigra, altera verò ciconię non dissimilis. Coruus auis est per se nota.

Et extendetur super eam mensura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in desolationem.] Sensus est, frustra conabuntur Iudæi Hierosolymam & templum instaurare. Architecti vtuntur funiculo siue linea & mensura, atque etiam perpendiculo & amussi in construendis ædificiis, vt omnia ad rectam normam dirigantur. At funiculus huius vrbis erit inanis, non enim solùm ciuitas non ædificabitur, sed etiam

in nihilũ redigetur,& perpendiculum verterur in euersionẽ

Nobiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum.] Sensus est: Quando Hierosolyma fuerit per Romanos euersa,non erunt ibi nobiles illius ciuitatis, nempè Apostoli Christi,& viri apostolici,ne simul cum impiis pereant.& eorum excidio coniungantur. Quin potius regem Christum inuocabunt. At principes illius vrbis Scribæ & Pharisæi delebuntur, suorúmque scelerum & aduersus Christum impietatis pœnas acerbissimas luent.

Paliurus in admonitionibus] Paliurus est herba aspera & spinosa, quæ à nostris appellatur cardo. Struthio est auis magna & vorax quę ferrũ digerit, appellatur Lusitanè ema. Onocentaurum dicunt esse animal monstruosum, representans quandam hominis imaginem à parte superiori,asini verò ab inferiori. Pilosus est dæmon in figura hirci. Sunt qui dicant capi hic pro simia Lamiam dicunt esse animal prætendens faciem mulieris, pedes habens equinos Ferunt nonnulli esse auem inuisam & inauspicatam. Significat etiam mulierem, quæ instar strigum, sanguinẽ infantium sugit. Per hęc omnia voluit propheta vrbis vastitatem & solitudinem significare. Ego existimo per hęc animalia & portentia intelligi Agarenos, & cæteros infideles,vt sit sensus: Expulso Iudæorum populo, habitant in ea regione gentes immanes barbaræ, & superstitiosæ, deditæ pestilentibus sectis & dæmonibus seruientes.

Requirite diligenter in libro Domini.] Vos qui tunc temporis in obsidione Hierosolymę fueritis,& post vrbis euersionem euaseritis, legite hanc meam vaticinationem, videte hunc meum librum quẽ iussu Domini scribo, & inuenietis omnia hæc vera, & implera esse.

Quod ex ore meo procedit, ille mandauit] Nempè Deus.

Spiritus eius ipse congregauit ea.] Nempè animalia & portenta, quæ habent Hierosolymæ. Et ipse Dominus misit eis sortem,hoc est, distribuet eis terram veluti in sortem & hæreditatem. Et ipsa animalia vsque in æternum possidebunt eam. Quasi dicat: templum Iudæorum nunquam ędificabitur. Nec Hierosolyma erit sita in loco,quo nunc est, & nunquam in æternum erit ciuitas Iudęorum.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXXIIII.

Super vniuersam malitiam eorum.] Pro malitia eorum est in He-

in Hebraico tseuaam. Dictio est tsaua, quę non malitiam, sed militiam significat. Ideo existimo vitium esse Librariorum, qui pro militia malitiam scripserunt. Et nonnulli codices habent militiam, & rectius quidē. Septuaginta pro militia verterunt numerum. Potest verti: Super vniuersum exercitum. Significat enim hoc nomen militiam, & exercitum, & pugnam, & tempus statutum, seu terminum destinatū. Vnde in Psalmo 102 Benedicite Domino omnes virtutes eius: poterat verti: omnes exercitus eius, quemadmodū in Psalmo vigesimotertio: Dominus virtutum ipse est rex glorię. Virtutes autē in his duobus locis pro angelorū exercitibus sumūtur.

Onocrotalus] In Hebraico est kaath, quę dictio est in Leuitico capite vndecimo, pro qua interpres noster onocrotalum vertit, quemadmodum hic & Sophoniæ 2. quanquam in Psalmo. 101. pro eo nos habeamus pelicanum. Vbi verfio Diui Hieronymi ex Hebraico habet: Assimilatus sum pelicano deserti. Hac ratione ductus transtulit hic Pagninus pelicanum. Alij dicunt esse monedulam. Vtcunque sit ea est auis immunda solita habitare in deserto.

Argumentum Capitis XXXV.

Describit diuinus vates gaudium gentium, quæ erant ad Christi fidem conuertendæ. Prædicit Christi aduentum eiusque miracula & signa, esseq; illum viam ad cœlestem patrē qua tendunt omnes, qui vitam immortalem consequuntur.

CAPVT XXXV.

LEtabitur deserta & inuia, & exultabit solitudo, & florebit quasi lilium. Germinans germinabit, & exultabit lætabunda & laudans. Gloria Libani data est ei, decor Charmeli & Saron. Ipsi videbunt gloriam Domini, & decorem Dei nostri. Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Dicite pusillanimes confortamini, & nolite timere. Ecce Deus noster vltionem adducet retributionis, Deus ipse veniet, & saluabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut cervus claudus, & aperta erit lingua mutorum, quia scissæ sunt in deserto aquæ, & torrentes in solitudine, & quæ erat arida in stagnum, & sitiens in fontes aquarum. In cubilibus in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & iunci, & erit ibi semita, & via sancta vocabitur. Non transibit per

ea polluuntur: & hæc erit vobis directa via, ita vt stulti non errent per eam. Non erit ibi leo, & mala bestia non ascendet per eam, nec inuenietur ibi. Et ambulabunt qui liberati fuerint & redempti à Domino, conuertentur, & venient in Sion cum laude & lætitia sempiterna super caput eorum. Gaudium & lætitiam obtinebunt, & fugiet dolor & gemitus.

EXPLANATIO.

Lætabitur deserta & inuia.] Dixerat propheta capite superiore euertendam esse Hierosolymam ob Iudæorum perfidiã & nefariam aduersus Christum impietatem & ingratitudinem. Nunc prædicit vocationem gentium, promittitque credentibus in Christum lætitiam & consolationem. Est ergo sensus: Gentilitas, quæ est quoddam desertum absque solidarum virtutum fructu, sine via quę ducat ad veram gloriam, lætabitur, & fructum proferet vberrimum. Veniet tẽpus illud, quando Deus mittet filiũ suum, vt errantibus viã veritatis ostendat, & tunc conuertentur gẽtes ad fidem, & gaudio magno perfundentur. Et illi qui antea erant aridi, nullis veræ doctrinis aquis irrigati, sicut lilium mirabiliter florebũt. Hanc vaticinationem scimus esse impletam, & gentes antea charitate destitutas & desertas Apostolorum prędicatione esse conuersas ad Christum. Idem vaticinatur infra noster propheta capite 54. vbi has voces emittit: Lauda sterilis quę non paris, decanta laudem & hinni quę non pariebas, quoniam multi filij desertę, magis quàm eius quę habebat virũ. Quem locum Apostolus Paulus in epistola ad Galatas de ecclesia interpretatur, quæ antea erat quoddam desertum. *Gal. 4.*

Psal. 28. De hoc deserto ait propheta in psalmo: Vox Domini concutientis desertum. Vox hæc Domini est Apostolorum prædicatio, quæ gentiũ populum percussit, vt salubriter ad pœnitentiam conuerteretur. Est enim vox Domini quasi malleus conterens petram, vt asserit Ieremias. Hac voce concussum desertũ aridum floruit quasi liliũ. Veros Christianos cõ *Ierem. 23.*

Cant. 6. parat liliis, de quibus dicitur in Canticis. Dilectus meus mihi, qui pascitur inter lilia. Vt enim nihil speciosius lilio, sic nihil pulchrius christiana nobilitate. Titulus psalmi 44. vbi communis versio habet: Pro his qui commutabuntur, potest verti ex Hebraico. Pro liliis. Quod idem est: gẽtes enim ad Christum conuersæ lilia appellantur.

Gloria Libani data est ei.] Nihil erit pulchrius, feracius, & gloriosius ecclesia Christi, quæ antea erat inuium & sterile desertum.

desertum. Habebit enim gloriam Libani, & pulchritudinem Charmeli & Saron. Per Libanum intelligitur templū Salomonis, quemadmodum apud Zachariam capite vndecimo, & apud Ezechielem capite decimo septimo, vt ibi satis prophera exprimit. Per Charmelum & Saron intelligitur Iudæorum populus, vt capite 33. explanauimus. Voluit ergo Esaias significare omnem candorem, & Dei cultum, & scripturarum scientiam & cognitionem, & fructuum spiritualium fertilitatem, & abundantiam, omnem gloriam & pulchritudinem, & omnes denique virtutes auferendas esse à synagoga, & dandas ecclesiæ. Id significauit Christus Iudæis dicens: Auferetur à vobis regnum, & dabitur genti facienti fructus eius. *Matt.21.*

Ipsi videbunt gloriam Domini.] Hoc est, Christiani videbunt filium Dei inter eos habitantem, & gloriam eius. Videbunt eum facientem miracula, suumq; diuinum numen significantem. Hoc ita impletum esse ostendit iis verbis D. Ioannes: Verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus gloriā eius, &c. Veri fideles charitate illuminati Christum videbant non solùm oculis corporis, sed oculis fidei, charitate formatæ. Infideles verò, quamuis oculis corporis Christum aspicerent, eum tamen animo non intuebantur: ideò eum nō vidisse dicuntur. Eam ob causam dicebat Christus discipulis suis: Beati oculi qui vident quæ vos videtis. *Ioan.1.* *Matt.13.* Infideles omnes cæci sunt, & non solùm infideles, sed etiam multi ex fidelibus laborant animi cæcitate, qui sceleribus cōtaminati in tenebris versantur: qui quamuis habeant lumen fidei, tamen quoniā hæc fides est mortua, nec habent ignem charitatis, inter cæcos numerantur. Anima nostra est lāpas, oleū est amor Dei, aqua est fides. Et vt lāpas sine oleo extinguitur, quāuis aquā contineat, & extincta lampade tota domus obscura manet, tenebrisq; circūfusa, sic anima charitate destituta, quāuis habeat fidē, amittit ignē & claritatem, atq; ita manens homo cæcus iacet in obscuritate & caligine. *Simile.*

Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate.] Sensus est: Qui antea opera Dei non faciebatis, quòd manus habereris lāguidas & remissas, erigite eas, & roborate, atque ad virtutis actiones extēdite. Et qui erroribus & superstitionibus claudicabatis, estote fortes, via recta incedite & ad veram Dei gloriam tendite. Qui in via veritatis errant, claudi dicuntur. de quibus dicitur in Psal. Claudicauerūt à semitis suis. Videtur propheta alludere ad certandi rationem, fit enim *Psal*

nim nonnunquam vt pugnare volentibus brachia ac manus ob nimium timorem langueſcãt, & genua ipſa debilitentur. Hortatur igitur eos ad recipiendũ animũ, vt intrepidi imitẽtur ſtrenuos milites, vt brauium conſequantur. Ita Apoſtolus Hebræis, Remiſſas manus, inquit, & ſoluta genua erigite, & greſſus rectos facite pedibus veſtris. *Hebr.12.*

Dicite: puſillanimes confortamini.] Poſtquam confortaueritis manus veſtras diſſolutas, & genua debilia roboraueritis, alios ad eandem fortitudinem hortamini, & dicite puſillanimis vt confortentur, & ad virtutem accingantur. Perpẽde, Non dicit: Vos iacentes in vitiis alios ad virtutem excitate: ſed, ſurgite à vitiis incumbite fortiter in virtutes, & ſic cõcionamini, & alios ad eaſdem virtutes ſectandas admonete. Nam quamuis oratores omnes dicendi artificio facilè ſupetes, quid tibi prodeſt ad beatitudinem conſequendã, ſi nolueris à ſceleribus ſeiungi, & à vitiis ſeparari? Hac eſt cauſa cur multi concionatores non perſuadeant, cùm dicant aptè ad perſuadendum, quia ſunt ab omni charitate virtutiſque actionibus deſtituti. Vt enim nihil prodeſt militibus oppugnare vrbem multo puluere ſulphureo, ſi machinæ, quas noſtri arcabuzes & bombardas vocant, nõ habeant pilas, quas proiiciant, quibus muros contundant & euertant, & hoſtes interficiant, quia tunc nihil aliud efficiunt, quàm conſumere puluerem fruſtra, & aërem ſonitu implere. Sic concionatores nec muros ſuperbiæ auditorum, nec pinnas vanitatis eorum euertunt, nec animi hoſtes vulnerant, nec denique aliquid perſuadent, quia ſunt à virtute nudati. Concionari ſine bonis operibus, eſt vrbem oppugnare ſine pilis, eſt conſumere verba, replere aërem tonitruis & clamoribus, & tandẽ nihil efficere. Menander dicebat, vt refert Plutarchus in Politica ad Traianum mores dicentis eſſe qui perſuadeant, non verba. Quanquam Plutarchus dicat rethoricam, etiam ſi non ſuadendi ſit opifex, eſſe tamẽ adiutricem, quod nos etiã fatemur; dicit enim hic Eſaias, vt virtutem amplectamur, & ſic alios ad eandem cohortemur. *Similitudo.*

Ecce Deus noſter vltionem adducet retributionis, Deus ipſe veniet, & ſaluabit nos.] Veniet Chriſtus Deus, & adducet vltionem & ſalutem: iis qui eum receperint, ſalutem: illis autem, qui in ſua infidelitate manere voluerint, vltionẽ. Huc pertinent verba eiuſdem Prophetæ, quæ ſupra explauimus cap. 8. Erit vobis in ſanctificationem, in lapidẽ autem offenſionis & petrã ſcandali duabus domibus Iſraẽl.

Tunc

Tunc aperientur oculi cæcorum.] Cùm Christus, inquit, in mundum venerit, aperiet oculos cæcorum, & lucem nõ videntibus reddet. Hoc & omnia alia miracula, quæ sequuntur, fecit Christus Deus noster. Et subindicauit hoc caput de seipso intelligi, cùm interrogatus à discipulis Ioan. Baptistæ, vtrum esset Messias in lege promissus, respondit, vt est apud Matthæum: Euntes renunciate Ioanni quæ auditis & videtis: Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, &c. Ac si diceret: Ego sum ille, quem dixit Esaias propheta, hæc signa facturum esse. Voluit Christus non verbis, sed operibus probare se esse Messiam. In Dialectica Aristotelis sunt multa loca à definitione, à diuisis, à coniunctis, à repugnantibus, & multa alia. In Dialectica Christi vnicus est locus, nimirum ab operibus. Hæc miracula impleta sunt tunc corporaliter, sed quotidie spiritualiter adimplentur, cùm qui prius cæcũ habebant intellectũ, splendore veritatis illuminentur, & ipsam veritatem aspiciant, de quibus ait D. Paulus: Eratis aliquando tenebræ, nũc autem lux in Domino Et qui ad verbũ Dei surdas aures habebant, libenter audiant. Et qui in peccatis iacebant, iam currant, vt brauium comprehendant. Et qui muti erant, nunc de peccatis suis confiteantur. Et cùm Christus hæc miracula corporaliter fecit, voluit etiam significare hæc spiritualia. quæ per illa intuebantur. Aperuit cæcorum oculos, vt ostenderet hoc facto fore, vt insipientium cęcarumq; gentium, quę Deũ nesciebant, animos illuminaret luce sapientiæ, & ad cælestia contemplanda interiores oculos aperiret. Verè enim cæci erant omnes idolorum cultores, qui cœlestem splendorẽ non considerantes, tenebris ignorantiæ circumfusi, deos falsos & commentitios colebant, & vero Deo contempto ad res creatas conuertebantur. *Matt.11.* *Eph.5.*

Quia scissæ sunt in deserto aquæ.] Hoc est, quia in ecclesia, quæ quondam desertum fuerat, erumpẽt aquæ salutaris baptismi. & torrentes ac fluuij gratiæ, & euangelicæ doctrinæ. Alludit Propheta ad aquas illas, quæ in deserto de petra virga Moysi percussa fluxerunt. Quę omnia gerebant figuram eorum, quæ postea futura erant, & quæ completa esse nos asseueranter affirmamus, & firmissimè credimus. D. enim Paulus inquit, omnia illa in figura contigisse, & petram illã esse Christum, ex cuius latere lancea percusso fluxerunt aquæ, quibus ablueremur. Ait igitur Esaias fore, vt ecclesia, quæ olim fuerat aridum desertum, abundaret aquis, de quibus *Exod.17.* *Num.20.* *Psal.77.* *1.Cor.10.*

bus supra dixerat cap. duodecimo. Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Vbi poteris videre ea, quę ibi hac de re fusè annotauimus.

In cubilibus in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & iunci.] Hoc est, in animis hominum, vbi antea habitabant scelera, errores, superstitiones, cæteręq; pestes, quæ veluti feræ immanes, homines euaserant, habitabunt fides, spes, charitas, prudentia, tẽperantia, cæteræq; virtutes. Anima, quæ prius fuerat indomitorũ appetituũ & scelerum diuersoriũ, erit sanctarum cogitationũ & virtutum domiciliũ & receptaculum. Per dracones vitia, per virorem iunci & calami virtutes intellige. D. Gregorius in Ezechielem homil. 13. per calamum pulchrum & sonorum intelligit euangelicos concionatores, per iuncum verò auditores euangelij: Vt sit sensus: Gentilitas quæ ante Iesu Christi aduentum erat veluti quædam superstitionum mercatura, recepta fide erit schola quædã admirabilis & pulchra euangelicę veritatis.

Et erit ibi semita, & via sancta vocabitur.] In ecclesia erit Christus, qui dicit de seipso: Ego sum via, veritas, & vita: Nemo venit ad patrem nisi per me. Ac si diceret: Si volueritis ad patrem cœlestem ire, ego vos ducam. Christus nõ solùm est via per quam ambulare debemus, vt ad patriã ascendamus, sed etiã ipse iuit ad patrem, & secum omnes eum sequentes ad illum perducit. Ait enim: Vado ad eum qui misit me. Cùm Christus sit caput nostrũ, vt Apostolus asserit, quæ proportio est Christum ascendere ad cœlũ, nos verò ad infernũ descendere? quò tendit caput, eò tendere debẽt omnia membra. Eamus cũ capite nostro, ascendamus cum Christo, qui ait: Vado ad patrem. Et eamus per eũ, qui est via, quæ est in ecclesia, & sancta vocatur. Vnus ex erroribus in quibus homines versantur, est existimare esse in mundo res firmas & stabiles. Si nihil in mũdo stat, si nihil consistit, si omnia cõtinuò currunt, qui fieri potest, vt sit status id quod nunquam stat? Homo, inquit Iob, fugit velut vmbra, & nunquã in eodẽ statu permanet. Perpende obsecro. Non dicit: Homo mouetur, sed fugit, vt eius motus velocitatem significet. Neque dicit, fugit: vt corpus aliquod solidum, sed vt vmbra, quia nihil est inconstantius, nihil leuius, nihil fugacius. Et Dauid, In imagine, inquit, pertransit homo. Non dicit transit, sed pertransit, nec dicit in substantia, sed in imagine. Et Apostolus: Præterit, inquit, figura huius mundi. Non ait substantia, sed mundi figuram, vmbram, & imaginem præterire. Et

Ioan. 14.
Ioan. 16.
Ephe. 5.
Col. 1.
Iob. 14.
Psal. 38.
1. Cor. 7.

Et Dauid: Dies mei sicut vmbra declinauerunt. Neminem vnquam interroges quot annos habeat, sed quot annos desinat habere. Diuus Augustinus hęc verba scripta reliquit: Res cùm crescunt, & tendunt esse, quò magis celeriter crescunt vt sint, eò magis festinant vt non sint. Et D. Gregorius, Viuere, inquit, est à vita transire. Vnde dicebat Seneca: Quicquid vides, currit cum tempore, nihil firmum & stabile. Cũ igitur vita nostra sit quidam transitus & cursus, nónne melius ibimus per viam, quæ ducit ad æternam beatitudinem: quàm per desertũ & solitudinẽ, & per lucos ad infernum tendentes? Christus est via ducens ad gloriam immortalẽ. Hoc non possumus negare. Ipse, qui est veritas, hanc veritatẽ affirmat. Ego, inquit ille, sum via. Cur hãc viam relinquimus, & in desertis, hoc est, in peccatis & flagitiis aberrantes versamur? Errauerũt & solitudine, & inaquoso, ait diuinus vates, & viã ciuitatis non inuenerunt. Non eam inuenerunt, quia eam quærere non curarunt. Quærite, ait Christus, & inueni etis. Quęramus igitur hanc viam, & ambulemus per eã, quoniam hæc est via quæ ducit ad Bethsames, de qua loquũtur, literæ diuinæ in primo libro Regum. Remittẽtes Philistini arcam Domini in locum suum quam ob Iudæorum peccata cęperant, posuerunt eam in plaustro, cui iunxerunt duas vaccas, quæ lactabant vitulos, eos autem domi concluserunt, & ait ita scriptura: Ibant autem in directum vaccę per viã, quæ ducit Bethsames: & itinere vno gradiebãtur pergẽtes & mugientes & non declinabant nec ad dexteram, nec ad sinistram. Bethsames significat domum solis. Hæc est cœlestis illa gloria, domus illius solis sempiterni, qui homines illuminat, qui lucę sua sanctorum animas in oris illis beatissimis & immortalibus diuinitus illustrat & inflammat. Quæ sunt hæ vaccæ, quę nõ recedunt à via ad gloriã ducente, quæ arcam, vbi erat diuina lex, secum portant, nisi illi qui sanctũ euangelium secum portantes, & secundum illud viuentes. nullis esurientium filiorum mugitibus à Dei obsequio reuocantur, nullis humanis negocijs impediuntur, sed per Christum veram viam ad cœlestem patrem festinantes currunt? Fœlices animæ, quæ nec ad dexteram declinant, neque ad sinistram sed ad cœlestem domum rectè & celeriter tendunt, ad comprehendendum premium illud, ad quod diuus Paulus festinabat, ita inquiens: Quæ quidem retrò sunt obliuiscens: ad ea verò quæ sunt priora extendens me ipsum ad destinatum persequor, ad brauium supernæ vocationis Dei in Christo

Psal.101.

Ioan.14.

Psal.106.

Matt.7.

1.Reg.6.

Christo Iesu. Vide ardens desiderium, quo Apostolus currebat ad gloriã consequendam, qui adhuc non accedens, iã se ipsum extendebat eorum mors, qui ad rem ipsam dilectã nondum pedibus accedentes, tanto eius amore flagrant, vt ad eam præ feruenti desiderio brachia & manus extendant. Via hæc, qua Apostolus currebat, ac qua nos currere debemus, Christus est Deus noster. Et hæc est via sancta, quam hoc in loco Esaias in Ecclesia esse asseueranter affirmat.

Non pertransibit per eam pollutus.] Sic in Apocalypsi Diui Ioannis: Non intrabit in eam aliquid coinquinatum. Quanquam illa particula, eam, potest ibi referri ad ecclesiam triumphantem. *Apoc.22.*

Et hæc erit directa via vobis.] Nempe Christianis veram pietatem colentibus. Nam infideles hac via non ambulant, neque illi qui sunt sceleribus adstricti, quorum multi in inferno cruciati dicebant: Errauimus à via veritatis, vt literæ diuinæ in libro Sapientiæ memoriæ prodiderunt. *Sap.5.*

Non erit ibi leo.] Hac via, quæ est Christus, non ambulabit diabolus, nec eius ministri: sed ambulabunt per eam qui liberati fuerint, nimirum à peccatis, & per Christum redempti. Per leonẽ intellige diabolum, de quo ait D. Petrus: Aduersarius vester diabolus, tanq̃ leo rugiens circuit, quærens quem deuoret. Per malas bestias, infideles, cæteroscq; homines impios & flagitiosos diaboli satellites & ministros. *1.Petr.5.*

Et venient in Sion cum laude.] Id est, ad Ecclesiam, de qua ait D. Paulus in epistola ad Hebræos: Accessistis ad Sion montem & ciuitatem Dei viuẽtis Ierusalem cœlestem. Hæc omnes recipit, qui ad fidem conuertuntur, qui mentis oculis veritatem aspicientes, & errores ac scelera à quibus liberati sint contemplantes, gaudio perfunduntur. Appellatur hoc gaudium sempiternum, quia incipiens hic per gratiam, in cælesti patria perficitur per gloriam, vbi sine fine manet. Vel per Sion intellige ecclesiam triumphantem, vbi beati Deo fruuntur, & æterno gaudio replentur. De iis locutus est supra Esaias capite 25. & diuus Ioannes in Apocalypsi capite vigesimo. Iudæi nostri temporis totum hoc caput ad liberationem à captiuitate, in qua modò detinentur, referendum existimant, & hic se xcentas nugas & nænias, vt solent cæci homines in medium proferunt. *Hebr.12.*

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXV.

Et erit

Erit ibi semita, & via sancta vocabitur.] Pro ibi, scribendum est, tibi. Et ita habent nonnulli codices Nã in Hebraico est iam, quæ dictio aduerbium est, & non pronomen. Pro semita in Hebraico est masiul, quod vocabulum significat viã strictam. Hæc est illa, de qua ait Christus: Arcta via est quę ducit ad vitam. Eam prædicit Esaias vocandam esse sanctam. Fortasse per viam intelligit præceptorum custodiam, de qua ait Dauid: Viam mandatorum tuorum cucurri. Per semitam verò cõsiliorum obseruationem, de qua ait idem Propheta: Dirige me in semita recta propter inimicos meos. Et paulò post in hoc eodẽ nostro capite, vbi nostra versio, quã vulgatam appellamus, habet: Et hæc erit vobis directa via. Potest verti ex Hebræo: Et ipse cũ eis ambulabit in via. Verbũ enim halac, quod hic ponitur, significat ambulare, vt in Psalmo 103. Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini. Est igitur sensus: Christus non solùm est via, sed ductor ad patriam. Ille est columna illa, quæ Hebræos ad promissionis terrã ducebat. Sed necessariũ est, vt abnegemus nosmetipsos & cruces nostras tollentes, sequamur nostrum ducem, vt eo in æterna patria fruamur. Ipse enim ait: Qui vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucẽ suã & sequatur me. Matt. 7. Psal. 118. Psal. 26. Matt. 16.

Argumentum Capitis XXXVI.

Obsessa ab Assyriis Hierosolyma, misit Sennacheribus ad regem Ezechiam Rapsacem hominem superbum & impiũ, qui & Ezechiæ & cæteris Iudæis tristè excidium minaretur, nisi se & ciuitatem traderẽt, & ad Sennacheribum supplices accederent. Narrat Esaias hanc historiam, quoniam huius obsidionis, & Iudæorũ liberationis sæpe meminerat, vt omnes intelligerent vera fuisse ea, quæ literis mãdauerat, & hac de re vaticinatus fuerat.

CAPVT XXXVI.

Et factũ est in quartodecimo anno regis Ezechiæ, ascendit Sennacherib rex Assyriorum super omnes ciuitates Iuda munitas, & cepit eas. Et misit rex Assyriorum Rapsacem de Lachis in Ierusalem ad regem Ezechiã in manu graui, & stetit in aquæductu piscinæ superioris in via agri fullonis. Et egressus est ad eum Eliachim filius Helchiæ, qui erat

erat super domum: & Sobna scriba & Ioahæ filius Asaph à commentariis. Et dixit ad eos Rapsaces, Dicite Ezechiæ. Hæc dicit rex magnus rex Assyriorum: Quæ est ista fiducia qua confidis, aut quotō filio vel fortitudine rebellare disponis? Super quem habet fiduciam, quia recessisti à me? Ecce confidis super baculum arundineum confractum istum, super Ægyptum, cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum eius, & perforabit eam. Sic Pharao rex Ægypti omnibus qui confidunt in eo. Quod si responderis mihi, in Domino Deo nostro confidimus. Nonne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria, & dixit Iudæ & Ierusalem, Coram altari isto adorabitis? Et nunc trade te domino meo regi Assyriorum, & dabo tibi duo millia equorum, nec poteris ex te præbere ascensores eorum. Et quomodo sustinebis faciem iudicis vnius loci ex seruis domini mei minoribus? Quod si confidis in Aegypto, in quadrigis & in equitibus, & nunc nunquid sine Domino ascendi ad terram istam, vt disperderem eam? Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, & disperde eā.

EXPLANATIO.

4. Reg. 18. 2. Par. 32. Hęc historia narratur lib 4. Regum, & 2. Paralipomenon, vbi eā poteris plenissimè videre. Hic rex Ezechias fuit filius Achaz regis Iudæ hominis impij, qui regia dignitate ad suum exitium & deformitatem abusus, à vera religione & virtute penitus aberrauit, & deprauatissimis morib⁹ & opinionibus omnem vitæ rationem peruertit. Et quanquam talis esset pater, fuit tamen filius pius & rectus, non solùm domi præclarus, sed etiam foris admirandus, virtutumque maximarum gloria præstantissimus Cùm autem Sennacheribus Assyriorum rex cædem immanissimam Iudæis, eorúmque nomini obscuritatem moliretur, cepit omnes ciuitates Iudę, excepta Hierosolyma, quę vnica stabilis & inuicta permāsit. Et ex quadā ciuitate, quam expugnauerat, quæ appellabatur Lachis, misit ducem Rapsacem cum magno exercitu ad regem Ezechiam, qui Hierosolymę principatum gerebat, vbi ea facta fuerunt, quæ hoc in loco narrantur. Per Sennacheribum regem impium & elatum, intelligitur diabolus, qui expugnatis vrbibus Iudæ, solam Hierosolymā, quæ est vera Christi ecclesia, vincere non potuit. Quamuis enim ecclesia sit oppugnata, expugnari tamē nullatenus potest, quoniā regnat in ea sanctissimus rex ille verus Ezechias Christus Deꝰ noster, qui eam ab hostibus defendit, quī eā non deserit, qui

Matt. 28. ait: Ego vobiscū sum omnibus diebus vsq; ad cōsummationē seculi. Hęc autē oppugnatio fuit typus tētationū, quibus exercen-

exercentur Christiani. Hostes, qui nos conturbant, sunt diabolus, mũdus, & caro. Qui verò ecclesiã magnoperè euertere conantur sunt hęretici, qui eã frustra ad vastitatẽ vocãt. Stat enim ecclesia firma & constans, quã Paulus Apostolus domũ Dei appellat, columnam & firmamentum veritatis. Hæc est inexpugnabilis ob inuiolabilem dogmatum certitudinem, & præsidem eius Spiritum sanctum, cuius numine gubernatur. Hęc est nauicula illa, de qua loquitur euangelium, quę licet oppugnaretur fluctibus, non fuit tamen vnquam submersa, quoniam erat in ea Christus, qui eam gybernabat. Hęc est arca illa Noe, quæ aquis diluuij obrui nõ potest, imo quanto aquę magis crescebant, tanto ipsa magis eleuabatur, & cœlo appropinquabat. Et quemadmodum soli illi, qui erant in arca, salui fuerũt, sic, victis omnibus soli illi qui erãt Hierosolymæ cum Ezechia, fuerunt erepti, & victoriam consecuti Hęc denique est illa ciuitas, aduersus quam ait Christus fore, vt inferorum portę, hoc est, hęreticorum impia dogmata & errores nunquam præualeant. *Matt. 8.* *Gen. 7.*

Rapsacem de Lachis.] Hunc Rapsacem dicunt nonnulli fuisse filium Esaiæ prophetæ, aut saltem Iudæum, sed qui à Iudæis defecerat, quoniam linguam Hebraicam callebat. Alij dicunt eum fuisse Samaritanũ. *D.* Cyrillus in dialogo de adoratione & cultu in spiritu, eum Babylonium vocat. Lachis ciuitas erat in tribu Beniamin, non longè à Hierosolyma. Causa autẽ cur Sennacheribus misit Raspacẽ Hierosolymam, ipse autem non venit, fuit quia capta ciuitate illa profectus est in Aegyptũ oppugnatũ Pelusiũ, vt Iosephus scriptũ reliquit.

In manu graui.] Id est, cũ magnis copijs, vt Iudæos terreret.

In aquæductu piscinæ superioris.] De hac piscina locuti sumus capite 7.

Et egressus est ad eũ Eliachim.] Hic est ille Eliachim, cuius in visione vallis Sion, suprà Esa. meminit. Hic verò Sobna non videtur esse ille, de quo in eodem capite loquitur Propheta. Nã ille erat præpositus tẽpli, hic vero scriba, hoc est, legisperitus, aut qui operam dabat sacris scribendis & interpretãdis.

A commentariis.] Id eũ, qui iussu regis commentaria rerum gestarum scribebat.

Dicite Ezechiæ.] Non dicit, dicite regi, sed Ezechiæ. Vide superbi hominis insolẽtiam. Etiam modo loquendi regem cõtemnebat, & indignum regia dignitate iudicabat.

Ecce confidis super baculum arundineum.] Fallum & commẽtitium est. Nam Ezechias rex fuit vir omni virtute & pie-

tate præstanti, & nunquam in Aegypto spem ac fiduciam suam collocauit. Sed ex hoc mendacio Rapsacis nonnullã de promimus vtilitatẽ. Comparauit enim hominũ auxiliũ baculo arũdineo contracto, cui si innixus fueris, vulneraberis.

Ierem. 17. Talis est Ægyptus, talis est mundus, talis Pharao, hoc est diabol?: qui enim mũdo fidit, diabolo seruit. Maledictus homo, ait Ieremias, qui confidit in homine, & ponit carnẽ brachiũ suum, & à domino recedit cor eius. Omnis nostra spes & fiducia est in Deo figenda & collocanda. Ait enim eodẽ loco idem Propheta: Benedictus vir qui confidit in Domino, & erit dominus fiducia eius. Aspicis hic quemadmodũ ex malis quæ sacra scriptura cõmemorat, possimus bonũ percipere.

Similc. Vt enim in aurificis officina etiã sordes & scobes prosunt, sic in sacra scriptura etiã ex peccatorũ erratis possumus vtilitatẽ aliquam colligere. Tota hæc Rapsacis oratio eò tẽdit, vt Israëlitico populo persuadeat fore illi vtile, si se Sennacheribo tradiderit. Obiicit vanam regis in Aegypto fiduciam, perfidiã, à Deo defectionẽ, obsessorũ famem, sui regis victoriam & potentiam. Itaque excellentem eloquentię speciem adumbrauit, sed mendaciis & impietatibus innixus.

Nonne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria.] Considera imprudentis & scelerati hominis calumniam, vertit vitio regi sancto id, propter quod ipse veram laudem fuerat consecutus. Sancte quidem & iuxta Dei legem abstulerat Ezechias altaria idolorum, vt errore sublato, deleta superstitione & idololatria coleretur verus Deus in templo sancto suo. Hinc colliges quãta cæcitate laborent impij, quantisque tenebris obscuratum habeant intellectum, ñ præsertim qui te odio prosequuntur, qui non solum falsis criminibus, te ad inuidiam vocant, sed etiam virtutis actiones, quibus das operam, damnant, & falsis vitiorum nominibus appellant, & quanto maior est tuæ integritatis opinio, tanto acrius eam extinguere conantur. Sed quemadmodum ignis in aquam coniectus statim restinguitur & refrigeratur, sic falsum vitium in viram integram & laudabilem proiectum illico euanescit & extinguitur.

Similc.

Coram altari isto adorabit.] Id est, in templo Salomonis.

Non poteris ex te præbere.] Vult Hebræos terrere, ostendens eorum paucitatem, quasi dicat: Cũm tanto paruo muniaris exercitu ô Ezechia, vt ne duo quidem milia equitum habeas, quo pacto existimas posse regi potentissimo resistere? Non intelligebat impius plus valere piorum preces, quàm

quàm impiorum vires & copias.

Dominus dixit ad me.] O impudentiam inauditam. Non veretur impius asserere esse se missum à Deo ad ciuitatẽ sanctam delendam. Hoc ideò dixit, vt Iudæorum animos confringeret, vt omnem fiduciam, quam in Deo ponebant, amitterent.

Et dixit Eliachim, & Sobna, & Ioabe ad Rapsacem: Loquere ad seruos tuos Syra lingua, intelligimus enim. Ne loquaris ad nos Iudaicè in auribus populi qui est super murum. Et dixit ad eos Rapsaces: Nunquid ad Dominum tuum, & ad te misit me Dominus meus, vt loquerer omnia verba ista, & non potius ad viros qui sedent in muros, vt comedant stercora sua, & bibant vrinam pedum suorum vobiscum? Et stetit Rapsaces, & clamauit voce magna Iudaicè, & dixit: Audite verba regis magni, regis Assyriorum. Hæc dixit rex: Non vos seducat Ezechias, quia non poterit eruere vos, & non vobis tribuat fiduciam Ezechias super Domino dicens: Eruens liberabit nos Dominus: Non dabitur ciuitas ista in manu regis Assyriorum. Facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, & comedite vnusquisque vineam suam, & vnusquisque ficum suam, & bibite vnusquisque aquam cisternæ suæ, donec veniam & tollam vos ad terram, quæ est terra vestra: terram frumenti & vini, terram panum & vinearum. Nec conturbet vos Ezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Nunquid liberauerunt dii gentium vnusquisque terram suam de manu regis Assyriorum? Vbi est Deus Emath & Arphat? Vbi est Deus Sepharuaim? Nunquid liberauerunt Samariam de manu meâ? Quis est ex omnibus diis terrarum istarum, qui eruerit terram suam de manu mea, vt eruat Dominus Ierusalem de manu mea? Et siluerunt, & non responderunt ei verbum. Mandauerat enim rex dicens: Ne respondeatis ei. Et ingressus est Eliachim filius Helchiæ, quæ erat super domum, & Sobna scriba, & Ioabe filius Asaph à commentariis ad Ezechiam scissis vestibus, & nuntiauerunt ei verba Rapsacis.

Loquere ad seruos tuos Syra lingua.] Timebant ne fortè populus qui erat in muris, intelligens verba Rapsacis caderet animo, & falsis terroribus commotus se illi traderet. Ideo vólebant, vt ipse loqueretur lingua Syriaca, quam populus nõ intelligebat.

Vt comedant stercora sua.] Vrgente fame in obsidione.

Non seducat vos Ezechias.] Ezechias suos hortabatur, vt Deo fiderent: impius autem Rapsaces illis persuadere conabatur, ne in Deo fiduciam collocarent, qui eos liberare non posset. Vide blasphemiam hominis scelerati. Ezechiæ

virtutem dolum appellat, cùm id quod Rapſaces dicerét, merus dolus eſſet. Eodem modo Pharao cùm Moyſes iuſ-
Exod.5. ſu Domini vellet liberare Hebræos à ſeruitute Aegyptiaca, in hæc verba prorupit: Opprimantur operibus Hebræi, & impleant ea, vt non acquieſcant verbis mendacibus. Verba ſancti Moyſi vocabat mendacia.

Facite mecum benedictionem.] Pro quo legitur in 4. libro
4.Reg.18. Regum: Facite mecum quod vobis eſt vtile, hoc eſt, quod vobis profit, & ſit in benedictionem veſtram, & egredimini ad me. D. Cyrillus citans hunc locum in lib. de adoratione & cultu in ſpiritu, legit in hunc modũ. Si vultis benedici, egredimini ad me. Ergo facite mecũ benedictionẽ, & egredimini ad me, idẽ eſt ac ſi diceret: Si vultis eſſe fœlices, egredimini ex ciuitate, & venite ad me. Vide impuri hominis dolos. Promittebat Hebræis benedictionem & fœlicitatem, ſi ſe illi traderent, & ſanctum regem Ezechiam relinquerent. Per Iſraelitas ſanctam ciuitatem colentes ſub præſidio Ezechię, intellige pios Chriſtianos in eccleſia Chriſti cõmorantes, veróque regi Chriſto Ieſu adhærẽtes. Per Rapſacem intellige diabolũ, qui nobis voluptates, delicias, opes, aliaq; mũdi bona, aut potius ludibria promittit, dummodò illi inſignẽ ciuitatem, hoc eſt, animam noſtram tradamus, ad eũ acceda-
mus, & ſummum regem Chriſtum ſaluatorem noſtrũ aſpernemur. At nos ipſos cùm in poteſtate habet, ſeducit ac fallit. Eodem modo Pharao rex Aegypti promiſit multa bo-
Exod.1. na Hebræis, ſi ad Aegyptũ deſcenderent, ſed poſtquam illuc deſcenderunt, detinebãtur captiui ab Aegyptiis, & acerbiſsimè opprimebantur. Surrexit enim, vt ait Scriptura, rex nouus ſuper Aegyptum, qui ignorabat Ioſephum. Vbi aſpicis quàm mobiles & inconſtantes ſint mundi fauores & proſperitates. Diuitię, quas Aegyptij promiſerant Hebręis, eos excitarunt, vt ad Aegyptũ deſcenderẽt, vbi poſtea fuerunt grauiter afflicti, & in acerbis ærumnis verſati. Allicit nos diabolus illecebris quæ nos vndiq; circundant, & tandẽ occidant.
Similitudo. Vt enim hedera arbores complectitur, & poſtea eas ipſo cõplexu arctat & necat, ſic falſa mundi proſperitas blanditur, ſed ipſis blandimentis & illecebris ſtrangulat & perdit. Ea mũdi bona quę Rapſaces promittebat Hebręis, ſunt hederę, quibus diabolus nos vult in primis cõplecti, & blandè delinire, vt opprimat & aridos reddat, vt ad ignem æternorum cruciatuũ tandem perducat. Et attentè conſidera. Rapſaces obſedit Hieroſolymam, & circundedit eam, ne per aliquam

portam

portam in vrbē victus intrarent. Portæ huius ciuitatis sunt sensus nostri, anima est ipsa ciuitas, quam ita obsidet & oppugnat diabolus, vt in eam per sensus nullius spiritualis victus introëat. Hoc moraliter voluit euangelium significare in eis, quos dæmon cæcos, surdos, & mutos faciebat, vt nec per oculos, neq; per os, neque per aures, aliquid ad obsessam animam spiritualis alimenti ingrederetur. *Luc.11.* *Matt.12.*

Terram panum & vinearum.] In quarto libro Regum præter ea bona quæ hic narrantur, ait scriptura dixisse Rapsacē, & viuetis, & non moriemini. Promiserit nobis diabolus vitam si Christū relinquamus, cùm Christus sit vita, diabolus autē mors & homicida. De se ipso ait Christ? : Ego sum vita, de diabolo autē: Ille homicida erat ab initio. Et D. Ioan. in Apocal. Ecce equus pallidus, & qui sedebat super eum, nomen illi mors, & infernus sequebatur eū. Mortem appellat ipsum diabolum. Quî igitur fieri potest vt separatus à Christo inuenias vitā? Si Christus vita est, quomodo reperies vitā separatus à vita? Quomodo viues, si vitā relinquas, & mortem sequaris? Diabolus est mors & homicida, & tu fugiens vitam vis in domo mortis vitam inuenire, & in domo homicidæ tutus quiescere. Si hominem interroges cur aliena rapiat, cur non obseruet diuinam legem, respondet ideò hoc facere, quia quærit vitam. O hominem insipientem. O responsionem intolerabilem. Quæro vitam. Imò relinquis eam, & mortem amplexaris. Vt enim ille, qui rem in Aquilonari parte existentē it quæsitum ad meridiem, quātò velocius currit, vt eam inueniat, tantò longius fugit ab ea, sic quantò ardentius vitam quæris, tantò longius ab ea separaris. Quære quod quæris, sed non ibi, vbi quæris. Quære vitam, sed in eo qui est vita. Quomodo erit vita in regione mortis? quantò plus ad eam regionem cucurreris ad vitam consequendam, tantò distantius te è vita seiunges? Quære Christum, & inuenies vitam. Sic dicitur in Psalmo: Quærite Dominum, & viuet anima vestra. Si vita est eum quærere, quid erit illum inuenire, eo frui, eumque in æterna gloria semper aspicere & contemplari? *4. Reg.18.* *Ioan.14.* *Ioan.8.* *Apoc.6.* *Simile.* *Psal.68.*

Mandauerat enim eis dicens: Ne respondeatis ei.] Eam ob causam præcipiebat Ezechias, ne Iudęi respōderent blasphemāti, vt eū ad maiores blasphemias non prouocarent. Confidera iusti regis pietatē & sanctū propositū. Nam vt aqua frigida in feruentē ollam iecta eā deprimit, feruorēque refrigerat, sic silentiū aduersarij itā mitigat & placat. Vnde scri- *Simile.* *Eccl.8.* *Psal.38.*

ptũ est in Ecclesiastico: Non incẽdas carbones peccatorum. *Psal.140.* Et in psal. dicitur: Cũ confiteret aduersum me peccator, ob mutui & humiliatus sum, & silui à bonis. Et alio in psal. Po *Prou.26.* ne Domine custodiã ori meo, & ostium circunstantiæ labiis *Rom.12.* meis. Et in Prouer. Ne respondeas stulto, ne efficiaris ei similis. Et Paul. in epist. ad Ro. Non vosmetipsos, inquit, defendentes charissimi, sed date locum iræ: scriptum est enim: Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus. Epictetus in hunc modum ait: Si quis ad te deferat: Ille de te malè dicit, ne excuses quę dicantur, sed respondę: Ignorat ille & alia quæ mihi adsunt mala, alioquin non sola hæc diceret. *Simile.* Hæc ille. At multi sunt, qui vno verbo læsi sexcẽta conuicia regerunt. Vt enim porticus Olympię artificio quodã vocem emissam septies reddebat, quam ob causam heptaphorõ appellabatur, quòd non semel vt echo, sed septies accceptã vocem referret, sic multi vno verbo lacerati maledictis aërem implent, nec faciunt finem contumelias iaciendi. Non sic Ezechias rex illustrissimus, sed iniuriis & blasphemiis Rapsacis lacessitus toleranter eas & patienter tulit, & non solum non respondit, sed etiam ne alij responderent præcepit.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXVI.

Ioahe filius Asaph à commentariis.] Pro à commentariis in Hebræo est ha mazchir in genitiuo, hoc, est, commentariensis. Quidam existimant à comunentariis & commentariensem idem esse. Est autem commentariensis profectus carceris, Ideò dictus cõmentariẽsis, quia vinctos in commentariũ refert. Et erit C. de iis, quos tenet carcer incluſos, vbi hæc verbâ habentur: Ante trigesimum diem semper commentariensis ingerat numerum personarum, varietatem delictorũ, classorum ordinem, ætatemq; vinctorum. Meminit Vlp. ff. de pœnis. Quidam commentariensem siue à cõmentariis eũ esse putant, qui delinquentiũ commentarios scribit, vt in iudicio criminũ subseruiat. Ego existimo hoc in loco à commentariis eũ esse, qui commentaria & annales scribit, ne memorabiliũ rerum scituq; dignissimarũ memoria sensim obscuretur & cõsumatur. Verbũ enim zachar, à quo hæc dictio deriuatur, significat in memoriam redigere & recordari, vt Ionæ 2. Domini recordatus sum. Vndè zecharon significat historiam & memoriam. Nam historia, vt ait Cic. est vita memoriæ:

memoriæ: significat etiam annales & commentaria, quæ sunt historiæ succinctæ & breues, vt commentaria Cæsaris. Hinc per additionē ן in principio fit hoc nomē mazchir, quod significat eum qui scribit annales & commentaria rerum gestarum & factorum insignium, eaq; mandat literis, vt vigeant memoria omnium seculorum.

Quæ est ista fiducia qua confidis? aut quo consilio, vel fortitudine rebellare disponis?] Potest etiam ita verti ex Hebræo: Quæ est fiducia hæc cui fidisti? Dixi, certè in verbo labiorum: sed consilio & fortitudine opus est ad prælium. Vt sit sensus: Tu, inquit Rapsaces, tu Ezechia cui rei fidis? sine dubio precationibus tuis: sed falleris, nam ad bellum gerendum consilio & fortitudine opus est, non autem precibus. Vide quemadmodum impij irrideant precationes, quas viri iusti ad Deū fundunt, quæ multò plus valent, quàm omne iniquorū consilium & robur.

Et quomodo sustinere poteris faciem iudicis vnius loci.] Pro iudice poteris vertere ex Hebræo ducem. Et ita vertit Pagninus. Nam in Hebraico est pachah, quod nomen principē & ducem significat. Aggei 1. Filium Salatiel ducem Iuda, &c.

Argumentum Capitis XXXVII.

Mittit rex Ezechias nuntios ad Esaiam prophetam, ab eo petitum vt ad Deum pro ciuitatis ab Assyriis obsessæ liberatione precationes fundat. Promittit Deus victoriam Ezechiæ, cumque per Esaiam consolatur. Interficit Dei angelus Assyriorum exercitū, ipse autem Sennacheribus à propriis filiis morte mulctatur. Quæ in hoc capite continentur, perspicua sunt, ideo non egent magna explanatione.

CAPVT XXXVII.

ET factum est, cùm audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua, & obuolutus est sacco, & intrauit in domum Domini. 4. Reg. 19. *Et misit Eliachim, qui erat super domum, & Sobnam scribam & seniores de sacerdotibus operatos saccis ad Esaiam filium Amos prophetæ, & dixerunt ad eum. Hæc dicit Ezechias: Dies tribulationis & correptionis, & blasphemiæ dies hæc: quia venerūt filii vsque ad partum, & vires*

tus non est pariendi. Si quomodo audiat Dominus Deus tuus verba Rapsacis, quem misit rex Assyriorum Dominus suus ad blasphemandum Dominū Deum viuentem, & exprobrandum sermonibus, quos audiuit Dominus Deus tuus. Leua ergo orationē pro reliquiis, quæ reperiæ sunt. Et venerūt serui regis Ezechiæ ad Esaiā, & dixit ad eos Esaias. Hæc dicetis domino vestro. Hæc dicit Dominus: Ne timeas à facie verborum, quæ audisti, quibus blasphemauerunt pueri regis Assyriorum me. Ecce ego dabo ei spiritum & audiet nuntium, & reuertetur ad terrā suam, & corruere eum faciam gladio in terra sua. Reuersus est autem Rapsaces & inuenit regem Assyriorum præliantem aduersus Lobna. Audierat enim quia profectus esset de Lachis, & audiuit de Taracha rege Aethiopiæ dicentes: Egressus est vt pugnet contra te. Quod cùm audisset misit nuntios ad Ezechiam dicēs: Hæc dicetis Ezechiæ regi Iudæ loquentes. Non te decipiat Deus tuus, in quo confidis dicens: Non dabitur Ierusalem in manu regis Assyriorum. Ecce tu audisti omnia quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quas subuerterunt, & tu poteris liberari? Nunquid eruerunt eos dij gentium, quos subuerterunt patres mei, Gozam & Aran & Reseph & filios Eden, qui erant in Thalassar? Vbi est rex Emath, & rex Arphad, & rex vrbis Sepharphaim, Ana & Ana? Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum, & legit eos, & ascendit in domum Domini, & expandit eos coram Domino Et orauit ad Dominum dicens: Domine exercituum Deus Israël qui sedes super cherubim, tu es Deus solus omnium regnorum, terræ, tu fecisti cælum & terram. Inclina Domine aurem tuam, & audi: aperi oculos tuos, & vide, & audi omnia verba Sennacherib, quæ misit ad blasphemandum Deum viuentem. Verè enim Domine desertas fecerunt reges Assyriorum terras & regiones earum, & dederunt deos earum igni, non enim erant dii, sed opera manuum hominum, lignum & lapis: & comminuerunt eos. Et nunc Domine Deus noster salua nos de manu eius, & cognoscant omnia regna terræ, quia tu es Dominus solus.

EXPLANATIO.

Et factum est cùm audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua.] Solebant Iudæi audita blasphemia vestes scindere. Apud Matthæum inuenies principem sacerdotum vestes scidisse asserentem Christum blasphemasse, cùm Christus veritatem diceret, ipse autem Iudæus in blasphemiā prorumperet. Habes historiā hanc, quæ in hoc capite narratur. 4. li. Reg. c. 19. *Matt. 26.*

Obuolutus est sacco] Considera pij regis religionem & humilitatē: auditis blasphemiis quas impius Rapsaces in Deū

iecerat

fecerat, operuit se veste vilissima, qua animi dolorem indicaret, & Deum ad misericordiam moueret. Et statim in iis mœroribus versatus ad templum Dei cucurrit, vt ibi pias lachrymas, & ardentes precationes funderet. His enim armis impios hostes vincere putabat. Oratio enim in terra habita in cœlum ascendit, & constituta in imis alta pulsat. Oratio humiliantis se nubes penetrat: vt dicitur in Ecclesiastico. Magna est vis orationis, cui nulla locorum interualla sunt impedimento, quæ etiam ore tacente coram Deo clamat. Sic enim dicebat Dominꝰ Moysi Quid clamas ad me? cùm ipse tacitus solo animo oraret. Hoc intelligẽs Ezechias ad precationes confugit, tanquam ad excellentissimum remedium. Et seipsum indignum existimans qui à Deo audiretur, nuntiis ad diuinum vatem missis ei suum periculum significauit, ab eo petens, vt pro afflicto populo oppugnatisque Israëlis reliquiis, Deũ vehementer oraret, quod apud eum magni sint momenti iustorum precationes, non quæ fiuit humanum auxiliũ neglecto diuino, sed in primis à Deo opem tulit. Intelligebat enim rex sanctus omne mundi præsidium absque Deo inutile esse & inane. Eodem modo Iosaphat in ærumnis versatus has voces emisit: Cùm ignoremus quid agere debeamus, hoc solùm habemus residui, vt oculos nostros dirigamus ad te. Nos igitur cùm in pericula & calamitates inciderimus, induimur sacco, quod non solũ Ezechiam, sed etiam regem Niniue fecisse diuinę literę contestantur. Cùm enim ad illum peruenisset verbum de euersione ciuitatis, surrexit de solio suo, abiecit vestimentũ suum à se, indutus est sacco, & sedit in cinere. Ergo & nos deponamus preciosas vestes, abiiciamus fastum, confugiamus ad Christum, ab eo lachrymis & precationibus opem petẽtes, virisque iustis nosipsos commendantes. Ipse nanque ait in psalmo: Inuoca me in die tribulationis, & eruam te.

Ecci.35.

Exod.14.

2.Par.20.

Ioan.3.

Psal.42.

4.Reg.19.

Ad Esaiam filium Amos prophetæ.] Libro 4. Regum vbi hęc narratur historia, scriptum est: Ad Esaiam prophetam filium Amos. Hic verò quoniam ipse ptopheta de seipso loquitur, non se vocat prophetam, sed filium prophetę Ibi autem propheta vocatur, quoniam alter fuit scriptor illorũ librorum: quanquam non desint, qui eos velit Esaię tribuere,

Dies tribulationis & correptionis, & blasphemiæ.] Id est, hoc est tempus calamitatis, quia nobis Assyrii vastitatem minantur, & tempus correptionis, quoniam nos corripiunt & increpant, & tempus blasphemiæ, quoniam in Deum opprobria

bria & conuicia iactant.

Quoniam venerunt filii vsque ad partum.] Sensus est: Quemadmodum mulieres cum fœtus peruenit ad locum partus & ob earum imbecillitatem nasci non potest, maximè torquẽtur, & summis doloribus premuntur, sic nos maximis angoribus afficimur. Vult propheta significare hac translatione, summum periculum, & letalem calamitatem Hierosolymæ imminere.

Leua ergo orationem pro reliquiis.] Ora pro iis paucis, qui relicti sunt. Nam magna populi pars excesit è vita. Hoc dixit vt Esaiam ad pietatis lachrymas excitaret, quò vehementiores precationes funderet.

Ego dabo ei spiritum.] Id est, dabo ei voluntatem relinquẽdi Hierosolymam audito rumore aduentus regis Aethiopiæ contra Assyriam, & redeundi in regionem suam Quod ita effectũ est. Posteà tamen rediit Sennacheribus obsessum Hierosolymam, sed potuerunt Iudæi interea sibi necessaria prouidere.

Reuersus igitur Rapsaces.] Soluta obsidione vertit Sennacheribus exercitũ contra regem Aethiopiæ, quo victo rursus Hierosolymam obsedit & oppugnauit. Cùm igitur profectus esset in Syriam, misit nuntios cum literis ad Ezechiã, vt eum saltem verbis terreret.

Gozam.] Goza est in Mẽdorum regione, vt habes lib 4. Regum cap. 17. Aran & Reseph sunt quædam ciuitates. Filij Edem sunt homines regionem Orientalem colentes.

Libros de manu nuntiorum.] Id est, epistolas de manu tabellariorum.

Ascendit in domum Domini.] Ad assueta arma confugit rex bonus.

Expandit eos coram Domino.] Id est, ante arcam testamẽti. Ideò ait: Domine exercituum Deus Israël qui sedes super cherubim. Nam propitiatorium, quod erat veluti sedes Dei, ex quo Deus dabat responsa, erat super alas cherubim. Ostendit igitur epistolam coram Deo, quasi ostendens illi Sẽnacheribi blasphemias.

Et cognoscant omnia regna terræ.] Confidera regis religionem. Ideò à Deo victoriam aduersus infideles petebat, vt omnes diuinam potentiam intelligerent. Omnia ad Dei gloriam referebat Sic dicitur in Psalmo: Non nobis Domine non nobis sed nomini tuo da gloriam. Quam etiam petitionem videre poteris in libro Iudith capite. 9. Psal. 113.

Et mi-

Et misit Esaias filius Amos ad Ezechiam dicens, Hæc dicit Dominus Deus Israël: Pro quibus rogasti me de Sennacherib rege Assyriorum, hoc est verbum, quod locutus est Dominus super eum: Despexit te & subsannauit te virgo filia Sion. Post te caput mouet filia Ierusalem. Cui exprobrasti, & quem blasphemasti, & super quem exaltasti vocem tuam, & leuasti altitudinem oculorũ tuorum ad sanctum Israël. In manu seruorum tuorum exprobrasti Domino, & dixisti: In multitudine quadrigarum mearum ego ascendi altitudinem montium, iuga Libani, & succidam excelsa cedrorum eius & electas abietes illius, & introibo altitudinem summitatis eius, saltum Charmeli eius ego fodi, & bibi aquam, & siccaui vestigio pedis mei omnes riuos aggerum. Nunquid non audisti quæ olim fecerim ei? Ex diebus antiquis ego plasmaui illud: & nunc adduxi & factum est in eradicationem collium compugnantium, ciuitatum munitarũ. Habitatores earũ breuiata manu contremuerunt, & confusi sunt, facti sicut fœnũ agri, & gramen pascuæ, & herba tectorum quæ exaruit antequam matura fieret. Habitationem tuam, & gressum tuum, & introitum tuum ego cognoui, & insaniam tuam contra me. Cùm furores aduersum me, superbia tua ascendit in aures meas. Ponam ergo circulum in naribus tuis, & frenum in labiis tuis, & reducam te in via, per quam venisti. Tibi autem hoc erit signum: Comede hoc anno quæ sponte nascuntur, & in anno secundo pomis vescere. In anno autem tertio seminate & metite, & plantate vineas, & comedite fructum earum. Et mittet id, quod saluatum fuerit de domo Iuda, & quod reliquum est, radicem deorsum, & faciet fructum sursum, quia de Ierusalem exibunt reliquiæ, & saluatio de monte Sion. Zelus Domini exercituum faciet istud. Propterea hæc dicit Dominus de rege Assyriorum: Non intrabit ciuitatem hanc, & non iaciet ibi sagittam, & non occupabit eam Clypeus, & non mittet in circuitu eius aggerem. In via quæ venit, per eam reuertetur, & ciuitatem hanc non ingredietur dicit Dominus. Et protegam ciuitatem istam, vt saluem eam, propter me & propter Dauid seruum meum. Egressus est autem angelus Domini, & percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia. Et surrexerunt mane, & ecce omnes cadauera mortuorum. Et egressus est, & abiit. Et reuersus est Sennacherib rex Assyriorum, & habitauit in Ninive. Et factum est, cum adoraret in templo Nesroch Deum suum, Adramelech & Sarasar, filii eius percusserunt eum gladio, fugeruntque in terram Ararath, & regnauit Asarhadon filius eius pro eo.

4. Reg. 18. Tob. 1. Eccl. 14.

Et misit Esaias.] Consolatur propheta bonum regẽ nuntians ei victoriam.

Despexit

Despexit te.] Verba sunt Dei alloquentis Sennacheribum, Quasi dicat: De te ô Sennacheribe reportabit victoriam ciuitas sancta, & te contemnet & irridebit. Filia Sion idem est atque Sion, & filia Hierosolymæ atque Hierosolyma, qua de re alio in loco disseruimus. Appellatur autem virgo, quia cœtibus cęteris ciuitatibus falsos deos, sola ea castitatẽ, hoc est, verã religionẽ & cultũ seruauerat. Vel quia à nemine nũc fuerat expugnata. Mouere caput est subsannare & irridere.

Et leuasti altitudinem oculorum tuorum ad sanctum Israël.] Hoc est, extulisti fastum & superbiam oculorum tuorũ aduersus Deum, qui est sanctus Israëlis, quem sanctè colit Israël & cuius nomen in Israële sanctificatur.

Ego ascendi multitudinem montium, iuga Libani.] Verba sunt superbi Sennacheribi dicentis: Ego expugnabo arces & loca minuta arte vel natura, quæ sunt fita in montibus. Ascendi pro ascendam. Significat se capturum esse totam terram Israëlis, præsertim eam, quæ erat circa Hierosolymam, quæ est montosa & difficilis expugnatu, propter montium altitudinem. Per cedros & electas abietes intelligit nobiles & optimates Hierosolymæ.

Introibo altitudinem summitatis eius.] Hoc est, Hierosolymã in Sione monte alto & feraci sitam, quam Sennacheribus captis aliis Iudęę vrbibus, existimabat esse vltimo loco expugnandam.

Et bibi aquam, & exiccaui, &c. Tanta est militum meorũ copia, vt foderint puteos, & eos statim epotauerint & ficcauerint, vt necesse esset alios puteos effodere. Per vestigium pedis sui milites intelligit.

Nunquid non audisti quæ olim feterim ei?] Verba sunt Dei Sennacheribum alloquentis, quorum hic est sensus: Nónne audisti ô Sennacheribe ea quæ ego feci hac in re ex antiquis tẽporibus? Iam hoc constitueram, quod modò efficitur. Et nunc adduco illud, nempè vt eradicentur colles, hoc est, principes & magnates, & euertãtur vrbes munitæ, & in aceruos redigantur. Hoc ego prędixi per prophetas meos, & nunc illud impleo. Noli igitur gloriam tuarum victoriarum tibi ipsi vendicare, siquidem hæc omnia me permittente facta sunt. Nam habitatores vrbium quas cepisti, trepidauerunt, abbreuiata manu, hoc est, quia ego manum contraxi, nec illis opem tuli. Vel, abbreuiata manu, hoc est, facti sunt animo remisso & eneruato, & languerunt, ac si manus non haberent, quoniam ego illis non dedi fortitudinem. Et in-

star

ſtar herbæ fragilis facti ſunt inualidi & imbecilli. Compara eos herbæ tectorum, quæ ſtatim aret, priuſquam ad maturitatem perueniat. Ita dicitur in pſalmo: Fiant ſicut fœnũ tectorum, quod priuſquam euellatur exaruit. *Pſal.128.*

Superbia tua aſcendit in aures meas.] Hoc eſt, creuit & adaucta eſt. Simili modo loquendi vtitur ſcriptura. Ionę 1.c. Surge & vade in Niniuen ciuitatem grandem, & prædica in ea, quia aſcendit malitia eius coram me. Et 4. cap. Geneſis dixit Dominus Caino: Quid feciſti? Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Et cap. 18. dicitur clamor Sodomorum ad Dominum peruenisſe. Debemus igitur omnes contremiſcere, cùm audiamus hominum ſcelera aſcendere ad Deum, clamare in cœlum, & creſcere quotidie.

Ponam ergo circulum in naribus tuis.] Id eſt, ego te reducam velut hamo, teq; effrenatum, veluti freno domabo. Minitabatur Deus Sennacheribo ſupplicium & calamitatem, vt ſe à ſceleribus auerteret. Sed hę minę nihil eum penitus mouerunt, quemadmodum nec peccatores verbis concionatorum mouentur. Vt enim illi qui eũ locum accolunt, vbi Nilus ad ea quæ Catadupa appellantur, præcipitat ex altiſsimis montibus, ob ſonitus magnitudinẽ nihil audiunt, ſic homines vitiis imbuti, monitis & minis concionatorũ vſque adeò obſurduerunt, vt ſenſu audiendi omninò carere videantur. Et quemadmodũ qui apud fabros ærarios habitant, molleorũ ſonitum propter eius frequentiam non ſentiunt, ſic multi crebris concionibus præſentes nihil penitus mouẽtur. Sunt ſimiles auibus, quę primo intuitu timent homines fictos, & corpora illa commentitia plena palea, quę in ſegetibus & arboribus, poma ad maturitatẽ producẽtibus figuntur, veluti terricula ad edaces aues arcendas, ſed ſtatim ea corpora contemnũt. Sic multi, quãuis in principio metuant, poſtea tamẽ timorẽ amittũt, & euãgelicas prædicationes & ſalutaria monita, minas pœnarum, & exhortationes ad virtutem, perditi homines cõtemnunt, ac ſi eſſent res inanes, cùm ſint maxime & grauiſsimæ, & quibus illæ deberent moueri & terreri, atque ad virtutem excitari. Alij verò peccatis aſſueti, flagitiiſque contaminati, neque primis minis, neque ſecũdis, nec vllis denique monitis mouentur, quemadmodum vulnera tabe confecta, & penitus corrupta, quæ ſenſus ſtupore iam ferrum chirurgi nequaquam ſentiunt. Talis fuit Sennacheribus, qui ſceleribus contaminatus & corruptus Dei minas non curauit, Et ita miſerè periit, pœnas ſuæ ſuperbiæ acerbas

Simile.

Simile.

Simile.

Simile.

bas illas quidem, sed iustas & debitas persoluens.

Tibi autem hoc erit signum.] Conuertit sermonem ad regem Ezechiam. Et est sensus: His duobus annis nihil populus audebit seminare ob metum obsidionis. Sed non deerit alimentum. Nam primo hoc anno terra ob incredibilem feracitatem tribuet ex se frugum abundantiam, quanquam illi nulla semina mandentur. Secundo verò anno tanta erit pomorum copia, vt omnes illis sustententur. Tertio autem anno mortuo iã Sennacheribo, seminabitis & metetis, & plantabitis, & fructus comedetis.

Et mittet id quod saluatum fuerit.] Sensus est: Id quod in agris vel in seminibus relictum fuerit, copiosum fructum proferet, veluti plantę, quę quanto profundiores radices mittũt tanto vberiores fructus producunt. Vel ita: Iudæi qui euaserint, tanta rerum abundantia fluent, vt comparentur arboribus in agro feraci plantatis, quæ altis defixæ ac fundatæ radicibus, poma innumerabilia ferunt. Hoc dicebat Esaias de Iudæis illis, qui euaserunt, regémque Ezechiam secuti nõ solùm adepti sunt vitam & victoriam, sed etiam hoc aliis annuntiauerunt. At per eos quos hic reliquias appellat, eos intelligit, qui regi Christo adhærentes Iudæorum perfidiam declinarunt, & de Sẽnacheribo, hoc est, de diabolo victoriã reportarunt, quam vniuersо orbi prædicauerunt. Hi fuerunt apostoli, & qui crediderunt ex Iudæis, quos etiam alibi semen & reliquias appellauit. Ideò hoc in loco statim subdit: Quia de Ierusalẽ exibunt reliquię, & saluatio de mõte Sion. De illa nanque ciuitate exierunt Apostoli prędicatum euangeliũ cũctis gentibus. Et de Sione exiuit salus. Ibi enim Deus euangeliũ docuit, quod euangelium salutis à D. Paulo in epistola ad Ephesios appellatur. Et idem Apostolus illud in epist. ad Hebrœos salutem vocat. Et de Sione exiuit, & fuit per totum orbem terrarum nuntiatum, id fuit ab Esaia nostro capite secũdo prædictum, vbi ita inquit: De Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.

Eph. 1.
Hebr. 2.

Et propter Dauid seruum meum.] Aspicis hic defunctorum merita viuis prodesse. Cur igitur diuos non inuocabimus? Deo in ęterna beatitudine fruentes, cũ Deus dicat se propter eos esse in viuos bona collaturum? Sanctorum inuocatio est ab antiquis patribus Hieronymo, Ambrosio, Augustino, Gregorio, Chrysostimo, aliisque infinitis viris sanctissimis & doctissimis asserta, atque semper ab ecclesia confirmata. Hãc sanctam doctrinã & consuetudinẽ ab ecclesię initio vsq

ad nos

ad nos propagatam irrident hæretici nostri temporis, quo-
niam aiunt non esse litteris diuinis conscriptam. Gloriantur
enim se solos esse veros scripturæ interpretes & sectatores, cū
nihil minus quàm ipsam scripturam intelligant & sectentur.
Apertè hîc ait Deus per Esaiam propter seruum suum Dauid
dem se ab hostibus Hierosolymam seruaturum. Et per Iere- *Ierem.11.*
miam, Si steterint, inquit Moyses & Samuel corā me, non est
anima mea ad populū istū. Et secundo Machabæorum Iudas *2.Mach.5.*
dux populi vidit Ieremiam qui multis retro annis excesserat
è vita, pro populo sanctaque ciuitate Hierosolyma orantem.
Qui loci adeo sunt aperti, vt nullis possint argumentis labe-
factari. At hæretici cum nihil ipsis sit magis in optatis quā ec-
clesiā euertere, & Satanicā synagogā constituere, nō desinūt
has aliasq; perspicuas diuinarū litterarū authoritates oppug-
nare, volentes potius negare veritatem sole clariorem, quàm
à sua pertinacia desistere.

Egressus est autem angelus.] Euasit Sennacheribus ex hac
Assyriorum clade, vt Dei potentiam intelligeret, quam an-
teā contempserat. Sed quoniam noluit à suis flagitiis desi-
stere, fuit in terra sua in tēplo falsi numinis à suis filiis igno
minioſe interfectus. Considera terribile spectaculum Occi-
ditur orbis monarcha non in regno alieno sed in suo, non ab
extraneis sed à propriis filiis, non ab hostibus sed à suis vis-
ceribus, à sanguine suo. Horribile exemplum profectò mag-
numque Dei in blasphemos iudicium. Eodē modo Pharao *Exod.14.*
Aegypti rex fuit à decem plagis ereptus, vt postea in mari
Rubro miserè corrueret, vt ex aquis ad ignem descenderet,
vbi æternis cruciatibus torqueretur.

Et surrexerunt manè] Nempè Iudæi, vt Assyriorum cada-
uera nocte interfectorum viderent. Vel surrexerunt nōnulli
ex Assyriis qui euaserāt, scq; cū Sēnacheribo fugæ mādarūt.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXXVII.

Ad Esaiam filium Amos prophetæ.] In nonnullis codicibus
est, ad Esaiā filiū Amos prophetam. Sed articulus hebraicus
ostendit esse in genitiuo. Est enim in hebræo ha naui à ver-
bo niua, quod significat vaticinari. Ioēlis. 2. Et propherabūt
filij vestri. Correctiores igitur sunt hoc in loco codices, qui
habent: filium Amos Prophetæ. Patrem suum vocauit pro-
phetam, se autē ipsum noluit tam honorifico nomine appel-
lare.

lare. Poterat certe hoc nomen assumere & suo iure vendicare, sed voluit diuinus vates illud ob humilitatem suam relinquere, quemadmodum rex Ezechias statim in sequēti versu non regem, sed Ezechiā solum nominatur. Ait enim textus: Hæc dicit Ezechias, sed verbum hoc, rex, nō est in hebraico nec in versione D. Hieronymi, nec in correctioribus codicibus. Non ait: Hæc dicit magnus rex Ezechias. Sed, Hæc dicit Ezechias. Vide boni regis humilitatem. Sciebat enim nō in titulis & inscriptionibus, sed in virtute & vita honestè acta esse veram mundi gloriam constituendam. Miseram illam nobilitatem quæ se solum titulis, & maiorum opinione defendit. Christus saluator noster cum sit, vt ait Apostolus, splendor glorię & figura substantiæ eius, cum sit verus Deus mundi conditor & restaurator, cuius numini cœlestium corporum incitata conuersio, & immutabiles syderum cursus obediunt, cuius imperio omnia supera media & infera continentur, sæpissimè his titulis supressis, se filium hominis vocabat, vt euangelica sacra testantur. Filius hominis significat verum hominem, subiectū fame, siti, afflictionibus aliisque laboribus, quibus est hominum genus subiectū. Vide Christi Dei nostri summam humilitatem. Vide quem titulum sibi assumat. Considera quemadmodum falsam gloriam contempserit, quemadmodum in humana forma delitescens nō vanos titulos & inscriptiones in hominum aspectum lucēque protulerit, sed ea ornamenta, è quibus verum decus & immortalis honor efloresceret. Voluit nos cœlestis magister docere cōtemnendam esse superbiam & arrogantiam, nec esse gloriam in titulis collocandam, sed in virtute, quam ita amare debemus, vt ipsa nos trahat ad veram dignitatem & amplitudinem.

Heb.1.

Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum.] Pro libris est in hebraico hasepharim, à verbo saphar, quod significat numerare, & narrare. Inde id quod narratur & scribitur, dicitur sepher. Ex quo efficitur vt hoc nomē significet librum, vt Ieremiæ, 32. Et scripsi in libro. & paulò post: Et dedi librū possessionis, &c. Eam ob causam Latinus interpres vertit hoc in loco Esaiæ: Et tulit Ezechas libros, Sed quoniā hoc nomen significat etiam epistolam, poterat etiam verti: Et tulit Ezechias literas. Ita enim hoc idem nomē redditum est Latinè Hester cap. 3. vbi cōmunis editio habet: Et literæ signatę ipsius annulo missæ sunt per cursores. Existimo enim libros in hoc Esaiæ capite significare literas, quas Sennacheribus misit ad

ſit ad Ezechiam. Et id quod ſcriptum legimus Geneſis.5.c. Hic eſt liber generationis Adã, exiſtimo poſſe rectiſsimè verti, Hęc eſt enumeratio generationis Adam vel deſcriptio, vel narratio. Verbum enim ſaphar ſignificat enumerare, narrare, & deſcribere.

Omnes riuos aggerum.] Poteſt transferri: Omnes riuos munitionis, vel: Omnes riuos qui pro munitione ſunt. Quę omnia in idem recidunt. Dictio enim hebraica matſor ſignificat aggerem, & arcem & locum munitũ. & refugium & munitionem. Igitur per riuos aggerum intelliguntur riui vrbium munitarum, qui etiam ſunt bona munitionis pars. Magna enim munitio eſt ciuitatibus, fontibus abundare. In 4.li.Regum vbi ſcripta eſt hæc hiſtoria, ſunt hæc verba: Et ſiccaui veſtigiis pedum meorum omnes aquas clauſas, vbi litera hebraica habet, fluuios oppugnationis, hoc eſt, vrbium oppugnatarum & obſeſſarum. Solẽt enim vrbes obſeſſę aquas claudere, ſeruare, ne ſiti poſtea laborent. Et idem poteſt hoc in loco ſignificare riuus aggerũ, hoc eſt, aquas aggeribus clauſas, & in locis muro ſeptis reſeruatas. 4.Reg.18.

Argumentum Capitis XXXVIII.

Narrat Diuinus vates ægritudinem, in quam rex Ezechias inciderat, à qua fuit diuinitus liberatus accepto miraculo cœleſti in horologio Achaz, quam ob cauſam in gratiarum actiones prorumpit.

CAPVT XXXVIII.

IN diebus illis ægrotauit Ezechias vſque ad mortem, & introiuit ad eum Eſaias filius Amos propheta, & dixit ei: Hæc dicit Dominus: Diſpone domui tuæ, quia morieris tu & nõ viues. Et conuertit Ezechias faciem ſuam ad parietem, & orauit ad Dominum & dixit: Obſecro Domine, memẽto quæſo quomodo ambulauerim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum eſt, in oculis tuis fecerim. Et flenit Ezechias fletu magno. Et factum eſt verbũ Domini ad Eſaiã dicens: Vade, & dic Ezechiæ: Hæc dicit Dominus Deus Dauid patris tui. Audiui orationem tuam, & vidi lachrymas tuas. Ecce ego adiiciam ſuper dies tuos quindecim annos, & de manu regis Aſſyriorum eruam te, & ciuitatem iſtam, & protegam eam. Hoc autem tibi erit

signum à Domino, quia faciet Dominus verbũ hoc quod locutus est. Ecce ego reuerti faciam umbram linearum, per quas descenderat in horologio Achaz, in sole retrorsum, decem lineis: Et reuersus est sol decem lineis per gradus quos descenderat. Scriptura Ezechiæ regis Iuda cũ ægrotasset, & conualuisset de infirmitate sua. Ego dixi in dimidio dierum meorum, Vadam ad portas inferi, quæsiui residuũ annorum meorum. Dixi: Non videbo Dominum Deum in terra viuentium. Non aspiciam hominem ultrà & habitatorem quietis. Generatio mea ablata est, & cõuoluta est à me quasi tabernaculũ pastorũ.

EXPLANATIO.

In diebus illis ægrotauit Ezechias usque ad mortem, & intrauit ad eum Esaias.] Ereptus Ezechias ab Assyriis incidit in letalem ægritudinem. Nec mirum est regem sanctum ægrotasse, quoniam vt est in Prouerbiis scriptum: Quem diligit Dominus corripit. Et Diuus Paulus in epistola ad Hebræos, Quem, inquit, diligit Dominꝰ, castigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit. Aegrotabat Lazarus, & miserunt sorores eius ad Iesum dicentes: Ecce quem amas infirmatur. Ille quẽ salus amabat, in infirmitatem inciderat: & quem vita diligebat, à morte rapiebatur. Est enim Christus salus & vita. At affligit suos, eosq; variis, & acerbis casibus sæpenumero exercet, vt cũ doloribus premãtur, summã & immortalẽ beatitudinẽ ardenter desiderent, & ex periculis erepti in gratiarũ actiones prorumpant. Ex quibus facile colliges, quã falsa sit eorum opinio, qui corporis ęgritudinem tanquam summum malum execrantur, in viribus autem & corporis sanitate beatitudinem constituunt. Quid esse potest amentius, quàm hominem, quem Deus cæteris animantibus nobiliorem constituit, & vsque adeò excellsum & excellẽtem procreauit, vt ad cœlites animi præstantia proximè accederet, in eo gloriam & beatitudinem ponere, in quo si voluerit perpendere, videbit se esse multis belluis inferiorem? Ne igitur Ezechias eleuaretur admirabili triumpho, ne in animi morbum incideret, corporis morbo à Domino visitatur, vt ad Deum pias lachrymas & precationes funderet, & ab ægritudine liberatus Deum laudaret, tantique beneficij authorem recognosceret. Sunt tamen qui dicant Ezechiam non egisse Deo debitas gratias pro victoria de Assyriis reportata, imò fuisse elatum, & ideò in hãc letalẽ ægritudinẽ incidisse.

Prou. 3. Hebr. 12. Ioan. 12.

Quia morieris tu & non viues.] Nuntiauit Esaias mortem Ezechiæ, & tamen ille liberatus est à morbo illo. Audiuit enim

enim Deus preces & lachrymas. Eodem modo accidit Niniuitis, qui cũ eis Ionas prophera excidiũ & vastitatẽ prædixisset, ad Dominũ cõuersi fuerunt misericordiam consecuti. Neq; ideò dicendũ est hos diuinos vates Ionã & Esaiam falsum prędixisse, & ita prophetiæ subesse falsum. Nam diuina præscietia respicit futura, & in seipsis, & in suis causis inferioribus, vidẽs ordinẽ causarũ ad effectus. Et quanuis hæc duplex cognitio semper sit in diuino intellectu, nõ tamẽ sẽper est in reuelatione prophetica. Et quãdo reuelatio prophetica est quædã impressa similitudo diuinę pręsentiæ prout respicit futura cõtingentia in seipsis, tunc ea quę predicuntur, semper eueniunt. Quãdo verò prophetica reuelatio est quędã impressa similitudo diuinæ præscientiæ, prout cognoscit ordinẽ causarũ ad effectus, tum aliquando nõ euenit id, quod prædicitur: vt in cõminatoriis vaticiniis. Nec tamẽ propheta falsũ vaticinatus est. Nam sensus prophetiæ est, talem esse dispositionẽ causarũ, vt talis effectus eueniat. Et ita intelligitur id, quod dixit Esaias Ezechiæ: Dispone domui tuæ, quia morieris tu & nõ viues. Ac si diceret: Tua ęgritudo est letalis & incurabilis: dispositio enim corporis tui ordinatur ad mortẽ. Et re vera morieris, nisi te Deus mirabiliter curauerit. Et moreretur sine dubio, nisi ad Dominum mẽtis oculos leuaret, ab eoq; ardẽtissimè sanitatẽ peteret. Eodem modo est de vaticinatione Ionę dicendũ. Erat enim ciuitas illa digna quę euerteretur, & hoc scelera eius merebantur. Et euerteretur re vera, nisi Ninuitę diuinam opem peterẽt, pœnitentiã agerent, & ad diuinam misericordiã confugerent. Et ąuis Deus videatur mutare sententiam, non tamen mutat consilium Similis locus est apud Ieremiã, vbi ita dicit Dominus: Repẽtè loquar aduersum gentem, & aduersus regnũ, vt eraędiem, & destruam, & disperdam illud. Si pœnitẽtiam egerit gens illa à malo suo, quod locutus sum aduersus eam, agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitaui, vt facerem ei. Hæc ibi. Dicitur Deus pœnitentiã agere translatitiè, quòd ad modũ pœnitentis vult aliquando non euenire ea, quæ fuerat minatus. Quemadmodum in negotio Ezechiæ, cui addidit 15. annos vitæ, cum ei per Esaiam dixisset: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues. Vtinã hodie tales monitores & cõsiliarios haberent principes Christiani, qui illis suaderent vt se ad mortem præparent, esseque mortales in memoriã redigerẽt. Nos enim omnes disponamus domui conscięntię nostræ, quoniam nescimus quando ex hac vita migrabi-

Ieremi. 18.

mus. Quis enim est tam insipiens, quamuis adolescētiæ viri bus & pulchritudine floreat, cui sit perspectum & cognitū se ad vesperum esse victurum? Præparemus igitur nosmetipsos,
Matt.25. & audiamus vocē Christi dicentis: Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam.

Et *conuertit* Ezechias *faciem suam ad parietem*.] Hoc ideo fecit vt seipsum colligeret ad obtecrandum Deum, vt oraret secretius, & posset plorare liberius & expeditius, ne si hoc faceret corā hominibus, lachrymas suas videretur astantibus ostentare. Vel fortasse ideo se ad parietē conuertit: quia erat ad eam partem templum situm, ad quod ille in periculis confugere solitus erat. Moraliter ita hoc possumus intelligere. Paries peccatum est, siue congeries peccatorum. Hic est pa-
Infra 59. ries, qui nos separat à Deo, de quo ait Esaias: Peccata vestra diuiserunt inter vos & Deum vestrum. Hic est paries, quem Deus destruxit sanguine suo, & quem nos erigimus peccata peccatis accumulantes. Sed timendū est ne cadens nos oppri
Iob.1. mat, quemadmodum super filios Iob parietem cecidisse legimus, & eos omnes interfeciſſe. Hunc parietem apud Ezechielē perfodere iubemur, vt videamus & cognoscamus scelera intra hunc parietem existentia, magnámque irā Dei pro
Ezec.8. uocantia. Est igitur sensus. Conuertit Ezechias intellectū ad peccata, quę admiserat, fixit in illis oculos mētis, & ideo præ dolore lachrymas cōtinere nō potuit. Nos ergo hunc parietē intueamur, & cor nostrū dolorē flagitiorum instillet, & in feruentes ac pias lachrymas cōuertat. Exeat ex oculis nostris mare rubrū lachrymarum, in quo Pharao cęteriq; Aegyptij, hoc est, omnia nostra crimina obruantur. Verū illud non est silentio prætereundū, ideò Ezechiam tā vehementer ad Deū confugisse, quia ei dixerat Esaias, vt se præpararet quoniam erat ex vita discessurus: Ex quo colliges quā vtile sit suadere ægrotis vt mortem impendentē considerent, & ad eā se præparent, vt mortē ipsam immortalitas consequatur. Nemo debet ægrotos fallere spe longioris vitę, cuius ne beneualentes quidē certitudinē habent. Moriendū enim sine dubio est, & id incertum, an ea ipsa hora. Nihil enim certius morte, & nihil incertius ea ipsa.

Memento quæso quomodo ambulauerim coram te in veritate.] Non in simulatione & hypocrisi. Vel capitur hic veritas pro bonis operibus, quemadmodū Exodi 28. Pones in rationali iudicij doctrinā & veritatē. Non enim satis est vt sacerdos sit scientia excultus, nisi secundū scientiā operetur. Ambulare igi-

tur

tur corã Deo in veritate est, Dei præcepta custodire. Et ita intelligitur, id quod promisit Deus regi Dauid: Si custodierint filij tui vias meas, & ambulauerint corã me in veritate in omni corde suo, & in omni anima sua, nõ auferetur tibi vir de solio Israël. Quę verba literę diuinę in 3. lib. Reg. memorię prodiderũt. Hoc quod hic dicit Ezec. nõ ideò dicit vt se arroganter laudet, sed vt spẽ suã cõfirmet. Pater eius Achaz Dei cultũ abstulerat, & idola adorauerat, ipse aũt Ezec. idola cõtriuit tẽplũ Baal euertit, & diuinũ cultũ in statũ pristinũ reuocauit. 3. Reg. 2. 4. Reg. 16. 4. Reg. 18.

Et fleuit Ezechias fletu magno.] Credibile est cogitasse Ezechiã fore, vt morte sua hostes sui lętarentur & dicerẽt ob eam causã illũ è vita decessisse, quia abstulisset de medio idolorũ aras, & eius mortẽ pœnã sacrilegij falso interpretarentur. Ex quo efficeretur, vt offẽderẽtur multi ex fidelib⁹, & omnes infideles superbia elati in pestilẽtiores errores inciderẽt. Videbat præterea se migrare è vita sine filiis, & tenebat memoria promissionẽ Dei factã Dauidi, quã, si tunc moreretur, existimabat nõ esse fortasse implẽdã. expectauerat hactenus rex Ezechias ex posteritate sua Christũ Dominũ carnẽ sumpturũ, quoniã esset rex semine Dauidis, cui dixerat de⁹: de fructu vẽtris tui ponã super sedẽ tuã. Et tanto mœrore ob hæc omnia premebatur, vt vim lachrymarũ profunderet. Eo nãq; tẽpore filium non habebat. Nam Manasses eius filius erat 12. annorũ cũm regnare cœpisset. Ex quo cõstat postea esse natũ eundem Manassem anno 3. ab hac ægritudine Ezechiæ. Psal. 131

Et factum est verbum Domini ad Esaiam dicens, Vade.] In 4. lib. Re. ita scriptum est: Fleuit Ezechias fletu magno, & priusquam egrederetur Esaias mediam partem atrij, factus est sermo Domini ad eum dicens: Reuertere, & dic Ezechiæ ducipopuli mei: Hæc dicit dominus Deus Dauid patris tui: Audiui orationem tuam, vidi lachrymam tuam, & ecce sanaui te. Hic vides quantum valeat apud Deum oratio cum lachrymis coniuncta. Concessit illi Deus quindecim annos vitæ, quod ille nõ postulauerat, & promisit liberaturũ eũ de manu Assyriorũ, quod ille nõ petierat. Vbi aspicis plus Deũ nobis tribuere quàm petamus. Narrat D. Matthæus oblatũ fuisse Christo paralyticũ iacentẽ in lecto, cui Christus dixit: Confide fili, remittuntur tibi peccata tua Et paulò post Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. Paralyticus solùm corporis sanitatem petebat. At Deus & corporis & animi illi sanitatem tribuit. Mũdus promittit multum, & dat parum: contrà verò Deus plura donat, quam promittit. Pro 4. Reg. 20. Mat. 9. Num. 17.

misit Deus se daturum flores virgæ eius, qui dignus esset sacerdotio, & dedit illi flores, & folia, & fructus, & nō quoscunq; fructus viles & abiectos, sed amygdala excellentia. Quid est hoc Domine, nónne promiseras flores? Cur igitur præter flores mirifica poma tribuis, nisi vt summā bonitatē tuam, immensámque magnificentiam & amplitudinem hominibus ostendas? Deus promittit flores, & tribuit etiam veberrimos fructus, mundus verò promittit pulcherrimos fructus, & non tribuit nisi flores, instar geniſtæ, quæ aureos flores & amœnos ostendit, nullum autē vtilē fructū producit. *Similе.*

Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum.] Reuersus est sol decem gradus in horologio, quod fecerat Achaz. Erat hoc horologium solis in lapide quodām cum lineis signatis, quibus intelligebatur quota hora erat, quando sol radiabat. Nō nulli per hos gradus siue lineas intelligunt horas, inter quos est Ionathas Chaldæus: Et aiunt eo temporis puncto solē conuersum esse retrorsum decem horas. In hortu suo attingebat sol primam lineam, & paulatim descendebat vsque ad vltimam. Sed tunc à decima reuersus est vsque ad primam. Nonnulli existimant hunc diem creuisse decē horas, quoniā existimant solem in cursu suo has decem horas in instanti retro rediisse, & posteà à prima hora incœpisse, & paulatim fuisse progressum. Alij arbitrantur creuisse viginti horas, & ita durasse solem triginta & duas. Alij putant hunc diem non fuisse prolixiorem aliis, nec solem mutasse cursum suū, sed solùm hoc miraculum apparuisse in horologio Achaz. Non enim credūt fuisse hoc miraculū publicum, sed priuatū, ideò dixisse scripturā fuisse factum in horologio Achaz, vt insinuaret in aliis factū non fuisse. Quę sentētia est satis probabilis. Sed quoniā in 2. lib. Paralipom. scriptum legimus, misſos tunc fuisse legatos Babylonis ad Ezechiam, interrogatum de portento, quod acciderat super terram, & hoc portentum fuit hoc miraculum de quo agimus, existimo solem non solùm in horologio Achaz, sed etiam in cœlo retrocessisse, & fuisse visum in Chaldæa, vnde legati Hierosolymam venerunt. Per regem Ezechiam ægrotum intelligitur genus humanum, quod propter peccata morbo laborabat, & æternam mortem merebatur. At misertus illius sol ille summus & sempiternus Christus Deus noster retrorsum reuersus est. Cùm enim filius Dei esset, verus Deus, æqualis patri, factus est homo, & vt Diui Pauli vtar verbis, semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens in similitudinem hominum factus, *2. Par. 31.* *Figura.* *Philip. 3.*

ctis, & habitu inuentus vt homo. Hoc enim est solem reuer
tí retrorsum, nempè filium Dei humanam naturam sumpsis-
se, quoniam quatenus homo, minor est patre, quemadmo-
dum ipse ait: Pater maior me est. Venit igitur filius Dei, vt E- *Ioan. 14.*
zechias, hoc est, hominum genus, à morte liberaretur. Ipse
enim de se ait: Ego veni, vt vitam habeant, & abundantius *Ioan. 10.*
habeant. Ideò Christus dicitur salutare, iuxta illud: Et vide-
bit omnis caro salutare Dei. Et id quod dicebat iustus Si- *Luc. 2.*
meon. Quia viderũt oculi mei salutare tuum, hoc est, eũ qui *Luc. 2.*
salutem & vitam hominibus ægritudine laborantibus attu-
lit. Ideò seipsum abiecit hominis naturam assumens. Quod
volens idem Apostolus amplificare ait: Humiliauit semeti- *Philip. 2.*
psum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem cru-
cis. Et secundum hoc minuit eum pater æternus paulò mi-
nus ab angelis, iuxta id quod dicitur in psalmo: Minuisti eũ *Psal. 8.*
paulò minus ab angelis. Quẽ locum Apostol. in epistola ad *Hebr. 2.*
Hebræos de Christo apertissimè interpretatur. Itaque per
nouẽ lineas, per quas Sol reuersus est retrorsũ, nouẽ choros
angelorum intellige, à quibus Deus Pater filium suum paulò
minus minuit, & per decimam lineam, in qua Sol ipse se po-
suit, intellige glorioſam illã virginẽ Mariam, in cuius vtero
sacratissimo clausus est Christus Deus noster, & ex qua car-
nem assumpsit. Nusquã enim angelos apprehendit, vt ait di- *Hebr. 2.*
uus Paulus, sed semẽ Abrahæ, hoc est, nõ naturã angelicam
sumpsit, sed humanam. Fuit ergo Sol in decima linea, vbi
fuit vmbra, de qua hic dicitur: Reuerti faciam vmbram li-
nearum. Quoniam hanc lineam excellentissimã obumbra-
uit spiritus sanctus: iuxta id quod illi dixit Gabriel angelus
apud Lucam: Virtus altissimi obumbrabit tibi. *Luc. 1.*

Scriptura Ezechiæ.] Pro tam admirabili sanitate à Deo ac-
cepta, & pro tã insigni beneficio cecinit Ezechias canticum
hoc, in quo cõmemorat afflictiones, quibus premebatur, au-
diens esse se à vita discessurum, cùm esset in ætate florenti, &
veluti in dimidio dierum suorũ, & sine liberis à vita migra-
ret. Poterit hoc canticũ in mystico sensu accõmodari generi
humano per Christum sanato, vel cuilibet homini, qui velit,
pro recuperata gratia Deo gratias agere, & tristem statum
ægrotantis animi in memoriam reuocare. Ego tamen illud
in sensu, quem literalem appellant interpretabor.

Ego dixi: In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi.]
Cùm ægrotarem, & mortis meæ imminentis nuntium au-
dirẽ, tunc dixi ea quæ sequũtur, In ætate mea floreti, in me-

tidie video occidisse solē ætatis meæ, in medio vitę morior, & eo ad portas inferi, hoc est, ad loca mortuorū: secundùm corpus ad sepulchrū, secūdum verò animā ad limbū, locum sanctorum patrū. Potest hoc ita coniungi. Ego dixi in dimidio dierū meorum: & tunc fiat colon, & sequatur: Vadam ad portas inferi. Quidā pro dimidio vertunt præcisionē. Et tunc est sensus: Ego audiēs precisos esse dies meos, dixi: Vadā ad portas inferi. Lugebat Ezechias & angebatur, quod adhuc iuuenis à vita migraret. Nā vt poma cruda & acerba *Simile.* vi ex arboribus euellūtur, matura verò & veluti ad senectutē prouecta, suapte sponte cadunt, sic iuuenes duriter, & veluti vi quadā separantur à vita, senes autem leniùs & placidiùs. Sed mirum videtur cur rex sanctus tam grauiter angeretur morte, cùm viri sancti eam libenter amplectātur, & Christi martyres ad locum supplicij alacri animo & erecto *Simile.* accedant, vnde nunquam se redituros esse arbitrentur. Nam vt qui ex magna aliqua & molesta nauigatione ad portum proximè accedunt, gaudio perfunduntur, sic qui morti appropinquant, quasi ex magna iactatione erepti, terrā optatam & cœlestem patriam aspicere videntur. Sed pius rex non ideò flebat, quia moriebatur, sed quia sine filio decedebat, ex quo credebat Messiam carnem sumpturum, & ob alias rationes, quas in hoc eodem capite suprà reddidimus. Et præterea sciebat se descensurum ad locum aliorum patrum. At Christi martyres finita vita, statim ad cœlū ascendunt, & ipsa morte immortalitatem consequuntur. Omnes in fide, spe & charitate à vita migrantes aut illico ad cœlum aduolant, aut ad purgatorium, vnde purgatione cōfecta ad æternam beatitudinem proficiscuntur.

Quæsiui residuum annorum meorum.] Hoc est, petij à Deo vt adiceret mihi residuum ætatis meæ. Obsecraui eum, vt mihi vitam concederet.

Dixi, non videbo dominum Deum in terra viuentium.] Tunc dixi: Si ex hac vita nunc migro, non videbo iam Dominum Deum in hoc templo Hierosolymæ. Terram viuentium appellat Iudæam, in qua solùm erat verus Dei cultus. Hi solum viuunt, qui verum Deum colunt, & ardenter amant. Vnde terra infidelium, terra mortuorum nuncupatur. Et statim subdit: Nō aspiciā hominē vltrà, & habitatorē quietis. Hoc est, Decedens modò è vita, nullū hominem vltrà in hoc mundo videbo, nec aspiciam populum meū habitatorē quietis, qui deuicto Sennacheribo in pace & securitate quiescit.

Vel

Vel per terram viuentiũ intelligit patriam cœlestem, de qua dicitur in Psalmo: Credo videre bona Domini in terra viuentiũ. Et in alio: Placebo Domino in regione viuorum. De qua ait Christus apud Matthæũ, Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Ideò dicebat, non statim se visurum Deum in gloria, quia descensurus erat ad inferos, & non intraturus cœlum, donec illud Christus suo sanguine aperiret. Psal. 26. Psal. 114. Matt. 5.

Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me, quasi tabernacula pastorum.] Sensus est: Ecce morior, & filium non relinquo, qui possit mihi in regno succedere, de cuius semine Christus oriatur. In me finitur generatio mea. Et quemadmodum tabernaculum & tentorium pastorum conuoluitur & complicatur, cùm pastores migrant è loco in locum, sic ego ex hac vita migro, & generatio mea conuoluitur ne amplius extendatur & propagetur.

Præcisa est velut à texente vita mea, dum adhuc ordirer succidit me, de manè vsque ad vesperã finies me. Sperabã vsque ad manè quasi leo sic contriuit ossa mea. De manè vsque ad vesperam finies me: sicut pullus hirundinis sic clamabo: meditabor vt columba. Attenuati sunt oculi mei, suspicientes in excelsum. Domine vim patior, responde pro me: Quid dicam? aut quid respondebit mihi, cum ipse fecerit? Recogitabo tibi omnes annos meos in amaritudine animæ meæ. Domine si sic viuitur, & in talibus vita spiritus mei, corripies me, & viuificabis me: ecce in pace amaritudo mea amarissima. Tu autẽ eruisti animã meã, vt non perirem: proiecisti post tergũ tuum omnia peccata mea. Quia non infernus cõfitebitur tibi, nec mors laudabit te: non expectabãt qui descendunt in lacũ, veritatem tuam. Viuens viuens ipse confitebitur tibi, sicut & ego hodie: pater filiis notam faciet veritatem tuam. Domine saluum me fac, & psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vitæ nostræ in domo Domini.

Præcisa est velut à texente vita mea.] Elegans & apta similitudo. Comparat vitam humanam cum tela, quæ etiam in exordio facilè scinditur.

De manè vsque ad vesperam finies me.] Sensus est: Tam intolerabilis erat dolor, tam grauis ægritudine cruciabar, vt manè existimarem non esse me victurum vsque ad noctem. Et iterum vespere putabam non posse me ad diem sequentem vitam traducere. Nam tãto dolore affligebat me morbus, vt carnem cum ossibus mihi consumeret, instar leonis pecus aliquod discerpentis.

Domine vim patior.] Hoc est, acerbissimè crucior: respõde

de pro me, hoc est, refrigera me. Ad te confugio, à te opem peto, præbe mihi quietem & sanitatem.

Quid dicam? aut quid respondebit mihi, cum ipse fecerit?] Sensus est: Non possum consequi verbis tã admirabile Dei beneficiũ. Si Deum interrogauero quis fuerit meæ sanitatis restaurator, quid respõdebit mihi, nisi eum hoc fecisse? verti potest. Quid loquar? vt promisit mihi, sic ipse fecit. Quasi dicat: Quid faciam? quibus verbis agã gratias Deo pro tam insigni beneficio? Nõ aliud agere possum, quàm recogitare tibi ô Domine omnes annos meos in amaritudine animæ meæ, hoc est, Perpetuò ero memor afflictionũ à quibus me mirabiliter eripuisti. Nũquã mihi excidet ex animo memoria tuorum erga me beneficiorũ. Et vt cognoscam magnitudinẽ beneficij, cogitabo magnitudinẽ calamitatis. Nonnulli codices habẽt: Cùm ipse fecerim. Et tũc potest esse sensus. Quid dicam? aut quid possum pro me aduersus Dominum proferre? Nam ipse mihi respondebit, me hoc fecisse, meipsũ fuisse causam meæ ægritudinis, quod illi debitas gratias non egerim pro victoria de hostibus meis mirabiliter reportata. Sed vt tu Dñe misereris mei, ponã ante oculos tuos omne tempus præteritum vitæ meę in afflictionibus & doloribus transactum. Vide labores & ærumnas, in quibus ab ineunte ætate versatus sum. Pauci reperiẽtur, qui hoc ipsum dicere nõ possint. Quis est qui nõ nascatur plorãs, qui à pueritia nõ statim mœroribus & angoribus prematur. Vt enim fluuius ex alto cacumine fluens, per rupes & montẽ descendẽs semper sonitum efficit, & statim ab ortu veluti raucas voces emittit, & conteritur ac frangitur, donec ad pedem mõtis ingreditur mare, sic homo exit ab vtero matris cum dolore & fletu, vagit in cunis, premitur in pueritia, & sic ploratus & gemitus fundens, vitã fine quiete & securitate traducit, donec decurso spatio mare mortis ingreditur, quo tandem omnes fluuij tã magni quã parui ingrediuntur. Quod sentiens Iob dicebat: Homo natus de muliere, breui viuens tẽpore repletur multis miseriis.

Simile.

Iob. 14.

Domine si sic viuitur.] Sẽsus huius versus est: Hęc ego in ægritudine dicebam: Hæccine Domine est vita hominis? Siccine viuitur tã breuiter? In talibus est vita, qua spiro? Sicne in tam parua duratione consistit? Dilata mihi dies, siquidem illud poteris facilè efficere. Nã tu qui corripis & occidis, poteris vitam dare, & salutem restituere. Adeptus sum victoriã, triũphaui de Sẽnacheribo, incipiebam requiescere & gaudere adepta

readepta pace,& quãdo venit tẽpus illud,in quo existimant quietem & tranquillitatem inuenisse,ecce nunc incidi in grauissimum morbum, & ita in hac pace premor amaritudine amarissima. Vel sic: Cũ amaritudine summa cruciarer, ecce amaritudo hæc versa est in pacem. Nam sequitur statim: Tu autem eruisti animam meam, vt non periret, proiecisti post tergum tuum omnia peccata mea. Id est,non amplius meorum peccatorum recordatus es.

Quia non infernus confitebitur tibi.] Id est, illi qui in inferno cruciantur, Ita dicitur in Psalmo: Quoniam nõ est in morte qui memor sit tui. In inferno autem quis cõfitebitur tibi? Et in alio Psalmo. Non mortui laudabũt te Domine,nec omnis qui descendunt in infernum: per mortem & infernum idem intelligit. Est enim tartarus mors, & qui in illis æternis pœnis versantur, mortui dicuntur. Appellatur etiã infernus lacus quo scelerati descendunt, vbi nullam à Deo expectabant beatitudinem quoniam in inferno nulla est redemptio. *Psal.6.* *Psal. 113.*

Viuens viuens ipse confitebitur tibi.] Mortuus te Domine in hac vita non laudat, sed ille qui viuit, te laudibus effert,& si illi filios dederis,ipse eos instruet, docens eos legem tuam, vt eam obseruent, & te singulari amore prosequantur.

Et iussit Esaias, vt tollerent massam de ficis, & cataplasmarent super vulnus, & sanaretur. Et dixit Ezechias: Quod erit signum, quia ascendam in domum Domini.

Et iussit Esaias.] Hoc prius fuit quàm canticum, quod modò explanauimus. Nonnulli existimant morbum regis fuisse apostema quoddam, quod ficis siccis, quos caricas appellamus, curatum est. Nam iuxta artem medicorum huiusmodi morbis sunt caricæ salutares. Ex quo colliges non esse medicinam contemnendã. Alij arbitrantur hos ficus non fuisse siccos, neq; naturaliter prodesse vulneribus, imò nocere, sed voluisse Deũ rebus noxiis & aduersis vlceri regis mederi, vt euidentius potentiam suam declararet. Solet enim Deus rebus hominum iudicio repugnãtibus res magnas efficere, vt eius potentia emineat,& clarius illucescat. Sic per Elisæum aquas amaras Iericho,sale dulces reddidit,& quæ noxię erãt salubres factæ sunt: cùm contra misso sale amariores fieri deberent. Aquę Marah in deserto cùm essent amaræ, ligno in eas coniecto dulces redditę fuerunt, cùm lignum illud esset amarum, vt nonnulli referunt. Eodem modo læsi Hebræi à serpentibus viso serpente æneo,quem Deus erectum esse iussit, sanitatem recuperabant. Et aiunt nonnulli noxium esse videre *4. Reg. 2.* *Exod.15.* *Num.21.*

videre æs iis quos serpentes momorderint. Sic Christus cæcum curauit luto, vt humana ratio confunderetur, & Christus suum numen ostenderet.

Quod erit signum.] Hoc interrogauit Ezechias, priusquam Domino pro reddita sanitate gratias ageret. Quod autē signū datū sit iā explicuim⁹. Vel est quędā admiratio visi miraculi. Quasi dicat: quā admirabile est Domine hoc signū tuū,
4. Reg. 20. 2. Par. 32. Vt intelligas hāc historiā plenissimē, lege 4. li. Reg. & 2. Par.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XXXVIII.

Et introiit ad eum Esaias filius Amos propheta.] Potest vertī ex Hebraico: Filius Amos propheta. Et ita transtulit Pagninus. Est enim in Hebraico hannaui. Qua de re disseruimus in annotationibus ex Hebræo ad caput præcedens.

Quæsiui residuum annorum meorum.] In Hebraico est: puc eadhti iæthær xenothai. Verbum est phalcad, & est hic pual pasiuum in præterito. Significat hoc verbum præter alia visitare, vt Genesis vigesimo primo. Visitauit autem Dominus Satam. Ideo potest vertī. Visitatus sum in residuo annorū meorū. Quasi dicat: Puniuit me Deus auferēs residuū annorum meorū. Significat etiam deesse, vt primo Regum vigesimoquinto. Nec aliquando defuit quicquam eis. Vnde potest verti. Defuit residuum annorū meorum. Et quoniam verbum hoc requiro significat non inuenire, & deesse, vt cùm dicimus, requiro hominum nostrorum prudentiam, quo quidem pacto Cicero vtitur hoc verbo in primo Paradoxo, significans antiquos in illa re esse prudentia destitutos, ideò fortasse posuit noster interpres. Quæsiui residuum annorum meorum, pro priuatus sum residuo annorū meorum. Poteris reddere Latinè: Destitutus sum residuo annorum meorum. Pagninus vertit: Carebo residuo annorum meorum. Septuaginta. Relinquam annos residuos. Quæ omnia in idem ferè coincidunt.

Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viuentium.] Septuaginta habēt: dixi, nequaquā vltrà videbo salutare Dei in terra viuentium. Satis est perspectum & exploratum dantibus operam literis diuinis, Christū seruatorem nostrum esse salutare Dei, de quo vaticinatus est Esaias dicens: Et videbit
Infra 52. omnis caro salutare Dei. De hoc prædixerat Iacob: Salutare tuum expectabo Domine. Et illud Dauid ardenter desi-
Gen. 49. derabat

derabat dicens: Ostende nobis Domine misericordiam tuã, & salutare tuum da nobis. Hoc diuinum salutare amplectens Simeon ille religione ac pietate præstante, voce cygnea & charitate ardente cecinit: Nunc dimittis seruũ tuum Domine, secundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum. Cùm igitur rex Ezechias intelligeret filium Dei ex semine suo esse carnem sumpturum, & videret se absque filiis è vita migrare, ait si filiũ non relinqueret, non visurum Christum in æterna beatitudine, quoniam illuc ascendere nõ poterat, nisi Christus eius ianuam sanguine suo aperiret. Est enim Christi sanguis, vt verbis D. Hieronymi vrar, clauis paradisi. Et volens Ezechias significare se loqui de Christo, subiunxit: Non aspiciã hominem vltrã, & habitatorẽ quietis. Ac si diceret, Si ita decessero è vita, non videbo Deum factum hominem, qui est habitator quietis, & ęternæ beatitudinis. Eum quem Deũ vocauerat, & iuxta Septuaginta salutare Dei, nunc hominem appellat: quoniã Christus est verus Deus, & verus homo, & ipse est gloriæ, & quietis verę habitator. Nam in hoc mũdo nulla est vera gloria, nulla vera quies. *Psal.* 39. *Luc.* 2.

Generatio mea ablata est.] Pro hoc in Hebraico est in hunc modum: Dori nissach. Verbum Dur significat habitare, peregrinari, durare: vnde nomen Dur significat ætatem, durationem, generationem, habitationem, peregrinationem, & incolatum. Nam omnis nostra ætas & duratio & vita est quædam peregrinatio. Quod intelligens patriarcha ille Iacob, quo nemo tunc sapientior erat, nemo pietate præstantior, interrogatus à Pharaone quot annos natus esset, respondit: Dies peregrinationis vitæ meæ centum triginta annorum sunt. Vnde dicebat regius Vates: & aduena sum ego apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei. Ex quo efficitur, vt viri iusti ex hac vita discedant tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo, intelligentes peregrinandi diuersorium nobis Deum dedisse, non habitandi, esse autem veram patriam & habitationem nostram in cœlo: Non enim præstantes viri tot labores suscepissent, nisi certissimè crederent, non iisdẽ finibus esse gloriam terminandam, quibus & vitam. Potest igitur verti: Peregrinatio mea ablata est: pro quo Pagninus trãstulit: Habitatio mea recessit. Dolet igitur Ezechias, quia eius incolatus non amplius prolongabatur. Cõtra verò Dauid gemuit ob incolatus sui dilatationem, dicens: Hei mihi quia incolatus meus prolongatus est. Idem diuerso medio *Gen.* 47. *Psal.* 38. *Psal.* 119.

desiderabant. Desiderabat Ezechias Christum videre, ideò morte angebatur, quia sine filio decedebat, ex quo Christus carnem sumeret. Contrà verò Dauid mortem optabat, vt Christum citius videret. Vt enim duo veloces accipitres auem altius volantem, séque in sublime ferentem arripere cupientes, ad eam tendunt, sed vnusquisque diuersa via dirigit suum cursum & volatum, efficiens diuersos anfractus, sed ad idem tendentes, sic hi duo illustrissimi reges idem, sed diuersa ratione quærebant.

Similit.

Tu autem eruisti animam meam vt non periret.] Pro eruere in Hebraico est verbum Chaxac, quod significat præter alia amare, desiderare, coniungere, & cingere. Hinc fluxit interpretum varietas. Septuaginta transtulerunt: Liberasti animã meam. Vel: Coniunxisti tibi animam meam, ne periret. Qui in charitate est, coniunctus est Christo. Vnde dicebat Paulus: Quis separabit nos à charitate Christi? Et alibi: Qui adhæret Deo, vnus spiritus est. Et alibi se vinctum vocat, quia Deo adhærens vinculis amoris alligatus erat. Potest præterea verti: Tu autem cinxisti, aut operuisti animã meã. Hoc est, me veste charitatis induisti. Est enim charitas vestis, quæ operit multitudinem peccatorum, vt ait diuus Petrus apostolorum princeps. Hac veste nudati eiicimur à conuiuio cœlestium nuptiarum. At ea induti possumus mentis epulis abundare, & eum vitæ statum adipisci, qui in altissimarum rerum contemplatione consistit. Hæc enim est vestis illa, de qua ait Christus apud Matthæum: Quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem?

Rom. 8. *2. Cor. 6.* *Eph. 3. & 4.* *1. Petr. 4.*

Argumentum Capitis XXXIX.

Mittit rex Babylonis legatos cum literis & muneribus ad regem Ezechiam, quem Esaias reprehendit, quòd illis thesauros suos ostendisset, prædicens, esse illos thesauros à Babyloniis rapiendos, & in Chaldæam asportandos.

CAPVT XXXIX.

IN tempore illo misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis libros & munera ad Ezechiam. Audierat enim quod egrotasset & conualuisset. Lætatus est autem super eis Ezechias, & ostendit eis cellam aromatum, & argenti, & auri, & odoramentorum, & vnguenti optimi, & omnes apothecas supellectilis suæ, & vniuersa

4. Reg. 20.

uniuersa quæ inuenta sunt in thesauris suis. Non fuit verbum, quod non ostenderet eis Ezechias in domo sua, & in omni potestate sua. Introiuit autem Esaias propheta ad Ezechiam regem, & dixit ei: Quid dixerunt viri isti, & unde uenerunt ad te? Et dixit Ezechias: De terra longinqua uenerunt ad me de Babylone. Et dixit: Quid viderũt in domo tua? Et dixit Ezechias, Omnia quæ in domo mea sunt viderunt. Non fuit res quam non ostenderem eis in thesauris meis. Et dixit Esaias ad Ezechiam. Audi verbum Domini exercituum. Ecce dies uenient, & auferentur omnia quæ in domo tua sunt, & quæ thesaurizauerunt patres tui usque ad diem hanc in Babylonem. Non derelinquetur quicquam dicit Dominus. Et de filiis tuis qui exibunt de te, quos genueris, tollent: & erunt eunuchi in palatio regis Babylonis. Et dixit Ezechias ad Esaiam: Bonum verbum Domini quod locutus est. Et dixit: Fiat tamẽ pax & ueritas in diebus meis.

EXPLANATIO.

In tempore illo misit Merodach Baladan, &c.] Mortuo Senacheribo obtinuit regnum Asarhadon filius eius, & eo tempore incidit Ezechias in morbum, de quo capite superiore disseruimus. Et quoniam Ezechias mirabiliter conualuit, & in eius sanitatis signum Sol reuersus est retrorsum, & vagata est statim fama fuisse eum huius miraculi causam, misit rex Babylonis legatos ad illũ cum literis, & muneribus, qui interrogarent de portẽto quod acciderat, vt verba Paralyp. testãtur. Et quoniã hic rex Babyl. non erat filius Sennacheribi, sed Baladani, perspicuũ est, aliud fuisse tunc regnum Babyloniorũ, aliud Assyriorũ. Assyrij ceperunt Samariam, Babylonij verò Iudã & Hierosolymã. Existimo tamen regem Sennacheribum, qui tunc monarchiã imperij tenebat, fuisse dominum Babylonis. Habebat Babylon regem, sed subditũ atque Sennacheribo tributarium. Et ob eam causam reges Assyriorum appellantur reges Babylonis. Nam Metasthenes chronographus Persa in libro de iudicio temporum ait: Phul Belochũ & Sẽnacheribum fuisse Babylonis reges, cũ eos sacra scriptura Assyriorum reges appellet. Erat enim Babylõ subiecta tunc Assyriis, donec Nabuchodonosor Babylonis principatũ obtinuit. Hic vicit Assyrios, & Babylonem amplis victoriarum ornamẽtis decorauit, & fecit eam caput totius imperij. Ex quo effectum est, vt ipsi Assyrij Babyloniorũ nomẽ assumpserint, vt ait Solinus. Duravit imperium apud Babylonios septuaginta annos, donec Cyrus & Darius eos superarunt, & vrbem funditus euerterunt. 2. Par. 32.

Latinus

2.Par.32. *Lætatus est autem super eis Ezechias.*] In libro secundo Paralypomenon ita scriptū est: In diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem, & orauit Dominū, & exaudiuit eū; & dedit ei signum. Sed non iuxta beneficia quæ acceperat, retribuit, quia eleuatum est cor eius. Et facta est contra eum ira, & contra Iudam & Ierusalem. Humiliatusque est postea, eò quòd exaltatum fuisset cor eius, tam ipse quàm habitatores Ierusalem, & idcirco non venit super eos ira Domini in diebus Ezechiæ. Hæc ibi. Vnde colliges quàm vtilis sit afflictio, & quàm periculosa prosperitas. In afflictione confugiebat ad Deum, totumque seipsum lachrymis & precibus tribuebat, in prosperitate verò elatus est, Deóque pro acceptis beneficiis debitas gratias non egit: Immò inani gloria captꝰ ob honorem, quem illi rex Babylonis per legatos tribuebat, voluit eis diuitias suas ostentare. Quod non fuit sine culpa iactantiæ.

Non fuit verbum quod nō ostenderet eis Ezechias.] Paulò pòst ait Ezechias: Non fuit res, quam non ostenderē eis in thesauris meis. Quod antea appellatum fuerat verbum, appellauit tunc rem. Ex quo constat, verbum hoc in loco pro re accipi.

De terra longinqua venerunt ad me.] Videtur esse iactantia. Quanto longius Babylon distabat à Iudæa, tantò maiorem honorem sibi delatum esse existimabat Ezechias, ob legatos Babyloniorum. Præterea non deberet dicere venerunt ad me, sed venerunt propter Dei miraculum, vt omnia illa non ad se, sed ad Dei gloriam referret.

Auferentur omnia quæ in domo tua sunt.] Ideo Babylonij rapuerunt diuitias Ezechiæ, quia ipse eas illis ostendit. In aperto orationis argumento hęc omnia sunt facilia, ideò ad eum sensum, quem moralē appellāt, interpretationē cōuertamus. Per diuitias & thesauros intelliguntur bona opera. Quæ enim sunt veræ opes, nisi quæ animum ditant, & præcellentibus ac splendidissimis ornamētis decorāt, & admirāda quadā infignię gloria cumulant? Cùm autē hæ sint virtutes, & opera præclara, & ipsius virtutis actiones, apertè colligitur, eas esse illas excellentes diuitias, cū quibus nulli huius mūdi thesauri cōparantur. Vnde constat verā esse illā Socratis sententiā à Cicerone multis verbis amplificatā, eos solos diuites esse, qui sint virtute prædi & ornati. Has diuitias amittes, si eas Babyloniis ostēderis, hoc est, si eas in lucē protuleris, & inani gloria ductus hominibus ostentareris. Ait enim sanctis-

sanctissimus ille doctor Christus Deus noster apud Matth. Attendite ne iustitiam vestrã faciatis corã hominibus, vt vi- *Matt.6.*
dramini ab eis. Alioquin mercedẽ non habebitis apud pa-
trem vestrum, qui in cœlis est. Et paulò pòst: Cùm ieiunatis
nolite fieri sicut hypocritæ tristes. Vult Deus vt opera bona
nostra signemus sigillo intentionis in ipsum, nec ea amit-
tamus. Vult nobis merces nostras securas reddere, ne post
longam nauigationẽ in ipsa mercatura spoliemur: spoliabi-
mur autẽ si bona opera nõ propter Deum, sed ad humanã &
inanẽ gloriã captandã faciamus. In moralibus finis, vt aiunt
philosophi, habet eandẽ vim mouendi, quã habet principiũ
in naturalibus. Cùm autem charitas sit finis, vt ait Paulus *1. Tim.1.*
ad Timotheum, ea nos debet mouere: cùm autem charitas
nos mouerit, dirigentur opera nostra in Deum, & tunc po-
terunt perfectè appellari. Perfectio bonorum operũ in dua-
bus rebus præcipuè consistit, in directione ad vnum finem,
qui realiter sit bonus, & in electione mediorũ illi accommo-
datorum & conuenientium. Et tunc ille finis est realiter bo-
nus, quando est etiã principium. Vis cognoscere sit ne bonũ
opus perfectum, considera eius finẽ ad quem dirigitur: si ille
fuerit etiam talis operis principium, & prima causa, poteris
quiescere, & tale opus bonum existimare. Ob eam causam
asserunt mathematici circulum esse perfectam figuram, quia
principium & finis idem est in illo. Cùm autem Deus sit
principium & prima causa, apertè concluditur, tunc opera
nostra esse perfecta, si corũ finis sit Deus, & ad illum fuerint
directa, illique dedicata, si Deum quæsierimus mediis, op-
portunis & conuenientibus, si denique sit finis ille, qui est
etiã principium. Esse autẽ Deum principium & rerũ omniũ
primam causam asserit ipse, qui apud Ioannem de seipsò lo-
quens, Ego inquit, principium qui loquor vobis. Et idem *Ioan.8.*
Ioãnes de Deo loquens ita ait, Omnia per ipsum facta sunt. *Ioan.1.*
Et diuus Paulus in epistola ad Romanos. Ex ipso, & per *Rom.11.*
ipsum, & in ipso sunt omnia. Nec solũ Theologi, sed etiam
Philosophi gentium ratio naturali illuminati, Deũ esse prin
cipiũ primamq; causam apertissimè testantur. Ideò viri iusti
opera sua in Deum dirigunt, eáque propter illum efficiunt.
Pugnantes Hebræi cum Amalech, quandiu Moyses manus
leuabat, victoriam consequebantur: cùm autẽ eas remisisset, *Exod.17.*
victoriã amittebant. Ita literæ diuinę in Exodo asseueranter *Figura.*
affirmant. Quid per manus nisi opera intelligimus? quæ cũ
leuamus & ad Deum dirigimus, vincimus, & de hostibus

nostris, diabolo, mundo, & carne victoriam reportamus. Si autem ea deprimimus in terram, laudem humanam captantes, & inanis gloriæ desiderio flagrantes, ipsam laudem & gloriã amittimus, & ab inimicis superamur. Nulla re clarius gloriã cõsequimur, quàm gloriæ cõtẽptu. Nam qui appetitu inanis gloriæ ducuntur, & hominũ rumusculos intuentur clarissimis signis offendũt, ad Deum opera sua non dirigere, nec veræ gloriæ amplitudinem contemplari. Quando Christus suis actionibus oculos leuabat in cœlum, nos instruere volebat, vt in nostris actionibus intentionẽ leuaremus in Deũ, ad illumq; mentis aciẽ intenderemus. Quid enim per oculũ nisi intentio significatur? Ita intelligitur id, quod Christus dicebat apud Matthæum: Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. Hinc effectum est, vt quando dicimus oculũ dextrum, bonam intentionem significemus: quando verò sinistrum, malam. Et vt qui sagittam emittit, vt scopum attingat, claudit oculum sinistrum, aperit dextrum, sic nos in actionibus nostris, si volumus verum scopũ attingere, debemus intentionem sinistram claudere, dexterã verò aperire, debemus inanem gloriam & falsam nominis claritatem paruipendere, Dei autem gloriam nostris actionibus quærere, eãsque ipsi Deo dedicare. Et quoniam diabolus intelligit quantum nobis prosit bona intentio, summa diligentia conatur eam à nobis auferre. Id significat scriptura in libro primo Regum, dicens conatum fuisse Naam, vt oculos dextros erueret habitatoribus Iabes Galaad. Naas serpentem significat. Quid per Naam nisi diabolum serpentem antiquum, & quid per oculos dextros nisi intẽtionem ad Christum directam intelligimus? Est igitur summa ope nitendum, vt in nostris actionibus inanem gloriam euitemus instar illius de quo dicitur Nehemiæ quarto: Vna manu sua faciebat opus, & altera tenebat gladium. Nos itaque in virtutum actiones toto pectore incumbere curemus, gladiumque ad populi rumusculos resecandos manu teneamus. Magnus Basilius ad hoc propositũ hac eleganti similitudine vtebatur. Faber ferrarius quando opus aliquod conflat & cudit, debet memoria tenere cũ, à quo instrumẽtum illud ex pacto accepit, præscriptãq; sibi ab illo formam & magnitudinem in animo versare, vt rectè opus efficiat, & iuxta eius voluntatem, qui illud effici iussit manũ dirigere, alioqui si eius memoriã ex animo patiatur excidere, aut aliud quippiã omnino, aut lõgè dissimi-

Matt. 6.

Simile.

1. Reg. 11.

Figura.

Apta, similitudo.

le efficiet ab eo, quod facere deberet. Eodē modo Christianus dum virtutem exercet, debet ita Deū ante oculos mentis habere, vt nulla eius memoriā deleat obliuio: debet omnes suas actiones ad Deū dirigere, & iuxta eius volūtatē, qui eū rectè operari iubet, manum mouere: debet ipsius in mente insidere Dei voluntas, vt illam intuens, in eāque defixus, omnem curam & cogitationem ad eam implendam conferat, vt concitatæ multitudinis gloriam contemnens, sit vera gloria cumulatus. Is egregiè opus perficit, assiduámque illius memoriā cōseruat, à quo id iussus est facere, verēque illud Dauidicū dicere poterit: Prouidebā Dominū in cōspectu meo semper, quoniā à dextris est mihi, ne cōmouear. Hęc D. Ille Basilius, qui ab antiquis ob insignē sanctitatē, singularē eloquentiā, & admirabilē doctrinā, fuit meritò Magnus appellatus. Hāc doctrinā voluit nobis Deus in Exodo significare, quādo Moysi præcepit vt duo cherubim essent in propiciatorio, vnde Deus ipse loquebatur, vtrumque latus propiciatorij, alis expāsis tegentes. Deus summè benefactor est, & nihilominus tectus, vt nos doceat benefacere, sed nolle ab hominibus videri & gloriā aucupari. Ita locū illum explanat Hieronymus ab Oleastro, vir hac nostra tempestate doctissimus & optimus in eruditissimis suis commētariis in Exodum. Oportet igitur nos solā Dei gloriā in nostris actionibus quærere, & quemadmodum Abram volucres super carnes immolatas descendentes abigebat, sic nos inanē laudē fugere eamq; à nostris operibus abigētes penitus aspernari. Sectemur doctrinam D. Pauli dicentis in epist. 1. ad Corint. Siue māducatis, siue bibitis, siue quid aliud facitis, omnia in gloriam Dei facite. Nā si opes & thesauros actionum nostrarum ostentauerimus, amittemus eos, spoliabimur à Babyloniis, & direptioni, animique calamitati committemur. Ex quo efficitur, vt gloriā quærentes simus omni gloria nudati & destituti, cum ob culpam nostram opes Hierosolymæ sint Babylonem translatæ. Opes Aegyptias ad terram promissionis asportari permissum erat, Hebræorumque gloriæ tribuebatur, vt in Exodo literæ diuinæ testantur, & similiter Babylonias, vt ex 1. capite Esdræ perspicuum apparet. At nō poterant absque eorum ignominia opes Hierosolymę Babylonem transferri. Oratorum gentilium eloquentiam, & salutaria philosophorum præcepta, quæ sunt mundi diuitiæ & thesauri, possum⁹ ad religionem pietatis plenissimam adducere, ad ipsius religionis excellentes diuitias amittere, easq;

Psal.13.

Exod.25.

Gen.15.

1.Cor.10.

Exod.31.

Esdr.1.

in confusionem cõuertere nõ poterimus, quin simus magno dedecore & infamia notati.

Et de filiis tuis.] Hoc est, de posteris tuis. Non enim proprios filios intelligit. Aiunt nonnulli fuisse Danielem, Ananiam, Misaëlem, & Azariam.

Bonum verbum Domini.] Sẽsus est: Deus est æquus & sermo eius bonus & rectus. Ego peccaui, & pœna hac dignus sum. At Deum pium patrem precor, vt in diebus meis in Iudæa sit tranquillitas, pax & veritas. Hoc dicebat Ezechias, quia sciebat eo tempore, quo thesauri Hierosolymæ diriperentur, & Iudæi in Babylonem adducerentur, nullam fore pacem, nec veritatem, nullam quietem, nec in promissis constantiam, sed omnia futura esse plena contentionibus, & mendaciis. Vel fortasse hæc dicit Ezechias, cùm illi dixit Esaias hãc trãsmigrationem in Chaldæam non futuram esse in diebus suis. Quo audito fecit hæc verba Ezechias, ac si diceret: Bonus est sermo Domini dicentis, in diebus meis fore pacem & veritatem.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXIX.

Misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis libros & munera ad Ezechiam.] Pro libris in hebraico est sepharim, pro quo posis vertere literas, & rectè quidẽ. Significat enim hoc nomen præter àlia epistolam siue literas. Quæ de re poteris ea videre quæ suprà annotauimus capite 37.

Non fuit verbum quod non ostenderet eis Ezechias.] Pro verbo in Hebraico est dauar, quod nomen significat verbum, vt Hester 7. Necdum verbũ de ore regis exierat, & multis aliis in locis. Significat etiam rem, vt 4. Regum capite 5. Et si rem grandem dixisset tibi propheta. Et quamuis noster interpres vertat, verbum, tamen sæpè capitur pro re, vt hoc in loco, & Deuteronomij 8. capite Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei. Quem locum citat Matt. 4. Christus apud Matthæum: Quasi dicat: Non solùm homo sustentatur pane, sed potest etiam sustentari quacumque alia re, quam Deus creauit. Et aliis in locis verbum pro re ponitur, quæ breuitatis causa omitto.

Argumentum Capitis XL.

Consolatur Deus Iudæorum populum, promittens illis gaudium

gaudium & peccatorum remissionē. Facit propheta loquentem diuinum illum Ioannem Baptistam, Christi Dei nostri præcursorem & annuntiatorem, quo nemo inter natos mulierum surrexit vnquam sublimior, nemo vaticinatione præstantior. Ostendit propheta hominum, eorúmque gloriæ miseriam, fragilitatem & inconstantiam, Deique nostri summā fortitudinem, infinitam potentiam, & immensam sapientiā, & bonitatem, vt nobis ipsis diffidentes, & opes, magistratus inanem gloriam, cæteraq; mundi ludibria, caduca & inconstantia contemnentes, ea sola ornamenta quæramus, ex quibus vera gloria redundat, & ad ipsum Deum ardenter aspiremus, à quo est verū decus, & omnis dignitatis præstantia.

CAPVT XL.

Consolamini consolamini populę meus, dicit Deus vester. Loquimini ad cor Ierusalē, & aduocate eam, quoniā completa est malitia eius, dimissa est iniquitas illius. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Vox clamantis in deserto. Parate viam domini, rectas facite in solitudine semitas Dei nostri. Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt prauа in directa, & aspera in vias planas, & reuelabitur gloria Domini, & videbit omnis caro pariter quod os Domini locutum est. Vox dicentis: Clama. Et dixi Quid clamabo? Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri. Exiccatum est fœnum, & cecidit flos, quia spiritus Domini Matt.3. Mar.1. Luc.3. Ioan.5. Eccl.14. Iacob.1. 1.Petr.1.
sufflauit in eo. Verè fœnum est populus. Exiccatum est fœnū, & cecidit flos, verbum autem Domini manet in æternum. Super montem excelsum ascende tu qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocē tuam qui euangelizas Ierusalem. Exalta, noli timere. Dic ciuitatibus Iudæ: Ecce deus vester. Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur. Ecce merces eius cum eo, & opus illius coram illo. Sicut pastor gregem suum pascet, in brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo leuabit, fœtas ipse portabit. Quis mensus est pugillo aquas, & cælos palmo ponderauit? Quis appendit tribus digitis molem terræ, & librauit in pondere montes & colles in statera? Quis adiuuit spiritum Domini, aut quis consiliarius eius fuit, & ostendit illi. Cum quo iniit consilium, & instruxit eum, & docuit eum semitam iustitiæ, & erudiuit eum scientia, & viam prudentiæ ostendit illi? Ecce gentes quasi stilla situlæ, & quasi mo-
Ioan.10. Ezec.34. & 37. Rom. 1.c

tum flatera reputata sunt.

EXPLANATIO.

Consolamini consolamini populе meus.] Prædixerat Esaias capite superiore omnes diuitias regis Iudæ auferendas esse, & à Babyloniis in Chaldæam asportãdas, & Iudæos capiendos, & nihil deniq; Hierosolymę relinquendum. Sed ne Hebræi videntes se inter gentes magnis ærumnis, incredibili ignominia, & misera captiuitate oppressos, peccatis suis desperationem adhiberent, & à vera religione deficerent, consolatur eos Deus præcepitq; diuinis vatibus, vt eorum mœrorẽ verbis cõsolatoriis deliniant, promittentes illis venturũ esse Messiam in temporis plenitudine, per quem erant afficiendi lætitia, & remissionem peccatorum recepturi.

Oſe.2.

Loquimini ad cor Ieruſalem.] Vos diuini vates consolamini Hebræos: loquimini illis grata & dulcia. Hebraismus est. Qui mœstũ consolatur, eiq; blanditur, dicitur loqui ad cor eius. Id voluit Deus significare per Oseam dicens: Ducã eã in solitudinem, & loquar ad cor eius. Hoc est, alloquar eam verbis blandis illiq; iucundis. Trigesimo quarto cap. Genesis vbi nostra versio habet. Tristẽq; deliniuit blanditiis, ait litera hebraica: Locutus est ad cor puellæ. Vbi Chaldæus paraphrastes ait: Locutus est consolationes ad cor eius. Acsi diceret: Sichẽ Dinã verbis demulcebat, vt eã ad se alliceret.

Gen.34.

Quoniam completa eſt malitia eius.] Scribendum est, militia eius, & ita habent nõnulli codices correctiores. Appellatur autẽ militia tempus vitæ nostræ. Nã quid aliud facimus toto vitę spatio, quàm militare? Ita enim ait Iob: Militia est vita hominis super terram. Et alibi: Cunctis diebus quibus nunc milito. Vnde Apostolus ad Corinthios scribẽs. Arma, inquit, militiæ nostræ non carnalia sunt. Est igitur sensus. Vos ô prophetæ mei cõsolamini populũ meum, quoniam cõplebitur & finietur tẽpus suorũ laborum. Et veniet tẽpus illud quando perfundãtur gaudio, & in Christũ credentes remissionẽ peccatorum consequantur. Capitur igitur malitia pro tẽpore captiuitatis Babylonicæ, per quã animi captiuitas, & peccatorũ vincula significantur. Vel sumitur militia pro lucta, quæ erat sub iugo veteris legis, quæ tempore Christi finẽ accepit, de qua ait in Actis diuus Petrus: Quid tentaris Deum imponere iugũ super ceruices discipulorum, quod neque nos, neq; patres nostri portare potuimus? Sed perpende causam consolationis diuinæ, nec esse diuitias, nec voluptates, sed remissionem peccatorũ. Nõ enim rebus caducis

Iob.7.
Iob.14.
2.Cor.10.

Act.15.

ducis & fallacibus lætari debemus, sed bonis animi, quæ verè bona sunt, Nõ solùm verè Christiani, sed etiã gentium philosophi lumine & naturæ & scientiæ illuminati mundi pecunias, sumptuosa ædificia, & eas, quibus maximè improbi & molles homines vinciuntur, voluptates, contempserunt, tantum abest, vt eas in bonis connumerãdas ducerent. Quippè cùm apertè conspicerẽt homines harum rerũ copia abũdantes, ea tamẽ appetere maximè, quibus circunfluunt. Quoniã nũquam cupiditas harum rerum extinguitur, imò indies earum sitis augetur, & animũ torquet, non solùm appetitu eas amplificandi, sed etiam timore amittendi. Harum rerũ contẽplatione ductus regius vates dicebat: Redde mihi lætitiã salutaris tui. Et alibi. Renuit cõsolari anima mea. Vbi vides eum petere lætitiã, non mundi, sed Christi, quem Dei salutare appellat, mundi autem lætitiam & inanem consolationem contemnere, & pro nihilo putare. P*sal.*50. P*sal.*76.

Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis.] Vtitur præteritis pro futuris more prophetico. Sensus est: Gaudeat populus Hebræorum, quoniam tempore Messiæ multa beneficia accipiet. Qui enim in christum crediderint, magnam misericordiam consequentur. Ponitur numerus finitus pro infinito. Duplicia, hoc est, multa beneficia accipiet pro omnibus peccatis suis, hoc est, non obstantibus omnibus peccatis suis, quoniã ab ipsis redimetur. Vel duplicia, id est, magnifica dona. Sed quoniã dixerat: Completa est militia eius, dimissa est iniquitas illius, existimo per duplicia hęc duo intelligi, nempè impletionem militiæ, & peccatorũ remissionem. Et hæc interpretatio est clara, & satis literæ cõueniens. Poteris per duplicia gratiam & gloriam intelligere. Origines homilia quinta in Matthæũ per duplicia duas punitiones intelligit nõ gratiam & gloriam, quem in præsenti secutus D. Hieronymus hoc dicit esse intelligendum de duplici afflictione, quam populus Iudaicus accepit, semel à Babyloniis, & iterũ à Romanis. Et hæc expositio est satis plena, & probabilis, & munita authoritate grauissimorum doctorum. Martinus Lutherus citat hunc locum in articulo trigesimo sexto, ad probandum non dari gratiã nisi pro peccatis, quod Esaias non dicit. Nam ex sententia veterum interpretum loquitur ad literã de duplici punitione, nõ de duplici gratias. Et quamuis hìc duplicia possint accipi pro gratia & gloria, non sequitur: Datur hìc duplex beneficiũ gratiæ & gloriæ pro peccatis, ergo gratia nunquam datur nisi

Act.10. pro peccatis. Quæ conclusio est hæc? O dialecticum ridiculum. Sed quid ais Luthere? Nónne legisti in Actis Apostolorum Cornelium hominẽ gentilem eleemosynis & precationibus se ad gratiam præparasse, etsique preces & eleemosynas ascendisse in memoriam in conspectu Dei? Si verum est quod dicis, non potuit Deus Cornelio gratiam tribuere, qui bona opera & Deo accepta faciebat. Sed dices illa opera esse peccata mortalia, quoniam in eodem articulo asseris, liberum arbitrium hominis existentis in peccato peccare mortaliter, quando facit quod in se est, vbi asseris hominem peccare mortaliter, etiam quando facit quod in se est, vt se præparet ad gratiam. O horribilem hæresim! Rogo te, Deus incitat & inuitat aliquem ad peccandum? Non quidem, alias non esset iustus, nec Deus. Cur igitur nos Deus incitat & inuitas ad præparationem ad gratiã, si talis præparatio est peccatum mortale? lege Prophetas, lege Apostolos, lege euangelia, lege vetus & nouum testamentum, & totum ipsum inuenies plenum diuinis monitis, quibus misericors ille Deus ac cœlestis pater inuitat peccatores ad pœnitentiam. Apud Esaiam cap. 1. postquam sceleratorũ hominũ flagitia arguit, Lauamini, inquit, mundi estote, auferte malum cogitationũ vestrarum ab oculis meis, quiescite agere peruerse, discite bene agere. Quærite iudicium. Et paulò pòst: Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis. Alloquitur Deus peccatores, quorum impia facinora fuerat detestatus, eosque ad virtutem cohortatur. Et vt liberũ arbitrium ostendat, ait: Si volueritis, &c. Vbi vides in manu peccatoris esse se ad gratiam præparare. Quî fieri posset, vt Deus hæc diceret, si conatus peccatoris ad bonũ esset peccatũ mortale? Et alibi a-

Supra 31. pud eundem prophetã: Conuertimini sicut in profundũ re-

Infra 46. cesseratis filij Israël. Et alio in loco: Redite præuaricatores ad cor. Per Ieremiã cap. 3. Reuertere auersatrix Israël, & non

Zacha.1. euertã faciem meã à vobis: Per Ezechielem 18. Conuertimini & agite pœnitentiã ab omnibus iniquitatibus vestris. Per Ioëlem 2. Conuertimini ad me in toto corde vestro. Hoc est. Efficite toto conatu quantum in vobis fuerit, vt ad me conuertamini, & ad gratiam veniatis. Per Zachariam: Conuertimini ad me, dicit Dominus exercituũ, & ego conuertar ad vos. Quomodo fieri potest vt conatus ad gratiã sit peccatum, si cũ peccator conuertitur ad Deũ, confestim Deus ad

Matth.11. ipsum conuertatur? Quorsum Christus omnes peccatores vocaret dicens: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati

rati estis, & ego reficiã vos? Præterea si eleemosynæ & precationes Cornelij erant peccata mortalia, quomodo Deo placebant? Lege caput decimũ Actorũ, & videbis angelum dicentẽ: Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriã in conspectu Dei. Deus auertit oculos suos à sceleribus, nec illi vnquã placuerũt. Dies me deficeret si vellẽ omnes rationes, & scripturarũ loca afferre, quibus possẽ hoc pestilẽs Luthert dogma refutare. Non. n. ait hoc in loco Esaias ideò populum Iudaicũ duplicia recipere, quia peccauit, sed tantam esse Christi misericordiam, vt quamuis populus peccauerat, tamen et& peccata dimitteret, & glõriam tribueret. Id quod Christus fecit omnibus iis, qui ad eum se conuerterunt, & vsque ad finem perseuerarũt. Aspicis quàm perperam Lutherus hunc locum explanet & citet.

Vox clamantis in deserto.] Hebraismus est. Idem est, vox clamantis, ac vox clamãs: quemadmodum terra promissionis & terra promissa, vas electionis & vas electum, filius perditionis & filius perditus: & multa huiusmodi, quæ passim in diuinis literis reperiuntur. Est igitur sensus. Audietur vox, quæ clamabit in deserto. Parate viam Domini. Dixerat venturum esse Christum, nunc dicit prius vẽturum esse eius præcursorem Ioannem Baptistam. Fuisse autem Diuum Ioannem hanc vocem, ipse de se asserit apud Ioannem euangelistam. Qui interrogatus à sacerdotibus & Leuitis quisnam esset, respondit: Ego vox clamantis in deserto, parate viam Domini, sicut dixit Esaias propheta. Et diuus etiam Lucas & D. Marcus hunc locum de diuo Ioanne Baptista interpretantur. Appellatur vox primò, quia ex se nihil dicebat, sed quæ audierat à Deo. Secundò quia sicut vox præcedit verbũ sicut Ioannes Christum. Præibis, inquit Zacharias, ante faciẽ domini, parare vias eius. Tertiò, quia vt vox verbum declarat, sic Ioannes, Ecce, inquit, agnus Dei, ecce qui tollit peccata mũdi. Quartò, dicitur Ioannes vox, ad significãdum officium suum esse non mandare literis suas conciones & vaticinia more aliorum prophetarũ, sed voce, ad hoc enim missus erat, vt viua voce cõcionaretur, & Christum ostenderet. Quintò, quia quicquid erat in Ioanne, vox erat, totus pœnitentiam & sanctitatem prædicabat. Oculi, manus, vestis, quicquid denique in eo erat, clamabat, & totus vox erat. O singularem concionatorem, ô admirabilem doctorem vitæ, & insignem vitam doctoris. Sunt multi concionatores qui quidem habent vocem, sed non sunt vox: quia etsi verbis

Ioan. 1. Luc. 3. Mar. 1.

Luc. 1. Ioan. 11.

Simil.

prædi-

prædicent, non tamen factis: similes aurificibus crucem effi-
cientibus, sed eam non cõtemplantibus: & vasa ad continen
dum salem, cum ipsi sint omni sale destituti. Sunt veluti pu-
teus, cuius aqua abluuntur immunda vasa, cum ipse sit luto
& spurcitia repletus. Itaq; habent vocem, vox autem nequa-
quam sunt. At magnus ille præcursor in ventre matris suæ
sanctificatus totus erat vox, & non quęcumque sed clamans:
non solum loquens, sed vociferans. Tanta enim Iudæorum
surditas, tantus sensuum stupor, tam arctus eorum & profun
dus somnus, magno clamore indigebãt. Clamabat igitur D.
Ioannes, & publicè concionabatur. Hunc imitari debent hi,
quibus est demandata cura docendi. Quid ad hoc respondę
bunt illi, qui conciones spernunt: qui cum ad ecclesiasticas di
gnitates ascenderint, nihil nisi otium, delicias, voluptates, &
pecunias quęrũt. Qui claues thesauri ferũt in brachio, claues
autẽ animarũ tradũt quibusdã clericis improbis & indoctis.
Qui non solùm populũ non docent, sed etiam doctores con
temnunt. Hos appellat Deus per Esaiam, non pastores sed ca
nes, & non quoscumque, sed canes mutos non valentes latra
re, cum eorũ officium sit enumerare euangelium, populi sce
lera reprehendere, & denique subditos suos docere. Legant
hi antistites diuum Paulũ ad Thimotheum & ad Titũ scri-
bentem, & ibi inter qualitates antistitum inuenient debere
esse concionatores & doctores. Quid plura? Ipse cœlestis do
ctor diuinus ille concionator Christus Deus noster eis quos
præsules constituit, præcipit vt euangeliũ prædicarent. Nec
sat est, summissa voce prędicare, sed oportet aliquãdo clama
re instar diui Ioannis, quem hic Esaias vocem esse clamantẽ
affirmat. Clamabat igitur Ioannes, & clamore illo etiam si-
gnificabat, esse euangelij prædicationem longè audiendam,
lateque dilatandã, iuxta id quod alius propheta prædixerat:
In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terrę
verba eorum. Illud est præterea aduertendum, hanc vocem
in deserto clamasse, quia re vera erat Ioan. in deserto. Sęper
enim viri præcellentes & diuina contemplatione præstantes
deserta loca dilexerunt. Est enim desertum veluti quædam
scola paradisi. Ideò dicebat Deus per Oseam prophetã: Du-
cam eam in solitudinẽ, & loquar ad cor eius. Ex quo effectũ
est, vt Anthonius, Hilariõ, Hieronymꝰ, & innumerabiles alij
qui præstantibus ingeniis in vita humana diuina studia colu-
erũt, vrbibus relictis solitudinem colerent, vbi charitate ar-
dẽtes, & desiderio æternitatis flagrantes, ad cœlum aspira-
bant.

Infrà 26.
1. Tim. 3.
Tim. 1.
Mar. vlt.
Marc. vlt.
Psal. 18.
Osee 2.

bant. Et ob eam causam à cœtu hominum atque familiaritate seiuncti, tanquam in portum se in desertum recipiebãt. Poteris hoc in loco per desertum intelligere mundum, in quo habitant reptilia, & varia ferarum genera, pauci autem homines. Qui autem non paret rationi, sed indomitis ducitur appetitibus, non homo vocandus est, sed fera. Hoc sentiebat Diogenes ille Cynicus, qui in media luce dici plateam perambulãs cum lucerna quadã in manu, interrogatus quid quæreret, respondit hominem quærere, quoniam eos quos videbat, non homines esse iudicabat.

Parate vias Domini.] Hoc quidem est quod vox, in deserto clamabat. Acsi diceret: Expiate animos vestros, vt veniat ad vos Christus. Expurgate illi viam, vt veniat. Auferte lapides, lutum, cæteráque impedimenta, hoc est, discedite à peccatis, & dirigite viam, actionibus virtutum. Non dicit parate vias vestras, sed viã domini. Viæ nostræ sunt peccata, viæ Domini virtutes. Ideo ait Deus per Esaiã: Non sunt viæ vestræ viæ meæ. Via Domini est quę ducit ad Bethsames, hoc est ad domũ solis, per quã eunt vaccę legẽ Dei secũ ferẽtes. De illa dicũr damnati, vt in lib. Sapientiæ scriptura cõmemorat: Erraimus à via veritatis. Hominum autem via est ea, quæ ducit à Hierosolyma ad Iericho, de qua dicunt qui in inferno cruciantur: Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, ambulauimus vias difficiles. Hæc est ea via, de qua ait Salomon in Prouerbiis: Via impiorum tenebrosa, nesciunt vbi corruãt. Et in Ecclesiastico ita scriptum legimus: Via peccantium cõplantata est lapidibus, & in fine illorum inferi, & tenebrę, & pœnę. Relinquamus igitur vias nostras, nos ad ętternos cruciatus ducentes, & viam Domini paremus, eumq; ad nos venientem recipiamus. In libro Geneseos est memoriæ proditum, clamauisse præconem, vt omnes coram Ioseph genu flecterent, eumque terræ gubernatorem esse cognoscerent. Quis est hic Ioseph, qui quærens fratres suos fuit venditus, & acerbis iniuriis affectus, nisi Christus Deus noster mundi seruator & rector? Quis est hic præco, qui præibat, & clamabat vt eum agnoscerent, & reciperent, nisi Ioannes ille Baptista, ille gloriosus & admirandus, prȩcursor & prȩco, illa magna vox, quæ clamabat vt viam Christo pararent, eumque verũ Dei agnum mundi peccata tollentem intelligerent, essẽque mundi creatorem & restauratorem nequaquam dubitarent.

Infra 55.
1. Reg. 6.
Sap. 5.
Prou. 4.
Eccl. 21.
Gen. 41.
Figura.

Rectas facite in solitudine semitas Dei nostri.] Solitudinem existimo appellari animam sterilem, & incultam, nullos charitatis

ritatis fructus producentem.

Omnis vallis exultabitur.] Per vallem intelligit humiles, qui à Domino eleuantur: per montem & collem potentes & elatos, qui à Domino deprimuntur, iuxta illud: Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles. Vel per vallem intelligitur animi fragilitas, & nimius metus, per mõtem verò elatio & ſuperbia. Quaſi dicat: Tempore gratiæ auferetur puſillanimitas & ſuperbia. Si ſuperbus vult vt Deus ad ipſum veniat, auferat montem elationis, & imbecillus ac nimium timens impleat ſanctæ ſecuritate & fiducia in Chriſto vallem timoris & puſillanimitatis.

Luc. 1.

Erunt praua in directa, & aſpera in vias planas.] Hoc eſt, qui antea dabant operam iniuſtitiæ & prauitatibus, qui iura violabant, & fundamenta iuſtitiæ peruertebant, erũt iuſti & actiones ſuas ad rectam rationis normã dirigẽtes. Iniuſtitiã appellat viam obliquam & tortuoſam, quemadmodum alio in loco principem iniuſtum ſerpentem tortuoſum appellauit. Sed ait tempore Chriſti iniuſtitiam vertendam eſſe in æquitatem, & aſpera in vias planas, hoc eſt, homines inſolentes, agreſtes, elatos, fore modeſtos, mites & lenes. Sunt quidã homines qui in te conferunt beneficia, ſed tam elati, vt prius te aſperitate vulnerent, quàm beneficia concedant, ſimiles arboribus ſpinoſis, quę prius te pungunt, quã ab illis fructũ euellas. At diuina gratia intractabiles, fiunt lenes & ſuaues. Omnis viarum difficultas & deformitas aut eſt propter altos montes, aut propter profundas valles, aut propter obliquitatem & anfractus, aut propter aſperitatem. Omnia hæc, impedimenta dicit auferenda eſſe, & omnes has difficultates & deformitates corrigendas. Voluit diuinus vates & eloquẽtiſſimus orator hac metaphora ſignificare fore, vt tempore Chriſti tolleretur ſuperbia, & nimia trepidatio atque animi imbecillitas, & iniuſtitia, ac morum aſperitas & inſolentia, & omnia denique impedimenta tollerentur. Chryſoſt. ait hac metaphora declarari difficultatem veteris legis eſſe in fidei facilitatem conuertendam.

Supra. 17.

Simile.

Et reuelabitur gloria Domini.] Hoc eſt, apparebit filius Dei, aſſumpta humanitate, & ſe mundo viſibilem præbebit.

Et videbit omnis caro pariter, quod os Domini locutum eſt.] Hoc eſt, Et videbunt homines Chriſtum loquentem, & cum hominibus conuerſantem. Antea loquebatur Deus per prophetas, ſed tunc loquetur ore ſuo. Os ipſius Chriſti Domini noſtri hominibus loquetur. Pro eo quod Eſaias ait. Et videbit omnis

omnis caro pariter quod os Domini locutũ est, vertit D. Lucas: Et videbit omnis caro salutare Dei. Per dominũ ore suo loquentẽ, intelligit Christũ, quẽ appellat salutare Dei, quòd diuinam attulerit salutẽ. Ægrotauerat homo propter peccatum, venit salutare Dei Christus Iesus, vt mũdi morbis mederetur, & ęgrotis salutem tribueret. Mundi ęgritudines explicat Oseas dicens: nõ est veritas, nõ est misericordia, nõ est scięntia Dei in terra. Maledictũ mẽdaciũ, homicidiũ, furtũ, & adulteriũ inundauerunt, & sanguis sanguinẽ tetigit. Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis qui habitat in ea. Vbi vides inter ægritudines ignorantiã connumerari, & Dei scientiæ defectum. Hæc est magna phrenesis periculosa paralisis. Ideò venit diuinus medicus ad dandam scientiam salutis plebi eiui, vt ait Zacharias. Venit ergo curatum genus humanum, de quo ait Esaias: A planta pedis vsque ad caput non est in eo sanitas, hoc est, à plebeio vsque ad principem omnes in erroribus & prauitatibus versantur. Hæc generis hominum ægritudo fuit in Ezechia ęgroto significata, quãdo vt sanitatem recuperaret. Sol reuersus est retrorsum, qui imaginem Christi gerebat, qui vt genus hominum curaret, assumpsit humanitatẽ & seipsum exinaniuit, vt aduentu suo nos à contractis sceleribus expiaret, omniumque virtutum ornamentis decoraret, & in dignitatem ac salutem amissam suo sanguine restitueret. Qua de re poteris ea videre, quę supra explanauimus cap. 38.

Luc. 3.

Ose. 4.

Luc. 1.

Supra. 1.

Vox dicentis: Clama.] Nonnulli totum hoc referunt ad diuum Ioannem Baptistam, dicentes eum esse vocem clamantem & dicentem: Omnis caro fœnum, &c. Prædicauit enim D. Ioãnes mundi contemptum, vt homines ad amorem cœlestium excitaret. Potest ad Esaiam referri, vt sit sensus: Ego Esaias audiui Dei vocem præcipientem mihi vt clamarem. Cùm autem interrogarem quid essem clamaturus, respõdit mihi diuina illa vox: Clamabis hoc, nempè: Omnis caro fœnum. & cætera quæ sequuntur. Dixerat propheta populum Dei recepturum esse duplicia dona: sed ne aliquis existimaret se hanc præstitam gratiam simpliciter mereri, dixit omnẽ hominem, & omnẽ eius gloriam fœnũ esse, vt omnes intelligerent seipsos parum valere, essęque à Dei benignitate & misericordia profectam gratiã, quam ipsi sunt consecuti. Nam actiones nostræ quatenus nostræ sunt, & à nostra voluntate profectæ, separatæ à gratia fœnum sunt, paruique valoris. Extenuat homines, vt Dei misericordia eos curantis illustris

Similc.

apparcat,

appareat. Vt enim peritus & ingenioſus pictor, quando vult vt aliquis color emineat & reſplendeat, atque inſignior appareat, opponit iuxta illum contrarium colorem, nam vt ait Philoſophus: Poſita iuxta ſe oppoſita magis illuceſcunt, ſic diuinus vates vt Dei miſericordiam ſplendidiſſimam eſſe cognoſceremus, oppoſuit iuxta illam hominũ miſeriam. Ideò hanc vocem literis mandauit illi dicentem: Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quaſi flos agri. O verba glorioſa & inſignia, digna quę ſemper ſint in noſtra memoria impreſſa, ex qua nulla vnquam obliuione deleantur. Ea nobis veritatem aperiunt, noſtram miſeriam & imbecillitatem ante oculos ponunt, & quid denique ſimus apertiſsimè oſtendunt. Vide aptiſsimam ſimilitudinem, hominem cum fœno comparat, & eius gloriam cum flore agri. Quid vilius fœno? Quid agri flore fragilius? qui frigore areſcit, calore marceſcit, vento rapitur & frangitur, pedibus conculcatur, à brutis comeditur, & cùm pulchritudinem oſtendat, in puncto temporis conſumitur & perit? Ideò dicebat Iob Homo quaſi flos egreditur & conteritur, & fugit velut vmbra. Et rurſus: Contra folium quod vento rapitur, oſtendis potentiam tuam, & ſtipulam ſiccam perſequeris. Vbi vides appellari hominem, folium vento raptum, & aridam ſtipulam. Et Eccleſiaſticus, Omnis, inquit, caro ſicut fœnũm veteraſcit, & ſicut folium fructificans in arbore viridi. Et Diuus Iacobus. Quæ eſt, inquit, vita noſtra: Vapor eſt ad modicum parens, & deinceps exterminabitur. Et Dauid: Dies mei ſicut vmbra declinauerunt, & ego ſicut fœnũ arui. Vnde dicitur in Prouerbio. Homo bulla. Eſt quidem bulla tumor ille inanis, qui videtur in aquis ſubito naſcens & ſtatim euaneſcens. Quo Prouerbio monemur nihil eſſe fugacius humana vita. Homerus comparat hominis vitam caducis arborũ foliis. Euripedes ait huius vitę fœlicitatẽ durare vnum diem, & eodem gloriã in ignominiam commutari. Sed reprehenditur à Demetrio Phalareo, quod non vnũ diem, ſed vnũ temporis inſtans dicere debuerit. Pindarus hominem vmbræ ſomnium vocauit. Nihil inanius vmbra, quæ cùm nihil ſit, aliquid eſſe videtur, tamẽ aliquid inuenit, quod videtur inanius, nimirũ ſomnium vmbrę. Æſchylus apud Stobęũ vmbrę fumi humana vitam comparauit: non ſolùm fumo, ſed etiam vmbræ fumi. Quid igitur ſuperbis homo, quòd nihil eſt fragilius, nihil vanius? Illud eſt prærerea hoc loco aduertendum, Eſaiã miſſum eſſe concionatũ, & tamen à Deo quæſiſſe quid eſſet dictu-

Iob. 13.

Eccl. 14.

Iacob. 4.

Pſal. 101.

dicturus. Ex quibus colliges Christianum concionatorem non debere in suggestum ascendere, nisi mittatur, nisi existimauerit hāc esse Dei voluntatem. Vnde ait Apostolus. Quo modo prædicabunt, nisi mittantur: & alibi: Nec quisquam inquit, sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo. Colliges etiam Christianum concionatorem debere à Deo postulare id, quod est populo suasurus, nec dicere nisi id, quod crediderit Deo placere. Placet autem Deo, vt auditores excitet ad mundi contemptum, & humanæ fragilitatis & miseriæ cōtemplationem, vt intuentes esse hominem fœnum, & omnē gloriam eius quasi florem agri, inanem mundi splendorem, falsamq; nominis claritatē contēnant, & ad immortalem gloriam aspirent. Tunc enim concionatores munere suo rectè funguntur, cùm auditoribus persuadent, vt considerata humanæ naturæ fragilitate, & misera atq; caduca vitæ cōditione & mundi gloriæ inconstantia, omnia humana despiciāt, hominum opes, & rerum gestarum gloria florētium trifles casus, & miserabiles ac subitas ruinas in memoriam reuocantes, abnegent semetipsos, & cruces suas tollentes Christum ducem nostrum sequantur. *Rom. 10.*

Super montem excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion.] Nōnulli codices habent: tu quę euangelizas Sion, vt Siō sit vocandi casus, & ad ecclesiā referatur. Et ita vertūt nonnulli ex Hebræo. Et tūc est sensus: Tu ô Sion ô Christi ecclesia diuini verbi annūtiatrix, quoniam es bonū nuntiū prædicatura, & de magnis rebus dictura, ascende in montē excelsum, eleuatq; fortiter vocem tuā. Faciens mentionē euangelij diuinus vates non sat esse existimauit ecclesiam ad vocem efferēdam monere, sed etiam ad ascendendū in excelsi montis cacumē exhortari, vbi magno inuictóque animo cōcionaretur. Sin autem legas: Tu qui euāgelizas Sion, vt habēt Septuaginta, tunc hic est sensus: Tu fidelis cōcio & Apostolorum chore, qui apud Sionem concionaris, ascende in montē sublimē, & ex eius cacumine annuntia Messiam. Vbi vides oportere euangeliū concionatorem ad eleuatum virtutis montē ascendere. Est enim virtus mons altissimus, quāquam à nobis ob eius magnā distantiā paruus abiectusq; existimetur. Vt enim Apenninus mons altissimus à Genua nobili Liguriæ emporio incipiens paruus apparet mediterraneū mare procul nauigantibus, illumq; magno interiecto spatio aspicientibus, sic virtus, cùm sit adeò sublimis, vt nubes transcendat, minima tamen nobis videtur ob longum interuallū inter nos & *Similitud*

ipsam

ipsam interiectum. Mundi enim mare nauigantes ab ea longissimè absumus, ob eamq; causam aut eam non aspicimus, aut saltem paruam abiectamq; iudicamus. At si ad eam accederemus, non possemus absque dubio eius incredibilem celsitudinem nō admirari. Poteris per hunc montem Christum intelligere, de quo suprà noster vates 2. cap. vaticinatus est. Oportet euangelicos concionatores esse super Christum firmissimum fundamētum ædificatos, quoniam sicut ciuitas

Matt. 5. illa supra mōtem sita, de qua ait Christus apud Matthæum: Non potest ciuitas abscondi supra montem posita. Quibus verbis eos excitat ad veritatē forti erectóque animo prædicandā, quod hîc fecerat per Esaiam. Ideò sequitur. Exalta in fortitudine vocē tuam, qui euangelizas Ierusalē, exalta, noli timere. Quanuis hæ expositiones sint rectæ, ego tamē existimo Esaiā loqui concionatoribus Iudæorum ante aduentum Christi, quos hortatur, vt annuntient Messiam venturū esse Deum & hominem, propter hæc quæ sequuntur.

Die ciuitatibus Iudæ.] Hoc est, Iudæorum synagogæ.

Ecce Deus vester, Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet.] Sensus est: Tu qui Hebræis annuntias Messiam venturum, declara illis eum esse verum Deum & non purum hominem. Dic illis: Ecce Deus vester ipse veniet, qui humanitate assumpta euidentissima miracula efficiet, hominū genus à peccatis expiabit, & à diaboli iugo potenter eripiet. Etsi quatenus homo est subditurus labores, infirmitatibusque subiiciendus, tamen quatenus Deus æqualis est patri, fortis, omnipotens, & sempiternus. Hoc dicebat Esaias Iudæorum cōcionatoribus ante Christi aduentum. Indicat apertè hic locus Christum saluatorem nostrum, quem nos venisse credimus esse verum Deum. Et quoniam Hebræi nostri temporis negant Messiam fore Deum, aientes fieri non posse vt finitum sit infinitum, corruptibile sit æternum, mortale sit immortale, ostendam illis hoc in loco ex lege, psalmis, & prophetarum oraculis & vaticiniis, Messiam esse Deum, vt nos firmiter asserimus. Negant enim illi hoc in sacra scriptura inueniri, multáque in nos iactant conuicia, quòd repugnantibus diuinis literis hoc affirmemus, magnasque in Christum Deum nostrum blasphemias, quare ego ab illis audiebam, cùm Romæ, vbi nostri ordinis negotia gerebam, cum illis disputarem. Capite vigesimo sexto Leuitici, alloquens Deus Hebræorum populum has voces emisit: Ego Dominus Deus vester. Non facietis vobis idolum

& scul-

& sculptile. Et paulò pòst. Ambulabo inter vos, & ero Deus vester. Nemo est qui ambigat hæc verba Dei esse. Deus est qui loquitur, qui promittit se inter homines ambulaturum. Qui fieri poterat, vt Deus, qui spiritus est, gressibus corporis ambularet, in terra hominibus appareret, & cum illis cõuersaretur, nisi humanam carnem assumeret, in qua se visibilem demonstraret? Hunc locum explanans R. Moyses Gerundiensis, apertè indicat esse de rege Messia intelligendum: asserit enim fore vt Messias sit Deus & homo, inter homines visibilis apparens: quod probat ex hoc loco, & ex cap. 25. Esaiæ dicẽtis: Et dicent in illa die. Ecce Deus noster iste, spectauimus eum, & saluabit nos Et hęc est multorũ antiquorũ Rabbinorum sentẽtia in lib. qui inscribitur Torath choani. Hunc intelliges quantò melius veteres illi Rabbini sanctam scripturã exposuerint, quàm Hebræi nostri temporis. In hac sententia est Onkelos Chaldaicus, qui illa Dei verba: Respiciam vos, & crescere faciam: quibus in eodem cap. ipse Deus promittit se magnum in Israëlitas beneficium esse collaturum, vertit in hunc modum: Et conuertam me ad vos in verbo meo, vt benefaciam vobis, & crescere faciam vos. Et paulò pòst vbi communis editio habet: Et non abiiciet vos anima mea: habet ipse: Nec abominabitur vos verbũ meũ. Vbi vides Deum suum verbum hominibus promittere, vt suam erga eos admirabilem charitatem declaret. Hoc Dei verbũ est illud, per quod omnia facta sunt, quod significauit Moyses, quando ita scripsit: Dixit Deus, fiat lux, & facta est lux. Fiat firmamentũ, &c. quę sequuntur. Si hoc dixit Deus, ergo per verbũ suum. Hoc est verbum illud, de quo cecinit regius vates: Verbo domini cœli firmati sunt. De quo ait Sapientia: Qui fecisti omnia verbo tuo. Hoc Dei verbum est ipse Dei filius verus Deus, de quo ait Diuinus ille Ioannes euangelista: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbũ. Hoc erat in principio apud Deũ, Omnia per ipsum facta sunt. Hoc verbum promisit Deus se in mũdum missurũ, vt sumpta nostra humanitate pro nobis moreretur. Nec est ô Hebræe quod magnos aduersus nos & queribundos clamores extollas, nósque conuiciis atq; ma ledictis vulneres, dicens velle nos diuinum numen violare, asserentes esse illud cũ infirma humanitate copulatum. Nam deitas filij, quæ illi cum patre est communis, nullum detrimentum omnipotentiæ subiit, neque Dei formam, serui forma violauit. Duas habet naturas Messias noster, diuinam & humã-

Gen. 1. *Psal. 32.* *Sap. 9.* *Ioan. 1.*

humanam, & in vtraque idē est Dei filius vna persona, vnū suppositum, nostra suscipiens, & sua non amittens. Nec existimes has duas naturas confusas esse, neque eò Christū appellandū esse duos, quòd duas habeat naturas: vnus est enim non confusione substantiæ, sed vnitate personæ. Qui ideò nostram humanitatem assumpsit, cùm esset immortalis, vt pro nobis factus homo mortem subiret, quo suam diuinam immensámque bonitatem, singularémque erga nos amoris abundantiam ostenderet. Sed quoniam ô Hebræe his nequaquam moueris, ea relinquam, tuísque scripturis tecum agam. In psal. 44. sunt hæc verba literis confignata: Sedes tua Deus in seculum seculi, virga directionis virga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatē, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. Intelligi hunc psalmum de Messia indicat eius inscriptio, vbi post alia hæc sunt verba. Canticum pro dilecto. Appellari autem in diuinis literis Christum dilectū, quinto capite ostendimus. Præterea in hoc psalmo, vbi nostra editio habet: Speciosus forma præ filiis hominū, habet paraphrastes chaldæus: Pulchritudo tua ô Messia excedit filios hominum. Hunc psalmum
Heb. 1. interpretatur de Christo D. Paulus in epistola ad Hebræos. Sed ipsius psalmi verba ponderemus. Iā vides ô Iudæe sanctum regem Dauidem in hoc loco Messiam Deum appellare. Ita enim ait: Sedes tua ô Deus in seculū seculi. Et paulò pòst: Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ. Hoc est tu ô Deus, cuius thronus est in seculum seculi, vnctus es à Deo non oleo illo, quo reges puri homines vngi solent, sed oleo
O lætitiæ præ participibus tuis. Quid potest esse clarius & lucidius? Vocauerat Messiam Deum dicens: Sedes tua ô Deus in seculum seculi, & statim eum iterū Deum appellat dicens: Vnxit te Deus Deus tuus. Nam illa dictio, Deus, est in casu vocandi, Deus autem tuus in casu nominandi. Messias idem est quod vnctus apud Hebræos, quēadmodū Christus apud Græcos. Et volens prōpheta significare se loqui de Messia,
Psal. 49. quē Deum vocat, ait: Vnxit te ô Deus Deus tuus. Qui essent homines tam obtusi, tantáque ingenij hebetudine laborantes, qui hunc locum videntes, de hac veritate dubitarent, nisi essent impia perfidia obstinati? In alio psalmo ait Propheta.
Psal. 86. Deus manifestè veniet, Deus noster, & nō silebit. Et in alio
Psal. 24. Dirige me in veritate tua & doce me, quia tu es Deus sal-
Psal. 86. uator meus. Et in alio: Nunquid Sion dicet homo, & homo natus est in ea, & ipse fundauit eam Altissimus. Vide quàm

clarè

clarè vtramq; Christi generationem significauit diuinus vates æternam & temporalē. Et volens rursus ostendere hunc Altissimum Deum, qui Sionē fundauerat, ibi se hominibus sumpta humanitate visibilem ostensurū, ait: Videbitur Deus Deorum in Sion. Quid ad tā aperta loca respondere poteris Hebræe? Non tibi citò nouum testamentum, quoniam illud non recipis, sed tuum vatē, tuas scripturas, quibus te animi cæcitate coopertum, tenebrísque vndique circunfusum conuinco. Ieremias capitē 23. & 33. vbi de Messię aduentu loquitur, ita inquit: Ecce dies venient, dicit Dominus, & suscitabo Dauid germen iustum, & regnabit rex & sapiens erit, & faciet iudicium & iustitiam in terra. In diebus eius saluabitur Iuda, & Israēl habitabit confidenter. Et hoc est nomen quod vocabūt eū Dominus iustus noster. Hæc Ieremias, Dici hoc de Dauide, qui multis retro annis excesserat è vita, est merū commentum & pura insania. Sed quoniam Messias futurus erat ex semine & progenie Dauidis iuxta illud: De fructu vētris tui ponam super sedem tuā, & illud: Iurauī Dauid seruo meo vique in æternum præparabo semen tuum. Ideò eum Ieremias Dauidem appellat. Intelligit hoc de Messia, indicat paraphrasis Chaldaica. Nā vbi nos habemus: Suscitabo Dauid germē iustum, habet illa statuam iustum Messiam. Volēs autem Propheta ostendere Messiam esse Deum, ait eum esse vocandum Dominum iustum nostrum. Et pro Domino est in Hebraico Iehouah, nomen Dei tetragrammaton aliis Dei nominibus illustrius & præstantius, soli Dei tributum, quod Iudæi mirabile ineffabiléque appellant. Vocans eum Iehouah indicat eius diuinitatem: dicēs verò esse ex semine Dauidis suscitādū, eius humanitatē. Hæc est clara, distincta, vera, & lucida huius loci explanatio. At Iudæi volunt hunc textum corrumpere in verbo vocabunt, sed Ionathan Chaldaicus & Septuaginta eorum falsitatem ostendunt. Ita enim habent quemadmodum nos habemus. Michæas propheta capite quinto, suarum visionum volens hanc veritatem ostendere, hęc verba literis mandauit, vt essent perpetuis munimētis cōfestata: Et tu Bethlehē Ephrata paruulus es in millibus Iuda. Ex te mihi egredietur, qui sit Dominator in Israēl. & egressus eius ab initio à diebus æternitatis. Prō Ex te mihi egredietur, qui sit Dominator in Israēl, habet Thargū Chaldaicum: Ex te Messias egredietur. Quid volunt Propheta significare dicens egressum Messiæ esse ab initio à diebus æternitatis, nisi eū, qui in Bethleemitico diuersorio natus est

Psal. 131.
Psal. 88.

quem mentis oculis humanitatem sumpturū, aspiciebat, esse verum Deum cœlesti patri coæternum? Nónne vides hic duas Christi natiuitates, alteram in tempore in Bethleem, alteram verò ab æterno? Et egressus, inquit, eius ab initio à diebus æternitas. Id cecinerat alius vates ita dicens: Ante solem permanet nomen eius. Noster Esaias nónne cap. 9. & 12. & 25 & 45. & 53. ostēdit Messiā esse Deū? Lege si volueris nostra in hęc lóca cōmentaria, & erit tibi hęc veritas spécta & explorata. Cùm omnibus his locis cohęret id, quòd hic ait Esaias: Ecce Deus vester. Ecce dominus Deus in fortitudine veniet.

Psal. 71.

Ecce merces eius cum eo.] Id est, ipse est merces, quam suis dilectis tribuit, præbet enim seipsum diligētibus eum. Et opus illius coram illo. Id est, videt omnia creata. Quicquid est creatum opus Dei est, semperque coram illo est: Quasi dicat: Christus cùm venerit, præbebit seipsum fidelibus, non enim eos ignorabit, quoniam omnia videt.

Sicut pastor gregem suum pascet.] Christum vocat pastorem, qui apud Ioannem de seipso ait: Ego sum pastor bonus & cognosco oues meas, & cognoscunt me meæ, & animam meam pono pro ouibus meis. Hic est de quo Deus pater ait per Zachariam: Percutiam pastorem, & dispergentur oues: quem locum Christus de seipso apud Matthæum interpretatur. Et apud Ezechielem. Suscitabo, inquit, super ea pastorem vnum, qui pascet ea, seruum meū Dauid, ipse pascet ea, & ipse erit eis in pastorem. Quæ non de Dauide, quia à vita migrauerat, sed de Christo dicūtur, cuius multis in rebꝰ rex Dauid imaginem gerebat. Ideò Apostolus de Christo differens in epistola ad Hebræos eum pastorem magnum appellat, & D. Petrus enim in epistola sua 1. principem pastorū vocat. Hic est pastor ille, qui ouem, quæ errauerat, suis humeris reportauit, vt est apud Lucā. Id quod iam Esaias dixerat hoc in loco iis verbis: In brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo leuabit, fœtas ipse portabit. Contemplare hanc Dei nostri pietatem, & mansuetudinem. Intueantur præsules pastorē hunc, eumq; imitati conentur. Non dispergit oues, & errare facit, sed cōgregat & adunat, eásque errātes ad gregem ducit, in sinu suo leuat, & humeris asportat. ô diuinū pastorē ô cælestē pontificē. Ideo se nō solū pastorē vocat, sed pastorē bonum, qui oues suas vsque adeò amauit, vt pro illis sanguinem fuderit. Perpende. Non se vocat hic iudicem, quia non venit vt mundum iudicaret: non ducem belli, quia pacem diligit, qui vt nos patri reconciliaret, se salutarē hostiam deuo-

Zach. 13. Matt. 26. Ezec. 34. Heb. 13. 1. Petr. 5. Luc. 15.

Ioan. 3

uit

uit atque constituit, vt inimicitias inter homines & Deū depelleret, genusque humanū à mortis faucibus sua morte liberaret. Non te hic vocat regem, quia videtur hoc nomen timorem inducere, atq; honorem potētiamq; significare: Ipse enim titulos honorificos non appetebat. Nam, vt ipse ait, nō venit ministrari sed ministrare. Ipse nos docuit Christianā philosophiam in humilitate consistere. Vocat se pastorem, rem abiectā. Vult vilem ac contemptū titulum sibi vēdicare, non qui nos terreat, sed qui nos consoletur. Nō quo nos ducat in obliuionem, sed quo nobis in memoriā redigat labores: quos tulit pro nobis, nostram vult vtilitatem & salutem. Cùm esset Deus, indutus est veste lanea ex ouibus sumpta, sumpsit naturā nostrā, ne ab eo fugeremus, ne oues exterrerentur. In similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo, vt de Christo ait ad Philippenses sanctus Apostolus. O immensum amorem, ô admirabilem pietatem huius diuini pastoris, & infinitam charitatis abūdantiā. Quis non desiderabit se esse ouem talis pastoris? Nam qui veræ oues sunt, ne timeant, ipse enim est qui pascit & tuetur. Ideò dicebat Dauid in Psalmo illo pleno fiducia Dei: Dominus regit me: aut vt litera Hebraica habet, Dominus pascit me, & nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit, super aquas refectionis educauit me. Nec mirum est, si ipse modò nos pascat, nam nos suo sanguine emit. Et quoniam ille pro nobis dedit vitam, & tulit alapas, flagella, cruciatus acerbissimos, & indignissimas contumelias, ideo non est mirādum si nos cōgregat suis brachiis, & leuat in sinu, & in humeris, cùm tā carè nos emerit. Empti. n. estis præcio magno ait Apostolus in epistola 1. ad Corint. Ideò eos custodit & pascit, lupos verò deterret. At hodie multi pastores erga oues sunt leones, erga lupos agni. Lupos nutriunt, oues interficiunt. Optimus nauis gubernator proiicit aliquādo opes ad mare, vt homines salui fiant, at nunc multi præsules proiiciunt homines ad mare, vt opes acquirant, & retineant. O scelus inauditum, & incredibilem impietatem. Scio tamen multos esse pastores virtutum magnarum gloria præstantes, & vitę consilia atque actiones ad rectam rationis normam dirigentes. Sed ego nō loquor nisi de illis, qui actiones suas nō ad ouiū salutem, sed ad suam referunt vtilitatem. Quamuis non possit rectè appellari vtilitas, ea quæ est ab honestate seiuncta, illud est præterea hoc in loco aduertendum, ob eam causam Deum nobis nomen ouium imposuisse, vt infirmitatis & imbecilli-

Matt. 20.

Philip. 2.

Psal. 22.

1. Cor. 6.

becillitatis nostræ nos admoneret. Oues enim nec se sciũ defendere, nec in fugam conijcere, & nisi sit pastoris prędiũ facilè à lupis rapiuntur, & trucidãtur. Sic nos nisi à Deo pro tegamur, facilè à dæmonio interficimur. Est præterea ouis animal mite, subiectum, humile, innocens, vtile lana, lacte, & carne. Et tales debent esse Christiani. Oues sint non hirci, nõ vulpes, non tauri, nõ vrsi, nõ leones. Sed vide quemadmodũ diuinæ literæ sint inter se cõsonę & cohærentes. Id quod hic Esaias prędixit Christum portare agnos & oues suas in sinu leuare, etsi in euangelio scriptũ in illa historia & parabola de oue perdita, quam pastor quæsiuit, & super humeros impo-

Luc. 15.

suit. Et fuerat multo antè in libro Exodi figuratum. Est enim ibi memoriæ proditum sacerdotẽ ex iussu Dei portauisse in humeris super pectus suum nomina filiorũ Israëls scripta in lapidib⁹ pretiosis. Quibus verbis voluit scriptura significare fore, vt summus ille sacerdos & pontifex animarum pastor Christus deus noster factus homo, subditos suos in humeris super pectus suum portaret, & ouẽ veheret ad gregem, quæ anteà perierat. Erant hęc omnia scripta nõ atramento, quod posset deleri, sed stylo ferreo, vt intelligant omnes euangelici pastores & præsules, debere se in animo subditos suos portare, nullamq; esse rem, quæ tantã vim habeat, vt possit subditorum memoriam ex eorũ animo delere. In lapidibus pretiosis intelligant, quàm charas Christus habeat oues suas, & quanto amore ipsi præsules debent suos subditos prosequi, pro quibus debeant, si opus fuerit sanguinem suum fundere. Ideò summus sacerdos hos pretiosos lapides non in dorso, sed in pectore & in corde gestabat, vt posset eos semper aspicere, & ante oculos habere, quos ardenti charitate diligebat. Hinc discant pastores non debere ab ouibus abesse, sed eas videre, visitare, & cognoscere, & earum necessitatibus consulere, eisque & verbo & exemplo docere. Id existimo fuisse

Exod. 28.

Figura.

Exod. 28.

significatũ in literis illis, quas Deus præcipiebat vt sacerdos haberet in rationali iudicij, nempe doctrina & veritas. Tunc dicitur doctrina & veritas, quando ea quæ ore doces, factis exerces. Appellabatur autem rationale iudicij, quia continebat iudiciũ Dei que sententiam. Illa verba, si fuerint ex Hebraico reddita in Latinum sermonem, possunt ita verti illuminationes & perfectiones. Sed in idem concidunt. Nã per illuminationes significatur doctrina, per perfectiones morum integritas & sanctitas. Nam doctrina sine exemplo parum prodest. Qui enim ad virtutem excitant & cohortantur, sed

tur, sed in eam non incumbunt, similes illis sunt, qui præmũgunt lucernam, sed oleum nequaquam infundunt. Et quem admodum qui theriacam vendunt, eam prius in se experiuntur, alioquin nemo eam vult emere, sic qui virtutẽ docent, eam in se debent experiri, & id quod aliis dicunt efficere, si volunt vt alĩ ad virtutem moueantur. Nisi theriacæ venditor in se periculũ faceret nihil proficeret. Vis persuadere virtutem, esto præditus illa. Tunc enim alios incendes, cùm tu ipse flagraueris. Sint igitur pastores ouium suarum charitate inflammati, easq; non dispergant, nec occidant, sed pascant, & brachiis congregent, in sinu leuent, atq; in humeris imponant: doceãt eas, & q verbis docuerint, factis exerceãt. *Simile.*

Quis mensus est pugillo aquas, & cœlum palmo ponderauit.] His verbis & multis sequentibus vult homines in fide confirmare, illisque Dei omnipotentiam ac benignitatem ostendere. Dixerat venturum esse Christum, qui vię eius auferenda esse impedimenta, & homines visuros esse Christum, qui quasi pastor in brachio suo congregaret agnos & saluos faceret fideles, tam ex Iudæis quàm ex gentibus congregatos. Et ne aliquis existimaret hoc fieri non posse, describit Dei magnitudinẽ, & potentiam, & sapientiam, vt intelligãt omnes nihil Deo esse impossibile. Est igitur sẽsus: Quis quasi pugillo mẽsurauit aquas? Nemo certè nisi Deus, qui earum copiam vidit, & illis aptum locum parauit. Et quis veluti palmo ponderauit cœlum, nisi Deus qui omnia potest? qui talibus mensura montis locum assignauit, vt in sua sede consisterent, & totam terræ molem velũti tribus digitis comprehendit. Vtitur his nominibus, pugillo, palmo & digitis, vt Dei potentiam per verba nostra dicamus.

Quis adiuuit spiritum Domini?] Nemo Deum docuit: est enim eius sapientia summa & sempiterna, nec indiget alicuius hominis consilio & adiumẽto. Imo omnes gentes cũ eo comparatæ, sunt gutta situlæ, & momentum stateræ. Situla est vas accommodũ ad hauriendã aquam, ex quo aliquando excidit quædam guttula, cui genus humanum comparatur. Comparatur etiã momento stateræ, quoniam leuissimo pondere in alteram partem inclinatur, quidam enim paruus pulvis facit bilancem in alteram partem pendere.

Ecce insulæ quasi pulvis exiguus, & Libanus non sufficiet ad succendendum: & animalia eius non sufficient ad holocaustum. Omnes gentes quasi non sint; sic sunt coram eo, & quasi nihilum & inane reputatæ sunt ei. Cui ergo similem fecistis Deum? aut quam Act. 17.

imaginem ponetis ei? Nunquid sculptile conflabit faber aut aurifex auro figurabit illud, & laminis argenteis argentarius? Forte lignum & imputribile elegit artifex sapiens, quærit quomodo statuas simulachrum, quod non moueatur. Nunquid non scietis? Nunquid non audistis? Nunquid non annuntiatū est vobis ab initio? Nunquid non intellexistis fundamenta terræ? Qui sedet super gyrū terræ, & habitatores eius sunt quasi locustæ. Qui extendit velut nihili cœlos, & expandit eos sicut tabernaculum ad inhabitandum. Qui dat secretorum scrutatores, quasi non sint, iudices terræ velut inanes fecit. Et quidem nec plantato, neque sato, neque radicato in terra trunco eorum. Repentè flauit in eos, & aruerunt, vt turbo quasi stipulā auferet eos. Et cui assimilastis me, & adæquastis, dicit Dominus? Leuate in excelsum oculos vestros, & videte quis creauit hæc. Qui educit in numero militiam eorum, & omnes ex nomine vocat.

Ecce insulæ.] Omnes insulę cum Deo comparatę nihil sunt. Extenuat homines, vt Dei potentiam ostendat.

Et libanus nō sufficit.] Id est, Si quis vellet Deo pro dignitate sacrificare, oēs arbores nemorosi Libani nō possent ad holocaustū ignē sufficere, nec oīa animalia ad ipsum holocaustū.

Cui ergo similem fecistis Deum.] Cùm infinita sit Dei maiestas & potētia, quomodo audet homo Dei titulū dare ligno. Cùm Deus sit spiritus omnia implens, quomodo eū sculpetis? quam imaginem illi tribuetis: irridet eos, qui idola conflabant, & ipsa ligna adorabant, atq; Deos esse censebant.

Nunquid non scietis.] Correctiores codices habēt: Nunquid non scitis? Id est, Nunquid non cognoscitis hæc ita esse, vt, dixi nempe Deum esse infinitum, & idola esse lingna & lapides? Cur igitur colitis tot simulachra? Cognitione naturali, & audita lectione scripturarum, & antiquorum hominum, traditione, potestis errorem vestrum intelligere.

Nunquid non intellexistis fundamenta terræ.] Hoc est, ipsa elementa, Actī diceret: Elementa & ipsæ creaturæ vos deberēt ducere in cognitionem creatoris, quemadmodum riuuli ducunt ad fontem.

Qui sedet super gyrum terræ.] Id est, Qui instar regis sedet super globum terræ. Vult Propheta Dei potentiam & maiestatem, hominisque fragilitatem & miseriam significare. Septuaginta habent: Qui tenet gyrum terrę Quibus verbis significant Deū totum mundum manu tenere. Colliges hinc terram esse globosam & rotundam.

Qui extendet velut nihili cælos.] Id est, qui tam facilè cœlos expandit, acsi nihili essent. Pro. Velut nihili, vertere poteris: Velut

Velut telam tenuissimam.

Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint.] Per secretorum scrutatores intelligit Philosophos, vel principes, quorum officium est hominũ vitam scrutari, vt vnicuique iuxta opera sua tribuant. Vnde Pagninus vertit principes, vbi nos habemus secretorum scrutatores.

Et quidem neque plantato.] Sensus est: Tam facile dissipat Deus potentes, vt dicatur de illis non fuisse plantatos, nec satos, neq; radicatos. Comparat homines arboribus, quę vento radicitus euelluntur, de quibus dicitur in Psalmo: Vidi impium super exaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani. Transiui, & ecce non erat, quæsiui eum, & non est inuentus locus eius. *Psal.36.*

Vt turbo quasi stipulam.] Comparat homines potentes cũ leuissimis stipulis, quæ à vento rapiuntur.

Leuate in excelsum oculos vestros.] Hoc est, Si non creditis meis verbis, certe credite oculis vestris. Ex cęlo, terra, & aliis elementis, & ex omni denique creatura creatoris magnitudinem cogitate.

Qui educit in numero militiam cœlorum, & omnes ex nomine vocat.] Stellas appellat militiam cœlorum, quemadmodum in 4. libro Regum Manassem impium regem dicit scriptura adorasse omnem militiam cœli, id est, stellas more gentium, qui eas Saturnũ & Iouẽ, & innumerabiles alios deos, quos fingebãt esse putabant. Has stellas creauit Deus certo numero, & omnes eas clarissimè & perfectissimè cognoscit. Vocare stellas ex nomine, est earum naturam, ac proprietates, & qualitates perspectas & cognitas habere. Ita intelligitur id quod dicitur in Psalmo: Qui numerat multitudinem stellarum, & omnes eas nomine vocat. Poteris per militiam cœli angelos interpretari, & omnes cælitũ exercitus. Vnde Deus dicitur Dominus Sabaoth. Quidam hoc intelligunt de viris iustis, qui in ecclesia sunt veluti lumina nostram noctem illustrantia, de quibus ait Apostolus: Inter quos lucetis sicut luminaria in mundo. Hæ sunt stellæ, quas Deus numeratas habet, quibus ipse dicebat: Gaudete quia nomina vestra scripta sunt in cœlo. Moysi dixit Deus: Teipsum noui ex nomine. Contra verò de reprobis dicit: Non noui vos, discedite à me omnes qui operamini iniquitatem. Et virginibus fatuis: Amen dico vobis, nescio vos. Apud D. Lucã narrauit Christus historiam de epulone & Lazaro mendico viro iusto, vbi diuitem improbum non appellauit nomine suo, pium autem *4. Reg.21.* *Psal.146.*

autem pauperem nominauit. Ex quibus colliges iniusto? & reprobos non habere nomina sua scripta in libro vitę, iustos verò & electos esse in eo scriptos & numeratos, eósque esse stellas illas, quas hic ait Esaias esse à Deo suo nomine vocatas.

Præ multitudine fortitudinis & roboris virtutisque eius neque vnum reliquum fuit. Quare dicis Iacob, & loqueris Israël: Abscondita est via mea à Domino, & à Deo meo iudicium meum transibit? Nunquid nescis aut non audisti? Deus sempiternus Dominus, qui creauit terminos terræ, & non deficiet, neque laborabit, neque est inuestigatio sapientiæ eius. Qui dat lasso virtutem, & his qui non sunt, fortitudinem & robur multiplicat. Deficient pueri, & laborabunt, & iuuenes in infirmitate cadent. Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current & non laborabunt, ambulabunt & non deficient.

Præ multitudine.] Sensus est, Tanta est Dei sapiẽtia, fortitudo, robur, & virtus, vt ne vna quidem stella sit, quam non cognoscat & quæ ei non pareat. Id quod nos habemus: Neque vnum reliquum fuit, verti potest: Nulla deest illi. Et sic est sensus. Cùm Deus stellas accersat, nulla deest, omnes illi obediunt. Vel. Vt ne vnum quidem deesset. Id est nullum nomen deest. Nulla est stella, quam Deus nomine proprio non vocet.

Quare dicis Iacob.] Per Iacob intelligit duas tribus, per Israelem alias decem. Et est sensus: Si Deus singulas stellas cognoscit, easque suis nominibus vocat, cur tu ô populi eius dicis te esse ab ipso Deo absconditum, & iudicium tuum ab eo transire? hoc est, Deum non intelligere tuum iudicium, non cognoscere quid tu iudices & cogites, vel non te iudicare? Qui fieri potest vt te non cognoscat ille, qui omnia fidera cognoscit?

Et non deficiet neque laborabit.] Deus in mundi regimine nec fatigatur, neque vnquam laborem subibit, quoniam est eius potentia infinita.

Neque est inuestigatio sapientiæ eius.] Id est, Dei sapientia non inuestigat & ratiocinatur vt sapientia humana, sed omnia illi sunt aperta & præsentia. Vel sic: Nemo est qui eius sapientiam possit peruestigare & cognoscere. Vnde ait Apostolus: Quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Non igitur deficit Deus, imo ipse dat lasso virtutem, & iis quos vires deficiunt, robur abundè suppeditat. Rom. 11.

Deficient

Deficient pueri & laborabunt.] Fatigantur adolescentes, & cadunt iuuenes. At qui sperant in Domino, nouas vires recipiunt. Mutare aliquem fortitudinem est nouum robur colligere, & fortiorem euadere.

Assument pennas vt aquilæ, volabunt & non deficient.] Qui in Deo ponunt fiduciam suam, nouas pennas assument velut aquilæ, quæ nouis pennis renouantur. Aquila vt aiunt, *Simile.* postquam ita senectute grauatur, vt nec alte volare possit, nec Solis radium intueri, quærit fontem, in quem ter mergēs seipsam exuitur veteribus plumis, & posted induitur nouis, quæ illi nascuntur, & ita renouatur, & in pristinum vigorem restituitur. Huic sententiæ videtur fauere D. Hieronymus hoc in loco, & in explanatione primi capitis Michææ prophetę. Nos igitur cùm nos ita grauatos senserimus, vt alta petere volatu nequeamus, nec mentis obtusam aciem in solis iustitiæ splendorem dirigere, eiusq; radiorum claritatem micantibus oculis aspicere, renouemus nosipsos in fonte lachrymarum, à vetustate peccati nosipsos nudantes, spiritusque nouitatem induentes. Et, vt verbis D. Pauli vtar, Expoliantes veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum eum, qui renouatur in agnitionem Dei secundum imaginem eius qui creauit eum. Hæc ait in epistola ad Colossenses. Et ad Ephesios, Deponite vos, inquit, secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris. Renouamini autem spiritu mētis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deū creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis. Et in epistola ad Romanos ait, Vt in nouitate vitæ ambulemus. Hæc est ea *Rom. 6.* aquilæ renouatio, de qua hic loquitur Esaias, & de qua dicitur in Psalmo. Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. Scio *Psal. 102.* tamen alios hos duos locos Esaiæ & Dauidis aliter interpretari, sed hanc explanationem existimo esse veram, piam, & à litera non discrepantem, & eam ob causam illam amplectendam esse censeo.

Colos. 3. *Ephe. 4.*

Annotationes ex hebræo in CAPVT XL.

Consolamini consolamini populo meus.] In Hebraico est nachamu nachamu ammi. Quod poterat etiam ita verti, Consolamini consolamini populum meum. Et ita transtulerunt Septua-

Septuaginta interpretes, quos sequutus est Pagninus. Chaldæus paraphrastes existimat hæc verba esse ad Prophetas directa: ita enim habet: Prophetæ prædicite populo meo consolationes.

Quia completa est malitia eius.] In Hebraico est seuaah, hoc est militia eius, non autem malitia. Sed vitio librariorũ mutatum fuit i, in a. Quidam verò codices habent militiam & rectè quidem.

Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis.] Septuaginta ita transtulerunt: Quia recepit de manu Domini duplicia peccata sua. Et tunc est sensus: Vos ô Prophetæ mei consolamini populum meum, sunt enim illius peccata dimissa quia iam pro illis duplicem pœnam luit. Capitur peccatum pro punitione & pœna peccati, vt quarto capite Genesis: Nónne si bene egeris recipies: sin autem male, statim in foribus peccatum tuum aderit? id est, statim pœnas lues. Fuerunt autem hæ duæ pœnæ, quas Iudæi persoluerunt, calamitas à Babyloniis illata & postea ab Anthiocho. Vide quantum distet hæc interpretatio & versio à Lutheri expositione, de qua in explanatione disseruimus.

Gen. 4.

Quis adiuuit spiritum Domini.] Pro adiuuit est in Hebraico Thiccen, quod significat etiam expendere & ponderare. Ita enim illud vertit paulò antea noster interpres, dicens: Et cœlos palmo ponderauit. Significat etiam parare & dirigere, vt in psal. 64. Parasti cibum illorũ, quoniam ita est præparatio eius. Et confirmare, vt in psalmo septuagesimo quarto: Ego confirmaui columnas eius. Et habet etiam alias significationes. Ex quo effectum est, vt interpretes hunc locum tam variè interpretarentur. Interpres vulgatus vertit, adiuuit, Pagninus, direxit. Septuaginta habẽt: Quis cognouit mentẽ Domini? Vult diuinus vates iis verbis significare infinitam esse Dei sapientiã, & incomprehẽsibilia eius iudicia. Ad hunc locum existimo alludere Apostolum in epistola ad Romanos ita dicentem: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? Et in epistola 1. ad Corinthios. Ipse, inquit, à nemine iudicatur, sicut scriptũ est: Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis instruxit eum? Vbi vides D. Paulum citare hunc locum in eo sensu, in quo illum Septuaginta interpretati sunt.

Psal. 64.
Psal. 74.
Rom. 11.

Argu-

Argumentum Capitis XLI.

Disceptat Deus cum populis & gentibus de potentia & misericordia sua, tanquam coram iudice causam agens. Arguit diuinus vates idolorũ cultores, incitat pios homines ad afflictiones erecto & inuicto animo ferẽdas. Irridet idolorũ vanitatem in annuntiandis futuris.

CAPVT XLI.

Taceant ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem. Accedant, & tunc loquantur, simul ad iudicium propinquemus. Quis suscitauit ab oriente iustum, vocauit eum vt sequeretur se? Dabit in conspectu eius gentes, & reges obtinebit. Dabit quasi puluerem gladio eius, sicut stipulam vento raptam arcui eius. Persequetur eos, transibit in pace, semita in pedibus eius non apparebit. Quis hæc operatus est & fecit, vocãs generationes ab exordio? Ego Dominus primus & nouissimus, ego sum. Viderunt insulæ & timuerunt, extrema terræ obstupuerunt, appropinquauerunt & accesserunt. Vnusquisque proximo suo auxiliatur, & fratri suo dicet, Confortare. Confortauit faber ærarius percutiens malleo eum, qui tudebat tunc temporis, dicens glutino bonum est, & confortauit eũ clauis, vt non moueatur. Et tu Israël serue meus, Iacob quem elegi, semen Abraham amici mei, in quo apprehendi te ab extremis terræ, & à longinquis eius vocauit te, & dixi tibi: Seruus meus es tu, elegi te, & non abieci te. Ne timeas quia ego tecum sum, ne declines, quia ego Deus tuus. Confortaui te, & auxiliatus sum tibi, & suscepit te dextera iusti mei. Ecce confundentur & erubescent, omnes, qui pugnãt aduersum te. Erunt quasi non sint, & peribunt viri, qui contradicunt tibi. Quæres eos, & non inuenies viros rebelles tuos, & erunt quasi non sint, & veluti consumptio hominis bellantis aduersum te, quia ego Dominus Deus tuus apprehendens manũ tuam, dicensque tibi: Ne timeas, ego audiui te. Noli timere vermis Iacob, quia mortui estis ex Israël. Ego auxiliator tui, dicit Dominus, & redemptor tuus sanctus Israël. Ego posui te quasi plaustrum triturans nouum, habens rostra serrantia. Triturabis montes & comminues, & colles quasi puluerem pones. Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo dispergens eos, & eos tu exultabis in Domino, & in sancto Israël lætaberis.

& 22. *Infra* 44. & 48. *Apoc.* 1.

EXPLANATIO.

Taceant ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem.] Omnes insu-

insularum habitatores tacentes me attentè audiant, & gentes terram firmam colentes prodeant fortiores, mutent se responsionibus, accedant ad iudicium, vt mecum disputent & congrediantur. Ego enim simul volo adesse iudicio, & cū illis disceptare. Vide luminam Dei clementiam & charitatē. Vult rationibus ostendere errorem, in quo homines versabantur, qui eo ipso relicto, idola colebant. Et hoc vult omnibus esse notum, tam insularibus, quàm terram firmam colentibus. Et ne dicerent se non esse paratos ad iudicium, ideò eis prænuntiat, vt se parent, & fortitudinem mutent. Est autem mutare fortitudinem hebraismus, pro novas vires recipere, vt capite superiore explanauimus. Fortasse per insulas intelligit gentes, & id quod sequitur. Et gentes mutent fortitudinem, est explicatio superioris. Appellantur autem gētes insulæ, quoniam amaris falsisq; maris huius mūdi agitationibus funduntur. Nam in sequenti capite, vbi vulgata editio habet: Et legem eius insulæ expectabūt, habet versio Septuaginta: Et in nomine eius gentes sperabunt. Quos litera Hebræa appellat insulas, illi gentes appellant. Et hāc Septuaginta interpretum versionem secutus est D. Matthæus cap. 12. vbi citat hunc locum. Pagninus habet hoc in loco. Tacete & attendite mihi insulares.

Qui suscitauit ab Oriente iustum, vocauit eum vt sequeretur se.] Hoc est, Quis excitauit Abram, vt relinqueret terram suam, quæ erat ad Orientalem plagam, & sequeretur eum, nisi ego? Ego sum qui eum vocaui, vt meipsum sequeretur. Per iustum intelligit Abrahamum, cuius admirabilem iustitiam & sanctitatem diuinæ literæ multis in locis contestantur. Vult Deus iis verbis suam potētiam & pietatem significare, ac si dicat: Cùm Abram in Vr Chaldæorum inter idolorum cultores versaretur, nulla erat illustri laude celebratus. At postquā vocem meam audiuit, & relicta terra & cognatione sua iuit, quò ego eum misi, coniecutus est nominis celebritatem. Ego eum excitaui, & vocaui, & nobilem reddidi. Cū igitur ego talis sim, cur vos mihi non paretis? cur idola colitis? cur me relicto & contēpto ad falsos ac cōmentitios deos cōfugitis? Quidam per hūc iustum intelligunt Cyrum, quē Deus ab oriente, hoc est, à Perside suscitauit, vt Babylonem everteret, Iudæósque in suam patriam reduceret. Ego verò existimo hunc iustum esse Christum, qui patrem secutus est, qui loquitur in psal. In capite libri scriptū est de me, vt facerē voluntatem tuā. Quē locum D. Paulus de Christo interpretatur.

Psal. 39. Heb.

tatur. Hic est iustus ille, qui vt à nobis pestẽ auerteret, in humana forma delituit, & omnes sceleratorũ impetus suo corpore excepit. Hic est de quo dicebãt Iudæi, vt est libro Sapiẽtiæ proditum: Circunueniamus iustũ, qui contrarius est operibus nostris. Alias interpretationes non improbo, sed hanc libentius amplector. *Sapien. 2.*

Dabit in conspectu eius gentes, & reges obtinebit.] Hæc, & ea quæ sequuntur, possunt cõuenire Abrahamo, qui vt diuinæ literæ asserunt, de gentibus & regibus triumphauit. Possunt etiam intelligi de Cyro, qui de multis nationibus reportauit victoriam. Ego tamen existimo esse ad Christum referenda, de quo dicitur in Psalmo: Postula à me, & dãbo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Hic est qui vicit mundum, & gentes idolorum cultrices, earumque superbissimos reges subiecit, vt falsa superstitione repudiata Euangelio parerent, & ipsum Christum regem ac dominum recognoscerent. *Gen. 14.* *Psal. 2.*

Dabit quasi puluerem gladio eius.] Hoc est, Quis nisi ego dedi tãtam fortitudinem Abrahamo, vt magni reges essent veluti puluis ante gladium suum, & quasi stipula leuis atq; vento rapta coram arcu suo? Cur igitur me non colitis, sed in idolis fiduciam collocatis? Possunt hæc Christo aptissimè conuenire, qui gladio & sagittis, hoc est, potestate sua dæmones debellauit, acsi coram eo essent parua stipula, & puluis vento agitatus.

Persequetur eos.] Ipse Abraham persecutus est reges, euasit superior, pacificus, & incolumis, & semita in pedibus eius nõ apparuit, hoc est, non ambulauit per semitas veluti timidus, non quæsiuit diuerticula, sed strata publica & via regia ambulabat. Vtitur Propheta futuris pro præteritis. Sed quis nõ videt hæc multò clarius & rectius ad Christũ referri. Hic est qui contrarias potestates vicit, & persecutus est. Hic est qui trãsiuit in pace, ascẽdens ad patrẽ, & ideo ait Propheta semita in pedibus eius nõ apparebit, quia nõ per terrã, sed p aërẽ iuit. Ita enim ait D. Lucas: Eleuatus est, & nubes suscepit eũ ab oculis eorum. Cumq; intuerentur in cœlum euntem illũ, ecce duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis, qui & dixerunt: Viri Galilæi quid statis aspicientes in cœlum. Hic Iesus qui assumptus est à vobis in cœlum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntẽ in cœlum. Hæc D. Lucas. De hac Christi ascensione dicitur in psalmo: Ascendit Deus in iubilo, & Dominus in voce tubæ. Et alibi. Qui ascendit su- *Act. 1.* *Psal. 46.* *Psal. 67.*

per

per cœlum cœli ad Orientem. Hæc est via cuius nulla vestigia remanserunt, de qua in præsenti Propheta noster loquitur. Ascendit enim gloriosus ad patrem, qui extulit illum, & dedit illi nomen omnibus nominibus excellentius & præstantius, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, & illius virtutem & amplitudinem sentiant cœlestes, terrestres, & inferi, atque fateantur omnes esse Dominum Iesum in sempiterni patris gloria constitutum. Et quoniam in hoc capite Deus vult suam potentiam, clementiam, & bonitatem significare, alloquitur homines, se esse eum qui misit filium suum vt mundum vinceret, & de dæmone victoriam reportaret, & tandem ad cœlos gloriosus ascenderet. Ac si diceret: Cū ego hæc faciam tam admiranda, & idolis impossibilia, cur me reiicitis & idola adoratis?

Primus & nouissimus] Id est, sempiternus, qui sum principium omnium rerum, & finis, ad quem omnia creata sunt
Apoc.22. In Apoc D. Ioannis ita ait Deus. Ego sum α, & ω, primus & nouissimus. Hæ duæ literæ aperiunt & claudunt Græcum alphabetum.

Viderunt insulæ & timuerunt.] Sensus est, Gētes etiam in remotissimis insulis habitantes videntes & audientes Christi & Apostolorum miracula & doctrinā, timuerunt. Et accesserunt ad veritatem & fidem, qui antè ab ea erāt alieni & separati. Et omnes, qui Euangelium recipiebant, opem ferebant indigentibus, etiam homines plebeij & indocti. At vos Iudæi, quos ego multis beneficiis ad amplitudinem & celebritatem perduxi, quibus dedi legem & Prophetas, me contemnitis, & in vestra infidelitate pertinaciáque perseueratis.

Confortauit faber ararius.] Id est, omnes se inuicem adiuuabant: faber ærarius adiuuabat aurificem, qui bracteas aureas super incudē deducebat, quas deinde glutino affigebat imagini, quam clauis roborabat, ne moueretur, & frangeretur, & sic operam perderet.

Et tu Israël seruus meus.] Consolatur Deus fideles suos & iustos, monétque vt aduersa toleranter ferant, quoniam ipse non derelinquet eos. Duplex est Israël alter secundum carnē alter secundum spiritum. De Israële secundum carnem ait
1. Cor. 10. Apostolus in epistola prima ad Corinthios: Videte Israël secundum carnem. Ex quo colliges alterum esse secundum
Rom.9. spiritum. Et in epistola ad Romanos ita inquit: Non enim omnes qui ex Israël, hi sunt Israëlitæ, neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij. Sed in Isaac vocabitur tibi semē. Id est,

non

non qui filij carnis, hi filij Dei, sed qui filij sunt promissionis æstimãtur in semine. Hæc D. Paulus. Cùm autẽ hoc in loco Deus vocet Israëlem seruum suum & electum, ad eum hæc dirigit, qui est Israël secundum spiritũ. Et huiusmodi Israëlitæ sunt omnes fideles, iustitiam & pietatem colentes.

Ne timeas quia ego tecum sum.] Ille, qui cum Deus est, non debet timere. Ideo dicebat Dauid: Dominus illuminatio mea, & salus mea quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? Vnde dicebat Gabriel angelus virgini Mariæ: Ne timeas Maria, inuenisti enim gratiam apud Deum. Explicans causam non timendi esse gratiam. Debent ergo illi timere, qui sceleribus astringuntur. Væ illis, qui cũ sint flagitiis contaminati, tam securi viuunt, ac si nunquam Deum offendissent, qui gladium ancipitem super caput sui tenui filo pendentẽ non considerant. Vt enim miles in bello amissis armis incidit in timorem, & gubernator nauis in mediis fluctibus fracto clauo in magno metu versatur, sic homo sine gratia debet metuere, ne corruat in prælio, & à fluctibus absorbeatur, ex quib. in profundas tenebras relegetur. *Psal. 26.* *Luc. 1.* *Similia.*

Quia ego Deus tuus.] Sensus est: Cùm ego sim Deus tuus quid amplius vis? Qui me habet, omnia bona habet. Non igitur declines à rectitudine ad res humanas consequendas, cùm ego tuus sim.

Suscepit te dextera iustitiæ meæ.] Hoc est, Christi. Potest verti dextera iustitiæ meæ. Et tunc erit sensus: Ego te iuuaui dextera, qua cultores meos iuuare soleo.

Noli timere vermis Iacob, quia mortui estis ex Israël] Per Iacob & Israël intelligit Chorum Apostolorum, aliorumque fidelium, quos appellat vermes, qui erant in mundo abiecti & contempti, magistrum suum imitantes, qui de seipso dicit in psalmo: Ego sum vermis & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis: quem psalmũ intelligi de Christo Euangelistæ testantur. Appellat etiam fideles mortuos, quibus ait Apostolus: Mortui enim estis, & vita vestra abscõdita est cũ Christo in Deo. Et ipse Apostolus mortuus erat in mundo, & non quacunq; morte, sed morte crucis. Ita enim ait ad Galatas scribens: Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mũdo. Et in epistola prima ad Corinthios Quotidie, inquit, morior. Et ad Galatas: Viuo autem iã non ego, viuit verò in me Christus. In vnoquoque nostrum est duplex homo, interior, & exterior: homo nouus & homo *Psal. 21.* *Coloss. 3.* *Gal. 6.* *1. C.*

vetus, homo carnalis & homo spiritualis. Sunt autem veri Christiani mortui quo ad hominem veterem, qui carnē suā, Galat.5. vt verbis vtar Pauli, crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis, sed viuunt quo ad hominem nouum, viuit in eis Christus, & eorum vita est abscondita cum Christo in Deo. Itaque in me est duplex ego, alter secundum carnem, alter secundum spiritum. Vtinam ego mortuus essem secundū carnem, & viuerem secundum spiritum. Vt viuerem iam non ego, sed viueret in me Christus.

Ego posui te quasi plaustrum triturans nouum.] Alloquitur Deus Apostolorum chorum, & ecclesiam primitiuam, quam fecit plaustrum nouum & dentatum ad triturandum mundi superbiam, & elatos ac potentes homines superādos & humiliandos, & ad veritatis ac fidei horreum ducendos. Appellatur autē illa primitiua ecclesia plaustrū nouū, & non vetus, quia nō in vetustate literæ, sed in spiritus nouitate, peccatorū corda durissima contriuit, purgatumq; triticum à cōmixtis paleis separauit, & montes ac colles, hoc est, hæreticos in puluerē redegit. Sunt qui hoc referunt ad Iudæos, qui post captiuitatem præsertim tempore Machabæorum, multos ex hostibus suis fortiter contriuerunt.

Egeni & pauperes quærunt aquas, & non sunt, lingua eorum siti aruit. Ego Dominus exaudiam eos, Deus Israēl non derelinquam eos. Aperiam in supinis collibus flumina, & in medio camporum fontes. Ponam desertum in stagna aquarum & terram inuiam in riuos aquarum. Dabo in solitudinem cedrum, & spinam, & myrtū & lignum oliuæ. Ponam in deserto abietem, vlmum, & buxum simul, vt videant, & sciant, & recogitēt, & intelligant pariter, quia manus Domini fecit hæc, & sanctus Israēl creauit illud. Propè facite iudicium vestrum dicit Dominus, afferte si quid forte habetis, dixit rex Iacob. Accedam & nuntient vobis, quæcunque ventura sunt. Priora quæ fuerunt, nuntiate, & ponemus cor nostrum, & sciemus nouissima eorum, & quæ ventura sunt, indicate nobis. Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, & scietmus quia Dei estis vos. Bene quoque aut malè si potestis facite, & loquamur & videamus simul. Ecce vos estis ex nihilo, & opus vestrum, ex eo quod non est. Abominatio est qui elegit vos. Suscitaui ab aquilone, & veniet ab ortu solis. Vocauit nomen meum, & adducet magistratus quasi lutum, & velut plastes conculcans humum. Quis annuntiauit ab exordio, vt sciamus, & à principio, vt dicamus. Iustus es? Non est annuntians neque prædicens, neque audiens sermones vestros. Primus ad Sion dicet, ecce adsum, & Israelem euangelistā dabo. Et vi-

di, &

di, & non erat ex istis quisquam, qui iniret consilium, & interrogatus responderet verbum. Ecce omnes inanitæ & vana opera eorum ventus & inane simulachra eorum.

Egeni & pauperes.] Sēnsus est: Cùm inopes & afflicti aquas quærunt, & non inueniūt, sed siti laborant, etsi videantur derelicti: ego tamen, ait Deus, eos exaudiam, & non derelinquam, sed aperiam illis flumina & fontes, & aquarum abundantiā in montibus & campis, & in terra in via deserta. Per hanc sitim intelligitur penuria verbi Dei ante aduentū christi. At vbi ipse venit, totum orbem terrarum implenit cōcionatoribus, vt in omnem terram exiret sonus eorū, & in fines orbis terræ verba eorum. Per flumina, & fontes, & stagna, & riuos, intelligitur pura & excellens Christi doctrina, quam ipse, etiāque Apostoli, & viri Apostolici prædicarūt. Hę aquę manarunt ab illo fonte, qui per Ieremiam loquitur. Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ. Hunc fontem appellat Dauid fontem vitæ: & Zacharias fontē patentem in ablutionē peccatorum: & Esaias fontem saluatoris. Vnde ipse saluator dicebat: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Mundus fontem habet, sed qui non solū sitim nō extinguit, sed etiā bibētes necat. Vt enim nemo quamuis siti laboret, bibit ex fonte in cuius fūdo videt lutū, vermes venenosos, & alias pestiferas spurcitias, sic nemo bibit ex mundi fonte nisi qui eius opum & voluptatum, cæteraq; rerū humanarum fundum non aspicit. Si enim mortales fundum aspicerent, si rerum finem contemplarentur, fugerent absque dubio à fonte mundi, ex quo nō aqua sed pernicies hauritur. Accedamus igitur ad christi aquas, quas ipse nobis abundanter aperuit. In eo autem quod dicit daturum aquā, eámque aperturū in montibus, & campis, & desertis, significauit nullam fore nationem, neque humanitate præditam, nec agrestem & inultam, vbi non prædicanda esset & docenda Christiana veritas & doctrina. Ante Dei nostri aduentum quærebant gentes per diuersos magistros, & varia philosophorum dogmata aquas salutares, sed non inueniebāt. At non est passus Deus hominem lucem sapientiæ diutius requirentem, in errore versari. Aperuit oculos eius aliquando & errantē ac vagum veritatem docuit, & aquas salutares, atque viam adipiscendę æternitatis ostendit. Hoc fuerat multo antè in Agar adumbratum, quę, vt scriptura diuina commemorat, errabat in solitudine cum filio suo, & aquæ vtrem portabat. Sed consumpta aqua, quæ erat in vtre, laborabāt siti mater & filius,

Psal. 18.

Ierem. 2.
Psal 35.
Zach. 13.
Supra 12.
Ioan 4.

Simile.

Gen. 21.
Figur.

erántque in magno vitæ periculo & discrimine cõstituti. At misertus eorũ Deus aperuit oculos Agar, & ostendit ei aquã ex qua biberent, & sitim satiarent, & creuit puer & fecit eũ Deus in gentem magnam. Quid per Agar nisi gentilitas significatur, quę infinitis sceleribus implicata in deserto extra viã veritatis degebat, & in erroribus incredibilibus versabatur. Errabat Agar cũ filio suo, errabat etiã gẽtilitas cum sobole sua, & aqua vitæ quæ aruit, sustentabatur. Habet mundus aquam, sed quæ æstu aret & consumitur, quoniam mundi opes, voluptates, & magistratus pereunt & euanescũt, & omnis eius gloria quocunque afflictionum æstu consumitur, & tandem extinguitur. At Deus ille summus & sempiternus non tulit, vt gentilitas cum sobole sua siti periret, aperuit illi aquam salutiferæ & euãgelicę doctrinę, qua sustentata verã vitam consequeretur, & gentilitatis progenies iis aquis refecta multiplicaretur, quo tãdem ad ciuitatem illam cœlestem & triumphãtem peruenirent, vbi seipsam aquarum diuinarũ suauitate & abundantia satiaret.

Dabo in solitudine cedrum & spinam.] Per has arborum varietates intellige gratiarum diuersitatem, aut viros sapientia, virtute, & nobilitate præstantes, in quorum vmbra possent fessi viatores aliquo modo requiescere. Vt enim viã facientes magno æstu & ardore cõbusti, amœna & opportuna alicuius opaci arboris vmbra recreãtur, sic afflicti homines & in ærumnis versati, ope & consolatione virorum iustorũ & sapientium delectantur. Homines igitur iustitiam & pietatem colentes comparãtur magnis & fructuosis arboribus iniqui autem & scelerati vrticis, ad quarum vmbram nulla animalia, nisi parua & vilia confugiunt.

Simile.

Propè facite iudicium vestrum, dicit Dominus. Afferte, si quid forte habetis.] In principio huius capitis vocauit Deus idolorum cultores, vt veluti in iudicio cum eo disputarent. Volebat enim rationibus illis ostendere eorum errorem & contumaciam. Et ad hoc ostendit quantam fortitudinem dederat iustis, qui contemptis idolis ipsum solum Deum adorabant. Et quanquam multi viri iusti essent in hac vita vexati, nõ tamen erant ab ipso Deo derelicti. Ex quo sumpsit occasionem loquendi de Apostolis, qui etsi erant pauperes & pauci, tamẽ multos & magnos principes superarũt, & ad ecclesiam cum Dei gratia adduxerunt. Nunc redit ad idolorum cultores, dicens, vt reddant rationem, cur colant idola, vt propè faciãt iudicium suum, hoc est, vt adsint causæ suæ, & afferant rationem,

tionem, si eam habuerint, & præcipua argumenta.

Accedant & nuntient vobis.] Nempè idola vestra: Irridet idolorum vanitatem, quoniam neque futura prædicebant, nec præterita indicabant.

Priora quæ fuerunt nuntiate.] Apostrophe est ad idola.

Ecce vos estis ex nihilo.] Id est, vos idola nihil valetis, non estis dij, imò nihil estis. Idolum nihil est, ait Apostolus ad Corinthios scribens. 1. Cor. 8.

Et opus vestrum.] Id est, responsiones vestræ. Postquàm Deus ostendit vana esse idola, nihilque valere neque posse, ostendit ipsius potentiam, vt idolorum cultores confundat Ideò inquit: Suscitaui ab aquilone, & veniet ab ortu solis. Ac si diceret: Ego sum ille, qui suscitaturus sum Cyrum regem Persarum, vt bellum inferat Babyloniis, eosq; superet, vt Iudæos auferat ex captiuitate Babylonica, & in patriã reducat. Persia erat ad partẽ aquilonarem respectu Iudææ.

Quis annuntiauit ab exordio vt sciamus.] Sensus est, dicite mihi ô idolorum cultores, quis est ex diis vestris annuntiauit hæc à principio, vt sciamus eum esse verum Deum?

Primus ad Sion dicet, ecce adsum.] Hieronymus in commentariis legit, ecce adsunt. Et ita habent nonnulli codices. Et est sensus: Idola nihil possunt verè nũtiare, Deus est qui primus dicit Sioni, Ecce adsunt ea, quæ ab ipso promissa sunt.

Et Ierusalem euangelistam dabo.] Id est, ego Dominus dabo Hierosolymæ euangelistas, qui ei læta pronuntient.

Et vidi, & non erat.] Verba sunt Dei in hunc modũ dicentis: Ego vocaui idolorum cultores ad disceptandum mecum in iudicio, sed vidi nullum esse ex illis, qui instructus esset cõsilio, qui pro se rationem reddere posset. Imò omnes sunt iniusti, & eorum opera inutilia & inania, & eorum idola ventus & vanitas.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLI.

Et suscepi te dextra iustitiæ meæ.] In hebraico est: aph temachtti cha bemin tsidhki. Quæ possunt ita Latinè reddi: Atque sustentaui te dextera iustitiæ meæ. Hebraismus est hunc habẽs sensum. Et mea iusta manu dextera te sustẽtaui. Vnde Septuaginta interpretes verterunt. Et corroboraui te dextera iusta mea. Appellatur autẽ dextera iusta, quæ vnicuiq; tribuit iuxta opera sua. Verbũ teamach nõ solũ suscipere significat,

sed etiam sustentare, vt Exodi 17. Sustentabant manus eius ex vtraque parte.

Qui mortui estis ex Israël.] In hebraico est dictio merhe, quę & viros significat, & eos, qui ex vita excesserunt. Ideo potest verti: Viri Israel. Atūr Hebræi ita esse hunc locum vertendū, nam quādo hęc dictio scribitur cum xeua, quemadmodum hic potius viros quàm mortuos significat: Quando verò cū sheve, potius mortuos.

In supinis collibus.] Quidam codices habent: In supremis collibus. Pagninus vertit, in excelsis.

Cedrum & spinam] Hic variant etiā Latini codices, quidā habent spinam, quidam verò pinum. Neque est mirum, quoniam Hebræi in varias circa hanc dictionē sententias distrahūtur. Ex nostris nonnulli existimabant per spinos prunos intelligi, iuxta illud Poetæ 4. Georgicorum. Eduráque pyrum, & spinos tā pruna ferentes. Alij per spinas arbores spiniosas intelligunt, qualis est malus citrea aut medica. Sunt qui dicant hanc arborē esse spinam Ægyptiā, cuius ligna etiā in aquis incorrupta perseuerār. In Hebraico est xittah, cuius pluralis est xittim, quod nomē scriptū inuenies multis in locis diuinarum literarum. Pro quo noster interpres vertit sethim, vt Exodi capite 26 Facies & tabulas stantes tabernaculi de lignis sethim, & paulò pòst: Facies & vectes de lignis sethim. Ex Iudęis nōnulli existimant esse buxum, alij piceā, alij cedrum. R. Kimhi affert esse speciem quandam optimæ cedri, cui assentitur noster Pagninus, qui hoc Esaiæ loco pro xittah vertit: xittah genus cedri optimæ. Sunt qui dicant hæc ligna excellentium cedrorum fuisse ab Hebræis ab Aegypto in desertum asportata, vt ex illis tabernaculum fœderisque arcam construerent. Existimo tamen probabiliorem esse Aben Ezrę sententiam, existimātis has preciosas cedros circa montem Sinai creuisse. Cui adstipulatur author Hizcuni, qui ait fuisse in deserto syluas, vbi hæ arbores oriebātur, iuxta illud Numerorum 25. Morabatur autem eo tempore Israël In Sethim: vbi est hoc idem nomen, Iosephus libro Antiquitatum tertio, capite 6. ait ligna tabernaculi fuisse adeò durabilia, vt nequaquā potuissent putredine violari, & cap. 8. eiusdē libri ita ait: Facta est autem arca Deo ex lignis natura fortissimis, & quæ nequaquam putredinem susti nerent. Huic sententiæ fauet Septuaginta interpretum versio, qui pro lignis Sethim trāstulerunt ξύλα ἄσηπτα, hoc est ligna imputribilia siue incorrupta. Ex quo videtur vera esse eorum

eorum sententia, qui per sethim optimas cedros interpretantur: Constat enim inter omnes esse ligna cedrina incorruptibilia. Narrat Plinius libro de historia naturali 16. fuisse tuo tempore Vticæ in Apollinis templo trabes cedrinas incorruptas tantæ vetustatis, vt inter earum collocationem & ipsius Plinij ætatem mille centum & octoginta anni interfluxissent.

Afferte si quid forte habetis.] Pro, si quid forte habetis, est in Hebraico vnica dictio atsumothechæm, quæ est in numero multitudinis, deriuata à verbo atsam, quod significat prevalere, fortem esse, & roborare. Vnde potest verti Afferte firmamenta vestra, hoc est, ea argumenta quæ existimaueritis fore contra me fortissima. Illa igitur dictio, forte, non est ad verbum, sed nomē. Pagninus vertit, fortes vestros: vt ad falsos commentitiosq; Deos referatur. Quasi dicat: Afferte in medium ex vestris Diis eos, quos fortiores esse creditis, & videamus possitne futura prædicere.

Argumentum Capitis XLII.

Inducit Propheta Deum patrem loquentem, & filiū suū hominibus nuntiantem. Prædicit esse Christi aduentum in ruinam & resurrectionem multorum, eius denique Christi lenitatem, mansuetudinem, & magnificentiam significat. Infideles Iudæos arguit, eorumque cæcitatem prænuntiat.

CAPVT XLII.

ECce seruus meus suscipiam eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum, iudicium gētibus proferet. Non clamabit, neque accipiet personam, nec audietur vox eius foris. Calamū quassatum non conteret, & linum fumigāns non extinguet. In veritate educet iudicium, non erit tristis, neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium, & legē eius insulæ expectabunt. Hæc dicit Dominus Deus creans cœlos & extendens eos, firmans terram, & quæ germinant ex ea, dans flatum populo, qui est super terram, & spiritum calcantibus eam. Ego Dominus vocaui te in iustitia, & apprehendi manum tuam, & seruaui te. Et dedi te in fœdus populi, in lucē gentium, vt aperires oculos cæcorum, & educeres de conclusione vinc-

Matth. 12.

Infra 49.

Infra 48. *stum de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus. Hoc est nō*
mē meum. Gloriam meā alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus
Psal. 149. *Quæ prima fuerunt, ecce venerunt: noua quoque ego annuntio, antequam oriantur audita vobis faciam. Cantate Domino canticum nouum, laus eius ab extremis terræ. Qui descenditis in mare, & plenitudo eius, insulæ & habitatores earum. Leuetur desertum & ciuitates eius, in domibus habitabit Cedar. Laudate habitatores petræ, de vertice montium clamabunt. Ponent Domino gloriam, & laudem eius in insulis nuntiabunt. Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit zelum. Vociferabitur & clamabit super inimicos suos confortabitur. Tacui, semper silui, patiens fui, sicut parturiens loquar.*

EXPLANATIO.

Ecce seruus meus.] Dixerat Deus capite superiore propè finem, se suscitaturum esse liberatorem, qui principes Babylonis superaret, & fideles in patriā restitueret, per quem intelligitur Cyrus, vt ibi explicuimus. Sed quoniam solent diuini vates quando de aliquo liberatore & seruatore terreno loquuntur, eleuati spiritu, & mentis aciem ad diuinum liberatorē & saluatorē dirigere, eiusq; alta mysteria intueri, trāsferūt sermonē à terreno ad cœlestē, & de Christo deo nostro vaticinantur, qui venit in mundū, vt nos è tetris tenebris in lucem & claritatem vindicaret, & ex Babylonica captiuitate, ex peccatorum vinculis ad liberam ac cœlestem Hierosolymam perduceret. Id facit modò Esaias, qui de Cyro transfert sermonem ad Christum, de quo in hoc capite apertè vaticinatur. Intelligi autem hoc caput de Christo apertissimè testatur D. Matthæus capite duodecimo sui euangelij. Sed quid mirum catholicos interpretari hæc de Christo, cùm etiam ex Iudęis multi in hac sententia permaneant? Sed differimus in hoc, quod illi dicunt Christum esse venturum, nos autē venisse affirmamus. Loquitur igitur in hoc capite Deus pater, ità inquiens: Ecce seruus meus suscipiam eum, &c. Appellat autem Christum seruum secundum naturā humanā, propter ministerium illud, quod nobis exhibuit, missus à patre, sed nunquam separatus ab eo, non enim venit ministrari vt ipse ait, sed ministrare. Et, vt verbis vtar Pauli, Semetipsū exinaniuit, formam serui accipiens in similitudinē hominū factus, & habitu inuentus vt homo. Non negat Christō esse hominem, de quo dixerat in epistola ad Timotheum: Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Christus

Matt. 20. *Philip. 2.* *1. Tim. 2.*

stus Iesus. Et ad Corinthios scribens, Primus homo, inquit, de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis. Nam nō valet hæc conclusio: Fuit Christus in similitudinem hominum factus, igitur nō est homo. Quemadmodum nec valet hæc, Inuictissimus Ioannes tertius in similitudinem cæterorum Lusitaniæ regum creatus est, ergo non est rex. Imo de rege dicitur: Incedit in similitudinem regis, aut tanquā rex. Et ita intelligitur id, quod ait de Christo D. Ioannes: Vidimus gloriā eius gloriā quasi vnigeniti à patre. Vbi nō negat eum esse vnigenitū, sed ait talem gloriā habere, qualē decet vnigenitum. Eodem modo dicit Apostolus Christū esse in similitudinem hominum factum, non tamen negat esse hominem. Sed quoniam Christus est verus Deus, & diuinitas ipsa est vnita humanitati, ideō non homo purus appellatur ab Apostolo, sed in similitudinem hominum factus. Vbi videtur Christum seruū appellari, & verum hominem esse. Nec mirum est, cùm voluerit pro nobis vendi, vt nos suo sanguine emeret. Id autem quod hic dicit Esaias, videtur alludere ad id, quod dixerat Dauid cum Deo patre loquens in psalmo: Beatus quem elegisti & assumpsisti.

1. Cor. 15.

Ioan. 8.

Psal. 84.

Complacuit sibi in illo anima mea.] Hoc ipsum testata est vox illa patris, quæ in transfiguratione audita est, vt ait D. Matthæus, dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, quam refert Petrus Apostolus in epistola secunda. Et eadē vox audita fuit etiam in Baptismo Christi, vt refert idē Euangelista. Est igitur sensus: Ecce seruus meus, qui est mihi charissimus.

Matt. 17. 2. Petr. 1. Matt. 13.

Dedi spiritum meum super eum.] Idem dixerat suprà Esaias: Et requiescet super eum spiritus Domini. Et infrà: spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me. Hinc Ioannes Baptista apud Ioannem Euangelistam, vidi, inquit, spiritum descendentem quasi columbam de cœlo, & mansit super eum. Non intelligendum est Christum tunc primum accepisse spiritum sanctum, fuit enim eo plenus ab instanti conceptionis. Sed declarauit spiritus sanctus tunc præsentiam suam signo exteriore, & in Christo mansit in testimonium veræ eius diuinitatis.

Supra 11. Infra 61. Ioan. 1.

Iudicium gentilibus proferet.] Id est, euangeliū quod iudiciū Dei continet. Multis enim in locis euangelij iudicabit Christus bonos esse adepturos gloriam, malos autem esse suorum scelerum pœnas daturos. Vel proferet iudicium extremum. Docebit seipsum venturum esse ad iudicium. Quid significet

cet iudiciũ, quomodo in diuinis literis accipiatur, explicuimus fuse capite 2. Aspicis hic Messiam nõ solùm Iudæis, sed etiam gentibus fuisse euangelium daturũ. Lex vetus fuit Iudæis lata, noua vero Iudæis & gentibus.

Non clamabit.] Nempè clamore contemptionis. Nõ clamoribus rem aget, sed admirabili quadam modestia ac benignitate homines tractabit. Hoc voluit Dauid in Psalmo his verbis significare: Descendet sicut pluuia in vellus, & sicut stillicidia stillantia super terram. *Psal. 71.*

Nec accipiet personam.] Id est, erit rectus & æqualis, & non personarum acceptor. Hoc idem ait Apostolus in epistola ad Romanos, & est multis in locis diuinarũ literarum scriptũ. Iudex qui Christum voluerit imitari, non debet affectu humano & corrupto duci, si iustitiã in qua virtutis splendor est maximus, & vitæ quasi cõmunitas continetur, rectè exercere voluerit. Vt enim diameter sic ab angulo ad angulũ medium quadrangulũ diuidit, vt vtrinque spatium relinquat æquale, sic Iudex debet æqualitatem colere, & personarum acceptionem fugere, ne ius humanæ societatis violet, & iustitiam peruertat. Caueat iudex ne sit bilanx, quæ illi parti inclinatur, à qua plus ponderis recipit: ne illi iniustè faueat, à quo maiore munere afficitur. *Rom. 2.* *Simile.*

Non audietur vox eius foris.] Diuus Matthæus vertit: Nec audiet aliquis in plateis vocem eius. Hoc est, erit pacificus & mitissimus. Id paulò antè significauit, dicens: Non clamabit. Et alibi: Non aperiet, inquit, os suum, sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet. Vnde dicebat Apostolus: Omnis clamor, & ira, & amaritudo, auferatur à vobis. *Infra 53.* *Ephes. 4.*

Calamum cassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet.] Sẽsus est: Christus cùm venerit neminem contẽret, quamuis sit imbecillus & fragilis: sed omnes ad se allicere conabitur. Nomine arundinis cassatæ & lini fumigantis intelligit infirmos in fide, in quibus tamen relucet aliquid bonæ spei. Diuus Hieronymus in libro quæstionũ ad Algasiam, per calamum cassatum intelligit populum Iudaicum, qui anteà sonorus laudes Deo concinebat, at posteà fractus in angulari lapide vulnerat manũ eius, qui in illo voluerit inniti. Per linum fumigans intelligit populum gentium, qui extincto legis naturalis ardore, fumi amarissimi oculos lædentis inuoluebatur erroribus. Hunc non solùm Christus non extinxit, & in cinerem redegit, sed potius insufflauit, & de paruæ

scintilla

scintilla magnum charitatis incendium erexit, atque homines admirabili amoris igne, quē venit in terram mittere, incendit, studióque immortalitatis inflammauit.

In veritate educet iudicium.] Hoc est, verè iudicabit neminem timens. Absque metu euangelium nuntiabit.

Non erit tristis neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium.] Hoc est, Durabit hæc mansuetudo eius vsque ad mortē: tunc enim ponet iudicium in terra, hominem patri reconcilians, moriens pro peccatis nostris. Vel donec annūtiet euangelium. Aci dicat: Erit vsque ad mortem mansuetus & mitis. Nam vsque ad mortem euangelium nuntiauit. Vide obsecro, & ad to animo intuere huius præsulis modestiam, lenitatē, benignitatem, tolerantiam, & mansuetudinē. Discant ab eo Christiani principes & præsules, nec velint nimia asperitate subditos perdere. Vt enim qui vasa vitrea maculis cōraminata volunt mundare, & ad nitorem perducere, non debent duriter applicare manus, ne dū volunt sordes abstergere, vasa cōterant & infrigant, sic præsules, qui volunt coinquinatos subditos corrigere, summa ope niti decet, vt id efficiant modestè, ne illis perniciem conflent, dum eos ad puritatem animique pulchritudinem perducere conantur. Et quemadmodū inter chirurgos ille est laudabilior, qui lenius tangit vulnera, quàm qui asperè manus imponit, sic ille præsul est prudentior censendus, qui potius lenitate & moderatione, quā nimia securitate animi vulneribus medetur. Et vt chirurgus, vt in eodem simili versēr, secturus membra corrupta & labe factata, non impletur ira, quin potius tunc maiorē tranquillitatem ostendit, ne perturbatio impediat artem, sic præsul in reprehensionibus & punitionibus debet magna vti temperantia, ne ira turbatus modum transeat. Nihil enim est præstantius, nihil magno & illustri præsule dignius placabilitate ac clementia. Et tamen ita probanda est mansuetudo, vt adhibeatur etiā seueritas, absque qua administrari rectè respublica nequaquā potest. Sed omnis animaduersio & castigatio debet contumelia vacare. Id nos docuit Christus Deus noster, qui eum, quē reiecit ex nuptiis, quòd non haberet vestē nuptialem, amicum vocauit. Cuius mansuetudinem Esaias in hoc capite multis verbis ostendit.

Simile.

Simile.

Matt. 22.

Et legem eius insulæ expectabunt.] Septuaginta habent: Et in nomine eius gentes sperabunt. Et ita citat etiā hunc locū D. Matthæus. Vbi vides per insulas intelligi gētes, quod cap. superiore annotauimus. Ita intelligitur id quod est cap. 60. scriptum:

Matt. 1.

Gen.xli. scriptum: Me enim insulę expectant. Id quòd Iacob, multò anteà iis verbis prędixerat: Ipse erit expectatio gentium.

Hæc Dicit Dominus Deus.] In principio capitis non explicauit, quis erat ille, qui loquebatur, modò dicit esse Deum, qui de filio suo vnigenito loquitur.

Dans flatum populo.] Hoc est, dans hominibus spiritum vitę. Id quod statim subiungit: Et spiritum calcantibus eam, est repetitio superioris Poteris per flatum intelligere vitam, per spiritum verò gratiam. Ideò ait Deum dare spiritum calcantibus terram, hoc est, opes & delicias, cæteraśque huiusmodi res humanas contemnentibus. Aspicis hoc in loco viros iustos Deóque gratos conculcare terram, at iniustis à suis pedibus conculcantur. Vbi enim est eorum thesaurus, ibi est eorum anima, quoniam anima plus est vbi amat quàm vbi animat. Cùm autem auarorum, ambitiosorum, iniustorumque omnium thesaurus sit in terra, ibi est eorum anima. Ex quo concluditur animam scelerati hominis in terra esse. Ideò quidam dicebat:

Matt.6.

Psal.iii. Adhæsit pauimento anima mea. Cùm autem ibi homo esse dicendus sit vbi eius anima est, apertè ostenditur sceleratum

Ezec.2. hominem esse in terra, & à suis pedibus conculcari. Vnde dicebat Deus: Fili hominis sta super pedes tuos. Non enim ini quus & terrena quærens stat supra pedes, sed sub pedibus. At vir pius & rectus terram conculcat, quoniam ea, quæ præstantia mundi amatoribus videntur parua ducit, eáque ratione stabili firmaq; negligit, & ad cœlestia semper aspirat. Ex quibus colliges cor viri iusti esse ignem ad cœlum tendentem, terreni verò & iniusti esse arboris truncum terræ affixum,

Similia. & intra illam collocatum. Vt enim truncus arboris diuersas habet radices, sed omnes intra terram ad diuersa tendentes sic cor hominis prophani multas habet curas & cogitationes, sed omnes terram spectãtes, suas voluptates, dignitates, & diuitias quærentes. Sed hi viuunt absque vita: conculcantibus autem terram tribuit Deus spiritum & gratiam.

Ego Dominus vocaui te in iustitiam.] Id est, vt iustitiam doceas & per te homines iusti reddantur.

Apprehendi manum tuam.] Significat Deus pater amorem suum erga filiũ suum vnigenitum. Vel ideò hoc dicit, quia ea quæ operatur filius, operatur pater. Hoc quidẽ est quod ait Christus apud Ioannẽ: Pater in me manens ipse facit opera.

14. *Et dedi te in fœdus populi, in lucem gentium.*] Aspicis hîc Christum esse nostrum fœdus & nostram lucem. Sine eo nõ

essemus

essemus reconciliati patri, nec mentis oculos aperire posse-
mus. Ille est mediator Dei & hominum, & lux illa dicens:
Ego sum lux mundi, de qua dixerat Simeon: Lumẽ ad reue *Ioan. 8.*
lationem gentium. Eramus filij iræ: & erant inimicitiæ inter *Luc. 2.*
Deum & hominem, quas homo ipse per se diluere non pote-
rat. Venit fœdus nostrum, filius Dei, vt esset autor nostræ re- *Supra 9.*
conciliationis. Ideó Esaias alibi eum vocat principem pacis. *Mal. 2.*
Et Malachias ait: Pactum meum fuit cum eo vitæ & pacis. *Ephes. 2.*
Et D. Paulus, ipse, inquit, est pax nostra, qui fecit vtraq; vnũ. *Col. 1.*
Et alibi: Et vos, inquit, cùm essetis alienati, & inimici sensu
in operibus malis, nũc autem reconciliauit in corpore carnis
suæ per mortem. Huc pertinet quod ait D. Ioannes in epistо
la sua: Ipse est propitiatio pro peccatis nostris. Non pro no- *1. Ioan. 2.*
stris tantùm, sed etiam totius mũdi. Huius rei gerebat imagi
nem propitiatorium, quod erat Christi figura. Erat enim ex *Figura.*
auro purissimo super arcam, & tegebatur à duob⁹ seraphim *Exod. 25.*
mutuo se recipientibus. Arca illa ecclesiã adumbrabat, super
eam erat propitiatorium significãs Christũ, qui est propitia
tio nostra, recturum & protecturum ecclesiam suam. Duo
seraphim erant duo testamenta, quæ summa ac mutua conso
nantia respondent, docẽtia esse Christum propitiatorem &
reconciliatorẽ. Docet hic locus Messiam non solùm Iudęos,
sed gentes etiam fuisse illuminaturum.

Vt aperires oculos cæcorum.] Non enim anteà Deũ videbãt:
quoniam non solùm erant tenebris circunfusi, sed ipsæ tene-
bræ. Eratis aliquando tenebræ, ait D. Paulus, nũc autem lux *Ephes. 5.*
in domino. Aspicis hìc peccatores esse cæcos, de quibus ait *Matt. 15.*
Christus: Cęci sunt & duces cæcorum. Claudit diabolus eo-
rum oculos, tenebrisque cooperit, ne suam perniciem intue-
antur. Vt enim fur nocturnus domũ spoliaturus statim ex- *Simile.*
tinguit lucernam, & lupus nocte, aut certè tempore obscuro
& aëre nebulis & caligine coperto, irruit in gregẽ, & in aquã
inuolutam & turbulentam piscator mittit retia, quoniã tunc
ea pisces non videt, sic diabolus intellectum hominum tene-
bris circunfundit, ne suum exitium considerantes caueant, &
diabolicas ac pestilentes insidias declinent. Hoc intelligebat
qui ait: Collocauit me in obscuris sicut mortuos seculi: Acsi *Psal. 142.*
diceret: Meum intellectũ dęmon caligine inuoluit, & me in-
tenebris posuit, vbi iacent omnes flagitiosi seculum amãtes,
quos ego mortuos seculi appello. Vę illis, qui non solum sunt
cæci, sed etiã alios obcæcãt. Cõtra verò illi sunt fœlices, qui
nõ solũ sunt illuminati, sed alios illuminãt, Christũ imitãtes,

qui

Ioan.8. Luc.1. qui de se ipso ait : Ego sum lux mũdi. De quo ait Zacharias: visitauit nos oriẽs ex alto, illuminare his qui in tenebris, & in vmbra mortis sedẽt, ad dirigẽdos pedes nostros in viã pacis.

Et educeres de conclusione vinctum.] Docet hic locus peccatores esse scelerũ vinculis ligatos, in carcere conclusos, & tenebris coopertos. A quibus malis venit summus ille generis humani cõditor & conseruator nos liberatũ, vt nos in amissam dignitatem multis ornamẽtis amplificatam restitueret. Aspicis hic Christi officium esse illuminare cæcos, erigere in peccatis iacentes, & vinctos ac ligatos soluere, & ipsum carcerẽ aperire. Ita enim etiã sanctus vates Zacharias alloquitur: Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu. Intelligi autẽ caput illud Zachariæ de Christo euãgelistæ testantur. Sed cæci Iudæi totum hoc intelligũt de terrena liberatione, sperantes Messiam, qui eos eripiat à captiuitate, non animi, sed corporis, nec vident miseri ac cæci homines, redemptionem per Christum non terrenam esse, sed spiritualem. Ait enim prophe ta : Ipse redimet Israẽl ex omnibus iniquitatibus eius. dicẽs ex omnibus iniquitatibus eius, apertè voluit ostendere Christum fore animorum redemptorem. Iniquitates enim animi sunt vincula, quibus peccatores sub diaboli tyrannide captiui detinentur. Hoc docuit Ieremias, sic Messiam loquentem introducens: Dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum. & ipsi erunt mihi in populum. Et paulò pòst: Propitiabor iniquitati eorũ, & peccati eorũ nõ memorabor amplius. Quem locũ D. Paulus de Christo interpretatur. Et apud Esaiã ait Christus : Deleui vt nubẽ iniquitates tuas, & quasi nebulã peccata tua. Reuertere ad me, quoniam redemi te. Vide qualẽ vaticinatus est fore Christu redemptionem . Et ob eam causam hic idem propheta gladium huius regis & redemptoris spiritualem esse dicit, nimirum sacrum Dei verbum, de quo ait : Percutiet terram virga oris sui, & spiritu labiorum suorum interficiet impium. Et alibi: Posui, inquit, os meum vt gladium acutum. Hunc existimo esse cũ, de quo ait Dauid : Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime. Est autem euangelica doctrina gladius, quo fideles defenduntur, dæmones verò expugnantur. Hic est gladius, de quo ait Ioannes in Apocalypsi : De ore eius, nempè christi, gladius vtraque parte acutus exibat. De quo ait Paulus: Galeã salutis assumite, & gladium spiritus, quod est verbum Dei. Hæc volui dicere, vt errorem Iudæorum ostenderem

Zach.9. Matt.11. Ioan.12. Psal.129. Ierem.31. Heb 10. Infra 44. Supra 11. Infra 49. Psal.44. Apoc.1.

rem Messiam expectantium, qui eos redimat à terrena captiuitate, de spirituali autem minimè curantium. Cùm ipsorũ scripturæ contestentur, Christum redemptorem esse animarum, non vt ipsi expectant, bellatorem, non diuitiis affluentem, non ascendentem ornatum equum, aut currum triumphalem, non habentem armatos satellites, sed eius apparatũ esse spiritualem, cœlestique regi congruentem. Ait enim Zacharias: Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalẽ. Ecce rex tuus veniet tibi iustus & saluator, ipse pauper & ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ. Quem locum Euangelistæ de Christo exponunt, & ipse Zachariæ textus aperte contestatur. Venit Christus non cum humana pompa & superbo apparatu, sed in humilitate & mansuetudine, quẽ admodum ipse de se ait: Discite à me quia mitis sum, & humilis corde. Nónne aspicis Hebræe Messiam non venturum fuisse ad humanas opes vobis tribuendas? Qui fieri poterat vt diuini patriarchæ sanctique vates omni sapientia & virtute præstantes eum tam ardenter exprectarent, qui humanas tantùm opes & dignitates afferret, quas iidem viri contemnebant, & pro nihilo putabant? Quas diuitias allaturus erat ille, quem Zacharias pauperem, & Esaias capite. 52. in gloriam appellat, nisi cœlestes & immortales? Hoc intelligens Dauid, Redimet inquit, Dominus animas seruorũ suorum. Et Esaias, Israël, inquit saluatus est in Domino salute æterna. Non loquuntur de salute externa & temporali, sed interna & immarcescibili, & peccatorum carceris apertione: de qua hìc ait noster vates: Et educeres de cõclusione vinctum.

Zach.9. *Matt.27.* *Ioan.12.* *Matt.11.* *Zach.9.* *Psal. 33.* *Infra 59.*

Ego Dominus] Prohibet idolorum cultum. Quod autem dicit. Hoc est nomen meum, ita est intelligendum: Nomen meum est Dominus. Ita dicitur in psalmo: Dominus nomen illi.

Psal 67.

Quæ prima fuerunt.] Id est, quæ ea, prædixi, completa sunt nunc autem prædico vobis alia, quæ ventura sunt, ideò velim vt mihi fidem adhibeatis.

Cantate Domino canticum nouum.] Omnes vocat ad canendum Deo, & ad gratiarum actionem pro aduentu Messiæ & humani generis restauratione. Et vult vt sic canticum non in vetustate literæ, sed in spiritus nouitate. Quibus verbis significat in aductu Christi eius euangelio fulgente abrogandam esse veterem legem, euangelium autẽ ad omnes gentes propagandũ, etiam ad insulas, & ad deserta loca colentes.

Habitatores petræ.] Id est, qui in rupibus habitatis, & in arcibus

arcibus sitis in petris, locisque inexpugnabilibus. Sunt qui dicant Petram esse ciuitatem quandam. Palestin æ.

Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit zelum, vociferabitur & clamabit. Descripsit hactenus primum Christi aduentum in humilitate & manuetudine: nunc describit secundum in maiestate & potentia, quando venturus est iudicatum vniuersos. Possunt hæc etiam intelligi de primo aduentu Christi, quem comparat viro fortissimo contra hostes pugnaturo. Sed qui fieri potest vt de Christo dicatur: Vociferabitur & clamabit, cùm in hoc eodem capite de eo sit dictum: Nō clamabit, neque audietur vox eius in plateis? Hanc difficultatem facilè absoluemus, dicentes prius voluisse prophetam Christi manſuetudinem, humilitatem, & patientiā ostēdere, qui suas iniurias toleranter ferens, inimicis suis litē non intendebat sed sicut agnus ad occisionē ductus silentio vtebatur: Nunc verò facit eū clamantē, & mundi scelera reprehendentem. Vnde colliges debere concionatorem contumelias in se iactas æquo animo tolerare, mundi verò scelera queribunda voce arguere, vt non suam, sed Dei gloriam quærere videatur.

Tacui, semper silui, patiens fui: sicut parturiens loquar.] Verba sunt Dei dicentis: Hactenus continui iram meam, nūc clamabo, & instar parturientis magnas voces emittam. Loquitur Deus more humano, vt eū intelligamus. Aspicis hic Deū non statim hostes suos sternere, sed aliquando tacere atque dissimulare, vt rerum publicarum gubernatores, iudices & præsules doceat declinandam esse iram, impatientiam, & precipitationem, & vt hæc vno verbo comprehendam, animi perturbationem, quæ est auersa à recta ratione contra naturam animi commotio. Hæc enim vt res tetra & detestabilis est omni contentione velis, vt ita dicam, remisque fugienda. Sunt multi qui vitam priuatam & otiosam degentes videntur mites & moderati, sed ad dignitatem & principatum euecti, ira, temeritate, malitia, festinatione, & animi ac corporis perturbatione ducuntur. Vt enim dolium, aut quodcunque vas ligneum & magnum quandiu est vacuum, scissuras suas non ostendit, sed eo pleno omnes apparent, quoniā hac atque illac fluit. Sic nōnulli à negotiis publicis seperati, in nullāque dignitate cōstituti, tegunt suam imbecillitatem, iram, prauitatem, & perturbationem, sed rempublicam capessentes statim animi ægritudines & corruptiones ostendunt, hac fluit ira, illac inuidia, hic ostenditur temeritas, illic prauitas.

Simile.

prauitas. Nulla est trãquillitas, nulla securitas, nulla moderatio. Ex quo efficitur vt nihil dissimulent, neq; vllo silentio vtãtur, sed omnia velint statim temerario impetu castigare. Ideò dicebat Pittacus Græcus philosophus, principatũ virũ declarare. Discant rempublicã administrãtes à Christo Deo nostro, qui ait: Tacui semper, silui, patiens fui, vt sciant vti tẽpore, & cum animi placabilitate, & moderatione, & consilio gubernare.

Dissipabo & absorbebo simul, desertos faciam montes & colles, & omne germen eorum exiccabo. Ponam flumina in insulas, & stagna arefaciam. Et educam cæcos in viam quam nesciunt, & in semitis quas ignorauerunt, ambulare eos faciam. Ponam tenebras coram eis in lucem, & prauia in recta. Hæc verba feci eis, & nõ dereliqui eos. Conuersi sunt retrorsum. Confundantur confusione, qui confidunt in sculptili, qui dicunt conflatili, vos dii nostri: Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum. Quis cæcus nisi seruus meus, & surdus nisi ad quem nuntios meos misi? Quis cæcus nisi qui venundatus est, & quis cæcus nisi seruus Domini? Qui vides multa nonne custodies? Qui apertas habes aures, nonne audies? Et Dominus voluit vt sanctificaret eum, & magnificaret legem, & extolleret, ipse autem populus direptus & vastatus. Laqueus inuenum omnes, & in domibus carcerum abscondti sunt. Facti sunt in rapinam, neque est qui eruat in direptionem, neque est qui dicat, redde. Quis est in vobis qui audiat hoc, attendat & auscultet futura? Quis dedit in direptionem Iacob, & Israël vastantibus? nonne Dominus ipse cui peccauimus? Et noluerunt in viis eius ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellum. Et combussit eum in circuitu, & non cognouit, & succendit eum, & non intellexit.

Dissipabo.] Euertam inimicos meos. Per montes, & colles, & insulas, & stagna, intelligit impios & infideles Iudæos, de quibus ait se pœnas sumpturum.

Ponam flumina in insulas.] Id est, subuertam insulas aquarum abundantia.

Et educam cæcos in viam.] Idolorum cultores cæcos vocat Quasi dicat: Perfidos Iudæos euertam. Gentes autẽ seruabo, eisque viam veritatis ostendam. Aliis ero in ruinam aliis in resurrectionem. Qua de re alibi diximus.

Hæc verba feci eis, & non dereliqui eos.] Hoc est, Id quod dico, nempe esse gentes ad veritatem ducturum, faciam absque dubio, non enim eas derelinquam.

Conuersi sunt retrorsum.] Sensus est: Qui ex idolorum cũl

toribus credere noluerint, peiora efficientur. Et confundentur in inferno, qui in simulachris & idolis suis fiduciam ponunt.

Surdi audite.] Conuertit Deus sermonem ad Iudæos infideles, qui in sua pertinacia perseuerant. Hos surdos cæcósque vocat.

Quis cæcus, nisi qui venundatus est.] Id est, nisi populus Iudaicus, qui seipsum dæmoni vendidit? Qui mortiferũ peccatum admittit, seipsum diabolo vendit, illiq; chirographũ tradit. Et quoniam ante aduentum Christi venundati eramus, crucifixus est Christus, vt suo sanguine nos emeret. Ait enim Paulus: Empti enim estis precio magno. D. Petrus in 1. epist. sua. Scientes, inquit, quod non corruptibilibus auro vel argento redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis, sed precioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incõtaminati. Chirographum autem decreti, quo eramus dæmoni venũdati, deleuit Christus, teste Paulo dicente: Delens quod aduersum nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci.

1. Cor. 6. & 7.
1. Petr. 1.
Col. 2.

Qui vides multa, nonne custodies?] Tu ô Israël, qui vides oracula meorum vatum, cur non custodis ea, quę tibi præcipio?

Laqueus iuuenum omnes] Notat Pharisæos & scribas, quorum consilio iuuenes decepti & vincti, Christum recipere noluerunt.

In domibus carcerum absconditi sunt.] Hoc est, detrudentur in æternas tenebras. Erunt in rapinam & direptionem, capientur à Romanis quo ad corpus, & à dæmonibus quo ad animam & tandem corpore & anima in æternum cruciabũtur. In tantam incident calamitatẽ, vt nec sit qui eos eripiat, nec qui pro illis loquatur, qui dicat raptori vt eos reddat, & reuocet ad libertatem.

Quis est in vobis.] Vult Propheta persuadere Iudæis, vt audiãt & futura cognoscant, mentéque percipiant peccata sua esse causam suarum calamitatum, quoniam Christũ occiderunt. Et concludit Propheta asserens miseros & infideles Iudæos comburendos esse à Romanis, & penitus euertendos, & nec ira intellecturos in tot ærumnas ob suam infidelitatem & impietatem incidisse.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLIII.

Ecce

Ecce seruus meus suscipiam eum.] Pro suscipiam, est in Hebraeo æthnoch à verbo chamach, quod significat suscipere, vt cap. 41 supertore Suscepit te dextera iusti mei. Significat etiam sustentare, vt Exodi 17. Sustentabant manus eius ex vtraq; parte. Ideo poterat hic verti: Sustentabor in eo, aut vt vertit Pagninus: Innitar ei. Solet enim herus inniti seruo fideli & charo. Significat iis verbis Deus pater fuisse Christum illi obedientē, fidelem, & dilectū. Chaldæus paraphrastes transtulit: Ecce seruus meus Messias, ego adero ei. Vbi aperte cum hoc de Christo intellexisse. *Supra 41.* *Exod. 17.*

Et non accipiet personam.] In Hebraeo est, ve lo iissa: à verbo nasa, quod significat sumere, leuare, ferre, efferre, portare. Vnde Pagninus vertit: Et non eleuabit, subaudi vnum, deprimēdo alium, pro quo noster interpres vertit: Non accipiet personam. Aduertant hoc, qui non æquabilitate sed affectu ducuntur. Vt enim falsa & inæqualis statera, æqualibus ponderibus non ad libellam & æqualiter consistit, sed alterum deprimit, alterum eleuat, sic nōnulli alios laudibus efferunt, alios verò pares vita & moribus maledictis vulnerant, de eorum fama detrahentes, eorumque splendorem maculantes. Potest verti: Non efferet, subaudi vocem Vel, Non vocitabitur. Pro quo Septuaginta verterunt: Neque dimittet, subaudi populum suum. *Simile.*

Argumentum Capitis XLIII.

Consolatur Deus ecclesiam suam, promittens se eam esse protecturum, & populum Iudaicum arguit, & ad iudicium vocat.

CAPVT XLIII.

Tnunc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Israel. Noli timere, quia redemi te, & vocaui te nomine tuo. Meus es tu. Cùm transieris per aquas, tecum ero, & flumina non operient te. Cùm ambulaueris in igne, non combureris, & flamma non ardebit in te, quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel Saluator tuus. Dedi propitiationem tuam Aegyptum, Æthiopiam & Saba pro te. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis & gloriosus, & ego dilexi te. Et dabo homines pro te, & populos pro anima tua. Noli

timere, quia ego tecum sum. Ab oriente adducam semen tuum, & ab occidente congregabo te. Dicam aquiloni da, & austro noli prohibere. Affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terræ. Et omnem qui inuocat nomen meum in gloriam meam creaui eum, formaui eum & feci eum. Educ foras populum cæcum & oculos habentem, surdum & aures ei sunt. Omnes gentes congregatæ sunt simul, & collectæ sunt tribus. Quis in vobis annuntiet istud, & quæ prima sunt audire vos faciet? Dent testes eorum, & iustificentur, & audiant & dicant: Vere vos testes mei dicit Dominus, & seruus meus quem elegi, vt sciatis & credatis mihi, & intelligatis quia ego ipse sum. Ante me non est formatus Deus, & post me non erit. Ego sum, ego sum Dominus, & non est absque me saluator. Ego annuntiaui & saluaui, auditum feci, & non fuit in vobis alienus. Vos testes mei dicit Dominus, & ego Deus. Et ab initio ego ipse, & nō est qui de manu mea eruat. Operabor, & quis auertet illud? Hæc dicit Dominus redemptor vester sanctus Israël.

Osee 13.

EXPLANATIO.

Et nunc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Israel. Duplicem esse Iacob & Israëlem, alterum secundum carnem, alterum secundum spiritum, satis à nobis explicatū arbitror capite 41. Eorum multitudo, & congregatio qui Euāgelium receperunt, & Christo se dedicarūt, Israel spiritualis dicitur, eorum verò qui in sua infidelitate & contumacia permanserunt, carnalis Israël appellatur. De hoc dictum est capite superiore: Ipse autem populus direptus & vastatus, laqueus iuuenum omnes. Et paulò pòst. Et noluerunt viis eius, nimirum Christi, ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellū, & cætera quę sequūtur. Vbi Propheta aduersus pertinaces Iudęos fuit apertè vaticinatus. Nunc autem ad veros Israelitas conuertit sermonem, præsertim ad Apostolos, & primitiuam ecclesiā, quæ in principio tormentis ac cruciatibus tyrannorum fuit crudeliter vexata & afflicta. Solet aliquādo scriptura nomine Iacob & Israël. Christianos intelligere.

Supra 42.

Noli timere, quia redemi te.] Verba sunt Christi ecclesiam suam alloquentis, ac si diceret: Ego qui te tanto precio emi, qui pro te sanguinē fudi, nunquā te derelinquam, ideò ne timeas, sed in me spem tuam firmiter colloca, quoniam ego te in periculis omnibus seruabo.

Vocaui te nomine tuo] Hoc est, te dilexi, & signa dilectionis ostendi. Tunc rex charum sibi esse famulum significat, cùm

eum

cum nomine proprio vocat. In libro Exodi scriptum reperimus dixisse dominum Moysi, te ipsum noui ex nomine. Cõtrà verò de reprobis dictum est: Nõ noui vos, discedite à me operarij iniquitatis. Ideò narrans Christus historiam de Lazaro & de diuite epulone, nomen Lazari explicuit, epulonis autem supresit. *Exod.33.* *Matt.7.* *Luc.13.* *Luc.16.*

Cum transieris per aquas, tecum ero] Sẽsus est: Ego te ab omnibus periculis liberabo. Etsi viri sancti propter Christum & Euãgelicam veritatem torquerentur, & in summum capitis periculũ vocarentur, non tamen animo frangebantur. Tãta enim erãt fide ac cõstantia muniti, tanta charitate inflãmati, vt multò prestantius & illustrius existimarẽt pro Christo occumbere, séque hostium telis obiicere, quàm Christum Saluatorem nostrum relinquere & negare. Neque dicendum est eos à Christo derelinqui, cùm torquerẽtur & occumberent, quoniam etsi corpus pateretur, animus tamen gaudio perfũdebatur. Sed nec tormẽtis ecclesia subuersa est. Licet enim nauicula, cuius Christus nauclerus est, fluctibus agitetur, nũquam tamen peribit.

Cum ambulaueris in igne, non combureris.] Aspicis hic iustum in medio afflictionum non comburi, quoniam Deus cum illo est: Vt enim rubus Moysi ostensus ardebat, sed non consumebatur, quia in eò erat Deus, sic vir verè Christianus & optimus in calamitatibus versat⁹ igne afflictionum incẽsus, spinis ærumnarum compũctus, refrigeratur animo, & placida tranquillitate consistit, quoniam Deum secum habet: Nõ est miser nec ærumnosus, qui pro Christo affligitur, sed qui eum affligit, qui tantò est miserior, quantò sibi videtur beatior. Qui enim fieri potest, vt non sit miserrimus ille, qui viros pios & iustos vexat, illisque perniciem machinatur, cùm illius motus turbuléti iactationésque incitatę, omnem rationem repellant, nullámque partem tranquillitatis animi relinquãt? Cõtrà verò fieri nullo pacto potest, vt miser sit ille, qui pro Christo cruciatur, in cuius animo nulla est ægritudo pestilẽs, nulla tetra pernicios labes, sed Christi gratia & securitas placidissima. Hic est vir ille, qui ædificauit domum suam supra petram, de quo loquitur Christus apud Matthæum, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Hic est ille, de quo ait Deus per prophetam: Cùm ipso sum in tribulatione, eripiam eũ, & glorificabo eũ. Viri enim iusti & charitate prestantes afflictionibus exercen- *Exod.3.* *Matt.7.* *Psal.90.*

tur, vt postea diuino gaudio fruantur. Ideò dicebat Dauid:
Psal. 65. Transiuimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium. Vbi vides ignē & aquā, hoc est, mundi afflictiones, esse viā ad æternas voluptates. Sic tū velim existimes me non ita laudare afflictiones, quin intelligam multos in illis corruere.
Simile. Vt enim in mari Rubro Hebræi fuerūt erepti, Aegyptij verò obruti & submersi, sic in afflictione, quæ est veluti mare Rubrū quidam liberantur, quidā verò corruunt & tinguntur. Fuit mare Rubrum aliis in gloriam, aliis in ignominiam, aliis aperuit iter ad terram promissionis, aliis verò in mediis fluctibus vitam eripuit. Et ita miseri perierunt suorum scelerum & facinorum debitas pœnas luentes. Contemplare & intentè considera vim afflictionis, & inuenies eam esse cum mari Rubro meritò comparatam. Sed ab ea ait hoc in loco Deus per Esaiam se esse suos liberaturum. Nam per aquas & flumina, ignem & flammam, intelligit afflictiones,

Dedi propitiationem tuam Aegyptum, Aethiopiam et Saba pro te.] Quando Hierosolyma fuit seruata, & è Sennacheribo erepta, fuerunt captæ hæ prouinciæ, quas hic numerat Propheta Ideò ait Deus: Ego vt te seruarem, volui vt hæ gentes punirentur. *Prou. 11.* Simtlis locus est in Prouerbiis, vbi ita scriptū est: Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo. Vel sic. Ego ô ecclesia mea in propitiationem tuam, vt tibi sim propitius, pro infidelibus Iudæis dabo tibi alias nationes, nempe Aegyptum, Aethiopiam & Saba, & ex omnibus denique mundi partibus multi ad te confluent & conuenient. Septuaginta habent: Feci commutationem tuā Aegyptū. Et est sensus. Ego ô populc Iudaice infidelis dedi pro te ecclesiæ meæ Aegyptios, Aethiopes, & Sabæos. Est enim monumentis mandatū, has nationes statim post Christi passionē Matthæi & Marci prædicatione fuisse ad fidē cōuersas.

Ab Oriente adducam semen tuum et ab occidente, etc.] Hunc locum afferunt Iudæi, ad probandum Christum saluatorem nostrum non esse Messiam, quoniam cōdem per mundum dispersos in promissionis terram non congregauit. Aiunt Messiā Hebræos omnes per vniuersum orbem terrarū diuisos esse Hierosolymā reducturū, quos hic semē tuum & filios appellat. Nec vident cęci homines ex hoc capite suū errorem & pertinaciam conuinci, cum apertè degentibus quæ erant ad Christum conuertendæ loquatur, non solùm autem de Iudæis, vt ipsi existimant. Nam statim ait Deus: Et omnem qui inuocat nomen meum: Qui omnem dicit, neminem ex-

cludit.

cludit. Et Paulò pòst: Omnes, inquit, gentes cõgregatæ sunt simul. Nónne vides planè ô Hebræe tuam cæcitatẽ? Perspicuè indicat Deus se in hoc capite de fidelium omni multitudine tractare, siue sint gentes, siue Iudæi. Eos omnes filios appellat, quos suo sanguine generauit, de qua generatione ait alio in locò Esaias: Generationem eius quis enarrabit? *Infra 53.* Et paulò pòst: Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum. Ideò ait diuus Ioannes: Quotquot *Ioan.1.* autem eũ receperũt, dedit eis potestatẽ filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius. Congregauit autem Christus omnes fideles nõ localiter in vna prouincia, sed in vnitate fidei, Ideò ipse aiebat apud Matthæum: Dico autem vobis, quòd *Matt.8.* multi ab oriente & occidente venient, & recumbent cum Abraham, Isaac, & Iacob, in regno cœlorum. Hos vocat filios quos ait de lõginquo, hoc est, de peccato, quo homines longè â Deo distant, esse ad gratiam ducendos.

Educ foras populum cæcum, et oculos habentem.] Foras, hoc est, extra errorem. Omnes infideles cæcos vocat & surdos. Particula, Educ, refertur ad Christum, quem pater alloquitur. Septuaginta habent: Eduxi, vt fit vox ipsius Dei.

Omnes gentes congregatæ sunt simul, et collectæ sunt tribus.] Ex gentibus & Iudæis fuit Christi ecclesia congregata. Et cùm dicit, omnes gentes, distributio est pro generibus singulorum, non pro singulis generum.

Quis in vobis annuntiet istud?] Nullus est inter vos ô gentes, qui hoc possit enuntiare, & vobis priora dicere.

Dent testes eorum et iustificentur] Id est, Afferant gentes testimonia, videamus vtrũ idola sua illis vẽtura prædixerint, & si hoc probauerint, iustificentur. At hoc ostendere non poterunt. Ideò audiant me, & dicant vera esse. quæ ego dico.

Verè vos testes mei, dicit Dominus] Alloquitur Deus Prophetas & Apostolos. Et seruus meus quem elegi, id est, Esaias.

Ante me non est formatus Deus.] Ostendit in Deo nec esse principium nec finem,

Ego annuntiaui.] Subaudi futura: Et saluaui, Id est, vos ab hostibus & mentis & corporis eripui. Et non fuit in vobis alienus: nimirum Deus.

Propter vos emisi Babylonem, et detraxi vectes vniuersos, & Chaldæos in nauibus suis gloriantes. Ego Dominus sanctus vester, creans Israel Deus vester. Hæc dicit Dominus qui dedit in mari viam, & in aquis torrentibus semitam. Qui eduxit quadrigam & equum, agmen & robustum. Simul obdormierunt nec resurgent,

2. Cor. 5. *contriti sunt quasi linum, & extincti sunt. Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini.* Apoc. 21. *Ecce ego facio noua, & nunc orientur, vtique cognoscetis ea. Ponam in deserto viam, & in inuio flumina? Et glorificabit me bestia agri, dracones & strutiones, quia dedi in deserto aquas & flumina in inuio, vt darem potū populo meo electo meo. Populum istum formaui mihi, laudem meam narrabit. Non me inuocasti Iacob, nec laborasti in me Israēl. Non obtulisti mihi arietem holocaustii tui, in victimis tuis non glorificasti me. Non te seruire feci in oblatione, neque laborem tibi præbui in thure. Non emisti mihi argento calamum, & adipe victimarum tuarum non inebriasti me. Verumtamen seruire me fecisti in peccatis tuis, præbuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis. Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor. Reduc me in memoriam, & iudicemur simul, narra si quid habes vt iustificeris. Pater tuus primus peccauit, & interpretes tui prauaricati sunt in me. Et contaminaui principes sanctos, dedi ad internecionem Iacob, & Israēl in blasphemiam.*

Propter vos emisi Babylonem.] Id est, vt vos liberem à captiuitate, mittam Cyrum, qui Babylonem capiat, & vos in patriā vestram reducat. Et detraham vectes vniuersos, hoc est, aperiam ciuitatem, & detractis vectibus à portis ingredientur Persæ. Et detraham à ciuitate Chaldæos qui nauibus suis gloriari solebant.

Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam.] Quasi dicat: Ne existimetis Deum hæc facere non posse. Nam ipse, qui hæc
Exod. 14. Iosue 3. dixit, ille est qui aperuit mare Rubrum, & Iordanem vt vos liberaret in exitu ab Aegypto, & in ingressu terræ promissionis. Qui currus & equos, & omnem exercitum Pharaonis demersit in mare, vbi Aegyptij fuerunt obruti, & nunquam ad æternam vitam resurgent. Ne intelligas Aegyptios nō esse resurrecturos ad extremum iudicium. Nam vt ait Apos-
1. Cor. 15. tolus, Omnes quidē resurgemus, sed nō omnes immutabimur. Sed quoniam qui in inferis cruciantur, nunquam consequentur vitam æternam, quæ est vera vita, ideò damnati non dicūtur resurgere. Et ita potest intelligi id, quod dicitur in psal-
Psal. 1. mo: Ideo non resurgunt impij in iudicio. Vera enim resurrectio est à morte ad vitam.

Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini. Ecce ego facio noua.] Sensus est: Etsi magna pro vobis feci temporibus præteritis, tamē multo maiora sum pro vobis facturus, quorū respectu ea quæ præterita sunt non debent in memoriam reuocari. Nam ponam in deserto mundi viam, hoc est, Christum.

stum. Et erunt gratiæ flumina, quæ non corpora, vt antea in deserto, sed animas abluant & reficiant. Et tunc videbitis admirabilia: Nam bestiæ agri, dracones & struthiones, hoc est, varię gẽres diuersis rebus deditę quę in deserto gẽtilitatis habitant, idolis ac superstitionibus relictis me colent & laudibus efferent. Quid sit struthio diximus alibi. Colliges hinc neminem debere de misericordia diuina desperare, quanuis instar belluæ vitam degat, quoniam potest cum Deus à feritate & scelere conuertere, eique gratiam & gloriam tribuere. Possunt hæc verba intelligi ad literam de abrogatione sacrificiorum & ceremoniarum legis veteris, & de institutione sacramentorum legis gratiæ. Et hæc est vera huius loci interpretatio. Lege diuinas literas, & videbis apertè esse hoc multis in locis prędictum. Ieremias ita ait: Ecce dies veniẽt dicit Dominus, & feriam domui Israël & domui Iuda fœdus nouum. Non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris, in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Aegypti. Et paulò pòst: Hoc inquit, erit pactum, quod feriam cum domo Israël. Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Vide quàm apertè abrogationem veteris legis prædixerit, & noui testamenti institutionem. Ita hũc locũ interpretatur Apostolus in epistola ad Hebræos. Et quanuis illum Apostolus non interpretaretur, tamen ipse seipsum declarat. Et infert Apostolus: Dicendo autem nouum, subaudi testamentum, veterauit prius: Et reuera hæc est testamentorum lex, vt nouum destruat vetus. Hãc promissionem confirmat Deus per Baruch prophetam ita dicens: Et statuam illis testamentum alterum sempiternum, vt sim illis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et quoniam noua lex nouum populum constituit, nouos mores, nouos põtifices, nouas ceremonias, ideò dicit hoc in loco Deus: Ecce ego facio noua. Et capite secũdo, & quinquagesimoquinto & sexagesimoquinto, & aliis in locis, hanc noui testamenti institutionem prædicit. Qua de re vide ea, quæ in sequẽtibus annotabimus.

Ieremi. 31.

Heb. 2.

Baruc. 3.

Populum istum formaui mihi.] Habes hîc apertum & perspicuum locum contra Iudæos, quos Deus reiicit ob eorum infidelitatem & contumaciam, & eorum abrogat sacrificia,

Non me inuocasti Iacob] Acsi diceret: Dracones, struthiones, cæteræ ferę, me laudibus efferent, tu autem ô populę Iudaice,

daice, quem ego enutrui, & ad magnum vexi honorem, de meis laudibus conticescis, cæteris me inuocantibus, tu taces.

Non te seruire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure] Sensus est. Nunquam te coegi, vt mihi offerres sacrificia, nec te fatigaui, vt mihi thus & thimiama incenderes. Nō exegi à te vt argento mihi emeres calamum, cuius odorifero fumo delectares, nec vt mihi victimas offerres. Reiicitur sacrificium sine fide & charitate. Nā sacrificia veteris legis per se Deo non placebant, vt ipse ait in Psalmo, cum patre ita loquens: Sacrificium & oblationem noluisti, aures autem perfecisti mihi. Holocaustum & pro peccato nō postulasti, tunc dixi ecce venio. Quem locū D. Paulus de Christo apertè asserit esse intelligendō Est enim Christus vera hostia, quę deleat nostra crimina. Et quoniam sacrificia legis peccata nō delebant, venit Christus vt nostra scelera expiaret, & inueteratam maculam sanguine suo deleret. Nemo est in literis diuinis vel mediocriter versatus, qui nō videat prædixisse Deum per diuinos suos vates esse legis sacrificia abroganda. Nam per Amos ita ait. *Si obtuleritis mihi, holocausta mea & munera vestra non suscipiam.* Et per Oseam: *Misericordiam volo & non sacrificiū.* Et per Danielem: *In dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificium.* Lege totum illud caput, & vobis Danielē vaticinantē de morte Christi, & de cessatione legalium. Per Malachiā iis verbis Deus Iudæos alloquitur: *Non est mihi voluntas in vobis, & munus non accipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis vsque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, & in omni loco offertur nomini meo oblatio munda.* Non vult Deus vt offerantur illi hirci & boues, sed munda hostia & purissimum sacrificiū quod est Christus Deus noster, qui vt ait Isaias, oblatus est quia ipse voluit, vt in ara crucis crimina nostra deleret, in cuius memoriam cotidie in ecclesia consecratur. Cum Christo autem mortuo mortua fuerunt legis veteris sacrificia, & ceremonię & iudicia. Quibus mortuis perspicuum est nouam legē succedere debere, de qua Ieremias & Baruch, quos paulò antè citaui, vaticinati fuerunt, quę est Christi legislatoris nostri Euangelium. Hoc præuidens regius vates canebat. *Constitue Domine legislatorem super eos, vt sciant gentes quoniam homines sunt.* Et in alio psalmo: *Etenim benedictionē dabit legislator.* Qua de re ea poteris videre, quæ 1. & 2. cap. literis mandauimus.

Psal. 39.

Heb. 10.

Amos. 5.

Oseæ 6.

Dan. 9.

Mala. 1.

Infra 53.

Psal. 9.

Psal. [illegible].

Verumtamen seruire me fecisti in peccatis tuis.] Sensus est: facti

ficia veteris legis non delebãt peccata ideò ego veni vt ea delerem. Peccata mundi in causa fuerũt, vt ego tertiũ iterũ acciperem, ingentes labores subirem, & meipsum immolarem.

Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me.] Sensus est: Tu me seruire fecisti, & ego propter me, quia misericors sum, deleo peccata tua. Ideò D. Ioannes dicebat de Christo: Ecce agnus dei, ecce qui tollit peccata mundi. *Ioan. 1.*

Reduc me in memoriam, et inducemur simul.] Sis memor mei, & vide habeasne aliquid contra me, & after illud in medium: contendamus iudicio, & inter nos disceptemus. Vide dei clementiam. Idem licet alijs verbis dicit per Michæam: Populе meus quid feci tibi, aut quid molestus fui tibi? Respõde mihi. Qua de re disseruimus capite 5 *Mich. 6.*

Pater tuus primus] Nempe Adam peccauit cùm funestum pomum comedit. Interpretes tui, nempe Moyses & Aaron. Quasi dicat: Non poteris mihi maiorum tuorum sanctitatẽ obijcere, cùm etiam ipsi peccauerint. Per interpretes poteris legis doctores intelligere.

Et contaminaui Principes sanctos] Hoc est, contaminatos ostendi, vel contaminari permisi Moysem & Aaronem.

Dedi ad internecionem Iacob.] Id est, Occidi Hebræos in deserto ob eorum crimina, permisique vt probris afficerentur, & vt gentes in eos blasphemias iacerent. Vel sic: Dimisi eos, vt in peccata mortifera & blasphemias inciderent.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLIII.

Detraxi vectes vniuersos.] Pro vectibus in Hebraico est barichim, à verbo barach, quod significat claudere. Vnde baricha quod est nostrum nomẽ, significat vectẽ, quo ostiũ clauditur. Quid autẽ sit detrahere vectes vniuersos, diximus in explanatione. Sed quoniã verbum hoc barach significat etiã fugere, verterũt Septuaginta: Et suscitabo fugientes vniuersos. Et pro eo quod nos habemus, & Chaldæos in nauibus suis gloriãtes, habẽt illi: Et Chaldæi in nauibus vincẽtur. Vt sit sensus: Ego propter vos ô Iudæi mittã Cyrũ Babylonẽ, & omnes Babylonios excitabo, vt fugiant. Chaldæiq; erunt in suis nauibus vincti, vt ita captiui & ligati ad alias gẽtes transferantur. Cum hac Septuaginta interpretũ trãslatione videtur cohærere versio Pagnini, quæ habet: Et descendere faciã fugitiuos vniuersos. Alij vertũt: descẽdere faciam in nauibus

omnes

omnes ipsos. Et deriuant nomen hoc à verbo rauach, quod significat respirare, dicunt enim naues appellari barichim, quod vento ducãtur. Ab hoc enim verbo deriuatur rauacha, quod significat ventum & spiritum.

Adipe victimarum tuarum non inebriasti me.] Septuaginta habent: Nec adipem hostiarum tuarum concupiui.

Interpretes tui.] In Hebræo est meli tsecha. Pro quo Septuaginta verterunt: Principes tui. Quos secutus est postea Pagninus. Potest verti: Dulces tui. Debẽt enim principes & præsules diuinam legem subditis interpretari, & dulcedinẽ quãdam ac lenitatem cum castigatione miscere. Ob eam causam idem vocabulum & dulces principes significat.

Et contaminaui principes sanctos.] In Hebræo est, kodęx, quod etiam significat sanctuarium. Ideo potest verti: & contaminaui principes sanctuarij. Ac si dicat: Ego ô Iudæi abieci vestros sacerdotes, vestras ceremonias & oblationes. Pagninus pro contaminaui vertit, occidam, & rectè quidẽ. Potest etiã rectè transferri & cessare facia magistros sanctuarij. Nomen enim sare, quod hic est, magistrum significat, vt Genesis cap. 41. Magister pincernarum. Habes in hoc capite multa loca ad uersus Iudæorum infidelium contumaciam. Septuaginta verò habent. Contaminauerunt principes sancta mea. Et vide quid sequatur. Dedi ad internecionẽ Iacob, & Israel in blasphemiam. Nam cùm principes & præsules contaminant religionem, & in diuina lege violãda tetras fraudes concipiunt, quid sequitur, nisi populi pernicies, & certissima euersio atq; confusio? Vt enim ex eclypsi & defectu solis magna mortalibus gignitur pernicies, sic ex principis & præsulis depraua-

Gen. 41.

Simile.

tione magnum in subditis oritur excidium.

Argumentum Capitis XLIIII.

Facit Propheta Christum seruatorem nostrum loquentem, & ecclesiam suam consolantem: inuehitur in idolorum cultores. Promittit liberationem à Babylonica captiuitate.

CAPVT XLIIII.

Et nunc audi Iacob serue meus, & Israel quem elegi. Hæc dicit Dominus faciens & formans te ab vtero, auxiliator tuus? Noli timere serue meus Iacob, & rectissime quem elegi. Effundam enim aquas super sitientem, & fluentia super aridam. Effundam spiritum meum super semen tuum, & be-

Ierem. 13. et 16.

ned-

benedictionem meam super stirpem tuam, & germinabũt inter herbas, quasi salices, iuxta prætersluentes aquas. Iste dicet, Domini ego sum, & ille vocabit in nomine Iacob. Et hic scribet manu sua Domino, & in nomine Israel assimilabitur. Hæc dicit Dominus Deus Israel, & redẽptor eius Dominus exercituũ. Ego primus & ego nouissimus, & absque me non est Deus. Quis similis mei? Voce, annuntiet, & ordinẽ exponat mihi. Ex quo constitui mihi populũ antiquũ. Ventura & quæ futura sunt annuntiet eis. Nolite timere, neque cõturbemini. Ex tunc audire te feci, & annuntiaui. Vos estis testes mei. Nunquid est Deus absque me, & formator quem ego non nouerim? Plastæ idoli omnes nihil sunt, & amantissima eorum non prodgrunt eis. Ipsi sunt testes eorum, quia non vident, neque intelligunt, vt confundantur. Quis formauit Deum, & sculptile conflauit ad nihil vtile? Ecce omnes participes eius confundentur, fabri enim sunt ex hominibus. Conueniant enim omnes, stabunt & pauebũt, & confundentur simul. Faber ferrarius lima operatus est, in pruinis & in malleis formauit illud, & operatus est in brachio fortitudinis suæ. Esuriet & efficiet, non bibet aquam & lassescet. Artifex lignarius extendit normam, formauit illud in runcina. Fecit illud in angularibus, & in circino tornauit illud, & fecit imaginem viri, quasi speciosum hominem habitantem in domo. Succidit cedros, tulit ilicem & quercum, quæ steterat inter ligna saltus. Plantauit pinum, quam pluuia nutriuit, & facta est hominibus in focum. Sumpsit ex eis, & calefactus est, & succendit, & coxit panes, de reliquo autem operatus est Deum, & adorauit, fecit sculptile, & curuatus est ante illud.

Sap. 41. Infra 48. Apoc. 21. et 22.

Sap. 13.

EXPLANATIO.

Et nunc audi Iacob seruе meus, & Israel quem elegi.] Vide quanta verborum lenitudine Deus ecclesiam suam alloquatur? Ac si dicat: O Iacob secundum spiritum, ô Israel electe mi, hoc est, ô ecclesia mea audi me, qui te creaui, & ad honorem dignitatisque amplitudinẽ euexi. Si tibi hostis aliquis loqueretur vt falleret, non deberes audire. At cùm ego sim Deus qui in te summa contuli beneficia, debes me attentis auribus audire.

Formans te ab vtero] Videtur alludere ad id, quod ait Deus per Malachiam Prophetam, Dilexi Iacob, Esau autem odio habui. Quã de re D. Paulus in epistola ad Romanos ita ait: Cùm nondũ nati fuissent, autaliquid boni egissent aut mali, vt secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictũ est ei: Quia maior seruiet minori, sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autẽ odio habui.

Mala. 1. Rom. 9.

Rectissime

Rectissime quem elegi.] Rectissimā appellat ecclesiam, quòd sit, vt ait Paulus, columna & firmamentū veritatis, & quòd in ea recto animo colatur Deus.

Effundam enim aquas super sitientem.] Eos appellat Deus sitientes & aridos, quos ipse vocauit ad fidem, qui anteà erant sine gratia, & sine cognitione Euangelicæ doctrinæ, quibus aquas gratiæ & spiritualium donorum promittit.

Similitudo. *Quasi salices iuxta præterfluentes aquas*] Comparat viros iustos arboribus iuxta riuos aquarum plantatis. Nam vt aqua arborem nutrit & confirmat, eamque in sua viriditate conseruat, sic vt iustus satus ad excellentes aquæ diuinæ fluuios, rei vnique diuinarum meditatione rigatus alitur ad æternitatem, nullāque aëris siccitate, nullo calamitatum ardore fidei viriditatem amittit. Eam ob causam in psalmo vbi vir

Psal. 1. rectus & pius describitur sic scriptum est: Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum. Contrà verò impius puluerī arido à vento proiecto in eodem psalmo comparatur.

Iste dicet.] Sensus est: Vbique erunt fideles, qui Christiano nomine glorientur, & Israëlitas se esse dicent, etsi ex gentibus nati sint. Est enim Christi ecclesia Israël secundum spiritum. Quidam dicet se esse Christianum, alter fatebitur se esse de ecclesia. Hic scribet manu sua domino. Id est, profitebitur se esse Christianum, & in nomine Israël alsimilabitur, hoc est, cognominabit se Israëlitam secundum spiritum, id est, in Christum credentem.

Hæc dicit Dominus Deus Israël.] Loquitur contra idolorum cultores, eos arguit, suámque ipsius potentiam ostendit.

Vocet & annuntiet.] Si aliquod idolum Deus est, clara voce dicat & annuntiet ea quæ præterierunt, narret mihi ordinatim ea quæ facta fuerunt à mundi principio, ex quo constitui mihi populum antiquum, hoc est, Adam & filios eius. Quidam per populum antiquum, angelos intelligunt.

Nolite timere] Ne paueatis vos fideles mei, nulla vos teneat conturbatio. Nam ego sum qui hæc omnia nota vobis feci: & vos testes estis & scitis me ea prædixisse.

Plastæ idoli omnes nihil sunt.] Id est, fictores & formatores idolorum vani sunt, & nihil valent. Et amantissima eorum, hoc est, simulachra, quæ vnicè diligunt, non proderunt eis.

Quis formauit Deum?] Subaudi nisi demēs aliquis, qui lignū & ferrum: colit vt Deum. Non prohibet Deus pingere aut fabricare diuorum imagines ad rudes docendum, animique

deuotionem

deuotionem & pietatem excitandum: sed eas imagines adorare, illis latrium cultum tribuere, easque ad hunc finem effingere, est in diuinis literis prohibitum.

Conuenient omnes, stabunt & pauebunt, & cõfundentur simul.] Omnes idolorum fictores & artifices in vltimo iudicio erũt congregati, & timentes suam damnationem erunt confusi. Vel loquitur de aduentu Christi, & tempore euangelicæ prædicationis, quando idolorum cultores suam dementiam intelligentes cõfundebantur, & repudiatis idolis ad veritatem conuertebantur.

Faber ferrarius.] Ad confusionem idolatrarum prosequitur quomodo idola formentur. Et vt eorum ostendat vanitatem, eorumque artificum vilitatem, ait eos ipsos Deos, quos efficit faber ærarius, non posse reficere eum, nec dare, ei potum, licet faber indigeat, esuriat, sitiat, & præ fame atque siti lassescat.

Formauit illud in runcina.] Runcina est fabrile instrumentũ ad leuigandã ligna. Apud Plinium est magna serra, qua arborum moles secatur. Pro angularibus quidam vertit, securibus: Circinus est instrumentum quo circuli vertendo designantur. Appellatur à Lusitanis compasso. Vel capitur hic pro torno.

Medium illius combussit igni, & de medio eius carnes comedit. Coxit pulmentum, & saturatus est, & calefactus est, & dixit: Vah calefactus sum, vidi focum. Reliquum autem eius Deum fecit, & sculptile sibi. Curuatur ante illud, & adorat illud & obsecrat, dicens: Libera me, quia Deus meus es tu. Nescierunt neque intellexerunt: Obliti enim sunt ne videant oculi eorum, & ne intelligant corde suo. Non recogitant in mente sua, neque cognoscunt, neque sentiunt vt dicant: Medietatem eius combussi igni, & coxi super carbones eius panes, coxi carnes & comedi, & de reliquo eius idolum faciam. Ante truncum ligni prouiciam. Pars eius cinis est. Cor insipiens adorabit illud, & non liberabit animam suam, nec dicet: forte mendacium est in dextera mea. Memento horum Iacob, & Israël, quoniam seruus meus es tu. Formaui te, & seruus meus es tu Israël, non obliniscaris mei. Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua. Reuertere ad me quoniam redemi te Laudate cæli quoniam misericordiam fecit Dominus, iubilate extrema terræ Resonate montes laudationem, & saltus & omne lignum eius. Quoniam redemit Dominus Iacob, & Israel glorialitur Hæc dicit Dominus redemptor tuus, & formator tuus ex vtero. Ego sum Dominus faciens omnia, extendens cælos solus, stabiliens terram,

ram, & nullus mecum. Irrita facientes signa diuinorum & aruspices in furorem vertens, conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorũ stultam faciens, suscitans verbum serui sui, & consilium nuntiorum suorum complens. Qui dico Ierusalem, habitaberis, & ciuitates Iudæ ædificabimini, & deserta eius suscitabo. Qui dico profundo, desolare, & flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro, pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Ierusalem, ædificaberis, et templo fundaberis.

Medium illius combussit.] Irridet multis verbis idolorum artifices & cultores.

Obliti sunt.] Non à verbo obliuiscor, sed à verbo oblino. Quasi dicat, sunt eorum oculi circunfœdati. Habent intellectum tenebris circumfusum.

Neque dicet, forte mendacium est in dextera mea.] Tam cæcus est idoli artifex, vt non cogitet, nec secum dicat, id quod efficit esse idolum, & mendacium, & meram vanitatem.

Non obliuiscaris mei] Exigit à nobis Deus, vt eum in animũ reneamus, ne suorum erga nos beneficiorum memoriã vlla vnquam deleat obliuio. Cur excidit ex animo nostro eius memoria, qui nos non obliuiscitur? Qui aitper hunc eũdem prophetam. Nunquid obliuisci potest mulier infantem suum, vt non misereatur filij vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui, ecce in manibus meis descripsi te. Id intelligens Dauid dicebat in psalmo: In æternum non obliuiscar iustificationes tuas. Omnes qui Deũ obliuiscũtur, in æternas tenebras relegantur. Ideo dicitur in psalmo: Conuertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliuiscuntur Deum. Sed quoniam multi Deum obliuiscuntur, ait Deus per Ieremiã: Populus meus oblitus est mei diebus innumeris. Vult Deus vt eius mysteria cogitemus, & memoria sæpenumero repetamus, vt ex hac meditatione fructum salutarem comparemus. Vt enim medicę potiones tum sanitatem conferunt, cùm in stomacho calore naturali digerun tur: sic diuina mysteria tum maximè medentur nostris animis, cum in ipsis meditationis ac memoriæ calore veluti concoquuntur.

Infra 49.

Psal. 118.

Psal. 9.

Ierem. 2.

Simile.

Reuertere ad me, quoniam redemi te.] Quoniam ego sum Deus delens iniquitates tuas, & templum reuinens, reuertere ad me, falsosq; deos derelinque, quoniam vnus est tantùm Deus. Summa totius huius capitis est ostendere vnicum esse Deum. Sunt quædã specula tali artificio fabricata, vt vnius tantùm rei multas imagines repræsentẽt. Talis erat gentilium

Simile.

opinio

opinio & secta, quæ cùm vnus tantùm sit Deus, multos ac varios deos esse dicebat: nostra autem fides est verum ac fidele speculum, quæ proprium Deum vnicum & verum ostendit, trinum in personis, vnum in essentia. Si gentium Philosophi & poëtæ hoc speculũ haberent, nunquam multos esse Deos affirmarent. Videmus nunc per speculum in ænigmate, ait Apostolus, tunc autẽ facie ad faciem. Ait igitur Christus: Cur ô homo me dereliquisti, cur à me animũ alienasti? Si vis viuere, ego sum vita: si comedere, ego sum cibus: si bonum, ego sum summum bonũ. Reuertere igitur ad me, quoniam te redemi, quoniam te summo precio comparaui, quoniãpro te alapas, flagella, acerbissimos cruciatus tuli, quoniam pro te vitam fudi, & me in ara crucis hostiam deuoui. Cur igitur me fugis? cur ad me non reuerteris? Vide Christi Dei nostri immensam pietatem & infinitam charitatis abundantiam. Hîc locus docet apertissimè falsum esse, semper in homine esse & manere peccatum, etiam post baptismum, cum hîc Deus dicat: Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua. 1. Cor. 13.

Laudate cæli.] Meminit propheta redemptionis humanæ per Christum, nunc ob tam insigne & admirabile beneficiũ inuitat creaturas ad Dei laudem, & gratiarum actionem concinendam.

Extendens cælos solus.] Ex hoc loco colligunt nonnulli, angelos non fuisse creatos antequam cœlum & terra crearẽtur. Sed ego non video quonam modo hoc colligatur. Imò Gregorius Nazianzenus & Diuus Hieronymus asserunt, angelos fuisse creatos ante mundi creationem, quam Moyses literis mandauit. Alĩ aliter sentiunt. Quæ nam autẽ harũ duarum opinionũ sit vera, ego me ingenuè fateor ignorare.

Conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens.] Facio vt sapientes mundi suis consiliis frustrentur, eorúmque scientia in stultitiam vertatur. Ostendit Deus potentiam suam, & nullam esse sine eo veram sapientiam. Id quod Diuus Paulus apertè asserit in epistola prima ad Corinthios cap. 1. & 3. Qua de re ea poteris videre, quæ suprà annotauimus cap. 5. & cap. 24.

Suscitans verbum serui sui.] Bona quæ propheta, & quilibet seruus Dei loquitur, Deus ea inspirat. Quasi dicat: Deus sapientiam mundi stultam facit, & suos seruos veram sapientiam docet. Et consilia atque vaticinia suorum nuntiorum, hoc est, suorum prophetarum complet & perficit.

Qui dico, Ierusalem habitaberis.] Quando Esaias hæc literis mandauit, nondum Hierosolyma erat euersa à Babyloniis. Et iam prædicebat eam esse reædificandam, quoniam præsciebat eam esse euertendam.

Qui dico profundo desolare, & flumina tua arefaciam.] Sensus est: Ego sum ille, qui dico mari vt arescat, & qui sum eius flumina siccaturus. Nomine profundi siue maris intelligitur Babylon, quæ ita dicta est, quòd abundaret aquis, & in valle sita esset, aut certè propter eius magnitudinem, vt alibi annotauimus. Per flumina Babylonis, mundi opes, & deliciæ significantur, quæ instar fluminum mouentur & fluunt, nec in eodem statu permanent, donec in mari mortis finiantur. Nos autem iuxta hæc flumina non gestiamus lætitia & falso gaudio, sed recordatione cœlestis Sionis vim lachrymarũ fundamus. His verbis prædicit propheta euersionem Babylonis per Cyrũ, eiusque opum & imperij naufragium. Ideò subdit: Qui dico Cyro: pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis: Acsi dicat: Ego sum Deus qui inspiro Cyro regi Persarum, vt Babylonem euertat, & Hebræos in patriã suã liberos mittat. Hęc omnia impleta esse liber Esdręe testatur. Hutus Cyri meminit Xenophon, Herodotus, Iustinus, & alĩ antiqui Historiographi. Eũ vocat hoc in loco Deus pastorem suum, quoniam Israelitas congregauit, & in patriam suam honorificè reduxit. Ille nanque potest pastor appellari, non qui subditos dispergit, sed qui eos congregat, & in patriam suam, cœlestem Hierosolymam ducit: qui eos nõ Babylonis, sed Sionis facit esse cultores, non in ima confusione, sed in alta specula habitantes.

Esdr. 1.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XLIIII.

Rectissimè quem elegi. Septuaginta habent: Dilecte Israël quem elegi. In Hebraico est yxurun, à verbo iaxar, quod significat rectum esse. Sed Septuaginta intelligentes eos esse à Deo dilectos, qui recti sunt, & ad rectam rationis normam actiones suas dirigunt, pro rectissimo dilectum posuerũt. Ille autem est à Deo odibilis qui spiritu curuo, obliquo & retorto ducitur. Ideò Dauid spiritũ rectũ in visceribus suis innouari à Deo vehemẽter petebat. Ille spiritus dicitur curuus, qui peccatorũ pondere effrenatique appetitus tractu ac consensu deprimitur & inclinatur & malitia regyratur, & con-

tor-

torquetur. Ex quo fit, vt nihil rectè iudicet. Vt enim qui per scalam cochleæ ascendit, licet sit rectus, tamen quoniam per circuitū ambulat, videtur esse circunflexilis, sic quicquid intellectum cōtortum & regyratum ingreditur, licet sit rectū, iudicatur retortū. Est enim spiritus scelerati & malitiosi hominis cochlea, quia nihil rectè potest ascendere. At vir rectus rectè iudicat & incedit, estque Deo dilectus. Vnde verbū hoc iaxat, quod significat rectum esse, significat etiam placere. Ita capitur primo Regum capite. 18. Placuit sermo in oculis Dauid. His rationibus adducti Septuaginta pro rectissimo dilectum verterunt. *Simile.*

Formauit illud in runcina.] Pro runcina est in Hebræo, særæd, quod nomen teste Reuchlino significat etiam cretam, hoc est terram tenacem, qua vestes mundantur. Hac ratione ducti quidam vertunt: Designat illud rubrica, hoc est filio rubrica aut creta infecto. Pro quo Pagninus dixit: Formauit illud filo Phœniceo, hoc est, purpurei coloris, quo fabri lignarij signant ligna incidenda.

Pars eius cinis est.] Potest etiam verti: Pascit cinerem. Et ita vertit Pagninus. Acsi diceret, Qui conflat idolum, frustra laborat. Illi cinerem pascunt, qui rem inanem & inutilē moliuntur, in eamque studium & operam conferunt. A quibus natum est id, quod iam tritum est vetustate Prouerbium, Arenæ semina mandant.

Qui dico Cyro: pastor meus es.] In Hebraico est, Qui dico Cyro roi, à verbo raah, quod significat pascere, vt Esaiæ 5. Et pascentur agni iuxta ordinem suum. Vnde in psalmo vigesimo secundo: Dominus regit me & nihil mihi deerit, potest rectissimè verti: Dominus pascit me, & nihil mihi deerit. In loco pascuæ ibi me collocauit. Diuus Hieronymus transtulit: Dominus pastor meus, &c. Cùm autē hoc sit perspicuū, mirandum videtur cur Septuaginta nullam hoc in loco pascendi nec pastores mētionē fecerint. Ita enim habēt: Qui dico Cyro vt sapiat. Sed existimo eos, hoc ex industria & nō sine mysterio fecisse: Quoniā qui pastor est, sapiēs esse debet. Ideò Deus per Oseam prophetā ita ait: Quia tu scientiā repulisti, repellā te, ne sacerdotio fungaris mihi. Numerat eodem capite Deus mundi ægritudines, & inter eas ponit ignorantiam sacerdotum & pastorum. Hęc est magna & periculosa phrenesis & mortifera ægritudo. Quonam enim modo alios leuabit, qui iacet in erroribus prostratus? Qui fieri potest vt alios illuminet, qui est cæcis tenebris circunfu- *Osee 4.*

fus? Quomodo erũt riui puri si fons est tetra spurcitia & pestilente veneno coinquinatus? Sed de iis hactenus: Quoniã satis explanatum esse à me arbitror aliis in locis huius operis, quàm sit pastoribus necessaria scientia, & diuinarum literarum cognitio.

Argumentum Capitis XLV.

Prædicit Esaias liberationem Iudæorum à Babylonica captiuitate per Cyrum regem Persarum. Et assumpta occasione aperit mysterium liberationis humanæ à peccato per Christum Deum nostrum.

CAPVT XLV.

Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro, cuius apprehendi dexteram, vt subiiciam ante faciem eius gentes, & dorsa regum vertam. Et aperiam coram eo ianuas, & portæ non claudentur. Ego ante te ibo, & gloriosos terræ humiliabo. Portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos, & arcana secretorum, vt scias quia ego Dominus, qui voco nomen tuum Deus Israel, propter seruum meum Iacob & Israel electum meum. Et vocaui te nomine tuo, assimilaui te, & non cognouisti me. Ego Dominus, & non est amplius. Extra me non est Deus. Accinxi te, & non cognouisti me, vt sciant hi qui ab ortu solis, & qui ab occidente, quoniã absque me non est Deus. Ego Dominus, & non est alter formans lucem et creans tenebras, faciens pacem et creans malum. Ego Dominus faciens omnia hæc. Rorate cæli desuper, et nubes pluant iustum, aperiatur terra et germinet saluatorẽ. Et iustitia oriatur simul. Ego Dominus creaui eum. Væ qui contradicit factori suo, testa de Samiis terræ. Nũquid dicit lutum figulo suo, quid facis? & opus tuum absque manibus est. Væ qui dicit patri quid generas? & muleri, quid parturis? Hæc dicit Dominus sanctus Israel, plastes eius. Venturа interrogate me super filios meos, & super opus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, & hominem super eam creaui. Ego & manus meæ tetenderunt cælos, & omni militiæ eorum mandaui. Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam. Ipse ædificabit ciuitatem meam, & captiuitatem meam dimittet, non in precio neque in muneribus, dicit Dominus Deus exercituum.

Rom. 9. Ierem. 18.

EX-

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro.] Volēs Deus Babyloniam euertere ob eius superbiam, intemperantiam, effrenatas cupiditates, cæteráque vitia, & Hebræos, qui ibi captiui detinebantur liberare, & in pristinā dignitatem reducere, euexit Cyrum ad regiam dignitatem, vt eo ministro compleret suū consilium, quo Hierosolyma esset restaurata, & templum ad pristinū statū restitutū. Et quoniā solebant Iudæi reges suos vngere, & hæc vnctio erat apud eos insigne regię dignitatis, quemadmodum apud nos sceptrum, & diadema seu corona, ideò Deus hoc in loco appellat Cyrum Christum, hoc est, vnctum, & appellat eum suum, quoniam ipse eum extulit, & ad hunc affectum eum ad regiam dignitatem perduxit.

Cuius apprehendi dexteram.] Præteritum pro futuro. Nam inter hanc Esaiæ vaticinationem & ortum Cyri multi annī interfluxerunt. Est igitur sensus. Ego eum adiuuabo, vt vincat gentes & reges. Lege historias Græcorum & Latinorū, & inuenies impletam fuisse hanc vaticinationem.

Dabo tibi thesauros absconditos.] Faciam vt potiaris thesauris in vrbibus, quas tuo imperio subieceris, abscōditis. Et arcana secretorum, hoc est, ea, quæ in secretis locis abstrusa sunt. Hoc refertur ad eos thesauros, quos victi fugientes abscondebant, ne à Cyro inuenirentur. Testantur historię Cyrum potitum fuisse thesauris Crœsi regis magni, & diuitiis affluentis, ad quos fortasse hæc referuntur. Lege Herodotum libro primo suæ historiæ.

Qui voco nomen tuum.] Subaudi priusquam nascaris. Narrat Iosephus lib. 11. Antiquitatum legisse Cyrum prophetiā hanc, vbi suum nomen multis annis antequàm nasceretur, à propheta prędictum vidit, & eam ob causam Iudæos quasi Dei familiares amore prosecutum fuisse.

Vocaui te nomine tuo.] Ostendi velle me tibi fauere. Assimilaui te nonnullis seruis meis, quos priusquam nascerentur nominaui. Vel assimulaui te, hoc est, cognominaui te. Non solū te vocaui Cyrum, sed etiam regem antequam esset editus in lucē. Tu autē nō cognouisti me: quin potius idola coluisti.

Accinxi te.] Id est, dedi tibi fortitudinē, vt magna & excelsa tibi proponeres.

Vt sciant hi qui ab ortu solis, & ab occidente, &c.] In Esdræ vō lumine scriptum legimus scripsisse Cyrū ad regna sua, Deum Israēlis esse Deum cœli. Et ob restaurationem Hebræorum fuit Deus multis gentibus notus.

Formans lucem & creans tenebras faciens pacem & creans malum.] Sensus est: Ego, ait Deus, sum ille qui facio diem & noctem, pacem, & bellum: Poteris per diem prosperitatem intelligere, per noctem verò aduersitatem. Sed aduerte. Non dicit, faciens pacem & creans bellum, sed faciens pacem & creans malum. Bellum appellat malum. Quid enim melius dulci pace? quid pelus crudeli bello? Dicitur autem Deus creare malum, quia permittit illud fieri, non quòd Deus malum culpæ efficiat. Dicitur tamen facere malum pœnæ, quòd puniat delinquentes. Sic intelligitur id quod ait Amos prophe-
ta: Si erit malum in ciuitate quod Deus non fecerit? Ait igi- *Amos 3.*
tur Deus: Ego qui Iudæos afflixi, eos recreabo, & ad antiquũ decus restituam. Fuerunt in tenebris, nunc erũt in luce. Oppressi sunt bello, nunc delectabuntur pace.

Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum.] Prædicebat diuinus vates venturum esse Cyrum, qui Babylonios propter eorum scelera, & in omni vitiorũ genere effrenatam immanitatem, & superbiã euerteret, & oppressos ab illis Israëlitas atq; ab importuno tyrãno exagitatos eriperet, atq; ad patriã reduceret, ex qua fuerant pulsi & egressi, magnis tempestatibus iactati, & à Babyloniis in miserã seruitutẽ adducti, propter eorũ deprauatos mores & neglectã pietatẽ. Cùm enim Deum, qui in eos summa & innumerabilia beneficia contulerat, colere deberent, eo derelicto in rebus humanis spẽ posuerunt rerũ suarum, sudmque ipsorũ dignitatẽ, & nominis amplitudinem & splendorem maculare voluerunt. At miseretus eorum Deus voluit eos per Cyrũ regem Persarũ ad pristinam dignitatẽ reuocare. Cùm autem diuinus vates, loqueretur de Cyro liberatore, eleuatus est spiritu, & vidit mẽtis oculis alium liberatorẽ, qui multò illustrior & excellentior venturus erat, cuius vmbrã in Cyro contemplabatur. Et de terreno, de quo vaticinabatur, se transfert ad cœlestẽ, ad filiũ Dei vnigenitũ, qui sumpta humana carne ex sacratissimo ad mirãdę virginis vtero nasceretur, & genus humanũ propter peccatum à cœlesti Hierosolyma pulsum, & in regione Babylonica, hoc est in mundi huius cõfusione constitutũ eriperet eiusque res afflictas & iacentes erigeret, illudq; ad æternam Hierosolymã verã promissionis patriã reuocaret. Cũ igitur propheta hæc animo cõspiceret, has voces emisit: Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustũ, aperiatur terra, & germinet saluatorem. Acsi diceret. Ardenter desidero huius diuini seruatoris aduentũ. Ideò emittite vos ô cœli rorẽ illum, qui ter-

ram

rā præ nimia siccitate sterilem humectet, & frugiferā reddat. Veniat iam Christus, qui terrā infœcundam, qui peccatores sine virtute, nullum fructū pietatis ac religionis ferentes fœcundet. Et nubes pluāt iustum, nimirum illum, qui homines iustificet. Hic est iustus ille, de quo alio in loco per hūc eundē prophetā ait Deus: In scientia sua iustificabit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorū ipse portabit. De quo ait Apostolus in epistola 1. ad Corinthios: Factus est nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio. Pluāt igitur nubes iustū, & aperiatur terra, & germinet saluatorē. Terra illa sanctissima Maria semper virgo aperiatur aratro Spiritus sancti. Consentiat & dicat Gabrieli angelo: Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbū tuum, & sic germinet & pariat saluatorē Christū verum Deū & verum hominē. Oftendunt hęc verba quanto desiderio aduentus Christi flagraret Esaias. Lege diuinas literas, & videbis quā ardentibus suspiriis ab imo pectore eductis petebant antiqui patres aduentum Christi saluatoris nostri, in quo omnis eorum spes erat constituta. Apud hunc eundem prophetam dicebāt: Vtinam dirumperes cœlos, & descenderes. Et Dauid. Ostende, inquit nobis Domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis. Et eius filius Salomon in Cāticis facit congregationem fidelium loquentem, & iis verbis Christi aduentum desiderantem: Osculetur me osculo oris sui. Id quidem est, quod dicebat Christus discipulis suis. Dico enim vobis, quòd multi prophetæ & reges voluerunt videre, quæ vos videtis, & non viderunt, & audire, quæ auditis, & non audierunt. Erat prius vētura illustrissima illa virgo summis laudibus efferēda, quę vniuersi creatorem & conseruatorem mundum pugillo continentē mirabiliter conciperet, & pareret, suisq; brachiis amplecteretur. Vnicornis est animal admirabile, quod cornu suo aquas veneno contaminatas attingēs salubres reddit, & valet ad diuersa morborū genera depellenda. Narrātq; authores cōgregari multos venatores ad vnicornē capiendū, qui eū clamoribus obtundunt; at non posse capi nisi quędā pulchra virgo sedeat in campo, ad quam vnicornis veniat, in cuius sinu quiescat, & ita capiatur. Christus est cœlestis vnicornis, iuxta id quod dicitur in psalmo: Et dilectus quemadmodum filius vnicornis. Quem locū Diuus Augustinus de Christo interpretatur. Et Origines in commentariis in librum Numerorum per vnicornem christum intelligit, quemadmodū etiam per leonem, agnum, & ouem, significatur. Est igitur

Infra 51.

1. Cor. 1.

Infra 64. Psal. 84. Cant. 1.

Luc. 10.

Psal. 28.

Christus ille diuinus vnicornis, qui cornu suæ potentiæ venenum depellit, qui morbis animi medetur, in quo habemus promptum & salutare remedium ad ægritudines omnes curandas. Venatores fuerũt viri illi illustres veteris testamenti, qui ad eum clamabãt vt veniret. Quemadmodum facit hoc in loco Esaias. At non sat erat eos vociferari, & ad cœlũ ex inflammato pectore ardentes voces emittere, sed ventura erat pulchra illa virgo sanctissima Maria, hominum generis reparatrix, in cuius vtero Filius Dei summus ille vnicornis reclinaretur. Hæc est terra illa sacratissima, de qua dicitur in
Psal. 84. psalmo: Et terra nostra dabit fructum suum. Et de qua hoc in loco ait Esaias: Aperiatur terra, & germinet saluatorem.

Et iustitia oriatur simul.] Sensus est: Oriatur iustus & statim pariter oriatur hominũ iustificatio. Natus Christus cœpit statim homines iustificare. Et confestim adduxit pastores ad præsepium, & Magos ab oriente, qui eum adorarent, eique munera offerrent.

Ego Dominus creaui eum.] Ostendit Deus his verbis Christum concipiendum de Spiritu sancto absque opera viri. Ponitur præteritum pro futuro, more prophetico. Quasi dicat cœlestis pater: Ego Dominus creaturus sum mundi seruatorẽ. Loquitur de Christo secundum humanitatẽ. Nam secundum diuinitatem filius à patre est, nõ factus, nec creatus, sed genitus. Et quanquam sit minor patre secũdum humanitatẽ, est tamen æqualis illi secundum diuinitatem. Hic igitur qui conceptus est de spiritu sancto, & natus de Maria semper virgine, fuit in illo lapide adumbratus, qui, vt est apud Da-
Dan. 2. nielem, abscissus est de monte sine manibus, de quo hîc ait Deus: Ego Dominus creaui eum.

Væ qui contradicit factori suo.] Postquam propheta clamauit, & ardens desiderium aperit, quo aduentus Christi tenebatur, eos arguit, qui factis Dei offenduntur, & cum eo cõtendunt, diuinam prouidentiam calumniantes, eisque æternam damnationem minatur.

Testa de Samiis terræ.] Alludit ad vasa Samia à Samo insula dicta. Nonius inquit Samium esse testum. Aspicis quàm fragilis & imbecillus sit homo, qui teste figuli comparetur.
Vnde Ieremias ait: Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos
Ierem. 18. domus Israël in manu mea. Et Dauid: Tanquã vas figuli cõfringes eos. Et Apostolus scribens ad Corinthios: Habemus
Psal. 2. 2. Cor. 4. thesaurum istum in vasis fictilibus. Ait ergo propheta: Nunquid dicit lutum figulo suo: Quid facis? Quasi dicat non. Et

opus

opus tuum absque manibus est, hoc est, non dicit opus esse absque manibus factum, nec insurgit in artificem. Cur tu igitur homo cõtendis cũ Deo, qui te fecit, illiq; contradicis.

Væ qui dicit patri.] Sic filius non debet dicere patri aut matri, Cur me genuisti, multò minus vilis creatura summo creatori.

Ventura interrogate me super filios meos.] Quærite à prophetis meis ea, quæ ventura sunt Israëlitis filiis meis. Et super opus manuum mearum mandate mihi, hoc est, præcipite prophetis meis, vt vobis ea, quæ ego feci, annuntient. Cũ igitur ego per viros sanctos vobis dicam ea, quę præterierũt, & ea, quæ futura sunt, quod idola facere non possunt, quare mihi contradicitis, illis autem aquiescitis?

Et omni militiæ eorum mandaui.] Ego sum qui impero cœlorum exercitui. Per militiam cœli poteris intelligere angelos, vel sydera, vt sit sensus: Ego sum syderum moderator & rector, mihi obediunt. Ego illis præcipio vt orbes suos, circulósque conficiant celeritate mirabili, & suos certos & æquales motus immutabili constantia conseruent. Vel sic: Ego sum ille, qui stellas omnes feci, iussi enim, & factæ sunt. Qui igitur cœlos feci, & stellas in illis miro ordine collocaui, cur non potero creare Cyrum qui Babylonem euertat, & voluntatem meã adimpleat? Vel sic, & melius: Ego qui mũdum creare potui, potero eum etiam redimere. Ideò nemo existimet impossibile me mittere filium meum, qui mundi confusionem euertat, & homines ad cœlestem Hierosolymam reducat.

Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam.] Dixerat fore, vt Cyrus euerteret Babylonem, & Hebræos captiuos in libertatem vindicaret? Nunc aliis verbis hoc significat. Ait igitur Deus. Ego suscitaui eum, nimirum Cyrũ ad iustitiam. Et omnes eius vias planas faciã & expeditas. Hic ædificabit mihi Hierosolymam, & populum meum captiuum, in patriam liberum mittet. Hoc autem faciet ille nullis muneribus adductus, sed quia ego hoc illi inspirabo. Hæc quæ aliquo modo ad Cyrũ possunt referri, multò melius & clarius ad Christum referuntur, qui captiuos scelerúmque vinculis ligatos liberauit, & Hierosolymam militantem, hoc est ecclesiam, super firmam petram constituxit: qui Babylonẽ eiusque tyrannum, hoc est, mundum & diabolum vicit, & de morte triũphauit. Hæc intuebatur prophęta, cùm hæc diceret, & hæc præcipuè intẽdebat. Nã si attentius volueris considerare,

siderare, videbis hæc nõ de Cyro sed Christo apertissimè cõ uenire. Quonam mõdo enim fieri potest vt Cyrus sit iustus ille, de quo hic vaticinatur Esaias, quando dicit ex persona Dei: Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam, cùm ipse non fuerit iustus, nec omnes eius viæ directę. Quanquam in Hebræos magna contulerit beneficia, ob quę non solùm in diuinis literis commendatur, sed in humanis à gentilibus à quibus tandiu laudabitur, quandiu veterum annalium monimenta permanebunt, tamẽ ad extremum vertit omnia, quoniam fuit in Deum impius, & in homines crudelis, & iniuriosus, incidens in imperiorum inanisque gloriæ cupiditatem. Et eam ob causam fuit miserè in bello quod iniustè parauerat, extinctꝰ, cui quidem ad summam, sed inanẽ & falsam mundi gloriã, florescenti ferro erepta vita est. Et ad maiorem eius ignominiam non fuit occisus ab aliquo viro fortitudine præstante, sed à quadam muliere Scytharum regina, quæ Tomyris appellabatur. Et ferunt fuisse eius caput in vtrem plenum humano sanguine proiectum, eique reginam dixisse: Implere sanguine sitibundum caput. Diodorus & Trogus & alĩ hanc Tomyridem Scytharum reginam dicunt fuisse. At Herodotus Massagetarum reginam eã appellat, ait tamen esse nonnullos afferentes Massagetas esse quandam Scythicam nationem. Hic aspicis quàm malè mũdus respondeat hominum spei & desiderio. Volebat Cyrus alteram Babylonis turrim construere, hoc est, mundi gloriã comparare, eámque in sublimè efferre, sed confusæ sunt linguæ. Nam quando à mundo vnum petebat, alterum mũdus illi dabat. Petebat gloriam, & mundus porrexit illi infamiã: petebat vitam, & tulit mortem. Et ita cecidit ædificium cõtra cœlum erectum & constructum. Tales sunt omnes, qui honores & dignitates iniustè quærunt. Nã ea, quæ hoc mòdo consequũtur, positâ ignominiosè amittũt. Sunt enim mũdi status veluti puerorum ludus. Vt enim pueri constituunt regem, cui obediunt, sed finito ludo eum irrident, & alapis petunt, sic mundus multos eleuat ad honores & dignitates, sed sublatis illis eos miserè deprimit, nullum illis vestigium pristinæ gloriæ relinquens. Et ira obscuratur mundi gloria, & in ignominiam conuertitur. Quod Cyro accidit ob eius superbiam & immanitatem. Ex quo apparet hæc non de eo sed de Christo Deo nostro intelligi, quæ hoc in loco Esaias noster literis mandauit, vt paulò pòst clarius innotesceret.

Simile.

Simile.

Hæc dicit Dominus: Labor Aegypti, & negotiatio Aethiopiæ,

& Sa-

& Sabaim viri sublimes ad se transibunt, & tui erunt. Post te ambulabunt, vincti manicis pergent, & te adorabunt, teque deprecabuntur. Tantum in te est Deus, & non est Deus absque te. Verè tu es Deus absconditus Deus Israël saluator. Confusi sunt & erubuerunt omnes simul, abierunt in confusione fabricatores errorum. Israël salvatus est in Domino salute æterna. Non confundemini, & non erubescetis vsque in seculum seculi, quia hæc dicit Dominus creans cælos. Ipse Deus formans terram, & faciens eam ipse plastes eius: Non in vanum creauit eam, vt habitaretur formauit eam. Ego Dominus & non est alius. Non in abscondito locutus sum, in loco terræ tenebroso. Non dixi semine Iacob frustra, quærite me. Ego Dominus loquens iustitiam, annuntians recta, Congregamini & venite & accedite simul, qui saluati estis ex gentibus. Nescierunt qui leuant lignum sculpturæ suæ, & rogant Deum non saluantem. Annuntiate & venite, & consiliamini simul. Quis auditum fecit hoc ab initio? Et tunc prædixi illud: Nunquid non ego Dominus? Et non est vltrà Deus absque me. Deus iustus & saluans non est præter me. Conuertimini ad me, & salui eritis omnes fines terræ, quia ego Deus, & non alius, In memetipso iurauí: Egredietur de ore meo iustitiæ verbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicet: Meæ sunt iustitiæ & imperium. Ad eum venient, & confundentur omnes qui repugnant ei. In Domino iustificabitur, & laudabitur omne semen Israel. Rom. 14. Philip. 2.

Hæc dicit Dominus: Labor Aegypti.] Promittit Deus his verbis Cyro imperiũ Aegyptiorum, Aethiopũ & Sabaimorũ. Est autem Sabaim trans Aethiopiam. Sed hoc ad Christum potius refertur, cui cœlestis pater promittit, has regiones, & per eas intelligit alias omnes euangelium susceptoras, eiusq; imperio subiiciendas. Id etiã dicit in Psalmo, Postula à me & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Sed aduerte, & verba Prophetæ perpende. Poterat quidẽ dicere: Aegyptus & Aethiopia ad te venient, te adorabunt, & deprecabuntur. Sed ait: Labor Aegypti & negotiatio. Athiopię ad te transibũt. Aeſi dicat: Qui Aegypti laboribus fatigãtur, & Aethiopiæ negotiationes exercẽt, ad te transibunt. Vt ostẽdat graue esse iugum diaboli, & eos, qui sub eo militant labore & negotiatione opprimi & vexari. Sed repudiatis idolis & sceleribus ac superstitionibus relictis, labor peccatorum conuertitur in illam requiem, de qua Christus ait: Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animab⁹ vestris, iugum enim meũ suaue Psal. 2. Matt. 11.

est, &

est,& onus meũ leue. Et negotiatio Æthiopiæ in negotiationem Hierosolymæ conuertitur, hoc est, mundi, humanarũq; rerum negotiatores ad animorum, rerũmque cœlestium negotiationem se transferunt. Est enim omnis bonus Christianus negotiator, de quo Christus ait apud Matthæum: Simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas: inuẽta autem vna preciosa margarita, abiit, & vendidit omnia quæ habuit & emit eã. Et apud Lucam: Negotiamini dum venio. Nõ igitur christus à peccatoribus auferet officium, sed mutat materiam. Qui erant sub iugo diaboli, sunt sub Christi iugo. Qui negotiabantur, non desinunt officium, sed mutant negotiationem. Matthæus negotiator erat rerum corporearum. At fecit eum Deus negotiatorem animorum. D. Petrus erat piscator piscium, sed fuit factus hominum piscator. Non ei Christus abstulit officiũ, sed materiam mutauit. Magdalena nõ amisit officiũ amãdi, sed amorem humanum in diuinum conuertit.

Matth.13.

Luc.19.

Tantum in te est Deus, & nõ est Deus absque te. Verè tu es Deus absconditus.] Hic aspicis apertissimè Prophetam à Cyro liberatore terreno se transtulisse ad Christum liberatorem diuinum, quod antea dixeramus, perspicuum est enim & clarius luce meridiana, hoc non de Cyro dici, sed de Christo. Ille est enim Deus, & absque eo non est Deus, & Deus est in eo. Ipse enim ait apud Ioannẽ: Non credis, quia ego in patre, & pater in me est? Verba quæ ego loquor, à meipso non loquor, pater autem in me manens ipse facit opera. Et alio in loco, Ego, inquit, & Pater vnũ sumus. Sed vide quàm planè, quã apertè Esaias hoc in loco affirmet Christũ esse Deum. Verè, inquit, tu es Deus absconditus. Poterat quidẽ dicere: Tu es Deus absc̃oditus. Sed apposuit particulam affirmantẽ, verè, vt dilucidè firmiter & assueueranter Christi numen ostenderet. Appellatur autem Christus Deus absconditus propter assumpti corporis sacramentum. Voluit enim Deus in humana forma delitescere & abscondi, vt corpore suo impetus sceleratorum hominum ferret, & morte sua nos è mortis vinculis liberaret. Hic est illa sapientia, de qua ait Apostolus: Loquimur Dei sapientiam, in mysterio, quæ abscondita est. Hic est ille Dei filius, de quo ait diuinus psaltes in noni psalmi inscriptione: Pro occultis filij: Occultabatur enim diuinitas in humanitate. Hic est thesaurus ille absconditus, de quo ipse ait apud Matthæum: Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro. Et de quo ait Abacuc ꝓpheta. Ibi, ni-

Ioan.14.

Ioan.10.

1.Cor.2.

Abac.3.

mirum

mirũ in cruce, abſcondita eſt fortitudo eius. Et quoniam bonum eſt communicabile, vt ait Dionyſius, ſui ipſius diffuſiuum, voluit ſummum bonum ſummè ſe hominibus cõmunicare. Sumpſit noſtram naturã, verſatus eſt inter homines, mortuus eſt pro illis, & ſeipſum in admirabili euchariſtię ſacramento nobis reliquit, vt ſemper nobiſcum eſſet, & ſummè ſeipſum nobiſcũ communicaret. In illa hoſtia conſecrata verè eſt Deus abſconditus. Quę poterat maior excogitari cõmunicatio? Quod maius beneficium? quæ maior amoris abundantia? Quod munus aut magnitudine admirabilius, aut fructu ſalutarius, aut amplitudine magnificẽtius? Adoro te hoſtia conſecrata, adoro te Chriſte fili Dei viui, qui te pro ſalute noſtra hoſtiam ſalutarem deuouiſti, & vt tuam erga nos immenſam charitatem demonſtrares, corpus tuum ſanctiſsimũ in cibum & ſanguinem tuum pretioſiſsimum in potum, ſub ſpecie panis & vini ſumendum nobis reliquiſti, & ſub modici panis ſpecie tu Chriſte ſancte verus Deus & verꝰ homo contineris. Ideo ego dico cum Propheta: Verè tu es Deus abſconditus. Tu es ſub accidentibus abſconditus, & inuiſibilis viſibiliter à nobis ſumeris aliena ſpecie ocultatus. Et ita ſumptus peccata deles, animã expias, gratiam tribuis, virtutes auges, & ſumẽtes admirabilibus gratiarũ ornamentis decoras, & ad veram dignitatis amplitudinem perducis.

At qui mãducat & bibit indignè, vt verbis Paulinis vtar, iudicium ſibi manducat & bibit. Vt enim incenſus ignis in ſtagnum gelidarũ aquarũ coniectus nõ inflammat aquas, quin potius earum frigiditas & regelatio ignem extinguit, ſic qui ignẽ illum excellẽtiſsimum ſummi amoris Chriſti, qui in illo admirabili ſacramento realiter continetur, coniicit in frigida & regelata viſcera animæ ſuę, non ſeipſum inflammat, nec prunæ illæ diuinæ in tali anima ignem claritatis accendunt, quin potius ſcelerum frigiditas ignem extinguit, hoc eſt, quantum in ſe eſt, impedit effectum ſacramenti, quod eſt animas diuino amore incendere, ſtudioq; immortalitatis inflammare, atq; vitam æternam tribuere. Ipſe enim Chriſtus apud Ioannem capite 6. ita ait: Ego ſum panis viuus, qui de cœlo deſcendi: ſi quis manducauerit ex hoc pane, viuet in ę-ternum: & panis quem ego dabo, caro mea eſt pro mundi vita. Ne exiſtimes Chriſtum contaminari, quando ab iniquis impuriſque hominibus ſumitur. Nã, vt diui Athanaſii vtar ſimilitudine, quęmadmodum Sol etſi immunda loca attingat, nequaquã tamen immundus manet, ſic Chriſtus etſi ab impiis

1. Cor. 11. *Similitudo.*

impiis manducetur, tamen in se nequaquam contaminatur. Et quoniam Deus in hoc sacramento occultatus, ait diuinus vates hoc in loco: Verè tu es Deus absconditus, Deus Israël Saluator. Hic est Dei & hominum mediator: & vt Diui Cypriani verbis vtar, hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius & gloria, & ideò eum dignè æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. Hunc Esaias appellat Saluatorem, quoniam venit in mundum vt homines saluos faceret, quod est eius nomine significatum. Nam Iesus Saluatorem significat. Ita enim dixit angelus iusto Ioseph: Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Matt. 1.

Confusi sunt & erubuerunt omnes simul.] Sensus est: Omnes qui te ô bone Iesu non receperint, confundentur & pudefient, & fabricatores eorum, hoc est, idolorum opifices & cultores cum obstinatis Iudæis erunt à te alienati. Israel autem æternam salutem consequetur. Sæpe diximus nomine Israëlis fideles significari, siue ex Iudæis, siue ex Gētibus. Omnes enim qui fide, charitate formata, excedunt è vita, qui sunt vere Israëlitæ, proficiscūtur ad cœlum, vbi Deo fruuntur, eiusque inenarrabilibus bonis in æternum satiantur. Eoq; si non statim, aliquando tamen deueniunt.

Non in abscondito.] Dæmones respondent in locis occultis & obscuris, Deus apertè in monte Sina. Aut potius hæc intelliguntur de Christo, qui de seipso ait apud Ioannem: Ego palam locutus sum mundo. Ego semper docui in synagoga, & in templo, quo omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil. Ioan. 18.

Non dixi semini Iacob, frustra quærite me.] Dixi quidē vt me quærerent, sed non frustra, imò proposito præmio. Lege diuinas literas, & passim inuenies propositum præmium quærētibus Deum. Per Amos prophetam ait ipse Deus: Quærite me, & viuetis. Dauid ait in quodā psalmo: Quærite Dominum, & viuet anima vestra. Et in alio. Lætentur in te omnes qui quærunt nomen tuum. Et alio. Quærite Dominum, & confortamini. Amos 5. Psal. 68. Psal. 69. Psal. 104.

Congregamini & venite.] Disperſi enim & discordia segregati, ad Deum ire non possumus. Charitas cōgregat & vnit, odium dispergit & dissoluit. Qua de re latè disseruimus cap. 11. & decimo nono.

Nescierunt qui leuant ligmum sculpturæ suæ,] Id est, stulti sunt qui ligneū idolum extollunt, vt adorent illud, & preces fundunt

dunt ad Deum falsum & commentitium, qui neminem potest saluum facere. Cùm Deus hæc verba dixisset, inuehitur in idololatras, dicens illis, vt annuntient & adducãt, quæ existimauerint esse aduersus ipsum Deum. Acsi diceret: Vos qui idola colitis, quid contra me habetis? Contendite mecũ, inite pariter consiliũ, & rationes vestras in lucem proferte. Nõne videtis idola vana esse, & nihil vobis prædixisse? Ego sum qui ventura prænuntio, qui solus sum Deus.

Conuertimini ad me, & salui eritis.] Salus nostra est in auersione à mundo, & conuersione ad Deum, & pernicies nostra prouenit ex auersione à Deo & conuersione ad mundum.

In memetipso iurauí.] Sensus est: Iuramento affero, & id quod dico, ita fine dubio erit, quia verbum quod de ore meo exit, est iustum, & non vertetur retrò, nec erit irritum & frustraneum. Id autẽ quod iuro, est omnes in die extremi iudicij esse corã me apparituros, & mihi velint nolint parituros. Et tunc ego reddã vnicuique iuxta opera sua. D. Paulus in epistola sua ad Romanos citans hunc locũ ita ait: Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. Scriptum est enim. Viuo ego dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Itaque vnusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Hæc D. Paulus. Vbi vides eum de extremo iudicio hunc locum interpretari. Pro eo quod Esaias ait, Et iurabit omnis lingua, ait Apostolus, Et omnis lingua confitebitur Deo. Ac si dicat. Et tunc in illo terribili iudicio omnis homo confitebitur Christum esse Deum. Aspicis apertissimè Apostolum de Christo hęc verba intellige re, quæ Esaias dicit esse Dei, & ex consequenti confiteri Apostolum Christum esse Deum. *Rom. 14.*

Ergo in Domino dicet, Meæ sunt iustitiæ & imperium.] Sensus est: Cùm igitur in die extremi iudicij omnis lingua fassura sit me esse Deum, dicet etiam meas esse iustitias, & meũ esse imperium, fatebitur me esse iustum regem.

Ad eum venient.] Nimirum ad Christum, qui sunt æternã vitam consecuturi. Contrà verò flagitiosi Deo ipsi repugnantes in æternum confundentur.

In Domino iustificabitur & laudabitur omne semen Israel. Per semen siue filios Israelis intellige fideles, qui ex Iudæis crediderunt, de quibus dixerat Propheta noster cap. 1 Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus. *Supr. 1*

Anno-

Annotationes ex hebræo in CAPVT XLV.

Christo meo Cyro.] In Hebræo est limxicho le Corex. Et potest verti, Messiæ suo Cyro. Verbū maxach significat vngere, vt Esaiæ 61. Spiritus Domini super me, eò quod vnxerit me. Vnde maxicha significat vnctum, quem Græci appellāt Christū, χριστὸς enim vnctionē significat. Igitur Christus, Messias, vnctus, idem sunt. Quo vocabulo reges nominantur, quoniam vngi solebant, vt cap. 6. lib. 1. Regum, & aliis in locis ostenditur. Ideò Saul Christus vocatur libro 1. Regum cap. 24. & aliis in locis, quemadmodum Cyrus hoc in loco.

Infra 61.

1. Reg. 6.

1. Reg. 24.

Assimulaui te.] In Hebræo est achanneca, à verbo chánath, quod significat etiam nominare. Ob eam causam vertit Pagninus: Et cognominaui te.

Testa de Samiis terræ.] Pro testa & Samiis in Hebræo est vnum atque idem vocabulū, nempe cheres. Ideò potest hoc ita verti: Testa cum testis terræ, vt sit sensus. Qui testa est, vt aliæ testæ terræ, audet cum opifice suo disceptare.

Omni militiæ eorum mandaui.] Militia aliquando pro cœlorum sideribus accipitur, vt alibi ostendimus. Hac ratione ad ducti Septuaginta verterunt: Omnibus stellis mandaui.

Fabricatores errorū.] Pagninus vertit: Fabricatores sculptilium: Nomine errorum idola intelliguntur, quę in literis diuinis variis nominibus appellantur, quæ sunt vanitas, nihil, dolor, mendacium, error, & similia.

Argumentum Capitis XLVI.

Prædixerat Propheta capite superiore euertendam esse à Cyro Babylonem. Nunc prosequitur idem argumentum, & in eadem euersione prædicit confringenda esse cum impius idola & simulachra sua. Quibus verbis voluit diuinus vates significare fore, vt mundus à Christo vinceretur, qui de seipso ait: Ego vici mundum. Quo victo cessaret idolorum cultus, & gentes repudiatis falsis Diis ad veram Christi religionem conuerterentur.

CAPVT

CAPVT XLVI.

Confractus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulachra eorum bestiis & iumentis. Onera vestra graui pondere vsque ad lassitudinem contabuerunt, & contrita sunt simul. Non potuerunt saluare portantem, & anima eorũ in captiuitatem ibit. Audite me domus Iacob, & omne residuum domus Israel Qui portamini à meo vtero, qui gestamini à mea vulua. Vsque ad senectã ego ipse, & vsque ad canos ego portabo & saluabo. Cui assimilastis me et adæquastis, & cõparastis me, & fecistis similem? Qui confertis aurum de sacculo, & argentum Baruch. 6.
statera ponderatis, conducentes aurificem, vt faciat Deum, & procidunt & adorant. Portant illum in humeris gestantes, & ponentes in loco suo. Et stabit, ac de loco suo non mouebitur. Sed & cùm clamauerint ad eum, non audiet, de tribulatione non saluabit eos. Memẽto istud, & fundamini: redite præuaricatores ad cor. Recordamini prioris seculi, quoniam ego sum Deus, & non est vltrà Deus, nec est similis mei annũtians ab exordio nouissimum, & ab initio quæ nondum facta sunt, dicens. Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet. Vocans ab oriente auem, & de terra longinqua virum voluntatis meæ. Et locutus sum, & adducam illud: creaui, & faciam illud. Audite me duro corde qui longè estis à iustitia. Prope feci iustitiam meam, non elongabitur, & salus mea non morabitur. Dabo in Sion salutem, & in Israel gloriam meam.

EXPLANATIO.

Confractus est Bel.] Hoc erat idolum, cui Babylonij primas deferebant, secundas autem Nabo. Diuus Hieronymus ait Bel esse eum, quem Græci Belum appellabant, hoc est Saturnum, cui gentes non solùm quoscunque homines, sed proprios etiam filios immolabant.

Facta sunt simulachra eorum bestiis & iumentis.] Subaudi similia. Ad tantam enim insaniam deuenerunt, vt simulachra colerent belluarum. Possunt hæc verba ita explanari, vt subintelligatur, onus. Et tunc vertentur hoc modo: Facta sunt simulachra Babyloniorum onus bestiis & iumentis, quoniã ad Persidem transferentur. Persę enim idola Babyloniorum aurea & argentea iumentis imponebant, vt ea in patriam suam transferrent. Ideo sequitur.

Onera vestra.] Prosopopœia est. Alloquitur enim statuas mutas, & idola insensibilia. Quasi dicat: Iumenta vestra ô

idola vestro pondere fatigabuntur. Onustę enim bestiæ, quę vos portauerint, lassabuntur, & cadent, ac deficient, tantum onus ferre nō valentes. Miseri dñ ac infœlices, qui eas bestias quæ ipsos portauerint, seruare non potuerunt, & miseri atque ærumnosi, qui tales Deos colunt, quoniam cum ipsis ibūt in captiuitatem. Tam enim dñ quàm eorum cultores à Persis capientur, & in Persidem captiui portabuntur. Ea verba, Anima eorum in captiuitatem ibit, possunt referri ad idola, quasi Propheta dicat: O dementes homines, qui lapideas & aureas simulachra animam habere putatis. Idolorum anima asportabitur in Persidem captiua. Irridet gentes simulachra prædita esse animo existimantes.

Qui portamini ab vtero meo, qui gestamini à mea vulua.] Id est, quos foueo & protego, acsi in meo vtero velut mater eos portassem, & ipse eos concepissem. Vide Dei nostri summam erga homines clementiam.

Qui confertis aurum de sæculo.] Id est, qui coniungitis aurum quod de thesauro extrahitis, & argētum ponderatis, ad idola vestra facienda. Eos arguit, qui aurum & argentum in simulachris fabricandis conlumunt.

Fundamini.] Nimirum in fide. Est enim fides fundamētum. Nam, vt ait Diuus Paulus, sine fide impossibile est placere Deo, Credere enim oportet accedentem ad Deum quia est, & inquirentibus se remunerator sit. Gentiles credunt multos esse Deos, ideò nullum habent fundamentum, quia nullā habēt fidē, fides enim est, vt credamus vnum solū Deū. Et quoniam sine fide nemo fundatus esse dicitur, vocat Diuinus noster vates omnes ad fidē, dicens Mementote istud, & fundamini. Vel ideò cohortatur homines vt fundentur, quoniam peccatores nullum habent firmum fundamentum. Nituntur enim in deliciis, voluptatibus, opibus, & mūdi dignitatibus, quæ omnia flexibilia sunt imbecilla, varia, incerta, caduca, falsa, inconstantia, posita non in nostris consiliis, sed in mundi temeritate. Sola vera virtus est vna altissimis defixa radicibus, quæ nulla vnquam vi euelli potest, nec labefactari. Heb. 11.

Redite prævaricatores ad cor.] Reuertimini ad vos ipsos à quibus vos alienasti. Nihil tam longè à vobis quàm vos. Hìc vides homines sceleribus implicatos, & mundi vanitatibus deditos extra se esse, & in mundo vagari. Ideò in Euāgelio filius prodigus dicitur in se reuersus, suam cognouisse infœlicitātē, & ita ad patrē rediisse, In se reuertitur, qui à se fuerat alienatus. Luc. 15.

nat⁹. Exierat extra se, & seipsũ relinquẽs reliquerat patrẽ. Sed aliquando reuersus ad se inuenit seipsum, qui perditus erat. Non enim poterat ad se redire, nisi qui à seipso abierat. Et in se reuertus excitat seipsum memoria præteritæ felicitatis, & in spẽ veniæ erigitur. Et tunc cognouit nõ fuisse secum, cum in se esse videretur. Qui extra se est, dicitur esse extra cor, ideò peccatores corde carere, & sine corde esse dicuntur. Apud Ieremiam ait Deus: Audi me populequi non habes cor. Et in hoc nostro capite paulò pòst, vbi nostra versio habet. Audî te me duro corde, habent septuaginta: Audite me qui perditis cor. Et Dauid ait: Et cor meum dereliquit me. Et alibi: Super sanctos suos, inquit, & in eos, qui cõuertuntur ad cor: Si ad cor conuertuntur, ergo anteà extra cor vagabantur. Et Ecclesiasticus. Qui, inquit, timet Dominum, conuertetur ad cor suum. Et alibi: Collige & congrega cor tuum. Et hîc Deus per Esaiam: Redite prævaricatores ad cor. Iubet Deus vt ad nos ipsos eamus. Idem apud Matthæum voluit Christus significare, cùm nos ad vineã ire iubeat. Cùm enim nos simus ipsa vinea, ad nos ipsos mittit nos. Mulier illa, apud Lucam, quæ inuenit drachmam, quã perdiderat, est ecclesia. Drachma sumus nos. Cùm autem nos ipsi sumus ecclesia, apertè concluditur nos quærere atque inuenire nos ipsos, qui perditi eramus. Sed fieri nõ potest, vt quæramus nos ipsos, nisi nos esse perditos intelligamus. Primus quidẽ gradus salutis est cognoscere nos ipsos, & videre vnde exciderimus. Hac ratione ducti antiqui dicebant hanc sententiam, Cognosce te ipsum, non humanam esse sed diuinam, nec esse mortali alicui, sed Deo ipsi tribuendã. Vis redire ad cor, cognosce te ipsum. Cogita & tecum ipse reuolue, & interroga hęc omnia teipsũ: Ego vbi sum? Quomodo viuo? Quid ago? Quid spero? Quid desiderio? Quid erit si sic moriar? Quò ibo? Et quas tandem pœnas meorum scelerum persoluam? Ex huius considerationis defectu nascitur humanorũ flagitiorũ colluuio. At nos vt alios cognoscamus, nos ipsos cognoscere negligimus. Vt enim sartor occupatus aliorũ vestibus sarciẽdis, suas habet scissas, sic multi impediti in aliorum vita cognoscenda, suam ignorant. Inquirunt aliorum mores, volunt alienas cogitationes, intentiones, & consilia diuinare, seipsos autem derelinquunt, & à corde suo peregrinantur. Ideò ait Deus per Ezechielem Prophetam. Fili hominis sume tibi laterem, & pones eum coram te, & describes in eò ciuitatem Hierusalem. Quis est hic later, quæ est hæc

Ieremi.5. *Psal.39.* *Psal.84.* *Eccle.21.* *Eccl.30.* *Matt.16.* *Luc.15.* *Simile.* *Ezec.4.*

terra tam dura & cocta, nisi cor nostrum? Hoc nobis præcipit Deus vt sumamus, & quod extra nos erat, iuxta nos colloce mus, & in eo ciuitatem æternam cœlestem Hierosolymam describamus, vt in ea fit nostra cogitatio collocata, & consti
Simile. tuta. Et vt qui ab arce sibi à rege tradita egreditur, eámque hostibus tradit aut relinquit, traditor dicitur, sic qui à corde à Deo sibi tradito exit, illudq; in manu tyrannici appetitus, cęterarumq; indomitarum cogitationũ relinquit, præuaricator appellatur. Ideò ait Deus: Præuaricatores redite ad cor.

Vocans ab oriente auem.] Hoc est Cyrum à Persida, qui Babylonem euertat, & Iudæos in patriam reducat. Vocatur auis ob velocitatem, qua venit in Chaldæam.

Audite me duro corde.] Alloquitur Deus Hebræos, qui non credebant se liberandos esse à Babylonica captiuitate, quos ob eorum contumaciam duros corde appellat. Hoc secutus
Act.7. Diuus Stephanus, eos in oratione, quam apud illos habuit, duros ceruice, & corde atque auribus incircuncisos vocauit.
Matt.27. Vsque adeò fuerũt indurati, vt in Christi morte, vbi lapides
Ezec.4. se sciderunt, & fregerunt, ipsi in sua duricie & integra pertinacia permanerent. Tale cor appellat Ezechiel laterem, terram duram & coctam.

Qui longè estis à iustitia.] Hoc est, à Christo, eum enim
1.Cor.1. Diuus Paulus iustitiam appellat. Eam promittit pater factu rum propè, neque esse elongandã, ille propè accedit & nos cotidie vocat. Nos sumus qui eum fugimus, & quantò longius ab eo separamur, tãtò proprius accedimus ad infernũ, & fugientes vitam incidimus in mortem. Vita peccatoris duri cordis & obstinati est auersio à Christo, propinquitas inferni, mors animæ, victoria appetitus, triumphus voluptatis. Hæc etsi ad literam de Cyro intelligantur, quem Deus promisit missurum, vt Iudæos in pristinam libertatem reuocaret, ad Christum tamen multò melius referuntur. Eum promisit pater venturum fuisse hominum genus liberatum, illudque ad cœlestem patriam perductum. Ideò ait. Dabo in Sion salutẽ, & in Israël gloriam meam. Nam vera animę salus & gloria, quæ in hac vita potest esse, solùm in Sione & Israële, hoc est, in Ecclesia reperitur.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLVI.

Facta sunt simulachra eorum bestiis.] Nonnulli codices habent:

bent: Fracta sunt. Vt sit sensus, fracta fuisse simulachra, quando super iumenta ponebãtur, & funibus astringebantur. Nõ enim Persę curabant imaginum formam, sed materiam, hoc est, aurum & argentum. In Hebraico est, haiu, à verbo hatah quod significat esse, & est verbum substantiuum. Significat etiam corrumpere, & frangere, & fugere. Ideò vtraque litera potest defendi. Poterat etiam verti: Fugerunt idola eorũ in bestiis impositа. Vt idola ac deos irrideat, qui se eripere non potuerint, nisi se in fugam coniicerent.

Qui portamini à meo vtero, qui gestamini à mea vulua.] Potest totum hoc ita verti ex Hebræo. Qui portamini à me ab vtero, qui baiulamini à me à partu. Acsi dicat: Qui à principio, à vestra natiuitate à me nutrimini, & veluti infantes in meis brachiis baiulamini. Itaque ab vtero & à vulua significant ab instanti natiuitatis. Quemadmodum in psalmo: Alienati sunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero, hoc est, ab eo puncto, quo nati sunt. *Psal. 57.*

Et fundamini.] In Hebraico est vehithoxxaxu à verbo axxai, quod significat fortem & firmum esse: vnde axixe fundamenta, & capitur pro viris fortitudine præstantibus, vt ait Kimhi vir doctus inter Hebræos, quod hi sint regni fundamentum. Potest esse ex significatione ix, quę dictio verum significat: Quasi dicat, Estote viri. Ideò potest verti: Præstate vos viros. Acsi diceret: Ostendite vos valere fortitudine & iudicio recto. R. Ioseph deducit ab ex, quod nomen ignẽ significat. Vt sit sensus: Estote rubei velut ignis, erubescite & confundamini, vestras insanias & vanitates & scelera aspicientes. Hac ratione adducti quidam pro fundamini posuerunt confũdamini, vt in multis codicibus licet videre. Et vtraque lectio est recta, & proposito prophetæ satis conueniens. Septuaginta habent in hunc modũ: Ingemiscite, agite pœnitentiam, qui erratis. Pro quo quidam dixerunt: confũdamini. Indicat apertè hic locus à Septuaginta interpretibus translatus, vtilem esse & salutarem peccatoribus pœnitẽtiã, vt ad charitatem perueniant: & pœnitentiam non esse nouã vitam, sed ingemiscere & peccata deplorare. Non enim solũ hic ait Esaias. Agite pœnitentiam: sed ingemiscite, agite pœnitentiam. Ostendit hic locus falsum esse id, quod ait Luther us, nempè contritionem ante charitatem esse execrabilem, & non solùm non esse vtilem sed pernicioſam damnat enim gemitum, & fletum, & omnem pœnitentiam, quæ fit per diffusionẽ & detestationẽ peccatorũ. O hæreticũ detestabilẽ.

Quid potest esse hoc tuo dogmate pestilentius? Quid pernitiosius? Quid veritati repugnātius? Si gemitus & pœnitētia nihil prosunt peccatoribus, cur Deus hic per prophetam eos ipsos peccatores sceleratos & impios alloquens, hortatur ad gemitum & pœnitentiam? Quorsum sanctificatus ille Baptista has voces emitteret: Genimina viperarū quis ostendit vobis fugere à ventura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ, iam enim securis ad radicem arboris posita est. Quorsum verus ille ac cœlestis doctor Christus Deus noster laudaret pœnitentiā Niniuitarū? Quorsum toties gehennā, & ignem æternum minitaretur peccatoribus, vt eos ad pœnitentiam & contritionem induceret, si talis pœnitentia & contritio essent res inutiles & inanes, &, vt tu Luthere ais, pernicioſæ? Sapientissimus ille Dauid quo nullus alius fuit suo tempore illustrior, nullus charitate ardentior, nullus iustitia præstantior, nobis pœnitentiæ perspicuam formam de scripsit. Circundederunt, inquit, me dolores mortis, & torrentes iniquitatis conturbauerunt me, dolores inferni circūdederunt me, præoccupauerunt me laquei mortis, in tribulatione mea inuocaui Dominum. Et alibi. Laboraui, inquit, in gemitu meo, leuabo per singulas noctes lectū meum, lachrymis meis stratum meum rigabo. Aspicis regem peccatis astrictum pœnitentiam egisse, Dominum inuocasse, vim lachrymarum profudisse, & fuisse gratiam consecutum. Ait enim paulò pòst: Discedite à me omnes qui operamini iniquitatem, quoniam exaudiuit Dominus vocem fletus mei. Vbi aspicis fuisse gemitum Dauidis Deo gratum & auditum. Ideò in inscriptione huius psalmi meminit octauę. Erat enim octaua instrumentum octo fidibus ornatum, quo canere solebant carmina triumphalia, vt colligitur ex primo libro Paralipomenon. Canit igitur victoriam Dauid quā de peccato reportauit, ideò psalmum in gaudio & exultationis tripudio finiuit. Et si quæras arma, quibus hanc victoriā obtinuit, & veniam ac gratiam impetrauit, ipse explicat esse gemitus & lachrymarum abundantiam, & denique pœnitentiam. Hæc enim sunt arma quibus de peccato consequimur victoriam, & glorioſum de illo reportamus triumphū. Eam ob causam ait hoc in loco diuinus noster vates iuxta Septuaginta translationem. Ingemiscite, agite pœnitentiā, qui erraris. Vide Luthere quomodo hæc concordant cum tuo articulo, in quo asseris pœnitentiam nihil aliud esse quàm nouam vitam, & veram pœnitentiam damnas & detestaris.

Luc 3. Matt. 11. Psal. 17. Psal. 6. 1. Par. 13.

Audite

Audite me duro corde.] Septuaginta habent, Audite me qui perdidistis cor. Videtur alludere ad id, quod paulò anteà dixerat: Redite præuaricatores ad cor.

Et vocans ab oriente auem.] Nonnulli codices habent: Et vocans ab oriente iustum. Sed correctiores habent auem Et ita est in versione cui Diuus Hieronymus adiecit commentaria. Et ita est etiam in Hebræo. Dictio enim, ait, quæ est in Hebræo, auem significat, vt apud Esaiam: Et relinquentur simul auibus montium. Sed quoniã vir iustus alta petit, & ab imis eleuatur, ideò nomine auis significatur. Id voluit scriptura quintodecimo capite Geneseos significare, quando, inquit, sumpsisse Abrahamum vaccam, capram, arietem, turturem, & columbam, & diuisisse animalia terrena, aues autem non diuisisse. Per terrena animalia significantur homines appetitu ducti, à Deo & à seipsis diuisi: per aues verò spirituales homines secum & cum Deo vniti, quorum vnus dicebat. Quis nos separabit à charitate Christi? *Supra 18.* *Genes.* *Rom. 8.*

Argumentum Capitis XLVII.

Vaticinatur Esaias de superbæ Babylonis per ineptos astrologos seductæ excidio & euersione.

CAPVT XLVII.

Descende, sede in puluere virgo filia Babylon, sede in terra, nõ est solium filiæ Chaldæorum, quia vltrà non vocaberis mollis & tenera. Tolle molam, & mole farinam, denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, reuela crura, transi flumina. Reuelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum, vltionẽ capiam, & non resistet mihi homo. Redemptor noster, Dominus exercituum nomen illius, sanctus Israël. Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum, quia non vocaberis vltrà Domina regnorũ. Iratus sum super populum meum, contaminaui hæreditatem meam, & dedi eos in manu tua, non posuisti eis misericordias, super senem aggrauasti iugum tuum valde. Et dixisti: In sempiternum ero Domina, non posuisti hæc super cor tuum, neque recordata es nouissimi tui. Et nunc audi hæc delicata & habitans confidenter, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, & non est præter me amplius: non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem. Venient tibi duo hæc subito in die *Nahum. 3.* *Apoc. 18.* *Infra 51.*

vna sterilitas & viduitas Vniuersa venerunt super te, propter multitudinem maleficiorum tuorum, & propter auriditatem incantatorum tuorum vehementer.

EXPLANATIO.

Descende, sede in puluere virgo filia Babylon.] Tribuit Babyloni personam superbæ reginæ deliciis deditæ, & more tragico eius calamitatem describit. Vocat eam virginem, quòd nondum fuisset euersa: Vel ob teneras delicias. Filia Babylonis & Babylon more Hebraico idem valet. Vritur prophetа imperatiuis pro indicatiui futuris. Acsi diceret: Descendes ab altitudine tua Babylon regina potentissima. Amittes gloriam tuam, sedebis in puluere dolore affecta. In tantam incides calamitatem & miseriam, vt non in solio & throno regio, sed in terra sedeas abiecta, captiua & afflicta. Non iam versaberis in deliciis & voluptatibus, sed duram captiuitatem sustinebis. Vocatur Babylon filia Chaldæorum: quia erat sita in Chaldæa, vt Mela, & Solinus, & alij Geographi testantur. Et ex sacris literis apertè colligitur.

Tolle molam, & mole farinam.] Solebant captiuæ molere farinam, & erat hoc extremæ seruitutis iudicium.

Denuda turpitudinem tuam.] Duceris captiua, & flumina pedibus transibis. Et quoniam neminem habebis qui te basiulet, tu ipsa nuda transibis aquas. Ex quo efficietur, vt & crura & verenda discooperias.

Vltionem capiam.] Quoniam tu ô Babylon populum meum afflixisti, affligã ego teipsam. Lues pœnas tuæ immanitatis, nec erit qui mihi possit resistere.

Redemptor noster.] Subaudi, hæc dicit.

Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum.] Tu quæ anteà gloriari solebas, tacebis non audens loqui, & ob confusionem & ignominiam tuam quæres loca abscondita, & hominum cœtum ac frequentiam fugies.

Contaminaui hæreditatem meam.] Id est, permisi contaminari Hebræos.

Non posuisti eis misericordias.] Quoniam poterant fortasse deo obiicere Babyloniis: Si tu iratus populo tuo ob eius scelera eum à nobis capi, & in ærumnas incidere permisisti, quare nos affligis, quòd eos, qui te offenderant, vexauerimus? Respõdet Deus huic tacitæ obiectioni, se fuisse iratum populo suo, nihilominus tamẽ deliquisse Babylonios, quòd in Iudæos fuissent immanes, eósque vulneribus lacerarent, & iniustè

iniustè opprimerent. Non distat ab hoc id, quod dicitur in psalmo, Fiat habitatio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet, quoniã quem tu percussisti, persecuti sunt, & super dolorem vulnerum meorum addiderunt. Aspicis hîc non excusari eos, qui humanitatem exuentes illos vulnerant, quos Deus ob aliquã causam permittit vulnerari. Voluit cœlestis pater vt filius suus vnigenitus se in crucis ara pro nobis hostiam constitueret, & sanguine fuso hominum genus expiaret, nihilominus tamẽ peccauerunt. Iudæi Christum ad cædem vocantes, eúmque pestilentia atque effrenato impetu cruci affigẽtes. Illud est etiam aduertendũ, ideò Babylonios in miseras calamitates incidisse, quia nulla erga Hebræos misericordia vsi fuerant, præcipuè erga senes. vbi aspicis, quàm grata sit Deo humanitas & misericordia etiam erga inimicos, præsertim erga senes. Ideò ait hoc in loco Deus: Non posuisti eis misericordias, super senem aggrauasti iugum tuum valde. Et in Leuitico: Coram cano capite, inquit, consurge, & honora personã senis. Et in Threnis plorans Ieremias. Facies, inquit, sacerdotum non erubuerunt, neque senum miserti sunt. Et in epistola prima ad Timotheum ait Apostolus: Senem ne increpaueris. Chilo Lacedæmonius, vt refert Plutarchus, docebat eam esse debere reuerentiam iuuenum erga senes, quæ est filiorum erga parentes. Et ob eam causam Sparta censebatur olim quoddam virtutis domicilium, quia omnes suspiciebant senes, & magno honore ac veneratione prosequebantur.

Psal.68.

Leuit.19.
Thren.4.
1.Tim.5.

Et dixisti, In sempiternum ero domina.] Illa pars vitę est periculosior, quę ob nimiã securitatẽ videtur esse turior. Multi ex magnis periculis liberi euaserũt, & in magnis procellis & tẽpestatibus tã constantẽ vitæ cursum tenuerunt, vt nunquã exciderint, sed aduerso vento sequẽte ad optatos exitus peruenerunt. Nam videntes rerum humanarum varietatem & imbecillitatem, non illis fidebant, quin potius munientes se virtute & consilio, in Deo spem omnem collocabant. At postea obtinentes res prosperas & ad voluntatem fluentes, existimãtes se esse securos, dediderũt se otio & inertiæ: ex quo effectum est, vt miserè perirent, & in grauissimam calamitatem & ignominiam incurrerent. Ideò oportet vt in prosperitate meminerimus aduersitatis, ne turpiter excidamus. Ait enim Ecclesiasticus: In die bonorũ ne immemor sis malorũ. Hoc significare volẽs Apostolus dicebat Corinth. Qui gaudent tanquam non gaudentes. Videns Iesus Hierosolymam

Eccl.11.
1.Cor.7.
Luc.19.

quietè

quietè diuitiarũ affluentia vtentem, & venturas illi miserias ignorantẽ, eã deplorauit, & in illo magno triumpho lachrymas profudit. Nos igitur non ita gaudeamus, vt tutos nos esse existimemus: quin potius cogitemus fieri posse, vt ex lętitia excidentes subitò in lachrymis & mœrore versemur, & à potentia ad miseriam recidamus. Id quod euenit Babyloniis, qui perpetuum principatum, & nominis celebritatem, & propagationem, sibi ipsis pollicentes in captiuitatem, & perpetuam infamiam incurrerunt.

Neque recordata es nouissimi tui.] Septuaginta habent: Neque recordata es nouissimorum. Acsi dicat: Ideò capieris, & in ærumnas incredibiles incides, quia nouissimorum tuorũ non meministi. Aspicis hìc quàm vtile sit finem rerum memoria tenere, earúmque imbecillitatem & interitum contẽplari. Ideò Ecclesiasticus, Memorare inquit nouissima tua, & in æternũ non peccabis. Et Moyses, vt in lib. Deuteronomij diuinæ literæ commemorant, Gens, inquit, absque consilio & sine prudentia, vtinam saperent & intelligerent, ac nouissima prouiderent. Ieremias propheta in suis Lamentis, vbi euersæ Hierosolymæ & peccatricis animæ miseram captiuitatem deplorat, has voces emittit: Sordes eius in pedibus eius, nec recordata est finis sui? Nomine pedum intelliguntur affectus, quibus anima mouetur, qui tunc dicuntur sordibus contaminati, cùm non ratio tenet imperium, nec pro dignitate quæ sunt pulchra & appetenda, quæ verò tetra & aufugienda præscribit, sed effrenatus appetitus cœco impetu rationis arcem oppugnans animam ducit, eíque solùm opes, & mundi voluptates proponens, sine vlla mortis & finis cõtemplatione. Hoc sentiens Ieremias & sordes pedum animæ & finis obliuionem lamentabatur. Ideò Christus Deus noster cùm ei discipuli de magnifico Salomonis templo loquerentur, eius sumptuosi ædificij pulchritudinem admirantes, respondit, vt Diuus Lucas testatur. Hæc quæ videtis, venient dies, in quibus non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur. Illi de re illa magna ante oculos posita loquebãtur: Christus verò eis illius rei finem & vastitatem in memoriam reuocat. Voluit nos docere cœlestis magister, cùm cogitauerimus rem aliquam humanam insignem & amplam, oportere eius finem in animo versare, & memoria repetere. Nihil nobis est salutarius ad coërcendas vagas & inanes cogitationes, turbidósque motus acerrimè propulsandos, quàm finem animo intueri. Nam vt vinum purum iudi-

Eccl. 7.

Deut. 31.

Thren. 1.

Luc. 21.

Similitudo.

cium turbat & perdit, at aqua temperatum non nocet, sic rerum humanarum pulchritudo, generis nobilitas, nominis claritas & amplitudo, prosperitas honorum & magistratuū, diuitiarum abundantia, & cætera huiusmodi, ad quæ plerique mortalium cæca auiditate inflammati rapiuntur, per se intemperanter sumpta sunt vinum, purū illud quidem, quod humanum iudicium lædit & perturbat. At si omnia hæc fuerint temperata memoria finis, & consideratione inconstantiæ & imbecillitatis, ita possunt sumi, vt nequaquam noceant. Quin etiam in ipsorum affluentia poteris in tranquillitate viuere, cupiditatum ardore sedato. Est enim mortis memoria aqua salutaris vini humanarum rerum moderatrix, quæ non finit vt effrenati ac concitati motus auersi à ratione animū perturbent, & è sua sede & statu deiiciant. Venit tibi in mentē res quędam, qua nimium oblectaris, sed quę te suis illecebris potest à Deo abducere & separare, cogita statim quàm cito res illa finietur, quæ etsi aliquādiu durauerit, euanescet tamen, & penitus tandē extinguetur. Et considera quā stultū erit, pro breui voluptate, pro re caduca, incerta, & mortali, velle amittere summam illam inenarrabilem, ac æternam beatitudinem, vbi viri sancti, qui è corporum vinculis tanquam ex carcere euolauerunt, summo illo ac sempiterno bono fruuntur. Peritus gubernator nauis non in principio & in medio ambulat, sed in fine, hoc est in puppi sedet, ex quo loco, totam nauem regit, cámque paruo clauo moderatur, & ita ad optatum portum tandem peruenit. Vis totam vitam tuā ita gubernare, vt salutis portum consequaris? Non quiescas in mediis solùm cōsiderandis, sed respice finē. Sede cum cogitatione in exitu & fine rerum humanarū, & ita transibis mundi mare, gubernans ac moderans vitæ nauē clauo rationis, donec ad portū beatitudinis peruenias, & patriam obtineas, vbi in æternum conquiescas. In libro Leuitici scriptum legimus, præcepisse Deum vt plumæ auium, quæ illi in holocaustum offerebantur, proiicerentur in locū in quem cineres effundi solebant ad orientalē plagam. Aues Deo hoc modo oblatæ sunt Christiani, qui non in quodcūque sacrificium, sed in holocaustū, quod est totum incēsum, se debent alto Deo immolare. Plumæ in altum volitantes & aues ipsas in sublime efferentes sunt diuitiæ, potentia, cæteræque mundi vanitates, quibus homines efficiuntur elati, superbi, & inanes. Has præcipit Deus vt in locum cineris proiiciamus: Est autē cinis id, in quod versum est id, quod anteà fuerat.

Similitudo.

Leuit. 1.

Figura.

fuerat. Ex quo efficitur, vt cinis pro fine & rerum exitu & interitu accipiatur. Quid voluit Deus hac excellenti figura significare? Quid voluit nobis præcipere, nisi vt rerũ humanarum finem contemplemur, & id, in quod tandem vertũtur, perpendamus? vt memoriam diuitiarum, humanę potẽtiæ & amplitudinis cũ cinere misceamus, vt cùm nobis mũdus potentiam & opes, caro, voluptates & delicias, diabolus ad hęc obtinenda tetra flagitia & nefaria scelera suggesserit, & ante oculos posuerit, statim cinerem, in quem hæc omnia redduntur, animo complectantur? Et quoniam finis omniũ nostrarum actionum debet esse Deus, ad quem eas debemus dirigere, præcipitur hoc in loco, vt non ad occidentem, sed ad orientẽ respiciamus. Non enim sine mysterio dicitur proiicitendas esse plumas prope altare ad orientalem plagã. Occidens est mundi gloria, quæ occidit, & tandem finitur, & penitus obscuratur. Ergo in contemenda mundi gloria, ne hominum gloriam quęramus, sed gloriam Dei: respiciamus ad oriẽtem, dirigamus omnia facta nostra ad Christũ, ad summum illum Orientẽ, de quo apud Lucam ait Zacharias: Visitauit nos Oriens ex alto. De quo dixerat Deus per alterum Zachariam: Abducam seruum meum Orientem. Et alibi: Ecce vir Oriens nomen eius. Aspicis quemadmodum hac figura monemur, vt finem rerum memoria teneamus. Id fuerat etiam adumbratum in Iacob, qui, vt diuinæ literæ cõmemorant, Esau fratris sui vterini plantam pedis manu arripuit. Esau qui quadam significatione idem est quod vanus, qui vocatus est Edom, hoc est terrenus, humanarum rerum imaginem gerebat, per plantam autem pedis finis significatur. Vnde Hebraicè idem nomẽ Iacob significat plantam pedis & rerum finem, quòd planta sit vltimum corporis. Ille qui est verè Iacob, qui est verè supplantator, Deo gratus & acceptus, plantam pedis mundi, hoc est, rerum humanarum finem & interitũ comprehendit, & animo intuetur. Ex quo efficitur, vt animum habeat promptum & paratum ad legẽ diuinam adimplendam. Et id fortasse voluit significare Diuinus vates ac illustrissimus rex, cùm dicebat in psalmo: Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternũ. Iacob, pro quo noster interpres vertit: propter retributionẽ. Et rectè quidem, hæc enim vox retributionem significat, & plantam & finẽ. Quam ob causam potest hic versus ita rectè conuerti: Inclinaui cor meum ad implenda præcepta tua in æternum propter finem. Acsi diceret: Ego rerum finem animo cor

Luc. 1. *Zacha. 3.* *Zacha. 6.* *Gen. 25.* *Figura.* *Psal. 118.*

mo contemplans, mundi gloriam contempsi, quam vidi fugacem esse, & caducam, & tandem consumi atque penitus interire, & te solum Deum quæsiui, atque ad legem tuam cõplendam animum præparaui. Nos igitur finem humanarum rerũ alta mente perpendamus, ne nobis dicatur id, quod hoc in loco Deus obiicit Babyloni: Neque recordata es nouissimi tui.

Non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem.] Id est, non priuabor gloria mea: Habebo semper regem, & populos subiectos.

Et fiduciam habuisti in malitia tua, & dixisti: Non est qui videat me. Sapientia tua & scientia tua hæc decepit te. Et dixisti in corde tuo: Ego *sum & præter me non est altera. Veniet super te malum, & nescies ortum eius, & irruet super te calamitas, quam non poteris expiare. Veniet super te repentè miseria quã nescies. Sta cum incantatoribus tuis, & cum multitudine maleficiorum tuorum, in quibus laborasti ab adolescentia tua, si forte quid prosit tibi, aut si possis fieri fortior. Defecisti in multitudine consiliorum tuorum: stent & saluent te augures cæli, qui contemplabantur sydera, & supputabant menses, vt ex eis annuntiarent ventura tibi. Ecce facti sunt quasi stipula, ignis combussit eos, non liberabunt animam suam de manu flammæ, non sunt prunæ quibus calefiant, nec focus vt sedent ad eum. Sic facta sunt tibi, in quibuscunque laboraueras: negotiatores tui ab adolescentia tua vnusquisque in viam suam erauerunt, non est qui saluet te.*

Et fiduciam habuisti in malitia tua.] Ideò corrues, quia fiduciam tuam in malitia fixisti. Vt enim domus in arena sita quanquam à ventis non sit agitata, ipsa tamen per se ruit, sic fiducia fundata in flagitiis etiam à nemine oppugnata ipsa per se dilabitur & euanescit. *Simile.*

Sapientia tua & scientia tua hæc deceperunt te.] Stulta est illa sapientia, quæ non solùm veritatẽ non docet, sed etiam fallit. Loquitur de mundi sapientia, quã D. Paulus dicit esse stultitiam apud Deum. Vnde quidam ait: Infœlix qui omnia scit, te autem Domine nescit. 1. Cor. 3.

Et nescies ortum eius.] Præ subita & repentina celeritate. Vel ponitur ortus pro causa. Acsi dicat: Malum tuum est incurabile, quoniam nec causam eius intelligis.

Sta cũ incantatoribus tuis.] Abundasse Babylonios incantatoribus & auguribus, quos reges consulebant, liber Danielis prophetæ apertè ostendit. D

In quibus laborasti ab adolescentia tua.] Id est, Quorum cõ

silio à

filio à regni tui constitutione cuncta gubernas.

Augures cœli] Septuaginta habent, Astrologi cœli. Quidam vertunt Astrologos : ita enim augures cœli appellãtur. Irridet propheta astrologos, non eos, qui scientia prędditi cõsiderant cœli conuersionem, ortum, occasum, motum & cursum astrorũ, suspiciunt ac polos, hemisphęria, climata, dierũ ac temporum rationem contęplantes. Est enim hoc vtile & licitum: Sed eos arguit & contemnit qui scire asserũt omnia humana gubernari syderibus, qui omnia futura gloriantur, & fataliter ventura prænuntiant. Qua in re & ipsi falluntur, & alios fallunt. Et videntes se id nec arte neque scientia consequi posse, ad dæmones confugiunt, qui cùm multa ignorent, eos decipiunt. Non itaque eos irridet propheta, qui astrologia vtuntur, sed qui ea abutuntur.

Non sunt prunæ.] Augures tui & astrologi incendio terribili flagrabunt. Non enim erunt temperatæ prunæ, ad quas accedunt, qui volũt se calefacere, nec moderatus ignis, iuxta quem solent sedere frigore laborantes, sed erit ingens flamma omnia consumens. Vel sic: Ita astrologi tui comburẽtur, vt nullę ex illis remaneãt prunæ, quibus se homines possint calefacere, sed subitò in fauillas conuertentur. Hunc finem habebunt ea, in quæ incubuisti, & quibus operam nauasti: hoc est, astrologi, & astrologia.

Negotiatores tui.] Qui negotiari apud te consueuerant, ab eo tempore quo regnare cœpisti, fugient. Et tã subita erit fuga, vt vnusquisq; percurrat suã partẽ, errans, & à recta via discedens. Nec erit qui illis opem ferat, illosq; à Persis eripiat.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT XLVII.

Tolle molam & mole farinam.] Pro molere est in Hebræo verbum tachan, quod significat tundere. Et quoniam hoc in loco sequitur statim: Denuda turpitudinem tuam, existimat D Hieronymus hoc in loco tollere molam & molere, actum turpem significare. Huic expositioni fauet Scriptura 31. cap. Iob. Nam vbi vulgata versio habet: Scortũ alterius sit vxor mea, & super illã incuruentur alij: habet litera Hebræa: Molat alteri vxor mea, & subigant illam alij. Est enim idem verbum in vtroque loco, & hic apud Esaiam, & illic apud Iob.

Denuda turpitudinem tuam.] In hebraico est, Denuda tsammathec. Hæc dictio tsammathec significat faciã, in qua ca-

pi

pilli intelligũtur. Significat etiã ipsos capillos. Vnde Pagninus vertit: Denuda cincinos tuos. Septuaginta habent, Reuela operimentum tuum. Acsi diceret Esaias. Aperi ligamen capillorum. Nam statim sequitur in eorum versione: Denuda canos, pro quo nostra editio habet: discooperi humerum.

Sede tacens.] In Hebraico est: Sede dumam. Potest esse à verbo diuã, quod significat tacere: quã significationem secutus est noster interpres. Et potest esse à verbo damam, quod significat deficere, & compungi. Quam significationẽ secuti Septuaginta verterunt: Sede compuncta, Potest verti: Sede deficiens. Et quoniam verbum hoc significat subiici, Potest Latinè reddi, Sede subiecta Ita in Psal. 63. Veruntamen Deo subiecta esto anima mea. Pro quo Diuus Hieronymus vertit: Veruntamen Deo tace anima mea. Verbum enim hoc etiam tacere significat, & quiescere, & expectare. Qui vere subditus est tacet & quiescit, nullámque suis calamitatibus adhibet desperationem. Et quando loquitur, statim verbis ostendit se non esse fractum sed integrum. Vt enim vasa sonitu ex percussione effecto ostẽdũt sint ne integra an rupta, sic verbis in afflictione prolatis ostẽdunt homines sint ne tolerantia & virtute muniti, an indomiti & deprauati. Vis cognoscere vas? tãgatur manu: vis cognoscere hominẽ? percutiatur afflictione. Est enim afflictio excellẽtissima probatio. *Simile.*

Argumentum Capitis XLVIII.

Inuehitur Propheta in Iudæos, qui virtutis simulatione tetra flagitia tegentes, nomine Israëlis gloriabantur, cùm verè Israëlitæ non essent, quòd innumeris sceleribus implicati & constricti nec Israelem imitarentur, qui fuit & religione & pietate integerrimus, & virtutum maximarũ gloria præstantissimus, neque in facta tanto nomine digna incumberent. Aperit mysterium sanctissimæ trinitatis. Vaticinatur de liberatione à Babylonica captiuitate, & hortatur homines ad gratias Deo pro eius beneficiis agendas.

CAPVT XXXVIII.

Audite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israël, & de aquis Iuda existis, qui iuratis in nomine Domini, & Dei Israël recordamini non in veritate neque in iustitia. De ciuitate enim sancta vocati sunt, & super Deũ Israel constabiliti sunt. Dominus exercituum nomen eius. Prora ex

tunc annuntiaui, & ex ore meo exierunt, & audita feci ea, repentè operatus sum, & venerunt. Sciui enim quia durus es tu, & nervus ferreus cervix tua, & frons tua aerea. Prædixi tibi ex tunc, antequam venirent indicaui tibi, ne fortè diceres: Idola mea fecerunt hæc, & sculptilia mea, & conflatilia mandauerunt ista. Quæ audisti, vide omnia. Vos autem num annuntiastis? Audita feci tibi noua ex tunc, & conseruata sunt quæ nescis: nunc creata sunt, & non ex tunc, & ante diem, & non audisti ea, ne fortè dicas: Ecce ego cognoui ea. Nec audisti neque cognouisti, neque ex tunc aperta est auris tua. Scio enim quia prævaricans prævaricaberis, & transgressorem ex vtero vocaui te. Propter nomen meum longè faciam furorem meum, & laude mea infrænabo te, ne intereas. Ecce excoxi te, sed non quasi argentum elegi te in camino paupertatis. Propter me propter me faciam, vt Supra 42. *non blasphemer, & gloriam meam alteri non dabo.*

EXPLANATIO.

Audite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israel.] Israël sonat principem cum Deo, vel prævalentem Deo, vel, vt alij dicunt, videntem Deum. Textus Genesis capite 32. innuit Iacob sonare fortem contra Deum. Nam cùm angelus luctaretur cum eo, & non posset eum superare, Nequaquam, inquit, Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines prævalebis? Hoc tam illustri nomine gloriabantur Iudæi, memoriam suæ nobilitatis ex scripturarum vetustate eruentes, eámque in splendore nominis, non in virtute collocãtes. At sapientium est non niti opinione maiorum, sed omnem amplitudinem & dignitatem in virtute atque in propriis rebus gestis positam existimare. Est igitur sensus: Audistis ô Iudæi qui solo nomine, non autem re appellamini Israelitæ, ea, quæ aduersus Babylonios prædixi, nunc autem tribuite mihi silentium, & ea, quæ de vobis dicturus sum, attentis auribus audite.

Et de aquis Iudæ existis?] Hoc est, qui egressi estis ex semine Iudæ, Semen hominis aquas vocat. Ionathas vertit: De cognatione Iuda. Lusitani volentes significare aliquem esse similem patri suo aiunt, habere quasdam aquas sui patris. Et à contrario sensu exire ab aquis Iudæ, seu nihil aquarum Iudæ habere, est ab eo penitus discrepare, nullamq; cum eo habere similitudinem. Attigitur propheta: Vos ô Iudæi gloriamini Iuda, sed eum imitari nõ vultis. Ego verò existimo, Exire ex aquis Iudæ, esse ex eo tanquam ex fonte emanare,

vt

ita vt aquæ non capiantur pro semine, sed pro eo, ex quo familia aut genus sumit exordium. Hac exornatione vsus est Dauid dicens in psalmo: Benedicite Deo Domino de fontibus Israël. Acsi diceret: Vos Iudæi qui ab Israele tanquam à fonte dimanastis, benedicite Christo in ecclesia, qui est Dominus Deus. Vbi pro, De fontibus Israël, potest verti, Vos qui estis de vena Israelis, hoc est de fonte, siue de aquis. Ergo totum hoc, Vos qui existis de aquis Iudæ, est periphrasis Iudæorum, quemadmodum hoc: Vos qui ex Israele tanquã ex fontibus dimanastis. *Psal. 67.*

Qui iuratis in nomine Domini.] Id est, qui Deum habetis in ore per ipsum iurantes, cùm ab eo animum alienaueritis. Nõ vt eum veneremini, per eum iuratis, sed vt eius cultores vos esse simuletis, eumq; vestrorum mendaciorum testẽ faciatis.

De ciuitate enim sancta vocati sunt.] Vocantur filij Hierosolymæ, vbi est templum Dei, & verus Dei cultus. Sunt eorum fundamenta facta non in idolis, sed in vero Deo. At illi his rebus tam amplis & aptis ad suã vtilitatem, & virtutis splendorem abutuntur ad suam deformitatem & perniciem.

Priora ex tunc annunciaui.] Ego prædixi ea quæ euenerũt. Ex ore meo egressæ sunt prophetiæ. Decreui me ea facturum esse, & protinus feci.

Sciui enim quod durus es tu.] Arguit Iudæorum duritiem, de qua loquitur scriptura Exodi trigesimo secundo, & Deuteronomij trigesimo primo, & Actorum septimo, & multis aliis in locis. Appellat eorum cervicem neruum ferreũ, hoc est, inflexibilem, quòd essent duri & obstinati: & eorũ frontem æneam, hoc est, impudentem, quòd nullam haberent verecundiam. Qui enim pudore non mouentur frontem æneam habere dicuntur.

Prædixi tibi] Volebat Deus multa Iudæis ventura prædicere, ne hoc suis idolis tribuerent.

Vos autem non annunciastis?] Quasi dicat, non. Sensus est: Ego sum qui futura annuntio, vos autem non. Potest etiam ita explanari: Vos nõ estis annuntiaturi miracula mea, quoniam gloriam meam non quæritis. Quod est vestræ ingratitudinis apertissimum signum. Vbi aspicis velle Deum ne eius beneficia & mirabilia silentio prætereamus, sed ea prædicantes, non ipsius memores ac gratos demonstremus.

Audita feci tibi.] Sensus est: Nonnulla prædixi tibi, priusquam euenirent, vt meam videres potentiam & sapientiam. Quædam verò ventura tibi nolui indicare, ne diceres te om-

nia scire, & incideres in superbiam, non mihi sed tibi scientiã rerum futurarũ tribuendo. Scio enim te esse præuaricatorẽ, & à principio inditum est tibi hoc nomen ob tuum depraua tum animũ. Vbi nostra versio habet, conseruata, verti potest abstrusa. Quasi dicat: Tu audisti à me aliquas nouas res, quæ venturæ erant, sed apud me abstrusæ & absconditæ sunt aliquæ, quas tibi nolui referare, quæ nunc creatæ, hoc est in effectum productæ sunt: quas non ex tunc & ante diem tibi aperire volui, ne gloriareris te eas sciuisse. Videt Dei misericordiam, omnia quæ illis aperiebat, & quæ illis occultabat, ad eorum vtilitatem referebat. Sciebat Iudæos esse præuaricatores à principio & ingratos, sed nec ideò cessabat in eos magna conferre beneficia. Eodem modo qui voluerint Deũ imitari, in benefacta & virtutis actiones incũbant, vtãtur benignitate, beneficentia, & misericordia, nec ob aliorũ ingratitudinem & nefaria scelera ab incœpto desistant. Vt enim ferri acies & duritiei tarandi cutem mollem, lenem, & flexibilem secare non potest: est enim impenetrabilis ferro, sic dura sceleratorum ingratitudo & immanis pertinacia nõ debent officiosi hominis benignum animum transfigere, & ab officio abducere, sed debet talis animus impenetrabilis existere, & in virtute atque incœpta beneficia perseuerare. Vt enim sol non desinit terras suis calidis & fulgentibus radiis illustrare, quamuis illis lutum obdurescat, sic vir pius & rectus nõ debet à rectè factis & beneficiis desistere, quamuis illis iniquorum animus durior, & in sua ingratitudine pertinacior indies reddatur.

Similc.

Similc.

Propter nomen meum longè faciam furorem meum.] Vt glorificetur nomen meum, differam meum furorem: non te statim delebo, sed ad pœnitentiam expectabo, vt omnes videant meam infinitam benignitatem. Hinc discãt principes & præsules in castigandis subditis non duci ira, & furore & impetu. Vacandum est enim animi perturbatione, vt tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum moderationẽ, tum etiam dignitatem. In regione aëris altiore, vbi aër ipse est purior & excellentior, nulla est nubes, nulla vis fulgurum & procellarum, nullus caliginosus & nebulosus vapor, sed tota illa regio nitescit, & splendidissimo candore elucet. Infrà autem generantur turbines, tempestates, & tonitrua. Eodem modo princeps, qui excellam & superam partem obtinet, debet in sedatione & animi tranquillitate consistere, contrahere iram, continere furorem, séque moderatione &

Simile.

placa-

placabilitate munire, & in statione quieta collocare. Tolerabuntur aliquo modo in subditis & obscuris hominibus perturbationes. At in principibus sunt omnino intollerabiles. Nemini licet nec honore insigni, nec obscuro & ignoto, furore duci, & temerario impetu præcipitari: sed qui sunt in dignitate constituti, quanto sublimiorē locū obtinent, tanto perniciosius offendūt. Cùm enim sint in vrbis oculis autreg ni, in eósque se omnes conuertant, illósque intueantur & imitētur, sunt eorū scelera cum aliorum pernicie coniuncta. Nec solùm obsunt, quòd ipsi corrumpuntur, sed etiam quod alios corrumpunt: neque minus exemplo, quàm peccato aliquando nocent. Et vt turpis cicatrix deformior est in facie, quàm in aliis corporis partibus, quòd facies sit magis conspicua, in quam oculi intuentium statim coniiciantur, sic flagitium & dedecus in principe fœdius apparet: Quemadmodū tetra macula in panno candido & precioso insigniorem deformitatem ostendit, quā in pullo & vili. Cōprimant igitur furorem, qui alios gubernant, imitantes Deū hoc in loco dicentem: Longè faciam furorem meum. *Simile.* *Simile.*

Et laude mea infrænabo te, ne intereas.] Vt lauder ob populum seruatum, tibi frænum iniiciam, ne curras ad tuam perniciem. Vt peritus miles effrænatum & indomitum equum fræno moderatur, & in gyrū ducit, sic nos Deus afflictionis fræno cōprimit, ne cōcitatis & perniciosis appetitibus ducamur. Aspicis hīc afflictionē esse frenū ad pestilētes cogitationes, turpes voluptates, & falsas mundi vanitates coërcendas. *Simile.*

Ecce excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis.] Non te statim interficiam, sed affligam te, & in fornacem calamitatis & paupertatis mittam, vt ibi purgeris. Nō omnino purificaberis vt argētum, in quo nulla manet rubigo, neque te tam duriter tractabo, vt tu mereris, alioquin te perderem omnino: sed probabo te, & calamitatibus exercebo, ne pereas, tibique excidium compares. Et hoc faciam, ne nomen meum blasphemetur inter gentes, & meipso contēpto idola laudibus efferantur, nolo enim gloriam meā alteri tribuere. Vide Dei clementiā, ideò nos infrænat, ne ad excidium curramus, ideò nos affligit vt emendemur. Et ne penitus consumamur, non tractat nos duriter, sed leniter affligit. Docet hīc locus præsules & iudices, vt cum iustitia lenitatē coniungant, & afflictionem esse fornacem, cuius igne exercemur. Hæc est illa Babylonica fornax ignis ardentis, in qua iusti exercentur, & Deum laudant: iniqui autem si nulla sint *Simile.*

tolerantia muniti, incēdio flagrant. Docet præterea hîc locus quanti Deus faciat gloriam, quā alteri tribuere nō vult.

Audi me Iacob, & Israël quem ego voco. Ego ipse ego primus & ego nouissimus. Manus quoque mea fundauit terram, & dextera mea mensa est cœlos. Ego vocabo eos, & stabunt simul. Congregamini omnes vos & audite. Quis de eis annūtiauit hæc? *Dominus dilexit eum, faciet voluntatem suam in Babylone, & brachium suum in Chaldæis. Ego ego locutus sum, & vocaui eum, adduxi eum, & directa est via eius. Accedite ad me, & audite hoc: non à principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram, & nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius. Hæc dicit Dominus Deus redemptor tuus sanctus Israël. Ego Dominus Deus tuus docens te vtilia, gubernans te in via, qua ambulas. Vtinam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua, & iustitia tua sicut gurgites maris, & fuisset quasi arena semen tuum, & stirps viteri tui vt lapilli eius: non interisset, & non fuisset attritum nomen eius à facie mea. Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis, in voce exultationis annuntiate, auditum facite hoc, & efferte illud vsque ad extremā terræ. Dicite: Redimit Dominus seruum suum Iacob, non sitierunt in deserto cum educeret eos: aquam de petra produxit eis, & scidit petram, & fluxerunt aquæ. Non est pax impiis dicit dominus.*

Supra 41. & 44.

Exod. 17. Num. 21. Infra 57.

Audi me Iacob & Israël quem ego voco] Voco vos ad pœnitentiā, voco vos vt ad me accedatis, voco vos ad beatitudinē, ideò me audite, circunspice celeriter animo Dei erga homines immēsam pietatem, eos, quos modò in hoc capite hypocritas & trangressores appellauit, vocat & excitat ad pœnitentiam, & vt se disponāt ad gratiam. Si disponere se ad gratiam esset peccatum mortale, vt Lutherus asserit, non Deus nos ad hoc vocaret, & excitaret. Quæ de re videre poteris ea quæ suprà annotauimus capite 40. Colliges hinc neminem debere desperare de beatitudine, quamuis sit infinitis scelerib⁹ implicatus, cùm habeat Deum qui eum ad pœnitentiam vocat. Sed heu quàm surdi sumus ad voces diuinas. Versæ sunt aures nostræ in duriciem & surditatem. Ideò queritur Deus per Esaiam dicens: Vocaui, & non erat qui audiret. Et per Ieremiam: Audite vocē meam, & non audierunt, nec inclinauerunt aurem suam, sed abierunt vnusquisque in prauitatem cordis sui mali.

Infra 50. Ierem. 11.

Ego vocabo eos, & stabunt simul.] Cœli mihi obediunt. Si eos vocauero, illico stabunt, & mihi peribunt. Intuere quæso hominis duritiem, Cœli insensibiles, animæ & intellect⁹ ex-

pertes Deo parent, homo verò rationis particeps, ad imaginem Dei factus, ipsi Deo non solùm non obtemperat, sed resistit. Non sydera clarissima, non solem reliquorum luminũ facile principem, omniáque sua luce complentem, non cœlos ipsos admirabili conuersione & celeritate concitatos, & excellentibus astris distinctos, sed solùm hominem scimus fuisse ad Dei imaginem & similitudinem procreatum. Et tamẽ solus ille Deo non paret, & obtemperantibus altis, ille resistit. Vocat Deus cœlos, & obediunt: Vocat hominẽ, & obedire non vult. Tempore Iosue stetit Sol iussu Dei, demisso cursu suo: at peccator à Deo vocatus nec vult stare nec quiescere. Venti & mare obediunt Christo, nos verò eius verba cõtemnimus, & pro nihilo putamus. Sumus multò leuiores vento, omni nimbo & procella furiosiores, omni maris mobilitate inconstantiores. O amentiam, ô duriciem, ô pertinaciam. Elementa naturaliter indomita obediunt creatori, solus homo resistit. *Iosue 10.* *Matt. 8.* *Luc. 5.*

Congregamini omnes vos, & audite.] Nã qui discordes sunt, nulla vniti charitate, verba Dei audire non curant. Vide quẽ admodum nos Deus ad concordiam vocet. Est enim eius officium congregare, vt alibi fusè ostendimus.

Dominus dilexit eum.] Subaudi Cyrum, qui Deo morẽ gessit, euertens Babylonem, exercens brachium suum in Chaldæis, & liberans Hebræos. Ei Deus locutus est, eúmque vocauit, & fuit via eius recta & plana. Hæc quamuis de Cyro dicantur Hebræorum liberatore, ad Christum tamen mundi saluatorem conuenientius referuntur, quem Esaias cùm ea literis mandaret, contemplabatur. Porrò Iesus Christus est ille, quem Deus pater dilexit, de quo ait: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui. Ipse est, qui fecit patris voluntatem, qui de se ipso ait in psalmo: In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam. Quem locum Paulus Apostolus in epistola ad Hebræos de eodem Christo explanauit. Hic est qui Babylonem, hoc est mundi confusionem subuertit, brachiúmque suum, hoc est, potentiam suam in dæmones Chaldæorum nomine significatos ostendit. De eo ait in Apocalypsi D. Ioannes: Vicit leo de tribu Iuda. Hæc igitur Christo conueniunt, ad eúmque cum his, quæ statim sequuntur sunt absque dubio referenda. *Matt. 17.* *2. Petr. 1.* *Psal. 39.* *Heb. 10.* *Apoc. 5.*

Non à principio in abscondito locutus sum.] Hoc est, ego à meę prædicationis exordio palàm docui. Verba sunt Christi, qui apud Ioannem, Ego, inquit, palàm locutus sum mundo. Ego semper *Ioan. 18.*

semper docui in synagoga & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil. Potest hoc referri ad legis lationem in mõte Sinai. Et hęc est meo iudicio germana huius loci explanatio. Ita hunc locũ exponunt antiqui Hebræorũ Rabbini in commẽtariis in decimumnonũ caput Exodi, illa verba interpretantes: Venerunt in solitudinem Sinai. Quorum ad literam hæc sunt verba: Data est lex in publico, vt omnis qui voluerit, eam recipiat, & ideò Deus sanctus & benedictus ait per Esaiam 48. Non à principio in absconditio locutus sum. Hæc illi. Ex hoc loco probatur falsum esse & commentitium id, quod Iudæi dicũt de Cabala. Aiunt enim Deũ in monte Sinai præter legem scriptã aliam dedisse Moysi verba tantùm, quam Moyses successori suo reuelaret, & ille posteris suis, vt ita per aliquos successores de manu in manũ seruaretur. Huius figmenti author fuit quidã Idumęus magnus nomine Mair, quẽ Iudęi post templi incendium Hierosolimæq; per Titum Vespasianũ euersionem & vastitatem in suam societatem receperunt, eum Messiam esse affirmantes. Hic cùm videret Iudæos veteris testamenti authoritatib⁹ à Christianis cõuinci, cùm esset astutus & vafer, hanc malitiam inuenit, vt hac lege secunda se aduersus Christianos defenderet, asserens Deum multa in ea docuisse, quæ ex diametro legi scriptæ repugnarent. Hanc legem appellant Hebræi Cabalam, hoc est traditionẽ, quòd fuerit oretenus à patribus tradita filiis, & ita ad eos propagata. Nec solùm hic quieuit eorum insania, sed etiã fuit longius dilatata. Nã surrexerunt multi ex Hebræis, qui totum legis scriptæ sensum negarunt, asserentes eius verum intellectum ex literarũ nouarumque combinatione depromi, atque in ingenij subtilitate consistere. Et hi Cabalistæ nominantur. Cuius sectæ & vanitatis authorẽ Simonem quendã esse tradiderũt. Hanc falsam inuentionem & impietatem refutat hoc in loco Deus per Esaiã dicens: Nõ à principio in absconditio locutus sum. Ac si dicat: Ne dicatis me legem aliquã in abcondito tuliisse: omnia enim, quæ vobis præcepi in monte Sinai, fuerunt à Moyse ad vos relata, publicisque mandata monimentis. Ita enim capite 24. Exodi scriptum legimus: Venit ergo Moyses & narrauit plebi omnia verba Domini atque iudicia. Respõdítque cunctus populus vna voce. Omnia verba Domini, quæ locut⁹ est, faciemus. Scripsit autẽ Moyses vniuersos sermones Domini. Hęc ibi. Aspicis igitur nullã aliã legem Deũ Moysi dedisse, nisi eã, quam scriptã habemus, à Moyse quin-

que suis libris mãdatam: & ex consequenti falsam esse impiæ Cabalistarum opinionem, & merum figmentum.

Nec tempore antequam fieret, ibi eram.] Id est à principio, quãdo pater meus dedit vobis legem in monte Sinai, ibi erã ego cum patre, dans vobis legem ipsam,

Et nunc Dominus Deus misit me & spiritus eius.] Connectuntur in hunc modum verba hæc cum præcedentibus. Ego ait Deus, nullam vobis legem dedi in occulto, in mõte Sinaï plane locutus sum, & ibi eram cum patre & Spiritu sancto in legislatione. Sed quoniã legis ceremoniæ sacrificia, & iudicia non erant nisi vsque ad euangelium duratura, ideò nunc misit me pater & spiritus sanctus, vt vos euangelium doceam, à peccatis tenebrisque ad gratiam claritatémque vindicem, atque pro mundo me in crucis ara hostiam deuoueam atq; constituam. Hæc est perspicua, vera, & germana huius loci intelligentia. Non torqueo nec corrumpo literã, sed vt iacet, & verè sonat, atque est, eam interpretor. Dicebat paulò antè deus. Ego primus & ego nouissimus, manus quoq; mea fundauit terram, & dextera mea mensa est cœlos. Quæ quidem verba nemini præter Deum conuenire possunt. Ipse enim est α & ω, principium & finis, totius vniuersi creator & rector. Apoc. 1. & 22. Et continuans sermonem suum ait post pauca verba: Accedite ad me, & audite hoc: Non à principio in absconditio locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram, & nũc dominus Deus misit me, & spiritus eius. Et volens diuinus vates clarius ostẽdere Deum esse hunc, qui loquitur, subdit statim: Hæc dicit Dominus Deus redemptor tuus sanctus Israël. Aspicis planè Deum esse qui ait, se esse à patre, & Spiritu sancto missum. Distinctè hic loquitur propheta. nulla vtens implicatione, nulla obscuritate. Hic qui loquitur est missus à Deo, atqui hic, qui loquitur, est Deus, ergo Deus est missus à Deo. Duo ex hoc loco colligimus, prius est Messiã Deũ esse, posterius verò Deũ, qui est in essentia vnus, esse in personis trinũ: Prius ita ostẽdo Qui mittẽdus erat à Deo in hominũ generis redemptionẽ, est Messias, atque ille, qui hic loquitur, fuit à Deo missus ad humanam redemptionem, est igitur Messias. Tũ sic. Hic est Deus, & hic est Messias, ergo Messias est Deus. Quis non videt esse validissimas has ratiocinationes: Sed quoniã capite 40 multis verbis Christi diuinum numẽ ostendimus, ad secundum propositum nos conferamus. Hebræi nostræ memoriæ non possunt ferre trinitatis mysterium. Aiunt enim Deum esse vnum, in quo nulla pluralitas, nulla

personarum distinctio reperitur : nec posse probari ex veteri testamento esse in Deo aliquam distinctionem, Eam ob causam operę precium esse duxi, mysterium trinitatis illis hoc loco ostendere, orationemq; longius, quàm fortasse par erat, dilatare. Moyses in Geneſis exordio ita inquit: In principio
Gen.1. creauit Deus cœlum & terram, & pro Deo posuit Elohim, quod est nomen pluralis numeri à singulari eloha, quanquam non desint qui asserant, eius singulari esse el, inter quos est R. Aben hezra in sua huius loci expositione. Quare Moyses voluit hic Deum numero multitudinis appellare, nisi vt in diuinis personarum pluralitatem ostenderet? Et quare dixit, creauit, in singulari, nisi vt essentiæ vnitatem demonstraret? Voluit sanctissimus vates sapientissimusq; Diuinæ legis
Gen.1. scriptor statim in eius frontispicio sanctissimæ trinitatis admirabile sacramentũ significare Et paulò pòst: Dixit Deus, inquit. Fiat lux: Quibus verbis innuit verbum Dei per quod omnia facta sunt, quod verbum nos dicimus esse filium: quẽ etiam ostendit, dicens: In principio creauit Deus cœlum & terram : Est enim filius principium, per quod omnia facta sunt . Et paulò pòst ait: Et spiritus Domini ferebatur super aquas. Vbi vides trium personarum distinctionem. Per Deum intelligit patrem, per principium & verbum filium, per spiritum Dei spiritum sanctum. Intelligi autem per spiritum Dei spiritum sanctum indicat Thargum Hierosolymitanũ ita vertens : Spiritus misericordiarum siue gratiæ flabat super facies aquarum. Vt sit sensus: Spiritus sanctus illam molem fouebat, illique incubabat, vt gallina suis ouis, quò ea calore suo calefaciat & animet . Ita illum locum Magnus Basilius interpretatur . Has duas personas alloquitur pater, dicens paulò post in eodem capite. Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. In verbo, faciamus, innuitur personarum pluralitas : in verbo imaginem essentiæ vnitas . Capite decimo octauo eiusdem Geneseos sunt hæc verba ad literam : Apparuit autem ei, nimirum Abrahamo , Dominus in conualle Mambræ sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso feruore diei. Cumque eleuasset oculos, apparuerũt ei tres viri stantes prope eũ. Quos cùm vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi sui, & adorauit in terra, & dixit: Domine si inueni gratiã in oculis tuis, ne transeas seruum tuum, &c. Vbi nos habemus, Dominus, est in Hebraico Iehouah, nomen Dei Tetragrammaton, quod soli Deo conuenit. Ideò poterat rectissimè verti : Ap-

paruit autem ei Deus. Et paulò pòst in eodem capite. Vbi nos habemus: Dixit autem Dominus ad Abraham: Quare risit Sara vxor tua? Pro Domino est etiam in Hebraico idem nomen Iehouah. In hac visione essentię diuinę vnitatem, trinamque personarum distinctionem, altè spectare si voles, mentis oculis perspicies. Quid enim voluit scriptura significare dicens, Abrahamum tres vidisse, & vnum adorasse, nisi vnam esse atque simplicissimam deitatem, tres verò personas distinctas? Id in principio capitis ostenditur, cum dicitur apparuisse Abrahamo Deum, & statim tres viros. Si Abrahamus in illis tribus personis vnicam essentiam non cognouisset, non dixisset quidem: Domine si inueni gratiam in oculis tuis, sed Domine si inueni gratiam in oculis vestris In Deuteronomio sunt hæc verba capite sexto mandata. Audi Israël: Dominus Deus noster Dominus vnus est. Quæ verba ita possunt verti ex Hebraico: Audi Israël: Deus Deus noster Deus vnus est, nam pro domino in vtroque loco est in Hebraico Iehouah, Nominans scriptura Deum ter, indicat esse trinum, & volens vnam eius essentiam significare, ait esse vnum. Et aduerte Nec Deo, qui primo loco ponitur, neque qui vltimo, sed tantùm qui secundo loco est, additur, noster: quia nec pater, qui prima persona est in trinitate, neque Spiritus sanctus qui tertia est, sed solus Filius, qui est secunda eiusdem trinitatis persona, per nostræ humanitatis assumptionem & participationem noster futurus erat. Hunc locum explanans Rabbi Simeon Hebręus, fatetur nobiscum ex eo probari trinitatis sacramentum. Cum hoc loco maximè cohæret id quod dicitur in Psalmo: Benedicat nos Deus Deus noster, benedicat nos Deus, & metuant eum omnes fines terræ. Non ait: Metuant eos, sed eum, vt eius vnitatē ostenderet, cuius trinitatē significaret. Hanc veritatē voluit ostendere idem vates, dicens in psalmo: Verbo Domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum Per Dominum Pater, per Verbum Filius, per Spiritum oris eius Spiritus sanctus intelligitur. Verbum Græcè λόγος logos, dicitur, quod multa significat, nam & verbum est, & ratio, & supputatio, & causa vniuscuiusque rei, per quam sunt singula, quę subsistunt. Probatur ex hoc psalmo, totam trinitatem mundum creauisse, quoniam trinitatis opera ad extra sunt indiuisa. Hoc verbum est Sapientia illa increata, quam Salomon in Prouerbiis ita facit loquentem: Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis antequam terra fieret;

Psal. 66.

Psal. 52.

Prou.

fieret: Nondum erant abyſsi, & ego iam concepta eram. Et paulò pòſt: Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens. Hoc trinitatis myſterium ſignificauit Eſaias capite ſexto, dicens. Sanctus, Sanctus, ſanctus, Dominus Deus Sabaoth. Cui ſimile eſt teſtimonium hoc, quod aſſerit in præſenti, ita Chriſtum loquentem inducens: Et nunc Dominus Deus miſit me & ſpiritus eius. Vbi etiam vides Filiũ fuiſſe à Patre & ab Spiritu ſancto miſſum, quod alibi annotauimus. Hæ tres perſonæ operatæ ſunt incarnationis myſterium, ſed ſolus Filius ſumpſit humanã carnem. Tres virgines efficiũt quãdam veſtem, ſola vna eam induit in die ſuarum nuptiarum. Ita in nuptiis Chriſti cum humana natura, in magno atque admirabili ſacramento inter Chriſtum & Eccleſiam tota trinitas operata eſt incarnationem, ſed ſolus filius hanc veſtem noſtræ mortalitatis induit, vt maculas noſtras abſtergeret, viámque æternæ beatitudinis conſequendæ aperiret. Ille nobis hoc trinitatis ſacramentum oſtendit, dicens: Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus ſancti. In nomine vtique ait, non in nominibus, vt cum trinitate perſonarum vnitas eſſentiæ oſtendatur. Non tibi cito ô Hebræe Euangelium, vt eo te conuincam, quod nequaquã admittis, ſed vt videas quemadmodum vtriuſq; teſtamẽti teſtimonia ſint ſibi conſona & cohærentia. Nec ſolùm diuinę literæ, ſed etiam gentiles Philoſophi perſonarum diſtinctionem in diuinis ſuo modo cognouerũt. Plato in epiſtola quadã ad Dionyſium hęc verba ſcripta reliquit: Omnia ſunt apud regem mundi, & propter eum eſt quicquid eſt creatum, qui eſt omnium bonorum cauſa. Et mox poſt hunc regem eſt totum in ſecundo, & poſt illũ in tertio. Plotinus ita ait in libro triũ ſubſtantiarum: Si quæſieris quis genuerit exemplar & ſapientiam, huiuſque mundi opificem, dico illum fuiſſe ſimplicem, qui in cauſa eſt, vt hic genitus ſit talis tantáque magnitudine præditus. Et Paulò pòſt comparat filium reſpectu cæleſtis patris cum ſplendore reſpectu Solis. Aemilius loquens de filio Dei, ait hoc eſſe verbum, per quod omnia facta ſunt, vt Heraclitꝰ aſſerebat. Philo Platonicus in libro de bonis irriſis à malis, appellat Dei filium eius imaginem, & verbum ſacratiſsimum, à quo ait fuiſſe mundum formatum. Aſpicis Hebræe non ſolùm literas diuinas, ſed etiam humanas diſtinctionem in diuinis, quam tu tantopere refugis & deteſtaris, affirmare. Nos verò credimus in ſanctam

Supr. 6.

Similc.

Matt. vlt.

tri

trinitatem, id est, Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum. Vnum Deum omnipotentem, vnius essentiæ, vnius potestatis, creatorem omnium creaturarum, à quo omnia, per quem omnia, in quo omnia: æternum, incommutabilem, qui totus vbique est, totus vbique præsens, non per partes diuisus, sed totus in omnibus locis, non localiter, sed potentialiter, qui absque sui munitione cuncta mutabilia creauit. Huius filius venit in mundum, qui ait hoc in loco: Et nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius.

Facta fuisset quasi flumen] Id est, abundans, & perpetua.

Et non fuisset attritum nomen eius à facie mea.] Hoc est, non fuisset nomen Israelis vile coram me.

Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis.] Vaticinatur propheta de Iudæorum liberatione à Babylonica captiuitate. Facit Deum loquentem, Hebræósque ad egressionem & fugam à Chaldæa exhortantem. Et quanquam hæc de Babylone illa in Chaldæa sita intelliguntur, existimo tamen Esaiam respexisse præcipuè ad communē Babylonem, hoc est, ad confusionem mundi, ad quam fugiendam Christus nos hoc in loco hortatur, omnibus præcipiens, vt seruent mandata absque quorum obseruatione nemo potest vitam comparare. Illi egrediuntur è Babylone, fugiúntque à Chaldæis, qui contemptis pestiferis voluptatibus, relictísque turbulentis negotiis, se dedūt Christianæ philosophiæ, qua animis medetur, inanes cogitatiōes detrahit, effrenatas cupiditates sedat, aut longius pellit. Ait igitur: Egredimini de Babylone vos qui in confusione & perturbatione hactenus vixistis. Habetis animum excelsum & altum, contemnite infima, fragilia, & ca duca & aspirate ad sublimia, cœlestia, & immortalia. Relinquite mundū. Fugite à Chaldæis, fugite ab animę hostib⁹, fugite à falsis appetitibus, reuocate mentem à sensibus, cogitationem à deprauata consuetudine abducite: fugite à vobisipsis: nam hac in re egredi est vincere, fugere est triumphare. Egrediamur igitur & fugiamus, vt consequamur victoriam, & non solùm de hostibus extraneis, sed etiam de nobisipsis honorificè triumphemus. Dauid ille regum illustrissimus in 3. psalmo Deum in hunc modum alloquitur: Quoniā tu per cussisti omnes aduersantes mihi sine causa, dentes peccatorū cōtriuisti. Quibus verbis cum aliis concinit victoriam, quā de hostibus suis reportauit. Et in principio psalmi hæc verba literis mandauit: Psalmus Dauid, cùm fugeret à facie Ab 2. Reg. solon filij sui. Hęc est psalmi descriptio. Parauit Absolon bellum

lum aduersus patrem suum regem omni virtute ac laude præstantem, voluit per summum scelus ius diuinum & humanũ violare & peruertere, atque de regni pernicie & ignominia cogitare. Quoniam ad principatum, & ad falsæ inanisq; mũdi gloriæ cupiditatem incredibiliter exardebat. Cùm autem Dauid intelligeret filium suum contra cum surrexisse & coniurasse, aufugit, & hunc Psalmum literis mandauit. Quid est hoc rex illustrissime? Canis victoriam tuam, & in principio, statim in frontispicio Psalmi ais te fugisse. Non hæc videntur inter sese cohærere, nempe fugere & superare. Si psalmum tuæ victoriæ componeres, quando cum magno triumpho ingressus es Hierosolymam pro victoria quam de Goliath fortissimo Philistinorum mirabiliter reportasti, nulla occurreret dubitatio. Solent enim victores carmina atque cantica suarum victoriarum canere, memoriæ prodere, & literis consignare. At cùm dicas psalmum hunc composuisse, cùm fugeres à facie Absolon filij tui, videris à te ipso dissentire. Hæc sunt quæ prima fronte se offerunt. Sed si ea voluerimus altè perpendere, & attentius intueri, videbimus apertè nullam hic esse repugnantiam. Omitto illam interpretãdi rationem, quam literalem vocant: venio ad moralem. Per hũc Absolon filium Dauidis intelligitur appetitus, qui ab eo generabatur. Quid est fugere Dauidem à filio suo qui contra eum insurgebat, eique bellum parabat, nisi fugere ab appetitu, à turbido mõtu, à confusione, à peccandi occasione, & à mundi vanitate? Hæc est illustrissima victoria, excellentissimus triumphus, præstantissimum monimentum, & amplissimũ rerum gestarũ tropheũ. Quæ potest esse gloriosior victoria quã vincere ipsum? atqui in hoc bello à seipso fugere, seipsum vincere, & carnẽ, dæmonem, & mundũ superare. Vincere alios est humanũ, at vincere hominẽ seipsum est diuinum. Hæc inquam, hæc est victoria illa, quę gloriam illam consequitur, quæ viget memoria omnium seculorum, quam posteritas alit, quã omnes intuentur & admirantur. In libro Iosue scriptum legimus fugisse Israẽlitas vt vincerent, & hac fuga de rege Hai ciuitatis victoriã reportasse. Fugiebant ab inimicis, relinquebãt ciuitatem, & se in solitudinem recipiebant, & erat Iosue cum fugientibus. Hai idem est quod chaos, siue confusio. Vis vincere tuorum appetituũ confusionẽ, fuge ab illis, fuge à teipso, & vinces teipsum: fuge à mundi confusione, derelinque mundum, & vinces eum, & erit tecũ Iosue, hoc est, Iesus, cuius ille Iosue imaginẽ gerebat. Quid

Iosue 8.

igitu

igitur facimus? cur non fugimus mundum, cur in eo detinemur, cur cupiditatibus obtemperamus? Audiamus Christũ dicentem: Egredimini de Babylone, fugite è Chaldæis. Et in Euãgelio. Si quis vult, inquit, venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Et Apostolorum princeps, Per hoc, inquit, efficiemini diuinæ consortes naturæ, fugientes eius, quæ in mundo est cõcupiscentię corruptionem. Et Ioãnes in Apocalypsi: Facta est, inquit, Babylon habitatio dæmoniorum. Et paulò post: Et audiui aliam vocem de cœlo dicentem: Exite de illa populus meus. *Luc. 9.* *2. Petr. 1.* *Apoc. 18.*

Dicite: Redemit Dominus seruum suum Iacob.] Intelliguntur hæc de beneficiis, quæ Deus contulit in Hebræos, sed melius ad redemptionem generis humani per Christum referũtur, ad quam Propheta cùm hæc scriberet, respiciebat.

Non sitierunt in deserto, cum educeret eos, quam de petra produxit eis.] In hoc capite vaticinatur Esaias de liberatione ex Babylonica captiuitate, & de Iudęorũ reditu ad patriã suam sub Esdra & Zorobabele, & excitat eos ad agendas Deo gratias pro tam insignibus beneficiis, & ad ea prædicanda & celebranda: inter quæ beneficia numerat hæc, quę hoc loco cõtinentur. Sed si pręteriti temporis memoriam respiciamus, & sacrorum librorum historias replicemus, nõ inueniemus hęc in reditu è Babylonica captiuitate cõtigisse. Sed dici possunt instar prioris fœlicitatis, quando ab Aegyptiaca seruitute reuertebantur. At cùm per Babylonicam liberationem generis humani per Christum redemptio significetur, existimo absq; dubio Prophetam hæc ad tempus gratiæ retulisse. Liberans enim Christus à mundi confusione homines in tenebris vagantes, non permisit vt in deserto siti perirẽt. Dedit illis gratias aquas gratię & doctrinę, quarũ haustu atq; potu conceptã visceribus sitim sedarent, ardoremq; restinguerent. Scissa fuit petra, & fluxerunt aquæ: Petra autem erat Christus, vt vas electionis ad corinthios scribẽs apertissimè testatur. Fuit igitur hęc petra aperta in latere virga Moysi, hoc est militis lancea, à cuius vulnere exiuit sanguis & aqua, quibus nos redemit & abluit. *1. Cor. 10.* *Ioan. 19.*

Non est pax impiis, dicit Dominus] Dixerat liberandos esse Hebræos à captiuitate Babylonica, & Hierosolymam reuersuros. Sed quoniã sciebat multos mãsuros esse in Chaldæa, qui nollent ad patriam redire, nec pace gaudere, ideò ait: Nõ est pax impiis. Sed potius existimo Prophetam ad eos respicere, qui post Christi mortem nec voluerũt bibere de petra,

nec

nec Babylonem, hoc est, mundi perturbationem relinquere, nec in spirituali pace & trāquilla animi tecuritate viuere, sed in pristino errore permanētes, Hierosolymā, hoc est, visionē pacis contempserunt. Ob eā causam ait: Non est pax impiis, dicit Dominus. In animo enim impiorū nulla est pax, nulla quies. Gignuntur enim ex appetitione impia turbidi & concitati animorum motus auersi à ratione, inimici pacis virtq; tranquillæ, qui animum inflammant bello intestino, & quodam furore à pace & temperantia plurimum dissidente. Ex quo efficitur, vt impij in medio pacis etiā sine pace viuant: contrà verò iusti & pij in medio belli pace oblectētur. Zenophon dicebat pacem videri esse maximum hominibus bonū bellum maximum malū. Hæc animi pax est illa εὐθυμία, hoc est animi tranquillitas, quam Democritus dixit esse summā mundi fœlicitatem. Sed hi adhuc in tenebris versabātur, nec vera animi pace gaudebant. Vera, dulcis, ac cœlestis pax est
Ioan.14. ea, quā Christus attulit mundo, de qua ipse ait apud Ioannē
Psal.45. Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis. De eo regius vates multo anteā fuerat iis verbis vaticinatus. Venite & videte opera Domini, quæ posuit prodigia super terram, auferens bella vsque ad finem terræ. Qua de re capite 2. & 9. & 26. & aliis in locis latè disseruimus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XLVIII.

Propter nomen meum longè faciam furorem meū, & laude mea infrænabo te, ne intereas.] Septuaginta habent: Propter nomē meū ostendā tibi furorē meū, & gloriosa mea inferā super te, vt nō te interficiā. Vbi aspicis Deū gloriā suā ostēdere in sceleratorū castigatione, & ideò nos castigare, ne nos interficiat. Cōsidera q̄ vtile nobis & salutare sit à Deo puniri, cùm ideò nos puniat, vt saluos faciat. Qua de re alibi disseruimus. Cęterūm pro eo quod Septuaginta dixerunt, Ostendam tibi, in Hebraico est aarich, à verbo aarach, q̄ significat prolōgare,
Deut.6. vt Deuter. 6. vt prolongentur dies tui. Vnde aerech significat, longum, & longanimem, pro quo noster interpres vertit
Psal.102. misericordem, vt in psalmo. Misericors & miserator Dominus. Vnde apparet meliorem esse hoc in loco versionē communem, quam Septuaginta interpretationē: significat enim hoc verbū prolongare, & longefacere, & dimittere. Sed quoniā qui rē prolōgat, eam extendit, & quo magis eā extendit,

eo m-

eò magis eã ostendit. Verterũt Septuaginta: Ostendã tibi, & rectè quidẽ. Pro quo Pagninus vertit: Propter nomen meũ elongabo furorem meum. Quod potest habere vtrumque sensum & versionis communis, & septuaginta interpretum. Nam elongare furorem dicitur, qui furorem longum facit, & iram vehementer ostendit, & qui furorem à se elongat & dimittit.

Et laude mea infrænabo te ne intereas.] Pro infrænare est in Hebraico verbum chatã. Ita enim scriptũ est echehetam lac. Quod potest rectissimè ita verti: O laudem meam infrænabo tibi iram meam, ne intereas. Pro quo quidam vertũt: Propter laudem meam frenum iniiciam mihi tui causa, ne te omnino excindam. Verbum hoc refertur ad iram & furorem, quem flatus narium indicat, vt de equis scribit Vergilius 3. Georg. Collectumq; premens voluit sub naribus ignẽ. Vno enim vocabulo Hebræi & nares & furoris fremitũ significãt, nempe aph. Et eam ob causam Iudæorum Rabbini ita hunc locum vertunt: Et ob laudem meam obturabo nares tibi, seu causa tui. Quasi dicat: furorem meum continebo, ne te penitus euertam.

Ecce excoxi te.] In hebræo est hinneh tseraphticha, à verbo tsaraph, quod significat coquere, fundere aurũ ad purificandum illud, purgare, & examinare. Fundit nos Deus, vt nos afflictionibus purget ab scoriis, & nitidos efficiat. Vt ęs quãdo funditur non perditur, quoniam ex eo elegãs statua effici tur: quæ, nisi æs fundatur, conflari non potest, sic quãdo nos Deus igne calamitatũ fundit, non nos perdit, sed vult ex nobis, ex rudi, misto, impuro metallo preciosam statuam conflare, ad quos oportet, vt, in fornace fundamur & purificemur. Illud Psal. Eloquia Domini igne examinata, poterat etiã verti: Eloquia Domini igne concocta & purificata: Deducitur enim ab hoc nostro verbo cuius deriuata significãt etiam probationem & soliditatem. *Simile.* *Psal. 17.*

Ego primus & ego nouissimus.] Septuaginta habent: Ego sum & primus, & ego in sempiternum.

Argumentum Capitis XLIX.

Inducit diuinus vates Christum loquentem, & ad gentes, vt eius verba attentis auribus percipiant, clamantem. Nam vocatis reliquiis Israelis, & abiectis contumacibus Iudæis ãn sua perfidia manentibus, transit ad gentium vocationem,

neu. Prædicit Christianos educandos esse animorum pabulo & aquis gratiæ doctrinęq; reficiendos. Ostendit Deũ non esse oblitum suorum, nec eos derelinquere, etiam cum maxime derelicti, & periculis vndique cincti videntur. Promittit Christum spolia à dæmone ablaturum, & Israëli libertatem donaturum.

CAPVT XLIX.

Audite insulæ, & attendite populi de lõgè: Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei. Et posuit os meum quasi gladium acutum, in vmbra manus suæ protexit me, & posuit me sicut sagittam electam in pharetra sua abscondit me. Et dixit mihi: Seruus meus es tu Israel, quia in te gloriabor. Et ego dixi, in vacuum laborani, sine causa, & vane fortitudinem meam consumpsi: ergo iudicium meum cum Domino, & opus meum cum Deo meo: Et nunc hæc dicit Dominus formans me ex vtero seruum sibi, vt reducam Iacob ad eum, & Israel ad eum congregabitur, & glorificatus sum in oculis Domini, & Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit: Parum est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces Israel conuertendas. Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Hæc dicit Dominus redemptor Israel sanctus eius ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad seruum Dominorum: Reges videbunt & consurgent principes, & adorabunt propter Dominum, quia fidelis est, & sanctum Israël qui elegit te. Hæc dicit Dominus. In tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tibi, & seruaui te, & dedi te in fœdus populi, vt suscitares terram, & possideres hæreditates dispersas, vt diceres his qui vincti sunt: Exite: & his qui in tenebris, reuelamini.

Infra 52.

Supra 42. Act. 13.

2. Cor. 3.

EXPLANATIO.

Audite insulæ & attendite populi de longè.] Nomine insularũ gentes intelligit. Nam explicans quæ sint hę insulæ dicit statim: Et attendite populi de lõgè: Hoc est, qui procul abestis: aut, Attẽdite gẽtes: vt Septuaginta verterũt. In hoc eodẽ capite prope finem, vbi nostra versio habet. Ad populos exaltabo signum meum: habent Septuaginta: Super insulas leuabo signum meum. Vbi vides per insulas populos significari. Appellantur gentes insulæ, quia priusquam Euãgelium reci-

pe-

petent, maris huius mundi fluctibus patebant, & à vitiis & erroribus vndique agitabãtur. Vel per insulas intelligit insulares. Acsi dicat Audite me etiam vos gentes remotissimæ, quæ in abstrusis insulis lõgéque distantibus habitatis. Non solùm alloquor Iudæos, sed gentes etiam remotissimas.

Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei.] Verba sunt Christi, quem Deus pater ab vtero matris suę ordinauit, & ad hoc destinauit, vt esset redemptor noster. Indicant hæc verba Christum esse verum hominẽ, cuius nominis recordatus est Deus. Sic enim dixit angelus Ioseph: Vocabis nomen eius Iesum, ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorũ. Et sanctissimæ virginis Mariæ: Ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum. *Mat.1.* *Luc.1.*

Et posuit os meum quasi gladium acutum.] Vt spiritu oris mei interficiam impium. Hic gladius est verbum Dei, de quo ait Apostolus: Et gladius spiritus, quod est verbum Dei. Et Ioannes in Apocalypsi: De ore eius gladius vtraque parte acutus. Huius gladij meminit multis aliis in locis scriptura. *Ephe.6.* *Apoc.1.*

In vmbra manus suæ protexit me.] Septuaginta habent: Sub protectione manus suæ abscondit me. Vbi aspicis nomine vmbræ protectionem significari. Ita in psalmo: In vmbra alarum tuarũ sperabo, donec transeat iniquitas. Et in psalmo, vbi vulgata editio habet: Qui habitat in adiutorio altissimi in protectione Dei cœli commorabitur: vertunt quidam: Qui habitat in latibulo Altissimi, in vmbra omnipotẽtis cõmorabitur, vbi nostra versio sic habet: Protexit me; posuerunt Septuaginta, abscõdit me: quoniã Deus iustos abscondit, quemadmodum dicitur in psalmo. Abscõdes eos in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum. *Psal.56.* *Psal.90.* *Psal.30.*

Et posuit me sicut sagittam electam.] Omnes sancti conciona tores dicuntur sagittæ per orbem discurrentes. Et de illis intelligunt nonnulli id, quod dicitur in psalmo. Sagittæ tuæ acutæ, populi sub te cadent. Non solùm os concionatoris dicitur sagitta, sed totus ipse sagitta est, si verè concionator est, tota enim eius vita debet hominum corda penetrare. Non solùm verbis, sed etiam factis debet concionari. Sermo concionatoris comparatur gladio, quoniam propinquos tãtùm vulnerat, & solũ auditores attingit: at exemplum vitæ bene actæ est sagitta, quæ non solùm præsentes, sed etiam absentes transfigit & mouet. Sagittæ fuerunt Apostoli, martyres, cęteriq; sancti, qui fide ornati, spe & charitate sepți, cęterisq; *Psal.44.* *Simile.*

virtutum ornamentis exculti, verbo & exemplo Christum prædicauerunt. At inter omnes sagittas vna est electa omniũ ubique vlla comparatione excellentissima: quæ nunc ait: Et posuit me ficut sagittam electam. Filius Dei vnigenitus Christus Deus noster est, qui hoc de seipso asserit, qui veritatem docuit, qui seipsum proposuit exemplum, qui mortem pro veritate sustinuit à perfidis Iudæis illatam, quorum odia in illum incredibiliter ardebant, quoniam eorum flagitia vituperabat, qui morte sua tyrãidem antiqui hostis extinxit, & hominum genus sanguine suo expiauit. Hac sagitta, vulnerata ponsa, hoc est, anima Deo deuota, dicebat in Canticis:
Cant.5. Percusserũt me & vulneraverunt me. Hac sagitta vulneratus Petrus fleuit amarè. Hac percussa Magdalena fluuios profundebat lachrymarum: erant enim eius lachrymæ sanguis
Matt.27. *Luc.7.* cordis vulnerati, qui per oculos fluebant. Quam beatum est
Cant.5. hac sagitta transfigi. Vtinam Domine Iesu animam meam hac sagitta percuteres vt tui amore trãsfixa diceret cum spõsa: Adiuro vos filiæ Ierusalẽ si inueneritis dilectum meum, vt annuntietis ei, quia amore langueo. Fuit hæc sagitta diuina abscondita in carne humana, quæ est pharetra, de qua hoc in loco dicit: In pharetra sua abscondit me. Appellat se Christus sagittam, & supra os suum cum gladio acuto comparauit, quoniã eius sermo cũm ab eo proferebatur solùm à præsentibus audiebatur, sed erat ipse sagitta, quæ per vniuersum terrarum orbem discurrẽs etiam gentes à terra sancta longè remotissimas charitate vulneravit.

Seruus meus es tu.] Appellat Deus pater Christum seruum
Philip.2. suum, quo ad humanitatẽ. Et de eo Apostolus. Semetipsum inquit, exinaniuit formam serui accipiens.

Quia in te gloriabor.] In psalmo alloquens Pater filium suũ,
Psal.56. Exurge, inquit gloria mea, exurge psalterium & cithara, hoc est, omnium virtutum harmonia. Potest ita explanari: In te gloriosus apparebo. Vel. Tu gloriam meam quæris.

Et ego dixi in vacuum laboraui.] Pater me misit, vt ego homines vocarem, & ad ipsum adducerem. Et dixit mihi: Seruus meus es tu Israẽl, quia in te glorificabor. Et tamen magnam partem hominum ad ipsum non reuocaui: Vocaui eos, mortuus sum pro mundi salute, sed illi noluerunt à sua infidelitate discedere. Hæc ostendunt libertatem arbitrij. Nã si necessario damnandi erant, quorsum eos vocabat Christus, & pro eis laborabat, vt eos ad se traheret? Vocauit eos Christus, & non venerunt, quia noluerunt, habebant enim liberũ arbitrium.

arbitriũ. Si facerent quod in se erat, Deus qui eos vocabat, il lis gratiã tribueret. Sed voluerũt potius creaturã q̃ creatorẽ diligere: & se ad gratiã nõ dipoluerũt. Et quoniam Christus omnia fecit, quę pro eis facere debuit, ait: Ergo iudiciũ meũ cum domino & opus meum cum Deo meo.

Et Israël ad eum congregabitur.] In Hebraico est: Et Israël ad eum non congregabitur. Et ita habet versio, cui Diuus Hieronymus adiecit commẽtaria. Et codices Latini correcti vulgatæ editionis habẽt ad marginem particulam, Non. Pagninus vertit: Israël non congregabit se. Christus dispersos ac errantes Iudæos congregare volebat, sed illi noluerunt congregari. Ostendit hic locus contumaciam & perfidiam Iudaorum, qui tantis christi miraculis, tot diuinis beneficiis noluerunt deliniri nec conuerti, sed in sua duricie permanserunt.

Dedi te in lucem gentium] Hebræi nostri temporis aiunt se spectare Messiã illis promissum, qui eos à captiuitate in qua detinentur, liberet, externorum q̃ affluentiam illis largiatur. Aiunt enim in suis contineri scripturis esse Messiam pro eis tantùm venturum, non autem pro gentibus, quas cæcas esse existimant, sempérque in tenebris esse permansuras. At eorũ scripturę locis propè infinitis illis contrarium ostendunt. Nõ vident cæci homines, Deum hic per Esaiam ita Messiæ dicẽtem: Parum est, vt sis mihi seruus ad suscitãdas tribus Iacob & fæces Israël couertẽdas. Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terrę. Duo hic ait Diuinus vates, alterum est, paucos ex Iudæis fuisse conuertendos: alterum verò infinitas gẽtes à principio ad finem vsque terrę fuisse per Christum illuminandas. Id quod ipsis oculis aspicimus manentibus enim plerisque Hebræorum cæcis, densaq; caligine circunfusis, fuerunt gentiles per Christum animi lucem verámque salutem & immortalitatem consecuti. Ipse Messias apud hunc nostrum vatem capite 45 Conuertimini, inquit, ad me, & salui eritis omnes fines terræ. Non ait: Et salua eris tu ô Iudæa, sed omnes fines terræ dixit esse salutem consecuturos, si se à vitiis abducerent, verumque Christum hominum generis saluatorem reciperent. Id intuens regius vates prędicebat: Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gẽtium reuelauit iustitiam suam. Et paulò pòst Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri. Hanc veritatem prædixit Esaias capite quinquagesimoquinto in hęc verba prorumpens: Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis, & gentes, quæ te non cognouerunt, ad te current pro- *Psal. 97.* *Infra 55.*

Zacha.2. pter Dominum Deum tuum. Zacharias capite secundo, Applicabuntur, inquit, gentes multæ ad Dominum in die illa, & erunt mihi in populum. Oseas capite secundo: Et dicam non populo meo: populus meus es tu: & ipse dicet: Deus meus es tu. Quem locum D. Paulus ad hoc propositum citat in epistola ad Romanos, & Diuus Petrus in sua prima epistola canonica. Esse autem ex Hebræis paucos conuertendos ostendit Esaias cap. 1. & 10. vbi eos semen & reliquias vocat, & cap. 17 & 65. tam paucos dixit esse Messiæ recepturos, vt paucis racemis post vindemiam in vitibus relictis granóque in botro manenti comparentur. Et hic ait Israelem non fuisse ad Messiam congregandum, à quo Gentes erant illuminandę. Et paulò pòst vocat Hebræos populũ contemptibilem, abominatum, seruum Dominorum, quem prædicit in sua infidelitate permansurũ, reges autem & principes gentiles animi visum recepturos, & à somno peccati excitatos Christum adoraturos.

Osea 2. Rom. 9. 1. Petr. 2. Supra 1. & 10. Subr. 17. Infr. 65.

In tempore placito exaudiui te.] Verba sunt Dei Christum alloquentis. Diuus Paulus hoc tempus à Propheta prædictũ refert ad tempus gratiæ. Ita enim ait in epistola secunda ad Corinthios: Adiuuantes autem exhortamur ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. Ait enim: Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Et in epistola ad Hebræos de Christo loquens, Qui in diebus, inquit, carnis suæ preces supplicationésque ad eum, qui posset illum saluum facere à morte, cùm clamore valido, & lachrymis offerens exauditus est pro sua reuerentia. Vbi vides fuisse Christum tempore placito exauditum, quod hoc in loco Esaias prædixerat, & eos in errore versari qui totum hoc non ad tempus aduentus Christi referunt, sed ad tempus Esaiæ.

2. Cor. 6. Hebr. 5.

Seruaui te] Morte superata te à mortuis suscitaui.

Dedi te in fœdus populi.] Aspicis Christum esse nostrum reconciliatorem. Qua de re capite 42. disseruimus, & aliis in locis.

Vt suscitares terram] Hoc est, vt à somno peccati, & à morte animæ peccatores excitares. Solet scriptura peccatores terram appellare, vt alibi annotauimus.

Et diceres his qui vincti sunt.] Nempe funibus ac vinculis peccatorum. Exite nimirum à peccatis & à carcere dęmonis. Aspicis hic peccata suis vinculis ligare.

Super vias pascentur, & in omnibus planis pascua eorum. Non

esurient

esurient nec sitient, & non percutiet eos æstus & sol, quia miserator eorum reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos. Et ponam montes meos in viam, & semitæ meæ exaltabuntur. Ecce isti de longè venient, & ecce illi ab aquilone & mari, & isti de terra australi. Laudate cæli, & exulset terra, iubilate montes laudem, quia consolatus est Dominus populum suum, & pauperum suorum miserebitur. Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus est mei. Numquid obliuisci potest mulier infantem suum, vt non miseretur filio vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui. Ecce in manibus meis descripsi te, muri tui coram oculis meis semper. Venerunt structores tui destruentes te, & dissipantes à te exibunt. Leua in circuitu oculos tuos: & vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Viuo ego dicit Dominus, quia omnibus his velut ornamento vestieris, & circundabis tibi eos quasi sponsa. Quia deserta tua, & solitudines tuæ, & terra ruinæ tuæ nunc angusta erunt præ habitatoribus, & longè fugabuntur qui absorbebant te. Apoc. 7. Infra 60.

Super vias pascentur.] Qui receperint euangelium, & fuerint Christum secuti, non extra viam errabũt, sed in viis veritatis & salutis pascentur. Erat ante aduentum Christi genus humanum ouis, quæ errauerat in dumis perdita & lupis expositæ. Sed quæsiuit eam Christus, & super humeros suos asportauit, & ad ecclesiæ gregem adduxit, eámque in loco pascuę non in rupibus & asperis montibus, sed in plano campo collocauit. Et quoniam Christus suis tribuit aquas gratiæ & doctrinæ, subdit: Non esurient nec sitient Totum hoc fatetur ecclesia fidelium, quam Dauid in psalmo in hũc modum facit loquentem: Dominus regit me & nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit. Super aquam refectionis educauit me, animam meam conuertit. Deduxit me super semitas iustitiæ propter nomen suum. Psal. 22.

Et *ponam omnes montes meos in viam.*] Id est, tollam à viis omnia impedimenta, vt omnes possint ambulare, & ad cœlestem gloriam venire. Et semitæ meæ exaltabuntur, hoc est erunt pulchræ, stratæ, & munitæ. Itaque montes conuertam in stratas planas, & semitas muniam & complanabo.

Ecce isti de longè venient.] Multi venient ad ecclesiam de remotissimis regionibus, quidã à longè, hoc est, ab oriente: quidam à mari, hoc est, ab occidente, alij ab aquilone, hoc est à septentrione: alij ab austro, hoc est, à Meridie. Prædicit diuinus vates id, quod impletum videmus, nempe ex omnibus mundi partibus fuisse homines ad ecclesiam venturos. Vel

ideò dicit peccatores venturos de longè, quoniam qui flagitiis sunt implicati & constricti longè a Deo esse dicuntur & ob eam causam quando ad Deum conuertuntur, de longè dicuntur venire Id volebat Christus significare dicens apud
Luc.15. Lucam, filium prodigum profectum esse regionem longinquam, quæ; vt ait Diuus Augustinus, est Dei obliuio. Quid prodest adesse corpore, & animo distare? Qui turrim Baby-
Gen.11. lonis ædificarunt, de longè venerunt: ait enim scriptura eos profectos fuisse de Oriente. Reliquerunt orientem, hoc est, Christum, discesserunt longè, & turrim Babylonis construxerunt. Qui se à Christo separant & seiungunt, sunt exules à patria, & mundi ciues, cõstruentes turrim ex lateribus & bitumine, ex terra & puluere, non ex quadratis lapidibus, quã Deus destruit, quoniam non est ad eius normam & amussim constructa. Et cùm sint longè à Deo, est etiam Deus longè
Psal.118. ab illis. Quemadmodum dicitur in psalmo: Longè à peccatoribus salus. Et in Prouer.
Prou.15. Longè est Dominus ab impijs. Regio longinqua in qua habitant, qui mortiferis peccatis implicantur, appellatur vmbra mortis: iusti autem viuunt in vmbra vitæ, hoc est, Christi, de qua in Can-
Cant.2. ticis ait sponsa: Sub vmbra illius, quem desideraueram sedi. In vmbra mortis, in regione longinqua sedebat ante Dei aduentum humanum genus, sed Christus illud ad se congregauit. Quod intelligens Diuinus Paulus dicebat
Ephes.2. ad Ephesios scribens: Vos qui eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi. Verùm cùm mortiferis flagitiis contaminamur: nos à Christo longè seiungamus. Vnde dicebat in libro 7. confessionum Augustinus: Inueni longè me esse à te Domine in regione dissimilitudinis. Appellat regionem longinquam regionẽ dissimilitudinis, quoniam ob admissa scelera deturpatur in nobis Dei similitudo. Et nõ solum peccatores longè sunt à Deo, sed etiam à seipsis maximè distant. Quid lõgius, ait Diuus Ambrosius, quàm à se recedere? Vnde Seneca, Mali, inquit, vbique sunt præter quàm secum. Cũ igitur deprauati homines sint procul & à Deo & à seipsis, & tales essent gentiles, qui se humanis vitijs contaminauerant, séque totos libidinibus dederant, & in iure diuino & humano violando teterrimas fraudes conceperant, meritò de illis dixit Esaias: Ecce isti de longè venient: hoc est, à sceleribus suis separabuntur, & ad Christum conuertentur.

Quia consolatus est Dominus populum suum.] Pro consolabitur. Præteritũ pro futuro, more prophetico. Quę maior

por-

potest esse hominibus cõsolatio, quàm scire filium Dei vnigenitum sumpsisse nostram naturam, vt nos è tenebris ad lucem, & è morte ad vitam vindicaret?

Pauperum suorum miserebitur.] Peccatores appellat pauperes, vt pote religione, fide, & bonis animi carentes. Nam mundi opes incertæ & caducæ non sunt diuitiæ habendæ, nec in bonis numerandæ. Loquitur de iis, qui repudiatis idolis se ad fidem conuerterunt. De quibus dicitur in psalmo: Edent pauperes & saturabuntur. Explicans autem scriptura qui sint hi pauperes, subdit: Reminiscentur & conuertentur ad Deum vniuersæ fines terræ: vbi gentium salus prædicitur. Colligis hinc omnes infideles esse pauperes, licet mundi opibus vndique circunfluant. Qui enim virtute prædicti sunt, soli sunt diuites. Non est autem perfecta virtus ea, quæ est à fide seiuncta. *Psal. 21*

Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus est mei] Per Sionem intellige congregationem fidelium, qui in virtutis specula sunt constituti. Hi cùm in lachrymis sæpè versentur, variisque calamitatibus oprimantur, possunt cogitare, & secum dicere esse Deum oblitum eorum. Quibus respondet Deus tantum ab esse, vt eorum obliuiscatur, vt etiam eos in manibus suis habeat descriptos corã oculis suis. Connectuntur autẽ sic hæc verba cum præcedentibus. Dixerat diuinus vates venturos esse ad fidem gentiles, qui falsos & commentitios Deos colebant, vt in vera religione viuentes æternam beatitudinem tandem consequerentur. Hos dixit Deus se esse consolaturum. Sed quoniam eos intuebatur eos esse non solùm ab infidelibus tyrannis torquendos, sed etiam à multis, qui fidem profitebantur, vexandos, & tam acerbos cruciatus, tam graues iniurias propter Christum passuros, vt posset humana ac fragilis ratio fluctibus calamitatum obrutà vacillare, & existimare se esse à Deo derelictos, corroborat eos Deus, ne animis cadant, ne ingrauescente rerum aduersarum mole debilitentur, & eorum tolerantia ac constantia frangatur. Et asserit se nunquam eos esse derelicturum. Vult Deus his verbis piorũ hominum animos afflictos & propè labentes erigere & consolari, & vtitur hac naturali similitudine: Vt mater non est immemor filij sui, quem genuit, & portauit in vtero, & aluit, & in brachijs suis gestauit, (non enim potest partum suorum viscerum obliuisci) sic nec ego tui oblitus ero. Plus dicam, etsi ab illa memoriam filij aliqua vnquam deleuerit oblivio, ego tamen nun-

quam te obliuiſcar. Perpende quæſo, & altè conſidera immenſam Dei miſericordiã: & admirare diuini numinis ſummam ac infinitam erga homines pietatem. Aſpicis hic viros iuſtos & pios, qui ſe diuinæ miſericordiæ committunt, nunquam à Deo relinqui, etiam quando magis abiecti & derelicti videntur. Deus enim ille miſericordiæ parens ſuorum ſalutem tutiſſima cuſtodia tegit ac munit, nec eos vnquam negligit aut derelinquit. Poteris hîc per Sionem intelligere cõgregationem fidelium Iudęorum. Dixerat Deus vocaturum gentiles ad fidem, & ne Iudæi exiſtimarent ſe eſſe penitus derelictos, eos iis verbis conſolatur.

Ecce in manibus meis deſcripſi te.] Quidomi alicuius perſonæ, quam diligit, habet in tabula imaginẽ pictam memor eſt eius, quàm diu eam videt: ſed cùm diſcedit à loco, vbi eſt imago fieri poteſt, vt eius, cuius eſt imago, obliuiſcatur. At ſi eam habeat in manibus deſcriptam: nunquam illi excidet eius memoria. Hac ſimilitudine vtitur Deus, oſtendẽs ſe nũquam eſſe oblitũ ſuorum, cũ eos habeat in manibus ſuis ſculptos, & non blandis penicillis, ſed duris clauis, quibus eius manus fuerunt crudeliter vulneratæ & transfixæ. Deſcripſit eos non atramento noſtro, ſed ſanguine ſuo. Ideò Dominus poſt reſurrectionem loca clauorum in manibus habere voluit: ac parens ſuis diſcipulis dixit Thomæ: Infer digitũ tuũ huc, & vide manus meas. Dixerat enim: Niſi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittã digitum meũ in locũ clauorum, & mittam manum meam in latus eius non credã. *Ioan.20.*

Muri tui coram oculis meis ſemper.] Id eſt, in perpetuum muros tuos conſeruabo. Oſtẽdit Deus aperté non loqui de Sione & terrena illa Hieroſolyma, ſed de ſpirituali hoc eſt, de eccleſia militante. Quî enim fieri poteſt vt muri illius Hieroſolymæ, quam Chriſtus deplorauit, muri illius ciuitatis ingratæ, quæ non ſolùm prophetas, ſed Dominum prophetã occidit, ſint ſemper ante oculos Dei, & tam chari, vt ſemper eos cuſtodiat, ſi ſcimus eos eſſe euerſos, & totam ciuitatem fuiſſe vaſtatam, & funditus deletam? Fieri non poteſt vt de portis Sionis, quas ſcimus fuiſſe incendio conſumptas: & in fauillas cõuerſas. illud intelligatur, quod dicitur in pſalmo: Diligit Dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula Iacob. Hæc Sion eſt eccleſia ſua, tã à Iudæis quàm à gentibus cõgregata, quã Deus diligit ſuper omnia tabernacula Iacob. *Luc.19.* *Pſal.86.*

Venerunt ſtructores tui: deſtruentes te & diſſipantes à te exibunt.] Alloquitur eccleſiam, quorum ſtructores venerunt ad eam,

eam, & in ea permanserunt, destructores autem & dissipatores ab eo exierunt. Constructores sunt Apostoli & viri apostolici. euersores autē hæretici, qui omnes extra ecclesiam sunt. Vt enim mare non sustinet cadauer, sed illud proicit in littus, sic ecclesia hæreticos in se non continet, sed tanquam corpora mortua, & corrupta, & pestilentia execratur. Appellat Prophera hæreticos destructores & dissipatores, quoniam in ecclesia nutriti eam posteà suis hæresibus euertere conantur. Id quod modò contigit Luthero, qui in Germania genitus & educatus eam corrupit & peruertit. Vt enim tinea in pānō gignitur, & eū abrodit, & teredo in ligno nascitur, & illud terit & consumit, sic Lutherus in Germania natus eā suis erroribus & pestilētibus dogmatibus deprauauit. *Simile.* *Simile.*

Leua in circuitu oculos tuos, & vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi.] Hoc est, Vide circunquaque ô ecclesia gētiū multitudinem ad te ipsam venientium. Prædixit conuertendam esse ad fidem magnam infidelium multitudinem.

Omnibus his velut ornamento vestieris.] Venient ad te multi ô ecclesia, quibus eris veluti ornamento quodam amicta, & decoraberis illis, vt spōsa solet annulis & monilibus adornari. Aspicis hîc viros iustos & sanctos esse ornamenta, annulos, & monilia, quibus ecclesia decoratur. Nec est mirū quoniam ipse Deus apud Ieremiam, Si fuerit, inquit, Iechonias filius Ioacim regis Iuda annulus in manu dextera mea, inde euellam eum. Vbi vides virum sanctum & rectum non solū esse annulum in ecclesia, sed etiam in manu Dei, ex qua, eiicitur, si sceleribus implicatur. Quā preciosum monile est quidam sanctus, quot gemmis, quātis virtutum ornamentis decoratum, quantis miraculis admirandum? Imitemur sanctorum virtutes, & admiremur eorum miracula. Vt in mensa principis apponuntur preciosa vasa aurea & argentea mirabiliter elaborata, & epulæ splendidæ & suaues, vasa vt admireris, dapes vt eas sumas, sic in vita sanctorum proponuntur miracula ad admirationē, virtutes verò ad exemplū: miracula, vt eorum admirabilitate tenearis, virtutes, vt eas miteris. *Ieremi. 22.* *Simile.*

Adhuc dicent in auribus tuis filii sterilitatis tuæ: Angustus est mihi locus, fac spatium mihi vt habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego sterilis & non pariens, trāsmigrata & captiua: & istos quis enutriuit? Ego destituta & desolata: & isti vbi hic erant? Hæc dicit Dominus Deus: Ecce leuabo ad gentes manum meam, & ad populos exaltabo signum meum. Et afferent filios tuos in vlnis, & filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nu-

ges nutritii tui, & reginæ nutrices tuæ, vultu in terra demisso adorabunt te, & pulverem pedum tuorum lingent. Et scies quia ego Dominus, super quo non confundentur, qui expectant eum. Numquid tolletur à forti præda? aut quod captum fuerit à robusto, salvum esse poterit? Quia hæc dicit Dominus. Equidem & captivitas à forti tolletur: & quod ablatum fuerit à robusto, salvabitur. Eos vero qui iudicaverunt te, ego iudicabo, & filios tuos ego salvabo. Et cibabo hostes tuos carnibus suis, & quasi musto, sanguine suo inebriabuntur: & scies omnis caro, quia ego Dominus salvans te, & redemptor tuus fortis Iacob.

Adhuc dicent in auribus tuis filii sterilitatis tuæ.] Id est, filii tui, quæ antea sterilis eras. Alloquitur ecclesiam primitiuã, eíque cõgratulatur de multitudine corũ, qui ad eã cõuertebanur.

Angustus est mihi locus.] Ostendit tantam fore fidelium multitudinem, vt eos locus capere non posset.

Ego sterilis.] Sensus est: Tu gaudio perfusa videns fidelium multitudinem dices in animo tuo Quis mihi tot filios genuit? Nam erã sterilis, exul, & captiua, & destituta. Quomodo ergo tot filios habui? Iam diximus gentilitatẽ fuisse sterilem, sed post conuersionem ad fidem multos filios habuisse, de qua dicitur in psalmo: Qui habitare facit sterilem in domo matrem filiorum lætantem. *Psal. 112.*

Ecce leuo ad gentes manum meam.] Id est, Ecce ego voco gentes ad fidem. Solemus enim, quando aliquẽ à longè vocamus, manum extendere, & signum facere. Ecclesiæ dicenti · Quis mihi tot filios genuit cùm ego sim sterilis & captiua? respondet Deus dicens: Ne mireris: Nam ego sum, qui voco gentes ad fidem. Et ad populos exaltabo signum meũ. Hoc dicit, quia solent, qui milites congregant, & parant ad bellum, vexillum erigere. Potest hic signum pro cruce accipi, quam Christus extollit, vt contra mundum, carnem, & dæmonem sub illa militemus. Hoc est, glorioſum vexillum à Christo duce nostro erectum, præclarum signum nostrarum victoriarum, cuius cap. 11. meminit Esaias.

Et afferent filios tuos in vlnis.] Nempè Apostoli mei. Vnde dicebat quidã ex illis ad Thessalonicenses scribens: Tanquam si nutrix foueat filios suos, ita desiderãtes vos cupidè, volebamus tradere vobis non solùm euangeliũ Dei, sed etiã animas nostras, quoniam charissimi nobis facti estis. *1. Thes. 2.*

Et erunt reges nutritii tui.] Reges alent electos tuos. Id quod fecit Constantinus & multi alij principes Christiani. Et nunc nostro tempore Dominus Ioannes huius nominis tertius

tertius rex Lusitaniæ inuictissimus, qui pius religionū pater, modò non sine magno luctu totius regni ex vita migrauit.

Super quo non confundentur, qui expectant eum.] Aspicis hic non confundi eos, qui omnem spem suam in Deo habent fixam & constitutam. Vis esse Dominus mundi, collocain Deo omnem spem tuā. Est nauis in mari: si anchora sit fixa in terra, tenet nauem: si est in aqua, mare eam exagitat, & nauis eam fert secum. Nauis in medio mari est mūdus, anchora est spes: si anchora est iacta in terram stabilem, id est, in gloriam cœlestem, si est in Christo collocata & constituta, tenes totum mundum. Vnde D. Paulus iis, qui non in rebus humanis spem posuerunt rerum suarum, sed in Christo eam totam firmiter collocarunt. Omnia, inquit, vestra sunt, siue mundus, siue vita, siue mors, siue præsentia, siue futura. Sin autem spem tuā non in terræ firmitudine ponas, sed in aquæ mobilitate, in profluente & fluminis procursu, hoc est in rebus fluxis nullam certitudinem habentibus, nullam perpetuitatem, mundus te abripiet, & secum ducet. Itaque si spem posueris in mundo, mundus te tenebit: si eam eleuaueris, & à mundo seiunxeris, tu tenebis mundū Hoc sentiens D. Paulus in epistola ad Hebræos has voces emittit: Confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vsque ad interiora velaminis. Vbi per interiora velaminis cœlum voluit significare. Nos igitur in Christo Deo nostro totam nostrā spem ac fiduciam collocemus, quoniā, vt hoc in loco ait propheta, non confundentur qui expectant eum. *Simile.* *1. Cor. 3.* *Heb. 6.*

Nunquid tolletur à forti præda?] Est quædam obiectio, quæ fieri Deo poterat. Si tanta est diaboli vis ac fortitudo, quis poterit ab eo prædam tollere, hoc est, homines ab eo captos eripere? Cui respondet Deus, se esse eum, qui erat eos à dæmonis potestate liberaturus. Docet hic locus sceleratos homines esse prædam diaboli, & ab eo captos & vinctos. O infœlicem captiuitatem, miseram & ærumnosam hominum conditionem. Docet præterea fortem esse diabolum, sed fortiorem esse Christum, qui eum ligauit, & ab eius tyrannide peccatores eripuit. Quod idem Christus apud Euangelistas significauit. Sed dices: Si diabolus est alligatus, cur nos lædit? Ad quod potest hac similitudine responderi. Vt canis ligatus te mordere non potest, sed si accesseris ad ipsum, in te irruet, téque rapidis dentibus lacerabit, sic diabolus nisi ad illum accesseris te lædere non potest: sed si incautè vixeris, si te illi *Mar. 3.* *Luc. 11.* *Simile.*

te illi commiseris, eris ꝛgraliter vulneratus. Christus venit vt diabolum alligaret. Eam ob causam vidit beatus Ioannes in
Apoc.20. Apocalypsi angelum descendentem de cœlo, habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua, qui apprehẽdit draconem serpentem antiquum, qui est diabolus & Satanas, & ligauit eum per annos mille. Hoc est, eius potestatem ab eis seducendis ac possidendis, qui fuerunt liberandi, cohibuit ac frenauit. Mille annos posuit pro toto tempore, finitum pro indefinito. Ita illum locum Diuus Augustinus explanat.

Ephes.4. *Et captiuitas à forti tolletur.*] Ideò ait Apostolus: Ascendens in altum captiuã duxit captiuitatem. Quod iam multò anteà prædixerat Dauid Hæc captiuitas non solùm refer
Psal.67. tur ad sanctos patres, qui in limbo detinebantur, sed communiter ad vniuersum genus humanum. Sunt autem arma diaboli, doli, voluptates, deliciæ, opes, & cætera alia, quibus homines quotidie oppugnat.

Eos verò qui iudicauerint te, ego iudicabo.] Sensus est: Cum eis, qui tibi litem intenderint, ego contendam: eos qui te oppresserint, ego opprimam & filios tuos seruabo.

Et cibabo hostes tuos carnibus suis.] Non solùm liberabo te ecclesia mea, ait Deus, sed tantam in aduersarios tuos famẽ ac sitim emittam, vt carnem propriam comedant, & sanguinem suum bibant. Vult Deus his verbis significare hostes ecclesiæ esse suorum scelerum pœnas daturos.

Et redemptor tuus fortis Iacob.] Iacob est nominandi casus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XLIX.

Audite insulæ, & attendite populi de longè: Dominus ab vtero vocauit me. De ventre matris meæ recordatus est nominis mei.] Septuaginta habent: Audite me insulæ & attendite gentes. Post multum temporis stabit, dicit Dominus: de ventre vocauit me, &c. Aspicis hic hanc prophetiam non referri ad tẽpus illud, quo eam Esaias literis mandauit, sed Christi aduẽtum. Verùm pro insulis vertit Pagninus insulares. Dictio tamen Hebraica iim insulas significat, vt apud Ezechielem:
Ezec.25. Et turbabuntur insulæ in mari.

Ad contemptibilem animam.] In Hebraico est liuzoh nephex. Verbum est bazah, quod significat contemnere: & vt ait R. D. Potest esse macor. Et tunc potest verti: ei qui paratus est

tus est contemnere vitam: anima enim pro vita ponitur. Vt referatur totum hoc ad Christū. Cui expositioni fauet trāslatio Theodotionis habens in hunc modum. Et qui despicit animam, qui abominationi est genti, qui seruus est principū. Quæ omnia Christo apertissimè conueniunt. Ipse vitam pro ouibus posuit, vt ipse apud Ioannem testatur. Ipsum gens Iudæorum execratur, ipse stetit tanquam seruus coram principibus, Anna & Caipha, Herode & Pilato. Huic interpretationi fauet etiam versio Septuaginta, quæ ita habet: Sanctificate eum, qui despicit animam suam, qui abominationi est gentiū, qui seruus est principum. Possunt igitur hæc verba esse patris ad filium. Sequitur enim: Reges videbunt, & consurgent principes, &c. Quasi dicat. Iudæi te contemnent & crucifigent, at reges gentium tibi seruient, téque repudiatis idolis adorabunt. *Ioan. 10.*

Ecce in manibus meis descripsi te.] Pro in manibus est in Hebraico, alcapaim, nomen est cath quod significat manum, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam nubem. Ideò potest etiam verti, Ecce supra nubes ordinaui te. Et ita hunc locū explanant R. Ioseph filius Kimhi, & R. Sadias. Ionathas tamen cum versione nostra vulgata consentit. Et in Ieremiæ Lamentis, id quod nostra versio habet, Leuemus corda nostra cum manibus: potest verti, Leuemus corda nostra versus nubes. Quasi dicat: Erigamus ad cœlos corda nostra, non terrena quærentes, sed ad cœlestia aspirantes. *Thren. 3.*

Argumentum Capitis L.

Inducit Propheta Christum dicentem Iudæos esse suam ob culpam reiectos, quod ipsi se ab eo separauerint, & ipsum Christum non receperint. Fecit Christus pro Iudæis omnia, quæ ad eorum perfectionem pertinebant: cùm autem videret eos nequaquam velle à sua perfidia desistere, eos abiecit, in calamitosamque exilium dissipauit.

CAPVT L.

Hæc dicit Dominus: Quis est hic liber repudii matris vestræ, quo dimisi eam? Aut quis est creditor meus, cui vendidi vos? Ecce enim in iniquitatibus vestris venditi estis, & in sceleribus vestris dimisi matrem vestram. Quia veni, & non erat vir: vocaui, & nō erat qui audiret. Nunquid abbreuiata & parunla facta est manus mea, vt

non

non possim redimere? Aut non est in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea desertum faciam mare, ponam flumina in siccum, computrescent pisces sine aqua, & morientur in sitim. Induam cælos tenebris, & faciem ponam operimentum eorum. Dominus dedit mihi linguam eruditam, vt sciam sustentare eum, qui lassus est, verbo. Erigit manè, manè erigit mihi aurem, vt audiam quasi magistrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico, retrorsum non abii.

Infrà 50.

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus: Quis est hic liber repudii matris vestræ? Intuebatur mentis oculis propheta esse Iudæos à Deo reiiciendos, quòd non essent Christũ recepturi, ideò postquam capite superiore prædixit gentiũ vocationẽ, nunc facit Christũ dicentẽ, ipsam synagogã se vẽdidisse, & ab eo seipsum separasse: Ait igitur: Quis est ô Iudæi libellus repudij, quo matrem vestram synagogam dimisi? Quasi dicat. Ne dicatis mè duritiæ & austeritate repudiasse synagogã, illa enim se à me abstraxit, & sceleribus suis à me recessit. Hoc dicit quia solebant Iudæi vxores dimittere, eisque libellum repudij dare: vt videre licet Deuteronomij 24. & Matthæi 19.

2. Cor. 6.
1. Cor. 7.
Apoc. 14.
2. Petr. 1.

Ecce enim in iniquitatibus vestris venditi estis. Docet hic locus hominẽ cùm mortifero peccato astringitur, seipsum vendere dæmoni & à Deo alienari. Seipsũ vendit, quẽ Deus magno precio emit, nõ argẽto & auro, sed vita & sanguine. Empti enim estis pretio magno, ait Apostolus. Et sequenti capite: Precio, inquit, empti estis, nolite fieri serui hominũ. Ioannes in Apocalypsi, Nemo, inquit, poterat dicere cãticũ, nisi illa 144. millia, qui empti sunt de terra. Petrus Apostolorum princeps in epistola sua, Scientes, inquit, quòd non corruptibilibus auro & argento redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis, sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi. Quæ igitur amentia est cùm simus serui Dei, cui seruire regnare est, vendere nos dæmoni, & fieri tam abiecti & reprobi Domini vilia mancipia, & pro rebus fluxis velle amittere æterna? An nescitis, inquit, Paulus, quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis? Si igitur seruis Christo, seruus es Christi: si mundo, seruus es mundi. Sed dicet aliquis: Ego seruiam Christo & mundo. Cui respondet Christus fieri non posse, quoniam nemo potest duobus Dominis seruire. Stultum est velle homines habere rationem cum mundo, qui cum nemine ratio-

Rom. 6.

Matt. 6.

me rationem habet: & nolle habere rationem cum Deo, qui cum omnibus habet rationem: seruire mũdo, qui neminem vnquam remunerauit: & non seruire Deo, qui nunquam desinit præmia largiri. Gaudia mundi quinquaginta annis cõparata possunt vno die numerari, at molestias & afflictiones vnius diei quinquaginta annis numerare non poteris. Et nihilominus tanta est hominũ insania, vt velint mũdo, potius quàm Deo seruire. Cùm oporteat seruire, cui potius seruiemus, quàm ei qui se pro nobis seruum fecit? de quo ait Apostolus: Exinaniuit semetipsum formã serui accipiẽs. Cur igitur seruimus mũdo? Cõsideremus quis est Deus, à quo deficimus, & quis est mundus, cui obtẽperamus. Quid facimus? quẽ sequimur? quid speramus? Cur nõ videmus nos cœlo cõtempto ad infernum properare, spreta vita mortẽ amplecti, derelicta gloria in dedecus incurrere? O amentiã intolerabilem, ô summã abiectionem & incredibilẽ cæcitatẽ. Quid est mundus, cui seruimus, nisi sepulchrum mortuorum, carcer viuorum, officina vitiorum, contemptus virtutum, carnifex ac cruciator vitam ad rationis normam dirigentium, fautor ad malitiam vigilantium, inimicus præsentium, obliuio præteritorum, rerumque præclarè gestarum splendoris maculator & extinctor? Reuertamur igitur ad nos, & cõtempto ac neglecto mũdo, christo seruiamus, & ad cœlestia aspiremus. *Philip. 2.*

In sceleribus vestris dimisi matrem vestram.] Nempè synagogam. Dimittit nos Deus, quoniam nos ab eo discedimus & nostras inuentiones & effrenatas cupiditates sequentes, sceleribus implicamur. Ideò ait ipse in psalmo: Dimisi eos secundum desideria cordis sui, ibunt in adinuentionibus suis. Tunc nos Deus magno supplicio afficit, cũ nos sinit nostris deprauatis desideriis obtemperare, nósque in manu nostrorum appetituum relinquit. *Psal. 80.*

Quia veni, & non erat vir.] Verba sunt Christi, quasi dicat: Vt videatis dimissionem & abiectionem synagogæ debere eius sceleribus tribui, audite quæ dico: Ego veni in mũdum, natus sum in Iudæa, feci ibi diuina miracula, & non erat vir qui me reciperet, exceptis paucis, qui in me crediderunt. Nõ inueni virum in synagoga. Multi ibi erãt, sed nullus dignus, qui vir appellaretur. Docet hic locus homines impios non homines appellandos esse, sed feras: ea enim scelera concipiunt, vt bruta animalia feritate, stoliditate, & maleficio superent. Pharisæos appellauit Ioannes Baptista progeniem viperarum. Quibus Christus dixit: Serpentes & genimina vipera-

Mar.29. Luc.13. viperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ? Herodem propter malitiam appellauit Christus vulpem. Ite, inquit, & dicite vulpi illi. Libidini deditos appellat Ieremias equos amatores. Voluptuosi appellantur porci: impudentes verò canes, iuxta id quod ait Christus. Nolite dare sanctum canibus nec mittatis margaritas vestras ante porcos. Venit igitur Christus ad homines, & nō inuenit hominem. Inuenit feras quæ eum innocentem agnum lacerarunt. In propria venit, vt ait Diuus Ioannes, & sui eum nō receperunt. Venit enim vt hic ait per Esaiam, & non erat vir. Non immeritò Diogenes philosophus lucerna quadam meridie plateam perlustrans, interrogatus quid quæreret, respondit, hominē, quoniam quos videbat, non homines esse iudicabat. Quot ciuitates plenę sunt hominibus, qui homines dici nequaquā meretur. Pro re magna ait D. Lucas esse Hierosolymæ quendā hominem, ita enim ait: Homo erat in Ierusalem cui nomen Simeon.

Ieremi.5. Matth.7. Ioan.1. Luc.2.

Vocaui, & non erat qui audiret.] Clamabat Christus dicēs: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos, & non erat qui audiret. In psalmo eum inducit propheta in hunc modum loquentē. Laboraui clamans, rauæ factæ sunt fauces meæ. Quæ de re alibi disseruimus.

Matth.11. Psal.68.

Nunquid abbreuiata & parvula facta est manus mea.] Ne existimetis me non posse miracula efficere: possum enim iterū diuidere mare, quemadmodum feci in exitu Israēlis de Aegypto: & fluuios, quemadmodum feci Iordani: & cotrumpere pisces, ac cœlos tenebris cooperire, quemadmodum feci in Aegypto.

Dominus dedit mihi linguam eruditam.] Hæc dicit Christus iuxta dispensationem corporis assumpti: quemadmodū multa alia. Apud Diuū Ioannem ita ait Christus: Qui misit me pater, ipse mihi mādatum dedit, quid dicam & quid loquar. Et paulò pòst: Quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi pater, sic loquor.

Ioan.12.

Erigit manè, manè erigit.] Id est, semper & assiduè pater mihi erigit aurem, vt eum quasi magistrum audiam.

Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuentibus in me. Dominus Deus auxiliator meus, ideo non sum confusus: ideo posui faciem meam vt petram durissimam, & scio quoniam non confundar. Iuxta est qui iustificat me, quis contradicet mihi? Stemus simul. Quis est aduersarius meus? Accedat ad me. Ecce Dominus Deus, auxilia-

Matth.26.

tor meus, quis est qui condemnet me? Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, tinea comedet eos. Quis ex vobis timens Dominum, audiens vocem serui sui, quis ambulauit in tenebris, & non est lumen ei. Speret in nomine Domini, & innitatur super Deum suum. Ecce vos omnes accendentes ignem, accincti flammis ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis, quas succendistis: de manu mea factum est hoc vobis, in doloribus dormietis.

Corpus meum dedi percutientibus.] Christus est qui loquitur, qui fuit percussus, flagellatus, alapis cæsus, vulneratus, & tandē occisus, vt & nos firmiter credimus, & Euangelia cō-testantur. O rem dig nam magno gemitu, & omni lachrymarum abundantia.

Et genas meas vellentibus, faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuentibus in me.] Hoc est, parau barbas meas euellentibus eas, & non auerti faciē meam à perfidis Iudæis, qui me calumniabantur, & sputis suis meum vultum contaminabant Fuit Christus Deus noster positus direptioni. Vt enim castellum à militibus & hostibus captum diripitur, & in illa expugnatione & direptione nulla est in militibus pietas, nulla misericordia, sed hic deiicit, ille subleuat, & quidā frangit, quidam pedibus conculcat, quidam rapit, quidam secum affert, & omnes truculento vultu omnia furibundis clamoribus implent, sic lata à Pilato horribili illa immanissima atque iniustissima sentētia, vt Christus crucifigeretur, & Iudæorū voluntati traderetur, omnes in eū irruerunt & impetum fecerunt. Hic eum alapis cędebat, ille capillos extirpabat. Quidam eum proiiciebant in terram, alij eum cōculcabant pedibus, quidam sputis preciosissimā ac pulcherrimā eius faciem deformabant, ac alij eius barbas euellebant, & in manibus eas asportabant, & omnes denique vociferabantur suam impiā immanitatē exercentes, & innocentissimū agnū ad crudelissimā, & acerbissimā mortē vocātes. Quid plura? fuit Deus noster cōmissus direptioni, & voluntati suorū hostium traditus, & in media luporum mitissimus agnus constitutus. Quid vnquā sub sole factum fuit indignius? Quod fuit vnquam tam impium facinus? Lege Euangelicam historiam, & videbis indignissimas contumelias, acerbissimos cruciatus, quibus homines sceleratissimi Christum sanctissimum affecerunt. Verūm id quod hīc scribitur, nempē, Genas meas dedi vellentibus, non memini legisse in Euangeliis: sed credendum est factum fuisse, quoniam fuit in hoc loco à propheta sancto prędictum. Multa enim perpessus est Christus

Simile.

quæ Euangelistæ particulariter non expresserunt. Satis fuit
Luc.22. dixisse Diuum Lucam, Pilatum tradidisse Iesum voluntati eorum. Cogita igitur quot & quàm immania supplicia his verbis comprehenduntur. Si Iesus crudelissimorum hostiũ suorum voluntati tradebatur, qui in illum inaudito odio ardebant, perpende quot vulneribus, quibus iniuriis, qualibus opprobriis eum afficerent, & quàm impiè & immaniter eum ad supplicium raperent.

Stemus simul: Quis est aduersarius meus? accedat ad me.] Si aliquis habet aduersum me aliquid, ostendat illud, intendat
Ioan.8. mihi litem, & disceptemus simul. Idem apud Ioannem his verbis dicebat Quis ex vobis arguet me de peccato? Ostendit Christus suam innocentiam, & Iudæorum malitiam.

Tinea comedet eos] Comparat sceleratorum conscientiam
Infra 51. tineæ eorum corda rodenti. Et sequenti capite, sicut vestimentum, inquit, sic comedet eos vermis: & sicut lanam sic deuorabit eos tinea. Id quod nascitur intra cor impij, ipsum rodit
Simile. & interficit. Vipera concipit, vt aiunt, filios, qui corrosis lateribus exeũt cum matris interitu, sic homines impij eas cogitationes & scelera concipiunt, quæ illis perniciem machinantur.

Quis ex vobis timens Dominum.] Sensus est: Nullus ex vobis est, qui si timeat Dominum, & audiat vocem Christi, qui formam serui accepit, ambulet in tenebris, sitque lumine priuatus. Qui igitur Deũ timet, & audit, innitatur in eo, nõ aũt in spe mundi, quæ est fragilis, & fracta arũdo & baculus imbecillus. Id fortasse voluit Christus significare, quando vt est
Matth.10. apud Matthæũ, dixit discipulis suis, ne vellent virgã portare. Deus enim est ille, in quo niti debemus tanquã in validissimo firmamento. Ideò dicebat diuinus Psaltes: Dominus firmamentum meum & refugium meum. Et alibi: Firmamen-
Psal.17. Psal.24. tum est Dominus timentibus eum. Et hoc in loco Esaias: Innitatur super Deum suum.

Ecce vos omnes accedentes ignem accincti flammis, ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis quas succendistis.] Sensus est: Ego veni, & me non recepistis, sed falsis criminibus ad capitis periculum vocastis, & in perfidia vestra permanetis, scelera indies scelerib⁹ addentes, & odio in me flagrantes. Ideò vos accincti flammis odij, iniuidiæ, impietatis, cæterorũque flagitiorum, quibus rebus accenditis ignem, in quo estis in æternum comburendi, ite in ignem vestrum in flammas æternas, quas vobis succendistis, nolentes vocem meam audire

dire, neque meis monitis acquiescere Hic est ignis, quē Christus apud Matthæum appellat æternum, & apud Marcum inextinguibilem. Quo etiam nomine eum Diuus Ioannes Baptista appellauit. Aspicis hoc in loco peccatores sibi ipsis æternam perniciem moliri, & quoties morraliter peccant, ignem sibi infernalem accendere. *Matt.14. Mar.9. Matth.3.*

Annotationes ex Hebræo in CAPVT L.

Vt sciam sustentare eum, qui lassus est verbo.] Id est, vt verbo sciam reficere eum, qui est fatigatus & afflictus. Vbi vides donum esse Dei scire mœstos consolari, & iacentes erigere. In Hebraico est: Vt sciam lauth ethiaeph dauar. Quæ verba si, vt iacent, in Latina conuertas, ita dices: Vt sciam in tempore lassum verbo: Subaudi reficere, vel sustentare. Vel vt sciā in tempore lasso verbū: subaudi dicere. Pro lasso poteris etiā vertere sitibundum, hoc est eum, qui verbum Dei ardenter sitit. Et ita vertit Pagninus: & rectè quidē. Ita etiam hūc locum R. D. interpretatur. Magnum est enim scire tempore opportuno concionari, & verbum Dei sitientibus illud distribuere. Si enim diuina mysteria hominibus impiis illáque fastidientibus reserare volueris, nulla habita temporis ratione, non solùm fortasse nullum afferes commodum, sed afferes detrimentum. Vt si quis in altum puteum cœno plenum aquam purā, nitidam, & excellentē effuderit, nihil aliud effi ciet, quā cœnū turbare, & aquā amittere, sic qui apud impios & flagitiosos homines orationē de diuinis arcanis habuerit, in eosq; clarissimam & purissimam doctrinæ aquam infuderit, tali tempore rē faciēt, vt nihil illis prosit quin potius impuriores reddātur: Eam ob causam dicebat Christus: Nolite sanctum dare canibus, nec mittatis margaritas vestras ante porcos. Diuus Cyrillus in tertio tomo explicās illam Pythagoræ sententiam, nempè Dei imaginem non esse in annulo ferendam, ait etiam significare, non esse omnibus diuina mysteria reseranda. *Simile. Matt.7.*

Genas meas vellentibus.] Septuaginta habēt, Genas meas ad alapas. Fuit enim Christus indignissimis alapis percussus. Sed in Hebraico pro vellentibus est in hunc modū lemoretim, à verbo marat, quod significat decaluare & pilos euellere. Ideò existimo meliorem esse hoc in loco vulgatam editionem. Inuenies enim hoc verbum apud Esdram cap. 9. vbi

etiam vertit Latinus interpres: Et euulsi capillos capitis mei. Sed quoniam hoc verbum significat etiam polire, & qui vasa ærea poliunt, ea percutiunt, poterit etiam accipi pro percutere. Qua ratione fortasse ducti Septuaginta verterũt: Et genas meas ad alapas siue ad percussiones. Venit Christus in mundum, docuit veritatem, ostendit viã æternæ salutis consequendæ, præbuit se vitæ exemplum, edidit miracula, nihil omisit quod esset ad nostram beatitudinem necessarium, & ob hæc omnia eius barbas euulserunt, eúmque ad crudelissimum excidium impij homines vocarunt.

Argumentum Capitis LI.

Promittit Deus se refecturum & recreaturum Sionem, & euangelium daturum. Hortatur fideles ne hominũ iniuriis terreantur, sed in sua constantia permaneant, quoniam omnes scelerati pereunt, virtus verò viget memoria omnium seculorum, quam posteritas alit, quam ipsa æternitas semper intuetur. In fine capitis pollicetur erepturum esse Iudæos à Babylonica captiuitate, & calicem calamitatum eorum Babyloniis propinaturum.

CAPVT LI.

Audite me, qui sequimini quod iustum est, & quæritis Dominũ. Attendite ad petram, unde excisi estis, & ad cauernã laci de qua præcisi estis. Attendite ad Abraham patrem vestrum, & ad Sarã, quæ peperit vos, quia vnum vocaui eum, & benedixi ei, & multiplicaui eum. Cõsolabitur ergo Dominus Siõ, & consolabitur omnes ruinas eius, & ponet desertum eius quasi delicias, & solitudinẽ eius quasi hortum Domini: Gaudium & lætitia inuenietur in ea, gratiarũ actio, & vox laudis. Attendite ad me populo meus, & tribus mea me audite, quia lex à me exiet, & iudicium meum in lucem populorum requiescet. Propè est iustus meus, egressus est saluator meus, & brachia mea populos iudicabunt, me insulæ expectabũt, & brachium meum sustinebũt. Leuate in cælũ oculos vestros, & videte sub terra deorsum, quia cæli sicut fumus liquescent, & terra sicut vestimentum atteretur, & habitatores eius sicut hæc interibunt: salus autem mea in sempiternum erit, & iustitia mea non deficiet. Audite me qui scitis iustum, populus meus lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominũ.

& blasphemias eorum ne metuatis. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis: & sicut lanam, sic deuorabit eos tinea, salus autẽ mea in sempiternum erit, & iustitia mea in generationes generationum. Consurge consurge, induere fortitudinem brachium Domini, cõsurge sicut in diebus antiquis in generationibus seculorum: Nunquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem? Nunquid non tu Exod. 14. *siccasti mare, aquam abyssi vehementis? qui posuisti profundum maris viam, vt transirent liberati? Et nunc qui redempti sunt à Domino, reuertentur, & venient in Sion laudantes, & lætitia sempiterna super capita eorum, gaudium & lætitiam tenebunt, fugiet dolor & gemitus. Ego ego ipse consolabor vos. Quis tu vt timeres ab homine mortali, & à filio hominis qui quasi fœnum aresces?*

EXPLANATIO.

Audite me, qui sequimini quod iustum est.] Postquam in fine superioris capitis minatus est Deus impiis æternos cruciatus: nũc consolatur fideles ereptos è Babylonica captiuitate, ne cadant animis, sed in fide, rerumque aduersarum tolerantia permaneant. Ideò eos vocat, vt erigant mentes & aures, eúmque dicentem attendant.

Attendite ad petram vnde excisi estis: & ad cauernam laci, de qua præcisi estis.] Hoc est, Considerate & ante oculos ponite Abrahamum & Saram, ex quibus geniti estis. Ne frangatur spes vestra ob paucitatem vestram. Senex erat Abrahamus, & sterilis Sara, & tamen ex eorum semine geniti sunt innumerabiles filij. Deus enim, qui potuit ex illis excitare tantam hominum multitudinem, poterit etiam vos multiplicare in immensum. Ego existimo Esaiam cùm hæc diceret, Apostolorum congregationem intueri. Hi enim cùm essent pauci, innumerabiles filios in toto orbe terrarum spiritualiter genuerunt, quorum vnus dicebat: Per euangelium ego vos genui. Et alibi. Obsecro, inquit, te pro filio meo, quem genui in vinculis Onesimo. Eum, quem cùm esset inclusus in carcere ad fidem conuerterat, esse à se genitum affirmabat. Vocatur hoc in loco Abrahamus Petra, ob eius firmitudinem & constantiam, vel quia ad generationem non erat aptus, & ob eã causam vocat Saram cauernam laci, hoc est, sterilem, & spe gignendi destitutam. Vel ideò eam appellat cauernam laci, quia cũ anteà eius vterus esset clausus, Deus eũ aperuit. Honesta quidẽ allegoria. Et quoniam videbatur difficilè per petram intelligere Abrahamum, & per cauernam laci Saram, voluit seipsum Propheta explicare, subdens statim: Attẽdite

1. Cor. 4. Philem.

ad Abraham patrem vestrum,& ad Saram, quę peperit vos. Hanc existimo esse veram huius loci interpretationē. Puto tamen posse verè & rectè per hanc petram intelligi Christū, & per cauernā laci, ex qua geniti sumus, vulnus eius sacratissimi lateris. Alludit propheta ad historiam quę scripta est in Exodo & in Numeris, vbi ex petra percussa fluxerunt aquæ abundantes, quibus refectus est populus. Quæ petra, vt Apostolus ait, Christi imaginem gerebat. Ex Christo enim in latere percusso exiuit sanguis & aqua, ad generis humani redemptionem & ablutionē. Est igitur sensus: Erfi numero estis pauci vos ô Apostoli, qui sequimini iustum illū ex cœlis missum, & quæritis Deum, tamen ne diffidatis, sed respicite ad Christum, qui vos genuit sanguine suo, & ad latus eius percussum, vnde fluxerunt sacramenta gratiam ac vitā conferentia. Qui enim Abrahamo seni, & Saræ sterili dedit prolē, quæ innumerabili sua multitudine impleuit orbē, ipse propagabit filios, quos per Euangelium generabitis, & ecclesiam suam per totum mundum dilatabit. Ideo enim mortuus est Christus, vt multos generaret. Eam ob causam dicebat alio loco Esaias de Christo loquens: Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum. Id voluit Christus significare, quādo dixit: Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solū manet: si autem mortuum fuerit, multum fructum affert. Id fuerat in Ioseph figuratum. Vt enim mortuo Ioseph creuerunt filij Israēlis, vt literæ diuinæ testantur, sic mortuo Christo creuerunt fideles, qui fuerunt ipsius Christi sanguine generati.

Exod.17. Num.20. 1. Cor.10. Ioan.19. Infra 53. Ioan.12. Figura. Exod.1.

Consolabitur ergo Dominus Sion.] Hæc videntur referri ad tempus Zorobabelis: Promisit enim Deus tunc post Babylonicam captiuitatem instauraturum se esse Sionem, templū que ædificaturum, vt ibi esset gaudium, & lætitia & gratiarum actio. At per Sionem Ecclesia Christi intelligitur. Sunt igitur in primis hęc dicta à propheta sancto, de ędificatione ecclesiæ, & regno Christi, quarum rerum vmbrę erāt, ea quæ de Sione in hoc capite dicuntur. Cùm enim Deus Hebræorum populum eriperet ex dura Babyloniorū captiuitate, significabat se hominum genus à crudelissima dæmonum tyrannide, & à scelerum vinculis quibus erat astrictum, liberaturum. Instauratio verò Hierosolymæ & templi figura erat constitutionis ecclesię, in qua futura erat vera religio, & Deus abiecta gentium superstitione colendus.

Populus meus & tribus mea.] Poteris per populum gentes,

per

per tribum verò Iudæos intelligere.

Quia lex à me exiet.] Promittit Deus daturum se legē. Hoc non intelligitur de lege Moysi, quia iam lata erat in monte Sinai: Sed de lege Euangelica, quam Christus dedit: de qua dixerat a capite: De Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Vide quàm apertè Deus hic promiserit nouum testamentum, ex quo colligitur veteris abrogatio. Hęc est enim testamentorum proprietas, vt secundum destruat primum. Intelligi autem hoc de Christi euangelio indicat id quod sequitur: Et iudicium meum in luce populorum requiescet. Est enim perspicuum legem Moysi vni populo latam fuisse, ab eóque tantum fuisse quo ad ceremonias, iudicia, & sacrificia acceptā & obseruatam. At Christi euangeliū in populorum luce requieuit, quoniam per vniuersum orbem terrarū fuit prædicatum, & in hominum cordibus scriptum. Quod intuens animo regius vates præcinebat: In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. De lege autem veteri aiebat: Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. *Psal.18.* *Psal.147.*

Propè est iustus meus.] Dixit Deus daturum se esse euangelium, quo mundus illuminaretur. Sed ne existimaret aliquis id quod promisit futurum esse post longum tempus, addit: Propè est iustus meus. Acsi dicat: breui mittam filium meū, qui non solùm iustus est, sed etiam mundum iustificabit. Et ipse dabit legem euangelicam. Quid speratis cæci Iudęi? cur hunc locū nō aspicitis? Sed hoc in loco promittit Deus missurum breui Messiam, & iam propè esse, quomodo post duo millia annorum eum expectatis? ab hac Esaiæ prophetia ad hoc nostrum tempus longissima tempora interfluxerunt. Non esset Christi aduentus propinquus, si esset post duo millia annorum expectandus. At Esaias ait iam sua ætate esse propinquum.

Egressus est saluator meus.] Iesus idem est quod saluator, qui apud Ioannē de se ait: Exiui à patre, & veni in mundū. Ideò hic ait Pater: Egressus est saluator meus. *Ioan.16.*

Et brachia mea populos iudicabunt.] Hoc est, mea fortitudine iudicabūtur populi. Nomine brachij fortitudo significatur. Fortasse per brachia Apostolos intelligit, quibus dixit apud Matthæum: Sedebitis & vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israël. *Matt.19.*

Me insulæ expectabunt.] Per insulas gentes intelligit, vt alibi exposuimus. Aspicis Christum esse gētium expectationem.

Gen. 48. Id quod prædixerat Iacob: Et ipse, inquiens, erit expectatio gentium.

Cœli sicut fumus liquescẽt, & terra sicut vestimentũ atteretur.] Matt. 24. Ita ait Christus: Cœlum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt. Magni doctores aiũt in fine mundi cœlum & terram transituram esse quo ad figuram, non quo ad substantiam. Quod videtur significare Dauid dicens in psalmo: Psal. 101. Opera manuũ tuarum sunt cœli, ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes sicut vestimentum veterascent, & sicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur. Explicans enim Propheta quis esset cœlorum interitus. Sicut opertorium, inquit, mutabis eo, & mutabuntur. Vbi innuit cœlorum transitum esse mutationem figuræ, non simplicem interitum. Id quod ait D. Petrus in epistola sua 2. cœlos in tempore extremi iudicij magno impetu transituros, interpretatur D. Augustinus 20. lib. de ciuitate Dei de aëre, qui in diuinis literis sæpe cœlum appellatur, non de corporibus cœlestibus: sed quãuis de corporibus cœlestibus intelligatur, referri potest ad motũ. non ad substantiam. Potest hic locus Esaiæ ita explanari: Prius cœlum & terra vastabuntur, quam vt ego non præbeam mundo salutem, & promissa mea non adimpleam. 2. Petr. 3.

Audite me qui scitis iustum.] Alloquitur Deus nascentem ecclesiã, suósque fideles præparat ad tolerandas hominũ contumelias, cæterasq; res aduersas, quibus sciebat esse iactandos.

Lex mea in cordibus eorum.] Non satis est habere diuinã legem in ore, sed in corde. Ideò dicebat regius vates: In corde meo abscondi eloquia tua, vt non peccem tibi. Et in alio Psalmo, Lex Dei eius, inquit, in corde ipsius, & non supplantabuntur gressus eius: Loquitur Esaias in hoc capite de noua lege per Christum data, quæ non in tabulis lapideis, sed in hominũ erat cordib⁹ scribẽda. Ideo ait Lex mea in corde eorum. Id prædictum fuit iis verbis per Ieremiam: Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorũ, & in corde eorum scribam eam & ero ipsis in Deum, & ipsi erunt mihi in populũ. Hoc est Christi euangelium, lex gratiæ, amoris, & gaudij, lex aquarum salutarij, de quibus dixerat Esaias capite 12. Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Pro quibus aquis Thargum nouam legem interpretatus est. Psal. 118. Psal. 36. Ierem. 31. Supr. 12.

Nolite timere opprobrium hominum.] Ita Christus apud Matthæum: nolite timere eos, qui occidunt corpus, animas autem non possunt occidere. Et alibi apud eundem: Beati Matt. 10. Matt. 5.

estis

estis cùm maledixerint vobis homines, & persecuti vos fuerint. Vnde Apostoli ibant gaudētes à cōspectu concilij, quoniam digni essent qui pro nomine Iesu contumeliam paterētur. Act. 5. Diuus Hieronymus dicebat in quadam epistola: Gratias ago Deo meo, quia dignus sum, quem mundus oderit. Videte honores & dignitates ob quas vir sanctus Deo gratias agit, ob iniurias in se iactas. Non te lædit, qui vult tuam gloriam obscurare, & virtutis florem infringere, sed seipsum. Vt enim pyrausta volens extinguere lucernam, seipsam comburit, manente integro candelæ lumine & splendore, sic qui in te contumeliam iacit, & vult nomini tuo terram maculam inurere, & tuæ gloriæ splendorem penitus extinguere. Ipse odii ac malitiæ incendio flagrat, & virtutis splendore ac ornamētis destitutus in scelere & ignominia versatur. Et tantū abest, vt tuam amplitudinem scelerati hominis iniuria obscuret, vt eam potius mirabiliter illustret. Sed quoniā Christus sciebat discipulos suos esse impiorum hominum iniuriis afficiendos, & grauiter vexandos, eos antea præparat, & ad tolerantiam exhortatur. Nemini enim tam nocet calamitas quàm ei, qui fælicitatem, rerumque humanarum prospe ritatem expectabat, illis maximè est grauis afflictio, quibus est repentina & inopinata. Quam sententiam ferunt imperatorem Adrianum in annulo aureo scriptam portauisse. *Simile.*

Consurge consurge, induere fortitudinem brachium Domini.] Hortatus fuit Deus suos fideles præcedēribus verbis, ad iniurias impiorum hominum æquo animo tolerandas, quoniā ipsi tyranni & impij erant mortales, salus autem, quam ipsi fideles erant consecuturi, erat sempiterna. Et quoniam hæc salus danda erat per Christum, ideò inducit hic prophe ta populum hanc salutem postulantem, precantemq; vt brachium Dei, hoc est, Christus adueniat, ad ostendendam ac aperiendam viam gloriæ immortalis consequendæ. Ait igitur, Christe sancte consurge, venique, vt nobis salutem tribuas, & mundum è tenebris inexplicabilibus ad veritatis splendorem adducas, & à misera ac Babylonica captiuitate vindices ad veram ac Euangelicam libertatem. Tu es enim ille, qui quondā populum tuum, ab Aegyptiaca seruitute mirabiliter liberasti. Quidam hoc referūt ad Iudæos in Babylonica captiuitate detētos, & reditū ad patriā. Quā interpretationem non reiicio, dummodo concedant hæc à Propheta in primis esse dicta generis humani per Christū redēptione.

Nunquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem?] Intelli-

Intelligit Pharaonē regem Aegypti, quem Ezechiel appellat draconem magnum. Et Dauid in ptalmo in quo interitū Pharaonis describit, Tu inquit, confregisti capita draconis.

Ezec.29.
Psal.73.

Nunquid non tu siccasti mare.] Subaudi Rubrum. Vt Hebræi ab Aegypto transirent ad desertum, fugit mare: vt autem à deserto transirent ad terram promissionis, Iordanis conuersus est retrorsum. Ita dicitur in ptalmo: Quid est tibi mare, quòd fugisti, & tu Iordanis quia conuersus es retrorsum? Magnum quidem spectaculum, & omni admiratione dignissimum, fugere mare & Iordanē retrorsum cōuerti. Vis videre mare fugiens, transi ab Aegypto ad desertum, transi à mūdo ad teipsum. Cùm ad teipsum transieris, eris eremi cultor, & penetrans secretiora cordis, intelliges te esse desertū, & locum horroris & vastatę solitudinis diuersis ferarū generibus repletū. Relinque mundū, & redi ad teipsum, & fugiet mare. Quid est mare nisi perturbatio? Penetra teipsum, & audies Christū dicentem: Non turbetur cor vestrū nec formidet. Et id quod modò per Esaiam dicebat: Nolite timere opprobrium hominum, &c. Dices cum Propheta. In pace in id ipsum dormiam & requiscam. Aufugiet mare, aufugiet iracūdia, & turbulentus motus, ita vt dicas cum Paulo: Maledicimur & benedicimus, persecutionem patimur & sustinemus, blasphemamur & obsecramus. Redi igitur ad teipsum, audi Deū per Esaiā dicētem: Redite præuaricatores ad cor. transi ad cor tuū, penetra desertū tui ipsius, & dic cum propheta: Elongaui fugiens, & mansi in solitudine: & ita videbis superbiam, inuidiam, cupiditatem, cæteráque falsas maris aquas fugientes. Et hic est primus transitus. Sed progredere vlterius & à deserto transi ad terrā promissam. Ne maneas in deserto, ne quiescas & moreris in teipso, quia morieris, & miserè in deserto peribis. Perge quære summū bonū, da operā ne animi præstantiā turpi dedecore cōtamines. Transi à deserto, ne feræ consurgant, & in te irruentes omnibus virtutū ornamentis te spolient, grauissimísque vulneribus fauciū & deformatum relinquant. Transi ergo ad Deū, qui ait: Transite ad me omnes, qui cōcupiscitis me. Et hic est secundus & glorioſus transitus. Et ita dulces Iordanis aquæ conuertentur retrorsum. Nullam aliam dulcedinem quæres præter Christum, omnes deliciæ & oblectationes retrogredientur, & tuum dulcissimum Christum mirabiliter cōcupisces, & suauissimè amplexaberis. Hęc est allegoria illi⁹ diuisionis maris Rubri in exitu Israēlis de Aegypto, cuius in præsenti meminit

Psal.113.

Ioan. 4.

Psal.4.
2.Cor.4.

Supr.46.
Psal.54.

Esa.24.

meminit Esaias. Inducit itáque pios homines in hunc modũ loquentes. Libera nos à mundo Christe sancte, quoniam tu es ille, qui homines dæmoni in mundo seruientes liberas, & ab Aegypto ad teipsos reuocas, siccatis amaris ac turbulentis aquis scelerum animos perturbantium, vt à seipsis ad teipsum conuertantur, & repudiatis omnibus voluptatibus, tu sis tota eorum dulcedo, te solum quærant, tuo suauissimo amore ducti & ardentissima charitate inflammati.

Et venient in Sion laudantes, & lætitia sempiterna super capita eorum.] Describit reditum Iudæorum à Babylonica captiuitate. Sed mentis oculis intuebatur eos, qui è diaboli captiuitate venturi erant ad ecclesiam, ex qua, profecturi erant ad æternam beatitudinem. Nam hæc lætitia sempiterna hic incipit, sed in cœlo realiter & perfectè possidetur. Vtitur Prophera metaphora sumpta à re bellica. Nam vt illi, qui in prœliis hostes superãt coronantur, sic qui in spirituali certamine inimícos animę vincũt, finita hęc mortali vita accipiũt in gloria coronã lętitię sempiternę. Id voluit Dvates iis verbis significare: Et lętitia sempiterna super capita eorũ. Quasi diceret: Coronabuntur iusti non lauro, non robore, non gramine, quæ omnia marcescũt, & vetustate cõsumuntur, sed gaudio immarcescibili & sempiterno. Id appellat D. Paulus coronã iustitiæ. In reliquo, inquiens, reposita est mihi corona iustitiæ. Hanc appellat Iacobus Apostolus coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se. Et Petrus Apostolorũ princeps immarcescibilem gloriæ coronam. 2. *Tim.* 4. *Iacob.* 1.

Ego ego ipse consolabor vos.] Orantibus Deum vt consurgeret eóque consolaretur, respondet ipse Deus hęc verba. Vide eius clementiam.

Et *obliuiscis Domini factoris tui, qui tetendit cælos, & fundauit terram: & formidasti iugiter tota die à facie furoris eius, qui te tribulabat, & parauerat ad perdendum. Vbi nunc est furor tribulantis? Cito veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet vsque interecionem, nec deficiet panis eius. Ego autem sum Dominus Deus tuus, qui conturbo mare, & intumescunt fluctus eius, Dominus exercituum nomen meum. Posui verba mea in ore tuo, & in umbra manus tuæ protexi te, vt plantes cælos, & fundes terram, & dicas ad Sion: Populus meus es tu. Eleuare eleuare, consurge Ierusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem iræ eius, vsque ad fundum calicis soporis bibisti. & potasti vsque ad fæces. Non est qui sustentet eam ex omnibus filiis quos genuit: & non est qui apprehendat manũ eius ex omnibus filiis quos enutriuit. Duo sunt quæ* Supra 49. Supra 47.

occurre-

occurrerunt tibi. quis contristabitur super te? vastitas & cõtritio & fames & gladius. Quis consolabitur te? Filii tui proiecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, sicut bestia illaqueata: Pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui, idcirco audi hæc pauperc la, & ebria non à vino. Hæc dicit dominator tuus Dominus, & Deus tuus, qui propugnauit pro populo suo: Ecce tuli de manu tua calicem soporis, fundum calicis indignationis meæ: non adicies vt bibas illum vltra. Et ponam illum in manu eorum, qui te humiliauerunt, & dixerunt animæ tuæ: Incurua vt transeamus: Et posuisti vt terram corpus tuum, & quasi viam transeuntibus.

Et oblitus es Domini factoris tui.] Sẽsus est: Si me habes Deũ & consolatorem, cur hominem times, qui vt fœnum consumitur, & Deum obliuiscris cœli atque terræ effectorem, qui te creauit, & potest ab omnibus inimicis tuis te facile eripere?

Cito veniet gradiens ad aperiendum.] Id est, filius meus vnigenitus non tardabit, sed cito veniet in mundum ad aperiẽdam viam æternæ beatitudinis. Et non interficiet, non enim veniet vt perdat, sed vt saluos faciat, vult enim, vt ait Diuus Paulus, omnes homines saluos fieri. Et ipse Christus apud Ioannem: Non veni, inquit, vt iudicem mundum, sed vt saluificem mundum. Venit igitur vt vitam daret, nõ vt occideret. Non enim vult, vt est apud Ezechielem, mortem peccatoris. Nec deficiet panis eius, hoc est, eius doctrina quæ animam reficit, & eius gratia, qua anima viuit, & velut suauissimo pabulo sustentatur. Hic est panis, quem petimus in oratione dominica, dicentes: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. De quo Dauid, Aruit, inquit, cor meũ, quia oblitus sum comedere panem meum. Potest totum hoc ita explanari, vt dicat Christus fidelibus suis: Vbi est nunc furor tribulantis vos? Ecce ille, qui vos affligit, veniet cito ad aperiendum vobis ostium carceris, in quem vos coniecit, & conuertetur ad fidem, vósque nutriet & sustentabit. Potest hoc referri ad Cyrum, vt sit sensus. Ne cadatis animo ô Hebræi in Babylonica captiuitate cõstituti: Nam cito veniet Cyrus, qui vobis ostium aperiet, & ad patriam mittet. Existimo tamen referendũ esse in primis ad Christum, qui carcerem peccati, in quo mundus continebatur, aperuit & cœlum suo sanguine reserauit. Est enim Christi sanguis clauis apriẽs scelerum carcerem, vt inde exeamus: & cœlũ, vt illud penetremus.

1. Tim. 2. Ioan. 12. Ezec. 8.

Psal 101.

Ego autem sum Dominus Deus tuus.] Alloquitur pater filium iuxta carnis assumptæ dispensationem.

Posui

Posui verba mea in ore tuo.] Verba quæ loquitur Christus, patris sunt. Ipse enim apud Ioannem, Sermo, inquit, quē audistis, non est meus, sed eius qui misit me patris. *Ioan.14.*

Vt plantes cælos & fundes terram.] Christus constituit alterū mundū. Apostoli viri apostolici cæteriquè viri illustres, qui in terra fuerunt vitam cœlestem imitati, appellantur cœli, vt alibi docuimus, alij verò fideles minus dediti contemplationi terra vocantur.

Eleuare eleuare, consurge Ierusalem.] Verba sunt Prophetę cōsolantis ecclesiam, eāmque ad tolerantiam rerum aduersarū cohortantis. Eleua te, inquit, ô Ecclesia à tyrannis afflicta. Excitamini fideles, qui iacetis in lachrymis, qui de manu Domini bibistis calicem iræ eius vsque ad fundum, hoc est, afflictiones diuina permissione incidistis, & in summis acet bitatibus versamini. Christus Deus noster afflictionū calicem bibit, & illū suis electis porrigit & propinat. Hic est calix ille, de quo ipse dicebat filiis Zebedæi: Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum? Et paulò pòst: Calicem quidem meum bibetis. Et alibi, Calicem, inquit, quem dedit mihi pater, non vis vt bibam illum? Solent magni ac nobiles viri, quando suam erga familiares & amicos beneuolentiā ostendere volūt, illis calicē suū tradere, vt ex eo bibant. Sic Christus Deus noster viris piis dilectis suis calicem suarum afflictionū propinat, vt suam erga eos charitatem ostendat. Sed considera Dei pietatem. Permittit vt sui calamitatibus premantur, sed in medio illarū eos consolatur, ne timore debilitentur, & corruāt, hortans eos, vt erigant animos, & ad cœlum aspirent, ipsúmque Deum contemplentur. Illud est aduertendū, duos esse calices, alterum mundi. Calix Christi est gustui amarus, sed animę saluberrimus, cōtrà verò calix mundi est gustui suauis, sed magnam animæ affert pernicię. Est foris aureus, sed intus habet pestiferū venenū. Qui ex eo bibunt pereūt, & ruunt in interitū voluntariū. Sed tanta est hominū insania, vt non desināt hoc venenū obbibere, quanquam intelligant eos, qui illud potant, cōceptam mortem in anima continere. Si adesses conuiuio, & hausto poculo moreretur ille qui biberat, & quotquot biberent mortui caderent, nónne iudicares illud esse venenū? iudicares equidem, & ex eo nihil sumeres, nisi penitus iudicio careres. Nunc quanta est amentia? quanta animi cæcitas, id velle quod semper detrimentum attulerit: & existimare fore vt ipse non pereas, cùm alios perire videas? Hic est calix, de quo Io- *Matt.20. Ioan.18.* *Simile.* *Simile.*

Apoc.14. quo Ioannes in Apocalypsi. Cecidit inquit, cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis suę potauit omnes gentes. Fugiamus calicē Babylonis, detestemur calicem mūdi, & Christi calicem amplectamur. Christus bibit, priusquā nobis illum propinaret. Cęterū hæc verba Esaiæ eleuare, eleuare, consurge Ierusalē, quæ bibisti de manu Domini calicē iræ eius, possunt rectè referri ad populum Iudæorum in Babylonica captiuitate constitutum, quem Deus excitat, vt videat se esse ob sua scelera meritò punitum.

Fames & gladius.] Explicatio est præcedentium, Dixerat duo esse, in quæ inciderat, nempe vastitatem & contritionem: modò autem explicans hæc duo, ait esse famem & gladium.

Quis consolabitur te?] Quasi dicat, nemo. Videtur esse explicatio eius, quod modò dixerat: Quis cōtristabitur super te. Magnum est enim solatium habere aliquos, qui tecum tuas ærumnas sentiant & plorent. Contrà verò summa est calamitas, non habere in ærumnis, qui tuā vicem doleat & carere omni consolatore. Id lugebat Ieremias dicēs in Threnis: Non est qui consoletur eam ex omnibus charis eius. Et Salomon in Ecclesiaste, Vidi, inquit, lachrymas innocentium, & neminem consolatorem. Et Dauid in psalmo in persona Christi, Sustinui, inquit, qui simul contristaretur, & nō fuit, & qui consolaretur, & non inueni.

Thren.1. Eccl.14. Psal.68.

Filii tui proiecti sunt.] Pergit ostendere afflictionem populi Iudaici in Babylonicam captiuitatem relegati.

Sicut bestia illaqueata.] In quā fœuiūt & irruunt venatores.

Id circo audi hæc paupercula.] Id est, eam ob causam audi hęc Iudæorum synagoga, quę in Chaldęa detineris, paupercula, abiecta, ebria non à vino, sed à te ipsa alienata, & ob scelera tua in Babylonicum carcerem coniecta. Ego, inquit, Dominus auferam à te calicem iræ meæ, & te affligentibus illum propinabo. Eruam te ex Babylonis, & illos euertam, & Cyro captiuos subiiciā. Qui dicebant tibi: Incuruare vt transeamus, qui te acsi terra esses & lutum pedibus conculcabant, & incredibilibus iniuriis afficiebant. Vide Dei clementiam. Adhuc Iudæi non erant capti, & in Chaldæam adducti, & iam eos consolabatur, acsi à Babyloniis captiui detinerētur.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT LI.

Attendite

Attendite ad petram, vnde excisi estis, & ad cauernam laci de qua præcisi estis.] Totũ hoc Septuaginta interpretes in hunc modum verterunt: Attendite in robustam petram, quam excidistis, & in foueam laci, quam fodistis. Quæ verba indicãt Etaiam non loqui de Abrahamo, quem Iudæi non exciderunt, sed de Christo, quem illi vulnerarunt & occiderunt. Postea tamen Iudæos mittit ad Abrahami considerationem. Pro, Et ad cauernam laci. est in Hebraico veel makkæuæth bor. Quod potest rectissimè verti: Et ad perforationẽ putei. Fuit enim pectus Christi puteus altissimus aquarũ viuentium gratię & spiritualium donorum, quo perforato exiit sanguis & aqua, vt Euangelista testatur. Verbum enim Nakau perforare significat. Vnde nomen Makkęuæth significat perforationem & aperturam, Bor autem significat puteum & cisternam. *Ioan.19.*

Tribus mea me attendite.] Pro tribu mea est in Hebraico Leumim. Septuaginta pro tribu verterunt reges; Theodotio genus. Symmachꝰ gentem Quem secutus Pagninus vertit. Et gens mea me audite. Dixerat antea: Attendite ad me populus meus, & statim ait: & tribus mea me audite. Fortassè per populum suum intelligit Iudaicum, & per tribum suam tribum Iuda, ex qua carnem sumpsit. Et quoniam ea erat tribus regalis, ex qua erant reges Iudææ, verterunt Septuaginta interpretes reges, & Theodotio genus, quoniam ex ea tribunatus est Christus, & Symmachus gentem eadem ratione eam appellauit. Ego verò existimo populum christianũ esse eum, quem Deus hoc in loco & populum suum & gentem suam appellat. Quem alloquens D. Petrus. Vos autem, inquit genus electum regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis. Vbi vides Christianos esse genus electũ, quod conuenit cum versione Theodotionis: & esse reges, quod cohęret cum versione Septuaginta: & esse gentẽ sãctam, quod non discrepat à Symmachi atque Pagnini translatione. *1.Petr.2.*

Brachia mea populos iudicabunt] Septuaginta habent: In brachio meo gentes sperabunt. Quod de Christo intelligitur, qui in litteris diuinis brachiũ Dei appellatur. Ipse enim est expectatio gentium, vt prædixerat Iacob: Ipse inquiens trit expectatio gentium. Qua de re alibi disseruimus. *Gen.49.*

Cito veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet vsque ad internecionem] Symmachꝰ ita vertit ex Hebraico. Cito in ternus aperietur, & nõ morietur in corruptione. Subauditur Christus,

Psal.15. Christus, qui ait in psalmo. Non derelinques animā meā in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem.

Et in vmbra manus tuæ protexi te, vt plantes cælos, & fundes terram.] Septuaginta habent: Et in vmbra manus tuę protegam te, in qua statui cœlum, & fundaui terram. Vide quàm apertè indicent mysterium redemptionis per Christū. Quis enim non videt hæc palam ad Christum referri: Per ipsum enim cœlum fuit constitutum & terra fundata. De eo ait D. Ioan.1. Ioannes: Omnia per ipsum facta sunt. Et D. Paulus in epi- Rom.11. stola ad Romanos: Ex ipso, inquit, & per ipsum, & in ipso Coloss.1. sunt omnia. Et ad Colossenses: In ipso condita sunt vniuersa in cœlis, & in terra, visibilia & inuisibilia. Hic est absque dubio ille, de quo hic loquuntur Septuaginta, in cuius manu Deus cœlum statuit, & terram fundauit. Et aduerte eos dixisse, protegam te, in futuro, cùm in versione nostra fit protexi te in præterito. Mutāt aliquādo Septuaginta aliqua de Hebraico, sed non sine diuino consilio & mysterio, vt ego credo. Est enim admirabilis eorum interpretatio, & tātæ authoritatis, vt eam sæpè Apostoli citauerint, vt aliis in locis ostendimus.

Vsque ad fundum calicis soporis bibisti.] Pro sopore est in Hebraico tarelah. Quod nomē significat soporem, tremorem, stuporem, compunctionem, & crapulam. In psalmo vbi ver- Psal.59. sio nostra habet: Potasti nos vino cōpūctionis, habet versio D. Hieronymi, vino consopiente. Est enim ibi hoc nostrum nomen. Quod poterat etiam verti: Potasti nos vino tremoris. Et illud Zachariæ 12. Ecce ego ponam Ieruſalem super Zach.12. luminare crapulæ: Poterat verti Ecce ego ponam Hierosolymæ calicem soporiferum, vel calicem tremoris, vel stuporis, vel compunctionis. Nomen enim Saphaph, quod ibi scriptum est, limen significat, & liminare, sed propriè calicem & poculum. Vnde in Exodo vbi scriptum legis. Fasciculúmque Exod.12. hyssopi tingite in sanguine, qui est in limine. Poterat rectè transferri. Fasculúmque hyssopi tingite in sanguine, qui est in calice, vel in pelui, aut phiala. Omnia enim hæc significat nomen saphaph. Hic calix tremoris & cōpunctionis est afflictio, dolor, & cruciatus, quibus Deus suos exercet. Et hic est calix, quem Christus bibit moriens in cruce, atrocissimis iniuriis, indignissimis doloribus, acerbissimis cruciatibus affectus. Hic est calix ille, quem Ioseph in sacculo Beniamin sui charissimi fratris iussit abscōdi. Erat Beniamin minimus inter fratres, qui ibi paruulus appellatur. Vbi inuenitur calix

Ioseph,

Ioseph, nisi paruulis, hoc est, in humilibus, in iis quos Deus diligit? eos enim permittit in afflictionibus versari. Ioseph qui quærēs fratres suos venditus est, qui seruauit Aegyptum, & mūdi saluator appellatus est, vt in Genesi diuinę literæ testātur, fuit Christi figura, cuius angustiarū calix in sacculo Beniamin reperitur, de quo ait Ioseph: Ipse sit seruus meus, & in illū maiora cōtulit beneficia. Ille qui est seruus Christi, quem Christus plus amat, cui maiora munera largitur, indignè aliquando patitur, & magnis afflictionibus premitur. Hic est calix ille, de quo illustrissimus propheta. Calicem, inquit, salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. Gen. 41. Psal. 115.

Argumentum Capitis LII.

Promittit Propheta Deum liberaturū à Babylonica capti uitate Hebræos, eōique ad fortitudinem & lætitiam exhortatur. Et sumpta inde occasione vaticinatur de primo Christi aduentu in mundum, & de Apostolorum prædicatione.

CAPVT LII.

Onsurge consurge, induere fortitudine tua Sion. Induere vestimentis gloriæ tuæ Ierusalē ciuitas sancti, quia nō adiiciet vltra, vt pertranseat per te incircumcisus & immundus. Excutere de puluere, consurge, sede Ierusalē: Solue vinctula colli tui captiua filia Sion. Quia hæc dicit Dominus: Gratis venundati estis, & sine argento redimemini. Quia hæc dicit Dominus Deus: In Ægyptū descendit populus meus in principio, vt colonus esset ibi, & Assur absque vlla causa calumniatus est eum. Et nūc quid mihi est hic dicit Dominus: quoniam ablatus est populus meus gratis? Dominatores eius iniquè agunt, dicit Dominus, & iugiter tota die nomen meū blasphematur. Propter hoc sciet populus meus nomen meū in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsū. Quàm pulchri super montes pedes annuntiantis & prædicantis pacē, annuntiantis bonū, prædicantis salutem, dicētis Sion: Regnabit Deus tuus. Gen. 45. Rom. 2. Ierem 30. Rom. 10. Nahum. 1.

EXPLANATIO.

Consurge consurge.] Loquitur Propheta Iudęis, qui in Chaldæa captiui detinebantur, eosq; hortatur vt forti atque erecto animo sint, lugubres vestes deponant, & decoras atq; pre-

cioſas induant, quoniam erunt liberati, & in ſuum priſtinum ſtatum reſtituti. Sed per hæc promittit eſſe genus humanũ à peccati captiuitate liberandum, ipſoſq; peccatores exhortatur, vt exuant veterẽ hominem, & induant nouũ, vt veſtibus nuptialibus induti poſsint ſecurè diuino conuiuio intereſſe. Hoc enim veſtimentum gloriæ eſt illud, de quo apud Mat-
Matth.22. thæum. Amice, quomodo huc intrasti, non habens veſtem nuptialem.

Quia non adiiciet vltrà, vt pertranſeat per te incircunciſus & immundus.] Hoc eſt, non iterũ Babylonius dominabitur tui. Poteſt hoc ad animam ſpiritualiter referri. Hæc enim ſe debet erigere, & ad cœlum aſpirare, vt gratia induta, & fortitudine munita, non aperiat oſtium turpibus cogitationibus, non tranſeat per eam conſenſus incircunciſus & immũdus. Poteris per incircunciſum & immundum quamcunque malam cogitationẽ intelligere, quæ nõ ita debet pertranſire
Simile. animam, vt anima illi aſſentiatur. Cogitationes malæ ſunt velut hirundines, penetrãt domum, cõtaminant eam, inquinãt & inquietant, & exeunt, nullam vtilitatẽ relinquẽtes. Et quẽadmodũ nõ eſt in poteſtate noſtra cohibere hirundines, ne ſuper domũ noſtram tranſeant volitantes, poſſumus tamẽ illas ex domo abigere, ne ibi morentur, & nidum cõſtituant: ſic non eſt in manu noſtra non tentari: volitabunt enim cogitationes etiam nobis inuitis, ſed in manu noſtra eſt in illis cum Dei gratia reſiſtere, eaſque abducere & fugare, ne in corde noſtro domicilium conſtruant, & nidum efficiant. Id exiſtimo voluiſſe ſignificare Pythagoram, quando dixit, ſub eodem tecto hirundines non eſſe habendas. Quam ſententiam tribuit illi Diogenes in eius vitã, vt multi alij.

Excutere de puluere, conſurge, ſede Ieruſalem.] Non ad parietes, ſed ad Iudæos Hieroſolymæ habitantes hæc referenda ſunt. Hos in terra iacẽtes puluere peccatorum pollutos, ſcelerum vinculis ligatos hortatur propheta vt puluerem excutiant, conſurgant à peccatis, ſoluant vincula colli ſui, & ſedeant in loco honeſto. Ait enim: Conſurge: Sede. Quaſi dicat: Relinque peccata, age pœnitentiam, & ſede in virtutibus. Per ſeſsionem intelligit firmitudinem & conſtantiam. Non enim ſat eſt virtutem ſemel amplecti, ſi eã ſtatim relinquas, ſed neceſſe eſt in ea ſtabiliri, & firmiter inhærere. Aſpicis quanta ſit ſceleratorum miſeria, iacent in terra humana am-
Pſalm.18. plectentes, vt de ſe quidam dicebat: Adhæſit pauimento anima mea. Sunt puluere conſperſi, polluti, & obſcurati, vt

de Babyloniorum republica dicebat Ieremias: Confusa est mater vestra nimis, & adæquata pulueri. Sunt captiui, & vinculis alligati, de quibus vinculis dicebat quidam: Dirupisti vincula mea. Et Apostolus in epistola secunda ad Timotheum, Resipiscat, inquit, à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem. *Ierem.50.* *Psal.115.* *2.Tim.2.*

Gratis venundati estis, & sine argento redimemini.] Id est, immeritò & iniuria capti estis. Nullum enim facinus, nullū flagitium in Babylonios nec in Ægyptios admiseratis. Ego autem vos gratis liberabo. Iam diximus Cyrū dimisisse Iudæos nulla ab illis pecuniā accepta. Sed hic occultatur in litera mysterium. Sine causa homo se vēdit dæmoni, & Christus eum gratis redemit, hoc est, nullo auro & argento, sed suo purissimo sanguine. Qua de re capite 50. diximus.

Et Assur absque vlla causa] Hoc est, Et postea Assyrius nulla à Iudæis iniuria lacessitus eum vexauit, & captiuum duxit. Hic Assyrius est Nabuchodonosor, qui quoniam non solum Babyloniorum, sed etiam Assyriorum monarchiam obtinuit, Assyrius appellatur. Vel per Assur non Nabuchodonosor, sed ipsorum Assyriorum rex intelligitur, qui cum Babyloniis aduersus Iudæos pugnauit.

Et nunc quid mihi hic est dicit Dominus, quoniam ablatus est populus meus gratis?] Cur manebo Hierosolymę, quid faciam ibi, si populus Iudaicus translatus est in Babyloniam? Quanquam Deus sit vbique, dicebatur tamen specialiter Hierosolymæ, quoniā ibi à Iudæis colebatur, & ibi respōsa dabat, & sola Iudæa erat receptaculum fidei, cùm gentes omnes idola colerent, & in erroribus versarentur. Possunt hæc ad tempus gratiæ referri, vt dicat Christus: Quid facio Hierosolymæ, si populus Iudaicus me contemnit, séque gratis diabolo tradit? Discedā hinc, & Iudæos relinquam. Id dicebat idem Christus discipulis suis: Surgite eamus hinc. Et volēs propheta significare hunc qui loquitur, esse Christū, subdit: Quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. Quasi dicat: Ego, qui in prophetis loquebar, veni in mundum, sumpsi humanam naturam, & ecce adsum factus homo. *Ioan.14.*

Dominatores eius iniquè agunt dicit Dominus, & iugiter tota die nomen meum blasphematur.] Per dominatores populi Iudaici intellige scribas, & Pharisæos, & principes sacerdotū. Vel potius Babylonios, qui Iudæorum dominabantur. Sed vide quàm pestilens sit principum flagitium, quoniam illis attribuit blasphemias populi.

Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum.] Hoc est, Ideò in die illa, in tempore quo sum liberaturus populum Iudaicũ à Babyloniis, ipse populus sciet me esse Dominũ Deũ exercituũ, quia ego ipse qui modò hæc promitto, tunc adero promissionem hanc adimplens. Id est quod sonat litera. Sed quis non videt esse in ea Christi aduentum in mundum velatum? Christus est qui hîc loquitur: Quasi dicat: In illa die, in tempore gratię quãdo sum iturus in mundum, & cum hominibus conuersaturus, eósque à diaboli captiuitate liberaturus, populus meus sciet nomen meum: sciet me esse Iesum, hoc est, hominum saluatorem. Iesus enim idẽ est quod saluator. Ego enim qui antea per viros sanctos loquebar, tunc adero factus homo.

Baruch.3. Id quidem ait iis verbis Baruch: In terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Quæ verba de Deo dicuntur, vt ibi scriptura apertissimè ostendit. Id explicuit Apostolus

Hebr.1. dicens in epist. ad Hebræos: Multifariã multisq; modis olim Deus loquẽs patribus in Prophetis, nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio, quẽ constituit hæredẽ vniuersorum, per quẽ fecit & secula. Id quod hîc ait Christus, sciet populus meus nomen meum in illa die, fortasse intelligitur de nomine ineffabili tetragrammaton, hoc est, quatuor literarum, quod est Iehouah, de quo dicebat Deus Moysi: Ego Dominus, qui apparui Abraham, Isaac, & Iacob, in Deo omnipotente, & nomen meum Adonai non indicaui eis. Nam in litera Hebraica non est Adonai, sed Iehouah: sed quoniam nomen Iehouah est ineffabile apud Iudæos, pro Iehouah posuit noster interpres adonai. Hoc nomen incognitum Iu-

Exod.6. dæis manifestauit Christus, qui apud Ioannem alloquẽs patrem. Manifestaui, inquit, nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi: Sed quæres quomodo illud manifestauit, Dicã:

Ioan.17. Docuit Deum esse trinum & vnum. Dicens enim: Docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti, ostendit trinitatem personarum, Apud Mar-

Matt.28. cum dicens: Dominus Deus tuus, Deus vnus est. ostendit v-

Mar.12. nitatem essentiæ: quemadmodum apud Ioannẽ, Pater sanc-

Ioan.17. te, inquit, serua eos, vt sint vnum, sicut & nos. Et in alio capite: Ego & pater vnũ sumus. Vnde Diuus Ioannes à Christo doctus, Tres, inquit, sunt qui testimonium dant in cœlo, Pater, Verbum, & Spiritus sanctus, & hi tres vnum sunt. Docuit præterea Christus se esse Deum & hominem: Deũ, quã-

Ioan.10. do dixit, Ego & pater vnum sumus, hominẽ quando dix-

Pa

Pater maior me est. Et omnia hæc sunt inclusa in hoc admirabili nomine Iehouah, quod ex quatuor literis cõstituitur, quarum prima est, Iod, quæ significat principium, per quam significatur pater, qui est principium sine principio. Secunda litera huius nominis est, he, quæ sonat esse, per quam significatur filius, quoniam per ipsum omnia facta sunt, & habẽt esse, de quo ait D. Paulus: Ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Tertia litera est vau, quæ significat charitatẽ & amorem, & est coniunctio copulatiua, per quam significatur Spiritus sanctus, qui est amor, & charitas, & nexus. Qui vt verbis vtar Augustini, nec patris tantùm, nec filij tantùm, sed simul patris & filij spiritus dicitur, & charitas siue sanctitas amborum esse agnoscitur. Vltima litera est he, quæ est etiam secunda, per quam diximus filium significari. Sed quoniam filius Dei vnigenitus sumpturus erat humanam naturam, duplicatur hæc litera, vt significet in Christo duas naturas, diuinam & humanã, sed semper est vna litera, quia Christus est vna persona: sunt enim duæ naturæ in vno supposito. Et ponitur in fine hæc litera, per quam significatur humanitas, quoniam in fine in nouissimis diebus filius Dei humanam naturã sibi inenarrabili modo copulauit. Solet enim scriptura tempus gratiæ nouissimos dies appellare, & temporis plenitudinem, vt 2. capite ostendimus. Hinc intelliges cur Deus Abramo literam vnam addens, non aliam, quàm ה, quæ est ea quæ in fine admirabilis nominis Iehouah ponitur, addiderit. Cùm enim vocaretur Abram vocatus fuit à Deo Abrahã, addita sola litera ה. Voluit enim Deus occulto illo mysterio significare filium suum vnigenitum esse ex semine Abrahami carnem sumpturum. Ideò enim literam admirabilis nominis Dei tribuit Abramo, & eam per quam Christus significatur, vt ostenderet filium Dei fore filium Abrahami secundum humanitatem. De eo enim ait D. Matthæus. Liber generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abrahã. Qui cùm secũdum humanitatem sit filius Abrahami, secundum diuinitatem tamẽ, Antequam, inquit, Abrahã fieret, ego sum. Et ob eam causam voluit Deus vt in nomine Abrahami, quod ita scribitur, Abraham, esset litera ב, quæ regni Christi æternitatem significat, vt cap. 9. explicauimus. Aspicis igitur hoc nomen Iehouah, quod Iudæi ob eius admirabilitatẽ & celsitudinem nominare non audent, in se altissima mysteria ipsis Iudæis infidelibus incognita continere. Et hoc est nomen, quod Christus suis fi-

Ioan. 14.

Rom. 11.

Supra 11.

Matth. 1. Ioan. 8.

Supr. 9.

delibus indicauit, quod Christianus populus cognouit, de quo hoc in loco ipse Christus ait per Esaiam: Propter hoc sciet populus meus nomen meū in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. Hoc est nomen illud admirabile, de
Psal.8. quo ait Dauid: Domine Dominus noster quàm admirabile
Psal.11. est nomē tuū in vniuersa terra. Et alibi. Deus in nomine tuo
Psal.11. saluū me fac, & in virtute tua iudica me. Et alibi idē inducit diuinus vates Christū ita Deū patrem alloquētem: Narrabo
Heb.2. nomē tuū fratribus meis, in medio ecclesię laudabo te. Quē locū D. Paulus in epist. ad Hebr. de Christo interpretatur.

Quàm pulchri sunt super montes.] Dixerat Christus venturum se esse innuncium, & suū nomē manifestaturū. Et quoniam missurus erat Euangelistas, & Apostolos, qui pacem & salutem mundo nuntiarent, qui prædicarent Euangelium, ideò propheta eos laudat & admiratur dicens, speciosos esse super montes eorum pedes. Intuebatur diuinus vates pedes Apostolorum, qui peragraturi erant totum terrarum orbē. Et aduerte: Nō dixit Apostolos solitum priuatis hominibus, & in eorum propriis domibus inter priuatos parietes Euangelium prædicaturos, sed esse ascensuros in montes, vt possent ab omnibus audiri. Voluit propheta iis verbis significare Apostolos omnibus concionaturos, tam nobilibus quā obscuro loco natis, & nuntiaturos esse vniuerso mundo pacem, & salutem, cæteráque bona, quæ Christus in homines contulit. Ideò ait propheta: Prędicantis pacem, annuntiātis bonum, prædicantis salutem: Dicentis Sioni, regnabit Deus tuus. Omnia hęc sub nomine Euangelij comprehenduntur. Euangelium enim bonum nuntium significat. Quod Chri
Mar.16. stus significans ait discipulis suis, vt eſt apud Marcum: Euntes in mundum vniuersum prædicate euāgelium omni creaturæ. Hunc locum Esaiæ citauit Diuus Paulus in epistola ad
Rom.10. Romanos, cùm de Apostolica prædicatione loqueretur. Ex quo apertè colligitur Esaiam in hoc capite locutum fuisse de Christo, eiusque Apostolis, & ex consequenti eos in errore versari, qui cum nomine Christiano gloriantur, Iudæorum expositioni adhærentes, caput hoc de sola Babylonicæ captiuitatis liberatione sub Cyro interpretentur, cùm diuini vatis præcipuū propositū sit, de humani generis redemptione per Christū, deq; eius Apostolorū prædicatione vaticinari. Poteris hìc per montes altitudinem virtutum intelligere, ad quam oportet Christi concionatores ascendere. Illud est prę terea aduertendum, ante aduentum Christi ratam fuisse ta

[illegible]do

mundo pacem. Si enim fuisset, non Apostoli eam tanquam rem nouam & insolitam nuntiarẽt. Pax enim sine charitate esse nõ potest. Ita ait alio in loco Esaias: Non est pax impiis dicit Dominus. Quod de vera & spirituali pace est intelligendum. At de tempore Christi dicit in Psalmo: Orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis. Qua de re alibi differemus. Nec est silentio transeundũ, prædixisse hoc loco Esaiam, Apostolos annuntiaturos bonum, vt significaret antea bonum eiusmodi ignotum fuisse. Disserebãt philosophi de bono, sed nõ inueniebant, quoniam illud non in summo, sed in imo quærebant, & in tenebris & erroribus inextricabilibus versabantur. Bonum igitur quod verè & realiter bonum est, annuntiauerunt Apostoli quod anteà ignorabatur à mundo, licet essent nonnulli viri sancti, qui illud non ignorabant. Sed hi nomine mundi non comprehenduntur. *supr. 48.* *Psal. 71.*

Regnabit Deus tuus.] Quasi dicat: Non amplius regnabit Moyses cum ceremoniis suis, sed Christus in Ecclesia sua in æternum regnabit. Vel sic Si Christum receperis, eiusque dicta obseruaueris, non regnabit in anima tua peccatum, sed ipse Christus per gratiam. Hanc gratiam, hoc Christi regnũ petimus cùm dicimus: Adueniat regnũ tuum. Sed tunc regnat in nobis peccatum, quando paremus concupiscentiis foemitis peccati. Ideò ait Apostolus in epistola ad Romanos: Non regnet peccatum in corpore vestro mortali, vt obediatis concupiscentiis eius. Vbi per peccatum fomitem peccati intelligit, non quòd sit peccatum, priusquam voluntas consentiat, sed quòd incitet ad peccandum. *Rom. 6.*

Vox speculatorum tuorum, leuauerunt vocem, simul laudabunt: quia oculo ad oculum videbunt, cùm conuerterit Dominus Sion. Gaudete, & laudate simul deserta Ierusalem, quia consolatus est Dominus populum suum, redemit Ierusalem. Parauit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium. Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. Recedite, recedite, exite inde Pollutum nolite tangere, exite de medio eius. Mundamini qui fertis vasa Domini. Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis, præcedet enim vos Dominus, & congregabit vos Deus Israël. Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum. Iste asperget gentes multas, super ipsum continebunt reges os suum. Quia quibus non est narratum de eo, viderunt: & qui non audierunt, contemplati sunt. *Psal. 97.* *2. Cor. 6.* *Rom. 15.*

Vox speculatorum tuorum.] Subaudi audietur. Quasi dicat: Prælules tui, quorum officium est speculari, annuntiabunt Euangelium. Præsules vocat speculatores. Sic Deus Ezechieli, Fili hominis inquit, speculatorem dedi te domui Israël. Et alio in loco. Ille quidem, inquit, in iniquitate sua captus est, sanguinem autem eius de manu speculatoris requiram. Vbi aspicis præsulum interesse cõcionari, speculari, subditis consulere, & eorum vulneribus mederi. Hoc attendant qui dediti ventri & somno nõ subditos curant, sed seipsos. Septuaginta habent: Vox custodientium te exaltata est,

Ezec. 3. & 33.

Simul laudabunt.] Subaudi Christũ ob redemptionẽ & peccatorũ remissionẽ, cæteráque beneficia in homines collata.

Quia oculo ad oculum videbunt] Hoc est, quia ipsi propriis oculis Christum aspicient in carne, cùm conuerterit Sionem, hoc est, cùm redemerit mundum, & multos ad seipsum conuerterit. Vide quomodo propheta à liberatione Babylonicæ captiuitatis se transferat ad mundi liberationem.

Parauit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentiũ.] Præteritũ pro futuro more prophetico, hoc est, mittet pater filium suum, vt ab omnibus videatur. Appellatur filius brachium ob diuinam fortitudinem, vel quia omnia per ipsum, vt inquit D. Ioannes facta sunt. Appellari Christum brachium Domini, indicat scriptura multis in locis. Capite superiore ait Esaias: Consurge consurge, induere fortitudinem brachium domini. Vbi per brachium Christus intelligitur, vt vbi annotauimus. Et in Psalmo: Saluauit sibi dextera eius, & brachium sanctum eius.

Ioan. 1.

Supr. 51.

Psal. 97.

Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri] Appellari Christũ salutare Dei aliis in locis explicuimus. Id quod hic in futuro prædicit Esaias, tanquam iam præteritum cecinit his verbis Dauid: Notum fecit dominus salutare suum, in conspectu gentium reuelauit iustitiam suam. Recordatus est misericordiæ suæ & veritatis suæ domui Israël. Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri.

Recedite recedite, exite inde] Alloquitur eos, qui erant in Babylonica captiuitate dicens, vt exeant inde, quoniã Deus est eos liberaturus. Sed eis in primis qui erant in peccati captiuitate dicit Deus, vt recedãt ab ea, & exeãt à Babylone, hoc est, à confusione mundi, & nolint se tactu rerum immundarum contaminare. Sic capite 48. Egredimini, inquit, à Babylone, fugite à Chaldæis. Et apud Ieremiã: Recedite de medio Babylonis de terra Chaldæorum egredimini. Multi

Ieremi. 50.

de-

detrahunt de mundo, illũ maledictis & opprobriis insequũtur, sed eũ non vulnerant, quia se ab illo nõ abducunt, neq; separant. Vt enim qui funda vult lapides rotare, & proiicere quibus aliquẽ feriat, opus est vt se ab eo seiungat, quem vult percutere, alioquin cum eo coniunctus nihil efficiet, sic qui voluerit dictis aut scriptis mundũ ferire, recedat ab eo, nam eũ amplectens funda suorum sermonum vulnerare non valebit: Si Dauid esset cum Goliath vnitus, eum funda sua occidere nequaquã posset. Ideò Diuus Hieronymus, & Diuus Francicus, cæteriq; viri charitate ardentes, omniq; virtute præstantes, mundi confusionem vulnerantur, quia ab ea longè recesserunt. *Simile.* 2. *Reg.* 17.

Pollutum nolite tangere.] Vt enim qui tangit picem, inquinatur ab ea, sic qui familiaritate sceleratorum vtitur facilè deprauatur. Si prohibemur labris attingere aquam contaminatam, quantò magis eam bibere? Discedamus igitur à mundo, ne eius pollutas aquas attingamus, si volumus non perire. Quãuis enim in principio claræ ac dulces videantur, tamen si earum finẽ respexerimus, videbimus eas contaminatas, & veneno infectas. Apud Scythas est fluuius nomine Hypanis, qui in principio purus ac dulcis apparet, sed postea inficitur amaro fonte, & bibentibus pernicie parat. Talis est mundus, prima specie clarus & suauis, sed postea turbulẽtus, pollutus, & venenosus. Fallit in principio spe magnarũ rerũ, quas promittit: videtur purus & suauis, sed postea suam amaritudinem & immundiciam ostendit. Detestemur igitur eius polluras aquas, audiamus Prophetam dicentem: Pollutum nolite tangere. *Simile.*

Mundamini qui fertis vasa Domini.] Exhortans propheta omnes qui in Babylonica captiuitate detinebãtur ad exitũ & egressum ab illa, & ad animi puritatẽ, inter omnes, eorũ præsertim meminit, qui vasa domini portabant. Rapuerat enim Nabuchodonosor vasa domini è tẽplo Hierosolymę, ad cultũ diuinum dedicatà, & Babylonẽ asportauerat: quæ Iudæi postea Hierosolymã retulerunt. Hortatur igitur diuinus vates eos, qui erant rebus sacris, diuinóque cultui addicti, quibus erat cura vasa domini portãdi, vt puri sint, nullis immũdiciis cõtaminati, ne manibus pollutis vasa domini coinquinent. Vasa domini sunt Christiani Deo dedicati, quorũ vnus qui vas electionis appellatur, ita epistola secunda ad Timotheum scriptum reliquit: Si quis emundauerit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatũ, & vtile Domino ad omne opus bonum *Act.* 9. 2. *Tim.* 2.

bonum paratum. Qui portant vasa domini sunt præsules, qui si se vitiis dedunt, & iura peruertunt, non solùm seipsos polluunt, sed alios suo exemplo contaminant. Vnde Deus di-
Exod.12. cebat Moysi, vt est in Exodo literis mandatum: Facies laminã de auro purissimo, in qua sculpes opere cælatoris, sanctũ domini, ligabisque eam vitta hyacinthina: & erit super tia-
Figura. ram imminens fronti pontificis. Considera hoc. Talis debet esse præsul, vt eum videntes statim congnoscant eum esse sãctum domino, Multa mihi Hoc in loco occurrebant ad dicendum, & multò plura ad plorandum, quæ sunt silentio prætereunda.

Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis.] Subaudi, quemadmodum in exitu de Aegypto. Nam nunc mittet vos Cyrus in patriã, & in pristinum statum restituet.

Ecce intelliget seruus meus.] Dixerat Iudæos reuersuros esse in patriam suam in pace & tranquillitate, & Christum eos præcessurum & congregaturum. Nunc ait Diuus pater: Ecce filius meus, quem secundum humanam carnem assumptam seruum meum appello, sapienter geret hanc rem. Ipse enim intelligit quemamodum est vos liberaturus. Vide quomodo propheta transeat à liberatione captiuitatis Babylonicæ ad humani generis redemptionem per Christum.

Exaltabitur & eleuabitur, & sublimis erit valde.] Hoc est, Morietur cruci affixus. Christi mortem appellat exaltationem. Et ipse Christus apud Ioannẽ ita ait. Si exaltatus fuero
Ioan.12. à terra, omnia trahã ad meipsum. Id quod Iudæi putabãt
Ioan.3. esse ignominiam, appellat Christus gloriam. Et alibi. Sicut
Ioan.3. Moyses, inquit, exaltauit serpentem, ita exaltari oportet fi-
Cant.7. lium hominis. Et alibi: Venit hora vt clarificetur filiꝰ hominis. Et in Canticis. Ascendã, inquit, ad palmam. Fuit igitur mors Christi exaltatio, quia per illam triumphauit de morte, de mundo, de diabolo. Quando videbatur abiectus & humiliatus, erat gloria sublimis: hęc est enim humilitatis na-
1.Reg.5. tura. Eodem modo arca Dei in templo Dagonis cùm videbatur abiecta & victa, tunc erat eleuata & gloriosa, & de Dagone mirabiliter triumphabat. Ex quo sequitur: eos qui Christum imitantur, & pro eo indignis contumeliis afficiuntur, tunc maiori gloria fulgere cùm magis abiecti esse videntur. Vocatur etiã mors Christi exaltatio, quia pro nobis moriendo suam bonitatem, charitatem & iustitiam ostẽdit:

Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum.] Id est sicut

multi Christi doctrinā & miracula admirabuntur, sic multi obstupescent videntes eius faciem vulneratam, alapis percussam, sputis commaculatam, & sanguine conspersam, & eius pulchritudinem in nigredinem mutatam. Stupuisse autem multos Christi miraculis & doctrina asserit multis in locis euangelica historia. Quem enim nō teneret stupidum & admirantem Christi virtus, eiusque diuina potētia? Et si impij in eum irruerent, & in illum arderent eorum odia, quibus incensi eum occidere conabantur, tamen non poterant non admirari eum, quem videbant insanabiles egritudines curātem, mortuos ad vitam reuocantē, & dæmones expellentē.

Ille asperget gentes multas.] Hoc est, multi dispergentur per orbem vniuersum ad prædicandam Christi gloriosam mortem & eius sacratissima mysteria. Vel asperget multas gentes sanguine suo. Quasi dicat: Patietur quidem Christus, & suo sanguine pro genere hominū fuso & sparso peccatorum maculas mūdabit. Potest verti ex Hebraico: Cum admiratione loqui faciet gentes multas. Acsi dicat: Tanta patietur, vt gētes admirantes de eo loquantur.

Super ipsum continebunt reges os suum.] Hoc est, tanta afficientur admiratione audita Christi morte, & visis Apostolorum miraculis eius nomine effectis, vt non possint pro dignitate laudare eius consilium, misericordiam, & charitatem & racebunt admirantes, diuinam eius magnificētiam exprimere, & oratione consequi non valentes. Et non solum Iudæi, qui Messiam expectabant, sed gentes quibus non fuerat narratum, nec prædictum esse Christum venturum, videbūt eius nomine multa effici miracula, & misteria illis inaudita contemplabuntur.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LII.

Dominatores eius iniquè agunt.] Pro iniquè agunt, est in Hebræo ichelilu à verbo ialal, quod propriè significat vlulare & exclamare. Ideo poterat hoc rectè verti: Dominatores eius vlulare faciūt eum. Et ita vertit Pagninus. Quasi dicat: Qui dominantur populi mei, faciunt eū clamare, & in blasphemias prorumpere. Nam statim subdit: Et iugiter tota die nomen meum blasphematur. Vel faciunt eum præ dolore vlulare. Acsi diceret: Adeò sæuiunt in populum meum immanes Babylonij, vt eum faciant ob acerbas afflictiones queribundas

bundas voces emittere. Pro quo noster interpres Latina reddit, & rectè quidem, iniquè agunt.

Cum converterit Dominus Sion.] Pro convertere in Hebraico est verbum xuu, quod etiã significat residere & quiescere. Ideò potest verti: Cùm Dominus residere vel quiescere fecerit Sionem. Cùm enim aliquis ad se convertitur, quiescit & in se residet, & secum adest. Nam antea nulla erat quies, & extra se vagabatur.

Paravit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium.] Pro paravit est in Hebraico chasaph, quod verbum significat discooperire, vt Esaiæ 47. Discooperi humerum tuum. Et quoniam qui rem detegit, eam notã facit, sumitur pro manifestare. Ideò poterat rectissimè verti: Manifestauit Dominus brachium suum in oculis omnium gentiũ. Quasi dicat; Manifestauit Dominus mundo filium suum. Id quod
Psal.97. aliis verbis ita cecinit regius vates: Notũ fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium reuelauit iustitiam suam. Potest etiam hoc in loco brachium accipi pro fortitudine, vt sit sensus. Ostendit Deus fortitudinem suã coram gentibus, euertens superbam Babylonem, & liberans Hebræos ex eius captiuitate. Cui expositioni fauet versio Pagnini: qui pro, parare brachium, transtulit: Nudauit Dominus brachium sanctum suum, sumpta metaphora ab iis, qui volẽtes aliquid fortiter agere, virésque suas ostendere brachium nudant. Septuaginta habent. Reuelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu cunctarum gentium. Quæ interpretatio quamuis huic secundæ expositioni fauere videatur, magis tamen cum prima cohærere videtur. Nam in sequenti capite quod aperte ab Euangelistis de Christo exponitur, dicit Propheta: Et brachium Domini cui reuelatũ est? significans Christum in principio ecclesiæ esse notum paucis, vt ibi Deo volente explanabimus.

Mundamini qui fertis vasa Domini.] Septuaginta habent pro mundamini, Separamini. Illi enim animam mundant, qui se à mundo separant, & in solitudinem recipiunt. Vnde
Osee.2. Deus per alium prophetam, Ducam, inquit, eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. Hæc solitudo est seuocatio animi ab humanis ac turbulentis negotiis, & ad Deum aduocatio. Viri enim virtute & sapientia præstantes mentem à sensibus abducentes, & cogitationem à rebus visibilibus seiparantes, à terra se longissimè efferunt, & ad cœlestium contemplationem rapiuntur. Et hæc est meditatio mortis, quã

Socrates

Socrates vitam philosophotũ esse existimabat. Quid enim tum agimus cùm animum à corpore abducimus, quàm discere mori? Ea igitur animi à corpore separatio est altissima sapientia cum animi puritate coniuncta, de qua hoc in loco Esaias, separamini, inquit, qui fertis vasa Domini.

Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. Pro intelliget est in Hebraico iascil, quod verbum significat etiam prudenter agere. Ideò poterat hoc ita verti. Ecce prudenter aget seruus meus. Intelligere enim aliquando ad voluntatem & actionem potius quàm ad intellectum refertur, vt in psalmo: Beatus qui intelligit super egenum & pauperem. *Psal. 40.* Appellat Deus pater hoc in loco Messiam seruum suum ob verbi ministerium docendiq; munus: & quia quanuis secundum humanitatem æqualis sit Patri, est tamen minor eo secundum humanitatem. Ideò propter naturam assumptam seruus appellatur. Ita enim Zacharias propheta Patrem inducit loquentem: Ecce ego adducam seruum meum Orientem, quia ecce lapis, &c. *Zach. 3.* Vbi pro Oriente in Hebraico est tsemach, quod nomen germen etiam significat. Hoc nomine vocatur Messias apud Ieremiam cap. 33. & apud Esaiam cap. 4. Intelligi autem locum illum Zacharię de Christo indicat Chaldæus paraphrastes ita vertẽs: Ecce ego adduco seruum meum Meisiam, & reuelabitur, &c. Idem Deus pater à nostro hoc vate capite 42. ita loquẽs inducitur: Ecce seruus meus, suscipiam eũ: electus meus, cõplacuit sibi in illo anima mea. Est igitur perspicuum in hoc nostro capite loqui propheram de Messia, quem hîc hominem appellat, cùm eum seruum vocat. Exinaniuit enim semetipsum, vt Paulinis vtar verbis, formam serui accipiens. *Philip. 2.* Sed ne aliquis existimaret Messiam esse purum hominem, subdidit propheta: Exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valdè. Pro quo Ionathas Chaldaicus vertit: Ecce prosperabitur seruus meus Messias, exaltabitur plusquam Abrahã, eleuabitur plusquam Moyses, & sublimis erit valdè plusquã angeli superiores. Hæc ille. Si Messias sublimiorem habet substantiam ipsis superioribus angelis in sua natura absque vlla cogitatione consistentibus, aperiè ostenditur, diuinam habere naturam, secundum quam Deus est ex substantia patris ante secula genitus, eiq; æqualis. Vnde ait Paulus Apostolus: Qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se æqualẽ Deo. *Philip. 2.* Nec diuinæ maiestati corporea Christi natiuitas aliquid abstulit, quia incommutabilis substãtia

minui

minui nequaqam potest. Quòd enim verbum caro factum
Ioan.1. est, vt ait Diuus Ioannes, non significat fuisse naturam diuinam in carnem mutatam, sed fuisse à verbo in vnitatem personæ carnem susceptam: Probatur ex hoc loco Christũ esse verum Deum & verum hominem, quod aliis in locis fuse ostendimus.

Argumentum Capitis LIII.

Vaticinatur propheta de Christi morte, eiusque acerbissimis cruciatibus, & quemadmodum ferens iniquitates nostras se voluerit in crucis ara pro nobis salutarẽ hostiam deuouere ac constituere.

CAPVT LIII.

Ioan.12. Rom.10. Quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est? & ascendet sicut virgultum coram eo, & sicut radix de terra sitienti: non est species ei, neque decor: & vidimus eum, & non erat aspectus, & desideravimus eum. Despectum & nouissimũ virorum, virum dolorum & scientem infirmitatem: & quasi absconditus vultus eius
Mar.9. Matt.8. & despectus, vnde nec reputauimus eũ. Verè lãguores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit: & nos putauimus eum quasi
Matt.8. 1.Petr.2. leprosum, & percussum à Deo, & humiliatum. Ipse autẽ vulneratus est propter iniquitates nostras attritus est propter scelera nostra: Disciplina pacis nostræ super eum & liuore eius sanati sumus. Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit? & posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum Oblatus est quia
Matt.26. Act.8. ipse voluit & non aperuit os suum, sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suũ.

EXPLANATIO.

Quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est?] Vtitur præteritis pro futuris, quemadmodũ multis aliis in locis, vt vaticinationis certitudinem ostendat. Superiore capite prædixit diuinus vates Apostolorũ prædicationem. Sed quoniam animo intuebatur fore, vt pauci ex Iudæis Euangelium reciperent, & Christum cognoscerent, eorum respectu qui erant in sua infidelitate permansuri, indu-

cit & Apostolorum chorum in hunc modū cum Deo loquē-
tem: Quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui
reuelatum est? Quasi dicat: Nos Domine annuntiabimus E-
uāgelium omnibus hominib⁹: at quis credet verbis nostris?
Pauci erunt qui nobis fidem adhibeant. Et brachium Domi-
ni, hoc est, Christus, cui reuelabitur? Quām pauci intelligēt
Christum esse verum Deum & verum hominem, summum
generis humani conditorem & saluatorem, qui vt nos ex in-
extricabilibus erroribus, cæcisque tenebris in veritatem ac
lucem vindicaret, & ad beatitudinē sempiternam tādem ad-
duceret, mortuus est in cruce, indignissimis contumeliis af-
fectus, & immanissimè vulnerat⁹. Quomodo igitur illi, qui
solùm iudicio humano nituntur, credēt eum esse Deum, qui
fuit inter homines despectu, cæsus, flagellatus, & in cruce
tādem occisus, nisi illis fuerit per Spiritum sanctum fides in-
fusa? Superiore capite ostendimus Christum appellari bra-
chium Domini ob eius fortitudinem, & quia omnia per ip- *Ioan.1.*
sum facta sunt. Nunc verò alias rationes afferemus. Primò,
appellatur brachium Domini ad eleuandum debiles, eósque
congregandum. Ita de eo Esaias, In brachio, inquit, tuo cō *Supra 40.*
gregabit agnos. Secundò, ad conterendos eius inimicos, quē
admodum de eo dictum est in psalmo: In brachio virtutis *Psal.88.*
tuæ dispersisti inimicos tuos. Tertio, ad protegendum viros
pios & iustos. Ideò est libro Sapientiæ mandatum: Dextera *Sap.5.*
sua teget eos, & in brachio sancto suo defendet illos. Et vl-
timò ad amplexandam animam sibi deuotam, quæ dicit in
Canticis: Læua eius sub capite meo, & dextera illius ample- *Cant.2.*
xabitur me. Vnde quidam, quem Christus amplexatum te-
nebat. Quis nos, inquit, separabit à charitate christi? Ideò in *Rom.8.*
cruce brachiis expansis emisit spiritum, vt omnes ad se veni-
entes amplecteretur. Hoc brachium fuit velatū, quoniam in
humanitate diuinitas latebat, nec omnibus reuelatur. Tunc
enim dicitur reuelari alicui cùm in illum credit. Diuus Ioan- *Ioan.12.*
nes de Christo loquens citat hūc locum ita dicens: Cùm tan
ta signa fecisset coram eis, non credebant in eum, vt sermo
Esaiæ impleretur quem dixit: Domine quis credidit auditui
nostro? & brachium Domini cui reuelatum est? Et D. Paulus *Rom.10.*
in epistola ad Romanos. Nō omnes inquit obedīt euāgeli-
sio Esaias enim dicit: Domine quis credidit auditui nostro?
Vbi vides apertissimè Apostolos hunc locum de Christo, &
Apostolorū prædicatione interpretari. Et cùm Esaias dicat:
Quis credidit auditui nostro, addunt illi verbum, Domine,
signifi-

significantes propheram induxisse Apostolos Deum ipsum alloquentes.

Et ascendes sicut virgultum coram eo, & sicut radix de terra sitienti.] Hoc est, Et hoc brachium Domini erit coram eo, hoc est, coram Domino, sicut virgultum ascendens, & sicut radix producta de terra arida & inaquosa Comparat Christū in passione virgulto & radici ascendenti ex sitienti terra. Virgultum in hyeme est floribus ac frondibus nudatum, sed habet intus virentem, quam ostendit in Vere, tunc enim frō deficit & floret, & baccarum vbertate pulcherrimum appareat. Sic Christus in passione fuit contēptus, squallidus, & incultus, sed adueniente Vere, hoc est, in resurrectione sua florentissimus ac pulcherrimus apparuit. Comparatur etiā cū radice arboris, quia ex ea nutritur arbor, & sustentatur, & ex ea procedūt arboris folia, flores, & fructus. Radix nullā habet pulchritudinē, sed ex ea tota arbor producitur. Hæc arbor est ecclesia, radix est Christus in passione sua despectus, acerbissimis iniuriis & doloribus affectus, & in medio duorum latronū constitutus. Sed ille sustentat arborem, ille nutrit ecclesiam, estque eius radix, & validissimum fundamentum. Huic arbori potest accommodari id, quod est apud Da- *Dan. 4.*
nielem scriptū: Ecce arbor in medio terræ, & altitudo eius nimia, magna arbor & fortis, & proceritas eius contingens cœlum, aspectus illius erat vsq; ad terminos vniuersæ terræ, folia eius pulcherrima, & fructus eius nimius, & esca vniuersorum in ea. Subter ea habitabant animalia & bestiæ, & in ramis eius conuersabantur volucres cœli, & ex ea vescebatur omnis caro. Dixerant in principio: Quis credet auditui nostro? Nunc reddunt eius quod dixerant rationē. Acsi dicant: Quis credet eum esse Deum, cui nec est species nec decor.

Non est species ei, neque decor, & vidimus eum, & non erat aspectus.] Ille omnium pulcherrimus, de quo dicitur in psal- *Psal. 44.*
mo: Speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis. De quo in Canticis sponsa, Dilectus, inquit, meus candidus & rubicundus, electus ex millibus, fuit pro nobis percussus, flagellatus, vulneratus, & consputus, & vsque adeò deformatus, vt non haberet speciem neque decorem. Voluit summus ille Deus, qui naturam vniuersam immensa virtute sua coërcet & continet, vt à nobis perniciem auerteret, indignissimas contumelias pati, inauditas ignominias accipere, crudelissimis flagellis percuti, durissimis clauis cruci affigi, spinea corona coronari, & in li-

gno

quo tandem suspendi & mori, quod mortis genus erat tunc infame & ignominiosum. Et cùm spinea corona eorum eius caput vndique transfigeret, currebat sanguis per eius faciẽ, quæ cùm esset alapis cæsa, & sputis coinquinata, & tota cruentata & percussa, nullum habebat penitus decorem. Quod intuens animi oculis prophetа in hęc tristia ac flebilia verba prorumpit Non est species ei, neque decor: & vidimus eum, & non erat aspectus. Ac si diceret: Ego mentis oculis vidi Christum in cruce pendentem adeò deformatum, vt non videretur homo. Hoc intuens Dauid faciebat ipsum Christum in psalmo ita loquentem: Sum vermis & nõ homo, opprobrium hominũ, & abiectio plebis. Paulò antè duxerat Christus tres è discipulis suis in montem excelsum, & transfiguratus est ante eos, & resplenduit facies eius sicut Sol, & modò in cruce pendens, non habet speciem nec aspectum. Facies illa sacratissima, quam angeli aspicere desiderant, quæ fuerat in transfiguratione rutilans vt Sol, pulcherrima & splendidissima, modò denigrata est, alapis & liuore saucia, sputo, puluere, lachrymis, ac sanguine cõspersa. Christe sanctè quã dissimilis est hæc tua transfiguratio ab illa, quę fuit in mõte quem dicunt esse Thabor: Illa fuit in monte herbis & arboribus consito, hæc in monte Caluariæ ossibus & fœtoribus repleto. Ibi eras tu Domine comitatus discipulis, quos elegeras, hîc ab illis derelictus, & à Petro paulò antè negatus. Voluerunt enim metu mortis vitam derelinquere. Ibi fuisti in medio duorum illustrium virorum collocatus, Moyse & Elia, hic inter duos latrones constitutus. Ibi in monte eleuatus, hîc cruci duris clauis affixus. Ibi exultans gloria, hîc dolens, & lachrymas fundens. Ibi tãgis tuos discipulos, hîc dira lancea percuteris. Ibi eras splẽdidis vestibus indutus, hîc nudus, illisq; immaniter spoliatus. Ibi audisti suauissimã Patris vocẽ te filiũ dilectũ vocantem, hîc audis improperia & iniurias, & perditorũ hominũ cateruã te inauditis blasphemiis afficientẽ. O rẽ dignã perpetuo gemitu, & perenniũ lachrymarũ abundantia. Vtinã oculi mei vertantur in fontes: vtinã exitus aquarum deducant oculi mei. Quis dabit capiti meo aquã, & oculis meis diluuiũ lachrymarum. Deficiant præ lachrymis oculi mei. Vtinã sint mihi lachrymæ meę panes die ac nocte. Quis mihi daret vt laborẽ in gemitu, & lauarẽ per singulas noctes lectũ meum, & possem lachrymis meis stratũ meũ iugiter rigare. Define plorare Ieremia propheta sanctę euersionẽ Hierosolymæ, ploremus Christi mortẽ, vimq; la-

Psal.21.

Matt.17.

1.Petr.1.

chrymarū fundamus. Vos omnes obsecro & obtestor, Christiani viri vt ei demus lachrymas, qui pro nobis dedit tuū sanguinē, vt totos nos illi dedamus, qui se totū pro nobis dedit.

Thren. 5. Lamentemur dicentes cum Ieremia: Defecit gaudium cordis nostri, versus est in luctum chorus noster: cecidit corona capitis nostri. Væ nobis, quia peccauimus. Passus est Deus noster acerbissimos cruciatus, & mortuus est suspensus in patibulo. Nihil vnquam Sol vidit indignius. Quò me vertā? Vbi querar? Quos implorem? Cur pater cœlestis filium tuū sanctissimum tot tantisque contumeliis & cruciatibus transfixum mori permisisti? Et tu virgo gloriosa sancta dei genetrix, aduocatā peccatorum, quæ peccatoribus subuenis, cur filium tuum sanctissimum tāris vulneribus confossum finis ita mori, omnes malorum impetus suo corpore suscipientē, extremam ignominiam ferentem, inter duos latrones spirantem? Sed nescio quid dicam. Ignosce mihi Domine, ignosce mihi sacratissima virgo Maria. Sit mihi erranti medicina confessio. Quid enim fuit illustrius quàm pati Christū pro nobis? Quæ res vnquàm fuit in mūdo gesta maior? quæ glorioſior? quæ commodatior hominum memoriæ sempiternæ? Voluisti Domine tuam erga nos immensam charitatem ostendere, & docere in calamitatibus & afflictionibus nullam esse ignominiam, quin potius veram gloriam inanis gloriæ iactura comparari. Voluisti sanguine tuo maculas nostras delere, & vulneribus tuis vulnera nostra curare. Quis vnquam talia cogitauit? Quò attigit tuus amor Domine Iesu? Multa memini, multa audiui, multa legi, nihil ex omnibus seculorū memoria tale cognoui. Qui erūt homines tā inculti & inhumani, qui te Domine non cognoscāt salutis authorē? Quæ erit tam immemor posteritas, quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ tuæ passionis ac mortis memoriam nō immortalibus laudibus prosequantur? Voluisti enim tua morte nobis vitā tribuere. Hic enim in monte Caluariæ est arbor vitæ plantata. Hic est mystica illa atq; gloriosa scala Iacob

Gen. 28. cōstituta. Hic finit⁹ est tuus labor, & incœpit nostra requies. Hic te vidit spiritu Esaias, quando dixit: Vidimus eum, & non erat aspectus, vt nos te in cœlo pulcherrimū videremus.

Et desideranimus eum.] Etsi nulla erat illi species, tamen desiderauimus eum, quoniam sciebamus in eius vulneribus esse remedia animarum nostrarum: Vel sic videntes eum vulneratum desideraui mus videre eum in sua pulchritudine, vt antea videbamus. Quidam ita vertunt. Et vidimus eum, & no-

non erat aspectus, vt desideraremus eum.

Virum dolorum.] Ostendunt hæc Christum esse verũ hominem, & multis ac acerbis doloribus cruciatum. Ipse enim de seipso ait: Tristis est anima mea vsque ad mortem. Non enim in corpore solum, sed in anima etiam dolores ferebat, & non solum suos, sed matris eius. Erat tristis mater iuxta crucem doloribus transfixa, & quot vulnera erant in corpore filij dispersa, tot erant in anima matris cõiuncta, ita vt doloris gladius eius animã pertransiret, quemadmodũ illi fuerat à Simeone prædictum. Gladius qui carnes occideret visus est sæpè, sed qui animam cruentaret & transfigeret, solus hic visus est. Lancea, quæ latus filij aperuit, animam matris percussit, & omnes sanguinis fluuij, qui ex venis filij exibãt, viscera matris penetrabant. Et quoniam Christus vtrapque angustiam & suam & matris sentiebat, vir dolorum meritò appellatur. Sed illud est intelligẽdum, Christum Deum nostrũ non solum dolore vulnera, quibus erat suum corpus confossum, sed etiam vlcera, quibus erat saucia anima peccatorum, non enim tantùm suos dolores, sed etiam nostros portabat. Et peccando scelerati homines illi dolores augebant, quemadmodum ipse dicit in psalmo: Et super dolorem vulnerum meorum addiderunt. Lege totam sacram scripturam, neminem inuenies, quantum memini, qui præter Christum vir dolorum appelletur. Solus Christus vir dolorũ appellatur. Fuit Abel afflictus à Caino, Isaac ab Ismaele, Iacob ab Esau, Ioseph à propriis fratribus, Dauid à Saule, Esaias à Iezabele, & fuerunt multi alij magnis doloribus pressi, & in acerbissimis calamitatibus versati. Sed inter omnes solus Christus vir dolorum appellatur, quoniã illi suos dolores ferebant, Christus verò suos & omnium. *Matt.26.* *Luc.2.* *Psal.68.*

Et *scientem infirmitatem*] Experientia. Vnde Apostolus ad Hebræos scribens, Et quidem inquit, cùm esset filius Dei, didicit ex iis quę passus est obedientiã. Et alibi in eadẽ epistola: Non habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia, pro similitudine absque peccato. *Heb.5.* *Heb.4.*

Et quasi absconditus vultus eius & despectus] Quemadmodum vultus eius qui iniuriis & contumeliis afficitur. Vel absconditus vultus eius, hoc est, incognitus ab incredulis & impiis. Quibus ille apud Ioãnẽ, Nec me inquit, scitis nec patrẽ meum. Diuinitas erat sub humanitate absconditа sicut alio in loco dixit Esaias: Verè tu es Deus absconditus Deus Israël *Ioan.8.* *Supra 45.*

Habac.3. saluator. Et Habacuc: Ibi, subaudi in cruce, abscondita est fortitudo eius.

Vere lãguores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit.] Sensus est: Nullam culpam admiserat Christus Deus noster, ob quam suppliciũ mereretur. At voluit pro nobis pati, vt à nobis debitam pestem arceret. Languores nostros, nõ suos, hoc est, peccata nostra ipse tulit, & dolores nostros, id est, supplicia, quæ pro sceleribus nostris merebamur, ipse portauit. Et hoc non fictè, non imaginariè, sed verè. Pro eo quod hic ait Esaias: Languores nostros ipse tulit, ait D. Petrus in 1. sua

1.Petr.2. epistola: Peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum. Vbi vides peccata esse animi lãguores & infirmitates, quas Christus pro nobis tulit. Infirmus est in cruce, & defuerunt ei infirmorum solatia. Pro domo habet Caluariæ montem, pro lecto duram crucem, pro cerulcali coronã spineam, pro dapibus fel & acetũ, pro musica blasphemias. Sitiuit in crucè, & non erat qui illi vrceum aquæ porrigeret. Si virgo mater posset illum oculis contingere, illa eum viuis lachrymis satiaret, quibus illa suum dolorem instillabat. Cogita igitur Christiane Christum Deum tuũ languores tuos ferentem, doloresq; tuos portantem. Caput habet inclinatũ ad te osculandum, cor apertum ad diligendum, brachia extensa ad amplexandum, manus perforatas ad largiẽdum, & totum denique corpus expositum ad te liberandum: vt sic eũ figas in corde, qui pro te fixus fuit in cruce. Poteris hos languores, de quibus hic loquitur Esaias, de corporis ægritudi-

Matt.8. nibus intelligere. De illis enim D. Matthæus euangelista hũc locũ interpretatur. Hinc colliges apertissimè, vnũ eundẽque locũ sacræ scripturæ duos sensus literales habere. Loquitur enim Esaias de peccatis nostris, vt litera ipsa demonstrat, &

1.Petr.2. eam D. Petrus interpretatur. Et tamen loquitur etiã de corporis morbis, de quibus Euangelista eũ literaliter exponit.

Et nos putauimus eum quasi leprosum.] Hoc dicit ob Christi vulnerum multitudinem. Et quia Christus passus est extra ciuitatem. Solebant enim leprosi extra ciuitatem proiici, vt in

Leuit.13. Leuitico scriptura commemorat. Sed Christus voluit extra portam ciuitatis pati, quoniã animal cuius sanguis pro peccato in sancta per pontificem inferebatur, quod erat figura Christi extra castra secũdum legem cremebatur, vt liber Le-

Leuit.16. uitici apertissimè ostendit. Quod intuens Diuus Paulus in

Hebr.13. epistola ad Hebræos has voces scripsit: Propter quod & Iesus vt sanctificaret per suum sanguinem populũ, extra por-

tam

tam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperium eius portantes.

Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras.] Id multis in locis est in diuinis literis scriptum. Vnde Apostolus in epistola 1. ad Corinthios: Christus, inquit, mortuus est pro peccatis nostris secundum scripturas. 1. Cor. 15.

Disciplina pacis nostræ super eum.] Accipitur disciplina pro flagello seu castigatione. Quasi dicat: Supplicium quos nos merebamur, ipse tulit propter pacem nostram. Luit pœnas nostrorum scelerum, vt nobis Patri reconciliaret. Nam vt ait Diuus Paulus. Ipse est pax nostra, qui fecit vtraque vnum. Et alibi: Quia in ipso, inquit, placuit omnem plenitudinem inhabitare, & per eum reconciliari omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius. Hunc locum Esaiæ in hunc modum transtulit ex Hebraico Pagninus: Castigatio pro pace nostra super eum. Quæ versio nostram indicat explanationem. Potest ita etiam verti: Castigatio correctionis nostræ fuit ei imposita. Ephes. 2. Colos. 1.

Liuore eius sanati sumus.] Totum corpus ægrotat, & phlebotomia fit in capite. Nos laboramus morbo, & Christus pro nobis vulneratur. Scinditur vena nostræ salutis, vt duricies cordis nostri scindatur. Percutitur Christi latus, vt cor nostrum, nidus vbi infinitæ vanitates & nepharia cogitationes colliguntur, cuspide diuinæ charitatis vulneretur. Simile.

Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit, & posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.] Aspicis hic Christum esse eũ pastorem, qui oues errantes super humerum adduxit, de quo ipse Christus loquitur apud Lucam, qui omnia nostra peccata super se portauit. Vnde ipse in psalmo: Super dorsum meum, inquit, fabricauerunt peccatores. Cùm igitur homines essent veluti oues errantes lupis expositæ, declinauerunt, nõ in viam Dei, sed vnusquisque in viam suam. At venit Christus, qui est vera via, vt eos ad cœlum perduceret. Vnde D. Petrus in 1. sua epistola. Eratis inquit, sicut oues errantes, sed conuersi estis nunc ad pastorẽ & episcopum animarum vestrarum. Luc. 15. Psal. 128. 1. Petr. 2.

Oblatus est quia ipse voluit.] Ideò dicebat Christus apud Ioannem: Nemo tollit animam meam à me, sed ego ponam eam à meipso, potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo, iterum sumendi eam. Id voluit Habacuc prophetа significare, quãdo de Christi cruce loquẽs dicebat. Et cornua in manibus eius. Quasi diceret: Nõ cornua crucis manus eius Ioan. 10. Habac. 3. Psal. 32.

eius tenebant, sed manus eius tenebāt crucē. & ipse Christus suis manibus cornua crucis sustentabat. Ipse enim voluit seipsum in crucis ara hostiam constituere. Ostendit hoc loco Esaias fuisse Christi mortem voluntariam.

Et quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.] Christus in passione sua tacendo loquebatur, docebat enim patientiam, & rerum humanarum tolerantiam. Hic est agnus, cuius sanguine Hebræi in Aegypto fuerunt seruati. Et
Exod.12. qui occidebatur immolabaturque in pascha te, de quo ait Apo-
1.Cor.5. stolus ad Corinthios scribens: Etenim pascha nostrū im-
Ierem.11. molatus est Christus. Hic est qui ait per Ieremiam: Ego quasi
Gen. 22. agnus mansuetus, qui portatur ad victimam, Hic est aries loco Isaac in monte occisus & immolatus. Hic est agnus ille
Ioan.1. de quo aiebat Ioannes Baptista: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. De eo ita Ioannes euangelista in Apoca-
Apoc.13. lypsi scriptum reliquit. Quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ agni, qui occisus est ab origine mundi. Ideo ait Christum occisum fuisse ab origine mūdi, qui cum Adam & Eua in peccatum inciderunt, promisit Deus esse caput diabo li à Christo conterendum, quod erat morte eius futurum
Gen.3. Vel hoc ait ob mortem Abel, qui innocens à fratre per inuidiam occisus Christum figurauit. Vide quod in locis veteris
Gen. 4. testamenti fuerit Christi mors sub innocentis agni nomine adumbrata & prædicta. Et vt huius diuini agni mansuetudinem & tolerantiam patiendique voluntatem ostenderet Diuinus noster vates, ait: Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum, sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperuit os suum. O miram cœlestis agni māsuetudinem & admirabilem erga homines charitatem. Hanc Christi patiētiam & voluntariā passionem ostēdit ipse, ita apud Psalmistam dicens: Quoniam ego in flagella paratus sum, & dolor meus in conspectu
Psal.37. meo semper. Apud hunc nostrum vatem cap. 50 Ego autē
Supr. 50. non contradico: retrorsum nō abij, corpus meū dedi percutientibus me. Attende. Non solùm nō restitit, sed se obtulit, corpū que suum dedit illud vulnerantibus & conspuentibus. Aspice quàm apertè indicet cruciatus suos voluntariè sustinuisse. Id iis verbis prædixerat in suis Lamētis Ieremias: Da
Thren.3. bit percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis. Michæ-
Mich.5. as. In virga, inquit, percutient maxillam iudicis Israēl. Dauid
Psal.37. in hunc modum facit Christum loquētem. Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo redargutionē.

Hanc

Hanc Christi mansuetudinem prædixerunt Sibyllę, quarum quædam dixit: Dabit autem ad verbera omnino innocens dorsum. Et paulò pòst: Et colaphos accipiens tacebit. Et altera Hierosolymã alloquens ait: Stulta Deũ tuũ nõ cognouisti medentem mortalium mentibus, sed & spinis coronasti corona. Hanc veritatem in veteri testamento prædictam scimus ex Euangelistis fuisse in Christo completam. Nisi enim eius passio & mors fuisset voluntaria, nõ dixisset Petro: Cõuertere gladium tuum in locum suum: omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt. An putas quia non possum rogare patrem meũ, & exhibebit mihi modò pluisquam duodecim legiones angelorũ? Quomodo ergo implebuntur scripturæ? quia sic oportet fieri: Et D. Matth. Cùm accusaretur, inquit, à principibus sacerdotũ & senioribus nihil respõdit. Tunc dicit illi Pilatus: Nõ audis quãta aduersum te dicũt testimonia? & nõ respondit ei ad vllũ verbũ, ita vt miraretur præses vehementer. Vide vtriusq; testamenti cohærentiã & concordantiã. Perpende quemadmodũ vtrumque Christum Deũ nostrum voluntariè morte subiisse ostendat. Ipsam autẽ Christi mortem significauit Moyses, quãdo in hũc modum fuit Hebræos allocutus: Erit vita tua quasi pendens ante te, timebis nocte & die, & non credes vitæ tuæ. Paraphrasis Chaldaica habet: Et erit vita tua suspensa ante te. Quæ est hæc vita nisi Christus? Huius vitæ crucifixæ gessit imaginẽ serpens ille æneus in ligno suspensus, ad quem Hebræi in deserto percussi aspiciebant, vt salutem consequerentur: Quem de seipso apud Ioannem Christus interpretatur. Eum enim impij Iudæi falsis criminibus ad crucis supplicium vocarũt, iuxta id, quod diuinus psaltes præcinerat: Captabunt in animam iusti & sanguinem innocẽtem condemnabũt. Et apud Ieremiam ipse Christus, reliqui, inquit, domum meam, dimisi hereditatem meam: dedi dilectam animam meã in manus inimicorum eius. Facta est mihi hęreditas mea quasi leo in sylua. Dedit cõtra me vocem, ideò odiui eam. Apud psalmistam. Quoniam circundederunt me canes multi, conciliũ malignantium obsedit me. Foderunt manus meas & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea. Apud Zach. Quid sunt plagæ istę in medio manuum tuarũ? Et dicet. His plagatus sum in domo eorũ, qui diligebant me. Daniel Propheta, Post hebdomadas, inquit, septuaginta duas occidetur Christus, & nõ erit eius populus, qui eum negaturus est. In libro Sapientiæ, quem testę Eusebio Irenæus, Egesippus, omnisque

Matt. 26.

Matt. 27.

Deut. 28.

Num. 21.

Ioan. 3.

Psal. 93.

Psal. 21.

Zacha. 13.

Dan. 9.

que antiquorum chorus Salomoni attribuerunt, inducuntur nefarij Iudæi in hunc modum loquentes. Si est verus filius Dei, suscipiet illum & liberabit illum de manibus contra
Sap.2. riorum. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam eius, & probemus patientiam illius Morte turpissima condemnemus eum. Erit enim ei respectus ex sermonibus illius. Hæc cogitauerunt & errauerunt: excæcauit enim illos malitia eorum, & nescierunt sacramenta Dei. Hæc ibi. Hanc mortem prædixit Sibylla Christum subiturũ trium dierum somno suscepto. Cuius testimonium cum aliis aliarum Sibyllarum citat Lactãtius libro quarto diuinarum institutionũ, & Diuus Augustinus libro decimooctauo de ciuitate Dei. Nec solum Christiani, sed etiam nonnulli ex antiquis Hebræorum Rabbinis asserunt fuisse Messiam mortem subiturum: inter quos est R. Iuda filius Amon in commentariis in Psalmos, vbi peccatum Adami ait Christo causam mortis præbuisse. Et R. Abba in Beresid raba capite decimonono ait fuisse sibi reuelatũ Messiã fuisse grauissimis cruciatibus opprimendum, & veluti ignotum morte mulctandum. Oportebat vt Christus nostra impia facinora suo sanguine expiaret, quod fuerat in lege adumbratum. Nam vetus tabernaculum fuit sanguine aspersum, &, vt verbis Paulinis
Exod.24. vtar, omnia penè in sanguine secundũ legem mundantur, &
Heb.9. sine sanguinis effusione nõ fit remissio. Pontifex ille, qui solus semel in anno cum sanguine pro ignorantia oblato in secundum tabernaculum introibat, Christi Dei nostri imaginem gerebat, qui assistens Pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum, non manu factum, vt verba Apostoli scribam, id est, non huius creationis, nec per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem, introiuit semel in sancta, æterna redemptione inuenta. Et quoniam animalia, quorum sanguis in sancta per
Leuit.16. pontificem inferebatur pro peccato, extra castra cremabantur,
Num.19. passus est Christus extra ciuitatem. Quod intuens Apo
Heb.13. stolus ad Hebræos scribens, hæc verba literis mandauit. Propter quod & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperium eius portantes. Hæc Diuus Paulus. Aliam reddit rationem Diuus Ioãnes Chrysostomus in sermone de passione, ita dicens. Voluit Dominus pati non subtecto, nec in templo Iudaico, ne Iudæi subtraherent sacrificium salutare: ne putarent pro illo tãtum populo oblatum:

ideò

ideò fuit extra ciuitatem, exra muros, vt scias sacrificium esse commune pro mundo oblatum, communémque esse purificationem. Et quoniam Christus mortem pro nobis acerbissimam voluntariè tulit, ait hoc in loco noster Esaias: Et quasi agnus coram tondente se obmutescet.

De angustia & de iudicio sublatus est: generationem eius quis enarrabit? Quia abscissus est de terra viuentium: Propter scelus populi mei percussi eum. Et dabit impios pro sepultura, & diuitem pro morte sua, eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore eius. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate. Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum, & voluntas Domini in manu eius dirigetur. Pro eo quod laborauit anima eius videbit & saturabitur, in scientia sua iustificauit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorum ipse portabit. Ideo dispertiam ei plurimos, & fortium diuidet spolia, pro eo quod tradidit in mortem animam suam, & cum sceleratis reputatus est: & ipse peccata multorum tulit, & pro transgressoribus rogauit. 1. Petr. 2. 1. Ioan. 3. Mar. 15. Luc. 22.

De angustia & de iudicio sublatus est.] Hoc est, liberatus est ex afflictione, & sceleratorũ iniusto iudicio, quoniam resurrexit, & victor atque gloriosus ad patrem ascendit. Ipse enim post resurrectionẽ suam discipulis suis apparens & loquens. Data est, inquit, mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Aequum est vt mũdum iustè iudicet, qui à mundo iniustè iudicatus est, sicut scriptũ est: Causa tua quasi impij iudicata est, causam iudiciúmque recipies. Hanc Esaiæ vaticinationẽ prædixerat iis verbis Dauid. De torrente in via bibit, propterea exaltauit caput. Acsi diceret: Fuit Christus afflictus, cruciatus, & mortuus, & eam ob causam Deus extulit illum, quoniam resurrexit, & in corpore glorificato cum magno triumpho ascendit ad cœlum. Id explanauit iis verbis Diuus Paulus in Epistola ad Philippẽses. Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua cõfiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris. Id voluit Esaias his paucis verbis significare dicens: De angustia & de iudicio sublatus est. Matt. vlt. Iob. 39. Psal. 109. Philip. 2.

Generationem eius quis enarrabit?] Sensus est: Cùm Christus sit verus homo afflictus & mortuus, quis enarrabit eum esse à patre æternaliter genitum & ex consequenti verum Deũ? Quasi dicat: Quis poterat tã altũ & ineffabile mysteriũ verbis ex-

bis explicare? Vel fic. Quis poterit narrare christi generatio nem nō solùm æternā de patre sine matre: sed etiam humanam de matre sine patre: Hunc locum, citans D. Leo papa in hæc verba prorūpit. In Domino nostro Iesu Christo filio Dei non solùm ad diuinam, sed ad humanam spectat naturam: Generationem eius quis enarrabit? Vtramque substantiam in vnam conuenisse personam nisi fides credat, sermo non explicat. modus incarnationis est ineffabilis. Hanc sentētiā sequitur in tertia parte D. Thomas, qui cùm fuerit omni sapientia & sanctitate præstanti, voluit semper sanctorum sententias sequi. Est quidem vtraque Christi generatio inenarrabilis. Etsi D. Matthæus ita suum Euāgelium inceperit: Liber generationis Iesu Christi, non tamen explicat modū incarnationis. Sed quoniam dixerat: De angustia & iudicio sublatus est, Quibus verbis Christi resurrectionem prædixerat, fortasse per generationem reditus ad vitam significatur. Vt sit sensus: Resurget quidem Christus, sed erit inenarrabile mysterium resurrectionis. Nā poterit modus illius reditus ad vitam humanis verbis pro dignitate explanari. Accipi verò generationē pro resurrectione, indicat psalmus 2. Vbi cœlestis pater filium suum alloquens, Ego, inquit, hodie genui te. Quem locum D. Paulus in actis Apostolorum de Christi resurrectione apertè interpretatur. Et Christus Deus noster apud diuum Ioannem loquēs discipulis suis de resurrectione sua. Mulier inquit, cùm parit tristitiam habet, quia venit hora eius: cùm autem peperit puerum, iam non meminit pressuræ propter gaudium, quia natus est homo in mundū. Vbi comparat discipulorum dolorē in Christi morte, dolori mulieris parturientis: gaudium autem resurrectionis comparat gaudio mulieris iam nato filio, ipsam autem resurrectionem Christi comparat cum pueri natiuitate & generatione. Poteris ita hoc intelligere. Quis poterit oratione cōsequi, & sermone explicare, quàm peruersa fit illa Iudæorū generatio, qui Christum falsis criminibus ad mortē & vastitatē vocarunt. Et ita capitur generatio pro illa Iudaica natione, siue pro seculo illo. Loquebatur de Christi morte, & intelligens Iudæorum malitiam & impietatem inuehitur in eos dicens. Generationē illā Iudaicā quis enarrabit? Quis eius prauitatē inauditam poterit exprimere? Vnde quidam vertūt: Seculū eius quis enarrabit? Omnes has explanationes recipit hic locus, quarum nullam existimo reiiciendam esse Ego tamen putauerim generationem hoc in loco accipi pro prole Christiana,

Matth. 1.

Act. 13.

Ioan. 16.

stiana, quã Christus suo sanguine genuit, vt sit sensus: Quis poterit complecti termone eorum multitudinẽ, quos Christus suo sanguine genuit? Quis poterit numerare multiplicatam prolem credentium? Quasi dicat: Hic qui talibus doloribus & afflictionib⁹ premitur, qui cruci affixus sanguinẽ suum fundẽs, acerrimos cruciatus tulit, nõ sua sed nostra scelera luit, vt in vita spirituali nos suo sanguine gignat, & quoniã in spiritu video innumerabiles esse ita gignendos. has voces emitto: Generationem eius quis enarrabit? De hac generatione ait D. Ioannes: Quotquot aurem receperunt eum, dedit eis potestatẽ filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius. qui non ex sanguinibus, neque ex volũtate carnis neq; ex volũtate viri, sed ex deo nati sunt. Et in 1. sua epistola: Scimus, inquit, quia omnis qui natus est ex Deo, non peccat: sed generatio Dei conseruat eum. Et Iacobus Apostolus in epistola sua de Christo loquens. Voluntariè, inquit, genuit nos. Et volens Esaias aliquo modo explicare id quod dixerat, addit paulò pòst: Si posuerit pro peccato animã suam, videbit semen longæuum. Quasi dicat: Si quidem Christus passurus est mortem pro hominum peccato, videbit semen longæuũ, hoc est, generationem suam maximè propagatam & æternam. Nunquã enim ecclesia peribit. Vt enim mortuo Ioseph creuerunt filij Israëlis, ita mortuo Christo creuerunt Christiani, qui nisi Christus moreretur, nequaquam crescerent. Id voluit Christus apud Ioannem iis verbis significare: Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solũ manet, si autem mortuum fuerit, multum fructum affert. Et quemadmodum Christi⁹ morte sua fideles genuit, ita hostes suos interfecit. Vt enim Samson captus à Philistæis ob amorem, quo Dalilam Gentilem prosequebatur, multò plures ex hostibus interfecit moriens quàm viuens, vt in libro Iudicũ scriptura testatur, sic Christus amans gentilitatem, pro eaq; captus, plures hostes occidit morte sua, quã viuens priusquã moreretur. Ideò mortuus est vt mortem occideret, filiósque generaret. Aristoteles in libris ortus & interitus inquit, generationem vnius esse corruptionem alterius: quam sententiam omnes posteà physici secuti sunt. Vt generentur grana, corrumpitur granum. Eodem modo vt generaretur ecclesia, Christus mortuus est. Destruitur vnum vt ædificetur alterũ: secatur arbor, vt fiat scapha, moritur Christus, vt ecclesiæ naticula construatur: ad ædificationem domus Dei fuit Christus destructus, hoc est vulneratus & mortuus. Ita scriptum

Ioan. 1.

1. Ioan. 5.

Iacob. 1.

Figura. Exod. 1.

Ioan. 12.

Figura. Iudi. 16.

reliquit

Psal.10. reliquit in psalmo diuin⁹ vates: Quoniam quē perfeciſti deſtruxerūt, iuſtus autem quid fecit? Quem locum Diuus Hieronymus de Chriſto interpretatur. Hæc Chriſti proles, hæc Chriſtianorum generatio, & fidelium multitudo appellatur ab hoc noſtro vate capite 9. imperij Chriſti multiplicatio. Ita

Supr.6. enim ait. Et Vocabitur nomen eius, admirabilis, conſiliarius, Deus fortis. Pater futuri ſeculi, princeps pacis, Multiplicabitur eius imperium, &c. Pro multiplicabitur eius imperium, poteſt verti ex Hebræo: Ad multiplicandum eius imperium, vel multiplicatio principatus eius. Vbi Eſaias pro multiplicatione poſuit, le marbeh, cum litera, m, clauſa, quæ nunquam niſi in fine dictionis inuenitur. Voluit enim diuinus vates ſignificare hāc generationem & principatus propagationem eſſe morte Chriſti futuram, quando litera illa magna, clauſa abſque fine, retrogrederetur: quando ille, qui eſt immortalis, moreretur, & qui eſt impaſsibilis, ſummos cruciatus pro nobis toleranter ferret, quādo ille, qui eſt ſine fine Deus, pro nobis factus homo, & nos ſuo ſanguine generaret. Quam generationem admiratus Eſaias has voces emiſit. Generationem eius quis enarrabit?

Quia abſciſſus eſt de terra viuentium.] Hoc eſt, de hominum

Ierem.11. familiaritate, de hac vita. Eodem modo apud Ieremiā aiunt Iudæi; Mittamus lignum in panē eius, & eradamus eum de terra viuentium. Acſi dicat: mittamus crucē, vt hunc qui panem cœleſtem ſe eſſe aſſerit, in ea figamus, eumque vita priuemus. Reddite rationem quare Chriſtus nos erat ſuo ſanguine generaturus, nimirum quia erat auferendus ex hac vita, mortémque pro nobis ſubiturus. Qui hoc intelligunt de generatione æterna filij Dei, poſſunt per terram viuentium cœleſtem gloriam intelligere, vt ſit ſenſus: Quis poterit conſequi oratione generationem Meſsiæ, cùm ipſe ſit Deus genitus à patre ab æterno, & de terra viuentium, hoc eſt, de cælo deſcenderit? Appellari autem cœlum terram viuentium

Psal.26. indicat pſalmus ita dicens: Credo videre bona Domini in terra viuentium. Qua de re alibi diſſeruimus.

Proter ſcelus populi mei percuſsi eum.] Verba ſunt Dei patris, qui dicitur percuſsiſſe filium, quoniam eum percuti permiſit. Ita intelligitur id quod dicitur in pſalmo: Quoniā quē

Psal.68. tu percuſsiſti, perſecuti ſunt. Quē pſalmū Apoſtoli multis in

Zach.13. locis de Chriſto interpretantur. Et id, quod eſt apud Zachariam: Percute paſtorem & diſpergētur oues: aut percutiam

Matt.26. paſtorem. Ita enim D. Matthæus hūc locum citat capite 26.

vbi

Vbi eum Christus de seipso interpretatur. Aspicis hoc in loco fuisse Deum percussum, vt scelera nostra deleret, & antiqui hostis tyrannidē extingueret. Offenderāt homines Deū, erant illi debitores, non poterant per se soluere: Venit Christus vt solueret pro illis, volens in redemptione nostra iustitiam suam ostendere. Id indicauit Paulus Apostolus ita ad Romanos scribens. Iustificati gratis per gratiā ipsius per redemptionē, quę est in Christo Iesu, quē proposuit Deus propitiatorem, per fidē in sanguine ipsius ad ostensionē iustitiæ suę, propter remissionē precedentiū delictorū, in sustentatione Dei ad ostensionē iustitiæ eius in hoc tempore. Hęc Apostolus. Vbi vides voluisse Dei filiū mortē pro nobis subire, vt nos redimendo suam iustitiam demōstraret. Nisi esset Deus, remedium non afferret, nisi esset homo, pro nobis non patere tur. Sed ita se ad humanitatis nostræ susceptionem inclinauit, vt manens quod erat, assumens quod nō erat, formam seruī Dei formæ vniret, tantóque fœdere vtramque consereret naturam, vt nec inferiorem consumeret glorificatio, necꝫ superiorē minueret assumptio. Eramus mortui, & mortuus est Christus, vt nos viueremus. Hoc fuerat in Elisæo mortuo figuratum Est enim in 4. libro Regum scriptū, quosdam sepelientes quendam mortuum vidisse venientes latrones, quorū metu proiicientes cadauer in sepulchrū Elisæi, se in fugā conieceruntCùm autem homo mortuus ossa viri sancti tetigisset, reuixit statim & stetit super pedes suos. Quis est hic mortuus, nisi homo in peccato viuens? Quod cadauer est hoc, nisi hominum genus vitiis cōtaminatum? Qui sunt hi, qui illud sepeliunt, nisi deprauati appetitus, falsę voluptates, & nephariæ cogitationes? Hæ hominē non solum omnibus virtutum ornamentis spoliāt, grauissimisꝫ vulneribus saucīū occidūt, sed etiā in ipsis peccatis sepelīūt, & latronibus, hoc est, mūdo, carni, & diabolo expositū linquunt. At cęlestis ille Elisæus Christus Deus noster morte sua eū exsuscitat, mortuus vitā tribuit, & sepultus resurrectionē operatur. Omnes mortui essemus, nisi tu Christe sancte nobis tua morte vitam tribueres, atque de morte ipsa glorioſe triumphares. Ita enim per Oseam prophetā tuum ais. Ero mors tua ô mors, morsus tuus ero ô inferne. Nos verò qui Christiano nomine gloriamur, intueamur mentis oculis Christum pro nobis acerbissimos cruciatus ferentem: respiciamus ad caput nostrum, nec velimus blandis voluptatibus nos tradere, deliciisque assuescere. Quę proportio est, quę cōgruentia, vt percusso capite

Rom. 3.

Figura. 4. Reg. 12.

Osee 13.

transfixo,

transfixo, & spinis coronato membra lætitia gestiant? Tollamus igitur crucem nostram Christúmque ducem nostrum sequamur, si volumus spirituali gaudio perfundi. Non enim possunt duo gaudia, Dei & mundi, in eodem animo simul cohærere. Nã vt ait D. Bernardus, errat omnino, qui cœlestem illam dulcedinem huic cineri, diuinum illud balsamum huic veneno miscerí posse ai bitratur.

Et dabit impios pro sepultura tua.] Dixerat Deus Pater: Propter scelus populi mei percussi eum: nunc explicat Propheta nõ solum in vita, sed etiã post mortem fuisse Christum à patre percussum. Nam pro sepultura, inquit, dabit ei impios, hoc est, impiorum locum. Quasi dicat: Morietur Christus in monte Caluariæ, ibique prope crucem sepelietur, vbi impij solent suorum scelerum pœnas luere. Erat enim locus ille tupplicijs damnatorum destinatus. Non desunt, qui dicant ideò appellari Caluariam montem illum, vbi vita nostra perpendit, propter caput Adami ibi sepulti. At D. Thomas potius inquit, Caluariam vocari propter damnatorũ capita, quę ibi truncabantur, à quibus mons ille nomen accepit. Quæ opinio est satis cõsona rationi. Erat enim conueniens vt ibi esset defixa crux illa glorioſa, vbi peccata puniebantur, vt intelligeremus eam non solùm Adami peccato, sed etiam totius mundi sceleribus remedium attulisse.

Et diuitem pro morte sua] Hoc est, dabit Deus pater filio suo Ioſephum ab Arimathæa, hominem diuitẽ & honoratum, qui eum mortuũ inuoluat in sindone munda, honorificéque in monumento suo sepeliat. Huic expositioni fauet Pagnini versio ita habens: Et dedit cũ impiis sepulturã eius, & cũ diuite inter mortuos suos. Possunt hæc verba ita verti. Posuit apud impios sepulchrũ eius, & cũ diuite in morte sua. Fuisse hæc omnia impleta Euangelica historia testatur.

Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum.] Hoc est, siquidem subiturus est mortẽ, vt mundi peccata deleat, videbit infinitã prolis propagationẽ videbit filios suos, quos sangine suo genuerit, in immensum multiplicare. Accipitur hic anima pro vita, vt multis aliis in locis. Vult propheta fructum Christianorũ ostẽdere post Christi mortẽ. Vt enim post Isaac immolationẽ fuit à Deo promissa Abrahamo generis multiplicatio instar stellarũ cœli & maris arenæ, & vt in eius semine omnes gẽtes benedicerẽtur, per quod semẽ D. Paulus intelligit Christũ, sic post Christi mortẽ fuerũt Christiani multiplicati, & populi multi in ecclesia spiritualiter

Gen. 22. Figura. Gal. 3.

ter geniti. In psalmo, vbi communis editio habet: Ecce alie- *Psal.86.*
nigenę,& tyrus & populus Æthiopum, hi fuerunt illic. Pro hi fuerunt illic, habet versio D. Hieronymi ex Hebræo: Iste natus est ibi. Quasi dicat: Populus harũ gentium fuit in ecclesia per spiritualem generationem natus. De qua generatione dixit in hoc capite paulò antè Esaias. Generationem eius quis enarrabit? Volens autem modum huius generationis propagationem ostendere ait: Quoniam se Christus est hostiam pro peccato in crucis ara immolaturus, videbit semen longęuum.

Voluntas Domini in manu eius dirigetur.] Hoc est, voluntas patris quæ est vt genus humanum redimatur, in manu Christi ordinabitur, eiúsque morte implebitur.

Pro eo quod laborauit anima eius, videbit.] Subaudi semen longæuum. Et saturabitur, subaudi eo cibo, de quo ipse ait apud Ioannem. Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius, *Ioan.4.*
qui misit me, vt perficiam opus eius.

In scientia sua iustificauit ipse iustus seruos meos multos.] Pro iustificauit habẽt nõnulli codices ad marginem, iustificabit, & alij etiam in textu. Et Pro, seruos meos, habent, seruus meus. Et rectè quidem, nam in Hebraico est audbi in singulari: sed vitio typographorum existimo effectum fuisse vt pro seruus meus, seruos meos scriberetur. Est igitur sensus: Ipse iustus, qui est Christus, quem ego pater seruum meum ratione humanitatis assumptæ appello, in scientia sua iustificabit multos. Animaduerte. Non ait: Hic doctus concionator in scientia sua acquiret redditus, dignitates, episcopatus: sed iustificabit multos Euangelicus concionator non debet scientia sua mundi diuitias quærere, sed animas.

Ideo dispertiam ei plurimos.] Hoc est propterea dabo illi partem in multis. Verba sunt Dei patris atentis in psalmo: Po- *Psal.2.*
stula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Septuaginta habent: Propterea ipse posidebit multos, nimirum Christus.

Et fortium diuidet spolia.] Homines, qui erant dęmonis spolia, liberabit, eósq; diuidet: nam alios facier Apostolos, alios Euãgelistas, alios martyres, alios confessores, alios virgines, alios matrimonio copulatos, alios præsules, alios subditos. Et ita varij varia munera exercebunt. Si in naui omnes idem facerent, obrueretur absq; dubio. Vt enim opus est vt hic fe- *Similitudo.*
deat in puppi gubernaculũ tenẽs, ille stet in prora longè prospiciens, quidã remis incumbant, quidam ad mali summitatem

tem ascendant, alij velum teneant, alij sentinam exhaurian̄t, alij alia munera exerceāt, sic in ecclesia diuersa sunt munera, pro diuersis hominū qualitatibus gerenda: nec debēt omnes in idem studium incumbere, nec ad eandē actionem properare. Si rex voluerit tota die contemplari, neque audiens subditos, nec illis consulens, & necessaria prouidens male quidē aget. Etsi enim contemplatio est mētis actio excellentissima, qua nulla est suauior, nulla præstantior & permanentior, nō tamen conuenit regi, ita se illi dedere, vt regni sibi traditi gubernationem relinquat. Desinat his perpetuam contēplationem, qui se ab humanis negotiis separarunt, animumq; à sensibus reuocauerūt. Contrà verò qui se totos Deo dedicarūt, nolint se mundi negotiis implicare, quin potius in diuinarū contemplationem toto pectore incumbāt, atque in solitaria trāquillitate, animoq; quiete, ad quam se tanquā ad portum receperunt, permaneant. Et ita vnusquisque suum honestum officiū exerceat. Illud est præterea aduertendum, dæmones hoc in loco fortes appellari, à quibus Christus abstulit spolia, quæ, vt hic Esaias prædixit, diuisit. Id significauit Chri-
Luc.11. stus apud Lucam, ita dicens: Cùm fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet: si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet.

Et cum sceleratis reputatus est.] Id est, inter duos latrones
Luc.22. crucifixus. Hūc locum ipsemet Christus apud Lucam de se
Mar.15. ipso interpretatur. D. Marcus etiā ita inquit: Et cum eo crucifixerūt duos latrones, vnum à dextris, & alium à sinistris. Et impleta est scriptura quæ dicit: Et cum iniquis reputatus est: Sunt præterea in hoc capite multa loca quæ Apostoli de Christo interpretantur.

Et pro transgressoribus rogauit.] Dixit enim in cruce: Pater
Luc.23. dimitte illis, nō enim sciunt quid faciunt. Vides vltionem & iustitiā, quod postulat. Docuerat discipulos, vt orarent pro persequētibus & calumniantibus eos, vt est apud Matthæum
Matt.5. capite 5. nunc ostēdit exemplo id quod verbis docuerat. Docet Christus præsules & concionatores, vt in eas virtutis actiones incumbant, ad quas fuerint alios exhortati. Sūt qui existiment sat esse, alios in viam dirigere, cùm ipsi nolint abnuio vitiorum nemore exire, quam eorum opinionē magni errores cōsecuti sunt. Vide quàm apertè Christi saluatoris nostri passionem prædixerit hoc capite Esaias. Estne hoc vaticinium an Euangeliū? Quid ad hoc Iudæi poterunt re-

spondere?

spondere? Totam summam passionis Christi hoc capite di-
uinus noster vates breuiter descripsit. Vt enim qui vult or-
bem vniuersum in parua tabula describere, satis esse existi-
mat præcipuas mundi partes delineare, sub quibus multæ
particulares regiones continentur, sic sanctus vates volens
omnes Christi cruciatus describere, sat esse duxit in hoc ca-
pite tanquam in quadam tabella delineare summam quan-
dam sub qua multa comprehenderentur, quæ Euangelistæ
particulariter explicarunt. Sed aduerte obsecro. In domo
Præsidis interrogatus, Christus tacet, & in cruce non requi-
situs loquitur atque pro transgressoribus orat. Quid est hoc *Matt.27.*
Domine Iesu? Ductus ad crucem obmutescis, vt modo aie-
bat Esaias: Sicut ouis ad occisionem ductus, & quasi agnus
coram tondente se obmutescet, & coram Pilato & Herode,
vbi agitur de vita tua siles, in cruce verò, vbi agitur de salute
nostra, etiam non interrogatus voces emittis. Quid est hoc
nisi demonstrare tuam erga nos immensam charitatem, a-
morisque illius admirabilis in hominum genus, quo sum-
me flagrabas, celsitudinem & abundantiam? Pluris nostram
salutem quam vitam tuã faciebas, ideò pro transgressoribus
exorabas. Quis audiuit vnquam talem amorem? Quis nõ
admirabitur tam infinitam charitatis magnitudinem? Si eũ
qui se pro patria telis hostium obiecit, ciues summè diligere
tenentur, quanto ardentius tenemur nos te amare Domi-
ne Iesu, quam incredibili singularíq; erga te amoris amplitu-
dine exardescere, qui nõ pro vna patria tantũ, sed pro vni-
uerso mũdo te salutarẽ hostiã deuouisti, crucíq; morti acer-
bissimæ obtulisti, vbi extrema propè verba ad veniã salutẽq;
à patre petendã pro iniquis & trãsgressoribus reseruasti. Dis-
camus nos hinc charissimi mei pro hostibus & calũniantib⁹
precationes ad Dominum fundere. Imitemur Christum cœ
lestem doctorem, qui nõ vltionem à patre hostium suorum,
sed veniam postulauit. Hinc colliges quantis illis desit Chri
stianæ charitatis, qui ad exitũ vitæ vocati dimittere iniurias
nolũt, quin potius interrupris iamiam moriẽtibus vocibus vl
tionẽ se defiderare significant. Totũ hoc cap. exponit de Mes
sia R. Moyses Gerundensis, explicans id, quod est capite 24
Geneseos scriptum: Et introduxit eam Isaac. Et R. Iosue Ga *Gen.24.*
lilæus. & alij nonnulli Hebræorum Rabbini. Sed in hoc à
nobis distant, quod illi Messiam vẽturum expectant, nos ve-
rò eum venisse firmiter testamur. Sed quoniam ex illis non-
nulli libros nostros legentes, historiásque veteres cum illis

conferentes, vident planè hæc omnia quæ Esaias huic capiti mandauit, & de Messia prædixit, Christo nostro conuenire, aiunt prophetam hoc in loco non de Messiæ, sed de populi Iudaici afflictione fuisse vaticinatum. Vt nobis possent respondere, in suaque pertinacia perseuerare, hanc inuenerunt euasionem, stultam illam quidem, fragilem, falsam, nulliusq; momenti. Huius opinionis inuentores fuerunt R. Salomon & R. Andreas, fingentes hanc Esaiæ vaticinationem esse de Iudæorum miseriis & calamitatibus, de quibus propheta, ac si vnus homo esset in misera captiuitate constitutus, vaticinatur. Hanc falsam opinionẽ conuincit non solùm antiquorum Hebræorum sententia, sed etiam paraphrasis Chaldaica, tantæ authoritatis apud eos, vt nullus eam vnquam negauerit. Præterea quomodo potest Iudæorum populo conuenire id quod hic ait Propheta: Generationem eius quis enarrabit? cùm eius generatio in lege Moysi apertè demonstretur? Item qui fieri potest, vt de illo hæc verba dicantur: Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra, cùm constet non solùm ex veterum prophetarum oraculis, sed etiam ex ipsorum histo-riographo Iosepho, recentiúmque annalium memoria, eos ob sua incredibilia scelera fuisse patria pulsos, euersos, captiuos, atque in omni dedecore ignominiáque versatos? Deinde quomodo illis id poterit conuenire: Oblatus est, quia ipse voluit: sicut ouis ad occisionem ducetur, & illud: Et pro trãsgressoribus exorauit, cùm ipsi inuiti fuerint capti & afflicti, & in suis synagogis quotidie in Christianos contumelias & maledicta iaciant? Postremò quis erit tam cæcus, qui non intelligat non posse ad Hebræorũ populũ referri id quod hîc ait diuinus vates. Eò quòd iniquitatem nõ fecerit, nec dolus fuerit in ore eius, cùm non solùm Iudæi, sed etiã Christiani sæpenumero incidãt in peccata? Quid dicam de iniusto, cùm de iusto dicat in Prouerbiis Salomon: Septies in die cadit iustus? Si dixerimus, inquit D. Ioãnes, quòd peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est. Cùm igitur hæc non possint Iudæorum populo accommodari, imò Christo, ad quem ea Apostoli retulerunt, apertissimè conueniant, necessariò concluditur falsam esse & commentitiam hanc Iudæorum opinionem, contrà verò veram esse perspicuã Christianorum in huius capitis explanatione sententiam.

Prou. 24.
1. Ioan. 1.

Anno-

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LIII.

Sicut radix de terra sitienti.] Pro sitienti est in Hebraico tsiiah, quæ dictio significat rem sitientem, desertam & inuiã. Pagninus vertit: Sicut radix de terra deserti. Aquila: Sicut radix de terra inuia. Admirabilis profectò interpretatio: nã quæ est hæc terra absque via, per quam nemo vnquam ingressus est, ex qua hæc diuina radix exiuit nisi virgo illa gloriosa Dei genitrix, ex qua natus est Christus Deus noster? Hanc appellat etiam alius propheta terram, dicens in psalmo: Benedixisti Domine terram tuam. Et paulò pòst: Veritas de terra orta est. Et alio in psalmo: Confiteantur tibi populi Deus, confiteantur tibi populi omnes, terra dedit fructũ suũ. De hac terra intelligitur id, quod suprà dixit Esaias: In die illa erit germẽ Domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ sublimis. Et alibi: Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorẽ. Dixerat 4. cap. futurum esse sublimem fructum terræ, & volens modò eum fructum explicare, ait, eum esse saluatorem. Vide qualem fructum hæc inuia & glorioſa terra produxit, mundi saluatorem. Peperit in tempore eum, qui fecit tempora. Vna & eadem mater & semper virgo: ipsa & genetrix, & eius creatoris, quem genuit creatura. Quis vnquam audiuit talia? Quis vnquã talia cogitauit? Intacta genuit, & pariens virgo permansit. Et quem peperit? Eum qui est Deus & homo. O admirabilis compago, ô sublime mysterium! Creator nascitur ex creatura. Deus factus est homo, incorporeus carne vescitur, inuisibilis videtur, immortalis occiditur, incomprehensibilis comprehenditur. Quis non admirabitur tam altum sacramentum, huiusq; virginis inauditum partum? Et volẽs Esaias eius virginitatem significare dixit, Messiam ex ea exiturũ esse instar virguli de terra sitiẽti, absque alterius arboris insertione pullulantis. Quid ad hęc respõdebit blasphemus ille Heluidius, qui spiritu diabolico ductus, voluit virginitatis sacratissimæ Dei genitricis splendorẽ maculare? Vt enim Herostratus homo scelerũ maculis notatissimus, flagrans famæ cupiditate nocte quadam templũ celeberrimum Dianæ, à gentibus idolorũ cultricibus dedicatum incendio cõbusit, vt nominis claritatẽ, cuius cupiditate incredibiliter ardebat, sibi cõpararet, vt Valerius Maximus, Theopompus & alij memoriæ prodiderunt, sic nefarius Heluidius, quoniã

Psal. 84. *Psal. 66.* *Supr. 4.* *Supr. 45.* *Similitudo.*

neque virtute, neque rerum gestarum gloria famâ, cuius desiderio tenebatur, consequi valebat, volut quantũ in se fuit non templum falsæ Dianæ, sed templum illud sacratissimum diuinæ virginis Mariæ incendio suæ maledictæ hæresis comburere, eiúsque virginitatem verbis pestilentibus maculare.

Percussum à Deo.] In Hebraico est: mucceh elohim. Quæ verba si latina reddas, ita transferas, percussum Deum. Inter mucceh, quæ dictio percussum significat, & elohim, quæ significat Deũ, nulla est præpositio. Voluit diuinus noster vates ostendere Christum esse verum Deum & verum hominem. Dicens eum fuisse percussum, eius humanitatem ostẽdit: dicens autem eum esse Deum, eius diuinitatem. Sed diuinitas erat in humanitate occultata. Id intuẽs Habacuc aiebat: Ibi abscõdita est fortitudo eius, & quemadmodum sol, vt Diui Gregorij Nazianzeni vtar similitudine, cùm in nube tegitur, absconditur, non tamẽ amittitur, luminéque illud, quod toto orbe diffusum claro splendore cuncta illustrat, paruo nobis obstaculo includitur, non tamen aufertur, sic Christi deitas in humanitate illa, quam induit, fuit abscondita, non tamen à corpore neque ab anima separata. Habes in hoc loco apertissimum absque dubio testimonium deitatis Christi, si volueris verba ipsa Hebraica, vt iacent, interpretari. Est admirabilis hic locus, in quo ostendit Esaias Deum esse illum, qui in cruce percussus erat. Deus quatenus Deus nec fuit mortuus neque percussus: est enim impassibilis & sempiternus. Sed cùm Christus sit Deus & homo, & quatenus homo fuerit percussus & mortuus, dicitur etiam Deus percussus & mortuus, quoniã Christus vna est persona, vnũ suppositum. Ideò verè dicimus, manus Dei fuisse in cruce duris clauis transfixas, quoniam duæ in Christo naturæ sunt in vno & eodem supposito, quod quidem est Christus, qui est verus Deus & verus homo, quẽ Esaias hoc in loco percussum Deũ appellat. Si lapidem ignitum in medium fluminis proiicias, extinguetur ignis, lapis autem integer permanebit, quoniã aquæ in ignem agere possunt, in lapidem verò nequaquam. Sic constitutus Christus in medio afflictionum, quæ per aquas intelliguntur, iuxta illud: Intrauerunt aquæ vsque ad animam meam: passus est quo ad humanitatẽ, in quam afflictionum aquæ, hominúmque scelera & impietates agere poterant. diuinitas autem impassibilis permansit. Ideò recte dicimus filium Dei vnigenitum in duabus naturis vniusque

Habac. 3.

Similitudo

Similitudo.

Psal. 68.

persõ

personæ singularitatem passibilē & impassibilem, mortalē & immortalem, crucifixum in infirmitate nostra, eundemq; semper viuentem in virtute sua.

De angustia & de iudicio sublatus est.] Pro de angustia est in Hebraico meotsær, quod nomen retentionem & carcerem significat. Ideò poterat hic locus ita verti: A carcere & à sententia sublatus est de medio: vt sit sensus: Statim post vincula & Pilati sententiam eum occiderunt. Explicat propheta Iudæorum in Christi cæde celeritatē: quę fuerat etiam in festinatione illa figurata, quæ Hebræi agnum paschalem comedebant: Ita enim ait scriptura Deum illis dixisse: Comedetis festinantes. Fuisse autem agnum illum Christi figuram, indicat apertè Diuus Ioannes capite decimonono sui euangelij. Exod 12.

Argumentum Capitis LIIII.

Vaticinatus fuerit Esaias capite superiore de Christi morte. Et quoniam eum mentis oculis intuebatur suo sanguine pro nobis fuso esse multos filios geniturum, ideò agit modò de vocatione Gentium, prædicens plures ex illis, quàm ex Hebræis esse fidem recepturos. Et quamuis gentilitas esset sterilis absque fide, spe, & charitate, eam tamen consolatur, quod breui plures filios habitura sit, quàm Hebræorum synagoga. Prædixit Dei misericordiam nunquam esse ab ecclesia separandam, neque fœdus pacis Dei cum ecclesia initum vnquam infringendum.

CAPVT LIIII.

Lauda sterilis, quæ non paris: decanta laudem & hinni, quæ non pariebas: quoniam multi filii desertæ magis quàm eius, quæ habebat virum, dicit Dominus. Dilata locū tentorii tui, & pelles tabernaculorum tuorum extēde, ne parcas: longos fac funiculos tuos, & clauos tuos consolida. Ad dexteram enim, & ad lęuam penetrabis: & semen tuū gentes hæreditabit, & ciuitates desertas inhabitabit. Noli timere, quia non confunderis, nec erubescas, non enim te pudebit, quia confusionis adolescētiæ tuæ obliuisceris, & opprobrii viduitatis tuæ non recordaberis amplius. Quia dominabitur tui qui fecit te. Dominus exercituum nomen Luc. 23. Gal. 4.

eius: & redemptor tuus sanctus Israel. Deus omnis terræ vocabitur. Quia vt mulierem derelictam & mœrentem Spiritu vocauit te Dominus, & vxorem abiectionis abiectam, dixit Deus tuus. Ad

Supr.26. *punctum in modico dereliqui te, & in miserationibus magnis congregabo te. In momento indignationis abscondi faciem meam parùm per à te, & in misericordia sempiterna misertus sum tui, dixit re-*

Gen.9. *demptor tuus Dominus. Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui iurauí, ne inducerem aquas vltrà super terram, sic iurauí, vt non iratus tibi, & non increpem te.*

EXPLANATIO.

Lauda sterilis.] Primitiuam ecclesiam ex gentibus & aliquibus Iudæis cõgregatam comparat propheta mulieri sterili, quoniam respectu synagogæ paucos habebat filios. Potest hoc referri ad ipsam gentilitatem, quæ nullum habebat prophetam, nullum fidelem, quam hoc in loco Esaias consolatur, quoniam innumeros ac propè infinitos filios habitura esset, qui Christum reciperent. Quibus Christus dedit

Ioan.1. potestatem filios Dei fieri, vt Diuus Ioannes testatur.

Hinni.] Hoc est, exulta, & prorumpe in iubilum. Hinnire est propriè equorum, ad victoriam præ lætitia exultantium, sed ad homines etiam metaphoricè refertur.

Quoniam multi filii desertæ magis quàm eius quæ habebat virũ.] Alludit ad Saram sterilem, & Agar fœcundam. Nam Sara

Gen.21. peperit Isaac, qui fuit per repromissionẽ, & inde dimanauit proles infinita. Filius autem Agar secundum carnem natus est, qui erat filius ancillæ, Sara autẽ libera erat. Sed hæc sunt

Gal.4. duo testamenta, vt ait in epistola ad Galatas Diuus Paulus. Per Agar ancillam & fœcundam intelligitur synagoga, & vetus testamentum, per Saram verò liberam & sterilem, quę peperit per diuinam repromissionem, & infinitã propè multitudinem genuit, intelligitur testamentum nouum, & christi ecclesia, quæ cùm prius esset sterilis gentilitas, multò plures filios peperit, quàm synagoga. Et quoniã synagoga erat ob eius scelera reiicienda, voluit Deus vt Agar cum filio suo reiiceretur. Sara autem cum filio suo domi maneret, in figura earum rerum, quæ postea erant venturæ. Ideo D. Paulus

Gal.4. in epistola ad Galatas hunc Esaiæ locũ sub nomine Saræ de ecclesia, sub nomine verò Agar de synagoga interpretatur.

Supr.25. Ierem.15. De ecclesia dixerat suprà Esaias: Lætabitur deserta & inuia, exultabit solitudo. De synagoga verò ait Ieremias: Infirmata est quæ peperit septem, defecit anima eius, occidit ei sol,

cùm

cùm adhuc esset dies. Per septem intelliguntur multi, ponitur enim numerus finitus pro infinito: Quemadmodũ lib. 1. Regum ait Anna: Sterilis peperit plurimos, & quæ mul- 1. Reg. 2.
tos habebat filios, infirmata est. vbi pro plurimis litera Hebraica habet septem. Hæc igitur sterilis est ecclesia, de qua dicitur in psalmo: Qui habitare facit sterilem in domo ma- Psal. 112.
trem filiorum lætantem.

Dilata locum tentorii tui.] Id est, Extende ô ecclesia tentorium tuum, nequaquam Iudaici tabernaculi imiteris angustiam, sed dilata cortinas & pelles tabernaculorũ tuorum. Ostendit iis verbis multitudinem fidelium, & ecclesiæ per totum terrarum orbem propagationem. Sed animaduerte, Non tribuitur ecclesiæ domus, sed tentorium, in quo non est Heb. 13.
firma & perpetua permãsio. Non enim habemus hic, vt verbis vtar Diui Pauli, manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus. Qui habitant in tentoriis, non ibi commorantur, sed ad vlteriora festinant. Ita de Christianis dicitur. Ibũt de vir- Psal. 83.
tute in virtutem, videbitur Deus deorum in Sion.

Semen tuum gentes hæreditabit.] Hoc est, filij tui possidebũt nationes remotissimas, eãsque ad fidem conuertent. Id vidimus & nostra & patrũ nostrorum memoria apertissimè impletũ. Iussu enim Emanuelis Lusitanorũ regis inuictissimi, eiusque filij clarissimi Ioannis, qui non solùm regni, sed etiã pietatis patris, eiusq; religionis, & animæ præstãtiæ & magnitudinis, fuit hæres, lustrarũt Lusitani terras anteà ignotas & abstrusas, aliósque terrarũ orbes, quos Alexãder Magnus non posse consequi ægrè ferebat, penetrarunt, earúmque gentes barbaras & infideles superarunt, & ad fidem Christi conuerterunt. Has gentes possident modò Christianissimi Lusitaniæ reges, qui Orientis oras, & ditissimam Indiam, & suis & maximorum regum præfidiis, opibusque munitam, vicerunt & in suam potestatem redigerunt, atque crucis trophæa in regionibus immenso spatio à Lusitania distantibus è potentissimorum hostium faucibus ereptis, collocarunt. Hi Christianissimi principes & alij huiusmodi sunt semen atque filij ecclesiæ, de quibus ait hoc in loco Esaias alloquẽs ipsam ecclesiam: Semen tuum gentes hæreditabit.

Et opprobrii viduitatis tuæ.] Gentilitas Deum dereliquerat, & ideò vidua appellabatur. Sed cùm euangelium recepit, & Christo adhæsit, non vidua, sed sponsa Christi appellatur. Synagoga verò est vidua, & à Deo derelicta, imò mortua & sepulta. Hos duos populos gentium & Iudæorum signifi-

Zach.11. cauit Deus apud Zachariam per duas virgas, quarum vnam appellat Deus decorem, alteram funiculum.

Quia vt mulierem derelictam & mœrentem spiritu vocauit te Dominus, & vxorem ab adolescentia abiectam.] Fuisti quōdam veluti vxor Deo adhærens, & legem naturalem adimplens, sed ob delicta tua fuisti à Deo derelicta, & in adolescētia tua repudiata. Nunc verò vocat te idem Deus quasi dolentē spiritu ob tuum repudium & abiectionem.

Ad punctum in modico dereliqui te.] Dereliquit Deus gentilitatem, sed posteà misertus eius eam in aduentu suo ad se vocauit, & adduxit, & totum illud tempus, punctum appellat. Vbi vides totam hanc vitam comparatione æternitatis punctum esse, & tanquam nihil. Id voluit diuinus vates fig-
Psal.83. nificare dicens in psalm. Et substantia mea tāquam nihilum ante te. Substantia hoc in loco accipitur pro substistentia seu vita. Quod intelligēs D. Hieronymus vertit: Et ita vita mea quasi non sit in conspectu tuo. Id apertè sensit Seneca, qui in epistola 49. ad Lucillum, Pūctum, inquit, est quod viuimus. Et Cicero ætatem volare affirmat in prima quæstione Tus. vbi etiam afferens ex Aristotele nasci quasdam bestiolas apud Hypanem fluuium, quæ vnum diem tantùm viuant, inquit, hominem ætatem etiam longissimam cum æternitate collatam, eandem propemodum cum his bestiolis breuitatē habere. Contemnamus igitur mundi vanitates & ineptias, totámque vim bene viuēdi in animi magnitudine, & rerum humanarum despicientia & tolerantia, & Christiana nobilitate, & in omni denique virtute ponamus. Poteris hoc ad animam referre. quam Deus permittit in calamitates & dolores incidere, vt laboris pondere pressa ad Christum suauissimum sponsum conuertatur. Vide immensam Dei pietatē. Calamitas, qua fideles premit, est breuis, at gloria, quam illis tribuit, est sempiterna. Id intelligens Apostolus in epistola
2.Cor.4. 2. ad Corinthios, Id enim inquit, quod in præsenti est momētaneum, & leue tribulationis nostræ supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.

Et in miserationibus magnis congregabo te.] Homo absque Dei gratia est dispersus, ea verò est vnitus & congregatus.
Simile. Aqua cadens ex alto si vnitur & congregatur, ascendit per fistulam aut canalem vsque ad altitudinem loci, ex quo descendit. Sed si fons ille clausus, in quo aqua colligitur habeat infrà aliquod foramen, non ascendit aqua, sed tota diffunditur, aspergitur, & amittitur: sic anima si in se vnitur

& con-

& congregatur, ascendit vsque ad cœlum dicens cum Paulo: Nostra cõuersatio in cœlis est, si autem fuerit veluti in fundo perforata, si ie in varias cogitationes inutiliter diffuderit, nequaquam ascendet. sed tota dispergetur, & dissipabitur. Ideò diabolus conatur animam nostram dispergere & diffundere. At officium Dei est eam in miserationibus magnis congregare. Qua de re fusè capite 11. & 19 disseruimus. *Philip. 3.*

Sic iuraui vt non irascar tibi.] Id est, Vt iuraui Noë non me inducturum esse iterum diluuium, sic tibi ô ecclesia mea iuro, me nunquam te esse derelicturum. Aspice Dei nostri admirabilem clementiam.

Montes enim commouebũtur, & colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur? dixit miserator tuus Dominus, Paupercula tempestate conuulsa, absque vlla consolatione. Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos, & fundabo te in sapphiris, & ponam iaspidem propugnacula tua: & portas tuas in lapides sculptos, & omnes termmos tuos in lapides desiderabiles. Vniuersos filios tuos doctos à Domino, & multitudinem pacis filiis tuis. Et in iustitia fundaberis: recede procul à calumnia, quia non timebis: & à pauore quia non appropinquabit tibi? Ecce accola veniet qui non erat mecum, aduena quondam tuus adiungetur tibi. Ecce, ego creaui fabrum sufflantem in igne prunas, & proferentem vas in opus suum, & ego creaui interfectorem ad disperdendũ. Omne vas quod fictum est contra te, non dirigetur, & omnem lingnam, resistentem tibi in iudicio, iudicabis. Hæc est hæreditas seruorum Domini, & iustitia eorum apud me dicit Dominus. *Ioan. 6.*

Montes enim commouebuntur.] Verba sunt, quibus Deus ecclesiam alloquitur, quorum sensus est: Hoc quod tibi iuraui, nempe nunquam te esse derelicturum, est absque dubio verissimum. Nam prius montes commouebuntur, & alió se transferent, & colles contremiscent, quàm ego te deseram. Nunquam enim misericordia mea à te recedet, neque fœdus meum tecum initum rumpetur. Aspicis quàm apertè Deus promittat ecclesiæ suæ nunquam eam esse derelicturum: Ait enim· Montes commouebuntur, & colles contremiscent, misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur Hæc non dicuntur synagogæ, quã videmus esse à Deo derelictam, sed ecclesiæ, de qua Diuus Paulus hoc caput in epistola ad Galatas interpretatur. Et ipse Christus Deus noster ex hoc capite deprompsit id, quod apud Ioannẽ cap. 6. ait: Et scriptum est in prophetis: Erunt omnes docibiles *Galat. 4.*

biles Dei. Quibus verbis ostendit se esse Deum, qui venit vt homines doceret, & ecclesiã constitueret. Cùm igitur Deus hoc in loco manifestè promittat, nunquam misericordiam suam esse ab ecclesia separandam, nec fœdus eius cum ea vnquam esse rumpendum, qui fieri potest, vt verum sit id, quod ait Lutherus, mille ab hinc annis & amplius non fuisse in ecclesia fidem, & ipsum modò venisse, vt fidem, & veram doctrinam doceret, quibus antea ecclesia erat destituta? Si in ecclesia, non erat fides, nec vera doctrina, cùm sine fide, vt ait Paulus, impossibile sit placere Deo, profecto ecclesia erat à Deo derelicta, & misericordia Dei ab ea separata, & ruptũ pactum ac fœdus pacis & amoris Dei cum ecclesia sua. Et ita falsum est id, quod hoc in loco Deus ecclesiæ suæ promittit. O miserum Lutherum, ô hominem subuersum & furiosum? Quis nõ videt tã pestiferã blasphemiã? Vis Luthere vt omnes te veracem existiment, & tu facis Deum mendacẽ. Dicis ecclesiã fuisse à Deo mille annos & amplius derelictã, cùm Deus hic iuret eam nunquam esse ab ea derelinquendã. Ais nulla sacramenta conferre gratiam, summum Pontificẽ non esse catholicæ ecclesiæ pastorem, nec caput, omnes ecclesiæ doctores vitæ sanctimonia & sapiẽtia præstantes nihil dixisse solidi, nihil veritatis, omnes errasse in fide, & ecclesiã hactenus fuisse in tenebris & erroribus versatam. Nam cùm ecclesia semper tenuerit, sacramenta conferre gratiam, & summum Pontificem esse Christi vicarium, ecclesiæ pastorẽ & caput, & petram illam super quam Christus ædificauit ecclesiam, & ita asseueranter affirment omnes patres, & sancti doctores, & sit ita in vniuersalibus conciliis assertum & decretum, & litteris ac perpetuis monumentis consignatum, & tu modò dicas omnia hęc, & multa alia, quæ ecclesia firmiter tenet, & apertè confitetur, esse meras nugas, mera figmenta, & hæreses intolerabiles, apertè dicis ecclesiam fuisse à Deo destitutam, & à veritate alienatam. Illam Christi ecclesiam, pro qua ille acerbissimos cruciatus tulit, & sanginẽ fudit, obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis, quã Diuus Paulus appellat columnam & firmamentũ veritatis, appellas tu scholam mendaciorum, errorum, & hæresum. Illam dicis verari in erroribus, quæ habet spiritum sanctũ perpetuum magistrum & instructorem. Et Christum ab ecclesia tollere molitis cùm ipse planè testatus sit: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi. Et Petro Apostolorum principi, Ego, inquit, rogaui pro te, vt

Matt. 16.

1. Tim. 3.

Matt. 28.

Luc. 22.

te, vt nõ deficiat fides tua. Et Apostolos, qui tunc erãt ecclesia, alloquens. Ego, inquit, rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum, spiritus veritatis. Aspicis hic Luthere Christum dicentem semper cũ ecclesia esse, & fidem Petri, quæ est ecclesiæ fides, nunquã defecturam, & spiritum sanctum, qui est consolator, & spiritus veritatis, nunquã discedere ab ecclesia, sed semper eam cõsolari & docere. Si Christus semper est cum ecclesia sua, si fides ecclesiæ nunquam defuit, nec deficiet, si ecclesia habet Spiritum sanctum perpetuũ doctorẽ, & magistrum, & consolatorem, quomodo audes tu tã imprudenter asserere ecclesiã esse à Deo destituram, & nec esse in ea fidẽ, nec Spiritum sanctũ, sed superstitiones, nugas, mendacia, errores, & hæreses pestilentes? Si Deus synagogam minus dilectã septuaginta duntaxat annos in Babylonica corporeaq; captiuitate reliquit, qui fieri poterat, vt ecclesiã suã dilectissimã sponsam mille & ducentos annos in Babylonica spirituali q; captiuitate relinqueret? Sed hoc ideò ais, quia cum ab ipsa ecclesia exieris & apostataueris, eã vis cõuiciis vulnerare. Cõtẽnis sanctos eius patres, irrides vniuersalia cõcilia ritè cõgregata, totius ecclesiæ tot retro seculis cõfirmatã consuetudinẽ pro nihilo ducis, trũcas diuinas scripturas, quarũ alias penitus negas, alias depraues & contorques. & ad id superbiæ & amentiæ venisti, vt ipsam Dei ecclesiam maculare contendas, asserens eã esse obscuram Deoq; inimicam vsque adhuc, & sine fide, & veritate, cũ illi dicat in Canticis Christus: Surge, propera amica mea, columba mea, formosa mea. Ad hanc misit Christus sponsus eius Spiritum sanctum, qui eam omnem veritatem doceret, & apud eam maneret in æternum, vt fœdus Dei cũ illa semper duraret, quod hoc in loco ipse Deus per Esaiam promittit. Quid poteris respondere Luthere ad tam aperta loca sacrarum scripturarum, quæ contra te pugnant, imò te ipsum expugnant, & hæreses tuas penitus euertunt? Sed cũ iam subuersus sis, & tuo proprio iudico cõdemnatus, quod Diuus Paulus in epistola ad Titum de omni hæretico tibi simili affirmat, post secundam correptionem in sua hæresi permanente, non miror te non resipiscere. Sed miror, doleo, & egrè fero esse tot homines, qui tuis diabolicis fraudibus obtemperent, & tuas pestilentissimas hæreses amplectantur. O cæci, stupidi, ac insensibiles Lutherani, qui tam crassas & palpabiles tenebras non sentitis? Nónne videtis vestrum Lutherum Deum facere mendacem? Dicit Deus nunquam

Ioan.14.

Cant.2.

Tit.3.

ecclesiam

ecclesiam suam derelicturum in æternum, & ipse asserit eam fuisse mille & tot annos à Deo derelictâ, sine fide, sine veritate. Potestne aliquid dici absurdius? Quod fuit vnquâ figmentum tam fallum, tam ineptum, tam ab omni, non solũ ratione, sed etiam rationis simulatione abhorrẽs, & penitus alienatum? O cæcitatem & crassitiem admirabilem, & insaniam deplorãdam. Christe sancte qui pro hominum genere sanguinem tuum preciosum in crucis ara immolatus fudisti, ne permittas tot homines perire: aperi eorum oculos aliquãdo, vt suos errores videant & plorent, & ad ecclesiam tuam redeant, atque ad teipsum conuertantur.

Pauperculâ tempestate conuulsa.] Alloquitur nunc Deus ecclesiam suam, priusquam crederet, tunc enim cùm esset gentilitas, sine virtutum diuitiis, pauper erat, & tempestate conuulsa, hoc est, instabilis sine fundamẽto inter varios idolorũ errores fluctuãs & versans, & ab omni diuina cõsolatione destituta. Septuaginta pro tẽpestate cõuulsa verterũt instabilẽ,

Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos.] Ego te ecclesiã ædificabo tanquam vrbem regiam ex lapidibus preciosis fundatam in sapphiris. Propugnacula tua erunt ex Iaspide, & portæ tuæ ex lapidibus sculptis, & fines tui ex lapidibus expertilibus & excellentibus. Quasi dicat: Reddam te similẽ pretiosissimo, & excellentissimo, & pulcherrimo ædificio, describit propheta magnificentiam, firmitudinem, & fœlicitatem ecclesiæ. Lapides huius ciuitatis sunt viri fideles sapientia ornati, & virtutibus muniti Fundamentum verò primariũ est Christus, vt asserit D. Paulus in epistola prima ad
1. Cor. 3. Corinthios. Sed cùm Beatus Petrus sit Christi vicarius, eũque ipse Christus Petrũ appellauerit, cùm anteà Simeon appellaretur, est sine dubio ipse Petrus ecclesiæ fundamentum. Ideò enim nomen ab ipso Christo deriuatum accepit. Chri-
1. Cor. 10. stus enim, vt Diuus Paulus asserit, petra est. Aequum enim fuit, vt Christi nomen acciperet ille, cui Christus vices suas commisit, & cui dixit, vt agnos suos ac oues suas pasceret, quem denique Apostolorum principem constituit. Hic est
Ioan. 21. ille, cui Christus dixit: Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo ecclesiam meã. Vbi vides esse ecclesiam super Petram ædificatam. Ita hunc locum explanat Diuus Hieronymus in commentariis in Matthæum. Et Diuus Augustinus
Matt. 6. libro contra epistolam Donati, & inter sermones de tẽpore sermone xvi. & de sanctis sermone xxvi. Et D. Ambrosius sermone xlvii. de fide Petri. Et Diuus Gregorius libro sexto epistola

epistola 37. ad Eulogium. Et Diuus Ioannes Chrysostomus homilia 55. in Matthæum. Et Diuus Basilius aduersus Eunomium. Et omnes denique patres tã Latini quàm Græci, super Petrum esse ecclesiam Christi ædificatam asseueranter contestantur. Quanquam Lutherus id neget articulo 25, suarũ hæresum. Sed dicat ipse quid velit, nos habemus contra eum omnes patres & sanctos doctores, concilia, pontificum decreta ecclesiæ antiquissimam consuetudinem, & ipsas sacras scripturas eum confundentes, & suas pestilentes hæreses apertissimè damnantes. Illud est aduertendũ, non dixisse deũ, Ego sternam lapides tuos: sed, Ego sternam per ordinem lapides tuos. vt intelligas in ecclesia omnia esse ordinata.

Vniuersos filios tuos doctos à Domino.] Christus Deus noster apud Ioannem, Scriptum est, inquit, in prophetis: Erunt omnes docibiles Dei. Vbi ex hoc loco Esaiæ, & aliis ostendit se esse Deum qui docet veritatem in ecclesia sua. Vbi hũc locum de ecclesia interpretatur. Quod paulò antè dicebam. *Ioan. 6.*

Recede procul à calumnia quia non timebis.] Id est, tam tuta eris à calumnia, vt eam non timeas. Vel sic: Si vis hostes non timere, recede ab antiquitate.

Ecce, accola veniet, qui non erat mecum.] Id est. Ad te ô ecclesia venient illi, qui mecum non erant, quoniam idola colebant. Id prædixit etiam Deus his verbis per Oseam propheram: Et dicam non populo meo, populus meus es tu: & ipse dicet: Deus meus es tu. Ita illum locum Diuus Paulus in epistola ad Romanos interpretatur. Et Diuus Petrus in 1. sua epistola ad hunc locum alludit. *Osee 2. 1. Petr. 1. Rom. 9.*

Ecce ego creaui fabrum.] Per fabrum prunas incendentem, & instrumenta aduersus ecclesiam conflantem, diabolus intelligitur, cum omnibus hæreticis. Instrumenta bellica, quibus ecclesia oppugnatur, sunt hæreses. Alloquitur igitur Deus ecclesiam suã in hunc modum: Vt ego creaui fabrum, qui aduersus te arma conflet, sic creabo protectores, qui te defendant, & arma diabolica cõfringant, & hæreticos confundãt & euertãt. Hi hæreticorũ interfectores sunt doctores catholici, pro fide Christi pugnantes: quemadmodũ nostris temporibus præter multos alios fuit sanctus ille sapiensq; Ioannes Roffensis decus Angliæ, nostræque memoriæ clarissimũ lumen, qui non solùm aduersus hæreticos libros eruditissimos scripsit, sed pro fide christi se inmanissimi tyrãni telis obiecit, atq; erecto inuictóque animo mortem acerbissimam tulit.

In indi-

In iudicio iudicabis.] Hoc est, cunctos hæreticos tuo iudicio condemnabis Habes hic euidentē locum in quo Deus asserit ecclesiā habere potestatem iudicandi hæreticos, cōsque suo iudicio condemnandi. Cùm igitur vos ô Lutherani sitis ab ecclesia iudicati & damnati, cur non resipiscitis,& misericordiam petitis? Si enim ab hæresibus destiteritis,ipsa ecclesia pia mater vos recipiet,& cum catholicis coniunget.

Hæc est hæreditas seruorum Domini, & iustitia eorum apud me, dicit Dominus.] Sensus est, Hæc ecclesia catholica erit domus & receptaculum fidelium, extra quam nulla esi fides, nulla iustitia. Iustitia autem seruorū Domini est apud ipsum dominum, qui eam videt, vt pro ea viris iustis gloriam tribuat immortalem.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LIIII.

Lauda sterilis.] In Hebraico est roni, à verbo ran, quod significat inter alia lætari. Vnde Septuaginta verterunt: Lætare sterilis. Et ita D. Paulus hunc locū citat in epistola ad Galatas. Hanc rationē secuti quidā vertunt: Exulta sterilis.

Et in miserationibus magnis congregabo te.] Pro congregabo te, est in Hebræo verbum Kauats, quod significat congregare & colligere. At Septuaginta verterunt: Et in miserationibus magnis miserebor tui. Cùm verbum hoc talem significationem non habeat. Sed quoniam eius miseretur Deus, quem congregat, Ideò pro congregare, misereri posuerunt. Intellexerunt enim in idem fere coincidere miserere & congregare. Hac ratione etiam illud psalmi, vt litera Hebraica habet: Dominus autem congregauit me, verterunt ipsi, Dominus autem assumpsit me. Ille qui est dispersus,& in diuersas mundi curas diffusus & distractus, est à Deo dimissus, iuxta id quod ille dicit in psalmo: Dimisi eos secundum desideria cordis eorū, ibunt in adinuentionibus suis. At cùm Deus eum congregat,& in vnum colligit, & adunat, eum assumit, eiusque miseretur.

Gal.4.

Psal.80.

Argumentum Capitis LV.

Exhortatur propheta,& inuitat ad animæ salutem eos, qui eius desiderio tenentur. Hanc autem animæ salutem appellat aquas, per quas intelligitur euangelium, & gratia,& omnis animæ

animæ refectio. Arguit eos, qui vera doctrina contempta in res inanes & inutiles studium & operam conferunt. Indicat Christum esse ducē & præceptorem. Hortatur peccatores ad quærendum Deum, & ad scelera omnia derelinquenda. Et tā dem prædicit infidelium ad fidem conuersionem.

CAPVT LV.

Mnes sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum properate, emite & comedite: venite, emite absque argento, & absque vlla commutatione vinum & lac. Quare appenditis argentum non in panibus, & laborē vestrum non in saturitate? Audite audientes me, & comedite bonū, & delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate aurem vestram, & venite ad me, audite, & viuet anima vestra, & feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias Dauid fideles. Ecce testem populis dedi eū, ducem ac præceptorem gentibus. Ecce gentem quam nesciebas, vocabis: & gentes quæ te non cognouerunt, ad te current propter Dominum Deum tuum, & sanctū Israël: quia glorificabit te. Quærite Dominum dū inueniri potest, inuocate eū dum propè est. Derelinquat impius viam suam, & vir iniquus cogitationes suas, & reuertatur ad Dominum, & miserebitur eius, & ad Deum nostrum, quoniam multus est ad ignoscendum.

Act. 13.

Ezec. 32.

EXPLANATIO.

Omnes sitientes venite ad aquas.] Vaticinatus fuerat propheta capite superiore de gentium vocatione ad fidem. Et quoniam id futurum erat, verbi Dei prædicatione. Idcò nunc ad eam audiendam omnes desiderantes inuitat & exhortatur. Ac sic dicat: Venite omnes sitientes ad Euangelium, ad diuina verba audienda, ad eas plenissimas & saluberrimas aquas gratiæ potandas, quarum hausto & potu conceptam visceribus sitim extinguatis, & ardorem sedetis. Mundi aquæ sunt turbidæ & amaræ, non solum sitim non sedantes, sed etiam augentes, at aquæ diuinæ sunt claræ atque dulces, quæ sumptæ explent, & sitim restinguunt De hac aqua ait apud Ioannem Christus: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum, sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Et alibi, Si quis, inquit, sitit, veniat ad me, & bibat. Tunc impleta fuit hæc

Ioan. 4.

hæc Esaiæ prophetia. Sed aduerte: Non dicit, Venite omnes
Ioan.7. ad aquas. Sed omnes sitientes venite ad aquas. Vbi aperte
promittit gratiam sitientibus, & venientibus ad Christũ. Nõ
dicit, Aquæ ibunt ad vos: Sed vos venite ad aquas: Hoc est,
disponite vosipsos ad gratiam, facite quod in vobis fuerit,
quia ego vobis venientibus, & ad gratiã vosipsos præparãti-
bus, eam non negabo. Harũ aquarũ meminit propheta Ioël
Ioel.3. ita dicens: Per omnes riuos Iuda ibunt aquæ, & fons de do-
mo Domini egredietur, & irrigabit torrentem spinarum.
Riui Iuda sunt mentes fidelium aquis gratiæ rigatæ, torrẽs
autem spinarum est caro, in quam se etiam extendit gratiæ
operatio, eam spiritui subiiciens. Has aquas vidit in spiritu
Psal.24. regius vates dicens in psalmo: Super aquas refectionis edu-
Eccle.15. cauit me, animã meam conuertit. Et Ecclesiasticus. Et aqua,
inquit, sapientiæ salutaris potabit illũ. Nos verò qui hacte-
nus sedimus super flumina Babylonis, surgamus, & prope
Psal.41. remus ad aquas Hierosolymæ, ad aquas vitę. Sitiamus cum
propheta ad Deum fontem viuum, & mortiferas mundi a-
quas relinquamus. De iis aquis differuimus fusè cap.12.

Properate.] Sunt multi qui proponunt interdum mũdum
contemnere, & Christo se totos tradere. Sed differunt hoc
propositum, & senectutem expectant, & ita priusquam im-
pleant id, quod decreuerant, pereunt morte præuenti, &
in obscuras æterni atque tenebras miseri relegantur. Hi sunt
Simile. veluti naues pictæ velis expansis, quæ soluunt, & iam ex lito-
re egrediuntur, sed cùm sint pictæ, non mouentur. Hos ex
Eccle.5. hortatur iis verbis diuina scriptura in Ecclesiastico. Non
tardes conuerti ad Dominum, & ne differas de die in diem,
subitò enim veniet ira illius, & in tẽpore vindictę disperdet
Heb.4. te. Et Apostolus. Festinemus, inquit, ingredi in illam requiẽ.
Non igitur senectutem expectemus, non vesperũ, sed statim
Exod.16. manè Deum toto animo quæramus. Manna manè colligebatur, non vesperi: sic nos statim panem illum cœlestẽ Chri-
stum Deum nostrum quæramus, nec in aliud tempus bonas
cogitationes differamus, & vsque ad noctem, quando ope-
rari non possimus, dilatemus. Sed animaduerte, Non dicit:
Properate vos diuites, qui argenti copia abũdatis, Sed, Qui
non habetis argentum properate. Vult Deus iis verbis sig-
nificare eos non bene currere, qui sunt argenti pondere one-
Gen.13. rati. In Genesi, vbi nostra versio habet: Erat autem Abrahã
diues valde in possessione auri & argenti, habet litera He-
braica: Erat autẽ grauis valde siue vehementer. Et ita habet

versio

uerſio Græca Diui Hieronymi καρὸς σφόδρα, hoc eſt, grauis vehementer. Abraham enim Aegypti opum pondere grauabatur. Nam etſi diuitiæ videantur, tamẽ quia Aegyptię ſunt, viro ſancto graues ſunt. Eam ob cauſam dicebant Apoſtoli: Ecce nos relinquimus omnia. Currere enim & properare volentes pondus omne relinquunt. *Matt.19.*

Emite & comedite.] Duæ hic dubitationes occurrunt: quarũ hæc eſt prima: Si Deus inuitat pauperes ad has aquas potãdas. Si modò dixit: Qui non habetis argentũ properate, quomodo ait modò, emite? Ita enim ait: Qui nõ habetis argentũ properate, emite, & comedite. Et paulò pòſt: Emite abſque argento, & abſque vlla cõmutatione. Si hę aquę gratis dantur, quare dicuntur emi, & non potius donari? Altera dubitatio eſt hæc: Si ſunt aquæ, quomodo manducantur, & non potius bibuntur? Non enim dicit: Emite, & bibite: ſed emite, & comedite. Quis vnquã aquas comedit? Soluamus primam quæſtionem, & poſteà reſpondebimus ad ſecundam. Ad emendas mundi poſſeſsiones opus eſt auro & argẽto, ad emendum verò regnum cœlorum nullis talibus diuitiis opus eſt. Beati enim pauperes ſpiritu, ait Chriſtus, quoniam ipſorũ eſt regnum cœlorũ. Imò diſcipulis ſuis vt cęlum compararent, dicebãt, ne vellent ſacculum portare nec perã. Et hęc admirabilis Apoſtolorum paupertas vicit mundum. Petenti claudo eleemoſynam reſpondit Diuus Petrus: Argẽtum & aurum non eſt mihi, quod autem habeo, tibi do: In nomine Ieſu Chriſti Nazareni ſurge & ambula. Et ſanus factus eſt ſtatim: Et ſtupuerunt Iudæi, ex quibus multi crediderunt, vt in Actis Apoſtolorũ ſacra hiſtoria teſtatur. Emerũt quidem Chriſti diſcipuli has aquas nullo auro & argẽto ſed precio propriæ voluntatis. Simoni autẽ eas auro emere volenti reſpondit Petrus, vt Lucas in Actis commemorat: Pecunia tua tecum ſit in perditionem, quoniam donum Dei exiſtimaſti pecunia poſsideri. Nos igitur ſumus preciũ, quo hæc ſalutares aquæ emuntur. Diſponamus nos ipſos ad eas, tribuamus nos ipſos Deo, & Deus eas nobis donabit. Sed quoniam diuites, auro, argento, & mundi opibus affluentes, ſolent eſſe potius diuitiarum, quàm ſui, & potius ipſi poſſidentur à diuitiis, quàm ab ipſis diuitiæ, ideò conſultum eſt ad perfectionem aſpirantibus, diuitias relinquere, vt ita magis ſui ſint & liberi remaneant. Cùm autem ſui atq; liberi extiterint, opus eſt ſeipſos dare pro Chriſto. Nõ enim eum poſsidebimus, niſi nos ipſos pro eo dederimus: non au- *Matt.8. Luc.10. Act.3. Act.8.*

tem nos ipsos dare poterimus, nisi nostri simus: nostri autē nō erimus, si nos diuitiæ possideant, quoniam plerunq; quæ diu illis abundamus, magis sui quā nostri sumus. Igitur non sumus prorsus liberi, nisi impedimenta omnia pro nostra liberatione relinquamus. Relictis autē rebus nostris, pro earum pretio nos ipsos accipimus, qui talibus implicati nostri omnino nō eramus, vt rursus nos ipsos pro Christo demus, non quòd tanti valeamus, sed quod plures dare nō possim? Et hoc est pretium, quod Deus præcipuè exigit à nobis. Est enim Christus thesaurus absconditus, pro quo homo debet vendere vniuersa quę habet, de quo loquitur Christus apud Matthæum. Vendere autem omnia, est pro Christo omnia relinquere, vt nosipsos illi tradamus. Non enim sat est omnia relinquere, sed opus est nosipsos illi tradere, cum ipsum sequendo. Ideò dicebat Petrus: Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te. Acsi diceret: Omnia dimisimus vt nostri manęremus, vt cum nostri essemus, tibi nosipsos traderemus ipsum sequentes, tuisq; consiliis obtemperātes. Bonum est eleemosynas tribuere, & diuitias pauperibus largiri: sed nisi nosipsos Deo tradiderimus, non sumus perfectionē assecuti, nos enim sumus pretiū, quod Deus exigit à nobis, quo sumus has salutares aquas de quibus hic agit Esaias, cōsecuturi. Et ita manet, ni fallor absoluta quęstio prima: nunc breuiter veniamus ad secundā. Hæ aquæ nō solùm sedant sitim, sed etiā famē, intelligitur enim per eas gratia, quę est animę pabulū, & panis ille saluberrimus, quē petimus dicētes: Panē nostrū quotidianū da nobis hodie. Et quoniā in spirituali animę refectione comedere & bibere non differunt, quoniā gratia & panis appellatur, & aqua: ideò hoc in loco ait Deus, vt hanc aquā comedamus, cū dicat apud Ioānem, vt eā bibamus. Si quis sitit, inquiens, veniat ad me & bibat. Dicēs autē vt aquā comedamus, vult ostēdere, vt nō de terrenis aquis loqui, sed de cœlestibus. Nil autem aliud est has aquas comedere & bibere, quàm spiritum Dei eiusq; gratiam accipere, & donis eius gaudere, ad quas aquas vocat Deus omnes qui sitiunt, & cœlestis beatitudinis desiderio tenentur.

Matth.19.

Matt.19.

Ioan.7.

Vinum & lac.] Gratia Christi non solùm comparatur hoc in loco aquæ abluenti, sitim extinguenti, & refrigeranti, sed etiam vino ob nutritionem & fortitudinem, & lacti ob suauitatem & candorem.

Quare appenditis argentum non in panibus.] Id est, Quare consumitis pecunias in rebus inutilibus, & non in panibus, hoc est

est in rebus necessariis? Sequitur: Et laborē vestrū nō in saturitate? Id est. Quare consumitis laborem in rebus inanibus, quæ vobis nullā possunt afferre saturitatem? Inuehitur propheta in eos, qui contempta vera doctrina, quæ satiare animam potest, dāt operam artibus inanibus & superuacaneis, quæ nullum afferunt commodum, nullam saturitatem. Denique eos arguit, qui relictis contemptisque rebus diuinis, dant operam humanis.

Audite audientes me.] Id est: Qui verba mea auribus corporis auditis, audite etiam auribus mentis.

Et comedite bonum.] Id quod paulò antè vocauit aquas, vocat modò bonum. Sequitur: Et delectabitur in crassitudine anima vestra Aduertē: Non dicit, Delectabitur in crassitudine corpus vestrum, sed anima vestra. De pabulo enim loquitur non corporis, sed animæ. Hęc enim verbo Dei & diuina gratia reficitur & sustentatur. Vt enim anima est vita corporis, sic gratia est animæ vita.

Audite, & viuet anima vestra.] Vitam animæ nostræ quærit, quæ in Christi verbis habetur. Ait enim: Audite, & viuet anima vestra. Ipse Christus apud Ioannem, verba, inquit, quæ ego locutus sum vobis, spiritus & vita sunt. Et D. Petrus, Domine, inquit, ad quē ibimus? verba vitæ æternę habes. Ideò dicebat Christus: Si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternum. Viuit igitur eius anima, qui verbum Dei audit, non solùm auribus, sed mente, & ita audit, vt obseruet. *Ioan. 6.* *Ioan. 8.*

Et feriam vobiscum pactum sempiternum.] Id dixerat capite superiori his verbis: Misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur. Alloquitur Deus ecclesiam suam. Et explicans hoc pactum sempiternū, ait: Misericordias Dauid fideles, hoc est, immobiles & infallibiles. Acsi diceret. Nunquā recedēt à vobis misericordię certissimę Iesu Christi, qui nomine Dauidis significatur. Significari autē Christum per Dauidē indicat locus Ezechielis, apud quē Deus patet. Suscitabo, inquit, super eas pastorem vnum, qui pascat eas, seruū meū Dauid. Ipse pascet eas, & ipse erit eis in pastorē. Qui locus de illo pastore intelligitur, qui apud Ioannem, Ego, inquit, sum pastor bonus. Nam de Dauide nequaquam potest intelligi, qui multis retro annis è vita migrauerat. Vel sic: Quemadmodū promisi Dauidi, vt semen suū maneret, & ex eo nasceretur Christus dicēs illi: De fructu vētris tui ponam super sedem tuā, qui quidem Christus esset in ec- *Ezec. 34.* *Ioan. 10.* *Psal. 131.*

clesia in æternum regnaturus, ita illud ô Ecclesia complebo.

Ecce testem populis dedi eum.] Verba sunt Dei patris, qui ita mundũ dilexit, vt filium suum vnigenitum daret illi in testificationem suæ erga homines charitatis. Quod poterat esse maius amoris signum, quàm dare nobis filium suum vnigenitum? Ita ait ipse Dei filius apud Ioannẽ: Sic Deus dilexit mundum, vt filium suũ vnigenitũ daret, vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam. Et Paulus Apostolus. Qui etiam, inquit, proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo nõ etiam cum illo omnia nobis donabit? Fuit Christi præsentia quædam epistola, qũoddam chirographum, quo Deus suum erga homines amorem testificatur.

Ioan. 3.

Rom. 8.

Ducem ac præceptorem gentibus.] Si Christus est noster dux, cur eius vexillum non sequimur, cur sub eius cruce non militamus: Si noster præceptor est, cur eius doctrinam relinquimus? Hic est dux ille, de quo loquitur Propheta Michæas, cuius verba Diuus Matthæus à principibus sacerdotum & scribis prolata in hunc modum scribit: Et tu Bethleem terra Iuda nequaquã minima es in principibus Iuda. Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel. Et hic est præceptor ille, quẽ nobis Deus pater præcepit vt audiremus. Audita est enim in Christi transfiguratione vox patris cœlestis dicentis: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite: vt scribit D. Matthæus: & B. Petrus qui eum audiuit, in epistola sua secunda apertè contestatur. Eum appellat Ioël doctorem iustitiæ, & Baruch eum adinuenisse omnem viam disciplinæ affirmat.

Mich. 5.

Matth. 2.

Matt. 17.
2. Pet. 1.
Ioel. 2.
Baruch. 2.

Ecce gentem quam nesciebas, vocabis.] Hoc est idolorum cultores, quorum actiones non approbabas, vocabis ad fidem, qui venient, & seruient tibi. Id voluit Deus in psalmo significare dicens: Populus quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi.

Psal. 17.

Quærite Dominum, dum inueniri potest.] Hoc est dum estis in corpore, dum habetis tempus pœnitentiæ. Quærite eum nõ loco, quia vbique est, sed mente, & toto corde, si eũ vultis inuenire. In libro Sapientię ita ait Scriptura: In simplicitate cordis quęrite Dominum, quia inuenitur ab his, qui non tẽtant illum, apparet autem eis, qui fidem habent in illum. Et libro secundo Paralipomenon. Si quæsieritis, inquit eũ inuenietis: si autem dereliqueritis eũ, derelinquet vos. Et in psalmo. Quærite Dominum, & viuet anima vestra. Est autem

Sap. 1.

2. Par. 15.
Psal. 68.

Deus

Deus toto animo quærendus, quemadmodum ipse ait apud Ieremiam: Cùm quæfieritis me in toto corde vestro, inueniar à vobis. Hinc colligitur ideò nos Deum non inuenire, quia quamuis eum quæramus, non tamen toto animo quærimus. Ideò dicebat Christus apud Ioannem: Quæretis me, & non inuenietis. *Ieremi.29.* *Ioan.7.*

Derelinquat impius viam suam.] Dixerat: Quærite Dominum dum inueniri potest, nunc docet quomodo quærendus est Deus: Fieri enim non potest, vt quis viam Dei percurrat, nisi viam suam ducentem ad perniciem derelinquat. Duplex est via, altera iustorum, altera verò impiorum. Via iustorum est Christus, via verò impiorum mundus. Hanc iubet Deus, vt tanquam ducentem ad æternam damnationem derelinquamus, & vanas atque pestilentes cogitationes declinemus. Ait enim: Derelinquat impius viã suã, & vir iniquus cogitatiões suas, & reuertatur ad Dominũ, & miserebitur eius. Quasi dicat: Relinquite mundum, & cõuertimini ad me, & ego miserebor vestri. O cæcitatem nostrã deplorandam, qui Deum pium & misericordẽ relinquimus, & mundũ impiũ & crudelẽ sectamur, & amplectimur malũ & relinquimus summum bonũ. Mundus est Iahel, quę Siſaram hospitio accepit, eúmque blanditiis deliniuit & lacte refecit, sed dormientem immaniter occidit. Quid speras à mundo qui non dicam Siſaram, sed Dominum suum Christũ Deum nostrum tam crudeliter tractauit? Sed dices: Si mũdum reliquero, fortasse amicam substantiam: imò eam consequeris. Habebis Deum, qui est summum bonum, infinita atque sempiterna substantia. Pro humanis diuitiis cęlestes cõsequeris. Ioseph vt peccatum declinaret, reliquit pallium in manu Dominæ eum ad crimen nefariũ inuitantis, & fugit, & egressus est foras. Tu etiam mundum fuge, egredere foras, melius est enim pallium amittere, quàm Deum. Habebas annulum pretiosissima gẽma adornatum, amisisti gemmam, nónne dabis pro ea facilè annulum? Quis dubitat? Annulus est vita, gemma verò pretiosissima Christus. Amisisti Christum, da pro eo non solùm substantiam, sed vitam, da annulum vilẽ, pro excellentissima gemma Etsi annulum amittas, tamen diues manebis, si gemmam retinueris. Derelinque igitur mũdum, & ad Dominum conuertere, & misericordiam consequeris. *Iudic.4.* *Gen.39.* *Simile.*

Quoniam multus est ad ignoscendum.] Ita Ioël Propheta. Conuertimini, inquit, ad Deum vestrum, quia benignus, & misericors est, patiens, & multæ misericordiæ. *Ioel.2.*

Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ, nec viæ vestræ viæ meæ, dicit Dominus. Quia sicut exaltantur cœli à terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ à viis vestris, & cogitationes meæ à cogitationibus vestris. Et quomodo descendit imber & nix de cœlo, & illuc vltrà non reuertitur, sed inebriat terram, & infundit eam, & germinare eam facit, & dat semen serenti, & panem comedenti: sic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo, non reuertetur ad me vacuum, sed faciet quæcunque volui, & prosperabitur in his ad quæ misi illud. Quia in lætitia egrediemini, & in pace deducemini montes & colles cantabunt coram vobis laudem, & omnia ligna regionis plaudent manu. Pro saliunculâ ascendet abies, & pro vrtica crescet myrtus. Et erit Dominus nominatus in signum æternum quod non auferetur.

Non enim cogitationes meæ.] Derelinquite vestras cogitationes & vias, quia à meis longissimè distãt. Vel sic: Exhortatus fuit impios, vt prauas consuetudines & cogitationes derelinquerent, & ad eum conuerterentur, quoniam ipse eos piè reciperet. Et ne mirarẽtur quomodo Deus statim eos reciperet, qui ab eo recesserant, eumque grauiter offenderant, cùm inter homines longè aliter fiat, non esse mirandum inquit, cùm cogitationes suæ longè differant ab hominum cogitationibus.

Et quomodo descendit imber.] Sensus est: Nulla vos teneat dubitatio, audientes esse gentes meo verbo conuertendas. Nam verbum meum est veluti imber & nix. Quemadmodũ enim pluuia descendit de aëre, & nõ reuertitur inanis, sed irrigat terram, & germinare facit, sic prædicatio Euangelica, non erit inanis, sed terram, hoc est, homines rigabit, vt vberrimos virtutum fructus producant. Comparatur prædicatio Euangelica pluuiæ de nubibus egredienti. Nubes hę sunt Apostoli, & Apostolici cõcionatores, quos alio in loco Esaias nubibus volantibus cõparauit. In Deuteronomio aut Moyses, imò per ipsum Moysem Deus noster: Audiat terra verba oris mei, Crescat in pluuiâ doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum. Et Ecclesiasticus, Et ipse, inquit, tanquam imbres mittet eloquia sapientiæ suæ.

Infr. 60.
Deut. 32.
Eccl. 39.

Quia in lætitia egrediemini.] Nempè de peccato, de morte, de tenebris, & de mundo: Et in spirituali pace ad Christum deducemini. Et tam admirabili gaudio perfundemini, vt omnes & colles vobis congratulari, & coram vobis cantare videantur.

Pro saliunculâ ascendet abies, & pro vrtica crescet myrtus.] Infru-

infructuosæ plantæ vertentur in frugiferas, & peccatores fient iusti, pro iniquitate erit iustitia, pro temeritate fortitudo, pro stultitia prudẽtia, pro libidine tẽperantia, pro idolorum cultu, vera Dei religio. Matthæus ex publicano fiet Apostolus & Euangelista. Magdalena ex peccatrice fiet sanctissima, & amorem mundi in Christi amore conuertet. Paulus ex Christianorum hoste & persecutore fiet admirabile vas electionis. Et alij denique innumerabiles, vitiis relictis, ad Christum conuertentur. Saliuncula arbor est inutilis & sterilis. Vrtica herba est pungens saris nota. Abies est arbor longissima, & vt Plinius ait, ad pondus in ædificijs sustinendum aptissima. Myrtus planta est medicinalis, salutares baccas producens, semper virens, odore excellenti fragrans, lætificis pampinis suo tempore pubescens.

Et erit Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur.] Hoc est, Ob eam causam Deus magnis laudibus efferetur: Nominabunt eum homines, appellantes eum Deum misericordem, quod ex impijs effecerit iustos, eumque hoc nomine ac perpetuo monumento appellabunt.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LV.

Et feriam vobiscum pactum sempiternum.] Pro pacto est in Hebraico berith, pro quo Septuaginta habent testamẽtum, Ira enim verterunt: Cõstituam vobis testamentum æternũ. Quod quidem existimo esse de nouo testamento intelligendum. Et illa verba, quæ sunt apud Ieremiam: Ecce dies venient, dicit dominus, & feriam domui Israël & domui Iuda fœdus nouum, non secundum pactum, quod pepegi cum patribus vestris, vertit in hũc modum D. Paulus in epistola ad Hebræos: Ecce dies venient dicit Dominus, & consummabo super domum Israel, & super domum Iuda, testamentum nouum, nõ secundum testamentum quod feci patribus eorum. Vbi vides per fœdus & pactum, intelligi testamentum. Explicans autem propheta quòd sit hoc testamentum, indicat esse legem Dei in cordibus & visceribus scriptam, quam D. Paulus in eadem epistola dicit esse Christi euangelium. Hoc nouum testamentũ appellat hoc in loco Esaias sempiternũ, quoniam lex vetus fuit antiquata & abrogata, nonum autẽ testamentũ est semper duraturum. Nam in legis veteris confirmatione fuit sanguis pecudum mortuorum fusus: at Chri- *Ieremi. 31* *Heb. 8.*

ſtus Deus viuus nouam legem cõfirmaturus, calicem oſtendit, in quo fuit proprius eius ſanguis, pro hominum ſalute fundendus. Ideo in verbis conſecrationis teſtamentum Chriſti nouum & ęternum appellatur. Eſt igitur hoc pactum ſempiternum Euangelium Chriſti ſuo ſanguine confirmatum, quod appellatur hoc in loco verith, quod nomen ſignificat fœdus, pactum, legem, & teſtamentum.

Pro ſaliuncula aſcendet abies.] In Hebraico eſt tachath hã naatſuts iaalæh verox. Nomẽ hoc natſats, pro quo D. Hieronymus vertit ſaliunculam, quam dicit eſſe plantam vilem, amaram, ôdoríſque peſsimi, ſignificat etiam ſpinam quandã naſcentem in deſerto, vt ait R. D. Pagninus vertit ſpinam albam. Nomẽ verox, pro quo Diuus Hieronymus vertit abietem, ſignificat etiã cupreſſum. Ionathas in trãſlatione Chaldaica non verba ſed ſenſum interpretãs ita vertit: Pro iniquitate erigetur iuſtitia. Eum ſecutus R. Salomõ dicit: poteſtas auferetur ab impiis, & dabitur iuſtis. Verus autem ſenſus eſt hic: Ex infidelibus & iniuſtis multi ad Chriſtum conuertentur, quos Deus fideles ac iuſtos efficiet. Nonnulli ex Iudæis verba capiunt vt iacent. Obcæcati enim obſtinatione & perfidia tropos prophetarum, diuinæque ſcripturæ intellectum nequaquam percipiunt. Quorſum in aduentu Meſsiæ quædam arbores erant in alias mutandæ? Non igitur hoc in loco Eſaias de arboribus loquitur, ſed de hominibus cum illis comparatis.

Argumentum Capitis LVI.

Prædicit Chriſtum citò venturum, & interdum exhortatur Iudæos ad iudicium & iuſtitiam, & legis obſeruationem, quæ erat vſque ad Chriſti duratura. Indicat apud Deum nõ eſſe perſonarum acceptionem, cum omnes tam gentes quàm Iudæos recipiat, eóſque in fide & charitate è vita migrantes ad cœleſtem patriã perducat. Inuehitur in paſtores iniquos, qui falſi honoris ſpecie decepti, in ignominia & ſcelere volutantur.

CAPVT LVI.

Sap. 11.

Hæc dicit Dominus Deus: Cuſtodite iudicium, & facite iuſtitiam: quia iuxta eſt ſalus mea, vt veniat, & iuſtitia mea vt reueletur. Beatus vir qui facit hoc, & filius hominis qui apprehendet iſtud: cuſtodiens ſabbatum, ne polluat illud, cuſtodiens manus ſuas, ne faciat

omne

omne malum. Et non dicat filius aduenæ, qui adhæret Domino, dicens: Separatione diuidet me Dominus à populo suo. Et nō dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum. Quia hæc dicit Dominus eunuchis: Qui custodierint sabbata mea, & elegerint quæ ego volui, & tenuerint fœdus meum: dabo eis in domo mea, & in muris meis locum & nomen melius à filiis & filiabus: nomen sempiternum dabo eis quod non peribit. Et filios aduenæ qui adhærent Domino, vt colant eū, & diligant nomen eius, vt sint ei in seruos: omnē custodientē sabbatum ne polluat illud, & tenentē fœdus meum, adducam eos in mōtem sanctum meum, & lætificabo eos in domo orationis meæ: holocausta eorū & victimæ eorū placebunt mihi super altari meo, quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis, ait Dominus Deus, qui cōgregat dispersos Israēl, Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus: custodite iudicium.] Dixerat Propheta in fine capitis præcedentis fore, vt in Christi aduētu pro sali uncula ascenderet abies, & pro vrtica crescret myrtus, hoc est, infideles & impios conuertendos ad fidem, & pietatem ac veram religionem culturos. Et multa in toto capite prædixit de aduētu Christi. Nūc alloquitur homines sui tēporis vt sperent Christum venturum, & interea custodiāt iudicia, & faciant iustitiam. Tunc iudicia custodimus, cùm nos peccatores iudicamus, & iustitiam, quando in virtutis actiones incumbimus. Vel custodire iudicium est rem deliberare, facere autem iustitiam, est honestum atque rectum eligere & exercere. Non enim sat est deliberare, nam sæpe pugnare videntur inter sese virtus & vitium, & cùm vitium apparentē vtilitatem & voluptatē præ se ferat, vult hominem ad se rapere: contrà verò virtus sua pulchritudine vult hominem trahere ad veram honestatem, & ad verum decus reuocare. Ex quo efficitur, vt distrahatur in deliberando animus, afferatq; ancipitem curam cogitandi. Et tunc necessarium est, vt ratio eligat, voluntas rationi assentiatur, homo honestatem amplectatur, & in virtutis actiones studium cōferat, & operā. Itaque non sat est deliberare & iudicare quid sit melius & honestius, sed necessarium est, illud & melius & honestius eligere, & exercere. Id intelligens Dauid dicebat in psalmo: Deus iudicium tuū regi da, & iustitiā tuam filio regis. Nō solum à Deo iudicium ad deliberandum petit, sed iustitiam ad iusta exercendum. *Psal. 71.*

Custodiens sabbatum.] Exhortatur ad legis obseruantiam, quan-

quandiu esset duratura. Per sabbati obseruationem intellige nõ solum illius diei quietem, sed etiã diuinum cultum & religionem. Hæc autem sabbati sanctificatio moralis est, quantũ attinet ad cessationem laborum, & cultum diuinum, sed erat cerimonialis quantum ad temporis determinationem. Iudæis fuit constitutus dies septimus ob opus creationis, quoniã in eo Deus requieuit: nullus enim dies dignior præcesserat. Nos autem obseruamus diem octauũ ob resurrectionis my-
Gen. 1. sterium. Creauit Deus mundum in principio, & septima die requieuit ab vniuersi opere, quod patrauerat: compleuit enim die septimo opus, quod fecerat, & præcepit vt hic dies septimus sanctificaretur. Sed corrupto mundo, fecit Deus alterum mundum, mortuus est pro peccatoribus, genuit nos suo sanguine, & octaua die requieuit, & resurrexit, & compleuit opus suum, & ideò hic dies meritò obseruatur, vt enim obseruabatur in lege veteri dies in quo Deus compleuit creationem, sic in noua lege obseruatur dies in quo ipse Deus compleuit redemptionem. Mutauit igitur Ecclesia Spiritu sancto gubernata præceptum de sabbati obseruatione, quatenus erat cerimoniale: sed quatenus est morale integrum reliquit.

Et non dicat filius aduenæ.] Consolatur iis verbis Propheta eos, qui ex gentibus ad Iudæos veniebant, qui proselyti dicũtur, ne timore debilitati diffiderẽt, quod non essent ex semine Abrahami, se esse salutem consecuturos. Nam quicunque fide & charitate munitus perseuerauerit vsqu ad finem, sal-
Rom. 10. uus erit. Vt enim verbis vtar Diui Pauli in epistola ad Romanos, non est distinctio Iudæi & Græci, nam idem Dominus omnium, diues in omnes, qui inuocant illum. Eodem modo consolatur eunuchos existimãtes se esse maledicto legis ob-
Deut. 7. noxios dicentis in Deuteronomio. Non erit apud te sterilis vtriusque sexus. Ostendit propheta tam posse beatitudinem cõsequi eunuchos quàm viros. Imò eunuchus reginæ Cãdacis, cuius meminit Lucas in Actis, vir eo in loco appellatur.
Act. 8. Qui cùm in via otiosus non esset, & legens Esaiam eum nõ intelligeret, inuenit Philippum, qui ei aperuit locum, & ostẽdit Christum, qui in litera clausus occultabatur.

Ecce ego lignum aridum.] Id est, impotens ad generandum.

Et nomen melius à filiis & filiabus.] Hoc est, Dabo eis melius nomen quam id, quo gloriantur Iudæi, qui legem meam nõ custodiẽtes, & Abrahami opera nõ sectantes, filii Abrahami vocantur. Hoc ideò ait Deus, quia quicunque Christũ receperunt,

Perunt, dedit eis potestatem, vt ait Diuus Ioannes, filios Dei fieri. Et in prima sua epistola ait idem Ioannes: videte qualem charitatem dedit nobis Pater, vt filij Dei nominemur & simus. Hoc est nomen de quo Deus hic loquitur. Et vide quē admodum Diuinus propheta à lege se transferat ad euangelium, & à proselytis ad eos, quos spiritu videbat esse Christum recepturos: & ob id filios Dei vocandos. Quis enim non videt esse multo illustrius & præstantius filios Dei quàm filios Abrahami appellari. *Ioan.1.* *1.Ioan.3.*

Nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.] Hoc est, appellabo eos Christianos. Quod nomen nullo vnquam hominum interitu obruetur, nulla posteritatis obliuione obscurabitur. Vel capitur hic nomen pro gloria, & ornamento virtutis, in luce & hominum celebritate constituto, de quo in Prouerbiis Salomon, Melius inquit, est nomen bonum quā diuitiæ multæ. De illustrium & iustorum nomine ait Ecclesiasticus: Bonum nomen permanebit in æuum. De impiorū contrà, nomen, inquit, impiorum delebitur. Et in Prouerbiis ait Salomon: Nomen impiorū putrescet. Promittit hic Deus suis daturum illis præclaram famam, de qua nulla quidem ætas conticescat, cui nulla hominum obliuio sit finem allatura. Est enim in gloriæ promissione magna vis ad homines amore pietatis inflammandos. Velim tamen existimes, me non de illa gloria loqui, quæ est falsa & inanis, & in populi temeritate constituta, sed de ea, quæ in virtute consistit, estque ipsius, virtutis ornamentū & decus, qua viri pietate præstantes, etiam mouentur ad gratias Deo agendas, eiusque laudes cœlesti quadam harmonia decantandas. Ex quo colligitur eos in errore versari qui gloriam damnant, inanis, atque furiosæ, & falsæ gloriæ vitia ad veram gloriam transferentes. Vt enim si quis tenens manu ligneam sphærā, eius fragilitatem colligens, & in veram ad cœlestem sphæram cōferēs, vellet ostendere cœlos esse ligneos, caducos, paruos, palpabiles, nullos æquabiles motus constanter seruantes, grauiter errare, sic qui inanis gloriæ imperitæ multitudinis errorem captantis laudémque populi vanè appetentis, flagitia coniūgens, & gloriæ tribuens, vellet gloriam maculare, afferens eā esse leuem, inanem, turbulentam, ambitiosam, & vitiorū laudatricē, in errore grauissimo versaretur. Inanis enim & falsa gloria tantum abest à gloria quàm sphera quędam lignea ab sphera cęlesti, & sidera picta ab illis admirabilibus stellis, quę excellenti pulchritudine ornatæ immutabili constantia celerita- *Prou.22.* *Eccl.41.* *Prou.10.* *Simile.*

leritatéque mirabili circulos suos orbésque conficiunt, quarum decorem & claritatem admiramur. Qua de re graviter & elegãter disseruit in suis dialogis de gloria Osorius ille Lusita, alter Xenophõ inter Grecos, cuius voce Musas quasi locutas ferũt, alter Cicero inter Latinos, qui nõ solũ eloquẽtes fuę gratis, sed antiquitatis etiã memoriã eloquẽtia superauit.

Adducam eos in montem sanctum meum.] Id est, in Sionem. Et lætificabo eos in domo orationis meæ. Id est in templo Hierosolymæ. Poteris per montem Christum intelligere, quem Esaias secundo capite, & Michæas quarto montem appellant. At ego existimo per montem intelligi ecclesiam, quam statim domum orationis appellat. Vocatur autem ecclesia mons ob fidei, doctrinæ, altissimorúmque mysteriorum celsitudinem.

Supp. 2.
Mich. 4.

Holocausta eorum, & victimæ eorum placebunt mihi.] Iudæi pecora Deo immolabant, Christiani verò seipsos, vt spiritales hostias offerunt, de quibus existimo esse in primis hunc locum intelligendum.

Quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis.] Hunc locum citauit Christus, vt Euãgelistæ testantur. Cùm enim intrasset templum, & eiiceret ementes & vendentes in eo, & mensas nummulariorum cathedrásque vendentium euerteret, dicit eis: Scriptum est: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam speluncam latronum. Qui locus etsi de illo templo intelligitur, tamen ad ecclesiam catholicam refertur, cuius templum illud imaginem gerebat. Et aduerte. Non dixit: Domus mea domus hircorum & vitulorum est, sed domus orationis. Nec dixit solùm Iudæis, sed cunctis populis, nõ in vno Hierosolymę loco, sed in toto terrarũ orbe collocatis. In ecclesia catholica sunt veræ preces, nam extra eam sunt hæreses, & blasphemiæ, non autem veræ precationes. Vide quid dicat Deus: Domus mea domus orationis vocabitur. Oratio hęreticorum nõ est oratio dicenda. Comparat Dionysius orationem catenæ aureæ de cœlo vsque ad terram demissæ, quã si quis apprehendat, vt ascendat per illam, iis videtur catenam ad se trahere, sed ipsa potius eum ad cœlum vehit. Cùm autem hæretici ad Cœlũ nullo modo vehantur, sed ad imas ac cæcas tenebras præcipitẽtur, clarissimè colligitur eos esse non solùm fide & gratia, sed etiam vera oratione destitutos. Et perpende quanta modestia & obseruantia in templo requiratur, ex quo Deus ementes & vendentes eiecit, eos latrones appellans. De Simeone

Simile.

scribit

scribit ita D. Lucas. Responsum acceperat ab Spiritu sancto non visurum se mortem, nisi prius videret Christũ Domini. Luc.2. Et venit in spiritu in templũ. Si in spiritu iremus ad templũ, essemus veluti Simeon diuina consolatione refecti. Cùm igitur templũ fuerimus ingressi omnes mundi curas & cogitationes ante ostiũ relinquamus, ne nos Deus à tẽplo reiciat. Considera obsecro. Si illa puritas requirebatur in tẽplo, vbi hirci & arietes immolabãtur, quid tibi videtur debere esse in templo, vbi ipse Christus verus Deus est hostia & sacrificiũ, & in sacramento eucharistię realiter continetur? Si Deus hodie omnes ementes & vendentes & mundi negotiatores ex templo eiiceret, heu quàm pauci in templo remanerent.

Qui congregat dispersos Israël.] Officium Dei est congregare, vt alias annotauimus.

Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.] Hoc est, Non solùm congregabo Israëlem, sed etiam ad eum, id est præter eum congregabo gentes, quæ sunt cum eo coniungendæ. Quasi dicat: Erit ecclesia mea non solùm ex Iudæis, sed etiã ex gentibus congregata.

Omnes bestiæ agri venite ad deuorandum, vniuersæ bestiæ saltus. Speculatores eius cæci omnes, nescierunt vniuersi: canes muti nõ valentes latrare, videntes vana, dormientes & amantes somnia. Et canes impudentissimi nescierunt saturitatem: ipsi pastores ignorauerunt intelligentiam. Omnes in viam suam declinauerunt, vnusquisque ad auaritiam suam à summo vsque ad nouissimum. Venite sumamus vinum, & impleamur ebrietate, & erit sicut hodie, sic & cras, & multo amplius. Ierem.6. Sap.2.

Omnes bestiæ agri venite ad deuorandum.] Dixerat multos ex gentibus & Iudęis esse in ecclesia congregandos. Sed quoniã spiritu vidit ignauiam, amentiam, & impietatem multorum præsulum qui futuri erãt, inuehitur in eos, vocans omnes feras nemorum & saltuum ad eos deuorandos. Vide sanctam iram Prophetæ, non ab odio, sed à charitate productam. Nõ in homines excãdescit, quatenus homines, sed quatenus sunt scelerati, & non solùm corrupti, sed etiam aliorum corruptores. Videbat enim, quæ mala ex præsulum deprauatione proueniant. Fortasse iis verbis vaticinatur de Iudæorum excidio & vastitate per Romanos infideles, quos bestiarum nomine intelligit. Etsi hoc ita est, tũc ea verba pręcedẽtia: Adhuc cõgregabo ad eum congregatos eius, possunt habere hunc sensum: Congregabo contra eum, nimirum contra populum Iudaicum, Romanos, qui congregati Hierosolymam euertant, & du-

& durum ac pertinacem populum incredibilibus afflictionibus & calamitatibus vsque adeò opprimant, vt eius nomini interitum moliri videantur.

Speculatores eius cæci omnes, nescierunt vniuersi.] Inuehitur in præsules ignorantes & cæcos, quorum est videre, & tanquã ex specula longè prospicere, & prouidere. Ideò speculatores multis in locis appellantur. Sed si speculator sit cæcus, dux claudus, præco mutus, quis non videt magnam inde oriri perniciem & confusionem? Sed hac de re aliis in locis satis diximus.

Canes muti non valentes latrare.] Hi quibus regendi gregem Domini cura committitur, debent latrare, & lupos abigere, arguere, obsecrare, increpare, in omni patientia & doctrina. Videant Dominum apud Ezechielem in hũc modum loquẽtem: Fili hominis speculatorem dedi te domui Israël, & audies de ore meo verbum, & annuntiabis eis ex me. Si dicẽte me ad impium. Morte morieris: non annuntiaueris ei, nec locutus fueris vt auertatur à via sua impia, & viuat, ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram. Videant hæc pastores, & contremiscant. Debent quidem plura ora habere quàm ea quę fingunt habuisse hydrã: & pluribus oculis videre illis, quibus antiqui Argum abundasse fictis fabulis prodiderunt Eusebius in libro de prę paratione Euangelica refert Diodorum Siculum dicentem. Solem fuisse ab Aegyptiis vocatum Osirim, hoc est, multos oculos habentem, cui princeps siue præsul comparatur. Ezec. 3.

Videntes vana, dormientes, & amantes somnia.] Per somnia rerum humanarum gloriam inanem, & somnio similem intelligit. Reprehẽdit præsules vanitati deditos, qui suas dignitates non ad populi vtilitatem referunt, sed ad suam vanitatẽ & arrogantiam. Vę illis, vę illis, quoniam dignitates ad suam propriam perniciem quæsierunt. Vt enim vermiculus sericarius admirabili labore & industria conficit sericũ, & nesciens construit casuĩa, in qua constructa commoritur, & suum proprium sepulchrum condit, sic qui dominandi cupiditate & ambitione inflammati falsos honores, & inanẽ mundi gloriam variis modis & artificiis quærunt, & ad muniendam viam ad eas dignitates tetra scelera moliuntur, sibi ipsis nescientes infamem æternámque perniciem machinantur. Simile.

Nescierunt saturitatem.] Hoc est, ob inexplebilem voracitatem nunquam saturantur.

Omnes

Omnes in viam suam declinauerunt.] Non Dei viam quæsierunt, sed suam.

Vnusquisque ad auaritiam suam è summo vsque ad nouissimum.] Ira Ieremias, A minore quippe, inquit, vsque ad maiorem omnes auaritiæ studēt. Parui & anguſti animi eſt amare diuitias, & auaritia torqueri. Et tamen videbis multos pecuniæ ſeruos. Nihil nominant niſi pecuniam, ſemper in ore pecuniam habentes. Sūt ſimiles piſci illi habenti ſtatarem, in ore, quem D. Petrus aſſumpſit. De quo loquitur D. Matth. capite 17. Vtinam veniat aliquis D. Petrus, qui ex eorum ore & corde pecuniam auferat. *Ierem. 6.* *Simile.* *Matt. 17.*

Sumamus vinum & impleamur ebrietate.] Verbā ſunt malorū præſulum, quorū Deus venter eſt: qui præſentibus voluptatibus nō ſatiati parāt futuras multò maiores præſentibus. Hi populū ad compotationes non ad cōciones inuitāt.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LVI.

Dabo eis in domo mea & in muris meis locum.] Poteſt etiam verti: Dabo eis in domo mea & in arcibus meis conſilium ſiue virtutem. Eccleſiam catholicam appellat domum & arcem ſuam, aduerſus quam portæ inferi nullis vnquam hæreſum machinis poterunt præualere. Pro loco eſt in Hebraico iadh, quod nomen locum ſignificat, & conſilium, & virtutem, ſeu potentiam. Soli illi, qui in eccleſia continentur, habent conſilium, & virtutē, & ex conſequenti omnes hæretici ſunt his rebus deſtituti. Nō eſt enim conſilium contra Dominum, vt in Prouerbiis Salomon. Nec eſt virtus iis, qui ſe libenter & ignauè hoſtibus tradunt. Significat etiam hoc nomen propriè manuum. Ideò poteſt hic locus ità verti. Ego habitantibus in domo mea & in turribus meis porrigam manū. Hac ratione adductus vertit interpres Latinus 2. Regum cap. 18. Et appellatur manus Abſolon vſque ad hanc diem: Quod poteſt rectiſsimè verti: Et appellatur locus Abſalon vſq; ad hanc diem, iadh, enim locum ſignificat. *Matt. 23.* *Prou. 21.* *2. Reg. 18.*

Canes impudentiſsimi neſcierunt ſaturitatem.] Septuaginta habent: Animæ ignorauerunt ſaturitatem. Acſi dicerent. Quærunt corporis voluptates, quibus ſatiēt voluptatem ſuam, animæ verò refectionem & ſaturitatem non curant.

Ipſi paſtores ignorauerunt intelligentiam] In hebraico eſt in hunc modum. vehemmah roim lo iadheu hauin. Poteſt totum hoc ita verti: Et ipſi paſcunt, nempe ſeipſos, & neſciunt intelli-

intelligentiam. Acsi dicat propheta: Ipsi illecebris & blanditiis seipsos deliniunt, tuum corpus accuratè splendidè curantes, ea autem, quæ ad populi gubernationem attinent, penitus ignorant. Septuaginta verterunt, Et sunt mali nescientes intelligentiam. Vbi nostra versio habet: Ipsi pastores, habent illi: Et sunt mali Dictio enim Hebraica roim, quæ quatuor literis scribitur, potest esse à verbo roach, quod significat malum esse, quam rationem Septuaginta fuerunt secuti, & potest esse à verbo raach, quod significat pascere. Et hanc significationem secutus est noster interpres.

Argumentum capitis LVII.

Queritur Propheta tãtam esse hominum obliuionem, vt ea, quę ante oculos habent, nõ considerent. Reprehendit eos, qui viros virtutum ornamentis excultos irrident, eorumque nomen & decus ab excellenti virtutis præstantia productum maculare conantur. Inuehitur in Iudæos, qui vero Deo relicto falsos atque commentitios Deos coluerunt, séque turpissimis superstitionibus contaminarunt. Ostendit Dei pietatẽ erga homines, & hominũ erga Deum impietatem.

CAPVT LVII.

IVstus perit, & nõ est qui recogitet in corde suo: & viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat, à facie enim malitiæ collectus est iustus. Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua. Vos autem accedite huc filii augur atricis, semen adulteri & fornicariæ. Super quem lusistis? super quem dilatastis os, & eiecistis linguam? Nunquid non vos filii scelesti, semen mendax? Qui consolamini in Diis subter omne lignum frondosum, immolãtes parvulos in torrentibus subter eminentes petras? In partibus torrentis pars tua, hæc est sors tua, & ipsis effudisti libamen, obtulisti sacrificium. Nunquid supe is non indignabor? Super montem excelsum & sublimem posuisti cubile tuum & illuc ascendisti, vt immolares hostias. Et post ostium & retro postem posuisti memoriale tuum, quia iuxta me discooperuisti, & suscepisti adulterum: dilatasti cubile tuum, & pepigisti cum eis fœdus, & dilexisti stratum eorum manu aperta. Et ornasti te regio vnguento, & multiplicasti pigmẽta tua. Misisti legatos

tuos

tuos protul, & humiliata es vsque ad inferos. In multitudine viæ tuæ laborasti: non dixisti: Quiescam, vitam manus tuæ inuenisti, propterea non rogasti. Pro quo solicita timuisti? Quia mentita es, & mei non es recordata, neque cogitasti in corde tuo, quia ego tacens, & quasi non videns, & mei oblita es.

EXPLANATIO.

Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo] Hoc est, Moriuntur viri iusti, & nemo est qui consideret, quare moriantur boni manentibus malis. Tolluntur è medio viri misericordia & pietate præstantes, & tanta est hominum cęcitas & obliuio, vt nemo hoc perpendat, & in animo verser. Quæritur propheta quare regnantibus impiis, quos in fine superioris capitis speculatores cæcos, & mutos, deditos ventri & somno appellauit, & decedentibus è vita viris piis, & maximarum virtutum gloria cumulatis, nemo aduertat, & huius rei causam inquirat.

Viri misericordiæ colligũtur.] Hoc est, viri misericordes moriuntur, mortui enim ad patres defunctos congregãtur. Existimant nõnulli Esaiam hoc dixisse ob multos viros insigni pietate & iustitia, quos rex Manasses impius & tyrannus occidit, qui eos, quos ne verbo quidem vulnerare deberet, ferro trucidabat. Hic nostrum Esaiã serra interfecit, vt antiqui memoriæ prodiderunt, de quo aiunt intelligi illud Pauli ad Hebræos sanctorum tormenta scribentis: Secti sunt, pro quo quidam vertunt, Serrati sunt. Accipi autem colligi pro mori est in diuinis literis vsitatissimum. *Hebr. 11.*

A facie malitiæ collectus est iustus] Reddit causam, quare moriatur iustus manentibus impiis, quippè ne videat futuram vltionem, moritur enim & discedit à facie malitiæ, hoc est, à præsentia supplicij imminentis. Volens Deus euertere aliquod regnum aut ciuitatẽ, tollit prius è medio iustos, quorum præcibus & virtutibus terra illa sustentabatur. Ex Sodoma segregauit Loth, vt Sodomitas incendio consumeret: Noe ex hominum familiaritate, vt mundum aquarum diluuio obrueret: Hebræos ex Ægypto, vt Ægyptios in mari subuerteret. Ex quo colliges esse Deũ iratum regno, à quo aufert viros sapientes, iustitia excultos, omniámque virtutum pulchritudine adornatos. Volens Deus euertere Hierosolymam ob Iudęorum scelera, prius voluit vt Iosias pius & iustus rex ex hac vita migraret. Et enumeratis pij regis virtutibus ait illi, vt in quarto libro Regum diuinę literę commemorant. 4. Reg. 22.

morant. Idcirco colligam te ad patres tuos, & colligeris ad sepulchrum tuum in pace, vt non videant oculi tui omnia mala, quæ introducturus sum super locum istum. Fuit mors Iosię signum vltionis, quā Deus de Iuda voluit sumere. Qui enim fieri posset, vt ædificiū permaneret, si eius columna auferebatur? Erat quippè iustus rex columna, cui regnū innixū seipsum sustentabat. Vt igitur Deus puniat mundū, tollit de medio eius viros præcellentes, virtutumque diuitiis abun-
Hebr.11. dantes, quibus, vt ait Apostolus, dignus nō est mundus. Aspice obsecro, quanto honore habendus & suscipiendus sit vir bonus. Naaman Syrus asportauit secum ex Samaria ter-
4.Reg.22. ram, in qua sanctus Elisęus habitabat. Existimauit enim etiā vtilem esse & dignam honore terram, vbi vir sanctus pedes figebat. At mundus iustos, quorum beneficio sustentatur, affligit, & odio prosequitur, & è sua familiaritate longius
Ioan.15. pellit. Ideò Christus deus noster dicebat Apostolis suis: Absque synagogis facient vos: sed venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium præstare se Deo. O mundi cæcitatem & malitiam. Potest etiam hoc ita intelligi. Colligitur iustus à facie malitiæ, hoc est, ne videat iniquorum scelera, eaq; imitans pereat cum illis. Ita enim de iusto in li-
Sap.4. bro Sapientiæ scriptū legimus: Placens Deo factus dilectus, & viuens inter peccatores, translatus est, raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius. Vbi aspicis iustorum mortem esse Dei beneficium in illos collatum.

Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua.] Hoc est, veniat mors, vt iustus requiescat, & ad pacem tandem perueniat æternam. Mortem iustorum vocat pacē, quoniam à mundi pugna liberati cœlestem pacē consequuntur. O præclarum illum diem, cùm viri sancti ex hac turba & colluuione discedunt, & ad illas beatissimas cœlitum sedes proficiscuntur, sempiternam gloriam conscenturi.

Vos autem accedite huc filii auguratricis.] Iudæos appellat filios auguratricis hoc est, Iudææ, vbi pro diuino cultu regnabat veneficium, & augurium & idololatria Suprà de Iudęis
Supr.2. loquens dixerat: Augures habuerunt vt Philistiim.

Semen adulteri & fornicariæ] Adulterum vocat populum Iudaicum antiquum patrem Iudæorum qui tunc existebat, quoniam Deo relicto idola coluit. Et fornicariam Hierosolymam, quam eadem ratione appellauit meretricem dicēs pri
Supr.1. mo capite: Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis?

Super

Super quem lusisti] Id est, Quare prophetas irrisistis? Hoc ideò ait, quia impij Iudæi prophetas eorum sceleria redarguentes illudebant, & maledictis vulnerabãt. Ideò sequitur: Super quem dilatastis os, & eiecistis linguam? Omnia hæc à principio capitis vsque ad hunc locũ possunt referri ad Christi mortem. Ille enim est iustus ille, qui pro nobis morruus est, de quo dixit in principio: Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo. Nolunt enim Iudæi considerare & intelligere, se ob Christi cædem esse afflictos & ærumnosos, & per totum mundum dispersos. Hi sunt qui eundem Christũ irriserunt & blasphemarunt. Quã ob causam Esaias ait: Super quem lusistis, super quẽ dilatastis os, & eiecistis linguam.

Nunquid non vos filii scelesti?] Cùm sitis scelerum maculis notati, cur viros sanctos verbis & maledictis laceratis? Docet hic locus omni vitio carere debere eum, qui in alios paratus est dicere.

Semen mendax.] Dùcebant Iudæi originem ab Abrahamo, sed eius opera imitari nolebant, ideò eos appellat semen mendax, hoc est, degeneres, sui progenitoris vestigia nequaquam sequentes.

Qui consolamini in diis subter omne lignum frondosum.] Id est, qui in nemoribus idola colitis, vbi eorum fœdo amore delectamini.

Immolantes parvulos in torrentibus subter eminentes petras.] In tantam cæcitatem inciderunt Iudęi, vt Deum derelinquerent, & idola colerent, & in eorum honorem suos proprios filios occiderent. Adorabant lapides eminentes in torrentibus constitutos, & ad pedes lapidum filios suos immolabãt. Si latè videre volueris idololatrias & abominationes Iudęorum, lege caput 16. & 17. libri quarti Regum, & caput 18 libri secundi Paralipomenon, & psalmum 105 cuius hæc sunt verba: Immolauerunt filios suos & filias suas dæmoniis, & effuderunt sanguinem innocentem.

Et post ostium & retro postem posuisti memoriale tuum.] Ponebant Iudæi idolum suum post fores domorum, vt egredientes & ingredientes illud salutarent, & memoria tenerent. Simulachrum dæmonis appellabant memoriale suum.

Dilatasti cubile tuum.] Hoc est, multa idola coluisti.

Misisti legatos tuos procul.] Nempè ad reges idolorum cultores, ad quos Deo tuo contempto confugisti, & te illis subiecisti, & à tuæ antiquæ dignitatis gradu præcipitasti. Illud, humiliata es vsque ad inferos, potest habere hunc sensum:

Quoniam Deum dereliquisti, & ad gentes superstitionibus deditas obedientiam misisti, ad ima tartara & æternos cruciatus descendes.

In multitudine viæ tuæ laborasti. Non dixisti quiescam.] Iusti ad regem Assyriorum cum muneribus, & longitudine itineris fatigatus es, sed tanto desiderio tenebaris accedendi ad regem, vt nolles in via requiescere. Non enim dixisti: Quiescã. Vel sic. In multitudine viæ tuæ, hoc est, in varietate & multitudine tuorum scelerum laborasti, sed à tuis deprauatis moribus noluisti desistere. Nihil molestius quàm admittere peccata. Ideo scriptura in libro Sapientiæ facit impios in hunc modum loquentes: Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, & ambulauimus vias difficiles. Et Ieremias, Vt iniquè, inquit, agerent, laborauerunt.

Sap. 5.

Ierem. 9.

Vitam manus tuæ inuenisti, propterea non rogasti.] Id est, inuenisti vitam, quã desiderabas, ideò nullas ad me preces fudisti. Inuenisti vitam ita tuæ voluntati aptam, acsi tu eam tibi tuis manibus fecisses. Et ob eam causam ad me suppex accedere noluisti. Aspicis quãtum nobis noceat prosperitas, cùm nos Dei oblitos efficiat. Contrà verò afflictio nobis Deum ad memoriam reuocat. Cùm Dauid maximis calamitatibus premeretur, in media rerũ aduersarũ acerbitate has voces emisit. Misericordias Domini in æternum cantabo.

Psal. 88.

Pro quo solicita timuisti?] Quasi dicat, neminem. Vel sic: Túne solicita timuisti me? Quasi dicat: non quidem. Et reddens huius rei causam, ait: Quia mentita es, hoc est, quoniã à me defecisti & quia excidit ex animo tuo memoria mei, & quia ego tacebam, & acsi scelera tua non vidissem dissimulabam. Vide flagitiosorum hominum deprauationem. Deus nõ statim eos puniebat, sed ob misericordiã suam eorũ vitia dissimulabat, at illi hac diuina misericordia abutẽtes, Deum non timebant. Vt enim æger intemperanter abutens salutari potione, conuertit eam in perniciem, sic impij diuinam misericordiam contemnentes, spem impunitatis in illecebram grauius delinquendi conuertunt. Sed dices: Cur igitur Deus tanta patientia & longanimitate vtitur erga peccatores, si nonnulli ex illis inde sumunt occasionem tetriora facinora committendi? Dicam: Deus vtitur hac benignitate, vt peccatores ad pœnitentiam adducat, & multi gratiam ad gloriam consequuntur. Sin autẽ nonnulli inde volunt sui excidij sumere occasionem, nulla est Deo culpa tribuenda, qui vtitur misericordia, vt omnes vitam consequantur. Si tu in quo-

Simile.

dam

dam periculoſo fluuio, validum & excellentem pontem conſtrueres, quo omnes poſſent ſecurè tranſire, quis tibi vitio tribueret, ſi nonnulli ſe ex illo præcipitarent? Sic diuina miſericordia pons eſt firmus & admirabilis, quo ex hac vita ad aliam tranſimus, nec eſt in Deum culpa reiicienda, ſi nonnulli illa malè abutantur. Hos reprehendit in epiſtola ad Romanos his verbis D. Paulus: Ignoras quoniam benignitas ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuã & impœnitens cor tuum, theſaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iuſti iudicij Dei. *Similes.* *Rom. 2.*

Ego annuntiabo iuſtitiam tuam, & opera tua non proderunt tibi. Cùm clamaueris, liberent te congregati tui, & omnes eos auferet ventus, tollet aura. Qui autem fiduciam habet mei, hæreditabit terram, & poſſidebit montem ſanctum meum. Et dicam. Viam facite, præbete iter, declinate de ſemita, auferte offendicula de via populi mei. Quia hæc dicit excelſus, & ſublimis habitans æternitatem, & ſanctum nomen eius in excelſo, & in ſancto habitans, & cum cõtrito & humili ſpiritu: vt viuificet ſpiritum humilium, & viuificet cor contritorum. Non enim in ſempiternum litigabo, nec vſque ad finem iraſcar, quia ſpiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam. Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus ſum, & percuſſi eum, abſcondi à te faciem meam & indignatus ſum: & abiit vagus in via cordis ſui. Vias eius vidi, & ſanaui eum, & reduxi eum, & reddidi conſolationes ipſi & lugentibus eius. Creaui fructum labiorum pacẽ, pacem ei qui longè eſt, & qui propè: dixit Dominus & ſanaui eum. Impii autem quaſi mare feruens, quod quieſcere non poteſt, & redundans fluctus eius in conculcationem & lutum. Non eſt pax impiis, dicit Dominus. *Sap 48.*

Ego annuntiabo iuſtitiam tuam,] Scelera ſynagogæ, iuſtitiam appellat irronicè.

Cùm clamaueris liberent te congregati tui.] Hoc eſt, milites, quos ex gentibus congregaſti. Quaſi dicat: Quoniam hominibus fidis, me autem contemnis, toſi te in afflictionibus clamantem eripiant, quoniam ego te non ſum liberaturus. Ita per Ieremiam cap. 2. Vbi ſunt, inquit Deus, dij tui, quos feciſti tibi. Surgant & liberent te in die afflictionis tuæ.

Et omnes eos auferet ventus, & tollet aura.] Hi in quibus ſpem tuæ ſalutis collocas, non ſolùm te, ſed nec ſeipſos poterunt liberare, omnes enim velut fauillæ à vento rapientur. Vide quemadmodum Deus homines velit excitare vt ad ſeipſum, non ad homines confugiant.

Hæreditabit terram.] Nempè, promiſſionis.

Possidebit montem sanctum meum.] Hoc est, Sionem. Potevis per terram & montem Dei cœlum intelligere.

Et dicam: viam facite, præbete iter, &c.] Hoc est, honorificè & amantissimè eos ad patriam suam reducam.

In excelso & in sancto habitans.] Hoc est, cum contrito & humili spiritu Explicãs enim quis sit excelsus & sanctus subdit: Et cum contrito & humili spiritu. Aspicis hic virum humilem & abiectum esse magnum & excelsum. Ille magnus est qui se paruum facit. contrà verò qui se eleuat, infirmus est & abiectissimus. Vera celsitudo inanis celsitudinis contẽptu & iactura comparatur, inanisque celsitudinis auiditate amittitur. Ille nanque est magnus, qui magna intuetur, ad eáque ardenter aspirant, & ideò se parui facit, quia se cum magnis, quæ suspicit confert, magnum enim & paruum sine comparatione intelligi non possunt At superbus se ideò magni facit, quia se cum paruis. quæ intuetur, cõparat. Ex quibus colligitur superbum esse pusillanimum: quoniam in paruis semper versatur, humilẽ verò magnanimum, qui sibi res magnas & arduas semper proponit. Quî.n.fieri potest, vt magnanimus non sit ille, qui cœlestem illam ac glorioſam ciuitatem intuetur, in eaq; in terra adhuc positus iam versatur? Ita enim quidam humilis dicebat Conuersatio nostra in cœlis est Imò ipse humilis in diuinis literis cœlum appellatur. *Philip. 3.* *Infr. 66.* Ait enim Deus per Esaiam: Cœlum mihi sedes est. Et paulò pòst explicans quid esset hoc cœlum, Ad quem autẽ, inquit, respiciam, nisi ad pauperculum, & contritum spiritu, & trementem sermones meos.

Non enim in sempiternum litigabò, nec vsque ad finem irascar.] Sẽsus est: Ego, inquit Deus, irascor, & hominibus succenseo, non quòd hoc sit proprium meum opus, nec vt animas perdam, quas creaui. Sed cùm homines studeant auaritiæ, & meipsum contemnant, irascor illis, vt relictis vitiis ad me cõuertantur. Illis autem conuersis & verum iter sequentibus non irascor, nec litem intendo.

Quia spiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam.] Id est, Quia à me creantur spiritus & animæ, & ego eas facio. Vel sic Non semper irascar populo meo, nam à me exibit fauor, & ego eos prosperè faciam nauigare. Et ita spiritus capitur pro vento, quemadmodum & flatus. Metaphora sumpta à nauigantibus, qui flantem ventum semper appetunt. Quasi dicat: Etsi populus meus aliquando reflantibus vẽtis nauiget, ego tamen ei dabo prosperum ventum, vt expaſsis velis,

velis, omnibusque ad voluntatem fluentibus, ad portum fe-
liciter vehatur.

Propter iniquitatē auaritiæ eius iratus fum.] Vide Dei miseri-
cordiam, ideò nobis iratcitur, vt seruet. In media ira vtitur
misericordia. Ira ait ipse in Psalmo: Visitabo in virga ini- *Psal.88.*
quitates eōrum, & in verberibus peccata eorum, Misericor-
diam autem meam non dispergam ab eo. Et in alio psalmo
ait Dauid: Deus tu propitius fuisti eis, & vlciscens in omnes *Psal.98.*
adinuentiones eorum. Vbi vides Deum tunc nobis esse pro-
pitium, cùm de nostris inuentionibus contra eum admissis
vltionem sumit. Punit igitur nos, vt nostri misereatur, est e-
nim misericordia opus suum. Vnde id quod dicitur in psal- *Psal.89.*
mo: Respice in seruos tuos, & in opera tua: potest verti ex
Hebræo, Appareat apud seruos tuos opus tuum. Quasi di-
cat, Miserere seruorum tuorum. Opus enim Dei est eius mi-
sericordia Ita hūc locum vertit ex Hebræo D. Hieronymus.
Esse autem misericordiam proprium Dei opus latè explicui
mus capite 28.

Abscondi à te faciem meam.] Nempè, vt à me desideretes,
& diceres, Ostende faciem tuam, & salui erimus. *Psal.79.*

Et abiit vagus in via cordis sui.] Hoc est, in via sui appetitus.
Quasi dicat: Ego populum meum vnire & coadunare vo-
lebam, & per viam meam adducere, ille autem vagus & er-
rans viam suæ voluntatis elegit, meam autē dereliquit. Cai-
no dixit Deus: Vagus & profugus eris super terram. Ex pec- *Genes.4.*
cato procedit vagatio & incōstantia. Ideò Ieremias in Thre-
nis, Peccatum, inquit, peccauit Ierusalem, propterea instabi- *Thren.1.*
lis facta est. Quandiu anima est cum Deo coniuncta, est fir-
ma & constans, quoniam Deus cui adhæret, non mutatur:
Ait enim: Ego Deus & non mutor. Si vis firmus esse & im- *Mala.3.*
mobilis, adhære Deo. Sed si ab eo recesseris, eris vagus &
profugus, nullam habens firmitudinem, nullā constantiam.

Creaui fructum labiorum pacem.] Pro creabo, more prophe-
tico. Sensus est: Ego, inquit Deus, mutabo in pacem verba
populi huius, qui in ore semper fert bellum & discordiam.
Promittit his verbis missurum filium suum, qui, vt ait Apo-
stolus, est pax nostra, qui fecit vtraque vnum. *Ephes.2.*

Pacem ei qui longè est, & qui propè] Hoc est, Gentibus &
Iudæis. Gentes erant à Deo remotissimæ, Iudæi verò vici-
niores. At gentibus ait D. Paulus: Vos qui aliquando era- *Ephes.2.*
tis lōgè, facti estis propè in sanguine Christi Et paulò pōst:
Et veniens, nempè Christus, euāgelizauit pacem vobis, qui

longè fuistis, & pacem his, qui propè.

Impii autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest.] Pñ In tranquillitate viuunt, impñ verò similes sunt feruenti & inquieto mari. Vide apritsimam prophetæ similitudinem. Quid commodatius & similius mari quàm vir impius? Ille enim est amarus contentionibus, tumidus superbia, liuidus inuidia, spumidus libidine, mutabilis incõstantia, crescens & decrescens Luna, sequens humanarum rerum varietatem & inconstantiam, turbulentus, fluctuosus, aliarúmque maris qualitatum imitator. Vt enim mare propellit in littus limum, spumas, & alias spurcitias, & vt se purget, littus coinquinat, sic impius vt se laudet, alios vituperat, vt se defendat, aliis vitiorum notam inurit, eorúmque splendorem maculare contendit. Sed quemadmodum maris fluctus magni, & si emitu suo mare & terram perterrentes, cùm terram attingunt, franguntur, & in littore in lutũ conuersi pedibus transeuntium conculcantur, sic tyranni & impii principes sua superbia & potentia mundum perterrẽt, cùm autẽ sepulchrum attingunt, contemnuntur, & pro nihilo putantur. Et hoc est quod voluit iis verbis Esaias significare. Et redundant fluctus eius in conculcationem & lutum Et aduerte: Non dixit impñ autem quasi mare: est enim aliquibus in partibus mare aliquando quietum, sed impñ autem quasi mare feruens. Quemadmodum est Euripus in Euboea, vbi aqua fluit & refluit, & sursum deorsumque iactatur, cui Socrates & Epicarmus Pythagoricus libidinosum animum comparârunt.

Simile. *Simile.* *Simile.*

Non est pax impiis, dicit Dominus Deus.] Hunc versum inuenies apud eundem Esaiam cap. 48. vbi eum explicuimus.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LVII.

A facie enim malitiæ collectus est iustus.] Pagninus magis sensum quàm verba vertens transtulit: Propter malum mundo venturum congregatur iustus ad patres suos. Quæ versio sensum, quem in explanatione secuti sumus, illucidat.

Et post ostium & retro posuisti memoriale tuum.] Pro memoriali tuo est in Hebraico zichronec, quod nomen memoriale siue monumentum significat, vt Exodi 30. cap. In monumento filiorum Israël. Est enim à verbo zachar, quod significat meminisse & recordari. Sed quoniam significat etiam suffumigare & odorificare, potest verti: Et post osti-

um

um & retro posiem posuisti suffimentum tuum. Solebant enim gentes in idolorum honorem odoriferas confectiones cremare. Vnde illud Esaiæ cap. 66. Qui recordatur thuris, poteſt verti: Qui odorificat thus. Huic interpretationi fauet Pagninus qui vertit: Et Posi ostium & postem posuisti suffitum tuum.

Nec dixisti, quiescam.] Pro quiescam in Hebraico est noax. Et poteſt verti: Desperatum est. Vt sit sensus: Etsi longa erat via, nunquam tamen diffidisti, nec intra te dixisti, nullã esse spem. Septuaginta tamen coincidunt cum nostra versione vulgata. Ita enim habent: Et non dixisti, desinam.

Vitam manus tuæ inuenisti.] In Hebraico est ita: chiaath iadhec matsah. Nomen chaiah significat vitam, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam victum & quietem: iad verò manũ significat, & vires, & multa alia. Ex quo efficitur, vt præter communem versionem possit hic locus ita verti: Victum manus tuæ inuenisti, hoc est, reperisti alimenta manu tua quæsita. Vel sic: Requiem tuarum virium inuenisti, hoc est, non inuenisti tuas vires fatigatas. Vel sic: Vitam virium tuarum inuenisti. hoc est, inuenisti vires tuas viuas & integras.

Argumentum Capitis LVIII.

Prædicit Deus Esaiæ concionatori illius temporis vt clamet constanter, & populi scelera redarguat. Describit verum ieiunium. Et tandem iis, qui in actiones virtutũ incubuerint pollicetur ea bona daturum, quæ animum amplificent & illustrent, eóque ad eas beatissimas sedes ducturum, vbi pulcherrimis ornamentis magnificẽtissimè decorati, cœlesti gloria, bonorúmque omnium copia cumulentur.

CAPVT LVIII.

Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocẽ tuã & annuntia populo meo scelera eorum, & domui Iacob peccata eorũ. Me etenim de die in diem quærunt, & scire vias volũt, quasi gens quæ iustitiam fecerit, & iudicium dei sui non dereliquerit: rogant me iudicia iustitiæ, & appropinquare Deo volũt. Quare ieiunauimus, & non aspexisti? humiliauimus animas nostras, & nesciuisti? Ecce in die ieiunii vestri inuenitur voluntas

tas vestra, & omnes debitores vestros repetitis. Ecce ad lites & con-
Zach.7. tentiones ieiunatis & percutitis pugno impiè. Nolite ieiunare sicut vs-
que ad hanc diem, vt audiatur in excelso clamor vester. Nunquid ta-
le est ieiunium, quod elegi? Dissolue colligationes impietatis; solue fa-
sciculos deprimentes, dimitte eos qui confracti sunt liberos, & omne
Ezec.18. onus dirumpe. Frange esurienti panem tuum, & egenos vagosque in-
Matt.25. duc in domum tuam. Cùm videris nudum, operi eum, & carnem tu-
am ne despexeris. Tunc erumpet quasi manè lumen tuum, & sanitas
tua citius orietur, & anteibit faciem tuam iustitia tua, & gloria Do-
mini colliget te.

EXPLANATIO.

Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorum.] Dixerat in fine superioris capitis impios instar feruentis maris æstuare, nullaque tranquillitate gaudere. Nunc præcipit Deus Esaiæ concionatori illius temporis, vt eos increpet nullis minis perterritus, sed clamet semper & populi scelera redarguat. Hinc discant concionatores veritatem intrepidè nuntiare. Est tamen magnopere aduertendum, ne ita dicatur veritas, vt potius offendat quã
Simile. prosit. Vt enim perdix est optimus cibus, sed non comeditur cruda, nullus est enim stomachus, qui eam possit digerere, sic veritas est excellentissimum pabulum, sed non est proponẽda cruda, sed assa aut cocta, & sale prudentiæ temperata. Nullus est stomachus, qui velit crudam veritatem recipere. Quẽ-admodum dicenda est veritas docet Diuus Paulus ad Timo-
2.Tim.4. theum, ita scribens: Prædica verbum, insta opportunè importunè, argue, obtecra, increpa, in omni patientia & doctrina. Aspicis Diuum Paulum docentem esse cum veritate patientiam & doctrinam coniungendam. Et animaduerte Nõ dicit: Loquere, sed clama. acsi dicat: Non satis est veritatem dicere, sed necesse est vocem eleuare. Ad tantam peccatorum surditatem, ad tam profundum & arctum somnum opus est magnis clamoribus. Nec dicit: Clama, & statim cessa, sed cla-
Simile. ma, ne cesses. Nam vt qui pinum vult secare, etsi nec primo ictu, nec secundo, nec tertio, illam præcidat, non tamen à sectione desistit, sic etsi concionator nec primo sermone, nec secundo, nec tertio, moueat & persuadeat, non debet tamen à concionibus desistere. Ita ait Deus apud Esaiam alio in lo-
Inf.62. co: Super muros tuos Ierusalem constitui custodes, tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Perpende etiam Non solùm dixit: Clama, ne cesses, sed addidit: Quasi tuba ex-

ba exalta vocem tuam. Ita Oseæ dicebat Deus: In gutture tuo sit tuba. Vbi vides veram prædicationem cum tuba comparari. Vt enim in fine mundi ad sonitum tubæ, vt ait in epist. 1 ad Corinthios Apostolus, & apud Matthæum ipsa Veritas, mortui resurgent, sic multi spiritualiter mortui audita concione resurgunt. Et comparans Deus Esaiæ concionem tubæ sonanti, voluit significare Iudæos esse mortuos, quos volebat tuba excitari, & ad vitam animæ redire. Comparat etiam Deus cõcionem cum tuba, quoniã vt tuba ad bellum vocat & excitat, sic concio suadet ad fortiter cum mundo carne & diabolo pugnandũ. Præterea solet tuba in solennitatibus tonare ad gaudium nuntiandum. Ita dicitur in psalmo: Buccinate in neomenia tuba, in insigni die solennitatis vestræ, sic concionator debet excitare ad laborem in præsenti, & ad gaudiũ in futuro. Hic est locus vincendi, ibi triumphandi: hic breuis laboris, illic sempiternæ quietis: hic pœnæ transeuntis, ibi gloriæ permanentis. His rationibus & alijs eximium cõcionẽ tubæ comparari. Nã & alio loco apud hunc nostrũ prophetã dixit Deus in montẽ excelsum ascẽde, qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocẽ tuã, qui euangelizas Ierusalem, exalta noli timere. Hoc autẽ in loco posiquã dixit: Quasi tuba exalta vocẽ tuã, addit: Annuntia populo meo scelera eorũ. Vbi vides cõcionatoris officiũ esse scelera reprehendere. Hoc docuit apud Ioannẽ Christus, ita Apostolis dicens: Cũm venerit Spiritus sanctus, ille arguet mundum de peccato, &c. Quasi diceret: Vos pleni Spiritu sancto mundum arguetis, cuiusque scelera nuntiabitis, & timore depulso reprehendendi habetis libertatem. Nullum est mare, in quo possit libertas boni Spiritus obrui, quin veritatem annuntiet. D. Hieronymus tuba illa diuina ita in quodã loco ait: Licet hydra fibilet, victórque Si non incẽdia iactet, nunquam meum adiuuante Christo silebit eloquium: etiam præcisa lingua balbutiet. Hæc glorioſus ille Hieronymus. In Ecclesiaste ita scriptum legimus: Verba sapientium quasi stimuli, & quasi claui in altum defixi. Non enim debent palpare sed pungere. Nónne verba Diui Ioannis erant stimuli & claui, cũm regem Herodem audacter argueret, & Phariseos genimina viperarum appellaret? Lege cõcionem D. Stephani ad Iudæos. & videbis stimulos & clauos pungentes, ipsósque Iudæos duriter cruciantes. Ex quibus colligitur non debere euangelicos concionatores manifesta scelera silentio transire, quod Deus per Esaiam alio in loco his verbis significauit:

Oseæ 8.
1. Cor. 15.
Matt. 24.
Psal. 80.
Supr. 40.
Ioan. 16.
Eccl. 12.
Matt. 3.
Act. 7.
Supr. 16.

ficauit: His qui lætantur super muros cocti lateris loquimini plagas suas. Et hîc: Annuntia populo meo scelera eorũ. Sed quoniã omni vitio carere debet, qui in alterum paratus est dicere, debet concionator operibus bonis concionẽ suam sustentare. Vt tuba dum sonitũ emittit manibus tenetur, sic cõcio manibus, hoc est, concionatoris operibus sustentatur. Voces enim & actiones simul iunctæ harmoniam & concentũ excellentẽ efficiunt. Opus est vt & tuba sonet, & manus sint ad eam tenendam eleuatæ. Id voluit aliis verbis scriptura in libro Iudicũ significare, vbi ait, eos qui erant cũ Gedeone aduersus Madianitas pugnaturi in manibus lãpades cum igne, & tubas sonantes portare. Tubæ sonantes sunt verba, lampades verò in manibus sunt præclaræ virtutum actiones & exempla, iuxta id quod ait Christus: Sint lumbi vestri præcincti & lucernæ ardentes in manibus vestris.

Similitudo. *Iud. 7.* *Figura.* *Luc. 12.*

Me etenim de die in diem quærunt.] Ita nunc multi de die in diem proponunt se à vitiis ad Deum conuersuros, at nunquam conuertuntur, similes nautis in portu, qui cotidie proponunt egredi, & dare vela ventis, & nunquam soluunt, donec præterito nauigandi tempore, nauis in portu putrescat & consumatur. Prætereunt quadragesimæ & quadragesimæ, & nunquam à vitiis abducuntur, cotidie se ab illis abducere proponentes. O ignauiam deplorandam: Eleuate anchoras, præcindite earum funes, quia amittitis tempus, & æstum, & ventum prosperè atque mirabiliter flantem: Iudæi de die in diem Deum quærebant, sed eum non inueniebant, quia se à vitiis non separabant. Si verè eum quærerent, inuenirent: ait enim Christus: Qui quærit inuenit. Sed sunt multi, qui Deũ corpore quærere videntur, cùm animo ab eo longius fugiãt. Filij Israël in deserto pergebant corpore ad terram promissionis, animo autem in Aegyptum reuertebantur, eius allia, porros, & cucumeres desiderantes: ideò ad terram promissionis non accesserunt. Sic multi Deum non inueniunt, quia interitus non quærunt quem exterius quærere videntur. Potest hoc ita intelligi: A me cotidie veritatem quærunt. Nam sequitur statim: Et scire vias meas volunt, quasi gens, quę iustitiam fecerit.

Similitudo. *Matth. 7.* *Num. 11.*

Humiliauimus animas nostras, & nescisti.] Hoc est, nón approbasti. Vel sic: ieiunauimus, & abiecimus nosipsos, & non respexisti nos.

Ecce in die iudicii vestri inuenitur voluntas vestra.] Verba sunt Dei respondentis hominibus iniquis, interrogantibus cur

cur Deus ad eorũ ieiunia non aduerteret. Quia, inquit, quando ieiunatis, non meam voluntatem facitis, sed vestram. Aspicis quid secum nobis afferat incommodi voluntas nostra. Oportet igitur eam abnegare, & appetitum rationi obedientem præbere, si volumus vt Deus ad nostra ieiunia, & alia bona opera respiciat. Potius enim Deus ad voluntatem nostram respicit, quàm ad opus. Et ita ait scriptura. Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius. Prius dicitur ad ipsũ, quàm ad eius munera respexisse. Et quoniam Iudæi scelere & maleficio pascebantur, quamuis se à cibis abstinerent, non approbabat Deus eorum ieiunia, quoniam parum prodest esse stomachum ab escis vacuum, si anima plena est sceleribus. Bonum est ieiunium, nec Deus illud reprobat, imò maximè approbat, ipse enim quadraginta dies & quadraginta noctes ieiunauit. Sed reprobat ieiunium ob malum finem ab illis factum, qui mortiferis sceleribus implicantur. Sed de ieiunio aliàs differuimus. *Gen. 4.* *Matt. 4.*

Et omnes debitores vestros requiritis.] Nempè ad eos opprimendos & vexandos. Arguit Iudæorum auaritiam, & in pauperes debitores suos immanitatem: exigebant enim ab illis debitum absque vlla misericordia.

Nolite ieiunare sicut vsque ad hunc diem.] Non damnat ieiunium quod maximè approbat, sed docet non esse in mortiferis peccatis faciendum, nec ad ostentationem.

Vt audiatur in excelso clamor vester] Sensus est: Si vultis vt ego audiam clamorem & preces vestras in cœlo, ieiunate multò aliter, quàm hucusque ieiunastis, Vel sic. Non ita ieiunetis, vt audiantur in excelso laudes, quibus vos ipsos ob ieiunia vestra effertis. Non ieiunetis ad gloriam inanem captãdam. Vel loquitur de clamore oppressorum.

Nunquid contorquere quasi circulum caput suum.] Hoc ideò dicit, quia solebant vani Iudæi ad mundi gloriam comparãdam caput curuare & ambulare gibbosè instar circuli, & sac co indui, & cinere aspergi, vt fictam sanctimoniam ostenderent. Tales sunt hypocritę, qui volunt potius orichalcũ, quia splendidi auri colorem habet, quàm purificatum argentum, quia talem non habet splendorem. Fortasse circundabant Iudæi caput fune in modum circuli, vt hoc signo pœnitentię alios fallerent, & religionem fingerent. Sed Deus tales fictiones nõ vult. Salutare est ieiunii & necessariũ, similiter & pœnitentia, sed debent interiora exterioribus respondere.

Dissolue colligationes impietatis.] Hoc est, codices, in quibus debi-

debitores nomina faciunt, & fœneratores expensum ferunt. Quasi dicat: Rescinde chirographa, quib⁹ impiè obligas debitores tuos ad vsuras tibi soluendas. Solebant enim Iudæi miseris pauperibus pecunias ad vsuram accommodare & sic tuto solutionis tempore eos immaniter opprimere. Hæc chirographa appellat statim fasciculos deprimentes, hoc est, codicillos quibus debitores opprimebant. Ita hunc locum intellexerunt Septuaginta illum in hunc modum vertentes. Dissolue obligationes violentarum cautionum. Dimitte fractos in remissionem, & omnem scripturam iniquam cõcide. Non prohibet Deus iustum debitum exigere, sed iniustum, & extra tempus, & absque misericordia.

Dimitte eos, qui confracti sunt, liberos.] Dimitte liberos eos qui oppressi sunt paupertate, qui tibi soluere nullo modo valent.

Frange esurienti panem tuum.] Id quod tribuis pauperi, Matt. 25. Deo tribuis, ille enim ait: Quod vni ex his minimis fecisti, mihi fecisti. Si Deo nõ tribuis buccellam panis, quo animo petis ab eo regnum? Petit à te pauper eleemosynam, nõ eam petit gratis, sed maiori pretio, quàm quod possit in mundo excogitari, nempè amore Dei, Audis amorem Dei, audis tã incõparabile pretiũ, & adhuc non inueneris? O duricię infignem. Si amas diuitias, custodi eas in cœlo, & illic eas inuenies cum fœnore reseruatas. Pauperes enim eas tibi securè Prou. 28. in cœlum asportabunt. Ait enim Salomõ in Prouerbiis cap. 19. Fœneratur Domino, qui miseretur pauperis, & vicissitudinem suam reddet ei. Et alibi: Facere misericordiam & iudicium magis placet Deo quã victimæ. Et paulò pòst, Qui obturat aurem suam ad clamorem pauperis, ipse clamabit, Iacob. 2. & non audietur. Et Iacobus Apostolus in epistola sua, Iudicium enim, inquit, sine misericordia illi qui non facit misericordiam. Contrà verò de eleemosyna ait Tobias: Eleemosyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras. Ideò ait Ecclesiasticus: Pone thesaurum tuum in præceptis Altissimi, & proderit tibi, magis quã aurum. Et alibi: Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemosyna resistit peccatis.

Tob. 4. Eccl. 29. Eccl. 3.

Et egenos vagosque induc in domum tuam.] Vnde Diuus Heb. 13. Paulus ad Hebræos scribens, Nolite inquit, hospitalitatem obliuisci, per hanc enim placuerunt quidam angelis hospitio receptis. Hoc enim de Abraham & Lot scriptura cõmemorat. Vt enim piscatores, iactis in mare retibus ad pisces

Gen. 12. Gen. 19.

attra-

attrahendos, attrahunt aliquãdo preciosas margaritas, sic hi captantes homines piscati sunt angelos. Imò qui peregrinos propter Christum recipiunt, ipsum Christum recipiunt. Ita asserit idem Deus apud Matthæum. 10. & apud Lucam, 10. etiam dicens: Qui recipit vos, me recipit, & qui me recipit, recipit eum qui me misit. *Simile.*

Cum videris nudum operi eum, & carnem tuãne despexeris.] Hoc commemorat scriptura multis in locis. Sed heu quàm malè hoc obseruatur. Videmus multos preciosis ac superuacaneis vestibus abundare, & ad eorum ianuas nudos pauperes frigore perire. Operiunt parietes magnificis aulæis, eósque picturatis & spectabilibus pannis obtendunt, Christi autem pauperes nudos relinquunt. Id quod ait: Et carnem tuã ne despexeris: hunc habet sensum: Ne contemnas pauperes, quoniam eiusdem tecum naturæ sunt, Vel refertur ad consanguineos. Sũt enim nonnulli qui cùm diuitiis affluant, cõ sanguineos pauperes despiciunt. Huic interpretationi fauet versio Septuaginta ita habens: Et domesticos seminis tui ne despexeris.

Tunc erumpet quasi manè lumen tuum.] Si hoc feceris, eris à Deo illuminatus: & velut manè oritur Sol præcedentibus tenebris, sic te Sol iustitiæ illustrabit. Vel sic: Tunc eris fœlix, & omnia tibi ad voluntatem fluent. Et hoc modo capitur lumen pro prosperitate.

Et anteibit faciem tuam iustitia tua.] Si feceris hoc, iustitia tua te ducet in æternam beatitudinem, vbi cum patribus sanctis congregaberis.

Tunc inuocabis, & Dominus exaudiet: clamabis, & dices: Ecce adsum. Si abstuleris de medio tui catenam, & desieris extendere digitum, & loqui quod non prodest. Cum effuderis esurienti animã tuam, & animam afflictam repleueris, orietur in tenebris lux tua, & tenebræ tuæ erunt sicut meridies. Et requiem tibi dabit Dominus Deus tuus semper, & implebit splendoribus animam tuam & ossa liberabit, & eris quasi hortus irriguus, & sicut fons aquarũ, cuius non deficient aquæ. Et ædificabuntur in te deserta seculorum: fundamenta generationis & generationis suscitabis: & vocaberis ædificator sepium, auertens semitas in quietem. Si auerteris à sabbato pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo, & vocaueris sabbatum delicatum, & sanctum Domini gloriosum, & glorificaueris eum, dum non facis vias tuas, & non inuenietur voluntas tua, vt loqueris sermonem. Tunc delectaberis super Domino & sublimabo te super altitudines terræ, & cibabo te hæreditate Iacob patris

patris tui: os enim Domini locutum est.

Tunc invocabis] Si hęc feceris, audiet Dominus preces tuas.

Si abstuleris de medio tui catenam.] Nomine catenæ intelligitur omnis vsuraria & impia obligatio, & tyrannicum iugum.

Et desieris extendere digitum.] Hoc est, aliis pœnas minari, & superbè loqui. Solent enim homines irati manus atque digitos extollere, & extendere, & verba ferocia, & amarulenta dicere, acsi & digitis & verbis velint aliorũ oculos auferre. Vel, si desieris extendere digitum ad rem alienam. Vel, si desieris eligere indignum magistrum. Solebant enim veteres digitis dare suffragia. Septuaginta habent: Si abstuleris à te colligationem & ordinationem. Fortasse per ordinationem intelligunt magistratum creationem. Pagninus vertit: Vt non mittas digitum in rem alienam.

Cum effuderis esurienti animam tuam.] Hoc est, cùm pauperum ita misertus fueris, vt in illos animam tuam effundere videatis. Vel capitur anima pro vita, quam pro animæ salute proximorum fundere debemus.

Tunc orietur in tenebris lux tua.] Hoc est, calamitates tuæ in gaudium conuertentur. Vel sic: Ablatis peccati tenebris eris gratia illuminatus.

Implebit splendoribus animam tuam.] Vt impij anima est tenebris & caligine peccatorum obuoluta, sic iusti anima est gratiæ splendore illustrata. Id voluit sacra scriptura in Exo-
Exod. 10. do significare, vbi ait, Aegyptiis tenebris circunfusis, Hebræos in luce fuisse versatos.

Et ossa tua liberabit.] Id est, non solùm animam à malis interioribus, sed etiam corpus à malis exterioribus liberabit. Sunt qui per ossa maiores animæ partes intelligant.

Ædificabuntur in te deserta seculorum.] Hoc est, mundi vastitatem restaurabis & vrbes euersas tua virtute restitues. Quasi dicat: Virtutes quæ quondã viguerunt, & postea ruerunt, suscitabis: Vigebit innocentia Abel, obedientia Abrahami, continentia Ioseph, mansuetudo Dauidis, aliorumq; sanctorum virtutes reflorebunt. Præbebis exemplum, quod nulla vnquam deleat obliuio.

Fundamenta generationis & generationis suscitabis.] Hoc est, reparabis fundamẽta à multis annis interrupta & imperfecta. Et vocaberis ædificator sepium, hoc est, ruinarum restitutor, atque laboris semitas in vias quietis spiritualis conuertes. Ac si dicat, Dabis operam vt homines in vera pace, animis

animique tranquillitate vitam degant.

Si auerteris à sabbato pedem tuum.] Id est, Si non ambulaueris in die sabbati. Loquitur de Sabbati obseruatione. Sequitur: Facere voluntatem tuam in die sancto meo, subaudi si auerteris. Quasi dicat: Si non feceris voluntatem tuam in die sabbati, sed meam. Si ratio teneat & coërceat appetitus, ne modum transeuntes, & obedientiam abiicientes, animum perturbent, eiusq; constantiam à sua sede & statu deiiciant?

Et vocaueris sabbatum delicatum, & sanctum Domini gloriosum.] Hoc est, Si vocaueris sabbatum delicias tuas, & diem sanctificatum Domino. Si ita diem festum suspexeris & obseruaueris, vt vias tuas derelinquas, effrænatæ voluntati tuæ obsistas, & ne verbum quidem, quod pias aures offendat, loquaris. Vide quoties Deus nos exhortatur ad propriam nostram voluntatem fugiendam. Oportet enim eam à nobis reiicere, & in eius loco diuinam voluntatē constituere, pereunt enim omnes, qui suam propriam, non Dei voluntatem ducem sequuntur. Irruunt in eos hostes animę, & quasi procella iactatos, fractos animo, suam perniciem amplectentes, conturbant, & quò volunt vehitur, donec eos obruant, & ad ima tartara præcipitent. Ideò dicebat Christus Deus noster: Qui vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Quid est negare seipsum, nisi propriam voluntatem reiicere, deprauatumque appetitum à se penitus alienare? *Matt. 16.*

Et sustollam te super altitudinem terræ.] Hoc est, faciam te celebrem & gloriosum, atque laudem illustrissimam consequeris. Vel sic: Ducam te ne ad cœlestem beatitudinem, quæ est hæreditas illa & vera promissionis patria, quam promisi patriarchæ Iacob.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LVIII.

Clama ne cesses.] In Hebraico est, Kera vegarō al tachxoc. Quę verba ita possunt verti: Clama in gutture, ne retineas. Dictio enim garon guttur significat, quæ in Hebraico scribitur, & fuit ab interprete nostro prætermissa. Pagninus vertit: Clama in gutture, ne prohibeas clamorem. Sed in Hebraico non est dictio clamor, quam Pagninus addit. Voluit Deus iis verbis significare verba concionatorum mundi scelera debitè increpantia nō esse concionatorum sed Dei. Ideò

inquit, Clama, ne prohibeas clamorē. Quasi dicat: Clamor quo hominum flagitia redarguuntur, non est tuus. Deus est qui loquitur, & mundum arguit, ideo noli talem clamorem prohibere. Eam ob causam dicebat Christus apud Ioannem concionatores suos alloquens: Cū venerit Spiritus sanctus, ille arguet mundum de peccato. Concionatores loquebantur, sed Deus erat qui per illos loquebatur, mundique scelera reprehendebat. Ioan.16.

Et omnes debitores vestros repetitis.] In Hebraico pro debitoribus vestris, est arsuechem. Nomen est & seu, quod significat præter alia substantiam, siue diuitias, & idolum. Ideò potest verti. Et omnes pecunias vestras repetitis, Vel, Et omnia idola vestra exigitis. Diuitiæ enim idola sunt. Vnde Diuus Paulus, auaritiam idolorum appellat seruitutem. Ephes.5.

Si abstuleris de medio tui catenam] Pro catena est in Hebraico motah, quod significat etiam iugum, impietatem, declinationem. R. D. exponit. Si remoueris è medio tui opera mala. Thargum, declinationem. Quasi dicat. Si à recta via non declinaueris. Declinare à recta via est catenam construere, qua nosipsos ligamus, & in dæmonis carcerem coniicimus: & est ipsius dæmonis iugum suscipere.

Et implebit splendoribus animam tuam.] Potest verti: Implebit in siccitatibus animam tuam. Quasi dicat: Pereuntibus aliis siccitate & inopia, te implebit Deus, & saturabit. Et ita vertit Pagninus: Et saturare faciet in siccitatibus animam tuam. Nam in Hebraico est betsachtsachoth. Quæ dictio & splendores & siccitates significare potest.

Vt loquaris sermonem.] Septuaginta habent: Neque loquetis verbum in ira de ore tuo.

Argumentum Capitis LIX.

Ostendit Propheta flagitia nostra nos à Deo separare. Et connumeratis Iudæorum sceleribus, queritur apud eos pacem, iudicium, & iustitiam, veritatem, & æquitatē corruisse, & esse veluti in exilium pulsas, & è terris exterminatas. Dolet reipublicæ casum, quoniam quanto quis est aut innocentia, aut probitate præstantior, tanto acerbius ab impiis aliquando affligitur, sed ostendit Deum esse suorum acerrimum defensorem.

CAPVT

CAPVT LIX.

Ecce non est abbreuiata manus Domini, vt saluare nequeat, neque aggrauata est auris eius, vt nō exaudiat. Sed iniquitates vestræ diuiserunt inter vos & Deum vestrum, & peccata vestra abscōderunt faciem eius à vobis ne exaudiret. Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine, & digiti vestri iniquitate: labia vestra locuta sunt mendacium, & lingua vestra iniquitatem fatur. Non est qui inuocet iustitiam, neque est qui iudicet vere, sed confidunt in nihili, & loquuntur vanitates. Conceperunt lanorem, & pepererunt iniquitatem. Oua aspidum ruperunt. & telas aranearum texuerunt: qui comederit de ouis eorum morietur, & quod confossum est erumpet in regulum. Tela eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis: opera eorum opera inutilia, & opus iniquitatis in manibus eorum. Pedes eorum ad malum currunt, & festinant vt effundant sanguinem innocentem: cogitationes eorum cogitationes inutiles: vastitas & contritio in viis eorum. Viam pacis nescierunt, & non est iudicium in greßibus eorū. Semitæ eorum incuruatæ sunt eis, omnis qui calcat in eis ignorat pacem. Propter hoc elongatum est iudicium à nobis, & non apprehendet nos iustitia: expectauimus lucem, & ecce tenebræ: splendorem, & in tenebris ambulauimus. Palpauimus sicut cæci parietem, & quasi absque oculis attrectauimus. impegimus meridie quasi in tenebris in caliginosis quasi mortui. Rugiemus quasi vrsi omnes, & quasi columbæ meditantes gememus. Expectauimus iudicium, & non est: salutem, & elongata est à nobis.

Num.11.
Sap.50.
Supr.1.
Iob.15.
Prou.1.
Rom.3.

EXPLANATIO.

Ecce non est abbreuiata manus Domini.] Connectuntur hæc verba ad finem capitis præcedentis: Dixerat Deus daturum se viris iustis magna bona, sed quia poterat aliquis dicere: Si Deus est omnipotens, cur nos non eripit à calamitatibus, in quibus miser è versamur. Respondet prophera huic tacitę obiectioni, id esse non ob Dei imbecillitatem, sed ob eorum scelera Nō est enim inquit, abbreuiata manus Domini hoc est non est nunc minor potentia diuina, quàm olim quādo vos ab Aegyptiis mirabiliter eripuit Est enim Deus semper omnipotens, qui vniuersam naturā immensa virtute coērcet & continet. Ne que egritudine aliqua aurium laborat, vt vos ne queat exaudire. Sed impia vestra facinora vos à Deo segregarunt,

garunt, eúmque à vobis auerterũt. Accipitur hîc manus pro potentia, quemadmodum aliis in locis. Aſpicis hoc in loco peccatum eſſe murum nos à Deo diuidentẽ. Et quemadmodum mortiferum peccatũ nos à Deo diuidit, ſic charitas nos cum eo coniungit & conſolidat. Vt enim diuiſa æra igne ſolidantur, ſic opus eſt igne charitatis, vt poſsimus eſſe cũ Deo coniuncti. Nec ſolùm à Deo, ſed nos etiã à nobiſipſis peccatum diuidit, eſtque gladius acutus diuidens animam à vita, & à nobis Dei faciem & aures auertens. Conſidera quanta nobis peccatum afferat incommoda. Ieremias appellat illud nubem noſtras preces impediẽtem, & Eſaias in hoc loco murum nos à Deo ſeparantem. Quomodo autem Deus non exaudiat peccatores, capite 3. explanauimus.

Similè.

Thren. 3.

Manus enim veſtræ pollutæ ſunt ſanguine.] Obiicit Iudæis mortem prophetarum, multorúmque virorum illuſtrium, quos ipſi falſis criminibus ad excidium vocarunt, & impiè occiderunt. Perpendeobſecro, & altè conſidera Dei erga viros iuſtos charitatẽ. Dereliquerant Iudei Deum ſuum, & idola gentium turpiter coluerant, & non illis obiicit hanc iniuriam in ſeipſum iactam, ſed cædem virorum ſanctorum. Vbi vides quanti Deus ipſos faciat & æſtimet. Fuiſſe autẽ Iudæos prophetarum homicidas, indicat iis verbis Diuus Stephanus in oratione illa vehemẽti quam apud eos habuit, quam Diuus Lucas inter Apoſtolorum Acta literis mandauit. Quem Prophetarum non ſunt perſecuti patres veſtri? Et occiderunt eos, qui prænuntiabant de aduentu iuſti, cuius vos nunc proditores & homicidæ fuiſtis. Hic iuſtus Chriſtus eſt, de cuius aduentu prophetæ fuerunt vaticinati. Sed quid cito Stephanum? Ipſe Chriſtus Deus noſter apud Matthæũ hoc ipſum capite 23. multis verbis oſtendit. Vbi in fine capitis. Ieruſalem, inquit, Ieruſalem, quæ occidis prophetas, & lapidas eos, qui ad te miſsi ſunt, &c. Et quamuis hæc expoſitio ſit apta & perſpicua, ego tamen exiſtimo hunc ſanguinem eſſe eum, quem Iudæi ſuper ſe acceperunt, dicentes: Sãguis eius ſuper nos, & ſuper filios noſtros. Petierunt ſanguinem Chriſti, eúmque in cruce pro nobis immolatum immaniſsimè occiderunt.

Act. 7.

Matt. 23.

Matt. 27.

Non eſt qui inuocet iuſtitiam.] Hoc eſt, qui iuſta loquatur. Ita Septuaginta hunc locum tranſtulerunt. Vel non eſt qui clamet debere fieri iuſtitiam. Vel nõ eſt qui inuocet chriſtũ. Ipſe enim, vt ait D. Paulus, factus eſt nobis ſapientia & iuſtitia. De qua iuſtitia poteſt intelligi id, quod ipſe Chriſtus ait:

1. Cor. 1.

Quærite

Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius. *Matt.6.*

Nec est qui iudicet verè.] Potest hoc huic nostro tempori rectè accõmodari. Est enim nunc iustitia veluti statera, quæ illi parti inclinatur, cui maius pondus apponitur, illi fauet nõ qui iustum exigit, sed qui plus muneris iudici offert. Scio tamen multos esse iudices iustitia præstantes. Sed ego de iniustis tantùm loquor. *Simile.*

Sed confidunt in nihili.] Mundi potentiam & opes nihil appellat. Ita Ieremias, Aspexi, inquit, terram, & ecce vacua erat & nihil. *Ierem.4.*

Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem.] Hoc est, decreuerunt peccare, & quæfierunt quomodo deprauatam cogitationem in effectum producerent, inuentóque modo tetrũ facinus commiserunt. Propositum peccandi appellat dolorem. Nemo est enim tãtis vitiis coinquinatus, qui virtutis altitudinem & rationis præstantiam nõ iudicet esse magnopere colendam. Ex quo efficitur, vt peccando, dolore quodã afficiatur. Vel cõceperunt dolorem, quo erant alios affecturi, & postea se scelerum ministros præbuerunt, & fratres suos immaniter vexarunt.

Ouа aspidum ruperunt.] Hoc est, iniqui aperuerũt cogitationes suas malas, eas in effectum producẽtes, & qui fuerit earũ particeps, & tam tetra & pestilentia consilia fuerit secutus, peribit. Ex talibus enim cogitationibus & consiliis nihil nisi venenum producitur. Comparat iniquorum nefarias cogitationes & cõsilia ouis aspidum, quæ tunc rumpuntur, cùm operibus perpetrantur. Ex illis dicuntur comedere ij, qui ea approbãt, & sequuntur. Id quod in illis cõfouetur, & ex illis nascitur est regulus pestilens animal, quod etiam Basiliscus appellatur. Idem enim est βασιλεὺς quod rex, & βασιλίσκος quod regulus. Appellatur autem ita, quod habeat in capite circulum quendam album instar diadematis. Intuere elegantem prophetæ similitudinem. Ouа aspidum foris sunt alba, oculis grata, & pulchra, intus autem veneno plena: sic flagitiosorum hominum consilia licet prima specie appareãt vtilia, sunt tamẽ pernicioſa, fallaci vtilitatis aut voluptatis imagine pestilentem malitiam tegentia. Et quemadmodum quã aspidum ouа frangunt, seipsos occidunt, quoniam ex ipsis ouis erumpit venenum fractores inficiens & necans, sic quĩ flagitiosas cogitationes & tetra consilia in effectum producunt, sibiipsis perniciem machinantur. Aspis est paruus serpens veneno occidens, somniculosus appellatus, quod *Similia.*

somnum letiferum percussis emittat.

Et telas aranea texuerunt.] Admirabili artificio & subtilitate conficit aranea telam suam, sed in aëre. Ex quo efficitur vt ipsa tela simul cum aranea facilè frangatur & pereat: Sic sceleratorum hominum cogitationes & consilia licet ingeniosa & subtilia videantur, vana tamen sunt, & in aëre constituta. Vnde euenit, vt dum alios irretire volunt, ipsi irreriti capiantur. Vide quàm fragili rei hominum vanorum cogitationes atque consilia comparet. Cor humanum est textrina, vbi hæ telæ struuntur. Sed homo orditur telam, Deus verò eam scindit, & fila tenuissima longissimè extèia facillimè resecat. Vanum est cor hominis superbi & impij, & omnia eius consilia euanescunt, & omnis mundi potentia, opes & diuitiæ, quas cõcipit & appetit, vanæ sunt, & inutiles, simulque cum ipso corde, vbi sunt sculptæ & descriptę, labefactantur, & penitus cõsumuntur, anima autem in imis tenebris tuarum vanitatũ pœnas luit. Videbis in papyro defixa in pariete pictas turres, vrbes, alta mœnia, maria, terras, & vniuersã denique orbem terrarum descriptum: cadit aquæ gurta, & papyrum cum tota mundi descriptione corrumpit, & penitus absumit & perdit. Videbatur mundus, & erat papyrus & atramentũ: papyrus rumpitur, & atramẽtum deletur. Quid est superbia vani hominis cor, nisi quædam mappa mundi, quædam orbis descriptio in papyro depicta? At puncto temporis omnia illa prætereunt & euanescunt, & instar fragilis papyri absumuntur. Id voluit fortasse significare Orontius insignis mathematicus, qui orbis descriptionem in corde quodam depicto in papyro collocauit. Nos verò nõ pictas opes & diuitias quæramus, nec animũ, in quo est veræ nobilitatis domicilium, talibus vanitatibus deformemus, sed illas quæramus opes, ex quibus intellexerimus posse verã dignitatẽ efflorescere & redũdare, quas nec casus possit eripere, nec inuidia labefactare, neque vetustas vlla cõsumere. Nec nobis dicatur id quod ait hoc in loco Esaias, Et telas aranęæ texuerunt. Et paulò pòst: Cogitationes eorũ cogitationes inutiles, vastitas & cõtritio in viis eorum. Quasi dicat: Non solùm sunt vani sed impij. Nam ad hoc tendunt viæ suæ, vt alios vastent & conterant, vt aliis depressis, ipsi eleuentur, & falsos honores in quibus beatitudinem constituunt, consequantur. Sed beatus vir, inquit propheta cuius est, Dominus spes eius, & nõ respexit in vanitates & insanias falsas.

Similitudines eorum incurruae sunt eis.] Ambulant per vias obliquas

Simile.

Simile.

Psal. 39.

quas & inæquales.

Omnis qui calcat in eis, ignorat pacem.] Id est, Omnis qui in quorum hominum inæquabiles vias & deprauatos mores se quitur, est omnino à pace alienatus. Viæ inæquales inimicæ sunt pacis. Aspicis hic inæqualitatem matrem esse discordiæ, quod alio in loco annotauimus.

Propter hoc elongatum est iudicium à vobis.] Aspicis hic peccata esse causam alienationis iudicij. Potest hoc de iudicio fori intelligi, vt sit sensus: Ob vestra scelera permittit Deus, vt opprimamini, & non sit iudicium nec iustitia, quę iniurias in vos iactas vlciscatur. Annumerat se sanctus Propheta cum populo scelerato cùm nullis mortiferis peccatis esset afflictus. Quidam codices habent: Propter hoc elõgatum est iudicium à vobis.

In caliginosis quasi mortui.] Versamur in locis obscuris, acsi essemus mortui, & in sepulchris iaceremus. Quasi dicat: premimur fumnis calamitatibus & afflictionibus. Afflicti & ærumnosi homines etsi in vrbibus florentissimis, & maxima rerum omnium affluentia vitam degant, tamen in tenebris obærumnarum angustias, quibus premuntur, esse videntur. Potest hoc referri ad obscuritatem intellectus peccatorum à scelleribus productam, qui etiam in luce meridiana adeò sunt tenebris circunfusi, vt dies verratur illis in nocte, quemadmodum iustis contrà nox vertitur in diem, iuxta id, quod quidam dicebat: Nox illuminatio mea in delitiis meis, quia tenebræ non obscurabuntur à te, & nox sicut dies illuminabitur. *Psal.138.*

Rugiemus quasi vrsi omnes.] Clamabimus, nostram miseriam deplorantes.

Multiplicatæ sunt enim iniquitates nostræ coram te & peccata nostra respondernnt nobis, quia scelera nostra nobiscum, & iniquitates nostras cognouimus, peccare & mentiri contra Dominum, & auertì sumus ne iremus post tergum Dei nostri: vt loqueremur calumniam & transgressionem: concepimus & locuti sumus de corde verba mendacii. Et conuersum est retrorsum iudicium & iustitia longè stetit: quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi, Et facta est veritas in obliuionem: & qui recessit à malo, prædæ patuit: & vidit Dominus, & malũ apparuit in oculis eius, quia non est iudicium, & vidit Deus quia nõ est vir, & aporiatus est quia non est, qui occurrat: & saluauit sibi brachium suũ, & iustitia eius ipsa cõfirmauit eum. Induta est iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius. Induta est vestimentis vltionis, & operta est quasi pal- *Ephes. 6. 1. Thes. 5.*

lio zeli. Sicut ad vindictam quasi ad retributionē indignationis hostibus suis, & vicissitudinem inimicis suis. Insulis vicem reddet. Et timebunt qui ab occidente nomen Domini, & qui ab ortu Solis, gloriam eius, cum venerit quasi fluuius violentus, quem Spiritus Domini cogit, & venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus. Hoc fœdus meum cum eis, dicit Dominus. Spiritus meus qui est in te, & verba mea quæ posui in ore tuo, non recedunt de ore tuo, & de ore seminis tui, dicit Dominus amodo & vsque in sempiternum.

Rom. 11.

Multiplicatæ sunt enim iniquitates nostræ coram te.] Ideò dicit coram te, quia multi coram Deo sunt nefariis sceleribus contaminati, qui ab hominibus iusti censentur. Contrà verò multi ab hominibus scelerati iudicantur, qui corā Deo iusti sunt.

Peccata nostra responderunt nobis.] Id est, nosipsos condēnauerunt. Nostra scelera aduersus nos ipsos tulerūt sententiā.

Auersi sumus, ne iremus post tergum Dei nostri.] Hoc est, Recessimus à Deo.

Conuersum est retrorsum iudicium, & iustitia de longè stetit.] Ob nostra nepharia facinora permittit Deus vt affligamur, nec tamen sit ordo iudicij, nec qui iustitiam exerceat, & de afflictionibus nobis illatis vltionem sumat. Hoc ideò dicit Esaias quia suo tempore regnante Manasse impio tyranno leges nihil valebant, iudicia iacebant, mos patrius occiderat. Potest hoc intelligi de iudicio & intellectu humano. Est enim perspicuū ob scelera deprauari iudicium, iuxta id quod in libro Sapientiæ scriptum legimus: Excæcauit eos malitia eorum.

Sap. 2.

Quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi.] Ideò non est iudicium neque iustitia, quia nō est veritas nec æquitas. Ex quo colliges sine veritate & æquitate iustitiam non posse cōsistere. Et animaduerte quemadmodū Propheta exaggeret veritatis casum & ruinam. Si concideret in domo aliqua priuata, in aliquo vículo aut angiportu, non esset ita mirandū, sed corruit, inquit, in platea, vbi fuit ab hominibus cōculcata: cecidit in hominū cœtu & frequentia, & videns se iniuriis affectam aufugit. Aequitas autem videns veritatem opressam non potuit ingredi. Hoc deplorabat iis verbis Oseas: Non est veritas, & nō est misericordia, & non est scientia Dei in terra. Hesiodus dicebat iustitiam hominum flagitiis offensam mundum deseruisse, & in cœlum euolasse. Saltem id videmus nunc impletum, quod ait Apostolus ad Timotheum

Osee 4.

motheum scribēs: Erit enim tempus, cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur. 2. Tim. 4.

Et qui recessit à malo prædæ patuit.] Impij regnant, & potentia atque authoritate valent: qui autem studet virtuti, & iustitiam colit, direptioni cōmittitur. Quidam ab eo eripit opes, alius famam, hic eum spoliat quiete, ille infert ei contumelias. Itaque eum illi acerbissimè cruciant & opprimūt, cuius beneficio sustentantur. Mundus eos, quos suos non esse cognoscit, grauiter affligit. Ita enim ait Christus discipulis suis apud Ioannē: Quia de mundo nō estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Et in libro Sapientiæ dicunt impij: Circunueniamus iustum, quoniam contrarius est operibus nostris. Postquam Moyses locutus est cum Deo in monte Sinai posuit velamen super faciem suam, & populus eam videre non poterat. Eodem modo mūdus eum videre non potest, qui in altitudine virtutū collocatus cum Deo communicat, & ad illum ardenter aspirat, sed illum odit, & contendit pellere, falsis criminibus in inuidiam vocare. Camelus priusquam bibat, fontem obturbat, vt aiūt, ne in aqua clara & lucida suam aspiciat deformitatem, tollit aquæ claritatem, quia est suæ fœditatis speculū. Sic homines scelerati viros virtutum claritate conspicuos fugientē medio tollere, ne in illis suam deformitatem videāt. Est enim vir clarus & iustus speculum, in quo flagitiosi suas notas & tetras maculas intuentur: conferentes enim se cum iustis, vidēt sua scelera virtutibus aliorum oppositā clarius eminere: ideò eos affligunt, & ferre non possunt. Qui enim, vt verbis vtar Pauli, pie volunt viuere in Christo Iesu, persecutionem patiuntur. Quid plura? Vide quomodo iniqui Christū tractauerunt. Dicebat verba vitæ, & illi dicebant: Durus est hic sermo. Inueniebat humana malitia, quid in virtute diuina, & in verbis ipsius veritatis reprehenderet. Faciebat miracula & dicebant: In principe Beelzebub dæmonia eiicit. Calumniabatur hominum malitia opera ipsius Dei, donec eum falsis criminibus ad cædem vocauit, & acerbissimis cruciatibus sacium immanissimè occidit. Si mundus Christi verba, opera, & vitam, calumniatus est, quid existimas eum ipsius Dei amicis esse facturū? certè qui recedit à malo, & Christum sequitur, prædæ patet, vt hic ait Esaias. Ioan. 15. Sapient. 2. Exod. 34. Simile. 2. Tim. 3. Ioan. 6. Matt. 12. Luc. 11.

Et vidit Deus quia non est vir.] In magna ciuitate, in hominum

Psal 48. minum cœtu & frequentia nemo erat, qui verè vir appellari mereretur. Ablata enim ratione homo comparatur iumentis
Supr.59. insipientibus, & similis, vt dicitur in psalmo, factus est illis. Eodem modo dixerat suprà Esaias: Veni, & non erat vir.

Quia non est qui occurrat.] Nempe viro iusto cum affligitur. Vel non erat vir iustus, qui occurreret Deo irato, seque ipsi opponeret, eum deprecans, & pro hominum salute intercedens. Vbi vides quanti ponderis sint apud Deum iusti viri preces. Oranti Moysi pro duro populo respondit Deus: Dimitte me, vt iracatur furor meus contra eos. Vbi aspicis gra-
Exod.32. ces viri iusti Deo se opponere, & eum quasi tenere. Alias nō dicere Deus, dimitte me.

Et saluauit sibi brachium suum.] Hoc est: Videns Deus virum iustum afflictum, nec habentem defensorem, ipse eum eripuit brachio suo. Poterat hoc ita clarius verti: Et saluauit eum brachio suo. Vel: Et salutem præstitit ei brachium eius.

Indutus est iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius.] His armis dicitur Deus armatus ad iustos de manu impiorum defendendos. Et iis debemus nosipsos munire, vt possimus tentationibus resistere, & de animæ nostræ hostibus victoriam re-
Ephe.6. portare. Ita enim ait Apostolus in epistola ad Ephesios: Accipite armaturā Dei, vt possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare, state ergo succincti lumbos vestros veritate, & induti loricā iustitiæ, &c. Diem malum appellat tempus tentationum, quando nos diabolus, mundus, & caro oppugnant superbia, aut inuidia, aut voluptate, aut aliis tentationibus, quas scriptura diuina pericula inferni appellat. In
Psal.114. psalmo vbi communis editio habet: Pericula inferni inuenerunt me: habet versio Diui Hieronymi pro periculis inferni munitiones inferni. Quid enim sūt tentationes, nisi munitiones, machinæ, & arma, quibus nos infernus per satellites suos diabolum, mundum & carnem, oppugnat? Ideò ne inermes reperiamur, induamur armatura dei quoniam ipse Deus ea ad suorum defensionem dicitur indutus, non solum hic ab
Supr.5. Esaia, sed etiam in libro Sapientiæ.

Insidiis vitē reddet.] Hoc est, vlciscetur, inimicos suos etiā insulares, & longè remotissimos. Vel per insulares Iudæos Hierosolymæ cultores intelligit. Quemadmodum capite vigesimo per habitatorē insulæ Iudæos significauit. Appellat autem Hierosolymam insulam, quoniam erat à Babyloniis & postea à Romanis veluti fluctibus cingenda & exagitāda.
Supr.20. Videtur Deus his verbis Hierosolymæ euersionē prædicere.

Cùm

Cùm venerit quasi fluuius violentus, quem Spiritus Domini cogit.] Id est, cũ Deus venerit euertium Iudæos iratus & omnia vastans veluti magnus fluuius, vehemẽs & violẽtus, procelloso vento ingentique tempestate coactus. Accipitur spiritus pro vento: & ad ostendendum esse magnum, eum appellat Dei. Ea enim quæ magna sunt, Dei appellãtur, vt mõtes Dei, hoc est alti & excelsi. Vnde illud Geneseos: Spiritus Domini ferebatur super aquas, de vento magno exponit Hieronymus ab Oleastro vir eruditissimus. Septuaginta hunc Esaiæ locũ ita verterunt: Veniet enim quasi fluuius violẽtus ira Dei, veniet cum furore. Quæ verba nostram expositionẽ dilucidant. *Gen. 1.*

Et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob.] Poterunt hæc verba distinctius ita collocari. Et cum mũdi redemptor venerit Sioni, & eis qui relictis superstitionibus idolorum se ad ecclesiam contulerint. Quibus verbis christi in mundum aduentus, & generis humani redemptio significatur.

Spiritus meus qui est in te.] Docet hic locus in ecclesia esse Spiritum sanctum, & verba quę & christus, & eius Apostoli docuerunt, nunquam esse ab ecclesia separãda. Id enim quod modò tenet Romana & vniuersalis ecclesia, & quod semper tenuit, fuit, & est ab Spiritu sancto inspiratum. Vnde qui ab ea recedit, est planè hæreticus, & Spiritui sancto aduersarius.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LIX.

Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem] Pro iniquitate est in Hebraico auen. Quo nomine vius est Esaias ca pite trigesimosecundo, vbi etiam noster interpres vertit iniquitatem, dicens: Et cor eius faciet iniquitatem. Pro quo Septuaginta transtulerunt: Vana intelliget. Significat etiã auem vanitatem & luctũ. Omnis enim iniquitas est vanitas & luctus. Quid potest esse vanius quàm pro rebus humanis amittere diuinas? Quid insipientius quàm pro paruis, vilibus, & fluxis, magna, preciosa, & æterna commutare, dare cœlum pro terra animam pro corpore, vitam pro morte Deum pro mundo? Prudentes mercatores volentes ad extraneum aliquod regnum proficisci, ea emunt, quę in suo regno vili precio venduntur: illuc vero autem, quo tendunt, magni æstimãtur. Nos contrà ex hac vita ad aliam profecturi, ea hic emimus, *Supr. 32.*

mus, quæ maximi pendimus, & in alia vita nihil valent. Vio
Dissimile. lamus iura diuina & humana ad comparandam inanem famam, vitiorum plerumque laudatricem, ad acquirendas opes, & pestiferas voluptates. Et pro illis, quæ in altera vita nihil prosunt, res summas & pretiosissimas commutamus. Vnde rectissimè iniquitas nostra vanitas appellatur. Et illud
Psal.74. psalmi, vbi nos habemus: dixi iniquis, Nolite iniquè agere, vertit fœlix: Dixi insipientibus, nolite insanire. Esse autem iniquitatem luctum aperte indicat vermis conscientiæ. Vnde
Psal.138. illud psalmi: Et vide si via iniquitatis in me est, vertit Felix: Et vide si via afflictionis in me est. Diuus Hieronymus vertit viam dolus. Omnis enim iniquitas affligit spiritum, & est dolus & fallacia. Cùm enim iniquè agimus, aut alios fallimus, aut nosipsos decipimus.

Et peccata nostra responderunt nobis.] Septuaginta habent: Et peccata nostra restiterunt nobis.

Et aporeatus est, quia non erat qui occurrat.] Pro & aporiatus est, in Hebraico, vaiixtomem, à verbo xamá, quod significat præter alia obstupescere, vt Ieremiæ cap. secundo: Obstupescite cœli super hoc. Vnde Pagninus vertit: & admiratus est, quia nõ erat qui oraret. Nempe pro afflictis. Septuaginta habent: Et considerauit, & non erat, qui defenderet. Occurrere alicui, pro eo intercedere, eum defendere, pro eodem à diuersis interpretibus sumũtur. Aspicis hoc in loco velle Deum vt eum pro afflictis oremus. Cæterùm dicens propheta, Deum aporiatum aut admiratum esse, loquitur de Deo humano more, vt eum intelligere possimus. Si Deus viuorum precationes pro aliis fusas exaudit, si vult vt viui pro proximis afflictis eum obsecrent, vt eis optata concedat, quanto magis sanctos, qui eo in æterna beatitudine fruuntur, pro viuis intercedentes exaudiet? At negãt hæretici diuorum inuocationem, dicentes eos nullas ad Deum fundere præcationes, cùm dicat Baruch propheta: Domine omnipotens Deus Israël, audi nunc orationem mortuorum Israël. Et apud Zachariam orat angelus pro populo Iudaico. Sed hac de re alias disseruimus.

Ieremi.2.

Baruch.3.

Cùm venerit quasi fluuius violentus, quem Spiritus Domini cogit. Hoc de ira Dei in explanatione interpretati sumus, sequentes & literæ contextum, & versionem Septuaginta, vt ibi ostendimus. Pagninus tamen, & alij, hoc intelligunt de hoste virũpium oppugnante. Ita enim vertunt Cùm venerit veluti fluuius hostis. Et pro eo quod nos habemus, quem Spiritus Domini

mini cogit, vertit Pagninus: Spiritus Domini fugabit eum. Vt sit sensus. Deus proteget suos fideles ab hostibus eorũ, ipsosq; hostes lõgius fugabit. In Hebraico ita est: ci iauo chãna har tsar ruach teouah nosasah bo. Pro cogere est in Hebraico vt vides, verbum nassas quod significat eleuare, Ideò poterat verti: Quem Spiritus Domini leuauit: Sed quoniam quãdo exercitus & obsidio leuatur, discedunt ipsi hostes, qui vrbem oppugnabant, ideò pro fugare accipitur, quam rationẽ secutus est Pagninus. Theodotion vertit: Signatus est in eo. Aquila: Si Signaculum eius. Potest verti, instigauerit. Vt hoc intelligatur de exercitu Romanorũ, quem Spiritus Domini instigauit, vt Iudæos infideles & ingratos euerteret, totamq; Hierosolymam ad vastitatem vocaret. Ex iis tot & tam variis interpretationibus poteris eam amplecti, quæ tibi magis placuerit. Mihi certè clarior, & literæ accommodatior ea videtur, quam in explanatione sum secutus, quę est etiam authoritate Septuaginta corroborata.

Et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob.] Septuaginta habent: Et veniet de Sione qui liberet, & auertat impietates à Iacob. Quod apertè de Christo intelligitur, qui de cœlesti Sione venit in mũdum, vt homines expiaret, eorúmque scelera sanguine suo deleret. At non omnes consecuti sunt salutẽ, quia eã noluerunt, sed solũ Iacob, hoc est, soli fideles fuerunt ab impietatibus liberati, & æternam beatitudinem consecuti.

Argumentum capitis LX.

Vaticinatur Propheta de Christi aduentu, & de eius ecclesiæ gloria & dignitate, in qua sola asserit esse & fidei & charitatis lucem, cùm infideles omnes in tenebris versentur. Prædicit gentium multitudinem ad fidem conuertendam. Et de Ecclesia militante transfert sermonem ad triumphantem, & ad gloriam illam sempiternam, quã viri omnes charitate præstantes consequuntur.

CAPVT LX.

Vrge illuminare Ierusalem: quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est. Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos. Super te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur. Et ambulabũt gẽtes in lumine tuo, & reges in splẽdore ortus tui.

tui. Leua in circuitu oculos tuos, & vide: omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Filii tui de longè venient, & filiæ tuæ de latere surgẽt. Tunc videbis & affluës, & mirabitur, & dilatabitur cor tuum quãdo conuersa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo gentium venerit tibi. Inundatio camelorum operiet te, dromedarii Madian & Epha. Omnes de Saba venient, aurum & thus deferentes, & laudem Domino annuntiantes. Omne pecus Cedar congregabitur tibi, arietes Nabaioth ministrabunt tibi: offerentur super placabili altari meo, & domum maiestatis meæ glorificabo. Qui sunt isti, qui vt nubes volant, & quasi columbæ ad fenestras suas? Me enim insulæ exspectabunt, & naues maris in principio, vt adducam filios tuos de longè: argentum eorum, & aurum eorum cum eis nomini Domini Dei tui, & sancto Israël, quia glorificauit te. Et ædificabunt filii peregrinorum muros tuos, & reges eorum ministrabunt tibi: in indignatione enim mea percussi te, & in reconciliatione mea misertus sum tui.

EXPLANATIO.

Surge illuminare Ierusalem.] Alloquitur Propheta primitiuam ecclesiam ex Iudæis & gentilibus congregatam, qui priusquam in Christum crederent, iacebant in peccatis, tenebris circunfusi, ideò eos hortatur, vt à peccatis surgant, & fide atque gratia illustrentur. Non quod quis per se possit à peccato surgere, & gratiæ splẽdore illuminari, sed quod facienti quod in se est Deus non denegat gratiam. Ipse enim per Zachariã, Conuertimini, inquit ad me, & ego conuertar ad vos. Et per Ieremiam: Si cõuerteris, conuertã te, & ante faciẽ meam stabis. Et per Malachiã Reuertimini ad me, & reuertar ad vos. Est igitur sensus. Tu ô Hierosolyma da operam, vt surgas, & illumineris, dispone te ad gratiam, quia venit lumẽ tuum, & gloria Domini super te orta est. Hoc lumen Christus est, quẽ sanctus Simeon lumen ad reuelationẽ gentiũ appellat. Qui de seipso ait Ego sum lux mũdi, Qui venit, vt ait Zacharias illuminatum eos, qui in tenebris & in vmbra mortis sedebãt, directum pedes nostros in viã pacis. Poteris per lumẽ euangelium intelligere. Gloria Domini est ipse Christus, qui in Iudæa ortus est.

Zach. 1. *Ierem. 15.* *Mala. 1.*

Luc. 1. *Luc. 2.*

Quia ecce tenebræ operient terrã, & caligo populos, super te autem orietur Dominus.] Hoc est, mundi nationibus in tenebris versantibus tu sola ô ecclesia eris illuminata, quia super te orietur Christus sol iustitiæ. Vbi aspicis in sola ecclesia esse fidei

& gratię splendorem. Væ illis, qui ecclesia catholica relicta se vortifragi Lutheri synagogę tradiderunt.

Et ambulabunt Gentes in lumine tuo.] Gentes relicto idolorũ cultu ad te venient, & euangelii lumine illustrabuntur. Prædicit diuinus vates euangelii prædicationẽ esse etiam ad gentes propagandam, & ex consequẽti abrogandam esse legem Moysi, quæ solùm erat vsque ad euangelium duratura, de qua alibi is locis fusè differui.

Leua in circuitu oculos tuos & vide.] Hoc est, Respice ô ecclesia primitiua ad omnes mundi partes, & videbis ad te venientem innumerabilem gentium multitudinem.

Omnes isti congregati sunt.] Non vno loco, sed vna fide.

Filii tui de longè venient.] Hoc est, ab vltimis mundi regionibus, & terris remotissimis. Vel à longè, hoc est, à peccato, qui homines à Deo diuidit, & longè separat.

Et filiæ tuæ de latere surgent. Hoc est, à regionibus propinquis, quæ sunt à latere Hierosolymæ. Poteris per has filias animas intelligere, quę relicta & repudiata mundi familiaritate Christo adhæserunt, & surgentes à lateribus parentum suorũ Deum sequebantur. Id fuerat iam Dauid hortatus dicens in psalmo: Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populum tuum, & domũ patris tui. Septuaginta aberu: Et filiæ tuæ super humeros portabuntur. Pagninus: Et filiæ tuæ iuxta latus nutrientur. *Psal. 44.*

Tunc videbis] Nimirum ad te venientium multitudinem. Et affluens nempè lætitia & oblectatione.

Et mirabitur, & dilatabitur cor tuum.] Nempè præ ingenti gaudio. Vt enim dolor cor arctat & constringit, sic lætitia illud amplificat & dilatat. Vnde dilatare cor est gaudio afficere, quemadmodum in psalmo: Cũ inuocarem exaudiuit me Deus iustitię meę in tribulatione dilatasti mihi, subaudi cor. Acsi diceret. Cùm essem in afflictione constitutus ad te Domine voces precesq; fudi, tu me exaudisti, animumq; meum spirituali voluptate oblectasti. *Psal. 4.*

Multitudo maris.] Id est, oppida maritima, & nautę Vel hominum multitudo magno mari comparat.

Fortitudo gentium.] Hoc est, gentes fortitudine præstantes.

Inundatio Camelorum operiet te.] Id est, Tanta erit tunc camelorum obundantia, quibus ex variis mũdi regionibus ad te munera afferentur, vt terram operiant. Hoc dicit, quia diuites & potentes, qui [illegible] christi fidẽ cõuertebantur, facultates suas ad ecclesiã ad [illegible] & pauperes refocillandos secum

cum asportabant. Et tunc assignat aliquas regiones, nempè Madian, Epha, Saba, Cedar, Nabaioth, ex quibus venturas opes ad ecclesiam prædicit. Ex Madian & Epha dromedarios opibus onustos, ex Saba aurũ & thus, ex Cedar & Nabaioth arietes & alia pecora ventura prædicit. Per has regiones gentium barbararũ, totius orbis terrarum ad fidem conuersio significatur. Dromedarius est animal velox à currendi celeritate dictum, ἀπὸ τοῦ δρόμου enim latinè dicitur cursus. Aiunt idẽ esse dromedarium & camelum, sed solum illum camelum dici dromedarium, qui velociter currit. Offerenda fuisse hæc munera, vaticinatus fuerat Dauid, dicens in psalmo: Reges Tharsis & insulæ munera offerent, reges Arabum & Saba dona adducent: Quod vaticinium incœpit impleri, quando Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam cum muneribus quæ Christo obtulerunt producẽtes, eúmque verum Deum firmiter adorantes.

Psal.71.

Matt.2.

Qui sunt isti qui vt nubes volant.] Hoc est, qui sunt hi ô ecclesia, qui ad te veniunt tanta celeritate, vt nubibus volantibus comparentur? Ostendit desiderium & velocitatem eorũ qui erant ad ecclesiam confluxuri, eósque non immeritò cũ nubibus confert quæ à terra eleuatæ eam irrigant, & frugiferam reddunt. Comparat eos etiam columbis ob cursus celeritatem, præsertim cùm fenestras columbarij repetunt, & ob ingentem erga pullos suos amorem. Qua in re charitas fidelium significatur. Sunt qui per nubes & colũbas solũ Apostolos intelligant: sed melius videtur, vt hic locus ad alios etiam pios ac iustos fideles extendatur. Cui expositioni fauet versio Pagnini, quæ habet, quę sunt congregationes istæ quæ vt nubes volant.

Me enim insulæ expectabunt.] Significat Deus iis verbis adducturũ se esse ad ecclesiam homines ex remotissimis insulis, & naues maris principio, hoc est, & nautas in principio, subaudi ecclesiæ primitiuæ.

Et sancto Israel.] Hoc est, Deo, qui sanctimoniam tribuit Israëli.

Et ædificabunt filii peregrinorum muros tuos.] Hoc est, gentes te ô ecclesia virtutibus & sapientia munient, & tanquam muris circundabunt. Nónne Hieronymus, Augustinus, cęteríque viri sancti, & sapientia exculti, originẽ à gentilibus ducentes virtutis & sapientiæ muros ædificarũt? Gentiles ante fidem receptam apellat peregr[illegible]osiam fideles factos Diuus Apostolus in hunc mo[illegible]quitur, Iam non estis hospites

Ephe.2.

hospites & aduenę, sed estis ciues sanctorũ, & domestici Dei.

In indignatione mea percussi te, & in reconciliatione mea misertus sum tui.] Permisi vt in principio esses à tyrannis afflicta, sed in hoc etiam tui miserebar, quoniam te per varias calamitates ad meipsum trahebam. Non nego posse hoc referri ad populum Iudaicum, quem Deus permisit capi, & Babylonẽ adduci, & postea eum ad patriam reduxit, & in pristinam dignitatẽ reuocauit. Sed erat hęc liberatio figura & imago humanæ redemptionis. Et sunt multa in hoc capite, quæ nullo modo terrenæ Hierosolymę, sed ecclesiæ Christi cõueniunt.

Et aperientur portæ tuæ iugiter, die ac nocte non claudentur, vt afferatur ad te fortitudo gentium, & reges earum adducantur. Gens enim & regnum quod non seruierit tibi, peribit, & gentes solitudine vastabuntur. Gloria Libani ad te veniet, abies & buxus & pinus simul ad ornandum locum sanctificationis tuæ, & locum pedum meorum glorificabo. Et venient ad te curui filii eorum, qui humiliauerunt te, & adorabunt vestigia pedum tuorum omnes qui detrahebant tibi, & vocabunt te ciuitatem Domini Sion sancti Israël. Pro eo quod fuisti derelicta & odio habita, & non erat qui per te transiret, Ponam te in superbiam seculorum, gaudium in generationem & generationem. Et suges lac gentium, & mamilla regum lactaberis, & scies quia ego Dominus saluans te, & redemptor tuus fortis Iacob. Pro ære afferam aurum, & pro ferro afferam argentum, & pro lignis æs, & pro lapidibus ferrum: & ponam visitationem tuam pacem, & præpositos tuos iustitiam. Apoc. 21.

Et aperientur portæ tuæ iugiter.] Quando ciuitas obsessa est, clausæ sunt portæ, cùm verò quieta & tranquilla, aperiuntur. Significauit iis verbis, fore vt Christi ecclesia spirituali pace & euangelica securitate gauderet, & per fores apertas voluit etiã ostendere, fore vt ad ecclesiã aditus omnibus pateret. Eã ob causam eam apud Lucam stabulo siue diuersorio Christus cõparauit, ad quã Samaritanus eũ qui descenderat Hierosolyma in Iericho adduxit, vt ibi plenè curaretur. Luc. 10.

Vt auferatur ad te fortitudo gentium.] Id est, vt confluant ad te gentes fortissimæ. Hoc impletum fuit quando Romani, cæteríque gentiles bellicosi, strenui, & fortitudine præstantes in Christum crediderunt.

Gens enim & regnum quod non seruierit tibi, peribit.] Aspicis non posse hoc ad Hierosolymam terrenam referri, sed ad ecclesiam catholicam. Omnes enim, qui sanctæ & vniuersali ecclesiæ Romanæ non parent, sed ab ea sunt separati, pereũt, & in æternas tenebras relegantur.

Gloria Libani ad te veniet, abies, & buxus & pinus.] Hoc est, post reditū à captiuitate Babylonis ad te ô Hierosolyma afferētur ligna pulchra & magna ex omni genere arborū Libani, ad ornandum templū, quod reædificabitur & erit locus sanctificationis meæ. Verba sunt Dei promittentis Iudæis liberationem à Babylonica captiuitate, & Hierosolymæ ac tēpli ædificationem. Sed quis non videt esse hoc ad spirituale Hierosolymam, hoc est, ad ecclesiā Dei referendum, ad quā dicit venturos esse ex omnibus mundi nationibus homines, tā nobiles quàm obscuro loco natos, quos nomine arborum significat. Vt enim multæ arbores non solùm sunt fructibus vtiles, sed etiam foliis, sic multi fideles non solùm actionibus produnt, sed etiam verbis. Opera fructibus, folia verbis comparantur. Appellat autem Christus ecclesiam suam locū suæ sanctificationis, & locum pedum suorum, quoniam in ea ipse colitur, & homines sanctificat, & ipse eam gubernat & protegit.

Simile.

Et venient ad te curui filii eorum qui humiliauerunt te.] Prædicit conuersionem ad fidem Constantini imperatoris, & illius innumerabilis multitudinis, quæ tempore Diui Syluestri pontificis maximi recepit euangelium. Tunc enim filii Tyrannorum, & eorum, qui ecclesiam vexabant, conuersi sunt ad Christum, ad eumq; humiles ac supplices accesserunt. Nam magnus ipse Cōstantinus illustrissimus orbis imperator templum Romæ in honorem Beati Petri Apostolorum principis à fundamentis excitauit, & pulcherrimis ac pretiosissimis ornamētis muniuit, & ipse suis manibus iecit fundamenta, ex quibus suis propriis humeris duodecim corbulas terræ in honorē duodecim Apostolorum asportauit. Tunc quieuerunt Christiani & cessarunt eorum afflictiones & cruciatus, quibus ab infidelibus torquebantur. Vt enim Laban persecutus est Iacob in terram promissionis reuertentem, & Deum verū adorantem, sic scelerati homines iustos ac fideles affligunt, eosq; ad cœlestem patriā veram promissionis terrā aspirantes ad excidium vocant. Nec est mirandū, cùm etiā Esau eius frater de eius cæde cogitaret. D. Paulus in epistola ad Galatas loquens de Isaac & Ismaele, Quomodo, inquit, tunc is qui secundū carnem natus fuerat, persequebatur eū, qui secundū spiritū, ita & nunc. Quid voluit scriptura in Exodo significare, quando dixit. Oderunt̄q; filios Israēl Aegyptij, nisi impios & flagitiosos odio prosequi viros pios, virtute ac gestarum rerum gloria præstātes? Aiunt eorum

Gen. 31. Figura. Gen. 17.

Gal. 4.

Exod. 1. Simile.

uſt pullos ſuos in nido exiſtentes in principio non cognoſcere, cùm eos videat plumis albis indutos, ideò eos abnicere, & cõtemnere: at videns eos poſteà nigris pẽnis coopertos, eos nutrit, & reficit, & vt filios ſuſtentat. Sic mundus eos, quos videt innocentia & virtutis candore conſpicuos, irridet & contemnit, iis tamen fauens qui tetris ſceleribus contegũtur. At quantò acerbius impij viros pios affligunt, tantò amplius illis proſunt & ſeruiũt. Pugnantibus in vtero Rebeccę Iacob & Eſau dixit Deus eorum matri: Duæ gentes ſunt in vtero tuo, & duo populi in vtero diuidentur, populuſque populũ ſuperabit, & maior ſeruiet minori. Hi duo populi ſunt boni & mali, per Iacob & Eſau intellecti. Mali autẽ ſeruiunt bonis, non obediendo ſed vexando. Ita Auguſtinus hunc locum interpretatur, quanuis alias etiam expoſitiones aſſignet. Vt enim vt ipſe ait, paleæ in aurificis fornace ſeruiunt auro, illud purificando, & cùm videantur ipſum comburere, illuſtrius reddunt, ipſæ autem comburuntur, ſic mali cùm videantur bonis perniciem moliri, eos ſplendidiores reddunt, ſibi autem ipſis excidium machinantur. Occidebant tyranni vnum martyrem, & eius ſanguine rigabatur eccleſia, eiusq; miraculis multi conuertebantur. Volentes tyranni iuſti famã obſcurare, eam amplius illuſtrabant, & volentes eccleſiam extinguere, eam amplius extendebant & propagabãt. Quẽadmodum in Exodo referunt diuinæ literæ, Hebræos tantò magis fuiſſe multiplicatos, quantò durius ab Aegyptiis opprimebantur. Vide diuinam potentiam & pietatem Hi, qui eccleſiam affligebant, erantq; tyrannorum filij, ad ipſam eccleſiã poſteà ſupplices acceſſerunt. Quod intuens animo Eſaias, ipſam eccleſiã iis verbis alloquitur: Et venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te.

Similia. *Figura.* *Simile.* *Exod. 1.*

Ponam te in ſuperbiam ſeculorum.] Id eſt, in magnam dignitatis altitudinem. Sumitur hoc in loco ſuperbia in bonam partem, quemadmodum capite ſequenti Pagninus vertit: Ponam te in gloriam perpetuam.

Et ſuges lac gentium, & mamilla regum lactaberis.] Hoc eſt, potieris bonis gentium, & regum earum.

Fortis Iacob] Iacob caſus eſt genitiui. Dicitur autẽ Deus fortis Iacob, quia Iudæis fortitudinem ſuam oſtendit, eos ex magnis periculis liberando.

Pro ære afferam aurum.] Deus eſt qui eccleſiã alloquitur, acſi dicat: Afflues ô eccleſia diuitiis & fœlicitate. Poſt inopiã eris diues, poſt aduerſitatem fœlix.

Et ponam visitationem tuam pacem.] Hoc est, Constituam tibi visitatores pacis studiosos. Sed quoniam fieri non potest vt sit pax, vbi non est iustitia, ait: Et præpositos tuos iustitiã. Quasi dicat: Efficiam vt gubernatores tui sint præditi iustitia & æquitate. Aspicis hic necessarium esse iustitiam ad pacis conseruationem. Iustitia enim & pax, vt dicitur in psalmo, osculatæ sunt.

Psal. 84.

Non audietur vltra iniquitas in terra tua, vastitas & contritio in terminis tuis, & occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio. Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor Lunæ illuminabit te, sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam. Non occidet vltra Sol tuus, & Luna tua non minuetur, quia erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & complebuntur dies luctus tui. Populus autem tuus omnes iusti, in perpetuum hæreditabunt terram, germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum. Minimus erit in mille, & parvulus in gentem fortissimam: ego Dominus in tempore eius subitò faciam istud.

Apoc. 21. & 22.

Non audietur vltrà iniquitas in terra tua.] Ab ecclesia militanti se transfert propheta ad triumphantem.

Occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio.] Tempore belli & obsidionis in muris ciuitatis non est quies, nec salus, neque in portis auditur canticum laudis & lætitiæ, sed hostium oppugnantium vox. At tu ô ecclesia nunc militans postquam fueris in cœlum translata, summa pace & tranquillitate frueris, iam enim non eris militãs, sed triũphans. Hanc cœlestẽ Hierosolymã & triũphantẽ ecclesiã describit multis verbis Diuus Ioannes in Apocalypsi cap. 21. vbi inter alia ait eam esse in quadro positam, longitudine & latitudine æqualem, cùm templum Salomonis vt diuinæ literæ in libro Regum tertio testantur, esset multò longius quã latum. Erat enim templum illud multis in rebus ecclesiæ militantis figura, in qua quidam sunt pauperes, quidam diuites, hi lætitia exultãt, illi verò dolore premuntur. Eam ob causam templũ non erat æquale, sed longum propter patientiam & longanimitatem, & strictũ propter afflictionẽ & calamitatis angustiam. At in cœlesti Hierosolyma nulla est paupertas, nulla calamitas, sed summa bonorum omniũ abundantia. Hic nulla est vera quies, nullum verum gaudium, sed strenuè hic pugnantibus hæc in illa æterna ciuitate reseruantur. O cœlestẽ ciuitatem gloriosam Hierosolymam, in qua homines charitate præstantes constituti, nullo dolore premuntur, nulla ma-

3. Reg. 6. Figura.

la macula contaminantur, sed summo & immortali gaudio redundantes, & admirabili splendore ac diuina luce micantes, magnificentissimè triumphant, & Deo ipso in sempiternum fruuntur. O beatissimas oras diuina ac splendidissima domicilia, vbi nulla est nox, vbi Deus est ipse Sol, vbi sancto rum laus obrui non potest, quorũ nomen nulla vnquam delebit obliuio. Hæc est ciuitas illa gloriosa, de qua hic ait Esaias: Occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio.

Complebuntur dies luctus tui.] Hoc est, finientur ô ecclesia labores & dolores tui, cùm fueris ad cœlũ translata. Id multis verbis explicuit Diuus Ioannes in Apocalypsi cap. 21. & idem noster Esaias cap. 29.32.35.45.51.66. *Apoc.21.*

Populus tuus omnes iusti.] Ita Diuus Ioannes, Non intrabit inquit, in eam aliquod coinquinatum. Hîc in ecclesia militãte sunt boni simul & mali, ideo Christus eam sagenæ missæ *Matt.13.* in mare ex omni genere pisciũ cõgreganti comparauit, eiusque discretionem asseruit esse in iudicio futurã, vbi separati mali de medio iustorum in ignem ęternum mittentur. Et eã ob causam eam decem virginibus comparauit, quarũ quinque erant prudentes, quinque verò fatuæ. Ex quibus colli- *Matt.25.* ges id, quod hîc ait Esaias, non esse de ecclesia hac catholica militante, quatenus militans est intelligendum, sed de triumphante. Ecclesia enim non est societas sanctorũ in gratia existẽtium, nam cùm nesciamus quę sint in gratia, non possemus scire quæ, aut vbi esset ecclesia. Ecclesia verò est cœtus Christi fidelium, siue boni illi sint, siue mali, dummodò catholici & obedientes. Nam fideles mẽbra sunt Christi, licet peccatores, atque illi coniuncti, quia sunt de ecclesia, quę est fidelium cõgregatio, & sub Christo capite militat, vt fuit in cõcilio Constantiensi contra Vuiclefum explicatum. Id intelligens Apostolus scribens ad Corinthios, inter quos esse sciebat aliquos scelere contaminatos, vt ex eadem epistola apertè colligitur. Vos, inquit, estis corpus Christi, & membra de membro. Hic aspicis clarissimè ecclesiam non esse tantùm societatem sanctorum, vt hæretici nostri temporis affirmant. Quomodo enim eam Christus sagenę ex omni gene *Matt.13.* re piscium bonorum & malorum congreganti compararet, *Matt.25.* & decem virginibus, quarum quinque sunt prudentes, quinque fatuæ, si in ea solum sancti inuenirentur? Quomodo D. Paulus Corinthios, quorum nonnulli flagitio erant astricti, membra Christi appellat, & totam ecclesiam dicit esse corpus, cuius Christus caput est? Si solùm iusti sunt de ecclesia, *1.Cor.12.*

quomodo Apostolus fideles Corinthios ecclesiæ membra vocat? O insipientes Lutheranos. Sed quid mirum est, eos
Ephe.1. quid sit ecclesia ignorare cùm sint cæci, & ab ipsa ecclesia separati, & in Synagoga Satanæ constituti? Est igitur firmiter tenendum, fideles omnes esse de ecclesia. Et quamuis illi, qui mortifero peccato astringuntur, à Christo capite nõ recipiãt gratiam, recipiunt tamen fidem. Sed hęc fides nisi ad eã spes accedat & charitas, nec vnit perfectè cum Christo, nec corporis eius viuum membrum efficit. Nihilominus tamẽ sunt
Col.3. peccatores membra Christi, licet non viua ob charitatis absentiam, quam Diuus Paulus in epistola ad Colossenses vinculum perfectionis appellat, quod nos perfectè vniat cum Christo, eiusque corporis viua membra efficiat. Hæretici autem quoniam ab ecclesia recesserunt, neque eius membra sunt, nec fidem neque charitatem habent.

In perpetuum hæreditabunt terram.] Hoc est, cœlestem patriam: Hæc autem terra, vbi nunc sumus, à nullo homine in perpetuum possidetur. Ita hunc locum antiqui Hebræi explanarunt.

Germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum.] Hoc est, filij mei, quos ego genui & plantaui, qui sunt opus manus meæ, me in gloria æternis laudibus efferent, & glorificabunt.

Minimus erit in mille, & parvulus in gentem fortissimam] Hoc est, Pauci erunt fideles in principio ecclesiæ, sed multiplicabuntur in multa millia, & in populum fortissimum. In principio capitis locutus est propheta de ecclesia militante, postea conuertit se ad triumphantẽ, cùm separatis à sagena malis piscibus soli sancti in cœlesti gloria quiescent, modò ad militantem reuertitur, vnde fluxerat oratio, quoniam qui in triumphante regnant, membra huius militantis fuerunt.

Ego Dominus in tempore eius subitò faciam istud.] Nempè vt multiplicentur fideles. Et hęc non statim, sed suo tempore fient. Hoc ideò dicit, quoniam Esaias multò ante aduentum Christi vaticinatus est. Ferũt inter Esaiam & Christum sexcentos annos interfluxisse. Septuaginta habent: Ego Dominus in tempore congregabo eos. Fuerunt enim ex variis ritibus & sectis in vna fide & religione veritatis atq; pietatis plenissima congregati.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LX.

Surge illuminare Ierusalem.] In Hebraico non est Ierusalem: sed existimo fuisse hanc dictionem sumptam ex Septuaginta interpretum translatione. Inuenitur etiam in interpretatione Chaldaica Ionathæ. In hebraico est in hūc modum kumi ori. Surge illuminare. Verbum enim or significat lucere & illuminare. Vnde nomen or, quod ponitur in eodem versu, lumen & lucem significat. Hinc vr ignem significat, & lustrationem ignis, quā Chaldæi suis idolis offerebāt. Lustrare enim illuminare est, vt apud Virgilium. Postera Phœbea lustrabat lampade terras. Ab hoc idolorū cultu, & Chaldæorum idololatria præseruauit Deus Abrahamū. Et id est, quod scriptura in Genesi voluit significare, vbi ait Deus: Ego Dominus qui eduxi te de Vr Chaldæorum. Sed verisimilius est Vr esse oppidum in Chaldæa hoc nomine vocatū, de quo ita scriptum legimus: Et mortuus est Aran ante Tarah patrem suum, in terra natiuitatis suæ in Vr Chaldæorum. *Gen.15.* *Gen.11.*

Tunc videbis & afflues.] Pro & afflues est in Hebraico venahart à verbo nahar, quod significat affluere, confluere, & illuminare. In psalmo vbi nostra versio habet: Accedite ad eum, & illuminamini, habet Diuus Hieronymus: Respicite ad eum, & confluite. Acsi diceret Cōsiderate Dei bonitatem & statim ad eū simul currite. Ideò potest hic locus Esaiæ ita rectissimè verti: Tūc videbis & illuminaberis. Quasi dicat: Nūc ô gentilitas cæcitate laboras, sed cùm fueris ad Christum conuersa, aperies mentis oculos, & diuino splendore illustraberis. Potest etiam verti: Tunc videbis, & eris splendida, hoc est, alacri vultu. Vt enim mœsti dicuntur obscuri, ita læti splendidi. Hac ratione ducti verterunt Septuaginta: Tunc videbis & gaudebis. *Psal.33.*

Et laudem Domino annuntiantes.] In Hebraico est vthehilloth Pro quo rectè interpres noster vertit: Et laudem. At Septuaginta intelligentes hoc esse ad Christi tempus referendum, verterunt Et salutare Domini annuntiabunt. Est enim perspicuum Christum salutare Domini appellari, vt alias explicuimus.

Ponam visitationem tuam pacem, & præpositos tuos iustitiam.] Septuaginta habent: Et dabo principes tuos in pace, & episcopos tuos in iustitia. Beata respublica, cui Deus dat principes & episcopos pacificè & iustè gubernantes. Animaduerte. Non dicit: Principes tui & episcopi tui ipsi per se ambitu consequentur magistratus. Sed ego dabo eos.

Argumentum Capitis LXI.

Inducit propheta Christum dicentem, se esse cœlestem doctorem in terram missum ad veritatem docendum, nostris vulneribus medēdum, nosq; è tenebris ad veram lucē vindicandum. Ostendit se esse nostrum consolatorem & remuneratorem. Describit Apostolos, viróque Apostolicos turbulētis cupiditatibus obsistentes, atque in dictis & factis modum & ordinem conseruātes. Hos appellat fortes iustitia, ob eorū fortitudinem iustitia custodem & propugnatricem, & mūdi restauratores ob eorum doctrinam & ardentem charitatem. Tandē ipse propheta cōuertit se ad Dei misericordiæ contēplationem, pro qua illi gratias agit eúmque laudibus effert.

CAPVT LXI.

Luc. 4. *Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me: ad annuntiandum mansuetis misit me, vt mederer contritis corde, & prædicarem captiuis indulgentiam & clausis apertionē, vt prædicarem annum placēbilem Domino, & diem vltionis Deo nostro: vt cōsolarer omnes lugentes: vt ponerem fortitudinem lugētibus Siō, & darem eis coronam pro cinere, oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu mœroris. Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ, plantatio Domini ad glorificandum. Et ædificabunt deserta à seculo, & ruinas antiquas erigent, & instaurabunt ciuitates desertas, dissipatas in generationem. Et stabunt alieni, & pascent pecora vestra, & filii peregrinorum, agricolæ & vinitores vestri erūt. Vos autem sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri, dicitur vobis. Fortitudinem gentium comedetis, & in gloria eorum superbietis.*

EXPLANATIO.

Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me.] ille, qui in fine superioris capitis dixit: Ego Dominus, in tempore eius subitò faciam illud, prosequitur dicens: Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me. esse autē eum Christum seruatorem nostrum asserit ipse Christus apud Lucam cap 4. vbi hunc locum de seipso apertissimè interpretatur. Intelligitur autem hoc iuxta carnis assumptæ dispensationem, quemadmodum id, quod dixit Esaias cap. 11. Requiescet super eum Spiritus Domini. Fuit autē saluator noster vnctus nō oleo,

Exod. 30. 1. Reg. 10.

quo

quo Deus præcepit Moysi, vt vngeret tabernaculum testimo- 2. Reg. 16.
nij, & arcam testamenti, mensámque cũ vasis suis, neque eo,
quo ipse Moyses vnxit Dei iussu Araonẽ, & filios eius, neque Psal. 44.
eo, quo Samuel vnxit Saulem & Dauidem: sed oleo gratiæ
& lætitiæ. Ita enim regius vates Christum alloquens præ-
dixerat in psalmo: Dilexisti iustitiã, & odisti iniquitatẽ, pro-
pterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ cõsortibus
tuis. Quibus verbis voluit propheta Christi diuinitatem &
humanitatem ostendere. Nam illa dictio, Deus, quæ primò
ponitur, est vocandi casus, secunda autem nominandi. Vbi
vides Christũ esse à propheta Deum vocatum. Dicens autẽ
propheta esse illum à Deo vnctum gratia & exaltatione su-
per omnes homines eius consortes & participes, apertè eius
humanitatem significat. Intelligi autem hunc psalmum de
Christo Deo nostro, asserit in epistola ad Hebræos D. Pau- Heb. 1.
lus. Constituerat Deus vt apud Hebræos, reges & sacerdo-
tes oleo sacro vngerentur. Cùm autem Christus sit & rex &
sacerdos, æquum erat, vt pristina consuetudine oleo sancto
atque cœlesti vngeretur. Hoc intelligentes fideles, dicebant,
vt in Actis refert D. Lucas, Deum alloquentes: Domine tu es Act. 4.
qui fecisti cœlum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt,
qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixi-
sti. Quare fremuerũt gentes, & populi meditati sunt inania? Psal. 2.
Astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnũ ad-
uersus Dominum, & aduersus Christum eius. Conuenerunt
enim verè in ciuitate ista aduersus sanctũ puerum tuum Ie-
sum, quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cum gẽtibus
& populis Israël. Et in Actis cap. 10. in hunc modum D. Pe-
trus auditores alloquitur: Vos scitis quòd factum est verbũ
per vniuersam Iudæam, incipiẽs enim à Galilæa post baptis-
mũ quod prædicauit Ioannes Iesum à Nazareth, quomodo
vnxit eum Deus Spiritu sancto & virtute. Aspicis itaque ser-
uatorem nostrum vnctum à Deo, non oleo humano sed di-
uino nimirum Spiritu sancto, & virtute, quod Dauid oleum
lætitiæ appellauit. Christus enim idem est quod vnctus. Grę
cè dicitur χριστὸς à verbo χρίω, quod est vngo, & Hebraicè
maxacha à verbo maxach quod significat vngere. Vnde tria
hæc nomina, Christus, Messias, vnctus idem significãt; & in
psalmo, vbi nostra versio habet: Aduersus Christum eius, est Psal. 2.
in Hebraico aduersus Messiam eius, Et perpende. Post vn-
ctionem Spiritus sancti sequitur annuntiatio. Ait enim, Ad
annuntiandum mansuetis misit me. Prius enim concionator

debet

debet gratia vngi, quàm munus accipiat concionandi.

Ad annuntiandum mansuetis misit me.] Fuit Christus missus non cum externa, & mundi pompa, & gloria, sed in humilitate & mansuetudine, vt humilibus & mitibus viam veritatis ostenderet, & euangelium annuntiaret.

Vt mederer contritis corde] Aspicis hîc Christum esse medicum nostrum. Ad hoc enim venit, vt suis vulneribus nostra vulnera curaret. Si medicus aliquis tuæ agritudini gratis mederetur, coleres memoriam tanti beneficij beneuolentia perpetua. Cùm igitur Christus medicus noster nos non solùm gratis curauerit, sed etiam pro salute nostra suum sanguinem & vitam profuderit, quæ erit memoria, quæ vis ingenij, quæ magnitudo religionis, quæ possit tam admirabili beneficio respondere? Ipse Christus faretur apud Marcum se esse medicũ. Cùm enim scribæ & pharisæi de illo detraherent, quòd cum publicanis manducaret, respondit: Non necesse habent sani medico, sed qui malè habent: non enim veni vocare iustos, sed peccatores: Et Ecclesiasticus ait à Deo esse medelam omnem. Si Christus venit vt mederetur nobis, ergo ægroti eramus. Nos sumus ille saucius & spoliatus, qui descenderat de Ierusalem in Iericho, quem Samaritanus ille cœlestis medicus curauit. Tranſierat Sacerdos & Leuita, sed videntes eum, præterierunt. Venit lex Moysaica, & præteriit, quoniã non iustificabat. Ita enim in epistola ad Romanos ait Apostolus: Quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus. Et in epistola ad Galatas, Quoniam, inquit, in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est, quia iustus ex fide viuit, lex autem non ex fide, sed qui fecerit ea, viuet in illis. Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, &c. Et paulò pòst, Si enim, inquit, data esset lex, quæ posset viuificare, verè ex lege esset iustitia, sed conclusit scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus. Et in eadem epistola cap. 2. Si enim, inquit, per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est: Et paulò antè, Scientes autem, inquit, quod nõ iustificatur homo ex operibus legis nisi per fidem Iesu Christi. Et Diuus Ioannes ait legem per Moysem datam esse, gratiam autẽ & veritatẽ per Iesum Christũ factã Fuerunt quidẽ in lege veteri multi viri iusti & gratia inducti, sed nõ per legẽ, sed

Matth. 9.
Eccl. 38.
Luc. 10.
Rom. 8.
Galat. 3.
Galat. 2.
Ioan. 1.

sed per fidem, &, vt fuit in concilio Florentino assertum, antiquæ legis sacramenta non causabant gratiam, sed eam solum per passionem Christi dandam esse figurabant. Et præterea qui tunc in gratia decedebant, non cœlum penetrabant, sed in infernis vsque ad Christi mortem reseruabãtur. Vt enim Moyses non potuit intromittere filios Israëlis in terram promissionis, sed necessarium fuit venire Iosue, qui eos ad illam perduceret, sic lex vetus non potuit iustificare, & suos in cœlestem patriã adducere, sed venit Iosue ille cœlestis, qui nos ad vitam æternam perduceret, suóque sanguine cœlum aperiret. Hic est Samaritanus ille, qui nos amplissimis Dei beneficiis ob scelera nostra spoliatos, ex ampla Hierosolyma & altissimo dignitatis gradu præcipitatos, grauissimisque vulneribus percussos curauit, & in diuersorio vniuersalis ecclesiæ constituit, vt inde ad immortalem beatitudinem tandem perduceret. Samaritanus enim idem est quod custos, de quo dicitur in psalmo: Nisi Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat qui custodit eam. Hic est qui homines curauit, qui ait hoc in loco: Ad annuntiãdum mansueris misit me, vt mederer contritis corde. Perpende. Non dicit omnibus mederi, sed contritis corde, quandiu enim cor est durum, & in sceleribus obstinatum, nullam habet salutem, ideò oportet vt corda nostra lachrymis molliamus, nósque ad gratiam Dei præparemus, ipse enim, vt dicitur in psalmo, Sanat contritos corde, & alligat cõtritiones eorũ. Et vt dicitur alio in psal. Cor contritum & humiliatum non despicit.

Figura.

Deut.34.

Iosue 4.

Psal.126.

Psal.146.

Psal.50.

Ex prædicatem captiuis indulgentiã.] Aspicis hic peccatores captiuos appellari. Qua de re alias nonnulla diximus.

Et clausis apertionem.] Hoc est cæcis visum. Quod de vtraque cæcitate & mentis & corporis intelligitur. Vel clausis, hoc est, in dæmonis carcerem coniectis, libertatem, Solent enim custodes portas aperire illis, qui liberè de carcere egrediuntur. Vel loquitur de iis, qui ceremoniis Mosaicis detinebantur, quos Christus vocauit ad libertatem euangelicam, non illam quam hæretici nostri temporis amplectuntur, qui dissolutionem & vitæ deprauationem libertatẽ vocant. Sed eam, quam Romana & vniuersalis ecclesia docet, quæ est, vt ait Apostolus columna & firmamentum veritatis. Lege caput. 42. & videbis missum fuisse Christum vt oculos cæcorũ aperiret. Ita enim eum Deus pater alloquitur. Dedi te in fœdus populi, in lucem gentium, vt aperires oculos cæcorum, & educeres de conclusione vinctum de domo carceris. Vbi

1.Tim.3.

aspicis

aſpicis flagitioſos cæcos eſſe mentíſque lumine priuatos.

Vt prædicarem annum placabilem Domino.] Id eſt, tempus
2. Cor. 6. gratiæ, de quo ait Paulus: Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies ſalutis. Fortaſſe annum placabilẽ appellat, quia Deum patrem placauit, nóſque morte ſua cum eo nos recõciliauit, ſeque pro nobis hoſtiam placationis conſtituit.

Diem vltionis] Hoc eſt, diem extremi iudicij. Vel tempus euerſionis Hieroſolymę per Titum.

Vt conſolarer omnes lugentes.] Munus eſt Chriſti lugentes conſolari. Ipſe enim ait: Beati qui lugent, quoniam ipſi conſolabuntur. Pro lachrymis debitè emiſsis tribuit Deus & hîc
Matt. 5. internam conſolationem, & in cœlo æternam beatitudinẽ: ſunt enim lachrymæ ſemen gloriæ. Id intelligens Dauid dicebat in pſalmo: Qui ſeminant in lachrymis, in exultatione
Pſal. 125. metent. Loquor de lachrymis pœnitentiæ, & de illis, quæ ob pias iuſtáſque cauſas funduntur. Ideò ſequitur: Vt ponerem fortitudinẽ lugẽtibus Sion. Nõ promittit Deus cõſolaturum lugẽtes Babylonẽ, ſed Sion. Nõ illi ſunt gratę lachrymę fuſę ob mundi voluptates amiſſas, ſed eæ, quę ob amiſsionẽ Sionis emittũtur. Plorabãt filij Iſraëlis, nec poterãt cõtinere lachrymas ob Hieroſolymæ ſuæ recordationẽ, ſedẽtes captiui
Pſal. 136. iuxta flumina Babylonis, & dicẽtes: Illic ſedimꝰ & fleuimus, dũ recordaremur tui Sion. Nos ob cœleſtis Sionis deſiderio in hoc exilio oculos noſtros fontes viuarũ aquarũ faciamus. Lugere Sion eſt eccleſię afflictiones deplorare, vel peccata in Sione admiſſa; vel præ deſiderio cœleſtis Sionis lachrymas profundere. Huiuſmodi lugẽtes Deus mirabiliter cõſolatur.
Ezech. 9. Narrat Ezechiel dixiſſe Deũ cuidam viro: Tranſi per mediã ciuitatẽ in medio Ieruſalẽ, & ſigna Tau ſuper frontes virorũ gementíũ & dolẽtium ſuper cunctis abominationibus, quæ fiunt in medio eius. Et ſtatim iuſsit illi, vt his ſeruatis cæteros interficeret. Eos ſeruat Deus, illiſq; vitam tribuit immortalem, qui mundi ſcelera deplorant, & finem rerum intuentur, atq; nouiſsima contemplantur. Litera enim Tau, quæ in Hebraico Alphabeto vltima litera eſt, finem rerum ſignificat, quam debemus ſemper in memoria tenere, & ea veluti in fronte ſignari. Quemadmodũ ω mega apud Græcos quòd in fine ſit alphabeti finem ſignificat, ſic Tau apud Hebræos. Multi plorant mundi flagitia, ſed nolunt à mundo ipſo diſcedere, nec finem animo intueri. At neceſſe eſt mundi peccata lugere, & ipſum mundum relinquere. Mortuus eſt Iacob
Gen. 46. in Aegypto ſed noluit ibi ſepeliri, ſed in terra promiſsionis:

& por-

& portantes eum mortuum filij sui egressi ab Aegypto venerunt ad aream Atad, quæ sita est trans Iordanem, vbi celebrantes exequias planctu magno, atque vehementi, impleuerunt septem dies, & vocatum est nomen loci illius: planctus Aegypti. Fortasse sciebat Iacob multos esse cum Christo Hierosolymæ resurrecturos, ideò voluit illuc asportari, vt eius corpus cum Christo resurgeret. Ait enim Matthæus multa corpora sanctorum resurrexisse. Sed ad huius historiæ spiritualem sensum veniamus. Per mortem in Aegypto peccatū significatur. Malum est mori in Aegypto, sed sepeliri ibi, est maximè execrabile. Mortuo Iacob in Aegypto exierunt filij eius ab Aegypto, vbi septem dies plorauerant. Ploremus mortem Aegypti, ploremus mundi impietates, & tetra facinora, ploremus peccata mundi, sed extra mundum. Relinquamus Aegyptum, & pro Aegypti sceleribus vim lachrymarum fundamus. Non vno die tantùm, sed septem diebus, hoc est, toto tempore vitæ nostræ ita lugeamus, vt dicatur vita nostra plāctus Aegypti. Quid significabat mare illud æneum in templo Salomonis, & luteres aquarum, hisi lachrymarum abundantiam, quibus deberemus animas nostras lauare? Est enim hoc admirabile in lachrymis, quòd foris exeuntes intus lauant, & deorsum cadentes ascēdunt sursum, & cùm sint aquæ, de medio ignis egrediuntur, & ignis illis ardentius inflammatur. Nónne cor Magdalenę erat Aetna mons altissimus, diuini amoris incendio inflammatus? Erat quidem. Et tamen in medio illius ardentissimæ flammæ erat quidam Nilus lachrymarum. Ex amore fluebāt ardentes lachrymæ, & lachrymæ augebant sanctum amorem. Si odoriferas aquas magnificamus ex rosis, aliisque floribus distillatas, quia externum odorē, & paruā fragrantiam emittunt, quanti æstimandæ sunt lachrymæ, quæ animas intus abluunt? Eos qui tales lachrymas fundunt, consolatur Christus, vt ipse hoc in loco apud nostrum Esaiam testatur.

Gene. 50. Figura. Matt. 27. Figura. 3. Reg. 7. Similitudo.

Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ plantatio Domini ad glorificandum.] Id est. Et qui in Ecclesia fuerint fortes in iustitia & constantes, appellabuntur plantatio Dominī, hoc est, arbores plantatæ à Deo, ad ipsum Deum glorificandum.

Et ædificabunt deserta à seculo & ruinas antiquas erigent.] Hoc est, Apostoli & viri Apostolici instituent ad fidem gentes incultas, & à religione desertas. Et eos, qui iam à multis annis defecerant, restaurabunt.

Et stabunt alieni, & pascent pecora vestra.] Multi venient ad Ec-

ad Ecclesiam, qui cùm antea essent alieni à fide, tamen recepto Euangelio non in peccatis iacebunt, sed stabunt erecti, & erunt præsules & concionatores, non seipsos pascentes, sed gregem & populum. Non dicit: pascent seipsos, sed pecora, Nec dicit: Occident pecora, sed pascent: Ita dicebat Christus
Ioan.21. Dnus Petro: Pasce oues meas, pasce agnos meos. Et ter illũ interrogauit, vtrum eũ amaret, non quòd ipse Christus hoc ignoraret, sed vt nobis ostenderet quantam curam & cogitationem in eligendo præsule figere deberemus, nec esse aptum ad pascendas oues, nisi qui Deum amet, aliisq; in amore præcellat. Ideò Christus dixit. Simeon Ioannis diligis me plus his? Oportet esse præsulẽ charitate præstantem, alioquin nõ
Ezec.34. oues, sed seipsum curabit. At Deus per Ezechielem, Væ, inquit, Pastoribus Israël, qui pascebant semetipsos. Nónne greges à Pastoribus pascuntur? Legant Pastores caput illud, vbi multa inuenient pulcherrima, & notatu dignissima.

Agricolæ & vinitores vestri erunt.] Hoc est, colent duram cordium terram ad vberrimos fructus ferendos, & vineam, hoc est, Ecclesiam Christi sanguine rigatam custodient.

Vos autem sacerdotes Domini vocabimini.] Alloquitur Apostolos & sacerdotes Christianos, qui non sacerdotes Aegypti neque idolorum, sed Dei sacerdotes vocantur. At Lutherus asserit omnes Christianos esse sacerdotes, & æqualiter posse absoluere & consecrare, deceptus verbis illis D. Petri
1.Petr.2. peruersè intellectis: Vos autem genus electum, regale sacerdotium gẽs sancta. Quid ais Luthere? vbi dicit hic Apostolus omnes Christianos esse sacerdotes? Aliud est appellare Christianos esse sacerdotium regale, aliud dicere, omnes vos Christiani estis sacerdotes. Etsi diceret: Vos estis sacerdotes, non tamen inferretur omnes sacerdotes esse: non enim dicit: vos omnes vniuersaliter, sed vos indefinitè. Nam iuxta Aristotelis doctrinã indefinita enuntiatio in contigentibus non vniuersali sed particulari æquipollet. Præterea non ait Apostolus: estis sacerdotes, sed sacerdotium regale. Cùm enim Christus sit rex & sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech, æquum est, vt qui illi vniuntur, regale sacerdotium appellentur. Sed hinc non infertur omnes Christianos
1.Petr.vlt. esse sacerdotes. Imò ipse Petrus Apostolorum princeps, quẽ pro te citas, in eadem epistola capite vltimo separat sacerdotes à laicis, non aliter quàm pastores à grege. Ait enim illis: Pascite qui est in vobis gregem Dei. Nónne vides ipsam D. Petri epistolam, quam pro te affers, tuã hæresim damnare?

Quæ

Quæ maior posset esse confusio, quàm omnes iã pueros quã senes esse sacerdotes? Sed ais non omnes posse vti munere sacerdotali, nisi ex cõsensu plebis, quanquã omnes ex æquo sint veri sacerdotes. Quæro abs te, quæ plebs Diuum Paulum sacerdotem constituit? nónne ipse ita ad Galatas scribit: Paulus Apostolus nõ ab hominibus, neq; per hominem, sed per Iesum Christum, & Deum Patrem, qui suscitauit eum à mortuis? Imò ipse Paulus Titum & Timotheum constituit sacerdotes, vt ex epistolis ad eos scriptis apertissimè colligitur. Et Tito, Huius rei, inquit, gratia reliqui te Cretæ, vt ea, quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego dispolui tibi. Multi erant in ciuitatibus illis Christianis, sed ex illis Titus eos presbyteros constituebat, qui illi apti tanto muneri videbantur. Vbi vides non omnes Christianos esse sacerdotes, nec omnes sacerdotes à plebe constitui, & falsam esse vtranque tuam opinionem, & hæresim detestabilẽ. Sunt aduersus te omnes catholici doctores tam antiqui quàm recentiores, tam Græci quàm Latini, pugnant contra te vniuersalia concilia, & ecclesiæ consuetudo ab ipsis Apostolis vsque ad nostra tempora firmiter conseruata. Sed quoniam omnia hæc irrides & pro nihilo putas, cur te non pudet tam aperta sacrarum literarum testimonia contemnere? Tu qui intellectu diuinæ scripturæ gloriaris, eumq; tibi soli sumis & arrogas, quomodo tam euidentes locos non vides? Dicis omnes esse æqualiter sacerdotes, sed eos munere sacerdotali vti, qui à plebe vocantur. At Diuus Paulus, inquit, in epistola ad Hebræos: Nec quisquam sumat sibi honorem, sed qui vocatur à Deo tanquam Aaron. Vbi legisti Lutchere Aaronem fuisse à plebe sacerdotem constitutum? Nónne asserunt diuinæ literæ in veteri testamento Deum illi sacerdotiũ tribuisse. & Diuus Paulus asseueranter affirmat eum fuisse à Deo vocatum? Si hanc dignitatem habebant sacerdotes Synagogæ, quantò magis ecclesiæ, pro qua Christus sanguinẽ suum profudit, quo eam mirabiliter rigauit? Quare non poteris colligere ex hoc loco Esaiæ omnes Christianos esse æqualiter sacerdotes. Solùm enim diuinus noster vates Apostolos, & nouæ legis sacerdotes alloquitur, quos Domini sacerdotes appellat, vt eos à dæmoniorum sacerdotibus diuidat: Nam paulò antè eodem capite ipsos sacerdotes diuidit ac separat à plebè dicens: Et pascent pecora vestra. Vbi vides sacerdotes esse pastores, plebem verò & subditos, oues appellari.

Galat. 1.

Tit. 1.

Heb. 5.

Exod. 28.

Num. 17.

Heb. 1.

Forti-

Fortitudinem gentium comedetis.] Hoc est, potiemini opibus, quas gentes ad ecclesiam afferēt. Refert Diuus Lucas in
Act. 4. Actis eos, qui ad fidem conuertebantur, opes suas afferre, & ad pedes Apostolorum proiicere. Vel per fortitudinem gentium intelligitur Christianorum fides, martyrium, & cōstātia. Et quoniam epulæ sacerdotum sunt Christianorum virtutes, quibus tanquam dapibus delectantur, ideò ait: Fortitudinem gentiū comeditis, quasi diceret: Fortitudine eorū,
Similitudo qui ad Christū fuerint conuersi, oblectabimini. Vt enim agri colæ lætantur videntes terræ, quam coluerunt, herbescentē viriditatem, eamq; fruges vberrimas largiri, vites lætificis pampinis pubescere, ramósque baccarum ac fructuum copia incuruari, sic & multò amplius oblectantur præsules & cōcionatores, intuentes populum ab illis instructum, admirabiles virtutum fructus producere. Contrà verò vt insignis
Altera similitudo. pictor vidēs imaginem quam pulchram depinxit, in qua voluit suum ingenium & artificium exprimere, maculatam & deformatam, summo dolore premitur, nec potest tantum mœrorem æquo animo tolerare, sic præsules, & pij sacerdotes, & concionatores videntes corruptos & sceleribus contaminatos eos, quos solicitè variisque doctrinarum coloribus instruxerunt, incredibili mœrore cruciantur. Versio tamen Pagnini fauet priori expositioni: Ita enim habet: Opes gentium comedetis.

Et in gloria eorum superbietis.] Capitur superbire pro exaltare, & gaudio efferri. Quasi dicat: Vos præsules gloria fidelium delectabimini. Vnde Paulus Apostolus Philippenses
Philip. 4. alloquens, Itaque inquit, fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium meum, & corona mea.

Pro confusione vestra duplici & rubore laudabunt partem eorum, propter hoc in terra sua duplicia possidebunt, lætitia sempiterna erit eis. Quia ego Dominus diligens iudicium, & odio habens rapinam in holocaustum, & dabo opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum feriam eis. Et scietur in gentibus semen eorum, & germen eorum in medio populorum: omnes qui viderint eos cognoscent illos, quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus. Gaudens gaudebo in Domino, & exultabit anima mea in Deo meo, quia induit me vestimentis salutis, & indumento iustitiæ circundedit me, quasi sponsum decoratum corona, & quasi sponsam ornatam monilibus suis. Sicut enim terra profert germen suum, & sicut hortus semen suum germinat, sic Dominus Deus germinabit iustitiam & laudem coram vniuersis gentibus.

Pro

Pro confusione vestra duplici & rubore.] Hæc duplex confusio & molestia est afflictio qua duo populi infideles nempe gentilium & Iudæorum Apostolos cæteróque viros sanctos vexabant. Vel ideo appellatur duplex, quia & verbis & factis viri sancti affligebantur. Sed quò magis, qui se ad fidem conuertebant, premebantur, eò magis gaudebant, & partem atque sortem suam laudabant. Ideò ait: Pro confusione vestra duplici & rubore laudabunt partem eorũ, seu vt ex Hebraico potest verti, partem suam. Potetis per partem suam deum intelligere, iuxta id, quod dicitur in Psalmo: Pars mea Dominus. Quasi dicat: in omni afflictione Deo gratias agent. Ego existimo hanc particulam, duplici, accipi hoc in loco pro multiplici, quemadmodum mos est scripturæ finitum pro indefinito accipere. Et eodem modo in sequenti versu: Propter hoc in terra sua duplicia possidebũt. Est igitur sensus: Pro multis ac variis calamitatibus æquo & alacri animo toleratis, magna gaudia in cœlesti patria cõsequentur. *Psal.* 71.

Et odio habens rapinam in holocaustum.] Id est, execrans sacrificia ex rebus raptis. Plus diligit Deus iustorum paupertatem, quàm diuitum ex rebus malè acquisitis munera. Dicitur enim in Prouerbiis: Honora Dominum de tua substantia. Et Tobias. Ex substantia inquit, tua fac eleemosynam. Et apud Matthæum ait Christus Deus noster: Si ergo offers munus tuum ad altare, &c. Semper pronomẽ tuum apponitur. Id autem quod est rapina comparatum, non est tuum, sed alienum. *Prou.* 3. *Tob.* 4. *Matt.* 5.

Et dabo opus eorum in veritate.] Id est, Et retribuam eis iusta opus eorum absque vllo dubio.

Et scietur in gentibus semen eorum.] Hoc est. Cognoscetur inter gentes semen Apostolorum. Quasi dicat, fideles, quos Apostoli verbo & exemplo genuerint, erunt inter omnes homines cogniti. D. Paulus Corinthiis scribens, Per Euãgeliũ, inquit, ego vos genui. Et in psalmo ait Christus: Semen meũ seruiet ipsi. Hoc est, fideles mei seruient Domino. Si Christus eiusque Apostoli eos genuerunt, quos conuerterunt ad fidem, & à vitiis separarunt, ergo antea non erant, dum sceleribus implicabãtur. Ex quo colliges, impiorum vitam esse potius mortem dicendam, quàm vitam. Aspicis præterea docere esse gignere, & doctores patres posse appellari. *Cor.* 4. *Psal.* 21.

Gaudens gaudebo in Domino.] Verba sunt ecclesiæ, quam Propheta facit loquentem, gaudium suum proferentem, & beneficia à Christo accepta prædicantem, Animaduerte. Nũ

dicit Gaudebo in mundo, sed in Domino. Ita Dauid. Redde
Psal. 50. mihi inquit, lętitiam salutaris tui. Et Apostolus Philippensi bus, Gaudete, inquit, in Domino semper. Poteris hoc referre ad ipsum Esaiam, vt ipse sit, qui has voces emittat.

Quia induit me vestimentis salutis.] Hoc est, iustitia & charitate, id quod sequitur: Et indumento iustitiæ circundedit me, est idem. sed aliis verbis.

Quasi sponsum decoratum corona, & quasi sponsam ornatam monilibus suis.] Hoc est, ita me Christus virtutum ornamentis induit, acsi ego essem sponsus in die nuptiarum splēdidis vestibus coopertus, & corona decoratus, & sponsa pulcherrimis ornamentis induta.

Sicut enim terra profert germen suum.] Prædicta ecclesię exultatione cōcludit propheta dicens, magnam fore iustitiam & laudem, non solùm coram Iudæis, sed etiam corā cunctis gentibus.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXI.

Ad annuntiandū mānsuetis misit me] In Hebraico est in hunc modū, leuasser anauim xelachani. Dictio anau significat mitem, mansuetū, benignū, humilē Vnde id, quod habetur Num.
Num. 12. merorū ca. 12. Erat enim Moyses vir mitissimus super omnes homines, interpretatur R. Salomō humilis & tolerans super omnes homines Hac ratione adducti Septuaginta verterūt: Euangelizare pauperibus misit me. Solēt enim humiles pau
Matt. 5. peres appellari. Vnde id quod ait Christus: Beati pauperes spiritu, graues Authores nō de inopia, sed de humilitate ex-
Luc. 4. planant D. Lucas hāc authoritatem ex versione Septuaginta capite quarto sui Euāgelij citauit. Poteris etiam pauperes accipere in sua propria significatione pro egentibus & inopibus. Vbi vides apud Christum diuites & potentes non præferri pauperibus & humilibus. Homines sępe volunt potius diuitibus quàm pauperibus Euangelium prædicare: at Christus pauperes elegit, venit enim mundi vanitatem euersum. Regnū mūdi incipit à magnatibus & potētibus, regnū verò Christi à pauperibus Reges & Principes mundi respiciūt diuites, Christus autē intuetur pauperes. De illo enim dicitur
Psal. 10. in psalmo 10 Oculi eius in pauperē respiciunt. Imò apud regem Herodem ab eo miraculum factum videre deficientem fiuit, nec verba nec miracula faciens, contrà verò apud pau-

peres

peres & loquebatur, & miracula faciebat. Vt enim prudens mercator non vult otiosis & vanè curiosis merces suas ostendere, sed iis, quos intelligit esse illas empturos, sic Christus apud eos concionabatur, & euidentia atque mirabilia signa efficiebat, quos videbat esse ex his vtilitatem acceptu-ros. Et volens apud Matthæum discipulis Ioannis interro-gantibus. Es tu qui venturus es, an alium expectamus? ostendere se esse Christum in lege promissum, respondit rerum gestarum testimonio. Factis enim coram illis magnis miraculis, Dicite, inquit, Ioanni quę vidistis: Cæci vident, Claudi ambulant, Læprosi mundantur, Surdi audiunt, Mortui resurgunt, Pauperes Euangelizantur. Hoc est, Euangelium illis prædicatum recipiunt. Quasi diceret, Ego sum ille, quem Prophetæ vaticinati sunt esse hęc opera facturum. Inter quę miracula, vt vides, citat id quod hic ait: Euãgelizare pauperibus misit me. Sciebat enim venturum esse tempus, vt pro miraculo haberetur Euangelũ pauperibus gratis annũtiare. Simile. Matt. 11.

Vt mederer contritis corde.] In Hebraico est lachauox lenixa bere leu. Verbum chauax significat propriè alligare, vt apud Esaiã cap. 30. In die qua alligauerit Dominus vulnus populi sui. Ideò Pagninus vertit: Vt alligarem contritos corde. Metaphora sumpta à chirurgis vulnera fasciolis ligãtibus. Vnde noster interpres rectè vertit: Vt mederer. D. Lucas habet, Sanare contritos corde. Quod est idem. Potest verti: Vt curarẽ confractos animo. Hoc est, animum vulneribus contossum & saucium habentes. Pro quo Theodotio vertit Ad alligan da vulnera peccatorum. Sunt enim peccatorũ vulnera letalia, mortemq; ipsam nõ multò postea, sed statim gignentia, iuxta id quod ait D. Iacobus Apostolus. Peccatum, cùm consummatum fuerit, generat mortem. Supr. 30. Iacob. 2.

Et clausis apertionem.] In Hebraico est Velaasurim pekach koach. Nomen asur vinctum significat, vt Genesis 39. Tradidit Ioseph in carcerem, vbi vincti regis custodiebantur. Verbum Pakach significat velamen remouere & aperire, vt Genesis 3. Aperientur oculi vestri. Vnde nomen pekach apertionem & visum significat. Quapropter verterũt Septuaginta: Et cæcis vt videant. Quos secutus D. Lucas transtulit: Et cæcis visum. Potest verti: Et vinctis apertionem carceris. Ira enim transtulit Pagninus. Nam dictio Koach carcerem significat iuxta sententiam R. Ioseph. Nonnulli tamen existimãt has duas dictiones pekach Koach esse vnam geminatam, & significare visum, & apertionem. Gen. 39. Gen. 3. Luc. 4.

Vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis coronam pro cinere.] Verſio cui Diuus Hieronymus adiecit commentaria, non habet fortitudinem, nec eſt hæc dictio in trãſlatione Septuaginta, nec Pagnini, nec in textu Hebraico. Quare poteſt ita verti: Vt ponerem lugentibus Sion, & darem illis gloriam pro cinere. Quaſi diceret: Vt ponerem ac darem piè ac debitè plorantibus gaudium pro lachrymis. Vel ſic, vt lugentibus ante oculos ponerem cœleſtem Sionem, vt intelligerent, eſſe pro ſanctis lachrymis æternam illam gloriam conſecuturos.

Et vocabuntur in ea fortes iuſtitiæ.] Pro fortibus iuſtitiæ, eſt in Hebraico elelha tſedek. Si prima dictio venit ab el, dicendum eſt fortes, nam ael fortem ſignificat & Deũ. Et hanc rationem ſecutus eſt noſter interpres. Si autem eſt elaha dicẽ dũ eſt, arbores, elaha enim arborem ſignificat, quã Latinus interpres Ioſuæ vltimo quercum interpretatur. Ideò Pagninus vertit. Et vocabuntur arbores iuſtitiæ. Apoſtoli enim, cæteríq; viri maximarum virtutum fructibus cumulati arbores fuerunt: & palmæ fructiferæ ſemper virentes in eccleſia, veluti in terreno paradiſo plantatæ. Eam ob cauſam cecinit Dauid: Iuſtus vt palma florebit. Et hæc fortaſſe eſt arbor, cui in primo pſalmo iuſtus cõparatur. Ait enim: Et erit tãquam lignum quod plantatum eſt ſecus decurſus aquarum, quod fructum ſuum dabit in tempore ſuo, & folium eius non defluet. Palma enim varios fructus & mirificos producit, & nunquam foliis nudatur. Et inter alias qualitates ponderi reſiſtit, & aduerſus illud inſurgit, in quo inuicti animi fortitudo eorum, qui palmæ comparãtur, clariſſimè demonſtratur.

Ioſuæ vlt.

Pſal. 91.

Pſal. 1.

In gloria eorum ſuperbietis] Poteſt verti ex Hebraico: Eorum gloria oblectabimini: vel, vt Pagninus reddidit Latinè: In gloria eorum exaltabimini. Aquila tranſtulit, ἐν δόξῃ αὐτῶν πορφύρα ἐνδύσεσθε. Hoc eſt In gloria eorum purpura veſtiemini. Quaſi dicat: Nulla inuidia ob eorum fœlicitatem cruciabimini, ſed etiam preciofis veſtibus & ornamentis gaudium, quo ob eorum gloriam perfundemini, oſtendetis.

Argumentum capitis LXII.

Promittit Diuinus vates fore vt nunquam taceat, & à cõcionibus deſiſtat. Vaticinatur de primo Chriſti in mundum aduentu & de Eccleſiæ proſperitate.

CA-

CAPVT LXII.

Propter Sion non tacebo, & propter Ierusalem non quiescam, donec egrediatur vt splendor iustus eius, & saluator eius vt lampas accendatur. Et videbunt gentes iustum tuum, & cuncti Reges inclytũ tuum, & vocabitur tibi nomen tuum, quod os Domini nominauit. Et eris corona gloriæ in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui. Non vocaberis vltrà derelicta, & terra tua non vocabitur amplius desolata, sed vocaberis voluntas mea in ea, & terra tua inhabitata, quia complacuit Domino in te, & habitabunt in te filii tui. Et gaudebit sponsus super sponsam, & gaudebit super te Deus tuus. Super muros tuos Ierusalem constitui custodes: tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Qui reminiscimini Domini ne taceatis, & ne detis silentium ei, donec stabiliat & donec ponat Ierusalem laudem in terra.

EXPLANATIO.

Propter Sion non tacebo. Cùm Esaias Christi aduentũ prædiceret, & omnes ad virtutẽ veramq; Dei religionem amplectandã hortaretur, ab impiis contẽnebatur, sed tamen à concionibus suis non desistebat. Non enim erant apud eum tanti momenti sceleratorum hominum iniuriæ, vt eius animũ frangerent & debilitarent. Nam viri iusti & constantia muniti nullis rerum aduersarũ fulminibus terrentur, nullis impiorum hominũ oppugnationibus perturbantur, nullis minarum fluctibus obruuntur. Quin potius quò acerbius oppugnari se sentiunt, eò liberius & rectiore animo clamant, quando opus est, & ratio præscribit, nolentes veritatem necessariò dicendam silentio præterire. Scribis & Principibus sacerdotum præcipientibus Petro & Ioanni Apostolis, ne Christum annuntiarẽt, responderunt ipsi Nõ possumus quę vidimus & audiuimus non loqui. Ita tradit Lucas in Actis Apostolorum capite 4. Et sequenti capite tradit eos iterum respondisse. Obedire oportet Deo magis quàm hominibus, & nec contumeliis nec flagellis cæsos voluisse à prædicatione desistere. Et D. Paulus in epistola 1 ad Corinthios. Væ enim inquit, mihi est, si non euangelizauero. Et Esaias. Væ inquit mihi, quia tacui. Eam ob causam nũc ait se propter Sionem, hoc est, propter pios clamaturum esse, nec ab incœpto cessaturum. Vel Propter Sionem, hoc est, quia ita opus est ciuitati Hierosolymæ.

Act. 4. *Act. 5.* *1. Cor. 9.* *Supr. 6.*

Donec egrediatur vt ſplendor iuſtus eius.] Hoc eſt, donec veniat Chriſtus. Acſi diceret: Si vſque ad Chriſtum viuerem, ſemper eius aduentum prædicarem, & homines ad virtutem exhortarer. Chriſtum appellat iuſtum Sionis, hoc eſt, à quo omnis Sionis iuſtitia dimanat. Et Ieremias. Hoc eſt, inquit, nomen quod vocabunt eum. Dominus iuſtus noſter. Et Stephanus in Actis. Occiderunt, inquit, eos, qui prænuntiabant de aduentu iuſti. Vbi per iuſtum Chriſtus intelligitur.

Ierem. 23. & 33. Act. 7.

Et ſaluator eius vt lampas accendatur.] Quem iuſtum vocauit, nunc ſaluatorem appellat. Ieſus enim idem eſt quod ſaluator.

Et videbunt omnes Gentes iuſtum tuum.] Non ſolùm tu Hieroſolyma, ſed omnes etiam Gentes Chriſtum videbunt, licet nõ oculis, tamen fide. Videmus nunc ait Apoſtolus per ſpeculũ in ænigmate, tũc autẽ facie ad faciem. Et Dauid, Viderunt, inquit, omnes termini terræ ſalutare Dei noſtri. Perſpicuum eſt Galatas Chriſtum corporeis oculis non vidiſſe, nihilominus tamen ad eos ita D. Paulus ſcribit: Quis vos faſcinauit non obedire veritati, ante quorũ oculos Chriſtus proſcriptus eſt, & in vobis crucifixus?

1. Cor. 13. Pſal. 67. Gal. 3.

Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominauit.] Hoc eſt, appellaberis Eccleſia ſuper Petra fundata, ita enim te Chriſtus appellabit. D. Matthæus inquit dixiſſe Chriſtum Petro: Tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiam meam.

Matt 16.

Et eris corona gloriæ in manu Domini.] Si corona ſolet eſſe in capite, nõ autem in manu, quomodo inquit Propheta Eccleſiam eſſe coronam gloriæ in manu domini? Ego exiſtimo eum voluiſſe oſtendere nunquam defecturam eſſe fidem Eccleſiæ, quoniã eam Deus manu ſua tenet apprehenſam. Quæ fieri poteſt, vt diabolus ſpoliet fide eccleſiã, quã Deus habet ſua manu cuſtoditam? Ideò portæ inferi aduerſus eam nunquam prævalebunt, vt ipſa veritas aſſeruit apud Matthæum, & apud Lucam, Ego, inquit, oraui pro te, vt nõ deficiat fides tua. Capitur autem corona hoc in loco pro regno, quemadmodum & diadema regni. Acſi diceret: Eris ô eccleſia regnũ glorioſum, non æternũ ſub rege aliquo humano, qui tui in æternum dominetur, ſed eris regnũ in manu Domini ab ipſo nũquam derelictum. Vel ſic: Eris glorioſa & inclyta, & à Deo dilecta. Vel, eris corona gloriæ in manu Domini, hoc eſt, Propter te glorificabitur Dominus. Hac exornatione orationis vtitur D. Paulus in epiſt. ad Philip. ita dicens. Itaq; fratres

Matth. 17. Luc. 22. Philip. 4.

mei.

mei charissimi et desideratissimi gaudiũ meũ & corona mea, & Salomon in Prou. Mulier diligens corona est viro suo. Prou.12.

Sed vocaberis voluntãs mea in ea.] Solet aliquando scriptura nomina rebus ex euẽtu imponere, quemadmodum suprà fuit Christus vocatus, Accelera, spolia detrahe, festina prædari à cẽleritate, qua dæmonem spoliauit, & genus humanũ ab eius faucibus eripuit. Supr. 8.

Habitabit enim iuuenis cum virgine.] Hoc est, tanta erit pudicitia inter sanctos Christi fideles, vt virgines puellæ etiam inter iuuenes habitent securæ & intactæ.

Et habitabunt in te filii tui.] Nullus ecclesię filius extra eam est: at infideles sunt ab ea alienati. Hæretici non appellantur ecclesiæ filij, sed synagogæ diaboli.

Et gaudebit sponsus super sponsam.] Quis sit hic sponsus & hæc spõsa explicat statim dicens: Et gaudebit super te Deus tuus. Vbi vides Ecclesiam esse Dei sponsam. Hæc est ea, quã Salomon in Canticis facit cum sponso suo Christo loquentem, de qua ait Apostolus: Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam. Cant. 2. Ephes. 5.

Super muros tuos Ierusalem constitui custodes] Hoc est, Apostolos, præsules, & doctores, quorum interest vigilare, speculari, custodire & docere. Ita D. Paulus Timotheo dicebat: Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple, &c. 2. Tim. 4.

Qui reminiscemini Domini ne taceatis.] Sensus est: Vos qui Dei recordamini, orate Dominum pro ecclesiæ laude & pace, nec à precibus vnquam desistatis, quandiu eam afflictam videritis.

Iurauit Dominus in dextera sua, & in brachio fortitudinis suæ. Si dedero triticum vltra cibum inimicis tuis, & si biberint filii alieni vinum tuum in quo laborasti. Quia qui congregabunt illud, comedent, & laudabunt Dominum, & qui comportant illud, bibent in atriis sanctis meis. Transite, transite per portas, præparate viã populo, planum facite iter, & eligite lapides, & eleuate signũ ad populos. Ecce Dominus audiũ fecit in extremis terræ. Dicite filiæ Sion: Ecce saluator tuus venit, ecce merces eius cum eo, & opus eius coram illo. Et vocabunt eos populus sanctus redempti à Domino. Tu autem vocaberis quæsita ciuitas, & non derelicta. Matt. 21. Zach. 9.

Si dedero.] Id est, Non dabo, Ponitur, Si, pro non, vt in psalmo: Ipsi verò non cognouerunt vias meas, quibus iurauit in ira mea, si introibunt in requiem meam. Id est quod non introibunt. Promittit Deus nunquam Ecclesiam suam derelicturum. Psal. 94.

licturum. Poteris per triticum, & vinum virtutes intelligere, quæ sunt animarum dapes. Has promittit Deus nunquã esse ab Ecclesia auferendas, sed illis prodesse, qui in illas incũbũt.

In atriis sanctis meis.] Id est, in sancta ecclesia mea.

Transite, transite per portas.] Egredimini de Babylone vos ô Iudæi, transite per portas eius, quas vobis Cyrus aperiet, & referte vos in patriam vestram. Alloquitur populum Hebræorum in Babylonica captiuitate detentũ, de eius liberatione vaticinãs. Sed per Babylonẽ mũdus intelligitur, ciusq; confusio, à qua hortatur propheta, vt omnes egrediantur.

Præparate viam populo.] Vos magnates, sapientes, & præsules ducite populum è mundi confusione ad veritatem, ostẽdite illi iter ad cœlestem Hierosolymam. Eligite ex via lapides, eósque remouete, vt populus possit sine impedimento transire. Doctores qui ad virtutes hortantur, sed sunt tetris vitiis implicati, viam quidem veritatis ostẽdunt, sed nec eam præparant, nec lapides cęteráque impedimenta volunt ab ea remouere. Nam quantò apertius eam ostendunt verbis, tãto pernicíosius eam impediunt factis. Quid est deprauata vita

Simile. præsulis & concionatoris, nisi quidam ingens in via lapis? Oportet concionatorem & præsulem esse doctrina excultum,

Simile. & virtute præditum. Vt enim calx sine arena parum & imbecillo quodam modo lapides conglutinat, arena autem sine calce nihil penitus efficit, at calx cùm arena fortiter & mirabiliter vnit & astringit, sic virtus sine doctrina aliis nõ multum prodest, doctrina verò sine virtute non solùm non coadunat, sed etiam sæpe diuidit & destruit. At virtus cum doctrina coniuncta mirabiliter ædificat, & diuisos ac discordes lapides astrictissimè cõglutinat. Virtus est calx, verba sunt arenæ, virtus verbis ornata est calx, cum arena aptè atque temperatè commista.

Et eleuate signum ad populos.] Cõuocate ad Ecclesiam omnes gentes, hortamini omnes ab egressu Babylonis, & ad Hierosolymæ ingressum. Solent enim duces eleuare vexillũ ad milites congregandos. Hoc vexillum est crux illa sacratissima gloriosissimum signum nostrarum victoriarum, sub qua omnes militare debemus. Ecce enim Deus auditam fecit crucem suam vniuersis mundi nationibus,

Dicite filiæ Sion: Ecce saluator tuus venit] Filia Sion, & Sion idem est capitur autem pro Ecclesia, vt aliàs ostendimus. Est igitur sensus: Prædicate & annuntiate in ecclesia, Christi Iesu in mundum aduentum.

Ecce

Ecce merces eius cum eo.] Id est, Ipse Deus est merces, quã suis electis tribuit. Ita ipse Dominus dixit Abrahamo: Noli timere Abrã, Ego protector tuus sum, & merces tua magna nimis Quasi diceret. Non solùm sum tuus protector, sed etiã tua merces amplissima. Et ita potest intelligi id, quod dicitur in psalmo. Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum, propter retributionem. Hoc est, propter te ipsum, qui es electorum eorum merces & retributio. Et potest ita verti ex Hebraico: Inclinaui cor meum ad facienda præcepta tua propter æternam retributionem. Est igitur sensus. Annuntiãre Sioni Christi saluatoris aduentum, qui tam misericors & benignus est, vt seipsum amicis suis tribuat in mercedem, non solùm illis suã, sed seipsum dabit: Nam semper coram illo est opus suum, hoc est, misericordia sua. Esse autem misericordiam proprium Dei opus alibi ostendimus. Vel ita: Merces electi cum Deo est, eamq; Deus in promptu habet, non eam petens aliunde, & opus electi bonum & meritorium coram ipso Deo est, qui omnes virtutum actiones videt, vt eas remuneret. *Gen 15.* *Psal. 118.*

Et vocabunt eos populus sanctus redempti à Domino.] Fideles Dei electi & iusti vocabuntur sancti à Christo redempti. Flagitiosi appellantur semen nequam, filii scelerati, & aliis huiusmodi nominibus, vt primo capite ostendimus: at viri iusti & pñ honestis ac gloriosis nominibus vocantur: Potest ita explanari. Et redẽpti à Domino, hoc est, illi, qui sunt à dæmonis potestate liberati, & in gratia constituti, vocabũt bonos populum sanctum. Nam scelerati homines & flagitiis cooperti in viros excellentes, in quibus vident singulare quoddam virtutis lumen illucere, irruunt, eósque maledictis vulnerant, & falsis criminibus ad inuidiam vocant. Eorũ virtutes silentio prętereunt: sin autem in eis aliquam deprehendunt culpam licet leuem omnia clamoribus implent. Vt enim vultures ad cadauera odore feruntur, viuorum autem corporum nullo odore mouentur, sic deprauati homines in domitis cupiditatibus inflammati, tetrisque sceleribus imbuti, leues ac veniales lapsus virorum iustorum, sine quibus humana vita transigi non potest, statim olfaciunt, eósque inexpiabilibus vitiis tribuũt, eorum autem virtutes nequaquã intuentur. Est enim sceleratorũ proprium omnes viros virtute præstãtes odio habere, eorumq; splendorẽ falsis criminibus maculare, & omnẽ denique virtutis florẽ velle confringere. *Supr. 10.* *Simile.*

Tu autem vocaberis quæsita ciuitas.] Tu ô ecclesia vocaberis

ris ciuitas, quam Christus quęsiuit. Si christus nos quęsiuit,
Luc.15. ergo antea perditi eramus. Sumus enim ouis illa, quæ perierat, quam Christus quæsiuit, & suis humeris asportauit.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXII.

Transite, transite.] In Hebraico est iuru iuru. Quod potest
Gen.33. verti. Procedite ante eos, procedite ante eos. Et id quod habetur Genesis 33. Et ipse progrediens adorauit, potest verti: Et ipse procedens ante eos adorauit. Alloquitur hoc in loco Esaias principes & præsules, quorū interest non solum viam veritatis & virtutis aliis ostendere, sed etiam anteire. Vt enim teda siue fax nō retro manet, sed præit, sic principes & præsules debent alios virtute & exemplo anteire, eósque non solum verbis, sed etiam vitæ splendore illuminare. Ideò eos Christus lucem appellat, Vos, inquiēs, estis
Matt 5. lux mundi.

Eligite lapides.] In Hebraico est sakkelu meeuen. Quod potest rectissimè verti: Proiicite lapides. Et ita verterunt Septuaginta Pagninus. Lapides remouete. Quod est idem. Proiicere ex via lapides, eámque complanare est tollere scandala & impedimenta, quibus possunt alii lædi, & à via virtutis retardari.

Argumentum Capitis LXIII.

Vaticinatur propheta de Christi in cœlum ascensione, quę instar victoris triumphantis & hostium sanguine cruentati describit, commemorat Dei in Israēlem beneficia, eiúsque in Deū ingratitudinem & impietatem. Postea inducit populū Iudaicū quærentem se esse à Deo derelictum, & in maximis ærumnis versatum.

CAPVT LXIII.

Vis est hic qui venit de Edom, tinctis vestibus de bosra? Iste formosus in stola sua gradiens in multitudine fortitudinis suæ? Ego
Apoc.19. *qui loquor iustitiā, & propugnator sum ad saluandum. Quare ergo rubrum est indumentum tuum, & vestimenta tua sicut calcantiū in torcular? Torcular calcaui solus, & de gentibus nō est vir mecum: calcaui eos in furore*

vore meo, & conculcauí eos in ira mea, & aſperſus eſt ſanguis eorum ſuper veſtimẽta mea, & omnia indumẽta mea inquinaui. Dies enim vltionis in corde meo, annus retributionis meæ venit. Circũſpexi, & nõ erat auxiliator, quæſiui, & nõ fuit qui adiuuaret, & ſaluauit mihi brachiũ meũ, & indignatio mea ipſa auxiliata eſt mihi. Et conculcaui populos in furore meo, & inebriaui eos in indignatione mea, & detraxi in terram virtutem eorum. Miſerationũ Domini recordabor, laudem Domini ſuper omnibus, quæ reddidit nobis Dominus, & ſuper multitudinem bonorum domui Iſraël, quæ largitus eſt eis ſecundũ indulgentiam ſuam, & ſecundum multitudinem miſericordiarum ſuarum. Et dixit: veruntamen populus meus eſt, filii non negantes: & factus eſt eis ſalua-tor. In omni tribulatione eorum non eſt tribulatus, & angelus faciei eius ſaluauit eos in dilectione ſua, & in indulgentia ſua ipſe redemit eos, & portauit eos, & eleuauit eos cunctis diebus ſeculi. Ipſi autem ad iracundiam prouocauerunt, & afflixerunt Spiritum ſancti eius, & conuerſus eſt eis in inimicum, & ipſe debellauit eos. Et recordatus eſt dierum ſeculi Moyſi, & populi ſui.

EXPLANATIO.

Quis eſt iſte qui venit de Edom.] Poſtquam propheta vaticinatus eſt d[illegible] paſſione, & in capite præcedenti multa de eius ecc[illegible]ſtitutione prædixit, nunc de eius in cœlũ aſcenſione [illegible]ur. Et quemadmodum rex Dauid facit angelos ita dicentes: Attollite portas principes veſtras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ, quoniam cœlites Chriſtum in ſuperas ſedes aſcendentem comitantes mente præuidebat, eodem modo Eſaias inducit cœleſtes ſpiritus interrogantes, quis nam ille eſſet, quoniam animo intuebatur, eos tanto myſterio & rei nouitate veluti admiratos. Sunt qui dubitẽt cuiuſnam chori ſint hi ſpiritus, qui hoc interrogant, ſed Dionyſius ille admirabili ſanctimonia & ſapientia excultus cap. 7. cœleſtis ſuæ Hierarchiæ ait hãc quæſtionem eſſe ſupremorum angelorum à Deo immediatè illuminationes accipiẽtium. Eſt autem ad horum verborum intelligentiam ſciendum, Edom eſſe quãdam prouinciã, Boſra autem eiuſdem prouinciæ ciuitatem. Edom ſignificat terrenum, cuius nomine mũdus intelligitur. Boſra ſignificat munitã & cuerſam, cuius nomine Hieroſolyma ſignificatur fortiſsimis muris munita, ſed quæ ob eius ſcelera & in Chriſtũ ingratitudinem & impietatẽ fuit funditus euerſa. Eſt igitur ſenſus: Quis eſt hic, qui venit de mundo, & de ciuitate Hieroſo-

Pſal. 23.

rosolyma habens vestes tinctas, sanguinéque rubricatas? Deo scribit diuinus noster vates Christum in cœlum ascendentē instar ducis victoris, hostium suorū sanguine cruentati, & de illis gloriosè triumphantis. Vicit enim diabolum, mundum, morté, & peccatū. Non quòd hæc omnia sanguinem habeāt, sed est hoc tropologicè intelligendum. Vult enim his verbis propheta significare fructum mortis Christi, & gloriosam victoriam, quam de hostibus suis reportauit.

Iste formosus in stola sua gradiens in multitudine fortitudinis suæ.] Verba sunt etiam angelorum interrogantium. Vbi vides prophetam describere Christum non [illegible] triumphantem, sed pulchrum, & virilli gradu incedentem. De eo dicitur in psalmo: Speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est
Psal 44. gratia in labiis tuis. Et in Canticis ait sponsa: Dilectus meus
Cant.5. candidus & rubicundus, electus ex millibus. Cādidus ob summā pulchritudinem eius, quem D. Paulus in epistola ad He-
Hebr.1. bræos gloriæ splendorē appellat. Rubicundus ob hostiū sanguinem, de quibus illustrissimam victoriam reportauit.

Ego qui loquor iustitiam, & propugnator sum ad saluandum.] Hæc est Christi responsio. Habet principium huius capitis dialogi speciem. Sensus est: Ego sum ille, qui homines veram iustitiam docui, qui, vt eos saluos facerem [illegible]stibus animarum eorum pugnaui. Hunc spectat id [illegible]e Christo
Apoc.19. ait D. Ioannes in Apocalypsi, vbi eum it [illegible]ibit: Vidi cœlum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eū vocabatur fidelis & verax, & cum iustitia iudicat, & pugnat. Et paulò pòst. Et vestitus erat veste aspersa sanguine, & vocabatur nomen eius, verbum Dei. Ea autem iustitia de qua Esaias loquitur hoc in loco, intelligitur de distributiua. Docuit enim Christus dandum esse vnicuique quod suum est, & præterea impios, esse damnandos, iustos vero à Deo æternis præmiis afficiendos. Potest etiam de iustificatione intelligi quam Christus docuit, non in operibus sine fide consistere,
Gal.5. sed in fide, charitate formata, quæ vt ait Apostolus, per charitatem operatur.

Torcular calcaui solus.] Respōdet Christus se esse tinctum sanguine hostium generis humani, quos ipse solus vicit, & de quibus sine hominum ope triumphauit. Et quoniam hāc victoriam perfecit Christus in cruce, colligitur eam esse torcularem, in quo hostes nostri veluti vuæ fuerunt conculcati. Cùm ergo crucem aspicimus, quid aliud facimus, quàm admirabi lis victoriæ monumentum cæcorum lumen, & celestem splē

dorem

dorem, firmissimum nostræ salutis præsidium & certissimum iter ad splendidissimas illas ac beatissimas oras, & summa ac sempiterna gaudia intueri? Considera Christi Dei nostri mansuetudinem, qui cùm gloriosè triumphans ascenderet, non dedignatur interrogantibus rationem reddere, ille quem cœlestis pater extulit, cui dedit nomen, quod est super omne nomen vt ait Diuus Paulus, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestiũ, terrestriũ, & infernorũ. Videant hoc superbi, qui cùm sint in aliqua dignitate cõstituti, suis subditis respondere, suarumq; rerum rationẽ reddere dedignãtur. *Philip. 2.*

Dies enim vltionis in corde meo, annus retributionis meæ venit.] Nonnulli codices habent. Annus redemptionis meæ venit. Sed non multum refert. Nam retributio pro redemptione accipitur. Appellatur tempus illud vltionis, quòd Christus de dæmone, morte, & peccato pœnas sumpserit, redemptionis verò, quòd nos sanguine suo redemerit. Vel vltionis, propter euersionem Hierosolymæ infidelium que Iudæorum vastitatem, redemptionis verò seu retributionis, propter beneficia in viros fideles à Deo collata. Sed animaduerte. Loquẽs de infidelium vltione ponit diem, & de fidelium retributione annũm, vt suam diuinam clementiam & immensam pietatem significaret.

Circunspexi, & non erat auxiliator.] Ita in psalmo: Et sustinui qui simul contristaretur, & non fuit, & qui consolaretur, & non inueni. Omnes enim eo relicto fugerunt. Ideò dixit paulò antè: Torcular calcaui solus, & de gentibus non est vir mecum. Notãter dicit. Non est vir, vt non excluderet virginem Mariam, quę eum fuit vsque ad mortem comitata gladio doloris transfixa. *Psal. 68.*

Et saluauit mihi brachium meum.] Subaudi eos: Quasi dicat: Brachium meum eripuit homines à manu dæmonis, vt mihi seruirent, eosq; saluos fecit. Septuaginta habẽt: Et emit eos brachium meum. Quod idem ferè est. Id autem quod sequitur: Et indignatio mea ipsa auxiliata est mihi, est superioris repetitio. Capitur enim indignatio pro fortitudine, quẽadmodũ brachium paulò antè pro fortitudine accipiebatur.

Miserationum Domini recordabor.] Verba sunt prophetæ, suam erga Dominum gratitudinem ostendẽtis. Sequitur: Et laudem Domino, Subaudi narrabo. Quasi dicat. Nullum erit tempus, quo Dei in me beneficiorũ memoria moriatur, imò omnis mihi erit ætas ad ea recolenda atque prædicanda. Sciebat propheta quàm detestabilis sit ingratitudo, ob quam *Exod. 14.*

quam permisit Deus, vt Aegyptij in mari Rubro obruerentur, & tantę ingratitudinis perpetuam memoriam relinquerent. Cùm enim essent á Ioseph mirabiliter conseruati, eum obliti sunt, eiusq; filios & cognatos incredibilibus afflictionibus & calamitatibus oppressérunt. Nutriuit Dauid filium suũ Absalon, eumq; extulit & amplificauit: at ille aduersus patrem suũ insurrexit, eúmque de ciuitate fugauit. Sed ob hanc ingratitudinem fuit miserè interfectus, & tribus hastis transfixus. Quod potest esse maius scelus quàm eũ á quo acceperis beneficia affligere, & in inuidiã vocare, Vt enim hedera per se stare non potest, sed arboris, eiúsque ramorũ adimento alta petit, & ipsam arborẽ adeo amplexu astringit, vt arefaciat, & absumat, sic multi, qui in obscuritate iacebãt, aliorum potentia & fauore mundi honoris gradum assecuti eis, quorum præsidio ascenderunt, fuerunt pernicie machinati: Similes illis, qui imbrem & procellam declinantes ad opacam arborem confugiunt, sed transacto & finito nimbo arborem, quæ ipsos protexerat, secant, & infringunt. Quid potest esse in terra ingratitudine tetrius? quid odio maiori dignius? Quid iuri humanę societatis pestilentius? Cùm autẽ tam execrãdũ facinus sit hominis erga hominẽ ingratitudo, quid erit erga Deum optimũ & maximum, qui nos creauit, qui nostrã humanitatem induit, qui nostra impia scelera suo sanguine luit? Nullum est tam affluens ingenium, nulla tam illustris orationis copia & facultas, quæ possit huius detestabilis vitij deformitatem & grauitatẽ explicare. Hoc intelligens diuinus noster vates, has voces emisit: Miserationum Domini recordabor. Et ea quæ sequuntur.

Exod. 1.

2. Reg. 15.
2. Reg. 18.

Simile.

Simile.

Et dixit] Subauditur Deus. Ea autem, quæ paulò pòst sequuntur. Et factus est eis saluator, verba sunt prophetę.

In omni tribulatione eorum non est tribulatus.] Id est, Cùm Hebræi ab Aegyptiis affligerentur, deus liberauit eos. Qui amicos oppressos eripere non potest, affligitur. Non autẽ dicitur affligi ille, qui potest eos eripere, & eripit quando vult. Et quoniam deus poterat Hebræos liberare, & reuera quando illi placuit, eripuit, ait propheta eum non fuisse in illorũ tribulatione tribulatum.

Et angelus faciei eius saluauit eos.] Alludit ad historiã quæ est in Exodo literis mandata, de angelo, qui primogenitos Aegyptiorũ occidebat, Hebræos autẽ seruabat. Vocatur autẽ angelus faciei eius, hoc est angelus stans coram eo. Ait enim Christus apud Matthæũ: Dico enim vobis, quia angeli eorũ in cœ-

Exod. 12.

Matt. 18.

in cœlis semper videnr faciem patris mei, qui in cœlis est.

Eleuauit eos cunctis diebus seculi.] Hoc est, euexit Hebræos ad honorē, de quo nulla vnquā ætas conticesceret. Vult propheta significare tā insigne fuisse beneficiū illud Dei in Hebræos, quando eos ab Aegyptiis mirabiliter eripuit, vt nulla vnquam obliuione posteritatis extinguatur.

Ipsi autē ad iracundiā prouocauerunt.] Ostēsa Dei bonitate & in Hebræos magnificētia, ostēdit eorū nefariā ingratitudinē.

Et afflixerunt spiritum sancti eius.] Id est, sanctitatis eius. Vel vt alij codices habent, Spiritum Sanctum eius. Quamobrem ait Apostolus: Nolite contristare Spiritum Sanctum Dei. Fortasse per Spiritū Sancti eius intelligit spiritū Moysi, qui fuit sanctus Dei, de quo dicitur in psalmo: Vexatus est Moyses propter eos, quia exacerbauerunt spiritum eius. Est enim proprium optimorum præsulū affligi spiritu, cum subditorum scelera intuentur: Vnde D. Paulus Quis, inquit, infirmatur, & ego non infirmor? Quis scādalizatur, & ego nō vror? Vt enim sartago aliis præparat cibum, ipsa autem igni applicata incenditur, & flammis comburitur, sic præsules pij & charitate præstātes, alios pabulo doctrinę & exemplo nutriunt, ipsi autem vitis aliorum flagitiis dolore premūtur, & feruentis charitatis ardore inflammantur. Eā ob causam fortasse Deus apud Ezechielem charitatem ferreæ sartagini, cōparauit. Ita enim ait: Et tu sume tibi sartaginem ferream, & pones eam in murum ferreum inter te & inter ciuitatem. Et hæc est causa, ob quam Christus Apostolos suos salem vocauit. Vos, inquiens, estis sal terræ. Periculum est enim salē, vt ollam condiat, seipsum exinanire & attenuare. Quemadmodum lucerna, quæ vt alios illuminet, seipsam abluit, & liquefacit. Ideo eos etiā Christus cū luce comparauit, Vos, inquiens estis lux mūdi. Quæ autem sit hæc lux, indicat alio in loco, cùm de Ioanne Baptista loquens, Ille, inquit, erat lucerna ardens & lucens. Prius est ardere charitate, quàm illuminare verbo & exemplo.

Et recordatus est dierum seculi Moysi, & populi sui] Subaudiatur populus Israēliticus. Verba sunt Esaiæ dicentis suo tempore recordatum fuisse populum Iudaicum illius antiquæ fœlicitatis, quando Deus Moysem cum populo suo mirabilibus signis ab Aegyptiorum seruitute liberauit.

Vbi est qui eduxit eos de mari cum pastoribus gregis sui? Vbi est qui posuit in medio eius Spiritum sancti sui? Qui eduxit ad dexteram Moysem brachio maiestatis sue, qui scidit aquas ante eos, vt faceret

Simile.

Ephe. 4.

Psal. 105.

2. Cor. 11.

Ezec. 4.

Matt. 5.

Matt. 5.

Ioan. 5.

rent sibi nomen sempiternum. Qui eduxit eos per abyssos, quasi equum in deserto non impingentem. Quasi animal in campo descendens, Spiritus Domini ductor eius fuit. Sic adduxisti populum
Deut. 16. *tuum, vt faceres tibi nomen gloriæ. Attende de cœlo, & vide de*
Baruc. 2. *habitaculo sancto tuo, & folio gloriæ tuæ. Vbi est zelus tuus, & fortitudo tua, multitudo viscerum tuorum, & miserationum tuarum. Super me continuerunt se.* TV *enim pater noster, & Abraham nescivit nos, & Israël ignoravit nos:* TV *Domine pater noster, redemptor noster, à seculo nomen tuum. Quare errare nos fecisti Domine de vijs tuis indurasti cor nostrũ ne timeremus te? Conuertere propter seruos tuos tribus hæreditatis tuæ. Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum, hostes nostri conculcauerunt sanctificationem tuam. Facti sumus quasi in principio, cùm non dominaueris nostri, nec inuocaretur nomen tuum super nos.*

Vbi est qui eduxit eos de mari?] Nempè Rubro. Verba sunt populi Iudæorum tempore Esaiæ, quem, populum ipse Propheta inducit loquentem, pristinæ felicitatis suæ recordatum.

Cum pastoribus gregis sui.] Hoc dicit, quia multi ex Hebræis pastores erant, vt constat ex capite 46. Genesis, & ex aliis multis locis. Ego tamen existimo hoc intelligi de Moyse, & Araone, & principibus tribuũ, quos pastores gregis appellat. Eodem modo de principibus intelligitur id quod ait
Ierem. 3. Deus per Ieremiam: Introducam vos in Sion, & dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos scientia & doctrina. Illis constituit Deus pastores excellentes, qui non Babylonis, non mundi cõfusionis cultores sunt, sed Sionis, hoc est, speculæ, qui se Deo dedicarunt, rerũque altissimarum contemplationi dediderunt. Lege diuinas literas, & inuenies passim reges & principes pastores appellari. Nec solùm illi, sed etiã libri Gentiliũ hoc nomẽ illis tribuerũt. Homerus enim antiquissimus author qui fuit pater bonorũ ingeniosũ appellatus, reges pastores appellat. Et vt pastor nõ est suus, sed ouium, sic princeps totum se debet curæ subditorum dedicare.
Simile. Quam ob causam dicebat Plato ille, quem Panætius Homerum philosophorum vocauit, neminem debere minorem partem habere in principe, quam ipsum principem, qui debet totum populi pondus sustinere. Et ob eam causam Græcè appellatur βασιλεὺς quasi populũ sustentans. Quanto enim quis altius præponitur tanto humilius pondere la-
3. Reg. 7. borũ grauatur. Ideò D. Gregorius præsules basibus domus
Simile. Salomonis comparauit. Vt enim tectum alios tegit, ipsum autem

autem imbres omnes in se recipit, sic princeps vt alios protegat, & rectè gubernet, & tueatur, debet labores omnes tolerare, & veluti firmissima basis & validissimũ fundamẽtum totum populi ædificium sustinere. Et quoniam nullum est munus laboriosius officio pastorũ, ideo optimo iure reges, principes, & præsules, pastores appellantur. Sed vtinam ipsi hoc cognoscerent, & mentis oculis intuerentur.

Vbi est qui posuit in medio eius Spiritus sancti sui?] Hoc est, in medio Moysi. Vel in medio eius, nẽpe populi Iudaici. Cũ hac posteriori expositione conuenit interpretatio Septuaginta ita habentiũ. Vbi est, qui posuit in eis Spiritũ sanctum?

Qui eduxit ad dexteram Moysem brachio maiestatis suæ.] Hoc est, qui in mari Rubro eduxit Moysem per virgam, quã dextera tenebat. Præpositio, ad, potest verti per præpositionem per. Vel sic, & melius meo iudicio: Qui Deus Moysem ab Aegypto honorificè eduxit. Solent principes eos, quos vnicè diligunt, & ad summum honorem amplissimamq; dignitatem euehere desiderant, ad dexteram habere.

Spiritus Domini ductor eius fuit.] Poteris per Spiritum Domini Spiritum sanctum intelligere, vel angelum. Angeli enim Spiritus sunt, iuxta illud psalmi: Qui facit angelos suos Spiritus, & ministros suos ignem vrentem. Et quoniam angeli sunt Dei ministri, ideò Spiritus Domini appellantur. Ita ait Paulus Apostolus de angelis loquẽs: Nonne omnes sunt administratorij spiritus in ministeriũ missi, propter eos qui hæreditatem capiunt salutis? Id etiam quod est à Diuo Luca in Actis Apostolorum scriptum: Spiritus Domini rapuit Philippum, & amplius non vidit eum eunuchus, potest rectè de Dei angelo explanari: angelus etiam apprehendit Habacuc prophetã, eumq; capillo capitis portauit, donec eum lacu, in quem pius Daniel fuerat iniustè coniectus, collocauit. *Psal.103.* *Hebr.1.* *Act.8.* *Dan.14.*

Attende de cælo.] Precatio est ad Deum populi fidelis Hebræorum.

Vbi est zelus tuus.] Hoc est, amor, quo nos anteà prosequebaris? Ita in psal. vbi sunt misericordiæ tuæ antiquæ domine? *psal.88.*

Et Abraham nescivit nos, & Israël ignorauit nos.] Id est, nec Abraham neque Iacob nos ex Aegypto eripuerũt: multò enim anteà migrauerunt è vita. Tu Domine solus tanquã optimus pater nos nutriuisti, extulisti, & in promissa terra mirabiliter collocasti. Quare igitur nos derelinquis?

Quare errare nos fecisti Domine de viis tuis, induraſti cor nostrũ ne timeremus te?] Hoc est, cur Domine permisisti, vt viam ve-

ritatis derelinqueremus, essemusq; ita duro & obstinato animo, vt nullo timore tui teneremur? Cur ita nos indurari permisisti? Hic est vnus ex locis ex quibus hæretici nostri tẽporis probare contẽdunt nullum esse in homine liberũ arbitrium. Aiunt enim hic peccatores suorum flagitiorum causam Deo tribuere, eúmque illorum authorem facere. Quod est planè falsum & impium. Deus enim nec fecit peccatum, nec eius author vnquam fuit. Sed dicitur Deus indurare cor aliquorũ quando ob eorum scelera illis gratiam non tribuit, quia neque illi eam volunt, nec petunt, nec ad eam separare, & disponere studeut. Et ita hoc in loco, Indurasti cor nostrũ, idẽ est quod indurari permisisti. Hæc est phrasis scripturæ iuxtà cõmunem catholicorum doctorum explanationem. Impius Manichæus secutus stupidum Empedoclem negauit quondã arbitrij libertatem, qua in re fuit damnatus, & ab omnibus viris doctis nõ solùm theologis, sed etiã philosophis irrisus. Et cùm hęc hæresis fuisset ab omni hominum memoria penitus euulsa, fuit nostris hac in re infœlicibus temporibus, à Luthero reuocata & asserta. Ait enim omnia de necessitate absoluta euenire. Et quoniam duobus in locis hanc impietatem refutaui, studebo hoc loco breuitati, ea solũ scribens, quæ aliis prætermisi. Geneseos capite 4. in hunc modũ Deus inuidum Cain fuit allocutus. Nónne si bene egeris, recipies: sin autem malè, statim in foribus peccatum tuũ aderit: Sed sub te erit appetitus eius, & tu dominaberis illius. Quę verba Thargum Hierosolymitanum ita vertit: Nónne si emendaueris opera tua in hoc seculo, condonabitur & remittetur tibi in seculo futuro. Quod si non emendaueris opera tua in seculo hoc, ad diem iudicij magni peccatũ tuũ reseruabitur, & ad ostium cordis quiescit: veruntamen in manũ tuam tradidi potestatem concupiscentiæ malæ, & tu dominare ei siue ad bonum, siue ad malum. Hæc Thargum. Aspicis apertissimè Lutheri impietatem. Creator facit nostrum arbitrium liberum, ille autem in creatoris ignominiam illud seruum efficere conatur. In oratione, quam iustus Iosue habuit apud Hebræos vltimo capiti mandata, hæc ad literam sunt verba: Nunc ergo timete Dominum, & seruite ei perfecto corde atque verissimo, & auferte deos, quibus seruierunt patres vestri in Mesopotamia & in Aegypto, ac sernite Domino. Sin autem malũ vobis videtur, vt Domino seruiatis, optio vobis datur. Eligite hodie quod placet, cui seruire potissimũ debeatis, &c. Vide quàm perspicuè scriptura nostrã opinionẽ, arbitriúmque

bitrij que libertatē ostendat. In Ecclesiastico ita ait scriptura: Qui potuit transgredi, & non est transgressus, & facere mala, & non fecit. Et in libro Sapientię: Ad quod quisque volebat conuertebatur. Et in psal. Anima mea in manibus meis semper. In prima epistola ad Corinthios. Qui statuit, inquit Apostolus, in corde suo, non habens necessitatem, potestatē habēs suæ voluntatis. Quid plura? Christus Deus noster, ita apud Marcum discipulos alloquitur: Semper enim pauperes habebitis vobiscum, & cū volueritis potestis illis benefacere. Christus asserit in nostra potestate esse pauperibus benefacere. Lutherus negat, cui credemus? Si omnia existimabas Luthere fato ineuitabili euenire, quorsum tot libros scribebas, tot ad populū conciones habebas, tot cōcilia toties inculcabas. Quis nō videt esse omnia hæc superuacanea, si nihil est in nostra potestate, sed omnia sunt necessariò ventura? Tu tibiipsi repugnas. Possem aduersus te citare Gregorium Nissenum in libro illo, vbi infallibilem necessitatem refutat, arbitrijque libertatem & actiuitatem clarissimè demonstrat, sanctum martyrem Cyprianum libro 3. epistola 3. Beatum Ambrosium libro 1. de gētium vocatione, gloriosum Hieronymum, diuum Augustinum, innumerabilesque alios excellentes authores, sed cùm eos nō admittas, satis esse existimo te vtriusque testamenti, testimoniis conuincere, quæ nec fingo, nec deprauo, sed vt iacent, in medium profero. Est quidem Deus prima causa, omnes tam naturales quàm voluntarias causas absque dubio mouens, quod non solùm fateor, sed etiam profiteor, & à Deo esse omne bonū iuxta id quod ait Diuus Iacobus Apostolus: Omne datum optimum, & donum perfectum de sursum est, descendens à patre luminum. Et iuxta id quod ait Diuus Paulus: Quid habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Sed non ob id tollitur liberum arbitrium, quod bonas Dei inspirationes acceptat, & concurrit actiuè ad merita, atque gratiæ cooperatur. Ait enim Deus in Apocalypsi Diui Ioannis Apostoli: Ecce sto ad ostium & pulso, si quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum eo, & ipse mecum. Vides quemadmodum Deus cor nostrum pulset, sed non necessariò cogat, essēque electiones ipsas in nobis, suppositio tamen diuino auxilio: Dei est nos gratia præueniente trahere, sed huic tractioni acquiescere, vel non acquiescere est in arbitrij nostri potestate cōstitutum. Non igitur Deus corda no-

Eccl. 15. Supr. 14. psal. 118. 1. Cor. 7. Mar. 14. Iacob. 1. 1. Cor. 4.

ſtra ipſe per ſe indurat, arbitrium à nobis abſtrahendo, vt tu exiſtimas, & ex hoc Eſaiæ loco probare contendis: imò nos
Pſal. 94. ipſi nos induramus: alioquin non diceret Deus: Hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra, ſicut in irritatione ſecundum diem tentationis in deſerto.

Conuertere propter ſeruos tuos.] Fatemur, inquiunt, nos eſſe ſceleribus coinquinatos, nihilque boni mereri. At propter Abrahamum, Iſaac, & Iacob, cæteróſque viros ſeruos tuos fide, obedientia, & charitate præſtantes conuerte ad nos faciem tuam, illóſque tuæ miſericordiæ oculos ne velis à nobis amplius auertere. Hic aſpicis quanti æſtimandi ſunt viri iuſti, ſiquidem propter eos Deus multa mala à peccatoribus auertit. Salomoni ob nimium mulierum amorem depra-
3. Reg. 2. nato dixit Deus: Scindam regnum tuum, & dabo illud ſeruo tuo: veruntamẽ in diebus tuis nõ faciam propter Dauid patrem tuum. Et apud Eſaiam, Sic faciam, inquit, propter ſeruos meos, vt non diſperdam totum. Hoc voluit ſcriptura in lib. Geneſeos ſignificare, cùm ait abegiſſe Abrahamũ volucres ſuper immolata cadauera deſcendẽtes. Laceraſſent & deuoraſſent volucres animalia illa mortua, niſi eas ſanctus ille
Infra 65. pater longè ſeparaſſet. Quid per volucres in cadauera irruentes eáque dilaniare & vorare deſiderantes intelligitur, niſi tyGen. 15. rannorum, potentium populorum, cæterorumq; hominum
Figura. immanium, impius conatus & ſtudium irruendi in filios Iſraelis, eóſque ad vaſtitatem vocãdi? Quid autem per Abrahamum volucres ab immolatis animalibus arcentẽ, niſi ſanctorum patrum merita & ſuffragia? Oſtendit diuina hiſtoria Aegyptios, Amorrhæos, Babylonios, cæteróſque infideles fuiſſe Iſraelem penitus euerſuros & conſumpturos, niſi Abrahami aliorúmque ſanctorum virorum merita piáq; precationes interceſſiſſent.

Quaſi nihilum poſſederunt populum ſanctum tuũ.] Senſus eſt: Babylonij poſſederunt Domine Hebræorum populum quaſi nihil poſſiderent: populum tuum penitus contempſerunt, & acſi viliſſimus eſſet, pro nihilo putarunt.

Conculcauerunt ſanctificationẽ tuam.] Hoc eſt templum Salomonis, vbi tuum nomen ſanctificabatur, euerterunt, & pedibus conculcarunt: nóſque in Babylonicam captiuitatem coniecerunt, vbi fuimus templo ſacrificiiſque deſtituti, quẽadmodum in principio priuſquam te coleremus.

Anno-

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXIII.

Quis est iste, qui venit de Edom?] Pro de Edom, est in Hebræo me Edhon: quæ dictio chamuts, hoc est, rubedinem sonat. Ideò potest hoc in loco pro Iudæorum synagoga accipi, quæ non solùm prophetarum, sed etiam Christi sanguine se polluit, & rubicundam ac sanguinolentam reddidit.

Gradiens in multitudine fortitudinis suæ.] Pro gradiens est in Hebraico tsoæh, à verbo tsaah, quod significat gradi, migrare, & discurrere. Vnde R. D. in libro radicum, ita hunc locum interpretatur: Demigrare faciēs in multitudine fortitudinis suæ Israelem ex omnibus locis captiuitatis suæ. Quæ de Deo absque dubio intelliguntur.

Et detraxit in terram virtutem eorum.] Pro virtute eorū in Hebraico est nitsam. Nomen est, natsach, quod significat fortitudinem, sanguinē, & perpetuitatem, quod in sanguine hominis fit fortitudo, & quoniā id, quod fortitudine valet, promittat perpetuitatē. Significat etiam finē, victoriā, & victorem. Vnde id, quod est in Ieremiæ Threnis: Periit finis meus, potest rectè verti: Periit victoria mea. Hæc dictio præfigitur sæpe spalmis in hunc modum, Lamnatseach, pro qua Septuaginta habent εἰς τὸ τέλος, hoc est, in finem: duos secutus est Latinus noster interpres. Diuus Hieronymus in sua versione ex Hebræo transfert: Victori. Felix, Vincenti, vel effundenti sanguinem, vel danti æternitatem. Quæ omnia Christo Deo nostro verè conueniunt: ille enim est finis legis, iuxta id quod ait Paulus Apostolus in epistola ad Romanos: Finis legis Christus. Diuus Ioannes in Apocalypsi Deum in hunc modum inducit loquentem: Ego sum alpha & omega, principiū & finis. Quid multis? Christus est finis ille, ad quem debemus omnia nostra opera dirigere & referre, & signum ad quod omnes nostrarum cogitationum sagittæ debent tendere & ordinari, iuxta id quod ipse ait in Canticis: Pone me vt signaculum super cor tuum Ipse est victor, qui apud Ioannem, Ego, inquit, vici mundum: de quo idem Ioannes in Apocalypsi. Vicit, inquit, leo de tribu Iuda. Ipse est, qui pro nobis sanguinem fudit iuxta id, quod ipse Apostolus in cæna dixerat: Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorū. Vnde Ioannes in Apocalypsi: Quoniam, inquit, occisus es & redemisti nos Deo in sanguine tuo. Hic sanguis pro nobis

Thren. 3.

Rom. 10. Apoc. 1.

Cant. 8. Ioan 16. Apoc. 5. Matt. 26.

Apoc. 5.

fusus fuerat in lege, in agni sanguine aliorúmq; animaliũ figuratus: nã vt verbis vtar Pauli Apostoli, omnia penè in sãguine secundum legem mundantur, & sine sanguinis effusione non fit remissio. Christus est, qui nobis æternitatem tribuit, iuxta id quod ipse ait: Amen amen dico vobis, qui credit in me habet vitam æternam. Quod de fide, charitate formata intelligitur. Et alibi: Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum. Cõsidera altaq; mente intuere quemadmodum omnia hæc Christo accommodentur, & quàm sublimia mysteria hac dictione comprehendantur. Ideò hunc Esaiæ locum ita poteris vertere: Et detraxit in terram sanguinem eorum, vel fortitudinem, vel victoriam eorum.

Heb.9.

Ioan.6. Ioan.8.

In omni tribulatione eorum non est tribulatus.] In Hebræo est in hunc modum, bechal tsaratham lo tsar. Hæc particula la, significat nõ, sed si ita scribatur, lo, est datiuus huius pronominis hoa, hoc est, ille. Sed aliquando ponitur vna particula pro altera. Ex quo effectum est, vt interpretum varietas hunc locũ ancipitem redderet. Pagninus vertit: In omni angustia eorũ ei fiet angustia. Alij vertunt: In omni tribulatione eorũ ipse est tribulatus. Quod idẽ est, licet diuersis verbis. Nec est malus hic sensus. Nam hoc dicitur de Christo, qui, vt verbis vtar nostri Esaiæ, verè languores nostros tulit, & dolores nostros ipse portauit, Et nos reputauimus eum quasi leprosum & percussum à Deo: aut, vt est in hebraico, percussum Deum. Vel dicit propheta Deum suorum afflictione esse afflictũ, vt eius erga suos summam charitatem ostendat. Ita R. D. hunc locum explanauit. Quomodo autem intelligatur nostra cõmunis versio, in explanatione ostendimus. D. Hieronymus in commentariis neutram harũ versionũ reprobat: imò aliã tertiam ponit. Ait enim posse ita verti: In omni tribulatione eorũ nequaquã tribulauit eos. Quoniã cùm affligerẽtur, ipse eos afflictione leuabat. Septuaginta habent: Non legatus, nec angelus, sed ipse saluauit eos. Acsi dicerent: Cùm genus humanum turbulẽtis negotiis implicatum, tetrisque flagitiis coopertũ in tenebris & erroribus intolerabilibus versaretur, venit in mundũ summus ille Deus sempiterni patris vnigenitus filius, vt scelera nostra suo sanguine lueret, omnẽ caliginem dispelleret, virtutum splendore & ornamentis nos decoraret, & suis humeris asportatos cœlestis claritatis gloria redundantes, ad æternas sedes immortalis gaudij plenissimas tãdem perduceret. Noluit summus ille Deus ad negotiũ

Sup.53.

redem-

redemptionis humanę mittere legatum, nec angelũ, nec cur tam admirabilis reparationis alicui demandare. Sed ipse voluit venire, & negotiũ gerere, atque nobis suo sanguine cœlestis claritatis ianuam aperire. Hoc volentes Septuaginta significare transtulerunt. Non legatus, nec angelus, sed ipse saluauit eos. Verbum hoc tsar, quod hic ponitur, significat affligere, & corroborare, & iuxta Septuaginta significat etiã saluos facere. Nec mirum est vnũ & idem verbũ significare affligere, & corroborare: Nam vt palma aduersus pondus cõsurgit, & robustior efficitur, sic vir iustus afflictionibus & calamitatibus roboratur. Et quemadmodũ arbores ad Septẽtrio: nalem partẽ satas frigidis ventis assuetas, dicunt esse validiores, sic qui variis ærumnis concuti & agitari consueuerunt, obdurescunt ipsis afflictionibus & fortiores efficiuntur. Vnde potest verti: In omni tribulatione eorũ roborauit eũ, subaudi Israëliticũ populũ. Et quamuis omnes hæ interpretationes huic loco conueniant, ea tamen, quã Septuaginta reddiderunt, mihi mirabilior cæteris videtur, quæ humanã redemptionẽ per Christi aduentũ diuinitus aperit. Opus enim erat vt nec per angelũ, nec per aliũ legatum eã perageret, sed ipse veniret. Vnde dicebat in Cãticis spõsa: Osculetur me osculo oris sui, nequaquã per alios sed ipse in mea carne appareat, & verbũ caro fiat, vt sit Emanuel. hoc est, nobiscũ Deus. *Simile.* *Simile.* *Cant. 1.*

Qui eduxit ad dexteram Moysem brachio maiestatis suæ.] Septuaginta habent: Qui eduxit dextera Mosem brachiũ gloriæ suæ. Pagninus vertit: Qui ambulare fecit ad dexteram Moysen brachium gloriæ suę. Quod idem ferè est. Vbi vides Moysem fuisse brachium, quo Deus miracula efficiebat. Nullus sanctorum suo nomine & virtute miracula efficit, sed sũt veluti brachia, quibus Deus operatur. Solus Christus suo nomine & virtute ægritudines insanabiles curabat, mortuos ad vitã reuocabat, & dæmones expellebat, & alia faciebat miracula euidentia, suamq; diuinitatẽ significantia. Vt Protogenes ex sola vna linea cognouit Apellem, vt humani Historiographi memoriæ prodiderunt, quoniam intellexit neminem esse qui tam rectam, subtilem, & admirabilem lineam describeret, præter vnum Apellem, sic ex vno Christi miraculo poteris diuinam eius potentiam intelligere. Alij miracula efficiebant, sed nõ ita illustria, nec sua potentia, quemadmodum ea, quæ Christus faciebat. Dicebat enim Pharisæis de seipso, quòd paralytico peccata dimitteret malè cogitãtibus. Vt autem sciatis, quia filius hominis habet potestatẽ in terra dimit- *Simile.* *Matth. 9.*

dimittendi peccata, tunc ait paralytico, Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. Quod ita statim fuit mirabiliter effectum. Quis non credet hoc miraculũ esse Dei, qui virtute sua, & in testimonium sui numinis illud effecit? Vnde
Luc. 6. ait D. Lucas: Virtus de illo exibat, & sanabat omnes. Virtus qua viri sancti miracula efficiunt, nõ exit ex illis, vt sua propria, sed ex Deo. At Christi virtus ex illo quidẽ exibat, quoniam ipse verus est Deus, sancti verò eius brachia, vt hic de Moyse testatur Esaias.

Argumentum Capitis LXIIII.

Iudæos, quos diuinus vates præuidebat esse Babylonicam captiuitatem ob eorum impia scelera cõiiciendos, inducit loquentes, & tanquã tã in illo misero statu cõstitutos, suam liberationem à Deo expectantes. Ostendunt magna esse & explicatu difficillima ea bona, quæ Deus suis dilectis in splendidissimis illis ac æternis sedibus præparauit. Fatentur sua flagitia, & confugiunt ad portum diuinæ misericordiæ.

CAPVT LXIIII.

Vtinam dirumperes cælos, & descenderes, à facie tua montes defluerent, sicut exustio ignis tabescerent, aquæ arderẽt igni, vt notum fieret nomen tuum inimicis tuis, à facie tua gentes turbarentur. Cùm feceris mirabilia, non sustinebimus, descendisti, & à facie tua montes defluxerunt. A seculo non audierũt.
1. Cor. 2. *neque auribus perceperunt: oculus non vidit, Deus absque te, quæ præparasti expectantibus te. Occurristi lætanti, & facienti iustitiã, in viis tuis recordabũtur tui. Ecce tu iratus es, & peccauimus, in ipsis fuimus semper, & saluabimur. Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatæ vniuersæ iustitiæ nostræ. Et cecidimus quasi folium vniuersi, & iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos. Non est qui inuocet nomen tuum, qui consurgat & teneat te.*

EXPLANATIO.

Vtinam dirumperes cælos.] Omnia hæc verba in textu Hebraico sunt capitis superioris. Et incipitur hoc caput ab illis verbis, Sicut exustio ignis. Sed Latini codices, quotquot vi-

in-

di, incipiunt caput à particula, Vtinam: Ideò nos etiã ab ea incipiemus. Sunt verba Hebræorũ, qui in Babylonica captiuitate detinebantur: facit propheta eos Deum vehementibus desiderijs deprecantes, vt veniat ad liberandum eos, & è acerbissimis ærumnis, in quibus versabantur, eripiendũ. Sed ego existimo diuinum nostrum vatẽ, cùm hæc mandaret monimentis, ad Christi in mundum aduentum mẽtis oculos leuasse. Ideò facit fideles suspirantes, & humanam redemptionem per Christũ inflammatis verbis ex imo pectore eductis petentes. Vt autem ardens eorum desiderium ostẽderet propheta non inquit: Vtinam iam ventres sed vtinam dirumperes cœlos, & descenderes. Quasi dicerent: Vtinã tam cito venires, tam feruenti voluntate, & tam inflammato impetu, vt non quæreres ostium, sed subitò cœlos rumperes, & descenderes. Non quòd necesse esset Deum cœlos infringere, vt veniret, sed loquitur propheta more humano, vt feruorem desiderij, quo antiqui patres aduentus Christi tenebantur, demonstraret. Eodẽ modo Dauid, Domine, inquit, inclina cœlos tuos, & descende. Vide ingens illustrissimi prophetę desiderium. Ne Deus in aperiendis cœli foribus moram faceret, petit propheta, vt cœlũ inclinet & descendat. Quid aliud voluit hic clarissimus rex significare, quãdo incredibili aquę Bethlehem desiderio flagrans dicebat: O siquis mihi daret potũ aquæ de cisterna quæ est in Bethlehem, nisi Christũ in carne videre? Ita hũc locum Eucherius interpretatur author antiquus & doctus. Nascirurum in Bethlehem sitiebat. Hic est illa cœlestis aqua de cœlo in terrã missa ad tetras nostrorum scelerum maculas abluendas, quæ diuina aqua nata est in Bethlehẽ, iuxta Michææ vaticiniũ. De qua ait apud Ezechielem cœlestis pater: Effundã super vos aquam mundã, & mũdabimini ab omnibus inquinamẽtis vestris. Et vt significaret Dauid non terrenam illam aquam Bethlehem, sed eam cœlestem quam per illam intelligebat, desiderare, cùm tres viri ad eum aquam de cisterna Bethlehem afferrent, noluit eã bibere, vt in lib. 2. Regum diuinæ literæ testantur, non enim voluit aquam periculo comparatam bibere, quoniã sitiebat fontem æternum, quem sciebat mundũ à periculis erepturũ. Hoc desiderio flagrabant fideles, & antiqui patres, quos cap. 45. noster vates in hunc modum inducit loquentes: Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorem. Vbi poteris ea videre, quę hac de re ibi annotauimus.

Psal. 149. *2. Reg. 13.* *Figura.* *Mich. 5.* *Ezec. 36.* *2. Reg. 23.*

3664

A facie tua montes defluerent sicut exustio ignis tabescerent.] Videtur alludere ad descensionem Dei in montem Sinai. Ait enim scriptura cœpisse micare fulgura, & nubem densissimam operire montẽ, qui fumabat, quòd descendisset Deus super eum in igne. Est igitur sensus: Vtinam Domine venires ad liberãdum nos, quemadmodum venisti in mõtem Sinai. Vtinam venires ad dandum euãgelium, quemadmodũ venisti ad dandam legem. At si hoc volueris altè spectare, videbis hos montes, qui ob Christi aduẽtum fluxerunt, fuerúntque instar ceræ liquefacti, fuisse mundi reges & principes, qui cũ essent nimia superbia elati, se ecclesiæ subiecerunt, & recepta fide supplices ad Christum accesserũt, & vanos ac falsos deos repudiarunt. Hi sicut exustio ignis tabescebant, de quo igne dicitur in psalmo: Ignis ante ipsum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius. Significat hic ignis amorem, quo Deus eos, qui anteà erant eius inimici, incendit, & studio æternitatis inflammauit.

Psal. 96.

Cùm feceris mirabilia, non sustinebimus.] Veni Domine nũc, nam posteà quùm veneris, & feceris miracula, nõ ea feremus. Tanta erit tunc Iudæorũ malitia & impietas, vt tua signa & miracula damnent.

A seculo non audierunt.] Dixerat: Descendisti, & à facie tua montes defluxerunt. Acsi diceret: Venisti in mũdum, & multi ex principibus euanuerũt, te ipsum nõ cognoscentes. Nũc confirmat hoc dicens: Nam nũquam audierunt, nec viderũt ea, quæ tu Deus in futurum sanctis tuis præparasti. Esse hũc huius loci sensum explicat Diuus Paulus in epistola 1. ad Corinthios, vbi citans hũc locum ita ait: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram, quam nemo principũ huius seculi cognouit. Si enim cognouissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent. Sicut scriptum est: Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus iis qui diligunt illum. Nobis autem reuelauit Deus per Spiritum suum. Vbi vides Diuum Paulum dicere mundi principes euanuisse, & Christum non cognouisse, quia absque diuino auxilio nemo cognoscit ipsũ Deũ, nec ea, quæ suis dilectis præparauit. Potest esse sensus Apostoli: Principes mundi non cognouerunt Christum. At nos non solùm eum cognoscimus, sed ea, quæ ille præparauit diligentibus se, quæ sine ipso Deo nomen potest cognoscere: Sunt enim admirabilia, & humanũ intellectũ transcendẽtia.

1. Cor. 2.

Vnde

Vnde hic potest esse huius loci Esaiæ sensus. Si tu Deus tot ac tanta beneficia in tuos dilectos conferis in hac vita, quid erit in altera? Tanta enim ibi est gloria, tam excellens gaudiũ, vt nec auris illud percipiat, nec oculus videat, nec animus illud possit cogitatione cõplecti, absque te Deus. Hoc est, nisi tu illud demonstraueris.

Occurristi lætanti.] Subaudi in te. Licet nobis lætari & gaudere, sed in Domino, ideò canebat Dauid: Lætamini in Domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde. Et Diuus Paulus, Gaudete, inquit, in domino semper, iterum dico gaudete. Est igitur sensus Esaiæ: Tu Domine liberasti & seruasti eum, qui in te lętabatur, & opera bona iusta & sancta faciebat, & illis fauisti, qui à tuis viis non declinantes, te memoria tenebant. Sed boni, quos tu eripiebas, & quorum precibus alios seruabas, migrarunt ex hac vita, & mansimus nos peccatores, quibus tu Domine meritò irasceris, quia peccauimus, & in peccatis permansimus: sed solebamus liberari per viros iustos, qui iam è vita decesserũt. At mortuis illis, ma nemus nos peccatis imbuti. Vbi nostra versio habet: Tu iratus es, & peccauimus, habet Pagninus: Ecce iratus es, postquam peccauimus. Et id quod nos habemus: In ipsis fuimus semper, & saluabimur, vertit ipse: Propter ipsos iustos in seculũ salui fuimus. Quæ omnia nostram illucidant expositionem. *Psal.31. Philip.4.*

Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatæ vniuersæ iustitiæ nostræ.] Sensus est: Mortui sunt viri iusti, & charitate præstantes, & manemus nos, qui facti sumus vt coinquinati, & omnes nostræ iustitiæ sunt similes pãno infecto sanguine mulieris menstruum patientis. Hęc verba sunt Iudęorum iniustorum in Babylonica captiuitate cõmorantium. Hos enim facit Esaias loquentes, & miseriam suam significantes. Lege totum caput, & videbis hæc verba nõ pertinere ad omnes homines, sed solùm ea dicebant captiui Iudæi de seipsis, vt ex præcedentibus & consequentibus patet. Nam paulò antea dicebant fuisse inter Hebræos viros iustos, de quibus Deus in votis & periculis occurrebat, sed eos decessisse, & esse ab iniquis separatos: se autem esse iniustos, & ideò in duram captiuitatem coniectos. Vnde paulò pòst has voces emittunt: Ciuitas sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est. Domus sanctificationis nostræ & gloriæ nostræ, vbi laudauerunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis. Vbi vides eos, qui hæc dicebant, captiuos esse in Babylone,

bylone,& Hierosolymæ ruinam per Babylonios,atque templi euersionem & incendium deplorare. Et quoniam illi erãt iceleribus implicati,& vitiis contaminati & imbuti,& si quãdo aliqua faciebant moraliter bona, ea malo fine deprauabant, ideo dicunt: Et facti sumus vt immundi omnes nos,& quasi pannus menstruatæ vniuersę iustitiæ nostrę. Est igitur verissimum, nostrum Prophetam inducere hoc in loco loquẽtes eos Iudæos, qui in captiuitate Babylonica erant detenti, & in prauitatibus versati,& hoc ad flagitiosos illos solum pertinere,& non ad omnes homines in vniuersali. Et si aliquis erat iustus eo tempore, ad quod hæc referuntur,in Babylonica captiuitate, de eo non loquitur Esaias,sed de illis qui in vtraque captiuitate & corporis & animæ detinebantur, qui etsi anteà in aliquas virtutũ actiones incubuissent, & in gratia stetissent,ceciderunt tamẽ & grauia atque impia facinora admiserunt. Quapropter Deus illis iratus eos permisit à Babyloniis capi, & acerbis iniuriis afflictionibúsque vexari. Hoc indicant illa verba: Tu iratus es,& peccauimus. Quæ possunt verti de Hebraico: Tu iratus es postquã peccauimus. Et ita vertit Pagninus. Vnde anteà quàm Deus illis iratus esset, non erant talibus sceleribus contaminati. Nam paulò post dicunt. Cecidimus quasi folium vniuersi,& iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos:non est qui inuocet nomen tuum. Qui dicunt se cecidisse, fatentur se stetisse aliquando. Possunt enim viri iusti gratiam amittere, & ab illo dignitatis gradu præcipitari. Vnde ait Apostolus: Qui stat videat ne cadat. Intelligi autem de illis, & non de omnibus aperte ostendit id quod sequitur: Non est qui inuocet nomẽ tuum. Nam multi sunt, qui nomen Domini inuocant: & literæ diuinę contestantur multos nomen Domini inuocasse. de Enos scriptum est in quarto capite Genesis: Iste cœpit inuocare nomẽ Domini. Et de Abrahamo: Reuersus est per iter quo venerat à meridie in Bethel,vsque ad locũ,vbi prius fixerat tabernaculum inter Bethel & Hai, in loco altaris quod fecerat prius, & inuocauit ibi nomen Domini. Et Dauid in psalmo 114. Et nomen, inquit Domini inuocaui. Et Psalmo sequenti: Calicem salutaris accipiam,& nomen Domini inuocabo. Et Ieremias,tu autem,inquit,in nobis es domine, & nomen tuum inuocatum est super nos. Si igitur multi nomen Domini inuocarunt & inuocãt,qui fieri potest vt hęc verba. Non est qui inuocet nomen tuum,de omnibus hominibus vniuersaliter intelligantur? Cõstat igitur eos in

1. Cor. 10.

Gen. 4.
Gen. 13.

Psal. 115.
Ierem. 14.

error

errore intolerabili versari, qui ex hoc loco Esaię volunt colligere omnes homines quantūuis iustos in omni opere peccare. Hoc dico propter Lutherum, qui articulo 21. hanc propositionem asserit: in omni opere bono iustus peccat. Et probat eam ex hoc loco Esaiæ. Et existimat se esse victoriā consecutum, & gloriosè triumphasse, cùm constet apertissimè hunc locum nihil facere pro eo, cùm de solis iniquis illius tēporis captiuitatis Babylonicæ intelligatur. Imò militat aduersus illum, quoniam indicat fuisse iustos inter eos, quorū precibus Deus eos aliquando sustētauerat, quorū iustitia nō erat panno menstruatæ comparata. Citat etiam pro se Lutherus alia loca, sed quæ illi nihil opitulantur, nec est meum ea hoc in loco refutare, eorúmque verū sensum ostendere, cū nemo sit tam stupidus, qui non videat ea nihil contra nos efficere. Quis potest esse in diuinis literis locus, qui dicat, omnem virum iustum peccare in omni opere quantūuis bono? Quis audiuit vnquā enuntiationem tā falsam, tam ab omni iudicio & ratione alienatam, tam omni scripturæ repugnantem? Cùm Iob calamitate oppressus multa verba fecisset, ait scriptura: In omnibus his non peccauit Iob labiis suis, nec stultum quid contra Deum locutus est. Et alio in loco ait de seipso Iob. Non peccaui, & in amaritudinibus moratur oculus meus. Quid ais Luthere? quid ad hoc respondes? Nónne vides labefactatum esse articulum tuum? Tu dicis omnē virū iustū in omni opere etiā bono peccare, at scriptura sancta asserit Iob in hoc opere nō peccauisse. Cui dabimus fidē, tibi an scripturæ sanctæ? Eligat lector an diuinis literis an Luthero potius credēdū putet. Cùm Christus Deus noster hominē, quem sanauerat, in tēplo postea inuenisset, ait illi: Ecce sanus factus es, iam noli peccare. Et mulieri in adulterio deprehensæ: Vade, inquit, & iam amplius noli peccare. Si impossibile est dari opus, in quo homo non peccet, quī fieri potest vt Deus præciperet illis, ne peccarent. Deus enim neminē obligat ad impossibile, nec impossibilia præcipit, alioquin non esset iustus. D. Paulus in epistola 1. ad Corinthios ita ait: Et si nupserit virgo, non peccauit. Quid potest contra Lutherum apertius dici? Et rursum in eadem epistola: Eui gilate, inquit, iusti, & nolite peccare. Et D. Petrus in epistola sua 2. Quapropter fratres, inquit, magis satagite, vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis: Hæc enim facientes non peccabitis aliquando. Et D. Ioannes in epistola 1. Omnis, inquit, qui in eo manet nō peccat.

Iob. 1.
Iob. 19.
Ioan. 5.
Ioan. 8.
1. Cor. 7.
1. Cor. 15.
2. Petr. 1.
1. Ioan. 3.

cat. Et paulò pòst: Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit. Nónne vides Luthere hãc nubem testium? Si omnis homo in omni opere peccat, vt tu asseris, ergo tu, quando hanc tuam hæresim scribebas, peccabas. Si te peccare sciebas, cur scribebas, cur peccata peccatis cumulabas? Quę fructum afferre possunt eius assertiones, qui in illis scribendis & docendis se peccare sciebãt? Respondite mihi obsecro Lutherani, Vbi legistis Deum pro peccatis tribuere vitam æternam? Nusquam fine dubio. Ait Christus apud Matthæum: Tunc dicet rex his, qui à dextris eius erunt: Venite benedicti patris mei possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi: esuriui enim, & dedistis mihi mãducare, sitiui, & dedistis mihi bibere, hospes eram, & collegistis me, nudus & operuistis me. Et paulò pòst Quandiu fecistis vni de his fratrib⁹ meis minimis mihi fecistis. Si omnia hæc opera sunt peccata, quomodo pro illis Deus iustus iudex vitã reddit sempiternã? Quid potest absurdius excogitari? Nõ solũ bona opera facta in gratia non sunt peccata, sed etiã vitã æternam merentur. Quod indicauit Apostolus quando numeratis suis actionibus dixit: In reliquo reposita tĩ mihi corona iustitiæ, quã reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex, non solùm autem mihi, sed & his, qui diligunt aduentũ eius. Aduerte: Non dixit: quam dabit mihi, sed quam reddet mihi. Ita apud Matthęum: voca operarios, & redde illis mercedem. Si merces ego meritum. Si homo in omni opere peccat, non potest esse vnquã fine peccato. Quomodo igitur ait Deus per Esaiam: Lauamini, mundi estote. Et paulò pòst: Si fuerint peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabuntur? Conscientia tetris maculis infecta nõ est instar niuis dealbata. Si verum est, quod tu dicis ô Luthere, sequitur apertissimè Diuum Ioannem Baptistam in ventre diuę matris sanctificatum in omnibus operib⁹ suis peccauisse, & ipsam semper virginem sacratissimam Dei genitricem fuisse infinitis peccatis maculatam. Quis talia vnquam audiuit? Quę sunt aures quę possint tam impiam hæresim tolerare? In epistola ad Romanos ait Diuus Paulus ipsum spiritum postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Si homo in omni opere peccat, ergo etiã peccat quando Deum orat gemitibus, inenarrabilibus, at illæ preces sunt ab spiritu sancto ille enim postulat pro nobis, vt ait Apostolus, ergo illa oratio in qua spiritus postulat pro nobis est mala, & cum peccato. Exhorrescit animus talia audiens. O pestilẽtissimam hæresim in officina Sa-

Matt. 25.

2. Tim. 2.

Matt. 26.

Sup. 1.

Rom. 8.

tanæ

tanę conflatam. Væ tibi Luthere qui tam diabolico figmento tot animas perdidisti: Væ vobis Lutherani, quàm acerbè cruciatus vobis in æternò igne, in illis tetris tenebris reseruantur.

Cecidimus quasi folium.] Comparant se peccatores folio, quod cecidit, & iniquitatem suam vento rapido, asserentes non esse inter eos, qui consurgat, & Deum teneat precib⁹ & orationibus, ne eos ipsos euertat. Nam solent viri iusti Deum tenere, suisque orationibus populum sustentare. Id significauit Deus, quando Moysi pro populo deprecanti respondit: Dimitte me, vt irascatur furor meus contra eos. *Exod. 32.*

Abscondisti faciem tuam à nobis, & allisisti nos in manu iniquitatis nostræ. Et nunc Domine pater noster es tu, nos verò lutum, & figulus noster tu, & opera manuum tuarum omnes nos. Ne irascaris Domine satis, & ne vltrà memineris iniquitatis nostræ. Ecce respice, populus tuus omnes nos. Ciuitas sancti tui facta est deserta: Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est, Domus sanctificationis nostræ, & gloriæ nostræ, vbi laudauerunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis, & omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Nunquid super his continebis te Domine, tacebis, & affliges nos vehementer. *Psal. 78.*

Abscondisti faciem tuam à nobis.] Hoc est, Non nobis faues. Magnum malum est, quando Deus à nobis faciem suam abscondit. In Deuteronomio scriptū legimus dixisse Deum Moysi: Irascetur furor meus contra populum hunc in die illo, & derelinquam eum, & abscondam faciem meam ab eo, & erit in deuorationem. Et in psalmo dicitur: Deus conuerte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus. *Deut. 32.* *Psal. 79.*

Et allisisti nos in manu iniquitatis nostræ.] Cùm essemus in manu nostræ malitiæ, cum non ratione sed clauo deprauati appetitus duceremur, tu nos veluti nauē horribili scelerum nostrorum procella iactatam, in scopulos afflictionum allisisti. Vexasti nos ob impia facinora nostra. Nam voluntas nostra paruit peruerso apetitui, corruit virtus, fuit dignitas ablata, & omnia honestatis ornamenta ceciderunt.

Et nunc Domine pater noster es.] Acsi dicant: Nec respicias scelera nostra, sed clementiam tuam. Non postulamus iustitiam, sed confugimus ad portum misericordiæ. Pater noster es miserere nostri.

Ciuitas sancti tui.] Hoc est, Hierosolyma vrbs tuæ sanctitatis. Id, quod sequitur, est superioris repetitio.

Domus sanctificationis nostræ.] Hoc est, templum Salomonis,

nis, in quo te colere, sanctificare, & laudare solebamus, fuit à Babyloniis combustum, & incendio deuastante deletũ. Sed cur Deus Iudæos, qui eum in templo sancto suo colebant, permisit capi, & in Babylonem transferri, & in tam acerbas calamitates incidere? Ratio est, quia etsi Deum ore laudarẽt, animo tamen se ab eo separabãt. Hoc enim obiicit illis Deus alio in loco apud hunc nostrum prophetam: Appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autẽ eius longè est à me. Erant Iudæi illi tetris desideriis incensi, impiis sceleribus imbuti, & in summa deprauatione versati, & vno omnium sermone celebratentur, detestanda facinora sua frõte occultabant, fictæque virtutis specie tegebant. At Deus talẽ extrinsecam speciem non vult. Ideò præcipiebat in Leutico vt animal detracta pelle immolaretur, & membra igne flagrarent. Pellis est exterior virtutis simulatio: ignis autẽ, quo interiora comburebantur, est amoris & charitatis flamma, qua debemus flagrare. Ideò ait Deus: Fili præbe mihi cor tuum. Ea differentia, quę est inter naturam & artem, est inter veram & falsam virtutem. Vt enim natura in hominis generatione incipit à corde, & postea ad exteriora se confert, sic vera virtus incipit ab animo, eúmque exornat & illustrat, & postea in exterioribus splendet. Contrà verò vt ars in humano quodã vultu fingendo & formando, nec cor, nec interiora curat, sed tota in exterioribus & apparentibus occupatur, sic hypocrisis, falsæque virtutes humanæ laudis appetentes, solam externam claritatem quærunt, de animi splendore nequaquam cogitantes. Et quoniam Iudæi non naturam, sed artem sequebantur, Deúmque labiis & ceremoniis, non autẽ animo & factis colebant, permisit meritò Deus, vt essent capti, & in miseram Babylonis captiuitatem coniecti, vt hac ærumnarum acerbitate ad Deũ se toto animo conuerterent, suam ingratitudinem intelligerent, & seipsos tãdem cognòscerent. Est enim afflictio eos, in qua intellectus hebetudo acuitur, & animi ferrugo deletur.

Supr. 29.

Leuit. 1.

Prou. 4.

Simile.

Nunquid super his continebis te Domine.] Cùm Babyloniũ ciuitatem tuam Domine & templum tuum euerterint, nosq; acerbissimè afflixerint, cur hæc toleras & pateris? Nunquid continebis te, ne iis rebus irascaris? Nunquid tacebis, nõ respondens impiis hostium tuorum blasphemiis? Nũquid nos semper tantis calamitatibus vexabis? Aci dicant? sume de Babyloniis vltionem Domine, nos autem ne sinas in iis ærũnis amplius versari.

Anno-

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXIIII.

Sicut exustio ignis tabescerent.] In Hebraico est cikdhecha exhamasim: Quæ verba possunt ita verti: Sicut exurit ignis liquefactionem, hoc est, ignis vehemens, hamas enim liquefactionem & dissolutionem significat.

Cùm feceris mirabilia non sustinebimus.] Pro non sustinebimus in Hebraico lonekaueh. Verbum est iakah, quod significat inter alia expectare, quam significationem sequitur in præsenti Pagninus. Et potest ita Latinè reddi: Cùm feceris mirabilia, nõ te expectabimus, nullam in te spem ponemus. Nec est mirum, nam de Christo dixerat Iacob: Ipse erit expectatio gentium. Non dixit Iudæorum, sed gentium. Et ex hoc verbo deriuatur dictio illa nikkehath, quę ponitur in illa prophetia Iacob, pro qua noster interpres rectè vertit expectatio. R. Salomon congregatio. Alij auscultatio & obedientia. Quibus fauet Chaldæa translatio Onkeli, quæ ita habet: Et ei auscultabũt populi siue gentes. Quæ omnia Christo apertissimè conueniunt. Ille enim est in quo gentes spem suam collocarunt, & qui eas in vna ecclesia congregauit, in qua eius verba audiunt, eique obediunt. *Gen. 49.*

Quasi pannus menstruatæ.] Septuaginta habent: Quasi pānus sedētis. Quod idem significat. Exiftimo enim eos per se dentem intelligere mulierem patientem menstruum. In Hebraico est vceueghedh iddim. Quod potest rectè verti: Et quasi vestimentum centonum. Nam dictio iddim, significat centones, quos Lusitani farrapos appellant. R. Abraham exponit: Sicut vestimentũ prædæ sanguine inquinatum. Thargum. Sicut vestis abominabilis. Quæ omnia in eandem coincidunt sententiam.

Argumentum Capitis LXV.

Ostendit Christus se fuisse quæsitum & inuentum à gentibus, quæ antea in errorum ac scelerum tenebris versabantur: aperuit enim illis Deus oculos aliquando, vt viam veritatis aspicerẽt. Iudæos verò vocauit, & in cruce pendens ad eos, qui eum falsis criminibus ad mortem acerbissimam vocauerant, manus expandit. At illi noluerunt ab infidelitate sua desistere, quin potius adhibuerunt illi impiam contumaciam & atrocem atque nefariam malitiam inductam. Inuehitur pro-

pheta in Iudæorum flagitia, qui Deo relicto idola vana coluerunt. Ostendit Deum reddere vnicuique iuxta opera sua. Prædicit ecclesiæ prosperitatem & concordiam.

CAPVT LXV.

Rom.10.

Quæsierunt me, qui antè non interrogabant: inuenerunt, qui non quæsierunt me. Dixi, Ecce ego, ecce ego, ad gentem quæ nesciebat me, & quæ non inuocabat nomen meum. Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, qui graditur in via non bona post cogitationes suas. Populus qui ad iracundiam prouocat me ante faciem meam semper, qui immolant in hortis, & sacrificant super lateres, qui habitant in sepulchris, & in delubris idolorum dormiunt, qui comedunt carnem suillam & ius prophanum in vasis eorum, qui dicunt, recede à me, non appropinques mihi, qui immundus es. Isti fumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die. Ecce scriptum est coram me: Non tacebo, sed reddam & retribuam in sinu eorum iniquitates vestras, & iniquitates patrum vestrorum simul, dicit Dominus, qui sacrificauerunt super montes, & super colles exprobrauerunt mihi, & remetiar opus eorum primum in sinu eorum. Hæc dicit Dominus: Quomodo si inueniatur granum in botro, & dicatur: Ne dissipes illud, quoniam benedictio est, sic faciam propter seruos meos, vt non disperdam totum. Et educam de Iacob semen, & de Iuda possidentem montes sanctos meos, & hæreditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi. Et erunt campestria in caulas gregum, & vallis Achor in cubile armentorum populo meo, qui requisierunt me.

EXPLANATIO.

Quæsierunt me.] In principio capitis superioris diximus Prophetam induxisse Iudæos captiuos suam à Deo liberationem postulantes, sed eum inspexisse ad peccati captiuitatem, & eius per Christum redemptionem. Quod huius capitis principium ostendit. Nam statim incipit à Gentium salute, quæ Christum quæsierunt, elque se repudiatis idolis dedicarunt. Solet enim Diuini vates sæpe à liberatione terrena se ad cœlestem transferre, quã cùm de humana tractabant, mente intuebãtur. Est igitur sensus: Gentes quę anteà me nõ consulebant, nec quærebãt, quæ erant superstitionibus impeditæ, & in erroribus intolerabilibus versatæ, me quæsierunt,

& inuenerunt. Ponit pro re gentilica Deum nō interrogare & consulere. Debent enim Christiani cogitare & inquirere quæ sit Dei voluntas, ab ipsóque Deo petere, vt illis suam aperiat voluntatem, vt nihil aduersus eam efficiant. Vnde Dauid Deū alloquens, Doce, inquit, me iustificationes tuas. Et alibi: Doce me facere voluntatē tuam. In libro Iosue scriptum est incidisse Hebræos in errorem. Et reddens scriptura huius rei rationem ait: Et os Domini non interrogauerunt. Vnde vides nos ideò sæpenumero errare, quia Deū non consulimus, nec eius inspirationi acquiescimus, sed nostro corrupto appetitu gubernamur. Intelligi hunc Esaiæ locum de Gentium salute, & Iudæorum duritie & pertinacia affert Diuus Paulus in Epistola ad Romanos. Quod multò antea fuerat iis verbis à Deo per Dauidem prædictum: Populus, quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi. Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt & claudicauerūt à semitis suis. Iacob luctās cum angelo man sit claudus: Iudei aduersus Christū pugnātes claudicauerūt. *Psal.118.* *Psal 142.* *Iosue 9.* *Rom.10.* *Psal.29.* *Gen.32.*

Ecce ego, ecce ego ad gentem quæ nesciebat me.] Vide admirabilem rerum mutationem. Fideles recesserūt à fide, infideles autem eam receperunt. Qui erant in scala Iacob descenderunt vsque ad terram: qui verò in terra iacebant, ad scalæ summitatem ascenderunt. Qui fiat, inquit Apostolus, videat ne cadat. Inde cecinit Anna: Arcus fortium superatus est, & infirmi accincti sunt robore. *Gen.28.* *1.Cor.10.* *1.Reg.2.*

Expandi manus meas tota die ad populum incredulum.] Esse hunc populum, populū Iudaicum indicat Apostolus in epistola ad Romanos. Considera Dei misericordiā. Iudei Christū crucifigebāt, ille autē eos vocabat. In cruce manus expassas habebat & brachia extensa, quasi peccatores vocans eósque amplecti desiderans. Ideò apud Salomonē has voces emittit: Vocaui, & renuistis: extendi manum meā, & non fuit qui aspiceret. In cruce homines vocauit, & manus extendit. *Rom.10.* *Prou.1.*

Qui graditur in via non bona post cogitationes suas.] Hoc est, qui sequens suas deprauatas cogitationes viam perambulat ad æternum supplicium ducentem. Fieri non potest, vt qui seipsum sequitur, Christi sequatur. Ipse enim ait: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucē suā cotidie, & sequatur me. Væ illi, qui ducē sequitur appetitū. Est appetitus veluti coruus, qui ei, à quo nutritur oculos eruit. Sed qui appetitu ducitur, suā cæcitatē & perniciem nō intuetur. Vt enim ceruus fœminæ cupiditate incensus accurrit ad ab- *Luc.9.* *Simile.*

sconditũ venatorẽ rugitũ ceruç fingentem, ductũ usque appetitu, dum existimat se ad defideratam ceruam festinare, currit velocissimè ad mortem ipsam, & ad venenatam venatoris sagittam recipiendã. Sic qui indomito appetitu ducũtur, quantò celerius ad res desideratas contendunt, tantò perniciosius ad mortem ipsam amplectendam accurrunt.

Qui immolant in hortis.] Non in templo. Respuit Deus Iudæorum sacrificia extra templum. Cùm igitur nunc careant templo, qua ratione existimãt sua sacrificia Deo grata esse? Medicus permittit febre laboranti gelidam aquam bibere ad maius malum vitãdum, sed postea cùm ita opus esse intelligit, illi indicat esse á tali aqua abstinendum. Et nolẽte ęgroto ab aqua desistere, medicus coram eo vrceum frangit. Sic deus permisit populo Iudaico carnes immolare, vt illum ab idolorum cultu auerteret. Si enim Deo non sacrificaret, cùm esset Ægyptiorum ritibus videndis assuetus, sacrificaret idolis. Sed veniẽte tẽpore cœlestis ille medicus in cruce pendẽs illi dixit: cõsummatũ est. Quibus verbis indicauit veteris legis sacrificia cessasse. At nolente Iudaico populo à sacrificijs abstinere, nolente ab illa aqua gelida desistere, coram illo vrceum fregit, templum euertit & destruxit, ne amplius sacrificarent. Erat enim templum veluti omnium sacrificiorum vas. Vnde fracto templo apertissimè constat esse antiquæ legis sacrificia abrogata. Vt enim lapis in summitate testudinis templi est clauis totius domus, & ruẽte eo lapide, euersa illa claue, ruit tota templi fabrica & structura, sic euerso templo Hierosolymæ, quod erat clauis totius Iudaismi, perspicuè ostenditur totam Iudæorum synagogã esse euersã & funditus conculsam. Sed Iudæi cæca malitia ducti, hoc nunquam perpendere voluerunt. Hanc ipsorum ignorantiã indicat illis scriptura, cùm ait: Mortuum fuisse Moysem & in valle sepultum, nullúmque eorum eius sepulchrum cognouisse. Quid per Moysem nisi lex vetus significatur? Mortua est lex quæ ad iudicialia, & cerimonialia, & sacrificia & in valle sepulta, eius autem sepulchrũ ignoratur à Iudæis eã adhuc viuere existimantibus. Fuit lex illa à Deo, sed nõ erat nisi ad Christum duratura. Ideo D. Paulus in epist. ad Galatas, Lex, inquit, pędagogus noster fuit in Christo, vt ex fide iustificemur. At vbi venit fides, iã non sumus sub pędagogo.

Simile. *Ioan. 19.* *Simile.* *Deut. 34.* *Figura.* *Gal. 3.*

Et sacrificant super lateres.] Id est super altaria lateritia. Pro altari, quod ex Dei lege erat constructum, Iudæi multa suis idolis ædificabant.

Qui habitant in sepulchris.] Solebant perfidi Iudæi mortuos consulere, & in eorum sepulchris ad eos interrogandũ habitare, vt ibi in somniis responsum reciperent. Vnde Septuaginta transtulerunt: In sepulchris & in specubus dormiunt propter somnia.

Ius prophanum.] Id est, carnium animalium prohibitorum. Notat Iudæorum gulam in Dei contemptum.

Qui dicunt, recede à me.] Notat Iudæorum hypocrisim, & arrogantiam.

Isti fumus erunt in furore meo, & ignis ardens tota die.] Hoc est, Ego eos in fumum redigam & in prunas. Et vt dicitur in psalmo: Deficientes quemadmodum fumus deficient. *Psal.36.*

Ecce scriptum est coram me.] Hoc est, statutum est, & ita fiet.

Et iniquitates patrum vestrorum simul.] Iuxta id, quod ait Deus Exodi 20. cap. Ego sum Dominus Deus tuus, fortis, *Exod.20.* zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorũ, qui oderunt me. Quod intelligitur quo ad corpus, & temporaliter, non autem de pœna æterna, nec de omni pœna temporali, sed de aliqua. Non enim æquũ est vt filius pro patris scelere in æternas tenebras relegetur. Ita enim in Deuteronomio scriptum est. Non occidẽtur patres pro filiis, nec filij pro patribus, sed vnusquisq; pro peccato suo morietur: Quod est etiam libro 2. Paralipomenon mandatum. Et licet intelligatur de morte corporis, potest tamen ad animæ mortem referri, de qua apud Ezechielem dicitur: Anima, quæ peccauerit, ipsa morietur: filius non portabit iniquitatem patris, & pater non portabit iniquitatẽ filij. Potest nihilominus de pœna æterna intelligi id, quod hoc in loco apud Esaiã & in Exodo ait Deus, se visitare iniquitates patrum in filios, si filij peccata patrum admittãt, & iisdem sceleribus cum patribus contaminentur. Nam cùm Christus apud Matthæum scribis & pharisæis cędes prophetarum, quos patres sui occiderant, obiecisset ait: Ecce ego *Matt.23.* mitto ad vos prophetas, & sapientes, & scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini de ciuitate in ciuitatem, vt veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram, à sanguine Abel iusti, vsque ad sanguinẽ Zachariæ filij Barachię, quem occidistis inter templum & altare. Vbi vides venisse sua per scribas & pharisæos peccata suorum maiorum, quæ in morte sanctorum commiserant, quoniam ipsi pharisæi viros sanctos etiam occiderunt. Acsi Christus illis diceret: Vos

in inferno cruciabimini quemadmodum patres vestri, quoniam iisdem scelerib⁹ estis cõtaminati. Castigat igitur Deus filios pro peccatis parentum, quando eosdem parentes in peccatis imitantur.

Et remetiar opus eorum primùm in sinu eorum.] Hoc est, in primis peccatũ eorum remetiar, retribuens eis pœnam iuxta culpam. Metaphora sumpta ab ementibus & vendentibus. Qui vendit, nõ omnibus eandem mensuram in sinum proijcit, sed iuxta pecuniæ quantitatem.

Quomodo si inueniatur granum.] Dixerat Deus se esse Iudæos puniturum, eosque iuxta eorum peccata retributurum. Nunc similitudine quadam ostendit non esse omnes Iudæos perdendos: quoniam erant nonnulli, licet pauci, seruandi. Est igitur sensus: Vt si quis in botro arido aut corrupto acinum vnum siue granũ inuenerit illæsum, dicit alteri ne dissipet illud, quoniam diuina benedictione effectum est, vt in tanta granorum corruptorum multitudine illud solum euaserit. sic ego, ait Deus, eos, quos fideles inuenero, liberabo, qui inter tantam Hebræorum infidelium multitudinem tam pauci erunt, vt vni acino comparẽtur. Et hoc faciam propter seruos meos, ne omnes Iudæi pereant, & in imas æternasque tenebras præcipitentur. Et vt ostendat Iudæorum reliquias esse multiplicandas, & salutem consecuturas, eas comparat semini, ita dicens: Et educam Iacob semen, & de Iuda possidẽtem montes sanctos meos, & hæreditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi. Acsi dicat: Seligã ex Iudæis nõnullos, quibus dabo montes meos possidendos. Per montes
Psal.16. intelligitur Hierosolyma, de qua dauid, fundamenta, inquit, eius in montibus sanctis. At per Hierosolymã ecclesia Christi significatur, in qua habitãt omnes fideles catholici tam ex Iudæis, quàm ex gentibus congregati. Ideo ait: Et hæreditabunt eam electi mei, serui mei habitabunt ibi. Iudæos, qui in Christum crediderunt, appellat acinum & semẽ, quemadmodum primo capite: Nisi Dominus reliquisset nobis semen. E-
Supr. 1. dísque capite decimo reliquias appellauit: quem imitãs Apo-
Sup 10. stolus in epistola ad Romanos eos etiam reliquias vocat. Cæ-
Rom.9. terum hic Hebraismus: quoniam benedictio est, hunc potest
& 11. habere sensum: Vt maneat huius populi memoria ob suorum maiorum benedictionem & merita. Vnde colliges defunctorum merita viuis prodesse.

Et erunt campestria in caulas gregum.] Vult spiritualem ecclesiæ fertilitatem significare. Caulæ sunt stabula, in quibus

omes reconduntur. Achor vallis est, vbi Iosue iusit, vt Achã propter furtum lapidibus obrueretur, vt est in libro Iosue memoriæ proditum. Et quoniam ibi turbatus est populus, appellatus est locus ille Achor, hoc est, Turbatio. Non enim solũ viri iusti in campestriũ planicie, in gaudio & quiete versantur, sed etiam aliquando in turbatione & calamitate: vt tristitia cum lætis misceantur, & harmoniam atque sonorum cõcentum efficiant. Vt enim in musica nõ omnes voces sunt acutæ, neq; omnes graues, neque omnes circumflexæ, sed ex vocum varietate suauis consonantia efficitur: sic temperata vitæ Christianæ harmonia ex diuersitate et mistione gaudij & afflictionis componitur. *Iosue 7.* *Similitudo.*

Et vos qui dereliquistis Dominum, qui obliti estis montem sanctum meum, qui ponitis Fortunæ mensam, & libatis super eam: numerabo vos in gladio, & omnes in cæde corruetis. Pro eo quod vocaui, & non respondistis mihi, locutus sum, & non audistis, & facietis malum in oculis meis, & quæ nolui elegistis: propter hoc hæc dicit Dominus Deus: Ecce serui mei commedent, & vos esurietis: ecce serui mei libent, & vos sitietis. Ecce serui mei lætabuntur, & vos confundemini. Ecce serui mei lætabuntur præ exultatione cordis, & vos clamabitis præ dolore cordis, & præ contritione spiritus ululabitis. Et dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis, & interficiet te Dominus Deus, & seruos suos vocabit nomine alio. In quo qui benedictus est super terram, benedicetur in Domino amen: & qui iurauit in terra, iurabit in Deo amen: Quia oblitioni traditæ sunt angustiæ priores, & quia absconditæ sunt ab oculis nostris. Ecce enim ego creo cælos nouos, & terram nouam, & non erunt in memoria priora, & non ascendet super cor. *Prou. 9.* *Ierem. 7.* *Apoc. 21.*

Et vos qui dereliquistis Dominum.] Alloquitur Iudæos infideles, præsertim decem tribuum, qui Hierosolyma ciuitate sancta relicta in Samaria idola colebant. Appellatur in diuinis literis Hierosolyma ciuitas sancta, & mons sanctus, quia erat fidelium receptaculum & domicilium, & quia ibi Christus Deus noster visibiliter inter homines apparuit, ibi fuit eius mors, & sepultura, & reditus ad vitam. Et ob eam causam patriarcha Iacob, eiusque filius Ioseph in Aegypto morientes præceperunt vt in terra illa sancta sepelirentur, quoniã, vt ait Theophylactus, mentis oculis intuebantur illic esse Christũ sepeliendum, & à mortuis resurrecturum, & volebant cũ eo resurgere. Ait enim D. Matthæus 27. cap. fui Euangelij mo- *Gen. 49.* *Gen. 50.* *Matt. 27.*
numenta operta fuisse, & multa corpora sanctorum, quę dormierãt, resurrexisse, sanctos autem exeuntes de monumẽtis,

post Christi resurrectionem venisse in sanctam ciuitatẽ, multisque apparuisse. Verùm per hunc montem sanctũ, cuius Esaias ait Iudæos infideles oblitos fuisse, poteris Christum intelligere, de quo in principio capitis secundi differemus.

Qui ponitis fortunæ mensam.] Gentes Fortunã diuersis nominibus atque titulis vt Deam coluerunt. In id amentiæ & cęcitatis inciderunt, vt etiam Fortunã malam adorarent. Effingebant eam habitu fœmineo, furenti simílem, cæcam, inconstantem, super volubili globo sedentem: & in fine anni ei mensam dapibus plenam ponebant. Existimabant cæci homines Fortunam esse per se rem quandam separatam, viuã, & existentem, & ob eam causam eius simulachrum colebãt. Iudæi autem vt omniũ idolorũ portenta venerarentur, Fortunam, etiam adorarunt, eique more gentilico mẽsam dapibus repletam præpararunt, verúmque Deum reliquerunt. Quam ob causam hic à Deo per propheram reprehenditur.

Exod. 20. Leuit. 26. Deut. 4.

Præceperat enim Deus cap. 20. Exod. 26. Leuitici 4. Deut. ne quis sculptile, similitudinem, & idolum faceret ad adorãdum. Ex his locis contendunt nõnulli probare vsum imaginum diuorum esse pernicioſum diuinisq; literis repugnantẽ. Inter quos est Caluinus multò hac in parte, quemadmodũ etiam in multis aliis, Luthero non solùm temerarior, sed pestilentior. Nam Lutherus, quamuis hæreticus, non aulus est tamen vsum imaginum auferre: imò reprehendit Carolostadium imagines damnantem, eúmque obstinatum è Saxonia proscribi curauit. Huius Carolostadij hærefim sectatur Caluinus, eamque pro viribus defendere conatur, afferens Deũ in diuinis literis vsum imaginum apertè prohibuisse. At hoc neque offendit, neque vnquam offender. Imò Deus posquã capite 20. Exodi. sculptilia & idola prohibuit, præcepit fieri duos Cherubim aureos producti les ex vtraq; parte oraculi, vt in eodem Exodo capite 25. scriptura commemorat. De quibus ita ait Iosephus libri tertij antiquitatum cap. 8. Super tegmen verò arcæ erant figurationes duæ, quas Hebræi cherubim appellant. Sunt enim animalia volatilem habẽtia figuram, quę à nullo hominum est inspecta. Hęc ille. R. Kimhi Hebræorum doctissimus in libro radicum ait eos habuisse puerorum figuram, idemque esse Cherubim ac quasi pueros, & hanc esse antiquorum sententiam. Aspicis igitur Deũ imagines fieri præcepisse. Neque hoc illis locis repugnat, in quibus eas prohibuisse videtur. Perpende verba scripturę, & videbis Dei intentionem esse, non prohibere diuorum imagines.

gines, sed falsorum Deorum cultum & venerationem. Ita enim ait: Non facies tibi sculptile, nec omnem similitudinem, quæ est in cœlo desuper, neque in terra deorsum, neque eorũ quæ sunt in aquis sub terra. Non adorabis ea, neque coles. Hæc capite 20. Exodi. Pondera hæc verba, & videbis ad quẽ finẽ Deus Hebræis sculptilia prohibuerit, nempe ne ea adorarent. Veniebant ex Aegypto, vbi idola colebantur, erant ad idolatriam propensi, facile cadebant, ideó illis Deus toties præcipiebat ne se idolorum cultu contaminarent. At cũ nos sanctos pro diis non habeamus, nec eorum imagines latria adoratione soli Deo debita adoremus, possumus absque vllo crimine eorum imagines habere, & venerari, ipsam venerationem non ad lignum, neque ad lapidem, neque ad colores, sed ad prototypum referentes. Hinc colliges diuorum imagines nullum incommodum, imó magnam in nos vtilitatem conferre: instruunt enim simplices, admonent scientes, afficiõt omnes. Quis nõ mouebitur visa imagine Christi pro nobis crucifixi, vulneribus confossi, sanguine aspersi, duris spinis coronati? Quis non excitabitur ad ardẽrem charitatẽ intuens diui Stephani vultum lapidibus percussi oculos atque manus ad Deum pro percutientibus leuantis? Quis erit tam lapideus, qui inspecta sancti Laurentij imagine igni pro Christo expositi, flammisque ardentibus combusti, non cõcipiat in animo desiderium quoddam pro Christo etiã moriendi? Quæstio de habẽdis diuorum imaginibus fuit in cõciliis tractata, in quibus ex vniuersali ecclesiæ catholicæ consensu fuit decretum, perpetuilque monimentis cõsignatum, vsum imaginum diuorum non solum non repugnare literis diuinis, sed etiam esse licitum, pium, & salutare. Habes hoc decretum in concilio Niceno secundo, & in Constantinopolitano sub Hirinæo, & in tribus Lateranensibus sub Gregorio secundo, & tertio, & Stephano, & in Frankfordensi. Neque existimes in his cõciliis incepisse imaginũ vsum, sed approbatum fuisse, quoniam iam erat: imò cum habet ecclesia ex Apostolorum traditione. Ita asserit libro 4. Damascenus author antiquus summæ authoritatis, qui etiam ait Christũ Deum nostrum misisse imaginem faciei suæ Abagaro Edessenorum regi. Hodie idem refert Eusebius libro 2. Ecclesiasticæ historiæ vir omni sapientia & nobilitate præstanti. Et libro 7. loquitur de imaginibus Petri & Pauli, meminitque Christi imaginis miracula facientis: cuius etiam meminit in tripartitæ historiæ libro 6. Cassiodorus. Et D. Lucas, vt celebris

Exod 20.

bris per totam ecclesiam fama vagatur, sacratissimæ Dei genitricis Marię imagines depinxit, quarũ nonnullas ego meis oculis vidi. Athanasius loquẽs de imagine crucifixi, quæ fuerat Nicodemi, narrat miraculum, quod cum ea contigerat. Sed quid cito hos authores? Pleni sunt libri, plenæ hominum voces, plena est miraculis imaginum diuorum, non solùm recens memoria, sed annalium etiam antiqua vetustas. Nisi Deus vsum imaginum approbasset, nõ in illis tot miracula efficeret. Non est hoc obscurum, res est perspicua, ipsa per se loquitur & lucet, multorum oculis testatissima. Quid ad hæc respondes Caluine? Quid pro te poteris afferre nisi præceptum de nõ colendis idolis? At id pro te nihil facit. Sed dices: Ego ita illud interpretor. Verũ est: sed ecclesia id multò aliter interpretatur. Cui assentiemur tibi cum Carolostadio, & aliis huiusmodi hæreticis, an tot conciliis, tot temporum consuetudini à tota ecclesia assertæ & cõprobatę? Sed dices: Non curo quid ecclesia dicat: satis mihi est post Dei præcepta nunquam licuisse imaginem facere. Quid ais Caluine? Nónne legisti Hebræos post illud præceptũ imagines duorum Cherubim ex Dei iussu fecisse? Nónne Salomon diuina ductus inspiratione duodecim leunculos in solio fecit? Nónne sculpsit boues in mari fusili, leones, boues, & Cherubim in basibus æreis? Nónne legisti præcepisse Deũ Moysi, vt serpentem æneũ faceret & cruci affigeret? Audi quid dicat scriptura cap. 21. Numerorum: Fecit ergo Moyses serpentẽ æneum, & posuit eum pro signo, quem cùm percussi aspicerent, sanabantur. Erant Hebræi ob eorum scelera à serpentibus vulnerati, & cùm oculos ad serpentem crucifixum dirigerent, sanitatem consequebantur. Vexillum illud quo erat serpens suspensus Christi crucem adumbrabat, & serpens ipsum Christum, vt ipse apud Ioannem testatur. Serpẽs, qui nos veneno suo infecerat, est hostis ille antiquus, cuius caput erat per Christum conterendum, iuxta id quod est tertio capiti Geneseos mandatum. Inimicitias ponã inter te & mulierem, & semen tuum & semen illius, & ipsa, vel vt est in Hebraico, & ipsum conteret caput tuum. Pro quo Hierosolyma paraphrasis habet: Futurum est vt in diebus regis Messiæ amoueant morsum, qui factus est in calcaneo. Vbi aspicis intellexisse antiquos Hebræos veterem morsum esse per Christum sanandum. Christus est innocẽs ille serpens crucifixus, non venenosus, sed æneus, qui lõgè latéque sonuit, quem intueri debemus. Si humanum iudicium respicias, serpens ille

Exod. 25.
2. Par. 9.
3. Reg. 7.
3. Reg. 6.

æneus

æneus in cruce leuatus, tantum abest, vt serpentium morsibus medeatur, vt etiam præsentissimum illis nocumentum videatur afferre. Qui enim est à serpente percussus viso serpente exhorrescit, & grauius ægrotat. Præterea eam aiũt esse æris candentis naturam, vt si quis à serpente vulneratus in illo oculos defixerit, statim moriatur. Quid magis humano iudicio contrarium quàm mortuum hominem viuificare, in morte esse vitam, in cruce gloriam? At totum hoc videbis & fateberis, si redemptionis humanæ mysteria fidei oculis aspexeris. Admiraberis diuinum consilium, sapientiam, iustitiam bonitatem. Si illa crucis imago vulneribus intuentium medebatur, cur ipsam crucem aspicere non vis? Cur ô Caluine visa crucifixi imagine exhorrescis? Cur eam detestaris? Cur nec christi, nec eius sanctorum imagines permittis? Cur tot patres, tot concilia, tot annorum antiquissimum ecclesiæ consensum negligis & execraris? O miserum te si non intelligis tuam hæresim, miseriorem si eam intelligendo vis in ea perseuerare? O insensati Caluiniſtæ quis vos fascinauit non obedire veritati? Cur transferimini in aliud euangelium? Quod non est aliud, sed est Caluinus, qui vos conturbat, & vult peruertere euangelium Christi Quis non plorabit vestram perniciem? quis non gemet? quis nõ exardescet dolore? quis ob interitum vestrum vim lachrymarum non fundet.

Numerabo vos gladio.] Hoc est, vos numeratos gladio interficiam. Vel numerabo vos ad cædem.

Vocaui & non respondistis mihi.] Vide Dei erga homines misericordiam, hominum autem erga Deum impietatẽ. Vos vocat, qui neque ei respondere volunt, neque obedire.

Ecce serui mei commedent, & vos esurietis.] Vide elegantem contrapositionem. Appellatur hæc figura antitheton, cùm contraria contrariis opponuntur, vt apud quẽdam Poëtam: Frigida pugnabant, calidis, humentia siccis. Considera quanta sit piorum hominum fœlicitas, quanta verò impiorũ miseria. Sunt tamen hæc de spirituali abundantia & fame intelligenda, quemadmodum id, quod dicitur in psalmo: Nõ cõfundentur in tempore malo, & in diebus famis saturabũtur. Et in prouerbiis: Non affliget Dominus fame animam iusti. *Psal.36.* *Prou.10.*

Præ contritione Spiritus.] Non accipitur hîc contritio pro actu virtutis, qui dicitur pœnitentia, nec pro ea, quæ est pars sacramenti pœnitentiæ, habens relationem ad alias partes, sed pro dolore & conturbatione proueniente ex calamitate.

Et dimit-

Et dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis.] In tantas ærumnas incidetis, vt fideles mei quando iurauerint, sumant in exercitationem nomen vestrum, dicentes: Si id fecerint, veniant super me calamitates Iudæorum infidelium. Quã execrandum sit Iudæorum nomẽ post Christi necem, nemo est qui ignoret. Nulla est hodie in mundo natio detestabilior & calamitosior. Septuaginta habent: Relinquetis nomẽ vestrum in saturitatem electis meis: hoc est, in tastidium.

Et seruos suos vocabit nomine alio.] Qui Christum receperint non vocabuntur Ethnici, nec Iudæi, sed Christiani. Pro nomine alio transtulerunt Septuaginta, nomine nouo. Hoc est nomen illud, de quo dicitur in Apocalypsi: Vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculum candidum, & in calculo nomen nouum, quod nemo scit, nisi qui accipit. Acsi dicat Deus: Illi qui mundum, carnem, & dæmonẽ vicerit, dabo cœlestem quandam dulcedinem, & puram conscientiam, in qua habebit scriptum se esse verum Christianũ, & moralibus conjecturis sciet se esse in gratia constitutum, quanquam alij existiment eum esse infidelem, aut saltẽ mortiferis sceleribus contaminatum. Potest nihilominus nomẽ illud nouum apud diuum Ioannem intelligi de clara diuinitatis notitia in altera vita, vt ait in moralibus diuus Gregorius. *Apoc. 2.*

Qui benedictus est super terram, benedicetur in Domino.] Id est, qui se in terra fœlicem senserit, totam suam fœlicitatẽ acceptam referet Deo. Et qui aliquid iure iurando asserere voluerit, non Deos falsos, sed verum Deum citabit in testem.

Quia obliuioni traditæ sunt angustiæ priores.] Hoc est, peccata. Quasi dicat Deus: In hac beatitudine & ecclesiæ fœlicitate viuent serui mei, qui idolis relictis me colunt, quia iã non ero memor suorum antiquorum scelerum, quoniã illis dimissa sunt. Hoc enim volunt significare verba illa: Et quia absconditæ sunt ab oculis nostris, hoc est tectę. Tunc enim iniquitates dicuntur tectæ, quando sunt à Deo dimissæ. Ita dicitur in psalmo: Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Possunt hæc verba Esaiæ non ad Deum, sed ad eos qui fidem receperunt, referri, vt sit sensus: In ecclesiæ fœlicitate versabimur, quoniã obliti sumus priores nostras miserias, & antiquas afflictiones, & omnes illæ euanuerunt ab oculis nostris. Nunc autem spirituali gaudio perfusi, tam rebus aduersis, quàm prosperis lætamur, & semper in Domino gaudemus. *Psal. 31.*

Ecce

Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam.] Hoc est, nouum mundum cõstituo. Prædixit Deus his verbis omnia esse per Christum renouanda, abrogandas esse veteres cerimonias, & ecclesiam constituendam, vt quasi in nouo mũdo versari videremur. Noui cœli sunt Apostoli, noua terra nouus populus, qui depositio veteri homine nouum induit, vt seruiat Domino in spiritus nouitate. Hinc illa frequens vox in psalmis: Cantate Domino canticum nouum. Cæci Iudæi *Psal. 95.* sperant tempore Messiæ alios fore cœlos aliámque terram, non cõsiderantes in diuinis literis nouũ aliquid sæpè appellari, non quòd anteà non fuerit, sed ob acquisitam nouã quãdam possessionem, quemadmodum per Ezechielẽ ait Deus: *Ezec. 18.* Facite vobis cor nouum, & spiritum nouum. Hoc est, mentis nouitate reformamini. Qua de re ea poteris videre, quæ capite quadragesimo tertio annotauimus illa verba explicantes: Ne memineritis priorum, & aliis in locis in quibus Esaias hanc innouationem prædixit, de qua diuus Ioannes in Apocalypsi cap. 21. latè disseruit.

Sed gaudebitis & exultabitis vsque in sempiternum, in his quæ ego creo, quia ecce creo Ierusalem exultationem, & populus eius gaudium. Et exultabo in Ierusalem, & gaudebo in populo meo, & non audietur in eo vltra vox fletus, & vox clamoris. Non erit ibi amplius infans dierum & senex qui non impleat dies suos: quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit. Et ædificabunt domos, & habitabunt, & plantabunt vineas, & comedent fructus earum. Non ædificabunt, & alius habitabit: non plantabunt, & alius comedet. Secundum enim dies ligni, erunt dies populi mei, & opera manuum eorum inueterabunt. Electi mei non laborabunt frustra, neque generabunt in conturbatione, quia semen benedictorum Domini est, & nepotes eorum cum eis. Eritque antequam clament, ego exaudiam, ad *Psal. 31.* *huc illis loquentibus ego audiam. Lupus & agnus pascentur simul,* *Supr. 11.* *& leo & bos comedent paleas, & serpenti puluis panis eius, non, nocebunt, neque occident in omni monte sancto meo, dicit Dominus.*

Sed gaudebitis & exultabitis vsque in sempiternum.] Gaudium vestrum incipiet in hac vita, sed perficietur in altera & ita erit æternum.

Ecce creo Ierusalem exultationem.] Id est, constituturus sum ecclesiam, quæ sit fidelibus exultatio.

Et non audietur in ea vltrà vox fletus.] Describit spirituale gaudium fidelium, qui Christi amore inflãmati etiã cruciatibus oblectantur.

Non

Non erit ibi amplius infans dierum.] Sensus est: In ecclesia nullus eorũ qui pñ sunt & iusti, erit infans, sed omnes erunt senes pleni dierum. Hoc est, maturi, sapientes, & integri. Nulla enim maior sapientia, quàm scire vitam sempiternam comparare. Ideò omnes iusti senes vocantur, contrà verò iniusti pueri & infantes dicuntur. Id intelligens Salomon dicebat in Prouerbiis: Víquequo paruuli diligitis infantiã? Et paulò pòst, Auersio, inquit, paruulorum interficiet eos. Acsi diceret: Homines scelerati, quos ob eorum insipientiam paruulos & infantes appello, se à Deo auertunt, & separant, vt quærant vitã, at hoc ipsum illis mortẽ adducit, quo fit, vt sibi ipsis excidium machinẽtur. Et alio in loco in eisdem Prouerbiis, Relinquite, inquit, infantiam & viuite. Et in Ecclesiaste, Vę tibi, inquit, terra cuius rex puer est. Vnde Deus per Esaiam volens perniciem Hierosolymæ imminentem significare dicebat: Dabo pueros principes eorum. Et Diuus Paulus in epistola 1. ad Corinthios, Fratres, inquit, nolite pueri effici sensibus. Vel ideò ait viros iustos longissimam ætatem victuros esse, quia acerba mors & ante tẽpus viro iusto haudquaquam accidit, vita enim honesta & bene acta etiã in adolescentia est matura, & ipsa adolescentia senectus appellatur. Nec dicẽdus est aliquis ante tẽpus è vita migrasse qui semper iustitiam coluit & pietatem. Contrà verò qui se humanis vitiis contaminauit, totúmque libidinibus dedidit, quibus cæcatus velut domesticis flagitiis se inquinauit, & in violando iure diuino & humano teterrimas fraudes concepit, etsi longissimam degat ætatem, adolescens tamen dicitur, & parum vixit, quoniam nihil fecit, quod illum vixisse testetur. Imò nunquàm explet tempus vitæ suæ, quam ipse sibi pollicetur, & quamuis perueniat ad extremam senectutem, tamẽ verissima est hęc sententia Dauidis: Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos.

Prou. 1.

Prou. 9. Eccl 10. Supr. 3.

1. Cor. 14.

Psal. 54.

Quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorũ maledictus erit] Hic est sensus horũ verborũ: Quoniã iniquus moriens natus centũ annos puer est, & talis puer cẽtũ annorũ peccator est & maledictus. Vel sic: Quoniã qui in ætate centum annorũ fuerit puer moribus, absque prudentia & virtute, morte æterna mulctabitur, & talis peccator centum annorum audiet: Ite maledicti in ignem æternum.

Matt. 25.

Secundum enim dies ligni erunt dies populi mei.] Id est, Tamdiu viuent, quãdiu solet viuere arbor viuacissima. Quasi dicat, degẽt ætatem longissimam. Huic arbori comparatur vir iustus

Iustus in primo psalmo vbi dicitur. Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum. Et in psalmo 91 Iustus vt palma florebit. Non deest, qui totum hoc referat ad vitam æternam. Solent enim aliquando prophetæ ea, quę ad cœlestem beatitudinem pertinent, huiusmodi verbis velare. Huic sententiæ fauet translatio Septuaginta, quæ habet hoc in loco: Etenim secundum dies ligni vitæ dies populi mei. Quod de ligno vitę intelligitur, quod erat in paradiso. Quibus verbis voluerunt Septuaginta vitam beatorum ęternam esse significare. Gen. 2.

Opera manuum eorum inueterabunt.] Id est, diu permanebūt. Potest ita verti: Opera manuū eorum durabunt electis meis.

Neque generabunt in conturbatione.] Id est, filij, quos per euangelium genuerint, non erunt geniti in cōturbatione, sed in animi quiete & trāquillitate. Ita enim dicebat Apostolus: Per euangelium ego vos genui. Potest etiam ad naturalē generationem referri. Nam vir Iusti legitimo matrimonio copulati absque peccato mouentur ad filios generādos. Quod volens propheta explicare ait: Quia semen benedictorū est. Quasi dicat: Quia tale semen est virorum iustorum qui sunt a Domino benedicti. 1. Cor. 4.

Antequam clament, ego exaudiam.] Id est, priusquam finem faciant clamādi. Quod statim explicās propheta ait: Adhuc illis loquentibus ego audiam. Vide Dei nostri clementiam & benignitatem.

Lupus & agnus pascentur simul.] Hoc est, Tyranni, qui ob immanitatem lupi appellātur, recepto euangelio vsqueadeō erunt mites, vt cum hominibus piis, abiectis, & humilibus simul in ecclesia habitent, & eundem spiritualē cibum sumentes se spiritualiter reficiāt. Leo & bos comedent paleas. Hoc est, magnates & obscuri in vno stabulo, in vna ecclesia congregabuntur. Et qui serpentes fuerant, nemini nocebunt ore suo. Sed in monte sancto meo, ait Deus, hoc est, in ecclesia mea erit pax & concordia. Voluit propheta iis verbis significare fore, vt in ecclesia magna esset inter iustos charitas, magna concordia, magna humilitas & mansuetudo. Inuenies hoc vaticinium apud nostrum Esaiam cap. 11. vbi poteris ea videre quæ ibi annotauimus.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT LXV.

Ad

Ad populum incredulum.] In Hebraico est, Ad populum sorer, à verbo sor & geminata finali litera sorer quod significat declinare, vt in psalmo: Declinate à me maligni. Significat etiam putridum esse fœtidũ, & corruptũ. Vnde id, quod est apud Oseam prophetam: Separatum est conuiuium eorũ, potest rectè verti: Fœtidum factum est conuiuium eorũ. Significat etiam subuertere, vt apud Ieremiam in Threnis: Semitas meas subuertit. Significat præterea recedere, & non obedire, vt apud Oseam: Omnes principes eius recedentes, pro quo Septuaginta inobedientes transtulerunt. Et alia tandem significat, quæ non opus est recensere. Ex quo perspicuũ apparet posse hunc locum ita Latinè reddi: Ad populum à veritate declinantem, vel fœtidum, & vitiis contaminatum, vel separatum à Deo, vel subuersum, vel inobedientem & contumacem. Omnia enim hæc dictio, qua hic vsus est propheta, significat. Quæ omnia infideli populo rectè conueniunt. Quam ob causam interpres noster meritò vertit: Ad populum incredulum.

Psal. 118.
Oseæ 4.
Thren 3.
Oseæ 1.

Qui ponitis fortunæ mẽsam.] In Hebraico est ita: haorchim la gadh xulcham. Prima dictio significat ponere, præparare, ordinare. Vnde id, quod dicitur in psal. Manè astabo tibi, & videbo, potest ex Hebraico verti: Manè præparabo me tibi, & videbo. Acsi dicat: Nocte ac tenebris meorũ scelerũ habebo intellectũ caligine circunfusum. At manè cùm me præueniente gratia tetigeris, præparabo me tibi, & splendore gratiæ gratum facientis illuminatus, mentis oculis ea aspiciam, quæ antè ignorabã. Secũda dictio, quæ est eà gadh significat fortunam, quam significationem secutꝰ est noster interpres. R. Moyses dicit esse eam stellam, quam Iouem appellamus. Et R. Dauid hic in commentariis etiam tydus quoddam esse ait. Tertia dictio absque vllo dubio mensam significat. Ideò potest verti: Qui præparatis mensam Ioui. Est hæc stella in sexto cœlo locata, cuius fulgorem dicunt esse prosperum & salutarem. Pagninus vertit: Qui paratis exercitui cœli mensam. Existimat enim hãc dictionem significare stellarũ multitudinem, quam exercitum cœli appellauit. Nam gadh hadh significat exercitum colligere, & cõgregare. cùm nostra vulgata editione concordant Septuaginta, qui fortunam interpretantur. Quare hanc esse rectiorem interpretationem existimo, & quia solebant antiqui, vt in explanatione dixi, fortunam colere, eique immolare: & quia dictio hæc fortunã significat, vt ex versione Septuaginta etiã demonstratur.

Psal. 3.

Esaiæ

Et libatis super eam.] In Hebraico est: ve ham malim lamnī mimsac. Magna difficultas est in dictione mui cui additur la articulus. Nam noster interpres habet super eam, pro quo Pagninus posuit planetis. Ita enim habet, Impletis planetis libamē. Septuaginta, Impletis dæmoni poculū. Pro eo quod Pagninus vertit, planetas, dixerunt illi, dęmonē. Dictio hæc deriuatur à verbo manah, quod significat numerare, vt 2. Re- 2. Reg. 24.
gum: Vade, numera Israël & Iudam. Vnde dictio hæc numerū significat. Qua ratione adductus Pagninus vertit planetas, quasi numerum septem syderum. Potest rectè verti: Consecratis ipsi numero libamen. Fortasse enim vult eos reprehendere, qui Pythagorizantes ita ipsum numerum extulerunt, vt veluti Deum adorarent. Pythagoras enim numeros magni fecit: & qui postea eum secuti sunt, multò superstitiosius eos obseruarunt. Et videtur alludere ad illum numerum, quoniam sequitur: Numerabo vos in gladio. Quasi dicat: Quoniam vos numero sacrificatis, ego vos ad cædem numerabo.

Argumentum Capitis LXVI.

Ostendit Deus se implere cœlum & terram, & in paupertum, atque humilium animis habitare. Increpat Iudæorum scelera, propter quæ illis Hierosolymæ vastitatem minatur. Prædicit ecclesiæ propagationem, & Apostolorum prædicationem & doctrinam. Consolatur bonos, malos autem ait esse suorum flagitiorum pœnas daturos.

CAPVT LXVI.

Hæc dicit Dominus: Cœlum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorū. Quæ est ista Act. 7.
domus, quam ædificabitis mihi? Quis est iste locus requietionis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, & facta sunt vniuersa ista, dicit Dominus. Ad quem autem respiciam, nisi ad pauperculum, & contritum spiritu, & trementem sermones meos? Qui immolat bouem quasi qui interficiat virum: qui mactat pecus, quasi qui excerebret canem: qui offert oblationem, quasi qui sanguinem suillum offerat: qui recordatur thuris, quasi qui benedicat idolo. Hæc omnia elegerunt in viis suis, & in abominationibus suis anima eorum delectata

a Hebr. est. Vnde & ego eligam illusiones eorum, & quæ timebant, adducã eis: quia vocaui, & non erat qui responderet: locutus sum, & non audierunt, feceruntque malum in oculis meis, & quæ nolui elegerunt.
Ierem 7. Audite verbum Domini, qui tremitis ad verbum eius. Dixerunt fratres vestri odientes vos, & abiicientes propter nomen meum. Glorificetur Dominus, & videbimus in lætitia vestra, ipsi autẽ confundentur. Vox populi de ciuitate, vox de tẽplo, vox domini reddentis retributionem inimicis suis. Antequam parturiret, peperit: antequam veniret partus eius peperit masculũ. Quis audiuit vnquam tale? Et quis vidit huic simile? Nunquid parturiet terra in die vna? aut parietur gens simul, quia parturiuit & peperit Sion filios suos? Nunquid ego qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit Dominus? Si ego qui generationem cæteris tribuo, sterilis ero ait Dominus Deus tuus.
Supr. 65.

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus: Cœlum sedes mea.] Dixerat Deus in fine capitis superioris magnam fore pacem & fœlicitatẽ in monte sancto suo: & ne Iudæi existimarent hoc esse intelligendũ, tantùm de monte Moria, vbi erat situm templum Salomonis, putantes Deum in templo illo solùm debere adorari, illoque paruo loco claudi & contineri, ideò ait Deus se implere cœlum & terram, non autem in manufacto templo coërceri. Sed quoniam Dei magnificẽtia magnis in cœlo elucet, quàm in terra, ob ipsius cœli admirabilem pulchritudinem, excellẽtes influxus & actiones, & quòd sit amplius toto orbe terrarum, illustrius, & præstantius, positum in sublimi, ornatum innumerabilibus astris, quæ globosa & rotunda, splẽdidissimo cãdore fulgentia, circulos suos orbésque cõficiunt admirabili celeritate, ordine & constantia, ideò cœlum appellatur Dei sedes atque thronus, terra autem tanquam infimum elementum pedum eius scabellum. Vnde diuinus psaltes, Cœli, inquit, enarrant gloriam Dei, & opera manuũ eius annuntiat firmamentum. Eam ob causam in exordio diuinę precationis dicimus: Pater noster qui es in cœlis. Hunc Esaiæ locum citat gloriosus ille Stephanus protomartyr in cõcione, quam habuit apud Iudæos, quam D. Lucas literis mandauit. Probat ille ex hoc loco Deum vbique esse, neque in Salomonis templo concludi. Hoc intelligens Moyses in hunc modũ fuit Hebræorum populum in Deuteronomio allocutus: Cogitato in corde tuo quòd Dominus ipse est Deus in cœlo sursum, & in terra deorsum. Et Dauid in Psalmo: Sã ascen-
Pſal. 18. Matt. 6. Act. 7. Deut 4. Pſal. 138.

ascendero in cœlũ, tu illic es: si descendero in infernum, ades. Et per Ieremiam ipse Deus: Nunquid non cœlũ & terrã ego impleo? Est enim Deus excelsior cœlo, longior terra, latior mari, omni profunditate profundior, totus vbique præsens, nõ per partes diuisus, sed totus in omnibus locis, nõ localiter, sed potentialiter, incomprehensibilis, omnẽ creaturã excedens. Si enim quæras magnitudinẽ, maior est si pulchritudinem, pulchrior: si splendorẽ, splendidior: si claritatem, illustrior & præstantior. Ipse solus est qui de se ait: Cœlum sedes mea est, terra autẽ scabellũ pedũ meorũ. Sed cùm multi sint cœli, oritur dubitatio, de quo Deus hîc per Esaiã loquatur, an de Empyreo, an de Firmamẽto, an de aliquo ex septẽ cœlis Planetarũ, an de primo mobili posi Firmamentum, quod etsi fuerit antiquis ignotũ putantibus Firmamẽtũ esse ipsum primum mobile, quorum opinionem sequitur Orontius insignis nostræ memoriæ mathematicus, tamen experientia constat esse primum mobile aliud cœlum à Firmamento distinctum, vt ostendit Petrus Nonius magister meus, Mathematicorum doctissimus, alter Euclides, alter Ptolemæus. Huic quæstioni respondendum existimo, cœlum hoc in loco non pro aliquo cœlo particulari capi, sed pro omnibus simul corporibus cœlestibus, quemadmodũ in principio Geneseos. In principio creauit Deus cœlum & terram iuxta diui Chrysostomi sententiam. Magnus Basilius ideò existimat cœlum sedem Dei appellari, quia cœlestes virtutes in se firmiter retineant insidentem Dei cognitionem, terram autem scabellũ pedum eius, quòd homines in terra degentes vix possint caspere vel extrema, quæ de Deo celebrantur. Origines & D. Gregorius existimant per cœlum hoc loco intelligi viros iustos & pios, qui ob excellentem charitatem & contemplationem, animiq; præstantiam & altitudinem cum cœlo comparantur. Et meritò quidem, cùm adhuc in terra constituti se ferant in sublime, iamq; in cœlis quodammodo habitent: ita enim ait Paulus Apostolus: Nostra enim conuersatio in cœlis est. Quemadmodum enim rota, vt Diui Hilarij similitudine vtar, licet in terra voluatur, magna tamen ex parte, dum steterit est à terra eleuata parua autem pars in terra cõsistit, sic licet pars corporis sit ambulans in terra, anima tamen iusti, quæ maior pars est hominis, conuersatur in cœlis. Est igitur vir iustus sedes Dei iuxta id quod scriptũ est. Anima iusti sedes sapientiæ. Hæc sapientia Christus est, quam Salomon in Prouerbiis ita facit loquentem: Ab æterno or- *Ieremi. 23.* *Philip. 3.* *Similitudo.* *Prou. 8.*

dinata sum, & ex antiquis antequam terra fieret. Et paulò
pòst: Et deliciæ meæ esse cum filiis hominum. Per hanc sa-
pientiam increatam intelligitur verbum, hoc est, Dei filius,
vt ait in libro 11. de præparatione euangelica Eusebius Cęsa-
riensis. Solet enim scriptura Dei filium sapiętiam appellare:
1. Cor. 2. ita Diuus Paulus in epistola 1. ad Corinthios, Christus in-
1. Cor. 2. quit, factus est nobis sapientia à Deo. Et in sequenti capite:
Loquimur Dei sapientiam in mysteria, quæ abscondita est,
quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram.
Cùm autem sedes Dei sit cœlum, anima autem iusti sit sedes
Dei, apertè colligitur, eam esse cœlum, de quo hic ipse Deus
ait: Cœlum sedes mea est. At per terram quam hîc appellat
deus scabellum pedum eius impius peccator intelligitur, quę
Deus veluti pedibus conculcat.

Ad quem autem respiciam nisi ad pauperculum.] Dixerat Deus
animam iusti esse eius sedem & templum: quod clarius ex-
plicans subdidit: Quę est ista domus, quam ædificatis mihi?
Modò multò apertius ostendit domum, in qua requieścit,
esse iusti animam, quam sedem suâ appellauerat. Ita Paulus
1. Cor. 3. Apostolus ad Corinthios scribens. Vos, inquit, estis templũ
Dei viui. Intuere animo quàm longè distet voluntas diuina
ab humana. Homines volunt habitare cum diuitibus, Deus
verò cum pauperculis. Homines quęrunt hospitia amœna &
festiua, Deus verò animas contritas sermones suos tremen-
tes. Mundus pauperculos ærumnosos esse ducit, Deus verò
eos beatos esse ostendit. Non sine causa aiebat Lactantius:
Hoc vno beati esse in hac vita possumus, si minimè beati esse
videamur. Et rectè quidem. Nam quid iuxta mundi opinio-
Matth. 5. nem infœlicius paupertate? Et tamen ipsa veritas eam in-
Psal. 9. ter euangelicas beatitudines connumerat, & hoc in loco, Ad
quem, inquit, respiciam, nisi ad pauperculum? Vnde ait Da-
uid: Oculi Domini in pauperes respiciunt. Respicere autem
in literis diuinis fauere significat, & eum quem respicis, gra-
tum atque charum tibi esse Hoc voluit Moyses in Geneśi si-
Gen. 4. gnificare, dicens: Respexit Dominus ad Abel, & ad munera
Psal. 15. eius, ad Cain autem, & ad munera eius non respexit. Et Da-
uid: Respice in me Domine, & miserere mei. Vide quàm fal-
sa sit mundi de paupertate opinio, quam infœlicitatẽ vocat.
Matth. 13. Contrà verò nihil mũdus beatius diuitiis, nihil securius, nĩ-
Luc. 8. hil gratius & blandius ad vitæ cursum tranfigendum existi-
Luc. 6. mat, cùm Deus eas spinas vocet: & alibi dicat: Væ vobis di-
1. Tim. 6. uitibus. Et Diuus Paulus in epist. sua 1. ad Timotheum. Qui

volunt

volunt diuites fieri, incidunt in tentationē & in laqueū diaboli, & desideria multa inutilia & nociua quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Hæc Apostolus. Ex quibus aspicis quàm periculosa sit diuitiarum affluentia. Vt nauis graui mercium pondere onusta, in immenso mari procella iactata, ventisque periculosis expositа proiicit ad mare merces & diuitias, ne obruatur & funditus pereat, vtilius ducens opes potius amittere, quàm vitam, quoniam exonerata securius nauigat & celerius, sic homines diuitiis circunfluentes mediisque mundi fluctibus cōmissi, variarumq; tentationum exagitati, debent se mercibus exonerare, & diuitias inter pauperes distribuere, ne illis intemperanter abutentes mergantur, atque ad ima tartara præcipitentur. Ita nanque poterunt maris cursum securius tranfigere, & ad beatitudinis portum velocius atque fœlicius accedere, si fuerint expediti, & diuitiarum pondere exonerati. Si mundus eum fœlicem iudicat, quem rex aut princeps aliquis benignè intuetur, quam fœlicior erit pauper, ad quem Deus piis oculis respicit, dicēs hic: Ad quem respiciam nisi ad pauperculum? Sed dices nō posse eum esse fœlicem qui opibus caret, quòd nullum habeat splendorem, nullam nominis claritatem. Hęc est mundi opinio, sed inanis, impia, & ab omni veritate aliena. Luna, cùm longius distat à Sole, totum splēdorem terris ostendit, ad cœlum autem claritatem non mittit: cùm verò Soli cōiungitur, tota in superiore parte illuminatur, infernus autem nullum lumen ostendit. Et tunc insipiētes eam obscuram arbitrantur, cùm in eius coniunctione cū Sole, est in superiore parte splendidissima. Sic qui lōgè à Christo separantur, humanā solùm inanemq; gloriam quęrunt, totum suum splendorem & nominis amplitudinem in terra defigūt, atq; animi candoris & prestantię obliti in humanis diuitiis, falsis voluptatibus, inani nominis claritate beatitudinem constituunt. At qui Soli illi iustitiæ Christo Deo nostro coniunguntur, animi splendorem sursum tendentē emittunt. Et tūc à mundi amatoribus obscuri omniq; claritate destituti stultè iudicantur, cùm illa flamma diuini amoris incensi, sunt superiore parte, hoc est, animo fulgentissimi. Ex quo efficitur, vt ad cœlum aspirent, Deum omnia prouidentem totamq; vniuersitatem moderantem intueantur, omnem veram claritatem in charitate diuinique numinis imitatione constituentes, & gloriam in ipsius gloriæ contemptu collocantes.

Similitudo.

Similitudo.

Et trementem sermones meos.] Vide quemadmodum diui-

nus vates in huius capitis exordio virum iustũ describat: eũ appellat cœlum, Dei sedem, templum & locum diuinæ quietis, pauperculum, contritũ spiritu, diuinos sermones tremẽtem. Ampla quidem & illustria nomina & epitheta. Et quanuis omnes Christiani debẽt esse tot virtutum præsidio septi, tanta puritate muniti, vt illis omnia hęc cõueniãt, præcipuè tamen debent ad hanc perfectionem aspirare, in eaq; perpetuò permanere monachi & sacerdotes, qui frequenter Christum Deum nostrum in admirabili eucharistiæ sacramẽto sumunt, illudque diuinum manna, illum panem viuum, qui
Ioan.6. de cœlo descendit, manducant. Ipse enim ait: Caro mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus, qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinẽ, in me manet, & ego
Matt.26. in illo. Et postea: Hoc est corpus meum. Quid clarius dici poterat? Non tulit diuinus amor, vt Christus corporali præsentia à nobis se separaret, quin nobiscũ in sacramẽto maneret. Ibi est realiter eius corpus & eius sanguis, & eius anima, & eius diuinitas: & in qualibet parte hostiæ cõsecratæ Christus realiter cõtinetur, & verè est cibus. Sciebat ipse Christus venturos esse hæreticos, qui dicerent, Christũ nõ esse in sacramento, nisi figuratiuè aut significatiuè, ideò ad hũc errorem tollendũ dixit: caro mea verè est cibus. Particula, verè, falsos intellectus excludit: eius enim corpus, quod ibi verè est, verè
Ioan.6. à nobis mãducatur, & gratiã confert. Ita enim Christus ait: Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternũ. & panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita. Erubescat igitur Oecolampadius, Caluinus, & cæteri Capharnaitæ dicen
Ioan.6. tes: Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum? Cùm ergo tam admirabile sit hoc sacramẽtum, oportet sacerdotes illud ministrãtes castos esse, & ita viuere, vt cœli, Dei sedes & templũ, meritò appellentur. Eam ob causam sanctè & iustè fuerũt illis cõnubia in noua lege prohibita, vt constat ex conciliis, in quibus hoc fuit assertum, & perpetuis munimentis mandatũ. In cõcilio Carthaginensi post hanc prohibitionẽ sunt hęc verba: Vt quod Apostoli docuerũt, & ipsa seruauit antiquitas, nos quoq; custodiamus. Aspicis ecclesiã affirmare esse cõnubia sacerdotibus prohibita ex Apostolorũ traditione Et ne illa Apostolica doctrina posset obliuione deleri, fuit in cõciliis reiterata, & à Calixto summo pontifice Rom. vniuersalis ecclesiæ pastore ante mille & tercentos annos mãdata literis patq; à cæteris põtificibus cõfirmata. Fuit in primitiua ecclesia cõcessum, vt cõiugatus efficere-

ficeretur sacerdos ob sacerdotũ infrequentiã, at sacerdotem posti sacerdotiũ vxorẽ ducere nunquã à Christi morte fuit cõcessum, neq; auditũ: nisi nostra hac in re insolici æra te quando multi sacerdotes & monachi, qui se Deo deuouerant, perpetuum'q; cœlibatũ solenni voto professi fuerãt, se à Christi ecclesia separarunt, & Lutheri synagogę dediderunt. Hi aiũt impossibile esse perpetuam castitatẽ seruare, & iuxta Pauli sententiã melius esse nubere, quã vri. Si hi diuinum auxiliũ 1. Cor. 7. considerarent, illud'q; implorare vellent nunquam has voces emitterent. Sunt quidẽ vires nostræ ex se tenues: at adiuuat nos Christus, qui nos nunquã deserit, si ad eum confugimus, illumque toto animo inuocamus. Fidelis est enim, vt ait D. Paulus, qui nõ patietur nos tentari supra id, quod possumus, 1. Cor. 10. sed faciet etiã cum tentatione prouentum, vt possimus sustinere. Ipsi Paulo laboranti, Christum'q; inuocanti respondit idem Christus: Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infir- 2. Cor. 12. mitate perficitur. Non est igitur impossibile perpetuam castitatem seruare cũ Dei auxilio. Quòd si de illo aliquis dubitauerit, cœlestia'q; arma proiecerit, seipsum Christi præsidio, de quo desperat, indignum faciet, sibi'q; ipse pernicię machinabitur. Locus autem Apostoli Melius est nubere, quàm vri quẽ pro se citant hęretici, intelligitur de laicis, non autem de sacerdotibus, quibus, vt ostendimus, Apostoli cõnubia prohibuerunt. Neq; hoc in loco D. Paulus nuptias nisi infirmis concedit. Ita enim ait: De quibus mihi scripsistis, bonum est homini mulierem non tangere. Et paulò pòst. Volo autẽ om- 1. Cor. 7. nes vos homines esse ficut meipsum. Et paulò pòst: Dico autem non nuptis & viduis, bonum est illis, si sic permanserint, sicut & ego: quòd si non continent, nubant, melius est enim nubere quàm vri. Aspicis D. Paulum hoc in loco non sacerdotibus, sed imperfectis hominibus cõnubia concedere. Perpende eius verba: Quòd si non continent, nubant. Non vituperat matrimonium: est enim sacramentum à Deo institutũ, sed præponit illi continentiam, & cœlibatũ magnopere cõmendat & extollit. Reddens autem causas sui propositi. Volo, inquit, vos sine solicitudine esse: qui sine vxore est, solicitus est quę Domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autem cũ vxore est, solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est. Si D. Paulus laicis cœlibatũ suadet, quanto magis sacerdotibus & religiosis qui castitatis votũ emiserũt? Sed aiũt votum castitatis esse inceptum & improbatum. Si hoc ita esset, cur Apostolus cœlibatum & perpetuam casti-

Matt.19. tatem suadet? Quomodo Christus laudat eunuchos, qui se castrauerũt propter regnum cœlorum? Qui cœlibatũ impio bant, volũt Christum & Paulum cõculcare. Qui votum castitatis frangunt contemnunt Dauidem dicentem: Vouete & Psal.7. reddite Domino vestro, &c. Et in alio psalmo: Tibi reddam Eccle.5. vota mea. Et Ecclesiasticum dicentem: Si quid vouisti Deo, ne moreris reddere, displiceat enim ei infidelis & stulta promissio: sed quodcunque voueris, redde. Quod autem dicunt neminem castitatem seruare, est planè falsum & impiũ: sunt enim absque dubio multi Christiani castissimi & cõtinentissimi. Quid loquor de Christianis, cùm sit memoriæ proditũ multos Gentiles non solùm castitatem seruasse, sed pro ea seruanda se morti obiecisse? Narrat Valerius Maximus lib 6. Græcam quandam fœminam nomine Hipponẽ, cùm hostiũ classe esset excepta, se in mare proiecisse, ne incontinentes homines eius pudicitiam violarent. Sabellicus etiam libro.5. scriptum reliquit, Democlem adolescentem Athenienſem in seruentis aquæ lacũ se proiecisse, vt castitatem, quam in periculo videbat, tueretur. Voluit potius in interitũ voluntarium ruere, quàm cõtinentiã amittere. Quid dicam de virginibus Vestalibus, cùm si aliqua in crimen incontinentiæ incidisset, viua in campo Scelerato sepeliebatur, pro cuius incestu, vt refert Fuluius in lib. de antiquitatibus, erat in vrbe publicus luctus. Ethnici castitatem seruant, nos autem Christo dedicati, eiusque sanguine redempti, cœlestique præsidio muniti eã seruare non poterimus? Quis audiuit vnquã tale? Vbi igitur Christiana religio? Vbi carnis mortificatio? vbi crux nostra? vbi voluptatũ contemptus? vbi vis illa Christiana, quam patitur regnum cœlorum, quod violenti rapiunt? vbi pudicitię seruor? vbi ardentes preces ad Christum fusæ feruentibus lachrymis sociatę? vbi cœlestis præsidij fiducia? Nónne videtis ô sacerdotes Lutherani vos hac in re etiam ab Ethnicis infidelibus superari? Hæc est vestra fortitudo, hæc est vestra reformatio? Quomodo audetis vocare vos ipsos viros euãgelicos, à Deo missos, religionis assertores, ecclesiæ vindices, mundi reformatores, si non solùm à castis Christianis, sed etiam à Gentibus fide, spe, & gratia nudatis in virtute superamini? Si à Deo essetis missi, viueretis continẽtius, vestrãque nouam sectam virtutibus & miraculis cõfirmaretis. Abrahã docuit circuncisionem, rem nouã in mundo: Moyses legem Gen.17. scriptã anteà inauditã: Christ⁹ eiusque Apostoli nouam legẽ Exod.17. veterisque abrogationem, & omnes hi res illas nouas, quas docebant,

docebãt, & virtutibus & miraculis cõfirmarunt. Legite vtrũque testamentum, reuocate in memoriã tempora præterita, reuoluite tam recentiũ quàm antiquorũ annalium historias, & videbitis magnas nouitates & mutationes, quæ à Deo fuerunt, fuisse miraculis confirmatas, aut saltem à viris sanctis, honestate perspicuis, humilitate præcellẽtibus, charitate præstantibus institutas & prædicatas. Erat ecclesia in tranquillitate & quiete, nulla erat in rebus fidei dissensio, retinebãtque omnes Christiani antiquam ecclesiæ sanctę Romanę fidem, & institutiones. At surrexit quidã monachꝰ apostata, nomine Martinus Lutherus, votifragus, qui oĩa voluit mutare atque magnas stupendásque nouitates adducere. Si hæc sunt à Deo, vbi sunt Lutheri miracula, vbi virtutes? Pro humilitate amplectitur superbiã, pro castitate incontinentiã, pro votorũ obseruantia perfidia, pro abstinentia intemperantiã, pro exemplis scandala, pro miraculis vitia. Vnde effectum est, vt in Germania leges nihil valeant, iudicia iaceãt, mos patrius perierit, nulla abstinentia, nulla continẽtia, nullus pudor teneat hæreticos. Fertur equis auriga, neque audit currus habenas. Euertit ecclesias, magnifica monasteria, ampláque Dei tẽpla solo adęquauit, fuerũt bona cõmissa direptioni monachi expulsi, virgines violatæ, & nihilominus tamen habet sequaces Lutherus, eiꝰ sectę & libertatis ferè Mahumeticę sectatores. O tẽpora, ô mores. O Deus immortalis vbinã gentiũ sumus? O amentes homines Lutheri sequaces, cur hęc non aspicitis? cur pernicię vestrã nõ consideratis? Hæc sunt opera euangelica? hæc est ecclesiæ restauratio? hæc sunt remedia quę affertis? O cæci homines. Veniet tempus & non tardabit, quando hæreses vestræ finientur: at nulla erit vnquã ętas, nulla posteritas, nulla hominũ memoria, quę de vestra cæcitate & amẽtia conticescat. Erunt omnia hæc omniũ temporũ annalibus mandata, perpetuisque consignata monimentis. Si hęc mea scripta in manus vestras fortasse deuenerint, vos oro & obtestor, vt ea æquo animo feratis, non enim possum silere, premor dolore, inflammor, doleo vestrũ naufragium, deploro vestram tristem calamitatem, fundo ad Deum pro vobis creb ras licet indignas meas pręcationes. Vellem enim, vt ita viueretis, vt vobis ea, quę hic ait Deus per Esaiam, conuenirẽt: vt essetis cœlum, Dei sedes & templum, humiles, contriti corde, Deique sermones trementes.

Qui immolat bouem, quasi qui interficiat virum.] Sensus est: Abominabilia sunt Iudęorũ impiorum sacrificia: nã tam dę-

prauato

prauato animo immolãt bouẽ, quàm hominẽ. Quo propo-
sito solẽt suis idolis homines interficere & sacrificare, eo mi-
hi boues immolant. Vel sic, Pro boue, quem mihi deberent
immolare immolant idolo hominẽ, pro pecoribus, quæ de-
berent sacrificare mihi, sacrificãt canes idolis: pro oblationi-
bus offerunt sanguinẽ suillõ, pro thure, quod deberent in tẽ-
plo meo incendere, colunt idola. Vel referuntur hæc ad tem-
pus gratię post sufficientẽ Euangelij promulgationem, vt di-
cat Deus: Nemo mihi offerat legalia sacrificia, quoniam iam
sunt abrogata & mortiferas nolo legis vmbras, sed Euãgelij
veritatem: tam mortiferum est bouem immolare, veteriique
legis sacrificia offerre, quàm hominẽm occidere. Obtẽdit hic
locus soluendam fuisse legem Mosaicam, quod præter pro-
phetarũ oracula fuit etiã à Sibylla Libyca iis verbis prędictũ:
Ecce venient dies, & illuminabit Dominus dẽla tenebratum
& soluetur nexus synagogæ. Hui⁹ Sibyllæ meminit Euripe-
des in Iamiæ proœmio, & Lactantius Firmianus lib. 4. diui-
narũ institutionum. De cessatione legalium ea poteris videre
quæ primo capite annotauimus, & 43. duobus in locis.

Hæc omnia.] Nempe occidere homines, eósque Moloch
sacrificare, canes idolis offerre, & sanguinem suillum & idolo
benedicere, fecerunt Iudęi, talibúsque abominationibus fue-
runt delectati.

Vnde & ego eligam illusiones eorum] Sensus est: Quoniam
ipsi hæc elegerunt contra me, ego eligam contra eos illusio-
nes, nam illudentur & subsannabũtur. Quoniam me offẽde-
runt, ego de illis pœnas sumã. Verso cui diuus Hieronymus
adiecit cõmentaria habet, illusores, & ait idem diuus Hiero-
nymus, vtrunque posse verti ex Hebraico. Et tunc est sensus:
Quoniam ipsi, inquit Deus, elegerunt me contemnere, ergo
id permittam vt sint, qui eos illudant & irrideant. Est eadem
sententia cum superiore. Vel sic: Quoniã ipsi contra me ele-
gerunt illusiones, hoc est, idolorũ cultum, ego eligam easdem
illusiones ad sumendum pœnas de illis. Et ita capitur illusio
pro idololatria. Nã in literis diuinis ludere aliquado est ido-
lum adorare. Ita interpretantur nonnulli id, quod est in Exo-
do scriptũ post vituli conflationẽ: Sedit populus manducare
& bibere, & surrexerunt ludere, & illud Genesis: Vidit Sara
filium Agar Aegyptiæ ludentem cum Isaac filio suo, hoc est,
eum ad idoli cultum excitantem. Sed prima interpretatio
mihi videtur planior & rectior.

Exod 3.

Gen. 22.

Dixerunt fratres vestri odientes vos.] Sensus est: Quoniam
vocaui

vocaui Iudæos, & noluerũt audire, ait Christus, prębete vos aures mihi Apostoli mei, qui verba mea religiosè auditis. Fratres vestri Iudęi inpñ & infideles, qui propter me vos odio habent & abiiciunt, in hunc modũ vos alloquentur: Vos dicitis Christum esse verum Deum. Cur tam abiectum Deũ introducitis? Glorificetur ille, videam⁹ eum in sua maiestate cum magna lætitia vestra, & credemus in eum. At Iudæi infideles hæc dicentes confundentur.

Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis suis.] Dixerat esse Iudæos ob suam infidelitatem & malitiã confundẽdos. Nunc explicat propheta eorum ærumnas & calamitates. Acsi dicat: Obsidebuntur à Romanis, & in tantã miseriã incident, vt præ dolore & desperatione vehementes fletus & clamores emittãt. Audietur enim clamor miseri & ærumnosi populi, tumultus & eiulatus ex omni parte de ciuitate & templo. Et ita sentiẽt Deum iratũ, acsi audirent vocẽ eius, illos puniẽtis, & duriter increpãtis, quoniã erunt à Romanis capti, & occisi, & eius ciuitas funditus euersa. Tũc impletũ fuit id, quod illis Christus præ dixerat: Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta Quod multò anteà Michęas propheta in hũc modũ prędixerat Si on quasi ager arabitur, & Ierusalem quasi aceruus lapidum erit, & mons templi in excelsa syluarum. *Luc.13. Mich.3.*

Antequam parturiret, peperit.] Reiecta synagoga, ecclesia Christi propagabitur, & ante tẽpus pariendi pariet. Hoc est, breui & celeriter multiplicabitur. Et quoniam hoc superabat humanum ingenium, subdit: Quis audiuit vnquam tale? Et statim comparat ecclesiam terræ fœcundæ vno die magnam herbarum multitudinem producenti. Nam vt in Actis refert D. Lucas, vna die crediderunt circiter tria millia. Et alio in loco ait concionatum fuisse D. Petrum, & multos credidisse, factúmque esse numerum eorum quinque millia. *Act.2. Act.4.*

Nunquid ego.] Non mirũ est ecclesiam tot filios breui tempore habere Nam ego hoc faciam, ait Deus. Et filij ecclesiæ, mei erunt filij. Ego igitur qui aliis vim tribuo gignendi, non sterilis ero. Vocat Deus viros iustos filios suos, hoc est, quod ait D. Ioannes. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem, filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius. De qua generatione cap. 53. copiosè disseruimus. *Ioan.1.*

Lætamini cum Ierusalem, & exultate in ea omnes, qui diligitis eam, gaudete cum ea gaudio vniuersi, qui lugetis super eam, vt sugatis, & repleamini ab vbere consolationis eius, vt mulgeatis, & deliciis

& deliciis affluatis ab omnimoda gloria eius. Quia hæc dicit Dominus. Ecce ego declinabo super eam quasi torrentem inundantem gloriam gentium, quam sugetis, ad ubera portabimini, & super genua blandientur vobis. Quomodo si cui mater blanditur, ita ego consolabor vos, & in Ierusalem consolabimini. Videbitis, & gaudebit cor vestrum, & ossa vestra quasi herba germinabunt, & cognoscetur manus Domini servis eius, & indignabitur inimicis suis. Quia ecce Dominus in igne veniet, & quasi turbo quadriga eius, reddere in indignatione furorem suũ, & increpationem suam in flamma ignis, quia in igne Dominus diiudicabit, & in gladio suo ad omnem carnem, & multiplicabuntur interfecti à Domino. Qui sanctificabantur, & mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus: quũ comedebant carnem suillam, & abominationem & murem, simul consumentur, dicit Dominus. Ego autem opera eorum, & cogitationes eorum, venio vt congregem cum omnibus gentibus & linguis, & venient & videbunt gloriam meam.

Lætamini cum Ierusalem. Inuitat propheta fideles, vt ecclesiæ congratulentur.

Vt sugatis, & repleamini ab ubere consolationis eius.] Id est, vt quasi modò geniti infantes sugatis hubera diuinæ consolationis, vt lacte interioris gaudij reficiamini.

Ecce ego declinabo super eam quasi torrentem inundantem gloriam gentium.] Alij codices habent: Ecce ego declinabo super eam quasi fluuium pacis, & quasi torrentẽ inundantem gloriam gentium. Et ita est in Hebraico. Promisit Deus hoc in loco ecclesiæ tantam pacis affluentiam, quæ non riuulo, sed fluuio comparetur, & gloriam gentium se esse ad ecclesiam transfaturum. Quod impletum esse cognoscimus. Nã magni principes gentiles, & excellentes Philosophi, aliiq; viri fortitudine & gloria præstantes, idola repudiarũt, séque ecclesiæ subiecerũt. Et vt pisces in marinis aquis nati & nutriti nullũ habent maris saporẽ, sic hi in gentilitate, & idolorũ cultu geniti & educati, à gentiũ vana superstitione & idololatria lõgissimè abfuerũt. Vt enim Iosias statuas idolorũ cõtriuit, earumq; loca ossibus mortuorũ repleuit, vt in 4. lib. Reg. diuina narrat historia, sic hi repudiatis idolis deiectisq; ex animo vanitatibus, quas veluti idola colebãt, eũ ipsũ animũ mortis meditatione repleuerũt, illumq; veluti altare Deo dedicarũt.

Simile.

4. Reg. 23.

Et gaudebit cor vestrum] Mundi cõsolatio attingit corpus, diuina autem cor penetrat. Ideò Christus suis Apostolis dicebat: Iterum autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum.

Ioan. 17.

Et ossa vestra quasi herba germinabunt.] Hoc est, magno gaudio

gaudio afficiemini Nam quemadmodum spiritꝰ tristis exiccat ossa, vt dicitur Prouerb. 17. sic spiritus lætus dicitur ossa viridia & florida efficere. *Prou.17.*

Et cognoscetur manus Domini seruis eius.] Id est, Et auxiliũ Dei erit seruis suis perspectum & cognitum.

Ecce Dominus in igne veniet.] Nempe in die iudicij. Ita dicitur in psalmo: Deus manifestè veniet Deus noster, & nõ silebit, ignis in conspectu eius exardescet, & in circuitu eius tẽpestas valida. Quadrigæ autẽ eius, quas turbini veloci propter celeritatẽ cõparauit, angeli sunt, qui venient cũ Christo. Potest hoc intelligi de Iudæorum vastatione per Romanos, quãdo Hierosolyma fuit euersa, & templũ incẽdio flagrauit. *Psal.49.*

Qui sanctificabantur.] Hoc est, qui sibi sanctimoniam assumebant & arrogabant. Notat hypocritas.

Et mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus.] Id est, qui intrant in hortos, vbi postquam ianuam ingrediũtur, se abluunt, & purificatos putant. Solebant Iudæi crebris vti lotionibus corporis animi candorem minimè curantes. Eam ob causam dicebat illis Christus, vt est apud Matthæum: Væ vobis scribæ & pharisæi hypocritæ, qui mundatis quod de foris est calicis & paropsidis, intꝰ autem pleni estis rapina & immundicia. *Matt.7.* *Mat.23.*

Ego autem opera eorum, & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus gentibus.] Hoc est, Ego, inquit, Christus, veniam ad extremũ iudicium, vbi congregabo opera & cogitationes Iudæorum cum operibus & cogitationibus gentium, vt reddam vnicuique iuxta opera sua.

Et ponam in eis signum, & mittam ex eis qui saluati fuerint, ad gentes in mare, in Aphricam & Lydiam tenentes sagittam in Italiam & Græciam, ad insulas longè ad eos qui non audierunt de me, & non viderunt gloriam meam. Et annuntiabunt gloriam meam gentibus, & adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus donum Domino, in equis, & in quadrigis, & in lecticis, & in mulis, & in carrucis, ad montem sanctum meũ Ierusalem, dicit Dominus: quomodo si inferant filii Israël munus in vase mũdo ad domum Domini. Et assumam ex eis in Sacerdotes & Leuitas, dicit Dominus. Quia sicut cœli noui, & terra noua, quæ ego facio stare coram me, dicit Dominus Deus, sic stabit semen vestrum, & nomen vestrũ. Et erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato, veniet omnis caro, vt adoret coram facie mea, dicit Dominus. Et egredientur & videbunt cadauera virorum, qui præuaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur & ignis eorum non extinguetur, & erunt vsque ad sa- *Apoc.21.* *Mar.9.*

ad satietatem visionis omni carni.

Et ponam in eis signum] Locutus fuerat propheta de ecclesiæ propagatione. Sed quoniam præuiderat plerosque Iudæorũ non esse ad eã venturos, meminit extremi iudicij, vbi ipsi cõdemnabuntur. Nunc redit ad Apostolorũ prædicationẽ. Et introducit Deũ dicentẽ, se signaturũ nonnullos ex credẽtibus viros iustos, eosq; missurũ ad enuntiandũ Euangelij gentibus per totũ orbem terrarum dispersis. Nam per mare, Aphricã, Lydiam, Italiã & Græciã, vniuersus orbis intelligitur. Christus non solũ Apostolos designauit ad annuntiãdũ Euangelium, sed vt ait D. Lucas, designauit alios Septuaginta duos, & misit illos binos ante faciem suã Et quoniã Apostoli & alij fuerunt à Christo signati, ideò hic ait: Et ponã in eis signum, & mittam ex eis, &c. De his concionatoribus dicitur in psalm Annuntiabunt cœli iustitiam eius, populo qui nascetur, quem fecit dominus. Illi enim quos Dauid nomine cœlorũ significauit. Christi iustitiã annuntiarũt populo, qui per fidem & gratiam renatus est ex aqua & Spiritu sancto.

Luc. 10.

Psal. 18.

Tenentes sagittam.] Potest referri ad Lydos vt sit sensus: Mittam hos concionatores ad Aphros & Lydos, qui pollent arcu & sagittis, qui sunt arte sagittandi instructi. Vel ad ipsos Apostolos qui præclaros sagittarios, quoniã corda infidelium sagittis verborum suorum transfixerunt, eósque in diuinum amorem excitarunt. De iis concionatoribus intelligitur id, quod dicitur in psal. Sagittę paruulorũ factæ sunt plagæ eorum. Acsi diceret. Verba Apostolorum quos ob innocentiã paruulos appello, dura hominum corda traiecerunt, & amorem Christum vulnerarunt.

Psal. 63.

Et non viderunt gloriam meam.] Hoc est, me ipsum. Vel gloriam meam, hoc est, mea miracula.

Et adducent.] Vaticinatur de conuersione infidelium ad fidem & ecclesiam Christi. Per equos & quadrigas, cæteraq; vecturas, intellige omnes rationes & modos adducendi infideles ad ecclesiam, quæ per montem sanctum Ierusalem significatur.

Quomodo si inferant filii Israël.] Hoc est, Vt filij Israël offerunt in templo dona munda in vase puro, sic Apostoli adducent ad ecclesiã gentes veluti munus Deo gratum. Et erunt fideles semper in ecclesia tanquam nouũ cœlũ, & noua terra. Vult significare fidem nunquam in ecclesia defuturam.

Et erit mensis ex mense & sabbatum ex sabbato.] Hoc est, omnibus mẽsibus & omnibus sabbatis. Quasi dicat: Semper & omni

omni tempore veniet omnis , vt adoret coram facie mea. Hoc est, in perpetuum me Christiani adorabunt. Et vt affectum & desiderium colendi Deum in Christianis prophera ostenderet, ait: Veniet omnis caro vt adoret. Solent enim homines ad rem desideratam frequenter ire.

Et egredientur.] Nempe viri iusti à consideratione sui, ad impiorum considerationem: & videbunt eorum cadauera, Animaduerte. Impios appellat cadauera, & corpora absque anima. Qui enim fieri potest, vt viuant ab ipsa vita alienati? Christus de seipso, Ego inquit, sum via, veritas, & vita. Cùm autem sceleribus implicati sint separati à Christo, qui est vita, non viui sed mortui meritò appellantur. Quapropter dicebat Christus cuidã ab eo petenti, vt permitteret illi sepelire patrẽ suum Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos. Et D. Paulus in epist. 1 ad Timot. Quæ, inquit, in deliciis est, viuens mortua est. Miraremur absque dubio si videremus loqui & ambulare cadauer hominis, quẽ scimus mortuum esse, & talis visio nos teneret stupidos, & non miramur videtes cotidie homines flagitiosos, impiis atque mortiferis sceleribus inquinatos, nobiscum loquẽtes, & ambulãtes, cùm eos Christus mortuos appellet. Quid aliud est impius peccator quàm cadauer & phantasma? Vt anima vita est corporis, sic gratia vita animę. Vnde anima absque gratia dicitur mortua: mortua autem anima, homo ipse manet cadauer, in sepulchro peccatorum iacens. Debet tamen sperare, vt veniat Christus, & dicat: Lazare veni foras. *Ioan. 14.* *Matt. 8.* *2. Tim. 5.* *Ioan. 11.*

Vermis eorum non morietur.] Hoc est, cruciatus atque conscientię morsus semper illis in inferno durabit, vbi in igne inextinguibili & æterno torquebuntur. Ita apud D. Marcũ ait Christus: bonum est tibi debilem introire in vitã, quàm duas manus habentem ire in gehẽnam, in ignem inextinguibilẽ, vbi vermis eorum non morietur, & ignis nõ extinguitur. Ex quo colliges loqui hoc in loco Esaiam de damnatorũ in inferno cruciatibus, quos inquit esse ob sua scelera viris iustis fastidio. Ostendit hic locus falsam esse eorum opinionẽ, qui impiè asserunt animas esse mortales, nec esse post mortẽ pœnam neque gloriam. Et quamuis contra eos sint in nouo Testamento multi loci meridiana luce clariores, illos tamen silentio præteribo, quoniam in hac sunt hæresi, nouum Testamentum haudquaquam recipiunt. Eam ob causam veteris legis authoritatibus Gentilium q; Philosophorum sententiis eos conuincam. Capite 49. Genesis in illa oratione quã *Mar. 9.*

Iacob

Iacob morti propinquus ad filios suos habuit, vbi nos habemus: Congregamini, vt annuntiem quę vētura sunt, &c. Iubet Thargum Hierosolymitanum: Cōgregamini & docebo vos finem reconditum, arcana abscondita, & præmium mercedis, quod monet iustos: pœnam item impiorum, atque fœlicitatem horti Edem: Hæc ibi. Per hortum Edem intelligitur paradisus, cuius fœlicitas est æternum præmium mercedis iustorum. Aspice sanctū patriarcham in illa vaticinatione ad spiritualia æternáque bona respexisse. Dauid ille clarissimus rex & excellentissimus vates psal. 48. loquēs de impiis peccatoribus canebat: Sicut oues in inferno positi sunt, mors depascet eos: & dominabuntur eorum iusti in matutino. Et auxiliū eorū veterascet in inferno, à gloria eorū expulsi sunt. Veruntamen Deus redimet animam meam de manu inferni, cùm acceperit me. Mortē hanc, quæ depascet impios nō autē iustos, perspicuum est non esse eam sēparationem animæ à corpore omnibus communem, quam mortem appellamus, sed pœnam inferni, æternámque damnationis noctem, quēadmodum matutinum, in quo iustorum prę̄mium atq; principatus reseruatur, est resurrectio ad vitam immortalē, æternáque claritas & beatitudo. Salomon in Prouerbiis, In malitia, inquit, sua repelletur impius, sperat autē iustus in morte sua. Cùm mors sit terribilis & molesta, quid posset in ea iustus sperare, nisi esset post eam altera vita multò illustrior & præstantior? Daniel ca. 12. In tempore, inquit, illo saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit scriptus in libro. Et multi de his qui dormiunt in terræ puluere, euigilabunt, alij in vitam æternam, alij in opprobriū, vt videant semper. Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellę in perpetuas æternitates. Hæc Daniel. Verba illa: Alij in opprobrium, vt videant semper, possunt ita verti ex Hebræo: Alij ad approbria & obiectionem æternam. Iob, Scio, inquit, quòd Redēptor meus viuit, & in nouissimo die de terra surrecturus sum: & rursum circūdabor pelle mea, & in carne mea videbo deū, quem visurus sum ego ipse. Quid clarius dici poterat? Dauid in psalmo, Satiabor, inquit, cùm apparuerit gloria tua. Et in alio: Credo videre bona Domini in terra viuentium: Et in alio: Beati qui habitant in domo tua Domine in secula seculorum laudabunt te. In lib. Sapientiæ inducuntur impij in ęternis pœnis cruciati suam miseriā plorantes: & statim subditur: Talia dixerunt in inferno hi, qui peccauerūt. Et paulò

Gen. 49.

Psal. 48.

Prou. 14.

Dan. 12.

Iob. 19.

Psal. 14.

Psal. 26.

Psal. 83.

Sap. 5.

post

pòst dicitur de iustis: Isti autem in perpetuum viuẽt,& apud Dominum est merces eorum. Non solùm diuinæ literæ,sed etiam gentium Philosophi hãc veritatem contestantur. Socrates asseruit duas esse post mortem vias,alteram, qua ibant iustorum animę ad gloriam immortalem,alteram qua impĩ descendebant. Nam qui se pestiferis vitiis contaminassent,& in diuino humanoq; iure violando fraudes inexpiabiles concepissent, iis deuium quoddãiter esse aiebat seclusum à concilio sanctorum. Quàm admirabiliter differit de animæ immortalitate in apologia Platonis, in Phædro de Phædone, & aliis in locis? Ipse Plato. Breues,inquit,virtutis labores æterna voluptas sequitur. Cyrus apud Xenophontem animam ait esse immortalem, quẽ citat Marcus Tullius in Senectute, vbi quemadmodũ in 6. li. de rep. & in 1. quæst. Tusc. & aliis in locis, animæ immortalitatem vindicat & extollit. In libro de inscriptionib? vetustatis scriptum legi fuisse memoria patrum nostrorum inuentum antiquum epitaphium in sepulchro Aurelĩ Balbi ethnici hominis,in cuius fine erãt hęc verba literis mandata,Hic in spe resurrectionis quiescẽti locus publicè datus est. Nũquam Epaminondas Thebanus, neque Codrus Atheniẽsis,neque Decĩ Romani,cum aliis se pro patria telis hostiũ obiecissent,si nihil longius quàm vitæ termini postulabant, de animæ immortalitate cogitassent. At mente perspiciebant esse nobis exiguum vitæ curriculum circunscriptum, immensum gloriæ, essęque in cœlo splendidissimas mansiones,vbi beati ęuo sempiterno fruuntur. Hãc de animę immortalitate sententiã sequebantur etiam gentes infideles Indiarum Orientalium incolæ, quas Dei præsidio vicit & ad Christi fidem conuertit admirabilis ille Emanuel inuictissimus Lusitaniorũ rex, cuius facta celebrabuntur nõ solùm nostris, sed penè omniũ gẽtium literis atque linguis, neque vlla vnquam ætas de eius laudibus conticescet. Aspicis igitur non tantùm fideles, sed gentes etiam fide nudatas resurrectionem animæque immortalitatẽ cognouisse. Cùm enim Deus sit iustus, affecturus est præmio bonos,malos autem pœna:at qui aliquando hoc non fit in hoc mundo, cùm iustos deprimi videamus impios autem extolli, ergo in alio. Hoc intelligens Esaias loquẽnsque hoc in loco de æternis sceleratorum cruciatibus ait: Vermis eorum non morietur & ignis non extinguetur,&c.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT VLTIMVM.

Qui recordantur thuris] In Hebraico est mazcir Ieuenah. Prima dictio est à verbo zachar, quod significat recordari, vt
Thren 5. Threnorum quinto: Recordare Domine quid acciderit nobis. Significat etiam fragrare, & odorem emittere. Ideo illud Leuitici: Vt si panis in monumentum oblationis Do-
Leu. 24. mini, potest verti: Vt sit panis in odorem oblationis domini. Dictio enim azcarah, quæ ibi est, significat odorem, monumentum, & memoriã: est enim deriuata à verbo hoc iazcar, quod & meminisse significat, & fragrare, & in tertia coniugatione facere fragrare, siue fumigare & suffire. Quapropter potest hic locus Elaiæ, ita verti: Qui adolet thus, vel fumigare facit. Est enim adolere sacrificare, & quasi ardorẽ Deo præbere. In hac significatione accipitur à Vergilio dicente: Verbenásque adole pingueis, & mascula thura. Ita hunc locum R. Semoloh & R. Dauid in commẽtariis interpretãtur: quibus assentitur Ionathẽ in translatione Chaldaica, ita habẽs:
Cant. 8. Qui offert thus. Vnde id quod est in Canticis scriptum: Memores vberum tuorum super vinum, potest etiam verti: Fragrauit amor tuus plusquam vinum. Sed quoniam præcipua huius verbi significatio est recordari: voluit noster interpres, & rectè quidem, eam sequi: conuenit enim cum antecedentibus & consequentibus, & non recedit à communi significato.

Eligam illusiones eorum.] In Hebraico est: Eligã bethalulehem. Ideo poteris ita vertere: Eligã effœminatos eorũ, nempè vt de illis pœnas sumam, Nam taalul, quod est dictionis huius singulare: effœminatũ significat, vt suprà cap. 3. Et effœminati dominabuntur eis. Et quoniam nonnulli existimant dictionem hãc deriuari à verbo olel, quod significat conterere, trãstulit Thargum, afflictiones eorum: vt sit sensus: Ego eos affligam.

Antequàm parturiret peperit: antequàm veniret partus eius, peperit masculum.] Ionathas Chaldaicus ita hũc locum trãsfert: Antequam veniret ei angustia, salua facta est. & antequam veniret ei dolores partus, Messias reuelatus est. Quorum verborũ hic est sensus: Priusquam Iudæa à Tiro obsideretur, iam erat ęternã salutem consecuta, & antequã ab eo-

dem

dem Tito euerteretur, iam Messiã pepererat, qui eos saluos fecit, qui eum receperunt. Comparat propheta Hierosolymę afflictiões doloribus, quibus parturientes mulieres premũtur. Ita hũc locum nõ solùm Ionathas, sed etiã antiqui Iudæorũ Rabbini intellexerũt, quos sequitur R. Samuel Bernahamã. Si Messias erat ante Hierosolymæ euersionẽ per Romanos venturus, est autem ea destructa mille quingentos retrò annos & amplius, perspicuum esse venisse Messiam, falsámque esse, ineptã, & impiã Iudæorum opinionẽ Messiam expectãtium. Fuit adeò recepta hæc Ionathæ interpretatio, vt multi ex Iudęis vidãtes Hierosolymã euersam asseruerint Messiã iam venisse, quẽ dixerunt esse Barchosibam hominẽ quẽdã sceleratum, qui posteà fuit occisus, luens suorum flagitiorum meritissimas pœnas. Ita ait R. Moyses Aegyptius & alij. Aggæus propheta secundo capite loquens cũ Hebræis templum Hierosolymæ post Babylonicã captiuitatem reędificantibus templũ ipsum indicans, ait: Ventet desideratus cũctis Gẽtib⁹ & implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituũ. Meũ est argentũ & meũ est aurum, dicit Dominus exercituũ. Magna erit gloria domus istius nouissimæ plusquã primæ. Hæc ibi. Duo ex hoc loco apertè colligũtur: vnũ est, templũ secundũ maiorẽ gloriam habuisse quã primũ: alterũ est, nunquam Hierosolymæ futurũ esse Iudæorũ templũ, cùm illud secundũ appelletur hic nouissimum siue vltimũ, post quod aliud non est. Vnde conuincitur eorũ cæcitas, qui templũ Hierosolymæ, vbi legalia offerant sacrificia, se esse ædificaturos expectant. Sed videamus in quo cõsistit hæc fœlicitas & gloria, qua secundũ templũ excelluit primo. Nõ in regibus, nec in prophetis, non in auro, vasis pulchritudinẽ, magnitudine & magnificẽtia, cũ sit perspicuũ in omnibus his fuisse primũ multo excellentius & præstãtius, quippe ędificatũ à Salomone rege ditissimo, tã sumptuosum, vt oĩa quę in illo erant, auro tegerentur, vt scriptura comemorat. At secundũ fuit à Iudæis ædificatũ à captiuitate redeũtibus, inopia laborantibus. Ex quo effectũ fuit, vt senes qui primũ templũ viderãt, illudque memoria tenebãt, videntes secundũ ad excellentiã primi nulla ex parte accedere, lachrymis & lamẽtis aërẽ implerẽt, atque in intimo pectore singultus cõtinere non possent. Testis est Esdras cap. 5. lib. 2. & Iosephus 10. Iudaicarũ antiquitatum. Quæ est igitur hęc gloria qua secunda domus primã superauit, nisi præsentia Messiæ, qui in eo futurus erat, qui ip-

Agg. 2.

3. Reg. 6.

2. Esdr. 5.

Iud erat suo ore, sua doctrina, suis virtutib⁹, suis miraculis illustraturus. Hæc fuit gloria illa secundi vltimique templi, de qua hic loquitur Aggæus, qua nulla alia poterat esse maior, nulla excellentior, nulla illustrior & præstantior. Id indicat idem vates, dicens: Veniet desideratus cunctis gentibus. Vbi Thargum habet: Veniet Messias. Acsi diceret: Hac in re erit hæc domus glorioſior prima, quia Christus verus Deus & verus homo in ea realiter apparebit, prædicabit, & miracula efficiet. Quæ omnia impleta fuisse ex Euangelica historia cognoscimus. Si Messias erat venturus stante secundo tẽplo, iam venit, cùm templũ illud sit funditus euersum: at qui erat tunc venturus iuxta hãc Aggei vaticinationẽ, ergo iã venit. Quis est tam cæcus qui hanc tam clarã veritatem nõ videat? Cum hoc oraculo cõuenit id, quod ait Deus per Malachiam

Mal. 3. cap. 3. Ecce ego mitto angelum meũ, & præparabit viã ante faciem meã: Et statim veniet ad templũ suũ dominator, quẽ vos quæritis. Esse hũc dominatorẽ Messiã non solùm Christiani, sed etiam Hebræi asseueranter affirmant. Dicens propheta Messiã venturum esse statim ad templũ suum, indicat se loqui de illo secũdo tẽplo, ad quod statim Messias erat vẽturus. Cùm autem nullũ tale templũ sit, quid expectãt miseri Iudæi? Aut Messias iã venit, aut falsa est illa prophetia: at prophetia nõ est falsa, ergo Messias venit, & frustra à Iudæis venturus expectatur. Præterea Messias non solùm erat futurus ex tribu Iuda, sed ex familia Dauid, iuxta illud psal. De

Psal. 131. Sup. 11. fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Et illud Esaiæ: Egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, &c. At hodie nulla est tribus ab alia separata, cùm Hebræi per torũ orbẽ terrarũ dispersi & peregrini vxores ducant ex quacũq; tribu sine delectu. Si nulla est inter eos distinctio & separatio tribuũ, quãtò magis familiarũ? Si ignoratur tribus, multò magis familia. Fuit hæc tribuũ separatio vsq; ad Messiã, qui de tribu Iuda futurus est: at post Messiam nulla est talis separatio neque distinctio. Præterea Daniel prophetæ

Dan. 9. cap. 9. cùm esset cũ aliis Hebræis in Babylonica captiuitate, scripsit reædificandam esse Hierosolymã, quę tũc erat euersa, & venturũ esse Christũ, & perdendũ esse populum qui eũ negaturus erat, & deuastandam ciuitatem & templũ, à populo qui venturus erat cũ duce, & cessatura esse Iudæorũ sacrificia. Et statim describit tempus quando hæc futura erant per hebdomades. Lege caput illud: numera illas hebdomades, vt

voluerit

volueris dando vnicuique septē dies, vel septē menses, vel septem annos, & videbis impletū esse multis ab hinc annis tēpus Messiæ. Præterea si iuxta hanc Danielis vaticinationem prius erat Messias venturus quàm Iudæorū populus perderetur, & dispergeretur, eiusque sacrificia cessarent: & scimus Iudæorum populū esse perditum, & dispersum, & sacrificia cessasse: nam cessante templo in quo sacrificia fiebant necessariū erat cessare ipsa sacrificia, perspicuum est veniſſe Messiā, & ex consequenti vanam esse, falsam, & impiam Hebræorū opinionē, imò perfidiā, & pertinaciam, Messiā expectantiū. Vltimo loco in medium proferam Iacobi patriarchæ vaticinium, quod hanc nostram veritatem absque dubio ostendit. Cùm vir ille præclarus, quo nullus erat iustior, nullus charitate insignior, nullus vaticinatione præstantior, intelligeret vitæ suæ exitum appropinquare, vocauit filios suos, quibus inter alia regnum ad tribum Iuda venturū esse significauit. Et animi oculis perspiciens esse regnū ab ea auferendum, & statim Messiam venturum, has voces emisit: Non auferetur sceptrum de Iuda, nec dux de fœmore eius, donec veniat qui mittendus est, & ipse erit expectatio gentium/Aspice quàm apertè dicat, non fuisse regnum à tribu Iuda auferēdum nisi tempore Messiæ. Cùm autem sit illi regnum ablatum à tempore Herodis Ascalonitæ, qua ætate natus est Christus, apertè concluditur, veniſſe Messiam, essēque saluatorem nostrum Christū Dei filium. Constat enim non solùm ex Euangelica historia, sed etiam ex Iosepho historiographo Hebræo, & ex Rabbinorū antiquorū dictis, quæ Finus Adrianus collegit, & literis Latinis mādauit, fuisse Iudęam in Christi aduentu à Romanis possessam, & à gentilibus gubernatā, & tribū Iuda spoliatam potentia, omniq; regia dignitate destitutā. At Hebræi ne à sua cōtumacia desistant, aiunt hoc non intelligi de Messia, sed de Saule: nam vbi nos habem⁹: Donec veniat qui mittendus est, habet litera Hebraica: Donec veniat שׁילה. Et aiunt Siloh esse locum quendam, vbi defixum fuerat tabernaculum, & arca Domini collocata, vt patet ex 4. cap. 1. Reg. in quo loco aiunt Saulem fuisse regem constitutū. Et quoniā Saul erat de tribu Beniamin, vt 9. cap. 1. Reg. scriptura testatur, aiunt tunc ablatū fuisse regnū à tribu Iuda, impletamq; fuisse hanc Iacob vaticinationem. At expositio hæc stare nō potest: nam locus ille Silōh non venit tunc, quando Saul regnū obtinuit, quoniā multò anteà fuerat. Huc accedit quod

Gen. 49.

Matt. 2.

1. Reg. 4.

1. Reg. 9.

locus ille nõ erat expectatio gentiũ. Ita enim ait Iacob: Donec veniat Siloh, & ipse erit expectatio gentium. Nec est verum id, quod aiunt fuisse Saulem vnctũ à Samuele in Siloh, vbi erat vnctio in arca domini: nã priusquã Saul vngeretur, iam arca erat translata in Cariathiarim, vt caput 7. 1. Regum aperte ostendit. Item Saul fuit primus Hebræorum rex vt ex 1 Regum 9. cap. patet: anteà enim populus per Iudices diuersarum tribuũ gubernatur. Quomodo igitur in vnctione Saulis ablatum fuit regnum à Iuda, si Iudas illud nunquã habuerat? Imo statim post Saulem regnauit Dauid de tribu Iuda, in qua vsque ad Herodẽ Ascalonitam gubernatio permansit. Alij ex Hebræis videntes esse hanc expositionẽ falsam, friuolam, & vanam, aiunt hoc nõ de Saule intelligi, sed de Ieroboam, qui cum esset de tribu Ephraim, fuit ab Israële rex cõstitutus in Siloh, & abstulit à Roboã, qui erat de tribu Iuda, regiam dignitatẽ. Hæc expositio est intolerabilis, quoniam Ieroboam non fuit in regia dignitate constitutus in Siloh, sed in Sichem, vt patet 3. Regum cap. 12. Præterea tunc non fuit sceptrum ablatum à Iuda, nam Roboam mãsit rex, & posteri eius eo mortuo in regno perseuerarũt. Alij per Siloh intelligunt Nabuchodonosorem Babyloniorum regem, qui Iudæos in Chaldæam trãstulit: quo tempore aiunt ablatum fuisse à Iuda sceptrum & omnem potestatem. Hæc opinio est falsa & friuola: nam Nabuchodonosor non fuit ille, qui mittendus erat à gentibus expectatus: neq; tunc Hebræorum potestas penitus sublata est. Nam etiam in Babylonica captiuitate detenti habebant suos gubernatores ex tribu Iuda, quos Sanhedrim appellabant, apud quos erat quidam principatus & potestas, quæ post captiuitatem apertius viguit, & in ea tribu vsque ad Herodem permansit. Ex quo colligitur non esse de Nabuchodonosore hoc vaticinium intelligendum. Quisnam sit hic de quo ait Iacob: Donec veniat qui mittendus est, ipse erit expectatio gentium, indicat Thargum Chaldaicum Onkeli, ita habens: Non auferetur qui facit potestatem de domo Iehudah, & scriba de filiis filiorum eius vsque in seculum, donec veniat Messias, cuius est regnum, eique obedient populi. Hæc Thargum. Qui facit potestatem iuxta hebraismum idem est quod rex, qui per sceptrum iuxta nostram versionem intelligitur. Sed vide quàm aperte hic & expresse nomen Messiæ ponatur. Rex Salomon etiam, & multi alij ex Iudæos

1. Reg. 7.

1. Reg. 9.

3. Reg. 12.

ex Iudæorum Rabbinis per Siloh Christum intelligunt
Constat igitur Siloh hoc in loco non accipi pro Nabuchodonosore, nec pro loco illo, vbi quondam fuit arca fœderis collocata, sed pro Messia, qui erat à Deo mittendus. Quam ob causam vertit noster interpres: Donec veniat qui mittendus est. Nomen enim Siloh deriuatur à verbo xalach, quod mittere significat, vt Gene. 45. cap. Misit me Deus ante vos in Aegyptū: & Ieremiæ 14. Maiores miserunt minores suos. Et aliis in locis. Galatinus tamē lib. 4. de arcanis catholicæ veritatis ait xilah iuxta R. Kimhi sententiam derivari à nomine xilitah, quod significat sacculum illū, in quo reconditur infans in vtero materno. Vnde colligit, voluisse hic significare scripturā fore, vt Messias ex matre absq; patre nasceretur, conciperetúrque de Spiritu sancto absq; virili semine. Et quanuis hæc opinio multis arrideat, mihi tamen magis placet ea, quā sequitur cōmunis interpres, quòd sit clarior & cōuenientior, non contorta neque longè petita. Nonnulli Iudæi nostri temporis videntes hanc Iacob vaticinationē de Christo apertissimè intelligi, ne suū errorē faterentur, inuenerunt aliā cauillationē & euasionē, sed falsam, vanā, & impiam. Aiunt enim voluisse Iacob significare aduentu Messię esse à Iuda omnes ærumnas auferendas, in quibus tribus illa multis ab hinc annis versatur. Nomen enim xeuæt, pro quo noster interpres vertit sceptrū, aiūt significare afflictionē, nō autē regē, neq; regiā dignitatē. At hoc est merū figmentum: nam Numerorum 24. vbi nos habemus in prophetia Bālaam: Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israēl, pro virga est in Hebraico hoc idem nomen xeuæt, pro quo Thargū Onkeli vertit Christum: ita enim habet. Cum consurget rex de Iacob, & vngetur Christus de Israēl Nec solum Onkelos, sed Kimhi & Semoloh, & cæteri Rabinorū locum illū de Messia rege interpretantur. Præterea si xeuæt pro afflictione in prophetia Iacob accipitur, ergo tēpore Messiæ & sola tribu Iuda erat auferēda calamitas, no autē ab aliis. Erat igitur Messias solum pro hac tribu in mundū venturus. Quomodo igitur ait Deus per Esaiā Messiam alloquens. Parū est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob & fæces Israēl conuertendas, dedi te in lucem gentiū vt sis salus mea vsque ad extremū terræ. Quomodo ait Iacob: Et ipse erit expectatio gentiū. Si sola tribus Iuda erat ob aduentum Messię gaudio afficienda, quomodo in hunc modum Esaias gentilitatē

Gen. 45. Ierem. 14.

Sup. 49. Sup. 54.

ad Messiam conuersam alloquitur. Lætare sterilis quæ non paris, &c. Dicere nomen xeuæt hoc in loco accipi pro afflictione est Messiæ misericordiã coarctare, omniumque antiquorũ Rabinorũ sententiã contemnere. Thargũ Onkeli pro xeuæt trãstulit, qui habet potestatẽ, hoc est, rex: Thargũ Hierosolymitanũ habet: Nõ deficiẽt reges de domo Iehudah. Et vtrunque pro Silo Messiam vertit. Alij etiam antiqui in eadẽ sententia concorditer permanserunt. Vnde concluditur, voluisse obstinatos nostrę memorię Iudęos hunc textum ex inducti a deprauare: tam clarè enim ostendit Messiam venisse, vt licet alium non haberemus, hic satis esset. Quare est obstinatorum Hebręorum cœcitas & perfidia sentienda, omnique lachrymarum copia deploranda, cùm enim expectẽt vẽturum, qui ante eorum calamitates, & Hierosolymæ euersionem venit, quemadmodum hoc nostro capite iis verbis prædixerat Esaias: Antequam parturiret, peperit: antequam veniret partus eius, peperit masculum.

Ego autem opera eorum & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus gentibus & linguis.] Septuaginta habent: Ego opera eorum & cogitationes eorum noui, & venio vt congregem omnes gẽtes & omnes linguas. Quod potest de primo Christi aduentu explanari. Cùm enim homines essẽt dispersi, & variis ritibus separati, venit Christus, vt eos in vna fide & ecclesia congregaret. Vnde ait Esaias capite 56. Ait Dominus Deus, qui congregat dispersos Israẽl. congregauit Christus gentes & eorum idola euertit, & absumpsit. Virga Moysi versa in serpentem virgas & serpentes sapientiũ Aegypti deuorauit. Ille serpens cœlestis, cuius figura fuit serpẽs ille quem Moyses extulit in eremo, ad quem cùm percussi aspicerent, salutem consequebantur. Aegypti, hoc est mundi sapientiam, & turpem idolorum cultum euertit, & Iudæos atque gentes in vno ouili, cuius ipse pastor est, congregauit.

Ioan. 10. Gentes enim sunt oues illę, de quibus Christus apud Ioannẽ dicebat: Et alias oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & vocem meam audient, & fiet vnũ ouile, & vnus pastor. Ideo ait: alias oues, quia versabatur inter Iudæos, qui etiam oues erant. At multò plures ex Gentibus quàm ex Iudæis in Ecclesiæ ouile introierunt. Alij enim noluerunt introire, sed in sua infidelitate & contumacia permanserunt.

Et erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato.] Pro mense, est in

est in Hebraico chodhæx, quod significat renouationem & instaurationem, à verbo chadax, quod significat restaurare, & Esaiæ 61. Et instaurabunt ciuitates desertas: Vnde nomen hoc chadax significat mensem, quòd apud Hebræos in nouilunio incipiat mensis quãdo luna incipit renouari. Et quãuis totus mensis dicatur codhæx, tamen primus dies potissimum hoc nomine appellatur, quem Græci neomeniã vocant, νέον nouum, μήνη Lunã significat, quasi noua Luna, aut initium Lunæ. Et quoniam primus dies mensis erat celebris apud Iudæos, & tãquã festus obseruabatur, ponitur sæpè neomenia pro ipsa solennitate. Vnde potest hic locus ita verti: Et erit neomenia & neomenia, & sabbatũ & sabbatũ: Quasi dicat: Erunt æternæ festiuitates, & requies semper duratura. Quod potest de vita immortali cœlestique beatitudine explanari. Ad quam non solùm Christiani, sed etiam nonnulli ex gentibus aspirarunt, qui tametsi nescierunt immortalitatis viam, nec scire voluerunt, res tamen ipsa eos non fefellit: Solum viri iusti, fide & charitate præstantes, gloriã illam immortalem consequuntur. Ibi est æterna solennitas, & requies inenarrabilis, quæ vigebit memoria sempiterna, quam ipsa immortalitas semper intuebitur. Nullius est tantum flumen ingenij, nulla dicendi aut scribẽdi tãta copia & facultas, quæ possit illi⁹ regionis & cœlestium sedium summum gaudium oratione explicare. O ęternã beatitudinem. O patriã cœlestẽ. O regionem splẽdidissimam, & beatissimam, vbi sancti Deũ vident, & illa diuina visione sempiterno æuo fruuntur. Ad te aspiro Christe sancte, ex hoc exilio ęternam patriam saluto, ne permittas me ab illa in æternũ exulare, pro quo sanguinem tuum profudisti, quando te pro me in crucis ara immolasti. Ne respicias flagitia mea contra teipsum sępe atque grauiter admissa, sed iuxta tuam immensam misericordiã recipe meipsum, vt in æternum fruar. O præclarũ diem, cùm viri iusti virtutibus fulgentes, & charitatis ornamentis magnificentissimè redundantes, in cœlum beatorum, in sanctorum cœtum proficiscuntur vt immortali gaudio fruantur. Precor te summe Deus vt ab hoc fluctuoso mari me ducas ad illum cœlestem portum, ab hoc arcto carcere ad illam amplissimã & permanentem ciuitatem, ab hac ima lachrymarum valle, ad illum altissimũ diuinę visionis montem, vbi viri iusti quiescunt, summis bonis affluentes, & æternis gaudiis exultãtes, qui mundum, dęmonem, & carnem vicerunt, & de illis te

adiuuante

adiuuante mirabiliter triumpharunt. Vosque pij lectores obsecro & obtestor, vt mihi ignoscatis, fateor enim me hûc diuinum vatem ob mei ingenij tenuitatem, & literarum penuriam pro dignitate non explicasse. Sed sit ægroto medicina confessio, Hæc habui quæ in Esaiam scriberem, quæ omnia ecclesiæ sanctę Romanę correctioni humiliter submitto Valete igitur candidi Lectores, & studia atque labores meos, piis precationibus addiuuate, pro me in scripturarum campo prælianti manus cum Moyse ad Christum extollentes, vt possim Amalech, hoc est, perfidos Iudæos & hæreticos superare.

LAVS DEO.

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

RERVM MEMORABILIVM, AC HEBRAISMORVM

omnium, quæ his in Esaiam Commentariis continentur, Index absolutissimus.

Aaron fuit à Deo sacerdos constitutus 75
Aaron & Moses interpretes vocabantur 540
Aaron & Moyses principes sancti dicuntur 540
Abbas quid significet 360
Abel quare in terra iuitatem non condidit, Cain aurem condidit 320
Abimelec quid significet 309
Abies quid 676
Abrahã appellatur petra 613
Abrahæ nomini cur addita fuerit vna litera 613
Absconditi appellantur viri iusti 82
Abstinentiæ laus 99
Achaz impius rex 128. 438
Acceptio personarum damnatur 522
Achior vallis 775
Adriani Imperatoris sententia 617
Adulatio damnatur 66
Adulator reprehẽditur ibid.
Aegrotis quid suadendum 468
Aegroti quomodo se disponere debent 468
Aegyptus quid significet 371
Aegyptũ relinquere quid 618
Aegyptus rigatur Nilo 274
Aegypti simulachra Christi aduentu ceciderunt 170
Aegyptus non rigatur pluuia 274
Aequabilitas laudatur 417
Afflictio est excellentissima probatio 575
Afflictio est via ad gloriã 202
Afflictio est fornax Babylonis 37
Afflictio est piscis magnus Ionæ 20
Afflictionis vtilitas 205. 170. 196. 358. 380. 482.
Affligit Deus quos diligit 466.
Affliguntur homines inæqualiter 384
Afflictio repentina periculosa 617
Afflictio quibus vtilis, quib⁹ non 533
Aioth quid 358
Ala quid 146. 262
Ambulare in veritate quid 350. 468.
Alcare est anima nostra 411
Altaris reuerentia 117. 118.
Amicitia 325
Amoris vis 271. 411
Amatores mundi 222
Angelorum creatio 545
Angulus 276. 283.
Anima 395
Anima vbi sit 524

Animæ

Animæ immortalitas 801
Anima impij 19
Animam nostram solus Deus implet 395
Animi perturbatio fugienda 528.
Annus mercenarij quid 295
Apocalypsis est Diui Ioannis Apostoli 331
Apostoli annuntiarunt bona mundo incognita 528
Apostoli sunt cœli 621
Apostoli sunt sagittæ 595
Apostoli constructores ecclesiæ dicuntur 601
Apostoli quos conuertebãt, filios appellabant 613
Appetitus malus dãnatur 772
Apenninus mons 495
Aqua quid in scriptura significet. 90
Aqua gratiam significat 205 672.673.
Aqua baptismi 212
Aquarum nomine virtutes intelliguntur 428
Aquæ nomine afflictio significatur 534
Arabia est triplex 396
Arabia deserta 220.242
Aquilæ renouatio 507
Ariel quid 386
Arca Dei 518
Arca Noë typus ecclesiæ 39
Argenti nomine sacra doctrina significatur 34
Arguere peccata debent correctionatores 42
Arundini comparatur spes mundi 276
Arundinetũ est mundus 377
Arundo quassata quid significet 522
Assyrij vocati sunt Babylonij 339
Assur idem quod Ninus, Hercules & Iupiter 322
Assyrij vocantur Apes 134
Astris omnia gubernari falsum est 574
Astrologi insipientes reprehenduntur ibidem
Astrologia vtilis ibidem
Auaritia 492.93
Azotus vrbs Palæstinæ 235

Babylon duplex 210
Babylonis onus qd 214
Babylõ principiũ regni ibidem
Babylon describitur 225
Babylon appellatur mare, desertum 290
Babylonis flumina 596
Baptismus 27
Basiliscus 234.709.
Bel, Belus, & Saturnus idem 561
Beniamin adhæsit tribui Iudæ 9
Bethlehẽ quid significet 143
Bethsames domus solis 445
Biblia sacra nõ debent in vernaculam linguã transferrĩ 557
376
Bonum est diffusiuũ suiipsius
Bosra quid 747
Brucus quid 424

Cabalæ cõmentum 582
Cabalistarũ vanitas 582
Cabalę inuẽtores ibid.
Cadere retrorsum quid significet 378

Cadere in faciem ibidem
Caini proles fuit in diluuio extincta 322
Cain condidit ciuitatem 108
Calamitas summa quæ 622
Calculus ignitus quid significet 106
Calix Christi 612
Calices duo ibidem
Caluariæ mons 251
Caluariæ mons cur ita appellatus 656
Caluinus reprehenditur 790 778.
Cameli natura 713
Cantus abusus 94
Carthago colonia Tyri 320
Castigat Deus vt saluet 381
Castigatio debet vacare cõtumelia 523
Castigatio 521
Catadupa 363
Cedrus Libani quid 54
Cedri natura 520
Celeritas 374
Cethim 315.322
Chalaziæ natura 376
Chananitica lingua 280
Charmel 303
Charitas 15
Charitas est vinculum perfectionis 726
Charitas est ignis
Charitatis vis 176
Charitas est finis 481
Charitas est vestis 286
Cherubim quid 310
Cherubim sunt præsules 311
Christus in lege absconditus erat 150
Christus est Deus 151.169 273.637.
Christi festinatio in redimẽdo genere humano 142
Christi sanguis clauis paradisi 477
Christus salùator, salutare, salus 212
Christus in medio inuenitur 209
Christi nomen 210
Christus missus est 243.583.
Christi regnum 177
Christ⁹ dominator terrę 243
Christus mediator 209
Christus agnus 646
Christus nos vocat 501
Christus flos 123
Christus mons magnus 45
Christus pax nostra 274
Christus semen Abrahæ 20
Christus medicus 730
Christus Messias Vnctus idẽ 731.560
Christus est verbum 584
Christus est sapientia increata ibidem
Christus est sagitta 594
Christi pietas 621
Christus constituit nouum mundum 621
Christus quomodo vnct⁹ 731
Christus cur dicitur brachiũ Domini 502
Christus cur dicitur virgultum & radix 639
Christus cur passus est extra ciuitatem 500
Christi passio voluntaria 646
Christus nos genuit suo sanguine 458
Christus Deus & homo 659

Christus dux noster 676
Christus pastor 501
Christi deitas 496
Christi humilitas 469
Christus est vita 453
Christus via & ductor 445
Christus caput nostrũ ibid.
Christi dialecticæ vnus est locus 446
Christiana nobilitas 440
Christus salus 357
Christus fundamentum Sionis 379
Christus lapis angularis 379
Christus scutum ibidem
Christus Samaritanus 405
Christus rex 415
Christ9 nõ purus homo 521
Christus quare dicitur seruus 520.
Christus venit 803
cum sequentibus
Christi mors 342
Christi sepulchrum 343
Christiani appellantur oues 500
Christiani appellantur agni 92
Christiani appellantur tauri & agni 108
Christiani dicuntur lilia 440
Christianorum epitheta 624
Chirographũ decreti qd 341
Citrium patria Zenonis 315
Ciuitas Solis 281
Circulus cur dicitur figura perfecta 481
Clauis domus Dauid est crux Christi 312
Cœlorum nomine iusti intelliguntur 11
Cœlum & terra quomodo transibunt 616
Cœlum cur dicitur Dei sedes 786
Cœlũ primum mobile ibid.
Cœlum fuit apertum sanguine Christi 477
Cœlibatus sacerdotum 710
Cinis quid 572
Cogitatio 28
Cogitatio ad Deum dirigenda ibidem
Columna ignis & nubis 70
Concordia 200.271
Concionator 115. 117. 268 442.
Concio quid 385
Concionatores multi sunt excellentes 421
Concionator bonus est sagitta 593.594
Concionator quando prædicare debet 495
Concionator quid prędicare debet 496
Concionatoris est scelera reprehendere 698
Concionator debet ea facere quæ docet ibidem
Concio quare appellatur tubã 629
Cõgregare officium Dei 199
Congregatio infidelium ad fidem 454
Conscientia magnum theatrum 113
Commentarienſis 454
Consideratio est clauis communis 227
Consideratio operũ Dei 95
Consilium contra Deum tela araneæ

araneæ 396
Consilium 273.274
Consiliarij quales esse debẽt 38
Consiliarius bonus quærendus 62
Consolatio diuina 486
Consolatio humana ibid.
Consuetudo antiquorum in luctu 248
Constans homo dicitur quadratus 174
Constantinus magnus 602
Contemplatiuę vitæ & actiuæ comparatio 329
Conuiuium quid 339
Cor nostrum dandũ est Deo 392
Cordis vnitas 360
Cor dicitur rex 270
Cor quid 563. 645
Cor dicitur sacerdos 270
Cordis nostri habemus clauem 391
Cor nostrum quale debet esse 391. 583
Cornu quid significet 86 357.
Corona iustitię, corona vitę, corona immarcessibilis, lętia sempiterna, idem 619
Creaturæ iniurias creatori factas vlciscuntur 219
Crux Christi eius principatus 169
Crux quid 748
Cyrus cur dicitur Christus 549
Cyrus à Deo nominatus priusquam nasceretur ibid.
Cyri mors 554
Cyri in Hebr. beneficia ibid.
Cyprus 315
Dæmon multa ignorat 574
Dæmonis ruinam cur Moyses non scripserit 229
Damascus ciuitas Syriæ 253
Dauidis victoria 346
Decem tribus cur dicuntur Ephraim 273
Delphin piscis velocissimus 274
Desertum 490
Desertũ relinquere quid 618
Desperandum nunquam 580
Deus omnia implet 787
Dei pietas 385
Dei appellantur ea, quæ magna sunt 383
Deus quomodo dicitur indurare cor alicuius 381.110
Deus plus vult cor nostrum, quàm os 392
Dẽ significabãt Ægyptii per oculum super sceptro 392
Deus quid hic suis promittat 403
Deus cur leo appellatur 410
Deus est amor 411
Deus dicitur ignis ibid.
Deus quomodo dicitur pœnitentiam agere 467
Deus est principium & prima causa 481
Deus cur dicitur alpha & omega 512
Deus fons vitæ 515 516
Deum nunquã debemus obliuisci 483
Deus quomodo dicitur facere malum pœnæ 550

Deus est merces ipsa 745
Dei magnitudo 787
Deus quare nõ aufert malos de medio 357
Deus auctor concordiæ 273
Dei promissa infallibilia 380
Deus quare permittit nos tẽtari 357
Deus in periculis succurrit 125
Deus est trinus & vnus 119 111.584.
Deus cur dicitur sanctus Israẽl 15
Deus cur comminatur priusquam puniat 89
Deus plus tribuit quàm petamus 469
Diuinum præsidium 123
Dextera siue ad dexteram ducere quid 753
Diabolus est rex superborũ 365
Diabolus dicitur mors 453 365
Diabolus virga percutit 166
Diabolus est mercator 319
Diabolus dicitur vectis 365
Diabolus quare dicitur in mari habitare 371
Diaboli nomina ibid.
Diabolus iliusor 393
Diabolꝰ multa promittit 452
Diabolus est ligatus 604
Diaboli anima quę sunt ibid.
Diaboli spolia quæ 143
Dies quid significet 80
Dignitas 66
Dilectus dicitur Christus 85
Diligentia Dei in excolenda vinea 87
Discordia 271
Discordiam fermare opus diaboli 209
Discordia caput excidij 271
Dispergere opus diaboli 200 273.
Diuites solent esse prius diuitiarum quam sẽ 673
Diuitię impedimẽto sunt perfectionẽ aspirantibus 673
Diuorum inuocatio 462
Diuisio 567
Dracones vitia designãt 444
Dromedarius 720
Dulcedo diuina & humana simul in eodem esse non possunt 654
Duricies hominis 733

E Brietas 94
Ecclesia domus Dei 601 44
Ecclesia arca Noë, columna, firmamentũ, regnũ Dei, sagina, diuersorium 46
Ecclesia catholica est interpres sacrę scripturę 157
Ecclesiæ laus 156
Ecclesia, Sion, & Hierosolyma 38.172.430.
Ecclesiæ fundamentum Christus 666
Ecclesia super Diuum Petrũ ædificata 667
Ecclesiæ fides nunquã defuit neque deerit 667
Ecclesia columba spõsa Christi 158
Ecclesia quid 724
Ecclesiæ membra quę ibidem
Ecclesiæ nomina 378
Eccles. tẽplũ celeberrimũ 370

Ecclesia inexpugnabilis 431 432
Ecclesiæ murus Christus est 30
Ecclesia est ager fertilis 421
Ecclesiæ potestas contra hæreticos à Deo est 670
Ecclesiæ magnitudo & magnificentia 666
Ecclesiæ lapides sunt viri iusti & sapientes 667
Eclypsis Solis & Lunæ 332
Edom quid 572
Egredi à Babylone quid 587
Electus qualis esse debeat 65
Electoris intentio 65
Eligi quis debeat 408
Eleemosyna 702
Elohim 219.584
Emanuel quid sonet 131
Emanuel rex Lusitanorũ inuictissimus 663
Ephrata 349
Esaiæ præcipuum institutũ 10
Esaiæ vita in proœmio 6
Esau 12.375
Euangelium scriptum in cordibus 616
Euangeliũ, lex noua, lex gratię, aquarum salutariũ, lex amoris, idem ibidem
Euangelium dandũ per Christum 614
Euangelium dicitur conuiuium 339
Euangelium dicitur testamẽtum æternum 325
Euangelium est gladius 526
Euangelium quid 630
Eucharistię sacramentum 118
Euripus 696
Exactor 167
Exaltatur Deus impiorum vltione 98
Ezechias describitur 464 465.

FAcięti quod in se est Deus non denegat gratiã 395
Fauores mundi fallaces 432
Fauores impiorum euertuntur 253
Fides debet esse charitate formata 225
Fides non sat est sine operib⁹ 225. 350
Fides est fundamentum 542
Fides viua 30
Filij Dei appellãtur iusti 745
Filij diaboli appellantur impij ibidem
Filius hominis quid significet 464
Filius Dei Israël 12
Filij primogeniti neglecti ibidem
Filij desertores qui 196
Finis in moralibus 481
Finis charitas 481
Finis quis esse debet ibidem
Finis rerum est memoria tenendus 570
Finis nostèr debet esse Deus 571
Fœdus quid 325
Fœdus sempiternum est nouum testamentum 325
Fœnum est homo 493
Fons Solis admirabilis 296
Fons Epiri admirabilis 343
Fortitudo nostra 346
Fortitudo in quo sita est 720

Fortis quis dicendus 59
Fortuna colebatur vt dea 776
Fratres qui 65
Fontem æneum habere quid 577
Fructus terræ 78
Fugere est vincere 588
Fugere à mundo, est à seipso ibidem
Fumus in bonã partem 80.113
Fumus quid 80
Funiculus vanitatis quid 92

Gemitus & lachrymæ arma cõtra peccatum 566
Genua 495
Genus humanum est guttula situlæ 503
Gentes insulę appellabantur 510
Gentilitas est Agar 662
Getulis populus est linum fumigans 302
Gentiles alieni vocabantur 337
Gentilitas erat defertum 410
Gentilitas appellabatur sterilis 662
Germen Domini quid 77
Gith quid 384
Gladius est sermo Dei 370
Gladius quid ibidem
Gloria mundi est occidens 572
Gloria mundi est inconstans 81
Gloria est præmium virtutis 148
Gloria mundi fœnum 403
Gloria impiorum est fumus 181
Gloria inanis describitur 181
Gloria mundi contemnenda 481 495
Gloria in quo consistat 683
Gloria Dei ostenditur in castigatione impiorum 596
Granũ frumẽti Christus 673
Gratia dicitur vinũ & lac 674
Gratia dicitur aqua 205 282
Gubernatores iniqui titiones sunt 126

Hæreses sunt instrumẽta bellica 669
Hæretici sunt horũ instrumẽtorum opifices 670
Hæretici sunt destructores ecclesiæ 608
Hæretici sunt cadauera ibid.
Hæretici sunt ab ecclesia pulsi ibidem
Hebræi infideles appellantur alieni 337
Heliopolis ciuitas Aegypti 284
Heluidius hæreticus 659
Hericius quid 223 232.427
Herodis nomine quid significetur 14
Hieronymi ab Oleastro laus 680
Hieronymi Osorii laus 684
Hierosolyma quare appellatur filia Sion 18
Hierosolyma appellatur collum 146
Hierosolyma quare dicatur insula 283
Hierosolymę habitãtes videt Babylonis pondus 214
Hierosolyma quare dicatur vallis visionis 300
Hierosolyma quare dicatur ciuitas

ciuitas sancta 774
Historia quid 455
Holocausti & victimæ differentia 23
Homines significantur per bruta 444
Homo flagitiosus terra est, & cibus diaboli 11
Hominis miseria 223
Homo natus ad pacem 271
Homo terra 222
Hominis renouatio 284
Homines aspides 11
Homines insensibiles ibid.
Hominum duricies 11
Homines quibus rebus comparentur 53
Homo quis 326
Homo Græcè quomodo appelletur 327
Homo fœnum 493
Homo quid ibid.
Homo duplex 491
Homo ad imaginem Dei 584
Hominis pertinacia 581
Horologium Achaz 470
Horrari ad virtutem Christianorum proprium 45
Humanitas Deo grata 569
Humilitas fundamentū christianæ philosophiæ 142
Hypanis fluuij natura 633
Hipocrisis 167, 391
Hydria fictilis est vita humana 188

IAcob supplantator 572
Ibis quid 427
Idoli epitheta 561
Iehouah 629
Ieiunium 700
Ignis afflictio est 533
Ignis diuinus concionatori necessarius 123
Ignis inferni 611
Ignorantia ex malitia nō excusat 568
Ignorantia prælatorum magna phrenesis 493
Ignoratio sui malorum causa 563
Ignorans eligi nō debet 416
Imago Dei deturpatur ob flagitia nostra 598
Imaginum diuorum vsus salutaris 777
Impij sunt captiui & ignorantes 97
Impius quatenus impius nō est amandus 100
Impij adiuuant pios eos affligendo 261
Impij aristis cōparantur ibid.
Impij sunt nudi 287
Impij sunt puluis 258
Impij quare fuerūt creati 261
Impij sunt terræ cultores 326
Impij non debent homines appellari 327
Impij non sunt sui 337
Impius tot dominis seruit, quot vitiis se tradit ibid.
Impij sunt cadauera 799
Impij sunt dæmonis spolia 143
Impij sunt cæci 441
Impiorum vita est mors 727
Impij indulgentia fiunt deteriores 316
Impij sunt āmentes
Impiorum principatus 405
Impijs non est pax 420
Impij longè sunt à Deo 427
Impij à seipsis cōculcant 524

Impij non habent fundamẽtum 562
Impij extra se sunt 562
Impij sunt præda dæmonis 603
Impij à seipsis longissimè distant 598
Impius describitur 696
Impij seruiunt piis 722
Incantator quis 73
Inconstantia 308
Inconstans 278 308
Increpare mare quid 258
India Orientalis 663
Induere aliquem nobilitunica quid 509
Infernus 226.407.475
Infideles sunt vera sapientia destituti 137
Infideles vincunt armis nostrorum scelerum 358
Infideles ossa arida sunt 370
Infideles omnes sunt cęci 441
Iniuria repellẽda à proximo 29
Inobedientia periculosa ęgritudo 547
Ingratitudo 749
Inuocatio sanctorum 716
Ioannis Roffensis laus 630
Ioãnes tertius Lusitanorum rex inuictissimus 663
Ioannes Baptista quare dicitur vox 489
Ioannes Baptista typus concionatorum ibidem
Ionas non prędixit falsũ 467
Ionæ historia 25
Ira Dei quando dicitur magna 16
Israël duplex 532
Iudæorum duricies 579
Iudæorum ingratitudo 13
Iuda quid 349
Italia Cetim 321
Iudæorum cæcitas 120
Iudex iniquus 102
Iudicium obliquum 101
Iudiciũ à Deo petendum 364
Iugum Dei 166
Iugum diaboli ibidem
Iuga mundi quinque ibid.
Iustitia debet coniungi cum misericordia 364
Iustitia circa Iouem quid 102
Iustitia radix pacis 419
Iustificatio 30
Iustus est arca Noë 82
Iusti quare appellantur absconditi 82
Iusti arbores vocantur 748
Iusti sunt nubes 720
Iustorum mors 690
Iusti sunt monilia ecclesię 604
Iusti sunt annuli in manu deĩ ibidem
Iusti non derelinquuntur à Deo 602
Iusti sunt brachia Dei 749
Iustorum merita 756
Iusti dicuntur cœli 787
Iusti dicuntur stellæ 500
Iusti in terra sunt cœli cultores 320
Iusti sunt negotiatores spirituales 319
Iusti 106.127
Iusti sunt nobili veste induti 286

LAbruscas facere quid 87
Lachrymæ Magdalenę 594

Lachrymæ 732
Lacus Troglodytarum 279
Lęditur nemo nisi à seip. 431
Lęditur à nemine iustus 82
Lædens alium prius seipsum lędit 431
Lamia quid 438
Lapis Christus 149
Laudamus aliquando potius silendo quàm loquēdo 112
Lazarus cur nominatus à Christo 533
Leo dicitur Christus 390
Leuare manus ad cœlū mos antiquus 24
Leuiathan quid 362
Lex debet conflari igne amoris 301
Lex vetus est simplex testudinis 22
Lex tenenda est corde 616
Lex noua danda per Christum 615
Lex quare dicatur testimonium 154
Leges sunt fundamenta ciuitatis 189
Lex vetus per se non iustificabat 679
Legis veteris abrogatio 537
Legislator qualis esse debet 179
Libanus sonat dealbationē, 441
Libani nomine quid intelligatur 395.441
Liber vitæ 78
Liberum arbitrium 32.755 344
Linguæ piorum & impiorū differentia 281
Limbus 472
Lateritia ædificia quid significent 173
Loqui ad cor alicuius quid 489.
Lucas depinxit imagines Diuæ Mariæ 778
Lumbos cingere quid 315
Lunam obscurari quid 332
Lunam pasci aquis dulcibus quid 17
Lusitani 663
Lutherus reprehenditur 32 46.117.158.204.338.390.411. 487 565 566.666.667.734.754 757.

MAgdalenæ amor 556
Magnus quis 694
Magi 142
Malitia deprauat intellectū 384
Mane quid significet 553
Manhu quid 13
Mansuetudo præsulum 523
Manum ponere in aliquo quid 37
Manum extendere, manum conuertere quid 104
Manus nomine quid significetur 104.148
Mare fugere quid 68
Manum exaltare quid 551
Mariæ virginis dolor 643
Maria virgo 552
Mariæ virginitas 650
Mareotis lacus 275
Mayr Idumæus 582
Mediator Christus 209
Medium quærendum ibid.
Medicina quid doceat 271
Medicina non est contemnenda

nenda 473
Mendacium est tela araneæ 375
Mendacium dicitur idolum ibidem
Memphis ciuitas 278
Memoria mortis & finis 570
Mercator est omnis Christianus 557
Mercatores pestilentes tres 320
Merces spiritualis ibid.
Messię tempus quomodo appelletur 444.332
Messias venit 804
Migma quid 403
Militia cœli quid 332.505
Miraculorum differentia 699
Missa vnde dicta 415
Moab 238
Molere farinam quid 574
Mons Maria 351
Moderatio in castigando 572
Mons testamenti 230
Mons dicitur Christus 44
Montes sunt sancti 45
Mors mortua est Christi morte 342
Mortaliter peccãs ignem accendit 611
Morte nihil certius, nihil incertius 468
Mortis memoria vtilis 571
Mors Christi cur dicatur exaltatio 634
Mortis meditatio quid 636
Mouere caput quid 460
Moysem velarę faciem quid 21
Mundus describitur 589
Mundi dolores & gaudia ibidem
Mundi spes fallax 297
Mundus inimicus animę nostræ 312
Mundi natura ibidem
Mundus quid 328
Mundi contemptus 319
Mundus est lapidicina 344
Mundi varietas 191.288 469.487
Mundi princeps 169
Mundi fragilitas 104.275.368
Mundus est Iericho 212
Mundus quid 276
Mundus relinquendus 107 631
Mundi ægritudines 493
Mundi fons 435
Mundi fauores 398
Munera excæcant 31.103
Musica quid doceat 271
Mutare fortitudinem quid 350
Myrtus quid 679

NAaman Syrus 790.227
Naas quid 482
Nabo idolum Babyloniorum 561
Nabuchodonosor 479
Neomenia quid 23
Nili semen quid 315
Nilus 274
Niti tantùm opinione maiorum stultitia est 576
Nominare aliquem proprio nomine quid 532
Nomina peccatorum & iustorum 14
Nox quid significet 80
Nubes sunt prophetę & Apostoli 91

Nubes leuis quid 269
Nummimatis Titi apophtheg mata 274
Nomẽ Dei tetragrammaton 628
Nundinæ spirituales 319

OBedientia non solũ conuenit subdito, sed etiã regi 41
Oculus quid 482
Oculꝰ dexter & sinister quid ibidem
Onias altare in Aegypto cõdidit 282
Onocentaurus 439
Onocrotalus ibidem
Onus graue peccatum 15
Onus appellatur prophetia dura annuntians 290
Orbis dicitur ciuitas vanitatis 328
Orbis cur describitur in corde 710
Opera nostra 31
Opera absque charitate non merentur vitam æternam 411
Opes mundi non sunt in bonis connumerandæ 598
Opus Dei quod sit 95
Oratio est carena aurea 684
Orationis vis 26.27.457
Orationes & lachrymæ sunt piorum arma ibidem
Os domini interrogare quid 198
Os Domini dicitur etiã propheta ibidem
Osiris quid 292
Ozias cur leprosus 110
Ozias binomius 470
Oziæ nomine quid significetur 110

PAlmæ vis 741
Palmæ cur iustus comparetur ibidem
Panis est verbum Dei 40
Panis est Christus ibid.
Panis nomine intelligitur omne alimentum ibid.
Papa est vicarius Christi, successor Diui Petri Apostolorum principis 412
Paliurus quid 438
Papyrus quid 163
Partes quid designet 468
Pastio Christi 580
Pastor quis esse debet 360
Pastoris officium 502
Patres antiqui Christum deosiderabant 551
Paulus Apostolus mortuus & crucifixus mundo 513
Pauperes Christus intuetur 738
Paupertas fundamẽtũ Christianæ philosophiæ 142
Pax duplex 351
Pax 351.479
Pacis commendatio 271
Pax multiplicat regnum 171
Pax spiritualis 48
Pax temporalis 335
Pax non est impiis 680
Peccatum quid 25.27 288
Peccatum vnum est pœna alterius 390
Peccatum onus graue 14 598
Peccatum est murus 24
Peccatum est nubes ibid.

Peccata ſunt funes 97
Peccator quando nõ auditur à Deo 24
Peccatores ſunt inſani 326
Peccatores ſunt aſpides 74
Peccatores ſe dæmoni vendunt 530.606
Peccatum ſemper eſſe in homine falſum eſt 545
Pedum nomine intelligũtur affectus 570
Pedes cõtaminare quid ibid.
Petra deſerti quid 243
Petrus cur ita appellatus à Chriſto 668
Petrus Chriſti vicarius & Apoſtolorum princeps ibid.
Petrus eccleſiæ fundamẽtum 662
Petri Nonñ Luſitani laus 787
Perfectio bonorum operum in quo conſiſtat 340
Pharao draco appellatur 618
Pharaonis nomine quid intelligatur 114
Philippus Melancton reprehenditur 304
Philoſophia Chriſtiana 586 481.584.
Phœnicia 314
Phœnix 284
Pñ & impñ differentia 67
Piloſus quid 438
Piſcinæ duæ Hieroſolymæ 126
Planta pedis quid 572
Pœnitentiæ ſacramentum à Chriſto 98
Penitentiæ vis 27.303
Populus horologium eſt 17
Portæ ciuitatis ſenſus ſunt 453
Porta Orientalis virgo Dei genitrix 130
Portæ inferi quæ 350
Porticus Olympiæ 454
Potentia mũdi ſomnium eſt 388
Potentium fragilitas 351
Præceptum de ſabbati obſeruatione 682
Prædicatio Apoſtolorum linea æquinoctialis 385
Præſul ſit in medio 209
Præſuli attribuitur populi delictum 17
Præſul cur appellatur cor 18
Præſules boni ſunt lux, malitiones comburentes 126
Præſules ſunt ſpeculatores 686
Præſulis officium 687
Præſules ignaui dicuntur canes muti 686
Præſul eſt pater 318
Præſulis doctrina & virtus 312
Præſul baiulat clauem ſuper humeros 312
Præſul eſt Sol 332
Præſul baſis domus Salomonis 752
Præſcientia diuina 467
Princeps eſt caput, medicus, chirurgus 74
Principes clypei vocãtur 189
Princeps eſt pater 309
Principem imitatur populus 41 382
Princeps iniquus 363
Princeps iuſtus 352
Princeps præſidentia 417

Principes

Principes sint æquales 420
Princeps qualis esse debet 189 578.
Principatus Christi quis 167
Prophetæ absque diuino lumine non vaticinantur 8
Prophetę dicuntur vidētes 8.
Prophetia visio ibid.
Propheta dicitur os Domini 34
Prophetia est à Deo assumpta 9
Prophetæ cur obscurè loquebantur 133
Propheta dicitur speculator 293
Prophetæ vtuntur sæpè prętéritis pro futuris 376
Prophetia cur dicitur auditus 376
Prophetię non subest falsum 467
Promissionibus diuinis nunquam diffidendum 380
Pudicitia elephantorum & camelorum 144
Purgatorium 272
Pusillanimus quis 694
Quadratus homo quis 174
Rapsacis nomine quid significetur 451
Rationale iudicij 502
Reductio filiorū Dei per Messiam quomodo intelligenda 534.535
Regis definitio 252
Rex præest populo, regi lex 41
Rex basis populi 245
Rex dicitur caput 17
Rex Anax 32
Rex puer quis dicatur 64
Regis est obedire 41
Reges dicuntur pastores 752
Reges vngi solebant 560
Regis iusti qualitates 245 41.422.
Rex caput, medicus, chirurgus 74
Reges Palæstinæ appellabantur Abimelech 300
Regimē appellatur clauis 311
Regnū Christi absq; fine 172
Regiones duæ in hac vita quæ 164
Regio longinqua est obliuio Dei 508
Religiosi sunt stellæ 435
Regio longinqua quare dicitur dissimilitudinis 508
Reliquiæ appellantur Iudæi fideles 1079
Resurrectio mortuorum 355
Romana ecclesia est columna veritatis 731
Romanus pontifex est vicarius Christi & successor Petri Apostoli 418
Romana ecclesia est à Deo docta 715
Rotundus homo quis dicatur 21
Ruth Moabites 271
Sacra scriptura fuit à christo aperta 391
Sacerdos significatur per cor 270
Sacerdotum puritas 792
Sacerdotum celibatus ibid.
Sacramenta nouę legis cōferunt gratiam 614
Sacramenta veteris legis gratiam

tiam non cauſabant 731
Sacrificium Miſſæ 413
Sagittæ nomine quid ſignifi cetur 593
Salus noſtra in quo conſiſtit 549
Samaria 373
Sanctus Iſraël Dei periphra ſis 78
Sanguis Chriſti eſt clauis pa radiſi 477 620
Sanguis nomine quid ſigni ficetur 428
Sapientes ſunt fortitudo ci uitatis 161
Sapientia mundi ſtultitia eſt 573
Sapientia 424
Sara cur appelletur caueina laci 613
Saul vnctus & Chriſtus ap pellatus 560
Sceleratus omnis eſt ſtultus 417
Sceleratorum miſeria 626
Scriptura ſancta 156. 643
Securitas nimia dãnatur 569
Semen appellantur Iudæi fi deles 20
Sennacheribi nomine quid intelligatur 440
Sennacheribi mors 462
Sennacheribus multis nomi nibus vocatus 286
Senatus Theologiæ Pariſien ſis amplisimus 376
Separatio à mũdo & à corpo re alta Philoſophia 637
Septuaginta interpretum au ctoritas 624
Septẽ ponitur indefinitè 76
Sepulchrum Chriſti glorio ſum 343
Seraphim quare alas habe dicuntur 111
Seraphim quid ibid.
Serian quid 518
Sidon 315
Siloë 145
Siloh quid ſignificet 807
Silentium pro otio aliquãdo ſumitur 298
Simon Cabaliſticæ artis in uentor 588
Sirenæ 222
Sol & animal gignũt animal 28
Sol cur appelletur Oſiris 686
Sol in medio planetarũ 209
Sol quibus oriatur & occi dat 238
Solem paſci aquis amaris qd 19
Solem obſcurari quid 332
Sol ſtetit ruſſu Dei 581
Solium Dei quare dicitur ex celſum & eleuatum 110
Solium Dauid quid 172
Spes in Deo collocanda 603
Spes mundi vana 276
Spina arbor 518
Stanni nomine hypocriſis ſi gnificatur 3
Stare nemo hic poteſt 447
Stellæ dicuntur militia cœli 505
Stellas cadere quid 438
Steminata Chriſtianorum quæ 272
Struthio 222
Subdit⁹ nõ debet obedire in his quę ſunt cõtra Deũ 405

Superbia damnatur 461
Surditas nostra 228
Synagogæ mors 794

TAu littera quid designet 732
Tacere aliquando non licet 298
Tanis ciuitas Aegypti 277
Telæ diaboli quæ 342
Telam contra Deum ordiri quid 397
Tempus Messiæ appellatur nouissimum 44
Tempus quare dicatur sapiẽtissimum 62
Tenebrarum nomine quid intelligatur 111
Tentationes sunt machinæ inferni 714
Terra appellatur peccator 19
Terra est rotunda 308
Terra est omnis homo 226
Terra cur immobilis 419
Terra quomodo transibit, & quomodo stabit in æternum 324
Terræ cultores maledicũtur 326
Terra viuentium quæ 472
Testamẽtum vetus clausum vsque ad Christum 153
Testamentũ nouum est interpretatio veteris 391
Testamentum vtrunque sanguine confirmatum 680
Testamentum vetus imago noui 391
Testamentum nouum est æternum 680
Testamentorum proprietas 675
Testamẽti vtriusq; differ. 672
Testes fideles 140
Thebæ ciuitas Aegypti 284
Thesauri sunt bona opera 481
Timere qui debeant 513
Timor filialis est Thesaurus 424
Titulus crucis seruatur Romæ 210
Titulꝰ crucis quare fuerit tribus linguis conscriptus 415
Titulus quid 280
Tolerantia 182
Tophed quid 407
Tomyris Schitarum regina 554
Thyrrhi lapidis natura 278
Transfiguratio Christi 547
Trinitas 585 628.629
Trinitatis opera indiuisa ad extra 585
Trinitas mũdũ creauit ibid.
Tuba magna quæ 360
Turpe est à turpibus laudari 62
Turris Babylonis 174
Tyrus vrbs Phœniciæ 315 323

VAria hominũ studia 396
Vasa Domini quæ 633
Vasa Domini portantes sunt Præsules 633
Vasa Samia 552
Vectis quid designet 362
Venire à longè quid 597,598
Vepres & spinæ 90
Verbum pro re 480
Verbum Patris est Filius 585
Verbum à quo debeat exponi 117

Verbum quid 585
Verbum est gladius 195
Veritas quomodo dicenda 468
Veritas ad quæ se extendat 469
Vestes prophetarum delicta populi plorantium 287
Viæ nostræ 491
Viã Dñi dirigere quid ibid.
Vitia 584
Victoria suiipsius 588
Victoria Dauidis fugiẽtis ibi.
Vincere seipsum magna victoria ibid.
Victoria Dauidis parcentis Sauli 347
Vidẽs appellatur propheta 2
Vinea Dei 86 87
Vinea synagogæ quare dicitur electa 87
In vineam ire quid 563
Vir dolorum cur Christus appelletur 642
Virginitas sanctæ Dei genitricis 659
Virgam portare quid 610
Viri iusti sunt muri 89
Viror calami est virtus 444
Virtus est firma 595
Virtus imitatur naturam 768
Virtus mons magnus 495
Virtus nõ est nobiscum nata 28
Virtutis odor 23
Virtutum semina nobis innata 29
Virtus non est perfecta absq; fide 599
Virtute præditi soli sunt diuites 480.592
Visitat nos Deus variis modis 180
Visitatio pro afflictione 240
Visus certitudo 17
Visionis diuisio 11
Visus Dei est principium terræ differentia 118
Vita nostra quid 524.472
Vitæ incertitudo 469
Vita Christiana musica 775
Vita corporis est peregrinatio 472
Vita est diuersorium peregrinandi ibid.
Vita est militia 486
Vmbra alarum 477
Vmbram apprehendere quid 332
Vmbræ sunt mundi opes ibi.
Vnitas est triplex 272
Vnitas Deo grata ibid.
Vnitas cordis vera lætitia 358
Vnum tantũ hominem quare Deus creauerit in principio 272
Vnicornis natura 550
Vnicornis nomine Christus intelligitur 550
Voluntas nostra à nobis reiicienda 701.705
Voluntas ex se cæca est 125
Voluptas malorum esca 68
Votum castitatis 740
Vox domini malleus est 440
Vox absq; opere est arena 744
Zenonis patria 315

FINIS.

AVTHORES QVI IN HIS commentariis citantur.

D. Hieronymus.
D. Gregorius.
D. Dionysius Areopagita.
D. Gregorius Nazianzenus.
D. Athanasius.
D. Bernardus.
D. Ioannes Damascenus.
D. Gregorius Nissenus.
D. Augustinus.
D. Hilarius.
D. Basilius.
D. Thomas.
D. Ambrosius.
D. Cyprianus.
D. Ioannnes Chrysostomus.
D. Cyrillus.
D. Leo Papa.
D. Ireneus.
D. Iustinus Martyr.
D. Chrysologus.
Theophylactus.
Tertullianus.
Origines.
Lactantius.
Eusebius.
Eucherius.
Cassiodorus.
Galatinus.
Pinus Adrianus.
Berosus Chaldæus.
Plato.
Aristoteles.
Pindarus.
Homerus.
Diogenes Laërtius.
Antisthenes.
Panætius.
Plutarchus.
Seneca.
Eustachius.
Priscianus.
Euripides.
Hesiodus.
Xenophon.
Strabo.
Herodotus.
Solinus.
Pomponius Mela.
Diodorus Siculus.
Iustinus historiographus.
Ptolemæus.
Plinius.
M. Tullius.
Virgilius.
Ouidius.
Salustius.
Horatius.
Volaterranus.
Trogus.
Plotinus.
Menander.
Epictetus.
Merasthenes Persa.
Valerius Maximus.
Theopompus.
Aemilius.
Philo Platonicus.
Nonius Marcellus.
Epicharmus.
Iosephus.
Reuchlinus.
Vlpianus.
Fœlix.
Sabellicus.

Andreas Fuluius.
Hieronymus ab Oleastro.
Hieronymus Osorius.
Petrus Nonius.
Orontius.
Septuaginta interpretes.
Symmachus.
Aquila.
Theodotio.
Onkeli Thargum.
Ionathæ Thargum.
Pagninus.
Thargum Hierosolymitanum.

R. Dauid.
R. Kimhi.
R. Abraham.
R. Ioseph.
R. Selomoh.
R. Moyses Aegyptius.
R. Moyses Gerundiensis.
R. Aben Ezra.
R. Simón.
R. Sadias.
R. Abba.
R. Iuda filius Amon.
R. Iosue Galilæus.
R. Samuel Ber Nahamani.

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Digitized by Google